

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

1

ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΔΥΟ
ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ – ΣΧΟΛΙΑ
Ὑπό
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Ἐλόπται

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητής Πανεπιστημίου
ΘΕΟΔ. Ν. ΖΗΣΗΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου

Ἐπιμεληταί

ΒΑΣ. Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ, Δρ. Θεολογίας
ΕΛΕΥΘ. Γ. ΜΕΡΒΤΑΚΗΣ, π. Θεολογίας

Ε Π Ε

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

1

**ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ
ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ
ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ**

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1.	ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ	7—337
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7—67
	ΚΕΙΜΕΝΟΝ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	68—337
	α. Λόγος Α΄	68—181
	β. Λόγος Β΄	182—337
2.	ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ	339—373
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	339—342
	ΚΕΙΜΕΝΟΝ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	344—373
3.	ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ ΚΑΙ ΒΑΡΛΑΑΜ	375—621
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	375—395
	ΚΕΙΜΕΝΟΝ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	397—621
	α΄ Έπιστολή Α΄ πρὸς Ἀκίνδυνον	498—433
	β΄ Έπιστολή Β΄ πρὸς Ἀκίνδυνον	434—443
	γ΄ Έπιστολή Α΄ πρὸς Βαρλαάμ	444—513
	δ΄ Έπιστολή Β΄ πρὸς Βαρλαάμ	514—587
	ε΄ Έπιστολή Γ΄ πρὸς Ἀκίνδυνον	588—621
4.	ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	623 = 640
	1. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ	623—626
	2. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	626—640

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Βίος και πολιτεία.

Καθ' ὃν χρόνον ἐνεφανίζετο εἰς τὸ πνευματικὸν προσκλήνιον ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχε συμπληρώσει βίον χιλίων ἐτῶν, εἶχε ζήσει δηλαδὴ ὅσον καμμία ἄλλη αὐτοκρατορία εἰς τὸν κόσμον. Αὐτὸς ὁ γιγαντιαῖος, ὄχι τόσον εἰς ἔκτασιν ὅσον εἰς ἠθικὴν ἀντοχὴν, ὄργανισμός, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπιεικῶς φυλάξει, μετασχηματίσει καὶ διαδώσει τὰ σπέρματα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια μὲ τὴν δεξιότητα εἶχε παραγάγει ὁ ἑλληνισμός, καὶ τὴν φλόγα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀγάπης, ἦτο πλέον παλαιός, ἀλλὰ δὲν εἶχε νεκρωθῆ. Παρὰ τὰ ἄγρια κτυπήματα, τὰ ὅποια ἐδέχετο καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἀπὸ τῆς συγκροτήσεώς του ὑπὸ ἀναριθμήτων ἐχθρῶν δὲν ἤθελε νὰ γονατίσῃ. Ἐμμενε μοναδικὸν προύριον εἰς τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσοντο καὶ ἐκαλλιεργοῦντο μὲ ἀσφάλειαν ὅλα τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλ' ἦτο ἐπίσης τεῖχος, ὀπισθεν τοῦ ὁποῖου ἔζη ἀσφαλῆς ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη.

Βεβαίως ἡ κάμψη εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 16' αἰῶνος, ἀλλ' ἡ ζωτικότητα τοῦ Βυζαντίου τοῦ ἐπέτρεψε νὰ παρατείνῃ τὴν λειτουργίαν του ἐπὶ διακόσια πενήντα ἔτη ἀκόμη. Ἡ ζωτικότητα τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα συμβαδίζει μὲ τὴν δύναμιν ἀντιπτάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ θεολογία τῆς ἀνανεώνεται καὶ ζωντανεύει, ἡ δὲ ἀπόπειρα ὑποταγῆς τῆς εἰς τὴν Ρώμην εἰρίσκει ἔντονον τὴν ἀντίστασιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐδοκίμασεν ὅλας αὐτὰς τὰς δυσκολίας, συνέβαλε μὲ τὸν τρόπον του εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀγώνων τοῦ γένους καὶ τὴν διατήρησιν τῆς αὐτονομίας τῆς Ὄρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅσον κανεῖς ἄλλος εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ κατέλαβε μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας θέσεις μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἱ γονεῖς τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντῖνος καὶ Καλλονὴ (Καλλὴ) διεπνέοντο ἀπὸ πνεῦμα ἁγιότητος καὶ σωφροσύνης, μολονότι οἱ κύκλοι εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ἔζων ἀπήτουν ἔντονον κοσμικὴν νοοτροπίαν. Προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὅπως σημειώνεται εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ υἱοῦ των¹, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀλίγον μετὰ τὸν γάμον των πιδανῶς καὶ ἐκεῖ ἐτεκνοποίησαν. Φαίνεται ὅτι τοὺς ὠδήγησαν ἐκεῖ αἱ ἐθνικαὶ περιπέτειαι, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγου τότε χρόνου οἱ Ὀσμανίδαι εἶχον ἀρχίσει νὰ σαρώνουν τὴν Ἀνατολήν. Εὐγενεῖς τὴν καταγωγὴν καὶ πλούσιοι, κατώρθωσαν νὰ φέρουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὠρισμένα περιουσιακὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ ζήσουν ἀνέτως.

Τὰ ἠθικὰ προσόντα τοῦ Κωνσταντίνου συνετέλεσαν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, ὁ λεγόμενος πρεσβύτερος, νὰ τὸν ἐπιλέξῃ ὡς διδάσκαλον τοῦ ἐγγονοῦ καὶ διαδόχου του, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ΄, τοῦ λεγομένου νεωτέρου. Ἀλλ' ἐπροχώρησε καὶ περαιτέρω. Ἐκτιμῶν τὰς ἀρετάς του τὸν κατέστησε φίλον του καὶ τοῦ προσέφερεν ἔδραν εἰς τὴν σύγκλητον. Μὲ αὐτὴν τὴν ιδιότητα ἔγινε σύμβουλος τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ προστάτης τῶν ἀδικουμένων, ὅπως ἀπέδειξεν εἰς παλλὰς περιπτώσεις. Οὗτος ὅμως δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται πάθος διὰ τὰ πολιτικὰ θέματα. Ἦτο τόσο ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Θεόν, ὥστε ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν συσκέψεων τῆς συγκλήτου ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ἐπεδίδετο εἰς τὴν σιωπηρὰν προσευχήν². Τοῦ ἤρесе νὰ συναναστρέφεται μοναχοὺς ἐμπείρους εἰς τὴν πνευματικὴν ἀσκησιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ὁ Φωκᾶς, καὶ ἐπεσκέπτετο συχνὰ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἀφθENA καὶ μέσα εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, παρελάμβανε δὲ ἐνίοτε καὶ τὰ τέκνα του κατὰ τὰς τοιαύτας ἐπισκέψεις διὰ νὰ τὰ μύησῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν. Φυσικὴ κατάληξις τῶν τάσεων τούτων ἦτο ὅτι ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ὑπεβλήθη

1. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν, PG 151, 553. Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 2, 39, ἐκδ. Bonn, I, 545.

2. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον PG 151, 555.

εἰς μοναχικὴν κουράν. Ἐπρόκειτο νὰ πράξῃ τὸ ἴδιον πολὺ ἀργότερον καὶ ἡ σύζυγός του Καλλονή.

Τὸ ζεῦγος εἶχε ἀποκτήσει πέντε τουλάχιστον τέκνα, τὰ ὁποῖα, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἠκολούθησαν ὅλα τὸν μοναχικὸν βίον, τρία ἄρρενα καὶ δύο θήλεα. Πρῶτος εἰς τὴν σειράν ἦτο ὁ Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καθοδηγητὴς τῶν ἄλλων. Ἐγεννήθη τὸ 1296³. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνίσχυσε τὴν ἀπορφανισθεῖσαν οἰκογένειαν, καὶ ἰδιαίτερος τὸν Γρηγόριον, ὁ ὁποῖος ἦτο συνομήλικος τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ ἡγεμονόπαιδος Ἀνδρονίκου. Οὗτος ἐπεράτωσεν ἐνωρὶς τὰς σπουδὰς τῆς φιλοσοφίας καὶ ρητορικῆς μὲ τόσῃν ἐπιτυχίαν, ὥστε νὰ θαυμάζεται ἀπὸ ὅλους τοὺς λογίους τῆς πρωτεύουσας, ἐν συνεχείᾳ δὲ παρηκολούθησε μὲ παρομοίαν ἐπιτυχίαν τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς λογικῆς, μὲ βάσιν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ βαθμὸς ἐπιδόσεώς του εἰς αὐτὰ μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Θεόδωρου Μετοχίτου, πρυτάνεως τοῦ πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὸ πέρας ἀποφοιτηρίου διαλέξεως ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀξιωματούχων, τῶν καθηγητῶν καὶ λογίων τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξε θέμα ἐκ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τοιαύτην δεξιότητιαν καὶ πληρότητα· ὁ πρύτανις ἀνεφώνησε μὲ θαυμασμόν, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης ἂν ἦτο παρὼν καὶ τὸν ἤκουε, θὰ τὸν ἐπῆναι ὑπερβολικῶς, καὶ Ἀριστοτέλης αὐτὸς εἶγε περὶ τῶν παρῶν, ἐπῆνεσεν ἄν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ ὑπενθυμίσῃ ὁ ἴδιος εἰς σύγγραμμά του μετὰ πολλὰς δεκαετίας⁴, ἀφοῦ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς ἀπαδοὺς τῆς ἀναγεννήσεως καὶ αὐτοὶ τοῦ διημιφροσθήτησαν ἀδίκως τὴν κατοχὴν ὠλοκληρωμένης παιδείας⁵.

3. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὸ γνωστὸν ἄλλως ἔτος θανάτου του (1359), κατὰ τὸ ὁποῖον ἦτο 63 ἐτῶν. Βλ. Κ. Δυσβουινιώτου, «Τὸ ἔτος θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», Ἐπ. Ἐπετ. Θεολ. Σχ. Ἀθ. 1 (1924), 74.

4. Κατὰ Γρηγορᾶ Α'.

5. «Ἀμαθὴς καὶ ἀπαιδευτός», Βαρλαάμ, Ἐπιστολ. Α' πρὸς Παλαμᾶν, ἐν Schirò, Barlaam Calabro, Epistole Greche, Palermo 1954, σ. 253· «ἀναλφάβητος» Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἱστορία 30, 20, ἐκδ. Βόννης, III, 282· «μηδὲ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας εἰδότης»· Ἀκινδύνου, Ἐπιστολὴ πρὸς ἀνώνυμον, Loebertz, ἐν ΕΕΒΣ 27 (Ἀθῆναι 1957) 106.

Ἐκτοτε ὁ Γρηγόριος ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀσκητικῆς γραμματείας καὶ τὴν συναναστροφὴν μὲ ἐγκρίτους διδασκάλους τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς, καὶ ἐφήρμοσε τὴν ἀσκητικὴν πρακτικὴν, πρὸς μεγάλην ἀπογοήτευσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος τὸν προώριζε δι' ὑψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Μεταξὺ τῶν διδασκάλων τούτων διεκρίνετο ὁ Θεόληπτος, ἐπίλεκτον μέλος τῆς ἀθωνικῆς πολιτείας ἀρχικῶς, μητροπολίτης Φιλαδελφείας ἀργότερα, ἠναγκασμένος λόγῳ τῶν πολεμικῶν περιστάσεων νὰ διαμῆνῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Γρηγόριος ἐδιδάχθη ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἱεράν νῆψιν καὶ τὴν νοεράν προσευχὴν, περὶ τῶν ὁποίων βεβαίως εἶχε σχετικὴν γνῶσιν ἀπὸ τὰς συνομιλίας μὲ τὸν πατέρα του καὶ τοὺς συζητητὰς του. Εἰς ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν, ἀπορρίψας τὴν προσφορὰν ὑψηλῶν ἀξιοματίων ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ πρὸς ἀσκησιν εἰς τὸ "Ἁγιον Ὄρος" μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς του Μακάριον καὶ Θεοδόσιον, ἐγκαταλείπων τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1316 ἀφοῦ διέβησαν τὴν Θράκην, ἔφθασαν εἰς τὸ Παπίκιον ὄρος⁶, εὕρισκόμενον εἰς τὰ ὄρια τῆς πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ἔκριναν δὲ χρήσιμον νὰ παραχευιάσουν ἐκεῖ πλησίον σπουδαίων ἀσκητῶν. Ἐδοκίμασε τῶρα τὴν πρώτην ἀπὸ τὰς περιπετείας εἰς τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο νὰ τὸν ἐμπλέκουν διαρκῶς οἱ ἀγῶνες του καὶ αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις. Πλησίον τοῦ Παπικίου ἦσαν ἐγκατεστημένοι οὐμάδες Μασσαλιανῶν μοναχῶν, προφανῶς Βογομίλων, πολλοὶ τῶν ὁποίων τὸν ἐπεσκέφθησαν μὲ ἐπιδίωξιν νὰ τὸν ἐπιρεάσουν ὑπὲρ τῶν δυαρχικῶν καὶ ἀντιλατρευτικῶν ἀπόψεόντων. Ὅταν διέκοψαν τὰς ἐπισκέψεις, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν προεμνηύετο ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωκόμενου, ἤρχισε νὰ τοὺς ἐπισκέπτεται ὁ ἴδιος. Πράγματι εἰς ἕκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς κοινότητός των καὶ πολλὰ μέλη τῆς μετεπείσθησαν ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του. Διὰ τοῦτο οἱ αἵρετικοὶ προσεπάθησαν ἀνεπιτυχῶς νὰ τὸν ἐξοντώσουν διὰ δηλητηριάσεως.

Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος^{6α} δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, διότι θέλει νὰ ἀποστομώσῃ τοὺς μεταγενεστέρους

6. Στ. Κυριακίδου, «Τὸ Παπίκιον Ὄρος», Ἀθηνᾶ 35 (1923) 219-225.

6α. Ἐγκώμιον, PG 151, 562.

κατηγόρους τοῦ Παλαμᾶ διὰ φιλίαν καὶ κλίσιν πρὸς τοὺς αἵρετικοὺς τούτους. Πράγματι ὁ Βαρλαάμ κατηγόρησε τοὺς ἡσυχαστὰς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὡς Μασσαλιανούς καὶ ἡ δευτέρα τριάς τῶν συγγραμμάτων του ἐπεγράφετο Κατὰ Μασσαλιανῶν. Ὁ ἄλλοτε φίλος τοῦ Παλαμᾶ Ἀκίνδινος λέγει ὅτι οὗτος εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπαρῆν μὲ Βογομίλους εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐνῶ βραδύτερον ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς θὰ ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ φυγὴ αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὸ 1325 ἐπραγματοποιήθη διὰ νὰ ἀποφύγουν οὗτοι τὴν κατάκρισιν των ἐπὶ μασσαλιανισμῷ⁷. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ εἶναι πλάσματα τῆς ἀντιδικίας καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἡσυχαστῶν ἐπὶ τῆς νοερᾶς προσευχῆς κατὰ ἀβάσιμον παραβολὴν πρὸς τὸν εὐχιτισμὸν τῶν Μασσαλιανῶν, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο καὶ Εὐχῆται. Τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον καταδεικνύει τὴν ἀπουσίαν παντὸς συνδέσμου πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην.

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἐπομένου ἔτους (1317) ἔφθασε μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς του εἰς τὸν «ποθοῦμενον Ἄθωνα» καὶ ὁ ἴδιος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Βατοπεδίου πλησίον τοῦ ἐμπείρου μοναχοῦ Νικοδήμιου, ἀνδρὸς γενναίου καὶ θαυμαστοῦ τόσον κατὰ τὴν ἀσκητικὴν προᾶξιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν, ἀπὸ τὸν ὅποιον καὶ ἐκάρη μοναχός. Μετὰ τριετίαν (1317-1320), μόλις ἀπέθανεν ὁ γέρον του αὐτός, ὁ Γρηγόριος μετεκινήθη πρὸς τὴν περίφημον Λαύραν τοῦ Ἀθανασίου, ὅπου τοῦ ἔγινε θερμὴ ὑποδοχὴ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς, γνωρίζοντας ἤδη ἐκ φήμης τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν του. Ἐπηρετήσεν ἐκεῖ ἐν ὑποταγῇ ἐπὶ τριετίαν εἰς τὴν τράπεζαν καὶ τὴν ψαλμοδίαν (1320-1323), μετὰ τὴν ὁποίαν ἐκυριεύθη πάλιν ἀπὸ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἡσυχίαν.

Ἐγκατεστάθη λοιπὸν ἔπειτα εἰς τὴν ἐρημικὴν τοποθεσίαν Γλωσσία, κειμένην ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ Ἄθωνος καὶ κοιτουμένην σήμερον Προβάτα. Τὴν Γλωσσίαν εἶχον τιμήσει μὲ τοὺς ἀσκητικοὺς ἰδρωτὰς των προηγουμένως ὁ ἰταλιώτης εἰσηγητὴς τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου Νικηφόρος, καὶ ὁ

7. Ἐπιστολή, Κωδ. Monac. gr. 155. φ. 72.

8. Ἱστορία 14, 7, Bonn, 719.

διδάσκαλος τοῦ Παλαμᾶ Θεόληπτος, τώρα δὲ διέμενον ἐκεῖ πλειὰς ἀγίων ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνοντο οἱ μεγάλοι πνευματικοὶ ὀδηγηταί, ὅπως εἶναι ὁ μετέπειτα πατριάρχης Κάλλιστος, ὁ ἄλλος Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης καὶ ὁ Ἡλίας Σελιώτας.

Οἱ Τοῦρκοι πειραταί, συνεχῶς πληθυνόμενοι τότε καὶ ἐνεργοῦντες ἀγρίας ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, κατέστησαν ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνοι διὰ τοὺς Πατέρας τοῦ Ὄρους, καὶ κυρίως τοὺς εὐρυσκομένους ἐκτὸς τῶν τειχῶν εἰς τὰς ἐρημίας. Διὰ τοῦτο ὁ Παλαμᾶς, ἀφοῦ ἔζησεν ἐπὶ διετίαν εἰς τὴν Γλωσσίαν (1323—1325), ἀνεχώρησε μαζὶ μὲ ἄλλους συνασκητάς, συνολικῶς δώδεκα, διὰ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ πρώτη σκέψις των ἦτο νὰ ἀναχωρήσουν εἰς τὴν Ἀγίαν Πόλιν, τὰ Ἱεροσόλυμα, διὰ νὰ προσκυνήσουν τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καὶ νὰ ἀναπαυθοῦν ἐκεῖ ἰσοβίως, ἀγνοοῦντες βεβαίως ὅτι καὶ ἡ ἐκεῖ κατάστασις δὲν ἦτο καλυτέρα ἀπὸ ἀπόψεως βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Ἀλλὰ κατόπιν ὁρᾶματος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη εἰς τὸν Γρηγόριον ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἀπήτησε δι' ἑαυτὸν τοῦτον, κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς χῶρον πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπέλεξαν τὸ ὄρος παρὰ τὴν Βέρροϊαν, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν τὸ 1326, ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος τριακονταετῆς πλέον ἐχειροτονήθη ἱερεὺς.

Οὗτος ἔζη ἐκεῖ ἀπομονωμένος εἰς τὸ κελλίον του κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, ἐνῶ κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν ἐνεφανίζετο διὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, τὴν συναναστροφὴν μὲ τοὺς σιμωναστὰς καὶ τὴν διδασκαλίαν. Πλήθη μοναχῶν καὶ λαϊκῶν τῶν περιχώρων προσέτρεχον τότε διὰ ν' ἀπολαύσουν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀκτινοβολίας του.

Αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, πληροφορηθεὶς ἀπὸ γράμμα τὸ ὁποῖον τοῦ ἔστειλαν αἱ ἀδελφαὶ του τὸν θάνατον τῆς ἀγαπημένης μητρὸς του Καλλονῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν Κωνσταντινοῦπολιν διὰ νὰ τὰς στηρίξῃ, ἐκεῖναι δὲ τὸν ἔθεσαν ἐνώπιον διλήμματος ἢ νὰ μείνῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὥστε νὰ εἶναι πλησίον των ἢ νὰ παραλάβῃ καὶ αὐτὰς μαζὶ του. Αἱ δεσμεύσεις τὰς ὁποίας εἶχε τοῦ ἐπέβαλον τὴν δευτέραν λύσιν. Ἐγκατέστησε

τὰ ἀδελφάς του εἰς ἡσυχαστήριον ἐντὸς τῆς πόλεως Βεροῦσίας, αὐτὸς δὲ ἀνέβη ἐκ νέου εἰς τὸ ὄρος, πρὶν ὅμως παρῆλθῃ πολὺς χρόνος, ἢ μεγαλυτέρα ἀπὸ αὐτὰς Ἐπίχαρις ἀπέθανεν.

Πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν σκήτην τῆς Βεροῦσίας (1326—1331) ἡ κατάστασις εἰς τὴν περιοχὴν κατέστη μὲ τὴν σειρὰν τῆς ἐπισφαλῆς. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Σέρβων ὑπὸ τὸν Στέφανον Δουσάν, αἱ λεηλασίαι καὶ ὁ ἔξανδραποδισμὸς τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Ἄθωνα, πιθανῶς ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ τοῦς συντρόφους του. Ἐφθάσεν εἰς τὴν μεγίστην Λαύραν, ὅπου οἱ πατέρες τὸν ἐδέχθησαν μὲ ἐνθουσιασμόν, παρὰ τὸν ὅποιον αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ παραμείνῃ ἐντὸς τῆς μονῆς, ἀλλ' ἐπέλεξε πλησιόχωρον κελλίον, τὸ «φροντιστήριον τοῦ θείου Σάββα», διὰ νὰ πῆξῃ τὴν σκητὴν τῆς ἡσυχίας. Αὐτὴν τὴν ἐποχὴν μετασχηματίζεται καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀπὸ ἠθικοῦ εἰς δογματικὸν κατόσιν ἐντολῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν εἰς δραμα. Ἐνόμισεν, καλυφθεὶς ἀπὸ ἐλαφρὰν σκιὰν ἕπνου, ὅτι ἐκράτει εἰς χεῖράς του σκεῦος πλήρες γάλακτος, τὸ ὅποιον αἰφνιδίως ἐφούσκωσε καὶ ἤρχισε νὰ ἐκχειλίζῃ, ἐνῶ συγχρόνως μετεβάλλετο εἰς οἶνον εὐγευστον ἀναδίδοντα εὐχάριστον εὐωδίαν. Ἄνηρ ἐπιφανῆς, ἐμφανισθεὶς, τὸν ἐπετίμησε μὲ τοῦς λόγους, «διὰτὶ δὲν μεταδίδεις ἀπὸ τὸ θεῖον τοῦτο ποτὸν τὸ ὅποιον ἀναβλύζει κατὰ θαυμαστὸν τρόπον, ἀλλὰ τὸ ἀφήνεις νὰ χύνεται ματαίως;». Ἀντειλήφθη ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὀπτασίας ἦτο ὅτι ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τὸν λόγον τοῦ ὑψηλὸν καὶ δογματικὸν περιεχόμενον καὶ οὕτως ἤρχισε νὰ γράφῃ. Πρῶτον τοῦ σύγγραμμα ἦτο ἡ Βιογραφία Πέτρου τοῦ Ἀθωνίτου.

Ἡ φήμη καὶ αἱ ἡγετικά ἱκανότητές του ἐπρόκειτο νὰ τοῦ στοιχίσουν προσωρινῶς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἡσυχίας. Μὲ ψῆφον τοῦ πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τῆς συνάξεως ὠρίσθη ἡγοούμενος τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου καὶ ἐδέχθη τὴν ὑπεύθυνον ταύτην διοικητικὴν θέσιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προσωρινότητος καὶ χάριν διευθετήσεως ἐπειγόντων προβλημάτων, ὅπως φαίνεται. Ἀπλοῦς τοῦς τρόπους, ἐλεύθερος τὴν γνώμην, γλυκὺς τὴν ὁμιλίαν, βαρὺς εἰς τοῦς ραθίμους, συγχωρητικὸς εἰς τοῦς μετανοημένους, διοίκησε τὴν μονὴν αὐτὴν μὲ δεξιολογίαν παρὰ τὰς ἐσωτερικὰς δυσχερείας. Δὲν ἦτο δι' αὐτὸν δυνατὸν νὰ

μείνη μονίμως εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἔφυγε πολὺ γρήγορα, ἴσως ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποδυθῆ εἰς δογματικούς ἀγῶνας καὶ ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας τὴν ὁποίαν προσεκάλουν αἱ αὐστηραὶ μεταρρυθμιστικαὶ ἐνέργειαι τοῦ. Πιθανῶς ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς μονῆς κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1333, παρέμεινε εἰς αὐτὴν περὶ τὸ ἔτος καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὸ παλαιὸν ἐρημικὸν κελλίον τοῦ παρὰ τὴν Λαύραν, τὸ 1334. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπρόκειτο νὰ κληθῆ εἰς εὐρύτερον πεδῖον δράσεως, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ τὸν ἀνέδειξεν εἰς ἡγετικὴν μορφήν τῆς ὀρθοδοξίας.

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, περὶ τὸ 1330, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Καλαβρίαν ὁ φιλόσοφος μοναχὸς Βαρλαάμ. Ἀνῆκεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν κοινότητα τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται παρὰ τὰς πολιτικὰς περιπετείας τῆς περιοχῆς, καὶ εἶχε μορφωθῆ ἑλληνικῶς. Ἦθελε τῶρα νὰ γνωρίσῃ τὴν πατρίδα τῶν προγόνων τοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ζῆσει οἱ ὑπ' αὐτοῦ θαυμαζόμενοι φιλόσοφοι Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων οἱ ὁμόδοξοί τοῦ. Ἠσθάνετο πολλὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἐφαντάζετο πιθανῶς εὐκόλον τὴν ἀναβίωσιν τῆς παλαιᾶς αἴγλης τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος θὰ ἦτο πρωταγωνιστῆς.

Ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνός, προστάτης τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὸ Βυζάντιον τότε, ἵευστήριξε τὸν νεοελθόντα καὶ τοῦ ἔδωκε καθηγητικὴν θέσιν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ διαλέξεις τοῦ ἐπὶ θεμάτων φιλοσοφικῶν, θεολογικῶν καὶ φυσικῶν προσεκάλουν βαθυτάτην ἐντύπωσιν, τὰ δὲ συγγράμματά τοῦ εὗρον εὐρείαν κυκλοφορίαν. Ἡ ἐπιτυχία ἐκέντρισε τὴν τάσιν τοῦ πρὸς οἴησιν καὶ τοῦ ἐξέθρεψε τὸ πάθος νὰ ἐξευτελίξῃ πάντα ὁμότεχνον, πρῶγμα τὸ ὁποῖον ὁμολογοῦν ἀκόμη καὶ οἱ φίλοι τοῦ. «Ὅτε γάρ, τοῦ λέγει ὁ Ἀκινδυνος, πρῶτον ἐλθὼν εἰς τὴν μεγάλην πόλιν, πάντα μὲν ἐσπούδακας κενὴν ἀπάσης παιδεύσεως ἀποδειξαι τὴν πόλιν». Ποῖος γνωρίζει ποίας ἀπογοητεύσεις εἶχε δοκιμάσει ἄλ-

λοτε εις τὴν παιρίδα του καὶ ἤρχετο ἐδῶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν τρωθεΐταν φιλοδοξίαν του ἀναζητῶν δύναμιν καὶ δόξαν; Κατάντημα πάντως τῆς διαγωγῆς του ἦτο ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἔκαμεν ἐχθροὺς τοὺς διασημοτέρους λογίους τοῦ Βυζαντίου, μετὰξὺ τῶν ὁποίων προεξῆρχεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἐκεῖ κλῆμα ἔγινεν ἀφόρητον δι' αὐτὸν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Τοὺς δύο πνευματικοὺς ἄνδρας, τὸν Παλαμᾶν καὶ τὸν Βαρλαάμ, ἔφεραν εἰς πρώτην ἐπαφὴν αἱ συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' μὲ σκοπὸν τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ ἔτη 1333 καὶ 1334. Καὶ οἱ δύο συνέταξαν ἔργα πολεμικὰ κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' ἕκαστος ἐξεκίνει ἀπὸ διαφορετικὴν ἀφετηρίαν. Ὁ Βαρλαάμ ἐθεώρει ὡς ἄνευ ἐννοίας τὴν ἀπαίτησιν τῶν Λατίνων, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀφοῦ ὁ Θεὸς κατὰ τοὺς λόγους καὶ ἄλλων καὶ τοῦ γράψαντος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λιενυσίου Ἀρεοπαγίτου εἶναι ἀκατάληπτος.

Ὁ Παλαμᾶς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔγραψε τοὺς Λόγους Ἀποδεικτικούς περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῶν ὁποίων καὶ μόνος ὁ τίτλος δεικνύει τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Βαρλαάμ. Ἐναντι τοῦ ἀγνωστικισμοῦ ἐκείνου, αὐτὸς ἀμιλῆει περὶ «ἀποδεικτικοῦ» λόγου. Ἦτο φυσικὸν νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος εἰς μίαν στιγμὴν ἐγωιστικῆς ἐκρήξεως εἶπε τὸ χαρακτηριστικὸν «ταπεινώσω τὸν ἄνθρωπον»¹⁰.

Τὴν θεολογικὴν ἀντίθεσιν ἐπέτεινεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ νέα διαφορὰ, ὡς πρὸς τὴν ἀσκητικὴν μέθοδον τῶρα. Ὁ Βαρλαάμ ἔμαθεν ἀπὸ ἀρελῆ μοναχὸν περὶ τῆς ψυχοσωματικῆς τεχνικῆς προσευχῆς, τὴν ὁποῖαν ἠκολούθουν οἱ ἡσυχασταὶ μοναχοί. Τοποθετούμενοι οὗτοι κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ μοναχοῦ εἰς χαμηλὸν κάθισμα ἐπὶ ὥρας καὶ στηρίζοντες τὸν πῶγωνα εἰς τὸ στῆθος, προέφερον ἐνδομύχως καὶ εἰς κατάστασιν ἀπολύτου ἡσυχίας

10. Ἀκινδύνου, Ἐπιστολαί, Κωδ. Ambros. 29, φ. 67β.

τὴν προσευχὴν τοῦ Ἰησοῦ» οὕτως ἔβλεπον τὸ θεῖον φῶς¹¹. Ὁ Καλαβρός ἐπιρρασμένος ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν καὶ νεοπλατωνικὴν ιδεοκρατίαν ἠδυνάτει νὰ δεχθῆ μετοχὴν τοῦ σώματος εἰς τὴν προσευχὴν ἢ εἰς οἰανδήποτε ἄλλην πνευματικὴν ἐκδήλωσιν. Ὠνόμασε δὲ τοὺς ἡσυχαστὰς ὀμφαλοψύχους¹² καὶ ἐνήργησε σκληρὰν ἐπίθεσιν ἐναντίον των. Ἐνώπιον τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσέβη εἰς ἐπίσημον καταγγελίαν, ἀλλ' ἔλαβεν ἀπὸ τὸν ἀδιάφορον εἰς τὰ θεολογικὰ προβλήματα πατριάρχην Ἰωάννην Καλέκαν τὴν ἐντολὴν νὰ παύσῃ ἀνακινῶν τέτοια ζητήματα.

Παρὰ ταῦτα καὶ παρὰ τὰς μεσολαθητικὰς προσπαθείας τοῦ Ἀκινδίνου ἡ ἔρις συνεχίσθη εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐπὶ μακρόν. Ἄν καὶ ἀργότερα ὁ Βαρλαάμ ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ πολεμικὴ του ἀπηθύνετο μόνον πρὸς τοὺς ἀγραμμάτους μοναχοὺς, εἰς τὴν πραγματικότητά ἐθίγοντο καὶ οἱ λόγιοι μοναχοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο τότε εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ Ἰγνάτιος Καλόθετος, ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος, ὁ Δαβὶδ Δισύπατος, ὁ Λουκάς, ὁ Ἰσίδωρος. Οὗτοι προσπαθοῦν νὰ εὔρουν τρόπον ἀποτελεσματικῆς ἀντιδράσεως καὶ ὁ κατόπιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰσίδωρος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐδοκίμασε τὴν μανίαν τοῦ Βαρλαάμ, εἰσηγεῖται νὰ προσκληθῆ ὁ Παλαμᾶς. Ὁ Γρηγόριος ἐγκαταλείψας τὴν ἀθωνικὴν ἡσυχίαν ἦλθεν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, ὑπερασπιστὴς τῶν ἡσυχαστικῶν ἀπόψεων κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1337 καὶ παρέμεινεν εἰς αὐτὴν γράφων καὶ ὁμιλῶν ὑπὲρ τὴν τριετίαν.

Αἱ πρῶται κινήσεις του εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἦσαν εἰρηνικαί. Ἐκαμεν ἔκκλησιν δι' εἰρήνευσιν καὶ ὁμόνοιαν, τὴν ὁποίαν ὁ Βαρλαάμ ἠγνόησεν, ὅπως εἶχεν ἀγνοήσει καὶ τὰς συστάσεις τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως. Εἰς σύναξιν συγκροτηθεῖσαν κατόπιν

11. Περὶ τῆς μεθόδου βλ. Νικηφόρου Ἡσυχαστοῦ, Περὶ νῆψεως καὶ φυλακῆς καρδίας, PG 147, 945 ἐέ. Συμεῶν τοῦ Νέου (ψευδ.), Περὶ τῶν τριῶν τρόπων τῆς προσευχῆς, Hausherr, La méthode d'organisation hésychaste, Or. Chr. IX, 2, 1, 927. Γρηγορίου Σιναιτου, Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἐνεργεῖν τὴν προσευχὴν, PG 150, 1313 ἐέ.

12. Γρ. Παλαμᾶ, Πρὸς Βαρλαάμ Β', Κωδ. Coisl. 100, φ. 100β.

προτάσεώς του τοῦ συνέστησε νὰ διακόψη τὴν ἄδικον καὶ ἄκαιρον πολεμικὴν, μολονότι δὲ αὐτὸς ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τὴν διακόψη καὶ ὅτι θὰ ἀπαλείψῃ ἀπὸ τὰ κείμενά του τὰς κατηγορίας, παρέβιασε τὰς ὑποσχέσεις του καὶ συνέταξε νέον σύγγραμμα κατὰ τῶν μοναχῶν, τοὺς ὁποίους τῶρα ἀπεκαίλει Μασσαλιανούς.

Ὁ Βαρλαάμ ἐφρόντισεν ὥστε τὰ ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν συγγράμματά του νὰ μὴ κυκλοφοροῦν εὐρέως, διὰ νὰ προλαμβάνῃ ἔντονον κριτικὴν καὶ βιαίαν ἀντίδρασιν, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον των διεδίδετο προφορικῶς. Οἱ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ τοῦ ἐπέδειξαν μερικὰ χωρία ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτᾶ, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐξασφαλίσαι πλαγίως, ἀλλὰ συγχρόνως τοῦ ἐξέθεσαν λεπτομερῶς τὴν τακτικὴν του καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀπόψεών του, ὅπως τὰς εἶχον πληροφορηθῆ. Ἀφοῦ αἱ πρῶται εἰρηνευτικαὶ προσπάθειαι ἀπέτυχον, οὗτος ἐπεδόθη εἰς ἀντίκρουσιν αὐτῶν διὰ τῆς συντάξεως τῶν τριῶν πρώτων βιβλίων τοῦ μεγάλου ἔργου Ἰπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχασζόντων. Ἄν καὶ δὲν εἶχεν ἴδιη τὰ ἀντίστοιχα βιβλία τοῦ Βαρλαάμ, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπίσης τρία, ἐπετέλεσεν ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ ἡσυχασμοῦ, χωρὶς ὀξεῖαν πολεμικὴν. Ὁ τελευταῖος, δταν εἶδε τὴν ὑπεράσπισιν, διωσκεύασε τὰ βιβλία του καὶ τὰ ἔθεσεν ἐκ νέου εἰς κυκλοφορίαν, ὑπὸ τὴν μορφήν των δὲ ταύτην τὰ ἐξησφάλισε καὶ ὁ Γρηγόριος καὶ ἀφοῦ τὰ ἐμελέτησεν ἐπισταμένως, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συντάξῃ τὴν δευτέραν, ὥστε ἡ ἀνασκευὴ νὰ στηρίζεται εἰς ὑπεύθυνον κείμενον καὶ ὄχι εἰς ἄπλῃς πληροφορίας. Ὀλίγον ἀργότερα ὁ Βαρλαάμ, ἀφοῦ ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν Ἀβινυῶνα, ὅπου εἶχε μεταβῆ ὡς ἐπίσημος ἀπεσταλμένος δι' ἐνωπικᾶς συζητήσεις μὲ ἀντιπροσώπους τοῦ πάπα, ἔγραψεν ἄλλα τρία βιβλία κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, μὲ τὸν τίτλον Κατὰ Μασσαλιανῶν, διὰ νὰ δείξῃ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ εἶχον τὴν ἰδίαν μὲ αὐτοὺς πίστιν καὶ μέθοδον. Ἐώρα ὁ Γρηγόριος ἀπήντησε μὲ τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν τριάδα. Αὐτὴ ἡ πολεμικὴ ἀνταλλαγὴ συγγραμμάτων διήρκεσε τρία ἔτη περίπου, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1338 ἕως τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341.

Ἐπειτα ἡ διαφωνία καὶ πολεμικὴ ἀνεφέρθη εἰς ὑψηλότερα κλιμάκια καί, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἔλαβεν ἄλλην μορφήν. Ὁ

Βαρλαάμ, ἐκμεταλλευσόμενος τοὺς ἄλλους καὶ ἀσχολούμενος πλέον μὲ τὸν Παλαμῶν μόνον, μετέβη διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἐπηρέασε τοὺς συμβούλους τοῦ πατριάρχου Καλέκα νὰ τὸν πείσουν νὰ ἀσχοληθῆ μὲ αὐτό. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Παλαμῶς ἀπεφάσισε νὰ γνωστοποιήσῃ τὰ σχετικά μὲ τὰς ἐνεργείας του εἰς τοὺς ἀγιορείτας μοναχοὺς καὶ μετέβη ἐκεῖ συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Ἰσίδωρον καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς μέγας ἀγωνιστὴς τῆς ὀρθοδοξίας. Οἱ ἡγέται τῆς ἀθωνικῆς πολιτείας ἐπεκύρωσαν τὰς ἀπόψεις του μὲ λόγους καὶ γράμματα, ὑπογράψαντες καὶ τὸν Ἅγιορειτικὸν τόμον, ἐμπεριστατωμένην ἔκθεσιν περὶ τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας, κατοχυρωμένην μὲ χωρία ἀπὸ τὴν Γραφήν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Συντάκτης τοῦ τόμου εἶναι προφανῶς ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος.

Ἀπὸ τὸν χρόνον τῆς τελευταίας μεταβάσεως τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀρχίζει κάποια δυσμένεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν Γρηγόριον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του, ἡ ὁποία ὁμῶς ἐντὸς ὀλίγου διεσκεδάσθη, διὰ νὰ ἀναφανῆ ἰσχυροτέρα βραδύτερον. Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1341 ὁ πατριάρχης καλεῖ εἰς λογοδοσίαν ὄλην τὴν κεντρικὴν ἡσυχαστικὴν ὁμάδα, οὕτω δὲ ὁ Γρηγόριος, συμπαραλαμβάνων τὸν Ἰσίδωρον, τὸν Μάρκον Βλατῆν, τὸν Δωρόθεον Βλατῆν καὶ ἄλλους, ἐξεκίνησε διὰ τὴν πρωτεύουσαν. Ὅταν ἔφθασεν ἐκεῖ εἶδεν ὅτι τὸ κλίμα ἦτο γενικώτερον δυσμενὲς δι' αὐτόν, διότι ὑπῆρχε κατηγορία ὅτι συγκροτεῖ παρασυναγωγὰς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν Θεσσαλονίκην παρὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Ὁ πατριάρχης ἤθελε νὰ ἐξετασθῆ τὸ ζήτημα εἰς συνοδικὸν δικαστήριον ὡς διοικητικῆς φύσεως, ὅποτε ἡ ἀπόφασις θὰ ἦτο μᾶλλον εἰς βάρος τοῦ ἡσυχαστοῦ, ἐνῶ ἡ αὐτοκράτειρα Ἄννα ἐπέμενε νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὴν σύνοδον, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναμείνουν τὸν εἰς ἐκστρατείαν ἀπουσιάζοντα αὐτοκράτορα.

Ὁ αὐτοκράτωρ, ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἔδραν του, κατέβαλε τὴν συνηθισμένην προσπάθειαν συμβιβασμοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἔφερεν ἀποτέλεσμα· ὁ Βαρλαάμ θαρρῶν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ παλαιοῦ του προστάτου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, πρωθυπουργοῦ, ἐπέμενε εἰς τὰς κατηγορίας ἐναντίον τῶν μοναχῶν, ὁ Παλα-

μᾶς, ἔχων τὴν εὐνοίαν τοῦ παλαιοῦ συμπαθητοῦ του αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ', ἐπέμενε εἰς τὴν ἀνάγκην συγκλήσεως συνόδου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατηγοριῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν προσυνοδικῶν συσκέψεων ἐδείχθη ὅτι τὰ Πνεύματα τῶρα ἔκλιναν ὑπὲρ τοῦ δευτέρου.

Ἡ σύνοδος συνεδρίασε μίαν ἡμέραν, τὴν 10 Ἰουνίου 1341, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', μὲ συμμετοχὴν τοῦ πατριάρχου, ἐπισκόπων, ἀρχιεπισκόπων, ἡγουμένων, τοῦ μεγάλου δομεστικοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, συγκλητικῶν, καθολικῶν κριτῶν, «καὶ τῆς πόλεως», τοῦ λαοῦ. Ὁ Καλαβρὸς παρὰ τὴν ἀλλαγὴν κλίματος ἐπέμεινε εἰς τὴν ἰδίαν γραμμὴν, ἀλλὰ, ὅταν μετὰ τὴν ἀπολογία τοῦ ἡσυχαστοῦ ἐφάνη ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὰ μέλη τῆς συνόδου ἔκλιναν πρὸς τὸ μέρος τῶν ἡσυχαστῶν, εὐρισκόμενος εἰς ἀδιέξοδον, ἐπλησίασε τὸν ἕως τότε φίλον καὶ προστάτην Καντακουζηνὸν διὰ νὰ ζητήσῃ ἐνίσχυσιν καὶ συμβουλήν· αὐτὸς δὲ δὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ τίποτε περισσότερον ἀπὸ τὸ νὰ τὸν συμβουλεύσῃ νὰ πείθεται εἰς τοὺς μοναχοὺς οἱ ὅποιοι εἶναι σοφώτεροι εἰς τοιαῦτα θέματα καὶ νὰ ζητήσῃ συγγνώμην. Πράγματι δὲ οὗτος συνεμορφώθη καὶ οἱ μοναχοὶ ἔδωσαν εὐχαρίστως συγγνώμην. Οὕτως ἡ σύνοδος ἔληξεν αὐθημερόν, λόγῳ δὲ τῆς ὀμαλῆς καταλήξεώς της δὲν ἐχρειάσθη νὰ ἐκδοθῇ εἰδικὸς τόμος τῶν πρακτικῶν, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἐγκωστοποίησε μὲ ἐγκύκλιον τὰς ἀποφάσεις της, διὰ τῶν ὁποίων κατεδικάζοντο τὰ ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν.

Μετὰ τὴν λήξιν αὐτῆς συνέβησαν δύο σπουδαῖα γεγονότα ἀνατρέψαντα τὴν κατάστασιν· ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ φυγὴ τοῦ Βαρλαάμ. Ὁ Ἀνδρόνικος, αἰσθανόμενος κόπωσιν καὶ ἀδιαθεσίαν, εἰσῆλθε πρὸς ἀνάπαυσιν εἰς τὴν μονὴν Ὁδηγητρίας, ὅπου ἀπέθανε τὴν 15 Ἰουνίου 1341. Ἡ τελευταία δημοσία προᾶξις τοῦ ἦτο ἡ προεδρία τῆς συνόδου ἐκείνης.

Ὁ Βαρλαάμ, ἐπειδὴ κατὰ τὰ φαινόμενα ἐσχημάτισε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου, κυριωτέρου ὑποστηρικτοῦ τοῦ Παλαμᾶ, θὰ μετέστρεφε τὰ πράγματα εἰς ὄφελός του, μετεμελήθη διὰ τὴν ὑποχώρησίν του, ἀλλ' ἦτο ἀργὰ πλέον τῶρα διότι μετὰ τὴν σύνοδον τὸ κῦρος τοῦ Παλαμᾶ ὑπῆρξε

τόσον ὑψηλόν, ὥστε οὗτος δὲν εὔρεν ἀρκετὰ στηρίγματα διὰ νὰ ἀρχίσῃ νέους ἀγῶνας. Ἀντιλαμβανόμενος ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον δι' αὐτὸν ἔδαφος εὐδοκμησεως εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔφυγε μετ' ὀλίγας ἡμέρας πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ ὅπου εἶχεν ἔλθει πρὸ 15 ἐτῶν γεμᾶτος ὄνειρα καὶ ἐλπίδας. Ἐγκατεστάθη πάλιν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου τοῦ ἐφαίνετο ὅτι ἡ ἀναγέννησις ἐβάδιζε περισσότερον ἀπροόσκοπτον δρόμον. Ἐδίδαξεν εἰς τὸν Πετρούρχην τὴν ἑλληνικὴν, συνανεστράφη μὲ ἄλλους διασήμευς λογίους καὶ ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ πάπα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἰέρακος, χωρὶς νὰ ἔχη πρὸς τοῦτο πολλὴν ὄρεξιν αὐτὸς ὁ ἄλλοτε πολέμιος τῶν παπικῶν ἀξιώσεων.

Ἡ σκυτάλη τοῦ ἀντιησυχασμοῦ περιῆλθεν ἀπὸ τότε εἰς ἄλλας χεῖρας καὶ πρῶτον εἰς τὰς τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, ὁ ὁποῖος εὗρίσκειτο εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, συμφωνῶν μετὰ τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὸ θέμα τῆς ταυτίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας εἰς τὸν Θεὸν καὶ μετὰ τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ θέμα τῆς ἡσυχαστικῆς προσευχῆς. Προσπαθήσας ἀρχικῶς νὰ συμβιβάσῃ τοὺς δύο ἄνδρους, ὅταν δὲν κατώρθωσεν, ὠργάνωσεν ἐπιτυχῶς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δευτέρου. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς ὁ Παλαμᾶς ἔδωσεν ἔμφρασιν εἰς τὸ δογματικὸν θέμα διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας, αὐτὸς διεχώρισε τὴν θέσιν του καὶ ἔγινεν ἀντίπαλός του, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε ἐθεώρει διδάσκαλόν του¹³.

Οἱ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ ἐπεδίωξαν ριζικὴν λύσιν, εὐρόντες εἰς τοῦτο σύμφωνον καὶ πὸν Ἰωάννην Καντακουζηνόν, ἐπίτροπον τῶρα τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου. Οὕτω παρὰ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Καλέκα σύνοδος συνελθοῦσα τὸν Αὐγουστον τοῦ ἰδίου ἔτους ἐδικαίωσεν ἐκ νέου τοὺς ἡσυχαστάς, ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ἀπέφυγε τὴν προσωπικὴν καταδίκην, ἀφοῦ ὑπέβαλε λίβελλον περὶ τοῦ ὅτι ἀποδέχεται τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου περὶ φωτός. Αὕτη ἐξέδωκε Συνοδικὸν τόμον διὰ τοῦ ὁποῖου κατοχυρώνονται αἱ ἀποφάσεις κυρίως πῆς συνόδου τοῦ Ἰουνίου, συνταχθέντα κατὰ τὸ κύριον μέρος ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ δὲ τὰς ἀκροτελευταίας διατάξεις ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Κατόπιν τούτων

13. Γρ. Παλαμᾶ, Κατὰ Ἀκινδύνου 7, 16.

τὸ κῦρος τοῦ Παλαμᾶ ηὔξηθη μεγάλως, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες ἀπεκάλουν αὐτὸν «διδάσκαλον τῆς εὐσεβείας καὶ κανόνα ἱερῶν δογμάτων καὶ στῦλον τῆς ὀρθῆς γνώμης καὶ πρόμαχον τῆς Ἐκκλησίας». Οἱ ἄρχιερεῖς τοῦ ἐζήτησαν νὰ ἀναλάβῃ ἐπισκοπικὴν ἔδραν καὶ τοῦ προσέτειναν τὴν ἀπομακρυσμένην Μονεμβασίαν, κατ' ἐπιθυμίαν καὶ τοῦ πατριάρχου, τὴν ὁποίαν ἤρνηθη αὐτός.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' εἶναι σημεῖον ἀπὸ τὸ ὑποῖον ἤρχισεν ἡ ραγδαία πτώσις τῆς αὐτοκρατορίας διότι μετ' αὐτὸν ἐδημιουργήθη χάος. Ὁ σχηματισμὸς ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας ἐνὸς κόμματος ἀντιπάλου πρὸ τὸν Καντακουζηνόν, μετ' ἡγέτας τὸν ἕως τότε παρακοιμώμενον καὶ ἀργότερα ἀρχιναύαρχον Ἀλέξιον Ἀπόκαικον καὶ τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Καλέκαν, ἀπετέλεσε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἐμφύλιον σύγκρουσιν. Ὁ Ἀπόκαικος διέδωσε τὴν ὑποψίαν ὅτι ὁ μέγας δομέστικος Καντακουζηνὸς ἐσχεδιάζε νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἀπὸ τὸν ἐννεαετῆ Ἰωάννην Ε' καὶ ἔπεισε τὴν αὐτοκράτειραν Ἄνναν ὅτι δύναται αὐτὴ νὰ κυβερνήσῃ μετ' τὴν συμπαράστασιν των, ὁ δὲ πατριάρχης διεξεδίκησε τὴν θέσιν προστάτου μετ' ἄσιν παλαιὰν ἔγγραφον ἐξουσιοδότησιν τοῦ Ἀνδρονίκου, μετ' τὴν ὁποίαν ἀνέθετεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιμέλειαν διὰ τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του εἰς περίπτωσιν ἀπροόπτου κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Συργιάνην εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

Ὁ Καντακουζηνὸς, θεωρῶν εὐλόγως τὴν ἐξουσιοδότησιν ὡς ἐκπνεύσασαν μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης ἐφρόνει συμφωνοῦσης καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ὅτι ἐπίτροπος τοῦ νεαροῦ διαδόχου θὰ ἦτο αὐτός ὁ ἴδιος διὰ τρεῖς λόγους· πρῶτον διότι ὑπῆρξε στενὸς φίλος καὶ προστάτης τοῦ Ἀνδρονίκου, δεύτερον διότι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τούτου ἦτο πρωθυπουργὸς του καὶ τρίτον διότι ὁ ἀνήλικος αὐτοκράτωρ ἦτο ἤδη μνηστειμένος μετ' τὴν θυγατέρα του. Αἱ ἀνησυχίαι τοῦ Καλέκα καὶ τοῦ Ἀποκαίκου, ἂν ἦσαν εἰλικρινεῖς, καὶ τῆς Ἄννης, τῆς ὁποίας ἦσαν πράγματι εἰλικρινεῖς, δὲν φαίνονται δικαιολογημέναι, διότι, ἂν ὁ Καντακουζηνὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀρπαγὴν τοῦ θρόνου, ἠδύνατο νὰ τὴν διαπράξῃ ἀκόπως ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς.

Οὗτος, ἠναγκασμένος νὰ ἀναχωρήσῃ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων

ρων, έλαβε διαβεβαίωσιν νομιμοφροσύνης από την "Ανναν και τον πατριάρχη, ενώ ο 'Απόκαικος έκινήθη άμέσως τότε στρατιωτικώς δια πρώτην φοράν, την 28 Αυγούστου 1341. Δυστυχώς ο Καντακουζηνός έφυγε πάλιν άρκεσθεις εις τον όρκον και αυτού μετά την κατάπνιξιν του κινήματος. Τότε ο 'Απόκαικος, αφού παρέσυρε τον πατριάρχη, έπειτα δέ αφού και οι δύο έπεισαν την "Ανναν, καθήρεσαν τον Καντακουζηνόν από την έπιτροπείαν και τον απέλυσαν από το αξίωμα, διάταξαν δέ τον στρατόν να επιστρέψη, δια ν' αποκτήσουν δέ έρείσματα εις τον λαόν, ο όποιος ήτο με το μέρος του δημοφιλούς δομεστικού, ώργάνωσαν την λεηλασίαν των οικιών των αξιωματούχων και αρχόντων οι όποιοι ήσαν με το μέρος τούτου και εύρισκοντο ήδη εις το στρατόπεδόν του. Αυτοί λοιπόν μετά του στρατού ανέκρηξαν βασιλέα τον Καντακουζηνόν εις το Διδυμότειχον την 26 'Οκτωβρίου 1341¹⁴.

Οι εύρισκόμενοι εις την πρωτεύουσαν άντέδρασαν με την στέψιν του 'Ιωάννου Ε' την 20 Νοεμβρίου, κατά την διάρκεια της όποιας ο Καλέκας έξεφώνησε μίσος κατά του Καντακουζηνού. Ούτως ήρχισεν ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των δύο παρατάξεων, της μέν πρώτης των όποιων ήτο ή συντριβή του Καντακουζηνού, της δέ δευτέρας ή διατήρησις της καταστάσεως ή όποία έπεκράτει έως τον 'Οκτώβριον, διό και έμνημόνευσεν έαυτον τρίτον μετά την βασιλίσαν "Ανναν και τον 'Ιωάννην Ε'.

Πάσα άλλη έρμηνεία περί των επιδιώξεων των δύο μερίδων δέν είναι ορθή. Μερικοί από τους νεωτέρους έρευνητάς, στηριζόμενοι εις μαρτυρίας του Νικηφόρου Γρηγορά¹⁵, του Νικολάου Καβάσιλα¹⁶ και άλλας παρομοίας, παρουσιάζουν την τάσιν να αποδώσουν κοινωνικόν περιεχόμενον εις τον εμφύλιον πόλεμον· βλέπουν από το έν μέρος την άριστοκρατίαν και εις το άλλο τον λαόν. Πρόκειται περί παρερμηνείας των γεγονότων, διότι τί είδους λαϊκόν κόμμα δύναται να είναι αυτό το όποιον έχει

14. Βραχύ Χρονικόν.

15. 'Ιστορία 12, 12, 5.

16. Περί των παρανόμως τοις άρχουσιν επί τοις ιεροίς τολμωμένων. Βλ. Sevckenko, "Nicolas Cabarilas Antizealot Discourse, A reinterpretation", *Dumbarton Oaks Papers* 9 (1957), 80-171.

εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ μίαν βασιλίссαν, ἓνα ἀνήλικον βασιλέα, ἓνα πατριάρχην καὶ ἓνα ἀριστοκρατὴν ἀρχιναύαρχον;

Ἡ σύγκρουσις εἰς τὴν πραγματικότητά ἦτο προσωπικὴ καὶ ἐξευλίχθη εἰς ἐμφύλιον μὲ τὸν χρόνον. Οἱ περισσότεροι ἡγετικοὶ παράγοντες τῆς αὐτοκρατορίας ἐτάχθησαν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ διὰ ποικίλους λόγους· οἱ πνευματικοὶ ἡγέται, ὡς οἱ Νικηφόρος Γρηγοροῦς, Δημήτριος Κυδώνης, Νικόλαος Καβάσλας, λόγῳ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, οἱ πολιτικοὶ ἀξιωματικοὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιθυμίας τῶν νὰ ἐνισχυθῆ ἡ κεντρικὴ ἐξουσία καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν εἰς τὰς ἰκανότητάς του αἱ ὁποῖαι θὰ τοῦ ἐπέτρεπον νὰ συγκρατήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὴν κατάρρευσιν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία ἐξαιρέσει τῆς ομάδος τοῦ Κοιλέα καὶ οἱ ἡσυχασταὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἰδίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἐπὶ πλέον τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἐκεῖνος θὰ ὑπεστήριξε τὴν ὀρθοδοξίαν ἀποτελεσματικώτερον ἀπὸ μίαν δυτικὴν προικηρίσσαν, ὡς ἦτο ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα, καὶ ὅτι θὰ κατάρθωνε νὰ σώσῃ τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τοὺς νέους εἰσβολεῖς, τοὺς Σέρβους.

Ἐπὲρ τῶν Παλαιολόγων, ἐκτὸς τῶν ἀρχόντων οἱ ὁποῖοι ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ ναυάρχου, ἐτάχθησαν καὶ μερικοὶ ἄλλοι, προερχόμενοι ἀπὸ τὰς πλουσιωτάτας ἀριστοκρατικὰς οἰκογενείας τῆς ἐπαρχίας, ὡς ἦσαν τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν Χούμνων τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς τελευταίας τῶν ἰσχυρῶν κυρία ἐκπρόσωπος ἦτο ἡ Εὐφροσύνη Χούμναινα, ἡ ὡς μοναχὴ μετονομασθεῖσα εἰς Εὐλογίαν, χήρα τοῦ δεσπότη Ἰωάννου Παλαιολόγου. Γενικῶς οἱ τοπικοὶ μεγαλοκτῆμονες, ἔχοντες πρόβρυτα τὰ φεουδαρχικὰ καθεστῶτα τῆς Δύσεως καὶ ἐπιδιώκοντες τοπικὴν αὐτονομίαν, ἦσαν ὑπὲρ τῆς Ἄννης. Μετὰ τὴν ὀργανωμένην διαρπαγὴν τῶν περιουσιῶν τῶν ἀντιπάλων ἐτάχθη ὑπὲρ αὐτῶν μέγα μέρος τοῦ λαοῦ τόσο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅσον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, εἰς τὴν δευτέραν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν Ζηλωτῶν, δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς φανατικῆς θρησκευτικῆς πατρίας.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἔζησεν ὑπὸ συνθήκας δυσμενεῖς. Ἡ ἀναθέρμανσις τῆς δογματικῆς ἔριδος εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον,

ἄν καὶ ὑπῆρχον ἐπίσης ἐγγενεῖς δι' αὐτὴν παράγοντες. Εἰς τὰς συνόδους τοῦ 1341 εἶχον δικαιοθῆ οἱ ἡσυχασταί, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην εἶχεν ἀποφασισθῆ ἐπίσης νὰ ἰσχύουν οἱ κανόνες οἱ ἀπαγορεύοντες τὴν ἀνακίνησιν δογματικῶν ζητημάτων ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα πλὴν τῶν ἐπισκόπων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Καλέκας οὐσιαστικῶς δὲν μετέσχε τῆς δευτέρας, μὲ βάσιν τὴν πρώτην ἤρνεϊτο εἰς τοὺς μοναχοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς ὑπεστήριξεν ὅτι εἶχον τοιοῦτο δικαίωμα, ἀφοῦ αἱ σύνοδοι τοὺς ἐδικαίωσαν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Παρὰ ταῦτα δὲν φαίνεται ὅτι θὰ ἐλάμβανε μέτρα ἐναντίον τοῦ ὁ Καλέκας, ἂν δὲν ἦτο ὁ ἴδιος τόσο φιλικῶς συνδεδεμένος μὲ τὸν Ἀκίνδυνον, τὸν νέον ἀντίπαλον τοῦ ἡσυχασμοῦ, καὶ ἂν δὲν ἐθεώρει τὸν Παλαμᾶν φίλον τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ τελευταῖος ἐζήτη νὰ διευθετηθοῦν εἰρηρικῶς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ τὸ σύνθημα «εἰρήνη» ἀνῆκεν ἀκριβῶς εἰς τὸν Καντακουζηνόν.

Ἀφοῦ ἔχασεν τὴν εὐνοίαν τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς βασιλείσεως ὁ Παλαμᾶς, ἀπεσύρθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ εἰς τὸ Σωσθένιον, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Βουσπόρου, ὅπου ἠγοιμένευεν ὁ φίλος τοῦ ἡσυχαστῆς Ἰγνάτιος Καΐόθετος καὶ συνέχισε νὰ γράφῃ ἐπὶ τοῦ δογματικοῦ θέματος, ἐνῶ ὁ Καλέκας ἐπέτρεψε καὶ εἰς τὸν Ἀκίνδυνον νὰ ἀμιλλῆ ἐναντίον τοῦ προφορικῶς, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς φίλης τοῦ Εἰρήνης Χοῦμναινας.

Εἰς τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1342 ὁ Παλαμᾶς προσεκλήθη παραπλανητικῶς διὰ νὰ παρουσιασθῆ δῆθεν εἰς τὴν βασιλίτσαν, καὶ εὐρέθη ἐνώπιον συγκεντρώσεως συγκλητικῶν καὶ κληρικῶν ἢ ὅποια, χωρὶς νὰ τὸν ἀκοῖσῃ ἀπολογούμενον, κατεδίκασε τὰ συγγράμματά του. Ὁ ἴδιος ἀνεχώρησε πάλιν, ἀλλὰ ἀφοῦ ἤρνήθη νέαν πρόσκλησιν νὰ προσέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐδέχθη μίαν τρίτην καὶ προσῆλθε. Τότε, ἐνῶ ἡ σύγκλητος τὸν εἶρεν ἀθῶον, ὁ Καλέκας αὐτοβούλως τὸν περιώρισεν εἰς μοναστήριον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1342, ἀπὸ ὅπου μετὰ πεντάμηνον κατέφυγεν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν μετὰ 16 μοναχῶν, ζητῶν τὴν σύγκλησιν συνόδου. Συνελήφθη ὁμως τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1343 καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὴν φυλακὴν τῶν ἀνακτόρων, ὅπου ἔμεινε σχεδὸν ἐπὶ

τέσσερα ἔτη μετ' ἄλλων πολιτικῶν κρατουμένων. Ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν συγγραφὴν μὲ γραμματέα τὸν μαθητὴν τοῦ Δωρόθεου, ἔγραψε κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον περισσότερα ἀπὸ οἵανδήποτε ἄλλην περίοδον τοῦ βίου του.

Ὁ Καλέκας, ἰσχυρότατος ἤδη, ἠθέλησε νὰ προαγάγῃ φίλους του εἰς ἐπισκοπικὰς θέσεις, μεταξὺ δὲ ἄλλων ἐπέλεξε καὶ τὸν Ἀκίνδυνον, διὰ νὰ ἔχῃ οὕτως ἀνάλογον κῦρος εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἡσυχαστῶν. Ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν ταύτην ὅμως ἀνεστατώθη ἡ αὐλή, διότι ὁ Ἀκίνδυνος ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κοινῆς γνώμης ἐθεωρεῖτο ὁμόφρων τοῦ Βασιλάου, ὁ ὁποῖος εἶχε καταδικασθῆ ἀπὸ σύνοδον προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἦτο δὲ καὶ τοῦ ἰδίου ἡ διδασκαλία κατάκριτος. Διὰ τοῦτο, μόλις ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον, συνέλευσις ἀρχιερέων καὶ συγκλητικῶν ἠκρόωσε τὴν χειροτονίαν καὶ ἔλαβε μέτρα ἐναντίον του.

Ἡδη ἡ θέσις τοῦ Καλέκα κλονίζεται. Ἡ βασίλισσα Ἄννα εἶχεν ἀντιληφθῆ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ προστατευόμενός του Ἀκίνδυνος ἐξεπροσώπουν μικρὰν μερίδα τῆς θρησκευτικῆς κοινῆς γνώμης, ἐνῶ ὁ Παλαμῆς ἦτο δημοφιλέστατος. Ὁ Καλέκας μάλιστα τελικῶς ἐστρεμίσθη στροφῆν πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπὸ σειράν ἐπιτυχῶν ἐστέρθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν τὸν Μάϊον τοῦ 1346 ὑπὸ τοῦ ἐκθρονισμένου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ στροφὴ τὸν ἐξημίωσεν ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς Ἄννης, ἐνῶ δὲν ἐπρόλαβε νὰ τὸν ὠρμήσῃ ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ἡ βασίλισσα τὸν ἀπεξένωσε προοδευτικῶς καὶ μὲ σύνοδον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ δεκαπενταετοῦς τώρα υἱοῦ της Ἰωάννου Ε' τὸν κατεδίκασεν εἰς ἔκπτωσιν τὴν 2 Φεβρουαρίου 1347.

Τὸ σκηρικὸν ἤλλαξε ριζικώτερον, μόλις εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν ὁ Καντακουζηνὸς τὴν νύκτα τῆς ἰδίας ἡμέρας. Οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι συνελήφθησαν καὶ εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἀνωτέρω συνόδου προήδρευσαν μαζὶ καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες. Ἡ συμπιλίωσις εἰς τὴν ὁποίαν ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον ὁ Γρηγόριος, ὑπῆρξε κάτι, ἀλλ' ἦλθε πολὺ ἀργὰ καὶ δὲν ἦτο ἀπολύτως εἰλικρινῆς. Ἡ ἑπταετία αὐτή, 1341—1347, ἦτο μία ἀπὸ τὰς χειροτέρας περιόδους τοῦ Βυζαντίου, διότι αἱ πολιτικαὶ διαμάχαι προεκάλεσαν ἀνεπανόρθωτον ζημίαν εἰς τὴν

δομήν, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἀμυναν τοῦ κράτους.

Εἰς τὸν κενὸν θρόνον τοῦ πατριαρχείου ἐσκέφθησαν νὰ τοποθετήσουν ἓνα ἄνδρα φίλον τοῦ ἡσυχασμοῦ, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀποτελῇ προσωπικῶς σημεῖον ἀντιλεγόμενον· διὰ τοῦτο ἐπελέγη ὁ μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Γρηγορίου Ἰσιδώρος, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐξελέγη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1347).

Ἡ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ παρουσίαζε μεγάλην ἀκμὴν, οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν, κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα, ἐτέθη εἰς φοβερὰν δοκιμασίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ὅταν ἐπραγματοποιήθη ἡ ρῆξις μεταξὺ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὁ διοικητὴς τῆς πόλεως ἀνήκων εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Παλαιολόγων, ἐτάχθη παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πρώτου, μὴ διαθέτων ὁμῶς ἐπαρκῆ λαϊκὰ στηρίγματα, προσεταιρίσθη τὴν θρησκευτικὴν μερίδα τῶν φανατικῶν Ζηλωτῶν καὶ ἐμμήθη τὸν Ἀπόκαυκον διὰ τῆς ὀργανώσεως συστηματικῆς διαρπαγῆς τῆς περιουσίας τῶν πλουσίων, ἐκ μέρους τῶν ἐπαιτῶν καὶ τῶν πολυπληθῶν προσφύγων, οἱ ὅποιοι εἶχον καταφύγει ἐκεῖ ἀπὸ τὰ προσφάτως καταληφθέντα ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐδάφη.

Τοποθετημένος εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ Γρηγόριος, ἐδοκίμασε νέας τάλαιπωρίας εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, ὅπου δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη ἡ εἰρήνευσις, καὶ ἀφοῦ δὲν ἔγινεν ἐκεῖ δεκτὸς ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῆ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἶχε καὶ τοῦτο τὸ παράπλευρον ἀποτελέσμα, ὅτι ἔδωκε τὴν ἄνεσιν εἰς τὸν Στέφανον Δουσάν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Μακεδονίας, τῶρα δὲ ὁ ἴδιος ὁ Στέφανος, εὐρισκόμενος προσωπικῶς εἰς τὸ Ὄρος, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν τυχηρὸν διὰ τὴν ἰδύνατον νὰ συναντήσῃ ἐκεῖ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης μὲ ἐνδεχόμενον νὰ τὸν δελεάσῃ, ὥστε νὰ χρισθῆ ἀπὸ αὐτὸν αὐτοκράτωρ καὶ διευκολυνθῆ οὕτως εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὴν πόλιν αὐτὴν πρωτεύουσάν του. Φυσικὰ ὁ Γρηγόριος δὲν ἔδειξε καμμίαν διάθεσιν νὰ τὸν ἐξυπηρετήσῃ εἰς τοιοῦτου εἴδους σχέδια, ἀλλ' εὐχαρίστως μετέφερεν ὠρισμένας ἀπόψεις του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου ἐχρειάζετο νὰ μεταβῆ καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν του ἐκκρεμότητα. Μετ' ὀλίγον ἐξεκίνησεν ἐκ νέου διὰ τὴν ἔδραν του, ἀφοῦ οἱ στασιασταὶ συνεφώνησαν νὰ παραδώσουν τὴν ἐξουσίαν, τὸ γεγονός

ὅμως ὅτι ἀπῆλθον ἀπὸ αὐτὸν νὰ μὴ μνημονεύῃ τὸν Καντακουζηνὸν ὡς αὐτοκράτορα ἀλλὰ μόνον τὸν Παλαιολόγον καὶ ὅτι ἐξήλθον διὰ τοῦ ἡγέτας τῶν ἀξιώματα ἀπαράδεκτα, ἀπέτρεψε τὴν μετάβασιν εἰς αὐτήν. Ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Λῆμνον ἀπὸ ὅπου τὸν παρέλαβε τριήρης σταλεῖσα ἀπὸ τὰς ἀρχάς τῆς πόλεως τὸ 1350, ὅταν πλέον αὐτοπροσώπως ὁ Καντακουζηνὸς ἐπέβαλε τὴν τάξιν εἰς αὐτήν.

Ἡ ἔννοια τῆς εἰρήνης ἐκυριάρχει εἰς τὴν σκέψιν του κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς πρώτης εὐχῆς τὴν ὁποίαν ἀνέπεμψεν εἰς τὴν πύλιν τῆς ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ἐνδυόμενος τὸν ἀρχιερατικὸν μανδύαν καὶ τῆς πρώτης ὁμιλίας τὴν ὁποίαν ἐξεφώνησε μετὰ τριήμερον εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας¹⁷. Συνεφιλίωσε τὰς πολιτικὰς μερίδας τῆς πόλεως, ἐξήψωσε τὸ φρόνημα τοῦ κλήρου καὶ ἀνεξωγόνησε τὴν λειτουργικὴν ζωὴν. Διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ θανάτου του ἐπὶ μίαν δωδεκαετίαν (1347—1359), ἀλλ' ἀδιατάρακτος ἔμεινεν εἰς τὴν ἔδραν του μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ χρόνου τούτου, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἥμισυ τοῦ ἀφῆρσαν αἱ περιπέτειαι καὶ οἱ ἀγῶνες του.

Τὸ ποιμαντικὸν του ἔργον διεκόπη διὰ πρώτην φορὰν ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν ἔδραν του ἐξ αἰτίας τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ. Ἀφοῦ ὀλίγον μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπέθανον ὁ Ἰωάννης Καλέκας καὶ ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, τώρα ἐμφανίζεται ὡς νέος ἡγέτης τῆς μερίδος τῶν ἀντιησυχαστῶν ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, πολυμερὴς λόγιος καὶ θεολόγος. Ἄν καὶ φίλος τοῦ Καντακουζηνοῦ, εἶχεν ἐπαδείξει μετριοπάθειαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐμφυλίου καὶ ἠρνήθη νὰ ἀναμιχθῇ εἰς αὐτόν. Λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται τώρα πολέμιος τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐντίπωσις του ὅτι ἡ ἡσυχασταὶ εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πνευματικὸς ἡγέτης τῆς αὐτοκρατορίας.

17. Φιλοθέου. Ἐγκώμιον, PG 151, 617 ε.

Ἐκκλησιαστικὸς ἐκφραστὴς τῆς ἀντισηχαστικῆς κινήσεως ἦτο τὴν ὥρα ὁ μητροπολίτης Ἐρέσου Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐκινήθη μὲ ὀξύτητα ἐναντίον τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Παλαμᾶ, ἐπιδιώκων ἔκπτωσιν τοῦ πρώτου καὶ καθαίρεσιν τοῦ δευτέρου. Ὁ Κάλλιστος, φίλος ἐπίσης τοῦ Γρηγορίου, ἀναλαβὼν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰσιδώρου, ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ μὲ αὐστηρότητα τὴν τάξιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, οὕτω δέ, ἀφοῦ αἱ συμφυλιωτικαὶ προσπάθειαι τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν εὐωδώθησαν, συνεκλήθη νέα σύνοδος τὴν 28 Μαΐου 1351, ἐργασθεῖσα εἰς τέσσαρας συνεδρίας.

Ἀρχικῶς οἱ ἀντισηχασταὶ ἐξέφεραν τὰς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτήρισαν διθεϊτήν διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐχώριζεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τὴν οὐσίαν. Εἰς τὴν δευτέραν συνεδρίαν ὁ Παλαμᾶς ἀντέκρουσε τὰς κατηγορίας, δικαιολογήσας τὴν χρῆσιν ἐλευθέρως φρασεολογίας κατὰ τὴν θεολογικὴν διαπραγματεύσιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνάγκην δογματικῆς ἀκριβολογίας κατὰ τὰς ἐπισήμους διατυπώσεις, ὑπέβαλε δὲ καὶ ἔκθεσιν πίστεως γραφεῖσαν παλαιότερον, καὶ γενομένην δεκτὴν ἀπὸ τὴν σύνοδον. Κατὰ τὰς δύο τελευταίας συνεδρίας οἱ ἀντισηχασταὶ συνέχισαν τὰς κατηγορίας των, ἐδήλωσαν δὲ ὅτι δὲν εἶναι ὁπαδοὶ τοῦ Βαρλαάμ.

Ἐπειδὴ τὰ θέματα αὐτὰ εἶχον ἐξετασθῆ εἰς τὰς συνόδους τοῦ 1341 καὶ τοῦ 1347, οἱ συνοδικοὶ ἐπικαλούμενοι τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐκάλεσαν τοὺς κατηγοροὺς νὰ ἀνακαλέσουν, αὐτοὶ δὲ ἠρνήθησαν. Ὁ Καντακουζηνός, θέλων νὰ δώσῃ νέαν εὐκαιρίαν μετανοίας εἰς τοὺς κατηγοροὺς, συνεκάλεσε νέαν σύνοδον τὸν Ἰούλιον τοῦ ἰδίου ἔτους, δυναμένην νὰ θεωρηθῆ ὡς πέμπτην συνεδρίαν τῆς προηγουμένης συνόδου, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐνεφανίσθησαν οἱ ἀντίθετοι, αὕτη ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν διευκρίνησιν τῆς διδασκαλίας περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας καὶ τελικῶς διετύπωσε κατὰ τρόπον κλασικὸν ταύτην, προφανῶς τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Παλαμᾶ, θάσει ἐρωτημάτων τὰ ὁποῖα κατέστρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἐν συνεχείᾳ συνετάχθη ὁ τόμος μὲ τὰ πρακτικὰ καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, ὁ ὁποῖος ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν παρισταμένων συνοδικῶν, πρῶτος δὲ φυσικὰ ὑπέγραψεν ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ πατριάρχης Κάλλιστος. Ὁ πρῶτος ἔφερε τὸν τόμον μεγαλοπρεπῶς εἰς τὸ βῆμα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπουσιάζων ὑπέγραψε τὸ ἐπόμενο, ὁ δὲ ἄλλος συναυτοκράτωρ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ὑπέγραψεν ἀργότερα. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ σιμπεριελήφθη εἰς τὸ Συνοδικὸν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἔγινε δεκτὸν ἀπὸ ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν.

Νεαὶ ἀπρόοπτοι ἐξελίξεις ἔστειλαν τὸν Γρηγόριον δι' ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ ἡ μήτηρ του Ἄννα διέμενον ἕως τῶρα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου οἱ ὀπαδοὶ του ἦσαν πολυπληθέστεροι πάντοτε, καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἔλησμονεῖ τὴν ἔχθραν πρὸς τὸν πενθερόν του, τὴν ὁποίαν εὔρε με ἐπικίνδυνον τρόπον νὰ ἐκδηλώσῃ. Συνεννοήθη μετὰ τὸν Στέφανον Δουσάν νὰ συγκροτήσουν κοινὸν μέτωπον κατὰ τοῦ Καντακουζινοῦ, διὸ καὶ ὄργανα αὐτοῦ ἠμπόδισαν τὸν Γρηγόριον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του νὰ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλομήτορος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρξε ἀποτελεσματικὴ καὶ σωστικὴ διὰ τὸ κράτος. Ἀφοῦ ἔπεισεν αὕτη τὸν υἱὸν τῆς νὰ διαρρήξῃ τὰς συμφωνίας μετὰ τὸν Σέρβον, προσεκάλεσαν καὶ οἱ δύο τὸν Γρηγόριον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἔδραν του, ἀργότερα δέ, μόνις συνελθόντα ἀπὸ βαρεῖαν ἀσθένειαν, ὁ Παλαιολόγος τὸν παρεκάλεσε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν διὰ νὰ ἐπιδιώξῃ νέαν συμφιλίωσιν μετὰ τὸν Καντακουζηνόν.

Δὲν κατώρθωσε ποτὲ οὗτος νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν του αὐτὴν, διότι λόγοι ἀνεξάρτητοι τῆς θελήσεώς του τὸν ἔστειλαν μακρὰν τῆς πρωτευούσης δι' ἓν ἔτος καὶ ὅταν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς αὐτὴν τὸ πολιτικὸν σκηρικὸν ἦτο τελείως διάφορον. Τὸ πλοῖον διὰ τοῦ ὁποίου μετέβαινε ἀπὸ τὴν νῆσον Τένεδον, ὅπου εὐρίσκετο τότε ὁ Παλαιολόγος, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν Καλλίπολιν, μόνις καταληφθεῖσαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐκεῖ συνελήφθη αἰχμάλωτος μαζὶ μετὰ τοὺς συνοδοὺς του τὸν Μάρτιον τοῦ 1354 καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Μικρασίαν, ὁδηγούμενος δὲ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν —Λάμψακον, Πηγὰς, Προῦσσαν, Νίκαιαν— ἐπετέλεσε τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἡ πρόνοια τοῦ εἶχεν ἀναθέσει δι' αὐτὴν τὴν ὥραν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων καὶ ὑποδούλων.

Είχεν επίσης τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσῃ ἐπανειλημμένως μὲ μωαμεθανοὺς θεολόγους καὶ παρὰ τὸ ἐπισηφαλὲς τῆς θέσεώς του δὲν ἐδίσταξε νὰ ἐλέγξῃ τὴν πλάνην των, πράγμα τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ἀρκετὰς βασάνους. Μίαν συζήτησιν μὲ τοὺς αἰνιγματικούς Χιόνας διωργάνωσεν ὁ ἴδιος ὁ ἐμίρης τῶν Τούρκων Ὁρχάν. Ὁ Παλαμᾶς παρατηρῶν ὅλην σχεδὸν τὴν Μικρασίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν νὰ εὐρίσκεται ἤδη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ διαπιστώνων ὅτι οἱ εἰσβολεῖς αὐτοὶ μὲ τὴν δύναμιν τῆς καταστροφῆς προεχώρουν εἰς τὴν κατάκτησιν εὐρωπαϊκῶν περιοχῶν, φαίνεται ὅτι εἶχε πεισθῆ περὶ ἐπικειμένης ὑποδουλώσεως καὶ τοῦ μικροῦ σχετικῶς τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας τὸ ὁποῖον ἔμενεν ἀκόμη ἐλεύθερον. Εἰς τὴν κατάκτησιν αὐτὴν ἔδλεπε τώρα τουλάχιστον εὐκαιρίαν προσηλυτισμοῦ τῶν Τούρκων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἡμερώσεώς των. Διὸ καὶ ἐδέχθη μὲ χαρὰν τὴν πρόβλεψιν τοῦ μολλᾶ Τασιμάνη, ὅτι θὰ ἦρχετο καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ συνεφώνουν ἀμφοτέρω τὰ μέρη, καὶ ἠνυχήθη ὁ καιρὸς ἐκεῖνος νὰ ἔλθῃ τὸ ταχύτερον¹⁸. Βεβαίως ἕκαστος τῶν συνομιλητῶν ἠννόει κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον τὴν μελλοντικὴν συμφωνίαν, ἀλλὰ πάντως διὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἦλθε ποτὲ αὐτὸς ὁ καιρὸς, διότι ἡ ἡγεσία τῆς Ἐκκλησίας λόγῳ τῶν δυσκόλων περιστάσεων δὲν εὐρέθη ποτὲ ἐτοιμὴ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοῦτο τὸ ἐνδεχόμενον καὶ διότι οἱ Τούρκοι δὲν ἐπέτρεψαν ποτὲ καμμίαν κίνησιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην· πᾶσαν τοιαύτην ἀπόπειραν ἀντεμετάπιζον μὲ πῦρ καὶ σιδήρον.

Μετὰ ἓν ἔτος ὁ Ὁρχάν ἄφησεν ἐλεύθερον τὸν Γρηγόριον, λαθῶν ἄρθρα λύτρα πρὸς τοῦτο, τὰ ὁποῖα κατέβαλον κατὰ μὲν τὸν Φιλόθεον εὐσεβεῖς Τριβαλλοὶ (Σέρβοι) ἢ Δαλματοὶ ἔμποροι, ἐνεργοῦντες προφανῶς διὰ λογαριασμὸν τοῦ Στεφάνου Δουσάν πάντοτε ἐλπίζοντες εἰς τὴν προσέλκυσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, κατὰ δὲ τὸν Γρηγορᾶν ὁ ἀποσυρθεὶς ἤδη αὐτοκράτωρ Καντακουζηνὸς θέλων νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἡγέτην τοῦ ἡσυχασμοῦ τὴν ἐλευθερίαν νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του.

Μόλις ἠλευθερώθη μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δ-

18. Γρ. Παλαμᾶ, Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν.

που εύρέθη ένώπιον σοβαρῶν μεταβολῶν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς εἶχε παραιτηθῆ ἀπὸ τὸν θρόνον τὸ 1354, διὰ τὰ δῶση τέλος εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης καὶ εἰς τὴν ἀστάθειαν τῆς χώρας, αἱ ὁποῖαι τόσα δεινὰ εἶχον ἐπισωρεύσει εἰς τὸ κράτος καὶ ἄλλα ἀκόμη χειρότερα προσιωνίζοντο. Ἦλλαξε τὴν πορφύραν μὲ τὸ μοναχικὸν ράσον, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους, ἀκόμη καὶ τῶν πολιτικῶν, δυνάμενος μάλιστα τώρα διὰ πρώτην φορὰν νὰ ἐπηρεάζῃ εὐθέως καὶ τὸν γαμβρόν του Ἰωάννην Ε΄ Παλαιολόγον, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ τελευταῖος ἀπηλλάγη πλέον ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς διατηρήσεως τοῦ θρόνου. Τὸ ἴδιον ἔτος παρητήθη καὶ ὁ πατριάρχης Κάλλιστος, τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, φίλος ἐπίσης καὶ βιογράφος τοῦ Παλαμᾶ.

Οἱ ἀντιησυχασταὶ εἶχον τώρα ἐλευθερίαν κινήσεων, ἀλλὰ μετὰ ὀλόκληρον ἐκείνην τὴν σειρὰν ἀποτυχιῶν δὲν διέθετον οὔτε ἀρκετὴν δύναμιν οὔτε ἀρκετὴν θέλησιν νὰ συνεχίσουν τοὺς ἀγῶνάς των, οἱ ὁποῖοι ἀργότερον θὰ ἐλάμβανον ἄλλην μορφήν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ἐνωτισμόν. Ὁ μόνος ὁ ὁποῖος συνέχιζε τώρα ἀκόμη τὸν ἀντιησυχαστικὸν ἀγῶνα ἦτο ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, περιορισμένος εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας μετὰ τὴν καταδίκην του ἀπὸ τὴν σύνοδον τοῦ 1351, τώρα δὲ ἐλευθέρως νὰ κινῆται κατὰ βούλησιν. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ Παλαμᾶ διωργανάθη συζήτησις μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γρηγορᾶ εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος παλαιότερον εἰς παρομοίαν περίστασιν εἶχεν ἐπαβληθῆ τοῦ Βαυλαάμ, τώρα δὲν εἶχε τὴν ἰδίαν τύχην παρὰ τὰς ἀναμφισβητήτους ἰκανότητάς του, διότι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ ἦσαν πειστικώτερα καὶ ἐντυπωσίασαν ὅλους τοὺς παρισταμένους. Εἰς τὴν συζήτησιν αὐτὴν κατεφέρθησαν τὰ τελευταῖα χιτυτήματα ἐναντίον τῶν ἀντιησυχαστῶν. Ἡ φάσις αὕτη τῶν ἀγώνων τοῦ Παλαμᾶ κατακλείεται μὲ τὴν ὀριστικὴν σύνταξιν τῶν τελευταίων ἡσυχαστικῶν συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ.

Μετὰ τὰς περιπετείας αὐτάς, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1355, ὁ Γρηγόριος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἔδραν του, τὴν Θεσσαλονίκην, ἡ ὁποία ἐδίψα διὰ τὴν παρουσίαν καὶ τὸν λόγον του. Διὰ πρώτην φορὰν ἔμεινε συνεχῶς καὶ ἀδιαταράκτως εἰς τὴν ἔδραν

του ἐπὶ τόσον χρόνον, ὀλόκληρον τετραετίαν, μέχρι τοῦ θανάτου του. Τὸ ποιμνιὸν του τὸν ἠγάπα καὶ ἠγαπᾶτο ἀπὸ ἐκεῖνον θαυμασίως. Πολλὰ ἀπὸ τὰς σωζομένας ὀμιλίαις του προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδον. Πλήθος μαθητῶν εἰργάσθη παρὰ τὸ πλευρόν του κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα, δύο δὲ ἀπὸ αὐτούς, οἱ ἀδελφοὶ Μάρκος καὶ Δωρόθεος Βλατῆς, ἴδρυσαν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πόλεως, παρὰ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν μονὴν ἢ ὁποῖα εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν μεταμόρφωσιν, τὸ ἀγαπητὸν θέμα τοῦ υἱνύματος τοῦ Γρηγορίου, εἶναι δὲ γνωστὴ σήμερον μὲ τὸ ὄνομα των, μονὴ Βλατέων ἢ Βλατάδων.

Τὸ ἔργον του δὲν διαταράχθη εἰ μὴ μόνον ἀπὸ τὴν ἀσθενεῖαν ἢ ὁποῖα προεκάλεσε τὸν θάνατόν του. Ἐπρόκειτο διὰ νέαν βαρύτεραν φάτιν μιᾶς παλαιᾶς ἀσθενείας τῶν σπλάγχχνων. Ἀρχικῶς δὲν διέκοψε τὸ διδακτικὸν καὶ ἱεροουργικὸν ἔργον, ἀλλ' ἀργότερα ὑπεχρεώθη νὰ μείνῃ κλινήρης, ἐνῶ μαθηταὶ καὶ συνεργάται του συνεκεντρῶνοντο διὰ ν' ἀκούσουν τὰς τελευταίας διδασχὰς του. Τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐξέφερε συχνὰ τὸ σύνθημα· «τὰ ἐπουράνια, τὰ ἐπουράνια». Τὸ λείψανόν του κατετέθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ καθεδρικὸς τῆς πόλεως, ἐκεῖθεν δὲ μετεφέρθη εἰς τὸν χῶρον ὅπου εὐρίσκεται σήμερον ὁ νέος καθεδρικὸς ναὸς, ὁ φέρων τὸ ὄνομα του. Ὁ προῦφιστάμενος εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ναὸς ἦτο ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων Δημητρίου καὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ ὁμοῦ.

Οἱ ἁγῶνες του διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπὶ δύο καὶ πλέον δεκαετίας ἦσαν εἰς ὄλους γνωστοί, ὅπως καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ βίου του ἦσαν ἐπίσης γνωσταὶ καὶ μερικαὶ θαυματουργικαὶ ἐνέργειαι του ἐφ' ὅσον χρόνον ἔζη, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πληροφοροῖαι διὰ τὰ θαύματά του, ἐνῶ εἰς τὴν Μονὴν Λαύρας καὶ εἰς τὴν Καστορίαν τοῦ ἀπεδόθησαν εὐθὺς ἀμέσως τιμαὶ ἁγίου. Μετὰ ταῦτα ὁ πατριάρχης Κάλλιστος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὸν θρόνον, ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην μίαν ἀκριβῆ ἔκθεσιν διὰ τὰ συμβαίνοντα. Ἡ ἔκθεσις συνετάχθη κατόπιν ἐρεῦνης καὶ ἀποφάσεως συνάξεως κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, συνελθοῦσης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς βασιλομήτορος Ἄννης, ἢ ὁποῖα συνέχιζε νὰ παραμένῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Μὲ βάσιν τὴν ἔκθεσιν αὐτὴν ὁ Φιλόθεος, διαδεχθεὶς διὰ δευ-

τέραν φορὰν τὸν Κάλλιστον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, συνέταξεν ἐγκώμιον καὶ ἀκολουθίαν, καὶ ἐτέλεσε λειτουργίαν πρὸς τιμὴν του. Αὐτῆς τῆς δραστηριότητος τοῦ Φιλοθέου καρπὸς εἶναι καὶ ἡ ἐκτενὴς βιογραφία τοῦ Γρηγορίου τὴν ὁποίαν μᾶς ἄφησεν. Διὰ πράξεως τῆς συνόδου τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1368 ἀνεγράφη ἡ μνήμη του ὡς ἁγίου εἰς τὸ ἡμερολόγιον τῆς Ἀγίας Σοφίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν οὐσιωδῶς ἀναγνώρισιν τῆς ἀγιότητος του ἀπὸ ὁλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὡρίσθη νὰ ἐορτάζεται τὴν δευτέραν Κυριακὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς μετὰ τὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, ὡς ἐπέκτασις τῆς τρόπον τινά, ἐορτάζεται δὲ μὲ κατάνυξιν εἰς ὅλον τὸν χῶρον τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ μὲ ἰδιαίτεραν λαμπρότητα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τιμᾶται ἐπίσης ἡ μνήμη του καὶ τὴν 14 Νοεμβρίου, ἐπέτειον τοῦ θανάτου του.

Συγγράμματα.

Ὁ Γρηγόριος συνέταξε μέγα πλῆθος συγγραμμάτων, σωζομένων σχεδὸν ὅλων. Περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τῶν ἔργων του αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν εἶχεν ὑψηλὴν γνώμην, δικαιολογεῖται δὲ ὡς πρὸς τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ἐγκατέλειπε τὰς μελέτας περὶ τὴν λογογραφίαν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Λέγει π.χ. «Ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοδημίας ἀρέμενος, οὐδὲν οἶον εἰ σὺν τύχῃ τοῦτο ποιοῦμαι, μηδὲ ροδωνιὰν ἀποδείκνυμι τὸ διβλίον ἢ λύραν ἢ σάλπαγγα, τοῦτο μὲν εἴηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορὸν, ἐκεῖνο δ' ἀπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ἀπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τοῦς κρουσμάτων μίαν ἀρμονίαν ἐμμελῆ κεραυνίς καὶ διὰ πάντων ὠραῖζων τὸν λόγον. Ἀττικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον ἄνθη, τὸν λεμιῶνα τῶν λόγων καταγλατίζουν· αἷς εἰ μὴ καταχρησθῆναι δυναίμην, καίτοι καλλιρρημονεῖν ἐρίεσθαι πεφυκῶς, ἐναργὲς ἂν εἶη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι». Ἠγάπα τὴν καλλιλογίαν, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ἰδύνατο νὰ προσδώσῃ ἐπαρκὲς κάλ-

1. Ὑ π ἐ ρ ἡ σ ο υ χ α ζ ὄ ν τ ω ν 3, 1, 2.

λος εἰς τὸν λόγον, τουλάχιστον, λέγει περαιτέρω, ἐπεδίωκε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀνάλογον ὕψος τῶν ἐννοιῶν, ὅπερ θεωρεῖ «πρῶτον κάλλος». Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο λέγεται σαφῶς ὅτι ἔγραφε «πρὸς ἀνάγκην» καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν, ἔγραφε δηλαδὴ περιστατικῶς. Ὁ λόγος του ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ βυζαντινοῦ κηρύγματος· εἶναι ὀρμητικὸς, δυναμικὸς, αὐτοσχέδιος καὶ πλήρης ἐπαναλήψεων, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ ἀπερίτεχνος καὶ φυσικὸς. Ἡ ἐκθεσίς του ποικίλλεται μὲ Γραφικὰ χωρία καὶ λειτουργικοὺς στίχους, ἀλλ' ἐπίσης πλουτίζεται μὲ λόγια λαϊκὰ καὶ παροιμίας. Εἶναι συχνάκις πολεμικὸς καὶ ὑποκειμενικὸς, διότι ἀπευθύνεται πρὸς ἀντιπάλους. Τὴν σύνθεσιν τῶν ἔργων του ἔβλαψεν ἡ ἀνάγκη ἐξαρτήσεως ἀπὸ ἔργα τῶν ἀντιπάλων του πρὸς ἀναίρεσιν των βῆμα πρὸς βῆμα. Ἡ θεολογικὴ ὁμῶς ἀξία αὐτῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος.

Τὰ συγγράμματα ταῦτα καθ' ὁμάδας συμφώνως πρὸς περιεχόμενον, μορφήν καὶ χρόνον συντάξεως ἐκδίδονται ὑπὸ Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962 καὶ ἐξῆς. Μέχρι τοῦδε ἐνεφανίσθησαν τρεῖς τόμοι καὶ προσεχῶς θὰ ἐμφανισθοῦν καὶ οἱ ὑπόλοιποι δύο. Ἐπίσης ἐκδίδονται καὶ εἰς τὴν παροῦσαν συλλογὴν.

Περὶ Ἁγίου Πνεύματος.

Κατὰ τὰ ἔτη 1333-1334 διεξήχθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεις περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν μεταξὺ ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα καὶ τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ ἡγέτης τῆς ὀρθοδόξου ἀντιπροσωπείας Βαβλαάμ ὁ Καλαβρὸς ὑπεστήριξε μὲν τὴν ἀνατολικὴν ἄποψιν, ἀλλ' ἐχρησιμοποῖει τόσον εἰς τὴν προφορικὴν συζητήσιν ὅσον καὶ εἰς τὰς γραπτὰς ἐκθέσεις του παράδοξον ἐπιχειρηματολογίαν, καθ' ἣν ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν Λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲν στηρίζεται εἰς τὴν λογικὴν, διότι τὸ θεῖον εἶναι ἀκατάληπτον καὶ ἀναπόδεικτον. Ἐπειδὴ προφανῶς ἡ θέσις αὕτη, οὔσα σύμφωνος πρὸς τὰς φυσιολογικὰς προὑποθέσεις τοῦ Βαβλαάμ, ὑπέσκαπτε καὶ τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος τὰ θεμέλια, ὁ Παλαμᾶς συνέταξεν ἴδια ἔργα. 1) Λόγοι δύο ἀποδεικτικοὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀκολουθῶν ἀντίστροφον ἀπὸ τὴν

τοῦ Βαρλαάμ κατεύθυνσιν τονίζει, ὅτι ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις, ἀλλ' αὕτη εἶναι διάφορος τῶν λογικῶν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῶν καὶ στηρίζεται εἰς τὴν πίστιν, τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν παράδοσιν, ἔπειτα δὲ ἀναπτύσσει βάσει τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας τὸ δόγμα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκχύσεως διὰ (ἢ ἐκ) τοῦ Υἱοῦ. Οἱ δύο οὗτοι λόγοι (πραγματεῖαι) ἐγράφησαν τὸ 1335 καὶ εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Παλαμᾶ. 2) Ἀντεπιγραφαὶ εἰς τὰς Ἐπιγραφὰς τοῦ Βέγκου. Ὁ λατινόφων πατριάρχης Ἰωάννης Βέγκος εἶχε φιλοτεχνήσει ἀνθολογίαν ἐκ πατερικῶν χωρίων, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ λατινικὸν δόγμα εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν, ταύτας δὲ ἀναιρεῖ διὰ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Παλαμᾶς. Συνετάχθη τὴν αὐτὴν ἐποχὴν μετὰ τοῦ προηγουμένου, ἀλλ' ἀνεθεωρήθη πιθανῶς περὶ τὸ 1340, διότι κατατάσσει καὶ τὸν Ἀκίνδυνον μετὰ τοῦ «δυσεβοῦς» Βαρλαάμ.

Ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς πρώτους ἀντιησυχαστάς.

Β'. Ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς πρώτους ἡγέτας τῶν ἀντιησυχαστῶν. Προέρχονται ἐκ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἔριδος καὶ ἐξεικονίζουσι καλῶς τὰ ἐπεισόδια διὰ τῶν ὁποίων διήλθεν αὕτη κατ' ἀρχήν.

1) Α' πρὸς Ἀκίνδυνον. Ἐπειδὴ ὁ Βαρλαάμ λαβὼν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν περὶ Πνεύματος πραγματειῶν τοῦ Παλαμᾶ ἐστενοχωρήθη, ὁ Ἀκίνδυνος ἐγνωστοποίησε τοῦτο εἰς τὸν συγγραφέα. Διὰ τοῦτο ὁ Παλαμᾶς ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐκθέτουσαν τὰς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ γνώμας αὐτοῦ. Ἐστάλη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1336.

2) Β' πρὸς Ἀκίνδυνον. Ὁ Ἀκίνδυνος ἐπέδειξε τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν εἰς τὸν Βαρλαάμ, ἀμφότεροι δὲ ἔγραψαν πρὸς τὸν Παλαμᾶν, ὁ μὲν πρῶτος ζητῶν μετριοπάθειαν, ὁ δὲ δεύτερος παραπονούμενος καὶ διαγράφων τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Ἡ παρούσα ἐπιστολὴ εἶναι σύντομον ἀπαντητικὸν γράμμα, δηλοῦν, ὅτι ὑπὲρ τὰς προσωπικὰς συμπαθείας κεῖται ἡ ἀλήθεια καὶ ὅτι ὁ ἀποστολεὺς δὲν θὰ ἦτο αὐστηρὸς κριτὴς τοῦ Βαρλαάμ, ἐὰν οὗτος δὲν ἐμείωνε τὴν ἀξίαν τῆς πατε-

ρικήσ θεολογίας. Ἐστάλη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1337.

3) Α' Πρὸς Βαρλαάμ. Εἶναι πραγματεία ἀπαντητική πρὸς τὸν Βαρλαάμ. Δὲν ἐκδηλώνει διάθεσιν πρὸς ρῆξιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν πλουσίαν μόρφωσιν. Ἐπεκτείνει τὰ θέματα τῆς Α' πρὸς Ἀκίνδυνον, ἰδίως τὸ γνωσιολογικόν, καὶ προσπαθεῖ νὰ συντρίψῃ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τοῦ Βαρλαάμ καὶ ν' ἀναδείξῃ τὴν ἀποδεικτικὴν διὰ τῆς αὐθεντίας μέθοδον. Ἐστάλη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1337.

4) Β' Πρὸς Βαρλαάμ. Ἐστάλη εἰς συμπλήρωσιν τῆς προηγουμένης, τὸ θέρος τοῦ 1337. Εἶναι πραγματεία ἐξετάζουσα τὸ πρόβλημα περὶ διαλεκτικῆς καὶ ἀποδεικτικῆς μεθόδου. Εἰς τὴν γνώμην τοῦ Βαρλαάμ ὅτι ὁ Θεὸς προηγείται τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ ἀξιωματῶν, διὸ δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἀποδεικτικὴν μέθοδον, ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι ἀντιθέτως τὰ φθαρτὰ πράγματα δὲν ἔχουν ἀπόδειξιν, μόνον δὲ εἰς τὰ αἰώνια χωρεῖ ἀπόδειξις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀνθρώπινον κατασκευάσμα.

5) Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον. Ἐστάλη ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341. Εἶχεν ἤδη ἐπεκταθῆ ἡ ἔρις καὶ ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, τῆς πρώτης ἀκτίστου καὶ ἀκαταλήπτου, τῶν δευτέρων ἀκτίστων ἐπίσης, ἀλλὰ καταληπτῶν. Εἰς τὰς τελευταίας παραγράφους ἡ ἐπιστολὴ λαμβάνει προσωπικὸν χαρακτῆρα μαρτυροῦσα, ὅτι ὁ μὲν Βαρλαάμ εἶχεν ἤδη μεταβῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὁ δὲ Παλαμᾶς προετίθετο νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ.

Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχασόντων.

Ὁ Βαρλαάμ εἶχε συντάξῃ σύγγραμμα ἐκ τριῶν βιβλίων κατὰ τῶν ἠσυχαστῶν, περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὁποίου ἤρριουσεν ὁ Παλαμᾶς, χωρὶς ὁμῶς νὰ τὸ ἴδῃ, διότι ἐτηρεῖτο ἀπόκρυφον. Ἦναγκάσθη τότε νὰ συνθέσῃ ἀντίστοιχον σύγγραμμα κατὰ τὰς ἀρχὰς το 1338 συγκείμενον καὶ τοῦτο ἐκ τριῶν βιβλίων. Εἰς τὸ πρῶτον ἀξιολογεῖ τὴν ἔξω σοφίαν, δίδων εἰς αὐτὴν περιορισμένην ἀξίαν καὶ ὁμιλῶν περὶ δύο γνώσεων, τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς θείας· εἰς τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ τῆς κατοχῆς

καὶ συνελίξεως τοῦ νοῦ ἐντὸς τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς συνθετικὰς ἀνθρωπολογικὰς προϋποθέσεις αὐτοῦ θεωρεῖ ἄξιον ἀγιασμοῦ εἰς τὸ τρίτον, μετὰ ἀνακεφαλαίωσιν τῶν περὶ διπλῆς γνώσεως καὶ περὶ ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ὀργανικοῦ συνδέσμου ψυχῆς καὶ σώματος, πραγματεύεται τὰ περὶ θείου φωτισμοῦ καὶ τελειώσεως. Κατὰ τὸ 1339 ὁ Παλαμᾶς ἔλαβε γνῶσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Βαρλαάμ, ἐλαφρῶς διασκευασμένου, καὶ συνέταξεν ἄλλα τρία βιβλία πραγματευόμενα τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ μετὰ μεγαλυτέρας ἐπεξεργασίας καὶ προσεκτικῆς ἀναιρέσεως τῶν γνώμῶν τοῦ Βαρλαάμ. Μετὰ ταῦτα ὁ Βαρλαάμ συνέταξε τὸ ἔργον Κατὰ Μασσαλιανῶν, εἰς τὸ ὁποῖον κατηγορεῖ τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ τὸν Παλαμᾶν προσωπικῶς, ὅτι δέχονται τὰς περὶ σημασίας τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θείας τοῦ Θεοῦ ἀντιλήψεις τῶν Μασσαλιανῶν, ὡς ἔλεγοντο συνήθως οἱ Βογόμιλοι. Τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀπέσεισεν ὁ Παλαμᾶς διὰ τριῶν νέων βιβλίων, γραφέντων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341. Ἦδη ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει ὑποψίαν περὶ τῶν προθέσεων καὶ διαθέσεων τοῦ ἀντιπάλου του περὶ μεθέξεως τῆς θεότητος, καθισταμένης δυνατῆς διὰ τῆς διακρίσεως καὶ τῶν μεθεκτῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ.

Ὁμολογιακὰ κείμενα.

1) Ἀγιορειτικὸς τόμος. Συνταχθεὶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1340 καὶ ὑπογραφεὶς ὑπὸ τῶν ἡγετῶν τῆς ἀγιορειτικῆς πολιτείας, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ διανοίγοντος τὴν διάνοιαν φωτισμοῦ διὰ τῶν μυστηριωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πνεύματος.

2) Ὁμολογία πίστεως. Ἀποτελεῖ ἀκριβῆ ἔκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, συνταχθεῖσα ἐν τῇ φυλακῇ τὸ 1343-1344 καὶ ἐπικυρωθεῖσαν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 1351.

3) Ἀναίρεσις τοῦ τόμου τοῦ Καλέκα. Γραφεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1345 ἀνασκευάζει ἐπιστολὴν τοῦ Καλέκα, δι' ἧς οὗτος ἀνεκοίνωσε τὴν διὰ συνόδου καταδίκην τοῦ Παλαμᾶ.

4) Ἀναίρεσις γράμματος τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας. Ὁ

Ἰγνάτιος μεταβάς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1344, ἐνέκρινε τὴν καταδίκην τοῦ Παλαμᾶ καὶ διὰ γραμματος ὑπεστήριξε τὴν στάσιν του. Ἡ ἀναίρεσις αὐτοῦ συνετάχθη πιθανῶς τὸ 1345.

5) Ἀναίρεσις γραμματος τοῦ πατριάρχου Καλέκα. Γραφεῖσα τὸ 1346, ἀνασκευάζει συλλογὴν χωρίων καὶ προτάσεων ὑποβληθεισῶν ὑπὸ τοῦ Καλέκα εἰς τὴν βασιλομήτορα Ἄνναν.

6) Περὶ ρήσεως τοῦ Μ. Βασιλείου (ἀνέκδοτος). Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ 1351³ περιλαμβάνεται καὶ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ἐκ τοῦ Ἀνατρεπτικοῦ καὶ ἀπολογητικοῦ Εὐνομίου, περὶ τοῦ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ὑποστάτης τῆς χάριτος, ἄρα καὶ τοῦ Υἱοῦ, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἡ χάρις εἶναι κτιστή. Ὁ Ν. Γρηγοῤῃς παρατήρησεν ὅτι τὸ κείμενον δὲν εἶχε τὴν λέξιν «ὑπεστήσατο» ἀλλ' «ἐτεκνώσατο», ὁ δὲ Παλαμᾶς ἀπήντησεν ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ αἱ δύο γραφαί, αἱ ὁποῖαι ἄλλως εἶναι ἰσοδύναμοι. Ἐγγραφή κατὰ τὸ 1356-1357.

Ἐπιστολαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἔριδα.

Προέρχονται ἀπὸ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἔριδος καὶ δὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς φυλακίσεως τοῦ Παλαμᾶ (1342-1346).

1) Πρὸς Ἀρσένιον Στουδίτην. Ἀπαντῶν εἰς Ἀρσένιον ἀνασκευάζει τὴν περὶ διθείας κατηγορίαν. Ἐστάλη κατὰ τὸ 1342. Ὁ Ἀρσένιος συνέθεσε στίχους εἰς τιμὴν τοῦ Παλαμᾶ.

2) Πρὸς Ἰωάννην Γαβρᾶν. Ὁ Γαβρᾶς ἦτο συγγραφεὺς πιθανῶς ἐκ Θεσσαλονίκης, φίλος τοῦ Ἀκινδύνου καὶ ἀντισηχαστής. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ περιέχει ἐκθεσιν συζητήσεως αὐτοῦ μὲ φίλον τοῦ Ἀκινδύνου, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὡς γενομένην ὅτε ἦτο περιορισμένος ἐντὸς μονῆς, ἄρα τὸ 1342. Ὁ ἀκινδυνιστὴς φέρεται ὡς μεταπεισθεὶς.

3) Πρὸς Παῦλον Ἀσάνην. Ὁ Παῦλος ἀνήκεν εἰς τὸν βυζαντινὸν κλάδον καὶ ἦτο μαθητὴς τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, οὕσα ἀπαντητικὴ, ἀναιρεῖ στίχους καὶ πραγματείας τοῦ

3. PG 151, 144B.

4. PG 29, 624A.

Ἀκινδύνου κατὰ τοῦ ἀποστολέως. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

4) Πρὸς Ἀθανάσιον Κυζίκου. Γράφων πρὸς τὸν ὑποστηρικτὴν τοῦ ἐπίσκοπον, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ περὶ θείου φωτὸς καὶ θείας χάριτος ἀπόψεις τοῦ Ἀκινδύνου εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς τοῦ Βαρλαάμ. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

5) Πρὸς Δαμιανὸν φιλόσοφον. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν πεπαιδευμένον τοῦτον μοναχόν, ἀναιρεῖ τὰ λεγόμενα εἰς τοὺς ἀντιπαλαμικοὺς στίχους τοῦ Ἀκινδύνου καὶ παρατηρεῖ ὅτι οὗτος παραθέτει παραπεποιημένα τὰ κείμενά του. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

6) Πρὸς μοναχὸν Διονύσιον. Ἐξηγεῖ τὴν χρησιμοποίησιν νέων ὄρων ἐν τῇ θεολογίᾳ του. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

7) Πρὸς Δανιὴλ Αἴνου. Ὁ Δανιὴλ ἀναποφάσιτος ἀκόμη, ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ Παλαμᾶ βραδύτερον. Ἦδη ὁ ἀποστολεὺς ἐκθέτει πρὸς αὐτὸν τὰς ἀπόψεις του καὶ παρατηρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰ πράγματα ἢ ἐντύψεις ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν πεπαιδευμένων ἐπισκόπων ὑποστηρίζουν τὰς γνώμας τοῦ Ἀκινδύνου. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

8) Πρὸς τὸν Νομοφύλακα Σιμεῶν. Ζητεῖ νὰ προφυλάξῃ τὸν νομοφύλακα ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις ἀντιησυχαστῶν καὶ ἐπικρίνει τὴν λεξιθηρίαν αὐτῶν. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

9) Πρὸς Βησσαρίωνα. Ἐκθέτει πρὸς τὸν Λαυριώτην τοῦτον μοναχόν τὰ συμβάντα εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 1341, παραπονεῖται διὰ τὴν ἔλλειψιν κατανοήσεως μεταξὺ μοναχῶν τινῶν τῆς Λαύρας καὶ ἀποστέλλει χαιρετισμοὺς εἰς τὸν ἡγούμενον Φιλόθεον καὶ ἄλλους γνωρίμους. Ἐστάλη τὸ 1343-1344.

10) Πρὸς Φιλόθεον. Ἐκθέτει τὰ ἀπὸ τῆς συνόδου τοῦ 1341 καὶ ἐξῆς γεγονότα καὶ τὰ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Καλέκα, ὀφειλομένης εἰς πολιτικούς λόγους. Γνωρίζει ὅτι εἶχε διαβληθῆ μεταξὺ τῶν μοναχῶν τοῦ Ὄρους καὶ ὅτι οἱ μοναχοὶ εἶχον γράψαι εἰς τὸν πατριάρχην ζητοῦντες τὴν ἀθώωσίν του. Ἐστάλη τέλος τοῦ 1344.

11) Πρὸς τοὺς γέροντας τοῦ Ἀγίου Ὄρους. Ἐκθέτει τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1341 καὶ ἐξῆς καὶ εὐχαριστεῖ τοὺς ἀγιωρεῖτας διὰ τὴν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν των, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἀπέβη ἄκαρπος. Ἐστάλη τέλος τοῦ 1344.

12) Α' πρὸς Μακάριον. Σημείωμα πρὸς τὸν ἐν Λαύρα εὐρισκόμενον ἀδελφόν του, εἰς τὸ ὁποῖον παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἀγορεύεται δὲν κατενόησαν ὅτι πῦρ καίεται καὶ κυριαρχεῖ. Ἐστάλη τέλος τοῦ 1344.

13) Β' πρὸς Μακάριον. Καίτοι ἀκόμη ἐν φυλακῇ, ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα περὶ αἰσίας ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων, στηριζόμενος εἰς τὴν σύγκρουσιν μεταξὺ Καλέκα καὶ τῆς βασιλομήτορος Ἄννης, ἐξ αἰτίας τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀκινδύνου, τὴν ὁποῖαν αὐτὴ δὲν ἐνέκρινεν. Ἐστάλη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1345.

14) Πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Ἄνναν Παλαιολογίναν. Ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς βασιλομήτορος Ἄννης, ἣ ὁποῖα ἀντιλαμβάνεται πλέον ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶναι θῦμα τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων, γράφει, ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ διθείτου ἀνήκει περισσότερο εἰς τοὺς ἀντιπάλους του. Ἐστάλη τὸ 1346.

Πραγματεῖαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἔριδα.

Ἐγράφησαν αἱ πλεῖσται κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἔριδος καὶ τινες κατὰ τὴν πρώτην.

1) Περὶ ἐνώσεως καὶ διακρίσεως. Στηριζόμενος εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ἐξηγεῖ πῶς ὑπάρχουν διακρίσεις ἐν τῷ Θεῷ, κατὰ τὰς ἐνεργείας τῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἕνωσις κατὰ τὰς κοινὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἡ θέσις ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῆς Γ' πρὸς Ἀκινδυνον. Ἐγράφη πιθανῶς τὸ 1341.

2) Διάλεξις ὀρθοδόξου καὶ βαρλααμίτου. Ὡς βαρλααμίτην ἐννοεῖ προφανῶς ὀπαδὸν τοῦ Ἀκινδύνου, τοῦ ὁποῖου οἱ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ λόγοι εὐρισκον μεγαλυτέραν ἀπτήχησιν, διότι δὲν ἐφαίνετο συμφωνῶν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα μετὰ τοῦ Βαρλαάμ. Λέγεται ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀκινδύνου περιλαμβάνονται εἰς τὰς συνοδικῶς καταδικασθείσας. Ὁ Παλαμᾶς ἀποδίδει τὸν ὄρον «θεότης» εἰς τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, τῆς ὁποίας ἡ μετοχὴ θεοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ ὁποία ἐν συναφείᾳ μὲ τὴν ὑπερκειμένην θεότητα ἦτοι τὴν θεῖαν οὐσίαν. Κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Καλέκα ὁ Ἀκινδυνος συνέταξεν ἀναίρεσιν τοῦ διαλόγου τούτου. Ἐγράφη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1342.

3) Ἀπολογία περὶ διθείας. Ἀπορρίπτει τὴν κατηγορίαν περὶ διθείας, στηριζομένην εἰς τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ἐνεργείας, λεγομένης καὶ αὐτῆς θεότητος. Ὁ Ἀκινδυνος εἶχεν ἤδη γράψει Κεφάλαια κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, εἰς τὰ ὅποια οὗτος εὗρισκε ἄρνησιν πάσης μεθέξεως τῆς θεότητος. Ἐγράφη τὸ 1342 καὶ μετὰ τῶν δύο ἐπομένων ἀποτελεῖ τριλογία.

4) Περὶ θείας καὶ θεσποιοῦ μεθέξεως. Ἐπεκτείνει τὸ αὐτὸ θέμα περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας καὶ περὶ τῆς μεθέξεως τῆς ἐνεργείας. Ἐγράφη τὸ 1342.

5) Περὶ διχοτομήσεως Θεοῦ ὑπὸ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου. Λέγεται ὅτι ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ μέθεξις τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τότε τὸ μετεχόμενον εἶναι δεύτερος κτιστὸς Θεός, ὡς πρέπει νὰ εἶναι ἡ κατάληξις τῆς βαρλααμικῆς θεολογίας. Ἐγράφη τὸ 1342.

6) Διάλεξις Θεοφάνους πρὸς Θεότιμον. Εἶναι διάλογος μεταξὺ ὀρθοδόξου Θεοφάνους καὶ βαρλααμίτου Θεοτίμου, παρουσιαζόμενος ὡς καταγραφὴς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, προσώπου πιθανῶς πλαστοῦ. Ὁ διάλογος μετ' ἀναδρομὴν εἰς τὰ ἐπεισόδια τοῦ 1341 ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ περὶ διακρίσεως καὶ μεθέξεως διὰ πατερικῶν χωρίων. Ἐγράφη τὸ 1343.

7) Ἐκθεσις περὶ τῶν θεοσεβειῶν Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου. Ἐν τῇ ἀντιρρητικῇ ἐνασχολήσει ὁ Παλαμᾶς ἀνεῦρε 41 αἵρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας περιπίπτουν οἱ δύο ἀντίπαλοί του, παρόμοιον δὲ πράττει καὶ εἰς τὸν Α' ἀντιρρητικὸν κατὰ Ἀκινδύνου. Ἐγράφη τὸ 1344.

8) Λόγος διασαφῶν τὴν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου δόξαν. Ἀνασκευάζων ἀπολογία τοῦ Ἀκινδύνου, παραπονεῖται ὅτι οὗτος παραθέτει παραλεπονημένα τὰ κείμενά του καὶ ὑπερασπίζεται τὰς θέσεις θεολογικοῦ τροπαρίου τοῦ Ἰσιδώρου «φαιμένσου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν, πόθῳ δὲ πολλάκις καὶ τὴν φύσιν αὐτὰι δ' ἐπεὶ σοι κοιναὶ τυγχάνουσι, μιᾶς καὶ θεότητος τριάς, ἄδομεν ἀκτίστου σε». Ἐγράφη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1347.

9) Ἀπάντησις περὶ ρήσεως Κυρίλλου. Διὰ νὰ ἀποδείξουν οἱ ἀκινδυνισταὶ ὅτι δὲν διαφέρει ἡ οὐσία τῆς ἐνεργείας προσῆ-

γον χωρίον τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας⁵, ὁμιλοῦν περὶ ταυ-
τότητος ζωῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ Παλαμᾶς παρατη-
ρεῖ ὅτι ἡ ταυτότης τῆς ζωῆς περιορίζεται ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἐνῶ ἐν
τῇ ἐνεργείᾳ ὁ Χριστὸς καθίσταται ζωὴ ἡμῶν. Ἐγγραφή μετὰ
τὸ 1347.

Ἀντιρρητικοὶ πρὸς Ἀκίνδυνον.

Εἶναι ἑπτὰ λόγοι (πραγματεῖαι) γραφέντες ἐν τῇ φυλακῇ
καὶ ἀποτελοῦντες τὸ κατὰ τοῦ Ἀκινδύνου ἀντίστοιχον πρὸς τοὺς
Ἐπερ ἡσυχάζοντων. Χρησιμοποιοῦνται ἐνταῦθα βαρύτερα ἀπο-
σπάσματα ἔργων τοῦ Ἀκινδύνου καὶ πατερικὰ χωρία. Εἰς τὴν
πρώτην πραγματεῖαν μετ' ἀναιρέσιν τῆς περὶ διθείας κατηγορίας
ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀκίνδυνον πλῆθος αἰρετικῶν παρεκκλίσεων·
εἰς τὴν δευτέραν ἀναιροῦνται ἔργα τοῦ Ἀκινδύνου σταλέντα
πρὸς τοὺς μοναχοὺς Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας· εἰς τὴν τρίτην
δογματίζεται πραγματικὴ θεία παρουσία εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χρι-
στοῦ· εἰς τὴν τετάρτην γίνεται λόγος περὶ τῆς δυνατότητος
θέας τοῦ θείου φωτός· εἰς τὴν πέμπτην ἀποδεικνύεται ἡ πρα-
γματικότης τῆς θείας χάριτος καὶ τῶν πνευματικῶν δώρων·
εἰς τὴν ἕκτην λέγεται ὅτι τὸ θεῖον φῶς καὶ αἱ θεῖαι ἐνέργειαι
εἶναι πραγματικαὶ εἰς τὰς θείας ὑποστάσεις· εἰς δὲ τὴν ἑβδόμην,
περιέχουσαν πολλὰ προσωπικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς φιλοακινδυνι-
στικῆς στάσεως τῆς Εἰρήνης-Εὐλογίας Χουμναίνης καὶ τῆς
ἀποπομπῆς τοῦ Ἀκινδύνου ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ὄρος, κρίνεται
αὐστηρῶς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀπόρρησις τοῦ θείου
φωτισμοῦ.

Πρὸς Νικηφόρον Γρηγοράν.

Εἶναι τέσσαρες λόγοι (πραγματεῖαι) συνταχθέντες κατὰ τὴν
μετὰ τὸ 1355 περίοδον, ὅτε λόγῳ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως
τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου ἐδημιουργήθη ἐντύπωσις ὅτι ἡ-
το δυνατόν ν' ἀντικατασταθοῦν οἱ ἀντιησυχασταί. Αἱ δύο πρῶ-
ται πραγματεῖαι, γραφεῖσαι πιθανῶς τὸ 1357, ἀναφέρονται εἰς
τὴν ἐν παλατίῳ γενομένην συζήτησιν, τῆς ὁποίας ἔχομεν μίαν

ἐκθέσειν τοῦ Γρηγοῤᾤ εὐμενῆ πρὸς αὐτὸν⁶ καὶ ἑτέραν τοῦ Γ. Φακροασῆ εὐμενῆ πρὸς τὸν Παλαμᾶν'. Ὁ Παλαμᾶς ἀμφισβητῶν τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γρηγοῤᾤ, δίδει ἰδικήν του ἐκθέσειν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον τοῦ ἀγιορείτου ἱερομονάχου Κωνσταντίου· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην πραγματείαν περιγράφει τὰς συνθήκας, ὑφ' ἃς ἐγένετο ἡ συζήτησις, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἀντικρούει θεολογικῶς τὴν ἐκθέσειν τοῦ Γρηγοῤᾤ. Αἱ δύο τελευταῖαι πραγματεῖαι, γραφεῖσαι τὸ 1358, ἐν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἱεράρχου, ἀναιροῦν τοὺς δογματικούς λόγους τοῦ Γρηγοῤᾤ⁷, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως παρίσταται ὡς κτιστὸν καὶ ὡς συμβολικόν.

Κείμενα σχετικά με τὴν Ἐκκλησίαν του.

1) Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ἐγρᾶφη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1354 ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁ ἀποστολεὺς διετέλει ἀρχιεπίσκοπος τῶν Τούρκων, περιέχει δὲ ἀξιολόγους πληροφορίες περὶ τῆς καταστάσεως τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κατοχὴν καὶ εἰδήσεις περὶ συζητήσεων μετὰ μουσουλμάνους θεολόγους, μαρτυρεῖ δὲ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὸ ποιμνιὸν του.

2) Πρὸς ἄγνωστον. Ἐπειδὴ τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον αὐτῆς ἔχει εἰς ὡς σημείωσιν «τῷ Δισυπάτῳ», ὑπετέθη ὅτι αὕτη ἐστάλη πρὸς τὸν Δαβὶδ τὸν Δισύπατον, ἀλλ' ἡ σημείωσις αὕτη ἀναφέρεται εἰς χωρίον τοῦ κειμένου, καθ' ὃ ὁ ἄγνωστος παραλήπτῃς συναναστρέφεται τῷ Δισυπάτῳ. Περιέχει μέρος τῶν περὶ τῆς καταστάσεως ἐν Μ. Ἀσίᾳ πληροφοριῶν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς. Ἐγρᾶφη κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν.

3) Εὐχὴ ἐνώπιον τῶν αὐτοκρατόρων. Εἰς τὴν κατὰ τὸ τυπικὸν τῶν προβλήσεων ἀπαγγελθεῖσαν ταύτην εὐχὴν, προφανῶς τὸ 1347, ὁμιλεῖ περὶ τῶν εὐθυνῶν τοῦ ἱερατικοῦ καὶ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος.

4) Εὐχὴ πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Λεχθεῖσα ἐπὶ τῇ εἰσό-

6. Βυζαντινὴ Ἱστορία 30-31.

7. M. Candal, *Oriental Christ. Periodica* 16 (1950), 328-358.

8. Βυζαντινὴ Ἱστορία 32 καὶ 34.

δω εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 1350 καὶ αἰτοῦσα εἰρήνην καὶ μετάνοιαν.

5) Εὐχὴ ἐπὶ ἐχθρικῇ ἐπιδρομῇ. Πιθανῶς τῶν Σέρβων κατὰ τὸ 1350.

6) Εὐχὴ ἐν καιρῷ ξηρασίας. Λεχθεῖσα τὸ θέρος τοῦ 1355 μετὰ τὴν διὰ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφὴν του.

Ἀσκητικὰ καὶ πνευματικὰ κείμενα.

1) Βίος Πέτρου τοῦ Ἀθωνίτου. Περὶ τοῦ Πέτρου ἐρημίτου ἐν Ἀθῶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος, εἶχεν ἤδη γράψει ὁ μοναχὸς Νικόλαος⁹, τούτου δὲ τὸ ἔργον ὑπῆρξε πηγὴ διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ γραφέντα Βίον. Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἐρημιτικοῦ ιδεώδους εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς τὰς ἡσυχαστικὰς ἀρχὰς τοῦ συγγραφέως. Γραφέν τὸ 1334 πιθανῶς, εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ἔργον αὐτοῦ.

2) Κεφάλαια περὶ προσευχῆς καὶ καθαρᾶς καρδίας. Εἶναι τρία κεφάλαια περὶ καθαρότητος καὶ φωτισμοῦ, τὰ ὅποια δὲν ἀποτελοῦν κατάλληλον πρόλογον τῶν μεταγενεστέρων ἔργων τοῦ Παλαμᾶ. Εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ἔργων αὐτοῦ.

3) Ἔτερα κεφάλαια. Τέσσαρα κεφάλαια γραφέντα ὡσαύτως εἰς πρῶτον περίοδον.

4) Πρὸς Παῦλον Ἀσάνην περὶ μεγάλου σχήματος. Ἐπικρίνει τὴν ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος εἰσαχθεῖσαν διάκρισιν μεταξὺ μεγαλοσχημῶν καὶ μικροσχημῶν, ἐν συμφωνίᾳ μετὰ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ὁ Ἀσάνης εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν πρὸς δν ἡ ἄλλη ἀντιακινδυνιστικὴ ἐπιστολή, ἀλλ' ἡ παροῦσα ἐγγραφή πιθανῶς ἐνωρίτερον.

5) Λόγος πρὸς τὴν ὁσίαν Ξένην. Ἡ Ξένη ἦτο μοναχὴ μεγάλως τιμωμένη καὶ παιδαγωγὸς τῶν θυγατέρων Ἀνδρονίκου Γ'. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, γραφείσῃ περὶ τὸ 1345, ἀναπτύσσονται αἱ ἀνθρωπολογικαὶ καὶ δογματικαὶ προϋποθέσεις τοῦ ἀσκητισμοῦ.

6) Λόγος πρὸς φιλοσόφους Ἰωάννην καὶ Θεόδωρον. Ἦσαν πιθανῶς κοσμικοὶ μοναχοὶ ἐντρίβεις περὶ τὴν φιλοσοφίαν, διὸ

⁹ K. Lake, *The early days of monasticism on Mount Athos*, Oxford 1909, 18-39.

καὶ ἡ πραγματεία αὕτη ἐρμηνεύει τὰ τῆς πνευματικῆς ἀσκήσεως μὲ ὄρους καταληπτοὺς εἰς τοὺς τότε φιλοσοφοῦντας. Ἐγρᾶφη περὶ τὸ 1345.

7) Δεκάλογος τῆς κατὰ Χριστὸν νομοθεσίας. Ἀναμορφώνει τὸν μωσαϊκὸν δεκάλογον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν Πατέρων. Ἐγρᾶφη πιθανῶς κατὰ τὴν μετὰ τὸ 1347 ἐποχὴν.

8) Κεφάλαια φυσικὰ καὶ θεολογικά. Ἐπεξεργάζεται ἀνθρωπολογικῶς, δογματικῶς καὶ ἠθικῶς τὰ τῆς πνευματικῆς ἀσκήσεως, ἐπειδὴ δὲ ἐλάχιστα σημεῖα πολεμικῆς περικλείει, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ δογματικώτερον τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ. Ἐγρᾶφη περὶ τὸ 1348.

Ὁμιλῖαι.

Αἱ πλεῖσται ἐξεφωνήθησαν ὅτε ὁ Παλαμᾶς ἦτο πλέον ἀρχιεπίσκοπος, ἀκολοιθοῦν δὲ κατὰ μέγα μέρος τὸ λειτουργικὸν ἡμερολόγιον. Ἡ συλλογὴ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν καλυτέρων ἔργων τοῦ συγγραφέως. Συνθέτει τὰς ὄψεις τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ λατρευτικοῦ βίου μὲ κέντρον τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ δοθεῦσαν εἰς τὸν κόσμον σωτηρίαν, καὶ διαποτίζει μὲν αὐτὰς μὲ τὰς περὶ πνευματικῆς τελειώσεως ἀντιλήψεις του, ἀλλὰ σπανιώτατα ὑπαινίσσεται τὰς θεολογικὰς ἀντιθέσεις. Εἰς ταύτας ἀνευρίσκωμεν ἓνα κόσμον διάφορον τοῦ ἡσυχαστικοῦ μοναχικοῦ κόσμου.

Θεολογικὴ διδασκαλία.

Μετὰ στασιμότητα πολλῶν αἰώνων ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐπέτυχε νὰ ἀνανεώσῃ τὴν θεολογικὴν ὀρολογίαν καὶ νὰ δώσῃ νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν. Ἐρνήθη νὰ δεχθῇ τὴν διαλεκτικὴν τῶν ἐννοιῶν καὶ ἐνδιεφέρθη νὰ κατοχυρώσῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ ὄντος. Ἀποδώσας ὑψηλὴν ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐπέτυχε νὰ ἐρμηνεύσῃ σαφῶς καὶ ὀρθῶς

τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους συντελεῖται ἡ κοινωνία του μετὸν Θεόν. Εἰς τοὺς ἀγῶνας του πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν μίαν ἀπὸ τὰς ἐξηγήσεις τῆς ἐπιβιώσεως τῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τόσας περιπετείας καὶ θλίψεις.

1. Φιλοσοφία, θεολογία καὶ θεοπτία. Τὸν χαρακτῆρα τῆς θεολογίας τοῦ Παλαμιᾶ προκαθορίζει ἡ ἀφετηρία αὐτοῦ· δὲν ἐξεκίνησεν ἀπὸ ὠρισμένης ἐκ τῶν προτέρων διαμορφωθείσας φιλοσοφικᾶς ἐννοίας, ἀλλ' ἀπὸ μίαν πραγματικὴν κατάστασιν προσωπικῶν ἐμπειριῶν, τὰς ὁποίας ἐζήτησε νὰ κατοχυρώσῃ θεολογικῶς· διὰ τοῦτο ἤρχισε νὰ γράφῃ εἰς προαχωρημένην ἡλικίαν. Οὕτως ἡ ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένη γνώσις εἶναι διάφορος τῆς τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῶν ἄλλων ἀντιηουχαστῶν.

Αἱ σκέψεις τοῦ Βαρλαάμ ἔτεινον πρὸς μονομερῆ διατύπωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς διαγωγῆς, καθ' ὅσον οὗτος ἐκ τῆς φιλοσοφίας παρῆγε πᾶσαν γνώσιν καὶ πᾶσαν ἠθικὴν καθαρότητα. Ἰσχυρίζετο ὅτι εἰς τὴν σοφίαν συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ὑγείαν, ἡ ὁποία εἶναι ἐνιαία, καὶ δὲν εἶναι ἄλλη μὲν ἢ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διδομένη, ἄλλη δὲ ἢ ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ ἐξασφαλιζομένη· οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ σοφία, εἴτε θεία εἴτε ἀνθρωπίνη, καὶ πρὸς τὴν εὕρεσιν τῆς μιᾶς ἀληθείας κατατείνει αὕτη¹.

Ὁ Παλαμιᾶς ἀρνεῖται τοῦτο, ἰσχυριζόμενος ὅτι, ἂν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν παρατηροῦνται διάφοροι κατευθύνσεις, πολὺ ἰσχυρότερα εἶναι ἢ διαφοροποιήσεις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας. Πράγματι ὑπάρχουν δύο σοφίαι· ἡ ζητούσα νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τὴν διανοητικὴν περιέργειαν, καὶ ἡ ὀδηγοῦσα εἰς σωτηρίαν². Ἡ διάκρισις δικαιολογεῖται διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν ὑπαρξιν διπτῶν δώρων τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι φυσικά, δεδομένα εἰς ὅλους, ἄλλα δὲ ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά, διδόμενα εἰς τοὺς καθαρούς καὶ τοὺς ἀγίους³. Ἔχει δὲ τὴν ρίζαν εἰς παλαιὰν χριστιανικὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν

1. Ὑπὲρ ἡσουχαστῶν 2, 1, 4 ε.

2. Αὐτόθι 2, 1, 5.

3. Αὐτόθι 2, 1, 25.

καὶ εἰς τοὺς Καππαδόκας⁴. Ἡ φιλοσοφία εἰσάγει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων τοῦ κόσμου τούτου καὶ παρέχει κανόνα κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἀλλ' ὅταν ἐκφεύγη τῶν ὁρίων τούτων, καθίσταται ματαιοπονία· «τῆς μὲν δὴ περὶ πρᾶξιν κατὰ κόσμον φιλοσοφίας τέλος, δι' ἧς πρὸς τὸ παραυτίκα συνοίσειν μέλλον, ἦθη τε κοσμεῖται καὶ τέχναι συνίστανται καὶ τὰ κατ' οἴκους καὶ πόλεις εὖ διατίθεται, τὸ τοῦ παρόντος βίου ὑπάρχει λυσιτελέες. Εἰ δέ τις εἴη πρᾶξις, ἢ μὴ πρὸς τοῦτο τείνει, ματαιοπονία δικαίως ἂν προσρηθεῖη καὶ αὐτοῖς τοῖς τῷ κόσμῳ τούτῳ προστετηκόσι. Τῆς δὲ περὶ λόγους φιλοσοφίας ἔργον, δι' ἧς φύσεως καὶ κινήσεως ἐρευνώμεθα λόγους καὶ τῶν τῆς ὕλης ἀχωρίστως χωριζομένων ἀναλογίας καὶ σχηματισμὸν καὶ ποσότητος ἢ ἐν τοῖς οὐσι πραγματεία τῆς ἀληθείας ἐστίν. Εἰ δὲ ἔξω τις λέγει τῆς ἐφικτῆς ἀληθείας, εἰ μὲν ἐκὼν, πονηρὸς ἐπίβουλος ἀκοῆς, εἰ δ' ἄκων ἀφιλόσοφος»⁵. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων μερικῶς μόνον εἰσάγει, διότι, τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ἐπαναστὰν διέστρεψε τὰς ἐν ἡμῖν εἰκόνας καὶ ἀπεμάκρυνε τὸ διορατικόν, οὕτω δὲ αὐτὴ στηρίζεται πλέον εἰς πιθανολογίαν, ἐπιτρέπουσαν ἀντιφάσεις καὶ διαφωνίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἑνασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι μὲν χρήσιμος, ὡς γυμνάζουσα καὶ ὑξύνουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, καὶ εἶναι φυσικὸν χάρισμα⁶. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τυρρανῆ ταύτην μέχρι γήρατος⁷. Διαχωρίζων ὁ Παλαμᾶς τὴν γνῶσιν, δὲν προχωρεῖ καὶ εἰς χωρισμὸν τῆς ἀληθείας, διότι δίδει διάφορα ἀντικείμενα εἰς ταύτας· ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ μελέτη τῶν ὄντων, ἔργον δὲ τῆς θεολογίας εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Θεοῦ. Ἄν αἱ δύο σοφίαι καταλήξουν εἰς διάφορα συμπεράσματα, ταῦτα δὲν θὰ ἐπιβάλλουν ἀναγνώρισιν διπλῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον τὰ ἀντικείμενα παραμένουν διάφορα.

Τὸ ἔργον τῆς θεολογίας εἶναι ἀσυγκρίτως ὑπέρτερον τοῦ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης· «οὐ τὸ εἰδέναι μόνον Θεόν, οὐδὲ τὸ γινώσκειν τὸν ἄνθρωπον ἑαυτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ τάξιν

4. Βασιλείου, εἰς 14 ψαλμὸν 2, PG 29, 256. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 16, 2, PG 35, 936.

5. Κατὰ Ἀκινδύνου 6, 1.

6. Αὐτόθι 3, 9.

7. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 1, 1, 3.

ὑψηλότερα γνῶσις ἐστὶ φιλοσοφίας καὶ ἀστρολογίας καὶ πάσης τῆς περὶ αὐτὰς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὸ εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν καὶ ταύτην ἰάσασθαι καὶ ζητεῖν πολλῶ κρεῖττον ἀσυγκρίτως ἂν εἶη τοῦ εἰδέναι καὶ διερευνᾶν ἀστρον μεγέθη καὶ φύσεων λόγους»⁸.

Ἄλλ' εἶναι δυνατὴ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ; Ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παλαμᾶ προσήγετο τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου, κατὰ τὸ ὁποῖον «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»· τὸ ἐκ τοῦ χωρίου ὅμως συμπέρασμα περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἠσυχασταὶ πλανῶνται ἰσχυριζόμενοι ὅτι βλέπουν τὸ θεῖον φῶς ἀμφισβητεῖται, διότι ὁ Κύριος εἶπεν ὅτι κοῖ καθαροὶ τὸν Θεὸν ὄψονται». Πράγματι ὁ Θεὸς εἶναι ἀόρατος ὡς ἀσώματος, ἀλλ' οὔτε ὁ Βαρλαάμ ἀρνεῖται τὴν θέαν αὐτοῦ, καθ' ὅσον παραδέχεται ὅτι οὗτος ὁρᾶται διὰ τῆς καθαρᾶς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἐν ἐκστάσει ἀπὸ τῶν ὑλικῶν. Ἦτοι ὁ Βαρλαάμ, συμφωνῶν πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν ἄποψιν, ἐκδέχεται τὸν Θεὸν ὡς ἀκατάληπτον ὅχι δι' ἄλλον λόγον, ἀλλὰ διὰ τὴν φυσικὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς μόνον μέσον ἄρσεως τῆς ἀγνοσίας εὐρίσκει τὴν λύσιν σώματος καὶ ψυχῆς· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνόει τὴν γνῶσιν συμβολικὴν. Καὶ ὁ Παλαμᾶς βεβαίως δὲν διενοήθη ποτὲ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πλήρως καταληπτός. Συμφωνῶν κατ' ἀρχὴν μετὰ τοῦ Βαρλαάμ, ἠκολούθει ἔπειτα χωριστὸν δρόμον, διότι ἀποδίδει τὸ ἀκατάληπτον εἰς ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία αἴρεται ὀποτεδήποτε θελήσει τοῦτο ὁ Θεὸς ἢ πληρῶσι ὁ ἄνθρωπος ὠρισμένας προϋποθέσεις.

Οὕτως ὁ Παλαμᾶς εὐρίσκει ἐν τῇ προσεγγίσει πρὸς τὸν Θεὸν μίαν ἀντινομίαν, διότι οὗτος εἶναι ταυτοχρόνως καὶ καταληπτὸς καὶ ἀκατάληπτος· τοῦ Θεοῦ τὸν μὲν εἶναι ἄγνωστον τὸ δὲ γνωστόν, καὶ τὸ μὲν ἄρρητον τὸ δὲ ρητόν. Ἡ γνῶσις αὕτη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς «θεολογίας», ἡ ὁποία εἶναι διττή, καταφατικὴ καὶ ἀποφατικὴ. Δύο δὲ εἶναι τὰ μέσα τῆς καταφατικῆς θεολογίας· «Ἐκ μὲν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν τε καὶ ἀξιωματίων ὄντως ἔστιν, οὗ τῶν θείων ἐνὶ συνίστασθαι τὰς ἀποδείξεις. Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν ἐν αὐτῷ λαλούντων ἡμῖν ἀποκεκαλυμμένα; Ἄρ' οὐχ ὡς αὐτοπίστους

8. Κεφάλαια 29.

9. Ματθ. 5, 8.

καὶ ἀναποδείκτους δεξοίμεθα ἀρχάς;»¹⁰. Ἐπομένως ὡς πρῶτον μέσον εἶναι ἡ λογική, ἡ ὁποία διὰ τῆς θέας τῶν ὄντων ἄγεται εἰς τινα γνῶσιν, διότι «τῶν ἐν τῷ δημιουργικῷ λόγῳ αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι»¹¹, καίτοι αὗται ἡμαυρώθησαν διὰ τῆς πτώσεως ὡς δεύτερον μέσον εἶναι ἡ Γραφή καὶ οἱ Πατέρες. Τὰ μέσα ταῦτα παρέχουν ἀφορμὰς πρὸς γνῶσιν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀποδείξεις περὶ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Διονύσιος εἶχε προτιμήσει τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ἀπαιτῶν ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλαγῆ ὄλων τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν διὰ νὰ νοήσῃ τὸν Θεὸν καὶ δι' ἐκστάσεως φθάσῃ εἰς τὸν γνόφον, ὅπου θ' ἀπολαύσῃ τὴν χαρὰν τῆς θέας, μολονότι ἡ θέα καὶ πάλιν θὰ παραμείνῃ σκοτεινὴ¹², δηλαδή κατὰ βάθος τοῦτο ἀποτελεῖ θυθιαμὸν εἰς τὸ σκότος. Ἄλλ' αἱ ἀνθρωπολογικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἐπιτρέπουν τοιαύτην τοποθέτησιν. Ἐκείνο τὸ ὅποιον εὐρίσκεται κατ' αὐτὸν πέραν τῆς καταφατικῆς θεολογίας, εἶναι ἡ πίστις, ἣτις συνιστᾷ καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῶν θείων ἢ μᾶλλον μίαν ὑπεραπόδειξιν· «πάσης ἀποδείξεως κρείττων καὶ ὅλον ἀρχὴ τις ἀναπόδεικτος ἱερᾶς ἀποδείξεως ἢ πίστις ἐστίν»¹³. Ἡ πίστις εἶναι ὑπερφυσικὴ δύναμις, ἡ ὁποία ὑπερβάλλει ὅλας τὰς νοητικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Δὲν ἀρνεῖται ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὴν ἄλλην χροιάν καὶ τὴν διορθώνει· δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δι' αὐτὸν ἀποφατικὴ θεολογία εἶναι αἱ ὑπερφυσικαὶ ἐνέργειαι τῆς πίστεως. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ θεολογία ὁλοκληρώνεται διὰ τῆς θεοπτίας· «ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο πῶς καὶ ὁ θεῖος οὗτος γνόφος καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας»¹⁴. Τὰ βλέπομενα δὲ κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ἐμπειρίαν τῆς θεοπτίας δὲν εἶναι φανταστικά σύμβολα, ἀλλὰ σύμβολα οὐσιαστικὰ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὰ πράγματα¹⁵. Ἐἰς τὴν τοιαύτην θεολόγησιν ὠδηγήθη ὁ Παλαμᾶς διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

10. Α' Πρὸς Ἀκινδυνον 10.

11. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 1. 1. 3.

12. Μυστικὴ Θεολογία 5.

13. Κατὰ Ἀκινδύνου 6. 1.

14. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 2. 3. 52.

15. Αὐτόθι 3. 1. 14.

2. Ὁ Θεός. Ὁ Παλαμᾶς δὲν θεωρεῖ ὡς τὸ πρῶτον ἐν τῷ Θεῷ τὴν οὐσίαν, διότι προηγεῖται τῆς οὐσίας ἡ ὑπαρξις. Δὲν εἶπεν ὁ Θεός, «ἐγὼ εἰμι ἡ οὐσία», ἀλλ' «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν»¹⁶. συνεπῶς δὲν εἶναι ὁ ὢν ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἡ οὐσία ἐκ τοῦ ὄντος.¹⁷ Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ συνίσταται εἰς δύο· τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἣτις εἶναι «αὐθίπαρκτος καὶ αὐτοπάτωρ»¹⁸, μένει ἀκατάληπτος καὶ ὀνομάζεται κατ' ἐξοχὴν καὶ κυριολεκτικῶς θεότης ἢ ὑπερκειμένη θεότης, καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἡ ἔντονος αὕτη διάκρισις ἀποτελεῖ θεμελιώδη προσφορὰν τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν. Αἱ ἐνεργεῖαι εἶναι αἱ ἄλλως λεγόμεναι ιδιότητες ἢ προσόντα. Ἀπὸ μακροτάτου χρόνου ἐγένετο συζήτησις μεταξὺ τῶν ὀνοματιστῶν καὶ πραγματιστῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἰδεῶν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν ιδιωμάτων τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ συζήτησις αὕτη ὑπεισηλθε καὶ εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν ἔριδα· οἱ ἀντιησυχασταὶ ἤρνοῦντο τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν τῶν ιδιωμάτων, ὁ Παλαμᾶς ὑπερετόνιζεν αὐτήν, λέγων ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ θεότης καὶ ἄλλο ἡ βασιλεία, ἡ ἀγιότης κ.λ.π.¹⁹. Αὗται ἀποτελοῦν οὐσιῶδες ἐν τῷ Θεῷ, ὡς λέγεται καὶ εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιούμενον κάθισμα τῆς Μεταμορφώσεως:

*Τὴν κεκρυμμένην ἀσιραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπροεπείας
ἐν ἀγίῳ Ὄρει ὑπέδειξας.*

Παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἰδιαίτεροι ὑποστάσεις, ἀλλ' ἐνυπὸστατοι, κατὰ τὸν ὑπὸ Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου χρησιμοποιούμενον ὄρον πρὸς δήλωσιν τῶν μὴ ἐχόντων ἰδιαιτέραν ὑπαρξιν, ἀλλ' εἰς ἄλλην ὑπόστασιν ὑπαρχόντων στοιχείων. Ὑφίστανται μόνον ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν ὑφειμένη θεότης. Διὰ τῆς διακρίσεως ταύτης κατέστη ἡ ἐπίτευξις τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, διότι ἐνῷ ἡ οὐσία αὐτοῦ παραμένει ἀγνώριστος, αἱ ἐνεργεῖαι ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον οὗτος φθάσῃ

16. ἘΕ. 3, 14.

17. Ὑπὲρ ἡσυχαστῶν 3, 2, 12.

18. Κατὰ Γρηγορῶ 2.

19. Ἀπολογία.

εἰς κάποιον βαθμὸν τελειώσεως, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μέθεξιν.

3. Ἄνθρωπος. Ὁ Παλαμᾶς, ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων, τονίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μίγμα δύο διαφόρων κόσμων καὶ οἶνει συνισταμένη αὐτῶν «τὸν ἄνθρωπον ἀπειργάσατο παραδόξως εἰς ἓν βραχὺ πλάσμα συναυροῖσας καὶ ὅλον συγκεφαλαιωσάμενος τὴν ἄπασαν κτίσιν. Διὸ καὶ ὕστατον τοῦτον ἐδημιούργησε, τῶν κόσμων ἀμφοτέρων ἐχόμενον καὶ ἀμφοτέρους ἐπικοσμοῦντα τοὺς κόσμους, τὸν ὄρατὸν λέγω καὶ τὸν ἀόρατον». Διὰ τοῦτο αἱ ἀνθρωπολογικαὶ προϋποθέσεις αὐτοῦ εἶναι διάφοροι τῶν χωριστικῶν προϋποθέσεων τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς βαρλααμικῆς ἀνθρωπολογίας. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην, σύμφωνα πρὸς τὴν καθολικὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι πονηρόν, ἀλλ' ἀποτελεῖ πρόσφορον κατοικίαν τοῦ νοῦ, ἀφοῦ μάλιστα καθίσταται καὶ τοῦ Θεοῦ κατοικία· οὕτω μετὰ τῆς ψυχῆς καθιστᾶ ἑνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον σύνολον. Εἰς τινὰς περιπτώσεις ὁ Γρηγόριος φαίνεται θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς δύναμιν νοητικὴν χρῆζουσαν καὶ ἑτέρας δυνάμεως πρὸς ζωοποίησιν τοῦ ὕλικου σώματος· «ἢ δὲ νοερά καὶ λογικὴ φύσις τῆς ψυχῆς, ἐπεὶ γήινον συνεκτίσθη σώματι, καὶ ζωοποιὸν ἔλαβε τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ συνέχει καὶ ζωοποιεῖ τὸ συνημμένον σῶμα, παρ' οὗ καὶ δείκνυται τοῖς συνιωῦσιν, ὅτι νοερός ἐστιν ἕως τὸ τοῦ ἀνθρώπου πνεῦμα, τὸ τοῦ σώματος ζωοποιόν»²¹. Οἱ ἄγγελοι δὲ δὲν ἔχουν πνεῦμα, διότι στεροῦνται τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην ζωοποιήσεως σώματος. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἱκανὰ φυσικὰ δῶρα πρὸς κατανόησιν τῶν πραγμάτων, τὰ δῶρα τῆς φυσικῆς χάριτος, τὰ ὁποῖα βεβαίως διὰ τῆς πτώσεως ἠλλοιώθησαν τὰ πνευματικὰ δὲ δῶρα τῆς θεοποιῦ χάριτος δίδονται μόνον εἰς τοὺς τελείους²².

4. Ἐνανθρώπησις καὶ ἀνακαίνισις. Τὸν πεσόντα ἄνθρωπον ἠνώρθωσεν ἐκ τοῦ «πτώματος» ὁ ἐνανθρωπή-

20. Ὁμιλία 26.

21. Κεφάλαια 38.

22. Κατὰ Ἀκινδύνου 5, 21.

σας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐγεννήθη ἐκ γυναικὸς μὲν διὰ τὴν ἀναλάβη τὴν διὰ τῆς συμβολῆς τῆς Εὔας κλαπεῖσαν φύσιν, ἐκ παρθένου δὲ διὰ τὴν καινοποιήσῃ τὸν ἄνθρωπον²³. Ἡθέλησε τὴν καταστήσῃ τὴν σάρκα πηγὴν ἀγιασμοῦ, διὸ καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ προσληφθεῖσα σὰρξ δὲν ἦτο ὡς ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀκριβῶς, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς μεταμεμορφωμένη, ἀποπνευματωμένη, ὡς ἐδίδασκε περιῖπου ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ οἱ λεγόμενοι νεοχαλκηδονικοὶ θεολόγοι. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνακαίνισιν ἐνεργεῖται «ἐν τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας»²⁴, μετὰ τὸ ὁποῖον ὁμοῦ παραμένει καὶ πάλιν θνητὸν καὶ παθητὸν τὸ σῶμα, διὰ τὴν ὑποδεχθῆ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀφθαρσίαν ἐν ἀγῶνι «διὰ τοῦτο, καίτοι διὰ τοῦ θεοῦ βαπτίσματος ἀναγεννήσας ἡμᾶς ὁ Κύριος καὶ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σφραγίζων εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, ὁμοῦ θνητὸν ἔτι καὶ παθητὸν ἔχειν ἀφήσει σῶμα καὶ τὸν τῆς κακίας ὑψηγῆ τῶν ταμείων τῆς ψυχῆς ἐκβαλὼν, ὁμοῦ ἀφήσει προσβάλλειν ἔξωθεν, ὡς ἂν ὁ ἀνακαινισθεὶς ἄνθρωπος κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην... ἐν ἀγαθοεργίᾳ καὶ μετανοίᾳ ζῶν καὶ τῶν μὲν τερπνῶν τοῦ βίου περιφρονῶν, τὰ δὲ ὀδυνηρὰ ὑποφέρων καὶ ταῖς τοῦ ἀντικειμένου προσβολαῖς γυμναζόμενος ἐτομασθῆ πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἀφθαρσίας»²⁵. Ἡ δὲ ἀνακαίνισις διατηρεῖται διὰ τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἶναι τὰ δύο θεμελιώδη μυστήρια, τὰ περικλείοντα ὀλόκληρον τὴν οἰκονομίαν «ἐν γὰρ δυσὶ τούτοις πᾶσα ἡμῶν ἡσθηται ἡ σωτηρία, πάσης τῆς θεανδρικῆς οἰκονομίας ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις συγκεκριαλιουμένης»²⁶. Μέλη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὅσοι «τῆς ἀληθείας εἰσὶ»²⁷, καὶ οἱ ἔχοντες μόνον τὰ φυσικὰ δῶρα εἶναι ἐκτὸς αὐτῆς.

5. Πνευματικὴ ζωὴ. Τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀπολαύουν ὅλοι οἱ πιστοί, εἰς οἷονδήποτε κατάστασιν καὶ ἂν εὐρίσκωνται, ἀλλ' ἰδιαιτέρως προκόπτουν εἰς αὐτὴν οἱ ἀποσιρόμενοι τοῦ κόσμου τούτου καὶ ζῶντες ἐν ἀπολύτῳ ἡσυχίᾳ, ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ. Ἡ πλήρης ἀπόλαυσις ἐπιτυγχάνεται διὰ

23. Ὁμιλία 16.

24. Κατὰ Ἀκινδύνου 5, 23.

25. Ὁμιλία 16.

26. Ὁμιλία 62.

27. Κατὰ Ἀκινδύνου 1, 10.

τῆς συνελίξεως τοῦ νοῦ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν οἱ μὲν ἀρχαριοὶ ἠσυχασταὶ ἐπεδίωκον δι' εἰδικῆς τεχνικῆς μεθόδου, οἱ δὲ τέλειοι ἐπιδιώκουν διὰ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεως καὶ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς τοῦ Ἰησοῦ. Κατὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην μετέχει τῆς πνευματικῆς ἀπολαύσεως τὸ σύνολον τοῦ ἀνθρώπου, ψυχὴ καὶ σῶμα. Τότε ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται μίαν ἐσωτερικὴν θερμὴν, ὡς τὸ πῦρ καὶ ἡ αὔρα, τὰ ὅποια ὁ Ἥλιος ἀναφέρει ὡς σημεῖα τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ²⁸, καὶ βλέπει τὸ θεῖον φῶς²⁹. Δὲν εἶναι δὲ τοῦτο φανταστικὸν σύμβολον, ἀλλὰ σύμβολον οὐσιαστικόν, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ πράγματα, ἦτοι εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὑφειμένην θεότητα. Κινοῦνται οἱ ἔχοντες τοιαύτην ἐμπειρίαν ἀπὸ τὴν ἀκτιστον καὶ θεοποιὸν χάριν. Ἀρχέτυπα τῶν τελείων ἀνθρώπων, καὶ δὴ τῶν τελείων ἀσκητῶν καὶ ἠσυχαστῶν, εἶναι διὰ μὲν τὸ ἄρρεν γένος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς³⁰, διὰ δὲ τὸ θῆλυ ἡ Θεοτόκος³¹.

6. **Θέωσις.** Ἡ μετοχὴ ἢ μέθεξις τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ εἶναι πλήρης, ὀδηγεῖ δὲ εἰς τὴν θέωσιν. Ὁ Παλαμᾶς λέγει ὅτι, ἐνῶ τόσοι πολλὰ ἔγραφε περὶ ἠσυχασμοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ γράψῃ τίποτε περὶ θεώσεως προηγουμένως, ἀλλὰ κατόπιν προσκλήσεως τῶν ἀντιπάλων του ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ μερικὰ εὐσεβῆ μὲν, ἀνεπαρκῆ δέ³². Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνείας τῆς ἐννοίας τῆς θεώσεως ἐφρόντισε νὰ σημειώσῃ ὅτι ὅλως διόλου γινόμεθα θεοὶ χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος³³, δηλαδὴ ὅτι δὲν ἀποκτιῶμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ παρὰ ταῦτα, λόγῳ μετοχῆς τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ γινόμεθα ἀτελεύτητοι, μάλιστα δὲ καὶ ἀναρχοὶ· «τοὺς μετέχοντας αὐτῶν (τῶν ἐνεργειῶν) καὶ ἐνεργοῦντας τῇ μετουσίᾳ κατ' αὐτάς, θεοὺς ἀπεργαζόμενον κατὰ χάριν ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους»³⁴.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συναντῶμεν τὸ οὐσιωδέστερον στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ὅποιον συνίσταται εἰς τὴν

28. Γ' Βασ. 19, 12.

29. Ὑπὲρ ἠσυχαστῶν 1, 3, 25 ε.

30. Αὐτόθι 1, 1, 4.

31. Ὁμιλία 53.

32. Ὑπὲρ ἠσυχαστῶν 3, 1, 32.

33. Θεοφάνης.

34. Ἀπολογία.

ἔμφρασιν ἐπὶ τῆς ἀννυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπεράνω τῶν καταστάσεων τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ ἐμπειρία τῆς θεώσεως εἶναι δυνατὴ ἀπὸ τοῦ παρόντος διὰ μιᾶς παραδόξου συνδέσεως τοῦ ἱστορικοῦ μὲ τὸ ὑπεριστορικόν. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον εἶδον οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ Θαβώρ, τὸ φῶς τὸ ὁποῖον βλέπουν οἱ καθαροὶ ἠσυχασταὶ σήμερον καὶ ἡ ὑπόστασις τῶν ἀγαθῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀποτελοῦν τρεῖς φάσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ γεγονότος συντεθειμένας εἰς μίαν ὑπερχρόνιον πραγματικότητα³⁵. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν ὀλοκληρωμένην πραγματικότητα ἡ παροῦσα ἐμπειρία εἶναι εἰς ἀρραβῶν «ἐν γὰρ τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν δὲ τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ ὅτι δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος»³⁶ καὶ φῶς ἔσονται καὶ φῶς ἔσονται τὸ μόνης τῆς κεκαθαρωμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ πανίερρον θέαμα, ὃ νῦν μὲν καὶ τοῖς ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀύλου διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν ἀρραβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσῃ, συνδιακωνίζοντας καὶ συνδιακωνιζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος»³⁷.

35. Ὑπὲρ ἠσυχασζόντων 1, 3, 43.

36. Ματθ. 13, 43.

37. Ὑπὲρ ἠσυχασζόντων 2, 3, 86.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ:

PG 150 και 151 (μικρόν μέρος τῶν συγγραμμάτων).

Παναγιώτου Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα, Θεσσαλονίκη, Α' 1962, Β' 1966, Γ' 1970.
Ἄκολουθοῦν Δ' και Ε' (πλήρης ἐκδοσις).

ΜΕΛΕΤΑΙ:

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Πετροῦπολις - Ἀλεξάνδρεια 1911.

Jean Meyendorff, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959.

Γεωργίου Μαντζαρίδη, Παλαμικά, Θεσσαλονίκη 1973.

Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1976.

Παναγιώτου Χρήστου, Θεολογικά Μελετήματα 3, Νηπτικά καί ἡσυχαστικά, Θεσσαλονίκη 1977.

Προσκυνητοῦ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1979.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περιστατικά συγγραφῆς

Νέα ὤθησις ἐδόθη εἰς τὰς ἀντιρρητικὰς θεολογικὰς συζητήσεις ἐν τῷ Βυζαντίῳ, ὅτε τὸ 1334 ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐπανάληψιν τῶν διαπραγματεύσεων περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα, ὁ Ἰταλὸς Φραγκῖσκος ἐπίσκοπος Χερσῶνος, καὶ ὁ ἄγγλος Ριχάρδος ἐπίσκοπος Βοσπόρου. Τοὺς δύο λατίνους θεολόγους ἀντειετώπισε τότε ὀρθόδοξος θεολόγος ἐκ τῆς Δύσεως, Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός. Καὶ ἀντέκρουσε μὲν οὗτος τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Δυτικῶν, ἀλλ' ἢ ὀλιγοχρόνιος παραμονὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς αὐτὸν νὰ ἀφομοιώσῃ πλήρως τὸν βυζαντινὸν τρόπον θεολογικῆς σκέψεως. Ἐξ ἄλλου ὡς προεὺς τῶν ἀνθρωπιστικῶν τάσεων τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἀρχομένης ἀναγεννήσεως προώθησε κατὰ τὰς συζητήσεις τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἣ ὁποία ὠδήγει εἰς εἶδος θεολογικοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἐξένισε πολλοὺς, ἰδίως δὲ μοναχοὺς θεολόγους.

Εἰς τὴν κατὰ παραίθεσιν διδασκαλίαν τῶν Ἀνατολικῶν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, οἱ Λατίνοι προέβαλον τὴν ἰδικήν των, ὡς εἶχεν αὕτη διαμορφωθῆ ὑπὸ σειρᾶς ὀλης διακεκομμένων θεολόγων ἀπὸ τοῦ Αἰγυσινοῦ Ἰππῶνος μέχρι τοῦ Ἀνσέλμου Καντερβούριας καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, περὶ ἐκπορεύσεως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἀναγνωρίζοντες ὅμως καὶ αὐτοὶ τὸν κίνδυνον εἰσαγωγῆς τῆς δυαρχίας εἰς τὴν τριαδικὴν θεολογίαν, ἐξελάμβανον τὴν τοιαύτην δυαδικὴν ἐκπόρευσιν οὐσιωδῶς ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς *tanquam ab uno principio* κατὰ τὴν ὀρολογίαν τῆς Συνό-

δου τῆς Λυώνος¹, χωρὶς νὰ φοβοῦνται τὸν κίνδυνον καταλήξεως εἰς τὴν ἀρχαίαν μοναρχιακὴν ἀντίληψιν. Ὁ Βαρλαάμ, καθὼς ἐθεώρει ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ τί εἶναι ἀληθές εἰς τὴν θεολογίαν, διεΐδεν εἰς τὴν ἀνωτέρω δόξαν τῶν Δυτικῶν μέσον ἀποκαταστάσεως μιᾶς γεφύρας μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ ἐπομένως δημιουργίας προϋποθέσεων ὑπὲρ τῆς ποθητῆς ἐνώσεως. Ἰστάμενος δηλαδὴ εἰς τὸ μέσον ἐτόνιζεν ὅτι δὲν εἶναι ἄτοπον νὰ δεχθῇ κανεὶς δύο ἀρχάς, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅχι ὁμοῦς διηρημένας ἢ ἀντιθέτους, ἀλλὰ τὴν μίαν ἐκ τῆς ἄλλης², ἐπικαλούμενος καὶ τὴν μαρτυρίαν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, λέγοντος περὶ τοῦ Υἱοῦ «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»³.

Οἱ θεολογικοὶ κύκλοι τῆς Ἀνατολῆς εὐλόγως ἐζήτησαν γνησιωτέραν ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδόξου ἀπόψεως. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς εὐρίσκειτο τότε εἰς τὸ ἐρημητήριον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὴν μονὴν τῆς Λαύρας ἐν Ἄθωνι. Φαίνεται ὅτι φίλοι του ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὰς συζητήσεις, διὰ νὰ διασαφήσῃ τὰς ὀρθοδόξους ἀπόψεις, αὐτὸς δὲ συμμορφούμενος συνέταξε τὰς παρούσας δύο πραγματείας. Δὲν ἀπαντᾷ δι' αὐτῶν εἰς τὸν Βαρλαάμ, τοῦ ὁποίου οὔτε κἂν μνημονεύει τὸ ὄνομα, ἀλλ' εἰς τοὺς Λατίνους, ἀκριβῶς διότι δὲν ἔκρινεν ἐπαρκῆ τὴν πρὸς τούτους ἀπάντησιν ἐκείνου. Καθὼς βεβαιώνει ὁ ἴδιος, μόνις βραδύτερον κατώρθωσε νὰ εὔρη τὸ Κατὰ Λατίνων βιβλίον τοῦ Βαρλαάμ⁴, δὲν ὑπάρχει δὲ ἔνδειξις ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν τούτων εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἢ ἄλλο ἔργον ἐκείνου. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἠγγόει τὴν θέσιν τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὰς συζητήσεις, καθ' ὅσον πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ εἶχε πληροφορηθῇ περὶ αὐτῆς ἀπὸ ἐκθε-

1. Mansi XXIV, 81 d.

2. Παλαμᾶ, Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 2.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 45, 9, PG 36, 633 C. Βλ. Παλαμᾶ, Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 2 καὶ Λόγους ἀποδεικτικούς Α' 12. Πρβλ. J. Meyendorff, "Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais.", ἐν L'Église et les Églises II, Chevetogne 1955, σ. 47-64.

4. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 1. Πρόκειται περὶ ἑξ ἀνεκδότων πραγματειῶν, τῶν ὑπ' ἀριθμ. 2, 3, 4, 5, 17 καὶ 18 τοῦ καταλόγου τῶν Fabricius - Harles (PG 151, 1250 - 1252).

σιν φίλων του, οὕτως ὥστε ἡ ἐδῶ ἀπάντησις νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀλευθνομένη ἐμμέσως καὶ πρὸς τὸν Καλαβρόν⁵.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν πραγματειῶν φαίνεται σαφῶς ὅτι καταπολεμοῦνται συγκεκριμένα λατινικὰ προτάσεις, γνῶσιν τῶν ὁποίων ἔλαβεν ὁ συγγραφεὺς· πρόκειται πιθανῶς περὶ τῶν συζητηθειῶν κατὰ τὰς συνδιαλέξεις τῆς πρωτεύουσας προτάσεων. Ἐξ ἄλλου εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰς παλαιότερας ὑπὲρ τοῦ filioque προτάσεις τοῦ πατριάρχου Βέγκου. Εὐάριθμα πατερικὰ χωρία παρατιθέμενα ὑπὸ τοῦ Βέγκου ἐπανευρίσκονται εἰς τὰς παρούσας πραγματείας, ἐνῶ τεμάχια ὁλόκληρα ἐκ τῶν πραγματειῶν ἐχρησιμοποίησε βραδύτερον ὁ Παλαμᾶς εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ Βέγκου Ἀντεπιγραφὰς αὐτοῦ.

Τὰς πραγματείας ταύτας ἔφερεν εἰς Θεσσαλονίκην ὁ «καλὸς κάγαθός» καὶ «προσφιλής» εἰς τὸν συγγραφέα Ἰωσήφ Καλόθετος. Ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς γράφων πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον⁶ λέγει ὅτι αἱ πραγματεῖαι διεκοιμήθησαν «ἐμῖν», ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν φίλων τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο καὶ ὁ Ἀκίνδυνος, καὶ ὅτι ἴσως αὐτὸς κυρίως ἦτο ὁ ζητήσας τὴν σύνταξιν των, πιθανῶς μετὰ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τῆς ομάδος του.

Αἱ πραγματεῖαι μνημονεύονται ρητῶς εἰς τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ⁷, συνταχθεῖσαν πιθανῶς τὸ 1336 καὶ περιέχουσαν ὁλόκληρα τεμάχια αὐτῶν αὐτολεξεῖ⁸. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι αὗται ἐγράφησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπιστολῆς, δηλαδὴ τὸ 1335, καὶ οὕτω εἶναι ἐκ τῶν πρώτων συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ βιογράφος αὐτοῦ Φιλόθεος μαρτυρεῖ ὅτι αὗται ἐξεδόθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τὸ 1355⁹. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον εὐρίσκετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς διεξαγωγὴν νέων διαπραγματεύσεων ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα Παῦλος, ἐπὶ τῇ

5. Βλ. Παλαμᾶ, Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Βαρλαάμ 2, ἐνθ' ἀναφέρεται ὅτι ἐλέχθησαν τὰ δέοντα «ἐν τοῖς περὶ ἀποδείξεως» ἄλλ' ἰδίως Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Α', 12.

6. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 14.

7. Αὐτόθι 4 (δὶς), 13 καὶ 14. Διὰ τὰ περὶ τῆς χρονολογικῆς θέσεως βλ. εἰσαγωγὴν εἰς Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων.

8. Αἱ παράγραφοι 3, 5, 6, 7 τῆς ἐπιστολῆς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς παραγράφους 13-15 τῆς πρώτης πραγματείας.

9. Ἐγκώμιον PG 151, 627 C.

εὐκαιρία δὲ ταύτη προφανῶς ὁ Παλαμᾶς ἔκρινε σκόπιμον νὰ προσῆ εἰς νέαν ἔκδοσιν τῶν ἀντιλατινικῶν πραγματειῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁ Φιλόθεος. Τὴν πληροφορίαν ὁμοίως ταύτην ἐξηγοῦντες ἢ παρεξηγοῦντες νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἐτοποθέτησαν τὴν ἀρχικὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν εἰς τὸν μεταγενέστερον ἐκεῖνον χρόνον¹⁰. Ἡ νέα ἔκδοσις, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς ἀσημάντους διαφορὰς μεταξὺ τῶν κοινῶν χωρίων τῶν πραγματειῶν καὶ τῆς πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς, δὲν παρουσιάζει μεγάλῃς ἐκτάσεως ἀναθεώρησιν.

Μέθοδος καὶ σύνθεσις

Μολονότι ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ἀναφέρει τὰς πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγοι περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹¹ καὶ «Λόγοι κατὰ Λατίνων»¹², καὶ μολονότι ἡ δευτέρα πραγματεία φέρει τὸν τίτλον «Λόγος δεύτερος περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος», εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξ ἀρχῆς αὗται εἶχον τὸν τίτλον Λόγοι ἀποδεικτικοί, καθ' ὅσον τοῦτον ἀκριβῶς τὸν τίτλον καταβάλλει προσπάθειαν νὰ δικαιολογήσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς Ἀκίνδυνον¹³.

Ὁ θεολόγος τοῦ Ἁθῶνος δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἐγκρίνῃ τὴν χρῆσιν τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου εἰς τὴν θεολογικὴν ἔρευναν καὶ ἐκφράζει τὴν προτίμησίν του πρὸς τὴν ἀποδεικτικὴν μέθόδον. Καὶ εἰς μὲν τὰς παρούσας πραγματείας δὲν παρέχει ἐρμηνείαν τῶν ὄρων τούτων, ἀλλ' ἐχρειώσθη βραδύτερον νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν. «Ὁ μὲν οὖν (ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς) περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ αἰεὶ ὄν καὶ αἰεὶ ἀληθὲς ὄν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὁ δὲ διαλεκτικὸς περὶ τὸ ἔνδοξον καὶ πιθανὸν καὶ περικτὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καὶ νῦν μὲν ὄν νῦν δ' οὐκ ὄν καὶ ποτὲ μὲν ἀληθὲς ποτὲ δὲ μή»¹⁴.

10. Π.χ. M. Jugie, "Palamas," ἐν Dict. de Théol. Cathol., XI, 1743 D. Staniloae, Viatsa si invatsatura sf. Grigorie Palama, (seria teologica 10), Sibiu 1938 ο. 235. H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959 ο. 714.

11. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 4.

12. Αὐτόθι 13.

13. Ἐνθ' ὀνωτ.

14. Ἐνθ' ὀνωτ.

Ὁ πρῶτος δηλαδή ἀναφέρεται εἰς τὸ καθόλου καὶ εἶναι ἀμετάθετος, ὁ δεύτερος ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἶναι εὐεπίτρεπτος λόγῳ τῆς πιθανολογίας τῆς διανοίας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀποδεικτικῆς θεολογίας δὲν ἐκκينوῦν ἀπὸ τὴν «δόξαν», δηλαδή ἀπὸ τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἶναι αὐτοδίδακτοι διὰ τοῦτο εἶναι βέβαιαι καὶ ὄντως ἀποδεικτικά. Πᾶσα ἄλλη ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ πιθανή¹⁵. Εἶναι θέμα εἰς τὸ ὅποιον ὁ συγγραφεὺς ἐπανέρχεται κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ ἄλλων ἐπιστολῶν.

Ἐφ' ὅσον ὁ Παλαμᾶς ἦτο ἐντριβῆς περὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ σύλληψις τοῦ θέματός του ἀφείλετο εἰς γνωσιολογικὰς διαφωνίας πρὸς τοὺς δυτικούς θεολόγους, θ' ἀνεμνομεν κάπως συχνὴν καταφυγὴν εἰς τὴν ὀρθολογιστικὴν ἐπιχειρηματολογίαν. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει, διότι οὗτος ἠθέλησε νὰ μείνῃ ἀπολύτως συνεπῆς πρὸς τὰς ἀνωτέρω σημειωθεῖσας ἀπόψεις του περὶ βεβαίας ἀποδείξεως βάσει θεοδιδάκτων ἀρχῶν. Βραδύτερον θὰ ἠναγκάζετο ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν μέθοδον.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος πηγὴν ἀνεξάντλητον ὕλικου εὕρισκει εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας. Ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης εὐλογος εἶναι ἡ προτίμησις του πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον Ἰωάννου καὶ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, ἐνῶ ἐκ τῶν Πατέρων παραθέτει πλουσίως μαρτυρίας τῶν τριῶν Καπυδοκῶν, καὶ ἰδιαιτέρως Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Εἶναι ἀπρόθυμος πρὸς τὸ παρὸν νὰ προχωρήσῃ ἐντεῦθεν τοῦ Κυρίλλου καὶ μόλις διαφεύγουν τὴν ἀδιαφορίαν του ὁ Ψευδοδιονύσιος, τὸν ὅποιον βεβαίως ταυτίζει μὲ τὸν μαθητὴν τοῦ Παύλου, καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ἡ συνισταμένη τῆς διδασκαλίας ὄλων τῶν προηγουμένων θεολόγων.

Ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζεται ἀγνοῶν ὄλην τὴν πλουσίαν πνευματολογικὴν φιλολογίαν, τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἀπὸ τοῦ Φωτίου μέχρι καὶ τῶν χρόνων του. Ἐπειδὴ ἡ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου διαφωνία μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐξεδηλώθη πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, εἶναι εὐλογον ὅτι οὗτος καταφεύγει εἰς προγενεστέρους δι' ὄλους ἰσχυρῆς

μαρτυρίας. Πράγματι ὅμως ἐγνώριζε τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ἂν καὶ εὐρέθη κάπως ἀνέτοιμος κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν· ἰδίως ἐπωφελεῖται τῶν λεγομένων εἰς τὴν Δογματικὴν πανοπλίαν τοῦ Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ, ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ὁ ὄρος «ἀπόδειξις» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν τοῦ δίδει ὁ Παλαμᾶς. Βασικὰ ἐπιχειρήματα, ὡς τὸ στηριζόμενον εἰς τὴν διάκρισιν φυσικῶν καὶ ὑποστατικῶν προσόντων, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸν Φώτιον, τοῦ ὁποίου τὰς γνώμας ἀκαιοποιοῦντο οἱ μεταγενέστεροι, καίτοι ἡ προσωπικότης αὐτοῦ εἶχε πλέον περιβληθῆ μὲ τεῖχος σιωπῆς λόγῳ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τῶν κύκλων τῶν ζηλωτῶν. Εἶχεν ἔξ ἄλλου ὑπ' ὄψιν του ὁ συγγραφεὺς πλὴν τῶν προσφάτων τότε συζητήσεων καὶ ἄλλας προγενεστέρας, ὡς καὶ τὰ περὶ τοῦ θέματος συγγράμματα Ἰωάννου τοῦ Βέγκου. Παρὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι αὐτός, ὅστις ὀλίγον βραδύτερον ἔταμε νέας ὁδοὺς εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν, δὲν ἔξειτίμα ἀκόμη τότε δεόντως τὴν μετὰ τὸν Δαμασκητὸν θεολογίαν, ἀλλ' ἔπειτα ἤλλαξε τακτικὴν.

Πρὸς δικαίαν ἐκτίμησιν τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἔργου πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Παλαμᾶ ὅτι δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸ ἐπεξεργασθῆ ἐπιμελῶς, διότι σχεδὸν τοῦ τὸ ἤρπασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας ὁ καλὸς Ἰωσήφ, διὰ νὰ τὸ διακομίσῃ εἰς τοὺς φίλους τῆς Θεσσαλονίκης. «Ὁ δὲ διακομίσας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκείνους, τὰ πάντα καλὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ τὴν πολιτείαν εὔπερ τις θεοφιλῆς καὶ ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλῆς Ἰωσήφ, ἐπὶ τὴν ἐπάνοδον σπεύδων, αὐτοσχεδίουσ σχεδὸν ἤρπασε παρ' ἡμῶν, οἷον ἀρτιτόκουσ παῖδας μὴ τυχόντας τῆς προσηκούσης φροντίδος»¹⁶.

Κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου ὁ συγγραφεὺς κατέβαλε προσπάθειαν ταξινομήσεως τοῦ ὕλικου, τὴν ὁποίαν ὁμως δὲν ὠλοκλήρωσε, διὸ καὶ παρατηροῦνται ἐπαναλήψεις, συνήθεισ ἄλλωστε εἰς τοὺς βυζαντινοὺς θεολόγους, οἱ ὁποῖοι συχνάκις γράφουν ὡς θὰ ὠμίλουν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος. Μικραὶ προτάσεις διακοπτόμεναι ἐνίοτε ἀπὸ παρενθετικὰς φράσεις διαταράσσουν τὴν ἀνάγνωσιν. Ἀκόμη δὲν ἐπέτυχεν οὗτος νὰ σταθεροποιήσῃ τὸν

16. Αὐτόθι 14.

τύπον τῆς ἀπευθύνσεως· περὶ τῶν Λατίνων ἄλλοτε ὁμιλεῖ εἰς τρίτον πρόσωπον, ἄλλοτε χρησιμοποιεῖ τὸ «ὕμεῖς» καὶ ἄλλοτε τὸ «σύ», τὰ τελευταῖα ταῦτα ὅταν τὸ ὕφος του καθίσταται ἐντονότερον, ὡς θὰ ἔπραπτε καὶ εἰς τὸν προφορικὸν λόγον. Εἰς τὰ χωρία τῆς τελευταίας κατηγορίας μὲ τὸ «σύ» ἴσως πρέπει νὰ διδάσκωμεν ἀνασκευὴν τῆς μεσαζούσης θέσεως τοῦ Βαυλαάμ¹⁷. Βραδύτερον ὁ Παλαμᾶς ἐβελτίωσε κατὰ πολὺ τὸ ὕφος του, τὸ ὁποῖον πάντως καὶ εἰς αὐτὸ τὸ προχειρογραμμένον κατὰ τὴν μαρτυρίαν του πρωτόλειον εἶναι ζωηρὸν καὶ ἐντυπωσιακόν.

Περιεχόμενον

Τοῦ ὅλου ἔργου προτάσσεται χαρακτηριστικὴ εἰσαγωγή, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχέκακος ὄφις παρίσταται ὡς ἔδρα ἀποκτῶσα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νέας ἀναριθμητοὺς κεφαλᾶς, τὰς κεφαλὰς τῶν ἀκολουθούντων τὰς ὑποθήκας του, αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς ἀπώλειαν, καὶ ὡς ἐμφανισθεῖς πάλιν τῶρα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν συζητήσεων μὲ τοὺς Λατίνους. Ἀκολουθεῖ εὐχή ὑπὲρ τοῦ συγγραφέως, διὰ νὰ θεολογήσῃ εὐαρέστως τῷ Θεῷ¹⁸, ἐνῶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου παρατίθεται ἄλλη εὐχή, διὰ τῆς ὁποίας ζητεῖται ἡ φανέρωσις τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὅλοι γνωρίσουν τὴν δόξαν του¹⁹.

Ἡ πρώτη πραγματεία διαιρεῖται εἰς 42 κεφάλαια, ἀνακεφαλαιοῦμενα ἐν τέλει εἰς 42 μικρὰς παραγράφους. Ἡ διαίρεσις αὕτη, ὀφειλομένη εἰς τὸν κάλαμον τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν δευτέραν πραγματείαν, προφανῶς διότι τὸ ἔργον ἠρπάγη προῶρος ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ. Ὁ συγγραφεὺς, ὅπως δηλώνει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας πραγματείας, εἰς τὴν πρώτην προσπαθεῖ νὰ διασαφήσῃ τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα, μόνις ὑπαινισσόμενος τὰς ἐνστάσεις τῶν Λατίνων²⁰.

Τὸ ὅλον περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θέμα ἐξετάζεται ἀπὸ δύο πλευρᾶς· ἐὰν ἐπετρέπετο κατ' ἀρχὴν νὰ γίνῃ ἡ προσθήκη τῶν Λατίνων καὶ ἐκ τοῦ Ἰοῦ, καὶ ἐὰν εὐσταθῇ ἡ

17. Ἰδίως Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 81.

18. Αὐτόθι Α', πρόλογος.

19. Αὐτόθι Β' 83.

20. Αὐτόθι Β' 1.

περὶ αὐτῆς διδασκαλία. Τὸ πρῶτον πρόβλημα εἶναι ἀπλοῦν. Βάσις πάσης ἐπιχειρηματολογίας δύναται νὰ τεθῆ τὸ «σύμβολον τῆς ἀψευδοῦς δόξης» Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον συνέταξαν πνευματοκινήτως οἱ ἐκεῖ συνελθόντες πρόκριτοι Πατέρες, ἀνατολικοὶ καὶ δυτικοί, καὶ παρέδωσαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους πλήρες καὶ ἀνεπίδεκτον προσθηκῶν ἢ μεταβολῶν. Δὲν χωρεῖ λοιπὸν καμμία συζήτησις περὶ τῆς προσθήκης, αἱ δὲ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Λατίνους θὰ καταστοῦν δυναταὶ καὶ καρποφόροι, μόνον ἐὰν οὗτοι ἀποβάλουν αὐτήν. «Ἦν οὖν ἄρα τῶν δικαιοτάτων μηδὲ λόγου ἀξιῶν ἡμᾶς, εἰ μὴ τοῦ προστιθέναι τῷ ἱερῷ συμβόλῳ παύσησθε· τῆς δὲ παρ' ἡμῶν προσθήκης παρ' ἡμῶν ἐκβεβλημένης πρότερον, ἔπειτα ζητεῖν εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»²¹.

Τὸ δεύτερον πρόβλημα εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐρμηνευτικόν. Οἱ Λατῖνοι ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ σύμβολον λέγει μὲν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται «ἐκ τοῦ Πατρὸς», ἀλλὰ δὲν λέγει «ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς»· ἐπομένως ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σύμβολον σιωπηρῶς δέχεται καὶ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν. Διὰ πλήθους χωρίων ὁ Παλαμᾶς ἀποδεικνύει ὅτι, ὅπως οὔτε εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς προστίθεται τὸ «μόνου», καὶ ὁμοίως ἐξυπακούεται πάντοτε, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, μολονότι δὲν σημειοῦται, ἐξυπακούεται τὸ «μόνου»²². «Πᾶσα σχεδὸν γλῶσσα θεολόγος» κηρύττει ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς»²³.

Ὁ συγγραφεὺς ἔπειτα πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεώς του καταφεύγει εἰς τὰς θεολογικὰς περὶ Τριάδος προϋποθέσεις. Οἱ Λατῖνοι συνέχεον τὰ ὑποστατικὰ πρὸς τὰ φυσικὰ προσόντα, δηλ. τὰς τριαδικὰς ὑποστάσεις πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Συγχέοντες δὲ μεταξὺ τῶν ἐνεργημάτων τῆς συνόλου θείας φύσεως, ὡς εἶναι τὸ δημιουργικόν, καὶ τῶν ὑποστατικῶν, ὡς εἶναι τὸ ἐκπορευτικόν, ἀπέδιδον τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐχὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς μόνην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ ἢ μᾶλλον

21. Αὐτόθι Α' 4.

22. Αὐτόθι Α' 2 ἐξ. 20 κ.ά.

23. Αὐτόθι Α' 5.

εις ὁλόκληρον τὴν θεότητα, ὅπως πράγματι καὶ ἡ δημιουργία ἀποδίδεται εἰς ὁλόκληρον τὴν θεότητα. Ἡ σύγχυσις θεβαίως εἶναι ἀπόρροια παλαιότερων μοναρχιανικῶν ἀντιλήψεων, αἱ ἠποῖαι ἐκυριάρχουν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐστοίχισαν τόσους ἀγῶνας εἰς τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν. Οἱ Δυτικοὶ τότε δὲν διέκρινον, ὅπως οἱ Ἀνατολικοὶ, μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, καὶ ἀπροθύμως ἐδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τῶν Καππαδοκῶν, γενόμεναν μετὰ τὴν σύνοδον Ἀλεξανδρείας τοῦ 362, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἔχει μίαν οὐσίαν καὶ ὑπάρχει εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, προτιμῶντες ἀντὶ τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» τὸν ὄρον «πρόσωπον».

Οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς συμφώνουν μὲ τὴν δυτικὴν ἄποψιν, ἐσπράφησαν μετὰ τὸ 362 πρὸς τὴν ἀνατολικὴν, καίτοι διετήρησαν ἴχνη τῶν παλαιῶν ἀντιλήψεων των. Τὴν φράσιν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἦγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκχεόμενον Πνεῦμα»²⁴, ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει ὡς σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις.

Τὴν ἀνατολικὴν θέσιν κατωχύρωσαν κυρίως οἱ Καππαδόκιοι θεολόγοι, εἰσαγαγόντες τὸν ὄρον «αἷτιον» εἰς τὰς ἐνδοτριαδικὰς σχέσεις· τὸ αἷτιον ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Πατέρα²⁵. Ὁ Φώτιος ἐχρησιμοποίησε τὴν διάκρισιν μεταξὺ φύσεως καὶ ὑποστάσεως εἰς τὴν περὶ ἐκπορεύσεως ἐπιχειρηματολογίαν²⁶. Ὁ Παλαμᾶς εὕρισκε παραλόγους τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν Λατίνων. Ἐὰν κατ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀμέσως μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐμμέσως δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ πρέπει νὰ δεχθοῦν δύο αἷτια καὶ δύο αἷτιατὰ ἢ πρέπει νὰ ταυτίσουν τὰ δύο αἷτια, δηλαδὴ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ μὲ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὅποτε θὰ φθάσουν εἰς τὸν παλαιὸν πατροπασχιτισμὸν²⁷. Ἐὰν ταυτισθοῦν τὰ φυσικὰ μὲ τὰ ὑποστατικὰ προσόντα, τότε τὸ Πνεῦμα δὲν θὰ ἐκπορεύεται μόνον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξ

24. Περὶ τῆς ἐν Πνεύματι προσκυνήσεως PG 68, 148A.

25. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 38, 4 PG 32, 39 D. Βλ. J. Meyendorff, "La Procession du Saint-Esprit chez les Pères orientaux," ἐν *Russie et Chrétienté* 1950 σ. 167.

26. Μυσταγωγία περὶ Ἀγίου Πνεύματος θ, PG 102, 288B.

27. Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Α' 7. 22.

ἐαυτοῦ, ὅποτε ἄλλο θὰ εἶναι τὸ ἐκπορευθὲν Ἰἰνεῦμα καὶ ἄλλο τὸ ἐκπορευόμενον, τότε δὲ θὰ φθάσωμεν εἰς τετράδα ἀντὶ Τριάδος²⁸. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀντιφατικοὶ ἰσχυρισμοὶ τῶν Λατίνων εὐρίσκονται ὀδηγοῦντες εἰς παραδοχὴν ἀπολύτου ἱεραρχήσεως τῶν τριαδικῶν προσώπων μὲ κατὰλήξιν τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Εὐνομίου. Ἄλλ' ἢ Τριάς δὲν εἶναι ὑπὸ τάξιν, εἶναι ὑπὲρ τάξιν· τάξις ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐκφάνσεως τῶν προσώπων²⁹.

Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀπορρίπτει τὸν ὄρον «διὰ τοῦ Υἱοῦ», εἶναι δὲ ἔτοιμος νὰ δεχθῆ τὴν «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» (Filioque) ἐκπόρευσιν, ὀρθοδόξως ἐρμηνευομένην. Ἐνῶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ψευδοδιονυσίου δέχεται μίαν «πηγαίαν θεότητα» καὶ «θεογόνον θεότητα»³⁰, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, δέχεται ἐξ ἄλλου διττὴν πρόοδον ἢ ἐκχυσιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καθ' ὑποχώρησιν δύναται νὰ ὀνομάσῃ καὶ ἐκπόρευσιν· δηλαδὴ τὸ Πνεῦμα, ἐκπορευόμενον αἰωνίως ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναπαύεται εἰς τὸν Υἱὸν καὶ προχέεται ὑπὸ τῶν δύο, «ἐξ ἀμφοῖν», εἰς τοὺς ἀξίους³¹. Τὴν γνώμην ταύτην, τῆς ὁποίας σπέρματα ἀνευρίσκονται εἰς παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χωρίον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης³², εἶχεν ἀναπτύξει ἤδη τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα Γρηγόριος ὁ Κύπριος³³.

Εἰς τὴν δευτέραν πραγματείαν ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει καὶ ἀνασκευάζει λεπτομερῶς τὰς προτάσεις τῶν Λατίνων, ὡς δηλώνει καὶ εἰς τὸν πρόλογον³⁴. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, λέγει, ἐπειδὴ εἶναι μεγίστη, ἔπαθεν ὅ,τι καὶ τὸ μέγιστον τῶν ζώων, ὁ ἐλέφας, ὅστις ὅταν πέσῃ δὲν δύναται νὰ ἐγερθῆ. Ἄλλ' ἐὰν ζητήσῃ ἡ

28. Αὐτόθι Α' 15.

29. Αὐτόθι Α' 32 ἐξ.

30. Διονυσίου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 2, 5, PG 3, 641D. 2, 7, PG 3, 645B.

31. Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Α' 29.

32. Λόγος κατηχητικὸς μέγας 2, PG 45, 17B «πνεῦμα μεμαθηκότες θεοῦ τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ». Πρβλ. Ἰω Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως Α' 7, PG 94, 805 AB.

33. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος PG 142, 274 ἐξ.

34. Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 1.

Ἐκκλησία. αὕτη βοήθειαν, συνεχίζει, ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ τείνωμεν σωτήριον χεῖρα βοηθείας³⁵.

Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων προσαγομένων χωρίων ἐνισχύει τὴν γνώμην ἐκείνην περὶ διακρίσεως μεταξὺ τῆς προελεύσεως τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος, ἣτις ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς ἐκχύσεως τούτου ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Διὰ μακρῶν κατοχυρώνει τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῶν χωρίων, «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καὶ εἶπε, λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον»³⁶, «ἔξαπέστειλε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κραζόν, Ἄβδᾶ ὁ Πατήρ»³⁷ κ.ἄ.

Εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας ἀνευρίσκομεν σπέρματα τῆς μετέπειτα συστηματικῶς ἀναδιπλωθείσης διδασκαλίας, περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ἣτις ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοσιν τῆς μὲν ὑπαρκτικῆς προόδου τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν Πατέρα, τῆς δὲ ἐκφαντικῆς ἢ ἐνεργητικῆς εἰς τὸν Υἱόν· «ἐκ Πατρὸς μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑπαρκτικὴν τὸ Πνεῦμα πρόοδον, τῷ Υἱῷ δὲ αἰωνίως ἐνπαράχον, ἐξ αὐτοῦ εἰς τοῖς φανεροῦς προῆλθε δι' ἡμᾶς μεθ' ἡμᾶς καὶ ἐκφαντικὴν καὶ οὐχ ὑπαρκτικὴν προσέλευσιν»³⁸.

Τὸ κείμενον

Τὸ κείμενον εἶναι τοῦ Βόριδος Bobrinsky ἐκ τῆς ἐκδόσεως Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, μετὰ τινων διορθώσεων σικαπηρῶς.

35. Αὐτόθι 2.

36. Ἰω. 20, 22.

37. Γαλ. 4, 6. Τὰ χωρία ὡς παρατίθενται ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ.

38. Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 77.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Πρόλ.

- Πάλιν ὁ δεινὸς καὶ ἀρχέκακος ὄφρις, τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν καθ' ἡμῶν διαίρων, ὑποψιθυρίζει τὰ τῆς ἀληθείας ἀντίθετα.
- 5 Μᾶλλον δὲ τὴν μὲν κεφαλὴν τῷ τοῦ Χριστοῦ σταυρῷ συντριβείς, τῶν δὲ κατὰ γενεᾶς πειδομένων ταῖς ἀπολουμέναις ὑποθήκαις αὐτοῦ κεφαλὴν ἑαυτοῦ ποιούμενος ἕκαστον καὶ οὕτω πολλὰς ἀντὶ μιᾶς κατὰ τὴν ὕδραν ἀναδοὺς κεφαλὰς, δι' αὐτῶν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλῶν οὐκ ἀνίσχουσιν. Οὕτως Ἀρείου,
- 10 οὕτως Ἀπολιναρίου, οὕτως Εὐνομίου καὶ Μακεδονίου, οὕτω πλείστους ἑτέρους προσαρμοσάμενος τῷ αὐτοῦ προσφύνας ὄγκῳ, διὰ τῆς ἐκείνων γλώττης τὸν οἰκεῖον κατὰ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ἐπαφῆκεν ἰόν, ἀντὶ ὁδόντων ἰδίων τοῖς ἐκείνων λόγοις χρησάμενος καὶ περιπεύρας τούτους τῇ τῆς
- 15 εὐσεβείας ἀρχῇ, οἷόν τι νινι ρίζῃ νεαρῶς καλὸν τεθηλότιος φυτοῦ καὶ καρποῖς ὠραισιότατοις θρίθοντος, οὐ μὴν τούτῳ καὶ λυμήνασθαι ἴσχυσε· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν τῶν δηχθέντων ἀδύθις συνειρίθη τὰς μύλας, ὑπὸ τῶν ὡς ἀληθῶς κεφαλὴν ἑαυτῶν ποιησαμένων Χριστῶν.
- 20 Οὗτος τοίνυν ὁ νοητὸς καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐπάρατος ὄφρις, τὸ πρῶτον καὶ μέσον καὶ τελευταῖον κακόν, ὁ πονηρὸς καὶ τὴν χαμερπῆ καὶ γήτην πονηρίαν ἀεὶ σιτούμενος, ὁ τῆς πτέρουης, δηλαδὴ τῆς ἀπάτης, ἐπιτηρητῆς ἀκάματος, ὁ πρὸς πᾶσαν θεοσιυγῆ δόξαν ποριμώτατος σοφιστῆς καὶ ἀμηχάνως
- 25 εὐμήχανος, μηδαμῶς ἐπιλεηνομένης τῆς οἰκίας κακοτεχνίας, διὰ τῶν αὐτῷ πειθηνίων Λατίνων περὶ Θεοῦ καινὰς εἰσφέ-

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Πρόλ. Πάλιν ὁ πρωταίτιος τοῦ κακοῦ ὄφιν σηκώνει τὴν κεφαλὴν ἐναντίον μας καὶ σιγοψιθυρίζει τὰ ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ μάλλον, ἀφοῦ ἡ ἰδικὴ του κεφαλὴ συνετρίβει μὲ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ, κεφαλὴν του κάμνει τὸν καθένα ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι μὲ τὸ πέρασμα τῶν γενεῶν πείθονται εἰς τὰς ὀλεθρίας συστάσεις· καὶ οὕτω, ἐμφανίζων σὰν ἡ ὕδρα πολλὰς κεφαλὰς πρὸς τὰ ἄνω, δὲν σταματᾷ νὰ διαλαλῇ μὲ αὐτὰς εἰς τὰ ὕψη τὴν ἀδικίαν. Οὕτω προσήρμοσεν εἰς τὸ ἔρπον σῶμα τοῦ Ἀρείου, Ἀπολιναρίου, Εὐνομίου, Μακεδονίου, καὶ πολλοὺς ἄλλους οἱ ὅποιοι προσεκολλήθησαν εἰς αὐτόν, καὶ διὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἄφησε τὸ δηλητήριόν του κατὰ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας. Ἐχρησιμοποίησεν ἀντὶ ἰδικῶν του ὀδόντων τοὺς λόγους ἐκείνων καὶ ἐνέπηξεν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐσεβῆ πίστιν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βήματα, σὰν εἰς ρίζαν νεαροῦ φυτοῦ τὸ ὅποιον θάλλει λαμπρῶς καὶ εἶναι γεμᾶτον ὠραιότατους καρπούς, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσε καὶ νὰ τὸ καταστρέψῃ. Διότι συνετρίβη εἰς τοὺς ὀδόντας του ἀπὸ αὐτοὺς πάλιν οἱ ὅποιοι ἐδήχθησαν, ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ὅποιοι ἔκαμαν πραγματικὰ κεφαλὴν τῶν τῶν Χριστόν.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ νοερὸς καὶ δι' αὐτὸ περισσότερον ἐπάρατος ὄφιν, τὸ πρῶτον καὶ μεσαῖον καὶ τελευταῖον κακόν, ὁ πονηρὸς καὶ ἐκτρέφων παντοτινὰ τὴν χαμερπῆ καὶ γηϊνὴν πονηρίαν, ὁ ἀκάματος ἐπιτηρητὴς τῆς πτέρνης, δηλαδή τῆς ἀπάτης, ὁ ἐφευρετικώτατος καὶ ἀμηχάνως εὐμήχανος πρὸς κάθε ἀσεβῆ δοξασίαν σοφιστής, δὲν ἔχει καθόλου λησμονήσει τὴν κακοτεχνίαν του. Τώρα λοιπὸν εἰσάγει διὰ τῶν πειθηνίων του Λατίνων νέους περὶ Θεοῦ ὄρους,

ρει φωνάς, μικράν μὲν δοκούσας ἔχειν ὑπαλλαγὴν, μεγάλων δὲ κακῶν ἀφορμὰς καὶ πολλὰ καὶ δευρὰ φερούσας, τῆς εὐσεβείας ἔκφυλά τε καὶ ἄισοπα, καὶ τοῖς πᾶσι φανερώς δεικνύσας, ὡς οὐ μικρὸν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ τὸ παραμικρόν. **Εἰ**
5 γὰρ ἐφ' ἐκάστου τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων ἐνὸς αἰόπου τὴν ἀρχὴν δοθέντος πολλὰ τὰ ἄισοπα γίνεται, πῶς οὐ μᾶλλον ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀπάντων ἀρχῆς καὶ τῶν κατ' αὐτὴν οἶον ἀναποδείκτων ἀρχῶν ἐνὸς ἀήθους δοθέντος οὐκ εὐσεβῶς πολλὰ γενήσεται παρὰ τοῦτο τὰ αἰσθητά;

10 Πρὸς ἃ καὶ φανερώς τὸ Λατίνων γένος ἐκπεπιώκασιν ἄν, εἰ μὴ παρ' ἡμῶν ἀντιλεγόντων τῆς κατηφορῆς τοῦ δόγματος τῆς κακοδοξίας τὸ πλεῖστον περιηρεῖτο. Καὶ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον ἔστιν ὅτι οὐσιέλλονται ὡς καὶ διανοίας ἡμῖν εἶναι τῆς αὐτῆς λέγειν, διαφωνοῦντας τοῖς ῥήμασι, σφῶν αὐτῶν
15 ὑπ' ἀπορίας καταφρονοῦμενοι. Ἡμῶν γὰρ οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ λεγόντων εἶναι τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπαρξίν, ἐκείνων δὲ καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ, τῶν ἀδυνατίων εἰς μίαν ἀμφοτέρους συνάγεσθαι ἔννοιαν εἰς γὰρ ὁ μονογενὴς καὶ μία ἡ τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίς ἐστίν. Ἡ γοῦν
20 ἀπίστας τῆς καταφροσύνης ἀεὶ ἀντίκειται καὶ ἀεὶ ψευδῆς ἢ ἕτερα, εἰ ἀληθῆς ἢ ἕτερα καὶ τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ αὐτοῦ καταφρονοῦναι καὶ ἀποφῆσαι σὺν ἀληθείᾳ οὐκ ἔστι.

Ἄλλ' ὡς μὲν ἡμῖν οὐ λέγουσι μόνον ἀλλὰ καὶ φρονοῦσι τὰ ἐναντία, οὐδεὶς οἶμαι τῶν εὐφρονοῦντων καὶ μὴ δημοφρο
25 νούντων ἐκείνοις ἀντιρεῖ. Ὡς δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῶ τῶ τῆς ἀληθείας ἀντιδογματίζουσι λόγῳ, ὃς παρ' ἡμῖν ἀμείλιτος καὶ ἀναυξὴς καὶ τὸ πᾶν ἀμειλιτοῦ διαπεφύλακται, πάντες μὲν ὑμεῖς καὶ χωρὶς ἀποδείξεως ἀκριβῶς ἴσασθε, τὸ τῶν εὐσεβούντων λέγω πλήρωμα. Δειχθήσεται δὲ ὁμοῦ,

οί ὁποῖοι φαίνεται μὲν νὰ ἔχουν μικρὰν παραλλαγὴν, ἀλλὰ γίνονται ἀφορμαὶ μεγάλων κακῶν, φέρουν πολλὰ δεινὰ, ἐκφυλιστικὰ τῆς εὐσεβείας καὶ ἄτοπα, καὶ δεικνύουν εἰς ὅλους φανερὰ ὅτι καὶ τὸ μικρότερον εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Θεὸν δὲν εἶναι μικρὸν. Διότι ἐὰν εἰς τὰ ἐγκόσμια ὄντα, ἀφοῦ δοθῇ ἀρχικῶς ἓν ἄτοπον, τὰ ἄτοπα γίνονται πολλὰ, πῶς δὲν θὰ γίνουν μᾶλλον πολλὰ τὰ ἀτοπήματα, ἀφοῦ δοθῇ ἀσεβῶς ἓν ἄηθες ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς κοινῆς τῶν ὄλων ἀρχῆς καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἀναποδείκτων ἀρχῶν;

Πρὸς τὰ ἀτοπήματα αὐτὰ θὰ ἐξέπιπτε φανερὰ τὸ γένος τῶν Λατίνων, ἂν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κακοδοξίας δὲν ἀνηρεῖτο ἀπὸ ἡμᾶς ἀντιλέγοντας εἰς τὴν καινοφωνίαν τοῦ δόγματος. Πράγματι τόσον πολὺ ἐνίστε ὑποχωροῦν, ὥστε νὰ λέγουν ὅτι ἔχουν τὴν ἰδίαν μὲ ἡμᾶς γνώμην, διαφωνοῦντες μόνον εἰς τοὺς λόγους, ψευδολογοῦντες πρὸς τὸν ἑαυτὸν των λόγῳ τῆς στενοχώρου θέσεώς των. Ἀφοῦ ὁμως ἡμεῖς δὲν δεχόμεθα τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς προερχομένην καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ, ἐκεῖνοι δὲ τὴν δέχονται καὶ ἀπὸ τὴν τοῦ Υἱοῦ, εἶναι ἀπὸ τὰ ἀδύνατα νὰ καταλήγωμεν καὶ οἱ δύο εἰς μίαν ἔννοιαν· διότι εἰς εἶναι ὁ μονογενῆς καὶ μία ἡ ὑπαρξίς τοῦ Πνεύματος. Ἡ ἀπό - φασίς λοιπὸν ἀντίκειται πρὸς τὴν κατά - φασιν καὶ πάντοτε εἶναι ψευδῆς ἢ μία, ἐὰν εἶναι ἀληθῆς ἢ ἄλλη· καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴμεθα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὅταν περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος ἀποδώσωμεν καὶ ἀρνηθῶμεν τὸ αὐτό.

Ἄλλ' ὅτι πάντως ὄχι μόνον λέγουν ἀλλὰ καὶ φρονοῦν τὰ ἀντίθετα πρὸς ἡμᾶς, νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἀντεῖπη κανεὶς ἀπὸ τοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ μὴ ὁμοφρονοῦντας μὲ ἐκείνους. Ὅτι δὲ ἀντιδογματίζουσι ὄχι μόνον πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος εἰς ἡμᾶς ἔχει διαφυλαχθῆ ἀμείωτος καὶ ἀναύξητος καὶ ἐντελῶς ἀμεταποίητος, ὅλοι ἐσεῖς τὰ γνωρίζετε ἀκριβῶς καὶ χωρὶς ἀπόδειξιν, ἐννοῶ σᾶς, τὸ πλήρωμα τῶν εὐσεβῶν. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ὁμως τοῦτο θὰ δειχθῆ καὶ δι'

Θεοῦ διδόντος, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ λόγου, ὡς ἂν καὶ «πᾶν σιό-
μα» τὸ ἀντιλέγον «φραγῆ», καὶ πρὸς μίαν ὁμολογίαν σιηριχθῆ
τὸ ἀμφίροστον

Ἄλλ', ὦ Θεὲ τοῦ παντός, ὁ μόνος δοσιῆρ καὶ φύλαξ τῆς
5 ἀληθινῆς θεολογίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν δογματίων καὶ ρη-
μάτων, ἡ μόνη μοναρχικωτάτη τριάς, οὐ μόνον δι' μόνη τοῦ
παντός ἄρχεις, ἀλλ' ὅτι καὶ μίαν ἐν σεαυτῇ μόνην ἔχεις ὑπεράρ-
χιον ἀρχήν, τὴν μόνην ἀναίτιον μονάδα, ἐξ ἧς προάγεσθον καὶ
εἰς ἣν ἀνάγεσθον ἀχρόνως καὶ ἀναίτιως ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ
10 Πνεῦμα, Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς
ἐκπορευτιῶς τὴν ὑπαρξιν ἔχον, καὶ δι' Υἱοῦ τοῖς ὁρθῶς πι-
στεύουσιν εἰς σὲ καὶ διδόμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φαινόμε-
νον· Υἱὲ μονογενές, ἐκ Θεοῦ Πατρὸς γεννητιῶς τὴν ὑπαρξιν
ἔχων καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῖς καρδίαις τῶν εἰς σὲ
15 πιστευόντων ἐμμορφούμενος καὶ ἐνοικῶν καὶ ἀοράτως ὁρώ-
μενος· Πάτερ ἀγέννητε μόνε καὶ ἀνεκπόρευτε, καί, τὸ σύμ-
παν εἰπεῖν, ἀνάιτε, ὁ μόνος πατήρ τῶν ἀνεκφοιτήτων καὶ
ὁμοίμων σοι φώτων, ἐν κράτις, μία δύναμις, ἡ δημιουργὸς
τῶν ποιητῶν καὶ ὑπὸ χειρᾶ σοι φώτων, ἡ πάσης γνώσεως δό-
20 τειρα, ἡ πολυειδεῖς ἰδέας παραγαγοῦσα γνωσικῶν τε καὶ
γνωσιῶν καὶ καταλλήλως τοῖς γινώσκουσι καὶ φυσικῶς ἐν-
θεῖσα τὰς γνώσεις, τοῖς μὲν νοεροῖς ἀπλᾶς καὶ ἀπαθεῖς νοή-
σεις, τοῖς δὲ αἰσθητικοῖς πολυμερεῖς καὶ παθητὰς αἰσθήσεις,
τοῖς δὲ μικτοῖς ἡμῖν ἀμφοτέρω· ἢ καὶ τὴν περὶ σοῦ κατὰ τὸ
25 ἐγχωροῦν γνῶσιν μόνοις τοῖς λογικοῖς σου κτίμασιν ἀφάτω
χρησιότητι χαριζομένη, ὁδὸς καὶ ἡμῖν ἀριῶς εὐαρέστως σοι
θεολογήσαι καὶ τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἔργω σοι καὶ λόγῳ εὐαρε-
σιήσασι συμφώνως· ὡς ἂν καὶ τοὺς μὴ θεαρέστως σε θεο-
λογοῦντας ἀπελέγξωμεν, καὶ τοὺς ἐν ἀληθείᾳ σε ζητοῦντας
30 πρὸς τὴν ἀλήθειαν σιηρίξωμεν, ἵνα σε γινώσκωμεν πάντες
μίαν μόνην πηγαίαν θεότητα, τὸν μόνον Πατέρα τε καὶ προ-

1. Ρωμ. 3, 19.

2. Μοναδικὴ ὑπεράρχιος ἀρχὴ μέσα εἰς τὴν Τριάδα εἶναι ὁ Θεὸς Πατήρ.

3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 6.

αὐτοῦ τοῦ λόγου, οὕτως ὥστε καὶ κάθε ἀντιρρητικὸν στόμα νὰ φραχθῇ¹ καὶ οἱ ἀμφιρρέποντες νὰ στηριχθοῦν εἰς τὴν μίαν ὁμολογίαν.

Ἄλλ', ὦ Θεὲ τοῦ παντός, ὁ ὁποῖος εἶσαι ὁ μόνος δότης καὶ φύλαξ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν δογμάτων καὶ ὄρων, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μοναδικὴ μοναρχικωτάτη Τριάς, ὄχι μόνον διότι ἄρχεις εἰς τὸ σύμπαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἔχεις μέσα σου μίαν μόνον ὑπεράρχιον ἀρχήν², τὴν ἀναίτιον μονάδα, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προάγονται καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνάγονται ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, πού ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκπορευτῶς ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ δίδεται καὶ στέλλεται καὶ φαίνεται εἰς τοὺς ὀρθῶς πιστεύοντας εἰς σέ' ὦ Υἱὲ μονογενές, ὁ ὁποῖος ἔχεις τὴν ὑπαρξιν γεννητῶς ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ διαμορφώναςαι καὶ κατοικεῖς καὶ βλέπεσαι ἀοράτως μέσα εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστευόντων εἰς σέ' ὦ Πάτερ, μόνε ἀγέννητε καὶ ἀνεκπόρευτε, καὶ μὲ ὀλίγα λόγια, ἀναίτιε, ὁ μόνος Πατὴρ τῶν ἐμφύτων καὶ ὁμοτίμων σου φώτων³, ἓν κράτος, μία δύναμις δημιουργός τῶν κτιστῶν καὶ ἀπὸ τὴν χεῖρα σου προερχομένων φώτων, δότεῖρα πάσης γνώσεως πού παρήγαγες πολυειδεῖς ἰδέας γνωστικῶν καὶ γνωρίμων πραγμάτων, καὶ ἔθεσες εἰς τοὺς γινώσκοντας καταλλήλως καὶ φυσικῶς τὰς γνώσεις, εἰς μὲν τοὺς νοεροὺς ἀπλᾶς καὶ ἀπαθεῖς νοήσεις, εἰς δὲ τοὺς αἰσθητικοὺς πολυμερεῖς καὶ ποθητὰς αἰσθήσεις, καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς μικτοὺς ἀμφότερα' δύναμις πού μὲ ἄφατον χρηστότητα χαρίζεις εἰς μόνα τὰ λογικά σου κτίσματα τὴν διὰ σέ κατὰ τὸ δυνατόν γνῶσιν, δῶσε καὶ εἰς ἡμᾶς τώρα πλέον τὴν ἱκανότητα νὰ θεολογήσωμεν ὡς πρὸς ἐσέ εὐαρέστως καὶ συμφώνως πρὸς ἐκείνους πού εὐηρέστησαν εἰς ἐσέ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας μὲ ἔργα καὶ λόγους' οὕτως ὥστε καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν θεολογοῦν ὡς πρὸς ἐσέ θσαρέστως νὰ ἐλέγξωμεν καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι σέ ζητοῦν ἀληθινῶς νὰ στηρίξωμεν εἰς τὴν ἀλήθειαν, διὰ νὰ σέ ἀναγνωρίζωμεν ὅλοι ὡς μίαν μοναδικὴν πηγαίαν θεότητα, τὸν μόνον Πατέρα καὶ προβολέα,

βολέα, καὶ σοῦ Υἱὸν ἕνα καὶ Υἱὸν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ προ-
 βολέα, καὶ σὸν ἐν Πνεῦμα ἅγιον, καὶ πρόβλημα μόνον, ἀλλ'
 οὐχὶ καὶ ποίημα· καὶ δοξάζοιμεν ἕνα Θεόν, ἐν μιᾷ μὲν καὶ
 ἀπλῆ, πλουσία δ', ἵν' οὕτως εἴπω, καὶ ἀσιενοχωρήτω θεότητι,
 5 καὶ ἀντιδοξαζόμεθα παρὰ σοῦ ἐν πλουσία θεώσει καὶ τρισσο-
 φασί φωτοχυσία, νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήπιους αἰῶνας. Ἀμήν

Κοινὴ μὲν ἦδε ἡ εὐχὴ πᾶσι τοῖς μίαν σέβουσιν ἀρχήν.
 Ὑμεῖς δὲ τί φατε οἱ τὰς δύο λέγοντες ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρ-
 χάς; Τί γάρ, εἰ μὴ φανερῶς τοῦτο λέγετε, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγετε
 10 τοῦτο συνάγεται; Τοιαῦτα τὰ θαθεὰ τοῦ Σατανᾶ, τὰ τοῦ πο-
 ρηροῦ μυστήρια, ἃ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὄσια ψιδυρίζει οὐ
 χαλῶν καὶ ὑπεκκλύων τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τὸ βλαβε-
 ρὸν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Οὕτως καὶ τῇ Εὐα, ὡς ἐγῶ-
 μαι, ἐψιδύριτον.

15 Ἀλλ' ἡμεῖς διδαχθέντες ὑπὸ τῆς θεοσοφίας τῶν Πατέρων
 αὐτοῦ τὰ νοήματα μὴ ἀγνοεῖν, ἀφανῆ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίπαν
 τοῖς πολλοῖς τυγχάνοντα, οὐδέποτε ἂν ὑμᾶς κοινωνοὺς δεξαί-
 μεθα μέχρως ἂν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγητε.

Ἄρα γὰρ οὕτω λέγοντες σὺ φανερῶς διατελεῖτε προσι-
 20 θέντες πρώτον μὲν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύ-
 ματος ἐκμαντορικῆ θεολογία τῆς αὐτοαληθείας Χριστοῦ, ὃς
 Θεὸς ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος ἐγεγόνει, ὃς αὐ-
 τόχρομα ὢν ἀλήθεια διὰ φιλανθρωπίαν κῆρυξ ἡμῖν ἀναπέφηρε
 τῆς ἀληθείας, ὃς διὰ τοῦτο εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν, ἵνα μαρτυ-
 25 ρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ, σὺ καὶ πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ
 ταύτην ἐν ἀληθείᾳ ζητῶν, ἐπάτει τῆς ἀληθινῆς φωνῆς;

Ἄρ' οὖν οὐ πρώτῳ μὲν τοῦτω ἀντιπίπτειτε τῷ καὶ πρώτῳ
 πάντων οὕτω θεολογήσαντι («τὸ Πνεῦμα γάρ, φησί, τῆς ἀληθεί-
 ας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται»), ἔπειτα τοῖς ἀντόπταις

καὶ τὸν Υἱὸν σου, ἓνα καὶ μόνον Υἱὸν ἀλλ' ὄχι προβολέα, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμά σου, μοναδικὸν ἐκπόρευμα ἀλλ' ὄχι καὶ ποίημα, καὶ νὰ δοξάζωμεν ἓνα Θεόν, εἰς μίαν μὲν καὶ ἀπλῆν, πλουσίαν δὲ οὕτως εἰπεῖν καὶ ἄνετον θεότητα καὶ νὰ ἀντιδοξαζώμεθα ἀπὸ σέ μέ πλουσίαν θέωσιν καὶ τρισσόφωτον φωτοχυσίαν, τώρα καὶ πάντοτε καὶ εἰς τοὺς ἀτελειώτους αἰῶνας. Ἀμήν.

Κοινή εἶναι βεβαίως ἡ εὐχή αὐτή εἰς ὅλους ὅσοι σέβονται μίαν ἀρχήν. Σεῖς ὁμως, οἱ ὁποῖοι δέχεσθε δύο ἀρχάς εἰς τὴν θεότητα, τί λέγετε; Τί σημασίαν ἔχει, ἂν δὲν ἰσχυρίζεσθε τοῦτο φανερά, ἀλλὰ συνάγεται αὐτὸ ἀπὸ ὅσα λέγετε; Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀπόκρυφα τοῦ Σατανᾶ, τὰ ὁποῖα ψιθυρίζει εἰς ὄσους τείνουν πρὸς αὐτὸν τὰ ὦτα, χωρὶς νὰ χαλαρώνῃ καὶ παραλύῃ τὴν φωνήν, ἀλλὰ ὑποκρύπτων τὸ βλαβερὸν τῆς ἐννοίας. Οὕτως ἐψιθύρισε καὶ εἰς τὴν Εὐαν, ὅπως νομίζω ἐγώ.

Ἄλλ' ἡμεῖς, διδαχθέντες ἀπὸ τὴν θεοσοφίαν τῶν Πατέρων νὰ μὴ ἀγνοοῦμεν τὰ ἐφευρήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι τελείως ἀφανῆ εἰς τοὺς πολλοὺς κατὰ τὴν ἀρχήν, ποτέ δὲν πρόκειται νὰ σᾶς δεχθῶμεν ὡς κοινωνοὺς, ὅσον χρόνον ὁμολογεῖτε ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Διδάσκοντες λοιπὸν οὕτω, δὲν προσθέτετε φανερά πρῶτα πρῶτα εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν διὰ τὸ ἅγιον καὶ προσκυνητὸν Πνεῦμα θεολογίαν τοῦ Χριστοῦ ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ αὐτοαλήθεια; Αὐτοῦ ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶναι προαιώνιος Θεός ἐγινε δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια κατέστη ἀπὸ φιλανθρωπίαν πρὸς χάριν μας κῆρυξ τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ χάριν τῆς ἀληθείας, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀληθινὴν φωνὴν ἀντιλαμβάνεται ὁποῖος εἶναι ἀπὸ τὴν μερίδα τῆς ἀληθείας καὶ ζητεῖ αὐτὴν πραγματικά;

Ἄρα γε δὲν ἔρχεσθε εἰς σύγκρουσιν πρῶτα μὲ αὐτὸν ποῦ πρῶτος ἐθεολόγησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον; «Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, λέγει, τὸν ὁποῖον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα»⁴. Ἐπειτα ἔρχεσθε εἰς ἀντίθεσιν μὲ τοὺς μα-

καὶ ἀπηκόοις γεγεννημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποσιόλοις αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ πρὸ τούτων καὶ αὐτῷ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὃ καὶ ἦλθε κατὰ τὴν δεδομένην ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς ἐπαγγελίαν, ὃ καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς τὰ πάντα, ὃ τοῦτο οὐκ ἐδίδαξεν ὡς οὐκ 5 ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τῶν φώτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Εἰ γὰρ οὕτω τούτους τοῦτο ἐδίδαξε, καὶ ἡμᾶς ἂν οὕτοι ὁμοίως ἐδίδαξαν.

Ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο διδαχθέντες τε καὶ φωτισθέντες ἀπεισιόλησαν, ἵνα διδάξωσιν ὡς ἐδιδάχθησαν, ἵνα φωτίσωσιν 10 ὡς ἐφωτίσθησαν, ἵνα κηρύξωσιν ἐν παρρησίᾳ, ὃ εἰς τὸ οὐδ' ἀκούσειαν, ιουτέσιν οὐκ ἐν ἐπηκόῳ πάντων, ἵν' εἴπωσιν ἐν τῷ φωτί, δηλονότι φανερῶς τοῖς πᾶσιν, ἃ τούτοις εἴρηται ἐν τῇ σκοτίᾳ, ὡς ἔγωγ' ἂν φαίην, δι' ἀποκαλύψεως ἐν ὑπερφώτῳ γνώφῳ, ἔστι δὲ καὶ παραβολικῶς, καὶ οἶος ὃ παρὰ 15 τῷ Σολομῶντι σκοτεινὸς λόγος ὃ τῷ μειλιχῶτι τῆς σοφίας τρανούμενος. Εἰ δὲ βούλει, τὸ κατὰ μόνας ἡ σκοτία δηλούτω καὶ ἀποκρύφως καὶ μήπω τοῖς πολλοῖς ἐγνωσμένως.

Ἀλλὰ πρὸς ὃ νῦν ἡμῖν ὃ λόγος, ὃ μὴ τούτοις εἴρηται τοῖς παρρησιασαμένοις τὴν ἀλήθειαν, ὃ μὴ ἀνήγγειλε τὸ 20 Πνεῦμα τὸ πᾶσαν ἀπαγγεῖλαν τὴν ἀλήθειαν, ὃ μὴ ἐμαρτύρησεν ἢ ἐγνώρισεν ὃ πάντα ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀγαπητοῖς γνωρίσας, καὶ διὰ τοῦτο ἐλθῶν, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ, πῶς ὑμεῖς τοῦτο τολμᾶτε λέγειν οὕτως ἐκφυλον εἰσάγοντες προσθήκην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, δι' 25 οἱ πρόκριτοι πατέρες κοινῇ συνειλεγμένοι πνευματικοκινήταις, σύμβολον ἀψευδοῦς δόξης τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἄγιον Πνεῦμα καὶ θάσανον εἰλικρινοῦς θεογνωσίας καὶ ὁμολογίαν ἀσφαλῆ πᾶσι τοῖς ὀρθοτομεῖν προσηρημένοις τὴν λόγον τῆς ἀληθείας συνεγράφαντό τε καὶ παραδεδώκασιν;

30 1. Ἦν γὰρ ὑπολογίζεσθε πρόφασιν, ὡς ἔστιν ὧν λεγόντων οὐκ ἴσον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν, διὰ μὴ καὶ αὐτὸς

5. Ἰω. 15, 26. Ἰω. 14, 26. Α' Ἰω. 2, 27.

6. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 1.

7. Ἰω. 18, 37.

θητάς καί ἀποστόλους του οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν αὐτόπται καί αὐτήκοοί του, μᾶλλον δὲ πρὶν ἀπὸ αὐτοῦς καί μετὰ τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἦλθε σύμφωνα μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἢ ὁποῖα τοὺς ἐδόθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐδίδαξε τὰ πάντα⁵, τὸ ὁποῖον δὲν τοὺς ἐδίδαξε τοῦτο, ὅτι δὲν ἐκπορεύεται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα τῶν φώτων, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸν Υἱόν; Διότι ἂν αὐτὸ τοὺς εἶχε διδάξει οὕτω, αὐτοὶ θὰ ἐδίδασκον καί ἡμᾶς παρομοίως.

Πραγματικά, ἀφοῦ ἐδιδάχθησαν καί ἐφωτίσθησαν, ἀπεστάλησαν διὰ τοῦτο, διὰ νὰ διδάξουν ὅπως ἐδιδάχθησαν, διὰ νὰ φωτίσουν ὅπως ἐφωτίσθησαν, διὰ νὰ κηρύξουν δημοσίᾳ ὅσα συνέβη ν' ἀκούσουν εἰς τὸ οὖς, δηλαδὴ ὄχι εἰς ἐπήκοον ὄλων, διὰ νὰ εἶπουν εἰς τὸ φῶς, δηλαδὴ φανερά εἰς ὄλους, ὅσα τοὺς ἔχουν λεχθῆ εἰς τὸ σκότος, ὅπως θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω ἐγὼ δι' ἀποκαλύψεως εἰς ὑπέρφωτον γνόφον⁶, ἔστω καί παραβολικῶς καί ὡς σκοτεινὸς λόγος τοῦ Σολομῶντος πού καθίσταται σαφὴς εἰς ὅποιον μετέχει τῆς σοφίας. Ἐὰν θέλῃς μάλιστα, ἡ σκοτία ἴσως σημαίνει τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἀληθείας ἰδιαίτερος καί ἀποκρύφως, χωρὶς νὰ γνωσθῆ εἰς τοὺς πολλούς.

Διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν τώρα εἰς τὸ θέμα μας, πῶς τολμᾶτε σεῖς νὰ δέχεσθε τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει λεχθῆ ἀπὸ αὐτοῦς οἱ ὅποιοι διεκήρυξαν τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐμαρτύρησεν οὔτε ἐγνωστοποίησεν αὐτὸς ὁ γνωστοποιήσας ὅλα ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς καί ἦλθε διὰ τοῦτο, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας⁷; Πῶς τολμᾶτε νὰ εἰσαγάγετε τόσον ἐκφυλιστικὴν προσθήκην εἰς τὸν ὄρον τῆς πίστεως, τὸν ὁποῖον οἱ ἔγκριτοι πατέρες συνέγραψαν πνευματοκινήτως εἰς κοινήν συνέλευσιν καί παρέδωσαν εἰς ὄλους ὅσοι ἔχουν προτιμήσει νὰ ὀρθοτομοῦν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ὡς σύμβολον ἀψευδοῦς γνώμης περὶ Πατρὸς καί Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος, θάσανον εἰλικρινοῦς θεογνωσίας καί ὁμολογίαν ἀσφαλῆ:

1. Ἡ πρόφασις τὴν ὁποίαν ἐπικαλεῖσθε, ὅτι δηλαδὴ, ἀφοῦ μερικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν θὰ εἶναι ἴσος μετὰ τὸν

ἔχει τὸ ἐκπορεύειν, ὑμεῖς ἴσον δεικνύναί οπεύδοντες τὴν προσθήκην εἰσηνέγκατε ταύτην, οὐδαμῶθεν ἔχει τὸ εὐλογον. Εἰ γὰρ τινες φαῖεν χρῆν εἶναι καὶ τὸ γεννᾶν ἔχειν τοῦτο, ὡς μὴ τοῦτου προσόντος τὸ ἴσον ἀφαιρουμένου, ἀνάγκη προστι-
 5 τιθέναι καὶ τοῦτο πειθόμενους τοῖς ἀσυνέτοις· καὶ ἀπλῶς μὴ μείζω λέγειν τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, ἵνα μὴ τὸ πρὸς αὐτὸν ἴσον τοῦ Υἱοῦ ἀθιτήσωμεν.

“Ὅπερ ἄρα δοκεῖτε καὶ ὑποβάλλειν δολίως πρὸς ἀντίθε-
 σιν τῶν εὐαγγελικῶν δογματίων καὶ διδαγμάτων ὁ γὰρ καὶ
 10 τὸν Υἱὸν αἴτιον θεότιτος λέγων αὐτὸν ἀθιτεῖ τὸν Υἱὸν ἐν
 τῷ εὐαγγελίῳ σαφῶς εἰπόντα «ὁ πατήρ μου μείζων μου
 ἐστιν», οὐχ ὡς ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεοῦ, τῷ τῆς
 θεότιτος αἰτίῳ. Διὸ καὶ οὐχ ὁ Θεὸς εἶπεν, ἀλλ’ ὁ Πατήρ·
 οὐ γὰρ ὡς Θεὸς μείζων τοῦ Υἱοῦ, ἄπαγε τῆς ἀσεθείας, ἀλλ’
 15 ὡς αἴτιος θεότιτος, καθάπερ καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες ἡμῶν
 ἠρμήνευσαν. Τούτοις οὖν ὡς ἔοικε τοῖς θεοφόροις καὶ Χρι-
 σιῶ τῷ Θεῷ τῶν θεοφόρων ἀντιλέγετε, τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν
 οὐκ ἴσον κατὰ τὸ αἴτιον λέγουσιν.

Ἄλλ’ ἡμεῖς καὶ τὸ ἴσον ἴσμεν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα
 20 κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸ μείζον τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν κατὰ
 τὸ αἴτιον, ὅπερ ἄμφω, τὸ τε γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν, συμπερι-
 βάλλει. Καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς συγγραφεμένοις τὴν ἀρχὴν ὑπὲρ
 τῆς πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ συμφυίας, ταυτὸ δ’ εἰπεῖν
 ὁμοιότητος, ὁμοιότητος ἀγωνίας, χωρὶς τῆς παρ’ ὑμῶν προσθή-
 25 κης ἀποχρῶν ἐνομιλῆθη τὸ τῆς πίστεως σύμβολον.

Οὐκ οὖν εὐλόγως οὐδὲ εὐσεβῶς ταύτην εἰσάγετε τὴν προσ-
 ἰθήκην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, ὃν οἱ πρόκριτοι πατέρες κοι-
 νῆ συνειλεγμένοι, πνευματικοκινήτως συνεγράψαντό τε καὶ πα-
 ραδεδώκασιν. Ὡς καὶ προσοθῆναι ἢ ἀφελεῖν ὄλως οὐκ ἐφεί-

8. Ἰω. 14, 28.

9. Τὴν προσθήκην τοῦ filioque (καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ) εἰς τὸ σύμ-
 βολον τῆς πίστεως.

Πατέρα ὁ Υἱὸς ἂν δὲν κατέχη καὶ αὐτὸς τὴν ἐκπορευτικὴν λειτουργίαν, σεῖς σπεύδοντες νὰ δείξετε ὅτι εἶναι ἴσος εἰσηγάγετε αὐτὴν τὴν προσθήκην, δὲν εἶναι καθόλου εὐλογος. Διότι τότε, ἂν μερικοὶ ἔλεγον ὅτι πρέπει οὗτος νὰ ἔχη καὶ τὴν γεννητικὴν λειτουργίαν, ἀφοῦ αὐτὴ ἀπουσιάζουσα ἀφαιρεῖ τὴν ἰσότητα, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τοῦτο πειθόμενοι εἰς τοὺς ἀσυνέτους· καὶ γενικῶς θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ μὴ θεωροῦμεν ἀνώτερον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα κατὰ τὸ αἴτιον, διὰ νὰ μὴ ἀθετήσωμεν τὴν ἰσότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς αὐτόν.

Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς φαίνεται νὰ ὑποβάλλετε δολίως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ εὐαγγελικὰ δόγματα καὶ διδάγματα. Διότι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι αἴτιος τῆς θεότητος ἀθετεῖ τὸν ἴδιον τὸν Υἱόν, ὁ ὁποῖος εἶπε σαφῶς εἰς τὸ εὐαγγέλιον, «ὁ Πατὴρ μου εἶναι μεγαλύτερός μου»⁹, ὄχι μόνον ὡς ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεοῦ, κατὰ τὸ αἴτιον τῆς θεότητος. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶπεν ὁ θεός· ἀλλὰ ὁ πατήρ· διότι δὲν εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Υἱόν ὡς θεός — τί ἀσέβεια θὰ ἦτο τοῦτο! — ἀλλ' ὡς αἴτιος θεότητος, καθὼς μᾶς ἠρμήνευσαν τὰ πράγματα καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες. Ὅπως φαίνεται λοιπὸν, ἀντιλέγετε εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοφόρους καὶ εἰς τὸν Χριστόν, τὸν Θεὸν τῶν θεοφόρων, οἱ ὁποῖοι δὲν θεωροῦν ἴσον πρὸς τὸν Πατέρα τὸν Υἱόν κατὰ τὸ αἴτιον.

Ἄλλ' ἡμεῖς καὶ τὴν ἰσότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν φύσιν γνωρίζομεν καὶ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ αἴτιον ὁμολογοῦμεν, τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνει ἀμφότερα, καὶ τὸ γεννᾶν καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ εἰς αὐτοὺς δὲ οἱ ὁποῖοι τὸ συνέταξαν πρῶτοι, ἐνῶ ἠγωνίζοντο διὰ τὴν συμφυΐαν ἤτοι τὴν ὁμοτιμίαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐφάνη ἱκανοποιητικὸν χωρὶς τὴν ἰδικὴν σας προσθήκην⁹.

Δὲν ἐνεργεῖτε λοιπὸν εὐλόγως καὶ εὐσεβῶς εἰσάγοντες τὴν προσθήκην εἰς τὸν ὄρον τῆς πίστεως, τὸν ὁποῖον οἱ πρόκριτοι Πατέρες εἰς κοινὴν συνέλευσιν πνευματοκινήτως συνέταξαν καὶ παρέδωσαν. Εἰς τὸ σύμβολον αὐτὸ

ται μετὰ τὴν ἰῶ χρόνῳ δευτερεύουσαν ἐκείνης τῶν ἁγίων
 σύνοδον, δι' ἧς καὶ ὁ τοῦτο τολμήσων ἀραῖς ὑποβάλλεται καὶ
 τῆς ἐκκλήσιας ἐκβάλλεται, καὶ ταῦτα προσθήκην οὐκ εἰρημέ-
 νην ὡς εἴρηται τῷ λόγῳ, οὐκ ἀποκεκαλυμμένην τῷ Πνεύ-
 5 ματι, οὐχ εὐρημένην ἐν τοῖς τῶν ἁγίων ἀποσιόλων ἀναγρά-
 πτοις λογίσις.

Οἷς συμφώνως καὶ οἱ ἐκθέμενοι τὸν τῆς πίστεως τοῦτον
 θεῖον δρον ἐξέθεντο καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς γεγονότιες συνέθεντο,
 εἰ καὶ μὴ συνεξέθεντο. Οὐ γὰρ ἔχετε λέγειν, ὡς οὐχὶ οὕτως
 10 οἱ μὲν ἐξέθεντο, οἱ δὲ τοῖς τὴν ἀρχὴν ἐκθεμένοις συνέθεντο,
 ὑπὸ τε τῶν ἀναγραφάντων τὰ καθέκαστα τῶν ἁγίων ἀπασῶν
 συνόδων ἐξελεγχόμενοι, καὶ αὐτῆς τῆς ἐξ ἐκείνων μέχρι
 καὶ νῦν, μᾶλλον δὲ καὶ ἔσασεὶ συμφωνίας τῶν ιεσσαῶν πα-
 τριαρχικῶν θρόνων, καὶ αὐτῶν τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων
 15 καὶ γενῶν καὶ γλωσσῶν ἀδιάφορον φερουσῶν τὴν ἐξ ἀρχῆς
 ἐκθεοῖν καὶ ἀμειταποίητον.

Καὶ τοίνυν αἱ μὲν ἐκφραστικαὶ κοιναὶ φωναὶ τῶν θεο-
 φόρων θεολόγων, εὐαγγελιστῶν, ἀποσιόλων, καὶ τῶν πρὸ
 αὐτῶν ἐξ αἰῶνος προφητῶν οὕτως ὁμολογουμένως ἔχουσι
 20 περὶ τοῦ Πνεύματος καὶ οὕτως ὁμολόγως τῷ Θεανθρώπῳ
 λόγῳ πρὸς δὲ καὶ αἱ κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ καιροὺς
 ὑπὲρ εὐσεβείας συγκροτηθεῖσαι πᾶσαι σύνοδοι, ταῦτο δὲ σχε-
 δὸν εἰπεῖν πᾶσα γλῶσσα θεοφόρος· ἐν σὺδεμιᾷ γὰρ τῶν συνό-
 δων τούτων καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τεθεολόγηται τὸ Πνεῦμα τὸ
 25 ἅγιον. Ἐδειξα δ' ἂν ἀρίτως τοῦτ' αὐτὸ καὶ τοὺς θεηγόρους
 πάντας αὐθις ἕκαστον ἐν μέρει σιέροντας ἀπαραλλάκτως διὰ
 τῶν ἰδίως ἑκάστῳ τούτων ἐξηγηγεμένων λόγων ἐφεξῆς.

Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνέξεται τὸ φίλερι τοῦ λαίττου
 μακροὺς ἡμῶν ἀποτεινόντων λόγους, ἀλλ' ἀπαντήσῃ λέγον·
 30 πῶς οὖν καὶ ὑμεῖς καὶ πόθεν εὐρόντιες τὴν προσθήκην ταύτην,
 παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐννοεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπο-

δέν ἐπιτρέπεται καθόλου νά προσθήῃ ἢ ἀφαιρέσῃ κανεῖς μετὰ τὴν χρονικῶς δευτέραν ἀπὸ ἐκείνην σύνοδον τῶν ἁγίων, ὑπὸ τῆς ὁποίας ὁποῖος τολμήσῃ κάτι τέτοιο ὑποβάλλεται εἰς κατάραν καὶ ἐκβάλλεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ μάλιστα προσθήκην ποῦ δέν ἔχει λεχθῆ με λόγον, ὅπως ἀνεφέρθη προηγουμένως, δέν ἔχει ἀποκαλυφθῆ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, δέν ἔχει εὔρεθῆ εἰς τὰ γραμμένα λόγια τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

Εἰς συμφωνίαν με αὐτοὺς οἱ ἐκθέσαντες τὸν θεῖον τοῦτον ὅρον τῆς πίστεως τὸν ἐξέθεσαν καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς ἐλθόντες συνεφώνησαν, ἂν καὶ δέν τὸν συνεξέθεσαν. Δέν ἠμπορεῖτε πράγματι νά ἰσχυρίζεσθε ὅτι οἱ πρῶτοι δέν τὸν ἐξέθεσαν οὕτω, οἱ δὲ δεῦτεροι δέν συνεφώνησαν με τοὺς συντάξαντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, διότι ἐλέγχεσθε τόσον ἀπὸ ἐκείνους ποῦ κατέγραψαν τὰ πρακτικά ὄλων τῶν ἁγίων συνόδων, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν συμφωνίαν τῶν τεσσάρων πατριαρχικῶν θρόνων ἀπὸ τότε ἕως τώρα, μᾶλλον δὲ καὶ διαπαντός, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ διάφορα γένη με τὰς διαφορετικὰς γλώσσας, εἰς τὰς ὁποίας φέρεται ἀδιαφοροποίητος καὶ ἀμεταποίητος ἢ ἐξ ἀρχῆς ἐκθεσις.

Ἐπομένως αἱ διακηρυκτικαὶ φωναὶ ὄλων τῶν θεοφόρων θεολόγων, εὐαγγελιστῶν, ἀποστόλων, καὶ τῶν πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας προφητῶν τόσον σύμφωνοι εἶναι περὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τόσον ὁμόλογοι πρὸς τὸν θεάνθρωπον Λόγον. Ὅμοίως καὶ ὅλοι αἱ διὰ διαφόρους αἰτίας καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς συγκροτηθεῖσαι ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας σύνοδοι, με ἄλλους λόγους περίπου πᾶσα θεοφόρος γλῶσσα· διότι εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς συνόδους αὐτὰς δέν ἐθεολογήθη καὶ ἀπὸ τὸν Υἱὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Θὰ ἠδυνάμην δὲ νά δείξω τώρα ὅτι καὶ ὅλοι οἱ θεηγόροι, ὁ καθεὶς με τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα συνέταξεν, ἀποδέχονται εἰς τὴν σειράν τὸ ἴδιον ἀπαραλλάκτως.

Ἄλλὰ τὸ φίλερι τοῦ Λατίνου δέν θὰ ἀνεχθῆ ἐπὶ πολὺν χρόνον νά ἀποτείνωμεν μακροὺς λόγους, ἀλλὰ θὰ ἀπαντήσῃ με τὰ λόγια· πῶς λοιπὸν καὶ σεις, καὶ ποῦ εὐρόντες αὐτὴν τὴν προσθήκην, δέχεσθε ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπο-

σεύεσθαι, διὸ καὶ ἡμᾶς ἐτεροδόξους οἴεσθε, τοῦ Χριστοῦ
τοῦτο μὴ εἰπόντος, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐκείνου μαθητῶν υἱος;

Πρὸς ὃ νῦν ἡμεῖς εὐθὺς ἀπαντήσομεν, οὐτιῶ λέγοντες.
Τὸ τῶν εὐσεβούντων πλήρωμα χεῖλος γεγονότιες ἐν ἐπ' ἀγα-
5 θῶ, πύργον εὐσεθείας ὠκοδόμησαν, δυοσεθείας νοητοῦ κατα-
κλυσοῦ παντάπασιν ἀνώτερον. Ἐπεδήμησε γὰρ καὶ αὐτοῖς
οἰκοδομεῖν ἐπιχειροῦσιν ἢ τελεσιουργὸς τῶν ἀγαθῶν τριᾶς
οὐ συγγέουσα, ἀλλὰ συνδέουσα καὶ τὰς δόξας καὶ τὰς γλώσ-
σας εἰς εὐσεβειάτην καὶ ὀρθόδοξον ὁμοφροσύνην. Αὐτοῦ τοῦ-
10 νυν ἡμεῖς ἐπ' ἀσφαλοῦς ὀχυρώματος ἰσιτάμενοι τοὺς ἀπεναν-
τίας τῶν ὀρθῶν δογμάτων φερομένους πρῶτον μὲν ἐντιεῦθεν
εὐστοχώτιστα καὶ γενναιώτιστα θαλοῦμεν, ἅμα δὲ καὶ λυσι-
τελῶς αὐτοῖς, εἰ θούλοιντο. Μετὰ τοῦτο δὲ τὰς πολλαχόθεν,
μᾶλλον δὲ τῶν πανταχόθεν ἀναφαινομένων ἀποδείξεων τῆς
15 ἀληθείας, ἔστιν ἃς προκομίσομεν αὐτοῖς πρὸς πόθον ταύτης
καὶ αὐτοὺς ἐπαίροντες, ἴν' εἴπω κατὰ τὸ γεγραμμένον «εἰ
ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὴν καὶ εὗροισεν, καὶ γε οὐ μακρὰν
ὑπάρχουσαν αὐτῶν». Νῦν δὲ μᾶλλον τούτους οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ'
αὐτὸ τὸ οἶον λογικὸν τῆς εὐσεθείας περιτείχισμα καὶ θαλεῖ
20 καὶ παιάξει καὶ τροπώσεται, εἰ δὲ θούλει, καὶ ἰάσεται.

Τοιοῦτος γὰρ ὁ τῶν θείων θεῖος ὄρος οὐτις· οὐ περιβάλλει
μόνον τοὺς ἐμμένοντας καὶ καθίστησιν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀλλὰ καὶ
προπολεμεῖ καὶ ἀνυποσιώτως ἀντιτάσσεται τοῖς ἐπανισιαμένοις·
τὸ δ' ὅπως, ἄκουε.

25 2. «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα, παντοκράτορα», «καὶ εἰς
ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ,
τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων». Ἄρ'
οὖν οὐ συννοεῖται οὐδὲ συνπακούεται τὸ μόνου, οὐδ' ἐκ μόνου
τοῦ Πατρὸς γεγέννηται, εἰ καὶ μὴ προσιέθεται τὸ μόνου; Καὶ
30 πάνυ μὲν οὖν συνπακούεται, καὶ οὐχ ἦτιον ἢ προσκειμένον,

10. Πράξ. 17, 27.

11. Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως.

ρεύεται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, διὸ καὶ θεωρεῖτε ἡμᾶς ἑτεροδόξους, ἐνῶ οὔτε ὁ Χριστὸς εἶπε τοῦτο οὔτε κανεὶς ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του;

Εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίρρησην ἡμεῖς θὰ ἀπαντήσωμεν εὐ-
θὺς ἀμέσως λέγοντες τὰ ἑξῆς. Τὸ πλήρωμα τῶν εὐσεβῶν,
μεταβαλλόμενοι χάριν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς ἓν χεῖλος οἰκοδο-
μησαν πύργον εὐσεβείας, ἀνώτερον εἰς ὅλα ἀπὸ τὸν νοη-
τὸν κατακλυσμὸν τῆς ἀσεβείας. Διότι καὶ εἰς αὐτούς, κα-
θὼς ἐπεχείρουν νὰ οἰκοδομοῦν, ἐπεδήμησε ἡ τελεσιουρ-
γὸς τῶν ἀγαθῶν Τριάς, ὄχι διασπῶσα ἀλλὰ συνδέουσα τὰς
γνώμας καὶ τὰς γλώσσας εἰς εὐσεβεστάτην καὶ ὀρθόδοξον
ὁμοφροσύνην. Ἰστάμενοι λοιπὸν ἡμεῖς ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ
ἀσφαλές ὀχύρωμα, πρῶτα μὲν θὰ κτυπήσωμεν ἀπὸ ἐδῶ
εὐστοχώτατα τοὺς φερομένους ἀντίθετα πρὸς τὰ ὀρθὰ
δόγματα, συγχρόνως δὲ καὶ ἐπωφελῶς δι' αὐτούς, ἐὰν θὰ
ἤθελον. Ἐπειτα δὲ ἀπὸ αὐτὸ θὰ φέρωμεν ἐνώπιόν των τὰς
ἀπὸ πολλὰ σημεῖα, μᾶλλον δὲ μερικὰς ἐκ τῶν ἀπὸ πολλὰ
σημεῖα ἀναφαινομένων ἀποδείξεων τῆς ἀληθείας, ἀναβι-
βάζοντες καὶ αὐτούς πρὸς πόθον αὐτῆς, διὰ νὰ εἶπω σύμ-
φωνα μὲ τὸ γεγραμμένον, «μήπως τυχὸν τὴν ψηλαφήσουν
καὶ τὴν εὐρουν, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶναι μακρὰν αὐτῶν»¹⁰.
Τώρα δὲ δὲν θὰ τοὺς κτυπήσωμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ
τοὺς κτυπήσῃ καὶ θὰ τοὺς πατάξῃ καὶ θὰ τοὺς κατατρο-
πώσῃ, ἐὰν δὲ θέλῃς, καὶ θὰ τοὺς θεραπεύσῃ αὐτὸ τὸ
ὡσάν λογικὸν περιτείχισμα τῆς εὐσεβείας.

Διότι τοιοῦτος εἶναι ὁ θεῖος αὐτὸς ὄρος τῶν θείων
ὄχι μόνον περιβάλλει καὶ διασφαλίζει τοὺς ἐμμένοντας εἰς
αὐτόν, ἀλλὰ ὑπερασπίζεται ἐπίσης καὶ ἀντιτάσσεται ἀκατα-
μαχήτως εἰς τοὺς μαχομένους αὐτόν ὅκουε δὲ τὸ πῶς:

2. «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα»,
«καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ,
τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων
τῶν αἰώνων»¹¹. Ἄρα γε λοιπὸν δὲν ὑπονοεῖται οὔτε συνυ-
πακούεται τὸ «μόνου», οὔτε ἔχει γεννηθῆ ἀπὸ μόνον τὸν
Πατέρα, ἂν καὶ δὲν ἔχει προστεθῆ τὸ ἴδιον; Καὶ πολὺ
βεβαίως συνυπακούεται, καὶ μάλιστα θὰ ἠδύνασο νὰ εἶπῃς,

εἰ ὅλως εὐσεβεῖν ἐθέλεις, εἴποις ἄν. Ἐνιεῦθεν τοίνυν καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος διδάσκου. Καὶ ἦνίκα' ἂν ἀκούοις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ συμβόλου, «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον», εὐθύς ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον νόμιζε τὸ
 5 «μόνου» καὶ μὴ προσθήκην ἄλλως νόμιζε ἡμῶν, ὑπὲρ ἀληθείας διὰ τὴν σὴν ἀδέτησιν ἐν ταῖς πρὸς ὑμᾶς διαλέξεσι προστιθέντων ἀκροώμενος. Εἰ δὲ μὴ, οὐδ' ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἑάσεις συνυπακούεσθαι τὸ «μόνου» καὶ οὕτω σου πολυπλοσιάσεις τὸ δυσσέδημα.

10 3. Καὶ τοῦτο δέ μοι λάβε κατὰ νοῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμβόλου τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀκούοντες γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καὶ τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς συννοούμενόν τε καὶ συνυπακουόμενον ἔχογτες τὸ «μόνου», καθάπερ ἂν καὶ αἰτὸς ἡμῖν συμφήσας, ὅμως οὐδεὶς οὐδέποτε τὸ «μόνου» προσέ-
 15 θηκεν ἐκεῖ, ὥστε καὶ τὴν σὴν δόξαν διττὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται, εἰ καὶ ἀνωμολογημένον ἦν, καὶ ἡμῖν καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ συνδοκοῦν, οὐδ' οὕτως ἐχρῆν ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ προστεθῆναι παρ' ὑμῶν.

4. Ἦν οὖν ἄρα τῶν δικαιοσύμων μὴδὲ λόγου ἀξιούν ὑμᾶς,
 20 εἰ μὴ τοῦ προστιθέναι τῷ ἱερῷ συμβόλῳ παύσησθε τῆς δὲ παρ' ἡμῶν προσθήκης παρ' ὑμῶν ἐκβεβλημένης πρότερον, ἔπειτα ζητεῖν, εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἀναφανέν τοῖς θεοφόροις συνδοκοῦν κυροῦν ἄλλ' οὐδ' οὕτω προστιθέναι τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως,
 25 καθάπερ ἐπὶ τῶν δύο τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ φύσεων καὶ θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν, τῆς τε καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως καὶ τοῦ ἐπὶ νόμου τῆς παρθενομήτορος, οἱ πρὸ ἡμῶν πεπράχασιν καλῶς τε καὶ φιλευσεδῶς, ὡς μετὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς κοινῆς εἰρήνης ἀντιποιούμενοι, καίτοι πολλάκις ἔπειτα κοινῇ συνειλεγμέ-

ἂν ἤθελες κάπως νὰ εὐσεβῆς, συνυπακούεται ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅσον ἂν παρετίθετο. Ἐκ τούτου λοιπὸν νὰ διδάσκεισαι καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος. Καὶ ὅταν εἰς τὸ ἴδιον σύμβολον ἀκούης «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον», νὰ νομίζης ὅτι συνυπακούεται εὐθύς ἐξ ἀνάγκης τὸ ἴδιον, καὶ νὰ μὴ τὸ θεωρῆς προσθήκην, ὅταν ἀκούης νὰ τὸ προσθέτωμεν κατὰ τὰς συζητήσεις μας μαζί σας χάριν τῆς ἀληθείας ἐξ αἰτίας τῆς ἀθετήσεώς σου. Εἰδεμή, δὲν θὰ ἀφήσης νὰ συνυπακούεται τὸ ἴδιον οὔτε ἐπὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ οὕτω θὰ πολλαπλασιάσῃς τὸ δυσσέβημα.

3. Λάβε δὲ κατὰ νοῦν καὶ τοῦτο, ὅτι ἀκούοντες εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, καὶ μετὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχοντες συννοούμενον καὶ συνυπακουόμενον τὸ «ἴδιον», ὅπως καὶ σὺ θὰ ὁμολόγεις μαζί μας, ὅμως κανεὶς ποτὲ δὲν προσέθεσεν ἐκεῖ τὸ «ἴδιον». Ὡστε καὶ ἡ ἰδική σου δοξασία ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀκόμη καὶ ἂν ἦτο ὁμολογημένον καὶ παραδεκτόν τὸσον ἀπὸ ἡμᾶς ὅσον καὶ ἀπὸ ὅλην γενικῶς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, οὔτε τότε δὲν ἔπρεπε νὰ προστεθῇ ἀπὸ σαῶς εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως.

4. Δικαιότατον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ μὴ σαῶς ἀξιώσωμεν οὔτε συζητήσεως, ἂν δὲν διακόψετε τὴν προσθήκην εἰς τὸ ἱερὸν σύμβολον ὅταν δὲ ἡ προσθήκη σας ἀφαιρεθῇ πρῶτα ἀπὸ σαῶς, ἔπειτα νὰ συζητήσωμεν, ἐὰν τὸ ἅγιον Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ὄχι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ νὰ ἐπικυρώσωμεν ὅ,τι φανῇ ὅτι συμφωνεῖ μετὰ τὴν γνώμην τῶν θεοφόρων. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ὅπως ἔπραξαν οἱ προηγούμενοί μας ἐπὶ τῶν δύο φύσεων καὶ θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ, ἐπίσης δὲ καὶ τῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως καὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς παρθενομήτορος¹², καλῶς καὶ φιλευσεβῶς, διότι μαζί μετὰ τὴν εὐσεβείαν ἐφρόντιζον καὶ διὰ τὴν εἰρήνην, μολονότι πολλάς φορές ἔπειτα συνῆλθον εἰς κοινὴν συνέλευσιν, ὅπου συνήρχοντο καὶ συνε-

νοί, συνεκκλησιαζόντων ἢ συνευδοκούντων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς τῆς παιδείας Ρώμης ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων. Οὐκ οὖν ἔχει τις ὑπολογίζεσθαι τὴν τοῦ περιόντιος πάρα περιωπὴν· οὐ γὰρ διὰ τοῦτον ἢ τοῦτους τοὺς μετ' ἐκείνους ἀποστειροκτέον 5 τοὺς τοσοῦτους καὶ τηλικούτους καὶ μακαρίω τέλει τὴν ἡγιασμένην καὶ πολυειδῶς παρὰ Θεοῦ μεμαρτυρημένην κατακλείσαντας ζωὴν.

5. Ἄλλὰ γὰρ οὐ μόνον τὸ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σύμβολον, — δεῖ γὰρ τῶν εὐγνωμόνως ἀκουσομένων ἕνεκα λέγειν — 10 μὴ μόνον οὖν τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, ἀλλὰ καὶ πᾶσα σχεδὸν γλῶσσα θεολόγος ἐκ Πατρὸς γεννηθέντα τὸν Υἱὸν κηρύττουσα καὶ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον, οὐ προσιδήσει τὸ «μόνου»· ὡς καὶ μὴ προσκείται, ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον, καὶ τοῦτ' εἴση ἀνελίτι- 15 των καὶ διεξιῶν αὐτὰς τὰς θεολόγους βίβλους. Σὴν δ' ὁμοῦ χάριν, καὶ ἡμεῖς ὀλίγ' ἄλλα προσενέγκωμεν καὶ διὰ βραχέων γεγραμμένα. Ὁ γοῦν μέγας Ἀθανάσιος, «τί ἐστι», φησί, «Θεός; Ἡ πάντων ἀρχὴ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, λέγοντα, εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα», καὶ γὰρ ὁ λόγος ἐξ αὐτοῦ γεν- 20 νητιῶς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευτιῶς». Ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐδαμοῦ ρήματι προσκειμενον τὸ «μόνου»; Καὶ οὐ τοίνυν ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν ἢ τὴν σὴν προσθήκην λήψη ἢ τὸ μόνου ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον νοήσεις.

Τί δὲ ὁ μετ' αὐτὸν εὐθύς τῷ χρόνῳ καὶ οὐ μετ' αὐτὸν τῆ 28 μεγαλειότητι παρὰ Θεῶ, τὸ φερονύμως βασιλείον ἱεράτευμα, ἀρ' οὐ συμφωνήσει τε καὶ συμφρονήσει; Ἄλλ' ἄκουε καὶ μάνθανε· κυρίως ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητιῶς, τὸ δὲ ἀρρήτως ἐκ τοῦ 80 Θεοῦ». Ἴδου πολυπλάσιως ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν ἰδέσκει τὸ ἐκ

13. Ἄν καὶ πολλάκις διεκηρύχθη εἰς συνόδους, τὸ διπλοῦν των φύσεων καὶ θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν, δὲν ἐγίνε προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον πίστεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

14. Α' Κορ. 8, 6.

15. Ἀθανασίου (ψευδ.), Μαρτυρίαι ἐκ τῆς Γραφῆς 48.

16. Βασιλείου, Ὁμιλία 24 Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρσίου 7.

φώνουν μαζί των και οί κατά καιρούς αρχιερατικῶς προϊστάμενοι τῆς παλαιᾶς Ρώμης¹³. Δέν πρέπει λοιπόν νά υπολογίζη κανείς τήν περιωπήν τοῦ σημερινοῦ πάπα· διότι δέν πρέπει, χάριν τούτου ἢ τούτων οί ὁποῖοι ἤλθον ἔπειτα ἀπό ἐκείνους, νά ἀπορρίψωμεν ἐκείνους τοὺς πολυαρίθμους καί μεγάλους, τοὺς κατακλείσαντας μέ μακάριον τέλος τήν ἡγιασμένην καί πολυειδῶς ὑπό τοῦ Θεοῦ μαρτυρημένην ζωήν.

5. Εἰς τήν πραγματικότητα δέ ὄχι μόνον τό σύμβολον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως (διότι πρέπει νά ὀμιλῶμεν χάριν ἐκείνων οί ὁποῖοι θά ἀκούσουν καλόγνωμα), ἀλλά καί πᾶσα σχεδόν θεολογική γλῶσσα κηρύττουσα ὅτι ὁ Υἱός ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρός καί ὅτι τό ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπό τόν ἴδιον Πατέρα, δέν προσθέτει τό «μόνου». Οὕτως, ἂν καί δέν παρατίθεται ἡ λέξις αὐτή, κατ' ἀνάγκην συναπακούεται, καί θά γνωρίσης τοῦτο ἀνοίγων καί διεξερχόμενος τὰς ἰδίας τὰς θεολογικάς βίβλους. Πρός χάριν σου ὅμως, θά προβάλωμεν καί ἡμεῖς ὀλίγα καί σύντομα. Ὁ μέγας λοιπόν Ἀθανάσιος λέγει, «Τί εἶναι Θεός; Ἡ ἀρχή τῶν ὄλων κατὰ τόν Ἀπόστολον, λέγοντα εἰς εἶναι ὁ Θεός Πατήρ, ἀπό τόν ὁποῖον προέρχονται τὰ πάντα¹⁴, διότι ἀπό αὐτόν προέρχεται ὁ Λόγος γεννητῶς καί τό Πνεῦμα ἐκπορευτῶς»¹⁵. Βλέπεις νά χρησιμοποιηῖται ὁμοίως καί διὰ τὰ δύο πρόσωπα τό ἐξ αὐτοῦ καί πουθενά νά μή παρατίθεται αὐτολεξί τό «μόνον»; Καί σὺ λοιπόν ὁμοίως ἢ τήν προσθήκην σου θά χρησιμοποιήσης καί εἰς τὰ δύο ἢ θά ἐννοήσης ἐξ ἀνάγκης συναπακουόμενον τό «μόνου» καί εἰς τὰ δύο. Καί μήπως δέν συμφωνεῖ καί συμφρονεῖ μέ αὐτόν ὁ εὐθύς ἔπειτα ἀπό αὐτό κατὰ τόν χρόνον, ἀλλ' ὄχι μετ' αὐτόν κατὰ τήν μεγαλειότητα πλησίον τοῦ Θεοῦ, τό φερωνύμως βασιλείον ἱεράτευμα; Ἄκουε λοιπόν καί μάθανε. «Κυρίως ὁ Υἱός ἀπό τόν Θεόν καί τό Πνεῦμα ἀπό τόν Θεόν, ἐπειδή ὁ Υἱός ἐξῆλθεν ἀπό τόν Πατέρα καί τό Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπό τόν Πατέρα· ἀλλ' ἐκεῖνος μέν ἀπό τόν Πατέρα γεννητῶς, τοῦτο δέ ἀρρήτως ἀπό τόν Θεόν»¹⁶. Ἴδου ὅτι κατὰ πολλαπλοῦν τρόπον ὁμοίως καί διὰ τὰ δύο ἔχει

ιοῦ Πατρὸς· ἔχεις οὖν ὅλως λέγειν ἔτι, ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι μὴ πρόσκειται τὸ «μόνου»;

Βούλει δὴ καὶ τοῦ μεγάλου θεολόγου ἀκοῦσαι Γρηγορίου, ἐν βραχεῖ τὸ πᾶν συνάγοντος καὶ τὴν σὴν ὡσπερ τινὶ σμιλίῳ
 5 ἀποσμιλεύοντος προσθήκην καὶ ἀμφοτέροις τὸ ἐκ μόνου ἐφαρμόζοντος; καὶ τὸ θαυμασιώτερον, οὐχ ὅτι προσιῆθῃσιν, ἀλλ' ὅτι μὴ προσιῆθῃσιν. «Ἡμῖν εἰς Θεός», φησὶν, «ὅτι μία θεότης, καὶ πρὸς ἓν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, καὶ τρία πιστεύηται». Ἀκήκοας; Ἐξ αὐτοῦ εἶπεν ἄμφω. Ἄρ' οὖν
 10 οὐ νοήσομεν τὸ «μόνου», ἀλλὰ νοήσομεν τὸ «οὐκ ἐκ μόνου», καὶ φρονήσομεν καὶ προσθήσομεν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐξ ἑτέρου τινὸς προέρχεται ἀμφότερα, ὅτι μὴ πρόσκειται τὸ «μόνου», καὶ τοῦ μόνου Θεοῦ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος διὰ τοῦτο ἐκπεσοῦμεθα; Μὴ οὐ γε τοῦτο πάθῃς, μᾶλλον δὲ μὴ διαμεί-
 15 νῃς ἀνάτατος παιδῶν· γνωστοὺν γὰρ ἤδη γέγονέ σοι τὸ ὁρθόν.

6. Καὶ μὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς φάμεν εἶναι τὸν Υἱόν, ὡς ἐκ τῆς θείας οὐσίας γεννηθέντα, δηλονότι κατὰ τὴν παιρικὴν ὑπόστασιν· ἢ γὰρ οὐσία μία τῶν τριῶν ἐστὶν ὥσπερ τὸ γεν-
 20 τᾶν τῇ παιρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καὶ οὐκ ἔστιν εἶναι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος. Ἐπεὶ οὖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν παιρικὴν ὑπόστασιν ἐκπορευόμενον ἐστὶν· ἢ γὰρ οὐσία πάντη τε καὶ πάντως μία τῶν τριῶν. Οὐκοῦν τὸ ἐκπορεύειν τῇ παιρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καὶ οὐκ ἔστιν εἶναι τὸ
 25 Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐ γὰρ ἔστι τὰ τῆς παιρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τὸν Υἱόν.

Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐν μόναις τρισὶν ἰδιότησιν ἐπιγινώσκουμεν, τῇ ἀναιτίῳ καὶ παιρικῇ, τῇ αἰτιατῇ καὶ υἱικῇ, καὶ τῇ αἰτια-

τεθῆ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Δύνασαι λοιπὸν καθόλου νὰ συνεχίσης νὰ λέγῃς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἐκπορεύεται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν παρατίθεται τὸ «μόνου»;

Θέλεις δὲ νὰ ἀκούσης καὶ τὸν μέγαν θεολόγον Γρηγόριον, ὁ ὁποῖος συνοψίζει συντόμως ὅλην τὴν διδασκαλίαν, ἀποκόπτει τὴν προσθήκην σου ὡσάν μὲ σμίλην καὶ ἐφαρμόζει εἰς ἀμφοτέρα τὸ ἐκ μόνου; Τὸ δὲ θαυμασιώτερον εἶναι ὄχι ὅτι τὸ προσθέτει, ἀλλ' ὅτι δὲν τὸ προσθέτει. «Δι' ἡμᾶς, λέγει, εἰς ὑπάρχει Θεός, διότι μία εἶναι ἡ θεότης, καὶ τὰ ἕξ αὐτοῦ ἔχουν τὴν ἀναφορὰν πρὸς ἓν, ἂν καὶ πιστεύονται ὡς τρία»¹⁷. Ἦκουσες; Ἐξ αὐτοῦ, εἶπε, καὶ τὰ δύο. Ἄρα λοιπὸν δὲν θὰ ἐννοήσωμεν τὸ «μόνου» ἀλλὰ θὰ ἐννοήσωμεν τὸ «ὄχι ἐκ μόνου», θὰ νομίσωμεν δὲ καὶ θὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀμφοτέρα προέρχονται ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ κάποιον ἄλλον, ἐπειδὴ δὲν παρατίθεται τὸ «μόνου», ὥστε διὰ τοῦτο νὰ ἐκπέσωμεν τοῦ μόνου Θεοῦ, τῆς ἀνωτάτης Τριάδος; Μὴ πάθῃς τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐσύ, μᾶλλον δὲ μὴ διαμείνης ἀνίατος, ἀφοῦ τὸ ἔπαθες· διότι ἤδη σοῦ ἔγινε γνωστὸν τὸ ὀρθόν.

6. Καὶ ὅμως λέγομεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς γεννηθεὶς ἐκ τῆς θείας οὐσίας, δηλαδὴ κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν· διότι ἡ οὐσία εἶναι μία καὶ εἰς τὰς τρεῖς· ὥστε τὸ γεννᾶν εἶναι ἴδιον τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν θείαν οὐσίαν κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν· διότι ἡ οὐσία καὶ τῶν τριῶν εἶναι καθ' ὅλα καὶ ὅπωςδήποτε μία. Ἐπομένως τὸ ἐκπορεύειν ἀνήκει εἰς τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν τὸ Πνεῦμα νὰ προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ὁ Υἱὸς τὰς ιδιότητας τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιγινώσκωμεν εἰς τρεῖς μόνας ιδιότητας, εἰς τὴν ἀνευ αἰτίας καὶ πατρικὴν, εἰς τὴν αἰτιατὴν καὶ υἱ-

τῆ καὶ ἐκπορευτῆ». Ὁρᾶς ὡς ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις οὐχὶ καὶ αἰτία, ἀλλ' αἰτιατὴ μόνον ἐστί; Μόνην γάρ, φησί, ταύτην ἔχει τὴν ιδιότητα, καθάπερ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος. Συνορᾶς δὲ καὶ τοῦτο, ὡς ἡ παιρικὴ, καθὸ παιρικὴ ιδιότης, ἄμφω
 5 τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν συμπεριβάλλει; Τοιγαροῦν, εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴη ἂν καὶ ὁ Υἱὸς αἰτιὸς τε ἅμα καὶ Πατὴρ ὡς αἴτιος.

7. Οὐκ οὖν ἐνὶ τῶν τῆς παιρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τὸν Υἱὸν· εἰ δ' ἔχει, ἢ δύο ἔσονται τὰ αἴτια, ὡς ἐν δυοῖν ὑπο-
 10 στάσεσι τοῦ ἐκπορεύειν ὄντιος (οὕτω γὰρ δύο καὶ τὰ αἰτιατά, ὡς τοῦ αἰτιατοῦ ἐν δυοῖν ὑποστάσεσι θεωρουμένου), ἢ συνδραμοῦνται εἰς μίαν τὴν ὑπόστασιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ Πατρὸς, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ
 15 τοῦ Πατρὸς γεννᾶται.

Διὸ καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος, «τὰ τοῦ ἀνθρώπου», φησί, «πρόσωπα πάντα, οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχές ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ αἴτια. Ἐπὶ δὲ τῆς
 20 ἁγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτὸ τοῦ Πατρὸς, ἐξ οὗπερ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸ ἓνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἓνα Θεὸν φάμεν τεταροηκότως».

Ἄρα τοῦν ἔλαβες πληγεῖς τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ καὶ
 25 μεταμανθάνεις τὴν ἀλήθειαν καὶ πείθῃ Θεῷ καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν πατράσιν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀκούων τὸ Πνεῦμα συνακούειν τὸ ἐκ μόνου καὶ μηκέτ' ἐκ διαφόρων προσώπων τὴν ὑπαρξιν αὐτῷ παρέχειν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἑνός, τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ προσεχές θεολογεῖν, οὐ τὸν Υἱὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ
 30 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν πρόσωπον τὸ αἴτιον τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν εἶναι δοξάζων τὸν Θεόν, ἀλλ' οὐχ ἐν αἴτιον ὡς τῆς αὐτῆς οὐσίας τὰ δύο πρόσωπα λέγων τοῦ ἑνός, οὕτω γὰρ

18. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 3, 5 (49).

19. Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, PG 45, 180.

κήν, καὶ εἰς τὴν αἰτιατὴν καὶ ἐκπορευτὴν»¹⁸. Βλέπεις ὅτι ἡ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ δὲν εἶναι καὶ αἰτία, ἀλλὰ μόνον αἰτιατή; Διότι, λέγει, μόνον αὐτὴν τὴν ιδιότητα ἔχει, ὅπως καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος. Παρατηρεῖς δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ πατρικὴ ιδιότης, ὡς πατρικὴ, συμπεριλαμβάνει ἀμφοτέρω, καὶ τὸ γεννᾶν καὶ τὸ ἐκπορεύειν; Διὰ τοῦτο λοιπὸν, ἐάν τὸ ἅγιον Πνεῦμα προήρχετο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, θὰ ἦτο καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος, συγχρόνως δὲ καὶ Πατὴρ ὡς αἴτιος.

7. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἔχη τίποτε ἀπὸ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ὁ Υἱός· ἐάν δὲ ἔχη, τότε ἢ τὰ αἰτία θὰ εἶναι δύο, ἀφοῦ τὸ ἐκπορεύειν θὰ εὕρισκετο εἰς δύο ὑποστάσεις (ἄλλωστε ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν δύο εἶναι καὶ τὰ αἰτιατά, ἀφοῦ τὸ αἰτιατὸν παρατηρεῖται εἰς δύο ὑποστάσεις) ἢ θὰ συνενωθοῦν εἰς μίαν ὑπόστασιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Ἄρα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, καὶ μάλιστα εὐθέως καὶ ἀμέσως ἐκ Πατρός, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἐκ τοῦ Πατρός.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Γρηγόριος, ὁ θεῖος πρόεδρος τῆς Νύσσης, λέγει, «τὰ πρόσωπα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχουν ὅλα τὴν ὑπαρξιν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόσωπον, διότι μαζὶ μὲ τὰ αἰτιατά εἶναι καὶ τὰ αἰτία πολλὰ καὶ διάφορα. Ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὁμοῦ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον· διότι ἔν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ πρόσωπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον γεννᾶται ὁ Υἱὸς καὶ ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ τοῦ Πατρός. Διὰ τοῦτο ἔχομεν τὸ θάρρος νὰ λέγωμεν ἐγκύρως ἓνα Θεὸν τὸν ἓνα αἴτιον μαζὶ μὲ τὰ αἰτιατά αὐτοῦ»¹⁹.

Ἄρα γε ἔβαλες νοῦν, ἀφοῦ ἐπληρώθης μὲ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ μανθάνεις πάλιν τὴν ἀλήθειαν καὶ πείθεσαι εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς κατὰ Θεὸν πατέρας, ὥστε ἀκούων ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρός νὰ συναπακούης τὸ ἕκ μόνου· καὶ νὰ μὴ ἀποδίδῃς πλέον τὴν ὑπαρξιν του εἰς διάφορα πρόσωπα, ἀλλὰ νὰ θεολογῇς ἀπὸ τὸν ἓνα, τὸν Πατέρα, ὄχι μόνον τὸν Υἱὸν ἀλλὰ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Ἄρα γε θεωρεῖς τὸν Θεὸν ἓν πρόσωπον, τὸ αἴτιον, μαζὶ τὰ αἰτιατά αὐτοῦ, καὶ δὲν λέγεις τὰ δύο πρόσωπα ἓν αἴτιον τοῦ ἑνός, ὡς ἔχοντα τὴν ἴδιαν οὐσίαν,

πολλὰ γίνεται τὰ αἷτια, ὡς ἐφ' ἡμῶν συμβαίνει, καὶ οὐδέτι Θεὸς εἷς, ὡσπερ οὐδ' ἡμεῖς εἷς οἱ πάντες ἄνθρωπος, εἰ καὶ τῆς αὐτῆς ἔσμεν οὐσίας;

Ἄρ' οὖν πείθῃ κατὰ ταῦτα Θεῶ καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν
 5 θεολογοῦσιν ἢ ζητεῖς ἔτι καὶ διὰ θρονητῆς ἀκηκοέναι κατὰ
 τοὺς μετὰ τὰς πολλὰς Ἰησοῦ θεοσημίας σημεῖον ζητοῦντας
 ἐκ τῶν οὐρανῶν ἰδεῖν; Ἄκουε δὴ καὶ τῆς θρονητῆς, Ἰωάν-
 του καὶ θεολογικωτάτου πῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ὅς φησιν·
 «εἶδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πα-
 10 τρός». Τί οὖν, οὐκ ἐροῦμεν τὸν μονογενῆ παρὰ μόνου τοῦ
 Πατρὸς, ἐπεὶ μὴ προσκείται τοῦ «μόνου»; Ἄλλὰ καὶ ὁ Κύριος
 αὐτὸς πρὸς Ἰουδαίους λέγων, «εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν,
 ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ, ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἤκω»,
 καὶ πάλιν, «οὐχ ὅτι τις ἐώρακε τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ ὢν
 15 παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τὸν πατέρα», πῶς οὐ προσέ-
 θηκε τὸ «μόνου», λέγων ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐξῆλθον, ἢ
 ὁ ὢν παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὐχ ὡς ἐξ ἀνάγκης συννο-
 ούμενον;

Τοσαυτάκις οὖν εἰρημένον περὶ τοῦ Υἱοῦ διὰ παρὰ τοῦ
 20 Πατρὸς καὶ μηδαμοῦ τοῦ «μόνου» προσκειμένου, αὐτὸς τε
 πανταχοῦ συνπακούεις τοῦτο καὶ τοῖς πανταχοῦ συνπακού-
 ουσιν οὐ δυσχεραίνεις. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ τοῖς μὴ συννοοῦ-
 σι τοῦτο ἐς τὰ μάλιστα δυσχερανεῖς καὶ ὡς δυσσεβέσιν ἢ καὶ
 ἀσεβέσιν ἐγκαλέσεις. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ
 25 τοῦ Πατρὸς ἀκούων, εἶτα τί παθῶν, οὐ συννοεῖς τὸ ἐξ ἀνάγ-
 κης συνπακουόμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν ἐξειρά-
 τῆς δόξαν, ὃ ἂν ἐνεκάλεισας δικαίως τοῖς περὶ τοῦ Υἱοῦ κα-
 κῶς νοοῦσι, τοῦτι' αὐτὸς ἀδίκως πεπονθὼς ἐπὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος, ἐκ μηδεμιᾶς ὁλως τὸ δυσσεβὲς προξενούσης ἀφορμῆς;
 30 8. Οὐ γὰρ μόνον διὰ λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα,

20. Θεῖα σημεῖα, θαυματουργικαὶ πράξεις. Βλ. Μάρκ. 8, 11.

21. Ἰω. 1, 14.

22. Ἰω. 8, 42 καὶ Ἰω. 6, 46.

ὅποτε τὰ αἴτια γίνονται πολλά, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν περιπτώσιν ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, καὶ δὲν εἶναι πλέον εἰς Θεός, ὅπως οὔτε ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ὅλοι εἰς ἄνθρωπος, ἂν καὶ εἴμεθα τῆς ἰδίας οὐσίας;

Ἄρα γε πείθεσαι δι' αὐτὰ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς κατὰ Θεὸν θεολογοῦντας ἢ ζητεῖς νὰ τὰ ἀκούσης καὶ μέβροντᾶς, σύμφωνα μὲ τοὺς ζητοῦντας νὰ ἴδουν σημεῖον ἐκ τῶν οὐρανῶν μετὰ τὰς πολλὰς θεοσημίας²⁹ τοῦ Ἰησοῦ; Ἄκουε λοιπὸν καὶ τὴν βροντὴν, τὸν Ἰωάννην τὸν θεολογικώτατον ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος λέγει: «Εἶδομεν τὴν δόξαν του, δόξαν ἀπὸ τὸν Πατέρα ὡς μονογενοῦς»³⁰. Δὲν θὰ θεωρήσωμεν λοιπὸν τὸν μονογενῆ ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ἐπειδὴ δὲν παρατίθεται τὸ 'μόνου'; Ἄλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, «ἂν ὁ Θεὸς ἦτο Πατὴρ σας, θὰ ἠγαπᾶτε καὶ ἐμέ, διότι ἐγὼ ἀπὸ τὸν Πατέρα ἐξῆλθον καὶ ἔφθασα», καὶ πάλιν, «κανεὶς δὲν ἔχει ἴδει τὸν Πατέρα, παρὰ μόνον αὐτὸς ποῦ εἶναι ἀπὸ τὸν Θεόν, αὐτὸς ἔχει ἴδει τὸν Πατέρα»³¹, πῶς δὲν προσέθεσε τὸ 'μόνου', λέγων 'ἐξῆλθον ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα' ἢ 'αὐτὸς ποῦ εἶναι ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα', μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δὲν ἐννοεῖται κατ' ἀνάγκην;

Ἄφοῦ λοιπὸν τόσας φορές ἔχει λεχθῆ Περι τοῦ Υἱοῦ ὅτι προέρχεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ πουθενὰ δὲν παρετέθη τὸ 'μόνου', καὶ σὺ ὁ ἴδιος τὸ συνυπακούεις παντοῦ καὶ διὰ τοὺς συνυπακούοντας αὐτὸ παντοῦ δὲν δυσανασχετεῖς. Ἀντιθέτως μάλιστα θὰ δυσανασχετήσης βαρύτερα ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν τὸ συνυπονοοῦν, καὶ θὰ τοὺς κατηγορήσης ὡς δυσεβεῖς ἢ καὶ ἀσεβεῖς. Περι δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀκούων ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, τί ἔπαθες καὶ δὲν συνυπονοεῖς τὸ ἔξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον 'μόνου', ἀλλὰ καὶ ἐξετράπης εἰς τὴν ἀντίθετον γνώμην; Αὐτὸ διὰ τὸ ὁποῖον δικαίως θὰ κατηγορεῖς τοὺς ἐννοοῦντας κακῶς περὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἔπαθες ἐσὺ ὁ ἴδιος ἄδικως ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, χωρὶς νὰ ὑπάρχη καμμία ἀπολύτως ἀφορμὴ προξενούσα τὴν δυσσέβειαν;

8. Τὸ Πνεῦμα ἐννοεῖται ἔξ ἀνάγκης ἐκπορευόμενον

ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος πρὸ αἰώνων παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐξ ἀνάγκης παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον νοεῖται, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ κατὰ τὸν σοφὸν μάρτυρα τῆς ἀληθείας Ἰουσιῖνον, «ὡς ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως· ὁ μὲν γὰρ γεννητῶς ἐκ φωτὸς ἐξέλαμψε, τὸ δέ, φῶς μὲν ἐκ φωτὸς καὶ αὐτό, οὐ μὴν γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτιῶς προῆλθεν». Εἰ ὁ Υἱὸς ἀμέσως ἐκ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἀμέσως· καὶ εἰ ὁ Υἱὸς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτιὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Υἱὸς γεννητὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ὡς ὁ Υἱὸς γεννητὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτιόν, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτιόν, τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον ἐκ Θεοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορευτιῶς προερχόμενος.

Ταῦτα ἄρα καὶ ὁμοίως λέγεται τε καὶ ἔστιν, ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερον, διὰ μὲν τοῦ ὁμοίως εἶναι τὴν ἀπόδειξιν ἡμῖν τῆς ἀληθείας αἰτιώδη παρεχόμενα, διὰ δὲ τοῦ ὁμοίως λέγεσθαι τεκμηριώδη· οὐ γὰρ διττὰ ἅμα ἐξ αἰδίου ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦτο οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος γνωρίσομεν, ἀλλ' διττὰ γνωριμώτερα ἡμῖν ἐστὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐκ τῶν γνωριμωτέρων τούτων καὶ τὸ Πνεῦμα ἀποδείξομεν. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀπλῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ εἶναι ὡς ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον ἀποδέδεικται.

9. Καὶ μὴν κατὰ τὸν θείον Παῦλον Πνεῦμα καὶ νοῦς λέγεται Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθάπερ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανούς περὶ τοῦ Πνεύματος φησὶν γράφων «τὸ ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἀνεκλήρουξεν ὁ ἀπόστολος λέγων, διττὰ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν· καὶ τὸ δι' Υἱοῦ

23. Ἰουσιῖνου (ψευδ.), Ἐκθεσις τῆς ὀρθῆς πίστεως 9.

24. Τὸ ὅτι Υἱὸς καὶ Πνεῦμα εἶναι μαζί δεικνύει τὴν αἰτιώδη σχέσιν των, τὸ ὅτι δὲ λέγονται μαζί δεικνύει τὴν ἀποδεικτικὴν σχέσιν των

25. Α' Κορ. 2, 16.

26. Α' Κορ. 2, 12.

ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ὄχι μόνον διότι λέγεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅπως ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ λέγεται προελθὼν ἀπὸ τὸν Πατέρα πρὸ αἰώνων, ἀλλὰ καὶ διότι κατὰ τὸν σοφὸν μάρτυρα τῆς ἀληθείας Ἰουστίνον, «ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπὸ τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀπὸ τὸν Πατέρα, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως· διότι ἐκεῖνος μὲν ἐξέλαμψε γεννητῶς ἀπὸ φῶς, τοῦτο δέ, ἂν καὶ εἶναι ἐπίσης φῶς ἐκ φωτός καὶ αὐτό, δὲν προῆλθε γεννητῶς ἀλλ' ἐκπορευτῶς»²². Ἄν ὁ Υἱὸς εἶναι ἀμέσως ἐκ Πατρός, ἀμέσως ἐκ Πατρός εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ ἂν ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἂν ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκπορευτὸν ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι γεννητὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, τὸ δέ ἐκπορευτὸν, ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι γεννητὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, εἶναι ἐκπορευτὸν ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ἄρα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι Θεὸς προερχόμενος ἐκπορευτῶς ἀπὸ μόνον τὸν Θεὸν Πατέρα.

Αὐτὰ ἄρα λέγονται καὶ εἶναι ὁμοίως, μαζὶ καὶ χωριστὰ τὸ καθένα, προσφέροντα εἰς ἡμᾶς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας διὰ μὲν τοῦ ὁμοίως εἶναι αἰτιώδη, διὰ δὲ τοῦ ὁμοίως λέγεσθαι τεκμηριώδη²⁴· διότι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προέρχονται μαζὶ ἐκ τοῦ αἰδίου δὲν σημαίνει ὅτι δὲν θὰ γνωρίσωμεν ἀπὸ τὸν Υἱὸν τὰς σχέσεις τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὅτι, ἀφοῦ τὰ τοῦ Υἱοῦ μᾶς εἶναι γνωριμώτερα, ἀπὸ αὐτὰ τὰ γνωριμώτερα θὰ ἀποδείξωμεν καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλωστε τὸ Πνεῦμα ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχει ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα ὄχι ἀπλῶς ἐκ τῆς περιπτώσεως τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ὅπως ὁ Υἱὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα.

9. Καὶ βεβαίως κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγεται πνεῦμα καὶ νοῦς Χριστοῦ²⁵, ὅπως λέγει περὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Μέγας Βασίλειος γράφων εἰς τὰς πραγματείας Πρὸς Εὐνομιανούς· «τὸ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ Θεοῦ ἀνεκήρυξε τρανῶς ὁ ἀπόστολος λέγων ὅτι ἔλαβομεν τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα»²⁶ καὶ κατέστησε σαφές ὅτι προῆλθεν ἐκ

πεφηνέναι σαφές πεποίηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ καθάπερ Θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπών, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς τὸ τοῦ ἀνθρώπου».

Καθάπερ οὖν τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος τὸν οἰκεῖον ἔχει
 5 νοῦν καὶ αὐτοῦ μὲν ἔστιν ἑκάστου τούτων ὁ οἰκεῖος νοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ οὗπερ καὶ αὐτός, οὐκ ἐξ αὐτοῦ τοίνυν ἑκάστου ὁ οἰκεῖος νοῦς, εἰ μὴ ἄρα καὶ ἐνέργειαν, οὕτω καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα φυσικῶς ἐνυπάρχον ὡς Θεῶ τῷ Χριστῷ, καὶ Πνεῦμα καὶ νοῦς ἔστιν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐνέρ-
 10 γειαν αὐτοῦ ἔστι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἐμφυσώμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φανερούμενον, κατὰ δὲ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μὲν ἔστιν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ δέ, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννήσαντος αὐτόν.

10. "Ἰν' οὖν σοι πανταχόθεν τὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐκκρού-
 15 σωμεν λαβάς, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, φύσει ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, φύσει γεννᾶται, ἀλλ' οὐ χάριτι γίνεται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ δὲ ὁ γεννῶν πηγαία θεότης καὶ πηγὴ θεότητος, πηγάζεται ὁ γεννώμενος. Ἐπεὶ δὲ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ὡς Διονύσιος ὁ Ἄρεο-
 20 παγίτης καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας συναφδὰ φθέγγονται, ἐκ μόνου ἄρα ὁ φύσει Υἱὸς ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· ὁ δὲ θέσει οὐκ ἐκ μόνου ἀλλὰ δι' Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καίτοι οὐχ Υἱὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα χάριτί ἐστιν «ὡ γὰρ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν Πνεύματι ἔστιν», φησὶν ὁ ἀπόστολος. Τὸ δὲ Πνεῦ-
 25 μα τὸ ἅγιον οὐ χάριτι, ἀλλὰ φύσει ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ φύσει ὄν Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ φύσει ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ φύσει ἐκπορευόμενον πηγάζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ πηγαζόμενον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος πηγάζεται,
 30 ἧτις ἐστὶ μόνος ὁ Πατήρ. Τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον φύσει Θεός, ἐκ Θεοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορευτιῶς πηγαζόμενον.

27. Α' Κορ. 2, 16.

28. Κατὰ Εὐνομίου 5.

29. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 5.

30. Περὶ Διονυσίου 18 ε. Κατὰ Ἀρσιανῶν Α' 19.

31. Α' Κορ. 6, 17.

τοῦ Υἱοῦ, ὀνομάσας αὐτὸ Πνεῦμα Υἱοῦ ὡς Θεοῦ, καὶ εἰπὼν αὐτὸ ἐπὶ πλέον νοῦν Χριστοῦ²⁷, καθὼς καὶ Θεοῦ Πνεῦμα, ὅπως τὸ τοῦ ἀνθρώπου»²⁸.

Καθὼς λοιπὸν κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸν ἰδικόν του νοῦν καὶ εἰς τὸν καθένα τους ἀνήκει ὁ οἰκεῖος του νοῦς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶναι καὶ αὐτός, δὲν εἶναι λοιπὸν αὐτοῦ ὁ οἰκεῖος νοῦς ἐκάστου παρά μόνον κατ' ἐνέργειαν, οὕτω καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὑπάρχον φυσικῶς μέσα εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεόν, εἶναι καὶ πνεῦμα καὶ νοῦς αὐτοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν εἶναι αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἐμφυσώμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φανερούμενον, κατὰ δὲ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ὑπόστασιν εἶναι μὲν αὐτοῦ, ὄχι δὲ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκ τοῦ γεννήσαντος αὐτόν.

10. Διὰ τὴν ἀντικρούσωμεν ὁμοίως ἀπὸ παντοῦ τὰς ἐπιθέσεις σου κατὰ τῆς ἀληθείας, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχων φυσικῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, φυσικῶς γεννᾶται, ἀλλὰ δὲν γίνεται κατὰ χάριν ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γεννῶν εἶναι πηγαία θεότης καὶ πηγή θεότητος, ὁ γεννώμενος πηγάζεται. Ἐπειδὴ δὲ μόνος ὁ Πατὴρ εἶναι πηγή θεότητος καὶ πηγαία θεότης, ὅπως διακηρύσσουσιν ἀπὸ συμφώνου ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης²⁹ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος³⁰, ἄρα ὁ φύσει Υἱὸς ὑπάρχει ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ὁ δὲ θέσει Υἱὸς ὄχι ἀπὸ μόνον, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα, μολονότι κατὰ χάριν δὲν εἶναι μόνον υἱὸς ἀλλὰ καὶ πνεῦμα· «διότι ὁ προσκαλλώμενος εἰς τὸν Κύριον εἶναι ἐν πνεῦμα», λέγει ὁ ἀπόστολος³¹. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὄχι κατὰ χάριν ἀλλὰ κατὰ φύσιν, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ φυσικῶς προερχόμενον ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα φύσει ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ κατὰ φύσιν ἐκπορευόμενον πηγάζεται ἀπὸ τὸν Θεόν, τὸ δὲ πηζαγόμενον ἀπὸ τὸν Θεόν πηγάζεται ἀπὸ τὴν πηγαίαν θεότητα, ἡ ὁποία εἶναι μόνος ὁ Πατήρ. Ἄρα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι φύσει Θεός, πηγαζόμενον ἐκπορευτῶς μόνον ἐκ Θεοῦ Πατρὸς.

11. Εἰ δέ τις τοῦτ' οὕτως ἔχειν οὐχ ὁμολογεῖ, καὶ περὶ τοῦ
 Υἱοῦ κακῶς δοξάζων ἐξελεγχθήσεται. Τῇ γὰρ τῆς ἀληθείας
 ἀποδείξει ταύτη συμμαρτυρῶν καὶ ὁ θεολογικώτατος Γρη-
 γόριος, «τί», φησὶν, «οὐ προσαγορεύεται τὸ Πνεῦμα ὄν ὁ
 5 Υἱός, πλὴν γεννήσεως»; Καὶ «πάντα ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ
 Πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος». Δαμασκηνὸς δ' ὁ θεῖος,
 «διὰ τὸν Πατέρα», φησί, «τουτέστι διὰ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα,
 ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, τουτέστι διὰ τὸ
 τὸν Πατέρα ἔχειν ἀδιά, πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεν-
 10 νήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως».

Ἐκάτερον ἄρα τούτων οὐκ ἔχει τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύ-
 ειν· καὶ αἷς τὸ Πνεῦμα κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τὴν γέννη-
 σιν, οὕτω ὁ Υἱὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τὴν ἐκπόρευσιν.
 Τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς Υἱὸς καθάπερ ὄρος καὶ τοῦ Πνεύματος,
 15 πλὴν τοῦ γεννητιῶς τε καὶ ἐκπορευτιῶς, καθ' ἃ καὶ μόνα διε-
 ρηνόχασιν ἀλλήλων.

Καὶ τοῦτ' ἄρα τηρητέον ἐφ' ἅπασιν τὸν μὴ βλασφημεῖν
 ἀλλὰ θεολογεῖν ἐθέλοντα. Ὡς γὰρ εἰς καὶ μόνος γεννητὸς
 ὑπάρχει, ὁ Υἱός, διόπερ καὶ μονογενής, οὕτως ἐν καὶ μόνον
 20 ἐκπορευτὸν ὑπάρχει, Πνεῦμα ἅγιον· καὶ ὡς ὁ Υἱὸς γεννη-
 τὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ἐκπορευτὸν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· καὶ ὡς ὁ Υἱὸς ἀμέσως
 ἐκ Πατρὸς γεννητὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπο-
 ρευτὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως.

25 Ὅρθῳς ὅτι τὸ μὲν παρ' ἡμῶν προσκείμενον ἔκφρασις ἐστὶ
 τῆς ἀληθείας συνεκφωνουμένη διὰ τὴν σὴν πρὸς τὴν ἀλήθει-
 ἀν ἀθέτησιν; Καὶ γὰρ παρόν τε καὶ ἀπόν τὸ αὐτὸ δίδωσι
 νοεῖν. Τὸ δὲ οὐκ οὐ προσθήκη λέγοιτ' ἦν κυρίως, ἀλλὰ σα-
 φῆς ἐναντιότης καὶ ἀναιροσι τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος· πε-
 30 ριτρέπει γὰρ τὴν τῶν ἀκούοντων διάνοιαν εἰς τὸναντίον
 καὶ ἀντὶ μιᾶς δύο δίδωσι δοξάζειν ἐπὶ τῆς μιᾶς θεότητος
 ἀρχῆς καὶ τῇ πολυτέῳ πλάνῃ πάροδον παρέχει. Τίς γὰρ τὸ

32. Λόγος 31, 29.

33. Λόγος 34, 10.

34. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 1, 8.

11. "Αν δὲ κάποιος δὲν παραδέχεται ὅτι τοῦτο εἶναι οὕτως, θὰ ἐλεγχθῆ ὅτι κακῶς φρονεῖ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης συμμαρτυρῶν καὶ ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος λέγει, «Τί δὲν ἀποδίδεται ὡς προσηγορία εἰς τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὰς τοῦ Υἱοῦ πλήν τῆς γεννήσεως;»³² καὶ «ὅλα ὅσα εἶναι τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος»³³. Ὁ δὲ θεῖος Δαμασκηνὸς λέγει, «Ἐξ αἰτίας τοῦ Πατρός, δηλαδή ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι ὑπάρχει ὁ Πατήρ, ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὅλα ὅσα ἔχει, ἤτοι διὰ τὸ ὅτι τὰ ἔχει ὁ Πατήρ, πλήν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως»³⁴.

"Αρα τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔχει τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν· καὶ ὅπως τὸ Πνεῦμα μὲ κανένα τρόπον δὲν ἔχει τὴν γέννησιν, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς μὲ κανένα τρόπον δὲν ἔχει τὴν ἐκπόρευσιν. Ἐπομένως ὁ ἴδιος ὁρος ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Πνεῦμα, ὅπως διὰ τὸν Υἱόν, πλήν τοῦ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς, κατὰ τὰ ὁποῖα μόνον διαφέρουν ἀλλήλων.

"Αρα τοῦτο πρέπει νὰ τηρῆ δι' ὅλα ὅποιος θέλει νὰ μὴ βλασφημῆ ἀλλὰ νὰ θεολογῆ. Ὅπως δηλαδή εἰς καὶ μόνος γεννητὸς ὑπάρχει, ὁ Υἱὸς, διὸ καὶ λέγεται μονογενής, οὕτω ἔν καὶ μόνον ἐκπορευτὸν ὑπάρχει, τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι γεννητὸς ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκπορευτὸν ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα· καὶ ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι ἀμέσως γεννητὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκπορευτὸν ἀπὸ τὸν Πατέρα ἀμέσως.

Βλέπετε ὅτι τὸ μὲν παρατιθέμενον ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι ἐκφρασις τῆς ἀληθείας, συνεκφωνουμένη ἐξ αἰτίας τῆς ἀθετήσεώς σου πρὸς τὴν ἀλήθειαν; Διότι παρὸν καὶ ἀπὸν ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἴδιον. Τὸ δὲ ἰδικὸν σου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ κατὰ κυριολεξίαν προσθήκη, ἀλλὰ σαφῆς ἐναντιότης καὶ ἀνατροπὴ τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος· διότι ἐκτρέπει τὴν διάνοιαν τῶν ἀκουόντων εἰς τὸ ἀντίθετον καὶ ἀντὶ μιᾶς ἐπιτρέπει νὰ δέχωνται δύο ἀρχὰς ἐπὶ τῆς μιᾶς θεότητος καὶ προσφέρει διέλευσιν εἰς τὴν πολυθεϊστικὴν πλάνην. Πράγματι ποῖος θὰ ἐφρόνει διαφορετι-

ἐν ἑξ ἀμφοτέρων ἀκούων ἢ ἠέγων ἢ πιστεύων ἑτέρως ἂν φρονῆσαι;

Ἄλλ' οὐδὲν ἄτιπον, φησὶν, εἴ τις δύο μὲν ἀρχὰς λέγει, οὐκ ἀντιθέτους μέντοι, ἀλλὰ τὴν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑτέρας, ὡς
 5 καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος περὶ τοῦ Υἱοῦ φησιν, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»· οὕτω γὰρ πάλιν μία ἔσται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα περισώζεται. Πρὸς δὲ λέγομεν ἡμεῖς, διὸ καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποιῆ θεούς.

13. Ἄλλως τε τὸ δημιουργικὸν ταύτης σημαινούσης τῆς
 10 ἀρχῆς οὐ δύο μόνον ἂν εἴποι τις, εἰ καὶ μὴ καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλείους. Τρισυπόστατος γὰρ αὕτη ἡ ἀρχή· φύσει δὲ οὐσα καὶ κοινή ἐστὶ κοινήν δὲ οὐσαν πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ Πνεῦμα ταύτην τὴν ἀρχήν; Καὶ ὁ τῷ Ἰωβ δὲ προσδιαλεγόμενος ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης Ἑλιούς, «Πνεῦμα, λέγων,
 15 Κυρίου τὸ ποιῆσάν με» οὐ ποιητικὴν ἀρχὴν τὸ Πνεῦμα λέγει; Καὶ ὁ θεῖος ᾠδικὸς Δαβὶδ, «λόγω μὲν Κυρίου τοὺς οὐρανούς σιερωθῆναι» ψάλλων, «Πνεύμαι δὲ τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις» οὐχ ὡσπερ τῷ Υἱῷ, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι, τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν προσμαρτυρεῖ; Εἰ τοίνυν διὰ
 20 τὸ γεγράφθαι «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» δύο εἰπεῖν ἀρχὰς οὐδὲν κωλύει κατὰ σέ, οὐκοῦν καὶ διὰ τὸ γεγράφθαι καὶ τὸ Πνεῦμα ποιητήν, δύο ποιητὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει ἢ διὰ τὸ «Λόγω Θεοῦ καὶ Πνεύματι τὴν κτίσιν σιερεοῦσθαι», ταῦτο δ' εἰπεῖν συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν ἄτιπόν
 25 ἐστίν.

Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολόγων εἰπέ τις οὐτε δύο οὐτε τρεῖς. Ὡσπερ γὰρ Θεὸν ἐκάστην τῶν τριῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων φαμεν καὶ Θεὸν ἑκατέραν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποιῆ θεούς, οὕτω καὶ ἀρχὴν
 30 ἑξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποιῆ ἀρχὰς· δευτέραν γὰρ ἀρχὴν οὐδέπω καὶ τήμερον ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, ὡσπερ

35. Λόγος 40, 43.

36. Ἰωβ 33, 4.

37. Ψαλμ. 32, 6.

κῶς ὅταν ἀκούῃ ἢ λέγῃ ἢ πιστεύῃ ὅτι τὸ ἓν προέρχεται ἐξ ἀμφοτέρων;

Ἄλλὰ, λέγει, δέν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἄτοπον, ἐάν κανεῖς δέχεται μὲν δύο ἀρχάς, ὄχι ὁμως ἀντιθέτους, ἀλλὰ τὴν μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλην, ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει περὶ τοῦ Υἱοῦ, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»²⁶. Διότι οὕτω πάλιν μία θὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ περισώζεται τὸ δόγμα τῆς μοναρχίας. Πράς τοῦτο ἡμεῖς λέγομεν ὅτι καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ λέγομεν, ἀλλὰ ποτέ δύο θεούς.

13. Ἄλλωστε, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δηλώνει τὸ δημιουργικόν, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ὄχι μόνον δύο, ἀν καὶ ὄχι καλῶς, ἀλλὰ καὶ περισσοτέρους. Διότι αὐτὴ ἡ ἀρχὴ εἶναι τρισυπόστατος· ἀφοῦ δὲ εἶναι κατὰ φύσιν ἀρχὴ, εἶναι καὶ κοινὴ· ἀφοῦ δὲ εἶναι κοινὴ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ, πῶς δέν θὰ τὴν ἔχη καὶ τὸ Πνεῦμα; Καὶ ὁ Ἐλιούς δέ, συζητῶν μὲ τὸν Ἰώβ διὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ καὶ λέγων «Πνεῦμα Κυρίου τὸ ὁποῖον μὲ ἐποίησεν»²⁷, δέν χαρακτηρίζει τὸ Πνεῦμα ὡς ποιητικὴν ἀρχήν; Καὶ ὁ θεῖος ψαλμωδὸς Δαβὶδ, ψάλλων «ὅτι μὲ τὸν Λόγον μὲν τοῦ Κυρίου ἐστερεώθησαν οἱ οὐρανοί, μὲ τὸ Πνεῦμα δὲ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν»²⁸, δέν ἀποδίδει τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν ὅσον εἰς τὸν Υἱόν, ὅσον καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα; Ἐάν λοιπὸν κατὰ τὴν ἀποψίν σου δέν ἐμποδίζῃ τίποτε νὰ δεχθῶμεν δύο ἀρχάς, ἀφοῦ ἔχει γραφῆ «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», ἐπομένως καὶ διὰ τὸ ὅτι ἔχει γραφῆ καὶ τὸ Πνεῦμα ποιητῆς δέν ἐμποδίζει τίποτε νὰ δεχθῶμεν δύο ποιητάς· ἢ διὰ τὸ «ὅτι μὲ τὸν Λόγον Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα στερεώνεται ἡ κτίσις», μὲ ἄλλην λέξιν δηλαδὴ καθιδρύεται, δέν εἶναι καθόλου ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν τρεῖς ἀρχάς.

Ἄλλὰ κανεῖς ἀπὸ τοὺς θεολόγους δέν εἶπε πουθενά οὔτε δύο οὔτε τρεῖς. Ὅπως δηλαδὴ τὴν καθεμίαν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκεῖνας προσκυνητάς ὑποστάσεις καλοῦμεν Θεὸν καὶ τὴν καθεμίαν ἀπὸ τὰς δύο Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλὰ ποτέ διὰ τοῦτο δέν ἀναφέρομεν τρεῖς ἢ δύο θεούς, οὕτω λέγομεν καὶ ἀρχὴν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ ποτέ δύο ἀρχάς· διότι ποτέ μέχρι σήμερον δέν ἠκούσαμεν ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς δευτέ-

οὐδὲ θεὸν δεύτερον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν Θεὸς καὶ μοναρχία τὸ προσκυνούμενον, οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν συνιόντα εἰς ἓν· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ ταυτὰ μεριστὸν ἡμῖν τὸ σεβόμενον. Καὶ μὴν οὐδὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μερίζεται τε καὶ συνάγεται· διαιρεῖται μὲν γὰρ ταῖς ὑποστατικαῖς ἰδιότησι, ταῖς δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει, λοιπὸν αὐταὶ εἰσι, καθ' ὅσας μερίζεται ἐνωθῆναι τοίνυν αὐτῆς κατ' αὐτὰς ἀδύνατον· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία.

Μᾶλλον δὲ ἀναλαθόντες καὶ ἐτέραν ἀρχὴν τῷ λόγῳ δόντες τὰ τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν διατρανώσωμεν, ὡς ἢ φερωμένως ἔχοντά τε δείξωμεν τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον καὶ ἀπελέγξωμεν τοὺς τοῦ ἐνὸς ἁγίου Πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχάς, διὰ τε τοῦτο δογματίζουσι καὶ διὰ οὐ καλῶς.

15 14. Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία ἐστίν, ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προηγμένα λέγωμεν, τὴν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τὸ εἶναι ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἕκαστον τοῦ εἶναι καταλλήλως μετεσχῆκασι, καὶ τὴν ἐπιγεγεννημένην ὕστερον, δι' ἣν πρὸς τὸ εἶναι τὰ διαπεπιωκῆτα ἐπα-
20 ἤλθον· διὰ ταῦτά τε καὶ περὶ τούτων ποιούμεθα τοὺς λόγους, ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἴτιον τὸν Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι φάμεν, οὐχ ἐτέραν, ἅπασι, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν· ὡς τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ προάγοντος καὶ
25 ἐπανάγοντος καὶ συνέχοντος καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ Πατὴρ πρὸς τῷ πηγῇ τῶν πάντων εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ πηγὴ καὶ ἀρχὴ ἐστὶ θεότιτος μόνος θεογόνος ὢν. Καὶ τοῦτ' ἐσμέν εἰδότες κρείττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, διὰ τῶν θεοπνεύσιων λογίων τρανῶς ἐκπεφασμένον.

30 Ὅταν οὖν ἀκούσης διὰ ὁ Υἱὸς, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»

ραν ἀρχήν, ὅπως οὔτε δεύτερον Θεόν. Ἄλλὰ δι' ἡμᾶς τὸ προσκυνούμενον εἶναι εἰς Θεός καὶ μοναδική ἀρχή, συνενωθεὶς εἰς ἓν ὄχι ἀπὸ δύο θεοὺς οὔτε ἀπὸ δύο ἀρχάς· διότι τὸ λατρευόμενον ἀπὸ ἡμᾶς δὲν εἶναι οὔτε κατὰ τὰ ἴδια μεριστόν. Πραγματικὰ δὲ δὲν μερίζεται καὶ συνδέεται κατὰ τὰ ἴδια· διότι διαιρεῖται μὲν κατὰ τὰς ὑποστατικὰς ιδιότητας, ἐνώνεται δὲ κατὰ τὴν φύσιν. Ἐὰν λοιπὸν τίποτε δὲν ἐμποδίζῃ νὰ δεχθῶμεν δύο ἀρχάς, λοιπὸν αὐταὶ εἶναι ἐκεῖναι κατὰ τὰς ὁποίας μερίζεται· νὰ ἐνωθῇ λοιπὸν πάλιν ὡς πρὸς αὐτὰς εἶναι ἀδύνατον· ἄρα αἱ δύο δὲν εἶναι μία.

Μᾶλλον δὲ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ θέμα καὶ δίδοντες νέαν ἀρχήν εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν, ἃς διασαφήσωμεν κατὰ δύναμιν τὰ τῆς μοναδικῆς ἀρχῆς, οὕτως ὥστε νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπαξίως φέρει τὸ ἐπώνυμον τῆς θεολογίας καὶ ἐλέγξωμεν τοὺς δογματίζοντας δύο ἀρχάς τοῦ ἑνὸς ἀγίου Πνεύματος, τόσον διότι δογματίζουν τοῦτο καὶ δεύτερον διότι κακῶς τὸ πράττουν.

14. Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ εἶναι μία, ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὄταν λοιπὸν λέγωμεν ἐκ Θεοῦ ἐκεῖνα τὰ ὅποια παρήχθησαν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τὴν ἀγαθότητα διὰ τῆς ὁποίας ἀπέκτησαν τὴν ὑπαρξιν, καὶ τὴν ἐγγενῆ χάριν διὰ τῆς ὁποίας ἕκαστον μετέσχε καταλλήλως τῆς εὐδαιμονίας καὶ τὴν ἔπειτα προσφερθεῖσαν χάριν διὰ τῆς ὁποίας τὰ πεσόντα ἐπανῆλθον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν· ὅταν λέγωμεν αὐτὰ καὶ ἀσχολούμεθα μὲ αὐτά, λέγομεν καὶ τὸν Υἱὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἰτίαν ὄχι διαφορετικὴν, ἀπαγε, ἀλλὰ τὴν ἴδιαν, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ προβάλλει καὶ ἐπαναφέρει καὶ συνέχει καλῶς τὰ πάντα ὁ Πατήρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι. Ὁ δὲ Πατήρ, μαζὶ μὲ τὸ ὅτι εἶναι πηγὴ τῶν πάντων διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, εἶναι ἐπίσης πηγὴ καὶ ἀρχὴ τῆς θεότητος ὡς μόνος θεογόνος. Καὶ γνωρίζομεν τοῦτο περισσότερον ἀπὸ ἀποδεικτικῶς, διότι εἶναι διατυπωμένον σαφῶς εἰς τὰ θεόπνευστα λόγια.

Ὄταν λοιπὸν ἀκούσης ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἢ ἐκ τῆς ἀρ-

καὶ «ὁ καλῶν αὐτὸν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆν» καὶ «μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρα τῆς δυνάμεώς σου», τῶν δημιουργημάτων νόει, καθάπερ καὶ Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ αὐτοῦ βοᾷ, «ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ», οὐχ ὡς 5. καταρχή, ἄπαγε, Θεὸς γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν κοινωνὸς γάρ ἐστι τῆς ἐξ ἧς ταῦτα παιρικῆς ἀρχῆς, ἡ καὶ τῆς πάντων δεσποτείας ἐστὶν ἐπώνυμον.

Τοῦ δὲ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα δοῦλον καὶ 10 κτιστόν; Ἄλλ' ἐπεὶ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεότιτος ἀρχή. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότιτος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχή, κοινωνεῖν δὲ κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν τῷ Πατρὶ ἀμήχανον, μόνος γὰρ τεθεολόγηται πηγαία θεότιτος ὁ Πατήρ, ἐτέρας ἄρα διαφύ- 15 ρου τινὸς θεότιτος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχὴ καὶ διέσπασε τὸ Πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ Πατρὸς θεότιτος. Ἡ δύο διαφοροὺς θεότιτας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, οἱ καὶ τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότιτα;

Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο κατὰ Λατίνους τοῦ Πνεύματος ἀρ- 20 χαὶ μία ἐστὶν ἀρχή; Οὐ γὰρ ἀξιόσουσιν ἡμᾶς πλοῖται δέχεσθαι τούτων τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν ἄλλην ἀντὶ ἄλλης ποιούμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γὰρ ἐρωτιῶντων, πῶς δύο καὶ αὐτοὺς τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι διισχυρίζονται τῶν δύο εἶναι τὴν 25 ἀρχήν. Ἡμεῖς δὲ οὐ περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτιῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνὸς· περὶ τούτου γὰρ πρὸς αὐτοὺς ποιούμεθα τὸν λόγον. Ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἡ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἐνὸς δύο ἔσονται ἀρχαὶ καὶ πῶς αἱ δύο μία καὶ αὐτοὺς;

Φαοῖν οὖν, διότι ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας. Τί οὖν ὁ Σήθ, 30 ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς, διὲ ἡ Εὐα ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ,

38. Ἦσ. 41, 4.

39. Ψαλμ. 109, 3.

40. Ἀποκ. 3, 14.

χῆς ἀρχῆ» καὶ «ὁ ἀποκαλῶν αὐτὸν ἀπὸ γενεῶν ἀρχὴν»³⁸ καὶ «μαζί σου εἶναι ἡ ἀρχὴ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς δυνάμεως σου»³⁹, νὰ ἐννοῆς τὰ δημιουργήματα. Οὕτω βοᾷ περὶ αὐτοῦ καταφανῶς ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, «ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ»⁴⁰, ὄχι ὡς ἔναρξις, ἀπαγε, ἀφοῦ εἶναι Θεός, ἀλλὰ ὡς δημιουργός των· διότι εἶναι κοινωνός τῆς πατρικῆς ἀρχῆς ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται ταῦτα, ἡ ὁποία εἶναι ἐπώνυμον καὶ τῆς δεσποτείας ὄλων.

Τοῦ δὲ Πνεύματος πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη κανεὶς ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης τὸν Υἱόν, ἐκτός ἐάν καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι δοῦλον καὶ κτιστόν; Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεός, δὲν εἶναι ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱός, παρὰ μόνον ὡς ἀρχὴ θεότητος. Ἐὰν δὲ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀρχὴ εἶναι ὁ Υἱός, εἶναι ἀδύνατον νὰ συμμερίζεται μὲ τὸν Πατέρα αὐτὴν τὴν ἀρχὴν, ἀφοῦ ὡς πηγαία θεότης θεολογεῖται μόνον ὁ Πατήρ, ἄρα ὁ Υἱός εἶναι ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης διαφορετικῆς θεότητος καὶ οὕτω διασπᾷ τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὴν θεότητα ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὸν Πατέρα. Ἡ μήπως θὰ δώσωμεν δύο διαφόρους θεότητας εἰς τοῦτον τὸν ἕνα, ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι ὁμολογοῦμεν καὶ εἰς τὰ τρία μίαν θεότητα;

Πῶς δὲ εἶναι μία ἀρχὴ αἱ δύο κατὰ τοὺς Λατίνους ἀρχαί τοῦ Πνεύματος; Διότι δὲν δύνανται νὰ ἀπαιτήσουν νὰ δεχώμεθα εὐπίστως τὰς προτάσεις τούτων, ἀλλὰ οὔτε πρέπει νὰ ἀποκρίνωνται σοφιστικῶς δίδοντες ἄλλην ἀντ' ἄλλης ἀπόκρισιν. Πράγματι, ὅταν ἡμεῖς ἐρωτῶμεν, πῶς ὑπάρχουν κατ' αὐτοὺς δύο ἀρχαί τοῦ ἑνός Πνεύματος, ἐκεῖνοι διισχυρίζονται ὅτι μία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν δύο. Ἡμεῖς δὲ δὲν ἐρωτῶμεν διὰ τὰ δύο πρόσωπα, ἀλλὰ διὰ τὸ ἕν· διότι περὶ τούτου συζητοῦμεν μὲ αὐτούς. Καθ' ὅσον, ἐπειδὴ καλῶς ἔχει τὸ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν δύο εἶναι μία, πῶς θὰ ὑπάρχουν δύο ἀρχαί τοῦ ἑνός, καὶ πῶς κατ' αὐτοὺς αἱ δύο θὰ εἶναι μία;

Ἄπαντοῦν λοιπόν, διότι ἡ μία εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλην. Τί λοιπόν; ὁ Σῆθ ἐγεννήθη ἀπὸ μίαν ἀρχὴν διὸ τὸν λόγον ὅτι ἡ Εὐα ἦτο ἐκ τοῦ Ἀδάμ καὶ αἱ ἀρχαί τοῦ ἑνός τούτου

καὶ οὐ δύο εἶσι τούτου τοῦ ἑνὸς ἀρχαί, οἷον ἢ μία εἶσιν ἐκ
 τῆς ἐτέρας; Τί δὲ ἡ Εὐα, οὐ δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς,
 οἷον καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ
 γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ διάφορον καὶ ἐν διαφόροις ὑποστάσει
 5 διόπερ οὐδὲ μία εἶσιν αἱ ἀρχαί, καθάπερ καὶ τὸν Νύσ-
 σης θεῖον πρόεδρον ἀνωτέρω προσηνέγκαμεν εἰπόντια, καίτοι
 ἢ μία τούτων εἶσιν ἐκ τῆς ἐτέρας.

Εἰ γοῦν ἐνιαῦθα οὐ εἰ καὶ μὴ ἓν, ὅμως εἶσι τὸ γόνιμον
 ἀμφοῖν, οὐκ ἔστι τοῦ ἑνὸς μίαν εἶναι τὴν ἀρχὴν, πῶς ἐπὶ
 10 τῆς ἀνωτάτω Τριάδος αἱ δύο καὶ αὐτοὺς τοῦ ἑνὸς ἁγίου
 Πνεύματος μία εἶσιν ἀρχαί, ἐν ἢ μηδαμῶς εἶσι κατὰ τὸ
 θεογόνον κοινωνία; Μόνος γὰρ τεθεολόγηται θεότης θεογό-
 νος ὁ Πατήρ.

Πάλιν ἢ Εὐα ἐκ μόνου οὐσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς εἶσιν
 15 ἀρχῆς· ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ γῆς εἶσιν. Ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἢ Εὐα
 ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ. Ὁ γὰρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς.
 Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τὸ Πνεῦ-
 μα καὶ οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἑαυτοῖς μὲν
 ἀκολούθως ἀλλ' οὐκ εὐσεβῶς, οὐ γὰρ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφ' ἧς
 20 καὶ ὁ Υἱός, κἀντιεῦθεν πάλιν δύο εἶσιν ἐπὶ τῆς θεότητος
 ἀρχαί καὶ οὐκ εἶσι μείζων ὁ Πατήρ τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ,
 ἐπίσης γὰρ καὶ αὐτὸς αἴτιος θεότητος, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πα-
 τρός αὐτὸ λέγοντες μίαν καὶ τῷ Πνεύματι ὡς καὶ τῷ Υἱῷ
 εὐσεβῶς διδόντωσαν ἀρχὴν. Μέχρι γὰρ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ
 25 ἢ ἐξ ἀμφοτέρων λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός,
 οὐκ εἶσι μίαν εἶναι τῆς θεότητος καὶ ἑνὸς Πνεύματος ἀρχὴν.

Συνάπτων γὰρ τις ἐπὶ τῶν τοιούτων, εἰ καὶ μίαν φαίη
 τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ὁμωνύμως, ὡς οὐ μία. Εἰ δὲ διαιρῶν
 κατὰ μίαν ὁρᾷ τὰς ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἐξ ἀνάγκης δύο
 30 φανερώς γίνονται ἀρχαί. Ἐμοὶ δ' ἔπεισι θαυμάζειν καὶ τὸ
 ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ὅς φασιν ἀρ-

ἀνθρώπου δὲν εἶναι δύο διότι ἢ μία εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλην; Ἡ δὲ Εὐα δὲν εἶναι δευτέρα ἀρχὴ τῶν προερχομένων ἀπὸ αὐτὴν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὴ ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τὸν Ἄδὰμ; Καὶ ὁμῶς ἡ γονιμότης ὑφίστατο καὶ εἰς τοὺς δύο αὐτούς, ἀλλὰ διαφορετικὴ καὶ εἰς διαφορετικὰς ὑποστάσεις· διὰ τοῦτο αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ δὲν εἶναι μία, ὅπως παρουσιάσαμεν ἀνωτέρω καὶ τὸν θεῖον προεστῶτα τῆς Νύσσης νᾶ λέγη, ἂν καὶ ἡ μία τῶν εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Ἐὰν δὲ ἐδῶ, ὅπου ἡ γονιμότης, ἂν καὶ ὄχι μία, πάντως ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ δύο, δὲν εἶναι δυνατόν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἑνός νᾶ εἶναι μία, πῶς ἐπὶ τῆς ὑψίστης Τριάδος αἱ δύο κατ' αὐτούς ἀρχαὶ τοῦ ἑνός ἁγίου Πνεύματος εἶναι μία, ὅπου δὲν ὑπάρχει καμμία κοινωνία κατὰ τὴν θεολογικὴν ιδιότητα; Διότι μόνη θεογόνος θεότης θεολογεῖται ὁ Πατήρ.

Ἡ Εὐα πάλιν, καθὼς προέρχεται ἀπὸ μόνον τὸν Ἄδὰμ, εἶναι ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, ὁ δὲ Ἄδὰμ εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ Εὐα δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν καὶ ἀπὸ τὸν Ἄδὰμ. Διότι ὁ Ἄδὰμ μόνος εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν. Ἐπομένως ἢ πρέπει καὶ αὐτοὶ νᾶ θεωροῦν ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ οὕτω νᾶ τὸ θεωροῦν ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, συνεπῶς πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ἀλλ' ὄχι εὐσεβῶς, διότι δὲν θά εἶναι ἀπὸ τὴν ἰδίαν μὲ τὸν Υἱόν, καὶ τότε πάλιν θά εἶναι δύο ἀρχαὶ εἰς τὴν θεότητα καὶ δὲν θά εἶναι πλέον ὁ Πατήρ ἀνώτερος τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ αἴτιον, ἀφοῦ θά εἶναι ἐξ ἴσου καὶ αὐτὸς αἴτιος τῆς θεότητος, ἢ πρέπει νᾶ δίδουν εὐσεβῶς καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα ὅπως εἰς τὸν Υἱόν μίαν ἀρχὴν θεωροῦντες αὐτὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός. Διότι ἐφ' ὅσον χρόνον λέγουν ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐξ ἀμφοτέρων, ἀλλ' ὄχι ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, δὲν εἶναι δυνατόν νᾶ ὑπάρχη μία ἀρχὴ τῆς θεότητος τοῦ ἑνός Πνεύματος.

Ἐὰν κανεῖς συνάπτη εἰς παρόμοια θέματα, καὶ ἂν ἀκόμη λέγη μίαν ἀρχὴν, πάντως τὸ λέγει κατ' ἀναλογίαν, ὥστε δὲν εἶναι μία. Ἐὰν δὲ διαιρῶν βλέψη τὰς ὑποστάσεις χωριστά, ἐξ ἀνάγκης γίνονται σαφῶς δύο αἱ ἀρχαὶ τῆς μιᾶς. Ἐμένα μου ἔρχεται νᾶ θαυμάσω διὰ τὴν ὑπερβολικὴν ἀνοησίαν ἐκείνων οἱ ὅποιοι λέγουν καὶ παραδέχονται μίαν

χάς, μίαν λεγόντων τε καὶ οἰομένων· εἰ μὲν γὰρ κοινωνεῖ
 τῷ Πατρὶ κατὰ τὸν θεογόνον ὁ Υἱὸς προβαλλόμενος τὸ Πνεῦ-
 μα καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ θεογόνον καὶ ἡ ἐκ τούτων αὐτῆ πρόοδος,
 τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο
 5 μία, ἀλλὰ ἀπλῶς μία, καὶ ἀπεξένωται τῆς θείας φύσεως
 αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτὸ κατὰ θεογόνον κοινωνοῦν. Εἰ
 δὲ μὴ κοινωνεῖ ὁ Υἱὸς κατὰ τοῦτο τῷ Πατρὶ, μηδὲ ἐν αὐ-
 τοῖς τοῦτο τὸ προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ Υἱῷ ἢ πρόοδος
 τοῦ Πνεύματος· διάφορος ἄρα αὐτῆ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ
 10 Πνεύματος πρόοδος· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ διάφορα.

15 15. Πῶς οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί, καὶ μὴν τοῦ μεγάλου
 Διονυσίου ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ Περὶ θείων ὀνομάτων
 λόγου λέγοντος «Ἔσα ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα
 καὶ τῷ θεαρχικῷ Πνεύματι κοινῶς καὶ ἡνωμένως ἀνατίθε-
 15 σθαι», καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανούς
 Ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος, «πάντα τὰ κοινὰ
 Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ κοινὰ εἶναι καὶ τῷ Πνεύματι»; Εἰ μὲν
 κοινόν ἐστι Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, κοινὸν ἔσται
 τοῦτο καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τειρὰς ἔσται ἡ Τριὰς· καὶ τὸ
 20 Πνεῦμα γὰρ ἐκπορεύσει Πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ κοινόν
 ἔσται κατὰ Λατίνους τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν,
 ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς ἐμέσως κατ' αὐτούς, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀ-
 μέσως ἐκπορεύοντος τὸ Πνεῦμα, οὕτω γὰρ καὶ ὑποστατικῶς
 ἔχει τὸν Υἱόν· τὸ προβλητικόν φασιν, οὐκοῦν κατ' αὐτοῖς
 25 καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικὰ
 οὐ κοινὰ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ, ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ
 Υἱοῦ κτίζει τε καὶ ἀγιάζει καὶ διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ δημι-
 ουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δὲ Υἱὸς οὐ δι' Υἱοῦ. Τοιγαροῦν κατ'
 αὐτοῦς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ Υἱ-
 30 ὅς· ἀμέσως γὰρ καὶ οὐχ ὡς ὁ Πατὴρ ἐμέσως· καὶ οὕτω

41. Περί θείων ὀνομάτων 2, 1.

42. Πρὸς Εὐνόμιον 5.

τάς δύο αὐτάς, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἀρχάς. Διότι, ἂν ὁ Υἱὸς κοινωνῇ μὲ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν θεογόνον ἰδιότητα προβόλων τὸ Πνεῦμα, ὁπότε ἡ θεογόνος ἰδιότης εἶναι εἰς αὐτούς μία καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν πρόοδος ὁμοίως, ἄρα αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν καὶ δὲν ὑπάρχουν δύο ἀρχαί, οὔτε αἱ δύο μία, ἀλλὰ ἀπλῶς μία, καὶ εἶναι ἀποξενωμένον τῆς θείας φύσεως τὸ Πνεῦμα, μὴ μετέχον καὶ αὐτὸ εἰς τὴν θεογόνον ἰδιότητα. Ἐὰν δὲ δὲν κοινωνῇ ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα κατὰ τοῦτο οὔτε εἶναι εἰς αὐτούς ἐνιαία ἡ προβολὴ τούτου, τότε ἡ πρόοδος τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸν Υἱὸν εἶναι ὑποστατικὴ ἰδιότης· ἄρα αὕτη εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν πρόοδον τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα, διότι τὰ ὑποστατικὰ εἶναι διαφορετικά.

15. Πῶς λοιπὸν αἱ διαφορετικαὶ ἀρχαί εἶναι μία, ὅταν μάλιστα ὁ μέγας Διονύσιος εἰς τὸ δεῦτερον κεφάλαιον τοῦ Περι θείων ὀνομάτων λόγου λέγῃ, «ὅσα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, αὐτὰ πρέπει νὰ ἀποδίδωνται κοινῶς καὶ ἐνιαίως ἐπίσης εἰς τὸ θεαρχικὸν Πνεῦμα»⁴¹, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰ κεφάλαια τῶν Ἀντιρρητικῶν πρὸς τοὺς Εὐνομιανοὺς γράφῃ, «ὅλα τὰ κοινὰ εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα»⁴²; Ἐὰν τὸ ἐκπορεύειν εἶναι κοινὸν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, τοῦτο εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἡ Τριάς θὰ εἶναι τετράς, διότι καὶ τὸ Πνεῦμα θὰ ἐκπορεύσῃ ἄλλο πνεῦμα. Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι κοινὸν κατὰ τοὺς Λατίνους εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὸ ἐκπορεύειν, καθ' ὅσον κατ' αὐτούς ὁ μὲν Πατὴρ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα ἐμμέσως, ὁ δὲ Υἱὸς ἀμέσως (διότι λέγουν ὅτι οὕτω καὶ ὑποστατικῶς ἔχει ὁ Υἱὸς τὸ προβλητικόν), ἐπομένως κατ' αὐτούς καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ τὸ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ὅλα τὰ φυσικὰ δὲν εἶναι κοινὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατὴρ κτίζει καὶ ἀγιάζει διὰ τοῦ Υἱοῦ, δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς ὄχι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἐπομένως κατ' αὐτούς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ Υἱὸς (ἀμέσως δηλαδὴ καὶ ὄχι ὅπως ὁ Πατὴρ ἐμμέσως) καὶ οὕτω κατὰ τὴν ἀποψίν των τὰ φυσικὰ δὲν διαφέρουν

καὶ αὐτοὺς τὰ φυσικὰ τῶν ὑποσιαικῶν διενήνοχεν οὐδέν· οὐκοῦν καὶ ἡ φύσις τῆς ὑποσιάσεως, ὡς μὴ τριουπόσιαιον ἢ τριφυᾶ καὶ αὐτοὺς εἶναι τὸν Θεόν.

Εἰ δ' ἄρα φαῖεν διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ σὺνηθες τοῖς θεολόγοις διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα δημιουργὸν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων, ἀλλ' ἐν ἁγίῳ Πνεύματι. Ἐπειτα πρὸς τῷ μηδ' οὕτω τὸ ἀνωτέρω δεδειγμένον ἄποσον αὐτοὺς ἐκφεύγειν, οὐ γὰρ δι' Υἱοῦ πάλιν ὁ Υἱὸς ἀναφαι-
 10 νεται δημιουργὸς καθάπερ ὁ Πατήρ, συμβήσεται τούτοις μηδὲ κοινὸν εἶναι λέγειν καὶ τῷ Πνεύματι τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι' ἑτέρου, μηδὲ ὡς ὁ Πατήρ ἢ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Καὶ αὐτοὺς οὖν ὑποσιαικῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέ-
 15 ῶως καθάπερ ὁ Πατήρ κίζον τε καὶ ἀγιάζον. Ἐπιεῦθεν δὴ πάλιν καὶ αὐτοὺς, ταῦτά τε εἶναι καὶ ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποσιαικοῖς τὰ φυσικά. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἡ φύσις ταῖς ὑποσιάσεσι ταυτὸν τε καὶ ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σαφῶς τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐκπεπλώκασι καὶ τῆς ἐνόητος τῆς
 20 πίστεως καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντές τε καὶ φρονοῦντες;

Ἄλλὰ γὰρ ἐπανέλθωμεν ὅθεν ἐξέβημεν. Τίς γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξιν ἔχειν ἐξ ἀμφοτέρων Υἱοῦ τε καὶ Πατρὸς ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων καὶ παρὰ μὲν τοῦ
 25 Υἱοῦ ἀμέσως, παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐμμέσως καὶ τὰ παρ' αὐτῶν θρυλλούμενά τε καὶ περιφρόμενα προσεχῆ τε καὶ ἐφεξῆς καὶ πόρρω, τίς ταῦτ' ἀκούων καὶ πιστεύων οὐ δύο δοξάσει τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχάς; Πῶς δὲ οὐκ ἂν εἶη ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ συναίτιος, εἰ μὴ μάτην λέγεται καὶ ἐξ αὐ-
 30 τοῦ; Πῶς δὲ οὐκ ἂν τὸ Πνεῦμα εἶη κτίσμα; Ἐπὶ γὰρ τῶν κτισμάτων τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς συναίτιος.

κατὰ τίποτε ἀπὸ τὰ ὑποστατικά, ἄρα καὶ ἡ φύσις δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν, ὡσάν νὰ μὴ ἦτο τριούπόστατος ἢ τριφυής κατ' αὐτοὺς ὁ Θεός.

Ἐὰν δὲ θὰ ἔλεγον ὅτι ὁ Υἱὸς δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει διὰ τοῦ Πνεύματος, θὰ ἐδίδομεν τὴν ἀπάντησιν ὅτι πρῶτον μὲν δὲν εἶναι σύνηθες εἰς τοὺς θεολόγους νὰ λέγουν ὅτι ὁ Υἱὸς ἢ ὁ Πατὴρ εἶναι δημιουργὸς τῶν κτισμάτων διὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ ἐν τῷ Πνεύματι. Ἐπειτα, διὰ νὰ μὴ ἐκφύγουν αὐτοὶ οὔτε οὕτω τὸ ἀνωτέρω ἀποδειχθέν ἄτοπον (διότι ὁ Υἱὸς δὲν παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς δημιουργὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ὅπως ὁ Πατὴρ), θὰ χρειασθῆ νὰ μὴ δέχωνται ὅτι εἶναι κοινόν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀφοῦ τοῦτο δὲν ἐνεργεῖ ταῦτα διὰ μέσου ἄλλου, οὔτε ὅπως ὁ Πατὴρ ἢ καὶ ὁ Υἱός. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν λοιπὸν τὸ Πνεῦμα ἔχει ὑποστατικῶς τὴν ιδιότητα τοῦ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀφοῦ δὲν κτίζει καὶ ἀγιάζει ἐμμέσως, ὅπως ὁ Πατὴρ. Οὕτω λοιπὸν πάλιν κατ' αὐτοὺς τὰ φυσικά εἶναι καὶ δεικνύονται ἀδιάφορα ἀπὸ τὰ ὑποστατικά. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἀκριβές, καὶ ἡ φύσις εἶναι ὡς πρὸς τὰς ὑποστάσεις ταυτὸν καὶ ἀδιάφορον. Ἄρα γε δὲν ἔχουν ἐκπέσει ἀπὸ τὴν ὑψίστην Τριάδα καὶ ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοὶ οἱ ὅποιοι λέγουν καὶ φρονοῦν παρόμοια;

Ἄλλὰ ὅς ἐπανεέλθωμεν ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἐξεφύγαμεν. Πράγματι ποῖος, ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἀπὸ ἀμφοτέρους τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα, ἀπὸ μὲν τὸν Υἱὸν ἀμέσως, ἀπὸ δὲ τὸν Πατέρα ἐμμέσως, καθὼς καὶ τὰ ἀπὸ αὐτοὺς θρυλλούμενα καὶ διαδιδόμενα, τὰ προσεχῆ καὶ μετέπειτα καὶ ἀπώτερα, ποῖος ἀκούων καὶ πιστεύων αὐτὰ δὲν θὰ παραδεχθῆ δύο ἀρχὰς τοῦ ἐνὸς Πνεύματος; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἦτο ὁ Υἱὸς συναίτιος τοῦ Πατρὸς, ἐὰν δὲν λέγεται ματαίως καὶ ἐξ αὐτοῦ; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἦτο κτίσμα τὸ Πνεῦμα; Διότι ἐπὶ τῶν κτισμάτων ὁ Υἱὸς εἶναι συναίτιος τοῦ Πατρὸς.

Καὶ μὴν ἐπὶ τῆς κτίσεως, ἐφ' ἧς φανερῶς αἰτιός ἐστι καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τῷ Πατρὶ συναίτιος, ὡς ἐκ Πατρὸς δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι λαβούσης, ἀσεβὲς παντάπασιν εἰπεῖν δι' τὴν κτίσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν καὶ δι' τὸ δημιουργικὸν
5 ἰδιότης ἐστὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως. Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευτιῶς ὑπάρχον Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ εἶναι εἶχεν, οὐκ ἂν ἦν ὄλως εὐσεβοῦς εἰπεῖν, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν καὶ ὡς ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης τῷ Πατρὶ μόνῳ πρόσεσιν.

10 Ἐπεὶ δὲ οἱ ἰαῦτα λέγοντες Δαβὶδ ἐσὶν ὁ θεοπάτωρ καὶ Γρηγόριος ὁ Νυσοαέων φανότατος φωσιτῆρ καὶ Δαμασκηνὸς ὁ θεοφόρος, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην οἱ συναίτιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν λέγοντες ἐπὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν αὐτῷ διδόν-
15 τες, τοσοῦτον ἀπέχουσι τῆς εὐσεβείας, ὅσον ἀπέχονται ταύτης οἱ προσηριθμημένοι τῶν ἁγίων καὶ οἱ τούτοις συνωδὰ θεολογοῦντες.

17. Καὶ τοῦτο δὲ συνορᾶν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς καθάπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὴν γένεσιν ἔχοντες
20 ἡμεῖς, Πατέρα καὶ ποιητὴν ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερον ἐπικαλούμεθα καὶ ἀνομολογοῦμεν, οὕτω καὶ τοῦ θείου Πνεύματος ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερος Πατῆρ ἂν ἐλέγειο καὶ προβολεύς, εἴπερ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ Πνεῦμα εἶχεν. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα πάντα πολυειδῶς
25 συγγέοντα τὰς θείας ὑποστάσεις παρίστοι σαφῶς, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

18. Καὶ μὲν δὴ, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστι», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, «ἄνευ τῆς αἰτίας. Ποίας αἰτίας; Τῆς τῶν κτισμάτων; Ἄπαγε· τούτων γὰρ ἀρχὴ καὶ αἴτιος
30 καὶ ὁ Υἱός. Τοιγαροῦν ἄνευ τῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς τῆς ἐν Τριάδι νοουμένης θεότητος· πάντα οὐδ' ἔχει ὁ Υἱὸς τοῦ Πα-

43. Ψαλμ. 32, 6. — Πρὸς Ἕλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν PG 45, 180. — Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 7.

44. Λόγος 34, 10.

16. Καί ὁμοίως ὡς πρὸς τὴν κτίσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν φανερώως εἶναι αἷτιος καὶ συναίτιος μὲ τὸν Πατέρα ὁ Υἱός, καθ' ὅσον αὕτη ἔλαβε τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ, εἶναι ἐντελῶς ἀσεβές νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν λέγομεν τὴν κτίσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι τὸ δημιουργικόν εἶναι ιδιότης τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς. Ἐπομένως, ἂν καὶ τὸ ἐκπορευτῶς ὑπάρχον ἅγιον Πνεῦμα εἶχε τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, δὲν θὰ ἦτο εὐσεβές νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν λέγομεν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν Πατέρα.

Ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι λέγουν ταῦτα εἶναι ὁ θεοπάτωρ Δαβὶδ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ φωτεινότατος ἀστήρ τῶν Νουσσαέων καὶ ὁ θεοφόρος Δαμασκηνός⁴⁸, ἀναγκάως αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Υἱός εἶναι συναίτιος τοῦ Πατρὸς ὡς πρὸς τὸ πανάγιον Πνεῦμα καὶ τοῦ δίδουν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τόσον ἀπέχουν ἀπὸ τὴν εὐσέβειαν, ὅσον κρατοῦν ταύτην οἱ προαναφερθέντες ἅγιοι καὶ οἱ θεολογοῦντες συμφώνως μὲ αὐτούς.

17. Εἶναι δὲ ἀναγκαιότατον νὰ παρατηροῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ὅπως ἡμεῖς, ἔχοντες τὴν γένεσιν ἀπὸ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀπὸ τὸν Υἱὸν ἐπικαλούμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν τὸν καθένα μαζί καὶ χωριστὰ ὡς πατέρα καὶ ποιητὴν, οὕτω καὶ τοῦ θείου Πνεύματος θὰ ἐλέγετο ὁ καθείς μαζί καὶ χωριστὰ πατὴρ καὶ προβολεύς, ἐάν τὸ Πνεῦμα εἶχε τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλὰ ὅλα αὐτὰ, συγγέοντα πολυειδῶς τὰς θείας ὑποστάσεις, παριστάνουν σαφῶς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἔχει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν.

18. Καὶ βεβαίως ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, «χωρὶς τὴν αἰτίαν»⁴⁹. Ποῖαν αἰτίαν; Τὴν τῶν κτισμάτων; ἄπαγε, διότι τούτων ἀρχὴ καὶ αἷτιος εἶναι ἐπίσης ὁ Υἱός. Ἐπομένως χωρὶς τὴν αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς ἐν Τριάδι νοουμένης θεότητος. Ὅλα λοιπὸν τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει ὁ Υἱός, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ αὐ-

ιρός, ἄνευ τοῦ ἀρχῆ καὶ αἴτιος εἶναι καὶ αὐτὸς τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος. Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθάπερ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς γεννᾶται, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως τοῦ Πατρὸς ἔχεται καθ' ὅ-
 5 παρξιν, καθὰ καὶ ὁ Υἱὸς, εἰ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ Πατρὸς εἶναι Πνεῦμα ἔσχεν, ὡς τοῦ ἐκπορεύοντος ὄντος καὶ Πατρὸς.

19. Ἐπεὶ δὲ καὶ δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθῆς ἐστὶ κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, «καὶ διὰ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθῆσεται πᾶν ῥῆμα», καὶ ἡμεῖς τὸ νῦν εἶναι τῶν ἄλλων ἀφέ-
 10 μενοι διὰ τὸ μῆκος τρεῖς παρασιήσομέν σοι μάρτυρας, σαφῶς ἀπαγορεύοντάς σου τὴν προσθήκην. Καὶ δὴ παρίτω πρῶτος ὁ καὶ αἰὶ χρόνῳ πρότερος Βασίλειος ὁ μέγας· ἐν γὰρ τοῖς Κατ' Εὐνομίου κεφαλαίοις, «γεννᾶ», φησὶν, «ὁ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος, γεννᾶ δὲ ἀληθῶς· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ
 15 ἐκφαίνει λόγον οὐκ ἀνθρώπινον, ἐκφαίνει δὲ λόγον ἀληθῆ ἐξ αὐτοῦ· ἐκπέμπει Πνεῦμα διὰ σιόματος, οὐχ οἷον τὸ ἀνθρώπινον, ἐπεὶ μηδὲ σιόμα Θεοῦ σωματικῶς· ἐξ αὐτοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ οὐχ ἐτέρωθεν». Ὁρᾷς διὲ οὐχ ἐτέρωθεν, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν γεννῶντος; Ὡστε οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 20 Πνεῦμα, ἐπεὶ καὶ λόγος ὁ Υἱὸς, ἀλλ' οὐ σιόμα τοῦ Πατρὸς ἐνιαῦθα τῷ μεγάλῳ τεθεολόγηται. Ὅς ἀλλαχοῦ δεικνύς καὶ τὸν λόγον τοῦτον ἐκ τοῦ αὐτοῦ προϊόντα σιόματος, «εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα μὴ πιστεύεις», φησὶν, «ἐκ σιόματος Θεοῦ προελθὺνθέναι, οὐδ' ἂν τὸν λόγον πιστεύσεις». Ὁρᾷς σαφῶς δι
 25 Λόγος ὁ Υἱὸς, ἀλλ' οὐ σιόμα τοῦ Πατρὸς· ἐξ οὗ σιόματος κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον πρόεισι καθ' ὅπαρξιν ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

Τὸν αἰτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῷ καὶ ἀδελφὰ φρονῶν Γρηγόριος ἐν τῷ Περὶ θεογνωσίας λόγῳ, «Πνεῦ-
 30 μα δέ», φησί, «τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Τούτου γὰρ ἕνεκα καὶ Πνεῦμα σιόματος ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν

45. Ματθ. 18, 16.

46. Κατ' Εὐνομίου 5.

τὸς ἀρχὴ καὶ αἷτιος τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος. ἼΑρα τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ὅπως ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, καὶ εὐρίσκεται προσεχῶς καὶ ἀμέσως δίπλα εἰς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν ὑπαρξιν, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς, ἂν καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπέκτησε τὴν δύναμιν νὰ εἶναι Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀφοῦ ὁ ἐκπορεύων εἶναι καὶ Πατήρ.

19. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου ἡ μαρτυρία καὶ δύο ἀνθρώπων εἶναι ἀληθῆς, «καὶ πᾶσα μαρτυρία ἴσταται διὰ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων»⁴⁵, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸ παρόν, παραιτούμενοι πρὸς ἀποφυγὴν μακρηγορίας τῶν ἄλλων, θὰ σοῦ παρουσιάσωμεν τρεῖς μάρτυρας, οἱ ὁποῖοι σοῦ ἀπαγορεύουν σαφῶς τὴν προσθήκην. Καὶ μάλιστα ἄς προσέλθῃ πρῶτος ὁ καὶ χρονολογικῶς προηγούμενος μέγας Βασίλειος, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ Κεφάλαια κατ' Εὐνομίου λέγει, «γεννᾶ ὁ Θεός, ὄχι ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ γεννᾶ ἀληθῶς· καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ αὐτὸν προβάλλει λόγον ὄχι ἀνθρώπινον, προβάλλει δὲ ἀληθῆ λόγον ἐξ ἑαυτοῦ· ἐκπέμπει διὰ στόματος Πνεῦμα, ὄχι ὡσάν τὸ ἀνθρώπινον, ἐπειδὴ σωματικῶς δὲν ὑπάρχει οὔτε στόμα Θεοῦ· ἀπὸ αὐτὸν δὲ προέρχεται τὸ Πνεῦμα καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλου»⁴⁶. Βλέπεις ὅτι τοῦτο δὲν ἔρχεται ἀπὸ ἄλλου, ἀλλὰ ἀπὸ μόνον τὸν γεννῶντα καὶ τὸν Υἱόν; ἼΩστε τὸ Πνεῦμα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Υἱόν, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς ἐδῶ ἔχει θεολογηθῆ καὶ λόγος ἀλλὰ ὄχι στόμα τοῦ Πατρὸς. ἼΟ ἴδιος εἰς ἄλλο σημεῖον, δεικνύων ὅτι καὶ ὁ λόγος οὔτος προέρχεται ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος, «ἐάν δὲν πιστεύῃς ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει προέλθει ἀπὸ τὸ στόμα Θεοῦ, δὲν θὰ πιστεύσῃς οὔτε τὸν λόγον». Βλέπεις σαφῶς ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι λόγος, ἀλλ' ὄχι στόμα τοῦ Πατρὸς ἀπὸ τὸ ὁποῖον στόμα, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, λαμβάνει τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα;

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ ἀδελφικά φρονῶν μὲ αὐτὸν Γρηγόριος εἰς τὸν λόγον Περί θεογνωσίας λέγει, «πνεῦμα τὸ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν. Δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν ὁ Δαβὶδ εἶπε πνεῦμα στόματος ἀλλὰ ὄχι καὶ λόγον στόματος, διὰ νὰ

λόγον σιόματος ὁ Δαβὶδ εἶρηκεν, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται».

Μετ' αὐτὸν τὸν ἀψευδῆ τῆς ἀληθείας μάρτυρα, ὁ ζῶν φωστὴρ γεγωνὸς Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, συμμαρτυρήσων
 5 παρελθέντων φησὶ γὰρ ἐν τῷ Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· «αἱ προσκνηταὶ τρεῖς ὑποστάσεις γινώσκονται καὶ πιστεύονται ἐν Πατρὶ ἀνάρχῳ καὶ ἐν Υἱῷ μονογενεῖ καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τῷ ἐκπορευομένῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννητιῶς καθάπερ ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευομένῳ καθάπερ εἴρηται ἐκ μόνου τοῦ
 10 Πατρὸς ὡς ἀπὸ σιόματος, πεφηνότι δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ λαλήσαντι ἐν τοῖς ἁγίοις πᾶσι προφήταις τε καὶ ἀποστόλοις». Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν «οὐχ ὥσπερ ὁ Υἱὸς καὶ τοῦ Πατρὸς γεννητιῶς οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτιῶς, ἀπαγε τῆς βλασφημίας καὶ πολυθείας· εἰς γὰρ παρ' ἡμῖν ἀμφοῖν τοῖς προσώποιν αἴτιος καὶ σύνδεσμος, ὁ Πατήρ».

Ἄρ' ἔστι τρανότερον ἔλεγχον τῆς σῆς δυσσεβείας παρελθεῖν; Ἀνθρώπῳ μὲν οὐκ ἂν ἔδοξεν. Ἀλλὰ καὶ τοῦθ' ἡμῖν τὸ Πνεῦμα δέδωκε τὸν ἐκ Δαμασκοῦ σοφίαν Ἰωάννην «τὸ Πνεῦμα γάρ», φησὶν οὕτως, «τοῦ Υἱοῦ μὲν λέγομεν, ἐκ δὲ
 20 τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν δι' Υἱοῦ δὲ πεφανερῶσθαι καὶ μεταδιδόσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν».

Ἄφεις δὴ σοὶ τοὺς ἄλλους συνείρειν ἐφεξῆς διὰ πλείστους διπλάς καὶ σχεδὸν ὅσοι τῶν πατέρων οὐδὲν ἥτιον ἢ ζῶντες ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοὺς συγγράμμασι λαλοῦσιν, ἐκ τῶν λόγων
 25 σου κρινῶ σε πάντως δὲ καὶ ὁ Θεός. Σοῦ γὰρ αὐτοῦ λόγοντος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ «μόνων» οὐ προστιθεμένου, ἄρ' οὐδ' ἐκ τούτων μόνων τὸ Πνεῦμα ἐννοεῖς, οὐδὲ συνυπακούεις τὸ μόνων, κἂν μὴ συνεκφωνῆς; Ἀλλὰ ζητήσομεν κατὰ τὴν σήν, ἵν' οὕτως εἶπω,

47. Τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης περὶ θεογνωσίας δὲν σῴζεται σήμερα. Τὸ ψαλμικὸν χωρίον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἶναι Ψαλμ. 32, 6.

48. Λόγος 2 περὶ ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος, PG 75, 724 A.

49. Ὁμολογία ἡσπεως, Johannes Vegelinus, De sacrosancta Trinitate 1604, σ. 121.

50. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 1, 8.

πιστώση τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα μόνον εἰς τὸν Πατέρα»⁴⁹.

Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀψευδῆ μάρτυρα τῆς ἀληθείας, ὡς προσέλθῃ νὰ συμμαρτυρήσῃ ὁ Κύριλλος ὁ καταστάς ζωντανὸς φωστήρ τῆς Ἀλεξανδρείας. Διότι λέγει εἰς τὸ Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ἔργον· «αἱ προσκυνηταὶ τρεῖς ὑποστάσεις ἀναγνωρίζονται καὶ πιστεύονται εἰς τὸν ἄναρχον Πατέρα τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἐκπορευόμενον ὄχι γεννητῶς ὡς ὁ Υἱὸς ἀλλὰ, ὡς ἐλέχθη, ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα ὡς ἀν ἀπὸ τὸ στόμα, φανερούμενον δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ λαλήσαν εἰς τοὺς ἁγίους ὄλους καὶ εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους»⁵⁰. Καὶ ἄλλοῦ πάλιν λέγει· «τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτῶς, ὡς ὁ Υἱὸς προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς· αὐτὸ θὰ ἦτο βλασφημία καὶ πολυθεΐα. Διότι κατὰ τὴν πίστιν μας εἰς εἶναι ὁ αἴτιος καὶ σύνδεσμος ἀμφοτέρων τῶν προσώπων, ὁ Πατήρ»⁵¹.

Εἶναι ἄρα γε δυνατόν νὰ συναντήσῃ κανεὶς τρανότερον ἔλεγχον τῆς δυσσεβείας σου; Ἀπὸ ἀνθρωπίνης πλευρᾶς, ὄχι. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μᾶς τὸ ἔδωσε σοφίαν τὸν ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννην, ὁ ὁποῖος λέγει· «τὸ Πνεῦμα, τὸ λέγομεν μὲν τοῦ Υἱοῦ, δὲν τὸ λέγομεν δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ὁμολογοῦμεν ὅμως ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐφανερώθη καὶ μετεδόθη εἰς ἡμᾶς»⁵².

Παραλείπων ὅμως νὰ παραθέσω εἰς τὴν συνέχειαν τοὺς ἄλλους, διότι εἶναι πολλοὶ καὶ σχεδὸν ὅσοι εἶναι οἱ πατέρες οἱ ὁποῖοι λαλοῦν ζωντανοὶ εἰς τὰ συγγράμματά των, θὰ σὲ κρίνω ἀπὸ τοὺς λόγους σου· ὅπωςδὴποτε δὲ θὰ σὲ κρίνῃ καὶ ὁ Θεός. Ὅταν λοιπὸν σὺ λέγῃς ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ δὲν προσθέτῃς τὸ «μόνων», ἄρα δὲν ἐννοεῖς οὔτε ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς μόνους προέρχεται τὸ Πνεῦμα οὔτε συνυπακούεις τὸ μόνων, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ συνεκφωνῇς; Ἀλλὰ θὰ ζητήσωμεν σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικὴν σου, ὡς εἶπω, φιλοπολυ-

φιλοπολυεκπόρευτον διάνοιαν, καὶ ἐξ ἄλλου τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα διὰ τὴν σὴν περὶ τοῦ μόνου ἄνοιαν;

20. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἵνα πάλιν ἐκ τῶν αὐτῶν σοι συσκευάσω τῆς ὡς ἀληθῶς πληγῆς τὸ ἴαμα καὶ τῶν δυσσεβῶν ἐκοπάσω καὶ
 5 δογματίων καὶ ρημάτων, εἶπέ μοι, ὦ θέλτισιε, εἴ τις ἔροιστό σε περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐπειδήπερ γέγραπται δι, «εἶδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς», καὶ δι «πιστεύω εἰς ἓνα Υἱὸν τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθέντα», καὶ τ' ἄλλ' ὄσα σοι ἄνωτέρω ἀπηροίθηται, οἷς οὐ
 10 πρόκειται τὸ «μόνου», ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προσθεῖς φαίης ἂν γεγεννησθαι τὸν Υἱόν, τοῦτ' αὐτὸ προφασίζόμενος δι μὴ πρόκειται τὸ «μόνου»; Ἄπαγε δήπου, φαίης ἂν. Καὶ αὐτῆς ἐκπέσοι τῆς ἄνωθεν ἀναγεννήσεως ὁ τοῦτο προσιθεῖς καὶ μὴ ἐκ μόνου δοξάζων γεγεννη-
 15 σθαι τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον. Οὐδαμοῦ γὰρ γεννήτωρ εἴρηται τὸ Πνεῦμα σὺν ἡμῖν καλῶς ἔρεῖς, οὐδὲ κοινὸν ἔχει τι Πατρί, ὃ μὴ ἔστι κοινὸν καὶ τῷ Υἱῷ· οὐδ' ἐκ τῆς δυνάδος προάγεται τὸ ἓν, οὐδ' εἰς τὴν δυνάδα ἀναφέρεται· οὐδ' ἡ μονὰς εἰς μονάδα κινήθεισα καὶ εἰς ἑτέραν αὐθις μονάδα ἢ
 20 δυάς, «ἀλλ' ἡ μονὰς θεσπεπῶς εἰς δυνάδα κινήθεισα, μέχρι τριάδος ἔσται». Καὶ «εἰς ἡμῖν Θεός· οὐ μόνον δι μία θεότης, ἀλλ' δι καὶ εἰς ἓν ἀμφοτέρω τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Καὶ μία πηγαία θεότης, ὁ Πατὴρ καὶ μόνος ἀΐσιος καὶ μόνος πηγὴ θεότητος». Οὐκοῦν καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτοῦ τὰ ἰδιάζοντα
 25 τῶν γνωρισμάτων· μόνος γὰρ· οὐδεμίαν ἄρα τὴν κοινωνίαν ἔξει πρὸς ταῦτα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ καὶ «τὰ τῆς ὑπερουπείου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα», Διονύσιος αὐθις ἂν εἶπεν ὁ οὐρανόφρων.

Ἄλλ' εὐγέ σοι τῆς ἓν τοῦτοις πρὸς τε τοὺς θεοσόφους
 30 τῶν πατέρων καὶ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐκείνων σοφισθέντας ἀπαρἀλλάκτου συμμετοχίας. Ἐάλωσ δ' ὁμοῦ, τὸ τοῦ λόγου, τοῖς σαυτοῦ

51. Ἰω. 1, 14.

52. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 29, 2.

53. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 2, 6.

54. Αὐτόθι 2, 5.

εκπόρευτον διάνοιαν, νὰ ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἔξ αἰτίας τοῦ ὅτι ἀγνόεις τὸ 'μόνου'·

20. Ἄλλὰ πάντως, διὰ νὰ σοῦ παρασκευάσω πάλιν τὸ φάρμακον τῆς πραγματικῆς πληγῆς σου ἀπὸ τὰ ἴδια καὶ σὲ ἀποσπάσω ἀπὸ τὰ δυσσεβῆ δόγματα καὶ ρήματα, εἶπέ μου, λαμπρέ ἄνθρωπε, ἐὰν σ' ἐρωτήσῃ κανεὶς περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἐπειδὴ ἔχει γραφῆ ὅτι «εἶδομεν τὴν δόξαν του, δόξαν ὡς μονογενοῦς ἀπὸ τὸν Πατέρα»⁵¹ καὶ ὅτι «πιστεῦω εἰς ἓνα Υἱὸν τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθέντα», καὶ τὰ ἄλλα ὅσα σοῦ ἀπηριθμήθησαν ἀνωτέρω, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν παρατίθεται τὸ 'μόνου', θὰ ἰσχυρίζεσο προσθέτων ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, προφασιζόμενος ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι δὲν παρατίθεται τὸ 'μόνου'; Κάθε ἄλλο, θὰ ἔλεγες. Καὶ αὐτὸς ποῦ προσθέτει τοῦτο καὶ δὲν πιστεῦει ὅτι ὁ Λόγος ἐγεννήθη ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα θὰ ἐκπέσῃ ἀπὸ τὴν ἀναγέννησιν ἄνωθεν. Διότι καλῶς θὰ εἶπης μαζὶ μὲ ἡμᾶς ὅτι πουθενὰ δὲν λέγεται γεννήτωρ τὸ Πνεῦμα, οὔτε ἔχει τίποτε κοινὸν μὲ τὸν Πατέρα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κοινὸν καὶ μὲ τὸν Υἱὸν· οὔτε ἀπὸ τὴν δυάδα προέρχεται τὸ ἓν οὔτε εἰς τὴν δυάδα ἀναφέρεται· οὔτε ἡ μονὰς κινηθεῖσα σταματᾷ εἰς μονάδα καὶ ἡ δυὰς εἰς ἄλλην πάλιν μονάδα, «ἀλλὰ ἡ μονὰς κινηθεῖσα θεοπρεπῶς εἰς δυάδα, σταματᾷ εἰς τὴν Τριάδα»⁵². Καὶ «εἰς Θεὸς ὑπάρχει δι' ἡμᾶς· ὄχι μόνον διότι μία εἶναι ἡ θεότης, ἀλλὰ διότι ἀμφότερα τὰ προερχόμενα ἀπὸ αὐτὸν εἰς ἓν ἔχουν τὴν ἀναφορὰν· καὶ μία πηγαία θεότης ὑπάρχει, ὁ Πατήρ, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ μόνος αἴτιος καὶ μόνος πηγὴ θεότητος»⁵³. Ἐπομένως αὐτὰ εἶναι τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα αὐτοῦ· διότι εἶναι μόνος. Ἄρα καμμίαν κοινωνίαν δὲν ἔχει πρὸς αὐτὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καθ' ὅσον καὶ «τὰ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας δὲν ἀντιστρέφονται πρὸς ἀλληλα», θὰ ἔλεγε πάλιν ὁ οὐρανόφρων Διονύσιος⁵⁴.

Ἄλλὰ εὖγε σου διὰ τὴν ἀπάλυτον συμφωνίαν σου τόσοσιν πρὸς τοὺς θεοσόφους Πατέρας ὅσον καὶ πρὸς ἡμᾶς τοὺς σοφισθέντας ἀπὸ ἐκείνους. Συνελήφθης ὁμως, κατὰ τὸ λόγιον, ἀπὸ τὰ πτερά σου καὶ ἐπατάχθης ἐπωφελῶς

πιεροῖς καὶ λυσιτελῶς ὄντως ἐπαιτάχθης τῷ τοῦ ὀρθοῦ προ-
πολεμοῦντι λόγῳ· τὸ γὰρ εἰς αὐτὸν ἤκον, οὐ μόνον ἐπαιτάχθης,
ἀλλὰ καὶ ἰάθης κατὰ τὸ εἰρημένον ὡς ὑπὸ Θεοῦ, «παιτάξω
καὶ ἰάσομαι».

5 Ἄ γὰρ ἂν εἶπες μεθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας πρὸς
τοὺς ἐκ Πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος λέγοντας γεγεν-
νησθαι τὸν Υἱόν, ἄλλας τε προφάσεις προφασίζομένους ἐν ἁ-
μαρτίαις, μᾶλλον δὲ δυσοσεβείαις, καὶ οὐ μὴ προσιέθειται τῷ
γεγεννησθαι ἐκ Πατρὸς τὸ 'μόνον', ταῦτα καὶ αὐτὸς ἀριῶς
10 ἀφ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας ἄκουε, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγων ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· εἰέ-
ρωθέν τε τοῦτο πειρώμενος ποιητοῦσθαι καὶ τοῦ μὴ προσκεῖ-
σθαι τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ 'μόνον' καὶ αὐτῆς γὰρ
ἐκπεσεῖται τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας ὁ καὶ ἐξ
15 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγων.

21. Ποῦ γὰρ τῶν θεοπνεύσιων λογίων προβολέα τὸν Υἱόν
εὔροι τις ἂν ὠνομασμένον, καίτοι Γρηγορίῳ τῷ μεγάλῳ θεο-
λόγῳ τῶν τοῦ Υἱοῦ προσηγοριῶν πασῶν καὶ πολλάκις ἀπη-
ριθμημένων καὶ οὐκ ἀπηριθμημένων μόνον ἀλλὰ καὶ τεθεωρη-
20 μένων; Ὅς καὶ τὸ 'μονογενῆς' ἐξηγούμενος, «οὐχ ὅτι», φησί,
«μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ μονοτρόπως»· ὁ ἄλλαχοῦ
μόνος εἶπε καὶ ἰδιοτρόπως, τοῦτ' ἀδύνατος ἐξηγούμενος. Τὸ δὲ
'μόνος' ὡς εἰς· τὸ δ' 'ἐκ μόνου' ὡς ἐν παρθενίᾳ γεννήσαν-
τος, ταῦτο δ' εἰπεῖν ὡς οὐκ ἀπὸ συζυγίας. Τὸ δὲ 'μόνον' τί
25 ἂν ἄλλο εἴη ἢ ὅτι μόνος Υἱός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Πατὴρ οὐδὲ
προβολεύς· Εἰ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ, Πατὴρ μόνον λέγεται, εἰκο-
τως — καὶ γὰρ ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα — καὶ Πατρὸς λέγεται
Πνεῦμα καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματος λέγοιτ' ἂν ὡς αἰ-
τιος· Πατέρα γὰρ τῶν φώτων τοῦτον εἶπεν ὁ μέγας Ἰάκω-
30 βος· ὁ ἀδελφόθεος, τουτέστιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ὡς καὶ
'Αθανάσιος ὁ μέγας ἐξηγούμενος λέγει. Εἰ δὲ τοῦτ' οὕτως

55. Δευτ. 32, 39.

56. Λόγος 30, 20.

57. Λόγος 25, 10.

58. Ἰακ. 1, 17.

59. Ἐξήγησις εἰς ψαλμὸν 32, 15.

πράγματι μὲ τὸν λόγον πού ὑπερασιζοῖ τὸ ὀρθόν. Ὡς πρὸς αὐτόν, ὄχι μόνον ἐπατάχθη, ἀλλὰ καὶ ἰάθη κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, «θά πατάξω καὶ θεραπεύσω»⁶⁶.

Διότι ὅσα θὰ ἔλεγεσ μαζί μας καὶ μαζί μὲ τὴν ἀλήθειαν πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, προβάλλοντας καὶ ἄλλας προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, μᾶλλον δὲ δυσσεβείαις, καὶ ὅτι δὲν ἔχει προστεθῆ τὸ 'μόνου' εἰς τὸ ὅτι ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, αὐτὰ ἄκουε καὶ σὺ ὁ ἴδιος τώρα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, καὶ λέγε, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ τὸν Υἱόν, φροντίζων καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ νὰ διαπιστώσῃς τοῦτο καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν παρατίθεται εἰς τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ 'μόνου'. Αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ θὰ ἐκπέσῃ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς υἰοθεσίας διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

21. Εἰς ποῖον πράγματι μέρος τῶν θεοπνεύστων λογίων εἶναι δυνατόν νὰ εὔρη κανεῖς νὰ ὀνομάζεται ὁ Υἱὸς προβολεύς, ἂν καὶ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ θεολόγος πολλάκις ἀπηρίθμησεν ὅλας τὰς προσηγορίας τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὄχι μόνον τὰς ἀπηρίθμησεν ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπεθεώρησεν; Αὐτός, διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ «μονογενής», λέγει, «δὲν συμβαίνει μόνον ὅτι εἶναι μόνος ἐκ μόνου, ἀλλὰ καὶ μονοτρόπως»⁶⁷, ἐξηγῶν πάλιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπε μόνως καὶ ἰδιοτρόπως⁶⁸. Ἐχρησιμοποίησε δὲ τὸ 'μόνος' ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἑνός· τὸ δὲ 'ἐκ μόνου' ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ γεννήσαντος ἐν παρθενίᾳ, δηλαδὴ χωρὶς συζυγίαν. Τὸ δὲ 'μόνον' τί ἄλλο θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρὰ ὅτι μόνον Υἱός, ἀλλὰ ὄχι καὶ Πατὴρ οὔτε προβολεύς; Ἐὰν δὲ καὶ ὁ Πατὴρ λέγεται μόνον Πατὴρ, εἶναι εὔλογον — καθ' ὅσον τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ Πατρὸς — ὅτι λέγεται καὶ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ ὅτι θὰ ἐλέγετο αἴτιος τοῦ Πνεύματος· διότι ὁ ἀδελφός-θεος Ἰάκωβος τὸν εἶπε Πατέρα τῶν φώτων⁶⁹, δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὅπως λέγει καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐρμηνεύων αὐτὰ⁷⁰. Ἐὰν δὲ οὕτως ἔχουν αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅπως καὶ ἔχουν, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ καὶ

ἔχει, ὡπερ οὖν ἔχει, λέγοι' ἂν καὶ ὁ Υἱὸς Πατὴρ φωτὸς, τουτέστι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰ καὶ ἐξ αὐτοῦ κατὰ σὲ τὸ Πνεῦμα.

Εἰ γοῦν ταῦτ' ἦν ὀνομάσαι, ὅλον Πατέρα φωτὸς ἢ προ-
 5 βολέα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πῶς ἂν οὐχὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ
 σχεδὸν πάντων ὀνομάτων ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος
 προῦθηκε, καίτοι τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἀγωνιζόμενος δεικνύ-
 ναι; Διό φησιν· «εἰ μέγα τῷ Πατρὶ τῷ μηδαμόθεν ὠρμηθεῖν,
 οὐκ ἔλαιον τῷ Υἱῷ τὸ ἐκ τοιοῦτου Πατρὸς. Καὶ πρόοεσι τῷ
 10 Υἱῷ τὸ τῆς γεννήσεως προἄγμα τοσοῦτον». Εἰ γοῦν προση-
 τὸ προβολέα εἶναι, πῶς οὐκ ἂν εἶπε προἄγμα τοσοῦτον, δι' ὃ
 καὶ μᾶλλον ἂν δεικνύειν ἔδοξεν ἴσον τῷ Πατρὶ; Ἄλλ' οὐκ
 εἶπεν· οὐκοῦν οὐδὲ πρόοεσιν.

22. Ὁ γὰρ μέγας οὗτος θεολόγος οὐδ' ἀπλῶς οὕτω τὸ ἐκ-
 15 πορευόμενον ἴδιον τίθησι τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορευόμενον, προορῶν δήπου καὶ προανατιρέπων
 σου τὴν δυσσεβῆ προσθήκην. Ἀνατιέρω γὰρ μικρὸν εἰπὼν,
 τὸν μὲν Πατέρα γεννήτορα καὶ προβολέα, τὸν δὲ Υἱὸν προ-
 βολέα μὲν οὐ, γέννημα δὲ μόνον, προϊῶν, ἡμεῖς δέ, φησὶν, «ἐ-
 20 πὶ τῶν ἡμετέρων ὄρων ἰσιτάμενοι, τὸ ἀγέννητον εἰσάγομεν
 καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον». Οὐκ
 εἶπε τὸ ἐκπορευόμενον ἀπλῶς ἴδιον τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν,
 ἵνα μὴ τις ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι νο-
 25 μίσῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ μὲν γὰρ γεννητὸν συνεισάγει
 τῇ διανοίᾳ τὸν Πατέρα, τὸ δὲ ἐκπορευτὸν οὐχ οὕτω. Διὰ
 τοῦτο τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἴδιον τίθηκε τοῦ Πνεύ-
 ματος· «τοῦτο γάρ», φησὶ καὶ Βασίλειος ὁ μέγας, «γνωριστι-
 κὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ
 30 ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεισάνασθαι». Ἄλλ' ὁρᾷς, ὅπως παρ' ἡμῶν

80. Λόγος 29, 11.

81. Λόγος 29, 11.

ὁ Υἱὸς Πατὴρ φωτὸς, ἦτοι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐὰν κατὰ τὴν ἄποψίν σου τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἀπὸ αὐτόν.

Ἐὰν λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ δώσωμεν καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα, δηλαδὴ νὰ τὸν εἴπωμεν πατέρα τοῦ φωτὸς ἢ προβολέα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πῶς δὲν θὰ προέθετεν ἀπὸ ὅλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα αὐτοῦ ὁ μέγας εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγόριος τοῦτο, ἀφοῦ ἠγωνίζετο νὰ δείξῃ τὸ ὁμότιμον πρὸς τὸν Πατέρα; Διὰ τοῦτο λέγει, «ἐὰν διὰ τὸν Πατέρα εἶναι μέγα τὸ ὅτι δὲν προῆλθεν ἀπὸ πουθενά, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον διὰ τὸν Υἱὸν τὸ ὅτι προῆλθεν ἀπὸ τοιοῦτον Πατέρα. Καὶ συνυπάρχει εἰς τὸν Υἱὸν ἔν τῶσον μέγα πρᾶγμα, ἢ γέννησις»⁶⁰. Ἐὰν λοιπὸν συνυπῆρχεν ἡ ιδιότης τοῦ προβολέως, πῶς δὲν θὰ ἔλεγε ἔν τῶσον σπουδαῖον πρᾶγμα, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ τὸν ἀπεδείκνυεν ἰσχυρότερα ὡς ἴσον μὲ τὸν Πατέρα; Ἄλλὰ δὲν τὸ εἶπεν ἐπομένως οὔτε ἐνυπάρχει.

22. Ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος δὲν προσδίδει ἀπλῶς εἰς τὸ Πνεῦμα τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκπορευτοῦ, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτόν, προβλέπων κατὰ κάποιον τρόπον καὶ προανατρέπων τὴν δυσσεβῆ προσθήκην σου. Διότι ἀφοῦ εἶπε προηγουμένως τὸν μὲν Πατέρα γεννήτορα καὶ προβολέα, τὸν δὲ Υἱὸν ὄχι προβολέα ἀλλὰ μόνον γέννημα, προχωρῶν λέγει, ἡμεῖς δὲ «ιστάμενοι εἰς τὰ ὄριά μας εἰσάγομεν τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητόν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον»⁶¹. Δὲν εἶπεν ἀπλῶς ὅτι τὸ ἐκπορευτόν εἶναι ιδιότης τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διότι τὸ μὲν γεννητόν συνεισάγει νοερῶς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ ἐκπορευτόν ὄχι. Διὰ τοῦτο ἔθεσεν ὡς ιδιότητα τοῦ Πνεύματος τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτόν «τοῦτο, λέγει ὁ μέγας Βασίλειος, ἔχει ὡς γνωριστικὸν σημεῖον τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὅτι ἀναγνωρίζεται μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ μαζὶ μὲ αὐτόν, καὶ ὅτι λαμβάνει ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς». Ἄλλὰ βλέπεις, πῶς ἀπεμακρύνθητε ἀπὸ τὴν κοινωνίαν μας δικαίως, διότι

δικαίως ἀπελήλασθε τῆς κοινωνίας, οὐκ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων
δρων καὶ τῆς εὐσεβείας ἰσιτάμενοι;

Ἡ γὰρ καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα προσερεῖς, ὡς καὶ ἀνω-
τέρω δέδεικται, ἵν' ἐκπορευόμενον εἴη σοι καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ
5 Πνεῦμα, ἢ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἂν ἴδιον εἴη
σοι τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὸ ἐκπορεύειν ἴδιον εἶναι νομίσεις
τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀπ' ἐναντίας θεολογήσεις τοῦ τὸ θεολογεῖν
ἐπωνυμίαν κησομένου καὶ πρὸς τὴν ἐναντίον ὄντως μοῖραν
σιτήση καὶ παρ' ἡμῶν ἐκκήρυκτος γενήσῃ· τὰς γὰρ αὐτοῦ φω-
10 τὰς ἐκφαντορίας οὕσας ἴσμεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλὰ
γὰρ, ὡσπερ τῆς νοτίδος ἐξ ὑγρῶν σωμάτων ἐκπορευομένης
καὶ τοῦτ' ἴδιον ἐχούσης καὶ τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἰδιόν ἐστι
τὸ νοτίδα ἐκπορεύειν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦ Πνεύματος
ἴδιον ἐχοντος τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ τοῦ Πα-
15 τρὸς ἐξ ἀνάγκης ἰδιόν ἐστι τὸ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύειν.

Μόνου ἄρα τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις· καὶ
ἀεὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα καθ' ὑπαρ-
κτικὴν ἀλλ' οὐκ ἐκφαντικὴν προέλευσιν. Καὶ ἐν οἷς γὰρ τῷ
ἐκπορευτιῷ μὴ συνεκρωνεῖται τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, συνυπακούό-
20 μερόν ἐστιν ἀεὶ τοῖς συνειῶς ἀκούουσιν, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ
Υἱοῦ τῷ γεννητιῷ συνυπακούεται. Γεννητὸς γὰρ καὶ ἡμῶν
ἀπάντων ἕκαστος· γεννητὸς δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ταῦτόν δ' εἶ-
πεῖν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς, μόνος ὁ Υἱός, ὥστε τὸ συννημένον
τοῦτ' ἐστιν ἴδιον αὐτοῦ καὶ ἀεὶ συννοεῖται, κἂν μὴ συνεκρω-
25 νῆται. Τὸν αἰτὸν οὖν τρόπον ἐκπορευτὸν ἂν εἴποις καὶ τὸ
πνεῦμα τὸ ἡμέτερον. Οὐκοῦν οὐ τὸ ἀπλῶς ἐκπορευτὸν ἴδιον
τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτὸν·
ἐκεῖνος γὰρ δεῖ Πατήρ. Τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐστὶν ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπορευτὸν ὑπάρχειν, εἰ μὴ καὶ ὁ Υἱός εἴη σοι Πατήρ.
30 Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς τῷ ἐκπορευτιῷ συνυπακούεται,
ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καθάπερ καὶ τῷ γεννητιῷ·

δέν παραμένετε εἰς τὰ ἰδικά μας καὶ εἰς τῆς εὐσεβείας τὰ ὅρια;

Διότι δύο λύσεις ὑπάρχουν. Ἡ χαρακτηρίζεις καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα, ὅπως ἐδείχθη ἀνωτέρω, διὰ νὰ ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸ Πνεῦμα, ἢ τὸ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται δέν θεωρεῖς ὡς ιδιότητα τοῦ Πνεύματος, οὔτε νομίζεις ιδιότητα τοῦ Πατρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, θὰ θεολογήσης δὲ ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἔχοντα τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ θεολόγου καὶ θὰ τοποθετηθῆς εἰς τὴν ἀντίθετον παράταξιν καὶ θὰ ἀποκηρυχθῆς ἀπὸ ἡμᾶς· διότι τὰς φωνὰς αὐτοῦ θεωροῦμεν ὅτι εἶναι ἐκδηλωτικὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἀλλὰ βεβαίως, ὅπως ἡ ὑγρασία προέρχεται ἀπὸ ὑγρὰ σώματα καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ἰδιότης τῆς, καὶ ἰδιότης τῶν ὑγρῶν σωμάτων εἶναι νὰ προβάλλουν ὑγρασίαν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἀφοῦ τὸ Πνεῦμα ἔχει ὡς ιδιότητα νὰ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ὁ Πατὴρ ἰδιότητα ἔχει ἀναγκαστικῶς νὰ ἐκπορεύῃ τὸ Πνεῦμα.

Ἄρα εἰς τὸν Πατέρα μόνον ἀνήκει ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος· καὶ πάντοτε ἀπὸ τὸν Πατέρα μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα κατὰ ὑπαρκτικὴν ἀλλ' ὄχι ἐκφραστικὴν προέλευσιν. Διότι ἀκόμη καὶ ὅπου δέν συνεκφωνεῖται τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲ τὸ ἐκπορευτὸν, πάντοτε συνυπακούεται διὰ τοὺς ἀκούοντας συνετῶς, ὅπως συνυπακούεται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μὲ τὸ γεννητὸν. Πράγματι γεννητὸς εἶναι καὶ ἕκαστος ἡμῶν· γεννητὸς δὲ ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἦτοι ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα, εἶναι μόνος ὁ Υἱός, ὥστε τὸ συνημμένον τοῦτο εἶναι ἴδιον γνῶρισμα αὐτοῦ καὶ πάντοτε συννοεῖται, ἀκόμη καὶ ἂν δέν συνεκφωνῆται. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θὰ ἠδύνασο νὰ εἴπῃς ἐκπορευτὸν καὶ τὸ ἰδικόν μας πνεῦμα. Ἐπομένως ἴδιον γνῶρισμα τοῦ Πνεύματος δέν εἶναι τὸ ἀπλῶς ἐκπορευτὸν, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτὸν· διότι ἐκεῖνος εἶναι πάντοτε Πατὴρ. Εἶναι ἄρα ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ἐκπορευτὸν καὶ ἀπὸ τὸν Υἱόν, ἐκτός ἂν διὰ σέ καὶ ὁ Υἱός εἶναι Πατὴρ. Ὅχι μόνον δὲ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς συνυπακούεται μὲ τὸ ἐκπορευτὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὅπως ἀκριβῶς καὶ μὲ τὸ

ὡς γὰρ οἱ ἔνθεοι θεολόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὃ καὶ ἀνω-
 τέρω ἔφημεν, χωρὶς τοῦ γεννητιῶς τε καὶ ἐκπορευτιῶς, ὡς
 ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τοιγαροῦν παν-
 τάπασι ἀδύνατον εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

- 5 23. Πρὸς δέ, εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ δι' αὐτοῦ
 τὴν ὑπαρξιν ἔχει κατὰ σέ, αὐτὸς ἐστὶν ἕνωσις Πατρὸς καὶ
 Πνεύματος. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριός
 φησιν, «ἀναρχον καὶ ἀρχὴ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἰς Θεός»,
 «φύσις δὲ τοῖς τριοῖ μία ἕνωσις δὲ ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ καὶ
 10 πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἐξῆς, οὐχ ὡς συναλείφεσθαι, ἀλλ' ὡς
 ἔχεσθαι»;

Ἐκούων γὰρ τις διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ
 συναπιόμενον, νοεῖν ἂν ἔχοι τοῦτο λεγόμενον, διὰ τὴν κατὰ
 τὴν ὁμολογίαν ἐκφώνησιν, μέσου κειμένου τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ὅτι
 15 Πατρὸς Πνεῦμα οὐκ ἂν ἄλλως λέγοιτο, εἰ μὴ διὰ τὸν Υἱόν.
 Ἐνωσις δὲ ὁ Πατήρ πῶς ἂν εἶη, εἰ μὴ προσεχῶς ἔχει πρὸς
 ἑκάτερον ἀμέσως προβαλλόμενος ἑκάτερον; Ἀλλὰ καὶ τὸ
 οὐχ ὡς συναλείφεσθαι δέ, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι, τὴν προσεχῆ καὶ ἄ-
 μεσον ἑκατέρου σχέσιν πρὸς αὐτὸν δηλοῖ.

- 20 24. Τί δέ, ὅτι «τὸ ἀναρχον καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μετὰ τῆς
 ἀρχῆς εἰς Θεός»; Εἰ γὰρ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἦδει, τὸ ἐκ τῆς
 ἀρχῆς ἂν εἶπεν, οὐ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς.

25 25. Οὐκοῦν διὰ τὴν ἀκούσης διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπο-
 ρεύεσθαι, ὡς συμπαρομαρτιῶν τῷ λόγῳ νόησον. Οὕτω γὰρ
 καὶ τὴν ἑκείνου οὐκ εἰς τὴν ἑκείνου, ἀλλ' εἰς τὴν ἑκείνου, τῷ
 τῆς θεολογίας ἐπωνύμῳ συνάδων μεταλήψῃ. «Πνεῦμα γὰρ»,
 φησί, «μεμαθήκαμεν», Δαμασκηνὸς ὁ θεῖος, «τὸ συμπαρομαρ-
 τῶν τῷ λόγῳ καὶ φανεροῖν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν». Συμπαρο-

62. Λόγος 42, 15. Ἐκείνου εἶναι ὁ Πατήρ, ἀρχὴ ὁ Υἱός, τὸ μετὰ
 τῆς ἀρχῆς (τοῦ Υἱοῦ) εἶναι τὸ Πνεῦμα.

63. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 7.

γεννητόν. Διότι, ὅπως μᾶς διδάσκουν οἱ ἔνθεοι θεολόγοι, κατὰ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω, ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, μὲ τὴν διαφοροποίησιν τοῦ γεννητῶς καὶ τοῦ ἐκπορευτῶς· διὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

23. Ἐπὶ πλέον δέ, ἐάν κατὰ τὴν γνώμην σου τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἔχη τὴν ὑπαρξιν δι' αὐτοῦ, αὐτὸς εἶναι ἔνωσις Πατρὸς καὶ Πνεύματος. Πῶς λοιπὸν ὁ ἴδιος μέγας εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγόριος λέγει, «ἀναρχον καὶ ἀρχὴ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ εἰς Θεός», «ἡ φύσις δὲ εἰς τὰ τρία εἶναι μία· ἔνωσις δὲ εἶναι ὁ Πατήρ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ πρὸς τὸν ὁποῖον ὀνόζονται τὰ ἐπόμενα, ὄχι ὥστε νὰ συγχωνεύωνται ἀλλὰ ὥστε νὰ ἐνώωνται»⁶².

Οὕτως, ὅταν ἀκοῦη κανεὶς ὅτι τὸ Πνεῦμα συνάπτεται μὲ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐννοῇ ὅτι τοῦτο λέγεται λόγῳ τῆς σειρᾶς εἰς τὴν ἐκφώνησιν κατὰ τὴν ὁμολογίαν, ὅπου ὁ Υἱὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Καὶ ὅτι εἶναι Πνεῦμα Πατρὸς, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ἄλλως εἰμὴ λόγῳ τοῦ Υἱοῦ. Πῶς δὲ θὰ ἦτο ἔνωσις ὁ Πατήρ, ἐάν δὲν ἦτο καὶ πρὸς τὸ ἓν καὶ πρὸς τὸ ἄλλο παράπλευρος προβάλλων ἀμέσως καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο; Ἄλλὰ καὶ τὸ «ὄχι ὥστε νὰ συγχωνεύωνται ἀλλὰ ὥστε νὰ ἐνώωνται» δηλώνει τὴν προσεχῆ καὶ ἀμεσον σχέσιν ἐκατέρου πρὸς αὐτόν.

24. Τί δὲ σημαίνει ὅτι «τὸ ἀναρχον καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ εἰς Θεός»; Ἐάν ἀνεγνώριζε τὸ Πνεῦμα καὶ ἐξ Υἱοῦ, θὰ ἔλεγε τὸ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὄχι τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς.

25. Ἐπομένως, ὅταν ἀκούσης ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται διὰ τοῦ Υἱοῦ, κατανόησε ὅτι τοῦτο συμπαρομαρτεῖ εἰς τὸν Λόγον. Διότι οὕτω θὰ ἐννοήσης καὶ τὴν ἑξῆς ὄχι ὡς ἑκ' κακῶς, ἀλλὰ ὡς ἑξῆς, συμφωνῶν μὲ τὸν ἐπώνυμον τῆς θεολογίας. «Διότι, λέγει ὁ θεῖος Δαμασκηνός, Πνεῦμα ἐμάθομεν τὸ συμπαρομαρτεῖν εἰς τὸν Λόγον καὶ φανερῶνον τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ»⁶³. Συμπαρομαρτεῖν δὲ

μαριεῖν δέ ἐστι τὸ συνακολουθεῖν, ὡς ὁ αὐτὸς ἐκεῖ φησιν ὥστε οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ σὺν τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, συνακολουθούσης ἀδιασιάτως τε καὶ ἀχρόνως τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως. Μεμαθήκαμεν δὲ εἶπεν, ὡς τῶν
 5 πρὸς αὐτοῦ θεοφόρων οὐτιῶ διδασκόντων, παρ' ὧν μυηθεὶς οὐτιῶ νοεῖν τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο λέγειν παντάπασιν ἀπηγόρευσεν.

Εἰ δ' ὁ μέγας Βασιλείος οὐδὲν εἶναι φησιν ἀπῆδον εἰς τὴν 'ἐκ' τὴν 'διὰ' μεταλαμβάνειν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν κτισμάτων,
 10 διὸ καὶ τὸν ἀπόστολον προήγαγεν εἰπόντα, «ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα», παρ' αὐτοῦ γὰρ δεδημιουργηται καὶ δι' αὐτοῦ συνέχονται καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφονται τὰ ὄντα πάντα, ὁ δὲ ἱερὸς Δαμασκηνὸς κἀν τῷ ἐβδόμῳ τῶν Θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων προθεὶς πάλιν δ καὶ ἀνω-
 15 τέρῳ ἔφημεν, μετὰ τινὰ συναδῶν τῷ Καιτηχητικῷ λόγῳ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου, «τὸ ἅγιον Πνεῦμα δύναμις εἶναι φησιν οὐσιώδη, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην καὶ αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Λόγου, ὅσῳ ἐκφαντικῆν, οὐ χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ ἐν ᾧ ἐστι καὶ τοῦ Λόγου ᾧ
 20 συμπαρομαρτεῖ δυναμένην», ἃρ' οὐ σαφὲς κἀντιεῦθεν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

26. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ παρὰ τῶν θεολόγων ποτὲ μὲν ὁ Πατρὶς μέσος εἶναι λέγεται Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ποτὲ δὲ ὁ Υἱὸς μέσος τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Πνεύματος, ποτὲ δὲ τὸ
 25 Πνεῦμα μέσον Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ, οὐκ ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, οὐδ' ἂν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχοι. Τοῖς γὰρ ἐφεξῆς τρισὶ σημεῖοις, οὐκ ἂν εἴη ποτέ τι τῶν ἐκατέρωθεν κειμένων ἄκρων μέσον ἀλλ' ἔοικεν ἢ ἐπὶ τῆς θεολογίας μεσότης νοουμένη τοῖς ἐπὶ τῶν γωνιῶν
 30 τοῦ ἰσοπλεύρου τριγώνου σημεῖοις ἄκροις· ἐκεῖ γὰρ ἕκαστον μέσον ἐκατέρωθεν εὐρίσκειται. Ἄν δὲ καὶ τὸν μεσότητα πρῶτον ἔχοντα ἐν ἀριθμοῖς ἐπισωρεύσας ὡς ἐν ἐπιπέδῳ θῆς, οὐτιῶ

84. Ρωμ. 11, 36. Βλ. Μεγάλου Βασιλείου, Λόγος Περὶ ἁγίου Πνεύματος 5.

85. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 7.

εἶναι τὸ συνακολουθεῖν, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει ἐκεῖ. Ὡστε τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ μαζί με τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, καθὼς τὴν γέννησιν συνακολουθεῖ ἀδιαστάτως καὶ ἀχρόνως ἢ ἐκπόρευσις. «Ἐμάθομεν» δὲ εἶπε, διότι οὕτω διδάσκουν οἱ πρὸ αὐτοῦ θεοφόροι, ἀπὸ τοῦς ὁποίους ἐμυήθη οὕτω νὰ ἐννοῇ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀπηγόρευσε ἐντελῶς νὰ τὸ λέγῃ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Ὁ μέγας Βασίλειος λέγει ὅτι δὲν ἀπάδει τίποτε εἰς τὸ νὰ ἐκλαμβάνωμεν τὴν ἑξῆς ὡς ἑξῆς, ἀλλὰ τοῦτο εἰς τὰ κτίσματα, διό καὶ προέβαλε τὸν ἀπόστολον νὰ λέγῃ «ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα»⁴⁴, διότι ἀπὸ αὐτὸν ἔχουν δημιουργηθῆ καὶ δι' αὐτοῦ συνέχονται καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφουν ὅλα τὰ ὄντα, ὁ δὲ ἱερός Δαμασκηνός εἰς τὸ ἑβδομον τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων του, ἀφοῦ ἔθεσε προηγουμένως τὸ ἀνωτέρω ἀναφερθὲν χωρίον, ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον, συμφωνῶν μετὰ τὸν Κατηχητικὸν λόγον τοῦ Νύσσης θείου Γρηγορίου λέγει «ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι δύναμις οὐσιώδης, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν καὶ ἐκφράζει αὐτὸν, δηλαδὴ τὸν Λόγον, δὲν δύναται δὲ νὰ χωρισθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τὸν ὁποῖον ὑφίσταται καὶ ἀπὸ τὸν Λόγον εἰς τὸν ὁποῖον συμπαρομαρτεῖ»⁴⁵. Δὲν εἶναι λοιπὸν σαφές καὶ ἀπὸ ἐδῶ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ;

26. Ὅχι βεβαίως. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦς θεολόγους λέγεται ἄλλοτε μὲν ὁ Πατὴρ μέσος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἄλλοτε δὲ ὁ Υἱὸς μέσος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, ἄλλοτε δὲ τὸ Πνεῦμα μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τρίτον ἀπὸ τὸν Πατέρα τὸ Πνεῦμα, οὔτε νὰ ἔχη τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ. Διότι εἰς τὰ τρία συνεχῆ σημεῖα, δὲν θὰ ἦτο ποτέ δυνατόν ἓν ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν κειμένων ἄκρων νὰ εἶναι μέσον ἄλλὰ προφανῶς ἢ ἐπὶ τῆς θεολογίας μεσότης νοεῖται κατὰ τὰ ἄκρα σημεῖα τῶν γωνιῶν τοῦ ἰσοπλεύρου τριγώνου· ἐκεῖ πράγματι ἕκαστον σημεῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῶν ἄλλων δύο. Ἄν τὸν πρῶτον ὁ ὁποῖος ἔχει μεσότητα ἐπισωρεύσεως ὀρθομητικῶς ὡς εἰς ἐπίπεδον

τόν τε πρῶτον ἐνεργεία τρίγωνον ἀποιελέσεις ἀριθμόν, καὶ ἦν ἂν λάβοις τῶν ἐν αὐτῷ μονάδων μέση δυοῖν ὑπολοίποιν ἔσται. Εἴ τις οὖν ἀρχὴν καὶ αἴτιον τῶν δύο κέντρων ὑποδοῖτο ἰὸ ἐν, προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖνο πρὸς 5 ἐκάτερον ἔχει κὰν ταῖς μονάσαι δῆπου τὸν αὐτὸν τρόπον.

27. Τί δέ, οἱ λέγοντες ὡς ἐν ἕκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τὸ ἕτερον οὐχ ἥτιον ἢ πρὸς ἑαυτὸ, ἀρ' οὐκ ἀριδῆλως ἀμέσως ἔχειν παριστῶσι πρὸς ἄλληλα;

28. Τί δ' ὁ ἐμμέτροις Ἔπεισι θεολογικῶς τε ἅμα καὶ παιρι- 10 κῶς ἐγκελευόμενος, ὡς εἶπερ ἀκούσαις περὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, «ὡς ῥα Θεοῖο τὰ δεύτερα Πατρὸς ἔχουσι, οὕτω νοεῖν κέλομαι σε λόγους σοφίης θαυτοκόλπου»· ὡς εἰς ρίζαν ἀναρχον ἀνέρχεται, οὐ θεότητα τέμνει. Εἴ γὰρ μὴ ἀμέσως ἦν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἂν δεύτερον καὶ τοῦτι' ἀπὸ τοῦ 15 Πατρὸς εἴθδει, καθὰ καὶ τὸν Υἱόν.

29. Καὶ μὴν ἐκπόρευσις, ἐφ' οὐπερ ἂν λέγοιτο, πρόδοδος τις καὶ κίνησις ἐστὶ, κατὰ ἄλλῃλος τῷ τε ἐκπορεύονται καὶ τῷ ἐκπορευομένῳ. Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος πρόδοδος διτιτὴ διὰ τῆς θεοπνεύστου κηρύττειται Γραφῆς· προχεῖται γὰρ ἐκ τοῦ Πα- 20 τρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ δὲ θούλει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐπὶ πάντας τοὺς ἀξίους, οἷς καὶ ἐπαναπαύεται καὶ ἐνοικεῖ. Αὕτη οὖν ἢ κίνησις τε καὶ πρόδοδος, εἰ δὲ θούλει καὶ ἐκπόρευσις — οὐδὲ γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν, ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, «ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε ἐν 25 μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ, γῆ ἐσελῶθη», ἐκπόρευσιν ἐνιαῦθα λέγων τὴν τοῦ Πνεύματος ἔκχυσιν ἐπὶ πᾶσαν σάρκα τὴν εἰς Χριστὸν πιστεύσασαν, ἥτις ἐρημος ἦν πρότερον τῆς χάριτος, ὥσπερ καὶ σεισμὸν τῆς γῆς τὴν ἐξ εἰδωλολατρίας πρὸς Θεὸν μετάρθεσιν — αὕτη οὖν ἢ 30 ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πρόδοδος τοῦ Πνεύματος οὐκ ἂν εἶη πάντως καὶ διὰ τῶν ἀξίων· καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς

66. Γρηγορίου Θεολόγου, Θεολογικά ἐπη, Περὶ Πνεύματος στ. 54-57, PG 37, 412 A.

67. Ψαλμ. 67, 8 ε.

68. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 31, 25.

σχῆμα, τότε τὸν πρῶτον ἀριθμὸν θὰ καταστήσης ἐνεργῶς τρίγωνον καὶ ἐκείνη ἀπὸ τὰς μονάδας τὴν ὁποίαν θὰ λάβῃς θὰ εἶναι μέση τῶν δύο ὑπολοίπων. Ἐὰν λοιπὸν κανεῖς ὑποθέσῃ τὸ ἓν ἀρχὴν καὶ αἴτιον τῶν δύο κέντρων, κατ' ἀνάγκην προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκεῖνο ἔχει παρομοίαν βεβαίως θέσιν καὶ πρὸς τὰς μονάδας.

27. Αὐτοὶ δέ, οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ ἔχει πρὸς τὸ ἄλλο ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅσον ἔχει πρὸς ἑαυτό, ἄρα γε δὲν παριστοῦν αὐτὰ σαφῶς νὰ ἔχουν πρὸς ἄλληλα ἀμέσως;

28. Αὐτὸς δέ, ὁ ὁποῖος παραγγέλλει μὲ τὰ ἔμμετρα Ἔπη θεολογικῶς καὶ πατρικῶς, μαζί, ὅτι ἐὰν ἀκούσῃς περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, «ὅτι ἔχουν τὴν δευτέραν θέσιν μετὰ τὸν Θεὸν Πατέρα, σὲ συμβουλεύω νὰ ἐννοῆς λόγους βαθυκόλπου σοφίας»⁶⁶ ὅτι εἰς ρίζαν ἀναρχον ἀνέρχεται, δὲν τέμνει τὴν θεότητα. Διότι, ἐὰν τὸ Πνεῦμα δὲν ἦτο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς, δὲν θὰ ἔθετε καὶ τοῦτο δεύτερον ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ τὸν Υἱόν.

29. Καὶ βεβαίως ἡ ἐκπόρευσις, δι' ὁποῖονδήποτε καὶ ἂν ἐλέγετο, εἶναι πρόοδος καὶ κίνησις κατάλληλος καὶ εἰς τὸν ἐκπορευόμενον καὶ εἰς τὸν ἐκπορευόμενον. Ἡ δὲ πρόοδος τοῦ Πνεύματος κηρύσσεται διττῇ διὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς· διότι προχέεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐὰν δὲ θέλης καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πρὸς ὄλους τοὺς ἀξίους, εἰς τοὺς ὁποῖους ἐπαναπαύεται καὶ ἐνοικεῖ. Αὕτη λοιπὸν ἡ κίνησις καὶ πρόοδος, ἐὰν δὲ θέλης καὶ ἐκπόρευσις — διότι δὲν θὰ κατατριβῶμεν εἰς διαμάχας διὰ τὰς λέξεις· καὶ ὁ Δαβὶδ ἄλλωστε λέγει, «Θεέ, κατὰ τὴν ἔξοδόν σου εἰς τὸ μέσον τοῦ λαοῦ σου, κατὰ τὴν διάβασίν σου διὰ τῆς ἐρήμου, ἐσείσθη ἡ γῆ»⁶⁷, ὡς ἐκπόρευσιν ἐδῶ ἐννοῶν τὴν ἐκχυσιν τοῦ Πνεύματος πρὸς πᾶσαν σάρκα πιστεύσασαν εἰς Χριστόν, ἡ ὁποία προηγουμένως ἦτο ἔρημος τῆς χάριτος, ὡς σεισμόν δὲ τῆς γῆς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρίαν εἰς τὸν Θεόν⁶⁸ — αὕτη λοιπὸν ἡ πρόοδος τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲν πραγματοποιεῖται πάντως καὶ διὰ τῶν ἀξίων ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα πάλιν πρὸς αὐ-

αυτοὺς πάλιν, ἐν οἷς οἰκεῖ τε καὶ ἀναπαύεται χάριτι τὸ Πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον. Ἀνάπανσις γάρ ἐστιν ἐν τούτοις, ἀλλ' οὐκ ἐξ
αὐτῶν κινήσις τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἐπ' αὐτοὺς
κινήσεως παῦλα· κἂν τινες μειαδιδόναι δύναμιν ἐκλήσαντο,
5 ἀλλ' ἐτέρω πάντως τρόπῳ.

Ἡ μέντοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἣν ἔφημεν, πρόδος τοῦ
Πνεύματος καλεῖται καὶ εὐδοκία Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ, ὡς
διὰ φιλανθρωπίαν πάντως τελεσθεῖσα, καὶ ἀποσιολή καὶ δό-
οις καὶ συγκαιάθασις, καὶ χρονικῶς αἰεὶ προάγεται καὶ πρὸς
10 τινὰς καὶ δι' αἰτίας, ἵνα ἀγιάσῃ καὶ διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ
καὶ τοὺς ἀπειθεῖς ἐλέγξῃ· μία μὲν οὖν αὕτη κίνησις καὶ
πρόδος τοῦ Πνεύματος.

Ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀναιτίως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη καὶ
ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ φιλανθρωπίαν, ὡς μὴ κατὰ θέλησιν ἀλλὰ
15 κατὰ φύσιν μόνην ἐκ τοῦ Πατρὸς οὕσα προαιώνιος καὶ ὑπερ-
φυσική τοῦ Πνεύματος ἐκπόμεναι καὶ κινήσις καὶ πρό-
δος. Ζητῆσαι δὴ χρεῶν ἡμῶς καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἄφραστον
τε καὶ ἀπερινόητον κίνησιν τὸ Πνεῦμα προσερχόμενον ἐκ τοῦ
Πατρὸς, ἃρ' ἔχει κατὰ τὰς γραφὰς καὶ «ἐν ᾧ ἀναπαύεται.»
20 θεοπροπῶς; Ζητοῦντες οὖν εὐρίσκομεν εὐδοκιμήσαντα τὸν
Πατέρα τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ διδάξαι καὶ ἀποκαλύπτειν τοῦτο
πρῶτον Ἰωάννη τῷ τοῦ Κυρίου προδρόμῳ τε καὶ βαπτιστῇ,
ὃς φησι· «καγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν
ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδοις τὸ Πνεῦμα κα-
25 ταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν
Πνεύματι ἁγίῳ». Διὸ «καὶ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἰωάννης λέγων
δι' ἐθέσθαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περισσερὰν ἐξ οὐ-
ρανῶν καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν».

Ἄλλ' ἵνα μή τις, νομίσας διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ
30 Κυρίου ταῦτα λεχθῆναι τε καὶ τελεσθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς,
οὐχ ἰκανὸν εἶναι δεῖγμα τοῦτ' εἶπη πρὸς εὐρεσιν τοῦ ζητου-

69. Ἰω. 1, 33.

70. Ἰω. 1, 32.

τούς, εἰς τοὺς ὁποίους κατοικεῖ καὶ ἀναπαύεται διὰ τῆς χάριτος τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πράγματι εἰς αὐτοὺς εἶναι ἀνάπαυσις, ἀλλ' ἄχι ἐξ αὐτῶν κινήσεις τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ παῦλα τῆς πρὸς αὐτοὺς κινήσεως· καὶ ἂν μερικοὶ ἀπέκτησαν δύναμιν μεταδόσεως, ἀλλ' αὕτη πραγματοποιεῖται μὲ ἄλλον τρόπον.

Ἡ πρόδος λοιπὸν τοῦ Πνεύματος ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν, καλεῖται καὶ εὐδοκία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς συντελεσθεῖσα ἀπὸ φιλανθρωπίαν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀποστολὴ καὶ δόσις καὶ συγκατάβασις καὶ χρονικῶς προάγεται πάντοτε καὶ πρὸς κάποιους καὶ δι' αἰτίας, διὰ νὰ ἀγιάσῃ καὶ διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ καὶ ἐλέγξῃ τοὺς ἀπειθεῖς· ἀλλὰ αὕτη εἶναι μία κινήσις καὶ πρόδος τοῦ Πνεύματος.

Ἐπάρχει δὲ καὶ ἡ ἀναιτίως καὶ ἐλευθέρως καὶ ὑπεράνω εὐδοκίας καὶ φιλανθρωπίας, καθ' ὅσον εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄχι κατὰ θέλησιν ἀλλὰ κατὰ φύσιν μόνον, προαιώνιος καὶ ὑπερφυεστάτη ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος καὶ κινήσις καὶ πρόδος. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, αὕτη ἡ ἄφραστος καὶ ἀπερινόητος κινήσις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Πνεῦμα προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄρα γε ἔχει κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ «αὐτὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπαύεται» θεοπρεπῶς; Ζητοῦντες λοιπὸν εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ἠϋδόκησε νὰ διδάξῃ καὶ ἀποκαλύψῃ τοῦτο πρῶτον εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον τοῦ Κυρίου καὶ Βαπτιστήν, ὁ ὁποῖος λέγει· «καὶ ἐγὼ δὲν τὸν ἐγνώριζα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὁποῖος μὲ ἔστειλε νὰ βαπτίζω εἰς ὕδωρ, ἐκεῖνος μοῦ εἶπεν· αὐτὸς εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἴδῃς νὰ κατέρχεται καὶ νὰ μένῃ τὸ Πνεῦμα, αὐτὸς εἶναι ὁ βαπτίζων εἰς ἅγιον Πνεῦμα»⁶⁶. Διὸ «καὶ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἰωάννης λέγων, ὅτι εἶδον τὸ Πνεῦμα νὰ καταβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸν ὡς περιστέρα καὶ ἔμεινεν εἰς αὐτόν»⁶⁷.

Ἄλλὰ διὰ νὰ μὴ εἴπῃ κανεὶς, νομίσας ὅτι ταῦτα ἐλέχθησαν καὶ ἐτελέσθησαν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς χάριν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι κατάλληλον ἐνδεικτικὸν πρὸς εὐρεσιν τοῦ ζητουμένου, ὡς ἀκούση καὶ

μένου ἀκουέτω Δαμασκηνοῦ τοῦ θείου γράφοντος ἐν ὀγδόῳ
 τῶν Δογματικῶν, «πιστεύομεν καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸ
 ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον», καὶ
 ἐν τῷ περὶ θείου τόπου, «Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι, δύ-
 5 ραμις ἀγιαστικῆ ἐνυπόστατος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀδιασπάτως ἐκ-
 πορευομένη καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυομένη». Διὸ καὶ ταμίαις τοῦ
 θείου Πνεύματος ὁ Χριστὸς ἐκ Θεοῦ γνήσιος Υἱὸς ἐστί τε
 καὶ λέγεται. Ὁ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς δεικνύς,
 «ἀνάγκη πᾶσα», φησί, «τῆς θείας φύσεως εἶναι λέγειν τὸ
 10 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἧς καὶ ἔστιν ἀπαρχὴ κατὰ τὸν ἀπόστολον·
 εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστι κτίσμα, Θεὸς δὲ μᾶλλον ὡς ἐκ Θεοῦ
 καὶ ἐν Θεῷ». Καὶ πάλιν, «Θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἐν
 Υἱῷ παρὰ Πατρὸς φυσικῶς ὑπάρχον καὶ ὅλην αὐτοῦ τὴν
 ἐνέργειαν ἔχον». Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ Διαλόγου θεῖος Γρηγόριος
 15 ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ φησὶν, «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅ-
 γιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ μένει».
 «Ὅτι γὰρ ἂν θεώμενοι σεφθελήμεν πηγὴν ζωῆς εἰς ἑαυτὴν
 χεομένην καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἐσιῶσαν ὀρῶντες», κατὰ τὸν μέγαν
 ἐν θεοφάντοισι Διονύσιον.
 20 Καὶ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν προαιώνιον
 ἀκείνην καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσίν τε καὶ πρόοδον ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον, πῶς ἂν
 διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ᾧ ἀναπαύεται αὐτὴν ἔχει τὴν πρόοδον; Οὐ-
 κοῦν εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πάλιν προέρχεται θεολεγεῖται, οὐ
 25 καὶ ἐκείνην πάντως, ἀλλὰ κατ' ἑτέραν πρόοδον, ἧτις ἐστὶν
 ἢ πρὸς ἡμᾶς φανέρωσις καὶ πρὸς τοὺς ἀξίους μετάδοσις.
 Ὁ γὰρ Χριστὸς ἐστὶ κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον ὁ τοῦ
 Πνεύματος ταμίαις, ὡς Θεὸς τε καὶ Θεοῦ Υἱὸς. Ὁ δὲ ταμίαις
 οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ πάντως τὰ διδόμενα προβάλλεται, καίτοι φυ-
 30 σικῶς ἔχει ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ ἐκ Θεοῦ Θεός

71. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 8.

72. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 13.

73. Θησαυροὶ PG 75, 601 C.

74. Θησαυροὶ, PG 75, 580 C.

75. Μεγάλου Γρηγορίου, Dialogi 2, PL 66, 203 B.

76. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 9.

τὸν θεῖον Δαμασκηνὸν γράφοντα εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τῶν Δογματικῶν, «πιστεύομεν καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον»⁷¹, καὶ εἰς τὸ περὶ θεοῦ τόπου, «Θεὸς εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, δύναμις ἁγιαστικὴ ἐνυπόστατος ἐκπορευομένη ἀπὸ τὸν Πατέρα ἀδιαστάτως καὶ ἀναπαυομένη εἰς τὸν Υἱόν»⁷². Διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ λέγεται ἐπίσης ταμίας τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὡς γνήσιος τοῦ Θεοῦ Υἱός. Αὐτὸ δεικνύων καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος εἰς τοὺς Θησαυρούς, λέγει, «ὅπως ὅποτε πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τῆς θείας φύσεως, τῆς ὁποίας εἶναι ἀπαρχὴ κατὰ τὸν ἀπόστολον· ἐὰν δὲ τοῦτο δὲν εἶναι κτίσμα, εἶναι μᾶλλον Θεὸς ὡς ἐκ Θεοῦ προερχόμενος καὶ εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχον»⁷³. Καὶ πάλιν, «ἄρα Θεὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ φυσικῶς ὑπάρχον εἰς τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἔχον ὄλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν»⁷⁴. Ἄλλὰ καὶ ὁ θεῖος Γρηγόριος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Διαλόγου, εἰς τὸν τελευταῖον λόγον του λέγει ὅτι «τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ εἰς τὸν Υἱὸν μένει»⁷⁵. «Οὕτω θεώμενοι, θὰ ἐσεβόμεθα πηγὴν ζωῆς τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς ἑαυτὴν χεομένην καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἰσταμένην», κατὰ τὸν μέγαν μεταξὺ τῶν θεοφαντόρων Διονύσιον⁷⁶.

Ἐπομένως τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὴν προαιώνιον ἐκείνην καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν καὶ πρόοδον ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἀναπαυόμενον εἰς τὸν Υἱόν, πῶς θὰ εἶχε τὴν πρόοδον ταύτην διὰ τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸν ὅποιον ἀναπαύεται; Λοιπὸν, ἂν θεολογηταὶ πάλιν ὅτι προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, δὲν πρόκειται δι' ἐκείνην ὅπως ὅποτε ἀλλὰ δι' ἄλλην πρόοδον, ἢ ὁποία εἶναι ἢ πρὸς ἡμᾶς φανέρωσις καὶ πρὸς τοὺς ἀξίους μετάδοσις του. Διότι κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον ὁ Χριστὸς εἶναι ταμίας τοῦ Πνεύματος ὡς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱός. Ὁ δὲ ταμίας δὲν προβάλλει βεβαίως ἐφ' ἑαυτοῦ τὰ διδόμενα, μολονότι αὐτὸς ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς ἔχει φυσικῶς μέσα του τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὅποιον φυσικῶς προβαίνει ἐξ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐξ αὐτοῦ. Αὐτὰ ἄρα λέγει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, «ὅταν

καὶ φρυσικῶς ἐξ αὐτοῦ προῖδον εἰς τοὺς ἀξίους, ἀλλ' οὐχὶ
 τὴν ὑπαρξιν ἔχον ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτ' ἄρα καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος,
 «ὄτιαν ἔλθῃ», φησὶν, «ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ
 τοῦ Πατρὸς», ὡς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν
 5 αὐτῷ ἀναπαυόμενον καὶ οὕτω πεμπόμενον πρὸς τοὺς οικείους.

Εἰ δ' ὡς τὴν ὑπαρξιν ἔχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς δι' Υἱοῦ
 παρ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα πέμπεται, ἀρχὴν οὐκοῦν ἔχει καὶ
 τοῦτο τὸν Υἱὸν καὶ τῶν γεγονότων ἐστὶν ἓν. Καὶ μαρτυρεῖται
 πάλιν ἡ θεολόγος φωνή· «ιηροῖτο γάρ», φησὶν, «ὡς ὁ ἐμὸς
 10 λόγος, εἰς μὲν Θεός, εἰς ἓν αἴτιον καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύμα-
 τος ἀναφερομένων, καὶ κατὰ τὸ ἓν καὶ ταῦτόν τῆς θεότητος,
 ἴν' οὕτως εἴπω, κίνημά τε καὶ βούλημα καὶ τὴν τῆς οὐσίας
 ταυτίτητα. Αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις μηδεμιᾶς ἐπινοουμένης
 συναλοικῆς ἢ ἀναλύσεως ἢ συγχύσεως, Πατρὸς μὲν ὡς ἀνά-
 15 χου καὶ ἀρχῆς ἐπινοουμένου καὶ λεγομένου, ἀρχῆς δὲ ὡς
 αἰτίου καὶ ὡς πηγῆς καὶ ὡς αἰδίου φωτός, Υἱοῦ δὲ ἀνά-
 χου μὲν οὐδαμῶς, ἀρχῆς δὲ τῶν ὄλων». Εἰ οὖν καὶ τοῦ
 Πνεύματος εἴη ἀρχὴ ὁ Υἱός, ἓν τῶν ὄλων ἔσται κατὰ σὲ
 τὸ Πνεῦμα· τούτων γὰρ ἀρχὴ καὶ ὁ Υἱός. Ἰν' οὖν αὐθις
 20 εἴπω τὸ τοῦ θεολόγου, «δειξὼν δι' ἑσέως τὸ Πνεῦμα καὶ
 ἴσως τῷ Υἱῷ ὁμοῦ», ὡς δι' αὐτοῦ ἢ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρ-
 ξιν κενεῖσθαι, — ἐπεὶ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος πρὸς τοὺς λέ-
 γοντας ὡς, εἰ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐ κυρίως
 οὐδ' ἐξηρημένως, ἴν' ἐντεῦθεν ὁμοούσιον νοῆται τὸ ἐξ οὗ,
 25 γέγραπται γὰρ δι' αὐτὸ καὶ τὰ πάντα ἐκ Θεοῦ «μένει», φησὶ, «τῷ
 ἀγίῳ Πνεύματι κυρίως τὸ ἐξ οὗ, διὰ τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς
 πρὸς τὸ εἶναι τὰ οὐκ ὄντα δραμεῖν, δι' Υἱοῦ δὲ» — δεῖξον
 οὖν, ἵνα πάλιν εἴπω, τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκ μὴ ὄντων, καὶ
 ἴσως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν αὐτῷ παράσχου, ταῦτο
 30 δ' εἰπεῖν παρ' ἀμφοτέρων. Ἐξ ἀμφοτέρων οὖν ὑπάρχον τὸ
 Πνεῦμα οὐκ ἔστι μὴ ἓν τῶν πάντων εἶναι ἢ τὸ ἰάχα μειριώ-

77. Ἰω. 15, 26.

78. Λόγος 20, 7.

79. Λόγος 31, 12.

80. Θησαυροὶ 33, PG 75, 569 A.

ἔλθῃ ὁ Παράκλητος τὸν ὁποῖον ἐγὼ θὰ σᾶς στείλω ἀπὸ τὸν Πατέρα»⁷⁷, ὡς ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀναπαυόμενον εἰς αὐτόν, καὶ οὕτω πεμπόμενον πρὸς τοὺς οἰκεῖους.

30. Ἐάν δὲ τὸ Πνεῦμα στέλλεται ἀπὸ αὐτὸν διὰ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἔχον τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τότε καὶ αὐτὸ ἔχει ἀρχὴν τὸν Υἱὸν καὶ εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ δημιουργήματα. Καὶ ἄς εἶναι μάρτυς τούτου ἡ φωνὴ τοῦ Θεολόγου, ἡ ὁποία λέγει· «πρέπει, ὅπως εἶναι ἡ διδαχὴ μου, νὰ τηρῆται ἡ πίστις ὅτι εἰς εἶναι ὁ Θεός, καθ' ὅσον ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφέρονται εἰς ἓν αἴτιον, κατὰ τὸ ἐνιαῖον καὶ ταυτὸν τῆς θεότητος, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τὸ κίνημα καὶ τὸ βούλημα, καὶ κατὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας. Αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμία συγχώνευσις ἢ ἀνάλυσις ἢ σύγχυσις, ἀλλ' ὁ μὲν Πατὴρ νοεῖται καὶ λέγεται ἄναρχος καὶ ἀρχή, ἀρχὴ δηλαδὴ ὡς αἴτιον καὶ πηγὴ καὶ αἰδῖον φῶς, ὁ δὲ Υἱὸς δὲν εἶναι καθόλου ἄναρχος, ἀλλ' ἀρχὴ τῶν ὄλων»⁷⁸. Ἐάν δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος ἦτο ἀρχὴ ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν γνώμην σου θὰ εἶναι ἓν τῶν ὄλων· διότι τούτων εἶναι ἀρχὴ καὶ ὁ Υἱὸς. Διὰ νὰ εἶπω λοιπὸν πάλιν τὸ τοῦ Θεολόγου, «δειξε ὅτι ἐγίνε τὸ Πνεῦμα καὶ τότε δῶσε το εἰς τὸν Υἱόν»⁷⁹, ὥστε νὰ ἔχη ἀποκτήσει δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν. Ἐπειδὴ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος λέγει πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι, ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅμως ὄχι κατὰ κυριολεξίαν καὶ κατ' ἐξοχήν, ὥστε ἀπὸ αὐτοῦ νὰ νοῆται ὁμοούσιον τὸ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενον, ἀφοῦ ἄλλωστε εἶναι γραμμένον ὅτι καὶ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, λέγει λοιπὸν πρὸς αὐτούς, «μένει εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς κυρία ιδιότης τὸ ἐξ οὗ, καθ' ὅσον ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα ἦλθον πρὸς τὴν ὑπαρξιν τὰ οὐκ ὄντα, ἀλλὰ δι' Υἱοῦ»⁸⁰. Δειξε λοιπὸν, διὰ νὰ εἶπω πάλιν, ὅτι τὸ θεῖον Πνεῦμα εἶναι ἐκ μὴ ὄντων, καὶ τότε πρόσφερε εἰς αὐτὸ τὴν ὑπόστασιν καὶ ἀπὸ τὸν Υἱόν, δηλαδὴ ἀπὸ ἀμφοτέρους. Ὅταν ὅμως τὸ Πνεῦμα ὑπάρχη καὶ ἀπὸ τοὺς δύο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι ἓν ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἢ τὸ φαινόμενον ὡς

τερον δοκοῦν, μὴ καὶ ἀμφοτέρους τὸ ἐν αἰτίους ἔχειν καὶ ἀρχὴν ἐκάτερον. Ὡς γὰρ ἐξ ἀμφοτέρων τῆς κτίσεως ἀπάσης προηγημένης ἐκάτερός ἐστιν ἀρχὴ τῶν ὄλων, οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τοῦ Πνεύματος ἐκπορευομένου, κατὰ τοὺς λατινικῶς
 5 φρονοῦντας, ἐκάτερος ἔσται τοῦ Πνεύματος ἀρχή, καὶ δύο κἀντιεῦθεν ἔσονται ἀρχαὶ τῆς μιᾶς θεότητος. Εἰ γὰρ συντελεῖ τι κἀνταῦθα, ὡσπερ κἀκεῖ δήπου συνδημιουργεῖ, αἴτιος δηλο-
 λουομένου καὶ αὐτὸς τοῦ Πνεύματος· εἰ δὲ μὴ συντελεῖ τι, μάτην εἴληπται καὶ ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος
 10 μάταιοι ὄντως ἀνεφάνησαν οἱ λατῖνοι θεολόγοι· οὐ γὰρ ταῦτ' ἔχουσι λέγειν. Ὡς, καθάπερ ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων ἐκατέρου ὑπάρχοντος ἀρχῆς, μία οὐδὲν ἡτιόν ἐστιν ἀρχή, οὕτω δὴ κἀνταῦθα μία ἔσται, κἀν ἐξ ἀμφοτέρων λέγεται. Ἐκεῖ μὲν γάρ, καθάπερ ἔφημεν, φυσικὴ ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὑποστα-
 15 τικὴ, διὰ τοῦτο ἢ δημιουργικὴ δύναμις μία καὶ ἀμφοῖν· ἐνταῦθα δὲ οὐχὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν.

Ἠκούσαμεν γὰρ μικρὸν ἀνωτέρω τοῦ τῆς θεολογίας ἐπώνυμου, τὸν μὲν Πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν εἰπόντος αἰδίου φωτός, τὸν δὲ Υἱὸν ἀναρχον μὲν οὐδαμῶς ἀρχὴν δὲ τῶν
 20 ὄλων. Διὸ καὶ «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ», ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· καὶ αὐτίς· «ἔστι πηγάδα θεότητος ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογένου θεότητος, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι καὶ ὅλον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα»· καὶ πάλιν· «διακεκρι-
 25 μένα δὲ ἐστὶ τὸ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὐδεμιᾶς ἐν τούτοις ἀντιστροφῆς ἢ ὁλως κοινότητος ἐπεισαγομένης». Κἀν τῷ Περί μυστικῆς θεολογίας τρίτῳ, «ἐκ τοῦ ἀθλου», φησί, «καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ
 30 καὶ ἐν ἐαυτοῖς καὶ ἐν ἀλλήλοις συναϊδίου τῆ ἀναβλαστήσει

81. Περί θείων ὀνομάτων 2, 5. — Αὐτόθι 2, 7. — Αὐτόθι 2, 3.

82. Περί μυστικῆς θεολογίας 3.

δῆθεν μετριώτερον, νά μὴ ἔχη τὸ ἓν αἰτίους ἀμφοτέρους ἀλλὰ ἀρχὴν νά ἔχη καὶ τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλον. Ὅπως δηλαδὴ, ἀφοῦ ἡ κτίσις παρήχθη ἀπὸ ἀμφοτέρους, καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ἀρχὴ τῶν ὄλων, οὕτως, ἀφοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ ἀμφοτέρους, κατὰ τοὺς λατινικῶς φρονούντας, καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος θὰ εἶναι ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος, καὶ μὲ αὐτὸ θὰ ὑπάρχουν δύο ἀρχαὶ τῆς μιᾶς θεότητος. Διότι, ἐὰν συνεπιτελῆ κάτι καὶ ἐδῶ ὁ Υἱός, ὅπως καὶ ἐκεῖ βεβαίως συνδημιουργεῖ, εἶναι ὁμολογουμένως καὶ αὐτός αἴτιος τοῦ Πνεύματος· ἐὰν δὲ δὲν συνεπιτελῆ τίποτε, ματαίως λαμβάνεται καὶ ὡς μὲ γεωμετρικὸν πόρισμα οἱ λατίνοι θεολόγοι ἀπεδείχθησαν πράγματι μάταιοι· διότι δὲν δύνανται νά εἶπουν τοιαῦτα πράγματα. Καθ' ὅσον, καθὼς ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων, ἐνῶ ὁ καθεὶς ἐκ τῶν δύο εἶναι ἀρχή, παρὰ ταῦτα μία εἶναι ἡ ἀρχή, οὕτω καὶ ἐδῶ μία θὰ εἶναι, ἀκόμη καὶ ἂν λέγεται ἐξ ἀμφοτέρων. Διότι ἐκεῖ, καθὼς εἶπομεν, εἶναι φυσικὴ ἀλλ' ὄχι ὑποτακτικὴ, διὰ τοῦτο ἡ δημιουργικὴ δύναμις εἶναι μία καὶ εἰς τοὺς δύο, ἐδῶ δὲ ἡ γονιμότης δὲν ἀνήκει καὶ εἰς τοὺς δύο.

Ἦκούσαμεν πράγματι ὀλίγον ἀνωτέρω τὸν ἐπώνυμον τῆς θεολογίας Γρηγόριον νά λέγῃ τὸν μὲν Πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν αἰδίων φωτός, τὸν δὲ Υἱὸν καθόλου ἀναρχον ἀλλ' ἀρχὴν τῶν ὄλων. Διὰ τοῦτο καὶ «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος εἶναι ὁ Πατήρ», εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· καὶ πάλιν, «ὁ Πατήρ εἶναι πηγαία θεότης, ὁ δὲ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι, ἐὰν εἶναι δυνατόν νά εἴπωμεν, βλαστοὶ θεόφυτοι τῆς θεογόνου θεότητος καὶ ὡσαν ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα»· καὶ πάλιν, «εἶναι διακεκριμένα τὸ ὑπερούσιον ὄνομα καὶ ἡ ὄντοτης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καθ' ὅσον δὲν ἐμφυλοχωρεῖ εἰς αὐτοὺς καμμιά ἀντιστροφή ἢ ὁποιαδήποτε κοινότης»^α. Καὶ εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον Περὶ μυστικῆς θεολογίας λέγει, «τὰ ἐγκάρδια φῶτα τῆς ἀγαθότητος ἐξεφύτρωσαν ἀπὸ τὸ ἄυλον καὶ ἀμερές ἀγαθόν, καὶ διὰ τῆς ἀναβλαστήσεως ἔμειναν ἀκοινώνητα τῆς εἰς αὐτό, τὸ ἀγαθόν, καὶ εἰς ἑαυτὰ καὶ εἰς ἄλληλα συναϊδίου μονῆς»^β· καὶ πάλιν

μονῆς ἀπομεμένηκεν ἀνεκφοίτητα»· καὶ αὐθις· «τὰ τῆς ὑπερ-
ουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἀλληλα».

31. Εἰ τοίνυν εἰποὶς προβολέα τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ οὐδέποϊ
ἂν εἶη προβολεύς· κοινωνήσει γὰρ κατὰ τὸ θεογόνον τῷ
5 Υἱῷ· ἀλλὰ τοῦτι' ἀπείρηται. Εἰ δὲ τὸν Πατέρα φαίης, ὥσπερ
οὖν ἐστίν, ὁ Υἱὸς οὐκ ἂν εἶη προβολεύς, οὐκ ἄρα ἐξ αὐτοῦ
τὸ Πνεῦμα· μόνος γὰρ θεότης θεογόνος ὁ μόνος γεννήτωρ
καὶ προβολεύς· κατὰ ταῦτα γὰρ καὶ θεογόνος. Ταύτην δὴ τὴν
κοινωνίαν καὶ ὁ μέγας Βασιλεῖος ἀπαγορεύων πρὸς τὸν ἑαυ-
10 τοῦ γράφων ἀδελφόν, «τὸ Πνεῦμα», φησί, «τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ
μὲν ἤρηται, ᾧ ἀδιασιάτως συγκαταλαμβάνεται· τῆς δὲ τοῦ
Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύε-
ται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος ση-
μεῖον ἔχον, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ

15 ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφesiάναί. Ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς
ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρί-
ζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας,
σὺδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν
ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον».

20 Ὁρᾶς ὅπως ἔχει πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τίνα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὰ γνωρί-
σματα; «Γνωρίζει τοίνυν ἡμεῖν», φησί, «καὶ φανεροῖ τὸ Πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον, δι' ἑαυτοῦ τε καὶ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ τοῦ Θεοῦ μονο-
γενῆς Υἱός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκπορεύει, ἵνα μὴ κοινωνίαν ἔχη

25 κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ Πατρί. Τῆς γὰρ τοῦ Πατρὸς, φησὶν,
αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἧτις
ιδιότης μόνου τοῦ Πατρὸς ἐστὶ· «Πάντα γάρ», φησὶν ὁ θεο-
λόγος, «ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστίν, ἄνευ τῆς αἰτίας».
Τίς οὖν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος τῶν ἐνθέων θεολόγων τὰ ἴδια
30 ἐκάσιον τῶν τριῶν τῆς μιᾶς θεότητος προσώπων τοῖς δυοῖν
ἤκουσται προσείμας, ἀλλὰ μὴ ἀσύγχυτα φυλάξας; Ὅτι δὲ
τοῦ Πατρὸς ἴδιον τὸ ἐκπορεύειν δῆλον· τῆς γὰρ αὐτοῦ, φη-

83. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 5. Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ χωρία τοῦ Διονυ-
σίου θέλει νὰ εἰπῇ ὁ Γρηγόριος ὅτι αἱ ἰδιότητες τῶν τριαδικῶν ὑπο-
στάσεων δὲν συγχέονται.

84. Ἐπιστολὴ 38, 4.

85. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 34, 10.

λιν, «τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ὑπερούσιον θεογονίαν δὲν ἀντιστρέφονται πρὸς ἄλληλα»⁸³.

31. Ἐὰν λοιπὸν εἴης τὸν Υἱὸν προβολέα, ὁ Πατὴρ δὲν θὰ ἦτο ποτὲ προβολεύς· διότι οὕτω θὰ κοινωνήσῃ μὲ τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ θεογόνον, ἀλλ' αὐτὸ ἀποκλείεται. Ἐάν δὲ εἴης τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ εἶναι, ὁ Υἱὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι προβολεύς, ἄρα τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἐξ αὐτοῦ· διότι μόνη θεογόνος θεότης εἶναι ὁ μόνος γεννήτωρ καὶ κατὰ τοῦτο ἄλλωστε εἶναι καὶ θεογόνος. Αὐτὴν τὴν κοινωνίαν ἀπαγορεύει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, γράφων πρὸς τὸν ἀδελφὸν του· «τὸ Πνεῦμα τὰ ἅγιον ἐξαρτᾶται μὲν ἀπὸ τὸν Υἱὸν, εἰς τὸν ὁποῖον συμπεριλαμβάνεται ἀδιαστάτως, ἔχει δὲ τὴν ὑπαρξιν ἀπὸ τὴν αἰτίαν τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἐκπορεύεται, ἔχον ὡς γνωριστικὸν σημεῖον τοῦτο, τὸ ὅτι γνωρίζεται μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ μαζὶ μὲ αὐτόν, ὑφίσταται δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ὁ δὲ Υἱὸς, γνωρίζων τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ, ἐκλάμπας μόνος μονογενῶς ἀπὸ τὸ ἀγέννητον φῶς, δὲν ἔχει καμμίαν κοινωνίαν τῶν ὑποστατικῶν γνωρισμάτων πρὸς τὸν Πατέρα ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα»⁸⁴.

Βλέπεις ποίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ποῖα εἶναι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὰ γνωρίσματα; «Ὁ μονογενὴς λοιπὸν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, λέγει, γνωρίζει εἰς ἡμᾶς καὶ φανερῶνει τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐκπορεύει ἐπίσης, διὰ νὰ μὴ συμμερίζεται τὴν ὑποστατικὴν ιδιότητα μὲ τὸν Πατέρα. Διότι, λέγει, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐξηρητημένην ἀπὸ τὴν αἰτίαν τοῦ Πατρὸς, ἢ ὁποῖα εἶναι ιδιότης μόνον τοῦ Πατρὸς· «διότι ὅλα, λέγει ὁ Θεολόγος, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, εἶναι τοῦ Υἱοῦ, χωρὶς τὴν αἰτίαν»⁸⁵. Ποῖος λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἐνθέους θεολόγους καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἠκούσθη νὰ ἀπονέμῃ τὰς ιδιότητας ἐκάστου τῶν τριῶν προσώπων τῆς μιᾶς θεότητος εἰς τὰ δύο καὶ νὰ μὴ τὰ φυλάττῃ ἀσύγχυτα; Ὅτι δὲ ιδιότης τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ ἐκπορεύειν εἶναι φανερόν· διότι ἀπὸ τὴν

οίν, αἰτίας ἐξήπται τὸ Πνεῦμα, ὄθεν καὶ ἐκπορεύεται, παρ' οὗ καὶ ὑφέστηκεν· εἰ καὶ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεται.

32. Ἐπεὶ δὲ τὰ κοινὰ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς
 5 Τριάδος ἐπίσης ἔνεσιν, οἷς ἐστὶ κοινά, τὸ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι κατὰ τοὺς Λατίνους οὐκ ἐπίσης πρόσεσι τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, — ὁ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἐμμέσως καὶ οὐ προσεχῶς ἐκπορεύεται καὶ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὥς γε αὐτοὶ
 10 φρονοῦσιν — εἰ οὖν κατ' αὐτοὺς οὐκ ἐπίσης πρόσεσιν, οὐδὲ κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τὸ εἶναι ἐκ Πατρὸς· εἰ δὲ μὴ κοινὸν τοῦτι' ἔσιν αὐτοῖς, οὐδ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄλως οὐδέτερον αὐτῶν. Θάτερον γὰρ ὁποιοῦν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον, θάτερον ἐκβάλλεται μὴ κοινωνοῦν, καὶ δι' ἀλλήλων ἀμφοτέ-
 15 ρα. Οὕτως οὐδὲν ἂν διαφύγοις τῶν ἀτόπων ὁ λατινικῶς φρο- νῶν, ὡπερ οὐδ' οἱ ἐκ τοῦ Πνεύματος ελπόντες τὸν Υἱόν, ἀλλ' οἷς ἂν ἐπιχειρήσης διαφεύγειν, τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρήμασι κάκεινοι χρήσονται καὶ σοὶ δι' ἑαυτῶν ἄφυκτον ἀποδείξουσι τὸν τῶν ἀτόπων ἐσμὸν.

20 Εἰ γὰρ διὰ μετὰ τὸν Υἱὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα ὑπαριθμούμενον ἑρεῖς, ὃ σοὶ δοκεῖ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀσφαλέστερον, ὡς ἔγωγ' ἂν φαίην οὐχ ἥτιον τῶν ἄλλων σφαλερόν, κάκεινοί σοι τὸν Υἱὸν δείξουσιν, ἔστιν οὐ λεγόμενον μετὰ τὸ Πνεῦμα, προαριθμουμένου δηλαδὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμφοτέροισ
 25 δὲ ἡμεῖς μετὰ τῆς ἀληθείας ἀντιροῦμεν λέγοντες, οὐκ ἐν ἡ ἰάξει τῶν ὀνομάτων, ὧ οὗτοι, κεῖνται τὰ πράγματα.

Εἰ γὰρ τοῦτο, τί κωλύει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς συναριθμησεώς τε καὶ προαριθμήσεως ἐπαλλακτικῆς παρὰ τῆ
 30 θείᾳ Γραφῇ, ποτὲ μὲν γεννᾶν τε καὶ προβάλλειν, ποτὲ δὲ τὰ αὐτὰ γεννᾶσθαι τε καὶ προβάλλεσθαι; Οὐδὲ γὰρ προκατα-

αίτιαν αὐτοῦ, λέγει, ἐξαρτᾶται τὸ Πνεῦμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ ἐκπορεύεται, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἔλαβεν ὕπαρξιν, μολονότι γνωρίζεται μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ μαζὶ μὲ τὸν Υἱόν.

32. Εἰς τὴν ὑψίστην καὶ προσκυνητὴν Τριάδα τὰ κοινὰ ὑπάρχουν ἐξ ἴσου εἰς τὰς ὑποστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εἶναι κοινὰ, τὸ δὲ προέρχεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲν ἀπαντᾶται ἐξ ἴσου εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τοὺς Λατίνους· διότι αὐτὸς μὲν ἔχει γεννηθῆ εὐθέως καὶ ἀμέσως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἐκπορεύεται ἐμμέσως καὶ ὄχι εὐθέως, καὶ μάλιστα ὄχι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὅπως βεβαίως αὐτοὶ φρονοῦν. Ἐάν λοιπὸν κατ' αὐτοὺς δὲν ἐνυπάρχη ἐξ ἴσου εἰς τοὺς δύο, τότε τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲν εἶναι κοινὸν γνῶρισμα εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πατέρα· ἐάν δὲ τοῦτο δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς κοινόν, τότε κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ὅταν τὸ ἐν ὑπάρχη ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ ἄλλο ἐκβάλλεται, ἀφοῦ δὲν κοινωνεῖ, καὶ δι' ἀλλήλων ἐκβάλλονται ἀμφότερα. Οὕτως, σὺ ὁ ἔχων λατινικὸν φρόνημα, δὲν θὰ διαφύγῃς κανὲν ἀτοπὸν, ὅπως οὔτε ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶπον τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ προσπαθήσῃς νὰ διαφύγῃς θὰ χρησιμοποιήσῃς καὶ ἐκεῖνοι καὶ μὲ τὰ ἴδια θὰ ἀποδείξουν ὅτι σοῦ εἶναι ἀναπόφευκτος ὁ ἐσμός τῶν ἀτόπων.

Ἐάν πράγματι εἴπῃς, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἀριθμεῖται εἰς τὴν σειρὰν μετὰ τὸν Υἱόν, τὸ ὁποῖον σοῦ φαίνεται ὡς τὸ ἀσφαλέστερον ἐπιχείρημα, ὅπως δὲ θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω ἐγὼ, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐσφαλμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα, καὶ ἐκεῖνα θὰ σοῦ δείξουν ὅτι ἐνίστε ὁ Υἱὸς ἀναφέρεται μετὰ τὸ Πνεῦμα, ὅτι δηλαδὴ προαριθμεῖται τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἰς ἀμφοτέρους δὲ ἡμεῖς θὰ ἀντεῖπωμεν μαζὶ μὲ τὴν ἀλήθειαν, τὰ πράγματα, ὧ σεις, δὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀνομάτων.

Διότι, ἂν συμβαίῃ τοῦτο, τί ἐμποδίζει μὲ βάσιν αὐτὰ τὸ ἐπιχείρημα, ἀφοῦ ἡ συναρίθμησις καὶ προαρίθμησις ἐναλλάσσεται εἰς τὴν θείαν Γραφήν, τὰ ἴδια πράγματα ἄλλοτε μὲν νὰ γεννοῦν καὶ προβάλλουν, ἄλλοτε δὲ νὰ γεννῶνται καὶ προβάλλωνται; Ἡμεῖς δὲν λέγομεν τὸν Πατέρα οὔτε

κικόν, οὐδὲ πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς ὑμεῖς, τὸν Πατέρα λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, εἰ καὶ διὰ τὸ δημιουργικὸν αἴτιον ταῦτα καλεῖται ὁ Πατήρ. Κακεῖθεν οὕτω κεκλημένος, ἔσθ' ὅτιε παρὰ τῶν θεολόγων οὕτως ὀνομάζεται
 5 καὶ περὶ τῶν ἀκρίσιων τὸν λόγον ποιουμένων, ὥσπερ καὶ Πατήρ διὰ τὸν Υἱόν καλεῖται. Ἄλλ' ἔσθ' ὅτιε καὶ περὶ τῶν κάτω ποιούμενοι τοὺς λόγους, οὕτω τοῦτον ὀνομάζομεν· οὐδὲ γὰρ πρῶτον μὲν Θεὸν τὸν Πατέρα σέβουμεν, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, τρίτον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵν' αἰεὶ τὸ δεύτερον
 10 μετὰ τὸ πρῶτον λέγωμεν καὶ μετ' αὐτὸ τὸ τρίτον, ὑπὸ τάξιν ἐξ ἀνάγκης ἄγοντες τὰ ὑπεράνω τάξεως, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πάντων.

33. Ὁ γὰρ χρυσοῦς τὴν γλῶσσαν Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ παρὰ τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὸν οἰκεῖον οἰκέτην εἰρημένον, «ὄψ
 15 τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου», κατὰ τὴν διμίλιαν προϊών φησι· «κηρυτέσθω Πνεῦμα ἅγιον· ὑψούσθω ὁ μονογενής· δοξαζέσθω ὁ Πατήρ. Μηδεὶς ἀναιειράφθαι τὴν ἀξίαν νομίζετω, εἰ Πνεῦματος πρῶτον μνημονεύομεν, εἶτα Υἱοῦ, εἶτα Πατρός· ἢ Υἱοῦ πρῶτον, εἶτα Πατρός. Οὐ γὰρ ἔχει τάξιν ὁ
 20 Θεός, οὐχ ὡς ἄτακτος, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ τάξιν ὢν. Οὐδὲ γὰρ σχῆμα ἔχει ὁ Θεός, οὐχ ὡς ἀσχήμων, ἀλλ' ὡς ἀσχημάτιστος».

Ἐπὲρ τάξιν οὖν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τάξιν ὁ Θεός. Εἰ δ' ἔσθι καὶ τάξις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἔσθιν ἡμῖν ἐγνωσμένη διὰ τὸ ὑπὲρ πᾶν εἶδος τάξεως εἶναι. Τὴν μὲν γὰρ κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τάξιν ἴσμεν, διδαχθέντες παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, παρ' ἧς καὶ ἐπαλλαιτούμενην ταύτην εὐσεβῶς διδασκόμεθα. Τὴν δ' ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας προσοῦσαν, καὶ μάλιστα τοῖς δυοῖ προσώποις, τῷ τε Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, οὐδαμῶς ἴσμεν.
 30 Διὸ Γρηγορίων ὁ θεολογικώτατος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Εἰρηνικῶν φησιν, «οὕτω φρονοῦμεν καὶ οὕτως ἔχομεν, ὡς ὅπως μὲν ἔχει ταῦτα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι

86. Γεν. 24, 2.

87. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Ἀβραάμ 2. PG 56, 555.

προκαταρτικόν οὔτε πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, ὅπως αἰεὶς, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, ἂν καὶ λόγῳ τοῦ δημιουργικοῦ αἰτίου οὕτω καλεῖται ὁ Υἱός. Καὶ ἐπειδὴ δι' αὐτὸ καλεῖται οὕτως, ἐνίοτε ἀπὸ τοὺς θεολόγους καλεῖται οὕτω καὶ ὅταν ὁμιλοῦν περὶ τῶν ἀκτίστων, ὅπως καὶ Πατὴρ καλεῖται λόγῳ τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' ἐνίοτε καὶ ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ τὰ κάτω, οὕτω τὸν ὀνομάζομεν διότι δὲν λατρεύομεν πρῶτον μὲν Θεὸν τὸν Πατέρα, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, τρίτον δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὥστε πάντοτε μετὰ τὸ πρῶτον νὰ λέγωμεν τὸ δεύτερον καὶ μετ' αὐτὸ τὸ τρίτον, ὑπερβάλλοντες ἀναγκαστικῶς εἰς τάξιν τὰ ὑπερβαίνοντα πᾶσαν τάξιν ὅπως καὶ πᾶσαν ἄλλην κατάστασιν.

33. Πράγματι ὁ χρυσοῦς εἰς τὴν γλῶσσαν Ἰωάννης, ἐρμηνεύων τὸ λεχθέν ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ πρὸς τὸν ὑπηρέτην, «βάλε τὴν χεῖρά σου κάτω ἀπὸ τὸν μηρόν μου»⁶⁶, προχωρῶν κατὰ τὴν ὁμιλίαν λέγει· «ὡς κηρύττεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς ὑψῶνεται ὁ μονογενής· ὡς δοξάζεται ὁ Πατήρ. Κανείς ὡς μὴ νομίζῃ ὅτι ἔχει ἀνατραπῆ ἢ ἀξία, ἂν μνημονεύωμεν πρῶτον τὸ Πνεῦμα, ἔπειτα τὸν Υἱόν, ἔπειτα τὸν Πατέρα· ἢ πρῶτον τὸν Υἱόν, ἔπειτα τὸν Πατέρα· διότι ὁ Θεὸς δὲν ἔχει τάξιν, ὅχι ὡς ἄτακτος ἀλλ' ὡς εὐρισκόμενος ὑπεράνω τάξεως. Οὔτε σχῆμα ἄλλωστε ἔχει ὁ Θεός, ὅχι ὡς ἀσχήμων, ἀλλ' ὡς ἀσχημάτιστος»⁶⁷.

Ἐπὶ ὑπεράνω τάξεως λοιπὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ὅχι ὑπὸ τάξιν. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ καὶ τάξις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λόγῳ τοῦ τριουποστάτου τῆς θεότητος, ἀλλὰ δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ πᾶν εἶδος τάξεως. Βεβαίως γνωρίζομεν τάξιν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν, διδαχθέντες ἀπὸ τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν διδασκόμεθα εὐσεβῶς ὅτι αὕτη ἐναλλάσσεται. Τὴν δὲ ἐνυπάρχουσαν ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰ δύο πρόσωπα, τὸν Υἱόν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, δὲν γνωρίζομεν καθόλου. Διὸ ὁ θεολογικώτατος τῶν Γρηγορίων εἰς τὸν δεύτερον Εἰρηνικὸν λέγει, «οὕτω φρονοῦμεν καὶ οὕτω δεχόμεθα, ὅτι ποῖαν σχέσιν καὶ τάξιν ἔχουν τὰ πρόσωπα ταῦτα, πρέπει νὰ τὸ ἀφήνωμεν εἰς τὴν Τριάδα νὰ τὸ γνωρίζῃ καὶ εἰς τοὺς κεκαθαρμένους εἰς

συγχωρεῖν εἰδέναι καὶ οἷς ἂν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθα-
 ρμένοις, ἢ νῦν ἢ ὑστερον».

Ἄλλ', ὁ μέγας, φασί, Βασίλειος, ὡς κεκαθαρμένος ἐξ ἀ-
 ποκαλύψεως, τοῦτο μαθὼν εἶπεν ἐν τοῖς Κατ' Εὐνομίου.
 5 Συγχωρεῖν δὲ καὶ Γρηγόριον τὸν θεολόγον εἰδέναι ταύτην,
 οἷς ἂν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις. Ἄλλ' εἰ τοῦτο,
 πῶς τοῦ Εὐνομίου μαθεῖν εἰπόντις ἐκ τῶν ἁγίων τρίτον τῆ
 ἰάξει καὶ τῷ ἀξιῶμαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δυσχεράνας
 οὖμενον ἤρεμα τούτῳ καὶ λίαν ἐπαχθῶς ἐνεγκῶν ὁ θεῖος
 10 Βασίλειος, «παρὰ τῶν ἁγίων», φησὶν, «εἶπε μεμαθηκέναι
 τίνες δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις ἀδιῶν λόγοις τὴν διδασκαλίαν
 πεποίηται εἰπεῖν οὐκ ἔχει»; Δῆλον ὡς οὐκ ὄντων τῶν
 εἰπόντων ἁγίων.

Εἶτα, ἐπειδὴ περ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ τρίτον εἶναι τῆ ἰάξει
 15 καὶ τῷ ἀξιῶμαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι καὶ τῆ
 φύσει συνήγαγε, καίτοι μηδὲ παρὰ τοῦτο συναγόμενον, ἐν-
 δοὺς ὁ μέγας καὶ καθ' ὑπόθεσιν παραδεξάμενος, «εἰ καὶ
 τρίτον εἶναι», φησί, «τῆ ἰάξει καὶ τῷ ἀξιῶμαι τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ὁ τῆς εὐσεβείας ἴσως παραδίδωσι λόγος, ἵνα καὶ
 20 ὅλως συγχωρήσωμεν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη παρὰ τοῦτο τρίτον
 εἶναι αὐτὸ καὶ τῆ φύσει». Ὡς οὖν καθ' ὑπόθεσιν παραδε-
 ξάμενος, ἀλλ' οὐ τοῦτο δογματίζων αὐτὸς, ἀμφισθητικῶς ἔ-
 χοντα τὸν λόγον προήγαγεν.

Ὁ δὲ φησὶν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρὸς αὐτὸν Εὐνόμιον,
 25 ὡς «ἔστι ἰάξεως εἶδος οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ
 τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνπαρχούσης ἀκολουθίας», οὐ περὶ
 τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἀλλὰ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
 Υἱοῦ ποιούμενος τὴν διάλεξίν φησιν, ἐν οἷς ἐγνωσμένον τε
 καὶ ἀνωμολογημένον ἅπασιν αἰτιατὸν μὲν εἶναι τὸν Υἱόν, τὸν
 30 δὲ Πατέρα αἴτιον καὶ τοῦ αἰτιατοῦ προσπινοούμενον ἐξ ἀ-
 νάγκης, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον, ὡς αὐτὸς ἐκεῖ φησι. Ταῦτ'

88. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 23, 11.

89. Κατ' Εὐνομίου

90. Κατ' Εὐνομίου 3, 1.

91. Αὐτόθι.

92. Κατ' Εὐνομίου 1, 20.

τούς ὁποίους θὰ τὸ ἀποκαλύψη ἡ Τριάς ἢ τῶρα ἢ ὕστερα»⁸⁸.

Ἄλλά, λέγουν, ὁ μέγας Βασιλείος εἶπεν εἰς τὰ συγγράμματα κατ' Εὐνομίου ὅτι ἔμαθε τοῦτο ὡς κεκαθαρμένος ἐξ ἀποκαλύψεως. Ἐπιτρέπει δὲ καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος νὰ γνωρίζουν ταύτην εἰς τοὺς κεκαθαρμένους εἰς τοὺς ὁποίους θὰ τὸ ἀποκαλύψη ἡ Τριάς. Ἄλλ' ἂν τοῦτο εἶναι ὀρθόν, πῶς ὅταν ὁ Εὐνόμιος εἶπεν ὅτι ἔμαθεν ἀπὸ τοὺς ἁγίους ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον κατὰ τάξιν καὶ ἀξίωμα, δυσαρεστηθεὶς ἀπὸ αὐτὸν ὁ θεῖος Βασιλείος καὶ δυσανασχετήσας βαρέως λέγει, «ἀπὸ τοὺς ἁγίους εἶπεν ὅτι τὸ ἔμαθε ποῖοι δὲ εἶναι οἱ ἅγιοι καὶ εἰς ποῖα κείμενα ἔχουν κάμει τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ εἴπῃ»⁸⁹; Εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἅγιοι οἱ ὁποῖοι εἶπον ταῦτα.

Ἐπειτα, ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ λόγου ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα συνήγαγεν ὅτι εἶναι τρίτον καὶ κατὰ τὴν φύσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συνάγεται ἐξ αὐτοῦ, ὑποχωρήσας ὁ μέγας καὶ παραδεχθεὶς καθ' ὑπόθεσιν, λέγει· «καὶ ἂν ἴσως ἡ εὐσεβὴς παράδοσις διδάσκη ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον κατὰ τάξιν καὶ ἀξίωμα, διὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν ἔστω εἰς αὐτὸ, δὲν εἶναι ἐξ αὐτοῦ ἀναγκαῖον νὰ εἶναι τρίτον καὶ κατὰ τὴν φύσιν»⁹⁰. Παρουσίασε τὸν λόγον λοιπὸν ἀμφισβητικῶς, παραδεχθεὶς τὸ πρῶτον σημεῖον καθ' ὑπόθεσιν καὶ ὄχι δογματίζων ὁ ἴδιος τοῦτο.

Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον λέγει εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον Πρὸς τὸν Εὐνόμιον αὐτόν, ὅτι δηλαδὴ «ὑπάρχει εἶδος τάξεως ὄχι κατὰ τὴν ἰδικὴν μας θέσιν, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀκολουθίας ἢ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς αὐτὰ κατὰ φύσιν»⁹¹, τὸ λέγει ὁμιλῶν ὄχι περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅπου εἶναι γνωστὸν καὶ παραδεκτὸν ἀπὸ ὅλων ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς εἶναι αἰτιατόν, ὁ δὲ Πατὴρ αἴτιον κατ' ἀνάγκην προεπινοούμενον ἀπὸ τὸ αἰτιατόν, ἂν καὶ ὄχι χρονικῶς, ὅπως αὐτὸς ἰσχυρίζεται ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἰσχυρίζεται καὶ χωρὶς παραχωρήσεις καὶ ἀμφισβητήσεις ὅτι ὁ μὲν Πατὴρ προτάσσεται τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι δεύτερος τοῦ Πατρὸς,

ἄρα καὶ χωρὶς ἐνδοιασμῶν τε καὶ ἀμφισθητήσεων, ἰὸν μὲν
 Πατέρα προειάχθαι τοῦ Υἱοῦ φησι, ἰὸν δὲ Υἱὸν δευτερεύ-
 εἰν τοῦ Πατρὸς, γράφων «ἡμεῖς δέ, κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰ-
 τῶν πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προειάχθαι τοῦ Υἱοῦ ἰὸν
 5 Πατέρα φαμέν, κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν οὐκέτι,
 οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν». Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ πάλιν,
 «τάξει μέν», φησί, «δεύτερος τοῦ Πατρὸς, διὸ ἀπ' ἐκείνου,
 καὶ ἀξιῶματι, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος».

Οὕτως οἶδεν ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἰὸν
 10 Υἱὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ τοῦτι' ἐγί-
 νωσκεν, οὐκ ἂν ὄλως ἠμφισθητήτει, οὐδ' ἂν ἀπηγόρευε τρίτον
 εἶναι τῆ ἰάξει ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ'
 οὐδὲ κατὰ τοῦ Εὐνομίου καὶ τοῦτι' εἰπόντος λίαν ἐδυσχέραινε.
 Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
 15 σὺν ἀμφιβολίᾳ πολλῇ καὶ καθ' ὑπόθεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς αὐτὸς
 δοξάζων παραδεξάμενος, δεικνυται μὴδ' αὐτὸς εἰδέναι,
 ὅπως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα σχέ-
 σεώς τε καὶ ἰάξεως.

Ὅτι μὲν γὰρ ἅμα ἐξ αἰδίου ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα
 20 τὸ ἅγιον, ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα καὶ ἀλλήλων ἐχόμενα καὶ δι'
 ἀλλήλων ἀφύρτως τε καὶ ἀμιγῶς χωροῦντα, καὶ διὸ τούτων
 ἕκαστον ἰάξεώς τε καὶ σχέσεως εἶδος, καὶ ὡς ὁ Υἱὸς τε
 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα, εἰ καὶ οὐχ
 ὡσαύτως, καὶ διὸ ὁμοίμα ἐξ ὁμοίμου, καὶ διὸ τὸ ἐκπορεύ-
 25 εἰν ἰδιότης ὃν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἔστιν εἶναι
 τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὡς ὁ λέγων καὶ ἰὸν Υἱὸν τὸ ἐκπορεύειν ἔχειν
 σύγχυσιν ποιεῖ τῶν θείων ὑποστάσεων, δυσσεβῶς ἀθειῶν
 τὴν ἀνωμολογημένην ἰάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ — «δεῖ γάρ», φησὶ
 καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «τὰς ἰδιότητας
 30 μένειν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἵνα μὴ σύγχυσις ἢ παρὰ θεότητι τῆ
 καὶ τὰ ἄλλα εἰς ἰάξιν ἀγούση» — ταύτην μὲν οὖν τὴν ἀνω-
 μολογημένην ἰάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς ἴσμεν τὴν δὲ
 δευτέρον μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον δὲ ἀπὸ Πατρὸς ἰθεῖσαν

93. Αὐτόθι.

94. Κατ' Εὐνομίου 3, 1.

95. Λόγος 31, 29.

ὅταν γράφῃ· «ἡμεῖς δέ, κατὰ μὲν τὴν σχέσιν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ παραγόμενα αὐτῶν, ὅτι προτάσσεται ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, κατὰ δέ τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ χρόνου ὄχι»⁸³. Εἰς δέ τὸ τρίτον ἰσχυρίζεται πάλιν ὅτι «κατὰ τάξιν μὲν εἶναι δεύτερος ἔναντι τοῦ Πατρός, καθ' ὅσον ἀπὸ ἐκείνον προέρχεται, καθὼς καὶ κατὰ τὸ ἀξίωμα, κατὰ δέ τὴν φύσιν δὲν εἶναι δεύτερος»⁸⁴.

Οὕτως ὁ Βασιλείος ἀναγνωρίζει ὅπωςδήποτε ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Διότι, ἂν ἀνεγνώριζε τοῦτο, δὲν θά το συνέζητει καθόλου, οὔτε θά ἀπέρριπτεν ὅτι εἶναι τρίτον εἰς τὴν τάξιν ἀπὸ τὸν Πατέρα τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὔτε θά δυσανεσχέτει σοβαρῶς κατὰ τοῦ Εὐνομίου ὁ ὁποῖος εἶπε τοῦτο. Πρὸς τούτοις παραδεχθεὶς καὶ τὸ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι δεύτερον ἔναντι τοῦ Υἱοῦ μὲ πολλὴν ἀμφιβολίαν καὶ καθ' ὑπόθεσιν, ἀλλ' ὄχι κατὰ ἰδικὴν του πεποίθησιν, δεικνύει ὅτι δὲν γνωρίζει οὔτε αὐτὸς ποίαν σχέσιν καὶ κατάταξιν ἔχουν μεταξύ των ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα.

Βεβαίως γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς αὐτὴν τὴν παραδεδεγμένην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· ὅτι δηλαδὴ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοῦ ἐκ τοῦ αἰδίου, ὑπάρχοντα εἰς ἄλληλα καὶ εἰς ἄλληλα ἀνήκοντα καὶ δι' ἀλλήλων προβαίνοντα ἀσυγχύτως καὶ ἀμιγῶς, ὅτι ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖ εἶδος σχέσεως καὶ τάξεως, ὅτι τόσον ὁ Υἱὸς ὅσον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοῦ ἐκ τοῦ Πατρός, ἂν καὶ ὄχι κατὰ ὁμοιον τρόπον, ὅτι εἶναι ὁμότιμα ἀπὸ ὁμότιμον, ὅτι τὸ ἐκπορεύειν τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιότης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκη εἰς τὸ Υἱόν, καὶ ὅτι ὁ λέγων ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει τὸ ἐκπορεύειν συγγέει τὰς θείας ὑποστάσεις, δυσσεβῶς ἀθετῶν τὴν παραδεδεγμένην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· ὅπως δέ λέγει ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος, «πρέπει αἱ ἰδιότητες νὰ παραμένουν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ σύγχυσις εἰς τὴν θεότητα, ἢ ὁποία φέρει καὶ τὰ ἄλλα εἰς τάξιν»⁸⁵. Τὴν ἄλλην ὁμοῦ τάξιν, ἢ ὁποία θέτει τὸ ἅγιον Πνεῦμα δεύτερον ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον δέ ἐκ τοῦ Πατρός,

τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδ' ἡμεῖς ἴσμεν οὔτε οἱ διδάσκαλοι καὶ
προσασπιαὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Λαίτινοι δέ, ὡς τῆς ἀνοίας ὁμοῦ καὶ ἀπονοίας, τὴν μὲν
εὐσεβῆ καὶ ἀνωμολογημένην ἐκείνην ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξιν
5 ἀδειοῦσιν, ἃ δὲ Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ θεολό-
γος ὑπὲρ τὴν οἰκείαν γνῶσιν ὁμολογοῦσιν εἶναι ὡς ἀπόρρη-
τα ὄντια καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς, αὐτοὶ καταλαβεῖν ἀνχοῦσι καὶ περὶ
τὴν ἄφρασιόν τε καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος
καινοφωνοῦσι, βλασφημοῦσι δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον, ἔμμεσόν
10 τε καὶ ἄμεσον αὐτὴν λέγοντες καὶ προσεχῆ καὶ πόρρω, δι'
ὧν κινδυνεύουσι καὶ εἰς κίσμα κατασπᾶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅ-
γιον. Διὸ οὐκ ἀναγκαίως οὐδ' ἄλλο μετὰ τὸν Υἱὸν παρὰ τῆς
θεοπνεύσιου ἰδέσθαι Γραφῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦτο γὰρ Λαίτοις συμβαίνει, τοῖς ἐκ τῶν δύο, πρώτου
15 αἰτίου καὶ δευτέρου, λέγουσι τὸ Ἐν καὶ μὴ κατὰ πάντα σιέ-
ρουσι τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ἀλλὰ καὶ ἔξουσίαν ἅτια θού-
λονται προσιθεῖσθαι τε καὶ ἀφαιροῦσιν ἡμῖν δὲ τοῖς ἐκ τοῦ
ἐνὸς εὐσεβοφρόνως σέβουσι καὶ εἰς Ἐν ἀναφέρουσι τὰ δύο,
ἥκιστα.

20 34. "Ἴνα δέ σοι καὶ λόγον δῶμεν, μᾶλλον δὲ καταξιώσωμεν
διδάξαι· τίς ἐνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν Υἱὸς μετὰ τὸν
Πατέρα, τὸ δὲ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱὸν ἡμῖν ὑμνεῖται, καὶ μυ-
εῖσθαι παραδέδοται; Ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, ἡ πάντων ἀρχή,
Υἱοῦ Πατὴρ ἐστὶ μονογενοῦς, ὃς καὶ πρὶν ἢ προσιεθῆναι τῷ
25 Πατρὶ συννοεῖται πάραυτα. Πῶς οὖν ἀφέντες τὸν καὶ πρὶν
ἢ λεχθῆναι προσεχέαια τῷ Πατρὶ νοοῦμενον, εὐθὺς ἂν τὸ
Πνεῦμα μετὰ τὸν Πατέρα θείημεν; Διὰ τοῦτο μετὰ τὸν τοῦ
Πατρὸς Υἱὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα· μὴ δυναμένων γὰρ ἡμῶν
ἄμφω προσφέρειν διὰ γλώττης ἅμα, ὥσπερ ἄρα καὶ ἐκ τοῦ
30 Πατρὸς προῆλθον, εἰ πρὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ
συννημένον θείημεν, δόξαι ἂν Υἱὸς τὸ Πνεῦμα· τὸ γὰρ Πα-
τήρ ὄνομα εὐθὺς συνεισάγει τῆς διανοίας τὸν Υἱόν· προϊόντες

οὔτε ἡμεῖς γνωρίζομεν οὔτε οἱ διδάσκαλοι καὶ προασπιταὶ τῆς Ἐκκλησίας γνωρίζουν.

Οἱ δὲ Λατίνοι — ὅποια ἀνοησία μαζί καὶ μανία — τὴν μὲν εὐσεβῆ καὶ παραδεδεγμένην ἐκείνην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀθετοῦν, ἐκεῖνα δὲ τὰ ὅποια ὁ Μέγας Βασιλεῖος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὁμολογοῦν ὅτι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἰδικὴν των γνῶσιν ὡς ἀπόρρητα καὶ ὑπεράνω ἡμῶν, αὐτοὶ καυχῶνται καὶ νεωτερίζουν περὶ τὴν ἀφραστον καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, βλασφημοῦν δὲ θὰ ἐλέγομεν προσφυέστερα, λέγοντες αὐτὴν ἔμμεσον καὶ ἄμεσον, ἐγγυτέραν καὶ ἀπωτέραν, μὲ τὰ ὅποια κινδυνεύουν νὰ καταβιδάσουν εἰς κτίσμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διὰ τοῦτο τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν τοποθετεῖται ἀναγκαίως οὔτε πάντοτε μετὰ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τὴν θεόπνευστον Γραφήν.

Αὐτὸ πράγματι συμβαίνει μὲ τοὺς Λατίνους, οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι τὸ ἕν προέρχεται ἐκ τῶν δύο καὶ δὲν δέχονται καθ' ὅλα τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ἀλλὰ προσθέτουν καὶ ἀφαιροῦν αὐθαιρέτως ὅσα θέλουν. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιον μὲ ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι εὐσεβοφρόνως ὁμολογοῦμεν ἐκ τοῦ ἑνός τὰ δύο καὶ ἀναφέρομεν εἰς ἕν τὰ δύο.

34. Διὰ νὰ σοῦ δώσωμεν δὲ λόγον, μᾶλλον δὲ νὰ σὲ καταξιώσωμεν διδαχῆς· διὰ ποῖον λόγον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ μὲν Υἱὸς ὑμνεῖται ἀπὸ ἡμᾶς καὶ διδάσκεται μετὰ τὸν Πατέρα, τὸ δὲ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱὸν; Ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, εἶναι Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ πρὶν προστεθῆ εἰς τὸν Πατέρα συννοεῖται ἀμέσως. Πῶς λοιπὸν θὰ ἀφήσωμεν ἐκείνον ὁ ὁποῖος καὶ πρὶν ἀναφερθῆ ἀκόμη νοεῖται πλησιέστατα εἰς τὸν Πατέρα, διὰ νὰ θέσωμεν εὐθύς μετὰ τὸν Πατέρα τὸ Πνεῦμα; Διὰ τοῦτο τὸ Πνεῦμα λέγεται μετὰ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς· ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ προφέρωμεν συγχρόνως διὰ τῆς γλώσσης καὶ τὰ δύο, ὅπως ἀκριβῶς προῆλθον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐὰν θέσωμεν τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον μὲ τὸν Πατέρα πρὸ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα θὰ ἐφαινετο Υἱός· διότι τὸ ὄνομα Πατήρ συνεισάγει εὐθύς εἰς τὴν διάνοιαν τὸν Υἱόν. Προχωροῦντες δὲ πάλιν, ἂν θέσωμεν

δ' αὐθις καὶ μετὰ τὸ Πνεῦμα προσεχῶς εὐθὺς ιὺθέντες τὸν
 Υἱόν, Πατέρα τὸ Πνεῦμα ποιήσομεν νοεῖσθαι. Ὁ γὰρ Υἱός,
 Πατὴρ Υἱός καὶ συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τὸν Πατέρα καὶ μά-
 λιστα τὸν πρὸ αὐτοῦ λεγόμενον ὁ δὲ Υἱός προσεχῶς τῷ Πα-
 5 τρι ιὺθέμενος καὶ τὸ μονογενὲς ἑαυτῷ φυλάττει καὶ τὸ ἐκ-
 πορευτιῶς ἐκ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα οὐ κωλύει. Ὁ καὶ ὁ
 Νυσσαέων Γρηγόριος φησιν, οὗτινος οἱ λατινικῶς φρονοῦν-
 τες τὸ ὕψος τῆς διανοίας μὴ χωρήσαντες, πρόρρω μὲν τοῦ
 Πατρὸς, ὡς τῆς ἀσθεσίας, δοξάζουσι τὸ Πνεῦμα, προσεχὲς
 10 δὲ τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' οὐχ ὅτι ὁ Πατὴρ τε καὶ Υἱός ἀλληλα εἰσά-
 γουσι τῇ διανοίᾳ κατὰ τοῦτο ὄντα προσεχῆ, διὰ τοῦτο πρόρρω
 τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ οὐκ ἄμέσως ἐξ αὐτοῦ. Ἄλλὰ
 περὶ μὲν τούτων, ὕστερον.

Νῦν δ' ἵνα καὶ δευτέραν αἰτίαν ἀποδῶμεν, ἣτις καὶ αὕτη,
 15 ἵνα διὰ πάντων συνεισώμεν σε, διὰ τὴν προειρημένην γέγο-
 νε· πρῶτον ἡμῶν τὸ γένος Θεὸν ἔγνω τὸν Πατέρα καὶ Πα-
 τέρα τὸν Θεόν, τῆς αὐτοῦ θεότητος φανερωθείσης τε καὶ
 πιστευθείσης ἀμυδρῶς, ὡς γε συνήνεγκεν ἡμῖν. Εἰ γὰρ ἐ-
 πίσης ὢν Πατὴρ καὶ προβολεύς, ἰδὲ ἡμῖν οὐ Πατὴρ ἀλλὰ
 20 προβολεύς ἢ ἐκπορευῶν ἐκηρύττειτο, πῶς ἂν παραδεξάμεθα,
 μὴ δυνάμενοι πῶς χωρῆσαι διὰ τὸ νηπιῶδες ἔτι, τὴν ἐπίγνω-
 σιν τοῦ ἐμφύτου πλούτου τῆς θεότητος; Τὸ δὲ 'πατὴρ' ὄνομα
 καὶ πρὸς ἡμῶν ἐσσι καὶ οἶον κοινὸν ἔχομεν αὐτὸ ταῖς ἐξ
 αὐτοῦ ὁμοουσίαις μὲν αὐτῷ ἡμῖν δὲ δεσποτικαῖς ἐκείναις
 25 ὑποσιάσειν. Εἰ κάκειναι μὲν φύσει καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἔχουσι
 αὐτό, ἡμῶν δ' ὑπὸ φιλανθρωπίας καλεῖσθαι κατηξίωσε — διὸ
 καὶ Ἰουδαῖοι ἔλεγον, «ἡμεῖς Πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν» — σο-
 φῶς οὖν ἄγαν καὶ οἶον ὑποκλέπτων τὴν διάνοιαν ἡμῶν, μᾶλ-
 λον δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς τοῦ πονηροῦ δουλείας καὶ ψευδοδοξίας
 30 καὶ ψευδολαιρίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν δεσποτείαν πρὸς θεογνω-
 σίαν ὑφαιρούμενος καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπεμφαίνων συνεισ-

τὸν Υἱὸν ἐν συνεχείᾳ εὐθύς μετὰ τὸ Πνεῦμα, θὰ κάμω-
 μεν νὰ νοῆται Πατὴρ τὸ Πνεῦμα. Διότι ὁ Υἱὸς εἶναι Υἱὸς
 Πατρὸς καὶ συνεισάγει εἰς τὴν διάνοιαν τὸν Πατέρα, καὶ
 μάλιστα τὸν πρὸ αὐτοῦ λεγόμενον· ὁ δὲ Υἱὸς τιθέμενος
 ἐγγὺς τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ μονογενὲς φυλάττει δι' ἑαυτὸν
 καὶ τὴν ἐκπορευτῶς ὑπαρξιν τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πα-
 τέρα δὲν ἐμποδίζει. Αὐτὸ λέγει καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης,
 τὸ ὕψος τῆς διανοίας τοῦ ὁποίου δὲν ἀντελήφθησαν οἱ
 λατινικῶς φρονουῦντες, καὶ διὰ τοῦτο — ὅποια ἀσέβεια —
 δέχονται τὸ Πνεῦμα μακρὰν τοῦ Πατρὸς καὶ ἐγγὺς τοῦ
 Υἱοῦ. Τὸ γεγονὸς ὁμῶς ὅτι Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰσάγουν ἀλ-
 λήλους εἰς τὴν διάνοιαν κατὰ τοῦτο εὐρισκόμενα ἐγγὺς,
 δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι μακρὰν τοῦ Πατρὸς καὶ
 ὄχι ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ. Ἄλλὰ περὶ τούτων θὰ ὁμιλήσωμεν
 ὕστερα.

Τώρα δέ, διὰ νὰ σὲ συνετίσωμεν δι' ὄλων τῶν μέσων,
 θὰ ἀναφέρωμεν καὶ δευτέραν αἰτίαν, ἢ ὅποια πάλιν προ-
 ἔρχεται ἀπὸ τὴν προλεχθεῖσαν· τὸ γένος ἡμῶν πρῶτον
 Θεὸν ἐγνώρισε τὸν Πατέρα, καὶ Πατέρα τὸν Θεόν, καθὼς
 ἡ θεότης αὐτοῦ ἐφανερώθη καὶ ἐπιστεύθη ἀμυδρῶς, ὅπως
 συνέφερον εἰς ἡμᾶς. Διότι, ἀφοῦ εἶναι ἐξ ἴσου Πατὴρ καὶ
 προβολεύς, ἐκηρύττετο τότε εἰς ἡμᾶς, ὄχι ὡς Πατὴρ ἀλλ'
 ὡς προβολεύς ἢ ἐκπορευτῆς, πῶς θὰ ἐπετυγχάνομεν τὴν
 ἐπίγνωσιν τοῦ ἐμφύτου πλοῦτου τῆς θεότητος, ἐνῶ δὲν
 ἠδυνάμεθα νὰ τὴν χωρέσωμεν ἀκόμη λόγῳ τῆς νηπιακῆς
 ἡλικίας; Τὸ ὄνομα 'πατὴρ' ὁμῶς καὶ πλησίον μας εἶναι καὶ
 τὸ ἔχομεν τρόπον τινὰ κοινὸν μὲ ἐκείνας τὰς ἐξ αὐτοῦ
 ὑποστάσεις, αἱ ὅποια εἰς αὐτὸν μὲν εἶναι ὁμοούσιοι εἰς ἡ-
 μᾶς δὲ δεσποτικά. Ἐὰν δὲ ἐκεῖναι μὲν ἔχουν αὐτὸ τὸ
 ὄνομα φυσικῶς, ἡμᾶς δὲ ἠξίωσεν ἐκ φιλανθρωπίας νὰ τὸ
 καλοῦμεν, διὸ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἔλεγον, «ἡμεῖς Πατέρα
 ἔχομεν τὸν Θεόν»²². Πολύ σοφῶς λοιπὸν καὶ τρόπον τινὰ
 ὑποκλέπτων τὴν διάνοιαν ἡμῶν, μᾶλλον δὲ παρασύρων
 ἡμᾶς ἀπὸ τὴν δουλείαν τοῦ πονηροῦ, τὴν ψευδοδοξίαν καὶ
 ψευδολατρίαν, εἰς τὴν ἰδικὴν του δεσποτείας πρὸς θεο-
 γνωσίαν, συνεισέφερον ὑποδηλωτικῶς καὶ τὴν θεότητα

ἔφερε θεότητα, Πατὴρ κηρυττόμενος αὐτός. Μει' αὐτὸν δὲ
 Υἱὸς πεφανέρωται ἐν κόσμῳ, διὰ σαρκὸς ἡμῖν ὄφθεις καὶ
 συναναστροφείς· ὃς οὖν ἑαυτῷ καὶ τὸ Πνεῦμα ὑπεδείκνυ,
 λόγοις τε καὶ ἔργοις διὰ πάντων πισιτούμενος, συνημμένον
 5 φύσει καὶ ὁμότιμον ἑαυτῷ καὶ τῷ Πατρὶ. Μετὰ τὸν Υἱὸν
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπεδήμησε ἐν κόσμῳ, παρὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ
 πεμπόμενον, ὡς οὐκ ἀνίθεον οὐδὲ ἀνίχριστον, καὶ πεμπό-
 μενον οὐχ ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ χρονικῶς καὶ πρὸς
 τινὰς καὶ δι' αἰτίαν· παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον οὐ
 10 δι' αἰτίαν ἕλως, οὐδὲ χρονικῶς ἢ πρὸς τινὰς, ἀλλ' ἀπλῶς
 καὶ ἀπολύτως πάντη, ὡς ὁμόθεον καὶ ὁμοούσιον καὶ τῆς αὐ-
 τῆς οὐχ ἡτιον ἐξημμένον ἐν τῷ Υἱῷ αἰτίας καὶ ἀρχῆς, παρ'
 ἑαυτοῦ δὲ ἐρχόμενον ὡς κύριον καὶ αὐτεξούσιον.

Ἐπεγένετο δὲ καὶ τρίτη τις αἰτία τοῖς θεολόγοις, δι' ἣν
 15 μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκ τῶν τοῦ Υἱοῦ παριστάσιν ὡς ἐπὶ πλει-
 στον τὸ συναφές καὶ τέλειον καὶ ὁμοούσιον Πατρὶ τῆς θεό-
 τητος τοῦ Πνεύματος· ὅτι μετὰ τὸ κατευνασθῆναι καὶ μετα-
 σκευασθῆναι τὴν πλειόνων κατὰ τοῦ Υἱοῦ μανίαν, πολυειδῶς
 ἀποδειχθείσης καὶ ἀναφανείσης καὶ σιτηριχθείσης ἀσφαλίστα-
 20 τα τῆς τούτου πρὸς τὸν Πατέρα συμφύτας καὶ ὁμοιμίας ὁ
 κατὰ τοῦ θείου Πνεύματος ἐμφανέστερον ἀνερωπίσθη πόλε-
 μος. Ταῦτ' ἄρα καὶ τοῖς θεολόγοις ὁ λόγος ἕπας, οὐ περὶ τοῦ
 τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περὶ τῆς πρὸς τὸν Υἱὸν ὁμοου-
 σιότητος τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ Λατῖνοι διάζονται τὰς ῥήσεις,
 25 μεθέλκοντες αὐτῶν τὴν διάνοιαν εἰς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν.

35. Ἀλλὰ γὰρ οὕτως ἡμῖν ὁ ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν εἰς Θεὸς
 ἐκπεφασμένος, οὕτω καὶ δοξάζεται· καὶ οὕτω μιᾶς εἰκόνης
 οὐσης καὶ μορφῆς ἐπὶ τῆς μόνης ἀνειδέου καὶ προσκυνητῆς
 Τριάδος — «ἢ γὰρ Τριάς συνάπτεται μὲν ἀδιασπάτως, σύνε-
 30 σι δὲ αἰδίως, εἰκόνα δὲ προφαίνει μίαν καὶ τὴν αὐτήν»,
 Ἀθανάσιος ὁ μέγας λέγει — μιᾶς οὖν οὕτως εἰκόνης οὐσης
 ἐπὶ τῆς σεπιῆς Τριάδος, τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς μορφὴν

τοῦ μονογενοῦς, καθὼς αὐτὸς ἐκηρύττετο Πατὴρ. Μετ' αὐτὸν ἐφανερώθη εἰς τὸν κόσμον ὁ Υἱός, φανείς εἰς ἡμᾶς σαρκικῶς καὶ συναναστραφείς μετ' ἡμᾶς· αὐτὸς δὲ μαζί μετ' αὐτὸν ὑπεδεικνυε καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐπιβεβαιῶντων μετ' αὐτοὺς λόγοις καὶ ἔργα ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ὅτι τοῦτο εἶναι φυσικῶς συνημμένον μετ' αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα. Μετὰ τὸν Υἱὸν ἐπεδήμησεν εἰς τὸν κόσμον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, στελλόμενον μὲν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, ὡς μὴ ἀντίθεον οὔτε ἀντίχριστον, καὶ μάλιστα στελλόμενον ὄχι γενικῶς καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ χρονικῶς καὶ πρὸς ὠρισμένους καὶ δι' αἰτίαν, ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δὲ ἐκπορευόμενον ὄχι δι' αἰτίαν οὔτε χρονικῶς οὔτε πρὸς ὠρισμένους, ἀλλὰ γενικῶς καὶ ἀπολύτως ἐντελῶς, ὡς ὁμόθεον καὶ ὁμοούσιον καὶ ἐξαρτώμενον ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς ἀπὸ τῆν ἰδίαν αἰτίαν καὶ ἀρχήν, παρ' αὐτοῦ δὲ ἐρχόμενον ὡς κύριον καὶ αὐτεξούσιον.

Ὑψίστατο δὲ καὶ μία τρίτη αἰτία διὰ τῆν ὁποῖαν οἱ θεολόγοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παριστάνουν τὸ συναφές καὶ τέλειον καὶ ὁμοούσιον τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ὅτι μετὰ τὸν κατευασμόν καὶ τῆν ἀνασκευὴν τῆς μανίας τῶν πολλῶν κατὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ ἡ συμφορὰ καὶ ὁμοτιμία τούτου πρὸς τὸν Πατέρα πολυειδῶς ἀπεδείχθη καὶ ἀσφαλέστατα κατεφανή καὶ ἐστηρίχθη, ἐνερριπίσθη φανερώτερα ὁ κατὰ τοῦ θείου Πνεύματος πόλεμος. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ὅλη ἡ προσπάθεια τῶν θεολόγων ἦτο, ὄχι διὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ περὶ τῆς ὁμοουσιότητος αὐτοῦ πρὸς τὸν Υἱὸν, ἃν καὶ οἱ Λατίνοι πιέζουν τὰ λόγια, σύροντες τῆν διάνοιαν αὐτῶν εἰς τῆν ἰδικήν των κακόνοιαν.

35. Βεβαίως οὕτως ἀποκαλυπτόμενος εἰς ἡμᾶς ὁ εἰς τρεῖς ὑποστάσεις εἰς Θεός, οὕτω καὶ δοξάζεται. Καὶ καθὼς οὕτως εἰς τῆν μόνον ἀνείδιον καὶ προσκυνητὴν Τριάδα ὑψίσταται μία εἰκὼν καὶ μορφή — «διὸ ἡ Τριάς συνάπτεται μὲν ἀδιαστάτως, συνυπάρχει δὲ αἰδίως, εἰκόνα δὲ προβάλλει μίαν καὶ τῆν αὐτήν», λέγει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος —, καθὼς λοιπὸν ἐπὶ τῆς σεπτῆς Τριάδος μία εἰκὼν ὑπάρχει, τὸν μὲν Υἱὸν λέγομεν μορφήν καὶ εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸ

τε καὶ εἰκόνα λέγομεν, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γὰρ ἡμῖν ὡς εὐδόκησεν ἑαυτὴν ἐγνώρισε καὶ οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα λέγομεν, ὡς αὐτὸς πρὸς τὸν Πατέρα· ὁμοίως γὰρ ἀμφότερα ἔχουσι πρὸς τὸν Πατέρα, πλὴν τοῦ
 5 τριτοῦ, τῆς ὑπάρξεως, ὡς ἀνωτέρω διὰ πλειόνων ἀποδέδεικται. Προσεχῶς δὲ τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἐγνωσται ἡμῖν καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς τούτου ἐγνωσμένου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐφανερώθη, κηρυχθὲν τε καὶ πεμφθὲν ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὡς καὶ οὕτως πρῶτον ἦλθεν ἐν τῷ τοῦ Πατρὸς ὀνόματι. Καὶ
 10 πάντα λέγομεν ἔχειν τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς ἄνευ τῆς αἰτίας, πάντα δὲ τὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἄνευ τῆς υἰότητος. Πάντα γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁμοίως ἔχει ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα ἄνευ τῆς αἰτίας, συμπεριβαλλούσης ἄμφω τὰς ὑπαρκτικὰς καθ' ὑπόστασιν διαφοράς. Διὸ καὶ πρὸ τοῦ Υἱοῦ ἔστιν οὐ
 15 τίθεμεν τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ ὡς ἐπ' ἔλαττον, ὡς δὲ ἐπὶ πλείοναιον μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ μετὰ τὸν Πατέρα τοῦτον, ἵνα τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων καὶ θεοπροπῶν καὶ προμηθεσιῶν οἰκονομιῶν, συνεχῆ καὶ ἀδιόλπειτον τὴν μνήμην φέροντες, συντομωτάτην διὰ πάντων ἀποδιδῶμεν τὴν εὐχα-
 20 ριστίαν.

36. Εὐνόμιος δὲ καὶ μετ' αὐτὸν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μὴ συνειῶς ἀκηκοῖτες τῆς πρὸς τὸν Θεὸν τοιαύτης εὐχαριστίας τῶν Πατέρων καὶ τῆς ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀπιρρήσοισιν οἰκονομίας μὴ δυνηθέντες συνιδεῖν, συνήγαγον
 25 κακῶς ἐντεῦθεν τρίτον ἀπὸ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μηδὲ τοῦτο συνιδόντες, ὡς εἶπε τοῦτο ἦν καὶ διὰ τοῦτο «ἢ φυσικὴ τάξις τοῦ τε Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τοῦ θείου Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ἐδείκνυτο, οὐκ ἄν, ἐπαλλατομένης ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ τῆς συνεκφωνήσεως τῶν τριῶν προσκυνη-
 30 τῶν προσώπων», ἔστιν οὖν μετὰ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱὸς ἐπίθετο, προαριθμουμένου δηλαδὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθάπερ καὶ ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ φησὶ Γρηγόριος, «διὰ τὰ αὐτὰ καὶ προαριθμεῖται καὶ ὑπαρθεμεῖται παρὰ τῇ Γραφῇ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς φύσεως»· ἐν δὲ τῇ παρουσίᾳ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐπι-

δὲ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ. Διότι ἐγνώρισεν ἑαυτὴν εἰς ἡμᾶς ὅπως ἠϋδόκησε καὶ λέγομεν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τοιαύτην σχέσιν ὅποιαν αὐτὸς πρὸς τὸν Πατέρα· πράγματι ἀμφότερα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸν Πατέρα, πλὴν τοῦ τρόπου ὑπάρξεως, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ ἄνωτέρω διὰ περισσοτέρων. Ἐγγὺς δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ἐγνώσθη εἰς ἡμᾶς ὁ Υἱὸς καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ γνωσθέντος ἐγγὺς ἐφανερώθη τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κηρυχθέν καὶ πεμφθέν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅπως καὶ αὐτὸς ἦλθε προηγουμένως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς. Καὶ λέγομεν ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλὴν τῆς αἰτίας, ὅλα δὲ τὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα πλὴν τῆς υἰότητος. Διότι ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχουν ἐξ ἴσου ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πλὴν τῆς αἰτίας, ἢ ὅποια συμπεριλαμβάνει ἀμφοτέρας τὰς ὑπαρκτικὰς καθ' ὑπόστασιν διαφορὰς. Διὰ τοῦτο ἐνίοτε θέτομεν τὸ Πνεῦμα πρὸ τοῦ Υἱοῦ, μολονότι σπανιώτερον, συχνότερον δὲ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ τοῦτον μετὰ τὸν Πατέρα, οὕτως ὥστε ἐνθυμούμενοι συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως τὰ τρία ὑπὲρ ἡμῶν μέγιστα ἔργα, τὰς θεοπρεπεῖς καὶ προνοητικὰς οἰκονομίας, νὰ ἀποδίδωμεν δι' ὄλων συντομωτάτην τὴν εὐχαριστίαν.

36. Ὁ Εὐνόμιος δὲ καὶ μετ' αὐτὸν οἱ λατινόφρονες, μὴ ἀκούσαντες μὲ σῦνεσιν τὴν τοιαύτην πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαριστίαν τῶν πατέρων καὶ μὴ δυνηθέντες νὰ κατανοήσουν τὴν μέθοδον κατὰ τὰς ἀντιρρήσεις πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, συνήγαγον ἀπὸ ἐδῶ κακῶς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον ἀπὸ τὸν Πατέρα. Δὲν κατενόησαν οὔτε τοῦτο, ὅτι ἂν συνέβαινε τοῦτο καὶ διὰ τούτου ἐδεικνύετο ἡ φυσικὴ τάξις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τοῦ θείου Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, δὲν θὰ ἐτίθετο ἐνίοτε ὁ Υἱὸς μετὰ τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον προαριθμεῖται, ἐφ' ὅσον ἢ συνεκφώνησις τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων ἐναλλάσσεται εἰς τὴν θείαν Γραφήν, καθὼς καὶ ὁ μέγας εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγόριος λέγει, ὅτι «τὰ ἴδια καὶ προαριθμοῦνται καὶ ὑπαριθμοῦνται εἰς τὴν Γραφήν λόγῳ τῆς ἰσοτιμίας τῆς φύσεως»⁹⁹. Εἰς τὴν παρουσίαν δὲ τῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἐπισκόπων καὶ ἡμᾶς παραινεῖ νὰ θεολογῶμεν οὕτω, λέγων, «θεολόγησε

ακόπων και ἡμᾶς οὕτω παραινεῖ θεολογεῖν, «μετὰ Παύλου», λέγων, «θεολόγησον, τοῦ πρὸς τρίτον οὐρανὸν ἀναχθέντος, ποιὲ μὲν συναριθμοῦντος τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, και τοῦτο ἐνηλλαγμένως, οὐ τειτηρημένως καὶς τὰξι, προαριθμοῦντος, 5 ἐναριθμοῦντος, ὑπαριθμοῦντος τὸ αὐτό».

Ἄλλ' οὐδὲ τὸ 'δι' οὐ' μόνω τῷ Υἱῷ παρὰ τῆς θείας ἀπονενέμηται Γραφῆς· ὁ γὰρ θεῖος Κύριλλος ἐν Θεσαυροῖς φησι, «Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ Πνεύματος ἡμῖν ἐνοικιζομένου». Τούτων οὖν Εὐνόμιός τε και τὸ 10 τῶν Λατίνων γένος, μηδένα ποιησάμενοι λόγοι, τρίτον εἶναι τῆ τὰξει και τῷ ἀξιῶματι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδογματίσαν, οὐ τῆ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τὰξει ἀλλὰ τῆ φυσικῆ, κακῶς. Ὅ γε μὴν Εὐνόμιος ἐντεῦθεν τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι και τῆ φύσει, ὡς ἀμφοτέρων και' αὐτὴν διαφέρων, προσεδογμα- 15 τισεν, οἱ δὲ Λαῖνοι και ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατασκευάζουσιν.

37. Ἡμεῖς δὲ οὖν τοῖς ἱεροῖς πατράσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱὸν τιθέμεν και μετὰ τὸν Πατέρα τοῦτον, ἵνα τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων και 20 θεοσχεπῶν και προμηθεσιᾶτων οἰκονομιῶν συντομωτάτην ἀποδιδῶμεν διὰ πάντων τὴν δοξολογίαν και τὴν εὐχαριστίαν και τὴν ἀνάμνησιν· οὐχ δι δεύτερον και τρίτα τῆ τιμῆ και τῆ ἀξία — και γὰρ ὁμοίωμα — οὐδὲ τὴν δυνάδα ποιῶντες τοῦ ἐνὸς ἀρχῆν, οὐδ' εἰς τὴν δυνάδα ἀναφέροντες τὸ ἔν, ἀλλ' 25 εἰς ἡμῖν Θεός, εἰς ἐν αἷτιον και Υἱοῦ και Πνεύματος ἀναφερομένων, ἐξ οὐ μόνου ἔχει και τὴν ὑπαρξιν ἐκάτερον αὐτῶν· και δι μία ἀρχή, ὁ Πατήρ, ὡς και ὁ θαυματουργὸς Γρηγόριος λέγει, κατὰ τοῦτο τῶν εἰς Θεός· και δι μία φύσις τοῖς τριοῖν, αὐτὰ γὰρ τὰ δύο και τὰ τρία και τὸ ἐξ 30 αὐτοῦ και τὸ ἀναφέρεσθαι εἰς αὐτὸν οὐ τὴν φύσιν διαιρεῖ, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν διαιρεῖται, οὐδὲ γοῦν ἐξ αὐτῆς ἐοικε κενῶς,

99. Λόγος 34, 15.

100. PG 75, 589 C.

μαζί με τὸν Παῦλον τὸν ἀνελθόντα εἰς τρίτον οὐρανόν, ἄλλοτε μὲν συναριθμοῦντα τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ μάλιστα κατὰ ἐναλλακτικὴν σειρὰν, χωρὶς νὰ τηρῆ αὐστηρῶς τὴν τάξιν, προαριθμοῦντα, ἐναριθμοῦντα, ὑπαριθμοῦντα τὸ ἴδιον»⁹⁹.

Ἄλλὰ δὲν ἀπονέμεται μόνον εἰς τὸν Υἱὸν τὸ 'δι' οὐ' ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς· διότι ὁ θεῖος Κύριλλος λέγει εἰς τοὺς Θησαυροὺς, «λέγεται Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐπειδὴ ὁ θεῖος Λόγος ἐνοικίζεται εἰς ἡμᾶς διὰ Πνεύματος»¹⁰⁰. Χωρὶς νὰ λαμβάνουν αὐτὰ ὑπ' ὄψιν ὁ Εὐνόμιος καὶ τὸ γένος τῶν Λατίνων, ἔδογμάτισαν κακῶς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα, ὄχι τὴν κατὰ τὴν ὁμολογίαν τάξιν ἀλλὰ τὴν φυσικὴν. Ἀπὸ ἐδῶ βέβαια ὁ μὲν Εὐνόμιος ἔδογμάτισεν ὅτι εἶναι τρίτον ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ κατὰ τὴν φύσιν, ὡς διαφέρον δῆθεν κατ' αὐτὴν ἀπὸ ἀμφοτέρα, οἱ δὲ Λατίνοι κατασκευάζουν ὅτι τὸ ὄγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

37. Ἡμεῖς δὲ μαζί με τοὺς ἱεροὺς Πατέρας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέτομεν τὸ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ τοῦτον μετὰ τὸν Πατέρα, οὕτως ὥστε καθ' ὅλα νὰ ἀποδίδωμεν συντομωτάτην τὴν δοξολογίαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἀνάμνησιν διὰ τὰ τρία μέγιστα ὑπὲρ ἡμῶν ἔργα καὶ τὰ θεοπρεπεῖς καὶ προνοητικωτάτας οἰκονομίας· ὄχι διότι εἶναι δεύτερα καὶ τρίτα εἰς τιμὴν καὶ ἀξίαν — ἀφοῦ εἶναι ὁμότιμα — οὔτε διότι καθιστῶμεν τὴν δυάδα ἀρχὴν τοῦ ἐνός οὔτε διότι ἀναφέρομεν εἰς τὴν δυάδα τὸ ἓν, ἀλλὰ διότι εἰς εἶναι δι' ἡμᾶς ὁ Θεός, ἀφοῦ ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφέρονται εἰς ἓν αἴτιον, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἔχει καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐκάτερον αὐτῶν· καὶ ἐπειδὴ μία εἶναι ἀρχή, ὁ Πατήρ, ὅπως λέγει καὶ ὁ θαυματουργός Γρηγόριος, κατ' αὐτὸ εἶναι εἰς ὁ Θεός· καὶ ἐπειδὴ μία φύσις εὐρίσκεται εἰς τὰ τρία, καθ' ὅσον αὐτὰ τὰ δύο καὶ τὰ τρία, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς αὐτόν, δὲν διαιροῦν τὴν φύσιν, ἀλλὰ διαιροῦνται γύρω ἀπὸ αὐτὴν, δὲν προέρχονται λοιπὸν κυρίως ἐξ αὐτῆς, μολονότι δὲν ὑπάρχουν χωρὶς αὐτὴν, οὔτε ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν, ἂν καὶ δὲν εἶναι χωρὶς

εἰ καὶ μὴ χωρὶς αὐτῆς, οὐδ' εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται, εἰ καὶ μὴ ἄνευ ταύτης· τὸ γὰρ ἓν, πῶς ἂν αὐτὸ ἑαυτὸ γεννήσῃ τε καὶ προβάλοιστο καὶ εἰς ἑαυτὸ ἀναφέροιστο; Οὐδ' ἀρχὴ τοίνυν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς, οὐδὲ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν αὐτὸ ἑαυτοῦ τὸ ἓν.

5 Εἰ τοίνυν ταῦθ' ἅπαντα, κατὰ ταῦτα κυρίως καθ' ἃ καὶ μερίζεται, ταῦτα δ' εἰσὶν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις, εἰτ' οὖν τὰ τρία πρόσωπα τῆς μιᾶς τῆ φύσει θεότητος, διὰ τὸ Λατῖνοι λέγουσιν ἐξ ἀμφοτέρων τὸ ἓν, τῶν προσώπων δηλαδὴ φασί· κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀμφότερα, τὸ γὰρ ἓν οὐκ ἂν ρηθεῖη πο-
10 τὸ ἀμφότερα.

Ἐπεὶ τοίνυν κατὰ ταῦτα λέγουσιν ἐκ τῶν δύο τὸ ἓν, καθ' ἃ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἴτιον καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἐκ δύο ἀρχῶν λέγουσιν τὸ ἓν καὶ δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἴτια καὶ πολυθεῖαν εἰσάγουσιν. Οὐ γὰρ μόνον διὰ μία φύσις εἰς Θεός,
15 ἀλλ' ἔτι καὶ ἓν πρόσωπον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὰ ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἰς ἓν αἴτιον καὶ μίαν ἀρχὴν τὰ ἐξ ἀρχῆς ἀναφέρεται· οὐ τὰ δύο μόνον ἄμφω, ἀλλὰ καὶ ἐκάτερον αὐτῶν χωρὶς. Καὶ διὰ τοῦτο μία τῆς θεότητος ἀρχὴ καὶ εἰς Θεός ἐστι καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἀναφορὰν διὰ καὶ ἐκάτερον ἀναφέρεται εἰς
20 ἓν ἀμέσως. Εἰ γὰρ μὴ ἀμέσως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, τὸ ἐμέσως τοῦτο δύο ἐξ ἀνάγκης τὰ αἴτια ποιεῖ τοῦ Πνεύματος, τὸ τε μέσον καὶ τὸ ἄκρον, καὶ οὐκ ἔστι διὰ τὴν οὕτως ἔχουσαν ἀναφορὰν ἓνα Θεὸν τὰ τρία εἶναι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ Θεὸν εἶναι τὸ διὰ μέσης θεότητος ἐκ τοῦ Πατρὸς· ἐπὶ γὰρ
25 τὰ κτίσματα ἦλθεν ὁ Πατὴρ διὰ μέσης θεότητος κατὰ τοὺς θεολόγους.

38. Οὐ γὰρ ὡς Πατὴρ ταῦτ' ἔκτισεν, ἀλλ' ὡς Θεός. Ὁ δὲ Υἱὸς εἰς Θεός μετὰ Πατρός· διὰ τοῦτο ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς Θεοῦ τὰ κτίσματα καὶ μία ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων,
30 ὁ Θεός. Γεννᾷ δὲ ὁ Θεός καὶ ἐκπορεύει ὡς Πατὴρ τῶν αὐτῶ συναϊδίων φώτων. Εἰ γοῦν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὡς ἐξ ἑνὸς ἔστι Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἑνὸς ὄντος Πατρὸς, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ταύτης τῆς συγχύσεως τίς ἂν

αυτήν· διότι πῶς θὰ ἦτο δυνατόν τὸ ἓν νὰ γεννήσῃ καὶ νὰ προβάλῃ ἑαυτὸ καὶ νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτό; Τὸ ἓν λοιπὸν δὲν εἶναι ἀρχὴ καὶ τὰ παράγωγά της, οὔτε αἴτιον καὶ αἰτιατὸν αὐτὸ ἑαυτοῦ. Ἐάν λοιπὸν ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀναφοραὶ ἀνήκουν κυρίως εἰς ὅσα μερίζονται, αὐτὰ δὲ εἶναι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἢ τὰ τρία πρόσωπα τῆς μιᾶς τὴν φύσιν θεότητος, ὅταν οἱ Λατίνοι λέγουν ὅτι τὸ ἓν προέρχεται ἐξ ἀμφοτέρων, προφανῶς ἐννοοῦν τὰ πρόσωπα· διὰ τοῦτο ἄλλωστε λέγονται ἄμφότερα, ἀφοῦ τὸ ἓν δὲν θὰ ἐλέγετο ποτὲ ἄμφότερα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν λέγουν τὸ ἓν καὶ ἐκ τῶν δύο ὑπὸ τὴν ἐννοίαν καὶ τὸν λόγον τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ αἰτίου, λέγουν τὸ ἓν ἐκ δύο ἀρχῶν καὶ εἰσάγουν δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἴτια, καὶ πολυθεΐαν. Εἶναι δὲ εἰς ὁ Θεός, ὄχι μόνον διότι εἶναι μία ἡ φύσις, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα ἔχουν εἰς ἓν πρόσωπον τὴν ἀναφορὰν, τὰ δύο ὄχι μόνον μαζὶ ἀλλὰ καὶ τὸ καθὲν χωριστά. Καὶ διὰ τοῦτο μία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θεότητος καὶ εἰς ὁ Θεός καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀναφορὰν ἀκόμη, καθ' ὅσον καὶ τὸ καθὲν χωριστὰ ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸ ἓν. Διότι ἐάν δὲν εἶναι ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, τοῦτο τὸ ἐμμέσως καθιστᾷ δύο τὰ αἴτια τοῦ Πνεύματος, τὸ μέσον καὶ τὸ ἄκρον, καὶ λόγῳ τῆς τοιαύτης ἀναφορᾶς δὲν εἶναι δυνατόν τὰ τρία νὰ εἶναι εἰς Θεός· μᾶλλον δὲ δὲν εἶναι κἄν δυνατόν νὰ εἶναι Θεός τὸ διὰ μεσαζούσης θεότητος προερχόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς· διὰ μεσαζούσης θεότητος ἦλθεν ὁ Πατὴρ μόνον εἰς τὰ κτίσματα κατὰ τοὺς θεολόγους.

38. Πράγματι δὲν ἔκτισε ταῦτα ὡς Πατὴρ, ἀλλ' ὡς Θεός. Ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι εἰς Θεός μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα· διὰ τοῦτο τὰ κτίσματα προέρχονται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὡσάν ἐξ ἑνὸς Θεοῦ καὶ μία ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων, ὁ Θεός. Γεννᾷ δὲ ὁ Θεός καὶ ἐκπορεύει ὡς Πατὴρ τῶν συναϊδίων μὲ αὐτὸν φώτων. Ἐάν λοιπὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνός, δὲν θὰ εἶναι ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἑνός Πατρὸς, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ποία δὲ σύγχυσις θὰ ἦτο ἀπο-

ἀποπωτέρα γένοιτο; Διὸ καὶ ταύτην οἱ Λαῖνοι φεύγοντες, ὡς ἐξ ἑνὸς φασὶ Θεοῦ· ὁ χώραν οὐδαμόθεν ἔχει, καθάπερ ἀναπέφηνε· καὶ ταῦθ' διὸ καὶ τὸ Πνεῦμα εἰς Θεὸς ἐστὶ μετὰ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ.

- 5 Τοιγαροῦν, ἐπειδήπερ πάντη τε καὶ πάντως εἰς ὑπάρχει ὁ Πατήρ, οὐκ ἄμφω ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐκάτερον μίαν ἀρχὴν καὶ ἕν αἴτιον ἔχει μόνον, τὸν Πατέρα. Καὶ οὕτω μίᾳ τῆς θεότητος ἀρχή, καὶν οἱ λατινικῶς φρανοῦντες ἐγκαλούμενοι, πῶς δύο λέγουσιν ἐπὶ τῆς θεότητος
- 10 ἀρχάς, ἀπολογεῖσθαι οἴωνται μίαν ἀρχὴν ἰσχυριζόμενοι δοξάζειν τοῦ Υἱοῦ τε καὶ τοῦ Πνεύματος· σοφίζεσθαι γὰρ ἡμᾶς βουλόμενοι τοῦτο διαβεβαιουῦνται, ὡς καὶ τὴν ἀρχὴν ἐφθήμεν εἰπόντες. Αὐτὸ γὰρ τοῦτό ἐστι τὸ παρ' ἡμῶν ἐγκαλούμενον αὐτοῖς· πῶς Υἱοῦ μὲν καὶ τοῦ Πνεύματος μίαν τὴν
- 15 ἀρχὴν φασὶ, τοῦ δὲ ἑνὸς Πνεύματος δύο λέγουσιν ἀρχάς; Ἐκεῖνοι δὲ περὶ τοῦ ἑνὸς ἐρωτώμενοι, σοφιστικῶς περὶ τῶν δύο τὴν ἀπόκριον ποιοῦνται· σφῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ τῶν πυνθανομένων κατασοφίζόμενοι.

39. Πατήρ μὲν οὖν καὶ ἀρχὴ καὶ αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ πάντη

20 τε καὶ πάντως ἕν· προβολεὺς γὰρ παρ' οὐθενὸς τῶν ἀποσιόλων ἢ τῶν εὐαγγελισιῶν ἐκλήθη, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τούτου ἢ τοῦ Πατρὸς ἀπέχρησεν αὐτοῖς φωνή. Ἀρχὴν δὲ λέγω οὐ τὴν καταρχὴν, οὐδὲ τὴν δημιουργικὴν, οὐδ' ἢ τὸ τῆς δεσποτείας ἐστὶν ἐπώνυμον.

- 25 40. Καὶ τοίνυν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, καθὸ Πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἰτιὸς ἐστὶ· καὶ καθὸ ἀρχή, Πατήρ τῶν φώτων, δηλαδὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· καὶ καθὸ αἴτιος, αἴτιος, ἀρχὴ τε καὶ Πατήρ. Εἰ οὖν καὶ ὁ Υἱὸς αἰτιὸς ἐστὶ τοῦ Πνεύματος, ἐξ ἀνάγκη ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ Πατήρ ὡς αἴτιος ὡς γὰρ τοῦ
- 30 ἀνθρώπου, καθὸ ἀνθρώπου ἐπιστήμης δεκτικοῦ ὑπάρχοντος, τὸν ἐπιστήμης δεκτικὸν οὐκ ἔστι μὴ καὶ ἄνθρωπον ὑπάρχειν, οὕτω καὶ ἐπὶ Θεοῦ· ἐπεὶ ὁ Πατήρ, καθὸ Πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἰτιὸς ἐστὶ, τὸν αἴτιον ὑπάρχοντα οὐκ ἔστι μὴ καὶ ἀρχὴν εἶναι καὶ Πατέρα, καίτοι τοῦ θεολόγου Γρηγορίου γράφωντος, «οὐ-

πωτέρα από αὐτήν; Διό, ἀποφεύγοντες ταύτην οἱ Λατίνοι, λέγουν ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει πουθενά στήριγμα, ὅπως ἀπεδείχθη, καὶ μάλιστα ὅταν τὸ Πνεῦμα εἶναι εἰς Θεός μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ.

Ἐπομένως, ἐπειδὴ παντοῦ καὶ πάντως εἰς εἶναι ὁ Πατήρ, ὄχι μόνον ἀμφοτέρα ὁ Υἱός καὶ ὁ Πατήρ, ἀλλὰ καὶ τὸ καθέν χωριστὰ μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἴτιον ἔχει μόνον, τὸν Πατέρα. Καὶ οὕτω μία εἶναι τῆς θεότητος ἀρχή, καὶ ἂν οἱ λατινόφρονες, ἐγκαλούμενοι πῶς λέγουν δύο ἀρχὰς τῆς θεότητος, νομίζουν ὅτι ἀπολογοῦνται μὲ τὸ νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δέχονται μίαν ἀρχὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· διότι διαβεβαιώνουν τοῦτο θέλοντες νὰ μᾶς παραπλανήσουν, ὅπως εἶπομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν. Πράγματι ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον τοὺς κατηγοροῦμεν εἶναι τοῦτο· πῶς τοῦ μὲν Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος δέχονται μίαν ἀρχὴν, τοῦ δὲ Πνεύματος λέγουν δύο ἀρχὰς; Ἐκεῖνοι δὲ ἐρωτῶμενοι, ἀποκρίνονται σοφιστικῶς, ἑαυτοὺς μᾶλλον παρά τοὺς ἐρωτῶντας παραπλανῶντες.

39. Πατήρ λοιπὸν καὶ ἀρχὴ καὶ αἴτιον εἰς τὸν Θεὸν παντοῦ καὶ πάντως εἶναι ἓν· προβολεύς δὲ δὲν ὠνομάσθη ἀπὸ κανένα ἀπόστολον ἢ εὐαγγελιστήν, ἀλλὰ ἀντὶ τούτου ἀρκετὸν ἦτο εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα Ἐπατήρ. Ἄρχὴν δὲ ἐννοῶ ὄχι τὴν ἐκκίνησιν, οὔτε τὴν ἔναρξιν τῆς δημιουργίας οὔτε τὴν ἐξουσίαν.

40. Ἐπομένως ὁ Θεός καὶ Πατήρ, εἶναι ἀρχὴ καὶ αἴτιος· καὶ ὡς ἀρχή, Πατήρ τῶν φώτων, δηλαδὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· καὶ ὡς αἴτιος αἴτιος, ἀρχὴ καὶ Πατήρ. Ἐὰν λοιπὸν καὶ ὁ Υἱός εἶναι αἴτιος τοῦ Πνεύματος, ὡς αἴτιος θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρχὴ καὶ Πατήρ. Ὅπως δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ δεικτικὸς ἐπιστήμης εἶναι μόνον ὁ ἀνθρωπος, ὁ ἐπιστήμης δεκτικὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι καὶ ἀνθρωπος, οὕτω καὶ ἐπὶ Θεοῦ· ἐπειδὴ ὁ Πατήρ ὡς Πατήρ εἶναι ἀρχὴ καὶ αἴτιος, αὐτός ὁ ὁποῖος εἶναι αἴτιος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι ἀρχὴ καὶ Πατήρ, μο-

τως εἶναι Υἱὸν κυρίως τὸν Υἱόν, διὸ μὴ ἔστιν οὗτος καὶ Πατήρ».

Ὁρθῶς ἀδειουμένην σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τῶν λεγόντων καὶ ἐκ τοῦ
 5 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ μὴ ἀναγόντων ἐκάτερον τῶν προσώπων εἰς μίαν μόνην, τὴν τῆς θεότητος πηγὴν; Μία γὰρ φύσις καὶ οἱ πάντες ἄνθρωποι, ἀλλ' οὐχ εἰς οἱ πάντες ἄνθρωπος. Καίτοι δι' ἀλλήλων, μᾶλλον δὲ διὰ τῶν πρὸ ἡμῶν, ἀναχθείμεν ἂν εἰς ἓνα τὸν προπάτορα, ἀλλ' ἐνθὺς πολλὰ τὰ αἷτια,
 10 καὶ οὐκ ἐξ ἑνὸς ἡμεῖς διὰ τοῦτο καὶ οὐχ εἰς. Ἄρ' οὐ φανερώς καινοτομεῖς ὁ λατινικῶς φρονῶν;

41. Καὶ εἰ μὴ πρὸ ὑμῶν ἐλλειπῆς ἦν τὸ καθ' ἡμᾶς εὐαγγέλιον, ὃ «ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ», καὶ «ἡ τοῦ Θεοῦ σωτήριος χάρις» καὶ ἡ κατ' αὐτὴν θεογνωσία, ἡ
 15 πᾶσιν ἐκφανεῖσα καὶ διδάξασα πάντας, εἰ μὴ «οικεγένωται ἡ πίστις», εἰ μὴ διέφθαρται τὰ τῆς ὁμολογίας, αἷς καὶ ἐνήθλησαν καὶ ἐνήσκησαν «τὸ τῶν μαρτύρων ἡμῖν περικείμενον νέφος», ὃ τῶν δοσίων παμπληθῆς κατάλογος, ὃ τῶν διδασκάλων θεοδίδακτος θίασος, πάντες οἱ ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ τοῖς καθ'
 20 ἑαυτοὺς παθήμασι μαρτυρήσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ὑπὲρ ἧς καὶ μέχρι θανάτου καλῶς ποιῶντες ἐνέστησαν, καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτῆς μόνον ἢ καὶ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου σιγηριμοῦ — εἰ μὴ ταῦθ' ἅπαντα καὶ ἡ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων πίστις ἐλλειπῆς, διακενῆς ὄντως οὐ προσθήκας ἐξευρί-
 25 σκεις καὶ κατὰ τῆς σεαυτοῦ καινοτομεῖς ψυχῆς.

Εἰ μὲν γὰρ ἐγίνωσκον καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, τίνας ἐνεκεν οὐ παρηγοία διετέλεσαν κηρύττοντες καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συνόδων πολλῶν καὶ πολλάκις γενομένων βεβαιώσαντες; Ἄλλ' οὐκ ἐγνωσμένον ἦν αὐτοῖς; Οὐκοῦν οὐδ' ἦν οὕτω
 30 τᾶληθές· πάντα γὰρ ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὁ δι' ἡμᾶς ἐγνωσμένος καθ' ἡμᾶς. Καὶ πάντα κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐδίδαξεν αὐ-

101. Λόγος 29, 5.

102. Α' Τιμ. 3, 16.

103. Τιτ. 2, 11.

104. Ρωμ. 4, 14.

105. Βλ. Ἐβρ. 12, 1.

λονότι ὁ θεολόγος Γρηγόριος γράφει, «ὁ Υἱὸς εἶναι κυρίως Υἱὸς διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι καὶ Πατήρ»¹⁰¹.

Βλέπεις ὅτι ἀθετεῖται σαφῶς ἡ μοναρχία καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ Πατρὸς ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ δὲν ἀνάγουν ἐκάτερον τῶν προσώπων εἰς μίαν μόνον πηγὴν, τὴν τῆς θεότητος; Καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὅλοι μιᾶς φύσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλοι εἰς ἄνθρωπος. Μολονότι δι' ἀλλήλων, μᾶλλον δὲ διὰ τῶν προγόνων μας, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναχθῶμεν εἰς τὸν ἕνα προπάτορα, ἀλλ' εἰς τὸ ἄμεσον παρελθόν τὰ αἴτια εἶναι πολλὰ καὶ ἡμεῖς δὲν προερχόμεθα ἀπὸ ἓν' διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἴμεθα εἰς. Ἄρα γε, σὺ ὁ λατινοφρονῶν, δὲν καινοτομεῖς ὀλοφάνερα;

41. Ἐάν πρὶν ἀπὸ σαs δὲν ἦτο ἐλλιπὲς τὸ Εὐαγγέλιόν μας, τὸ ὅποιον «ἐκηρύχθη εἰς τὰ ἔθνη, ἐπιστεύθη εἰς τὸν κόσμον»¹⁰², καὶ «ἡ σωτήριος τοῦ Θεοῦ χάρις»¹⁰³ καὶ ἡ ἀπὸ αὐτὴν προερχομένη θεογνωσία, ἡ ἀποκαλυφθεῖσα εἰς ὅλους καὶ διδάξασα ὅλους, ἐάν δὲν «ἔχη κενωθῆ ἡ πίστις»¹⁰⁴, ἐάν δὲν ἔχη διαφθαρῆ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁμολογίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἠθλησαν καὶ ἠγωνίσθησαν «τὸ γύρω μας νέφος τῶν μαρτύρων»¹⁰⁵, ὁ πολυπληθὴς κατάλογος τῶν μαρτύρων, ὁ θεοδίδακτος θίασος τῶν διδασκάλων, ὅλοι οἱ μαρτυρήσαντες τὴν ἀλήθειαν μὲ ἔργον καὶ λόγον καὶ τὰ παθήματά τους, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ὑπέμειναν καὶ τὸν θάνατον καλῶς πράττοντες, καὶ ὄχι μόνον ὑπὲρ αὐτῆς ἢ καὶ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἰδικοῦ μας στηριγμοῦ· ἐάν ὅλα αὐτὰ καὶ ἡ πίστις τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦσαν ἐλλιπῆ, τότε ἐσὺ πραγματικὰ ματαίως ἐξευρίσκεις προσθήκας καὶ καινοτομεῖς ἐναντίον τῆς ἰδικῆς σου ψυχῆς.

Διότι, ἐάν ἐγνώριζον ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐξ Υἱοῦ, διατί δὲν τὸ ἐκήρυττον συνεχῶς ἐλεύθερα καὶ δὲν τὸ ἐπεβεβαίωσαν διὰ τῶν πολλῶν καὶ πολλάκις συγκροτηθεισῶν ἱερῶν συνόδων; Ἄλλὰ δὲν τὸ ἐγνώριζον; Τότε λοιπὸν δὲν ἦτο ἀληθές· διότι ὁ γνωσθεὶς δι' ἡμᾶς μεταξὺ ἡμῶν ὅλα τοὺς τὰ ἐγνώρισεν. Καὶ ὅλα τοὺς τὰ ἐδί-

τούς τὸ Πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτ' ἐδίδαξεν, ἵν' ἡμᾶς οὗτοι διδά-
ξωσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται. Εἰ γὰρ
τοῦτο λέγειν τολμήσεις, ὡς οὐκ ἔγνωσαν οἱ πρὸ ἡμῶν θεο-
λόγοι τάληθές, ὡς καὶ τοῦτο μηδὲν ἥτιον βλάβοιμον ἀπο-
5 πεμφόμεθα.

Τίς γὰρ εἰ ὁ τοῦτο γρύξαι τολμῶν; Ποία δ' ἰσάριθμος
σύνοδος, μᾶλλον δὲ πόσαι καὶ ποῦ μαρτυρηθεῖσαι παρὰ τοῦ
Πνεύματος, ὃ καὶ ζῶσιν ἐκείνοις καὶ γεγονόσιν ἐξ ἀνθρώ-
πων συνεμαρτύρησε, καὶ αἰεὶ συμμαρτυρεῖ τε καὶ συμμαρτυρή-
10 σαι διὰ τῶν ἐπὶ τοῖς σοροῖς τούτων τελευτημένων τε καὶ τελε-
σθησομένων θαυμάτων; Ἄλλ' ἔχω καὶ γὰρ, φησί, πολλοὺς τῶν
παιτέρων συμμαρτυροῦντάς μοι τῇ προσθήκῃ. Τί οὖν, εἴτερα
μὲν οὗτοι κοινῇ συνειλεγμένοι παρεδίδουν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἴτερα
δὲ καθ' ἑαυτοὺς ἐδογματίζον; Οὐ μὲνον. Ἄλλ' ἢ παραχαρά-
15 τεις αὐτὸς ἢ παραλογίζῃ καὶ παρεξηγῇ, μὴ μετὰ τοῦ Πνεύ-
ματος ἐρμηνεύων τὰ εἰρημένα διὰ τοῦ Πνεύματος.

42. Οὐ μὴν, ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο θείημεν, ὅπερ οὐκ ἔστιν,
οὐ προσδεκτέα μᾶλλον τὰ κοινῇ παραδεδομένα τῶν ἰδίως
εἰρημένων ἐκάσιω; Ἐκεῖνα μὲν γὰρ πρὸς τῷ πάντων εἶναι
20 καὶ ἀνεπιχείρητα τοῖς κακουργοῦσι καὶ τῷ παραχαράττειν
δολοῦσι τὸν τῆς ἀληθείας λόγον, πᾶσιν ἐγνωσμένα σοφοῖς τε
καὶ ἰδιώταις καὶ διὰ στόματος αἰεὶ φερόμενα. Τὰ δὲ μὴ ἐπὶ
τοσοῦτο καθωμιλημένα ὑποσιὰ ἐστὶ καὶ μάλιστα προαγόμενα
παρὰ Λατίνων, οἱ καὶ τῷ φανερωτάτῳ τῆς πίστεως συμβόλῳ
25 διὰ προσθήκης ὑπεβούλευσαν. Οἱ γὰρ τῷ ἐν τοῖς τῶν ὡς
ἀληθῶς χριστιανῶν ἀπάντων οἰόμασι κειμένῳ καὶ τῆς ἡ-
μέρας ἐκάστης πολλάκις ἀνακηρυττιομένῳ προσθήκην ἐπινοή-
σαντιές τε καὶ τολμήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν ἐν τοῖς ἀγνο-
ουμένοις παρὰ τῶν πλειόνων; Τὰ γοῦν μὴ κοινὰ μηδὲ καθω-
30 μιλημένα ὑποσιὰ ἐστὶ, μὴ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐνέσπειρεν αὐ-

δαξε τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὰ ἐδίδαξε διὰ τοῦτο, διὰ νὰ διδάξουν αὐτοὶ ἡμᾶς ὅπως ἐδιδάχθησαν, καθὼς ἐλέχθη ἄνωτέρω. Ἐὰν τολμήσης βέβαια νὰ εἴπῃς τοῦτο, ὅτι οἱ προηγούμενοι ἀπὸ ἡμᾶς θεολόγοι δὲν ἐγνώρισαν τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἀπορρίψωμεν καὶ τοῦτο ὡς ὄχι μικροτέραν βλασφημίαν.

Ποῖος ὁμως εἶσαι σὺ ὁ ὁποῖος τολμᾷς νὰ γρύξης; Ποία δὲ ἰσάριθμος σύνοδος, μᾶλλον δὲ πόσαι καὶ ποῦ, μαρτυρηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, τὸ ὁποῖον συνεμαρτύρησε μὲ αὐτούς καὶ ὅταν ἔζων καὶ ἦσαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάντοτε συμμαρτυρεῖ καὶ θὰ συμμαρτυρῇ διὰ τῶν θαυμάτων τὰ ὁποῖα τελοῦνται καὶ θὰ τελοῦνται ἐπάνω εἰς τοὺς τάφους τούτων; Ἄλλά, λέγει, ἔχω καὶ ἐγὼ πολλοὺς τῶν πατέρων, οἱ ὁποῖοι συμμαρτυροῦν μὲ ἐμὲ διὰ τὴν προσθήκην. Τί λοιπόν, ἄλλα ἐδίδασκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅταν συνηθορίζοντο εἰς συνελεύσεις καὶ ἄλλα ἐδογματίζον καθ' ἑαυτούς; Καθόλου. Ἄλλά ἢ παραχαράττεις τὴν ἀλήθειαν ἢ παραλογίζεσαι καὶ παρεξηγεῖς, ἐρμηνεύων χωρὶς τὸ Πνεῦμα τὰ λεχθέντα διὰ τοῦ Πνεύματος.

42. Ἄλλ' ὁμως, ἀκόμη καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὀρθόν, δὲν πρέπει νὸ δεχθῶμεν μᾶλλον τὸ ἀπὸ κοινοῦ διδασκόμενα ἀπὸ τὰ ἰδιωτικῶς λεγόμενα ὑπὸ ἐκόστου; Διότι ἐκεῖνα μὲν, ἐπειδὴ ἀνήκουν εἰς ὅλους, εἶναι ἀπρόσβλητα ἀπὸ τοὺς διαστροφεῖς καὶ παραχωράττοντας δολίως τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, διότι εἶναι γνωστὸ εἰς σοφοὺς καὶ ἀμορφώτους καὶ φέρονται εἰς τὰ στόματα ὄλων. Τὰ δὲ μὴ συζητημένα τόσον πολὺ εἶναι ὑποπτα, καὶ μάλιστα ὅταν προβάλλωνται ἀπὸ τοὺς Λατίνους, οἱ ὁποῖοι ἐπεβουλεύθησαν ἀκόμη καὶ τὸ φανερώτατον σύμβολον τῆς πίστεως διὰ προσθήκης. Πράγματι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπενόησαν καὶ ἐτόλμησαν νὸ κάμουν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὰ στόματα ὄλων τῶν πραγματικῶν χριστιανῶν καὶ ἀπαγγέλλεται καθημερινῶς πολλάκις, τί δὲν θὰ ἐπραττον εἰς τὰ ἀγνοούμενα ὑπὸ τῶν περισσοτέρων; Πράγματι τὰ μὴ κοινὰ μήτε εἰς κοινήν χρῆσιν εἶναι ὑποπτα, μήπως πονηρὸς ἄνθρωπος ἐνέσπειρεν εἰς αὐτὰ ζι-

τοῖς ζιζάνια. Ταῦτα ἄρα, κἂν μὲν ὁμολογῶσι τῇ κοινῇ ὁμολογίᾳ, προσδεκτέα· ἂν δὲ μή, οὐχί.

“Ὅμως ἐν δευτέρῳ λόγῳ τὰ δοκοῦντα συμμαρτυρεῖν σου τῇ καινοιομίᾳ ὀφόμεθα καὶ ἀπελέγξομεν, Θεοῦ διδόντος, οὐκ
5 ἐκεῖνα, ἅπαγε, ἀλλὰ σὲ τὰ καλῶς λελεγμένα ἐκλαμβάνοντα κακῶς, καὶ μὴ τοῖς σαφέσι τὰ ἀσαφῆ καὶ τοῖς παρρησίᾳ εἰρημένοις τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ συμβιβάζοντα πρὸς δύναμιν.

Ἐπίλ.

Νῦν δ' ἀνακεφαλαιωσώμεθα τὸν νῦν λόγον, κἀθ' οὕτω τὰ λείποντα προσθῶμεν.

10 1. Πρῶτον μὲν οὖν ἐξελήλεται κενὴ τυγχάνουσα παντάπασιν ἢ τῆς προσθήκης τούτων πρόφασις.

2. Ἐπειτα δέδεικται συνυπακουόμενον τὸ ‘μόνου’, διὰ τὸ λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· ἐπεὶ κἂν τῷ αὐτῷ συμβόλῳ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούοντες
15 γεννηθέντα τὸν Υἱόν, ἐκτὸς ἀπιλογίας πάσης δεχόμεθα συνυπακουόμενον τὸ ‘μόνου’.

3. Τούτῳ συνειρομεν ἐξῆς· ὡς εἰ καὶ ἀνεπιλήπιως εἶχε τὸ λέγειν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, τῷ συμβόλῳ προσειπεῖσθαι παρὰ Λατίνων οὐκ ἔχρησεν. Ἐπεὶ κἂν εἶχον εἰς τὸ
20 ἐξῆς ἀναφανῆ, προσθετέον οὐκ ἂν εἶη καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν γάρ, καίτοι συνεληλυθόσι καὶ συνεξητιακόσι πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς παλαιᾶς Ρώμης προσειῶσιν, οὐδὲν τῶν ἀναφανέντων εὐσεβῶς ἔχειν προσετέθη.

4. Κἀντιῦθεν ἀνεφάνη τῶν δικαίων ὃν πρῶτον ἀπαιτεῖν
25 αὐτοὺς τὴν προσθήκην ἐξελεῖν καὶ μὴ διὰ τὴν περιοπὴν τοῦ περιόντος πάπα τοὺς μεμαρτυρημένῳ παρὰ Θεοῦ τέλει κατακλείσαντας τὸν θίον ἀποσιέργειν, εἶτα συζητεῖν μετ' αὐτῶν ἀνέχεσθαι περὶ αὐτῆς.

5. Μετὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐγνωμόνως τῶν λόγων ἀκροῦ-
30 μένους λέγομεν, ὡς καὶ ἀμφότερα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀκούοντες, ἔχαμεν συνυπακούειν τὸ ‘ἐκ μόνου’, κἂν μὴ συνεκφωνῆται.

ζάνια. "Αρα αὐτά, ἂν μὲν συμφωνοῦν μετὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν, εἶναι εὐπρόσδεκτα, ἂν δὲ ὄχι, δὲν εἶναι.

"Ὅμως ὅσα φαίνονται νὰ συμμαρτυροῦν τὴν καινοτομίαν σου θὰ τὰ ἴδωμεν εἰς δευτέραν πραγματείαν, καὶ Θεοῦ δίδοντος θὰ ἐλέγξωμεν ὄχι ἐκεῖνα, ἅπαγε, ἀλλὰ σὲ, ὁ ὁποῖος τὰ καλῶς λεχθέντα ἐκλαμβάνεις κακῶς καὶ δὲν συμβιβάζεις κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ἀσαφῆ μετὰ τὰ σαφῆ καὶ τὰ ἰδιωτικῶς λεχθέντα μετὰ τὰ παρρησία.

Ἐπίλ.

Καιρὸς εἶναι τῶρα νὸ ἀνακεφαλαιώσωμεν τὴν παροῦσαν πραγματείαν καὶ ἔπειτα νὰ προσθέσωμεν τὰ ἐλλείποντα.

1. Πρῶτον λοιπὸν ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι τελείως κενὴ ἢ πρόφασις τούτων διὸ τὴν προσθήκην.

2. Ἐπειτα ἐδείχθη ὅτι, ὅταν λέγεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα νὰ συνεκπορεύεται ὀπὸ τὸν Πατέρα, συνυπακούεται τὸ 'μόνου', ὀφοῦ εἰς τὸ ἴδιον σύμβολον ἀκούοντες ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν Πατέρα, δεχόμεθα χωρὶς καμμίαν ἀντιλογίαν ὅτι συνυπακούεται τὸ 'μόνου'.

3. Εἰς τοῦτο συνάπτουν ἐν συνεχείᾳ ὅτι, ἀκόμη καὶ ἀνεπίληπτον ἂν ἦτο τὸ νὸ λέγωμεν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, δὲν ἔπρεπε νὰ προστεθῆ εἰς τὸ σύμβολον ὀπὸ τοὺς Λατίνους· καθ' ὅσον καὶ ἂν ἀκόμη δειχθῆ εἰς τὸ μέλλον ὅτι καλῶς ἔχει, δὲν θὰ ἐπετρέπετο νὸ προστεθῆ, διότι καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, ἂν καὶ συνῆλθον καὶ συνεξήτασαν ὄλοι, καὶ οἱ προεστῶτες τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀκόμη, δὲν προσέθεσαν εἰς τὸ σύμβολον κανέν στοιχείον ἀπὸ τὰ δειχθέντα εὐσεβῆ.

4. Ἀπὸ αὐτὸ ἐφάνη ὅτι εἶναι δίκαιον πρῶτον νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἀφαιρέσουν τὴν προσθήκην καὶ νὰ μὴ, ἐξ αἰτίας τῆς περιωπῆς τοῦ ζῶντος πάπα, ἀποστέρωμεν τοὺς ἀποτελειώσαντας τὸν βίον των μετὰ τέλος μαρτυρημένον ἀπὸ τὸν Θεόν· ἔπειτα νὰ ἀνεχώμεθα συζητήσιν μετὰ αὐτοὺς περὶ αὐτῆς.

5. Μετὰ τοῦτο λέγομεν πρὸς τοὺς ἀκούοντας καλογνώμονα τοὺς λόγους ὅτι εἰς ὀμφότερα, ὅταν ἀκούωμεν ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρέπει νὰ συνυπακούωμεν τὸ 'ἐκ μόνοι', ἔστω καὶ ἂν δὲν συνεκφωνῆται.

6. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτιῶς τὸ Πνεῦμα λέγοντες τὸ ἐκπορεύειν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζομεν ἢ γὰρ οὐσία πάπτη τε καὶ πάντως μία τῶν τριῶν, οὐκ ἔνι δὲ τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τὸν Υἱὸν ὥστε οὐχὶ καὶ
5 ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

7. Μετὰ τοῦτο ἐξηλέχθησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μηκέτι ἐξ ἑνὸς δύνασθαι τὰ δύο πρόσωπα τῆς θεότητος φρονεῖν, ὡς ἐν δυοῖ προσώποις τὸ αἷτιον τιθέμενοι καὶ ταῦτα διαφύρωσ, ἀλλ' οὐδὲ Θεὸν ἓνα λέγειν διὰ τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ
10 ἐν ἀναφοράν· οὐδὲ γὰρ εἰς ἄνθρωπος πάππος, πατήρ τε καὶ υἱός, κατὰ τὸν σοφὸν τῆς Νύσσης πρόεδρον, ἐπειδήπερ εἰς δύο πρόσωπα τὸ αἷτιον ἀναφέρεται. Καὶ πρὸς τοῦτω παρεσιήσαμεν, ὡς, καθάπερ δύο τὰ αἷτιατά, ἐπειδήπερ τὸ αἷτιατὸν ἐν δυοῖν φασιν αὐτοὶ προσώποις.

8. Πρὸς δὲ τοῦτοις, ἐπεὶ κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐσιν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, πλὴν τοῦ γεννητιῶς τε καὶ ἐκπορευτιῶς, εἰ ὁ Υἱὸς ἀμέσως καὶ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

9. Προσαπεδείξαμεν ὡς, ἐπεὶ καὶ κοῦς λέγεται Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ καὶ ἡμῶν ἐκάστου ὁ οἰκεῖος, κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐσιν καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μὲν ἐσιν φυσικῶς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς.

10. Πρὸς τοῦτω τοῦ μὴ χάριτι, φύσει δὲ εἶναι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἔχειν τὴν ὑπαρξιν ἐδείχθη.

11. Καὶ ἀπὸ τοῦ πάντα ἔχειν ἐκάτερον τὰ τοῦ Πατρὸς, ἄνευ τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως κατὰ τοὺς θεολόγους.

12. Κάντεῦθεν ἀναπεφήνασιν οἱ μὲν Λατῖνοι προσιθέντες καὶ κατὰ διάνοιαν ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ· ἡμεῖς δὲ

6. Ἄλλὰ καὶ θεωροῦντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτῶς ἀποδίδομεν τὸ ἐκπορεύειν εἰς τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν· διότι ἡ οὐσία παντοῦ καὶ πάντως εἶναι μία τῶν τριῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ὁ Υἱός· ὥστε τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

7. Μετὰ τοῦτο ἀπεδείχθη ὅτι οἱ λατινόφρονες δὲν δύνανται νὰ δέχωνται ἀπὸ ἓν τὰ δύο πρόσωπα τῆς θεότητος μὲ τὸ νὰ τοποθετοῦν τὸ αἷτιον εἰς δύο πρόσωπα, καὶ μάλιστα διαφορετικά, ἀλλ' οὔτε νὰ τὰ λέγουν ἓνα Θεὸν λόγῳ τῆς τοιαύτης ἀναφορᾶς πρὸς τὸ ἓν· διότι οὔτε πάππος, πατήρ καὶ υἱὸς εἶναι εἰς ἄνθρωπος κατὰ τὸν σοφὸν προεστῶτα τῆς Νύσσης, ἐπειδὴ τὸ αἷτιον ἀναφέρεται εἰς δύο πρόσωπα. Καὶ ἐπὶ πλέον παρεστήσαμεν, ὅτι, ὅπως δύο εἶναι τὰ αἷτιατά, ἐπειδὴ τὸ αἷτιατόν εἶναι εἰς δύο πρόσωπα, οὕτω καὶ τὰ αἷτια εἶναι κατ' αὐτοὺς δύο, ἐπειδὴ τὸ αἷτιον θεωροῦν αὐτοὶ εἰς δύο πρόσωπα.

8. Προσέτι δέ, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς θεολόγους, ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, πλὴν τοῦ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς, ἐὰν ὁ Υἱὸς προέρχεται ἀμέσως καὶ ὄχι καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

9. Προαπεδείξαμεν ὅτι, ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα λέγεται καὶ νοῦς Χριστοῦ, ὅπως καὶ τοῦ καθενὸς ἀπὸ ἡμᾶς ὁ οἰκειὸς νοῦς, κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν εἶναι αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ὑπόστασιν εἶναι μὲν φυσικῶς αὐτοῦ, ἀλλ' ὄχι ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς.

10. Ἐπὶ πλέον, ὅπου τὸ γεγονός ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι χάριτι ἀλλὰ φύσει ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐδείχθη ὅτι ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς.

11. Ἐδείχθη ἐπίσης ἀπὸ τὸ ὅτι ἐκάτερον ἔχει τὰ τοῦ Πατρὸς, χωρὶς τὴν ὀγεννησίαν, τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν κατὰ τοὺς θεολόγους.

12. Καὶ μὲ αὐτὰ ἀπεδείχθησαν οἱ Λατίνοι ὅτι προσθέτουν καὶ κατὰ διάνοιαν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως·

ἀναπεφρήναμεν μηδὲ κατὰ τὸν ἔξω λόγον τῆ κατὰ τὸ θεῖον
σύμβολον εὐσεβεῖ διαβολῇ προσιυθέντες.

13. Κατηγορήσαμεν τῶν Λατίνων ὡς ἐκεῖνα δογματιζόν-
των, ἐξ ὧν δύο ἀναφέρονται τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαί. Οἱ
5 δὲ μηδὲν κωλύειν πρὸς τὸ μίαν εἶναι ταύτας ἔφησαν, ἐπειδή-
περ ἡ μία εἶσιν ἐκ τῆς ἐτέρας· καὶ ἀπεδείχθησαν καὶ κατὰ
τοῦτο βλασφημοῦντες.

14. Εἰτ' αὖτις ἡμεῖς ἀναλαβόντες τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς
λόγον, ἐδείξαμεν κατ' οὐδένα τρόπον δύο εἶναι τοῦ ἐνὸς
10 Πνεύματος ἀρχάς.

15. Παρεσιτήσαμεν ἐκ τοῦ τὰ κοινὰ Πατρί τε καὶ Υἱῷ,
καὶ τῷ Πνεύματι κοινὰ εἶναι μαρτυρεῖσθαι, διτι οὐχὶ καὶ τοῦ
Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν· ἦν γὰρ ἂν τοῦτο καὶ τοῦ Πνεύματος· ἐν
ῷ προσεξηλέγξαμεν αὐτοῦς, ἀδιάφορα τοῖς φυσικοῖς τὰ ὑπο-
15 σιαικὰ ποιῶντας. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ταῖς προσκυνηταῖς ὑπο-
στάσεσι τὴν θείαν φύσιν.

16. Ἐκ τοῦ ἀσεβὲς εἶναι τὴν δημιουργικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ
τὸ εἶναι σχοῦσαν κίσειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ μὴ λέγειν, ἀλλὰ τὴν
δημιουργικὴν ιδιότητα μόνῃ διδόναι τῷ Πατρί, κατ' ἀνάγκην
20 ἀκολούθως συνηγάγομεν, ὡς, εἰ καὶ ἐκπορευτιῶς τὸ Πνεῦμα
δι' Υἱοῦ τὸ εἶναι εἶχε, δυσεβοῦς ἦν ἂν λέγειν, διτι Πνεῦμα
ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν καὶ ὡς ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης μόνου
τοῦ Πατρός εἶσιν. Ἐπεὶ δ' οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντες οὐκ εὐ-
σεβεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ θεοφόροι, δυσεβεῖς οὐκοῦν οἱ λέγον-
25 τες καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

17. Καὶ ὡς, εἰ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς
ἐκπίερος Πατὴρ ἂν λέγοιτο καὶ προβολεύς, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς
κίσεως, ποιητῆς τε καὶ Πατὴρ.

18. Ἐκ τοῦ πάντα εἶχειν θεολογεῖσθαι τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ
30 Πατρός ἄνευ τῆς αἰτίας, ἥτις οὐκ ἂν ἡ τῶν κτισμάτων εἶη,

ἡμεῖς δὲ ἀπεδείχθημεν ὅτι μὲ τὴν εὐσεβῆ διάνοιαν δὲν προσεθέσαμεν ὅ,τι κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν λόγον.

13. Κατηγορήσαμεν τοὺς Λατίνους ὅτι δογματίζουν ἐκεῖνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται δύο ἀρχαὶ τοῦ ἐνὸς Πνεύματος. Αὐτοὶ δὲ εἶπον ὅτι τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι αὐταὶ μία, ἐπειδὴ ἢ μία εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπεδείχθησαν ὅτι βλασφημοῦν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο.

14. Ἐπειτα ἀναλαβόντες πάλιν ἡμεῖς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἀρχῆς ἐδείξαμεν ὅτι δὲν ὑπάρχουν κατ' οὐδένα τρόπον δύο ἀρχαὶ τοῦ Πνεύματος.

15. Παρεστήσαμεν ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κοινὰ εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι μεμαρτυρημένως κοινὰ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, ὅτι τὸ ἐκπορεύειν δὲν ἀνήκει καὶ εἰς τὸν Υἱόν· διότι τότε τοῦτο θὰ ἦτο καὶ τοῦ Πνεύματος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοὺς ἠλέγξαμεν ὅτι καθιστοῦν τὰ ὑποστατικὰ ἀδιάφορα ἀπὸ τὰ φυσικά· ἐὰν δὲ τοῦτο συμβαίη οὕτω, τότε καὶ τὴν θείαν φύσιν καθιστοῦν ἀδιάφορον ἀπὸ τὰς προσκυνητὰς ὑποστάσεις.

16. Ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἀσεβὲς νὰ μὴ θεωροῦμεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν κτίσιν τὴν λαβοῦσαν δημιουργικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑπαρξιν, ἀλλὰ νὰ ἀποδίδωμεν μόνον εἰς τὸν Πατέρα τὴν δημιουργικὴν ιδιότητα, συνηγάγομεν ἀκολούθως τὸ ἀναγκαστικὸν συμπέρασμα ὅτι, ἂν τὸ Πνεῦμα εἶχε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτῶς, θὰ ἦτο δυσσεβεία νὰ μὴ θεωροῦμεν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης εἶναι μόνον τοῦ Πατρὸς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ λέγοντες ταῦτα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον εἶναι εὐσεβεῖς, ἀλλὰ καὶ θεοφόροι, δυσσεβεῖς λοιπὸν εἶναι οἱ λέγοντες καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

17. Συνηγάγομεν ἐπίσης ὅτι, ἐὰν τὰ Πνεῦμα ἦτο δι' Υἱοῦ, ἐκάτερον μαζὶ καὶ χωριστὰ θὰ ἐλέγετο Πατὴρ καὶ προβολεύς, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως ποιητῆς καὶ Πατῆρ.

18. Ἐκ τοῦ ὅτι θεολογεῖται ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς χωρὶς τὴν αἰτίαν, ἢ ὁποῖα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ τῶν κτισμάτων καὶ ἐπομένως εἶναι ἢ τοῦ Υἱοῦ καὶ

τοιγαροῦν ἢ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔστιν, ἀπεδείξαμεν αὐθις οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι.

19. Καὶ μάρτυρας παρηγάγομεν ἀπαγορεύοντις τὴν λατινικὴν προσθήκην.

5 20. Ἐδείξαμεν αὐθις ἐκ τοῦ μὴ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν, διὸ καὶ τὸ Πνεῦμα οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχει.

21. Εἶτα, ἐκ τῶν ἀπηριθμημένων καὶ τεθεωρημένων τοῖς ἁγίοις ὀνομάτων τοῦ Υἱοῦ, παρεισήσαμεν ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ
10 τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι.

22. Πάλιν ἐκ τοῦ μὴ τὸ ἐκπορευτὸν ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτὸν ἴδιον εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος, τοὺς θεολόγους μαρτυρεῖν παρεισήσαμεν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

15 23. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἔνωσιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἶναι τὸν Πατέρα ἢ γὰρ τῶν ἄλλων ἐκατέρου μεσότης ἐν τοῖς ὀνόμασι κεῖται.

24. Καὶ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐκ τῆς ἀρχῆς τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀρχῆς, ἀρχῆς εἶναι θεολογουμένου τοῦ Υἱοῦ.

20 25. Καὶ ὡς ὁ δι' Υἱοῦ καθ' ὑπαρξιν τὸ Πνεῦμα λέγων καὶ εἰς τὴν ἑκ' τὴν διὰ μεταλαμβάνων ἁμαρτάνει. Ὡς γὰρ συμπαραμαρτοῦν τῷ λόγῳ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου, ἀλλὰ σὺν ἐκείνῳ, γεννηθέντι ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται.

25 26. Αὐθις ἐκ τοῦ θεολογεῖσθαι τῶν τριῶν προσώπων ἑκαστον, τῶν καθ' ὑπόστασιν ἐτέρων δύο μέσον.

27. Καὶ πρὸς ἄλληλα ἔχειν ὡς ἑκαστον πρὸς ἑαυτό.

28. Καὶ τῷ δευτέρῳ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι, καθὰ καὶ ὁ Υἱός, ἀμέσως ἐκάτερον ὑπάρχον ἐκ
30 Πατρὸς ἐδείχθη μὴ εἰκυίας τῆς θεολογικῆς μεσότητος τοῖς κειμένοις ἐφεξῆς τρισὶ σημείοις, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῶν τοῦ τριγώνου γωνιῶν.

τοῦ Πνεύματος, ἀπεδείξαμεν πάλιν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ὄχι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

19. Καὶ παρουσιάσαμεν μάρτυρας ἀπαγορευόντας τὴν λατινικὴν προσθήκην.

20. Ἐδείξαμεν πάλιν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν ἔχει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν ἔχει τὴν ὑπόστασιν καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος.

21. Ἐπειτα ἀπὸ τὰ ἀπηριθμημένα καὶ παραδεδεγμένα ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάτων τοῦ Υἱοῦ παρεστήσαμεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

22. Πάλιν ἐκ τοῦ ὅτι ἰδιότης τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι ὄχι ἀπλῶς τὸ ἐκπορευτὸν ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, παρεστήσαμεν τοὺς θεολόγους νὰ μαρτυροῦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς.

23. Ἐπίσης ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ἔνωσις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· διότι ἢ ἐκατέρου τῶν ἄλλων μεσότης εὕρισκεται εἰς τὰ ὀνόματα.

24. Καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν λέγεται ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀρχῆς, παρεστήσαμεν ὅτι ἀρχὴ θεολογεῖται ὁ Υἱός.

25. Καὶ ὅτι ὁ λέγων ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει ὑπαρξιν δι' Υἱοῦ καὶ ἐκλαμβάνων τὴν 'διὰ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς 'ἐκ' σφάλλεται. Διότι ὅπως κατ' ἀκολουθίαν τοῦ λόγου τὸ Πνεῦμα λέγεται δι' αὐτοῦ καὶ ὄχι ἐξ ἐκείνου, ἀλλὰ μαζὶ μὲ ἐκεῖνον, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται.

26. Πάλιν ἀπὸ τὸ ὅτι θεολογεῖται ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων ὡς μέσον τῶν δύο ἄλλων καθ' ὑπόστασιν.

27. Καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς ἀλληλα ἔχουν ὅπως ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸ.

28. Καὶ μὲ τὸ νὰ λέγεται δεῦτερον ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, καθὼς καὶ ὁ Υἱός, ἀμέσως δεικνύεται ὅτι ἕκαστον ὑπάρχει ἐκ Πατρὸς. Δὲν ἀρμόζει ἡ θεολογικὴ μεσότης εἰς τὰ τρία συνεχῶς κείμενα σημεῖα, ἀλλὰ εἰς τὰ σημεῖα ἐπὶ τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου.

29. Μειὰ τοῦτο διιτῆς φανερώς δειχθείσης τῆς τοῦ Πνεύματος προόδου, προσεδείχθη καὶ τῶν προόδων ἑκατέραν καιάλληλον τὴν παῦλαν ἔχειν. Κάντεῦθεν πάλιν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

5 30. Πάλιν ἐκ τοῦ λέγειν καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ θείου Πνεύματος ἀναπεφήνασιν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τοῖς κριοῖς συντάτιοντες τὸ θεῖον Πνεῦμα.

31. Αὐθις ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν κοινωνίαν κατὰ τὸ θεογόνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν παρίσταιται μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ
10 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

32. Πρὸς δὲ τοῦτοις, ἐκ τοῦ τὰ κοινὰ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐπίσης εἶναι τῶν θείων ὑποστάσεων ἐκάσῃ, ἀνεφάνησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μήτε τὸν Υἱὸν μήτε τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς, μηδ' ὑποσπαιτικὰς ἔχειν τὸν Θεὸν
15 διαφοράς.

33. Εἴτα περὶ τῆς ἐν Θεῷ τάξεως ποιησάμενοι πὸν λόγον προσαπεδείξαμεν μὴ γνωστὸν εἶναι τοῖς ἁγίοις, ὅπως ἔχει πρὸς ἄλληλα σχέσεώς τε καὶ τάξεως ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ συμφωνεῖν κὰν τοῦτω παρεσιήσαμεν τοὺς
20 μεγάλους, Βασιλίειον καὶ Γρηγόριον καὶ Ἰωάννην τὸν χρυσοῦν θεολόγον, πρὸς δὲ καὶ τὴν εὐσεβῆ καὶ ἀνωμολογημένην ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξιν παρεσιήσαμεν τε καὶ διευκρινήσαμεν. Κάντεῦθεν ἀπηλέγχθησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τὴν μὲν εὐσεβῆ ταύτην τάξιν ἀγνοοῦντες, ἀ δὲ οἱ θεολόγοι μὴ εἰδέναι
25 ὁμολογοῦσιν ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς, αὐτοὶ ταῦτα γινώσκουσιν ἀκριβῶς ἀρχοῦντες καὶ οὕτω καινοφρονοῦντές τε καὶ βλασφημοῦντες περὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

34. Ἡμεῖς δὲ καὶ λόγον ἐκδεδώκαμεν πολυειδῶς δεικνύοντες ἵνος ἔνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν Υἱὸς μετὰ τὸν
30 Πατέρα, τὸ δὲ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱὸν ἡμῖν ὑμνεῖται καὶ τοῖς μνουμένοις παραδίδοται.

35. Καὶ ὡς ἐπόμενοι καλῶς οἱ θεολόγοι τῷ λόγῳ τῆς μνήσεως, ἐπὶ πάντων τῶν κοινῶς ἐνθεωρουμένων τοῖς τρισίν, οὕτω φασὶν ἔχειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, ὡς πρὸς
35 τὸν Πατέρα ὁ Υἱός.

29. Μετά τοῦτο, ἀφοῦ ἐδείχθη φανερά ὅτι εἶναι διττή ἡ πρόδος τοῦ Πνεύματος, ἐδείχθη ἐπίσης ὅτι καί ἐκάστη τῶν προόδων ἔχει τὸ κατάλληλον τέρμα. Καί με αὐτὸ πάλιν ὅτι τὸ Πνεῦμα δέν ἔχει τὴν ὑπαρξιν καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

30. Πάλιν ἐκ τοῦ ὅτι λέγουν καί τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ θείου Πνεύματος οἱ Λατινόφρονες ἀπεδείχθησαν ὅτι συμπαρατάσσουν τὸ θεῖον Πνεῦμα μαζί με τὰ κτιστά.

31. Ἐπίσης ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱὸς δέν ἔχουν κοινωνίαν κατὰ τὸ θεογόνον παρίσταται ὅτι δέν εἶναι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

32. Πρὸς τούτοις δέ, ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κοινὰ τῆς ὑψίστης Τριάδος ἀνήκουν ἐξ ἴσου εἰς ἐκάστην τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀπεδείχθησαν οἱ Λατινόφρονες ὅτι δέν λέγουν ἐκ τοῦ Πατρὸς οὔτε τὸν Υἱὸν οὔτε τὸ Πνεῦμα, καί ὅτι δέν ἔχει ὑποστατικὰς διαφορὰς ὁ Θεός.

33. Ἐπειτα, ὁμιλοῦντες περὶ τῆς τάξεως ἐντὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπεδείξαμεν ὅτι δέν εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς ἁγίους, ποίαν σχέσιν ἀπὸ ἀπόψεως τάξεως ἔχουν μεταξύ των ὁ Υἱὸς καί τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρεστήσαμεν δέ ὅτι καί εἰς τοῦτο συμφωνοῦν οἱ μεγάλοι, Βασίλειος καί Γρηγόριος καί Ἰωάννης ὁ χρυσοῦς θεολόγος, προσέτι δέ παρεστήσαμεν καί διευκρινήσαμεν τὴν εὐσεβῆ καί παραδεδεγμένην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Καί με αὐτὸ ἠλέχθησαν οἱ λατινόφρονες, ὅτι τὴν μὲν εὐσεβῆ αὐτὴν τάξιν ἀγνοοῦν, ἐκεῖνα δέ τὰ ὅποια οἱ θεολόγοι ὁμολογοῦν ὅτι δέν γνωρίζουν ὡς εὕρισκόμενα ὑπεράνω τῶν δυνάμεών μας, αὐτοὶ καυχῶνται ὅτι τὰ γνωρίζουν με ἀκρίβειαν καί οὕτω καινοφωνοῦν καί βλασφημοῦν σχετικῶς με τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

34. Ἡμεῖς δέ ἐδώσαμεν καί λόγον, δεικνύοντες πολυειδῶς διὰ ποῖον λόγον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ Υἱὸς ὑμνεῖται ἀπὸ ἡμῶν καί παραδίδεται εἰς τοὺς μουμένους μετὰ τὸν Πατέρα, τὸ δέ Πνεῦμα μετὰ τὸν Υἱόν.

35. Δεικνύομεν ὅτι οἱ θεολόγοι ἀκολουθοῦντες καλῶς τὴν σειρὰν τῆς διδαχῆς δι' ὅλα τὰ κοινῶς παρατηρούμενα εἰς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις λέγουν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν οὕτως, ὅπως ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα.

36. Καὶ δι τούτο μὴ συνειῶς ἀκούσαντες Εὐνόμιος τε πρότερον καὶ οἱ λατινικῶς πεφρονηκότες ὕστερον, τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδογματίσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κἀντιεῦθεν ὁ μὲν Εὐνόμιος τρίτον καὶ τῆ φύσει, Λατῖνοι δὲ καὶ ἐκ τοῦ
5 Υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχειν προσεδογματίσαν.

37. Ἔτι δείκνυμεν, ὡς οὐκ ἄμφω μόνον ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἑκάτερον αὐτῶν χωρὶς, ἀμέσως ἀναφέρεται πρὸς τὸν Πατέρα· καὶ ὡς, εἰ μὴ τοῦθ' οὕτως ἔχει, οὐδὲ Θεὸς εἷς ἔσται.

10 38. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκ τοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ὡς Θεὸν ἀλλ' οὐχ ὡς Πατέρα κίττειν, γεννᾶν δὲ καὶ ἐκπορεύειν ὡς Πατέρα, δείκνυμεν, ὡς εἰ κατὰ Λατίνους ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ ἑνὸς ἔσται Πατὴρ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ οὕτω
15 τὸ λατινικὸν φροῆγμα τελῶς ἐξελέγχεται καὶ ὡς ἐξ ἀφοριτέρων αὐτῶν δυσοσεβῶς κατ' ὑπαρξιν τὸ Πνεῦμα λέγον καὶ ὡς ἐξ ἑνὸς Θεοῦ τῶν ἀμφοτέρων.

39. Ἔτι μετὰ τοῦτο περὶ ἀρχῆς φαμεν, καὶ ὡς οἱ λατινικῶς φρονοῦντες σοφιστικῶς ἀποκρίνονται πρὸς τοὺς ἐρωτιῶντας αὐτούς, εἰ δύο λέγουσιν ἀρχὰς τῆς θεότητος τοῦ
20 Πνεύματος.

40. Ἐντεῦθεν πάλιν ἐκ τοῦ Πατέρα φώτων θεολογεῖσθαι παρὰ τοῦ ἀποσιόλου τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν κἀντιεῦθεν Πατέρα λέγοντες οἱ λατινικῶς φρονοῦντες ἀποδείκνυται καὶ
25 ἀδειοῦντες σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ κατ' ὑπόστασιν ἑνιαῖον τοῦ Πατρὸς.

41. Ἀναφαίνομεν τὸ αἰδέσιμον ἔχειν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τὸ κατ' ἡμᾶς δόγμα, καὶ ὡς ἀνελλιπές μηδαμῶς προσοδήκης δεῖσθαι.

30 42. Ἐπειτα καὶ τοῦτ' εἰπόντες, δι τὰ κοινῶς εἰρημένα παρὰ τῶν πατέρων στερκιέα μᾶλλον τῶν ἰδίως τοῖς τούτων εἰρημένων ἐκάσιω, καὶ δι τὰ μὴ καθωμιλημένα ὑποπιᾶ ἔστι, καὶ μάλιστα παρὰ Λατίνων προαγόμενα τῶν καὶ τοῖς φανεροῖς παρεγγχειρούτων, ὑπεσχέθημεν, σὺν Θεῷ δ' ὁ λόγος ἐν δευ-

36. Ἐπίσης δεικνύομεν ὅτι μὴ ἀκούσαντες συνετῶς τοῦτο παλαιότερον ὁ Εὐνόμιος καὶ ὕστερον οἱ Λατινόφρονες ἐδογματίσαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τρίτον ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἐν συνεχείᾳ προσεδογματίσαν ὁ μὲν Εὐνόμιος ὅτι εἶναι τρίτον καὶ κατὰ τὴν φύσιν, οἱ δὲ Λατίνοι ὅτι ἔχει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

37. Ἐπίσης δεικνύομεν ὅτι ἄχι μόνον ἀμφότερα ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἐκάτερον αὐτῶν χωριστὰ, ἀναφέρεται πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι, ἂν τοῦτο δὲν συνέβαινε οὕτω, δὲν θὰ ἦτο κἄν εἰς Θεός.

38. Πρὸς τούτοις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεός καὶ Πατὴρ κτίζει ὡς Θεός, ἀλλ' ὄχι ὡς Πατὴρ, γεννᾷ δὲ καὶ ἐκπορεύει ὡς Πατὴρ, δεικνύομεν ὅτι, ἂν κατὰ τοὺς Λατίνους τὸ Πνεῦμα προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνός, τότε δὲν θὰ εἶναι ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἑνός Πατρὸς, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δηλαδή. Καὶ οὕτω τὸ λατινικὸν φρόνημα ἐξελέγχεται τελείως νὰ θεωρῆ τὸ Πνεῦμα καθ' ὑπαρξιν καὶ ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν δυσσεβῶς καὶ ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ τῶν ἀμφοτέρων.

39. Προσέτι μετὰ τοῦτο ὁμιλοῦμεν περὶ ἀρχῆς καὶ ἐπιβεβαιώνομεν ὅτι οἱ λατινόφρονες ἀποκρίνονται σοφιστικῶς πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτούς, ἂν δέχονται δύο ἀρχὰς τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος.

40. Ἐν συνεχείᾳ πάλιν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ λατινόφρονες, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πατὴρ θεολογεῖται ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Πατὴρ τῶν φώτων, ἀπὸ αὐτὸ δέχονται Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

41. Φανερώνομεν καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκότητα ὅτι τὸ ἰδικόν μας δόγμα ἔχει τὸ σεβάσιμον καὶ ὅτι δὲν χρειάζεται προσθήκην ἀφοῦ δὲν ἔχει καμμίαν ἔλλειψιν.

42. Ἀφοῦ ἔπειτα εἶπομεν ὅτι δεκτὰ πρέπει νὰ γίνωνται μᾶλλον τὰ δημοσιᾶ διακηρυχθέντα ὑπὸ τῶν Πατέρων παρὰ τὰ ἰδιαιτέρως λεχθέντα ἀπὸ μερικοῦς ἐξ αὐτῶν, καὶ ὅτι τὰ μὴ εὐρισκόμενα εἰς κοινὴν χρῆσιν εἶναι ὑποπτα, καὶ μάλιστα ὅταν προβάλλωνται ἀπὸ τοὺς Λατίνους, οἱ ὁποῖοι παραιοῦν καὶ τὰ φανερά, ὑπεσχέθημεν μὲ τὴν βοήθειαν

τέρω λόγω τὰ διαφωνεῖν δοκοῦντα συμφωνοῦντα παρασιή-
σειν.

Ταῦτα μὲν οὖν ἀνωτέρω διὰ πλειόνων ἀποδέδεικται
καὶ ὡς ἡμεῖς καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς ὁμολογία πανταχόθεν ἔχει τὸ
5 ἀσφαλὲς καὶ στέφανος ἡμῖν ἐστὶ καυχήσεως καὶ ἀκαταλόχυν-
τος ἐλπίς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτω καὶ ἡμεῖς κατὰ ταύτην ἐλλιπεῖς,
πολλῷ μᾶλλον οἱ ἐκ παλαιοῦ καὶ μνηθέντες ἄνωθεν καὶ τὸ
καθ' ἡμᾶς γένος θεοκινήτως μῆσοαντες ἀπίστοιλοι, προφηταί,
σεπταὶ σύνοδοι πατέρων πολλαί τε καὶ πολυάριθμοι. Εἰ δὲ
10 καὶ γινώσκοντες ἐτέρως, ὡς νῦν ἰσχυρίζονται τὸ τῶν Λα-
τίνων γένος, οὐ πεφανερῶκασιν ἡμῖν, καὶ ταῦτα τοῦ Κυρίου
πρὸς αὐτοὺς εἰπόντος, «ὃ ἠκούσατε ἐν τῇ σκοιῖα, κηρύξατε
ἐν τῷ φωτί», πῶς οὐκ ἂν τῶν ὑπευθύνων εἶεν; Ἄλλ' ὁ Θεὸς
αὐτοὺς δι' ἔργων κἀνταῦθα μεγίστων ἐδικαίωσεν.

15 Οὐ γὰρ ἐφρόνον κατὰ τοὺς Λατίνους, ἄπαγε, ὡς καὶ
τοῦτο δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐγνώκασι καὶ παραδεδώκασιν ἡ-
μῖν μίαν καὶ μόνην ἀρχὴν τῆς θεότητος, ἓνα Πατέρα ἀγέν-
νητον, ἓνα Υἱὸν ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς προερχόμενον, ἐν Πνεύμα
ἁγίον συναϊδίον, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτὸ ἐκπορευόμενον πρὸ
20 αἰῶνων καὶ εἰς αἰῶνας· καὶ ἔτι καὶ συνδοξαζόμενον τῷ Πα-
τρὶ καὶ τῷ Υἱῷ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώ-
νων. Ἀμήν.

τοῦ Θεοῦ εἰς δευτέραν πραγματείαν νὰ παραστήσουμεν ὅτι συμφωνοῦν τὰ φαινόμενα ὅτι διαφωνοῦν.

Αὐτὰ λοιπὰν ἀπεδείχθησαν ἀνωτέρω διὰ μακρῶν. Ἄπεδείχθη ἐπίσης ὅτι ἡμεῖς καὶ ἡ ὁμολογία μας εἶναι ἀπὸ παντοῦ ἀσφαλισμένη καὶ εἶναι δι' ἡμᾶς στέφανος καυχήσεως καὶ ἀκαταίσχυντος ἐλπίς. Ἐάν δέ συμβαίη τοῦτο καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ὡς πρὸς αὐτὴν ἐλλιπεῖς, πολὺ περισσότερον θὰ ἦσαν ἐλλιπεῖς οἱ παλαιοί, οἱ ἀνωθεν διδαχθέντες καὶ τὸ γένος μας θεοκινήτως διδάξαντες ἀπόστολοι, προφῆται, σεπταὶ σύνοδοι πατέρων πολλαὶ καὶ πολυάριθμοι. Ἐάν δὲ ἐκεῖνοι ἐγνώριζον κατ' ἄλλον τρόπον, ὅπως τῶρα ἰσχυρίζονται οἱ Λατίνοι, καὶ δὲν τὸ ἐφάνέρωσαν εἰς ἡμᾶς, καὶ μάλιστα μολονότι ὁ Κύριος εἶπεν, «ὄσα ἠκούσατε εἰς τὸ σκότος, κηρύξατε εἰς τὸ φῶς»¹⁰⁹, πῶς δὲν θὰ ἦσαν ἀξιοκατάκριτοι; Ἄλλ' ὁ Θεὸς τοὺς ἐδικαίωσε καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο διὰ μεγίστων ἔργων.

Διότι ὄχι μόνον δὲν ἐφρόνουν ὄσα οἱ Λατίνοι, ἀπαγε, ὅπως ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ ἐγνώρισαν καὶ παρέδωσαν εἰς ἡμᾶς μίαν μόνον ἀρχὴν τῆς θεότητος, ἓνα ἀγέννητον Πατέρα, ἓνα Υἱὸν προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς, ἓν ἅγιον Πνεῦμα συναΐδιον, ἐκπορευόμενον καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας· καὶ προσέτι συνδοξαζόμενον μετὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῶρα καὶ πάντοτε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1. Ὦν μὲν οὖν ἔδει καὶ αὐτῶ ἰῶ τῶν εὐσεβούντων καταλόγῳ πρὸς διασάφησιν τε καὶ θεβαίωσιν τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ δι' ὧν ἐν βραχεῖ τὸ δυσσεβὲς ἅπαν τῶν ἐνισταμένων ἀναφαίνεται Λατίνων, πρότερον εἰς δύναμιν διεξελθόντες, ἃ δὲ αὐτοὶ προτείνουσι καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ δι' ὧν ἰσχυρίζονται μηδὲν καινοτομεῖν, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ Χριστοῦ θελοῖς λόγοις συνφθὰ φρονεῖν καὶ λέγειν καὶ τοῖς κατὰ Χριστὸν θεολογήσασιν κατ' οὐδὲν ἀπάδοντα, ταῦτα δὲ μήπω πάνθ' ἐξῆς εἰς τοῦμφανὲς παραγαγόντες μηδὲ ἀπελέγξαντες, νῦν ἴδωμεν καθ' ἕκαστον ἅτια λέγουσι καὶ τίσι λογιμοῖς ἢ καὶ γραφικοῖς ῥήμασι τε καὶ νοήμασι χρησόμενοι, μᾶλλον δὲ παραχρησάμενοι, τῆς θεολέκτου τε καὶ πατροπαραδοτοῦ διαπεπιώκασιν δημολογίας. Καὶ τὸ δεινότατον ἀπάντων, οὐδ' ἐπαναλῦσαι καὶ ἀσφαλῶς ἐπιλαβέσθαι οὐ διαπεπιώκασιν ἐθέλουσιν, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐπανόρθωσιν διδοῦσι χεῖρα, ἀληθείας λόγου δύναμιν πρὸς ἀλήθειαν ἀναγωγόν, οἳ ἄτινες ὡς ἀληθῶς ἀνάγωγοι, δυσχεραίνουσι τε ἐς τὰ μάλιστα καὶ ἀντιλέγουσι.

2. Τὸ μὲν οὖν ὀρθοῦ διαπεσεῖν κοινὸν ἐγένετο ταῖς ἐκκλησιασταῖς ἀπάσαις, ἄλλοτε ἄλλη διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου λυμνημένου τοῦ χείρονος. Τὸ δὲ διαπεσοῦσαν μηκέτι ἐπανελθεῖν νόμῳ τῆς τῶν Λατίνων ἐγένετο, καίτοι μεγίστης τε καὶ κορυφαίας οὔσης καὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων ἐξέχου περιοπιστῆς καὶ ταῦτόν ταύτη συμβέβηκε, μεγίστη τῶν ἐκκλησιῶν οὔση,

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1. Ὅσα ἐχρειαζόντο καὶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τοὺς κύκλους τῶν εὐσεβούντων πρὸς διασάφησιν καὶ βεβαίωσιν τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ ὅσα ἀποδεικνύουν ἐν συντομίᾳ ὅλην τὴν δυσσέβειαν τῶν διαφωνούντων Λατίνων, τὰ ἀνεπτύξαμεν προηγουμένως κατὰ δύναμιν. Δὲν ἐφανερώσαμεν ὁμως καὶ δὲν ἀπηλέγξαμεν ἀκόμη κατὰ σειράν ὅλα ὅσα αὐτοὶ προβάλλουν ἐναντίον ἡμῶν καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ μὲ ὅσα ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν καινοτομοῦν, ἀλλὰ φρονοῦν καὶ λέγουν σύμφωνα μὲ τοὺς θεῖους λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Χριστοῦ καὶ μὴ ἀπάδοντα κατὰ τίποτε πρὸς τοὺς θεολογήσαντας κατὰ τὸν Χριστόν. Διὰ τοῦτο θὰ ἴδωμεν τώρα καθ' ἕκαστον ποῖα λέγουν καὶ μὲ ποῖας πιέσεις ἢ καὶ ποῖα γραφικὰ λόγια καὶ νοήματα χρησιμοποιοῦν, ἢ μᾶλλον παραποιοῦν, καὶ οὕτως ἐξέπεσαν ἀπὸ τὴν θεόλεκτον καὶ πατροπαράδοτον ὁμολογίαν. Καὶ τὸ χειρότερον ὅλων εἶναι ὅτι δὲν θέλουν οὔτε νὰ ἐπιστρέψουν καὶ κρατήσουν μὲ ἀσφάλειαν ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξέπεσαν, ἀλλὰ ὡς ἄνθρωποι πραγματικὰ ἀνάγωγοι δυσσασχετοῦν καὶ ἀντιλέγουν ἐντόνως πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τοὺς δίδουν χεῖρα πρὸς διόρθωσιν, δύναμιν δηλαδὴ λόγου ἀληθείας ὀδηγοῦσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

2. Τὸ νὰ ἐκπίπτουν ἀπὸ τὸ ὀρθὸν φρόνημα ὑπῆρξε κοινὴ μοῖρα ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν, καθὼς διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὸ κακὸν ἐλυμαίνετο ἄλλοτε ἄλλην ἀπὸ αὐτάς. Τὸ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁμως πλέον μετὰ τὴν πτώσιν ὑπῆρξε περίπτωσις μόνον τῆς Ἐκκλησίας τῶν Λατίνων, μολονδί εἶναι ἡ μεγίστη καὶ κορυφαία καὶ κατέχει τὴν ἐξοχωτέραν περιωπὴν τῶν πατριαρχικῶν θρόνων. Καὶ συνέβη εἰς αὐτήν,

τῷ μεγίστῳ τῶν ζώων ἐλέφαντι. "Ὁν φασὶ μὴδ' ὕπνου και-
 ρὸν ἐπ' ἐδάφους ἀνακλίνεσθαι πρὸς ἄνεσιν, τοῖς δὲ πλαγίοις
 ἄρθροις μικρὸν ἐποκλάζοντα διαναπαύεσθαι ἂν δέ πού τι
 παθῶν καταπέσῃ, μηκέτι' ἀνίστασθαι δύνασθαι. Ἄλλὰ τοῖς μὲν
 5 ἐλέφασιν τὸ βάρος τοῦ σώματος αἴτιον καὶ ἡ πολυσαρκία δύο-
 χρησιός τε οἶσα καὶ κάτω πιέζουσα, καθάπερ τις ἐπικει-
 μένη μόλυβδος πολυτάλαντος, τοῖς δὲ Λατίνοις δὲ τύφος οἶ-
 μαι τὸ μόνον, μικροῦ θέω λέγειν, πάθος ἀνίαιον, δ καὶ τῷ
 μόνῳ πονηρῷ κρῖμα κατὰ τὸν ἀπόστολον ἰδιαίτατον δι' δ κα-
 10 κείνος εἰς αἰῶνας ἀνίαιος.

"Ἄν δὲ τὸ τῶν Λατίνων τοῦτο φῦλον τοῦτιον ἀπόθωνται --
 δύνανται γάρ, καὶ γὰρ ἄνθρωποι — τάχ' ἂν ἡμεῖς οἱ τοῦ
 ὀρθοῦ πάντες συναχθέντες εἰς ἓν καὶ οἶόν τι προνομαίαις,
 δ καὶ τοῖς καταπεσοῦσιν ἐλέφασιν παρὰ τῶν μὴ κειμένων ἢ
 15 φύσιν ἐξεῦρε βοήθημα, τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις χρηοάμε-
 νοι διανοιωτήσομέν τε καὶ σιήσομεν ὀρθίους, ἀπαρεγκλίτως
 ἐχομένους τοῦ κανόνος τῆς εὐσεβείας. Ἐθελοντίας δὲ κειμέ-
 νους ὀνήσει τὸ παράπαν οὐδέν, κἂν παρ' αὐτῶν τῶν οὐρανίων
 νόων οκευάζηται τε καὶ προσάγηται τὸ τῆς ψευδοδοξίας ἴα-
 20 μα' τούτων γὰρ λόγος προφητικοῖς ρήμασιν ἐκπεφασμένος,
 ὡς «ἰατρεύσαμεν τὴν Βαβυλῶνα καὶ οὐκ ἴαθη».

3. Μικροῦ τοίνυν μάτην τοῦτοις δίδωσιν δ χεῖρα διδούς,
 τοῦτο μόνον εἰς ἄγαν ἑαυτῷ νείμας καὶ ἀποδοὺς τῷ Θεῷ
 τὴν τῆς οἰκείας καλοκαγαθίας ἐπίδειξιν, ἐκείνους δὲ μόνον
 25 ἐθελοκακοῦντας ἀποδείξας καὶ ἴσως σιήσας τοῦ μὴ πρόσω
 τῶν ἀσπημάτων χωρεῖν. Καὶ νῦν γάρ, εἰ μὴ σαφῶς ἐτεροφω-
 νεῖν ἐθέλουσι, τί κρεῖττον ἂν οχοῖεν φάρμακον πρὸς ἐπανόυ-

1. Βλ. Ἰακ. 4, 16.

2. Ἰερεμ. 28, 9.

ἡ ὁποία ἦτο ἡ μεγίστη τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅ,τι συνέβη εἰς τὸ μέγιστον τῶν ζώων, τὸν ἐλέφαντα. Λέγουν δι' αὐτὸν ὅτι δὲν κατακλίνεται εἰς τὸ ἔδαφος δι' ἀνάπαυσιν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ὕπνου, ἀλλὰ ἀναπαύετε μὲ τὸ νὰ λυγίζη ἀπλῶς τὰ δύο πλάγια ἄκρα ἃν δὲ πάθῃ κάτι καὶ πέσῃ κάτω, δὲν δύναται νὰ σηκωθῇ πλέον. Ἀλλὰ εἰς μὲν τοὺς ἐλέφαντας αἴτιον εἶναι τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ ἡ παχυσαρκία, ἡ ὁποία εἶναι ἀνοικονόμητος καὶ πιέζει πρὸς τὰ κάτω, ὡσάν βαρυτάτη μόλυβδος εὐρισκομένη ἐπάνω τους, εἰς δὲ τοὺς Λατίνους νομίζω ὅτι εἶναι μόνον ὁ τύφος, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω ὅτι εἶναι πάθος ἀνίατον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἀπόστολον εἶναι τὸ ἰδιαίτερον κρίμα μόνον τοῦ πονηροῦ¹, ἔξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου καὶ ἐκεῖνος εἶναι ἀνίατος εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἄν δὲ τὸ γένος αὐτὸ τῶν Λατίνων τὸν ἀπωθήσουν — καὶ ἡμποροῦν, ἀφοῦ εἶναι ἄνθρωποι —, τότε ὅλοι ἡμεῖς οἱ ὀρθοφρονοῦντες συνηθροισμένοι ὁμοῦ ὡσάν μὲ προβοσκίδας, τὰς ὁποίας ἄλλωστε ἐφεῦρεν ἡ φύσις βοήθημα τῶν ὀρθίων ἐλεφάντων ἀπέναντι εἰς τοὺς πεσμένους κάτω, χρησιμοποιοῦντες τὰ θεόπνευστα λόγια θὰ τοὺς σηκώσωμεν καὶ θὰ τοὺς στήσωμεν ὀρθίως, κρατοῦντας χωρὶς παρέκκλισιν τὸν κανόνα τῆς εὐσεβείας. Ἐκείνους ὁμως οἱ ὁποῖοι κατάκεινται ἐκουσίως τίποτε δὲν ἡμπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσῃ τὸ παραμικρὸν, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ φάρμακον κατὰ τῆς ψευδοδοξίας παρασκευασθῇ καὶ προσφερθῇ ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς οὐρανίους νόας. Εἰς αὐτοὺς ἀκριθῶς ἀπευθύνεται ὁ μὲ προφητικά λόγια ἐκφρασθεὶς λόγος, ὅτι ἰατρεύσαμεν τὴν Βαβυλῶνα καὶ δὲν ἐθεραπεύθη»².

3. Παρ' ὀλίγον λοιπὸν ματαίως δίδει ὁ δίδων εἰς αὐτοὺς χεῖρα βοηθείας, ἀπονείμας εἰς ἑαυτὸν τοῦτο μόνον καλῶς καὶ ἀποδώσας εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐπίδειξιν τῆς καλοκαγαθίας του, ἐνῶ ἐκείνους ἀπέδειξε νὰ ἐπιμένουν εἰς τὰ κακά καὶ ἐσταμάτησεν ἴσως νὰ μὴ προχωροῦν πρὸς τὰ ἐμπρὸς μὲ τὰ ἀτοπήματα. Καὶ τώρα δέ, ἐάν δὲν θέλουν νὰ ἑτεροδοξοῦν σαφῶς, ποῖον καλύτερον φάρμακον δι' ἐπανόρθωσιν θὰ ἠδύναντο νὰ λάβουν παρὰ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα

θωσιν, ἢ δι περ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ὁ προα-
 ποδέδεικται διὰ πολλῶν καὶ διὰ τῆς ὑποφωνήσεως τοῦ 'μό-
 νου', ἀριθμητοῦρας γεγονυίας τῆς ὁρθοδόξου διανοίας περὶ
 5 τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀσφαλοῦς θεολογίας καὶ τῆς κατ'
 αὐτοὺς προσθήκης ὑπεναντίας φανερώς ἐληλεγμένης τοῦ ὁρ-
 θοτομοῦντος κηρύγματος τῆς ἀληθείας.

Ἄλλὰ καὶ χωρὶς τούτων οὐδέ τινα ποθεν ἀνάγκην ἐπαγοιέ-
 νην ὁρῶμεν μετακινεῖν τὰς πνευματικοκινήτους περὶ θεοσεβείας
 10 ψήφους τῶν ἀπ' αἰῶνος ἱερῶν συνόδων καὶ μετασκευάζειν
 τὸ παιροπαράδοτον τῆς εὐσεβείας σύμβολον, ὡς προσιθῆναι
 καὶ ἰσχυρίζεσθαι τὴν ὑπαρξιν ἔχειν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦ-
 μα τὸ ἅγιον. Τί γάρ, εἰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἔστιν ἃ δο-
 κοῦσι διαφωνεῖν πρὸς τὰ κοινῇ τοῖς θεολόγοις ἐκπεφασμέ-
 15 να, κἀντιεῦθεν ἀνωμολογημένα πᾶσιν ἡμῖν, οὐκ ἐκεῖνα μᾶλλον
 συμβιβάζομεν τῇ πανταχόθεν ἐχούσῃ τὸ ἀναμφισβήτητον ἁ-
 ληθείᾳ πρὸς δύναμιν, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκπεσοῦμεθα δι' ἐκεῖνα τῆς
 ἀληθείας; Οὐδ' εἴ τι καὶ τὴν ἡμετέραν ὑπερβαίνει διάνοιαν
 ὁμολογήσομεν καὶ ἄλλοις δὴ τισι τῆς κατ' αὐτὰ συνέσεως
 20 παραχωρήσομεν, ὅστις ἂν ἀξιοθδείῃ — κἂν τῶν ἐσχάτων ἢ —
 τῶν θαυμάτων καὶ ἀποκεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Πνεύματος,
 ἡμᾶς δ' αὐτοὺς ἀναξίους κρίναντες τούτων, ὑπὸ τὴν κραταιὰν
 χεῖρα τοῦ Θεοῦ ταπεινώσομεν, ἀλλ' ὧ τοῦ πάθους, καὶ Θεὸν
 αὐτὸν ἀγνοήσομεν διὰ τὸ μηδὲν ἐθέλειν ὁμολογεῖν ἀγνοεῖν,
 25 ὡσπερ οἱ καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ θεότητα ἀγνοήσαντες διὰ τὰ
 δυσλήπιως περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα; Οἴμενον. Οὐδὲ γὰρ
 ἐκείνοις αἱ γραφικαὶ μαρτυρίαι, μὴ καλῶς ἐκληφθεῖσαι, δυνη-
 θεῖεν ἂν συνάρασθαι παραιτουμένοις οὐ κατὰ καιρὸν ἢ τῆς
 ἀσεβείας αὐτοὺς καὶ τῆς δι' αὐτὴν αἰωνιζούσης καταδίκης
 30 ἐξελέσθαι· ἀλλὰ κρῖον ἴσουσιν αἰώνιον, δι τὰς σαφεῖς ἀθε-
 τήσαντες φωνὰς καὶ τὰς ἀσαφεῖς φυσιώσει γνώσεως ἀνερευ-

ἔχει τὴν ὑπόστασιν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὄχι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Τοῦτο ἀπεδείχθη προηγουμένως διὰ πολλῶν καὶ διὰ τῆς ὑποφωνήσεως τοῦ 'μόνου', μὲ τὴν ὁποῖαν κατέστη φανερωτέρα ἢ ὀρθόδοξος ἔννοια τῆς σωστῆς θεολογίας περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐξηλέγχθη ἡ προσθήκη των ὡς φανερά ἐναντία πρὸς τὸ ὀρθότερον κήρυγμα τῆς ἀληθείας.

Ἄλλὰ ἐκτὸς αὐτῶν δὲν βλέπομεν πουθενά καμμίαν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλη νὰ μετακινουῖν τὰς πνευματοκινήτους περὶ θεοσεβείας ἀποφάσεις τῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος συνόδων καὶ νὰ τροποποιουῖν τὸ πατροπαράδοτον σύμβολον τῆς εὐσεβείας, ὥστε νὰ προσθέτωμεν καὶ νὰ ἰσχυριζώμεθα ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τί δηλαδῆ; Ἐάν μερικὰ χωρία τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φαίνονται νὰ διαφωνοῦν πρὸς τὰ κοινῶς διατυπωμένα ἀπὸ τοὺς θεολόγους καὶ διὰ τοῦτο παραδεδεγμένα ἀπὸ ὄλους μας, δὲν πρέπει μᾶλλον νὰ συμβιβάσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν ἐκεῖνα μὲ τὴν ἀλήθειαν ἢ ὁποῖα ἔχει τὸ ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκπέσωμεν ἡμεῖς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν ἐξ αἰτίας ἐκείνων; Καὶ ἂν ὁμολογήσωμεν ὅτι κάτι ὑπερβαίνει τὴν διάνοιάν μας καὶ παραχωρήσωμεν τὴν δι' αὐτὰ γνῶσιν εἰς ἄλλους, ὅσοι τυχὸν ἀξιωθοῦν — ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐσχάτους — τῶν βαθέων καὶ ἀποκρύφων μυστηρίων τοῦ Πνεύματος, τοὺς δὲ ἑαυτοὺς μας κρίναντες ἀναξίους αὐτῶν δὲν θὰ ταπεινώσωμεν κάτω ἀπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀντιθέτως — ὁποῖον πάθος! — θὰ ἀγνοήσωμεν τὸν ἴδιον τὸν Θεόν, ἐπειδὴ δὲν θέλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀγνοοῦμεν τίποτε, ὡσὰν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἠγνόησαν τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ ἐξ αἰτίας τῶν δυσνοήτων γεγραμμένων περὶ αὐτοῦ; Ὁχι βεβαίως. Διότι αἱ γραφικαὶ μαρτυρίαι μὴ ἐκληφθεῖσαι καλῶς δὲν θὰ ἠδύναντο οὔτε νὰ βοηθήσουν ἐκείνους ἐγκαίρως προφασίζομένους οὔτε νὰ τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ἀσέβειαν καὶ ἀπὸ τὴν δι' αὐτὴν αἰωνίαν καταδίκην. Ἄλλὰ θὰ ἐκτίσουν αἰώνιον καταδίκην, διότι ἀθετήσαντες τοὺς σαφεῖς λόγους καὶ διερευνήσαντες τοὺς ἀσαφεῖς μὲ γνωστικὴν ἔπαρσιν,

νήσαντες, μᾶλλον δὲ μὴ ἐρευνήσαντες μηδὲ τοῖς ὡς ἀληθῶς ἐρευνήσαι πεισθέντες, ἐξ αὐτῆς ἐνδίκως τῆς πεφουσιωμένης γνώσεως τὴν ὄντως ἀφροσύνην ἐκαρπώσαντο.

4. Καίτοι πλεῖστοι εἶσιν αἱ φωναί, αἱ τοῖς μὴ
 5 διορατικωτάτοις τὸ πρὸς τὸν Πατέρα συνάναρχόν τε καὶ ὁμότιμον ἀφαιροῦνται τοῦ Υἱοῦ καὶ αὐτὸ δὲ τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν βασιλείαν τὴν ἄληκτον «ὕποταγήσεται γάρ», φηοί, «καὶ ὁ Υἱός», καὶ «χρὴ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρι τινός», καὶ «μείζων ὁ Πατήρ», καὶ «ἡ σοφία ἔπισται», καὶ «ἀγνοεῖ
 10 τι τῶν ἐπιστευμένων ὑπ' αὐτοῦ», καὶ «ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν δύναται ποιεῖν», καὶ «καταβέβηκεν οὐχ ἵνα τὸ οἰκεῖον θέλημα ποιῇ», καὶ «ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ», καὶ «ἔμαθε», καὶ «προέκοψε», καὶ «ὑψώθη», καὶ «ἐδοξάσθη», καὶ «τετελείωται», καὶ ὅσα τῆς τοῦ ἡμετέρου φυράματος τα-
 15 πεινώτητος, καὶ ὅσα τῆς εὐγνωμοσύνης, ἴν' οὕτως εἴπω, τοῦ γεννήματος πρὸς τὸν γεννήτορα, καὶ ὅσα τοῦ μὴ ἀντίθεος εἶναι δείγματα, καὶ ὅσα πρὸς ἡμᾶς δι' ἔργων ἀρετῆς ὑποδείγματα.

Τί οὖν, διὰ ταῦτα τὸ ἐτέρωθεν προσμαρτυρούμενον τῷ
 20 Υἱῷ θεῖον ὅλον ἀδιεξίτητον ἕψος ἀδειητέον, διὰ «ἐν ἀρχῇ ἦν», «καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν», καὶ «πρὸ πάντων θουνῶν γεννᾶται», καὶ «πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ», καὶ «οὗτος ὁ Θεὸς καὶ οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν», αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ «μετὰ ταῦτα τοῖς ἀνθρώ-
 25 ποῖς συνανασιραφείς», ὅτι τε αὐτὸς καὶ ὁ Πατήρ ἐν εἰσι, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν αὐτῷ, καὶ «ὁ ἔωρακὸς αὐτὸν ἔώρακε τὸν Πατέρα», καὶ «μετ' αὐτοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ», καὶ κατακυριεύσει μετὰ

3. Α' Κορ. 15, 28.

4. Α' Κορ. 15, 25.

5. Ἰω. 14, 28.

6. Σοφ. Σειρ. 1, 4.

7. Σοφ. Σειρ. 23, 20.

8. Ἰω. 5, 19-30.

9. Ἰω. 6, 38.

10. Λουκᾶ 8, 12.

11. Ἐβρ. 5, 8.

12. Λουκᾶ 2, 52.

13. Ἰω. 3, 14 κ.ά.

14. Ἰω. 7, 39 κ.ά.

μᾶλλον δέ μὴ ἐρευνήσαντες μήτε πεισθέντες εἰς τοὺς ἀληθῶς ἐρευνήσαντας, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπηρμένην γνῶσιν ἐκαρπώθησαν δικαίως τὴν πραγματικὴν ἀφροσύνην.

4. Βέβαια αὐτοὶ οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τοὺς μὴ διορατικούς ἀφαιροῦν τὸ συνάναρχον καὶ ὁμότιμον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, καθὼς ἐπίσης τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν ἀτελεύτητον βασιλείαν. Διότι λέγει, «θὰ ὑποταγῇ καὶ ὁ Υἱός»¹⁵, καὶ «πρέπει αὐτὸς νὰ βασιλεύῃ ἕως ὠρισμένον χρόνον»¹⁶ καὶ «μεγαλύτερος εἶναι ὁ Πατήρ»¹⁷ καὶ «ἡ σοφία ἔχει κτισθῆ»¹⁸ καὶ «ἀγνοεῖ κάτι ἀπὸ τὰ δημιουργημένα ὑπὲρ αὐτοῦ»¹⁹ καὶ «ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του δὲν δύναται νὰ κάμῃ τίποτε»²⁰ καὶ «κατέβη ὄχι διὰ νὰ πράττῃ τὸ ἰδικὸν του θέλημα»²¹ καὶ «διενυκτέρευε προσευχόμενος πρὸς τὸν Θεόν»²² καὶ «ἔμαθε»²³ καὶ «προέκοψε»²⁴ καὶ «ὑψώθη»²⁵ καὶ «ἐδοξάσθη»²⁶ καὶ «ἔτελείωσε»²⁷, καὶ ὅλα ὅσα εἶναι δείγματα τοῦ ἰδικοῦ μας ταπεινοῦ φουράματος, οὕτως εἰπεῖν, τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ γεννήματος πρὸς τὸν γεννήτορα, τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ἀντίθεος, καὶ ὅσα εἶναι ἔμπρακτα δι' ἡμᾶς ὑποδείγματα ἀρετῆς.

Τί λοιπόν; Ἐξ αἰτίας αὐτῶν πρέπει νὰ ἀθετήσωμεν τὸ ἀπὸ ἄλλους λόγους μαρτυρούμενον εἰς τὸν Υἱὸν τὸ ἀνεξίτηλον θεῖον ὕψος, καθ' ὅσον «εἰς τὴν ἀρχὴν ἦτο»²⁸ καὶ «πρὸς τὸν Θεὸν ἦτο καὶ Θεὸς ἦτο»²⁹ καὶ «πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ βουνα γεννᾶται»³⁰ καὶ «τὸ ὄνομά του διαμένει πρὶν ἀπὸ τὸν ἥλιον»³¹ καὶ «αὐτὸς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύεται ἄλλος κανεὶς ἐκτός ἀπὸ αὐτόν»³², καθ' ὅσον αὐτὸς καὶ ὁ Πατήρ εἶναι ἓν³³, καὶ αὐτὸς εἶναι εἰς τὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατήρ εἰς αὐτόν³⁴ καὶ «ὁποῖος εἶδεν αὐτόν εἶδε τὸν Πατέρα»³⁵ καὶ «εἰς αὐτόν θὰ εἶναι ἡ ἐξουσία κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς δυνάμεώς του»³⁶ καὶ «θὰ κατακυριεύσῃ μετὰ

15. Λουκᾶ 13, 32. Ἐβρ. 5, 9. Ἰω. 19, 28' 30.

16. Ἰω. 1, 1.

21. Αὐτόθι 3, 38.

17. Ἰω. 1, 1.

22. Ἰω. 10, 30.

18. Παροιμ. 6, 25.

23. Ἰω. 14, 10.

19. Ψαλμ. 71, 17.

24. Ψαλμ. 71, 7 ε.

20. Βαρούχ 3, 38.

τὸ ἀνταναιρεθῆναι τὴν σελήνην», καὶ «σιᾶν ἀντιῶ γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων», καὶ «ἡ βασιλεία αὐτοῦ, βασιλεία αἰώνιος», καὶ «βασιλεῖ ἐτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται».

5 Ταῦτα τοίνυν καὶ τ' ἄλλ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὰ τοσοῦτο θαυμασιά, τὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὑψηλά, τὰ οὕτως ἀνυπέροβλητα, διὰ τὰ ταπεινοῦντα τῶν ρημάτων συγκαθελεύσομεν αὐτοῖς; Ἄλλ' οὐ ζητήσομέν τε καὶ σιέρξομεν τὸ ἐγκεκρυμμένον τοῖς δοκοῦσι χαμερπέσιν ὑψηλὸν καὶ τοῦ εὐσεβοῦς
10 νοήματος γενόμενοι διαλύσομεν τὸ προσιστάμενον; Ἄλλὰ τῷ φαινομένῳ προσπιασομέν τε καὶ πεσοῦμεθα καὶ ἐναπομενοῦμεν τῷ γράμματι; Οὕμενον ἀποκίενει γὰρ τὸ γράμμα κατασιῶν ἀφ' ὕψους τοὺς μὴ ἄνω πρὸς τὸ Πνεῦμα βλέποντας.

5. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς, ὅσοι καθαρῶς τοῦ Πνεύματος,
15 ὅσοι καθάπερ αὐτὸ ἐαντὶ διεσάφησε θεολογοῦμεν, ὅσοι μηδὲν ἀνάξιον αὐτοῦ καὶ φρονοῦμεν καὶ κηρύττομεν, μηδ' ἐξ ὧν λέγομεν ἐκθαῖνον ἡμεῖς τοίνυν, κἂν τι μὴ ὁμόφωνον δοκῇ τῇ περὶ τοῦ ἁγίου μόνου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος θεολογία καὶ αὐτὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδόντος, νοήσο-
20 μεν πνευματικῶς καὶ διευκρινήσομεν καὶ διαρρίψομεν τοὺς λίθους τοῦ προσκόμματος καὶ πᾶσι τρόποις ἀποδείξομεν τοῖς προτέροις τῶν Πατέρων ὁμολογοῦντας τοὺς ὑσιέρους, κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ ἐανιοῖς, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς αὐτοῖς καὶ κοινῇ πάντας τῷ κοινῷ τῇ φύσει δεσπότῃ καὶ κατὰ χάριν ἡμετέρῳ
25 Πατρὶ. Ἐπεὶ δὲ ὅσα σχεδὸν ἀγνοοῦσι τῶν Γραφῶν ὑπ' ἀπορίας ἢ κακοβουλίας πρὸς τὴν οἰκείαν κακοδοξίαν οἱ Λατῖνοι περιτρέπουσι σιρεβλοῦντες, πλείονα δὲ εἰσιν αὐτοῖς τὰ ἀγνοούμενα τῶν δοκούντων αὐτοῖς ἀναντιρρήτων καὶ δι' ὧν ὡς προφανῶν τὸν περὶ αὐτοὺς ἐξαπαιτῶσιν ὄχλον, τοι-
30 ῶν ἡμεῖς ἀριτίως μνησθέντας καὶ ταῦτα κακῶς παρ' αὐτῶν ἐξειλημμένα Θεοῦ συναιρομένῳ ἀπειλέγξαντες, καὶ οἱ-

25. Πρὸς ψαλμ. 71, 7.

26. Φιλμ. 2, 10.

27. Ψαλμ. 144, 13.

28. Δαν. 2, 44.

τὴν ἀνταφαίρεσιν τῆς σελήνης»²⁵ καὶ «πᾶν γόνυ ἐπουρα-
νίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων θὰ κλίνη εἰς αὐτόν»²⁶
καὶ «ἡ βασιλεία αὐτοῦ θὰ εἶναι αἰώνιος βασιλεία»²⁷ καὶ
«δὲν θὰ ἀπομείνῃ δι' ἄλλον βασιλέα»²⁸.

Αὐτὰ λοιπὸν καὶ ὅσα ἄλλα εἶναι παραπλήσια μὲ αὐτὰ,
τὰ τόσον θαυμαστά, τὰ τόσον ὑψηλά, τὰ τόσον ἀνυπέρ-
βλητα, θὰ τὰ συγκαταρρίψωμεν ἐξ αἰτίας τῶν λόγων οἱ
ὁποῖοι τὸν καθιστοῦν ταπεινόν; Δὲν θὰ ἀναζητήσωμεν καὶ
δεχθῶμεν τὸ ὑψηλὸν τὸ ὁποῖον κρύπτεται εἰς τὰ λόγια τὰ
ὁποῖα φαίνονται χαμερπῆ καί, ἀφοῦ λάβωμεν τὸ εὐσεβὲς
νόημα, δὲν θὰ διαλύσωμεν τὸ ἀντίθετόν του; Θὰ προσ-
κρούσωμεν εἰς τὸ φαινομενικόν, θὰ πέσωμεν καὶ θὰ παρα-
μείνωμεν εἰς τὸ γράμμα; Καθόλου· διότι τὸ γράμμα ὀπο-
κτείνει, καταβιβάζον ἀπὸ τὸ ὕψος ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν
βλέπουν ἄνω πρὸς τὸ Πνεῦμα.

5. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ὅσοι θεολογοῦμεν περὶ τοῦ
Πνεύματος καθαρῶς, ὅπως αὐτὸ διεσάφησεν ἑαυτὸ, ὅσοι
δὲν φρονοῦμεν οὔτε κηρύττομεν τίποτε ἀνάξιον αὐτοῦ
μήτε ἐξερχόμενον ἀπὸ ὅσα λέγομεν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ-
μεῖς, ἀκόμη καὶ ὅταν κάτι δὲν φαίνεται σύμφωνον πρὸς
τὴν θεολογίαν τοῦ μόνου ὀγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύμα-
τος, καὶ μάλιστα δεδομένον καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὸ ἅγιον Πνεῦ-
μα, πρέπει νὰ τὸ ἐκλόθωμεν πνευματικῶς, ὥστε νὰ τὸ
διευκρινήσωμεν καὶ νὰ παραμερίσωμεν ἀπὸ τὸ μέσον τοὺς
λίθους τοῦ προσκόμματος καὶ νὰ ἀποδείξωμεν μὲ πάντα
τρόπον ὅτι συμφωνοῦν μὲ τοὺς παλαιότερους πατέρας οἱ
νεώτεροι, ἀπὸ κοινοῦ ὅλοι μαζί καὶ ὁ καθείς χωριστὰ, κα-
θὼς καὶ ἡμεῖς μὲ αὐτοὺς καὶ ὅλοι μαζί μὲ τὸν κοινόν κατὰ
φύσιν δεσπότην καὶ κατὰ χάριν Πατέρα ἡμῶν. Ἐπειδὴ δὲ
ὅσα χωρία τῶν Γραφῶν ἀγνοοῦν οἱ Λατίνοι, τὰ ἐκτρέπουν
διαστρεβλωτικῶς πρὸς τὴν κακοδοξίαν των ἀπὸ ἀπορίαν
ἢ κακοβουλίαν, περισσότερα δὲ εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἀγνο-
οῦν ἀπὸ ὅσα τοὺς φαίνονται ἀναντίρρητα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξα-
πατοῦν τὸν γύρω των ὄχλον ὡσάν νὰ εἶναι βέβαια, αὐτὰ
θὰ ἀναφέρωμεν ἡμεῖς τώρα, καὶ ἀφοῦ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ
Θεοῦ ἀποδείξωμεν ὅτι κακῶς ἔχουν ἐκληφθῆ ἀπὸ αὐτοὺς

όν τινας θεμελίους ὑποσπίσαντες, σαθρὸν αὐτῶν ἀποδείξου-
μεν τὸ ὄλον τῆς δυσσεβείας οἰκοδόμημα.

6. Φέρε δὴ προθῶμεν πρότερον τὸ καὶ πρότερον αὐτοῖς
δοκοῦν παντάπασιν ἄμαχον, ὡς ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας
5 εἰρημένον· «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καὶ εἶπε, λάβετε Πνεῦμα
ἅγιον». Ὁρᾷς, φησί, πῶς σαφῶς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον; Ἄρ' οὖν δι' ἐμφυσήσας εἶπε «λάβετε Πνεῦ-
μα ἅγιον», τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ ἐμφύσημα ἦν, ὡς ταῦτόν
εἶναι τῷ διὰ σαρκὸς ἐμφυσήματι τὸ ἐκπόρευμα ἢ τῷ δεδό-
10 σθαι δι' ἐμφυσήματος τεκμηριοῦνται καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ
θεότιτος ἐμφύσημα εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κἀντιεῦθεν
παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι συμπεραίνουσιν; Ἄλλ' ὁπίτε-
ρον τούτων λέγουσιν, ἐπιστοιμιζέσθασαν αὐτόθεν πρῶτον
διὰ βραχέων· οὐ γὰρ ἐμφυσήσας εἶπεν ὁ Κύριος, «λάβετε
15 τὸ Πνεῦμα», ἀλλὰ χωρὶς τοῦ ἄρθρου, «λάβετε Πνεῦμα ἅγι-
ον», δηλαδὴ βραχύ τι τοῦ Πνεύματος. Σαφὲς οὖν ὡς μερι-
κὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἔδωκεν,
οὐκ αὐτοῦ τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν· ἀμερῆς γὰρ παντάπα-
σιν ἢ τοῦ θείου Πνεύματος φύσις τε καὶ ὑπόστασις. Διὰ τί
20 δὲ ἐμφυσήσας ἔδωκεν ἄνω ἔδωκεν; Ἴνα δείξῃ μίαν οἴαν
ἑαυτοῦ καὶ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ἐνέργειαν κἀντιεῦθεν
ἀλλήλων, ἑαυτοῦ κἀκείνου, παρασιτήσῃ τὸ συναφές καὶ συμ-
φυές καὶ ὁμότιμον, καθάπερ καὶ ὁ Χρυσόστομος φησι θεο-
λόγος γράφων, «τινὲς μὲν φασιν δι' οὐ τὸ Πνεῦμα ἔδωκεν,
25 ἀλλ' ἐπιτηθείους αὐτοὺς πρὸς ὑποδοχὴν δι' ἐμφυσήματος
κατεσκεύασεν. Οὐκ ἂν δὲ τις ἀμάρτιοι καὶ τότε εἰληφέναι
αὐτοὺς λέγων ἐξουσίαν τινὰ πνευματικὴν καὶ χάριν, ὥστε
ἀφίεναι ἀμαρτήματα. Διὸ ἐπήγαγεν, ὧν ἂν ἀφῆτε ἀφέωνται,
δεικνὺς ποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδωσι· καὶ γὰρ ἄφατος ἢ
30 τοῦ Πνεύματος χάρις καὶ πολυειδὴς ἢ δωρεά. Τοῦτο δὲ
γίνεται, ἵνα μάλιστα δι' μίαν ἢ δωρεὰ καὶ ἢ ἐξουσία Πατρὸς
καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος».

29. Ἰω. 20, 22.

30. Ἰω. 20, 23.

31. Ἰω. Χρυσόστομος, Ὁμιλία 86 sic Ἰωάννην 3.

καί τὰ ἀποσπάσωμεν ὡσάν θεμελίους, θὰ δείξωμεν ὅτι εἶναι σαθρόν ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς δυσσεβείας.

6. Ἐὰς τοποθετήσωμεν λοιπὸν πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προηγουμένως τοὺς ἐφαίνετο ἐντελῶς ἀκαταμάχητον, ὡς λεχθέν ὑπὸ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας· «ἐνεφύσησεν εἰς αὐτοὺς καὶ εἶπε, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον»²⁹. Βλέπεις, λέγουν, πόσον σαφῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Ἄρα γε λοιπὸν, ἐπειδὴ εἶπε «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», τὸ ἐμφύσημα ἦτο τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὥστε τὸ ἐκπόρευμα νὰ εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ διὰ τῆς σαρκὸς ἐμφύσημα ἢ μὲ τὸ ὅτι δίδεται δι' ἐμφυσήματος τεκμηριώνουν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐμφύσημα τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνουν ὅτι ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Υἱόν; Ἄλλ' ὁποιονδήποτε ἀπὸ αὐτὰ λέγουν, ἅς ἀποστομωθοῦν πρῶτα ἀπὸ ἐδῶ διὰ βραχέων· διότι ὁ Κύριος ἐμφυσήσας δὲν εἶπε, ἴνα λάβετε τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ χωρὶς τὸ ἄρθρον, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», δηλαδὴ μόνον τοῦ Πνεύματος. Εἶναι λοιπὸν σαφές ὅτι διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἔδωσε μερικὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος, ὅχι τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ· διότι ἡ φύσις καὶ ὑπόστασις τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι ἐντελῶς ἀμέριστος. Διατί δὲ ἔδωσεν ὅ,τι ἔδωσεν δι' ἐμφυσήσεως; Διὰ νὰ δείξῃ ὅτι μία εἶναι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ καὶ τοῦ θείου Πνεύματος καὶ μὲ αὐτὸ νὰ παραστήσῃ τὴν συνάφειαν καὶ συμφυΐαν καὶ ὁμοτιμίαν ἀλλήλων, δηλαδὴ ἑαυτοῦ καὶ ἐκείνου· ὅπως εἶπε καὶ ὁ θεολόγος Χρυσόστομος γράφων, «μερικοὶ λέγουν ὅτι δὲν ἔδωσε τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ δι' ἐμφυσήματος τοὺς κατέστησεν ἰκανοὺς πρὸς ὑπόδοχὴν. Δὲν θὰ ἠστόχει δὲ κανεὶς, ἂν ἔλεγεν ὅτι καὶ τότε ἔλαβον κάποιαν πνευματικὴν ἐξουσίαν καὶ χάριν, ὥστε νὰ συγχωροῦν ἁμαρτήματα. Διὰ τοῦτο προσέθεσεν, ὅποιον συγχωρήσετε τὰ ἁμαρτήματα, συγχωροῦνται»³⁰, δεικνύων ποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδει· διότι ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος εἶναι ἄφατος καὶ ἡ δωρεὰ πολυειδής. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ νὰ μάθῃς ὅτι μία εἶναι ἡ δωρεὰ καὶ ἡ ἐξουσία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος»³¹.

7. Ὡς ἂν δὲ καὶ διεξοδικώτερον πρὸς αὐτοὺς ἀπαντήσω-
 μεν, εἰ τὸ ἐμφύσημα τοῦ Κυρίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν,
 καὶ ἡ ἀναπνοὴ λοιπὸν ἢ ἐχοῖτο, δι' ἧς καὶ τὸ ἐμφύσημα
 γέγονε, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν. Οὐκοῦν οὐ καθ' ἡμᾶς ἐγέ-
 5 νετο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ φαντασία, κατὰ τὴν φαντασίαν τῶν
 Ἀπεράλων, ἣ καὶ πρὶν ἀνθρώποις συνανασιτραφῆναι τὴν
 σαρκώδη φύσιν ἐξ ἀρχῆς εἶχεν οὕτω πως συνισταμένην,
 κατὰ τὴν Ἀπολιναρίου ἄνοιαν· καὶ μὴ αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ
 τοῦτ' εἶπε πάντως· «τὰ ρήματα, ἃ ἐγὼ λαλῶ, Πνεῦμά εἰσι
 10 καὶ ζωὴ εἰσι». Εἰ δὲ Πνεῦμά εἰσι, καὶ Πνεῦμα ἅγιόν εἰσι·
 πῶς γὰρ οὐ; Οὐκοῦν, κατὰ τὴν Ἰταλῶν περὶ τοῦ ἐμφυση-
 ματος ἐρμησίαν, καὶ τὸ Πνεῦμα Λόγος καὶ Θεοῦ Λόγος.
 Οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη καινότερον; Μᾶλλον δὲ λόγοι, καὶ Θεοῦ
 λόγοι τὰ γὰρ ρήματα, πλήθος.

15 Ἐπισιῆσαι δὲ κἀνιαῦθα δέον, ὡς οὐδὲ νῦν εἶπεν, ὅτι
 «τὰ ρήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ τὸ Πνεῦμά εἰσι», ἀλλὰ χωρὶς τοῦ
 ἄρθρου, δηλῶν μὴ τοῦ Πνεύματος τὴν ὑπόστασιν εἶναι ταῦ-
 τα, τῆς δὲ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐνεργείας εἶναι πεπληρω-
 μένα καὶ τὴν ζωοποιὸν τοῦ Πνεύματος δι' αὐτῶν χορηγεῖ-
 20 σθαι ἐνέργειαν. Καὶ ἠνίκα τοίνυν ἐμφυσήσας εἶπε, ἴλαθετε
 Πνεῦμα ἅγιον, τοῦτ' ἀντικρὺς ἔφη, ὅτι τὸ ἐμφύσημα τοῦτο
 τῆς τοῦ λύνειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσίας τοῦ θεοῦ Πνεύματος
 πεπληρωμένον ἐστί.

8. Πρὸς ὃ δὲ νῦν ὁ Λόγος καὶ παρ' ἡμῶν τὰ τοῦ Κυ-
 25 ρίου ρήματα ἐξαγγέλλεται «ἐν γὰρ τοῖς χεῖλεσί μου», φησί,
 «ἐξήγγειλα πάντα τὰ κρίματα τοῦ στόματός σου». Ἄρ' οὖν
 καὶ ἐξ ἡμῶν ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἀλλὰ καὶ
 ἐξερευνῶνται καὶ μελετῶνται καὶ τηροῦνται καὶ πρόπιονται
 καὶ καταροῦνται, εἰς ὅσα κατὰγει τὸ Πνεῦμα ὃ τὰ τοῦ
 30 Πνεύματος ἐρμητεύων οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος, ὅση δὲ καὶ
 ἡ διαγορὰ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων· ἐντολαί, νόμοι, μαρτύρια,
 δικαιώματα, κρίματα. «Καὶ ἐγένετο ρῆμα Κυρίου ἐπὶ Ἰωάν-
 νην τὸν Ζαχαρίου», κατὰ τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν,

32. Ἰω. 6, 63.

33. Ψαλμ. 118, 13.

34. Λουκᾶ 3, 2.

7. Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν δὲ πρὸς αὐτοὺς καὶ λεπτομερέστερον, ἂν τὸ ἐμφύσημα τοῦ Κυρίου ἦτο τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τότε καὶ ἡ ἀναπνοὴ τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίει καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐγίνε τὸ ἐμφύσημα, θὰ ἦτο τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπομένως δὲν ἦτο ἄνθρωπος, ὅπως ἡμεῖς, ἀλλὰ ἢ ἦτο φαντασία, κατὰ τὴν φαντασίαν τῶν Ἀκεφάλων, ἢ καὶ πρὶν συναναστραφῆ με τοὺς ἀνθρώπους εἶχεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν κατὰ παρόμοιον τρόπον συγκροτημένην τὴν σαρκικὴν φύσιν κατὰ τὴν ἄνοιαν τοῦ Ἀπολιναρίου. Καὶ ὁμοίως ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἶπε πάντως καὶ τοῦτο, «τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα λέγω ἐγὼ, εἶναι Πνεῦμα καὶ ζωὴ»²⁸. Ἐὰν δὲ εἶναι Πνεῦμα, εἶναι καὶ Πνεῦμα ἅγιον· διότι πῶς ἀλλιῶς; Ἐπομένως κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἰταλῶν περὶ τοῦ ἐμφυσήματος καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι Λόγος καὶ μάλιστα Θεοῦ Λόγος. Τί δὲ θὰ ἦτο τολμηρότερον τούτου; Μᾶλλον δὲ θὰ ἦτο λόγοι, καὶ μάλιστα Θεοῦ Λόγοι· διότι τὰ λόγια εἶναι πλῆθος.

Χρειάζεται δὲ νὰ ἐπιστηθῆ καὶ ἐδῶ ἡ προσοχὴ ἐπὶ τοῦ ὅτι δὲν εἶπεν ὅτι «τὰ λόγια τὰ ὁποῖα ἐγὼ λαλῶ εἶναι τὸ Πνεῦμα», ἀλλὰ χωρὶς τὸ ἄρθρον, δηλῶν ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θείου Πνεύματος καὶ ὅτι δι' αὐτῶν χορηγεῖται ἡ ζωοποιὸς ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος. Καὶ ὅταν ἄλλωστε ἐμφυσήσας εἶπε, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», τοῦτο ἀκριβῶς εἶπεν, ὅτι τὸ ἐμφύσημα τοῦτο εἶναι γεμᾶτον ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ θείου Πνεύματος νὰ λύη καὶ νὰ δεσμεύη.

8. Ἀπὸ αὐτῆς δὲ τῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἐξαγγέλλονται τὰ λόγια τοῦ Κυρίου· «διότι, λέγει, με τὰ χεῖλη μου ἐξήγγειλα ὅλας τὰς κρίσεις τοῦ στόματός σου»²⁹. Ἄρα λοιπὸν καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Ἄλλὰ καὶ ἐξερευνῶνται καὶ μελετῶνται καὶ τηροῦνται καὶ πράττονται καὶ κατανοοῦνται ὅλα ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα καταβιβάζει τὸ Πνεῦμα ὁ ἐρμηνεύων τὰ τοῦ Πνεύματος ὄχι διὰ Πνεύματος καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν τὴν διαφορὰν τῶν λόγων τοῦ Κυρίου· ἐντολαί, νόμοι, μαρτύρια, δικαιοῦματα, κρίματα. «Καὶ ἀπηυθύνθη λόγος Κυρίου πρὸς τὸν Ἰωάννην τοῦ Ζαχαρίου»³⁰, κατὰ τὸν θεῖον εὐαγγελι-

καὶ «καθὼς ἐλάλησε Κύριος διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφη-
 τῶν ποιῆσαι ἔλεος», ὁ Ζαχαρίας φησί, καὶ «ἐπὶ Ἰωνᾶν
 τὸν τοῦ Ἀμαθῆ Λόγος Κυρίου ἐγένετο», καὶ «ὁ Λόγος ὁ
 γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν» καὶ ἄλλοι' ἐπ' ἄλλον, καὶ «εἶπε
 5 Κύριος πρὸς Μωϋσῆν» καὶ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα καὶ ἐφ'
 ἄλλους ἀρίτως οὐδὲ ἀριθμῆσαι ρᾶδιον.

Τί οὖν, ταῦτα πάντα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν καὶ οὐκ
 ἐλάλησεν αὐτὸ διὰ τῶν προφητῶν κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἀλλ'
 αὐτὸ ἐλαλήθη δι' αὐτῶν ἢ ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς; Ἀπαγε
 10 τῆς βλασφημίας. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα τὰ ἐκ τοῦ ἄσωμάτου Θεοῦ
 ἄσωμάτως λεγόμενα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν, πολλῶ μᾶλλον
 οὐδὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ ῥήματα σωματικῶς προφερόμενα. Εἰ
 δὲ μὴ ταῦτα, οὐδὲ ἡ ἀναπνοὴ ἐν ἧ τυποῦται αὐτὰ καὶ προ-
 ἄγεται. Εἰ δὲ μὴ αὕτη, οὐδὲ τὸ ἐμφύσημα τὸ γεγονὸς δι'
 15 αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτῳ, οὐδὲ τὸ παρ' αὐτοῦ αἰνιτιζόμενον.
 Εἰ γοῦν καὶ παντάπασιν ἀδύνατον, ὅμως ἔσιω μὴ τῆς σαρκὸς
 εἶναι, ἀλλὰ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐμφύσημα· μᾶλλον
 δέ, ἴν' αὐτὸ θῶμεν τὸ παρὰ τῶν Λατίνων λεγόμενον, ἔσιω
 παρὰ τοῦ αἰσθητοῦ τὸ νοητὸν ἐκείνο παρὰ τοῦ Σωτῆρος ση-
 20 μαίνεσθαι. Ἀλλ' ἐνεφύσησεν οὗτος καὶ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ
 πρόσωπον τοῦ πρώτου πλάσματος. Τί δὲ ἐνεφύσησε; Πνοὴν
 ζωῆς. Τί ἐστι πνοὴν ζωῆς; Ψυχὴν ζῶσαν. Διδασκείτω σε
 Παῦλος· «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».
 Τί δέ ἐστι ζῶσαν; Ἀείζωνον, ἀθάνατον, ταῦτόν δ' εἰπεῖν
 25 λογικὴν — ἢ γὰρ ἀθάνατος λογικὴ — καὶ οὐ τοῦτο μόνον,
 ἀλλὰ καὶ κεχαριτωμένην θείως. Τοιαύτη γὰρ ἡ ὄντως ζῶσα
 ψυχὴ. Τοῦτο δὲ τῷ καὶ εἰκόνα ταυτίον, εἰ δὲ θούλει καὶ
 καθ' ὁμοίωσιν. Ὡς τῆς ζῆμίας, ἐκ τίνος εἰς τί μετεβάλομεν.

9. Ἐώρων οἱ τῶν ἀγγέλων ὀφθαλμοὶ τότε τὴν αἰσθη-
 30 σαι καὶ σαρκὶ συνημμένην τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ Θεὸν ἄ-
 λον ἐώρων, μὴ γεγεννημένον μόνον ἐπὶ γῆς δι' ἀγαθότητα

35. Λουκᾶ 1,70· 72.

36. Ἰωνᾶ 1, 1.

37. Ἡσ. 2, 1.

38. Γεν. 2, 7.

στήν Λουκᾶν, καὶ «καθὼς ἐλάλησεν ὁ Κύριος διὰ τῶν ἀγίων προφητῶν του ὅτι θὰ ἐνεργήσῃ μὲ ἔλεον»²⁵, λέγει ὁ Ζαχαρίας, καὶ «πρὸς τὸν Ἰωνᾶν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμαθῆ ἀπηθύνθη λόγος Κυρίου»²⁶ καὶ «ὁ λόγος ποῦ ἐγίνε πρὸς Ἡσαΐαν»²⁷ καὶ ἄλλοτε πρὸς ἄλλον, καὶ «εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Μωσῆν» καὶ τὸν δεῖνα καὶ τὸν δεῖνα, οἱ ὁποῖοι εἶναι τόσοι ὥστε δὲν εἶναι τῶρα εὐκολον οὔτε νὰ τοὺς ἀριθμήσωμεν.

Τί λοιπόν; Ὅλα αὐτὰ ἦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ δὲν ἐλάλησεν αὐτὸ διὰ τῶν προφητῶν κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἀλλ' αὐτὸ ἐλαλήθη δι' αὐτῶν ἢ ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας. Ἐὰν δὲ αὐτὰ τὰ λεγόμενα ἀσωμάτως ὑπὸ τοῦ ἀσωμάτου Θεοῦ δὲν ἦσαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πολὺ περισσότερον δὲν ἦσαν τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ τὰ σωματικῶς προφερόμενα. Ἐὰν δὲ δὲν ἦσαν αὐτὰ, δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἀναπνοὴ διὰ τῆς ὁποίας ταῦτα τυπώνονται καὶ ἐκφέρονται. Ἐὰν δὲ δὲν ἦτο αὐτὴ, οὔτε τὸ ἐμφύσημα, τὸ ὁποῖον ἐγίνε δι' αὐτῆς. Ἐκτός δὲ αὐτοῦ, οὔτε τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὑπαινισσόμενον. Ἐὰν λοιπόν εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον, ὅμως ἔστω ὅτι τὸ ἐμφύσημα δὲν εἶναι τῆς σαρκὸς ἀλλὰ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἢ μᾶλλον δέ, διὰ νὰ προβάλωμεν αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγεται ἀπὸ τοὺς Λατίνους, ἔστω ὅτι διὰ τοῦ αἰσθητοῦ σημαίνεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐκεῖνο τὸ νοητόν. Ἄλλὰ ἐνεφύσησεν οὗτος καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου πλάσματος. Τί δὲ ἐνεφύσησε; Πνοὴν ζωῆς. Τί εἶναι πνοὴ ζωῆς; Ψυχὴ ζῶσα²⁸. Ἄς σὲ διδάξῃ ὁ Παῦλος· «ἐπλάσθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»²⁹. Τί δὲ σημαίνει ζῶσαν; Ἀείζων, ἀθάνατον, δηλαδὴ λογικὴν (διότι ἡ ἀθάνατος εἶναι λογικὴ), καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐπίσης χαριτωμένην θείως. Πράγματι τοιοῦτη εἶναι ἡ αὐτως ζῶσα ψυχὴ. Τοῦτο δὲ εἶναι ταυτὸν μὲ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐὰν δὲ θέλῃς, καὶ μὲ τὸ καθ' ὁμοίωσιν. Ὅποια Ζημία! Ἀπὸ τί καὶ εἰς τί μετεβλήθημεν!

9. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἀγγέλων ἐβλεπον τότε τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου συνημμένην εἰς αἴσθησιν καὶ σάρκα καὶ ἐβλεπον ἓνα ἄλλον Θεόν, ὄχι ἀπλῶς δημιουργημένον ἐπὶ

θείαν, νοῦν τε καὶ σάρκα τὸν αὐτὸν, ἀλλὰ δι' ὑπερβολὴν ταύ-
 τῆς καὶ κατὰ Θεοῦ χάριν μεμορφωμένον, ὡς εἶναι τὸν αὐ-
 τὸν σάρκα καὶ νοῦν καὶ Πνεῦμα καὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁ-
 μοίωσιν θείαν τὴν ψυχὴν ἔχειν ἐντελῶς ὡς ἐνιαίαν οὖ-
 5 σαν ἐν τῷ καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι. Ἄλλ' εἶδε καὶ ὁ θά-
 σκανος ὀφθαλμός, οὐκ ἤνεγκεν ὁ ἀρχέκακος ὄφρις· ἰσοοῦτον
 ἐκαριέτησεν, οἶμαι, ὅσον δρασιμώτερον τὸν ἰὸν ὑπὸ τὴν
 γλῶσσαν κερᾶσαι καὶ οἶον συσκευάσαι καὶ μιῆσαι δόλω,
 γλυκερῶ λόγῳ, τὸ δι' ἀκοῆς δηλητήριον· ἐπῆλθεν, ἔθελξεν,
 10 ἔτριωσεν — ὦ καὶ τῆς ἐμῆς εὐκολίας καὶ τῆς ἐκείνου κα-
 κίας — εἰσέχευε τῇ ψυχῇ τὸν ἰὸν, ἐθανάτωσε τὸ ζῶν ἐκεί-
 νον, τὸ σῶμα λέγω, τὴν δ' ἀφ' ἐαυτῆς ζῶσαν ψυχὴν ἠμαύ-
 ρωσεν· ἀφηγήμεθα τὸ θεῖον κάλλος, ἐστερήμεθα τῆς θείας
 μορφῆς, τὸ φῶς ἀπεβάλομεν, τὴν πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνωτάτω
 15 φῶς ὁμοιότητα διεφθείραμεν· περιβαλόμεθα τὸν ζόφον ὡς
 ἱμάτιον, φεῦ, καὶ ὡς διπλοῦδα τὸ σκότιος ἐνεδεδύμεθα. Ἄλλ'
 ἠλέησε δωρσάν, ἵνα μὴ μηκύνω λέγων, οὐ φύσις ἢ ἀγαθότης
 καὶ ὁ δι' αὐτὴν ἔλεος· καὶ δι' ἐμὲ τὸν περόνια καιῆλθε καὶ
 γέγονε, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, «εἰς Πνεῦμα ζωοποιοῦ»),
 20 ὡς ἂν ζωοποιήσας ἀνακαινίσῃ τὴν ἀμαυρωθεῖσαν εἰκόνα.

Τοῦτο τοίνυν ἤδη τελεῶν καὶ δεικνύς ὡς οὗτος ἐκεί-
 νος ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν δημιουργήσας δι' ἐμφυσήματος τοῖς
 μαθηταῖς ἐμφυσᾷ καὶ δι' οἰκείου λόγου φανεροῖ τὸ δῶρημα·
 οὐκ αὖθις λέγων ψυχὴν ἐντίθημι, ἀλλὰ Πνεῦμα, καὶ Πνεῦ-
 25 μα θεῖον αὖθις τῇ μειαδόσει τῶν χαρισμάτων τὴν ψυχὴν
 ἀπεργάζομαι. Εἰπέ, Παῦλε, πῶς, τὸν λόγον διαδεξάμενος·
 σίγμα γὰρ ὄντι σε γινώσκω Χριστοῦ. Αὐτὴν, φησί, συνά-
 πτων, ὡς ἐκεῖνος ἂν εἶπε, τῷ ἐμῷ πνεύματι καὶ οἶον πνέειν
 μετ' ἐμοῦ τοὺς ἐμοὺς καὶ κατὰ χάριν ἔχειν διὰ τῆς πρὸς
 30 ἐμὲ συναφείας τὴν τῷ θείῳ Πνεύματι φρονικῶς προσοῦσαν
 τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσίαν. «Ἡμεῖς γάρ», φησί, «νοῦν

39. Α' Κορ. 15, 45.

40. Α' Κορ. 15, 45.

γῆς λόγω θείας αγαθότητος, νοῦν καὶ σάρκα τὸν ἴδιον, ἀλλὰ λόγω τῆς ὑπερβολικῆς αγαθότητος μεταμορφωμένον κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ εἶναι σὰρξ καὶ νοῦς καὶ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ νὰ ἔχη τὸ κατὰ θείαν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἐντελῶς ὡς οὔσα ἐνιαία εἰς νοῦν καὶ λόγον καὶ πνεῦμα. Ἄλλ' εἶδεν ἐπίσης ὁ θάσκανος ὀφθαλμός, δὲν ἐβάστασεν ὁ ἀρχέκακος ὄφιν· ἐκαρτέρησεν, ὅπως νομίζω, τόσον, ὥστε νὰ ἐτοιμάσῃ δραστικώτερον τὸν ἰόν κάτω ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, τρόπον τινὰ νὰ συσκευάσῃ καὶ ἀναμίξῃ μὲ δόλον, μὲ τὸν γλυκερόν λόγον, τὸ δηλητήριον τῆς ἀκοῆς· ἐπῆλθεν, ἔθελεξεν, ἐτραυμάτισεν (ὦ καὶ τῆς ἰδικῆς μου εὐκολίας καὶ τῆς ἐκείνου κακίας), ἔχυσε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὸν ἰόν, ἐθανάτωσε τὸ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἔζη ἀπὸ αὐτὴν, τὸ σῶμα δηλαδή, τὴν δὲ ἀφ' ἑαυτῆς ζῶσαν ψυχὴν ἠμαύρωσεν. Ἐχάσαμεν τὸ θεῖον κάλλος, ἐστερήθημεν τὴν θεῖαν μορφήν, ἀπεβάλαμεν τὸ φῶς, διεφθείραμεν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ὑψιστον φῶς· ἐφορέσαμεν τὸν Ζόφον ὡς ἱμάτιον, φεῦ, καὶ ὡς ἐπενδύτην ἐνεδύθημεν τὸ σκότος. Ἄλλά, διὰ νὰ μὴ ἐκτείνω τὸν λόγον, αὐτός τοῦ ὁποῖου ἡ φύσις εἶναι ἡ αγαθότης καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς προερχόμενον ἔλεος, ἠλέησε δωρεάν· καὶ δι' ἐμέ τὸν πεσόντα κατήλθε καί, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος, ἐγίνε «πνεῦμα ζωοποιόν»⁴⁶, οὕτως ὥστε ζωοποιῶν νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν ἀμαυρωθεῖσαν εἰκόνα.

Τοῦτο λοιπὸν τελῶν τώρα καὶ δεικνύων ὅτι αὐτός ὁ ὁποῖος ἐμφυσᾷ τώρα εἰς τοὺς μαθητάς καὶ φανερῶνει μὲ τὸν λόγον του τὸ δῶρημα εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησεν εἰς τὴν ἀρχὴν δι' ἐμφυσήματος. Τώρα δὲν λέγει πάλιν ἐμβάλλω ψυχὴν, ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν χαρισμάτων ἐπεξεργάζομαι πάλιν θεῖον πνεῦμα τὴν ψυχὴν. Εἶπέ, Παῦλε, ἀφοῦ παρέλαβες τὸν λόγον, πῶς; Διότι γνωρίζω ὅτι εἶσαι στόμα Χριστοῦ. Συνάπτων αὐτὴν, λέγει, ὅπως θὰ ἔλεγεν ἐκεῖνος, μὲ τὸ πνεῦμα μου καὶ ὡσάν νὰ πνέουν μαζί μου οἱ ἰδικοί μου καὶ νὰ ἔχουν κατὰ χάριν διὰ τῆς πρὸς ἐμέ συναφείας τὴν φυσικῶς ἐνυπάρχουσαν εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐξουσίαν τοῦ λύειν

Χριστιοῦ ἔχομεν», καὶ «ὁ κολλῶμενος τῷ Κυρίῳ ἐν Πνεύμα ἔστιν».

10. Ἄλλ' ὁρᾷς πῶς τὸ ἐμφύσημα τοῦτο αἰνίττειται μὲν παρὸν τὸ Πνεῦμα καὶ τελεσιουργοῦν τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον
 5 τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀνακαίνισιν, ἣν ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι τελεῖσθαι πιατεύομεν, δίδωσι δὲ πνεῦμα καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλὰ κατὰ τὴν δωρεὰν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἥτις τὸ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων δεσμεῖν καὶ λύειν ἐστίν, οὐκ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος; Παρ' οὐδενὸς γὰρ αὕτη λαμβάνεσθαι δύναται. Τὰ δὲ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, αἱ φρονικαὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι, μηδαμῶς αὐτοῦ χωριζόμεναι, λαμβάνονται μὲν παρὰ τῶν ἁγίων ἐνεργεῖσθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, οἱ δὲ διὰ τὸ ἠνῶσθαι τούτῳ καὶ
 15 τῇ τούτου ἐνεργείᾳ χραιοῦσθαι (μόνος γὰρ ὁ μόνος Χριστὸς ὅλῳ ἐχρίσθη τῷ χρίοντι, κατὰ τὸν εἰπόντα, Χριστὸς διὰ τὴν θεότητα, οὐκ ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστιοὺς ἀγιάζουσαν, παρουσία δὲ ὅλου τοῦ χρίοντος)· τῷ γοῦν ἠνῶσθαι διὰ τῆς ἐκεῖθεν θείας ἐνεργείας καὶ χρηματίζεσθαι τοῦ
 20 Πνεύματος ὁρᾶται, καὶ δι' ἑαυτῶν αὐτὸ φανεροῦν λαβεῖν λέγονται καὶ πρὸς αὐτοὺς δίδεσθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ δὲ βούλει καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Κύριος ἐμφυσήσας καὶ εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», ὡς καὶ Δαμασκηνὸς ὁ θεῖος ἡμᾶς ἐ-
 25 δίδαξεν· εἰπὼν γάρ, «διὲκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν καὶ δι' Υἱοῦ πεφανερῶσθαι καὶ μεταδίδεσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν», εὐθύς ἐπήνεγκεν· «ἐνεφύσησε γὰρ καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον». Ἄρ' οὐ κατὰδῆλον, ὡς ὁ δαμασκηνὸς Πατὴρ ἀπὸ
 30 τοῦ ἐμφυσήματος τούτου μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ φανεροῦσθαι μόνον καὶ μεταδίδεσθαι δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνόησε καὶ ἀπέδειξε;

41. Α' Κορ. 2, 16.

42. Α' Κορ. 6, 17.

43. Βλ. Λουκᾶ 4, 18. Πράξ. 4, 27. 10, 38. Ἑβρ. 1, 9.

44. Ἰω. 20, 22.

45. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 8.

καὶ δεσμεῖν. «Διότι ἡμεῖς, λέγει, ἔχομεν νοῦν Χριστοῦ»⁴¹ καὶ «ὁ προσκολλώμενος εἰς τὸν Κύριον εἶναι ἐν Πνεύμα»⁴².

10. Ἄλλὰ βλέπεις, πῶς τὸ ἐμφύσημα τοῦτο αἰνίσσεται μὲν ὅτι εἶναι παρὸν τὸ πνεῦμα καὶ τελεσιουργεῖ τὴν πρὸς τὸ καλύτερον ἀνακαίνισιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ὁποῖα πιστεύομεν ὅτι τελεῖται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, δίδει δὲ τὸ ἐμφύσημα τοῦτο Πνεῦμα, καὶ μάλιστα ἅγιον, ἀλλὰ κατὰ τὴν δωρεάν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων, ὄχι ὁμοίως τὴν ἰδίαν τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος; Διότι αὕτη δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ἀπὸ κανένα. Τὰ δὲ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, αἰ φυσικαὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι, μὴ χωριζόμεναι καθόλου ἀπὸ αὐτό, λαμβάνονται μὲν ἀπὸ τοὺς ἀξίους νὰ ἐνεργηθοῦν ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἐνώσεως μὲ αὐτό καὶ τῆς χρίσεως μὲ τὴν ἐνέργειαν τούτου (διότι μόνος ὁ μόνος Χριστὸς ἐχρίσθη μὲ ὀλόκληρον τὸν χρίοντα, συμφώνως μὲ τὸν εἰπόντα⁴³ ὅτι εἶναι Χριστὸς λόγῳ τῆς θεότητος, ἢ ὁποῖα ὀγιάζει ὄχι μὲ ἐνέργειαν ὅπως τοὺς ἄλλους χριστούς, ἀλλὰ μὲ παρουσίαν ὅλου τοῦ χρίοντος)· ἐπειδὴ λοιπὸν ἠνώθησαν διὰ τῆς ἐκεῖθεν θείας ἐνεργείας καὶ ἐχρημάτισαν ὄργανα τοῦ Πνεύματος, λέγεται ὅτι δεικνύουσιν δι' ἑαυτῶν ὅτι ἔλαβον αὐτό καὶ ὅτι ἔχει δοθῆ πρὸς αὐτοὺς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐάν δὲ θέλης καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ τοῦτο ἔδειξεν ὁ Κύριος ἐμφυσῆσας καὶ εἰπὼν εἰς τοὺς μαθητὰς «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον»⁴⁴, ὅπως μᾶς ἐδίδαξε καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός. Διότι αὐτός, ἀφοῦ εἶπεν «ὅτι δὲν λέγομεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, τὸ ὀνομάζομεν δὲ Πνεῦμα καὶ ὀμολογοῦμεν ὅτι ἐφανερῶθη καὶ μετεδόθη εἰς ἡμᾶς δι' Υἱοῦ», ἀμέσως προσέθεσεν· «διότι ἐνεφύσησε καὶ εἶπεν εἰς τοὺς μαθητὰς, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον»⁴⁵. Ἄρα γε δὲν εἶναι ὀλοφάνερον ὅτι ὁ ἐκ Δαμασκοῦ πατὴρ ἐνόησε καὶ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐμφύσημα τοῦτο, ἀλλὰ μόνον φανερῶνεται καὶ μεταδίδεται δι' αὐτοῦ;

11. Λατῖνοι δὲ φρενοβλαβῶς ἀντιθετικῶς ἐκείνω νοοῦ-
 σι καὶ δογματίζουσι· οὐ γὰρ συνορῶσιν ὡς τὰ χαρίσματα
 ταῦτα καὶ αἱ ἐνέργειαι, καθ' ἃς διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ παρὰ τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ παρ'
 5 αὐτοῦ δίδονται τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς. «Πᾶν γάρ», φησί,
 «δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν φώ-
 των». Τί δὲ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀφιέναι καὶ κρατεῖν τὰ ἁμαρ-
 τήματα τελεώτερον; Καὶ οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 10 ματος· «ἐκχεῖω γάρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρ-
 κα», διὰ τοῦ Ἰωήλ εἶπεν ὁ Θεός· ἡς ἐκχύσεώς ἐστι πάν-
 τως καὶ τὸ τοῖς μαθηταῖς παρὰ Χριστοῦ δεδομένον Πνεῦ-
 μα δι' ἐμφυσήματος· καὶ «τῷ μέν», φησί, «διὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος δίδοται λόγος σοφίας, τῷ δὲ λόγος γνώσεως», καὶ
 15 πᾶνθ' ὅσα ἐφεξῆς τῷ ἐκλεκτῷ σκεύει τῶν χαρισμάτων ἀπη-
 ριθμηται Παύλῳ, τῷ καὶ τῶν ἀποκαλύψεων τὴν ὑπερβολὴν
 διὰ τοῦ Πνεύματος ἠὲ μοιρηκότι· διὸ καὶ λέγοντι, «ἡμῖν δὲ
 ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ», οὐ μόνον τὰ
 μὴ ἐγνωσμένα τοῖς περιβοήτοις κατ' ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν
 20 πατράσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῶν ἀγγέλων ὑπερβαίνοντα
 γινῶσιν· «καὶ ταῦτα γινώσκουμεν», φησὶν ὁ τῶν ἀποστόλων
 θεολογικώτατος Ἰωάννης, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὐ ἐλάβουεν
 παρ' αὐτοῦ». Καὶ ἀπίως πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἢ τῶν ἀγαθῶν
 χορηγία ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ «οὐκ ἔστιν ὄλως δωρεάν»,
 25 φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἄνευ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς
 τὴν κτίσιν ἀφικνουμένη»· ὅς καὶ πάντα ἀπαριθμησάμενος, τὰς
 τε δωρεὰς καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύ-
 ματος, εἶτα φησί, «πάντα ταῦτα αἰδίως ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ
 30 δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσιν». Ἄρ' οὖν
 καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἐπεὶ ἐξ αὐ-

46. Ἰακ. 1, 17.

47. Ἰωήλ 3, 1.

48. Α' Κορ. 12, 8.

49. Α' Κορ. 2, 10.

50. Α' Ἰω. 2, 27. 3, 24. 4, 13.

11. Οἱ δὲ Λατίνοι φρενοβλαβῶς ἐννοοῦν καὶ δογματίζουν ἀντίθετα πρὸς ἐκεῖνον· διότι δὲν ὀντιλαμβάνονται ὅτι τὰ χαρίσματα ταῦτα καὶ αἱ ἐνέργειαι, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χορηγεῖται διὰ τοῦ Υἱοῦ, δὲν δίδονται μόνον ἀπὸ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ὑψιστον Πατέρα. «Διότι, λέγει, πᾶν δῶρημα τέλειον προέρχεται ἄνωθεν ἀπὸ τὸν Πατέρα τῶν φώτων»⁵¹. Τί δὲ εἶναι τελειότερον ὀπὸ τὴν ἐξουσίαν νὰ ὀφήνη καὶ κρατῆ κανεῖς τὰ ἁμαρτήματα; Καὶ ὄχι μόνον παρὰ τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διότι ὁ Θεὸς εἶπε διὰ τοῦ Ἰωήλ, «θὰ ἐκχύσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμά μου εἰς πᾶσαν σάρκα»⁵². Ἀπὸ αὐτὴν δὲ τὴν ἐκχυσιν εἶναι ὀπωσδήποτε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ὀποῖον ἐδόθη παρὰ τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς δι' ἐμφυσήματος. Λέγει ἐπίσης ὀτι «εἰς ἄλλον μὲ ἔχει δοθῆ διὰ τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας, εἰς ἄλλον δὲ λόγος γνώσεως»⁵³, καὶ ὄλα ὄσα ἔχουν ὀπαριθμηθῆ ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ σκεύους τῶν χαρισμάτων, τοῦ Παύλου, ὁ ὀποῖος ηῦτύχησε καθ' ὑπερβολὴν ὀποκαλύψεων διὰ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο λέγει, «εἰς ἡμᾶς δὲ ὀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ»⁵⁴, ὄχι μόνον τὰ μὴ γνωστὰ εἰς τοὺς περιβοήτους δι' ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν Πατέρας, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν γνῶσιν τῶν ἀγγέλων. Ὁ δὲ θεολογικώτατος τῶν ὀποστόλων Ἰωάννης λέγει, «καὶ ταῦτα γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ ὀποῖου ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ»⁵⁵. Καὶ γενικῶς πᾶσα χορηγία ἐπὶ τὴν κτίσιν πηγάζει ἐξ αὐτοῦ· καὶ «δὲν ὑπάρχει καμμία δωρεά, λέγει ὁ Μέγας Βασιλεῖος, φθάνουσα εἰς τὴν κτίσιν, χωρὶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα»⁵⁶. Οὔτος, ὀφοῦ ἀπηρίθμησεν ὄλα, τὰς δωρεὰς καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, ἔπειτα λέγει, «ὄλα αὐτὰ τὰ ἔχει τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ μὲν πηγάζον ἐκ Θεοῦ εἶναι ἐνυπόστατον, τὰ δὲ πηγάζοντα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἐνέργειαι αὐτοῦ»⁵⁷. Ἄρα λοιπὸν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εἶναι ὄλη ἡ χορηγία τῶν ἀγαθῶν,

51. Περὶ Ἄγιου Πνεύματος 24, 55.

52. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, 772C.

τοῦ τε καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσα ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία, ἐν ἣ πάν-
τως καὶ ἡ τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσία, ἦν ὁ Κύριος δι'
ἐμφροσῆματος τοῖς μαθηταῖς παρέοχεν; Ἐπαγε τῆς ἀτοπίας
ἀλλὰ τὸ μὲν διδόναι τῶν τριῶν ἔστιν ὑποστάσεων κοινόν, ὡς
5 καὶ ὁ ἀπόστολος συμμαρτυρεῖ «δαιρέσεις γάρ», φησί, «χα-
ρισμάτων εἰοί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα καὶ δαιρέσεις διακο-
νιῶν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος καὶ δαιρέσεις ἐνεργημάτων, ὁ
δὲ αὐτὸς Θεός».

12. Κοινὰ μὲν οὖν τῇ μόνῃ ἀγίᾳ καὶ προσκυνητῇ Τριάδι
10 αἱ τε θεῖαι δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι, δι' ὧν ὁ Θεὸς ἐνοι-
κεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ τοῖς ἀξίοις κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν, δι'
αὐτῶν ἐνεργῶν τε καὶ γνωριζόμενος. Ὡς περὶ θεῶν ἐνεργειῶν
καὶ πηγῆ θεολογεῖται μὴ μόνον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός,
ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ μέγας φησὶ
15 Βασίλειος ἐν τοῖς Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιορρητικοῖς
αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφων· «αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος
τίνες; Ἄρρητοι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀνεξαρίθμητοι δὲ διὰ
τὸ πλῆθος». Καὶ πάλιν· «παρὰ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάντα
τέλεια· ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρησιότης, σο-
20 φία, σύνεσις, βουλή, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνῶσις, ἁγιασμός,
ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα δυνάμεων, χαρίσματα λα-
μάτων, καὶ ὅσα τοῦτοις παραπλήσια, οὐδὲν ἔχον τι ἐν ἑαυ-
τῷ ἐπίκτητον ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ
καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηρός, αἴτιον ἑαυτῷ ἔχον ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ
25 καὶ κείθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προσειρημένων
ἀγαθῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι,
τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσι». Ταῦτα
δὲ εἰσι τὰ γνωριστικὰ τῆς θείας φύσεως ἀρχήματα.

Θέλων οὖν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δημοσίοισιν
30 ἑαυτὸν δεῖξαι κατὰ τὴν θεότητα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύ-
ματι, τοῖς μαθηταῖς αὐτὸς ταύτην κατὰ χάριν δίδωσι τὴν
φρονητὴν τῆς θεότητος ἐνέργειαι, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ προδιε-

53. Α' Κορ. 12, 4-6.

54. Β' Κορ. 6, 16 ε.

55. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 19, 48.

56. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, 772 C.

εις τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὅπωςδήποτε καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν, τὴν ὁποίαν ἐχορήγησεν ὁ Κύριος δι' ἐμφυσηματος εἰς τοὺς μαθητάς; Ἐπαγε τῆς ἀτοπίας. Ἄλλὰ ἡ δόσις εἶναι ἐνέργεια τῶν τριῶν ὑποστάσεων κοινή, ὅπως συμμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀπόστολος, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι «διαίρεσεις χαρισμάτων ὑπάρχουν, τὸ δὲ Πνεῦμα εἶναι ἐνιαῖον καὶ διαίρεσεις διακονιῶν ὑπάρχουν, ὁ δὲ Κύριος εἶναι ἐνιαῖος καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων ὑπάρχουν, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἐνιαῖος»³³.

12. Κοινὰ λοιπὸν εἰς τὴν μόνην ἁγίαν καὶ προσκυνητὴν Τριάδα καὶ αἱ θεῖαι δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ εἰς τοὺς ἀξίους κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν, ἐνεργῶν καὶ γνωριζόμενος δι' αὐτῶν»³⁴. Τῶν θεῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν πηγὴ θεολογεῖται ὄχι μόνον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅπως λέγει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος εἰς τὰ ἀντιρρητικά του κεφάλαια Περὶ ἁγίου Πνεύματος γράφων· «αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος ποῖαι εἶναι; Ἄρρητοι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀναριθμητοὶ δὲ διὰ τὸ πλῆθος»³⁵. Καὶ πάλιν· «εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὅλα εἶναι τέλεια· ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλή, ἀσφάλεια, εὐσέθεια, γνῶσις, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα θαυμάτων, χαρίσματα ἰαμάτων, καὶ τὰ παραπλήσια μὲ αὐτὰ. Δὲν ἔχει τίποτε ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον, ἀλλὰ τὰ ἔχει ὅλα αἰδίως, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ προελθὸν ἐξ αὐτοῦ, ἔχον αἴτιον εἰς ἑαυτὸ ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ καὶ πηγάζον ἀπὸ ἐκεῖ. Εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ πηγὴ τῶν προαναφερθέντων ἀγαθῶν. Ἄλλὰ τὸ μὲν πηγάζον εἶναι ἐνυπόστατον, τὰ δὲ πηγάζοντα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἐνέργειαι αὐτοῦ»³⁶. Αὐτὰ δὲ εἶναι τὰ γνωριστικὰ τῆς θείας φύσεως καυχήματα.

Θέλων λοιπὸν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς νὰ δείξῃ ἑαυτὸν ὁμοούσιον μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν θεότητα, δίδει εἰς τοὺς μαθητάς κατὰ χάριν αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν τῆς θεότητος, ὅπως καὶ ὁ Πατὴρ παρέσχε προηγουμένως εἰς τοὺς προφήτας μερικὰς

ρον ἐνίας τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τοῖς προφήταις παρέσχε·
καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον κατελθὼν μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος
ἄνοδον, καὶ αὐτὸ τὴς τοιαύτης ἐνεργείας ἔδωκε τοῖς μαθη-
ταῖς, δι' αὐτῶν καὶ αὐτὸ δεικνύμενον ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ
5 καὶ τῷ Υἱῷ. Κοινὰ μὲν οὖν καὶ πολλὰ τῇ μόνῃ ἁγία καὶ
προσκυνητῇ Τριάδι τὰ πρὸς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς θεῖα δόματα
καὶ ἡ τούτων δόσις, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσις μία
καὶ τοῦ Πατρὸς ἰδία καὶ προαιώνιος.

13. Ἄλλ' ἵνα καὶ τὴν ἀπολογία ἐπισφραγίσωμαι καὶ
10 «πᾶν σίγμα τὸ ἀντιτεῖνον φραγῆ», αὐτὸν τὸν τῆς ἀληθείας
λόγον τοῦ νυνὶ λόγου κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν συμφθεγγόμε-
νον ἡμῖν δείξας προβαλοῦμαι μάρτυρα τῆς ἀληθείας. Αὐτὸς
γὰρ ὁ μηδαμόθεν χωριζόμενος, γῆθεν πρὸς τὸν ἐπουράνιον
Πατέρα ἀνιῶν, τοῖς διαμεμενηκόσιν εἰς τέλος μετ' αὐτοῦ
15 «παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ πε-
ριμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου», φη-
σί. Ἄλλὰ τίς ἡ ἐπαγγελία; «Οἱ «βαπτισθήσεσθε», φησί,
«ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας». Οὐ-
κοῦν πρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναλήψεως οὐπω τῆς ἐπαγγελίας
20 ἔτυχον· οὐκ ἄρα διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐδόθη, τοῦτο γὰρ ἡ ἐπαγγελία. Πότε δὲ τοῦ Σωτῆρος ἐ-
παγγελιαμένου ταῦτ' ἤκουσαν οἱ μαθηταί; «Οἱ μέλλων
ἐκῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθνήσκειν — βαβαὶ τοῦ μεγέθους τῆς
πρὸς ἡμᾶς διαθέσεως — οὐχ ἑαυτὸν μόνον ὑπὲρ ἡμῶν παρε-
25 δίδου τῇ σφαγῇ, ἀλλὰ καὶ κληρονόμους ἐνδιαθήκως ἐποιεῖτο
τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ καὶ τοὺς θησαυροὺς ἡμῖν ἀνεῶγνυ-
τε καὶ παρεδίδου καὶ αὐτὸν τὸν συμφυᾶ καὶ πᾶσαν κτίσιν
ὑπεραναβεβηκότια, τὸν ἀκένωτον πλοῦτον τοῦ Πνεύματος· «ἐ-
γὼ γάρ», φησί, «ἐρωτήσω τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον παράκλη-
30 τον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα». Εἶτα
μετ' ὀλίγα, «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμπει
ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα».

57. Ρωμ. 3, 19.

58. Πράξ. 1, 4.

59. Πράξ. 1, 5.

60. Ἰω. 14, 16 ε.

ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, κατελθὼν μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Σωτῆρος, ἔδωκε καὶ αὐτὸ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας εἰς τοὺς μαθητὰς, μὲ τὰς ὁποίας ἐδεικνύετο καὶ αὐτὸ ὁμοούσιον πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Πολλὰ εἶναι τὰ θεῖα δόματα πρὸς ἡμᾶς καὶ κοινῆ εἰς τὴν μόνην ἁγίαν καὶ προσκυνητὴν Τριάδα ἢ δόσις αὐτῶν, ἢ δὲ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι μία καὶ προσιδιάζει εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἶναι προαιώνιος.

13. Ἄλλὰ, διὰ νὰ ἐπισφραγίσωμεν τὴν ἀπολογία καὶ «πᾶν ἀντιτιθέμενον στόμα φραχθῆ»⁷⁷, θὰ προβάλω μάρτυρα τῆς ἀληθείας περὶ τοῦ παρόντος ἰσχυρισμοῦ τὸν ἴδιον τὸν Λόγον τῆς ἀληθείας δεικνύων ὅτι συμφωνεῖ μὲ ἡμᾶς κατὰ τοὺς προηγουμένους ἀπὸ ἡμᾶς. Διότι αὐτός, μὴ χωριζόμενος ἀπὸ πουθενά, ὅταν ἀνήρχετο ἀπὸ τὴν γῆν πρὸς τὸν ἐπουράνιον Πατέρα, εἰς τοὺς διαμείναντας ἕως τὸ τέλος μαζί του «παρήγγειλε νὰ μὴ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ νὰ περιμένουν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς τὴν ὁποίαν ἠκούσατε ἀπὸ ἐμέ», ὅπως λέγει ὁ εὐαγγελιστῆς⁷⁸. Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ ἐπαγγελία; Ὅτι λέγει, «θὰ βαπτισθῆτε εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὄχι μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ σήμερα»⁷⁹. Ἐπομένως πρὸ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος δὲν εἶχον ἀκόμη ἐπιτύχει τὴν ἐπαγγελίαν ἄρα δὲν τοὺς ἐδόθη διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀντικείμενον τῆς ἐπαγγελίας. Πότε λοιπὸν ἤκουσαν οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπαγγέλλεται ταῦτα; Ὅταν ἐμελλε νὰ ἀποθάνῃ ἐθελουσίως ὑπὲρ ἡμῶν (πόσον ἦτο τὸ μέγεθος τῆς πρὸς ἡμᾶς συμπαιδείας) καὶ ὄχι μόνον παρέδιδεν ἑαυτὸν εἰς τὴν σφαγὴν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς καθίστα διὰ διαθήκης κληρονόμους τῶν ὑπαρχόντων του, ἠνοιγεν εἰς ἡμᾶς τοὺς θησαυροὺς καὶ παρέδιδεν ἀκόμη καὶ αὐτὸν τὸν συμφυῆ καὶ ὑπερβατικὸν πάσης κτίσεως, τὸν ἀκένωτον πλοῦτον τοῦ Πνεύματος. «Ἐγώ, λέγει, θὰ ζητήσω ὅπὸ τὸν Πατέρα καὶ θὰ σᾶς δώσῃ ἄλλον Παράκλητον, διὰ νὰ μένη μαζί σας εἰς τὸν αἰῶνα»⁸⁰, καὶ μετ' ὀλίγα, «ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ὁποῖον θὰ στείλῃ ὁ Πατήρ εἰς τὸ ὄνομά μου, ἐκεῖνος θὰ σᾶς διδάξῃ τὰ

Εἰτ' αὖθις μετὰ τὰς γλυκείας ὑποθήκας ἐκείνας, μετὰ τοὺς
 ψυχαγωγοῦντας λόγους, μετὰ τὰς πρὸς φυλακὴν τοῦ πλού-
 του προτροπὰς, «διὰν ἔλθῃ», φησὶν, «ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ
 πέμπω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας,
 5 ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ
 ἐμοῦ». Εἶδες τοῦ ὄντος θησαυροῦ τὰ κατὰ μέρος κλειῖθρα
 διανοιγόμενα; Μᾶλλον δ', ἴν' εἶπω θεολογικώτερον, ὁρᾷς
 φωτισμοὺς ἡμῖν κατὰ μέρος ἐλλάμποντας;

14. Ἄλλ' ὑπὲρ οὗ νῦν ὁ λόγος, ἴδωμεν τὴν ἐπαγγελίαν
 10 τὸ δ' «οὗ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας» ποῦ; Αὐτοῦ τῶν
 λόγων μικρὸν προελθὼν καὶ τοῦτο ἰοίε προείρηκεν ἐκ τῶν
 μεγίστων τοὺς οἰκείους φιλανθρωπῶς παραμυθούμενος· «συμ-
 φέρει γάρ», φησὶν, «ὑμῖν, «ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ
 μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς». Πῶς
 15 οὖν τις ἰολυμᾶ λέγειν, ὅτι διὰ τοῦ ἐμφυσηματος ἦλθε πρὸς
 τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου πρὶν ἀναληφθῆναι αὐτόν; Ἄλλ' ἔστιν,
 φησὶν· οὗ γὰρ ἐδόθη πρὸ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος ὁ
 ἄλλος παράκλητος. Ἐχεις καὶ τοῦτο λέγειν, ὡς οὐκ ἐπέμφθη
 παρ' αὐτοῦ μετὰ τὴν πρὸς οὐρανοὺς ἀνοδὸν, ὡς καὶ αὐτὸς
 20 σαφῶς τοῖς μαθηταῖς ἐπηγγείλατο λέγων, «ὃν ἐγὼ πέμπω
 ὑμῖν», καὶ «ἐὰν ἐγὼ πορευθῶ, πέμπω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς»;

Εὐγέ σοι τοῦτο μετ' ἐκεῖνο προήχθη, πρὸς τὸν εἰπόντα
 φαίη τις ἂν ὑποβέβηκε γὰρ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ δοκοῦν-
 τος ὑμῖν παρὰ τῶν Γραφῶν βοηθήματος. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτο
 25 λόγος τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως τὸ ἐμφυ-
 σαῖν καὶ τὸ πέμπειν τὸ παρ' ἑαυτοῦ δείκνυσιν ὁ μὲν γὰρ
 ἐμφυοῶν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐξ ἑαυτοῦ ἐμφυοῦ τῷ παρ'
 ἑαυτοῦ πνεύματι· ταῦτόν δ' εἰπεῖν τῷ παρ' ἑαυτοῦ ἐκπο-
 ρευομένῳ ἐμφυσηματι. Οὐ μὴν δὲ καὶ πᾶς ὁ πέμπων τὸ
 30 παρ' ἑαυτοῦ ὃν τε καὶ ἐκπορευόμενον πέμπει, ἀλλὰ καὶ τὸ
 παρ' εἰτέρου πρὸς αὐτὸν ἴκον. Διὸ καὶ σπουδὴν ὁ Κύριος

61. Ἰω. 14, 26.

62. Ἰω. 15, 26.

63. Πρὸξ. 1, 5.

64. Ἰω. 15, 26.

65. Ἰω. 16, 7.

πάντα»⁸¹. Ἐπειτα πάλιν, μετὰ τὰς γλυκείας ἐκείνας παραινέσεις, μετὰ τοὺς ψυχαγωγικοὺς λόγους, μετὰ τὰς προτροπὰς πρὸς διαφύλαξιν τοῦ πλούτου, λέγει, «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸν ὁποῖον θὰ σὰς στείλω ἐγὼ ἀπὸ τὸν Πατέρα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ ὁποῖον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἐκεῖνος θὰ μαρτυρήσῃ δι' ἐμέ»⁸². Εἶδες νὰ διανοίγωνται κατὰ μέρος αἱ θύραι τοῦ πραγματικοῦ θησαυροῦ; Μᾶλλον δέ, διὰ νὰ ἐκφρασθῶ θεολογικώτερον, βλέπεις νὰ λάμπουν εἰς ἡμᾶς φωτισμοὶ κατὰ μέρος;

14. Ἄλλὰ σχετικῶς μὲ τὸ θέμα μας, ἄς ἴδωμεν τὴν ἐπαγγελίαν. Ποῦ ἐδόθη τὸ «ὄχι μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ σήμερα»⁸³; Ἀφοῦ ἐπροχώρησεν ὀλίγον ἀπὸ τοὺς λόγους, καὶ τοῦτο προεῖπε τότε, παρηγορῶν τοὺς ἰδικούς του φιλανθρώπως μὲ τὰ μέγιστα· «σὰς συμφέρει νὰ ἀπέλθω ἐγὼ· διότι ἐὰν δὲν ἀπέλθω, δὲν θὰ ἔλθῃ σέ σὰς». Πῶς λοιπὸν τολμᾷ κανεὶς νὰ λέγῃ, ὅτι ἦλθε πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἐμφυσήματος πρὶν ἀναληφθῆ; Ἄλλ' ἔστω, λέγει· διότι δὲν ἐδόθη πρὸ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος ὁ ἄλλος Παράκλητος. Ἢμπορεῖς ὁμως νὰ ἰσχυρίζεσαι καὶ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐστάλη ἀπὸ αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅπως ὁ ἴδιος ὑπεσχέθη σαφῶς εἰς τοὺς μαθητὰς λέγων, «τὸν ὁποῖον ἐγὼ θὰ σὰς στείλω»⁸⁴ καί, «ἐὰν ἐγὼ μεταβῶ, θὰ σὰς τὸν στείλω»⁸⁵;

Καλῶς προεβλήθη ἀπὸ σέ τοῦτο ἔπειτα ἀπὸ ἐκεῖνο, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα· διότι εἶναι ὑποδεέστερον κατὰ τὴν ἰσχύν ἀπὸ τὸ θεωρούμενον ἀπὸ σὰς βοήθημα ἐκ τῶν Γραφῶν. Πράγματι δέ, μολονότι εἶναι καὶ τοῦτο λόγος τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας, ὁμως τὸ ἐμφυσᾶν καὶ τὰ πέμπειν δὲν δεικνύουν κατὰ ὅμοιον τρόπον τὸ παρ' ἑαυτοῦ· διότι ὁ μὲν ἐμφυσῶν κατ' ἀνάγκην ἀναπόδραστον ἐμφυσᾷ ἐξ ἑαυτοῦ διὰ τοῦ ἀπὸ αὐτὸν ἐξερχομένου πνεύματος, ἢ ἄλλως διὰ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ ἐκπορευομένου ἐμφυσήματος. Ὅμως πᾶς ὁ στέλλων δὲν στέλλει ἀναγκαίως τὸ παρ' ἑαυτοῦ εὐρισκόμενον καὶ ἐκπορευόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπὸ ἄλλον φθάνον εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος φροντίζων ὥστε νὰ μὴ παρασυρθῆ κανεὶς νὰ

θέμενος τοῦ μηδένα παραχθέντα δοξάζειν, διὸ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, τὸ μὲν ἐμφύσημα, δ' τοῦτι'
 ἐδόκει μᾶλλον παριστάειν, τότι' ἔδωκεν, διὸ ἀπείρηκε καὶ ὑ-
 περέθηκε τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Πνεύματος· τὸ δὲ «πέμφω» προ-
 5 επιών, προσέθηκε τὸ «παρὰ τοῦ Πατρὸς». Εἰ γὰρ καὶ «πέμ-
 ψω», φησί, ἀλλ' οὐ παρ' ἑμανιοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πα-
 τρὸς λαθών, ἀφ' οὗ ἐκπορεύεται· ἐκεῖνος γὰρ μόνος πέμπει
 παρ' ἑαυτοῦ, ὡς παρ' ἑαυτοῦ τοῦτι' ἔχων ἐκπορευόμενον, καὶ
 αἰεὶ τοῦτι' ἔχων ἐκπορευόμενον, οὐ τότε μόνον ἐκπορευθησόμε-
 10 νον διὸ καὶ αὐτὸς ἐγὼ «πέμφω», οὐδὲ παρ' ἑμοῦ ἀδιασιάτως
 πεμπόμενον, ὡς παρ' ἐκείνου ἐκπορευόμενον· οὐ γὰρ
 εἰπὼν «πέμφω» τὸ «παρ' ἐκείνου ἐκπορευθέν» προσεπήγαγον,
 ἵνα μὴ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς προσεπινοηθῆ τὸ «ποιέ». Καὶ ἐπι-
 φέρειν μέλλων «ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται», φθάσας
 15 εἶπον, οὐχ' ὃ ἐγὼ πέμπω, ἀλλ' «ὃ ἐγὼ πέμφω», ἵνα μὴ
 συνεπινοηθῆ καὶ ἐπὶ ἑμοῦ τὸ αἰεὶ. Τὸ μὲν γὰρ πέμπειν ἔ-
 χειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρὸς τοὺς ἀξίους κοινόν ἐστιν
 ἐξ αἰδίου τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· πέμπει δὲ χρονικῶς ἐ-
 κάτερος, ἀμφότεροι δὲ μᾶλλον, ὅποτε θεοί.
 20 15. Ταῦτι' ἄρα καὶ τὴν προθεσίαν καὶ τὸν μέλλοντα
 χρόνον ἐπιδέχεσθαι δύναται τοῦ δὲ ἐκπορεύειν τὸ ἐκπορεύ-
 ειν ἔχειν οὐδαμῶς προηγείται, οὐδ' ἐν ἐπαγγελίας μοίρα
 κείσεται ποτε, οὐδὲ τὸ μέλλειν ἐπιδέξαιτ' ἄν, ἄπαγε τῆς
 βλασφημίας, ἣ συμβαίνει τοῖς οἰαμένοις αἰδίου εἶναι τὴν
 25 παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἔκταμψιν τοῦ Πνεύματος. Ἐπέμφθη γὰρ
 τισι καὶ ἐδόθη πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, λαθόντος
 παρὰ τοῦ Πατρὸς χρονικῶς καὶ αὐτῶν τῶν λαμβανόντων
 ὑστερογενεσιέρας οὐσης τῆς ἀποστολῆς, καὶ δι' αἰτίαν, μᾶλ-
 λον δὲ διὰ πολλὰς αἰτίας· «ἵνα μένη», φησί, «μεθ' ὑμῶν εἰς
 30 τὸν αἰῶνα», «ἵνα ὑμᾶς διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ πάντα ἃ εἶπον
 ὑμῖν», «ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ ἑμοῦ» καὶ ὑμῖν συμμαρτυρήσῃ
 τὰ κατ' ἐμέ, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μαρτυροῦσιν, «ἵνα ἐ-

66. ἴω. 13, 14.

67. ἴω. 14, 26.

68. ἴω. 15, 26.

φρονῆ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἔξ αὐτοῦ, τὸ μὲν ἐμφύσημα, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὅτι παριστᾷ τοῦτο μᾶλλον, ἔδωσε τότε, ὅταν ἠρνήθη καὶ ἀνέβαλε τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Πνεύματος, προειπὼν δὲ τὸ «πέμψω», προσέθεσε τὸ «παρὰ τοῦ Πατρὸς». Διότι ἂν καὶ «θὰ στείλω», λέγει, πάντως ὄχι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλὰ λαβὼν ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐκπορεύεται. Πράγματι μόνον ἐκεῖνος στέλλει παρ' ἑαυτοῦ, καθ' ὅσον τὸ ἔχει ἐκπορευόμενον παρ' ἑαυτοῦ, καὶ μάλιστα τὸ ἔχει πάντοτε ἐκπορευόμενον, ὄχι δὲ μόνον τότε ὅταν καὶ ἐγὼ «πέμψω», οὔτε ἀπὸ ἐμέ πάντοτε πεμπόμενον, ὅπως ἀπὸ ἐκείνον ἐκπορευόμενον. Διότι, ἀφοῦ εἶπα «πέμψω», δὲν προσέθεσα τὸ ἀπὸ ἐκείνον ἐκπορευθέν, διὰ νὰ μὴ ὑπονοηθῆ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἴκαποτε. Καὶ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐκφέρω «τὸ ὁποῖον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα», ἐπρόλαβον νὰ εἶπω, ὄχι ἴτ' ὁποῖον ἐγὼ στέλλω, ἀλλὰ «τὸ ὁποῖον ἐγὼ θὰ στείλω», διὰ νὰ μὴ ὑπονοηθῆ καὶ ἐπὶ ἐμοῦ τὸ πάντοτε. Διότι τὸ νὰ ἔχουν τὴν ιδιότητα τοῦ πέμπειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρὸς τοὺς ἀξίους εἶναι αἰδίως κοινὸν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν· στέλλει ὁμοῦς χρονικῶς καθεὶς ἐκ τῶν δύο, ἢ μᾶλλον ἀμφότεροι, ὡς ἄκιστος χρειάζεται.

15. Αὐτὰ λοιπὸν δύνανται νὰ δεχθοῦν καὶ τὴν προθεσίαν καὶ τὸν μέλλοντα χρόνον· τῆς δὲ ἐκπορεύσεως δὲν προηγείται καθόλου ἡ δυνατότης ἐκπορεύσεως, οὔτε θὰ εὐρεθῆ ποτέ εἰς τὴν μοῖραν τῆς ἐπαγγελίας οὔτε θὰ ἐδέχετο τὸ μελλοντικόν, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἡ ὁποία συμβαίνει εἰς τοὺς νομίζοντας ὅτι εἶναι αἰδῖος ἢ ἐκπεμψὶς τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Διότι ἐπέμφθη εἰς ὠρισμένους καὶ ἐδόθη πρὸς τοὺς μαθητὰς ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Πατέρα χρονικῶς· εἶναι δὲ ἡ ὁποστολή ὑστερογενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν λαμβανόντων καὶ γίνεται δι' αἰτίαν, μᾶλλον δὲ διὰ πολλὰς αἰτίας· «διὰ νὰ μένη, λέγει, μαζί σας εἰς τὸν αἰῶνα»⁶⁶, «διὰ νὰ σᾶς διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ ὅλα ὅσα σᾶς εἶπα»⁶⁷, «διὰ νὰ μαρτυρήσῃ περὶ ἐμοῦ»⁶⁸, καὶ θὰ συμμαρτυρήσῃ μὲ σᾶς τὰ κατ' ἐμέ, καθὼς θὰ μαρτυρῆτε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος, «διὰ νὰ ἐλέγ-

λέγξῃ τὸν κόσμον» ὑπεύθυνον τῇ ἁμαρτίᾳ, τὸν ἁμαρτίαν ὀνομάσαντα τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην· δικαιοσύνην, ἣ καὶ αὐτὸν τὸν ἄρχοντα τῆς ἁμαρτίας καὶ αὐτῆς τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐξέβαλεν ἀρχῆς κατακρίνασα δικαίως, διὸ τὸν ὄντως δίκαιον ἀδίκως ὑπὸ τὴν αὐτὴν τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἤγαγεν εὐθύνην, ἵν' ἐμὲ δοξάσῃ, ὁδηγήσῃ ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ γὰρ «Πνεῦμα ἀληθείας» ἐστί, καὶ «οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούῃ παρὰ τοῦ Πατρὸς», «ὥσπερ κἀγὼ οὐδὲν ἐλάλησα ἀπ' ἑμαυτοῦ»· ἐπεὶ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμὸς καὶ
 10 «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὸν», «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγέλλει»· κοινὰ γὰρ ἡμῖν καὶ ὁ πλοῦτος καὶ τὰ δόματα.

Ἐπέμφθη τοίνυν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ χροικῶς καὶ πρὸς τινὰς καὶ δι' αἰτίαν παρ' αὐτοῦ δὲ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως, αὐτὸν μόνον ἔχον αἰτίαν ἑαυτοῦ, τὸν μόνον ἀγέννητον Πατέρα, τὸν ποιῶντα τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων διὰ μόνην τὴν κοινήν ἑαυτοῦ τε κἀκείνων ἀγαθότητα, τὸν δ' Υἱὸν ἐξ ἀρχῆς ἔχοντα γεγεννημένον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον.

16. Ἄρα νοῦν ἔλαβες ὁ δι' ἐναντίας καὶ φῶς γνώσεως
 20 ἐπέλαμψε σοὶ παρὰ τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου; Μᾶλλον δὲ οὐ γε αὐτὸς ἄρα διαίρειν ἤρξω τὰ θλέφαρα καὶ διαθλέπειν πρὸς τὸ φῶς, εἰ καὶ μὴ τελέως, ἀλλ' ἀμυδροῶς γοῦν ἀντιλαμβανόμενος τῆς διαπροσίτου καὶ μὴ ἀμυδρᾶς αὐγῆς, ὥστε ψηλαφηῆσαι καὶ ἰδεῖν διὸ τὸ «δώσει» τε καὶ τὸ «πέμψει» το-
 25 σανιᾶκις εἰρημένον οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηκεν, οὐδ' ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος δι' ὃν καὶ πέμπεται, ἀλλ' αἰεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκεν ὁ μόνος καὶ Θεὸς καὶ θεολόγος, τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἀπολύτως ἔθηκε χωρὶς ἡσινοσοῦν αἰτίας; Τὴν μὲν γὰρ συνδιαϊωνίζουσαν καὶ χω-
 30 ρὶς αἰτίας οὐσαν ἐκπεμπὴν μόνῳ τῷ Πατρὶ προσένειμε, τὴν δ' ὑπὸ χρόνον οὐσαν καὶ αἰεὶ μετὰ τῆς αἰτίας συνημμένην, κοινήν οὐσαν, ἐξεκάλυψε ἑαυτῷ καὶ τῷ Πατρὶ, ὡς ἂν

69. Ἰω. 16, 8.

70. Ἰω. 16, 13.

71. Ἐνθ' ἄνωτ.

72. Ἰω. 14, 10.

73. Ἰω. 16, 15.

74. Ἰω. 16, 14.

Ξη τόν κόσμον»⁶⁹ ὡς ὑπεύθυνον ἁμαρτίας, αὐτόν ὁ ὁποῖος ἁμαρτίαν ὠνόμασε τήν ἰδικήν μου δικαιοσύνην· δικαιοσύνην ἢ ὁποία καί τόν ἴδιον τόν ἄρχοντα τῆς ἁμαρτίας ἐξέβαλεν ἀπό αὐτήν τήν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, κατακρίνασα δικάως, διότι τόν πράγματι δίκαιον ὑπέβαλεν ἀδίκως εἰς τήν ἴδιαν μέ τοὺς ἁμαρτωλοὺς εὐθύνην, διὰ νά δοξάσῃ ἐμέ, ἀφοῦ σᾶς ὀδηγήσῃ πρὸς πᾶσαν τήν ἀλήθειαν. Διότι εἶναι «πνεῦμα ἀληθείας»⁷⁰ καί «δέν λαλεῖ ἀφ' ἑαυτὸν ἀλλὰ ὅσα ἀκούει ἀπὸ τὸν Πατέρα»⁷¹, «ὅπως καί ἐγὼ δέν ἐλάλησα τίποτε ἀπ' ἑμαυτοῦ»⁷². Ἐπειδὴ δέ ὁ Πατὴρ εἶναι ἰδικός μου καί «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι ἰδικά μου»⁷³, ἀπὸ τὰ ἰδικά μου λαμβάνει καί ἀναγγέλλει⁷⁴ διότι καί ὁ πλοῦτος καί αἱ δωρεαὶ εἶναι εἰς ἡμᾶς κοινά.

Ἐστάλη λοιπὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ χρονικῶς καί πρὸς ὠρισμένους δι' αἰτίαν· ἀπὸ τὸν Πατέρα δέ μόνον ἐκπορεύεται ἀχρόνως καί ἀναίτιως, ἔχον μόνον αὐτόν αἰτίαν ἑαυτοῦ, τὸν μόνον ἀγέννητον Πατέρα, τὸν πράττοντα τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων διὰ μόνην τήν κοινήν ἀγαθότητα ἑαυτοῦ καί ἐκείνων, ἔχοντα δέ ἐξ ἀρχῆς γεννήσει τὸν Υἱὸν καί ἐκπορεύσει τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

16. Ἄρά γε ἔλαθες νοῦν, σὺ ὁ ἐνάντιος, καί ἐπέλαμψε εἰς σέ φῶς γνώσεως παρὰ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας; Ἡ μᾶλλον ἤρχισες ἴδρα γε σὺ ὁ ἴδιος νά ἀνοίγῃς τὰ βλέφαρα καί νά διαβλέπῃς πρὸς τὸ φῶς, ἀντιλαμβανόμενος, ἂν καί ὄχι τελείως, ἀλλὰ πάντως ἀμυδρῶς τήν ἔντονον καί ὄχι ἀμυδρὰν αὐγήν, ὥστε νά ψηλαφήσῃς καί νά ἰδῇς ὅτι τὸ τόσας φορές λεχθέν «θά δώσῃ» καί θά «στείλῃ», δέν τὸ εἶπε χωρὶς αἰτίαν οὔτε χωρὶς τὸ λαμβάνον πρόσωπον διὰ τὸ ὁποῖον στέλλεται, ἀλλὰ τὸ ἀποδίδει πάντοτε συνεζευγμένον μέ τὰς αἰτίας αὐτός ὁ ὁποῖος εἶναι μόνος καί Θεός καί θεολόγος, ἐνῶ τὸ ἐκπορευόμενον ἔθεσεν ἀπολύτως χωρὶς καμμίαν αἰτίαν; Δηλαδή τήν μὲν αἰωνίαν καί ἀναίτιον ἐκπεμψιν προσέδωκε μόνον εἰς τὸν Πατέρα, τήν δέ ἐγχρονον καί πάντοτε συνημμένην μέ αἰτίαν, ἢ ὁποία εἶναι κοινή, ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του καί τὸν Πατέρα, ὥστε γνωρίζων ἐσὺ τοῦτο, νά μὴ βλασφημῇς φρονῶν καί

τοῦτο συνιδῶν, μηκέτι βλασφημῆς τῇ ἐκπορεύσει φρονῶν
 καὶ λέγων τὴν ἀποστολήν ταύτην ἢ ἐκ ταύτης ἐκείνην σιοχα-
 ζόμενος καὶ διὰ τοῦτο λέγων ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐξ Υἱοῦ
 τὸ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑπόστασιν ἔχειν. Ὡσπερ γὰρ Θεὸς
 5 ἀναίτιος, οὕτω καὶ Θεοῦ ὑπαρξίς ἀναίτιος, ἀπὸν αἰτίαν
 ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρ-
 χων δι' αἰτίαν. Ὡσπερ δὲ Θεὸς καὶ Θεοῦ ὑπαρξίς ἀναίτιος,
 οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονός κοινὸν ἀπὸ τε τῷ ἀναίτιῳ
 καὶ τοῖς ἀναίτιως ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσιν. Ὁ δ' αὐτοῖς κοι-
 10 νόν, θέλας ὑποστάσεως οὐκ ἴδιον. Διὸ τὸ μὲν ἀποσιέλλεσθαι
 καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι ὑπάρχει, ὥσπερ καὶ τὸ ἀπο-
 σιέλλειν τοῖς τρισὶ δι' αἰτίαν γάρ. Τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι ἢ
 καὶ ἐκπορεύειν οὐχὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ γὰρ οὐ δι' αἰτίαν.
 Ὅτιαν οὖν ἀκούσης ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ δι' Υἱοῦ ἢ καὶ ἐξ
 15 ἀμφοῖν πρὸς τινος πεμπόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν
 ὑπὸ χρόνον καὶ δι' αἰτίαν ἐπὶ νοῦν λάμβανέ μοι πρόοδον,
 ἀλλὰ μὴ τὴν ἐκ Πατρὸς ἄσχετον ἐκείνην καὶ ὑπὲρ αἰτίαν
 καὶ προαιώνιον.

17. Τί οὖν; Ἦδη πείθουμεν καὶ διειρανώθη σοι τὸ φῶς.
 20 ἢ εἴτι προσημενοῦμεν συνείροντες τὰς ἀποδείξεις καὶ διαρρι-
 πίζοντες τὸ τῆς σῆς ἀγνοίας σκοτίος; Ὡς πολὺ τοῦτο καὶ βα-
 θύ τὰ τῆς σῆς ἐπηλυγάζον διανοίας κόρας ἔχεις, εἰ μηδὲ
 νῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν διέβλεψάς πω, καίτοι τὸ «δώσα»
 ταυτόν ἐστι τῷ «πέμπω». Ἐπεὶ γὰρ μήτε τὸ πεμπόμενον
 25 τοπικῶς μειάγεται μήτ' αὐτὸς ὁ πέμπων διτίσεται τοῦ πεμ-
 πομένου (καὶ γὰρ αἶε τε ἄμα καὶ ἀπανταχοῦ καὶ ὁ πέμπων
 καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεμπόμενον, εἰ δὲ θούλει καὶ ἐξ αὐτοῦ οὐ
 γὰρ ἐπὶ τῶν συλλαβῶν ἡμῖν ἢ εὐσέβεια)· ἐπεὶ τοίνυν οὐ
 διαιρεῖται τίς, οὐδὲ τίς περιλαμβάνεται τὸ πέμπον καὶ
 30 τὸ πεμπόμενον, οὐκ ἄρα δίδωσιν ὁ πέμπων; Τοῦτο καὶ
 αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμᾶς φωτίζων νῦν μὲν εἶρηκεν, «ὃ δώσει
 ὁ Πατήρ», νῦν δ' αὖτις, «ὃ πέμπει ὁ Πατήρ», ἐπὶ τῆς αὐ-
 τῆς ἀμφοτέροις διανοίας χρησάμενος. Ἀλλὰ καὶ αὐτός, νῦν
 μὲν δι' ἐπέμφη παρὰ τοῦ Πατρὸς, νῦν δ' δι' ἐδόθη, ἀναγέ-

λέγων ὅτι ἡ ἐκπόρευσις εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὴν ἀποστολὴν ἢ ἀπὸ αὐτὴν στοχαζόμενος ἐκείνην καὶ διὰ τοῦτο λέγων ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπόστασιν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Διότι ὅπως ὁ Θεὸς εἶναι ἀναίτιος, οὕτω καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναίτιος· ἔχει αἰτίαν αὐτὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἐξ αὐτοῦ δι' αἰτίαν. Ὅπως δὲ Θεὸς καὶ Θεοῦ ὑπαρξίς εἶναι ἀναίτιος, οὕτω τὸ δι' αἰτίας γενόμενον εἶναι κοινόν εἰς τὸ ἀναίτιον τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὰ ἀναίτιως ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχοντα. Αὐτὸ δὲ τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς αὐτὰ κοινόν, δὲν εἶναι ἴδιον τῆς θείας ὑποστάσεως. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν ἀποστέλλεσθαι ἀνήκει καὶ εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, ὅπως καὶ τὸ ἀποστέλλειν εἰς τὰ τρία· διότι γίνεται δι' αἰτίαν. Τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι ἢ ἐκπορεύων δὲν ἀνήκει καὶ εἰς τὸν Υἱόν· διότι δὲν γίνεται δι' αἰτίαν. Ὅταν λοιπὸν ἀκούσης ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα στέλλεται πρὸς κάποιους ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ ἀπὸ ἀμφοτέρους, νὰ ὑπονοῆς τὴν ἐγχρονον καὶ δι' αἰτίαν πρόοδον, ὄχι δὲ ἐκείνην τὴν ἀκατάληπτον καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ προαιωνίαν προέλευσιν ἐκ τοῦ Πατρὸς.

17. Τί λοιπὸν; Σὲ πείθομεν ἤδη καὶ σοῦ ἐφανερώθη τὸ φῶς ἢ θὰ ἐπιμείνωμεν ἀκόμη συνδυάζοντες τὰς ἀποδείξεις καὶ διαλύοντες τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας σου; Διότι τὸ ἔχεις ἄφθονον καὶ πυκνόν, ὥστε νὰ συσκιάζῃ τὰς κόρας τῆς διανοίας σου, ἐὰν οὔτε τῶρα δὲν ἀντελήφθῃς κάπως τὴν ἀλήθειαν, μολονότι τὸ «δώσω» εἶναι ταυτὸν μὲ τὸ «πέμψω». Ἐπειδὴ δηλαδὴ οὔτε τὸ πεμπόμενον μετατίθεται τοπικῶς οὔτε ὁ πέμπων διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ πεμπόμενον (διότι πάντοτε καὶ πανταχοῦ εἶναι μαζὶ ὁ πέμπων καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεμπόμενον, ἐὰν δὲ θέλῃς καὶ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἡ εὐσέθειά μας δὲν ἔγκεται εἰς τὰς λέξεις)· ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν διαιροῦνται τοπικῶς, οὔτε περιλαμβάνονται εἰς τὸν τὸν πέμπων καὶ τὸ πεμπόμενον, ἀρα δὲν δίδει ὁ πέμπων; Αὐτὸ εἶπε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, φωτίζων ἡμᾶς, ἄλλοτε μὲν «τὸ ὁποῖον θὰ δώσῃ ὁ Πατήρ», ἄλλοτε δὲ «τὸ ὁποῖον θὰ στείλῃ ὁ Πατήρ», χρησιμοποίησας καὶ τὰ δύο μὲ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν γράφεται ἄλλο-

γραπται, ὡς ταυτοῦ ὄντιος ἐπὶ τοῦτων τοῦ πέμπειν τε καὶ τοῦ διδόναι.

Ἄλλὰ μὴν «ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τὰ πάντα πληρῶν» καὶ διὰ πάντων χωρῶν πῶς ἤξει καὶ δοθήσεται; Δηλαδή φανερού-
 5 μενος καὶ ἐνεργῶν τὴν τῶν χαρίτων ἐνέργειαν. Οὐκοῦν οὐδὲν ἄλλο τὸ πέμπεσθαι τε καὶ δίδοσθαι ἐπὶ Θεοῦ ἢ τὸ φανεροῦσθαι. Λαίνοις οὖν ἀτίδιον τὴν παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοιαύτην ἔκπεμψιν δογματίζουσι καὶ φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος ἀτίδιον δοξάζειν ἀκόλουθον ἀνάγκη δὲ συναϊδίους εἶναι καὶ
 10 τοὺς πρὸς οὗς ἡ φανέρωσις καὶ πρόσεσι τὸ μηδ' οὕτω τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ δείκνυσθαι.

18. Εἰ δ' ἐκ τῆς φανερώσεως σιοχάζεσθαι φασιν ἐκεῖνοι τὴν ὑπαρξιν, ἀλλ' ἡμεῖς οὐ σιοχασμοῖς ἀκολουθοῦντες, ἀλλὰ θεολέκτοις λόγοις τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως πεπλουτήκα-
 15 μεν. Ἴομεν δὲ καὶ αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐρχόμενον τε καὶ φανερούμενον, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἑαυτοῦ δώσομεν ἐκπορεύεσθαι ὁ δίδους τοίνυν ἢ πέμπων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκπορεύει διὰ τὸ πέμπειν, ἀλλὰ φανερόν καθίστησιν αὐτό. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐποίησε
 20 πρὸ μὲν τῆς οἰκείας ἀναλήψεως φανερώσας μετρίως τοῖς οἰκέτοις μαθηταῖς τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν καὶ παρ' αὐτῶν μετρίως τὴν καὶ δεδωμένης χάριτος· δ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτίον, ὡς ἔγωγ' ἂν φαίην, τοῦ δι' ἐμφυσήματος δεδημιουργεῖσθαι τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν.

25 Ἐπεὶ γὰρ ὁ τε λέγων Πατήρ καὶ ὁ τοῦτου παντοδύναμος Λόγος πάντων κτισομένων ἐκηρύττοντο, ἔκφανσις δὲ Πνεύματος οὐ γέγονέ πω, ἔδει δὲ τοῦ ἀνθρώπου γενομένου μηδὲν τῶν τῆς Τριάδος προσώπων ἀνεπίγνωστον εἶναι, ἧς ἐπλάττειο μύσησις καὶ προσκυνητῆς ἐπίγειος, διὰ τοῦτο τῷ τε λόγῳ
 30 καὶ τῷ λέγοντι, ταῦτον δὲ εἶπεῖν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ γεννήτορι, προσεπιφέρεται τὸ «ἐνεφύσησεν», ἀνακαλύπτει τὴν τοῦ Πνεύ-

τε μὲν ὅτι ἐπέμφθη ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἄλλοτε δὲ ὅτι ἐδόθη, ὡσὸν νὰ εἶναι ταυτόσημον τὸ πέμπειν μὲ τὸ δίδειν.

Ἄλλὰ βεβαίως «ὁ πανταχοῦ ὦν καὶ τὰ πάντα πληρῶν»¹⁸ καὶ διὰ πάντων χωρῶν πῶς θὰ φθάσῃ καὶ θὰ δοθῇ; Προφανῶς φανερούμενος καὶ ἐνεργῶν τὴν ἐνέργειαν τῶν χαρίτων. Ἐπομένως τὸ πέμπεσθαι καὶ δίδεσθαι ἐπὶ Θεοῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ φανεροῦσθαι. Οἱ Λατίνοι ὁμως, ἐφ' ὅσον αὐτὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐκπεμψιν δογματίζουν ὡς αἰδίου, εἶναι ἐπόμενον νὰ δέχωνται καὶ αἰδίου φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος· ἀναγκαίως δὲ συναἰδιοὶ θὰ εἶναι καὶ ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται ἡ φανέρωσις καὶ εἶναι συνακόλουθον ὅτι οὔτε οὕτω δὲν δεικνύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ θείου Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

18. Ἐάν δὲ ἐκεῖνοι λέγουν ὅτι στοχάζονται τὴν ὑπαρξίαν ἀπὸ τὴν φανέρωσιν, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν θησαυρίσει τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες ὄχι στοχασμούς, ἀλλὰ θεόλεκτα λόγια. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔρχεται καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του καὶ φανερῶνεται, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ δὲν θὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκπορεύεται καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ὁ ὁποῖος δίδει ἢ πέμπει τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν τὸ ἐκπορεύει μὲ τὴν πέμψιν, ἀλλὰ τὸ καθιστᾷ φανερόν. Τοῦτο δὲ ἔπραξε καὶ ὁ Κύριος φανερώσας πρὸ τῆς ἀναλήψεως ἐν μέτρῳ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ Πνεῦμα διὰ κοινῆς χάριτος αὐτῶν, τῆς δοθείσης τότε μετρίως. Αὐτό, θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω, ὑπῆρξε τὸ αἴτιον καὶ τοῦ ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιουργήθη δι' ἐμφυσήματος.

Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ σύμπαντος ἀνεκηρύσσοντο ὁ λέγων Πατὴρ καὶ ὁ παντοδύναμος τούτου Λόγος, δὲν εἶχεν ὁμως ἀκόμη πραγματοποιηθῆ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος, ἔπρεπε δέ, ὅταν ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ μείνῃ ἀνεπίγνωστον κανέν ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος, τῆς ὁποίας ἐπλάσσετο ἐπίγειος μύστης καὶ προσκυνητής. διὰ τοῦτο χρησιμοποιεῖται καὶ διὰ τὸν Λόγον καὶ διὰ τὸν λέγοντα, δηλαδὴ καὶ διὰ τὸν Υἱὸν καὶ διὰ τὸν γεννήτορα, τὸ «ἐνεφύσησεν», ἀποκαλύπτον τὴν ὑπόστασιν τοῦ

μαιος ὑπόστασιν· ὁ καὶ ὁ Κύριος ἀνανεῶν ἡμᾶς ἐποίησεν·
 Υἱοῦ γὰρ ὄντιος, ἀντιόθεν ὁ Πατήρ ἐδείκνυτο καὶ δι' ἐμφυσή-
 ματος τὸ Πνεῦμα ἐκηρύττειτο· ὧν κοινὸν ἔργον ἢ τε τὴν
 ἀρχὴν ἡμῶν πλάσις, ἢ τ' ἐς ὑστερον χάρις τῆς ἀναπλάσεως.

- 5 Οὕτως οὖν δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς ἐπὶ γῆς ὄφθεις ὁ τοῦ
 Πατρὸς μονογενῆς Υἱός, πρὸ μὲν τῆς ἑαυτοῦ ἀναλήψεως
 τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπόστασιν ἀφανέρωσε μετρίως διὰ
 τοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς δι' ἐμφυσήματος δώρου τοῦτο ὑπαι-
 νιτιζόμενος καὶ τῇ τῶν δεχομένων δυνάμει τὴν διδασκαλίαν
 10 παραμειρούμενος· μετὰ δὲ τὴν οἰκειαν ἀνάληψιν ἔπειπε
 τὸν ἐρχόμενον, αὐτός τε αὐτὸ φανερῶν τελεώτατα τὸ καὶ ἀγ' ἑ-
 αυτοῦ φανερούμενον, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ δεικνύμενον καὶ ἰ-
 δίαν ὑπόστασιν. Τοῦτο γὰρ δὴ καὶ τὸ τῆς οἰκονομίας μυστή-
 ριον, ἐν καὶ τρία τὸν Θεὸν πιστευθῆναι καὶ κοινὸν αἴτιον
 15 μόνον τῶν δύο τὸ ἓν. Διὰ τοῦτο κοινῇ μὲν αὐτοῖς πᾶσα δόσις
 καὶ δύναμις, μερίζονται δὲ ἑαυτοῖς τὸν καιρὸν ἰδίᾳ φανερού-
 μενον ἕκαστον καὶ οὖν ἑαυτῶ φανεροῦν ἀεὶ τὰ ὑπόλοιπα.

19. Πρῶτον πεφανέρωται ὁ Πατήρ, τῆς θείας φύσεως
 ἀρχήματα, τὰ τῆς θεότητος ἰδιώματα, τὰς φυσικὰς καὶ οὐ-
 20 σιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας τοῖς προφήταις κατὰ χάριν διδούς,
 ὡς ἂν ἅμα τε δείξῃ καθ' ἑαυτὸν ὑφροσιῶς καὶ οὐκ αὐτὸς ὧν
 ἐξ ἄλλου, ἀλλ' αὐτὸς ὧν ἀρχὴ τῆς θεότητος· καὶ δὴ καὶ τ'
 ἄλλα δεικνὺς ἐξ αὐτοῦ τε ὄντια καὶ αὐτῶ συνημμένα, πρὸ
 πάντων ἐμφυσήματι καὶ ὕβρι· δημιουργῶν καταγγέλλεται.

- 25 Μετ' αὐτὸν ὁ Υἱὸς πεφανέρωται, τὰ αὐτὰ τῆς αὐτῆς
 φύσεως ἀρχήματα, τὰ τῆς θεότητος ἰδιώματα, τὰς φυσικὰς
 καὶ οὐσιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας, παρ' ὧν τὰ χαρίσματα τῶν
 λαμάτων, τὰ ἐνεργήματα δυνάμεων καὶ τὰ παραπλήσια τού-
 τοις τοῖς οἰκειοῖς μυθηταῖς κατὰ χάριν διδούς, ὡς ἂν καὶ
 30 αὐτὸς ἅμα τε δείξῃ καθ' ἑαυτὸν ὑφροσιῶς (τὸ γὰρ μὴ καθ'
 ἑαυτὸ ὑφροσιῶς ἐνεργείας ἔχειν ἢ παρέχειν ἀδύνατον) καὶ

Πνεύματος. Αυτό έπραξε και ο Κύριος ανακαινίζων ημάς· διότι, άφου ήτο Υιός, από αυτό έδεικνύετο ο Πατήρ και δι' έμφυσήματος έκηρύττετο το Πνεύμα, τών όποιων κοινόν έργον είναι τόσοσιν ή άρχική πλόσις ήμών και ή τελευταία χάρις τής αναπλάσεως.

Ούτω λοιπόν όφθεις επί γής δι' ημάς και καθ' ημάς ο μονογενής Υιός του Πατρός, πρό τής αναλήψεώς του μέν έφανέρωσεν έν μέτρω τήν ύπόστασιν του άγιου Πνεύματος, αίγιττόμενος τουτο διά του πρός τούς μαθητάς μέ έμφίσημα δώρου και μετρών τήν διδασκαλίαν αναλόγως μέ τήν δύναμιν τών δεχομένων· μετά δέ τήν ανάληψίν του έπεμψε τόν έρχόμενον, φανερών αυτός τελείως τουτο τό όποϊον και άφ' έαυτου φανερώνεται και έφ' έαυτου δεικνύεται εις τήν ιδιαιτέραν ύπόστασίν του. Τουτο άλλωστε είναι και τό μυστήριον τής οίκονομίας, να πιστεύεται ότι ο Θεός είναι έν και τρία και κοινόν αίτιον τών δύο μόνον τό έν. Διά τουτο είναι μέν κοινή εις αυτά πασα δόσις και δύναμις, διαμοιράζονται δέ μεταξύ των τόν καιρόν, έκαστον φανερούμενον ιδιαιτέρως και μαζί μέ τόν έαυτόν του φανερώνον πάντοτε τά υπόλοιπα.

19. Πρώτος έφανερώθη ο Πατήρ, δίδων εις τούς προφήτας κατά χάριν καυχήματα τής θείας φύσεως, τά ιδιώματα τής θεότητας, τάς φυσικάς και ούσιώδεις ένεργείας αύτης· ούτως ώστε να δείξη ταυτοχρόνως ότι ύφίσταται καθ' έαυτόν και ότι δέν προέρχεται από άλλον, άλλ' είναι ο ίδιος άρχή θεότητας. Και μάλιστα, δεικνύων ότι και τά άλλα είναι από αυτόν και συνάπτονται μέ αυτόν, έξαγγέλλεται να δημιουργη πρό πάντων δι' έμφυσήματος και λόγου.

Μετά από αυτόν έφανερώθη ο Υιός, δίδων κατά χάριν εις τούς μαθητάς του τά ίδια καυχήματα τής θείας φύσεως, τά ιδιώματα τής θεότητας, τάς φυσικάς και ούσιώδεις ένεργείας αύτης, από τάς όποιας προέρχονται τά χαρίσματα τών Ισαμάτων, τά ένεργήματα τών δυνάμεων και τά παραπλήσια μέ αυτά, ούτως ώστε και αυτός να δείξη ταυτοχρόνως ότι ύφίσταται καθ' έαυτόν (καθ' όσον τό μη ύφιστάμενον είναι αδύνατον να έχη ή να παρέχη ένεργείας) και

οὐκ αὐτὸς ὢν ἀρχή, ἀλλ' αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς. Καὶ οὕτω δι' ἐ-
 5 αὐτοῦ μὲν τὸν Πατέρα δεικνύς, Υἱὸς γάρ, ἐμφροσῆματι δὲ
 διδοὺς τὰ πνευματικὰ χαρίσματα καὶ Πνεῦμα θεῖον αὐτὰ
 καλῶν, συνημμένον ἑαυτῷ προσεπεδείκνυ τὸ Πνεῦμα τὸ ἁ-
 10 γιον. "Ὅς ἐπεὶ καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνειληφῶς φύσιν ἐφανε-
 ρώθη, οὐκ ἔδεικνυ μόνον διὰ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ διὰ
 γλῶττης ἐκήρυτε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν θεό-
 τητα καὶ τί τὸ μόνον αἴτιον καὶ τί τὰ ἐξ αὐτοῦ.

20. Μει' αὐτὸν τὸ ἅγιον πεφανέρωται Πνεῦμα, τὰ αὐ-
 10 τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἀντήματα καὶ αὐτὸ τοῖς ἀποσιόλοις
 κατὰ χάριν παρέχον, τὰ τῆς θεότητος ιδιώματα, τὰς φυσικὰς
 καὶ οὐσιώδεις αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ βασιλεία,
 ἥς τοὺς ἀρραβῶνας οἱ ἅγιοι ἐνιαῦθα κομίζονται, καθάπερ
 ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς Πρὸς Θαλάσσιον σχολίοις φησί,
 15 «τῶν προσόντων τῷ Θεῷ φυσικῶς κατὰ χάριν ἐστὶ μετὰδο-
 οῖς· ἃ καὶ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς παρὰ Θεοῦ πλασθεὶς ὁ ἄνθρω-
 πος κατὰ χάριν ἔληφεν»· ὡς καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῇ
 Πρὸς Σόζιμον ἐπιστολῇ φησι γράφων ὅτι, «πλάσας ὁ Θεὸς
 τὸν ἄνθρωπον, ψυχωθέντα παρήγαγεν, ἔχοντα τὰς πνευμα-
 20 τικὰς δωρεάς, σοφίαν, δικαιοσύνην καὶ ὅσα ἔνεστιν οὐσιω-
 δῶς ἐν τῷ Θεῷ· ὁμοῦ γὰρ καὶ ζωὴν ἐνετίθει τὸ Πνεῦμα
 τῷ πλάσματι καὶ τοὺς ἑαυτοῦ χαρακτῆρας θεοπροπεῶς ἐνεσή-
 μαιεν». "Ὅταν οὖν ἀκούσης αὐτὸν ἐξ ἁμφοῖν, ὡς ἐκ Πατρὸς
 οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ προχέμενον, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέ-
 25 γοντα, τὴν τῶν φυσικῶν τούτων δυνάμεων τε καὶ ἐνεργειῶν
 τοῦ Θεοῦ μετὰδοσιν, ἀλλὰ μὴ τὴν θεῖαν τοῦ Πνεύματος ἰ-
 πόποιαν προχεῖσθαι διδάσκειν, εὐσεβῶς νόμισον.

Μετὰ τὸν Υἱὸν τοίνυν διὰ τοῦ τὰς αὐτὰς δυνάμεις καὶ
 ἐνεργείας τοῖς ἀξίοις παρέχειν τὸ ἅγιον πεφανέρωται Πνεῦ-
 30 μα· ὡς ἂν ἅμα τε δειξῆ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὑφ' ἑστιάως, καὶ
 τοὺς μαθητὰς σοφίαν καὶ πνευματικὴν δύναμιν ἐνδύσαν,
 αὐτούς τε συνιέναι ποιήσῃ καὶ τοῖς πᾶσι δι' αὐτῶν κηρύξῃ
 τὰ τοῦ Σωτῆρος κηρύγματα, δι' ὧν καὶ αὐτό, σὺ μετὰ τὸν

76. Πρὸς Θαλάσσιον PG 90, 264 B.

77. Βλ. Ὑπόμνημα εἰς τὸ Εὐαγγέλιον Ἰωάννου 2, PG 73, 204 D.

ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ἀρχή, ἀλλ' αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ ἀρχήν. Καὶ οὕτω, ἀφ' ἑνὸς μὲν δεκνύων δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα, ὡς Υἱός, δίδων δὲ δι' ἐμφυσήματος τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, καὶ καλῶν αὐτὰ θεῖον Πνεῦμα, προαπεδείκνυεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι συνημμένον μὲ ἑαυτόν. Αὐτὸς, ἐπειδὴ ἐφανερώθη ἀφοῦ ἀνέλαβε τὴν ἰδικήν μας φύσιν, δὲν τὰ ἐδείκνυε μόνον διὰ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκήρυττε διὰ τῆς γλώσσης τὴν θεότητα καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ ποῖον εἶναι τὸ μόνον αἴτιον καὶ ποῖα τὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ αἰτίου.

20. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἐφανερώθη τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέχον καὶ αὐτὸ κατὰ χάριν εἰς τοὺς ἀποστόλους τὰ ἴδια τῆς αὐτῆς φύσεως καυχήματα, τὰ ἰδιώματα τῆς θεότητος, τὰς φυσικὰ καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ. Διότι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας τοὺς ἀρραβῶνας ἐπιτυγχάνουν ἐδῶ οἱ ἅγιοι, ὅπως λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος εἰς τὰ σχόλια Πρὸς Θαλάσσιον, «εἶναι κατὰ χάριν μετάδοσις τῶν φυσικῶν προσόντων εἰς τὸν Θεόν»¹⁶. Ὁμοίως καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος γράφει εἰς τὴν Πρὸς Σοῖμον ἐπιστολὴν ὅτι, «πλάσας ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, τὸν παρήγαγε ψυχωμένον, ἔχοντα τὰς πνευματικὰς δωρεὰς, σοφίαν, δικαιοσύνην καὶ ὅσα ἐνυπάρχουν οὐσιωδῶς εἰς τὸν Θεόν· διότι τὸ Πνεῦμα ταυτοχρόνως ἐνέθετε ζωὴν εἰς τὸ πλάσμα καὶ ἐνετύπωνε θεοπρεπῶς τὰ ἰδιώματά του»¹⁷. Ὅταν λοιπὸν τὸν ἀκούσης νὰ λέγῃ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα προχέεται ἀπὸ ἀμφοτέρα οὐσιωδῶς ὡς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, νόμισε εὐσεβῶς ὅτι διδάσκει τὴν μετάδοσιν τῶν φυσικῶν τούτων δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, ὅχι δὲ τὴν ἐκχυσιν τῆς θείας ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος.

Μετὰ τὸν Υἱὸν λοιπὸν ἐφανερώθη τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῆς εἰς τοὺς ἀξίους παροχῆς τῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, οὕτως ὥστε νὰ δείξῃ συγχρόνως τόσον ὅτι ὑφίσταται αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὅσον καὶ ὅτι ἐσόφισε καὶ ἐνέδυσσε μὲ πνευματικὴν δύναμιν τοὺς μαθητάς, καταστήσῃ δὲ αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ κατανοήσουν καὶ δι' αὐτῶν κηρύξῃ εἰς ὅλους τὰ κηρύγματα τοῦ Σωτῆρος, διὰ τῶν ὁποίων κηρύττεται καὶ αὐτὸ ὑφιστάμενον ὅχι μετὰ τὸν Υἱὸν κατὰ

Υἰὸν κατὰ τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ὡς ὁ
 Υἱός, ἀλλ' ἰδιοτρόπως ἐκ τοῦ μόνου Πατρὸς ὑφεισηκὸς
 κηρύττεται, συνημμένον ὄν φυσικῶς ἀπὸ καὶ τῷ Υἱῷ ἀδια-
 σιᾶτως τε καὶ αἰδίως. Δι' ὃ δὲ οὐκ εὐθύς τὸ Πνεῦμα με-
 5 τὰ τὸν Πατέρα, καίτοι καὶ αὐτὸ ἀμέσως ὄν ἐκ τοῦ Πατρὸς,
 ἀλλ' ὁ Υἱὸς πρότερος τῷ κόσμῳ πεφανέρωται, καὶ δι' ὃ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος οἱ θεολόγοι παριστοιῶσιν, ἐν τῷ
 προτέρῳ λόγῳ τὰς αἰτίας ἀποδεδώκαμεν.

21. Ἐπεὶ δὲ τῆς τριουποσιᾶτου θεότιμος τὰ ἔργα κοι-
 10 νά, ἐν δὲ τῶν ἔργων καὶ ἡ φανέρωσις, διὰ τοῦτο παρ' ἑαυ-
 τοῦ τε πρὸς ἡμᾶς ἦκει καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 πέμπεται, δι' ὧν καὶ φανεροῦται τὸ καὶ παρ' ἑαυτοῦ φανε-
 ρούμενον, καθάπερ καὶ ὁ Υἱὸς πρὸ αὐτοῦ. Φανεροῦται τοι-
 γαρὸν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 15 ἀλλ' οὐκ ἐμπορεύεται. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο, μηδὲ φανέρωσις ἢ
 ἀποσιολὴ καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἔκπεμψις, ἀλλ' ἐκπόρευσις· ἐπεὶ
 καὶ ὁ Υἱὸς ἐπέμφθη πρότερον παρ' αὐτοῦ, τοῦ ἁγίου λέγω
 Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρὸς· «Κύριος γάρ», φησὶν, «ἀπέσιολ-
 κέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ». "Αρ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
 20 Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται; "Απαγε τῆς
 ἀσεβείας. Εἰ δὲ λέγει τις ὡς ἄνθρωπον ἀπεισιάλθαι τὸν Υἱ-
 ὄν, ἐγγὺς ἢ ἀπάντησις· ἀπεισιάλθῃ μὲν γὰρ ὡς ἄνθρωπος·
 «εἰ δὲ καὶ ὡς Θεός, τί τοῦτο; Τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς
 ἀποσιολὴν εἶναι νόμισον», Γρηγόριος σοι διακελεύεται ὁ
 25 τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, κατὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος, ἐκείνῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενος.

Ἐπεὶ οὖν καὶ ὡς Θεός ὁ Υἱὸς ἀποσιέλλεται καὶ παρ'
 ἀμφοτέρων, Πατρὸς καὶ Πνεύματος, παρ' ἀμφοτέρων τού-
 των λοιπὸν κατὰ Λατίνους ἔχει καὶ οὗτος τὴν γέννησιν, εἰ-
 30 περ, διὸ καὶ τὸ Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων ἀποσιέλλεται. Πα-
 τρὸς τε καὶ Υἱοῦ, παρ' ἀμφοτέρων ἐκπορεύεται τούτων. Κἄν,
 εἰ λέγοιεν μὴ τὴν ἀποσιολὴν νομίζεσθαι ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἐκ

78. Ἦσ. 48, 18.

79. Λόγος 38, 15

τὴν ὑπαρξιν ἀλλὰ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, οὔτε ὡς ὁ Υἱὸς ἀλλὰ ἰδιορρυθμῶς ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα, ὑπάρχον φυσικῶς συνημμένον μὲ αὐτὸν καὶ μὲ τὸν Υἱὸν ἀδιαστάτως καὶ αἰδίως. Τὸ διατί δὲ δὲν ἐφανερώθη εἰς τὸν κόσμον πρῶτον τὸ Πνεῦμα εὐθύς μετὰ τὸν Πατέρα, μολονότι καὶ αὐτὸ εἶναι ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ διατί οἱ θεολόγοι παριστάνουν τὰ τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐξεθέσαμεν τὰ αἷτια εἰς τὸν προηγούμενον λόγον.

21. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔργα τῆς τρισυποστάτου θεότητος εἶναι κοινά, ἐν δὲ τῶν ἔργων εἶναι καὶ ἡ φανέρωσις, διὰ τοῦτο τὸ Πνεῦμα ἔρχεται εἰς ἡμᾶς παρ' ἑαυτοῦ καὶ συγχρόνως πέμπεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τῶν ὁποίων καὶ φανερώνεται τὸ καὶ παρ' ἑαυτοῦ φανερούμενον, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς πρὶν ἀπὸ αὐτό. Φανερώνεται λοιπὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα πεμπόμενον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀλλὰ δὲν ἐκπορεύεται. Ἐὰν δὲ δὲν συμβαίη τοῦτο, ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἐκπεμψις δὲν εἶναι φανέρωσις ἀλλὰ ἐκπόρευσις, ἐπειδὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐπέμφθη προηγουμένως παρ' αὐτοῦ, δηλαδὴ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρὸς· διότι, λέγει, «Ὁ Κύριος μὲ ἀπέστειλε καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ»⁷⁸. Ἄρα ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος; Ἄπαγε τῆς ἀσεβείας. Ἐὰν δὲ κανεὶς λέγῃ ὅτι ὁ Υἱὸς ἀπεστάλη ὡς ἄνθρωπος, ἡ ἀπάντησις εἶναι πλησίον. Πράγματι ἀπεστάλη μὲν ὡς ἄνθρωπος· «ἐὰν δὲ ἀπεστάλη καὶ ὡς Θεός, τί σημασίαν ἔχει; Ἐνόησε ὅτι ἀποστολὴ εἶναι ἡ εὐδοκία τοῦ Πατρὸς», σοῦ παραγγέλλει ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας⁷⁹, ἐγὼ δὲ ἐπίσης τὴν εὐδοκίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πειθόμενος εἰς ἐκεῖνον καὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Υἱὸς ἀποστέλλεται καὶ ὡς Θεός ἀπὸ ἀμφοτέρους, τὰν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, ἄρα κατὰ τοὺς Λατίνους ἔχει καὶ αὐτὸς τὴν γέννησιν ἀπὸ ἀμφοτέρους τούτους, ἐὰν βεβαίως καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀποστέλλεται ἀπὸ ἀμφοτέρους, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ἐκπορεύεται ἀπὸ ἀμφοτέρους τούτους. Καὶ ἂν ἔλεγον ὅτι δὲν θεωροῦν τὴν ἀποστολὴν ὡς ἐκπόρευσιν, ἀλλὰ τεκμαί-

ταύτης ἐκείνην τεκμαίρεσθαι, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως αὕτη δῆπουθεν ὑπάρξει τεκμήριον.

Τί δὲ καὶ διενήνοχε τοῦ τὴν ἀποσιολὴν νομίζειν γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν τὸ λέγειν ὡς αἰδίως ἔχον πέμπειν τὸ τε Πνεῦμα τὸν Υἱὸν καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα; Τὸ μὲν καὶ νῦν αὐτὸν ὑστερον εἰς τὸν κόσμον ἀπέστειλεν ὁ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἔπεμψεν, ἐπανελθὼν ὄθεν κατηῆλθεν. Ἄλλ' ὁ μὲν Υἱὸς καὶ Θεὸς ἐστὶ καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ἀπεισιάλῃ γοῦν καὶ ὡς ἄνθρωπος· τὸ Πνεῦμα οὐκ ἐνηνθρώπησεν.

10 22. Ἐπεὶ γοῦν Θεὸς ὄν ἀπεισιάλῃ τοῦτο παρὰ τοῦ Πατρὸς, εὐδοκίαν δὲ χρὴ τὴν ἀποσιολὴν ἡγεῖσθαι ταύτην κατὰ τοὺς θεολόγους, εὐδοκία δὲ ἡ ἀγαθὴ θέλησις ἐστὶ, Λαῖνοι δὲ τῇ ἐκπορεύσει ταυτὸν ἡγοῦνται τὴν ἀποσιολὴν, θέλησις οὐκοῦν ἐστὶ καὶ αὐτοῦς ἢ ἐκπόρευσις· κάπειδήπερ ἐκπο-

15 ρεῦσει τὴν ὑπαρξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, θελήσει τοῦτο λοιπὸν ἔχει καὶ αὐτοῦς τὴν ὑπαρξιν. Ὡ τῆς δυσσεβείας οὐκέτι γὰρ ἄκισιον· τῷ γὰρ θέλειν, ἀλλ' οὐ τῷ πεφυκέναι τοῦτο προήγαγεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καθὰ καὶ τὴν κτίσιν, εἶπερ ἢ ἐκπόρευσις ἐστὶν εὐδοκία καὶ θέλησις· τὰ κτίσμα-

20 τα γὰρ κατὰ τοὺς θεολόγους ἐν τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ θέλειν ὁ Θεὸς προήγαγεν. Ἔργον μὲν γὰρ φύσεως καὶ αὐτοῦς ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις· ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτίσις.

Ἄρειανοὶ μὲν οὖν τὸν Υἱὸν ἔλεγον θελήσει τοῦ Πα-

25 τρὸς εἰς τὸ εἶναι προελθεῖν ἐκ τοῦ μὴ ἀθελήτως ἐκ Πατρὸς τὸ εἶναι λαβεῖν τοῦτο δῆθεν κατασκευάζοντες. Λαῖνοι δὲ θελήσει τοῦ Πατρὸς ἢ καὶ τοῦ Υἱοῦ προελθεῖν εἰς τὸ εἶναι δεικνύουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ τὴν ἐκπόρευσιν εἶναι νομίζειν ἀποσιολὴν καὶ εὐδοκίαν καὶ θέλησιν. Ἐροῦ-

30 μεν οὖν καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτούς, ὅπερ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς Ἄρειανούς, διτι κιοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν

ρονται ταύτην ἀπὸ ἐκείνην, αὕτη θὰ ὑπάρξῃ ὅπωςδήποτε τεκμήριον καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ.

Τί ἄλλωστε διαφέρει τοῦ νὰ ἐκλαμβάνωμεν τὴν ἀποστολὴν ὡς γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν τὸ νὰ ἰσχυριζώμεθα ὅτι ἔχοντα αἰδίως στέλλουν τόσο τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν ὅσον καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα; Τοῦτο μὲν ἀπέστειλεν αὐτὸν τελευταίως εἰς τὸν κόσμον, αὐτὸς δὲ ἐστειλε τὸ Πνεῦμα εἰς τοὺς μαθητὰς του, ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἐκεῖ ἀπὸ οὗπου κατῆλθεν. Ἄλλ' ὁ μὲν Υἱὸς καὶ Θεὸς εἶναι καὶ ἄνθρωπος ἐγένεν' ἀπεστάλη λοιπὸν καὶ ὡς ἄνθρωπος· τὸ δὲ Πνεῦμα δὲν ἐνηθρώπησεν.

22. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦτο, Θεὸς ὑπάρχον, ἀπεστάλη ἀπὸ τὸν Πατέρα, πρέπει δὲ αὐτὴν τὴν ἀποστολὴν νὰ θεωρῶμεν εὐδοκίαν κατὰ τοὺς θεολόγους, εὐδοκία δὲ εἶναι ἢ καλὴ θέλησις, οἱ δὲ Λατίνοι θεωροῦν τὴν ἀποστολὴν ταυτόσημον μὲ τὴν ἐκπόρευσιν, ἄρα κατ' αὐτοὺς ἢ ἐκπόρευσις εἶναι θέλησις· καὶ ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν δι' ἐκπορεύσεως, ἄρα κατ' αὐτοὺς ἔχει τὴν ὑπαρξιν διὰ θελήσεως. Ὅποια δυσσέβεια! Διότι δὲν θὰ ἦτο ἄκτιστον, ἀφοῦ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὸ προέβαλε διὰ θελήσεως καὶ ὄχι διὰ φυσικῆς παραγωγῆς, ὅπως καὶ τὴν κτίσιν, ἂν ἢ ἐκπόρευσις εἶναι εὐδοκία καὶ θέλησις· διότι κατὰ τοὺς θεολόγους τὰ κτίσματα παρήγαγεν ὁ Θεὸς ὄχι διὰ φυσικῆς προβολῆς ἀλλὰ διὰ θελήσεως. Ἔργον φύσεως εἶναι καὶ αὕτη ἢ προαιώνιος καὶ αἰδιος γέννησις· ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτίσις.

Οἱ Ἀρειανοὶ λοιπὸν ἔλεγον ὅτι ὁ Υἱὸς προῆλθεν εἰς τὴν ὑπαρξιν διὰ θελήσεως τοῦ Πατρὸς, συνάγοντες τοῦτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δῆθεν δὲν ἔλαβε τὴν ὑπαρξιν ταύτην ἀθελήτως ἀπὸ τὸν Πατέρα. Οἱ δὲ Λατίνοι δεκνύουσι ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα προῆλθεν εἰς τὴν ὑπαρξιν διὰ θελήσεως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ ὅτι νομίζουν ὅτι ἢ ἐκπόρευσις εἶναι ἀποστολή καὶ εὐδοκία καὶ θέλησις. Θὰ εἴπωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτοὺς, ὅτι καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς Ἀρειανούς, ὅτι «τοῦ θέλειν ὑπέρκειται τὸ κατὰ φύσιν, καὶ ἢ φύσις δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν

ὑπέρκειται· καὶ ἡ φύσις οὐχ ὑπόκειται βουλήσει». Ὡς οὖν ἡ γέννησις εὐδοκία καὶ θέλησις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ θέλησιν (φύσει γὰρ δείκνυσιν ἐκ Πατρὸς ὄντα τὸν Υἱὸν ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θε-
 5 λήσει καθὰ τὰ κτίσματα) οὕτως οὐδὲ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἀποσιολῆ καὶ εὐδοκία καὶ θέλησις ἐστὶ· φύσει γὰρ ἡ ἐκπόρευσις δείκνυσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει κατὰ τὰ κτίσματα.

10 Λαίῃνοι γοῦν λέγοντες ταῦτὸν εἶναι τῇ ἀποσιολῇ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ἐκπόρευσιν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην κτιστὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα κατασκευάζουσι. Καὶ μὴν ἐπειδήπερ εὐδοκία τοῦ Πατρὸς ἐστίν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἡ τε τοῦ Υἱοῦ ὡς Θεοῦ παρὰ Πατρὸς τε καὶ Πνεύματος ἀποσιολῆ καὶ ἡ
 15 τοῦ Πνεύματος παρὰ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ (θελήσαντος γὰρ ἑκατέρου τούτων κατὰ καιρὸν ἀφικέσθαι πρὸς ἡμᾶς καὶ ὁ Πατήρ εὐδόκησε) δι' οὐδὲν ἄλλο πάντως ἢ διὰ φιλανθρωπίαν ἢ εὐδοκία γέγονεν αὕτη. Τοιγαροῦν, εἰ κατὰ Λαίῃνους τῇ ἀποσιολῇ τοῦ Πνεύματος ταῦτὸν ἢ ἐκπόρευσις, ἢ δὲ ἀπο-
 20 σιολῆ διὰ φιλανθρωπίαν, κατ' αὐτοὺς οὐκοῦν καὶ ἡ πρὸ αἰώνων ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις τε καὶ ὑπαρξίς τοῦ Πνεύματος οὐχ ὑπὲρ αἰτίαν, ἀλλὰ διὰ φιλανθρωπίαν. Οὐ τί ἂν ἀκουσθεὶς δυσοσεδέστερόν τε καὶ καινότερον;

23. Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ ταῦτὸν ἀποσιολῆ καὶ ἐκπόρευ-
 25 σις, δι' ἐμὲ λοιπὸν τὸ Πνεῦμα (θαβαὶ τῆς κακοδοξίας· οὐ γὰρ ἔχω ταῦτα λέγειν ἄνευ φροῦνης καὶ θαύματος) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται δι' ἐμὲ γὰρ ἀπέσιαιται· εἰ δὲ δι' ἐμὲ, καὶ μετ' ἐμὲ πάντως ἢ οὐ πολὺ πρὸ ἐμοῦ, ἀλλ' ὑπὸ χρόνον ὥσπερ ἐγώ, καὶ οὐχὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συναΐδιον.
 30 Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπέκει τῇ δεσποτείᾳ. Φεῦ, ποῦ καιάγεται παρὰ τῶν ἀγνωμόνων δούλων τὸ τῇ φύσει τῇ δεσποτείᾳ ἔχον ἀπάσης τῆς κτίσεως «τὸ γὰρ Σάββατον»,

βούλησιν»⁸⁸. Ὅπως λοιπὸν ἡ γέννησις δὲν εἶναι εὐδοκία καὶ θέλησις, ἀλλὰ ὑπεράνω εὐδοκίας καὶ θελήσεως (διότι δεικνύει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι φύσει ἐκ Πατρὸς ὡς γνήσιος καὶ ὁμοούσιος μὲ αὐτόν, ἀλλ' ὄχι κατὰ θέλησιν κατὰ τὰ κτίσματα), οὕτω καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις δὲν εἶναι ἀποστολή καὶ εὐδοκία καὶ θέλησις· διότι ἡ ἐκπόρευσις δεικνύει τὸ ἅγιον Πνεῦμα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὡς γνήσιον καὶ ὁμοούσιον μὲ αὐτόν, ἀλλ' ὄχι διὰ θελήσεως κατὰ τὰ κτίσματα.

Οἱ Λατίνοι λοιπὸν λέγοντες ὅτι ἡ ἐκπόρευσις τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν ἀποστολὴν κατ' ἀνάγκην παρουσιάζουν τὸ Πνεῦμα ὡς κτιστόν. Καὶ βεβαίως, ἐπειδὴ, ὅπως ἐδιδόχθημεν, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς εἶναι ἡ ἀποστολή τόσοσιν τοῦ Υἱοῦ ὡς Θεοῦ ὀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, ὅσον καὶ τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν (διότι ὅταν ἠθέλησεν ἑκάτερον αὐτῶν κατὰ καιρὸν νὰ φθάσῃ εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ Πατὴρ ἠυδόκησεν), ἡ εὐδοκία αὕτῃ ὅπωςδὴποτε δὲν ἐγίνε διὰ τίποτε ἄλλο παρὰ διὰ φιλανθρωπίαν. Ἐπομένως, ἂν κατὰ Λατίνους ἡ ἐκπόρευσις εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Πνεύματος, ἡ δὲ ἀποστολή ἐγίνεν ἀπὸ φιλανθρωπίαν, κατ' αὐτοὺς λοιπὸν καὶ ἡ πρὸ αἰῶνων ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις καὶ ὕπαρξις τοῦ Πνεύματος δὲν ἐγίνεν ὑπὲρ αἰτίαν, ἀλλὰ ἀπὸ φιλανθρωπίαν. Τί δυσσεβέστερον καὶ κοινότερον ἀπὸ τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀκουσθῇ;

23. Ἐπὶ πλέον, ἂν εἶναι ταυτόσημον ἡ ἀποστολή καὶ ἐκπόρευσις, τότε τὸ Πνεῦμα (ὅποια κακοδοξία! Διότι δὲν δύναμαι νὰ ἀναφέρω ταῦτα χωρὶς φόβου καὶ ἐκπληξιν) ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' ἐμέ, ἀφοῦ δι' ἐμέ ἀπεστάλη· ἐάν δὲ δι' ἐμέ, ὅπωςδὴποτε καὶ μετ' ἐμέ ἢ ὄχι πολὺ πρὶν ἀπὸ ἐμέ, ἀλλὰ συγχρόνως ὅπως ἐγώ, καὶ ὄχι συναΐδιον μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὑπακούει εἰς τὴν ἐξουσίαν των. Φεῦ, ποῦ καταβιάζεται ἀπὸ τοὺς ἀγνώμονας δούλους ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς κτίσεως· διότι, λέγει, «τὸ Σάββατον ἐγίνε διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὄχι ὁ

φησί, «διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββα-
 τιον ὡς ἰε Κύριός ἐστι τοῦ Σαββάτου ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώ-
 που». Ὅρῳς πόσον ἀπέχει ἀποσιολῆ ἐκπορεύσεως; Ὅσον χρό-
 νων αἰδιότης καὶ κτισμάτων Θεὸς καὶ τῶν φύσει δούλων ὁ
 5 φύσει δεσπότης τῆς κτίσεως.

24. Ὁ τοίνυν παρὰ Θεοῦ καὶ τῶν ὡς ἀληθῶς θεολόγων
 μεμνημένος ἐμφυσώμενον μὲν ἀκούων τὸ Πνεῦμα δι' ἐμφυ-
 σήματος παρὸν καὶ συμφυῆς ὃν τῷ ἐμφυσῶντι νοεῖ σημαινό-
 μενον, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ὑπάρχον ἐμφύσημα, ὡς ἐξ ἀνάγκης
 10 ἔχειν τὴν ὑπαρξιν ἐξ οὗ τὸ ἐμφύσημα· ἂν δὲ καὶ πεμπόμε-
 νον, φανερούμενον· ἂν δὲ καὶ διδόμενον, καὶ τὸ συνημμένον
 ἐπιγινώσκει τοῦ πεμπομένου τε καὶ τοῦ πέμποντος· ἂν δὲ
 παρ' ἡμῶν λαμβανόμενον, οἶδε μὲν ἢ Θεόν, ἄληπιον, λη-
 πιά δὲ ἡμῖν τὰ παρ' ἐκείνου χαρίσματα· ἂν δὲ καὶ παρὰ τοῦ
 15 Υἱοῦ ἀκούση πεμπόμενον, διδόμενον, ἐμφυσώμενον, εὐθύς
 καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις συνήσιν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἐκπορεύεται, καθὰ καὶ Γρηγόριος ἐκλαμβάνειν ἀξιοῖ σο-
 φῶς ὁ ἐν θεολογία πολὺς· «ῥα γάρ», φησί, «περὶ τοῦ ἀγίου
 Πνεύματος ταπεινότερα λέγεται, τὸ δίδοσθαι, τὸ σιέλλεσθαι,
 20 τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ δῶρημα, τὸ ἐμφύσημα, εἴτε
 τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνακίεον, ἵνα τὸ
 ἐξ οὗ δειχθῆ», (δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς· αὐτὸς γὰρ ἡ πρώτη
 αἰτία) καὶ μὴ τρεῖς, φησὶν, ἀρχαὶ μεμερισμένα πολυθέως
 παραδεχθῶσιν», ὅπερ αὐτὸς ἔπαυες, μὴ πρὸς τὴν πρώτην
 25 αἰτίαν διὰ τούτων τῶν φωνῶν ἀναγόμενος.

25. Καὶ δύο μὲν σαφῶς κηρύττων οὐκ αἰσχύνῃ ἀρχάς,
 ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δογματίζων ἔχειν
 τὴν ὑπαρξιν, τὴν δὲ τρίτην ἀπ' ὧν λέγεις διδοὺς συνά-
 γεσθαι. Εἰ γὰρ διὰ τὸ πέμπεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ
 30 αὐτοῦ ἐκπορεύεται, πέμπει δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν, οὐχ
 ὡς ἄνθρωπον μόνον ἀλλὰ καὶ ὡς Θεόν, καθάπερ ἀνωτέ-
 ρω δέδεικται, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα ὁ Υἱός τε καὶ τὸ Πνεῦ-

81. Μάρκ. 2, 27 ε.

82. Λόγος 31, 30.

ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον ὥστε κύριος εἶναι τοῦ Σαββάτου ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»²¹. Βλέπεις πόσον ἀπέχει ἡ ἀποστολή τῆς ἐκπορεύσεως; Ὅσον ἀπέχει τῶν χρόνων ἡ αἰδιότης καὶ τῶν κτισμάτων ὁ Θεὸς καὶ τῶν φύσει δούλων ὁ φύσει δεσπότης τῆς κτίσεως.

24. Ὁ μνημένος λοιπὸν ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀληθινούς θεολόγους, ὅταν ἀκούῃ ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐμφυσᾶται δι' ἐμφυσήματος ἐννοεῖ ὅτι σημαίνεται παρὸν καὶ συμφυές εἰς τὸν ἐμφυσῶντα, ὄχι ὁμως ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐμφύσημα, ὥστε ἀναγκαίως νὰ ἔχη τὴν ὑπαρξιν ἐξ ἐκείνου ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχεται τὸ ἐμφύσημα· ἂν δὲ τὸ ἀκούῃ καὶ στελλόμενον, ἐννοεῖ φανερούμενον· ἂν δὲ καὶ διδόμενον, ἀναγνωρίζει καὶ τὴν συνάφειαν τοῦ στελλομένου καὶ τοῦ στέλλοντος· ἂν δὲ λαμβανόμενον ἀπὸ ἡμᾶς, γνωρίζει ὅτι καθ' ὅσον εἶναι Θεὸς εἶναι ἀληπτον, ληπτὰ δὲ ἀπὸ ἡμᾶς τὰ χάρισμα ἀπὸ ἐκεῖνο· ἂν δὲ ἀκούσῃ στελλόμενον καὶ ἀπὸ τὸν Υἱόν, διδόμενον, ἐμφυσώμενον, εὐθύς μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀντιλαμβάνεται καὶ τοῦτο, ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, καθὼς ἀπαιτεῖ σοφῶς νὰ ἐκλαμβάνωμεν καὶ ὁ μέγας εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος λέγει, «ὅσα περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος λέγονται ταπεινότερα, τὸ διδασθαι, τὸ στέλλεσθαι, τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ δώρημα, τὸ ἐμφύσημα, καὶ πᾶν ἄλλο παρόμοιον, πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, διὰ νὰ δειχθῆ τὸ πρόσωπον ἐκ τοῦ ὁποῖου» (δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, διότι αὐτὸς εἶναι ἡ πρώτη αἰτία) «καὶ διὰ νὰ μὴ γίνουιν δεκταὶ τρεῖς ἀρχαὶ διαχωριζόμεναι πολυθειστικῶς»²². Τοῦτο ἐπαθεὶς ἐσὺ, ἐφ' ὅσον διὰ τῶν ὄρων τούτων δὲν ἀνάγεσαι εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν.

25. Καὶ δὲν αἰσχύνεσαι νὰ κηρύττης σαφῶς δύο ἀρχάς, δογματίζων ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν δὲ τρίτην ἀφήνων νὰ συναχθῆ ἀπὸ ὅσα λέγεις. Ἐάν πράγματι διὰ τὸ ὅτι πέμπεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται καὶ ἐξ αὐτοῦ, πέμπει δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν, ὄχι μόνον ὡς ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεόν, ὅπως ἔχει δειχθῆ ἄνωτέρω, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα στέλλον ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ὁ χρυ-

μα, ὡς ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο, «Κύριος ἀπέστιαλέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ», ἐξεδέξατο, ἰδοὺ σοὶ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀρχή, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἢ γεννᾶται ἢ ἐκ-
5 πορεύεται.

Παρόημι γὰρ τὸν Πατέρα λέγειν, κἂν ἐκ τῆς λαινικῆς καινοφωνίας καὶ τοῦτι' ἐκβαίῃ, τὸ περιὸν τῆς ὑπερβολῆς εὐλαβούμενος. Ἴδοι δ' ἄν τις οὐδὲ τ' ἄλλα τῶν ἐκβαίνοντων αὐτῶν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπερβολὴν ἀπολείπον-
10 τα· καὶ γὰρ δι' ἀλλήλων ἀναιρούμενα δείκνυται, εἰ διὰ τῆς ἀποσιολῆς νοήσαιμεν τὴν ἐκπόρευσιν ἢ τὴν γέννησιν. Εἰ γὰρ ταῦτα κατὰ τὴν ἀποσιολήν, ἐκάτερον λοιπὸν τούτων οὐχ ὑπάρξεώς ἐστι τρόπος, κἂν προαιώνια ἦ· εἰ δὲ κατὰ τὴν πρὸ αἰώνων ἐκπόρευσιν τε καὶ γέννησιν τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀπο-
15 σιολὴν νοήσαιμεν, ἀποσιολὴ τις πρὸς ἡμᾶς ἄχρονος καὶ αἰ-
διος ἢ χρονικὴ τις ὑπαρξίς ἔσται τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
ματος.

Ἐπισηῶσαι δὲ καὶ τοῦτο χρὴ τὸν συνειδὸν ἀκροαιτήν, ὡς ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος τοῖς περὶ τοῦ Πνεύ-
20 ματος ταπεινότερον λεγομένοις καὶ τὸ ἀποσιέλλεσθαι συνη-
ρίθμησε· τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα ἐστίν.
«Εἰ γὰρ μέγα τῷ Πατρὶ τὸ μηδαμόθεν ὀρμαῖσθαι, οὐκ ἔ-
λαιον τῷ Πνεύματι τὸ ἐκ τοιούτου Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι». Οὐκ ἄρα ταῦτ' ἀποσιολὴ καὶ ἐκπόρευσις. Ἡ μὲν γὰρ ἀπο-
25 σιολὴ τῆς πρὸς ἡμᾶς συγκαταβάσεως ἐκφαίνει τὴν πρόθε-
σιν· ἢ δὲ ἐκπόρευσις τῆς καθ' ἑαυτὸ παρὰ Πατρὸς ὑπάρξε-
ως τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὄνομα. Καὶ ἡ μὲν ἔστι, καθ' ἣν ἡμεῖς τοῦ εἶναι μετέσχομεν· ἢ δὲ παρόητοι τὸ φύσει συνημμένον ὁμοιζμῶς πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ κατὰ μόνην ὑπό-
30 σιασιν διαφέρον αὐτοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα ἄγιον.

26. Σὺ δὲ τὸ μεμερισμένον ἐκ τῶν λόγων σοὶ συμβαί-
νον βλέπων διὰ τὰς οὐκ καινοσημίας καὶ ἤδη σε μερίζον Θεοῦ (τί γὰρ τὸ προσεχὲς καὶ πόρρω ἢ ἐγγὺς μερισμοῦ;)

83. Ἦσ. 48, 13. Ἰω. Χρυσοστόμου (ψευδεπιγρ.), Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 11, PG 52, 826.

84. Λόγος 29, 11.

σοῦς θεολόγος Ἰωάννης ἐξηγῶν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο, «ὁ Κύριος μὲ ἀπέστειλε καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ»²⁸, ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀποψίν σου καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀρχή, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται.

Παραλείπω πράγματι νὰ ἀναφέρω τὸν Πατέρα, ἔστω καὶ ἂν ἀπὸ τὴν λατινικὴν καινοφωνίαν καὶ τοῦτο συναγεται, φοβούμενος τὸ μέγεθος τῆς ὑπερβολῆς. Θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ ἴδῃ κανεὶς ὅτι δὲν στεροῦνται τῆς πρὸς τὸ κακὸν ὑπερβολῆς καὶ τὰ ἄλλα συναγόμενα ἄτοπα· διότι ἀποδεικνύεται ὅτι ἀλληλοσυναιροῦνται, ἐὰν διὰ τῆς ἀποστολῆς ἐννοήσωμεν τὴν ἐκπόρευσιν ἢ τὴν γέννησιν. Ἐὰν πράγματι κατὰ τὴν ἀποστολὴν νοήσωμεν ταῦτα τότε ἐκάτερον τούτων δὲν εἶναι τρόπος ὑπόρξεως, ἔστω καὶ ἂν εἶναι προαιώνια· ἐὰν δὲ κατὰ τὴν προαιωνίαν ἐκπόρευσιν καὶ γέννησιν νοήσωμεν τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀποστολὴν, τότε θὰ εἶναι ἀποστολή πρὸς ἡμᾶς ἀχρονος καὶ αἰδίου παρὰ χρονικὴ ὑπαρξίς τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος.

Πρέπει δὲ ὁ συνετὸς ἀκροατὴς νὰ προσέξῃ καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος συνηρίθμησε καὶ τὸ ἀποστέλλεσθαι εἰς τὰ περὶ τοῦ Πνεύματος ταπεινότερα λεγόμενα· τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι εἶναι μέγα καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέγα. «Ἐὰν πράγματι εἶναι μέγα διὰ τὸν Πατέρα τὸ νὰ μὴ ὀρμᾶται ἀπὸ πουθενά, δὲν εἶναι μικρότερον διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ νὰ ἐκπορεύεται ἐκ τοιοῦτου Πατρὸς»²⁹. Δὲν εἶναι ἄρα τὸ ἴδιον ἀποστολή καὶ ἐκπόρευσις. Διότι ἡ μὲν ἀποστολή φανερώνει τὴν πρόθεσιν τῆς πρὸς ἡμᾶς συγκαταβάσεως· ἡ δὲ ἐκπόρευσις εἶναι ὄνομα τῆς καθ' ἑαυτὸ ἀπὸ τὸν Πατέρα ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος. Καὶ ἡ μὲν μία εἶναι αὕτη κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς μετελόβομεν τὸ εὖ εἶναι, ἡ δὲ ἄλλη παριστᾷ τὸ φύσει συνημμένον ὁμοτίμως πρὸς τὸν Πατέρα ἅγιον Πνεῦμα, τὸ κατὰ τὴν ὑπόστασιν μόνον διαφέρον αὐτοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ.

28. Σὺ δέ, βλέπων ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν καινοτομιῶν σου ἀπὸ τοὺς λόγους σου ἀκολουθεῖ τὸ μεμερισμένον καὶ ἤδη μερίζον σε ἀπὸ τὸν Θεόν (διότι τί διαφορὰ ὑπάρχει μετα-

ἴν' οὖν δ' κατασκευάζεις αὐθις ἐκφύγης, πολὺ ἰὸ μέσον ἐν-
 τίκεις ταῖς θεολογίαις ταῖς σαῖς. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐωράκι-
 μεν ἐν τοῖς Πνεύματι γράφουσι Θεοῦ μυστήρια καὶ πιστεύο-
 μεν καὶ κηρύττομεν ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα δι' ἀλλήλων ἀμι-
 5 γῶς χωροῦντα καὶ οὐ μᾶλλον πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἢ πρὸς
 ἀλληλα ἔχοντα. Εἰ δὲ πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἔχει ἀδιασιάτως τε
 καὶ ἀμέσως — πῶς γὰρ οὐ; — πῶς ἐμέσως ἔξει πρὸς ἀλληλα;
 "Οἷαν δὲ τὴν αἰτίαν ζητῶμεν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καὶ
 ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἀλληλα σχέσεως καὶ τῆς ὑπερβαλ-
 10 λούσης συμφυίας καὶ τῆς ἀπερινοήτου τε καὶ ἀφθέγκτου
 περιχωρήσεως, αὐτὸν αὐθις εὐρίσκομεν καὶ κηρύττομεν τὸν
 Πατέρα, αὐτὸν ἔνωσιν, αὐτὸν σύνδεσμον, αὐτὸν καὶ Παιέ-
 ρα καὶ προβολέα καὶ συνοχέα γινώσκοντες τοῦ γεννήματός
 τε καὶ τοῦ προβλήματος· καὶ οὕτω μέσον καὶ ἀρχὴν αὐτῶν
 15 ἐκεῖνον τιθέμεθα.

Παρ' οὗτου δ' ἂν αὐτῶν, Υἱοῦ λέγω καὶ Πνεύματος,
 οἰκονομικῶς ἡμῖν ἴδωμεν τὸν ἕτερον παράκλητον φανερού-
 μενον, αὐτίκα διὰ τοῦτου πρὸς τὴν πρώτην καὶ μόνην ἀρ-
 χὴν ἀναγόμεθα· πέμπων γὰρ ἢ διδούς ἰὸ Πνεῦμα δ' Υἱός,
 20 πόθεν τοῦτι ἔχει, διὸ μὴ παρὰ τῆς πρώτης καὶ μόνης ἀρ-
 χῆς; Οὐκοῦν οὕτω πέμπει τε καὶ δίδωσιν, ὡς ἔχων ὑφι-
 σιάμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς συνεκπορεύων καὶ
 συνφυσιῶν· καὶ πέμπων καὶ διδούς, τοῦτι αὐτὸ δείκνυσιν
 ἡμῖν, ὡς ἐμοῦ μὲν ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἐξ ἐμοῦ.

25 27. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ καὶ ὄντως μέ-
 γας Ἀθανάσιος ἐγνωσας, μᾶλλον δὲ φωτισθεὶς, καὶ ἡμῖν
 τῷ λόγῳ διαπορθμεύσας ἰὸ φῶς, ἐν μιᾷ τῶν Πρὸς Σε-
 ραπίωνι ἐπιστολῶν «ἐνὸς ὄντος», φησί, «τοῦ Υἱοῦ, τοῦ ζῶν-
 τος Λόγου», μίαν εἶναι δεῖ καὶ πλήρη τὴν ἀγιαστικὴν καὶ
 30 φωτιστικὴν ζωὴν, οὕσαν ἐνέργειαν καὶ δωρεὰν αὐτοῦ· ἥτις
 γε ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ
 Λόγου τοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκλάμπει καὶ ἀποσιέλλεται. Ὅτιω

Ἐὐ τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ μακρὰν ἢ πλησίον μερισμοῦ;), διὰ τὴν ἐκφύγην λοιπὸν πάλιν ὅ,τι κατασκευάζεις, δημιουργεῖς πολὺ τὸ ἐνδιάμεσον μετὰ τὰς θεολογίας σου. Ἡμεῖς δὲ εἰς αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι γράφουν ἐν πνεύματι ἔχομεν ἴδει Θεοῦ μυστήρια καὶ πιστεύομεν καὶ κηρύττομεν ὅτι εὐρισκόμενα ἐντὸς ἀλλήλων χωρῶν διὰ μέσου ἀλλήλων ἀμιγῶς καὶ δὲν ἔχουν πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον περισσότερον ἀπὸ ὅσων πρὸς ἄλληλα. Ἐάν δὲ ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸ ἔχη ἀδιαστάτως καὶ ἀμέσως — διότι πῶς ὄχι; —, πῶς θὰ ἔχουν ἐμέσως πρὸς ἄλληλα; Ὅταν δὲ ζητοῦμεν τὴν αἰτίαν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἄλληλα σχέσεως καὶ τῆς ὑπερβατικῆς συμφυΐας καὶ τῆς ἀκαταλήπτου καὶ ἀφράστου περιχωρήσεως, εὐρισκόμεν πάλιν καὶ κηρύττομεν τὸν ἴδιον τὸν Πατέρα, γνωρίζοντες αὐτὸν ἑνωσιν, αὐτὸν σύνδεσμον, αὐτὸν Πατέρα καὶ προβολέα καὶ συνοχέα τοῦ γεννήματος καὶ τοῦ προβλήματος· καὶ οὕτω μέσον καὶ ἀρχὴν αὐτῶν ἐκείνον θέτομεν.

Ἀπὸ ὁποῖον δὲ ἐξ αὐτῶν, δηλαδὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ἴδωμεν νὰ φανερώνηται εἰς ἡμᾶς οἰκονομικῶς ὁ ἄλλος Παράκλητος, ἀμέσως δι' αὐτοῦ ἀναγόμεθα εἰς τὴν πρώτην καὶ μόνην ἀρχὴν· διότι στέλλων ἢ δίδων τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱός, ἀπὸ ποῦ ἔχει τοῦτο, ἂν ὄχι ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ μόνην ἀρχὴν; Ἐπομένως στέλλει καὶ δίδει οὕτως, ὡς ἔχων αὐτὸ ὑφιστάμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ὄχι ὡς συνεκπορεύων ὁ ἴδιος καὶ φέρων εἰς ὑπαρξιν· καὶ στέλλων καὶ δίδων δεικνύει εἰς ἡμᾶς ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι, εἶναι μὲν ἰδικόν μου, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὄχι ἐξ ἐμοῦ.

27. Τοῦτο δὲ ἐννοήσας καὶ ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ, καὶ πράγματι μέγας Ἀθανάσιος, μᾶλλον δὲ φωτισθεὶς καὶ μεταβιβάσας εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ λόγου τὸ φῶς, λέγει εἰς μίαν ἀπὸ τὰς Πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολάς· «ἀφοῦ εἰς εἶναι ὁ Υἱός, ὁ ζῶν Λόγος, μία πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁλόκληρος ἡ ἁγιαστικὴ καὶ φωτιστικὴ ζωὴ, ὡς ἐνέργεια καὶ δωρεὰ αὐτοῦ· αὕτη δὲ λέγεται ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ προερχομένου ἐκ Πατρὸς. Διότι τόσοσιν ἠγάπησεν ὁ Θεός

γὰρ ὁ Θεὸς ἠγάπησε τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν
 μονογενῆ ἔδωκεν, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἀποσιέλλει». Του-
 το γὰρ αὐτὸ ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ παρὰ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπω-
 νόμου Γρηγορίου μικρὸν καὶ ἀνωτέρω εἰρημένον, ὡς ὁ τι
 5 ἂν περὶ τοῦ θείου Πνεύματος ταπεινότερον λέγεται, τὸ χά-
 ρισμα, τὸ δῶρημα, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπὶ τὴν πρῶ-
 τὴν αἰτίαν ἀνακτιέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ. Εἰπὼν γὰρ ὁ μέ-
 γας ἐνιαυθοῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ταπεινότερον δωρεὰν καὶ
 ἐνέργειαν τοῦ Λόγου, καὶ δείξας ὡς οὐχὶ περὶ τῆς ὑπάρ-
 10 ξεως οὐδὲ περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶ τοῦ Πνεύματος ὁ Λό-
 γος (ἢ γὰρ ἐνέργεια ἐνεργεῖται μᾶλλον ἢ ἐνεργεῖ, τὸ δὲ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρεκτικὸν καὶ μεταδοτικὸν ὑπάρχει τῶν
 αὐτοῦ δωρεῶν) σαφῶς οὖν ἐμφήνας ὡς οὐχὶ περὶ τῆς προ-
 αίωνίου λέγει ἐκπορεύσεως, ἐπήγαγεν, διὸ «παρὰ τοῦ Λό-
 15 γου τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκλάμπει καὶ ἀποσιέλλεται».

28. Τί δὴ, διὰ τοῦ ἐκλάμπειν καὶ ἀποσιέλλεσθαι παρὰ
 τοῦ Λόγου νοοῦμεν διὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται; Ἄπαγε, φη-
 οῖν, ὡς πορρωτάτω βάλλεις τοῦ σκοποῦ ἄλλ' ὅτι ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορεύεται νοοῦμεν καὶ λέγομεν, ἐπεὶ παρὰ τοῦ
 20 Υἱοῦ δίδονται τε καὶ ἀποσιέλλεται. Ἐχων γὰρ ἐκεῖθεν πρὸ
 αἰῶνων συνυφαισῶς ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, νῦν πρὸς
 ἡμᾶς καὶ ἀποσιέλλει καὶ δίδωσιν. Ἐπεὶ δὲ ἡ δόσις ἔλλαμ-
 πις (καὶ τοῦτ' ἴσασιν οἱ μεμνημένοι, ὅσοι λαμπρότητα Θεοῦ
 καὶ εἶδον καὶ ἔπαθον, ὅσοι τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου εἶδον
 25 «ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός», ὅσοι τῶ φωτὶ τῆς θεότητος
 ἐπὶ τοῦ ὄρους περιηγάσθησαν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ οἱ τού-
 τοις ἀσφαλῶς πιστεύσαντες) ἐπεὶ οὖν ἡ δόσις ἔλλαμπις,
 ἀπὸ τοῦ παρὰ τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι τε καὶ ἀποσιέλλεσθαι,
 παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπειν ἔφη καὶ ἀποσιέλλεσθαι. Καὶ τοῦτ'
 30 ἔτι σαφέστερον δείκνυσιν ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου
 «ὃ μὲν γὰρ Θεὸς καὶ Πατήρ», φησί, «τὸν Υἱὸν ἔδωκεν ὑ-
 πὲρ ἡμῶν· ὁ δὲ Υἱός, τὸ Πνεῦμα».

85. Ἰω. 3, 18.

86. Ἐπιστολὴ πρὸς Σερραπίωνα 1, 20.

87. Ἰω. 1, 14.

88. Ἀθανασίου, Πρὸς Σερραπίωνα 1, 20.

τὸν κόσμον, ὥστε ἔδωκε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ⁸⁵, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἀποστέλλει»⁸⁶. Τοῦτο δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει λεχθῆ ὀλίγον ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ ἐπωνύμου τῆς θεολογίας Γρηγορίου, ὅτι πᾶν ὅ,τι λέγεται ταπεινότερον περὶ τοῦ θείου Πνεύματος, τὸ χάρισμα, τὸ δῶρημα καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο παρόμοιον, πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, διὰ νὰ δειχθῆ τὸ πρόσωπον ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκπορεύεται. Ὁ μέγας οὗτος, ἀφοῦ εἶπεν ἔδῶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταπεινότερον δωρεάν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Λόγου καὶ ἀφοῦ ἔδειξεν ὅτι ἔδῶ δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεως οὔτε περὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος (διότι ἡ ἐνέργεια ἐνεργεῖται μᾶλλον παρὰ ἐνεργεῖ, τὸ δὲ Πνεῦμα εἶναι μόνον τῶν ἐνεργούντων, ἀλλ' ὄχι καὶ τῶν ἐνεργουμένων, καὶ ἡ δωρεὰ δίδεται, ἀλλὰ δὲν δίδει αὐτῆ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι παρεκτικόν καὶ μεταδοτικὸν τῶν δωρεῶν αὐτοῦ)· ἀφοῦ λοιπὸν ἐφάνερωσε σαφῶς ὅτι δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς προαιωνίου ἐκπορεύσεως, προσέθεσεν ὅτι «ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς».

28. Τί λοιπὸν; Διὰ τοῦ ἐκλάμπειν καὶ ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ Λόγου ἐννοοῦμεν ὅτι ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ; Ἄπαγε, λέγει, διότι βάλλεις πολὺ μακρὰν τοῦ στόχου. Ἐννοοῦμεν καὶ λέγομεν ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Υἱοῦ δίδεται καὶ ἀποστέλλεται. Ὁ Υἱός, ἔχων ἀπὸ ἐκεῖ συνυπάρχον πρὸ αἰώνων τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τώρα τὸ ἀποστέλλει καὶ τὸ δίδει πρὸς ἡμᾶς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δόσις εἶναι ἔλλαμψις (καὶ τοῦτο γνωρίζουν οἱ μυημένοι, ὅσοι εἶδον καὶ ἔπαθον λαμπρότητα Θεοῦ, ὅσοι εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου «ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς»⁸⁷, ὅσοι περιηυγάσθησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους μὲ τὸ φῶς τῆς θεότητος, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτοὺς σταθερῶς), ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ δόσις εἶναι ἔλλαμψις, ἀντὶ τοῦ δίδεσθαι καὶ ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ, εἶπεν ἐκλάμπειν καὶ ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο δεικνύει ἀκόμη σαφέστερα μὲ τὴν κατασκευὴν τῆς φράσεως· διότι λέγει, «ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ ἔδωκε τὸν Υἱὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα»⁸⁸.

Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ
 τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας δόσις ἢ ἀποσιολὴ γέννησις οὐκ
 ἔστι, πολλοῦ γε ἂν δῆ πον δέοι καὶ ἀπείρου εἶναι ἢ προ-
 αιώνιος, οὕτως οὐδ' ἢ παρὰ τοῦ Υἱοῦ δόσις τοῦ ἁγίου
 5 Πνεύματος ἢ ἀποσιολὴ ἐκπύρευσίς ἐστι, πόσω γε μᾶλλον
 καὶ ὑπὲρ τὸ πόσω ἢ πρὸ τῶν αἰώνων παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐ
 γενομένη, ἅπαγε, ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτων οὐσα καὶ τῷ Πατρὶ
 συνάναρχος.

Ἐἴ' ἔχει τις λέγειν διὰ τὴν ἀποσιολὴν ὡς ἐκ τοῦ Πα-
 10 τρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ
 ἔγωγε οἶμαι, εἰ μὴ σαφῶς ἐθέλει θεομαχεῖν. Ἄλλὰ καὶ αὐ-
 τοῦ, φησί, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ ἴδιον αὐτοῦ λέγεται.
 «Ἐξάπεσειλε γὰρ ὁ Θεός», φησὶν ὁ ἀπόσιολος, «τὸ Πνεῦ-
 μα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κρᾶζον· ἀβδά,
 15 ὁ Πατήρ».

29. Ὑπέρευγε· τὴν ἑξ' γὰρ ἀφείς, σύγε δε τίς ποι'
 εἰ δὲ πρόσφορος ἀντικείμενος, τὸ αὐτοῦ νῦν ἡμῖν προβάλλη
 ταύτης χωρὶς· ἢ σοι κακὸν τοῦ αὐτοῦ τὸ ἐξ αὐτοῦ νοεῖται τε
 καὶ κατασκευάζεται, τῷ διαλεκτικῷ τῶν ἀπερινοήτων; Εἰ-
 20 πὲ δὴ μοι, καὶ σὺ αὐτὸς οὐ σαυτοῦ; Τοῦτό γε, οἶμαι, ἀπο-
 δράσεις ἡμῶν. Οὐ γὰρ ἔοικας μοι ἀκοῦσαι τοῦ λέγοντος,
 «γενοῦ σεαυτοῦ ἄνθρωπε». Εἰ γὰρ ἤκουσας καὶ ὑπήκουσας,
 ἔσπεργες ἂν τὰ παραδεδομένα περὶ Θεοῦ καὶ τοῖς ὑπὲρ ἄν-
 θρωπον καὶ λόγοις καὶ πράγμασι, καὶ ταῦτα καινοτομῶν,
 25 ἤκιστα ἐπεχείρησας. Ἄλλ' εἰ δὲ ἄνθρωπος ἑαυτοῦ, οὐκοῦν
 ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ κατὰ σέ. Τὸν Υἱὸν δὲ τοῦ Πνεύ-
 ματος πῶς οὐ λέγομεν, φησὶν, εἰκότως· δόξαι γὰρ ἂν Πα-
 τὴρ τὸ Πνεῦμα, τοῦ Υἱοῦ συνεισάγοντος τῇ διανοίᾳ τὸν
 Πατέρα· διὰ τοῦτο τοίνυν Υἱὸν μὲν Πνεύματος οὐ λέγο-
 30 μεν, ἵνα μὴ δόξη ἐκ τοῦ Πνεύματος, Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα λέ-
 γομεν, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα γὰρ
 αὐτοῦ λέγεται, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν αὐτῷ ὄν.

89. Γαλ. 4, 6.

90. Σοφοκλέους, Φιλοκτήτης 950.

Ἄλλὰ βεβαίως, ὅπως ἡ δόσις ἢ ἀποστολή τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου δέν εἶναι γέννησις, πολὺ περισσότερον μάλιστα ἢ προαιώνιος γέννησις, οὕτως οὔτε ἡ παρὰ τοῦ Υἱοῦ δόσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ ἀποστολή εἶναι ἐκπόρευσις, πολὺ περισσότερον μάλιστα ἢ πρὸ τῶν αἰώνων, ὄχι γενομένη, ἄπαγε, ἐκπόρευσις, ὁλλὰ καὶ πρὸ τούτων ὑπάρχουσα καὶ συνάναρχος μετὸν Πατέρα.

Δύναται λοιπὸν νὰ λέγη κανεὶς ἀκόμη ἐξ αἰτίας τῆς ἀποστολῆς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ; Ἐγὼ δέν τὸ νομίζω, ἐκτός ἐόν θέλησασῶς νὰ θεομαχῇ. Ἄλλὰ, λέγει, τὸ Πνεῦμα λέγεται καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἰδικόν του. «Διότι ἐξαπέστειλεν ὁ Θεός, λέγει ὁ ἀπόστολος, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας μας, κρᾶζον, ἀββά, ὁ Πατήρ»⁹⁹.

29. Ὑπέρευγε· διότι σύ, ὅποιος καὶ ἂν εἶσαι ὁ πρόσφατος ἀντίθετος, ἀφήσας τὴν πρόθεσιν ἐξ, προβάλλεις τὴν ἀποψίν σου χωρὶς αὐτήν. Ἡ μήπως ἀπὸ σέ τὸν διαλεκτικὸν τῶν ὀπερινοήτων νοεῖται καὶ κατασκευάζεται ἀπὸ τὸ αὐτοῦ τὸ ἐξ αὐτοῦ; Εἶπέ μου λοιπὸν, καὶ σύ ὁ ἴδιος δέν εἶσαι σεαυτοῦ; Κατὰ τοῦτο, νομίζω, θὰ ἐκφύγῃς ἀπὸ ἡμᾶς. Πράγματι δέν μοῦ φαίνεται ὅτι ἤκουσες τὸν λέγοντα, «γίνε τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἄνθρωπε»¹⁰⁰. Διότι, ἂν ἤκουσες καὶ ὑπήκουσες, θὰ ἔστεργες τὸ παραδεδομένα περὶ Θεοῦ καὶ δέν θὰ ἐπεχείρεις νὰ τὰ ἀμφισβητήσῃς τὸ ὑπὲρ ἀνθρωπὸν με λόγους καὶ πράγματα, καὶ μάλιστα καινοτομῶν. Ἄλλ' ἂν ὁ ἀνθρωπος ἦτο ἑαυτοῦ, τότε ὁ ἀνθρωπος θὰ ἦτο ἐξ ἑαυτοῦ κατὰ σέ. Πῶς δέ δέν λέγομεν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, λέγει, εἶναι εὐλογον· διότι θὰ ἐφαίνετο Πατήρ τὸ Πνεῦμα, καθὼς καὶ ὁ Υἱός θὰ συνεισηγεν εἰς τὴν σκέψιν τὸν Πατέρα. Διὰ τοῦτο λοιπὸν Υἱόν μὲν Πνεύματος δέν λέγομεν, διὰ νὰ μὴ φανῇ ἐκ τοῦ Πνεύματος, Υἱοῦ δέ Πνεῦμα λέγομεν, ἀλλ' ὄχι διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· διότι λέγεται Πνεῦμα αὐτοῦ, ὄχι ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον.

Καὶ τοῦτο διδάσκου παρὰ τοῦ ἀποστολόλου, «οὐδεὶς οἶδε, λέγοντις, τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ»· ὡς οὖν Πνεῦμα μὲν ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄν, οὐ-
 5 τω καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα καλεῖται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ Υἱῷ φυσικῶς ἐξ αἰδίου ὄν καὶ τὰς ἀφύκτους δοκούσας σοι τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκας διαφεῦγον.

Ἐκ διαιρέσεως γὰρ ὁ λατινικῶς φρονῶν συλλογιζόμε-
 10 νός φησιν «ἐπεὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, ἢ ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενόν ἐστιν ἢ ὡς δημούσιον ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ ὡς μὲν χορηγούμενον οὐκ ἔστι προαιωνίως μὲν γὰρ ὑπάρχει τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, τὸ δὲ χορηγεῖσθαι ὑστερογενές. Οὐδ' ὡς δημούσιον λέγοιτο γὰρ ἂν καὶ ὁ Υἱὸς
 15 τοῦ Πνεύματος. Δεῖπται τοίνυν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τε καὶ λέγεσθαι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον». Τί οὖν, ἐάνπερ ἀναφανῆ τι ταύτης τῆς διαιρέσεως ἐκτός, καθ' ὃ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοιτ' ἂν, οὐχ ὁ ἐκ διαιρέσεως οὐτός σοι καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμὸς ἀσυλλόγιστος τὸ παράπαν γέ-
 20 νοιτ' ἂν;

Ἔστι γὰρ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὡς ἐξ αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν Υἱῷ φυσικῶς ὑπάρχον καὶ ἀναπαυόμενον καὶ διὰ τοῦτο Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγεται, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγεται. Καὶ ὁ νοῦς γὰρ τοῦ
 25 ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ γενόμενος καὶ ἐν αὐτῷ ὑπάρχων, δηλονότι τῷ ἀνθρώπῳ· καὶ νοῦς μὲν ἀνθρώπου λέγεται, ἀνθρώπος δὲ τοῦ νοῦ οὐ λέγεται· ἀλλ' οὐδ' ἐξ ἀνθρώπου λέγεται ὁ νοῦς, ὃ γε κατ' οὐσίαν οὐ γὰρ δὴ περὶ ἐνεργείας νῦν ὁ λόγος. Οὐκ ἄρα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ
 30 τὴν χάριν εἴλης Πνεῦμα καὶ τὴν ἐνέργειαν· καὶ τὸν νοῦν γὰρ, διὰ τὴν ἐνέργειαν σημαίνει τοῦνομα, φαίης ἂν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκφαινόμενόν τε καὶ μεταδιδόμενον.

30. Ἴδου δ' ἂν τις τοὺς θεολόγους καὶ νοῦν λέγοντας εἶναι Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ γὰρ θεῖος Κύριλλος

Καί τοῦτο διδόντες ἀπό τόν ἀπόστολον, ὁ ὁποῖος λέγει, «κάνεις δέν γνωρίζει τά τοῦ ἀνθρώπου, εἰμή τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τό ὑπόρχον εἰς αὐτόν»³¹. Ὅπως λοιπόν πνεῦμα μέν ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὄχι ὡς προερχόμενον ἀπό τόν ἀνθρωπον, ἀλλ' ὡς εὐριοκόμενον εἰς τόν ἀνθρωπον, οὕτω καί τό θεῖον Πνεῦμα καλεῖται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὄχι ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ προερχόμενον, ἀλλ' ὡς ὑπάρχον εἰς τόν Υἱόν φυσικῶς ἐξ αἰδιότητος καί διαφεῦγον τάς ἀνάγκας τῶν συλλογισμῶν αἱ ὁποῖαι σοῦ φαίνονται ἀναπόφευκτοι.

Πράγματι ὁ λατινόφων συλλογιζόμενος κατά διαίρεσιν λέγει· «ἐπειδή τό Πνεῦμα εἶναι τοῦ Υἱοῦ, εἶναι ἢ ὡς χορηγούμενον δι' αὐτοῦ ἢ ὡς ὁμοούσιον ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον. Καί ὡς χορηγούμενον μέν δέν εἶναι· διότι τό μέν Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχει προαιωνίως, ἡ δέ χορηγησις εἶναι κάτι τό ὑστερογενές. Οὔτε ὡς ὁμοούσιον· διότι θά ἐλέγετο καί ὁ Υἱός τοῦ Πνεύματος. Ὑπολείπεται λοιπόν τό Πνεῦμα νά εἶναι καί νά λέγεται τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ». Τί λοιπόν; Ἄν φανῆ κάτι ἐξω ἀπό αὐτήν τήν διαίρεσιν, κατά τό ὁποῖον τό Πνεῦμα θά ἐλέγετο τοῦ Υἱοῦ, αὐτός ὁ ἐκ διαιρέσεως καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμός δέν θά ἐγένετο ἐντελῶς ἀσυλλόγιστος;

Εἶναι πράγματι τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ αἰώνων καί εἰς αἰῶνας ἐκ τοῦ Πατρὸς καί ὑπάρχον φυσικῶς εἰς τόν Υἱόν καί ἀναπαυόμενον· καί διὰ τοῦτο λέγεται μέν Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, δέν λέγεται δέ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καί ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει δημιουργηθῆ καί εἰς αὐτόν ὑπάρχει, δηλαδή εἰς τόν ἀνθρωπον· καί νοῦς μέν ἀνθρώπου λέγεται, ἀνθρωπος δέ τοῦ νοῦ δέν λέγεται· ἀλλά οὔτε ἐξ ἀνθρώπου λέγεται ὁ νοῦς, βεβαίως ὡς πρός τήν οὐσίαν, διότι τώρα δέν γίνεται λόγος περί ἐνεργείας. Ἄρα τό Πνεῦμα δέν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐκτός ἐάν Πνεῦμα εἴπῃς τήν χάριν καί τήν ἐνέργειαν· διότι καί τόν νοῦν, δταν ἡ λέξις σημαῖν τήν ἐνέργειαν, θά τόν ἔλεγεσ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκφαινόμενον καί μεταδιδόμενον.

30. Θά ἡδύνατο δέ νά ἴδῃ κανείς τοὺς θεολόγους καί ἐχέφρονας νά λέγουν ὅτι τό ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Χρι-

ἐν τειάριω κεφαλαίῳ τῶν Θησαυρῶν φησιν, «ὅτι νοῦς ὑ-
 πάρχον τοῦ Χριστοῦ, πάντα τὰ ἐν αὐτῷ διαλέγεται τοῖς μα-
 θηταῖς». Καθάπερ οὖν ἐφ' ἡμῶν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐστί
 καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν, καὶ κατ' οὐσίαν μὲν
 5 αὐτοῦ ἐσὶν ὁ νοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, κατ' ἐνέργειαν δὲ
 καὶ αὐτοῦ ἐστί καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 τοῦ Χριστοῦ ἐσὶν ὡς Θεοῦ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέρ-
 γειαν. Ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ
 ἐσὶν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ· κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν καὶ αὐ-
 10 τοῦ ἐσὶν καὶ ἐξ αὐτοῦ. Λατῖνοι δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
 λέγοντες, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ μὲν, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
 δέ, αὐτὴν ἀναιροῦσί τε καὶ ἀθειοῦσι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν
 ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

31. Τὸ μὲν οὖν ἐκ διαιρέσεως συμπέρασμα τοῦ λατινικοῦ
 15 καὶ ὑπόθεσιν συλλογισμοῦ διαλέλνται τελέως καὶ πρὸς τὸ
 μὴ ὄν κεχώρηκε· μᾶλλον δὲ πρὸς ἅπαν τούναντιον. Ἄν δέ τις
 ἴδῃ καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ Λατίνου ἀναιρούμενα, ἵνα ἐξ ἀ-
 νάγκης τὸ ἐν ἀπερίτρεπτον δειχθῆ, τοῖς ἁγίοις τοῦτον ὑπε-
 ται φανερῶς ἀντίθειον «τοῦ γὰρ Υἱοῦ», φησὶν, «ἐστί τε
 20 καὶ λέγεται τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον ἢ
 φαινόμενον (ἐπειδήπερ ἀνάρχως μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ,
 τὸ δὲ χορηγεῖν οὐκ ἄναρχον) οὐδ' ὡς δημοσίου· λέγοιτο γὰρ
 ἂν καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος».

Ἄλλ' ὁ μέγας Βασίλειος, οὗ καὶ ἀκαιάσκενος ἡ ρῆσις
 25 διαφερόντως ἐστὶν ἰσχυριτέρα τῶν λατινικῶν συλλογισμῶν
 τε καὶ διαιρέσεων, οὕτως οὖν ἐν τῷ Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος λόγῳ, «τὸ δι' Υἱοῦ», φησί, «πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα συ-
 φές πεποίηκεν ὁ ἀπόστολος, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό».
 Ὅρθῳ δι' Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται ὡς παρ' αὐτοῦ χο-
 30 ρηγούμενον τε καὶ φαινόμενον; Πνεῦμα μὲν οὖν Υἱοῦ ἀνάρ-
 χως ἐστί τε καὶ λέγεται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ χορηγεῖν ἔχειν
 ἀνάρχως ἔχει ὁ Υἱός· οὐδεμία γὰρ πρόβληψις ἢ ἀφαίρεσις

92. Θησαυροὶ 34, PG 75, 584 C. Εἶναι τὸ κ. 34 καὶ ὄχι 4.

92. Κατ' Εὐνομίου (ψευδ.) 5, PG 29, 733.

93. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 18.

στοῦ· διότι ὁ θεῖος Κύριλλος εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν Θησαυρῶν λέγει «ὅτι ὑπάρχον νοῦς τοῦ Χριστοῦ, διαλέγεται εἰς τοὺς μαθητάς ὅλα τὰ εἰς αὐτόν»²⁸. Ὅπως λοιπὸν εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ νοῦς εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν, καὶ κατ' οὐσίαν μὲν ὁ νοῦς εἶναι αὐτοῦ ἀλλ' ὄχι ἐξ αὐτοῦ, κατ' ἐνέργειαν δὲ καὶ αὐτοῦ εἶναι καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοῦ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν. Ἄλλὰ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν εἶναι αὐτοῦ, ἀλλ' ὄχι ἐξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν καὶ αὐτοῦ εἶναι καὶ ἐξ αὐτοῦ. Οἱ δὲ Λατίνοι, λέγοντες τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ὄχι καὶ τοῦ Υἱοῦ μὲν ὄχι ἐκ τοῦ Υἱοῦ δέ, ἀναιροῦν καὶ ἀθετοῦν τὴν ἴδιαν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

31. Τὸ μὲν συμπέρασμα λοιπὸν ἐκ διαιρέσεως τοῦ λατινικοῦ καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμοῦ διελύθη τελείως καὶ ἀνεχώρησε πρὸς τὴν ἀνυπαρξίαν· μᾶλλον δὲ πρὸς τὸ ἐντελῶς ἀντίθετον. Ἄν δὲ ἴδη κανεῖς καὶ τὰ ἀναιρούμενα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Λατίνον, διὰ νὰ δευχθῆ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐν ἀπερίτρεπτον, θὰ τὸν ἴδη φανερώς ἀντίθετον πρὸς τοὺς ἁγίους· διότι, λέγει, «Τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ὄχι ὡς χορηγούμενον ἢ φαινόμενον δι' αὐτοῦ (ἐπειδὴ βέβαια τὸ μὲν Πνεῦμα εἶναι ἀνάρχως τοῦ Υἱοῦ, ἢ δὲ χορηγήσας δὲν εἶναι ἀναρχος) οὔτε ὡς ὁμοούσιον· διότι τότε θὰ ἐλέγετο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος».

Ἄλλ' ὁ μέγας Βασίλειος, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀπλῆ ρῆσις εἶναι πολὺ ἰσχυροτέρα τῶν λατινικῶν συλλογισμῶν καὶ διαιρέσεων, λέγει εἰς τὴν πραγματείαν Περί ἁγίου Πνεύματος «τὸ ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται δι' Υἱοῦ κατέστησε σαφὲς ὁ ἀπόστολος, ὀνομάσας αὐτὸ Πνεῦμα Υἱοῦ»²⁹. Βλέπεις ὅτι τὸ Πνεῦμα λέγεται Χριστοῦ ὡς χορηγούμενον καὶ φαινόμενον παρ' αὐτοῦ; Πνεῦμα λοιπὸν εἶναι καὶ λέγεται Υἱοῦ ἀνάρχως· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν δύναμιν τῆς χορηγίας ἔχει ὁ Υἱὸς ἀνάρχως· διότι ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει καμμία πρόσληψις

ἐκεῖ, ὡς δ' ὑπὸ χρόνον ὄντα τὰ λαμβάνοντα, χρονικῶς ἔλαβον τὴν χορηγίαν.

Ἄλλὰ καὶ ὡς ὁμοφυῆς καὶ ὁμοούσιον λέγοιτ' ἂν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὡς ὁ αὐτὸς μέγας Βασιλεὺς ἐν τῷ Πρὸς 5 Ἀμφιλόχιον ὀκτωκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ «Πνεῦμα Χριστοῦ», φησί, «λέγεται, ὡς κατὰ τὴν φύσιν ἀκραιωμένον αὐτῷ». Καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῷ Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀγωνιστικῷ φησι λόγῳ· «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡςπερ καὶ οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐ- 10 οῖαν ἐστίν, ὡς μετὰ τοῦ Υἱοῦ οὐσιωδῶς γεννηθέντος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀφράσιως ἐκπορευόμενον»· κἀν τῇ τοῦ Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου ἐξηγήσει, «ὡςπερ», φησί, «ὁ δάκτυλος ἀπήρηται τῆς χειρὸς, οὐκ ἀλλότριος ὢν αὐτῆς, ἀλλ' ἐν αὐτῇ φυσικῶς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ τῆς ὁμοου- 15 οιότητος λόγῳ ουνῆπται μὲν πρὸς ἕνωσιν τῷ Υἱῷ, ἐκ τοῦ Θεοῦ δὲ καὶ Πατρὸς ἐκπορεύεται». Πνεῦμα μὲν οὖν Υἱοῦ καὶ ὡς ὁμοφυῆς λέγοιτ' ἂν· οὐ λέγεται δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ὡς ἂν μὴ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα δόξῃ.

32. Ἐπεισὶ μοι τοιγαροῦν θαυμάζειν τὸ τῆς λατινικῆς πι- 20 ρανοίας ὑπερβάλλον, ἀναλογιζομένῳ διὰ τοῦ Πνεύματος κατὰ τοὺς εἰρημένους πάντας ἰσότιους λεγομένου τοῦ Υἱοῦ, καθ' ἕνα δὲ μόνον οὐδαμῶς, αὐτοὶ πάντας μὲν ἐκείνους δυσσεβῶς ἠγνόησαν τε καὶ ἠθέτησαν, τῷ δὲ μηδαμῶς εἰρημένῳ προσχόντες καὶ τοῦτο δυσσεβῶς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν 25 τὸ Πνεῦμα ἐδογματίσαν, διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Ἄλλ' ἴν' ἐπὶ δευδαίαν ἔδραν σιγηρίξωμεν τοὺς περὶ τούτου λογισμούς, σαφειάτῳ τε καὶ θεοπνεύστῳ λόγῳ τούτους ἐπισημνήμενοι, Ἰωάννην οἶοθα ἰδὼν ἐκ Δαμασκοῦ πρὸσεύσαντα καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην φωτὶ περιανυγάζοντα θεογνωσίας. 30 Οὐχ οὐδὲ ἀριθμητέα φησὶν, «ὡς Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν»; Ἄνα, φησί, «καὶ οὐκ ἔχω λέγειν ὡς οὐχ οὐδὲ οὐδὲ εἰρηκεν, ἀλλ' ἔχω λέγειν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγεται».

94. 11, 20, PG 72, 704 B.

95. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 8.

ἢ ἀφαίρεσις, ὡς εὕρισκόμενα δὲ ὑπὸ χρόνον τὰ λαμβάνοντα, ἔλαβον τὴν χορηγίαν ἐγχρόνως.

Ἄλλὰ καὶ ὡς ὁμοφυές καὶ ὁμοούσιον θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅπως ὁ ἴδιος μέγας Βασιλείος εἰς τὸ δέκατον ὄγδοον κεφάλαιον τῆς πραγματείας Πρὸς Ἀμφιλόχιον λέγει, «Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς ὠκειωμένον μὲ αὐτὸν κατὰ τὴν φύσιν»²⁴. Καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος εἰς τὴν ἀγωνιστικὴν ὁμιλίαν του Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγει· «τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅπως κατ' οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, οὕτω εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρός ἀφράστως μετὰ τοῦ Υἱοῦ, γεννηθέντος οὐσιωδῶς». Καὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου λέγει, «ὅπως ὁ δάκτυλος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν χεῖρα ὄχι ὡς ξένος πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ὡς εὕρισκόμενος εἰς αὐτὴν φυσικῶς, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὸν λόγον τῆς ὁμοουσιότητος εἶναι συνημμένον εἰς ἔνωσιν μὲ τὸν Υἱόν, ἐκπορεύεται δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός»²⁵. Τὸ Πνεῦμα λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὡς ὁμοφυές· δὲν λέγεται δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα.

32. Μοῦ ἔρχεται ἐπομένως νὰ ἀπορῶ διὰ τὴν ὑπερβολικὴν λατινικὴν παράνοιαν, καθὼς ἀναλογίζομαι ὅτι τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ καθ' ὅλους τοὺς λεχθέντας τρόπους, κατὰ ἓνα δὲ μόνον δὲν λέγεται, αὐτοὶ δὲ ἠγνόησαν καὶ ἠθέτησαν ὅλους ἐκείνους δυσσεβῶς, προσέξαντες δὲ εἰς τὸν μὴ λεχθέντα καὶ μάλιστα δυσσεβῶς, ἐδογματίσαν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξίν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ λέγεται τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλὰ διὰ νὰ στηρίξωμεν εἰς βεβαίαν θάσιν τοὺς περὶ τούτου συλλογισμούς, ἐπιβεβαιοῦντες αὐτοὺς μὲ σαφέστατον καὶ θεόπνευστον λόγον, γνωρίζεις τὸν Ἰωάννην τὸν ἐκ Δαμασκοῦ πυρσεύσαντα καὶ περιαιγῶσαντα ὄλην τὴν οἰκουμένην μὲ φῶς θεογνωσίας. Δὲν λέγει αὐτὸς καθαρῶτατα «ὅτι Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ δὲν λέγομεν»²⁶; Ἄναι, ἀπαντᾷ, καὶ δὲν ἔχω νὰ εἶπω ὅτι οὗτος δὲν εἶπεν οὕτω, ἀλλ' ἔχω νὰ εἶπω ὅτι δὲν λέγεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον».

Βαβαί· ἔσι δέ σοι καὶ ἄλλο αἴτιον ἐπὶ τῆς θεότητος, εἰ μὴ τὸ πρῶτον; Τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῶν τῶν δεδημιουργημένων τοῖς πατράσιν εἴρηται καὶ οὕτως ἔχει λόγον τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ αἰτίου, ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὄντων 5 συναϊτίων. Διὸ καὶ προκαταρκτικὸν τὸν Πατέρα αἴτιον ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος. Ὡσπερ δὲ Πατὴρ μὲν ἔσι κυρίως τοῦ μονογενοῦς, λέγεται δὲ καὶ ἡμῶν τῶν μὴ γεγεννημένων ἀλλὰ δεδημιουργημένων ὑπ' αὐτοῦ, οὕτω πάλιν πρῶτον αἴτιον δι' ἡμᾶς κυρίως· λέγεται δὲ καὶ παρὰ τῶν 10 θεολόγων, ὡς δευτικὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, ἀλλ' οὐχ ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ συναϊτίου ὄντος ἐπὶ τῆς θεότητος.

33. Οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀνάρχου τοίνυν Πνεύματος τὸ προκαταρκτικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐσχηκότων τὴν χρονικὴν ἀρχὴν, ἐφ' ὧν καὶ ὁ Υἱός 15 ὅς τῷ Πατρὶ συναϊτός ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἐφ' ὧν πρῶτον κυρίως αἰτιόν ἐστιν ὁ Πατὴρ, τῶν κτισμάτων δηλαδή, οὐκ εὐσεβὲς εἰπεῖν, ὡς τοῦ Υἱοῦ μὲν τὴν κτίσιν λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν. Εἰ τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος πρῶτον αἴτιον ὑπῆρχεν ὁ Πατὴρ, ὡς καὶ τοῦ 20 Υἱοῦ ὄντος συναϊτίου, δυσσεβοῦς ἂν ἦν λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦτο λέγων οὐκ εὐσεβὴς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἁγίοις ἐναρθῆμιος, δυσσεβὴς ἄρ' ὁ λέγων συναϊτίον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος τὸν 25 Πατέρα. Τοῦτο γὰρ δι' ἡμᾶς τοὺς διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονότας ἀκούει ὁ Πατὴρ, διὸ καὶ ποιητὴς ἡμῶν ἑκάτερος, μενοῦργε καὶ Πατὴρ· καὶ εἰς καὶ ἐφ' ἡμῶν λέγεται ποιητὴς τε καὶ Πατὴρ ὁ Πατὴρ οὐκ τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δημιουργικὴν δύναμιν πλουτοῦντες. Ἐκεῖ δὲ πάντη 30 τε καὶ πάντως εἰς Πατὴρ, εἰς αἴτιος· οὐ γὰρ ἔσι τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, ἀλλὰ μία πηγαία θεότης, ὁ Πατὴρ. Πού γοῦν ἄλλως ἐκεῖ χώραν ἔχει τὸ πρῶτον αἴτιον; ὡς καὶ τοῦ αἰ-

Βαβαί! Ὑπάρχει λοιπὸν καὶ ἄλλο αἴτιον εἰς τὴν θεότητα πλὴν τοῦ πρώτου; Τοῦτο πράγματι ἔχει λεχθῆ ὑπὸ τῶν πατέρων δι' ἡμᾶς τοὺς κτιστοὺς καὶ ἐδῶ ἔχει λόγον ἐπὶ τοῦ αἰτίου τὸ πρῶτον, διότι καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι συναίτιοι. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Βασιλεὺς εἶπε τὸν Πατέρα προκαταρκτικὸν αἴτιον³³. Ὅπως δὲ Πατὴρ μὲν εἶναι κυρίως τοῦ μονογενοῦς, λέγεται δὲ καὶ ἡμῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἐγεννήθημεν ἀλλ' ἐδημιουργήθημεν ὑπ' αὐτοῦ, οὕτω πάλιν λέγεται πρῶτον αἴτιον δι' ἡμᾶς κυριολεκτικῶς· λέγεται δὲ καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν θεολόγων ὡς δεκτικὸν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὄχι καὶ ὡσάν νὰ ἦτο συναίτιος καὶ ὁ Υἱὸς ἐπὶ τῆς θεότητος.

33. Τὸ προκαταρκτικὸν λοιπὸν καὶ πρῶτον αἴτιον δὲν ἰσχύει ἐπὶ τοῦ ἀνάρχου Πνεύματος, ἀπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔλαβον ἐγχρονον ἀρχὴν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς συναίτιος μὲ τὸν Πατέρα. Ἀλλὰ βεβαίως δι' ἐκεῖνα τῶν ὁποίων κυρίως αἴτιον εἶναι ὁ Πατὴρ, τὰ κτίσματα δηλαδή, δὲν εἶναι εὐσεβές νὰ εἴπωμεν ὅτι τὴν κτίσιν λέγομεν μὲν τοῦ Υἱοῦ, δὲν λέγομεν δὲ ἔκ τοῦ Υἱοῦ. Ἐάν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος ὁ Πατὴρ ἦτο πρῶτον αἴτιον, ὡσάν νὰ ἦτο καὶ ὁ Υἱὸς συναίτιος, θὰ ἦτο δυσσεβές νὰ λέγωμεν ὅτι δὲν λέγομεν ἔκ τοῦ Υἱοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λέγων τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εὐσεβές, ἀλλὰ καὶ συναριθμῖος τῶν ἀγίων, ἄρα εἶναι δυσσεβής ὁ λέγων συναίτιον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν μὲ τὸν Πατέρα καὶ μὲ αὐτὸ πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τῆς ὑψίστης Τριάδος τὸν Πατέρα. Τοῦτο καλεῖται ὁ Πατὴρ δι' ἡμᾶς τοὺς γενομένους διὰ τοῦ Υἱοῦ, διὸ καὶ ἑκάτερος εἶναι ποιητῆς ἡμῶν, ἀσφαλῶς δὲ καὶ Πατὴρ· καὶ ἂν εἰς καὶ δι' ἡμᾶς λέγεται ποιητῆς καὶ Πατὴρ ὁ Πατὴρ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο γίνεται ὑπὸ τὴν ἐννοιαν ὅτι κατέχουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δημιουργικὴν δύναμιν. Ἐκεῖ δὲ παντοῦ καὶ πάντως εἰς εἶναι Πατὴρ, εἰς αἴτιος· διότι δὲν ὑπάρχει εἰς ἀμφοτέρα τὸ γόνιμον, ἀλλὰ μία πηγαία θεότης, ὁ Πατὴρ. Ποῦ λοιπὸν ἐκεῖ χωρεῖ καθόλου τὸ πρῶτον αἴτιον; ὡσάν νὰ εἶναι συναίτιον καὶ τὸ αἰτιατόν; Ἀσεβής ὁ λόγος· ὡς ριφθῆ εἰς τοὺς

τιαιοῦ ὄντιος συναιτίου; Ἄσεβης ὁ λόγος· ἐς κάρακας ριπιέ-
σθω, μὴ τοῖς νοητοῖς σε κόραξι σύννομον καισασίησιν.

Πῶς δὲ ἄρα ὁ σοφὸς οὐτιος εἶπερ τις τὰ θεῖα Ἰωάννης,
καὶ ταῦτα τὴν ἀσφαλῆ δόξαν περὶ Θεοῦ ἠκριβωμένως ἐκ-
5 τιθεὶς, ἀπροσδιορίστως ἂν προέθειο τὸ προσδιορισμοῦ δεό-
μενον; Ποῖον δὲ οὐχ ἔξει χώραν τῶν ἀφρόνως παρὰ τῶν
κακοδόξων εἰρημένων, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τὰ ἀπροσο-
διορίστως περὶ τῆς τριουποσιάτου θεότητος ἐκπεφασμένα;
Ἐπεὶ γὰρ Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τῶν τριῶν ἕκαστον ἐν μέ-
10 ρει Πνεῦμα λέγεται. Εἰ τις οὖν καινοτομῶν ἔλεγεν διὰ ἐκ-
τοῦ Πνεύματός ἐστιν ὁ Υἱός, ἐπεὶ Θεός ὁ Υἱός καὶ ἐκ
Θεοῦ, Πνεῦμα δὲ ὑπάρχει ὁ Θεός, εἰδ' ἡμεῖς ἀντιπεφέρο-
μεν διὰ Θεὸς μὲν Πνεῦμα καὶ Θεοῦ Πνεῦμα λέγεται, Θεός
δὲ ἐκ Πνεύματος οὐ λέγεται, ἄρα ἂν εἶχε λέγειν, ὡς πρὸς
15 τὸ πρῶτον αἷτιον οὐ λέγεται; Οὐμενον.

34. Τολμήσαντιος δὲ τινος μὴ δημιουργὸν εἶναι φάναι
τὸν Υἱόν, ἀρ' ἂν ἡμεῖς ἐδικαιώσαμεν αὐτὸν εἰπόντες, ὡς
πρὸς τὸν πρῶτον αἷτιον οὐκ εἶναι φάσκει τὸν Υἱόν δημι-
ουργόν; Ἄπαγε. Ἡμῶν δ' αὖ λεγόντων εὐσεβῶς, ὡς οὐκ
20 ἦν διε σὶκ ἦν ὁ Υἱός, εἰ τις προσδιορίζων ἔλεγε μὴ αἰω-
νίως ἀλλὰ χρονικῶς, ὡς τὸν χρόνον μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ
τὸν αἰῶνα συμπεριβαλλούσης τῆς φωνῆς, οὐκ εὐθύς ἂν
παρ' ἡμῶν ἀκούσειεν ὡς τοῦθ' ὁ λέγεις, ἄνθρωπε, σαφῆς
ἀδέτησίς ἐστι τῶν ὁμολογουμένων καὶ διαστροφῆ τῶν εὐ-
25 σεβῶς κειμένων; Οὕτω πάσης δυσσεβείας ἐστὶν ἀφορμὴ
καὶ ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ τὸ προσδιορίζειν τὰ θεολο-
γημένα τοῖς θεοφόροις ἡμῶν παιράσιν ἀπροσδιορίστως· καὶ
σχεδὸν τοῦτο μόνον τῶν ἀπάντων μιν γνύει τὰ ἄμικτα καὶ συγ-
κλώθει, τὸ τοῦ λόγου, τὰ ἀούγκλωστα καὶ τὰ πολεμιώτατα
30 πρὸς ἄλληλα, εὐσεβείαν τε καὶ ἀσεβείαν, καὶ τοὺς ἀντεχο-
μένους ἑκατέρας ὡς μηδὲν ἀντικειμένους πρὸς ἀπάτην δεί-
κνυσι. Τοσοῦτον δὲ οἱ Λατῖνοι τοῦτον καταχρῶνται, ὡς καὶ
τῶν ἀγίων ἀκούοντες θεολογούντων ἀπροσδιορίστως διὰ μό-

κόρακας, μή τυχόν σέ καταστήσῃ σύντροφον τῶν νοητῶν κοράκων.

Πῶς λοιπόν ὁ σοφὸς οὗτος ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὰ θεῖα Ἰωάννης, καὶ μάλιστα ἐκθέτων ἀκριβολόγως τὴν ἀσφαλῆ περί Θεοῦ δόξαν, θά προέβαλλεν ἀπροσδιορίστως τὸ ἔχον ἀνάγκην προσδιορισμοῦ; Ποῖον δὲ ἀπὸ τὰ ἀφρόνως παρά τῶν κακοδόξων λεχθέντα δέν θά συμβῆ, ἐάν δεχθῶμεν ὅτι προσδιορίζει τὰ ἀπροσδιορίστως περί τῆς τρισυποστάτου θεότητος ἐκπεφρασμένα; Ἐπειδὴ δηλαδὴ Πνεῦμα εἶναι ὁ Θεός, καὶ ἕκαστον τῶν τριῶν χωριστὰ λέγεται πνεῦμα. Ἐάν λοιπόν κανεῖς καινοτομῶν ἔλεγεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ Θεός εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα δὲ εἶναι ὁ Θεός, ἔπειτα ἡμεῖς ἀντελέγομεν ὅτι λέγεται μὲν Θεός Πνεῦμα καὶ Θεοῦ Πνεῦμα, Θεός δὲ ἐκ Πνεύματος δέν λέγεται, ἄρα γε θά ἠδύνατο νὰ λέγῃ ὅτι ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον δέν λέγεται; Βεβαίως ὄχι.

34. Ἐάν δὲ ἐτόλμα κανεῖς νὰ εἴπῃ τὸν Υἱὸν μὴ δημιουργόν, ἄρα γε ἡμεῖς θά τὸν ἐδικαιώνομεν εἰπόντες ὅτι ὡς πρὸς τὸν πρῶτον αἴτιον λέγει ὅτι δέν εἶναι δημιουργός ὁ Υἱός; Ἄπαγε. Ἄν δὲ ἡμεῖς ἐλέγομεν εὐσεβῶς ὅτι δέν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον δέν ὑπῆρχεν ὁ Υἱός, ὁποῖος προσδιορίζων ἔλεγεν ὅτι τοῦτο δέν σημαίνει αἰωνίως ἀλλὰ χρονικῶς, μὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ φράσις περιλαμβάνει τὸν χρόνον μόνον ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸν αἰῶνα, δέν θά ἤκουεν εὐθύς ἀπὸ ἡμᾶς, ὅτι τοῦτο τὸ ὁποῖον λέγεις, ἀνθρωπῆ, εἶναι σαφῆς ἀθέτησις τῶν ὁμολογουμένων καὶ διαστρόφη τῶν εὐσεβῶς κειμένων; Οὕτω πάσης δυσσεβείας εἶναι ἀφορμὴ καὶ ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ τὸ νὰ προσδιορίζωμεν τὰ θεολογημένα ἀπὸ τοὺς θεοφόρους πατέρας ἡμῶν ἀπροσδιορίστως καὶ αὐτὸ μόνον εἶναι σχεδὸν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν παροιμίαν συγκλῶθει τὰ ἀσύγκλωστα καὶ ἐναντιώτερα πρὸς ἀλλήλα, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ τοὺς κατέχοντας ἑκατέραν δεικνύει ἀπατηλῶς νὰ μὴ ἔχουν καμμίαν ἀντίθεσιν. Τόσον πολλὴν δὲ κατάχρησιν τούτου κάμνουν οἱ Λατίνοι, ὥστε καὶ ὅταν

νος ὁ Πατήρ ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ θεότητος, αὐτοὶ
 πάντα ταῦτα προσδιορίζουσι (μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προσδιορι-
 σμοῦ δολίως τούτοις ἀντιδογματίζουσι) καίτοι πάσαις ἐχρῆν
 αὐτοὺς ὁμοῦ σιοιχεῖν ταῖς τῶν θεοσόφων θεολόγων φωναῖς,
 5 καὶ ποῦ μὲν λεγούσαις ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα,
 διὸ καὶ μόνον αἴτιον τὸν Πατέρα καὶ πηγὴν θεότητος, ποῦ
 δ' αὖθ, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συνάγειν εἰς ἓν καὶ φρο-
 νεῖν εἶθ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

10 35. Οἱ δὲ συνείροντες ἢ προφασιζόμενοι τὸ πρῶτον ἀνα-
 κευάζουσιν ἐκάτερον, φάσκοντες, διὸ καθάπερ μόνος Θεὸς
 ἀληθινὸς ὁ Πατήρ ἔστιν διὸ λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄντος
 ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ μόνος ὁ Πατήρ πη-
 γὴ καὶ αἴτιος θεότητος ὡς πρῶτος· καὶ οὐδὲν ἐμπόδιον
 15 εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν αἴτιον θεότητος. Οὐ συνορῶσι γάρ, ὡς
 ἐντεῦθεν καὶ τὸν Υἱόν, μάλιστα δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς
 κτίσμα κατασπῶσιν. "Οἷαν γὰρ λέγωμεν διὸ μόνος ὁ Πατήρ
 Θεὸς ἔστιν ἀληθινός, οὐ τῶν ἁκρίσιων πρὸς ἄλληλα τὴν
 ἀντιδιαστολήν ποιοῦμεν, οὐδ' ἀπλῶς ἰότιε τὸν Πατέρα, ἀλλὰ
 20 τὴν μόνην ἐν ἰσίοις ὑποστάσεσι θεωρουμένην φύσιν τῶν κτι-
 σμάτων ἀποδιασιέλλομεν. Εἰ τοίνυν οὕτω λέγομεν καὶ μόνος
 αἴτιος θεότητος ὁ Πατήρ, ὡς ἐπ' αὐτοῦ λέγομεν διὸ
 μόνος ἀγαθός, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ κατ' αὐτοὺς οὐκ
 ὄν αἴτιον θεότητος ἐναρίθμιον ἔσται τοῖς κτιστοῖς.

25 Καὶ μὴν ἐφ' ὧν ὡς πρῶτος καὶ ὡς προκαταρκτικὸν αἴ-
 τιον ἔσθ' διὸ λέγεται μόνος ὁ Πατήρ, ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 ὄντος συναίσιου καὶ κοινωνοῦντος κατ' ἐκεῖνα τῷ Πατρί,
 οὐ μόνον ὁ Πατήρ ἔσθ' διὸ μόνος λέγεται Θεὸς ἀληθινός
 καὶ μόνος δημιουργός καὶ μόνος ἀγαθός καὶ τὰ τοιαῦτα,
 30 ἀλλ' ἔσθ' διὸ καὶ ὁ Υἱός μόνος ἂν ρηθῆι καὶ οὐχ ὁ Υἱ-
 ὸς μόνος, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἐπεὶ γὰρ τὸ 'μόνος' τοῦτο
 τὴν ἁκρίσιον φύσιν ἀντιδιασιέλλει τῶν κτιστῶν, ἢ δ' ἁκρί-
 σιος φύσις ἰριουπόστατός ἐστι καὶ ἀμερῶς ἐφ' ἐκάστης τῶν

ἀκούουν τοὺς θεολογοῦντας ἀπροσδιορίστως ὅτι μόνος ὁ Πατήρ εἶναι ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ τῆς θεότητος, αὐτοὶ ὅλα αὐτὰ τὰ προσδιορίζουν (μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ δολίως ἀντιδογματίζουσι πρὸς αὐτούς), μολονότι ἔπρεπε νὰ συμφωνοῦν μὲ ὅλας τὰς ἐκφράσεις τῶν θεοσόφων θεολόγων, αἱ ὁποῖαι ἀλλοῦ μὲν λέγουσι ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, διὸ καὶ μόνον αἷτιον καὶ πηγὴν θεότητος τὸν Πατέρα, ἀλλοῦ δὲ πάλιν ὅτι πρέπει νὰ συνάγωμεν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἓν καὶ νὰ φρονοῦμεν εὐσεβῶς ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

35. Οἱ δὲ συνάπτοντες τὰ δύο ἢ προφασιζόμενοι τὸ πρῶτον αἷτιον ἀνασκευάζουσι καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο, λέγοντες ὅτι, ὅπως ἐνίστε μόνος ἀληθινὸς Θεὸς λέγεται ὁ Πατήρ, οὕτω καὶ μόνον ὁ Πατήρ λέγεται πηγὴ καὶ αἷτιος θεότητος ὡς πρῶτος· καὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς αἷτιος θεότητος. Δὲν ἀντιλαμβάνονται δὲ ὅτι μὲ αὐτὸ καταβιβάζουσι εἰς κτίσμα καὶ τὸν Υἱόν, κυρίως δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διότι ὅταν λέγωμεν ὅτι μόνον ὁ Πατήρ εἶναι ἀληθινὸς Θεός, δὲν ἀντιδιαστέλλομεν πρὸς ἀλληλα τὰ ἄκτιστα, οὔτε ἀπλῶς τότε διαχωρίζομεν τὸν Πατέρα ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἀλλὰ τὴν μόνην εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ὑφισταμένην φύσιν. Ἐὰν λοιπὸν οὕτω λέγωμεν καὶ ἐὰν μόνος αἷτιος θεότητος εἶναι ὁ Πατήρ, ἀφοῦ ἐπ' αὐτοῦ λέγομεν ὅτι εἶναι μόνος ἀγαθός, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς μὴ αἷτιον τῆς θεότητος κατ' αὐτούς θὰ εἶναι συναριθμῖον μὲ τὰ κτιστά.

Καὶ βεβαίως, ἐφ' ὅσον ὡς πρῶτος καὶ ὡς προκαταρκτικὸν αἷτιον ἐνίστε λέγεται μόνος ὁ Πατήρ, ὡς ἂν νὰ εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς συναἷτιος καὶ συμμετόχος μὲ τὸν Πατέρα δι' ἐκεῖνα, ἐνίστε ὄχι μόνον ὁ Πατήρ μόνον λέγεται ἀληθινὸς Θεός καὶ μόνος δημιουργός καὶ μόνος ἀγαθός καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλ' ἐνίστε θὰ ἐλέγετο καὶ ὁ Υἱὸς μόνος· καὶ ὄχι μόνος ὁ Υἱὸς ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ 'μόνος' τοῦτο ὀντιδιαστέλλει τὴν ἄκτιστον φύσιν ἀπὸ τὰ κτιστά, ἢ δὲ ἄκτιστος φύσις εἶναι τρισηπόστατος καὶ ὅλη ὑφίσταται ἀμε-

ὑποστάσεων ὅλη θεωρεῖται, ἀφ' ἧς ἂν αὐτὴν τῶν τριῶν ἐμφύτων ὑποστάσεων καλέσης, ὅλην λέγεις τὴν τριουπόσιαιον φύσιν.

36. Ἄρ' οὖν, ὡςπερ λέγομεν εὐσεβῶς διμῶνος ἐστὶ Χριστός ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν, μᾶλλον δὲ ἤκουσται ποτέ τις καὶ τοῦτο εἰρηκῶς, ὡς μόνος ὁ Υἱὸς αἰτιός τε καὶ πηγὴ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος; ἢ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα μόνον αἰτιόν τε καὶ πηγὴ θεότητος, δ καὶ κατὰ Λατίνους οὐδαμῶς αἰτιόν ἐστι θεότητος; Καίτοι καὶ τοῦτο τῶν εἰκότων ἦν, εἶπερ οὕτως ὁ Πατὴρ αἰτιος μόνος θεότητος ἐλέγεται, ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄντιος συναιτίου.

Δῆλον τοίνυν, μᾶλλον δὲ κατὰδῆλον, διὰ τὸ «μόνος» ἐπὶ τῶν ὑποστατικῶν λεγόμενον οὐ τὰ κτιστὰ τῶν ἀκτίστων, ἀλλὰ μίαν τινὰ τῶν ἀκτίστων ὑποστάσεων πρὸς τὰς ἄλλας διασιέει. Τίς δ' οὐκ οἶδεν, ὡς ὑποστατικὸν ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ αἰτιόν ἐστιν; Οὐκοῦν, εἰ μόνος ὁ Πατὴρ αἰτιος καὶ μόνος ἀρχὴ καὶ πηγὴ θεότητος, οὐδεμίαν ἄρα τῶν θείων ὑποστάσεων ἕτερά αἰτία καὶ ἀρχὴ καὶ πηγὴ θεότητός ἐστιν. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοῦ αἰτίου ἐν δυοῖν προσώποις ἐπὶ τῆς θεότητος θεωρουμένου κατὰ τοὺς Λατίνους, οὐδὲν κωλύει λέγειν μόνον τὸν Πατέρα αἰτιον θεότητος· καὶ τοῦ αἰτιατοῦ θεωρουμένου ἐν δυοῖν προσώποις, οὐδὲν κωλύσει λέγειν μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αἰτιατὸν ὑπάρχειν ἢ μόνον τὸν Υἱόν, δ μηδεὶς ποτε οὐδὲν τῶν αἰρετικῶν ἐτόλμησεν εἰπεῖν.

25 Καίτοι, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τὰ τεθεολογημένα τοῖς ἁγίοις ἀπροσδιοριστως, καὶ τοῦτ' ἂν εὐχερῶς κατασκευασθεῖη παρὶ τῷ δουλομένῳ· ἀλλ' ἐστὺς οὗτος, εἰ μὴ μεταμεληθεῖη, καθυποβληθήσεται τῷ ἀναδέματι «εἰ γὰρ τις», φησί, «εὐαγγελίζεται παρ' ὃ ἐδηγγελισάμεθα, ἀνάθεμα ἔστω». Τί δὲ οὐ φῆς ὁ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγων καὶ διὰ τοῦτο

ρῶς εἰς ἐκάστην ὑπόστασιν, μέ ὅποιαν ἀπό τὰς τρεῖς ἐμφύτους ὑποστάσεις τὴν καλέσης, ὄλην τὴν τρισυπόστατον φύσιν λέγεις.

36. Ἄρα γε λοιπόν, θά ἡδύνατο νά εἶπῃ κανεῖς ἢ μᾶλλον ἔχει ἀκουσθῆ ποτέ νά εἶπῃ κανεῖς καί τοῦτο, ὅτι μόνος ὁ Υἱός εἶναι αἷτιος καί πηγὴ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος, ὅπως λέγομεν εὐσεβῶς ὅτι μόνος ὁ Χριστός εἶναι ὁ ἐπὶ πάντων Θεός; Ἡ καί τὸ ἴδιον τὸ Πνεῦμα εἶναι μόνον αἷτιον καί πηγὴ θεότητος, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς Λατίνους δέν εἶναι καθόλου αἷτιον θεότητος; Μολονότι καί τοῦτο θά ἦτο ἀπό τὰ εὐλογα, ἐάν ὁ Πατήρ ἐλέγετο μόνος αἷτιος τῆς θεότητος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καί ὁ Υἱός νά εἶναι συναίτιος.

Εἶναι λοιπόν φανερόν, μᾶλλον δέ ὀλοφάνερον ὅτι τὸ 'μόνος', ὅταν λέγεται ἐπὶ τῶν ὑποστατικῶν σχέσεων δέν διαστέλλει τὰ κτιστά ἀπὸ τὰ ἀκτιστά, ἀλλὰ μίαν τῶν ἀκτίστων ὑποστάσεων ἀπὸ τὰς ἄλλας. Ποῖος δέ δέν γνωρίζει ὅτι τὸ αἷτιον ἐπὶ τῆς θεότητος εἶναι ὑποστατικόν; Ἐπομένως, ἐάν μόνος ὁ Πατήρ εἶναι αἷτιος καί μόνος ἀρχὴ καί πηγὴ θεότητος, τότε καμμία ἄλλη ἀπὸ τὰς θείας ὑποστάσεις δέν εἶναι αἷτια καί ἀρχὴ καί πηγὴ θεότητος. Ἄλλ' ὁμως, ἐάν τὸ αἷτιον ἐπὶ τῆς θεότητος κατὰ τοὺς Λατίνους ὑφίσταται εἰς δύο πρόσωπα, τίποτε δέν ἐμποδίζει νά λέγουν μόνον τὸν Πατέρα αἷτιον καί, ἐνῶ τὸ αἷτιατόν ὑφίσταται εἰς δύο πρόσωπα τίποτε δέν θά ἐμποδίσῃ νά λέγουν ὅτι μόνον τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι αἷτιατόν ἢ μόνον ὁ Υἱός, πράγμα τὸ ὁποῖον κανεῖς ποτέ οὔτε ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς δέν ἐτόλμησε νά εἶπῃ.

Καί ὁμως, ἐάν ἐπιτρέψωμεν νά προσδιορισθοῦν τὰ θεολογημένα ἀπροσδιορίστως ὑπὸ τῶν ἁγίων, καί τοῦτα θά ἡδύνατο νά συγκατασκευασθῆ εὐχερῶς ἀπὸ πάντα βουλόμενον ἄλλ' αὐτός θά καθυποβληθῆ εὐθύς ἀμέσως εἰς τὸ ἀνάθεμα, ἐάν δέν μεταμεληθῆ διότι, λέγει, -ὄν κανεῖς κηρύττη διαφορετικόν ἀπὸ ἡμᾶς εὐαγγέλιον, ὅς εἶναι ἀνάθεμα-⁸⁷. Τί δέ λέγεις ἐσύ, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεσαι ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ καί διὰ τοῦτο προσδιορί-

προσδιορίζων τὰ ἀπροσδιοριστως τεθεολογημένα τοῖς ἁγίοις
καὶ τῷ θεολογοῦντι μὴ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι
τῷ προσδιορισμῷ δολίως ἀντιλέγων; Ἔσθ' ἔχεις δεῖξαι, ὡς
οὐ σχεδὸν πάνθ' ὁμοῖος τυγχάνεις ὧν τῷ ὑπευθύνῳ τούτῳ;
8 «Ἐχω σοῦ», φησί, «δείξαι πολλοὺς τῶν θεολόγων ἐναντιουμέ-
ρους τῇ τοῦ Δαμασκηνοῦ θεολογίᾳ ταύτῃ καὶ τὸ ἐκπορεύειν
ροεῖν διδόντας εἶναι τοῦ Υἱοῦ».

37. Βαβαί· καὶ ὅλως, ἔστιν ἐν τοῖς θεολόγοις, καὶ ταῦτ'
ἐπὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ ὧν ἡ πίστις ἡμῶν ἅπασα ἐξήρ-
10 ηται, ἐναντιότης; Ἔστι δ' ὅλως καὶ θεολογίας εἶναι τὰς
ἐναντιουμένας ἢ τοὺς καὶ αὐτὰς θεολόγους ἀμφοτέρους; Ἡ-
κισια. Οὐκοῦν τοῦτον ἢ ἐκείνους διαγράφομεν τοῦ χοροῦ
τῶν ὀρθοδόξων κατὰ σέ. Τί δέ, τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀπο-
στολικῶν ρημάτων οὕτως ἐχόντων καὶ οὕτω διευκρινούντων
15 τὰ τοῦ Πνεύματος, καθὰ προαπεδείξαμεν, οὐ τῇ δι' αὐτῶν
πεφανερωμένῃ τῆς εὐσεβείας ἐννοίᾳ παντὶ τρόπῳ συμβιβά-
σομεν τὸ δοκοῦν διαφωνεῖν; Ἄν δέ τι καὶ μὴ δυνηθῶμεν
τῶν πατερικῶν ρημάτων πρὸς ἐκείνην ἀποκατασιῆσαι τὴν
διάνοιαν, οὐκ αὐτὸ μὲν ἀφῶμεν, ὡς μὴ συνεῖναι δυνηθέν-
20 τες, τῆς δὲ ἀνωμαλίουμένης εὐσεβείας οὐδὲν ἥτιον ἀντε-
χόμενοι διατελέσομεν; Παντί που δῆλον, ὡς πᾶσι τρόποις
ταῖς ἀνακεκηρυγμέναις ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστο-
λικῶν ρημάτων τῆς εὐσεβείας προσέξομεν ἐννοίαις.

Φέρε δ' ὁμοῦς ὀρθοδόξους ἀναδείξαι πρὸς αὐτὰς ἐπιχει-
25 ρήσομεν τὰς ὑπὸ Λατίνων ὑπὲρ τῶν δοκούντων σφίσι προ-
τεινομένας πατερικὰς φωνάς. Κἂν μὲν διαρκῶς διαλύσαι οὐκ ἔ-
μωρον τὴν πρὸς τὸ φαινόμενον ἀντίθεσιν, τῷ Θεῷ χάρις τῷ
καὶ τοῖς ἐν ἐσχατιαῖς ἡμῖν κειμένοις τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς
ἀπαθοῦς ζωῆς ἀπωκισμένοις γυνῶσιν συνήγορον τῆς ἐν ἀ-

Ζεις τὰ ἀπροσδιορίστως θεολογημένα ἀπὸ τοὺς ἁγίους καὶ μὲ τὸν προσδιορισμὸν ἀντιλέγεις δολίως εἰς τὸν θεολογοῦντα νὰ μὴ λέγεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; Ἄρα γε ἠμπορεῖς ν' ἀποδείξης ὅτι δὲν εἶσαι σχεδὸν ὁμοιος σὲ ὅλα μὲ αὐτὸν τὸν ἔνοχον; «Ἐχω, λέγει, νὰ σοῦ ἀποδείξω ὅτι πολλοὶ θεολόγοι ἀντιτίθενται εἰς αὐτὴν τὴν θεολογίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἐπιτρέπουν νὰ δεχώμεθα ὅτι τὸ ἐκπορεύειν εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ».

37. Βαβαί! Ὑπάρχει κατ' ἀρχὴν ἐναντιότης μεταξὺ τῶν θεολόγων, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων ζητημάτων, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐξαρτᾶται ὅλη ἡ πίστις μας; Εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατόν νὰ εἶναι θεολογίαι αἱ ἀντιτιθέμεναι αὐταὶ ἀπόψεις ἢ θεολόγοι οἱ παρουσιάζοντες αὐτάς; Κάθε ἄλλο. Ἐπομένως κατὰ σέ ἢ τὸν Δαμασκηνὸν ἢ ἐκείνους θὰ διαγράψωμεν ἀπὸ τὸν χορὸν τῶν ὀρθοδόξων. Τί λοιπόν; Ἀφοῦ οὕτως ἔχουν τὰ εὐαγγελικὰ καὶ ἀποστολικὰ λόγια καὶ οὕτω διευκρινίζουν τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Πνεῦμα, ὅπως ἐπεδείξαμεν προηγουμένως, δὲν πρέπει κατὰ πάντα τρόπον, νὰ συμβιβάσωμεν τὴν φαινομένην διαφωνίαν μὲ τὴν φανερωμένην δι' αὐτῶν εὐσεβῆ ἔννοιαν; Ἄν δὲ δὲν δυνηθῶμεν νὰ συμβιβάσωμεν κάποιο ἀπὸ τὰ πατερικὰ λόγια πρὸς ἐκείνην τὴν ἔννοιαν, δὲν θὰ τὸ ἀφήσωμεν μὲ τὴν σκέψιν ὅτι δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τὸ κατανοήσωμεν, καὶ θὰ συνεχίσωμεν εἰς τὸν ἴδιον βαθμὸν νὰ διατηρῶμεν τὴν ὡμολογημένην εὐσέβειαν; Εἶναι εἰς ὅλους φανερόν ὅτι πρέπει μὲ πάντα τρόπον νὰ προσέξωμεν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν λογίων τῆς εὐσεβείας διακηρυσσομένας ἐννοίας.

Ἄς ἐπιχειρήσωμεν λοιπὸν νὰ ἀναδείξωμεν ὁμοδόξους πρὸς αὐτάς τὰς ἐννοίας τοὺς ὑπὸ τῶν Λατίνων προτεινόμενους πατερικοὺς λόγους ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων των. Καὶ ἂν μὲν ἐπιτύχωμεν νὰ διαλύσωμεν ἐπαρκῶς τὴν φαινομενικὴν ἀντίθεσιν, αὐτὸ θὰ συμβῆ χάρις εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὅποιος παρέσχε γνῶσιν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀληθείας καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς εὕρισκομένους εἰς τὰ τελευταῖα ἄκρα τῆς ἀγνοίας καὶ ἀπομακρυσμένους ἀπὸ τὴν ἀπαθῆ ζωὴν. Ἐὰν

ἰῶ ἀληθείας παρασχόντι. Εἰ δ' ἄρα μὴ τοιοῦτον ἀποδοῦναι
κατὰ πάντα σχοίημεν τὸν λόγον, εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος
καὶ σοφὸς τὰ θεῖα καὶ πνευματικά, τῆς προαιρέσεως ἡμᾶς
ἀποδεξάμενος, αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ τὸν κρείττω λόγον διδα-
5 σκέτω, ποθοῦντας καὶ μαθητιῶντας διὲ μάλιστα καὶ τὸ ἐν-
δέον ἡμῶν ἀναπληρῶν ἐντριπέτω τελεώτερον τοὺς τάναντία
τῆ εὐσεβείᾳ συνάγειν ἐκ τούτων πειρωμένους.

38. Εἰπέ δὴ, ἴνες καὶ τί τὰ παρ' ἐκείνων εἰρημένα τῶν
γὰρ ἀδυνάτων ἐστὶ μὴ ὁμολογεῖν ἀλλήλοις ἅπαντας τοὺς
10 θεοφόρους καὶ Χριστῷ ἰῶ Θεῷ τῶν θεοφόρων, μιᾶς αὐτοῖς
ἐκ τοῦ ἐνὸς Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἐπιπνοίας οὐσης·
πρὸς δὲ τούτῳ καὶ μετ' ἐκείνους σχεδὸν ἅπαντας οὗτος ὁ
Δαμασκηνὸς ἐστὶ καὶ ὑπ' ἐκείνων ἀπάντων ἐδιδάχθη καὶ
αὐτὸς ἐαυτῷ μαρτυρεῖ τὴν πρὸς ἐκείνους συμφωνίαν, οὐ
15 ἴλέγω' λέγων, ἀλλὰ ἴλέγομεν', καὶ δι' ἑαυτοῦ κἀκείνους παρί-
οιησιν ἡμῖν οὐδαμοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντας καθ'
ὑπαρξιν. Ἵμεῖς δ' ἐοίκατέ μοι τοῦ τῆς αὐτῶν μεγαλονοίας
ὑφους μὴ ἐφικνούμενοι τοιαῦτ' εἶσθαι περὶ αὐτῶν. Καὶ
γὰρ καὶ πρῶτον αἴτιον λέγεται παρὰ πάντων ὁ Πατήρ, ἀλλ'
20 ἦκουσας ὡς λέγεται καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος παρὰ τοῦ Λύ-
γου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκλάμπειν εἶπεν, ἀλλ' ἦκουσας ὡς
εἶπε· καὶ εἰκόνα Πατρὸς μὲν Υἱόν, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα
λέγομεν, ἀλλ' ἦκουσας ὡς λέγομεν καὶ πλεῖσθ' ἑτερα, δο-
κοῦντα πρὸς ὑμῶν, ἡμῖν ἀλλ' οὐχ ὑμῖν συμβαίνοντα καθαρῶς
25 ἀναπεφῆνασι. Δώσει δὲ τὸ Πνεῦμα κἀν τοῖς ἐξῆς λόγον
ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν.

Ἵλλὰ τίς ὁ λέγων ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν ἐνι;
Αὐτὸς, φασί, Γρηγόριος ὁ τὸ θεολογεῖν ἐπωνυμίαν ἔχων
ἰάγια γάρ», φησὶν, «ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρὸς, πλήν τῆς
30 ἀγεννησίας». Ἐπεὶ τοίνυν χωρὶς μόνης τῆς ἀγεννησίας
ἔχει ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ ἐκπο-
ρεύειν; Ὅντως οὐκ εἰσι τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν αὐτῷ λα-

ὅμως δὲν δυνηθῶμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὸν λόγον τοῦτον κατὰ πάντα, ὅποιος εἶναι τέλειος καὶ σοφὸς κατὰ τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐν Χριστῷ, ἀφοῦ μᾶς δεχθῆ διὰ τὴν προαίρεσιν ὡς μᾶς διδάξῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸν καλύτερον λόγον, ἔχοντας ἐνθερμον ζῆλον ὡς μαθηταί, καὶ ἀναπληρῶν τὴν ἔλλειψιν ἡμῶν ὡς κατανικήση τελειότερον τοὺς προσπαθοῦντας νὰ συναγάγουν ἀπὸ τὰς πατερικὰς φωνὰς τὰ ἀντίθετα πρὸς τὴν εὐσέβειαν.

38. Εἶπέ λοιπὸν, ποῖοι εἶναι οἱ θεολόγοι καὶ ποῖα τὰ λεχθέντα ἀπὸ ἐκείνους. Διότι εἶναι ἀπὸ τὰ ἀδύνατα νὰ μὴ συμφωνοῦν μεταξύ των ὅλοι οἱ θεοφόροι καὶ μὲ τὸν Χριστὸν τὸν Θεὸν τῶν θεοφόρων, ἐνῶ μία εἶναι εἰς αὐτοὺς ἡ ἐπίπνοια ἐκ τοῦ ἐνὸς Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Δαμασκηνὸς οὗτος εἶναι ἔπειτα ἀπὸ ὄλους σχεδὸν ἐκείνους καὶ ἐδιδάχθη ἀπὸ ὄλους ἐκείνους καὶ μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος τὴν πρὸς ἐκείνους συμφωνίαν μὲ τὸ νὰ σημειώσῃ ὄχι ἄλλὰ ἄλλὰ λέγομεν καὶ δι' ἑαυτοῦ παριστάνει εἰς ἡμᾶς νὰ μὴ λέγουν καὶ ἐκείνοι πουθενὰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καθ' ὑπαρξιν. Σεῖς δὲ μοῦ φαίνεται ὅτι, μὴ φθάνοντες εἰς τὸ ὕψος τῆς μεγαλονοίας των, σκέπτεσθε περὶ αὐτῶν τοιαῦτα. Βεβαίως καὶ πρῶτον αἴτιον λέγεται ὁ Πατήρ ἀπὸ ὄλους, ἀλλ' ἤκουσες πῶς λέγεται καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἶπεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκλάμπει ἀπὸ τὸν λόγον, ἀλλ' ἤκουσες πῶς εἶπε καὶ εἰκόνα τοῦ μὲν Πατρὸς τὸν Υἱόν, τοῦ δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, λέγομεν, ἀλλ' ἤκουσες πῶς λέγομεν καὶ πολλὰ ἄλλα καθαρῶς ἐξέφρασαν, φαινόμενα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών σας, ἀλλὰ συμφωνοῦντα σαφῶς μὲ ἡμᾶς καὶ ὄχι μὲ σᾶς. Θὰ δώσῃ δὲ τὸ Πνεῦμα λόγον καὶ εἰς τὰ ἐξῆς δι' ἀνοιξεως τοῦ στόματός μας.

Ἄλλὰ ποῖος εἶναι ὁ λέγων ὅτι τὸ ἐκπορεύειν ὑπάρχει καὶ τοῦ Υἱοῦ; Ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος λέγουν, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπωνυμίαν τὸ θεολογεῖν διότι λέγει, «ὄλα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει ὁ Υἱὸς πλην τῆς ἀγεννησίας»⁹⁹. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχει ὄλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλην μόνῃς τῆς ἀγεννησίας, πῶς δὲν θὰ εἶχε καὶ τὸ ἐκπορεύειν; Πράγματι αὐτοὶ δὲν εἶναι τοῦ Πνεύματος τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ εἰς αὐτόν διότι ἂν ἦσαν, δὲν

λοῦντος· εἰ γὰρ ἦσαν, οὐκ ἂν τοῦ ἁγίου τοιαῦτα κατεφεύδοι-
 το, ὃς «καὶ ὅσα περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος», φησί, «ταπει-
 νότερα παρὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνα-
 κίεον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ». Τίς οὖν ἡ πρώτη αἰτία; Οὐχὶ
 5 μόνος ὁ Πατήρ; «Ἀλλὰ καὶ πάντα ἔχει τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ
 Πατρὸς φησὶν ἄνευ τῆς αἰτίας, τοῦ αἴτιον εἶναι δηλονότι
 καὶ αὐτὸν θεότιτος». Ἐν γὰρ οὗτος αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ καὶ
 μίαν ἀρχὴν ἀεὶ κηρύττει, τὸν ἀγέννητο Πατέρα, καὶ θεϊ-
 κὸν οἶδε τὸ μοναδικόν. Καὶ διὰ τοῦτό φησιν, «ἡμῖν εἰς Θε-
 10 ὄς, διὶ πρὸς Ἐν αἴτιον τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει», οὐ
 τὸ ἐξ αὐτῶν λέγων ἐκ Θεοῦ τὸν Υἱόν, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ μέσου δὲ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ
 Θεὸν ὑφιστάμενον δοξάζει, ἅπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλὰ
 τὰ κτιστά· καθ' ὃ καὶ πρῶτον αἴτιον ἰδέται τὸν Πατέρα
 15 λέγων ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Εἰρηνικῶν ὡς, «ὄσω τιμιώτερον
 Θεὸς κτισμάτων, ἰσοούτῳ μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώτῃ αἰ-
 τία θεότιτος εἶναι ἀρχὴν ἢ κτισμάτων καὶ διὰ θεότιτος
 μέσης ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ κτίσματα».

39. Σὺ δέ, ὡ τῆς βλασφημίας, ὁ λατινικῶς φρονῶν διὰ
 20 μέσου τοῦ Υἱοῦ, ταῦτό δ' εἰπεῖν διὰ μέσης τῆς τοῦ Υἱοῦ
 θεότιτος, ἐλθεῖν φῆς τὸν Πατέρα ἐπὶ τὸ προενεγκεῖν τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου σοὶ τὰ τῆς και-
 νοφωνίας ἴσται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέ-
 γεις καὶ κοινόν εἶναι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, διὰ
 25 τὸ τοῦ τσιονιῶν τὸν θεολόγον λέγειν πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου
 καταπισεύσαντας ἔχειν τὸν Υἱὸν ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἄνευ
 τῆς ἀγεννησίας μόνης. Ἐνταῦθα γὰρ δεκτέον σοὶ τὸ «μόνης»,
 κἂν μὴ συνεκφωνῆται καὶ διὰ τοῦτό σοι καὶ γὰρ τοῦτο προο-
 γράφω φανερώς.

30 Ἄλλ' εἰπέ μοι, οὐκ αὐτὸς οὗτος ὁ θεολόγος προσεπάγει
 γράφων, «πάντα δὲ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήρῃ
 τῆς νίδιτιτος»; Ἐπερ οὖν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, ἔσται

99. Λόγος 31, 30.

100. Λόγος 34. Εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας 10.

101. Λόγος 31, 14.

102. Λόγος Εἰρηνικός Γ' PG 35, 1157 C.

103. Λόγος 34, 10.

θά ἀπέδιδον τοιαῦτα ψεύδη εἰς τὸν ἅγιον, ὁ ὁποῖος λέγει «καὶ ὅσα ταπεινότερα λέγονται περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ τοῦ Υἱοῦ πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, διὰ νὰ δειχθῇ τὸ ἐξ οὐ»⁹⁹. Ποία εἶναι λοιπὸν ἡ πρώτη αἰτία; Δὲν εἶναι μόνος ὁ Πατήρ; «Ἄλλά, λέγει, ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει ὁ Υἱὸς χωρὶς τὴν αἰτίαν, τοῦ νὰ εἶναι δηλαδὴ καὶ αὐτὸς αἴτιος θεότητος»¹⁰⁰. Διότι αὐτὸς κηρύττει πάντοτε ἓν αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ καὶ μίαν ἀρχὴν, τὸν ἀγέννητον Πατέρα καὶ θεϊκὸν γνωρίζει τὸ μοναδικόν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει, «δι' ἡμᾶς εἰς εἶναι Θεός, διότι τὰ ἐξ αὐτοῦ ἔχουν τὴν ἀναφορὰν πρὸς ἓν αἴτιον»¹⁰¹. Δὲν λέγει τὸ ἐξ αὐτῶν οὔτε ὅτι τὸ ἓν ἀναφέρεται εἰς τὰ δύο, λέγει τὸ Πνεῦμα δεύτερον ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ τὸν Υἱόν, ἐπίσης δὲ τὸν Υἱὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν ἐκ Θεοῦ. Διὰ μέσου δὲ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ δὲν δέχεται Θεὸν ὑφιστάμενον — ἄπαγε τῆς βλασφημίας — ἀλλὰ τὰ κτιστά. Καθ' ὁμοίον τρόπον τοποθετεῖ ὡς πρῶτον αἴτιον τὸν Πατέρα λέγων εἰς τὸν δεύτερον Εἰρηνικὸν ὅτι «ὅσον πολυτιμότερος τῶν κτισμάτων εἶναι ὁ Θεός, τόσοον μεγαλοπρεπέστερον εἶναι εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν νὰ εἶναι ἀρχὴ θεότητος παρὰ κτισμάτων καὶ διὰ μέσης θεότητος νὰ ἔρχεται εἰς τὰ κτίσματα»¹⁰².

39. Σὺ δὲ — ὅποια βλασφημία — ὁ λατινόφωνος λέγεις ὅτι διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ, δηλαδὴ διὰ μέσου τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ, ἦλθεν ὁ Πατήρ εἰς τὴν ἐκφορὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ ἡ καινοφωνία σου δὲν σταματᾷ οὔτε εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, ἀλλὰ λέγεις ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι τὸ ἐκπορεύειν εἶναι κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ θεολόγος αὐτὸς λέγει πρὸς τοὺς καταπλεύσαντας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς χωρὶς μόνην τὴν ἀγεννησίαν. Ἐδῶ βεβαίως πρέπει νὰ δεχθῆς τὸ 'μόνης', ἀκόμη καὶ ἂν δὲν συνεκφωνῆται, καὶ διὰ τοῦτο σοῦ τὸ προσθέτω καὶ ἐγὼ φανερώς.

Ἄλλὰ εἰπέ μου δὲν ἐπιπροσθέτει αὐτὸς ὁ ἴδιος θεολόγος γράφων, «ὅλα δὲ ὅσα εἶναι τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς υἰότητος»¹⁰³; Ἐὰν λοιπὸν ἦτο καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, αὐτὸ θὰ εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος.

ιοῦτο καὶ τοῦ Πνεύματος· οὐ γὰρ υἰότιτος τὸ ἐκπορεύειν·
 ἦν γὰρ ἂν Υἱὸς καὶ Πατήρ, ἐπεὶ καὶ τὸ ἐκπορεύειν ἔχει.
 Ὁ αὐτὸς δὲ κἀν τῷ Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἰκείῳ λό-
 γῳ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ φησι· «τὶ οὐ δύ-
 5 ναιται τῶν μεγάλων καὶ ὧν Θεός; Τί δὲ οὐ προσηγορευται
 ὧν Θεός, πλὴν ἀγεννησίας καὶ γεννήσεως»; Οὐκοῦν καὶ
 προβολέα ὀνομάσομεν τὸ Πνεῦμα. Καὶ τὸ ἐκπορεύειν δὲ κα-
 τὰ σὲ ὁμοίως ἔχει τῷ Υἱῷ κἀντιεῦθεν καὶ διπλασίως ἢ ἐκεῖ-
 νος· ἔξει γὰρ οὐ τὸ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ
 10 Υἱοῦ κατὰ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ σοι δόξαν. Ὁρᾶς ὅσοις ἀτό-
 ποις περιπίπτει ὁ πάντα ἔχειν τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς
 ἀκούων καὶ μὴ μόνον τὰ τῆς φύσεως νοῶν, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ
 τῶν ὑποστατικῶν τοῖς φυσικοῖς συνείρων;

40. Προάγειν μὲν οὖν τὸν περὶ τούτου λόγον περαιτέρω
 15 οὐκ ἐπάναγκες, σοῦ γε ἐξεληλεγμένου, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ γε
 ἔνεκα καὶ ἵνα μὴ προστριφαιτό τις μέμψιν τῷ ἀνωμήτῳ,
 δείξομεν ἐξῆς ὡς ἔχει μὲν καλῶς ἢ τοῦ ἁγίου ρῆσις, ἀ-
 γνοία δὲ τῶν λατινικῶς φρονούντων ἐκλαμβάνεται κακῶς.
 Συντελέσει δ' οἶμαι καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ προκείμενον ὁ λόγος
 20 οὐκ ἐλάχιστος. Προσεκτέον δ' ὅτι μάλιστα τὸν νοῦν.

Ταῦτόν εἰπεῖν ἐπὶ Θεοῦ ἀγέννητον καὶ ἀνάτιον διὸ
 κἀν πάσας ἀνελλέξης τὰς θεολογούσας βίβλους, οὐδαμοῦ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀγέννητον εὐρήσεις εἰρημένον καὶ ταῦτ'
 ὄν οὐ γεννητὸν. Δαμασκηνὸς δὲ ὁ θεοφθόρος εἰπὼν ἐν ὀγδόῳ
 25 τῶν Δογματικῶν ὅτι, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ καὶ αὐτοῦ
 τοῦ Πνεύματος εἶσι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας», ἔδειξεν ὡς οὐ
 μόνον τὸ ἀγέννητον τῷ ἀναίτιῳ ταυτόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάτιον
 τῷ αἰτίῳ ταυτόν ἐστιν ἐπὶ Θεοῦ· συντρέχει γὰρ τῷ ἀναι-
 τίῳ τὸ αἷτιον ἐπὶ Θεοῦ, αἷτιον δὲ φημι θεδότης Υἱοῦ καὶ
 30 Πνεύματος. Θέλων οὖν εἰπεῖν ὅτι τὸ Πνεῦμα πάντα τὰ τοῦ
 Πατρὸς ἔχει πλὴν τοῦ ἀνάτιον εἶναι καὶ τοῦ αἷτιον εἶναι,

104. Λόγος 31, 29.

105. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 1, 8.

διότι τὸ ἐκπορεύειν δὲν εἶναι στοιχεῖον υἰότητος· ἄλλως θὸ ἦτο υἰὸς καὶ ὁ Πατήρ, ἐπειδὴ ἔχει καὶ τὸ ἐκπορεύειν. Ὁ ἴδιος δὲ καὶ εἰς τὸν Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγον τοῦ λέγει καὶ διὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· «τί δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ τῶν ἰδίων τοῦ Θεοῦ; Τί δὲν τοῦ ἀπονέμεται ἀπὸ ὅσα εἰς τὸν Θεόν, πλην τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως;»¹⁰⁴. Ἐπομένως καὶ προβολέα θὰ ὀνομάσωμεν τὸ Πνεῦμα. Καὶ τὸ ἐκπορεύειν δὲ κατὰ σέ ἔχει ὁμοίως μὲ τὸν Υἱόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διπλάσιον ἀπὸ ἐκεῖνον· διότι θὰ ἔχη ὄχι μόνον τὸ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ δόξαν σου. Βλέπεις εἰς πόσα ἄτοπα περιπίπτει ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀκούει ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μὴ ἐννοῶν μόνον τὰ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐνίστε ἀναμιγνύων καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὑποστατικὰ εἰς τὰ φυσικὰ;

40. Δὲν εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖον νὰ προωθήσωμεν περισσότερον τὸν περὶ τούτου λόγον, ἀφοῦ ἔχεις ἐξελεγχθῆ ἑσὺ, ἀλλὰ χάριν τοῦ καλοῦ καὶ διὰ νὰ μὴ ἀποδώσῃ κανεὶς μομφὴν εἰς τὸν ἄψογον, θὰ δεῖξωμεν εἰς τὴν συνέχειαν ὅτι ἡ ρῆσις τοῦ ἁγίου ἔχει καλῶς, ἐξ ἀγνοίας δὲ τῶν λατινοφρόνων ἐκλαμβάνεται κακῶς. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ λόγος δὲν θὰ συντελέσῃ ὀλίγον εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν τοῦ θέματος ἡμῶν. Πρέπει νὰ δοθῇ μεγάλη προσοχή.

Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ νὰ λέγωμεν ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον· διὰ τοῦτο, καὶ ἂν ἀνοίξῃς ὅλα τὰ θεολογικὰ βιβλία, δὲν θὰ εὔρης πουθενὰ νὰ λέγεται ἀγέννητον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ μάλιστα μολονότι δὲν εἶναι γεννητόν. Ὁ δὲ θεοφόρος Δαμασκηνός, λέγων εἰς τὸ ὄγδον κεφάλαιον τῶν Δογματικῶν ὅτι, «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς ἀγεννησίας»¹⁰⁵, δεικνύει ὅτι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνον τὸ ἀγέννητον εἶναι τὰ ἴδιον μὲ τὸ ἀναίτιον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναίτιον εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ αἴτιον. Διότι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ αἴτιον συμβαδίζει μὲ τὸ ἀναίτιον, ἐννοῶ δὲ αἴτιον τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Θέλων λοιπὸν νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ Πνεῦμα ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλην τῆς καταστάσεως τοῦ ἀναιτίου καὶ τοῦ αἰ-

κατὰ τὸ γεννᾶν δηλαδὴ καὶ ἐκπορεύειν, χωρὶς μόνῃς τῆς ἀγεννησίας εἶπεν, ὡς αὐτῆς πάντα συμπεριβαλλούσης, ὅσα τοῦ Πατρὸς εἰσιν ἴδια.

Θεὸς οὖν ἀγέννητος καὶ ἀναίτιος· Θεὸς δὲ ἀναίτιος
 5 θεότιτος αἴτιος. Οὕτω δὲ ὢν αἴτιος ἐμφύτου πλούτου, ἐ-
 αὐτοῦ κατὰ μηδὲν ἀποδέοτος, ἀντεπίβουλος ἂν ἦν, ἐνὸς
 καὶ μόνου ὑπάρχων αἴτιος καὶ οὕτω πενίαν ἐαυτῷ τὸν πλοῦ-
 τον ποιοῦμενος. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἀτελὲς τὸ πάντη καὶ
 10 πάντως ἔν· διὸ καὶ χωρητὸν τοῖς πρὸς θεογνωσίαν ἀτελείσιν
 Ἰουδαίοις ἐγένετο. Ἄλλ' οὐδὲ ὁμοουσίου δυάδος ὑπάρχων αἴ-
 τιος καὶ τὸ μὲν γεννῶν, τὸ δὲ ἐκπορευτιῶς προβαλλόμενος,
 ἀπειροκάλως, ἴν' οὕτως εἶπω, ἐπὶ πλεῖον ἐξενεχθεῖη, καὶ
 ταῦτ' ἐν ἐαυτῷ τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ πάσαν ἀπειρίαν περιο-
 ρίζων. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ ἰσάσιος ἕτερος ἐμφύτου ὑ-
 15 πάξεως· διὸ καὶ τὸ ὑπὲρ ταῦτα οὐ θεότιτος, ἀλλὰ θεότιτος
 ἐκπιωσις· ταῦτ' ἄρα καὶ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων ἢ πολυθετα
 εἰσιν.

41. Ἄλλὰ μὴν μονάδος πρὸς δυάδα κεκινημένης καὶ
 περαιτέρω μὴ προηγημένης, δηλαδὴ παντιουργοῦ Θεοῦ Πατρὸς
 20 πρὸς γέννησίν τε καὶ πρόδοτον Υἱοῦ δημιουργοῦ τῶν πάντων
 καὶ τὰ πάντα τελεσιουργοῦντος, οὐδ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος (ἀτελής γὰρ ἂν ἦν ἐκ τοῦ Πατρὸς, εἰ διὰ τοῦ τε-
 λειουργοῦντος ἐγεννᾶτο Πνεῦματος) οὐτε τὸ Πνεῦμα δι'
 Υἱοῦ· πρὸς γὰρ τῷ ἀτελὲς εἶναι ἐκ Πατρὸς, καὶ ταῦτα τὸ
 25 πάντα τελειοῦν, καὶ τῶν δεδημιουργημένων ἦν ἂν ἔν· τὰ
 γὰρ δι' ἐκείνου γέγονε, δι' Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα ἔγνωσται.
 Καὶ ἐν φωτὶ τῷ Πνεύματι φῶς ὁρῶμεν τὸν Υἱὸν προφη-
 τικῶς ὁμοῦ καὶ παιρικῶς εἰπεῖν· ὡς ἂν εἰδῶμεν μὴ μόνον
 εἶναι μιᾶς ὑπάρχοντα ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἁδιασιάτως ἔχοντα
 30 πρὸς ἄλληλα καὶ ἐνυπάρχοντα ἀλλήλοις καὶ ἄλληλα δευκνύν-

τίου, φυσικά κατὰ τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν, εἶπε πλὴν τῆς ἀγεννησίας μόνης, μέ τὴν ἰδέαν ὅτι αὐτὴ περικλείει ὅλα ὅσα εἶναι ἴδια τοῦ Πατρὸς.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἀγεννητος καὶ ἀναίτιος· ὁ δὲ ἀναίτιος Θεὸς εἶναι αἴτιος τῆς θεότητος. Ὑπάρχων δὲ οὕτω αἴτιος ἐμφύτου πλούτου, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν στερεῖται τίποτε, θὰ ἦτο ὁ ἴδιος ἐπίβουλος ἑαυτοῦ, ὑπάρχων αἴτιος ἐνός καὶ μόνου καὶ οὕτω θὰ μετέτρεπε δι' ἑαυτὸν τὸν πλοῦτον εἰς πενίαν. Ἐκτός δὲ τούτου τὸ κατὰ πάντα τρόπον καὶ πάντως ἐν εἶναι ἀτελές· διὰ τοῦτο ἦτο καὶ καταληπτὸν εἰς τοὺς ἀτελεῖς πρὸς θεογνωσίαν Ἰουδαίους. Ἀλλὰ οὔτε, ὑπάρχων ἐπίσης αἴτιος τῆς ὁμοουσίου δωδός καὶ γεννῶν τὸ ἐν, ἐκπορεύων δὲ τὸ ἄλλο, θὰ ἀπεκαλύπτετο περισσότερο, οὕτως εἶπειν, καὶ μάλιστα περιορίζων ὄλον τὸ ἄπειρον εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς προερχομένους ἐξ αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον δὲν ὑπάρχει κἄν ἄλλος τρόπος ἐμφύτου ὑπάρξεως· διότι καὶ τὰ ὑπεράνω τούτων δὲν εἶναι θεότης, ἀλλὰ ἔκπτωσις θεότητος· αὐτὰ λοιπὸν εἶναι καὶ ἡ πολυθεΐα τῶν ἀθέων Ἑλλήνων.

41. Ἄλλ' ὁμως, ὅταν ἡ μονὰς κινηθῆ πρὸς δυάδα καὶ δὲν προχωρήσῃ παραπέρα, δηλαδὴ ὁ παντουργὸς Θεὸς Πατὴρ πρὸς γέννησιν καὶ πρόοδον τοῦ Υἱοῦ, δημιουργοῦ τῶν πάντων καὶ τὰ πάντα τελεσιουργοῦντος, οὔτε ὁ Υἱὸς προέρχεται ἐκ τοῦ Πνεύματος (διότι θὰ ἦτο ἀτελής ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἂν ἐγεννᾶτο διὰ μέσου τοῦ τελεσιουργοῦντος Πνεύματος) οὔτε τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ. Διότι τὸ Πνεῦμα, πλὴν τοῦ ὅτι θὰ ἦτο ἀτελές ἐκ Πατρὸς, καὶ μάλιστα αὐτὸ τὸ ὁποῖον τελεοῖ τὰ πάντα, θὰ ἦτο ἐν καὶ ἐκ τῶν δημιουργημάτων, ἀφοῦ αὐτὰ μὲν ἐγίναν δι' ἐκείνου, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐγνώσθη διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα φῶς βλέπομεν τὸν Υἱὸν φῶς προφητικῶς μαζὶ καὶ πατρικῶς οὕτως εἶπειν, ὥστε νὰ κατανοήσωμεν ὄχι μόνον ὅτι ταῦτα προέρχονται ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν ἀποχωρίζονται ἀλλήλων καὶ ἐνυπάρχουν εἰς ἀλληλα καὶ δεικνύουν ἀλληλα καὶ δι' ἀλλήλων προβάλλονται, ἀλλὰ δὲν εἶναι δι'

τα καὶ δι' ἀλλήλων προφαινόμενα, ἀλλ' οὐ δι' ἀλλήλων ἢ καὶ ἐξ ἀλλήλων ἢ ἀλλήλων ὄντα· ἐν γὰρ τὸ ἐξ οὗ.

Καὶ τοίνυν ὁ θεολογῶν πάντα ἔχειν τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς πλὴν ἀγεννησίας πάντα ἔχειν πλὴν αἰτίας εἴρηκεν, ὡς καὶ ἀλλαγῶν τῶν συγγραμμάτων σαφῶς οὕτω προσδιόρισεν. Εἰ δὲ πάντα ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρὸς πλὴν τοῦ εἶναι αἴτιος, δηλαδὴ θεότιτος, αἴτιος δὲ ὁ Πατὴρ οὐ γεννῶν μόνον τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύων, πάντα ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρὸς, πλὴν τοῦ τὸν Υἱὸν γεννᾶν
 10 τε καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύειν ἃ μόνου τοῦ Πατρὸς ὄντα καὶ τὸ ἀγέννητον αὐτῷ προσμαρτυρεῖ. Διὸ καὶ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος ἐν τῷ Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, «διὰ τὸν Πατέρα», φησί, «ιουτέσι διὰ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα, ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, ιουτέσι διὰ τὸ τὸν
 15 Πατέρα ἔχειν αὐτά, πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως».

42. Εἰ δὲ ἡ ἀγεννησία τὸ πάντη τε καὶ πάντως αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ δηλοῖ, ἡ γέννησις τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς αἴτιον θεότιτος εἶναι τὸ γεννητὸν ἀναγκαιότατα δηλώσει, καθάπερ καὶ
 20 ἡ ἐκπύρεσις τὸ ἐκπορευτιῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον. Εἰ δὲ μὴ μηδαμῆ μηδαμῶς αἴτιος ὑπάρχει ὁ Υἱὸς θεότιτος, πῶς ἂν εἴη ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα; Ἡ πῶς πρῶτον αἴτιον ὁ Πατὴρ, εἴτα ὁ Υἱὸς τοῦτω, ὡς καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ἐκπορευομένου Πνεύματος, καθὼς φρονεῖν δεῖν οἴονται Λα-
 25 τῖνοι, παραφρονοῦντες, ὡς ἐγῶμαι, καὶ τὰς παιρικὰς παρανοοῦντες ρήσεις; Οὐ γὰρ ὁ φερωνύμως θεολόγος οὐδὲ οὕτως, «ἀλλὰ πάντα», φησὶν, «ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρὸς πλὴν ἀγεννησίας», ταῦτόν δ' εἰπεῖν, ἄνευ τῆς αἰτίας, τοῦτω δὲ ταῦτόν εἰπεῖν, ἄνευ τοῦ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν; Κατὰ ταῦ-
 30 τα γὰρ αἴτιον τὸ αἴτιον.

Καὶ πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς εἰδίτητος, εἰ δὲ θούλει τῆς γεννήσεως· οὐ γὰρ φοβησόμεθα μὴ ἀνάτιον, εἰ καὶ αὐτὸ αἴτιον εἶναι φωραθείη, γέννησιν μὴ ἔχον οὐδὲ γὰρ ἀνάτιον, εἰ καὶ μὴ γεννητὸν τὸ γὰρ ὡς ἀνάτι-

ἀλλήλων ἢ καὶ ἐξ ἀλλήλων ἢ ἀλλήλων· διότι τὸ ἐξ οὐ εἶναι ἓν.

Βεβαίως ὁ θεολογῶν ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλην τῆς ἀγεννησίας, λέγει ὅτι ἔχει ὅλα πλην τῆς αἰτίας, ὅπως προσδιώρισε καὶ ἄλλα σημεῖα τῶν συγγραμμάτων του σαφῶς. Ἐὰν δὲ ὁ Υἱὸς ἔχη ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλην τοῦ νὰ εἶναι αἷτιος, δηλαδὴ πλην τῆς θεότητος, αἷτιος δὲ εἶναι ὁ Πατὴρ ὄχι καθ' ὅσον γεννᾷ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅσον ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, τότε ὁ Υἱὸς ἔχει ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς πλην τοῦ νὰ γεννᾷ τὸν Υἱόν καὶ νὰ ἐκπορεύῃ τὸ Πνεῦμα, τὰ ὅποια εἶναι ιδιότητες μόνον τοῦ Πατρὸς καὶ προσμαρτυροῦν τὴν ἀγεννησίαν του. Διὸ καὶ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος λέγει εἰς τὸ τμήμα Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, «ἐξ αἰτίας τοῦ Πατρὸς, δηλαδὴ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πατρὸς, ἔχουν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὅλα ὅσα ἔχουν, ἤτοι διὰ τὸ ὅτι τὰ ἔχει ὁ Πατὴρ, πλην τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως»¹⁰⁶.

42. Ἐὰν δὲ ἡ ἀγεννησία δηλώνη τὸ παντοῦ καὶ πάντως αἷτιον ἐπὶ Θεοῦ, ἡ γέννησις θὰ δηλώσῃ ἀναγκαιότατα τὸ ὅτι δέν εἶναι καθόλου κατὰ κανένα τρόπον αἷτιον θεότητος τὸ γεννητόν, καθὼς καὶ ἡ ἐκπόρευσις τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευτῶς ὑπάρχον. Ἐὰν δὲ δέν ὑπάρχη καθόλου κατὰ κανένα τρόπον αἷτιος τῆς θεότητος ὁ Υἱὸς, πῶς θὰ ἦτο ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα; Ἡ πῶς θὰ ἦτο δι' αὐτὸ πρῶτον αἷτιον ὁ Πατὴρ, ἔπειτα ὁ Υἱὸς, ὥστε τὸ ἅγιον Πνεῦμα νὰ ἐκπορεύεται καὶ ἐξ αὐτοῦ, ὅπως νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ πιστεύωμεν οἱ Λατίνοι, παραφρονοῦντες κατὰ τὴν ὁποσὶν μου καὶ παρανοοῦντες τὰς πατερικὰς ῥήσεις; Διότι αὐτὸς ὁ φερώνυμος θεολόγος δέν λέγει, «ἀλλὰ πάντα ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρὸς πλην τῆς ἀγεννησίας», ἤτοι πλην τῆς αἰτίας, δηλαδὴ ἄνευ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως; Διότι τὸ αἷτιον κατ' αὐτὰ εἶναι αἷτιον.

Καὶ ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς εἶναι τοῦ Πνεύματος πλην τῆς υἰότητος, ἐὰν δὲ θέλῃς, τῆς γεννήσεως· διότι δέν θὰ φοβηθῶμεν μὴ τυχόν εἶναι καὶ αὐτὰ ἀναίτιον, ἂν φανῇ καὶ αὐτὸ ὡς αἷτιον, ὁφοῦ δέν ἔχει γέννησιν· δέν εἶναι ἀναί-

τιον γέννηοιν μὴ ἔχον, αὐτό τε καθ' ἑαυτὸ παντάλασιν ἀναί-
τιον, καὶ παντὶ τρόπῳ θεότιος αἴτιον. Οὕτως ἡμεῖς τοῖς ἐν
Πνεύματι θεολογοῦσι, συναρδὰ φθεγγόμεθα· καὶ οὕτω τοὺς
ἀπάδογια φθεγγομένους ἀπελέγχομεν, καθ' ἑαυτῶν δεικνύ-
5 τες τὰς γραφικὰς μαρτυρίας προτιθένης.

43. Κάκεινο γάρ, ὃ παρὰ τοῦ αὐτοῦ θεολόγου προάγειν
ὑπὲρ τῆς σαφῶν αὐτῶν δόξης τῶν Λατίνων οἴονται φύλον,
διὸ οἰκεῖον ἀξίωμα ὁ Κύριος ἔδειξε πρὸς τοὺς μύσιας
εἰπών, «αὐτὸς ὑμῖν ἐγὼ πέμπω τὸ Πνεῦμα» τὸ ἅγιον, καθ'
10 ἑαυτῶν ὡς οὐκ ἴσασι προάγουσιν. Ἐπεὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ
πέμπειν τὸ Πνεῦμα μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα καὶ Θεοῦ μόνου
(ὁ Πατὴρ γὰρ εἰπὼν πρότερον πέμπειν τὸν παράκλητον, εἰ'
αὐτὸς 'ἐγώ', φησί, 'πέμπω', τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα δεικνύς,
ὡς ἂν αὐτό τε τὸ πρᾶγμα φωνὴν ὥσπερ ἀφιέν κηρύττοι καὶ
15 ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἐξηγήσαιο). Εἰ μὴ παρὰ τοῦ
Πατρὸς ὁ Κύριος μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἤδει ἐκπο-
ρευόμενον καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, πῶς οὐ προσθεῖς εἶπεν,
«ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ παρ' ἐμοῦ ἐκπορεύεται»; Οὐ γὰρ
ἦν ταπεινότερον τῆνικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ φθεγγόμενος, δι' ὅ-
20 περ ἂν τοῦτο μόνον καὶ παρήκειν ἐπικρουσάμενος. Δῆλον οὖν
καὶ τυφλῷ, φασίν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Μέγα μὲν οὖν ἀξίωμα τὸ πέμπειν ἔχειν τὸ θεῖον Πνεῦ-
μα, καὶ ἰσοῦτο μέγα, ὡς ὁμοφυᾶ καὶ ἴσον καὶ ὁμοτίμον δει-
25 κνύναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν, καθάπερ καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμο-
ούσιόν τε καὶ ὁμοτίμον τῷ Πατρὶ συνίστησι τὸ μὴ παρὰ
τοῦ Πατρὸς μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος
τὸν Υἱόν ἀποσιέλλεσθαι. Θεῖκόν γε μὴν καὶ φυσικόν ἐστι
τουτὶ τὸ ἀξίωμα, ἀλλ' οὐχ ὑποσιαικόν· εἰ γὰρ ὑποσιαικὴν
30 ἦν τὸ ἀποσιέλλειν, οὐκ ἂν ἦν κοινὸν Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ
Πνεύματος. Θεὸς οὖν ἀληθινὸς ὁ ἄλλος παράκλητος· ὁ δὲ δι

τιον, ἂν καὶ δὲν εἶναι γεννητόν· διότι τό μὴ ἔχον γέννησιν ὡς ἀναίτιον, καὶ αὐτὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἐντελῶς ἀναίτιόν καὶ κατὰ πάντα τρόπον εἶναι αἴτιον θεότητος. Οὕτω ἡμεῖς ὁμιλοῦμεν σύμφωνα μὲ τοὺς θεολογοῦντας ἐν Πνεύματι καὶ οὕτως ἀπελέγχομεν τοὺς ὁμιλοῦντας ἀσύμφωνα, δεικνύοντες ὅτι προβάλλουν τὰς γραφικὰς μαρτυρίας ἐναντίον ἑαυτῶν.

43. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνος ὁ λόγος τοῦ ἰδίου θεολόγου, τὸν ὁποῖον οἱ Λατῖνοι νομίζουν ὅτι φέρουν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς των, ὅτι δηλαδή ὁ Κύριος λέγων πρὸς τοὺς μύστας ὅτι «ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ σᾶς στείλω τὸ Πνεῦμα»¹⁹⁷ τὸ ἅγιον, ἔδειξε τὸ ἀξίωμα Του, τὸν φέρουν χωρὶς νὰ τὸν ἐννοήσουν ἐναντίον ἑαυτῶν. Ἐπειδὴ πράγματι τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα εἶναι μέγα καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέγα καὶ ἴδιον μόνον τοῦ Θεοῦ (διότι ὁ Πατήρ, εἰπὼν προηγουμένως ὅτι θὰ στείλῃ τὸν Παράκλητον, ἔπειτα ὁ ἴδιος λέγει, ἔγὼ θὰ στείλω', δεικνύων τὸ ἀξίωμα του, οὕτως ὥστε καὶ τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα νὰ κηρύττῃ ὡσάν μὲ δυνατὴν φωνὴν καὶ ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας νὰ ἐξηγήσῃ), ἐὰν ὁ Κύριος ἐγνώριζεν ὅτι δὲν ἐκπορεύεται καὶ ἔχει τὴν ὑπαρξιν μόνον ἀπὸ τὸν Πατέρα. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, πῶς δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπιπροσθέτως, «τὸ ὁποῖον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ ἐμέ»; Διότι δὲν ὠμίλει τότε ταπεινότερον περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε νὰ παρέλειπεν ἐπικρύπτων τοῦτο μόνον. Εἶναι λοιπὸν καὶ εἰς τυφλὸν φανερόν, λέγουν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Μέγα λοιπὸν ἀξίωμα εἶναι τὸ νὰ ἔχῃ τὸ ἀποστέλλειν τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ μάλιστα τόσο μὲγα, ὥστε νὰ δεικνύῃ ὁμοφυᾶ καὶ ἴσον καὶ ὁμότιμον τὸν Υἱὸν μὲ τὸν Πατέρα, ὅπως καθιστᾷ καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσιον καὶ ὁμότιμον μὲ τὸν Πατέρα τὸ νὰ μὴ ἀποστέλλεται μόνον ἀπὸ τὸν Πατέρα ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Ὅμως τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶναι θεϊκόν καὶ φυσικόν, ἀλλ' ὄχι ὑποστατικόν· διότι ἐὰν τὸ ἀποστέλλειν ἦτο ὑποστατικόν, δὲν θὰ ἦτο κοινὸν Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Θεὸς λοιπὸν ἀληθινὸς εἶναι ὁ ἄλλος Παράκλητος· ὁ τοῦτο δὲ ἀποστέλλων πῶς

ιοῦτιον ἀποσιέλλων πῶς οὐχὶ Θεὸς ἀληθινός; Εἰ δὲ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἐρχόμενον ὡς αὐτοκέλευστον ἀποσιέλλει τὸν παρὰ κλήτην ὁ Υἱός, πῶς οὐ μιᾶς ἂν εἶη σὺν αὐτῷ θελήσεως καὶ ἐξουσίας; Εἰ δὲ μιᾶς ἔστιν ἐξουσίας καὶ θελήσεως, 5 πῶς οὐχὶ καὶ μιᾶς ἂν εἴεν φύσεως;

44. Ὅρας ὡς ἡ ἀποσιολὴ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν τοῦ ἀποσιέλλοντος πρὸς τὸν ἀποσιελλόμενον ὁμοθυμίαν καὶ ὁμοουσιότητα παροίτησιν, ὃ μέγιστόν ἐστιν ἀξίωμα, προσὸν μέντοι τοῖς τριοῖ καλῶς τε καὶ θεοπρεπῶς, ὡς καὶ τὴν αὐτε- 10 ξουσιότητα δεκνῶν τῶν ἀποσιελλομένων οὕτως; Ὁ δὲ λέγων μὴ θεῖκόν εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀλλὰ προβλητικόν, πρῶτον μὲν οὐ τὸν Υἱὸν μόνον αἴτιον δείκνυσι τοῦ θείου Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Πρὸς δὲ τοῦτω καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐλεύθερος τὴν ἐκατέρου τούτων αὐτοθυ- 15 μίαν ἄλλοτε ἄλλην ἀδειεῖ κακῶς, μὴ θελήσεως ἀλλὰ φύσεως δογματίζων εἶναι τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀποσιολήν, τοιγαροῦν καὶ ἀναρχον. Ἄ γὰρ μὴ τῷ θέλειν ἀλλὰ τῷ πεφυκέναι ἐκ Θεοῦ, προἀναρχά ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἀρχιά.

Καὶ μὴν ὃ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πρὸς τοὺς ἐλάττω 20 νομίσαντας τὸν Υἱόν, διὰ ἀπεισιάλῃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, τεκμήριον εἶναι φησι τὴν ἀποσιολήν τῆς πατρικῆς εὐδοκίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξεως. Φρονεσθλαθῶς οὐκοῦν οἱ Λαίτσιοι τεκμήριον ἠγοῦνται τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἀποσιολήν τῆς παρ' αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξε- 25 ως. Ἀλλὰ καὶ ἐγηγέρθαι γέγραπται, φησί, καὶ ἀνειλῆφθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ἀνεσιακέναι καὶ ἀνεληλυθέναι πάλιν· ἐκεῖνα τῆς εὐδοκίας, ταῦτα τῆς ἐξουσίας. Ἐπεὶ γοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπεισιάλῃ, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀφίκετο, ἐκεῖνο 30 τῆς εὐδοκίας χρὴ λέγειν, τοῦτο τῆς ἐξουσίας· ἀλλὰ μὴ καιροποιεῖν ἐντεῦθεν ἀλόγως τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον τοῦ θείου Πνεύματος.

45. Πρὸς μὲν δὴ τῷ τῆς θεολογίας ἐπώνυμῳ τοῦτω

δέν θά εἶναι ἀληθινός Θεός; Ἐάν δέ ὁ Υἱός ἀποστέλλῃ τόν Παράκλητον ἐρχόμενον παρ' ἑαυτοῦ ὡς αὐτοκέλευστον, πῶς δέν θά ἦτο μιᾶς μέ αὐτόν θελήσεως καί ἐξουσίας; Ἐάν δέ εἶναι μιᾶς ἐξουσίας καί θελήσεως, πῶς δέν θά ἦσαν καί μιᾶς φύσεως;

44. Βλέπεις πῶς ἡ ἀποστολή τοῦ θείου Πνεύματος παριστάνει τήν ὁμοβουλίαν καί ὁμοουσιότητα τοῦ ἀποστέλλοντος πρὸς τόν ὁποστελλόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι μέγιστον ἀξίωμα, προσιδιάζον βεβαίως καί εἰς τὰ τρία πρόσωπα καλῶς καί θεοπρεπῶς, ὥστε νά δεικνύῃ καί τήν αὐτεξουσιότητα τῶν οὕτως ἀποστελλομένων; Ὁ δέ λέγων ὅτι δέν εἶναι θεϊκόν τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἄλλὰ προβλητικόν, πρῶτον μὲν δέν δεικνύει μόνον τόν Υἱόν αἴτιον τοῦ θείου Πνεύματος, ἀλλά καί τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Πλήν τούτου δέ τήν αὐτοβουλίαν ἐκατέρου τούτων τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐλεύσεως, ἄλλοτε ἄλλην, ἀθετεῖ κακῶς, δογματίζων ὅτι ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀποστολή δέν εἶναι ἐνέργεια τῆς θελήσεως ἀλλὰ τῆς φύσεως, ἄρα καί ἄναρχος. Διότι ὅσα προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄχι κατὰ τήν θέλησιν ἀλλὰ κατὰ τήν φύσιν, εἶναι προάναρχα, ἀλλ' ὄχι ἀρκτά.

Καί μάλιστα ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐθεώρησαν κατώτερον τόν Υἱόν, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Πατρός, λέγει ὅτι ἡ ἀποστολή εἶναι τεκμήριον τῆς πατρικῆς εὐδοκίας¹⁰⁰, ἀλλ' ὄχι τῆς προαιωνίου ὑπάρξεως του. Φρενοβλαβῶς λοιπόν οἱ Λατῖνοι θεωροῦν τήν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀποστολήν τοῦ Πνεύματος τεκμήριον τῆς προαιωνίου παρ' αὐτοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλά, λέγει, ἔχει γραφῆ καί ὅτι ἠγέρθη καί ἀνελήφθη παρὰ τοῦ Πατρός, ἀλλά καί ὅτι ἀνέστησεν ἑαυτόν καί ἐπανῆλθε πάλιν ἐκεῖνα εἶναι τῆς εὐδοκίας, αὐτά εἶναι τῆς ἐξουσίας. Ἐπειδὴ λοιπόν καί τὸ ὄγιον Πνεῦμα, μολονότι ἀπεστάλη καί παρὰ τοῦ Υἱοῦ, πάντως ἐφθασεν εἰς ἡμᾶς καί παρ' ἑαυτοῦ, πρέπει ἐκεῖνο νά τὸ λέγωμεν τῆς εὐδοκίας, τοῦτο τῆς ἐξουσίας, ἀλλά νά μὴ καινοτομοῦμεν ἀπὸ αὐτό ἀλόγως τόν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τοῦ θείου Πνεύματος.

45. Πλήν δέ τοῦ ἐπωνύμου τούτου τῆς θεολογίας οὐ-

οὐδ' ὁ μέγας Βασίλειος εὐρηταί που λέγων καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
 τὸ Πνεῦμα· εἰ δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦτο διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν
 τοῖς Πρὸς Εὐνομιανούς περὶ τοῦ θείου Πνεύματος εἰρήκει
 κεφαλαίους, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ ἐν τοῖς αὐτοῖς κεφαλαίοις ἐρ-
 5 μηρεὺς γενόμενος, ἐπὶ τῆς μειαδόμεως τοῦτο φάναι διεπά-
 φησε γράφων «τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἰρανώ-
 ἀνεκήμενον ὁ ἀπόστολος, λέγων διὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
 Θεοῦ ἐλάδομεν, καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγῆναι σαφὲς πε-
 10 ποίηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό, καθάπερ Θεοῦ, καὶ
 τοῦ ἁγίου Χριστοῦ προσειπών, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ὡς
 τοῦ ἀνθρώπου».

Ὅρας διὲ ἐκ Θεοῦ μὲν, δηλονότι τοῦ Πατρὸς, ἔχει τὸ
 εἶναι, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ μεταδιδόσθαι καὶ φανεροῦσθαι;
 Καὶ ὡς Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάζεται καὶ τοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ
 15 Υἱοῦ, καθάπερ καὶ τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ τοῦτου γὰρ τὸ οἰ-
 κεῖον πνεῦμα καὶ ὁ τοῦς αὐτοῦ ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ,
 εἰ μὴ ἄρα κατ' ἐνέργειαν. Τοῦτο δὴ καὶ ἀλλαχοῦ ποιῶν ἀρι-
 δηλότιρον ὁ μέγας οὐτός, «τὸ Πνεῦμα», φησί, «τοῦ Υἱοῦ
 μὲν ἡρῖται, ὧ ἀδιασιάτως συγκαταλαμβάνεται, ἐκ δὲ τῆς
 20 τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημῆνον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπη-
 ρεῦεται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρξε-
 ως σημεῖον ἔχον, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρί-
 ζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεισθῆναι. Ὁ δὲ Υἱός, τὸ ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἐ-
 25 αὐτοῦ γνωρίζον, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς
 ἐκλάμπας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν
 κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον».

Ἀκούεις τὸ γνωριστικὸν σημεῖον τῆς τοῦ θείου Πνεύ-
 ματος ὑποστάσεως, διὲ τὸ γνωρίζεσθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστίν,
 30 ἀλλ' οὐχὶ τὸ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πα-
 τρὸς ὑφεισθῆναι; Λέγων δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγ-
 γελίοις, «διὲν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ
 τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς

109. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 21, 733 A B.

110. Αὐτόθι.

111. Μ. Βασιλείου, Πρὸς Γρηγόριον ἀδελφὸν Ἐπιστολὴ 38, 4.

τε ὁ μέγας Βασίλειος εὐρίσκεται νὰ λέγη πουθενὰ ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἐάν δὲ εἰς τὰ πρὸς Εὐνομιανούς κεφάλαια περὶ τοῦ θείου Πνεύματος¹⁰⁰ εἶπεν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅμως γινόμενος εἰς τὰ κεφάλαια αὐτὰ ὁ ἴδιος ἐρμηνευτὴς ἑαυτοῦ διεσάφησεν ὅτι εἶπε τοῦτο περὶ τῆς μεταδόσεως αὐτοῦ ἀπλῶς, γράφων· «τὸ ὅτι μὲν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ Θεοῦ διεκήρυξε καθαρῶς ὁ ἀπόστολος, λέγων ὅτι ἐλάβομεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, καὶ κατέστησε σαφές ὅτι ἐφανερῶθη διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὀνομάσας αὐτὸ Πνεῦμα Υἱοῦ, ὡσάν Θεοῦ, καὶ προσειπὼν αὐτὸ νοῦν Χριστοῦ, καθὼς καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ὡς τοῦ ἀνθρώπου»¹⁰⁰.

Βλέπεις ὅτι τὴν μὲν ὑπαρξιν ἔχει ἐκ Θεοῦ, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, τὴν δὲ μετάδοσιν καὶ φανέρωσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ; Καὶ ὅτι ὀνομάζεται Πνεῦμα καὶ νοῦς Υἱοῦ, ἀλλ' ὄχι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὅπως καὶ τοῦ ἀνθρώπου; Διότι καὶ τούτου εἶναι τὸ οἰκεῖον Πνεῦμα καὶ αὐτοῦ ὁ νοῦς, ἀλλ' ὄχι ἐξ αὐτοῦ, παρὰ μόνον κατ' ἐνέργειαν. Τοῦτο δὲ καθιστῶν προδηλότερον ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος, λέγει, «Τὰ Πνεῦμα, ἐξαρτᾶται μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον συνθεωρεῖται ἀδιαστάτως, ἔχει δὲ τὴν ὑπαρξιν προερχόμενον ἐκ τῆς αἰτίας τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ ὅπου καὶ ἐκπορεύεται, ἔχον ὡς γνωριστικὸν σημεῖον τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρξεως τοῦτο, τὸ ὅτι γνωρίζεται μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ ὅτι ὑφίσταται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ὁ δὲ Υἱός, γνωρίζων τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ, ἀφοῦ ἐξέλαμψε μόνος ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός, δὲν ἔχει καμμίαν κοινωνίαν πρὸς τὸν Πατέρα ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα»¹⁰¹.

Ἄκουεις τὸ γνωριστικὸν σημεῖον τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος, ὅτι δηλαδὴ τὸ γνωρίζεσθαι εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐνῶ δὲν εἶναι ἐξ αὐτοῦ τὸ ἔχειν τὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' ὑφίσταται ἐκ τοῦ Πατρὸς; Λέγων δὲ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἰς τὰ Εὐαγγέλια, «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος τὸν ὁποῖον θὰ στείλω ἐγὼ εἰς σὰς παρά τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς

ἐκπορεύεται», οὐχὶ τοῦ Πνεύματος μὲν ἔδειξεν ἰδιάζον ἵ-
 πάρχον γνώρισμα τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ ἐκπορεύειν τοῦ
 Πατρὸς, ἐπεὶ καὶ ὑποστατικὸν τούτων ἑκάτερόν ἐστιν, ἰδιά-
 ζοντα δὲ ἐστὶ τὰ ὑποστατικά; Μηδεμίαν οὖν κατὰ τὸν μέ-
 5 γαν Βασιλείον πρὸς τὰ ἰδιάζοντα τῶν γνωρισμάτων τοῦ
 Πατρὸς τὴν κοινωνίαν ἔχων ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸ ἐκπορεύειν ἔξει.

46. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ αὐτὸς Πρὸς τοὺς Εὐνομιανθοὺς
 περὶ τοῦ Πνεύματος φησὶν· «Υἱὸς Θεοῦ, καρπὸς ἅγιος ἐξ
 ἁγίου, ἀίδιος ἐξ αἰδίου, Πνεύματος ἁγίου χορηγὸς εἰς ὑπό-
 10 σιασιν καὶ μορφωσιν κτίσεως». Ὁρᾷς διὸ χορηγὸς τοῦ Πνεύ-
 ματος, ἀλλ' οὐχ ὑποστάτης ὁ Υἱός; Καὶ ὡς ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
 χορηγία δι' αἰτίαν, ἢ ὑποσίτησιν καὶ μορφώσιν τὴν κτίσιν
 τῷ Πνεύματι; Πρόσεχε δὴ καὶ τοῖς ἐξῆς· «Ὅ γὰρ τὸν Υἱόν»,
 φησὶν, «ἀναιρῶν, τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄλων δημιουργίας
 15 ἀρεῖλεν» ἄρχει γὰρ τῆς ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ
 Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν». Ὁρᾷς; Τῆς ἀπάντων ὑ-
 ποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐχὶ τῆς τοῦ θείου Πνεύ-
 ματος ὑποστάσεως ἄρχει καὶ ἀρχὴ ἐστὶ τῆς τῶν ὄλων δη-
 μιουργίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος. Πῶς δ'
 20 ἂν ἐνταῦθα τὸν Υἱὸν ὑπερνοῦν βουλόμενος ὁ μέγας Βασι-
 λειος, εἶπερ εἶχε λέγειν ἀρχὴν τοῦτον τοῦ θείου Πνεύμα-
 τος, ὡς δι' αὐτοῦ τὸ εἶναι σχόντιος, οὐκ ἂν εἶπεν, ἀλλὰ χο-
 ρηγὸν μὲν αὐτοῦ μόνον, ἀρχὴν δὲ μόνης τῆς δι' αὐτοῦ τὸ εἶναι
 λαβούσης κτίσεως;

25 47. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος, φασί, θεολόγος, «ἦλθε», φησὶν
 «ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα
 καὶ ἀνέλαβε τὸ ἡμέτερον σῶμα» καὶ πάλιν, «διὰ τὸ γενέ-
 σθαι τὰς τῆς θείας δυνάμεως ἐπὶ γῆς τὸ σῶμα τοῦ Χρι-
 στοῦ, γίνῃ καὶ οὐ τὰς καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ· δέχη γὰρ ἐκ-
 30 πεμπόμενον παρ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα· ὥσπερ οὖν Χριστὸν ἐπι-
 γνοὺς ἐλέγνας Θεόν, οὕτω δὴ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ ἐδέ-
 ξω Θεόν».

112. Ἰω. 15, 26.

113. Κατ' Εὐνομίου 5. PG 29, 736 D.

114. Ἐνθα ἀνωτέρω.

115. Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν (Ψευδ.) 5, PG 59, 698.

ἀληθείας, τὸ ὁποῖον ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς»¹¹², δὲν ἔδειξεν ὅτι τοῦ μὲν Πνεύματος ἰδιάζον γνώρισμα εἶναι τὸ ἐκπορεύεσθαι, τοῦ δὲ Πατρὸς τὸ ἐκπορεύειν, ἐπειδὴ ἑκάτερον αὐτῶν εἶναι καὶ ὑποστατικόν, τὰ δὲ ὑποστατικά εἶναι ἰδιάζοντα; Ἄφοῦ λοιπὸν κατὰ τὸν Μέγαν Βασιλείον ὁ Υἱὸς δὲν ἔχει καμμίαν συμμετοχὴν εἰς τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ Πατρὸς, δὲν θὰ ἔχη οὔτε τὴν ἐκπόρευσιν.

46. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ ἴδιος λέγει Πρὸς τοὺς Εὐνομιανούς περὶ τοῦ Πνεύματος: «Υἱὸς Θεοῦ, καρπὸς ἅγιος ἐξ ἁγίου, αἰδῖος ἐξ αἰδίου, χορηγὸς ἁγίου Πνεύματος πρὸς θεμελίωσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς κτίσεως»¹¹³. Βλέπεις ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι χορηγὸς τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὄχι γεννήτωρ; Καὶ ὅτι ἡ χορηγία τοῦ Υἱοῦ ἐγίνε δι' αἰτίαν, διὰ νὰ θεμελιώσῃ καὶ διαμορφώσῃ τὴν κτίσιν διὰ τοῦ Πνεύματος; Πρόσεχε δὲ καὶ τὰ ἐξῆς: «ὁ ἀναιρῶν, λέγει, τὸν Υἱόν, ὀφαιρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας τῶν ὄλων· διότι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἄρχει τῆς ὑποστάσεως τῶν ὄλων, αὐτὸς διὰ τοῦ ὁποίου ἐγιναν τὰ πάντα»¹¹⁴. Βλέπεις; Τῆς ὑποστάσεως τῶν ὄλων ἄρχει ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν ἄρχει τῆς ὑποστάσεως τοῦ θείου Πνεύματος· καὶ εἶναι ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τῶν ὄλων, ἀλλ' ὄχι τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος. Πῶς δὲ ὁ Βασιλείος, θέλων νὰ ὑπερυψώσῃ ἐδῶ τὸν Υἱόν, ἐὰν ἠδύνατο νὰ τὸν εἴπῃ ἀρχὴν τοῦ θείου Πνεύματος, ὡς λαβόντος δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν, δὲν θὰ τὸ ἔλεγεν, ἀλλὰ τὸν εἶπε μόνον χορηγὸν αὐτοῦ, ἀρχὴν δὲ μόνον τῆς δι' αὐτοῦ λαβούσης τὴν ὑπαρξιν κτίσεως;

47. Ἄλλὰ, λέγουν, ὁ Χρυσόστομος θεολόγος λέγει ὅτι «ἦλθε πρὸς ἡμᾶς ὁ Χριστὸς, μᾶς ἔδωκε τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καὶ ἀνέλαβε τὸ σῶμα μας»¹¹⁵, καὶ ἐπίσης ὅτι «διὰ τὸ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐγίνε ἐπὶ γῆς ναὸς τῆς θείας δυνάμεως, γίνε καὶ σὺ ναὸς καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ, διότι δέχεσαι τὸ Πνεῦμα στελλόμενον παρ' αὐτοῦ· ὅπως λοιπὸν ἐπιγνώσας τὸν Χριστὸν ἐπέγνωσες τὸν Θεόν, οὕτω καὶ δεξάμενος Πνεῦμα Χριστοῦ ἐδέχθης τὸν Θεόν»¹¹⁶.

116. Σχετικὰ χωρία βλ. Λόγος κατὰ Ἰουδαίων 7. Κατηχητικὸς 3, 10 καὶ 4, 2.

Περί μὲν οὖν τῆς ἐπιγνώσεως αὐτόθεν δῆλον· περὶ δὲ
 τῆς ἀποσιολῆς καὶ τῆς δόσεως καὶ πρότερον εἰρήκαμεν.
 Δεῖ δ' ὅμως κἀνταῦθα πρόωτον συνιδεῖν, τί ποτ' ἄρα Πνεῦμά
 φησιν ὁ Χρυσόστομος Πατὴρ λαμβανόμενόν τε καὶ διδό-
 5 μενον, αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πνεύματος
 ἢ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν; Ἄλλ' ἵνα μὴ κάμνωμεν
 ἀνερευνῶντες, αὐτὸν τοῦτον τὸν χρυσοῦν θεολόγον ἐρημηέα
 προσβαλώμεθα καὶ τοῦ νῦν ζητουμένου παρ' ἡμῶν· οὗτος
 γὰρ ἐν μὲν τῷ Περί τοῦ Πνεύματος λόγῳ, «ἢ δωρεά», φη-
 10 σί, «πέμπεται, τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀποσιέλλεται». Ἰωάννου δὲ
 τοῦ προδρομοῦ καὶ βαπτιστοῦ λέγοντος ἀκηκοῶς περὶ Χρι-
 στοῦ, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ μέτρου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔλαβε τὸ Πνεῦ-
 μα, «οὐ γὰρ ἐκ μέτρου», φησί, «δίδωσι τὸ Πνεῦμα ὁ Πα-
 τὴρ», ἀλλὰ «πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ», ἐξηγούμε-
 15 ρος αὐτός φησι «Πνεῦμα ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει αὕτη
 γὰρ ἐστὶν ἡ μεριζομένη. Πάντες γὰρ ἡμεῖς μέτρῳ τὴν ἐνέρ-
 γειαν τοῦ Πνεύματος ἐλάβομεν, ἐκεῖνος δὲ δλόκληρον ἔλαβε
 πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν· εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτροιτος,
 πολλῶ μᾶλλον ἢ οὐσία». Καὶ ἀλλαγῶ πάλιν ἐκεῖνο τὸ ψαλμι-
 20 κὸν εἰς ἐξήγησιν προσεῖς, «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου»,
 «ὄρα», φησὶν, «ὅτι περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος»; Καὶ μετ'
 ὀλίγα τὴν χάριν γὰρ φησιν ἐνταῦθα τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν
 σάρκα· πᾶσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον· οὐ
 γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ἐκείνω τὸ Πνεῦμα ὁ Πατὴρ'. Ἡ-
 25 μεῖς δέ, μικρόν τι καὶ ὀλίγον ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔ-
 χομεν· ἐκ τοῦ πληρώματος γὰρ, φησὶν, 'αὐτοῦ ἡμεῖς πάν-
 τες ἐλάβομεν', ὡς ἂν εἴποι τις, ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος, ἐκ τοῦ
 περιπεύοντος. Καὶ πάλιν, οὐκ εἶπε 'δίδωμι τὸ Πνεῦμα',
 ἀλλ' ἐκχεῖν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα'. Καὶ
 30 ἢ ἐν τοσοῦτοις τοῦ κόσμου κλίμασι διδομένη χάρις μέρος
 τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἀραβῶν· ὁδὸς γὰρ, φησί, 'τὸν

117. Λόγος περὶ ἁγίου Πνεύματος 11, PG 52, 826.

118. Ἰω. 3, 34 ε.

119. Ὁμιλία εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην 30, 2, PG 59, 174.

120. Ψαλμ. 44, 3.

121. Ἐξήγησις εἰς Ψαλμὸν 44, 3, PG 55, 185-186.

Ἐκ τῆς ἐδῶ λοιπὸν γίνεται φανερόν περὶ τῆς ἐπιγνώσεως περὶ δὲ τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς δόσεως εἶπομεν καὶ προηγουμένως, πρέπει ὁμως νὰ κατανοήσωμεν καὶ ἐδῶ πρῶτον, τί λέγει Πνεῦμα ὁ Χρυσόστομος πατὴρ λαμβανόμενον καὶ διδόμενον, τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πνεύματος ἢ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν; Ἄλλὰ διὰ νὰ μὴ κοπιάζωμεν ἐρευνῶντες, ὡς προβάλωμεν ἐρμηνευτὴν καὶ τοῦ ζητήματός μας τούτου αὐτὸν τοῦτον τὸν χρυσοῦν θεολόγον· διότι αὐτὸς εἰς μὲν τὸν λόγον Περὶ Πνεύματος λέγει, «ἡ δωρεὰ πέμπεται, τὸ Πνεῦμα ἀποστέλλεται»¹²⁷. Ἀκούσας δὲ τὸν Ἰωάννην Πρόδρομον καὶ Βαπτιστὴν νὰ λέγῃ περὶ Χριστοῦ, ὅτι δὲν ἔλαβε μὲ τὸ μέτρον τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὸν Πατέρα, διότι, λέγει, «δὲν δίδει μὲ τὸ μέτρον τὸ Πνεῦμα ὁ Πατήρ», ἀλλὰ «ὅλα τὰ ἔδωσεν εἰς τὴν χεῖρα του»¹²⁸, ἐξηγῶν ὁ ἴδιος λέγει· «πνεῦμα ἐδῶ λέγει τὴν ἐνέργειαν, διότι αὐτὴ εἶναι τὸ μεριζόμενον. Πράγματι ὅλοι ἡμεῖς ἐλάβομεν μὲ μέτρον τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος, ἐκεῖνος δὲ ἔλαβεν ὁλόκληρον τὴν ἐνέργειαν· ἐάν δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἀμέτρητος, πολὺ περισσότερον ἢ οὐσία»¹²⁹. Καὶ ἀλλοῦ πάλιν προβάλλων ἐκεῖνο τὸ ψαλμικὸν πρὸς ἐξήγησιν, λέγει, «ἐξεχύθη χάρις εἰς τὰ χεῖλη σου»¹³⁰, λέγει, «βλέπεις ὅτι ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς οἰκονομίας;»¹³¹. Καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγα λέγει, «ἐδῶ ἐννοεῖ τὴν χάριν ἢ ὅποια ἦλθεν εἰς τὴν σάρκα. Πράγματι ὅλη ἡ σὰρξ ἐξεχύθη εἰς ἐκεῖνον τὸν ναόν· διότι δὲν δίδει μὲ μέτρον τὸ Πνεῦμα εἰς ἐκεῖνον ὁ Πατήρ»¹³²· ἡμεῖς ὁμως ἔχομεν μικρὸν μέρος, μίαν ρανίδα ἀπὸ ἐκείνην τὴν χάριν· διότι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ, λέγει, ἐλάβομεν ὅλοι ἡμεῖς¹³³, ὡσάν νὰ ἔλεγε κανεὶς, ἀπὸ τὸ ὑπερβλύζον, ἀπὸ τὸ περίσσειμα. Καὶ πάλιν δὲν εἶπε, ἴδω τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ ἴθα ἐκχύσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μου εἰς πᾶσαν σάρκα»¹³⁴. Καὶ ἡ εἰς τόσα μέρη τοῦ κόσμου διδομένη χάρις εἶναι μέρος τῆς δωρεᾶς καὶ ἀρραβῶν· ἴδωσας, λέγει, τὸν

122. Ἰω. 3, 34.

123. Ἰω. 1, 16.

124. Ἰωήλ 3, 1.

ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Τὸ μέ-
ρος λέγει τῆς ἐνεργείας, οὐ γὰρ δὴ ὁ παράκλητος μερίζεται».

48. Τὴν γοῦν ἐνέργειαν ταύτην καὶ ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἔ-
λαβε καὶ τοῖς ἀξίοις παρ' ἐαυτοῦ παρέχει ὁ Χριστός. Σὺ
5 δ' ἐνταῦθα νῦν ἀκούων τοῦ χρυσορρήμονος λέγοντος, «ὡς Χρι-
στός ἔδωκεν ἡμῖν», ἀναμνήσθητι καὶ τῶν λόγων ἐκείνων,
οὓς φθάσαντες εἰρήκαμεν, ὅτι Θεὸς καὶ Θεοῦ ὑπαρξίς πρὸς
ἕτερον οὐκ ἔστιν, οὐδὲ δίδοται τινι ἀλλὰ καὶ ἀναίτιός ἐστιν,
αὐτὸν αἰτίαν ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναιτίως, ἀλλ' οὐκ
10 ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων δι' αἰτίαν. «Ὡσπερ δὲ Θεὸς καὶ Θεοῦ
ὑπαρξίς ἀνάιτιος, οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονὸς κοινὸν αὐτῶ
τε τῶ ἀναιτίῳ καὶ τοῖς ἀναιτίως ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσι. Διὸ
πολλάκις εἰρημένον καὶ παρὰ τοῦ θεανθρώπου Λόγου καὶ
καθεξῆς παρὰ τῶν θεοφόρων πέμπεσθαι τε καὶ δίδοσθαι
15 παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηται,
οὐδ' ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος, δι' ὃν καὶ πέμπεται
ἀλλ' ἀεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκε πρῶτον μὲν
ὁ μόνος καὶ Θεὸς καὶ θεολόγος, ὃς καὶ τὸ ἐκπορευόμενον
ἀπολύτως ἔθηκε χωρὶς ἡσιννοσοῦν αἰτίας, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ
20 δι' αὐτοῦ λαλοῦντες ἅπαντες, παρ' ὧν ἡμεῖς διδασκόμεθα
μὴ τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος εἶναι καὶ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ, μηδὲ δίδοσθαι ταύτην, μηδὲ λαμβάνεσθαι παρ' οὐδε-
νός, ἀλλὰ τὴν θέλειαν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Εἰ δ' ἄρα
καὶ μὴ πάντες, μηδ' ἀεὶ μέμνηται τῶν προσώπων ἢ τῶν
25 αἰτιῶν, οὐχ ὡς μὴ οὕτω φρονοῦντες, ἀλλ' ὡς πολλάκις
εἰρημένων καὶ ὡς ἐντεῦθεν ὁμολογουμένων ὄντων. Καὶ τοῦ-
το μὴ προσχόντες μηδ' ἐπισιήσαντες οἱ λατινικῶς φρονουῦν-
τες, πολλὰ τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν τοῦ θείου
Κυρίλλου παρενόησαν καὶ περιέτριψαν κακῶς.

30 49. Ἀλλὰ τί ἂν τις εἴποι, πάλιν οἱ τοιοῦτοι λέγουσιν,
τοῦ Νύσσης θεηγόρου ἀκούων Γρηγορίου λέγοντος, «προθεου-
ρεῖσθαι τὸν Υἱὸν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος ἰσοσιτάσεως»; Τί δ' ἂν τις φαίη, ἕτερον ἡμεῖς ἐροῦμεν

125. Β' Κορ. 1, 22.

126. Πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικὸς 1, PG 45, 464 BC.

ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν¹²⁵. Ἐννοεῖ τὸ μέρος τῆς ἐνεργείας, διότι βεβαίως ὁ Παράκλητος δὲν μερίζεται».

48. Τὴν ἐνέργειαν λοιπὸν ταύτην ἔλαβε καὶ ὁ ναὸς ἐκεῖνος καὶ εἰς τοὺς ἀξίους παρέχει παρ' ἑαυτοῦ ὁ Χριστός. Σὺ δὲ ὁκούων ἐδῶ τὸν χρυσορρήμονα νὰ λέγῃ, «ὁ Χριστὸς μᾶς ἔδωσεν», ἐνθυμήσου καὶ τοὺς λόγους ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι Θεὸς καὶ ὑπαρξίς Θεοῦ δὲν ὑφίσταται πρὸς ἄλλο οὔτε δίδεται πρὸς κάποιον, ἀλλὰ καὶ ἀναίτιος εἶναι, ἔχων αἰτίαν αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐκ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλὰ μὴ ὑπάρχων ἐξ αὐτοῦ δι' αἰτίαν. Ὅπως δὲ Θεὸς καὶ ὑπαρξίς Θεοῦ εἶναι ἀναίτιος, οὕτω τὸ γενόμενον δι' αἰτίαν εἶναι κοινὸν εἰς αὐτὸν τὸν ἀναίτιον καὶ εἰς τὰ ἀναίτιως ἀπὸ αὐτὸν ὑπάρχοντα. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ πολλάκις ἔχει λεχθῆ ἀπὸ τὸν Θεάνθρωπον Λόγον καὶ ἐν συνέχειᾳ ἀπὸ τοὺς θεοφόρους ὅτι τὸ Πνεῦμα στέλλεται καὶ δίδεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ, δὲν ἔχει λεχθῆ ποτέ χωρὶς αἰτίαν, οὔτε χωρὶς τὸ λαμβάνον πρόσωπον διὰ τὸ ὁποῖον καὶ στέλλεται· ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀποδίδει συνδεδεμένον μὲ τὰς αἰτίας πρῶτον μὲν ὁ μόνος Θεὸς καὶ θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν ἀπολύτως καὶ τὸ ἐκπορευόμενον χωρὶς καμμίαν αἰτίαν, ἔπειτα δὲ καὶ ὅλοι οἱ δι' αὐτοῦ ὁμιλοῦντες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διδασκόμεθα ἡμεῖς ὅτι δὲν εἶναι ὑπόστασις τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὔτε δίδεται οὔτε λαμβάνεται ἀπὸ κανένα, ἀλλὰ ἡ θεία χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια. Ἐὰν δὲ δὲν μνημονεύουν οὔτε ὅλοι οὔτε πάντοτε τὰ πρόσωπα καὶ τὰς αἰτίας, τοῦτο συμβαίνει ὄχι διότι δὲν φρονοῦν οὕτω, ἀλλὰ διότι ταῦτα ἔχουν λεχθῆ πολλάκις καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενα. Μὴ προσέξαντες τοῦτο ἐπιμελῶς οἱ λατινόφρονες, παρενόησαν καὶ διέστρεψαν πολλά χωρία τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τοῦ θείου Κυρίλλου.

49. Ἀλλὰ τί θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς, λέγουν πάντιν οἱ τοιοῦτοι, ἀφοῦ ὁ θεηγόρος Γρηγόριος Νύσσης λέγει, «προηγείται ὁ Υἱὸς τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας¹²⁶; Τί θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἄλλο θὰ

ἀνθυπενεγκόντιες ἢ τὸ ἀληθὲς καὶ τοῖς μικρὸν ἐφισιᾶσι γνω-
 ριμώτατον, διὲ προθεωρεῖται ἢ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστιασις ἐκ τοῦ
 Πατρὸς κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπο-
 σιάσεως, οὐ κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ
 5 κατὰ τὸν λόγον τῆς ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποσιάσεως, ὅς
 ἐστὶ τὸ γεννητῶς ὑπάρχειν ἐκ Πατρὸς; Πατέρα γάρ τις
 ἀκούων, γεννήματος εὐθὺς αὐτὸν ἐννοεῖ Πατέρα· ἡνίκα δ' ἄν
 ὄντα καὶ λόγον ἀκούσῃ τὸ γέννημα, τότε καὶ τοῦ θεοῦ Πνεύ-
 ματος εἰς ἐννοιαν ἔρχεται. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς πρὸ
 10 τοῦ Πνεύματος ἐστὶ καθ' ὑπαρξιν οὐδαμῶς. Διὸ φησὶν ὁ
 Νύσσης θεῖος οὐτις πρόεδρος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρὸς Εὐ-
 νόμιον ἀντιορητικῶν· «ὡς συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς
 καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐχ ὑπερῖζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν,
 οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχειται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγι-
 15 ον, ἐπινοία μόνον κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμέ-
 νου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποσιάσεως».

Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἐνιεῖθεν τῷ ἀγίῳ δεικνύμενον; Οὐδὲν
 ἄλλο πάντως ἢ διὲ ἅμα ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ οὕτε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν
 20 Υἱὸν προσίσταται ἢ καλῶν ἅμα τῷ Πατρὶ ἐξ αἰδίου εἶναι
 τὸν Υἱὸν, οὕτε τὸ ἐπινοία μόνον κατὰ τὸν τῆς οικείας αἰ-
 τίας λόγον, ιουτέστιν ὡς Υἱὸν προθεωρεῖσθαι ἀπὸ τοῦ Πα-
 τρὸς, προσίσταται ἢ καλῶν τοῦ Υἱοῦ ἔχεσθαι τὸ Πνεῦμα
 καὶ οὖν αὐτῷ ἅμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. Σκεπτόν δὲ καὶ
 25 τοῦτο φανερῶς προσκεῖμενον, ὡς οὐδ' ἀπλῶς ἐπινοία, ἀλλ'
 ἐπινοία μόνον ἐφη προθεωρεῖσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος·
 καὶ διὲ τὸν μὲν Υἱὸν εἶπεν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον ἔχεσθαι φησὶ τοῦ Υἱοῦ, ιουτέστιν ἅμα οὖν τῷ Υἱῷ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχειν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχειν.
 30 50. Ἄλλ' ὁ αὐτός, φασὶ, Νύσσης θεηγόρος, ἀλλαχοῦ σα-
 φῶς μέσον τίθησι τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύμα-
 τος, καὶ δι' αὐτοῦ προσεχῶς ὄντος τῷ Πατρὶ τὸ Πνεῦμα

προσαγάγωμεν ἡμεῖς παρὰ τὸ ἀληθές καὶ γνωριμώτατον εἰς τοὺς ὀλίγον προσεκτικούς, ὅτι προηγείται τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος ἢ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας, ὄχι κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἰδικῆς του ὑποστάσεως ἐκ τοῦ Πατρὸς, δηλαδή κατὰ τὸ γεννητῶς ὑπάρχειν ἐκ Πατρὸς; Διότι ἀκούων κανεὶς Πατέρα, τὸν ἐννοεῖ ἀμέσως ὡς Πατέρα γεννήματος· ὅταν δὲ ἀκούσῃ ὅτι τὸ γέννημα εἶναι καὶ Λόγος, τότε ἔρχεται εἰς ἐννοιαν καὶ τοῦ θείου Πνεύματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι καθόλου πρὸ τοῦ Πνεύματος καθ' ὑπαρξιν. Ὅθεν λέγει ὁ θεῖος οὗτος προεστῶς τῆς Νύσσης εἰς τὸν πρῶτον τῶν Ἀντιρρητικῶν Πρὸς Εὐνόμιον¹²⁷, «ὅπως συνάπτεται ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα καὶ ἔχων τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ δὲν ὑστερεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνώνεται μὲ τὸν μονογενῆ, ὁ ὁποῖος μόνον κατ' ἐπίνοιαν κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας προηγείται τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος»¹²⁷.

Τί εἶναι λοιπὸν τὸ δεικνυόμενον ἐδῶ ἀπὸ τὸν ἅγιον; Ὅπωςδήποτε τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ταυτόχρονα· καὶ οὔτε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Υἱὸς προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐμποδίζει νὰ εἶναι ὁ Υἱὸς ταυτοχρόνως μὲ τὸν Πατέρα αἰδίως, οὔτε τὸ γεγονός ὅτι θεωρητικῶς προηγείται ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας του ἐμποδίζει νὰ ἐνώνεται τὸ Πνεῦμα μὲ τὸν Υἱὸν καὶ νὰ εἶναι μαζὶ μὲ αὐτὸν συγχρόνως ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. Πρέπει δὲ προφανῶς νὰ σκεφθῶμεν ὅτι σημασίαν ἔχει καὶ τοῦτο, ὅτι δὲν εἶπεν ὅτι ὁ Υἱὸς προηγείται τοῦ Πνεύματος ἀπλῶς κατ' ἐπίνοιαν, ἀλλὰ μόνον κατ' ἐπίνοιαν, καὶ ὅτι τὸν μὲν Υἱὸν εἶπεν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα λέγει ὅτι ἐνώνεται μὲ τὸν Υἱὸν, δηλαδή ὅτι ὑπάρχει ὁμοῦ μὲ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ.

50. Ἀλλά, λέγουν, ὁ ἴδιος θεηγόρος Νύσσης ἄλλοῦ τοποθετεῖ σαφῶς τὸν Υἱὸν μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ παραδίδει τὸ Πνεῦμα δι' αὐτοῦ εὐρισκομένου

παραδίδωσιν· οὕτω γάρ, φησίν, ἔσται καὶ μονογενής. Τί
 γοῦν, ἂν ἡμεῖς δείξωμεν αὐτὸν τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα
 μόνῳ τῷ Πατρὶ προσμαρτυροῦντα καὶ μόνον αἴτιον Υἱοῦ καὶ
 Πνεῦματος τὸν Πατέρα λέγοντα καὶ ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐ-
 5 τοῦ προσώπου τὸν Υἱὸν τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ
 προσεχῶς ἄμφω ἐξ αὐτοῦ καὶ τὸν μὴ οὕτω φρονοῦντα πο-
 λύθεον δεικνύντα; Διδάσκων γάρ, πῶς ἐν τρισὶ προσώποις
 εἷς ἐστὶ Θεός «τὰ τοῦ ἀνθρώπου», φησί, «πρόσωπα πάντα,
 οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχές ἔχει τὸ εἶναι,
 10 ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ
 αἴτια. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γὰρ πρό-
 σωπον καὶ τὸ αὐτὸ τοῦ Πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ Υἱὸς γεννᾶ-
 ται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως
 τὸν ἕνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα Θεὸν φαμεν
 15 τεταρτηκῶτως». Τὴν δὲ ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῳ προσ-
 εῖναι δεῖξαι τῷ Πατρὶ διὰ τῆς αὐτῆς ἐποιήσατο σπουδῆς,
 ὡς καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν τὸν ἐν βασιλεῦσι θεῖον ᾠδικὸν
 Δαβὶδ, οὗ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον λέγοντα τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς ὑποστάσεως.
 20 Φησὶ γάρ ἐν τῷ Περὶ θεογνωσίας λόγῳ προφιλοσοφήσας
 οἷ' ὀλίγα περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς «Πνεῦμα δὲ τὸ τῆς
 πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως· τούτου γὰρ ἕνεκα καὶ
 πνεῦμα οὐδὲν οἷον ὁ Δαβὶδ εἶρηκεν, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰ-
 διότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται». Τί τού-
 25 των τῶν ρημάτων σαφέστερον ἢ βεβαιότερον ἢ ἀλειπιότε-
 ρον ἢ δεκτικώτερον, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύε-
 ται τὸ Πνεῦμα;

Εἰ γὰρ καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἂν ἦν ἐξ ἑνὸς προσώπου
 κατὰ τὸ προσεχές ἐκάτερον, οὐδ' ἂν εἶχομεν θαρρεῖν μίαν
 30 λέγειν οὕτως θεότιτος ἀρχὴν καὶ ἕνα Θεὸν ἰσχυρίζεσθαι
 τὰ τρία εἶναι πρόσωπα. Εἰ καθάπερ τὸ αἰτιατόν, οὕτω καὶ

128. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀβλόθιον περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς PG 45, 133 BC.

129. Γρηγορίου Νύσσης, πρὸς Ἕλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν PG 45, 180 C.

130. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀπωλέσθη. Βλέπετε καὶ Περὶ ἁγίου Πνεύματος Α' 19. Ψαλμ. 32, 6.

έν συνδέσει μὲ τὸν Πατέρα¹²⁰· διότι οὕτω, λέγει, θὰ εἶναι καὶ μονογενής. Ἐὰν λοιπὸν ἡμεῖς δείξωμεν ὅτι προσμαρτυρεῖ μόνον εἰς τὸν Πατέρα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα, ὅτι λέγει μόνον αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα, ὅτι δέχεται τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, καὶ μάλιστα εὐθέως ἐξ αὐτοῦ ἀμφότερα, καὶ δεικνύει πολύθεν τὸν φρονούντα διαφορετικά, τί θὰ εἶπουν; Πράγματι διδάσκων πῶς εἰς τὰ τρία πρόσωπα εἶναι εἰς Θεὸς λέγει, «Τὰ πρόσωπα τοῦ ὀνόματος ὄλα δὲν ἔχουν τὴν ὑπαρξιν εὐθέως ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόσωπον, ὥστε οὕτω πλὴν τῶν αἰτιατῶν καὶ τὰ αἴτια εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα. Ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος δὲ δὲν συμβαίνει οὕτω, διότι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ τὸ ὁποῖον γεννᾶται ὁ Υἱὸς καὶ ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διὰ τοῦτο μετὰ πεποιθήσεως λέγομεν κυριολεκτικῶς τὸν ἓνα αἴτιον μὲ τὰ αἰτιατὰ αὐτοῦ ἓνα Θεόν»¹²⁰. Τόσον προσεκτικῶς δὲ ἐφρόντισε νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν Πατέρα, ὥστε νὰ φέρῃ μάρτυρα τὸν μεταξὺ τῶν βασιλέων θεῖον ὑμνωδὸν Δαβὶδ, λέγοντα ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Οὕτω εἰς τὸν Περὶ θεογνωσίας λόγον, ἀφοῦ ἐφιλοσόφησεν ὄχι ὀλίγα περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προηγουμένως, λέγει ὅτι «Πνεῦμα δὲν ἐννοεῖ τὸ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν· διὸ τοῦτο καὶ ὁ Δαβὶδ εἶπε Πνεῦμα στόματος, διὰ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν Πατέρα»¹²⁰. Τί ὑπάρχει σαφέστερον ἢ βεβαιότερον ἢ ἰσχυρότερον ἢ ἀποδεικτικώτερον ἀπὸ αὐτοῦς τοῦς λόγους περὶ τοῦτο ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ;

Διότι ἐὰν ἐξεπορεύετο καὶ ἐξ αὐτοῦ, δὲν θὰ ἦτο ἐκάτερον εὐθέως ἐξ ἑνός προσώπου, οὔτε θὰ εἶχομεν τὸ δικαίωμα νὰ λέγωμεν ὅτι σεβόμεθα μίαν ἀρχὴν θεότητος καὶ νὰ ἰσχυρίζομεθα ὅτι τὰ τρία πρόσωπα εἶναι εἰς Θεός. Ἐὰν, ὡς τὸ αἰτιατόν, ἦτο καὶ τὸ αἴτιον εἰς δύο πρόσωπα, ὅπως πα-

τὸ αἴτιον ἐν δυοῖ προσώποις ἦν ὡς καὶ ἐφ' ἡμῶν δοῖται, οὐδ' ἂν ἦν ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης μόνου τοῦ Πατρὸς, εἰ καὶ ὁ Υἱὸς τὸ ἐκπορεύειν εἶχε· νῦν δὲ μόνῳ τῷ Πατρὶ προσοῦσαν αὐτὸς τε ὁ Νυσσαέων Γρηγόριος πισιοῦται καὶ
 5 τὸν θεολάτορα Δαβὶδ προᾶγει προσπισιτούμενον, μᾶλλον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσαν.

51. Ὁρᾶς τάναντία σαφῶς τοῦ Πνεύματος φρονῶν καὶ ἀπεναντίας ἐκείνου δογματίζων καὶ μαχόμενος, ἀλλ' οὐ θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, πονηρὸς διαιτητῆς θεογόνου θεότητος
 10 γενόμενος καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἰδίων ἀποσιερητῆς, κινῶν καὶ μεταφέρων τὰς ἀκινήτους ἰδιότητας καὶ τὸ σαυτοῦ μέρος κυκῶν καὶ συνταράσσων τὴν ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ἀνίσχρημα εἰρήνην; Τί οὖν, οὐ φροῖτεϊς ταῦτ' ἀκούων καὶ ἀφίστασαι πρὸς τάχος τῆς δεινῆς κακοδοξίας καὶ θυη-
 15 νεῖς τὸν πρῶην βίον ὡς μὴ εὐσεβῶς ἀνύσας;

Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τὴν προτεινομένην ὑπ' αὐτῶν ἀριτίως τοῦ Νύσσης μαριυρίαν καὶ πρὸς δύναμιν ἀναθεωρήσαντες αὐτὴν ἀνακαθάρωμεν τοῖς πᾶσι τὸ ἐν ταύτῃ δύοληπτον, ὃ αὐτοῖς καὶ τὴν πλάνην ὡς ἐλίπαν ἀπειρογάοισι εἶθε δ' ἦν
 20 καὶ αὐτοὺς καθάρωντας, ἐξελεῖσθαι τῆς ἀπάτης. Ἄλλὰ συντείνετε παρακαλῶ τὸν νοῦν οἱ νῦν τε καὶ αὐτίς ἐντιενξόμενοι. Πάντα μὲν γὰρ τ' ἀνδρὸς τουτουὶ τὰ ρήματα θαθείας ἔχειται φρενός, τὰ δὲ περὶ Θεοῦ ὡς μάλιστα καὶ τούτων μᾶλλον τὸ νῦν προτεινομένον ἡμῖν γράφων γὰρ Πρὸς
 25 Ἀθιάδιον, διὰ τί, μίαν θεότητα ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου λέγοντες, τρεῖς θεοὺς λέγειν ἀπυγορεύομεν, τὸ παντάπασιν ἐνιαῖον παραστήσας τῆς θείας φύσεως, «εἰ δέ τις», φησί, «συνοφαντοίη τὸν Λόγον ὡς ἐκ τοῦ μὴ δέχεσθαι τὴν κατὰ φύσιν διαφορὰν μίξιν τινα τῶν
 30 ἰποσιτάσεων καὶ ἀνακύκλῳιν κατασκευάζοντα, τοῦτο περὶ τῆς τοιαύτης ἀπολογησόμεθα μέμψεως· διὲ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θείας φύσεως ὁμολογοῦντες τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἰ-

ρατηρείται καὶ εἰς ἡμᾶς, ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης δὲν θὰ ἀνῆκε μόνον εἰς τὸν Πατέρα, ἀφοῦ καὶ ὁ Υἱὸς θὰ εἶχε τὸ ἐκπορεύειν. Τώρα ὅμως ὁ Γρηγόριος Νύσσης βεβαιώνει ὁ ἴδιος ὅτι ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ προβάλλει τὸν θεοπάτορα Δαβὶδ ὡς ἐπιβεβαιωτὴν, μᾶλλον δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν.

51. Βλέπεις ὅτι, φρονῶν σαφῶς τὰ ἐνόντια τοῦ Πνεύματος, καὶ δογματίζων ἀντιθέτως πρὸς ἐκεῖνο καὶ πολεμῶν, ἀλλ' ὄχι θεολογῶν, τὸ Πνεῦμα, ἐγίνες πονηρὸς διαιτητῆς τῆς θεογόνου θεότητος καὶ ἀποστερητῆς τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, κινῶν καὶ μεταφέρων τὰς ἀκινήτους ιδιότητας καὶ ὡς πρὸς ἐσὲ ἀναμιγνύων καὶ συνταρόσων τὴν ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ καθόλου εἰρήνην; Δὲν φρίττεις λοιπὸν ἀκούων ταῦτα, δὲν ἀπομακρύνεσαι τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὴν δεινὴν κακοδοξίαν καὶ δὲν θρηνεῖς τὸν προηγούμενον βίον ὡς ἀσεβῶς διανυθέντα;

Ἄλλ' ὡς ἴδωμεν καὶ τὴν προτεινομένην ὑπ' αὐτῶν τελευταίως μαρτυρίαν τοῦ Νύσσης καὶ, ἀφοῦ τὴν ἐπιθεωρήσωμεν κατὰ δύναμιν, ὡς διασαφηνίσωμεν εἰς ὅλους τὸ εἰς αὐτὴν δύσληπτον, τὸ ὁποῖον κυρίως προεκάλεσεν εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν πλάνην· εἴθε δὲ νὰ ἦτο δυνατόν, καθαίροντες καὶ αὐτούς, νὰ τοὺς ἀπεμακρύνωμεν ἀπὸ τὴν ἀπάτην. Ἄλλὰ ἐντείνετε παρακαλῶ τὸν νοῦν οἱ τώρα καὶ οἱ ἔπειτα ἀναγνώσται. Βεβαίως ὅλα τὰ λόγια τοῦ ὄνδρος τούτου περικλείουν βαθεῖαν ἐννοίαν, πολὺ περισσότερον δὲ τὰ περὶ Θεοῦ καὶ τούτων περισσότερον τὸ τώρα προβαλλόμενον ἀπὸ ἡμᾶς. Γράφων οὗτος πρὸς Ἀβλάβιον, διατί, λέγοντες μίαν θεότητα ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἀρνούμεθα νὰ εἰπωμεν τρεῖς θεοὺς, ἀφοῦ παρέστησε τὸ καθ' ὅλα ἐνιαῖον τῆς θείας φύσεως, λέγει, -ἐάν δὲ διαβάλη κανεὶς τὸν λόγον, ὅτι ἐκ τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς κατὰ φύσιν διαφορᾶς ἐννοεῖ κάποιον μίξιν καὶ ἀνακύκλωσιν τῶν ὑποστάσεων, τοῦτο θὰ ἀπολογηθῶμεν δι' αὐτὴν τὴν μομφὴν· ὅτι ὁμολογοῦντες τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θείας φύσεως δὲν ἀρνούμεθα τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν, κατὰ τὸ ὁποῖον μόνον καταλαμβάνομεν τὴν διά-

ιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ
 5 μένειν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλ-
 λειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φι-
 λατιούσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα
 σχέσεως μὴ ἀπειρογούσης».

52. Τοῦτο δὴ πρῶτον ἐνιαῦθα λεκτέον ἂν εἴη πρὸς Λα-
 10 τίνους· ἐπειδήπερ ὑμεῖς οὐ τὸ ἐξ αἰτίας μόνον, ἀλλὰ καὶ
 τὸ αἴτιον ἐν δυοῖν οἴεσθε προσώποις (ἐν γὰρ δυοῖν προσώ-
 ποις ἴθεοθε τὴν αἰτίαν τοῦ θεοῦ Πνεύματος καὶ ἐν ἑκα-
 τέρω τούτων διαφόρως), εἶπερ ἐφρόνει καθ' ὑμᾶς ὁ τῆς
 Νύσσης ὀσιος φανότατος φωσιήρ, διεῖλεν ἂν πρὸ τοῦ αἰ-
 15 τιατοῦ τὸ αἴτιον. Τοῦτο δὲ ποιήσας οὐδαμῶς δῆλός ἐστι
 μηδ' εἰς νοῦν λαθῶν, ὑπερ ὑμεῖς ἐκ τῶν ἐκείνου συνάγειν
 πειρᾶσθε λόγων, ἀγ' ὡν τῷ καλῶς σκοπομένῳ καὶ τὰ
 ναντία τῶν ὑμειτέρων ἀναφαίνεται δογματίων. Τοῦτο γάρ
 ἐστὶν ὃ φησιν, ὡς ὁ Υἱὸς οὐκ ἀπέργει τὴν ἄμεσον τοῦ Πνεύ-
 20 ματος πρὸς τὸν Πατέρα σχέσηιν, εἰ καὶ μόνος αἰτιὸς ἐστὶν
 Υἱός. Ἐπειτα μηδὲ τοῦτο παραλείπτεον συνιδεῖν, ὡς με-
 τὰ τὸ εἰπεῖν διὰ «τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν
 οὐκ ἀρνούμεθα», αἰτιατὸν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πνεύματος καὶ
 τὸν Υἱὸν εἰπὼν, ἐπήνεγκεν, «ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ
 25 ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν», φανερώς ἀπαγορεύων
 τὴν λατινικὴν καινοποιμίαν, ὡς οὐ μόνον αἰτιατός, ἀλλὰ καὶ
 αἰτιός ἐστιν ὁ Υἱός, καὶ πάσας τούτων ἐν βραχεῖ τὰς ἐπι-
 νενομημένας διαφορὰς ἀποσειόμενος, διὰ πρῶτον μὲν ὁ Πα-
 τὴρ αἰτιὸν ἐστὶν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, δεύτερον δὲ ὁ Υἱός,
 30 καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια· ἐν μόνῳ γάρ, φησί, τῷ αἰτίῳ
 καὶ τῷ αἰτιατῷ τὴν θέλειαν φύσιν κατανοοῦμεν, καὶ τὸ μὲν
 αἴτιον οἶα ἐν δυοῖν προσώποις θεωροῦμεν, τοῦ δὲ αἰτιατοῦ

κρισιν τοῦ ἑτέρου ἀπὸ τὸ ἕτερον, μὲ τὸ νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὸ μὲν εἶναι αἴτιον, τὸ δὲ εἶναι ἐκ τοῦ αἰτίου. Καὶ τοῦ ὄντος ἕξ αἰτίας πάλιν ἐννοοῦμεν ἄλλην διαφορὰν· διότι τὸ μὲν ἐν προέρχεται εὐθέως ἀπὸ τὸ πρῶτον, τὸ δὲ ἄλλο διὰ τοῦ εὐθέως ἀπὸ τὸ πρῶτον, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ νὰ παραμένῃ ἀναμφίβολον καὶ ἡ προέλευσις τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς νὰ μὴ ἀμφισβητῆται, ἀφοῦ ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ φυλάσσει εἰς αὐτὸν τὸ μονογενὲς καὶ δὲν ἐμποδίζει τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὴν φυσικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Πατέρα»¹⁸¹.

52. Τοῦτο δὲ ἔπρεπε νὰ λεχθῆ ἔνταῦθα πρῶτον πρὸς τοὺς Λατίνους· ἐπειδὴ σεῖς θεωρεῖτε εἰς δύο πρόσωπα ὄχι μόνον τὸ ἕξ αἰτίας ἀλλὰ καὶ τὸ αἴτιον, (διότι τὴν αἰτίαν τοῦ θείου Πνεύματος τοποθετεῖτε εἰς δύο πρόσωπα καὶ μάλιστα διαφόρως εἰς ἑκάτερον τούτων), ἐὰν ὁ φωτεινότητος οὗτος φωστήρ τῆς Νύσσης ἐφρόνει συμφώνως πρὸς σᾶς, θὰ διήρει πρὸ τοῦ αἰτιατοῦ τὸ αἴτιον. Δὲν εἶναι ὁμοῦ καθόλου πρόδηλον ὅτι ἔπραξε τοῦτο οὔτε ὅτι ἐσκέφθη αὐτὸ τὸ ὁποῖον σεῖς προσπαθεῖτε νὰ συναγάγετε ἀπὸ τοὺς λόγους ἐκείνου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διὰ τὸν καλῶς ἐξετάζοντα παρουσιάζονται τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἰδικὰ σας δόγματα. Διότι τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει, ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν ἐμποδίζει τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Πατέρα σχέσιν τοῦ Πνεύματος, ἂν καὶ μόνον αὐτὸς εἶναι Υἱός. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἄξιον παραλείψεως οὔτε τοῦτο, ὅτι μετὰ τὴν φράσιν «δὲν ἀρνούμεθα τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν διαφορὰν», ὅπου ἀφοῦ μαζὶ μὲ τὸ Πνεῦμα εἶπε καὶ τὸν Υἱὸν αἰτιατὸν, προσέθεσε, «κατὰ τὸ ὁποῖον μόνον καταλαμβάνομεν ὅτι διακρίνεται τὸ ἐν ἀπὸ τὸ ἄλλο», φανερῶς ἀρνούμενος τὴν λατινικὴν καινοτομίαν, ὅτι ὄχι μόνον αἰτιατός ἀλλὰ καὶ αἴτιος εἶναι ὁ Υἱός, καὶ ἀπορρίπτων συντόμως ἅλας τὰς τεχνητὰς διαφορὰς τούτων, ὅτι αἴτιον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι πρῶτον μὲν ὁ Πατήρ, δεύτερον δὲ ὁ Υἱὸς καὶ τὰ παραπλήσια μὲ αὐτὰ· διότι λέγει, μόνον κατὰ τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν κατανοοῦμεν τὴν θείαν φύσιν, καὶ τὸ αἴτιον μὲν δὲν τὸ παρατηροῦμεν

μόνου ταύτην τὴν ἐν δυοῖ προσώποις διαφορὰν ἐννοοῦμεν, ἵτις ἐστὶν οὐχ ὅτι τὸ μὲν τούτων καὶ αἰτιὸν ἐστὶ, τὸ δὲ μόνον αἰτιατὸν, ὡς Ἰταλοὶ φρονοῦσι, μᾶλλον δὲ παραφρο-
 5 οῦσιν, ἀλλ' ὅτι τὸ μὲν Υἱὸς ἐστὶ, τὸ δὲ οὐχ Υἱός. Καὶ
 οὐκ ἀπείργεται τοῦτο παρὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα
 κατὰ φύσιν ἐνώσεως. Εἰπὼν γὰρ ἀνωτέρω τοῦ λόγου,
 τί ἐστὶ τὰ τρία ταῦτα, ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, ὅτι μία ὑπερούσιος οὐσία, δεκτικὸς ἔπειτα πῶς ἐ-
 10 ἦ ἀναιτίως πάντη, φησὶν ὅτι τὸ μὲν αὐτῶν ἐστὶν αἰτιον,
 τὸ δὲ αἰτιατῶς ἔχει τὸ εἶναι, αἰτιατῶς δὲ φησὶν ἔχει τὸ
 εἶναι ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

53. Ἄρ' οὐκ ἐντεῦθεν ἔδειξεν ἐνταῦθα ἐν εἶναι μόνον
 αἰτιον τὸ ληφθὲν ἐκ τῶν τριῶν, δηλονότι τὸν Πατέρα
 15 μόνον; Εἶτα θέλων δεῖξαι πῶς τῶν δύο τούτων προσώ-
 πων ἐκάτερον αἰτιατῶς ἐστὶν, ἵνα μὴ τις νομίση, καθάπερ
 οἱ Λατῖνοι, πάλιν ἐκείνην τὴν τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ
 διαφορὰν καὶ ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἰσάγειν, φησὶ σι-
 γῶς, ὅτι ἐπὶ τούτων ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Λατῖνοι
 20 δὲ ἀντιθετικῶς τούτῳ φασὶν οὐκ ἄλλην, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν
 καὶ τοῦ ἁγίου πάλιν, πῶς αἰτιατῶς ἔχει τὸ εἶναι ὁ Υἱὸς
 γίναι προθεμένου, αὐτοὶ πῶς αἰτιός ἐστι γίναι συκοφαν-
 τοῦσιν αὐτόν. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι τὸν Υἱὸν ὀπωσοῦν αἰτιον,
 οὐδαμῇ δεικνύται λέγων ἢ φρονῶν ὁ θεοφόρος οὐτός, καὶ
 25 μάλιστα ἐν τοῖς ἀριτίως προσκειμένοις ῥήμασιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ
 τὸ αἰτιατῶς μὲν καὶ τοῦτον ὑπάρχειν, καθάπερ καὶ τὸ Πνεῦ-
 μα τὸ ἅγιον, αἰτιατῶς μέντοι γεννητῶς, αἰτιατῶς δὲ καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπάρχειν, οὐ γεννητῶς δέ.

Ἀμφοτέρων γὰρ λεγομένων, τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ Πα-
 30 τρός, Υἱοῦ δηλονότι καὶ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ προσεχὲς
 ὁ μεγάλωντος εἶπε τὸν Υἱόν, διὰ μέσου δὲ αὐτοῦ, προσε-
 χούς ὄντος τῷ Πατρί, ἐκ Πατρὸς εἴσηκε τὸ Πνεῦμα γη-
 σίμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκπορευόμενον διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ, πά-

εις δύο πρόσωπα, μόνον δὲ εἰς τὸ αἰτιατὸν ἐννοοῦμεν αὐτὴν τὴν εἰς δύο πρόσωπα διαφορὰν, ἢ ὅποια εἶναι ὄχι ὅτι τὸ μὲν ἓν ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ αἴτιον, τὸ δὲ ἄλλο μόνον αἰτιατὸν, ὅπως φρονοῦν μᾶλλον δὲ παραφρονοῦν οἱ Ἴταλοί, ἀλλ' ὅτι τὸ μὲν ἓν εἶναι Υἱός, τὸ δὲ ἄλλο ὄχι Υἱός. Καὶ τοῦτο δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν κατὰ φύσιν ἐνωσιν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Διότι, ἀφοῦ εἶπεν εἰς προηγουμένον σημεῖον τοῦ λόγου, τί εἶναι τὰ τρία ταῦτα, ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅτι εἶναι μία ὑπερούσιος οὐσία, καὶ ἔδειξεν ἔπειτα πῶς εἶναι τὰ τρία αὐτά, ἄρα γε αἰτιατῶς ὡς ἔχοντα καὶ κάτι ἀπὸ τὸ αἴτιον ἢ ἐντελῶς ἀναιτίως, λέγει ὅτι τὸ μὲν ἓν ἐξ αὐτῶν εἶναι αἴτιον, τὸ δὲ ἄλλο ἔχει τὴν ὑπαρξιν αἰτιατῶς, αἰτιατῶς δὲ λέγει ἔχει τὴν ὑπαρξιν ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

53. Ἄρα γε δὲν ἔδειξε μὲ αὐτὸ ἐδῶ ὅτι ἓν μόνον εἶναι τὸ ληφθὲν αἴτιον ἐκ τῶν τριῶν, δηλαδὴ μόνον ὁ Πατήρ; Ἐπειτα, θέλων νὰ δείξη πῶς ἐκάτερον τῶν δύο τούτων προσώπων εἶναι αἰτιατῶς, διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς, ὅπως οἱ Λατίνοι, ὅτι εἰσάγει πάλιν ἐκείνην τὴν διαφορὰν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, λέγει σαφῶς ὅτι ἐπὶ τούτων ἐννοοῦμεν ἄλλην διαφορὰν. Οἱ δὲ Λατίνοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν λέγουσιν ὅτι δὲν εἶναι ἄλλη, ἀλλὰ ἢ ἴδια. Καὶ ὅταν πάλιν ὁ ἅγιος εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ εἶπῃ πῶς ἔχει αἰτιατῶς τὸ εἶναι ὁ Υἱός, αὐτοὶ τὸν διαβάλλουσιν ὅτι λέγει πῶς εἶναι αἴτιος. Ὅμως τὸ ὅτι εἶναι ὅπωςδήποτε αἴτιος ὁ Υἱός, πουθενὰ δὲν δεικνύεται νὰ λέγη ἢ φρονῇ ὁ θεοφόρος οὗτος Πατήρ καὶ μάλιστα εἰς τὰ τελευταίως παρατιθέντα λόγια του. Ἀλλὰ δεικνύεται ὅτι καὶ οὗτος λέγει ὅτι καὶ αὐτὸς ὑπάρχει αἰτιατῶς, ὅπως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, αἰτιατῶς ὅμως γεννητῶς, αἰτιατῶς δὲ ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὄχι γεννητῶς δέ.

Πράγματι λέγονται ἀμφότερα, τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὁ μεγαλόνομος εἶπε ἀμεσον πρὸς τὸν Πατέρα τὸν Υἱόν, διὰ μέσου δὲ αὐτοῦ τοῦ ἀμέσου πρὸς τὸν Πατέρα εἶπε νοούμενον τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὄχι ἐκπορευόμενον διὰ μέ-

λιν ολον ἐκεῖνο λέγων, ὅτι τοῦ αἰτίου καὶ πρώτου ὡς αἰτί-
 ου Πατρὸς φώτων ὄντιος τε καὶ λεγομένου, τουτέστιν Υἱοῦ
 καὶ Πνεύματος (ἄμφω γὰρ, ἀλλ' οὐχ ὁ Υἱὸς μόνος δευτερεύ-
 ει τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τοῖς Ἔπε-
 5 οῖ φησι) τοῦ γοῦν πρώτου πρὸς ἀμφότερα ταῦτα Πατρὸς
 τῶν φώτων λεγομένου (ἐκ γὰρ τῶν λογίων οὐκ ἂν εὖροις
 ἐτέραν αὐτοῦ ἐπωνυμίαν) τῶν ἐξ αἰτίου τούτου ὄντων, τὸ
 γεννητῶς ἐκ φωτὸς προερχόμενον φῶς προσεχῶς τῷ Πα-
 τρι νοεῖται πάραυτα, καθάπερ καὶ αὐτὸς ὁ Νύσσης ἐν τῷ
 10 δευτέρῳ τῶν Πρὸς Εὐνόμιον διατείνεται γράφων, «ὡς οὐκ
 ἂν Πατὴρ κεχωρισμένος ἀφ' ἑαυτοῦ νοηθεῖη μὴ υἱοῦ συνημ-
 μένου διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐκφωνήσεως», καὶ πάλιν, «εἰς
 τὸν Πατέρα τὴν πίστιν ἔχοντες, ὁμοῦ τῷ ἀκοῦσαι τὸν Πα-
 τέρα συμπαραδεξάμεθα τῇ διανοίᾳ καὶ τὸν Υἱόν».

15 54. Ὁ μὲν οὖν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἔστι καὶ νοεῖ-
 ται, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' ἑαυτὸ μὲν ἐκ προβολέως
 εἴη ἂν καὶ νοηθεῖη, ἀλλ' οὐκ ἐκ Πατρὸς, διὰ δὲ τοῦ προ-
 σεχῶς νοουμένου ἐκ Πατρὸς Υἱοῦ, καὶ ἐκ Πατρὸς εἴη ἂν
 τὸ Πνεῦμα, ἐκπορεύοντιος μὲν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, γεννῶν-
 20 τος δὲ τὸν Υἱόν. Ἐκ γοῦν τοῦ γεννῶντιος τὸ μὴ γεννητὸν
 Πνεῦμα πῶς ἂν ρηθεῖη; Οὐδὲ διὰ τὸν Υἱὸν μονογενῆ τε ὄν-
 τια καὶ διὰ τοῦτο προσεχῶς εὐθύς τῷ γεννῶντι συνοούμενον
 καὶ τὸ γεννητὸν ἑαυτοῦ ποιοῦντα μόνον ἴδιον καὶ συντη-
 ροῦντα, τὸ δὲ Πνεῦμα δεικνύντα οὐ γεννητῶς ὄν ἐκ τοῦ
 25 Πατρὸς; Διὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρ' ἔχει τὸ εἶναι καὶ νοεῖσθαι ἐκ
 Πατρὸς τὸ Πνεῦμα; δι' ἑαυτοῦ δὲ ἐκ προβολέως ἀμέσως
 καὶ αὐτὸ προβαλλομένου. Διό, καθάπερ ἔφημεν, οὐδ' αἴτιον,
 ἀλλ' αἰτιατὸν εἶπε μόνον τὸν Υἱὸν καὶ ἐπίσης τῷ Πνεύματι
 αἰτιατὸν καὶ ὁμοίως κατὰ τὸ αἴτιον ταῦτα διέστειλεν ἀπὸ
 30 Πατρὸς, καίτοι κατὰ τὴν τῶν Λατίνων ἐκδοχὴν οὐχ οὕ-
 τως ἔδει φάναι.

Ἄλλά, καθάπερ ἔφημεν, τὸ αἴτιον πρώτον διελεῖν διὰ

132. Ἰακ. 1, 17.

133. Θεολογικὰ ἐπη 3, Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος 24 - 28.

134. Πρὸς Εὐνόμιον 2, PG 45, 469 B.

135. Αὐτόθι PG 45, 512 A.

σου τοῦ Υἱοῦ, ὡσάν νά ἔλεγε πάλιν ἐκεῖνο, ὅτι, ἀφοῦ τὸ αἴτιον καὶ πρῶτον ὡς αἴτιον εἶναι καὶ λέγεται Πατήρ τῶν φώτων¹²², ἦτοι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος (διότι ἀμφότερα, ἀλλ' ὄχι μόνον ὁ Υἱὸς ἔρχεται δεύτερος εἰς τὸν Πατέρα, ὅπως ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει εἰς τὰ Ἔπη¹²³). Ἄφοῦ λοιπὸν τὸ πρῶτον λέγεται δι' ἀμφότερα ταῦτα Πατήρ τῶν φώτων (διότι ἀπὸ τὰ λόγια δέν θά ἦτο δυνατόν νά εὔρης ἄλλην ἐπωνυμίαν του), τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τοῦ αἰτίου τούτου, τὸ προερχόμενον γεννητῶς ἐκ φωτός φῶς αὐτοστιγμὶ νοεῖται εὐθέως εἰς τὸν Πατέρα, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Νύσσης διατείνεται γράφων εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Πρὸς Εὐνόμιον, «ὅτι δέν θά ἦτο δυνατόν νά νοηθῆ πατήρ χωριστὰ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἂν δέν συνδέεται υἱὸς διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ πατρός»¹²⁴, καὶ πάλιν, «ἔχοντες τὴν πίστιν εἰς τὸν Πατέρα, μαζί μὲ τὸ ἄκουσμα τοῦ Πατρός παρεδέχθημεν μὲ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν υἱόν»¹²⁵.

54. Ὁ μὲν Υἱὸς λοιπὸν εἶναι καὶ νοεῖται ἐκ τοῦ Πατρός, τὸ δέ ἅγιον Πνεῦμα πρέπει δι' ἑαυτὸ μὲν νά εἶναι καὶ νά νοηθῆ ἐκ προβολέως, ἀλλ' ὄχι ἐκ Πατρός, διὰ δὲ τοῦ ἀμέσως νοουμένου ἐκ Πατρός Υἱοῦ θά ἦτο τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ Πατρός, τοῦ ἐκπορεύοντος αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, γεννῶντος δὲ τὸν Υἱόν. Πῶς ὁμως θά ἐλέγετο ὅτι τὸ μὴ γεννητὸν Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ γεννῶντος; Ὅχι λόγῳ τοῦ Υἱοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι μονογενῆς καὶ διὰ τοῦτο συννοεῖται ἀμέσως εὐθύς εἰς τὸν γεννῶντα, κάμνει ἰδιότητά του καὶ συντηρεῖ μόνον τὸ γεννητὸν, δεικνύει δὲ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός ὄχι γεννητῶς; Ἄρα τὸ Πνεῦμα ἔχει τὸ εἶναι καὶ τὸ νοεῖσθαι ἐκ τοῦ Πατρός διὰ τοῦ Υἱοῦ, καθ' ἑαυτὸ δὲ προβαλλόμενον καὶ τὸ ἴδιον ἀμέσως ἐκ προβολέως. Διὰ τοῦτο, ὅπως εἶπομεν, δέν εἶπεν αἴτιον, ἀλλὰ μόνον αἰτιατὸν τὸν Υἱόν καὶ μάλιστα ἐξ ἴσου αἰτιατὸν μὲ τὸ Πνεῦμα καὶ διέκρινε ταῦτα ἀπὸ τὸν Πατέρα ὁμοίως κατὰ τὸ αἴτιον, μολονότι κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν Λατίνων δέν ἔπρεπε νά εἴπῃ οὕτως.

Ἄλλὰ, ὅπως εἶπομεν, ἀφοῦ εἶπε πρῶτον νά διαιρέσουν

- τοῦ καὶ αὐτοὺς ἐμμέσου καὶ ἀμέσου, ὡς ἐν δυοῖν οὐτω καὶ
 αὐτοὺς καὶ τὸ αἴτιον ὑποστάσειν ὁρώμενον, εἶτα τῷ λόγῳ
 προΐων καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εὐθύς νοεῖσθαι τὸν Υἱὸν εἰπὼν
 καὶ τὴν αἰτίαν προστιθείς, ἐχορῆν εἰπεῖν, εἰ κατὰ Λατίνους
 5 ἦν φρονηῶν, ἵνα μὴ μόνον αἰτιατὸς ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ αἴτιος
 ἀναφανῆ· ὁ δέ, τοῦτο μὲν οὐδαμῶς φησιν, ἀλλ' ἵνα, φησί,
 ἴμνος ὢν γεννητὸς ἀναφανῆ· ταῦτ' οὖν εἰπεῖν αἰτιατὸς τὸν
 τρέπον τοῦτον. Ποῦ τοίνυν ἐνταῦθ' ὁρᾷ·ε τὸν Υἱόν, οὐ μόνον
 αἰτιατὸς ὢν ἀνακηρύσσεται;
- 10 55. Καὶ τοῦτο δέ μοι λάθε κατὰ τοῦν, διτι μὴδὲ συνεργοῦσαν
 εἶρηκεν ὁ μέγας οὐτιος τὴν μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ
 μὴ ἀπειροῦσαν. τουτέστι μὴ κωλύουσαν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πα-
 τρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι. Ποιήσωμεν δ' ὡς ἐνι
 φανεράν καὶ διὰ παραδειγματίων τὴν διάνοιαν. Ἐκ τοῦ πν-
 15 ρὸς ἀμέσως καὶ τὸ φῶς καὶ ὁ αἰμὸς προέρχεται· οὐ γὰρ ἔ-
 τερον διὰ θαιέρου. Τὸ τοίνυν πῦρ ἐπειλημμένον ὕλης αἰμί-
 ζειν ἄμα καὶ φωτίζειν πέφυκε, τὸ μὲν φῶς οἷα δὴ γεννῶν.
 τὸν αἱμὸν δὲ ἐκπορεύειν. Ἐκ μὲν οὖν τοῦ φωτίζοντος το
 φῶς προσεχῶς καὶ ἔστι καὶ δι' ἑαυτοῦ νοεῖται ἐξ αὐτοῦ· ὡσ-
 20 αύτως καὶ ὁ αἱμὸς ἐκ τοῦ αἰμιζοντος. Εἰ δὲ τὸν αἱμὸν φαίη
 τις ἐκ τοῦ φωτίζοντος, διὰ τὸ φῶς ἔρεϊ, διὰ τοῦ φωτὸς νοή-
 σασ τὸν αἱμὸν ἐκ τοῦ φωτίζοντος, τῆς μεσιτείας τοῦ φωτὸς
 καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαιτούσης καὶ τὸν αἱμὸν μὴ ἀπειρο-
 γούσης τῆς πρὸς τὸ φωτίζον σχέσεως, τουτέστι μὴ ἐμποδι-
 25 ζούσης ἀμέσως εἶναι ἐξ αὐτοῦ.
- Ἄλλ', εἰ θούλεσθε, καὶ ἕτερον παράδειγμα προσθῶμεν,
 οὐ καινὸν οὐδ' ἀηθὲς τοῖς θεολόγοις, σαφηνείας χάριν πλείο-
 ρος. Ὁ Κάϊν υἱὸς ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ καὶ μονογενὴς αὐτῷ
 πρὸ τοῦ τεκεῖν τοὺς ἄλλους, ἡ δὲ Εὕα τιμῆμα τοῦ Ἀδάμ.
 30 Πατρὸς τοίνυν γενομένου τοῦ Ἀδάμ, Πατρὸς ἦν ἡ Εὕα
 τιμῆμα· καὶ ἐγένετο ἄν καὶ ἐνοεῖτο τίτιε τιμῆμα Πατρὸς ἐπ'
 ἀληθείας πάσης διὰ τοῦ Κάϊν καὶ εἶναι καὶ νοεῖσθαι καὶ

τὸ αἴτιον διὰ τοῦ κατ' αὐτοὺς ἐμέσου καὶ ἄμεσου, ὡς παρατηρούμενον οὕτω κατ' αὐτοὺς εἰς δύο ὑποστάσεις τὸ αἴτιον, ἔπειτα ἀφοῦ προχωρῶν εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν εἶπε νὰ νοῆται καὶ ὁ Υἱὸς εὐθύς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ προσέθεσε τὴν αἰτίαν, ἔπρεπε νὰ εἶπῃ, ἂν εἶχε τὸ λατινικὸν φρόνημα, διὰ νὰ μὴ εἶναι μόνον αἰτιατὸς ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ νὰ παρουσιασθῇ καὶ αἴτιος. Ἐκεῖνος ὁμως, δὲν λέγει τοῦτο καθόλου, ἀλλὰ λέγει 'διὰ νὰ φανῇ ὅτι εἶναι ὁ μόνος γεννητὸς', ἤτοι αἰτιατὸς, μὲ τὸν τρόπον τοῦτον. Ποῦ λοιπὸν βλέπετε ἐδῶ τὸν Υἱόν, τοῦ ὁποίου ἀνακηρύσσεται μόνον αἰτιατὸς;

55. Λάβε δὲ καὶ τοῦτο κατὰ νοῦν, ὅτι ὁ μέγας οὔτος δὲν εἶπεν οὔτε ὅτι συνεργεῖ ἢ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ ὅτι δὲν ἐμποδίζει, δηλαδὴ δὲν παρακωλύει νὰ ἐκπορευέται ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἄς καταστήσωμεν δὲ κατὰ τὸ δυνατόν σαφῆ καὶ διὰ παραδειγμάτων τὴν ἐννοίαν. Ἀπὸ τὸ πῦρ προέρχεται ἀμέσως καὶ τὸ φῶς καὶ ὁ ἀτμός· διότι δὲν εἶναι τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ πῦρ λοιπὸν ὅταν ἐγγίση εὐλα ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ἀτμίζη καὶ φωτίζη συγχρόνως, ὡσάν τὸ μὲν φῶς νὰ γεννᾷ, τὸν δὲ ἀτμόν νὰ ἐκπορεύῃ. Τὸ φῶς λοιπὸν εἶναι ἀμέσως ἐκ τοῦ φωτίζοντος καὶ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται ἐξ αὐτοῦ ὁμοίως καὶ ὁ ἀτμός ἐκ τοῦ ἀτμίζοντος. Ἐάν δὲ ἔλεγε κανεὶς τὸν ἀτμόν ἐκ τοῦ φωτίζοντος, θὰ τὸ εἶπῃ διὰ τὸ φῶς, διὰ τοῦ φωτός νοήσας τὸν ἀτμόν ἐκ τοῦ φωτίζοντος ἀφοῦ ἢ μεσιτεία τοῦ φωτός διατηρεῖ καὶ εἰς ἑαυτὸ τὸ μονογενές καὶ τὸν ἀτμόν δὲν παρακωλύει ἀπὸ τὴν σχέσιν μὲ τὸ φωτίζον, δηλαδὴ δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ εἶναι ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ.

Ἄλλὰ, ἐάν θέλετε, ἄς προσθέσωμεν χάριν περισσοτέρας σαφηνείας καὶ ἄλλο παράδειγμα, ὄχι νέον οὔτε ἀσηνῆες εἰς τοὺς θεολόγους. Ὁ Κάιν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀδάμ καὶ μονογενῆς του, πρὶν γεννήσῃ τοὺς ἄλλους, ἢ δὲ Εὐα ἦτο τμῆμα τοῦ Ἀδάμ. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀδάμ ἐγίνε πατὴρ, ἢ Εὐα ἦτο τμῆμα πατρὸς καὶ ἠδύνατο νὰ λέγεται καὶ νὰ νοῆται τότε τμῆμα πατρὸς μὲ ὄλην τὴν ἀλήθειαν, ἀποκτήσασα τὸ νὰ εἶναι καὶ νοῆται καὶ λέγεται τμῆμα πατρὸς διὰ

λέγεσθαι πατὴρς τμημα κτησαμένη, τῆς τοῦ υἱοῦ τούτου
 μεσιτείας καὶ τὸ μονογενὲς ἑαυτῷ ἴοιτε φυλατιούσης καὶ τὴν
 Εὐὰν πατὴρς εἶναι τμημα μὴ κωλυούσης· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦ-
 το ἐμμέσως τε καὶ οὐκ ἀμέσως ἢ Εὐὰ τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ
 5 Ἀδάμ ἐτιμήθη. Ἀφείς τοίνυν τὴν χρονικὴν ἀρχὴν τε καὶ
 διάστασιν καὶ τὴν ἐκ συζυγίας γέννησιν καὶ τ' ἄλλ' ὅσα μὴ
 θεόητι κατὰλληλα, ἀκόπει πρὸς τοὺς τοῦ ἁγίου λόγους τὸ
 παράδειγμα καὶ συνήσεις ἰάληθές.

56. Ἀλλ' μὲν οὕτω δι' Υἱοῦ νοοῦμεν ἐκ γεννητικοῦ,
 10 ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἀπὸ Πατρός, τὸ μὴ γεννητὸν ὑπάρχον Πνεῦ-
 μα· διὰ τὸν Υἱὸν γὰρ ἐστὶ τε καὶ λέγεται Πατήρ. Δι' αὐτοῦ
 δὲ τοῦ Πνεύματος, οὗ γεννητοῦ ὄντιος ἀλλ' ἐκπορευτοῦ, ἀμέ-
 σως ἐκ τοῦ ἐκπορευόντιος αὐτὸ νοοῦμεν, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἐκ
 προβολέως. Διὰ τί γὰρ καὶ ὁ φερώνυμος θεολόγος Γρη-
 15 γόριος ὁ μέγας οὐ Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ προβολέα τὴν
 μόνην πηγαίαν θεόητα καλεῖ; Οὐ Πατέρα μὲν γεννήματος,
 προβολέα δὲ προβλήματος; Ὡσπερ οὖν ἔχει τὸ γέννημα
 πρὸς τὸν γεννήσαντα, οὕτως ἔξει καὶ τὸ πρόβλημα πρὸς
 τὸν προβολέα ἑαυτοῦ, ἀμέσως δηλαδὴ ἐκάτερον. Ἐὰν δὲ τὸ
 20 πρόβλημα Πατὴρς λέγῃς, διὰ τὸν Υἱὸν ἐρεῖς.

57. Ἐβουλόμην δὲ καὶ περὶ τῆς 'διὰ' διὰ πλειόνων δεῖξαι,
 ἀλλὰ τίς ἐτι χρεῖα λόγων, δι' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμῖν ἐρμηνευθείσης; Ἐγὼ γὰρ ἐξειτάζων τίς ὁ πρῶτος εἰρη-
 κῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, μᾶλλον δὲ τίς ὁ δι' ἐπι-
 25 νοίας θείας τοῦτο παραδοὺς ἡμῖν (οὐδεμίαν γὰρ λέξιν ἢ
 καθ' ἡμᾶς θεολογία φέρει μὴ διὰ θείας ἀποκαλύψεως τὴν
 ἀρχὴν ἐκτεφρασμένην) ἐξειτάζων οὖν ἐγὼ τίς ὁ πρῶτος οὐ-
 τος εἰρηκῶς, τοῦτ' αὐτὸ περὶ ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 διὰ τοῦ θεολογικωτάτου ἐν ἀποσιβάτοις Ἰωάννου, Γρηγορίου
 30 τῷ θαυματουργῷ τῆς τοῦ Θεοῦ μητρὸς προτρεψαμένης, ἀ-
 ποκαλύψαν· τε ὁμοῦ καὶ ἐρμηνεύσαν εὖρον καὶ ὁ συγγραφεὺς
 τοῦ Γρηγορίου θαυμασίου Βίου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἀποκαλύ-

τοῦ Κάϊν, καθ' ὃν χρόνον ἡ μεσολάβησις τοῦ υἱοῦ τούτου καί τὸ μονογενές δι' ἑαυτὸν ἐφύλαττε καὶ διὰ τὴν Εὐαν δὲν ἠμπόδιζε τὸ νὰ εἶναι τμήμα πατρός. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Εὐα εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπεκόπη ἐμμέσως καὶ ὄχι ἀμέσως ἐκ τοῦ Ἀδάμ. Ἀφήνων λοιπὸν τὴν χρονικὴν ἀρχὴν καὶ διάστασιν, τὴν ἐκ συζυγίας γέννησιν καὶ ὅσα ἄλλα δὲν εἶναι κατάλληλα εἰς τὴν θεότητα, σύγκρινε τὸ παράδειγμα πρὸς τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου καὶ θὰ κατανοήσης τὸ ἀληθές.

56. Οὕτως ἡμεῖς νοοῦμεν ὅτι ὑπάρχει τὸ μὴ γεννητὸν Πνεῦμα δι' Υἱοῦ ἐκ γεννητικοῦ αἰτίου, δηλαδὴ ἀπὸ Πατρός· διότι οὗτος διὰ τὸν Υἱὸν εἶναι καὶ λέγεται Πατήρ. Διὰ τοῦ ἰδίου δὲ τοῦ Πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι γεννητὸν ἀλλ' ἐκπορευτὸν, νοοῦμεν αὐτὸ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορεύοντος, δηλαδὴ ἐκ προβολέως. Διατί δὲ ὁ φερώνυμος θεολόγος Γρηγόριος ὁ μέγας καλεῖ τὴν μόνην πηγαῖαν θεότητα ὄχι μόνον Πατέρα, ἀλλὰ καὶ προβολέα; Ὅχι πατέρα μὲν γεννήματος, προβολέα δὲ προβλήματος; Ὅπως λοιπὸν σχετίζεται τὸ γέννημα πρὸς τὸν γεννήσαντα, οὕτω θὰ σχετίζεται καὶ τὸ πρόβλημα πρὸς τὸν προβολέα του, δηλαδὴ ἀμέσως ἐκάτερον. Ἐὰν δὲ εἴπῃς τὸ πρόβλημα τοῦ Πατρός, τὸ λέγεις διὰ τὸν Υἱόν.

57. Ἦθελον δὲ νὰ δείξω καὶ περὶ τῆς προθέσεως ἑξ ἑστέρας λεπτομερείας, ἀλλὰ τί ἀνάγκη λόγων ὑπάρχει, ἀφοῦ αὕτη ἐρμηνεύθη εἰς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Ἐγὼ ἐξετάζων ποῖος εἶναι ὁ πρῶτος εἰπὼν τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, μᾶλλον δὲ ποῖος ὁ διδάξας εἰς ἡμᾶς τοῦτο διὰ θείας ἐμπνεύσεως (ἐφ' ὅσον ἡ ἰδική μας θεολογία δὲν ἔχει οὔτε μίαν λέξιν μὴ ἐκπεφρασμένην ἀρχικῶς διὰ θείας ἀποκαλύψεως)· ἐξετάζων λοιπὸν ἐγὼ, ποῖος εἶναι αὐτός ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος εἶπεν, εὔρον ὅτι τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ θεολογικωτάτου ἀποστόλου Ἰωάννου ἀπεκάλυψε καὶ ἠρμήνευσε δι' ἑαυτό, κατόπιν προτροπῆς τῆς θεομήτορος πρὸς Γρηγόριον τὸν θαυματουργόν. Καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ θαυμασίου Βίου τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀποκαλύψεως, ὁμῶ-

φεως, δμῶνυμός τε καὶ ἀξιόλογος οὐχ ἥτιον, Γρηγόριος γάρ
 ἔσιν ὁ Νυσοαέων οὖτος, οὗ μικρὸν ἀνωτέρω διευκρινή-
 σαντες τὴν ρῆσιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα νοούμε-
 νον εὐρήκαμεν, ἀλλ' οὐκ ἐκπορευόμενον· ὃς εὖ διι μάλιστα
 5 ποιῶν, αὐτοῖς ρήμασι προὔθηκεν ἡμῖν τὴν ἀποκάλυψιν ἐκεί-
 ρην, οὕτω πως ἐν βραχεῖ διατρανοῦσαν ἰὰ τοῦ Πνεύματος·
 «ἐν γάρ», φησί, Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ αὐτὸ τὴν
 ὑπαρξιν ἔχον καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις·.
 Ὅρθως πῶς χρὴ τὸ Πνεῦμα νοεῖν καὶ λέγειν δι' Υἱοῦ; Δηλο-
 10 γότι φανερωθὲν τοῖς ἀνθρώποις δι' αὐτοῦ. Οὕτω τοίνυν
 νόει καὶ αὐτὸς ὅπουπερ ἂν εὔρησ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πα-
 τρὸς τὸ Πνεῦμα διδόμενόν τε καὶ πεμπόμενον, εἶγε μὴ ἀν-
 τίθεος ἐθέλεις εἶναι, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ θεοσεβῆς καὶ θεοδίδακτος.

58. Εἰ δὲ καὶ ἀντὶ τῆς 'διὰ' τὴν 'ἐκ' πρόθεσιν τιθέναι
 15 βούλοιο, μειψόμεθά σε οὐδαμῶς, μόνο· ἰάληθές καὶ φρο-
 νῶν καὶ προσιτυείς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ φανερωθὲν ἡμῖν τὸ Πνεῦ-
 μα λέγε· ἂν δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπαρξιν λέγῃς
 δι' Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχουσαν, ὡς ἐκτὸς ὑπάρ-
 χοντα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἔξω σιήσομεν· ἐπεὶ
 20 γάρ «καὶ μεμαθήκαμεν Πνεῦμα θεῖον συμπαραμαρτιοῦν ἰῶ
 λόγῳ, δύναμιν δ' αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποσιτά-
 σει θεωρουμένην, ἐκφαντικὴν τοῦ Λόγου, μὴ χωρισθῆναι
 τοῦ Θεοῦ ἐν ᾧ ἔστι καὶ τοῦ Λόγου ᾧ παραμαρτεῖ δυνα-
 μένη», ὡς συνακολουθούσης ἀδιασιάτως τε καὶ ἀχρόνως
 25 τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς τὴν 'διὰ' ἐπὶ τῆς ἐκ-
 πορεύσεως εἰς τὴν 'ἐκ' μεταλαμβάνοντες οὐχ ἀμαρτήσομεν;
 Εὐσεβῶς οὖν εἶπουπερ εὐρεθείη διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευό-
 μενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ εἰς τὴν 'ἐκ', ἀλλ' εἰς τὴν
 'οὖν' πρόθεσιν τῆ· 'διὰ' νοήσομέν τε καὶ μεταληψόμεθα,
 30 μετὰ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου λέγοντος, «εἰς
 ἡμῖν Θεός, ὁ ἄναρχος Πατήρ· ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, ὁ Υἱός,
 καὶ τὸ οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ σὺν τῇ ἀρχῇ καὶ μετὰ τῆς
 ἀρχῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἅγιον». Διὸ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖ-

136. Ἐκθεσις πίστεως, PG 10, 985 A.

137. Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος Κατηχητικὸς μέγας 2, PG 45, 17 B.

138. Λόγος 42, 15, PG 36, 476 AB.

νυμος καὶ ὄχι ὀλιγώτερον ἀξιόλογος, εἶναι ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης, τοῦ ὁποῖου διευκρινίζοντες τὸ λόγιον εὐρήκαμεν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐννοεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ὄχι ἐκπορευόμενον. Οὗτος κατὰ ἄριστον τρόπον προέβαλεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀποκάλυψιν ἐκείνην, ἐπεξηγοῦσαν ὡς ἐξῆς συντόμως καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος· διότι λέγει, «ἐν εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχον καὶ αὐτὸ ἐκ Πατρὸς τὴν ὑπαρξιν καὶ προβληθέν δι' Υἱοῦ, δηλαδὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους»¹²⁶. Βλέπεις πῶς πρέπει νὰ νοοῦμεν καὶ καλοῦμεν τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ; Δηλαδὴ ὡς φανερωθέν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δι' αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν νὰ ἐννοῆς καὶ σὺ ὁ ἴδιος ὅπουδῆποτε εὐρης τὸ Πνεῦμα νὰ δίδεται καὶ στέλλεται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐὰν δὲν θέλῃς νὰ εἶσαι ἀντίθεος, ἀλλὰ θεοσεβὴς καὶ συγχρόνως θεοδίδακτος.

58. Ἐὰν δὲ καὶ ἀντὶ τῆς ἰδιότητος θὰ ἤθελες νὰ θέσης τὴν πρόθεσιν ἑκ', δὲν θὰ σὲ κατηγορήσωμεν καθόλου, ἀρκεῖ νὰ λέγῃς, φρονῶν καὶ προσθέτων τὸ ἀληθές, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐφανερώθη εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἐὰν ὁμως λέγῃς ὅτι ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ, θὰ σὲ στήσωμεν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς εὐρισκόμενον ἐκτὸς τῆς εὐσεβείας. Διότι, ἀφοῦ «ἐμάθομεν ὅτι εἰς τὸν Λόγον συνακολουθεῖ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶναι δύναμις θεωρουμένη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, ἐκφαντικὴν τοῦ Λόγου, μὴ δυναμένην νὰ χωρισθῇ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκεται καὶ τοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον παρακολουθεῖ»¹²⁷, καθ' ὅσον εἰς τὴν γέννησιν συνακολουθεῖ ἀδιαστάτως καὶ ἀχρόνως ἢ ἐκπόρευσις, πῶς δὲν θὰ ἀστοχήσωμεν, ἂν ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως τὴν ἰδιότητα ἀλλάξωμεν μὲ τὴν ἑκ'; Εὐσεβῶς λοιπὸν, ἂν κάπου εὐρεθῇ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται διὰ τοῦ Υἱοῦ, θὰ ἐννοήσωμεν καὶ θὰ ἐκλάβωμεν τὴν πρόθεσιν ἰδιότητος ὄχι μὲ τὴν ἑκ' ἀλλὰ μὲ τὴν ἰδιότητα, μαζί μὲ τὸν ἐπὶ τὴν γέννησιν τῆς θεολογίας Γρηγόριον λέγοντα, «εἰς δι' ἡμᾶς Θεός, ὁ ἀναρχὸς Πατήρ· ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, ὁ Υἱός, καὶ τὸ ὄχι ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μαζί μὲ τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅγιον Πνεῦμα»¹²⁸. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος ὁ θεὸς Κύριλλος

ος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς ἐν Υἱῷ παρὰ Πατρὸς φυσικῶς
 ὑπάρχειν διὰ πολλῶν τὸ Πνεῦμα συμπεραίνει καὶ παρὰ Πα-
 τρὸς φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διήκειν ἐν Υἱῷ τὸ Πνεῦ-
 μα γράφει, δι' οὗ πάντα χρίων οὗτος ἀγιάζει· ἐκ μὲν οὖν τοῦ
 5 Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ διήκει αἰδίως, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς διὰ
 τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀγιαζομένοις ἐγγίνεται, ἡνίκ' ἂν δέοι.

59. Καὶ τοῦτο δὲ σκοπεῖν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς διαν-
 μηδὲν διαφέρη φάναι ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον
 10 ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἢ 'ἐκ' καὶ ἢ 'διὰ',
 οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστοιῶσι τῆς ἀγίας
 Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρραλλαξίαν, ἣτις
 εἶσι κατὰ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα, δεικνῦσα μιᾶς καὶ τῆς αὐ-
 τῆς ἐνεργείας καὶ θελήσεως εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν
 15 Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Λατῖνοι δὲ τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐκ
 τούτων ἐπιχειροῦσι δεικνύναι τῶν προθέσεων, καὶ ὡς ἐκ
 τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ παρ' ἑκατέρας τούτων διαφόρως
 ἔχει τὴν ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα. Φανερόν οὖν ὡς ἐν μὲν
 20 τοῖς ἀγίοις αἱ προσθέσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς,
 ἐκλαμβάνονται δ' αὐταὶ παρὰ τῶν Λατίνων κακῶς καὶ δυο-
 σεβῶς. "Οἱ δὲν τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἢ τοιαύτη
 δεικνῦσι 'διὰ', παρῆτοι οὐ σαφῶς ὁ μέγας Βασιλεὺς γράφει
 ἐν ὀγδόῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον «τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημι-
 25 ουργεῖν τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουρ-
 γίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτιον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέρ-
 γειαν, ἀλλὰ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος παρῆτοι»

60. Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα προίεναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν βουουλίαν τοῦ
 30 Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ παρῆτοι καλῶς· εὐδοκία γὰρ τοῦ
 Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν, τοῖς ἀξίοις χο-
 ρηγεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δὲ λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν τὸ Πνεῦμα ἔχειν, θελήσεως ἔργον

139. Θησαυροὶ 34, PG 75, 577 A.

140. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 8.

συμπεραίνει διὰ μακρῶν εἰς τοὺς Θησαυροὺς¹⁰⁰ ὅτι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχει φυσικῶς εἰς τὸν Υἱὸν παρὸ τοῦ Πατρὸς καὶ γράφει ὅτι τὸ Πνεῦμα διήκει παρὰ Πατρὸς ἐν Υἱῷ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς, διὰ τοῦ ὁποῖου χρίων οὗτος ἀγιάζει τὰ πάντα. Ἐκ τοῦ Πατρὸς λοιπὸν διήκει αἰδίως ἐν τῷ Υἱῷ, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγγίνεται εἰς τοὺς ἀγιαζομένους, ὅταν χρειάζεται.

59. Εἶναι δὲ ἀναγκαιότατον νὰ σκεπτώμεθα, ὅτι, ὅταν δὲν διαφέρῃ τίποτε τὸ νὰ λέγωμεν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπὶ τῆς τριαδολογίας ἰσοδυναμοῦν μεταξὺ των αἱ προθέσεις 'ἐκ' καὶ 'διὰ', τότε δὲν παριστάνουν τὴν διαίρεσιν οὔτε τὴν διαφορὰν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν κατὰ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα, ἢ ὅποια δεικνύει ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας καὶ θελήσεως.

Οἱ δὲ Λατίνοι ἐπιχειροῦν ἀπὸ αὐτὰς τὰς προθέσεις νὰ δείξουν τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων καὶ τὴν διαφορότητα τοῦ Πνεύματος κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῶν δύο τούτων ὑποστάσεων καὶ ἀπὸ ἐκάστην χωριστά. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι εἰς μὲν τοὺς ἁγίους Πατέρας αἱ προθέσεις ἔχουν εὐσεβῶς καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δὲ ἀπὸ τοὺς Λατίνους κακῶς καὶ δυσσεβῶς. Ὅτι δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαρράλλακτον δεικνύει ἡ πρόθεσις 'διὰ', παριστᾷ σαφῶς ὁ μέγας Βασίλειος γράφων εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον «τὸ ὅτι ὁ Πατὴρ δημιουργεῖ διὰ τοῦ Υἱοῦ οὔτε ἀτελῆ καθιστᾷ τὴν δημιουργίαν τοῦ Πατρὸς οὔτε ἄτονον φανερῶναι τὴν ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ παριστάνει τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος»¹⁰⁰.

60. Ὁ λέγων λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν χορηγίαν τὸ Πνεῦμα προβάλλεται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ παριστάνει καλῶς τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖται εἰς τοὺς ἀξίους μὲ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν ἰδικὴν του συνευδοκίαν. Ὁ δὲ λέγων ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν διὰ

καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν δυσοσεβῶς παρίστησι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης, ἤπαγε· οὐδὲ γὰρ τῆς θελήσεως, ἀλλὰ
 5 τῆς θείας φύσεως ἔργον, αὐθις κατὰ τὸν αὐτόν, ἢ προαιώνιος καὶ ἀίδιος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις.

Πῶς δὲ καὶ φῆς αὐτὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ ὁ λατινικῶς φρονῶν; Ἡμεῖς μὲν γὰρ τὴν φανέρωσιν ὑπὸ χρόνον οὔσαν ἴσμεν, πάντα δὲ τὰ
 10 ἐπὶ χρόνον ὄντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γενόμενα· διὸ καὶ φανεροῦσθαι μὲν ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ φασιν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐκ ἐκπορεύεσθαι. Σὺ δὲ πῶς λέγεις τὸ Πνεῦμα δι' αὐτοῦ; Εἰ μὲν διαβατικῶς τε καὶ παροδικῶς, βαβαὶ τῆς ἀσεβείας· ὡς γὰρ διὰ σωλήνος οἶει τοῦ Υἱοῦ διέρχεσθαι τὸ Πνεῦ-
 15 μα καὶ κενὸν ἑαυτοῦ τοίνυν ἔξει μετὰξὺν ὁ πληρῶν τὰ πάντα καὶ πλήρης ὢν ἀεί· καὶ ὡς ἐν τόπῳ τῷ Υἱῷ περιληφθήσεται τὸ Πνεῦμα καὶ πέρας ἔσται τοῦ Υἱοῦ, καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα περιλήφεται (πέρας γὰρ τοῦ περιέχοντος ὁ τόπος), καὶ φύσεως δὲ οὐκ ἔσται τῆς αὐτῆς τῷ Πνεύματι· καὶ γὰρ οὐχ
 20 ἢ αὐτῇ τόπου φύσις καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ. Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἔστιν ἐν τῷ παροδικῶς δι' αὐτοῦ διερχομένῳ Πνεύματι;

61. Εἰ δ' ὡς δι' ὄργανου, καὶ τοῦτο ἀσεβές· ἄλλη γὰρ ὄργανου φύσις καὶ τοῦ δι' ἐκείνου ἄλλη· καὶ αὐθις εἴτερα
 25 τοῦ δι' αὐτοῦ τὸ τελούμενον τελοῦντιος. Οὐκοῦν τοῦτο σοὶ λέγειν ἔτι λείπεται, ὅτι καθάπερ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα ἐκ Πατρὸς, οὐ διαβατικῶς ἀλλὰ δημιουργικῶς, οὐχ ὡς δι' ὄργανου ἀλλ' ὡς συνδημιουργοῦντιος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα δι' αὐτοῦ. Ὅρα· ποῦ καιάγεις, ὦ οὐτιος, τὸ ἀνωτάτω Πνεῦ-
 30 μα καὶ τίσι συντάττεις τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν; Ἀλλ' οὐχ ὡς συνδημιουργοῦντιος λέγω, φησίν, ἀλλ' ὡς συνεκπορεύοντιος. Οὐκοῦν συνεκπορεύον καὶ τὸ Πνεῦμα τελειώσει ἑαυ-

141. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐδῶ ἀπλῶς ὀρθοῖται τὰς σκέψεις τοῦ Δαμασκηνοῦ.

τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ παριστάνει τοῦτο δυσσεβῶς ὡς ἔργον θελήσεως καὶ ὡς κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ὄχι δὲ ὡς καρπὸν θείας φύσεως. Διότι κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, ἡ κτίσις εἶναι ἔργον θελήσεως, ἀλλ' ὄχι ἡ θεότης, ἀπαγεῖ διότι, πάλιν κατὰ τὸν ἴδιον, ἡ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις καὶ ἐκπόρευσις δὲν εἶναι ἔργον τῆς θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως¹⁴.

Πῶς δὲ σὺ ὁ λατινόφρων λέγεις ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ; Διότι ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι ἡ φανέρωσις εἶναι ἔγχρονος καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἔγχρονα ἔχουν γίνεαι διὰ τοῦ Υἱοῦ· διὸ καὶ λέγομεν ὅτι φανερώνεται μὲν ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν ἐκπορεύεται. Σὺ δὲ πῶς λέγεις τὸ Πνεῦμα δι' αὐτοῦ; Ἐάν μὲν τὸ λέγῃς διαβατικῶς καὶ περιοδικῶς, ὅποια ἀσεβεία! Διότι νομίζεις ὅτι τὸ Πνεῦμα διέρχεται διὰ τοῦ Υἱοῦ ὡς διὰ σωλῆνος καὶ οὕτως ὁ πληρῶν τὰ πάντα καὶ πάντοτε πλήρης θὰ ἔχη κενὸν ἐνδιαμέσως, τὸ Πνεῦμα θὰ περιλαμβάνεται εἰς τὸν Υἱὸν ὡσάν εἰς τόπον καὶ εἰς τὸν χῶρον τὸν ὁποῖον θὰ καταλάβῃ τὸ Πνεῦμα θὰ ὑπάρξῃ πέρας τοῦ Υἱοῦ (διότι ὁ περιεχόμενος τόπος ἀποτελεῖ πέρας τοῦ περιέχοντος), δὲν θὰ εἶναι δὲ τῆς ἰδίας φύσεως μὲ τὸ Πνεῦμα, διότι δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ φύσις ἐνός τόπου καὶ τοῦ εὕρισκομένου μέσα εἰς αὐτόν. Πῶς δὲ θὰ εἶναι ὁ Υἱὸς τῆς ἰδίας φύσεως μὲ τὸ παροδικῶς διερχόμενον Πνεῦμα;

β1. Ἐάν δὲ τὸ δι' αὐτοῦ εἶναι ὡσάν δι' ὄργανου, καὶ τοῦτο εἶναι ἀσεβές· διότι ἄλλη εἶναι ἡ φύσις τοῦ ὄργανου καὶ ἄλλη ἡ τοῦ τελουμένου δι' ἐκείνου, ἐπίσης δὲ ἄλλη τοῦ δι' αὐτοῦ τελουόντος τὸ τελούμενον. Ἐπομένως ὑπολείπεται ἀκόμη νὰ σοῦ εἴπωμεν τοῦτο, ὅτι ὅπως τὰ πάντα προέρχονται ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ, ὄχι διαβατικῶς ἀλλὰ δημιουργικῶς, ὄχι ὡσάν δι' ὄργανων ἀλλὰ ὡς συνδημιουργοῦ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα προέρχεται δι' αὐτοῦ. Βλέπεις ποῦ καταβιβάζεις, ἄνθρωπε, τὸ ὑψηλὰ εὕρισκόμενον Πνεῦμα καὶ εἰς ποῖα τοποθετεῖς τὸν ἀνώτατον ὄλων Θεόν; Ἀλλὰ, λέγει, δὲν τὸν ἐννοῶ ὡς συνδημιουργὸν ἀλλ' ὡς συνεκπορευτὴν. Ἐπομένως τὸ Πνεῦμα αὐτοτελειώννε-

τό, ὡπερ κάκει συνδημιουργοῦν τελεσιουργεῖ τὰ πάντα· μᾶλλον δὲ οὐχ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἕτερον ἀπαράλλακτον αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον· καὶ τοῦ Πατρὸς γὰρ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι δημιουργοῦντος ἕτερον παντάπασιν τὸ ὑφιστάμενον, καὶ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῶν αἰώνων γεννητός τε καὶ ἐκπορεύοντος, εἰ καὶ ὁμοούσια τὰ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἑκτίτερον ἕτερον αὐτοῦ τε καὶ ἀλλήλων καθ' ὑπόστασιν.

Οὐκοῦν ἐπειδήπερ, ὡς κοινὸν Πατρί τε καὶ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν καὶ αὐτούς, ἀνάγκη τοῦτ' ἔχειν καὶ τὸ Πνεῦμα, τριτὸς ἔσται ἡ Τριάς. Τί γὰρ ποτε κοινὸν Υἱῷ τε καὶ Πατρί, ὃ μὴ καὶ τῷ Πνεύματι κοινόν; Πῶς δὲ οὐχὶ καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος θεότητος ἐπίσης τῷ Πατρί καὶ πηγαία καὶ αὐτὸς θεότης; Καίτοι τοῦτ' ἀνωτέρω διὰ πλείστων ἀποδέδεικται καὶ μεμαρτύρηται, διὸ πάντῃ τε καὶ πάντως μία πηγαία θεότης ὁ Πατήρ καὶ μόνος ἀρχὴ καὶ μόνος ἀγέννητος καὶ μόνος αἴτιος καὶ μόνος Πατήρ καὶ μόνος προβολεὺς καὶ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ μόνος θεότης θεουργός· καὶ ὡς τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ μείζων ὁ Πατήρ, ὡς αἰτιατοῦ μόνον ὄντος τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεότητος αἰτίου.

62. Εἰ δέ τις εὔρηται μείζων λέγων τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ θεῖος Κίριλλος ἐν Θεσσαυροῖς γρηγοροῦ προθεῖς γὰρ ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον, «εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια», ἐπήνεγκεν, «εἰ διὰ τῆς ἐτεργείας τοῦ Πνεύματος Θεὸς ἐξελαύνων τὰ δαιμόνια δοξάζεται, πῶς οὐ μείζων ἔστιν αὐτοῦ, τὸ ἐν ᾧ δοξάζεται»; Κατασκευάζων ἐντεῦθεν ἄκτιστον εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πῶς γὰρ ἂν ἐπὶ κτίσματος θυρασιν ἐξ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος παρεῖχε τοῦ τοιοῦτου μείζονος; Λέγεται δὲ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος οὐ διὰ τὸ ἀλλήλων αἴτια ὑπάρχειν, ἴπαγε, ἀλλὰ διὰ τὸ ποικίλον καὶ πολυειδὲς τῆς κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς οἰκονομίαν σοφίας τοῦ Θεοῦ δι' ἀλλήλων

142. Λουκᾶ 11, 20. Βλ. Ματθ. 12, 28.

143. Θεσσαυροὶ 34, PG 75, 616 D.

ται συνεκπορευῶν ἐαυτό, ὅπως καὶ ἐκεῖ τελεσιουργεῖ τὰ πάντα συνδημιουργοῦν· μᾶλλον δὲ ὄχι ἐαυτό, ἀλλὰ κάποιον ἄλλο ἀπαράλλακτον αὐτοῦ ὑπάρχον εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν. Ἐπομένως καὶ τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς δημιουργοῦντος δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι εἶναι ἐντελῶς ἄλλο, καὶ τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννῶντος καὶ ἐκπορευόντος, ἂν καὶ εἶναι ὁμοούσια, εἶναι διάφορα ἀπὸ αὐτόν καὶ ἀπὸ ἄλληλα κατὰ τὴν ὑπόστασιν.

Ἐπομένως, ἀφοῦ τὸ ἐκπορεύειν, κοινόν κατ' αὐτοὺς εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀναγκαίως ἔχει αὐτὸ καὶ τὸ Πνεῦμα, ἢ Τριάς θὰ εἶναι τετράς. Διότι τί κοινόν ὑπάρχει μεταξὺ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κοινόν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα; Πῶς δὲ δὲν εἶναι αἴτιος θεότητος καὶ ὁ Υἱὸς ἐξ ἴσου μὲ τὸν Πατέρα καὶ πηγαία καὶ αὐτὸς θεότης; Καὶ ὁμοίως ἀνωτέρω ἔχει ἀποδειχθῆ καὶ μαρτυρηθῆ διὰ μακρῶν τοῦτο, ὅτι ἐντελῶς καὶ ὅπωςδήποτε μία πηγαία θεότης ὑπάρχει, ὁ Πατήρ, ὁ μόνος ἀρχή, ὁ μόνος ἀγέννητος, ὁ μόνος αἴτιος, ὁ μόνος Πατήρ, ὁ μόνος προβολεύς, ὁ μόνος πηγή θεότητος, ὁ μόνος θεότης θεογόνος· καὶ ὅτι κατὰ τὸ αἴτιον ὁ Πατήρ εἶναι ἀνώτερος τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ ὁ Υἱὸς εἶναι μόνον αἰτιατόν, ἀλλ' ὄχι καὶ αἴτιον θεότητος.

62. Ἐάν δὲ εὔρεθῆ κανεὶς λέγων τὸν Υἱόν ἀνώτερον τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα λέγεται ἀνώτερον τοῦ Υἱοῦ, ὅπως καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος λέγει εἰς τοὺς Θησαυρούς· διότι παραθέσας ἐκεῖνο τὸ λεχθέν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, «ἐάν δὲ ἐγὼ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια ἐν Πνεύματι Θεοῦ»¹⁴⁸, προσέθεσεν, «ἐάν διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος δοξάζεται ὡς Θεὸς ἐξάγων τὰ δαιμόνια, πῶς δὲν εἶναι ἀνώτερον αὐτοῦ, τὸ δι' οὗ δοξάζεται;»¹⁴⁹. Ἀποδεικνύει μὲ αὐτὰ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἄκτιστον. Διότι πῶς μὲ ὅσα εἶπεν ὁ Κύριος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προβάλη κτίσμα ὡς ἀνώτερον κατὰ τὰ λεχθέντα; Λέγονται δὲ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὄχι διότι εἶναι αἴτια ἀλλήλων, ὅσαγε, ἀλλὰ διὰ τὸ ποικίλον καὶ πολυειδές τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς θείαν οἰκονομίαν, ἢ ὁποῖα δεικνύει

τὸ ἴσον ἐν πᾶσι δεικνύσης ἀμφοτέρων, τοῦ Υἱοῦ λέγω καὶ τοῦ Πνεύματος.

Ἄλλ' ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας, φασί, Κύριλλος, ἔχειν φησὶ τὸν Υἱὸν φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαι-
 5 ρεῖα, διαβαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαν-
 τος ἰδιότητος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέ-
 γει καὶ προχεόμενον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὴν κτίσιν ἀγιά-
 ζειν, καὶ ἐξ ἀμφοῖν προχεόμενον οὐσιωδῶς. Καὶ αὐθις ἐν
 ἐβδόμῳ τῶν Πρὸς Ἑρμείαν ἐξηγητηγμένων λόγων περὶ
 10 τοῦ Υἱοῦ ταῦθ' ἡμῖν διαιτρανοῖ· «ἀπολύων γάρ», φησὶν, ἁ-
 μαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπὸν καταχρῆται
 Πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λό-
 γος καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως. Καὶ οὐκ ἐκ
 μέτρου ἔχων δίδωσι τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν Ἰωάννου φωνήν,
 15 ἀλλ' αὐτὸς ἐνίησιν ἐξ ἑαυτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πα-
 τήρ».

63. Καιρὸς δὴ ἡμῖν εἰπεῖν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα προ-
 βαλλόμενον· ἔτι αὐνείτος εἰ καὶ οὐδ' ἀκηκῶς πάνυ πολ-
 λάκις ἀνωτέρω παρ' ἡμῶν συνηκας, διὲ Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ
 20 ἕπαρξίς ἀναίτιός τε καὶ ὑπέρχρονος; Ἐνιαῦθα γὰρ προχεό-
 μετόν φησι καὶ τὴν κτίσιν ἀγιάζον. Χρονικὸν τοίνυν καὶ
 δι' αἰτίαν ἀκούων τὸ προχεῖσθαι (καὶ γὰρ μετ' αὐτὴν καὶ
 δι' αὐτὴν προκέχνται τὴν ἀγιαζομένην πῶς γὰρ οὐ;), πρὸς
 δὲ καὶ εἰς ἄηρεσιν ἀμαρτιῶν διδόμενον παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὥσ-
 25 περ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀπολύτως πη-
 γαζόμενον ἀλλὰ τοῖν ἀκούων, οὐκ ἀναμιμνήσκη δ διδα-
 χθεὶς ἔχεις παρ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας, ὡς ἡ παρὰ
 τοῦ Πατρὸς προαιώνιος τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπόρευσις
 οἶν διὰ τι οἶδὲ πρὸς τινος οὔτε ὑπὸ χρόνον δίως; Εἰ δὲ
 30 καὶ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν εἶπε προχεόμενον, οὐδὲν καινόν.
 Ὡς γὰρ ἐπιδημοῦν τοῖς ἀποσιτόλοις καὶ ἐνεργοῦν τελεώ-
 τερον, καὶ ὡς Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, «οὐσιωδῶς ὡς

144. Θεσαυροὶ 33, PG 75, 588 C κ.δ.

145. Ἰω. 3, 34.

146. Τὸ χωρίον εἶναι ἐκ τοῦ Λόγου περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονο-
 γενοῦς, PG 75, 1241 A.

δι' ἀλλήλων τὴν καθ' ὅλα ἰσότητα ἀμφοτέρων, τοῦ Υἱοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ Πνεύματος.

Ἄλλ' ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, λέγουν, λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει φυσικῶς μέσα του τὰ ἰδιώματα καὶ ἐξαίρετο γνωρίσματα τοῦ Πατρὸς, καθὼς διαβαίνει εἰς αὐτὸν φυσικῶς ἢ ἰδιότης τοῦ γεννήσαντος, καὶ λέγει ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι προχέεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὥστε νὰ ἀγιάζη τὴν κτίσιν, καὶ ὅτι προέρχεται οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοτέρων¹⁴⁴. Καὶ πάλιν εἰς τὸν ἑβδομον ἐκ τῶν Πρὸς Ἑρμείαν συντεταγμένων λόγων περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς ταῦτα «ἀπαλλάσσω, λέγει, ἀμαρτίας τὸν προσκείμενον εἰς αὐτὸν, τὸν χρεῖ με τὸ Πνεῦμα του, τὸ ὁποῖον ἐνσταλάζει ὁ ἴδιος, ὡς Λόγος ἐκ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ ἀναβλύζει εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ἰδικῆς του φύσεως. Καὶ κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ Ἰωάννου δὲν δίδει τὸ Πνεῦμα κατέχων ἐν μέτρῳ¹⁴⁵, ἀλλ' ὁ ἴδιος ἐξ ἑαυτοῦ ἐνσταλάζει, ὅπως βεβαίως καὶ ὁ Πατήρ»¹⁴⁶.

63. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ εἰπωμεν πρὸς τὸν προβάλλοντα τοιαῦτα εἶσαι ἀκόμη ἀσύνετος καί, ἐνῶ πολλάκις ἤκουσες ἀπὸ ἡμᾶς ὄνωτέρω δὲν ἀντελήφθης ὅτι Θεὸς καὶ Θεοῦ ὑπαρξίς εἶναι ἀναίτιος καὶ ὑπέρχρονος; Διότι τὸ λέγει ἐδῶ προχεόμενον καὶ ἀγιάζον τὴν κτίσιν. Ἀκούων λοιπὸν σὺ τὸ προχεεσθαι χρονικὸν καὶ δι' αἰτίαν (διότι προχέεται μετ' αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἀγιαζομένην πῶς ἄλλως;), ἐπὶ πλέον δὲ διδόμενον καὶ εἰς ἀφῆσιν ἀμαρτιῶν παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅπως βεβαίως καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀκούων νὰ πηγάζεται ὄχι ἀπολύτως ἀλλὰ διὰ μερικοῦς, δὲν ἐνθυμῆσαι ὅ,τι ἔχεις διδαχθῆ ἀπὸ ἡμᾶς καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἢ παρὰ τοῦ Πατρὸς προαιώνιος ἐκπόρευσις τοῦ ἀγίου Πνεύματος δὲν γίνεται διὰ κάτι οὔτε πρὸς κάποιους οὔτε καθόλου ἐγχρόνως; Ἐάν δὲ εἶπεν ὅτι οὐσιωδῶς προχέεται ἀπὸ ἀμφοτέρων, δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον. Διότι προχέεται ὡς ἐπιδημοῦν εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἐνεργοῦν τελειότερον καί, καθὼς λέγει Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, «ὡς παρὸν

ἂν εἴποι τις παρὸν καὶ συμπολιτευόμενον». Τί δέ, οὐκ οὐ-
 σιωδῆς ἦν καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀποστολὴ τοῦ Λόγου, ἐξ ἀμφοῖν
 τοῦ Πατρὸς γενομένη καὶ τοῦ Πνεύματος; Ἄλλ' ἡ ἀποστο-
 λὴ γέννησις οὐκ ἦν· οὐ γὰρ ἐξ ἄμφοῖν ὁ Υἱὸς γεγέννηται,
 5 οὐδὲ δι' ἡμᾶς, ἀλλ' οὐδὲ μεθ' ἡμᾶς, εἰ καὶ μεθ' ἡμᾶς δι'
 ἡμᾶς οὐσιωδῶς κατηῆλθεν ἐνωθεὶς τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει καθ'
 ὑπόστασιν καὶ γεγονὼς καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν, μὴ πρὸ ἡ-
 μῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, ἐκ μόνου τοῦ Πα-
 τρὸς γεγεννημένος ὢν. Καὶ τὸ Πνεῦμα τοίνυν τὸ ἅγιον
 10 οὐσιωδῶς ἐπέμφθη ἐξ ἀμφοῖν ἀριῶς, εἰ δὲ θούλει, καὶ
 ἐκκέχνηται παρ' ἀμφοτέρων· ὕδωρ γὰρ ἐκλήθη ζῶν. Καὶ
 «Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι· ὑμεῖς δέ, φησὶν ὁ Κύριος,
 βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ». Πῶς ἂν οὖν ἐβαπτι-
 σθηοῦν, μὴ τοῦ ζῶντος ἐκχυνθέντος ὕδατος;

15 64. Ἐκκέχνηται τοίνυν οὐσιωδῶς δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡ-
 μᾶς· αἰτὸ γὰρ ἐφ' ανερῶθη δι' ἑαυτοῦ τὴν θεῖαν δύναμιν
 παρέχον, ἀλλὰ καὶ πάρεσιν· αἰ οὐσιωδῶς ἡμῖν, πάντας
 δὲ καὶ καθ' ὑπόστασιν, κἂν ἡμεῖς τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑπο-
 στάσεως ἡκιστὰ μετέχωμεν, ἀλλὰ τῆς χάριτος. Ἐκπορεύε-
 20 ται δὲ οὐ πρὸ ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ἀναι-
 τίως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ὁ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖ-
 τῷ καὶ θεμέλιος καὶ κορυφαῖος Πέτρος καὶ αὐτῆς τῆς παρ'
 ἀμφοτέρων ἐκχύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαφορὰν ἐγνώ-
 ρισεν ἡμῖν· «τὴν γὰρ ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς
 25 λαβῶν, φησὶ, παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς
 βλέπετε καὶ ἀκούετε», ἀντικρὺς ἐκείνην λέγων τοῦ Κυρίου
 καὶ διδασκάλου τῆς φωνῆς, «ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν
 ἐγὼ πέμψω ἡμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς».

Ἐκχεῖται τοιγαροῦν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Πα-
 30 τρὸς ὡς καὶ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὡς παρὰ τοῦ Πα-
 τρὸς λαμβάνοντος. Ὡστε, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ μὲν ἔχει τὸ Πνεῦ-

147. Μὴ ἀνιχνευθέν χωρίον.

148. Ἰω. 7, 38.

149. Πρόξ. 1, 5.

150. Πρόξ. 2, 33.

151. Ἰω. 15, 26.

καὶ συμπολιτευόμενον οὐσιωδῶς, θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ εἶπῃ»¹⁴⁷. Ἐξ ἄλλου δὲν ἦτο οὐσιώδης καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀποστολή τοῦ Λόγου, γινομένη καὶ ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα; Ἄλλ' ἡ ἀποστολή δὲν ἦτο γέννησις· διότι δὲν ἐγεννήθη ἀπὸ ἀμφοτέρα ὁ Υἱὸς οὔτε δι' ἡμᾶς, ἀλλ' οὔτε μετὰ ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ ἂν ἀκόμη κατῆλθε μετὰ ἀπὸ ἡμᾶς δι' ἡμᾶς οὐσιωδῶς ἐνωθεῖς μετὰ τὴν φύσιν ἡμῶν καθ' ὑπόστασιν καὶ ἔγινεν ἔπειτα ἀπὸ ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν, ὄχι μόνον πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, ἀφοῦ ἔχει γεννηθῆ μόνον ἀπὸ τὸν Πατέρα. Καὶ τὸ Πνεῦμα λοιπὸν τὸ ἅγιον οὐσιωδῶς ἐπέμφθη ἀπὸ ἀμφοτέρα τελευταίως, ἐὰν δὲ θέλης, καὶ ἐξεχύθη ἀπὸ ἀμφοτέρα· διότι ἐκλήθη ὕδωρ ζῶν¹⁴⁸. Καὶ «ὁ μὲν Ἰωάννης ἐβάπτισεν εἰς τὸ ὕδωρ, σεις δέ, λέγει ὁ Κύριος, θὰ βαπτισθῆτε εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα»¹⁴⁹. Πῶς λοιπὸν θὰ ἐβαπτίζοντο, ἂν δὲν ἐξεχύνετο τὸ ζῶν ὕδωρ;

64. Ἐχει λοιπὸν ἐκχυθῆ οὐσιωδῶς δι' ἡμᾶς καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἡμᾶς· διότι αὐτὸ ἐφανερῶθη παρέχον δι' ἑαυτοῦ τὴν θείαν δύναμιν, ἀλλὰ καὶ παρίσταται πάντοτε εἰς ἡμᾶς οὐσιωδῶς, πάντως δὲ καὶ καθ' ὑπόστασιν, ἀκόμη καὶ ἂν ἡμεῖς καθόλου δὲν μετέχωμεν τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς χάριτος. Δὲν ἐκπορεύεται δὲ μόνον πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ἀναιτίως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ὁ δὲ θεμέλιος καὶ κορυφαῖος συγχρόνως τῆς Ἐκκλησίας Πέτρος ἐγνώρισεν εἰς ἡμᾶς διαφορὰν καὶ αὐτῆς τῆς παρ' ἀμφοτέρων ἐκχύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διότι λέγει, «λαβὼν ὁ Υἱὸς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἐξέχυσε τοῦτο τὸ ὅποιον βλέπετε καὶ ἀκούετε σεις τώρα»¹⁵⁰, ἐπαναλαμβάνων ἀκριβῶς ἐκείνην τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου καὶ διδασκάλου, «ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸν ὅποιον θὰ σᾶς στείλω ἐγὼ ἀπὸ τὸν Πατέρα»¹⁵¹.

Ἐπομένως ἐκχύνεται πρὸς ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Πατρὸς, καθὼς καὶ παρ' ἑαυτοῦ, παρὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ καθ' ὅσον λαμβάνει αὐτὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Ὡστε ὁ Υἱὸς δὲν

μα ὁ Υἱός, οὐδὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν τὸ Πνεῦμα ἔχει, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ ἔχει ὁ Πατήρ, ἐξ ἑαυτοῦ ἀμέσως ἐκπορευόμενον ἀναιτιῶς καὶ προαιωνίως· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῖν, φησὶν, ὁ Υἱὸς τοῦτ' ἀναπηγάξει φύσεως, εἰκότως καὶ
 5 παραληθῶς· μία γὰρ φύσις τοῖς τρισὶ καὶ ὑνοικῶς ἔνει-
 σιν ἀλλήλοις. Καὶ ὁσάκις ὁ θεόφρων οὗτος Κυρίλλος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγει, τὸ ὁμοούσιον παρίσθη-
 σιν, ἀλλ' οὐκ αἴτιον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος. Ἐπεὶ καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ ὁμοουσίῳ τὰ τοιαῦτα γέγρα-
 10 φεν· ὕδωρ μὲν γὰρ ζῶν καλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ πηγή ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος ὁ Πατήρ, ὃς διὰ τοῦ προφή-
 του περὶ τῶν Ἰουδαίων λέγει «ἐμὲ ἐγκαιτέλιπον πηγήν ὕ-
 δαιος ζῶντος καὶ ὄρουσαν ἑαυτοῖς λάκκους συντειριμμένους».

65. Πηγή ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος καὶ ὁ Υἱός, καθὼ
 15 καὶ ὁ Χρονοποιος περὶ τοῦ βαπτίσματος γράφων, «δείκνυ-
 σιν», φησὶν, «ἑαυτὸν ὁ σωτὴρ πηγήν ζωῆς καὶ ὕδωρ ζῶν
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον». Ἀλλὰ τοῦ ὕδατος τούτου πηγήν εἶναι
 δείκνυσιν ὁ Χριστὸς καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· «ὁ πῶν
 γάρ», φησὶν, «ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ
 20 διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ δ' ἐγὼ δώσω, δηλαδὴ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, γενήσεται αὐτῷ πηγή ὕδατος ἀλλο-
 μένου εἰς ζωὴν αἰώνιον».

Ἔστιν οὖν καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ὁμοῦ πηγὴ τοῦ ζῶντος ὕδατος, τουτέστι τῆς θείας
 25 χάριτος καὶ ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος. Τὴν χάριν γὰρ
 τοῦ Πνεύματος ἡ Γραφή, ὁ Χρονοποιὸς φησὶ πατήρ, πο-
 τὲ μὲν πῶρ, ποτὲ δὲ ὕδωρ καλεῖ δεικνῦσα ὅτι οὐ οὐσίας ἐστὶ
 ταῦτα ὀνόματα, ἀλλ' ἐνεργείας». Οὐ γὰρ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν
 συνέστηκε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀδραστόν τε καὶ μονοειδὲς ὄν.
 30 «Ἀλλ' ἐκ τῆς θείας φύσεως», φασί, «καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Υἱοῦ
 ἀναπηγάξει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον». Ἔστιν δὴ, εἰ βούλεσθε,

152. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἐξηγήσεις εἰς Λουκᾶν (11, 20), PG 72, 704 B.

153. Ἰσρ. 2, 13.

154. Εἰς ψαλμ. 98, 1 καὶ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος (Ψευδ.) 3, PG 55, 607.

ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα οὔτε τὸ Πνεῦμα ἔχει διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ τὸ ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκπορευόμενον ἐξ ἑαυτοῦ ἀμέσως ἀναιτίως καὶ προσιωνίως· ἀλλὰ, λέγει, ὁ Υἱὸς τὸ ἀναβλύζει πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐκ τῆς ἰδικῆς τους φύσεως, εἰκότως δὲ καὶ παναληθῶς· διότι μία εἶναι ἡ φύσις εἰς τὰ τρία καὶ φυσικῶς ἐνυπάρχει εἰς ἄλληλα. Καὶ ὁσάκις ὁ θεόφρων οὗτος Κύριλλος λέγει τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, παριστάνει τὸ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος, ἀλλ' ὄχι αἰτιος τοῦ Πνεύματος. Ἐπειδὴ καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας κατὰ τοῦ ὁμοουσίου ἔγραφε τὰ τοιαῦτα· διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα καλεῖται ὑδωρ ζῶν καὶ πηγή τοῦ ὑδατος τούτου εἶναι ὁ Πατὴρ¹⁵⁵, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Προφήτου λέγει περὶ τῶν Ἰουδαίων· «ἐμέ ἐγκατέλειψαν, πηγὴν τοῦ ζῶντος ὑδατος, καὶ ἤνοιξαν δι' ἑαυτοὺς καταστρεπτικοὺς λάκκους»¹⁵⁶.

65. Πηγὴ τοῦ ὑδατος τούτου εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς, καθὼς λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος γράφων περὶ τοῦ βαπτίσματος· «δεικνύει ἑαυτὸν ὁ Σωτὴρ πηγὴν ζωῆς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑδωρ ζῶν»¹⁵⁴. Ἀλλὰ τοῦ ὑδατος τούτου πηγὴν δεικνύει ὁ Χριστὸς καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· διότι, λέγει, «ὁ πιὼν ἐκ τοῦ ὑδατος τὸ ὁποῖον θὰ τοῦ δώσω ἐγώ, δὲν θὰ διψᾷ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὑδωρ τὸ ὁποῖον θὰ δώσω ἐγώ, δηλαδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, θὰ τοῦ γίνῃ πηγὴ ὑδατος ρέοντος εἰς ζωὴν αἰώνιον»¹⁵⁶.

Εἶναι λοιπὸν καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μαζὶ πηγὴ τοῦ ζῶντος ὑδατος, δηλαδὴ τῆς θείας χάριτος καὶ ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος. Διότι ὁ πατὴρ Χρυσόστομος λέγει, «τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος ἡ Γραφὴ καλεῖ ἄλλοτε μὲν πῦρ, ἄλλοτε δὲ ὑδωρ, δεικνύουσα ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι οὐσίας ἀλλὰ ἐνεργείας»¹⁵⁶. Διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν συνίσταται ἐκ διαφόρων οὐσιῶν, καθ' ὅσον εἶναι ἀόρατον καὶ μονοειδές. «Ἀλλὰ», λέγουν, «τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀναβλύζει ἀπὸ τὴν θείαν φύσιν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ». Ἔστω δέ, ἂν θέλετε, καὶ κατὰ τὴν αἰδίον ὑπαρξιν·

155. Ἰω. 4, 14.

156. Ὁμιλία 32 εἰς Ἰωάννην, PG 59, 183.

καὶ κατὰ τὴν ἀίδιον ὑπαρξίν· πηγάζει γοῦν ἐκ τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ καθ' ὑπόστασιν μόνην τὴν πατρικὴν. Διὸ οὐδείς οὐδέποτε τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐσεβῶν θεολόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶπεν, ἀλλ' ἐκ τῆς
 5 τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως· ἐκ δὲ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ φυσικῶς εἶναι ἐξ αὐτοῦ εἶπερ τις φαίη, ἀλλ' ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως οὐσῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Ἰνα γὰρ καὶ αὐτὸν εἶπω τὸν θεῖον Κύριλλον, ὡς αὐτὸς Πρὸς Ἑρμεῖαν γράφει, «οὐχ ἕτερος ἂν ὁ Υἱὸς εἶναι
 10 νοοῖτο παρὰ τὸν Πατέρα, ὅσον εἰς ταυτίτητα φυσικὴν, πάντως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον», ὡς καὶ περὶ τούτου ὁ αὐτὸς ἐξηγούμενος ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικόν, «οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ», φησὶν, «οὐδὲν ἕτερον παρὰ τὸν Υἱὸν ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅσον εἰς ταυτίτητα φύσεως». «Πηγὴ
 15 δέ ἐστι ζωῆς, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, ἡ θεία φύσις εἰς ἑαυτὴν χεομένη καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἐσιῶσα καὶ ἀεὶ δι' ἑαυτῆς θεωμένη».

86. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ, φησὶν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ μὴ εἶναι· οὐ γὰρ
 20 συνορῶσιν, ὡς, διὰ τὴν μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐξ ἐκείνης τῆς οὐσίας ἔχον ὁπωδότητε τὴν ὑπαρξίν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει, καὶ ἀντιστρόφως· ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἢ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης εἶσιν. Ὅταν δὲ τὴν μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ, οὐ μιᾶς δὲ ὑποστάσεως,
 25 ἀλλὰ πλειόνων, τὸ ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεών ἐστιν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ γοῦν ἡ ἀνωτάτω καὶ προσκνητὴ Τριάς ἡμῖν μία φύσις ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τρισὶν, οὐχὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὑποστάσεών ἐστιν, ἀλλ' ἐκ
 30 μιᾶς τινος αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γὰρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται, οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἐτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἶπερ ἐκ μιᾶς.

157. Διάλογος 3 Περὶ ἁγίας Τριάδος. PG 75, 728 C.

158. Ἰω. 16, 13.

159. Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (16, 13) 10, PG 74, 444 B.

πηγάζει λοιπόν ἐκ τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν. Διότι ποτὲ κανεῖς ἀπὸ τοὺς καθ' ὄλους τοὺς αἰῶνας εὐσεβεῖς θεολόγους εἶπεν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς· ἐὰν δὲ ἔλεγε κανεῖς ὅτι εἶναι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ φυσικῶς ἐξ αὐτοῦ, τοῦτο θὰ τὸ ἔλεγε καθ' ὅσον ἡ φύσις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή.

Διὰ νὰ εἶπω δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τὸν θεῖον Κύριλλον, ὅπως αὐτὸς γράφει Πρὸς Ἑρμείαν, «δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῆ ἄλλος ὁ Υἱὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν ταυτότητα, ὅπωςδὴποτε δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα»¹⁹⁷, ὅπως ἐπίσης λέγει περὶ τούτου ὁ ἴδιος, ἐρμηνεύων τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο «δὲν θὰ ὁμιλήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ»¹⁹⁸, «δὲν εἶναι διάφορον ἀπὸ τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα φύσεως»¹⁹⁹. «Πηγὴ δὲ ζωῆς, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, εἶναι ἡ θεία φύσις ἐκχεομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ ἰσταμένη ἐφ' ἑαυτῆς καὶ πάντοτε δι' ἑαυτῆς θεωμένη»²⁰⁰.

68. Ἄλλὰ δὲν δύναται, λέγουν, νὰ εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ νὰ μὴ εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· διότι δὲν βλέπουν ὅτι, ὅταν κάτι εἶναι μιᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἔχον ὅπωςδὴποτε τὴν ὑπαρξιν ἀπὸ ἐκείνην τὴν οὐσίαν ἔχει αὐτὴν καὶ ἀπὸ τῆν ὑπόστασιν ἐκείνην, καὶ ἀντιστρόφως. Ὅταν δὲ κάτι εἶναι μιᾶς οὐσίας, ὄχι δὲ μιᾶς ὑποστάσεως, ἀλλὰ περισσοτέρων, τὸ ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας δὲν εἶναι ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ μιᾶς αὐτῶν. Ἐπειδὴ λοιπόν ἡ ὑψίστη καὶ προσκυνητὴ Τριάς εἶναι δι' ἡμᾶς μία φύσις εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, τὸ ἔχον τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῆς οὐσίας δὲν εἶναι ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὑποστάσεων, ἀλλὰ μόνον ἐκ μιᾶς αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς· ἀπὸ αὐτὴν βεβαίως δὲν δύναται νὰ μὴ εἶναι, ἐπομένως ὄχι καὶ ἐξ ἄλλης, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς μόνης, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐκ μιᾶς.

190. Ἐπιστολὴ 9 Τίτῳ Ἱεράρχη 1, PG 3, 1104 BC.

Καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γὰρ ἡ-
 μῶν ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ἔστι τοῦ Ἀδάμ, οὐκ ἔστι δὲ καὶ
 ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, διότι μία μὲν οὐσία τῶν ἀνθρώ-
 πων νῦν, πολλαὶ δὲ ὑποστάσεις. Ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν
 5 μιᾶς οὐσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ
 τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὐα οὐσα, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως
 ἐκείνου ἦν. Ἀλλὰ καὶ πρὶν τὸν Κάιν εἶναι, μιᾶς οὐσης ἀν-
 δρικήσ οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς
 10 ὁ Κάιν ἀνδρικήσ οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ
 Ἀδάμ· δυοῖν δὲ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ
 τοῦ Κάιν Ἐνώχ ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ'
 οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τοῦ
 Κάιν.

Οἱ γοῦν λατινικῶς φρονοῦντες διατεινόμενοι καὶ ἐκ
 15 τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἴπερ εἶναι
 θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, πλὴν τοῦ θείου Πνεύματος,
 μίαν εἶναι δείκνυνται φρονοῦντες ὡςπερ οὐσίαν οὐσίω καὶ
 ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τὸν Πατέρα τελέως ἀθειοῦντες καὶ
 τὸν Υἱὸν εἶναι μόνον καθ' ὑπόστασιν δεικνύντες καὶ τὸ Πνεῦ-
 20 μα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν παριστώντες.

67. Εἰ τις οὖν ἐκ τῆς φύσεως ἀκούων τοῦ Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα, ἐκ τῆς ὑποστάσεως νοεῖ, ὁμοῦπόστατον ποιεῖ τῷ
 Πατρὶ τὸν Υἱόν, ἐπειδήπερ ὁμοούσιος· ἢ καὶ τὴν διαφορὰν
 καὶ τὴν διάκρισιν κἄν τῇ θείᾳ φύσει, ἀλλ' οὐκ ἐν μόναις
 25 ταῖς τρισὶ θείαις ὑποστάσεσι νοεῖ, μὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ
 τοῦ Χρυσοστόμου θεολόγου διδάσκοντος ἀκούων, «ὡς ἡ μὲν
 τῶν θείων ὑποστάσεων διακριτικὴ τάξις, τοῖς ἁγίοις καθέ-
 σιμας γνώριμος, ἡ δὲ φύσεων διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας
 Τριάδος ἀπόβλητος». «Οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ
 30 Πατρὸς εἰς Υἱόν, πρὸς τὰς κανονικὰς φησὶν ὁ μέγας Βα-
 σίλειος, οἷδὲ ρυεῖσα ἐγέννησεν».

Τοιγαροῦν εὖ ἂν ἔχοι λέγειν οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως
 τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ φρονικῶς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ

181. Λόγος εἰς τὸ ρητόν τοῦ Ἀβραάμ 2, PG 58, 535.

182. Ἐπιστολὴ 52 Πρὸς τὰς κανονικὰς 3.

Καὶ τοῦτο εἶναι φανερόν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· διότι ἑκαστος ἡμῶν εἶναι μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, δὲν εἶναι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, διότι τῶρα μία μὲν οὐσία ἀνθρώπων ὑπάρχει, πολλαὶ δὲ ὑποστάσεις. Ἐφ' ὅσον δὲ κατ' ἀρχὴν μία ἀνθρωπίνη οὐσία καὶ ὑπόστασις ὑπάρχει, ἢ τοῦ Ἀδάμ, ἢ Εὐα οὔσα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, ἦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνου. Ἀλλὰ καὶ πρὶν γεννηθῆ ὁ Κάιν, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε μία ἀνδρική οὐσία καὶ ὑπόστασις, ὁ Κάιν ἦτο ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀνδρικῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, τοῦ Ἀδάμ· τῶρα δὲ ὁπότε ὑφίσταντο δύο ἄνδρες καθ' ὑπόστασιν, ὁ τοῦ Κάιν Ἐνώχ ἦτο μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τοῦ Κάιν.

Οἱ λατινόφρονες λοιπόν, διατεινόμενοι ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ὅσον θεολογεῖται ὅτι εἶναι ἐκ τῆς φύσεως, πλὴν τοῦ θείου Πνεύματος, ἀποδεικνύονταν νὰ φρονοῦν ὅτι ἐπὶ Θεοῦ, ὅπως μία οὐσία ὑπάρχει, οὕτω καὶ ὑπόστασις, ἀθετοῦντες τελείως τὸν Πατέρα καὶ δεικνύοντες ὅτι καθ' ὑπόστασιν μόνον ὁ Κάιν ὑπάρχει καὶ παριστάνοντες ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ.

67. Ἐὰν λοιπόν κάποιος ἀκούων ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς φύσεως, ἐννοεῖ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, καθιστᾷ τὸν Υἱὸν ὁμοῦπόστατον μὲ τὸν Πατέρα, ἐπειδὴ εἶναι ὁμοούσιος· ὁμοίως καὶ ἐὰν ἐννοῇ τὴν διαφορὰν καὶ διάκρισιν καὶ εἰς τὴν θείαν φύσιν, ἀλλ' ὄχι εἰς μόνας τὰς τρεῖς θείας ὑποστάσεις, μὴ ἀκούων πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὸν θεολόγον Χρυσόστομον διδάσκοντα, «ὅτι ἡ μὲν διακριτικὴ τάξις τῶν θείων ὑποστάσεων κατέστη γνῶριμος εἰς τοὺς ἁγίους, ἡ δὲ διακριτικὴ τῶν φύσεων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι ἀπόβλητος»¹⁰⁸. Ὁ μέγας Βασίλειος λέγει πρὸς τὰς μοναχάς, «δὲν ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς Υἱὸν, οὔτε ἐγέννησε διαρρηξίσα»¹⁰⁹.

Ἐπομένως θὰ ἠδύνατο κανεὶς καλῶς νὰ εἶπῃ ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ,

τὸ Πνεῦμα, διὰ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον, καὶ τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοουσιότιος ἐνιεῦθεν δεωκυμένης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς διαφόρου ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος, ἴσους δὲ εἶσιν εἰπεῖν καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα διὰ τὴν ὁμοουσιότητα, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς εἶσιν οὐσίας τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἡ ὁμοουσιότης δεικνύται τοῦ Πνεύματος ὡς φανερωτέρας καὶ προκατηγγελημένης καὶ προσελπισιωμένης· ἔχει τε ὁ Υἱὸς φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια καὶ ἐξάλρεια, διαβαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ἰδιότητος· οὐ τὰ ὑποστατικὰ ἴδια τοῦ Πατρὸς καὶ ἐξάλρεια — οὐδὲ γὰρ τὸ ἄναρχον ἔχει καὶ ἀγέννητον ἢ τὸ γόνιμον — ἀλλὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἴδια τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ἀρχήματα, ἅπερ ἔχει φυσικῶς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

68. Καὶ τοῦτο διὰ πολλῆς ποιούμενος σπουδῆς ὁ θεῖος Κύριλλος, τὸ μηδένα παραχθέντα δοξάζειν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ φυσικῶς καὶ κατὰ φύσιν δοσάκις λέγει, τὸ Πνεῦμά φησι τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ πηγάζειν, καθ' ἣν ὁ αὐτὸς εἶσι μετὰ Πατρός, ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν λόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καὶ τὰ ἴδια τοῦ Πατρὸς ἔχειν αὐτὸν φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς καὶ κατὰ φύσιν ἀεὶ θεολογεῖ.

Καὶ σκυφανηθεῖς γὰρ ὡς καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ δοξάζων τὴν ὑπαρξίν τὸ Πνεῦμα ἔχειν, τοῦτ' αὐτὸ διὰ σκυφανιεῖται ἰσχυρίσαιο, ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐκ ἀλλότριον εἶναι τὸ Πνεῦμα διατεινόμενος, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτ' ἀνάγραπτον κείναι πρὸς Λαίμων περιφανῆ τε καὶ λαμπρὸν ἔλεγχον οἱ παρ' ὧν ἔδει μᾶλλον ἀποσχέσθαι τῆς κακονοίας, ἐκ τούτων ἐνάγεσθαι δικαιοῦσιν εἰς τὸ μὴ τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι κακῶς νομίζειν τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Ὁ δὲ λέγων εἶναι ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ Πνεῦ-

ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς φυσικῶς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, λόγῳ τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι, ὀφοῦ μὲ αὐτὰ δεικνύεται ἡ ὁμοουσιότης τοῦ θείου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀλλ' ὄχι ἡ διαφορῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, εἶναι ἰσοδύναμον μὲ τὸ νὰ εἴπῃ τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν ὁμοουσιότητα καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι τῆς ἰδίας οὐσίας μὲ τὸν Υἱόν. Ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὡς φανερωτέρας καὶ προαναγγελημένης καὶ προβεβαιωμένης δεικνύεται ἡ ὁμοουσιότης τοῦ Πνεύματος· «ἔχει ὁ Υἱὸς μέσα του τὰ ιδιώματα καὶ ἐξαιρέτα γνωρίσματα τοῦ Πατρὸς, καθὼς διαβαίνει εἰς αὐτὸν φυσικῶς ἢ ἰδιότης τοῦ γεννήσαντος»¹⁰⁰· ὄχι τὰ ὑποστατικὰ ιδιώματα καὶ ἐξαιρέτα γνωρίσματα —διότι δὲν ἔχει οὔτε τὸ ἀναρχον καὶ ἀγέννητον ἢ τὸ γόνιμον— ἀλλὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἴδια προσόντα τῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς, τὰ ὁποῖα ἔχει φυσικῶς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

68. Καὶ ἔχων μεγάλην φροντίδα ὁ θεῖος Κύριλλος διὰ τοῦτο, τὸ νὰ μὴ ὀδηγηθῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ νὰ δοξάζῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁσάκις λέγει ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ φυσικῶς καὶ κατὰ φύσιν, λέγει ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα πηγάζει καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὴν ὁποῖαν εἶναι ὁ ἴδιος μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ πουθενὰ εἰς τοὺς λόγους του δὲν λέγει ὅτι πηγάζει ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καὶ θεολογεῖ ὅτι αὐτὸς ἔχει τὰς ἰδιότητας τοῦ Πατρὸς φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς καὶ κατὰ φύσιν πάντοτε.

Καὶ πράγματι, ὅταν ἐσυκοφαντήθῃ ὡς φρονῶν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἰσχυρίσθη ἀκριβῶς ὅτι ἐσυκοφαντήθῃ, διατεινόμενος ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ ὄχι ξένον, ἀλλ' ὄχι ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο εἶναι καταγεγραμμένον πρὸς περιφανῆ καὶ λαμπρὸν ἔλεγχον τῶν Λατίνων· οἱ ὁποῖοι μὲ τὰ ἐπιχειρήματα λόγων τῶν ὁποίων ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἀπομακρυνθοῦν τῆς κακονοίας, δι' αὐτῶν δικαιολογοῦνται νὰ ἀνάγωνται εἰς τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ νὰ νομίζουν κακῶς ὅτι ἢ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ εἶναι αἰτία τῆς ὑποστάσεως τοῦ θείου

μα, διὰ τὸ εἰπεῖν τὸν θεῖον Κύριλλον διαβαίνειν φυσικῶς εἰς τὸν Υἱὸν τὴν τοῦ γεννήσαντος ιδιότητα παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου ἐντριπέσθω, γράφοντος ἐν Θησαυροῖς· «πῶς οὐκ ἔστι τὸ Πνεῦμα ὁ Θεός, ὄλην ἔχον ἐν ἐανιῶ οὐσιω-
 5 δῶς τὴν ιδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὗ καὶ Πνεῦ-
 μά ἐστι, δι' Υἱοῦ τῆ κίσει χορηγούμενον»; Κατὰ γὰρ τὴν αὐτῶν σύνεσιν, ἦν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηνται θεολο-
 γίαις, τὸ Πνεῦμα γεννητὸν τε ἅμα καὶ γεννήτωρ ἔστι· οὗ
 τί ἂν ἀκουσθεῖη καινότερον;

10 69. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὥσπερ ἐκ περισσίας ἡμῖν ἀριῶς εἴρηται πρὸς τοὺς διατεινομένους ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐπειδήπερ ἐκ τῆς φύσεως εἴρηται. Ὁ γὰρ θεῖος Κύριλλος ἐνιαῦθ' ἡμῖν ἀναπηγάζειν ἐκ τῆς φύσεως οὗ τὴν φύσιν φησὶ τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὴν ὑπό-
 15 στασιν, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν, ἣτις ἀναπηγάζει, κατὰ τὸν Δα-
 μασκηνὸν θεολόγον, ἐκ μιᾶς τριουποσιᾶτου φύσεως. Ὅτι μὲν γὰρ ἀπισιὸς ἐστὶ καὶ ἡ τῆς θείας φύσεως ἐνέργεια καὶ δι' αὐτὴν φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λέγεται, παρασημασθεῖς δι' ὀλίγων καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τοῖς Κατὰ Μακεδονίου γράφων·
 20 «οὐ κατὰ ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν».

Ἐπισημασθεῖς ἐκ μιᾶς τινος τῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς τριουποσιᾶτου φύσεως ἡ τοιαύτη ἐνέργεια πηγάζει προσμαρ-
 25 τυρεῖται καὶ ὁ μέγας Διονύσιος γράφων ἐν κεφαλαίῳ τε-
 τάρτῳ τῆς Περὶ τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας βίβλου· «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκδλυζομένης». Ὅτι δὲ Πνεῦμα ἐνιαῦθα ὁ θεῖος Κύριλλος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον ἡμῖν οὐ τὴν φύσιν φησὶν οὐδὲ τὴν
 30 ὑπόστασιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τὴν ἀπισιὸν αὐτοῦ καὶ φυσικὴν χάριν καὶ ἐνέργειαν, σαφὲς δεῖγμα πρὸς τοῖς ἄλλοις

164. Θησαυροὶ 34, PG 75, 578 C.

165. Λόγος Περί ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς PG 75, 1241 A.

166. Ἐκδοσις ἀκριβοῦς 3, 15' 4, 18.

167. Πιθανῶς Διάλεξις μετὰ Μακεδονίου (ψευδ.), PG 28, 1308 B.
 1308 A.

168. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 4, 1, PG 3, 177 C.

Πνεύματος. Ὁ δὲ λέγων ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ θεῖος Κύριλλος εἶπεν ὅτι ἡ ιδιότης τοῦ γεννήσαντος διαβαίνει φυσικῶς εἰς τὸν Υἱόν, ὡς κατατροπωθῆ ἀπὸ αὐτὸν τὸν θεῖον Κύριλλον, γράφοντα εἰς τοὺς Θησαυρούς, «πῶς δὲν θὰ εἶναι τὸ Πνεῦμα θεός, ἔχον μέσα του οὐσιωδῶς ὄλην τὴν ιδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ εἶναι Πνεῦμα, ἀφοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται εἰς τὴν κτίσιν;»¹⁶⁴. Διότι κατὰ τὴν σύνεσιν τὴν ὁποίαν ἔχουν οὗτοι ἐπὶ τῶν θεολογικῶν σκέψεων τῶν θεοφόρων Πατέρων τὸ Πνεῦμα θὰ εἶναι συγχρόνως γεννητὸν καὶ γεννήτωρ· τί δὲ παραδοξότερον εἶναι δυνατόν νὰ ἀκουσθῆ;

69. Ἄλλ' αὐτὰ μὲν ἐλέχθησαν τώρα ἀπὸ ἡμᾶς ὡς ἐκ περισσοῦ πρὸς τοὺ διατεινομένους ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἐπειδὴ ἔχει λεχθῆ ἐκ τῆς φύσεως. Ὁ θεῖος Κύριλλος πράγματι λέγει ἐδῶ ὅτι ἀναβλύζει πρὸς ἡμᾶς ἐκ τῆς φύσεως ὄχι τὴν φύσιν τοῦ Πνεύματος οὔτε τὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν¹⁶⁵, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεολόγον ἀναπηγάζει ἐκ μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως¹⁶⁶. Βεβαίως ὅτι εἶναι ἀκτιστος καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς θείας φύσεως καὶ ὅτι λέγεται φυσικὴ καὶ οὐσιώδης, θὰ παραστήσῃ δι' ὀλίγων ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἰς τοὺς λόγους Κατὰ Μακεδονίου γράφων· «δὲν ἐργάζεται κατὰ διαφορετικὴν ἕκαστος πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη ἐνέργειαν τῆς θεότητος»¹⁶⁷.

Ἵτι δὲ ἡ τοιαύτη ἐνέργεια δὲν πηγάζει ἀπὸ κάποιον ἀπὸ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τρισυπόστατον φύσιν, ὡς προσμαρτυρήσῃ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος γράφων εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς βίβλου Περί τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας· «ὄλα μετέχουν τῆς προνοίας, ἡ ὁποία ἐκβλύζεται ἀπὸ τὴν παναίτιον θεότητα»¹⁶⁸. Περί τοῦ ὅτι δὲ ὁ θεῖος Κύριλλος λέγει ἐδῶ Πνεῦμα διδόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἡμᾶς ὄχι τὴν ἄκτιστον καὶ φυσικὴν χάριν καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, σαφὲς δείγμα πλὴν ἄλλων εἶναι καὶ τὸ

καὶ τὸ μνησθῆναι τῆς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ προδρομοῦ καὶ βαπτιστοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, τῆς οὐκ ἐκ μέτρου δίδουσαι λεγούσης παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ. Ἰωάννης γὰρ ὁ χρυσορρήμων, τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ κατὰ
 5 τὸν θεολόγον Ἰωάννην εὐαγγελίου ἐξηγούμενος, «Πνεῦμα», φησί, «ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει πάντες γὰρ ἡμεῖς μετρω τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος ἐλάβομεν, ἐκεῖνος δὲ διόκληρον εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῷ μᾶλλον ἢ οὐσία».

10 Οὕτω πάντα νικᾷ τῆς ἰῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων ἀληθείας ἢ δύναμις, εὐπορίας ἀφορμὴν ποιουμένη τὰς ὑμῶν ἀπορίας καὶ δι' ἐαυτῆς ὡς διὰ μιᾶς τινος εὐθείας πλήθος ἀκολιῶν, ἐτεροκλινεῖς ἀπελέγχουσα γραμμάς.

Ταύτη τοι ἰῶν μὲν γραφικῶς προβαλλομένων ἄλις.

15 70. Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τοῖς λογίοις οἱ Λαῖνοι χρωῖται καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἐαυτῶν, ἀλλὰ καὶ διανοήμασιν οἰκείοις, φέρ' ἴδωμεν τὸ ἀναμφίλεκτον αὐτοῖς δοκοῦν, ᾧ καὶ ἰ' ἄλλα συνδιαρρηθῆσιν λυθέντα, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ παρωνύμως ἀπὸ τῆς διανοίας λέγεσθαι σιερῆσθαι, ἀδιανόητα δει-
 20 χθέντα· κατὰ μέρος γὰρ ταῦτ' ἐπαξιέναι οὐκ ἀνάγκη. Καὶ ταῦτ' ἡμῖν ἀριῶς οἷς πέρα τοῦ μετρίου μηκύνειν ἤκιστα προσηρημένοις, ὅμως εἰς μῆκος ἐκτείνεται ὁ λόγος, ταῖς αὐτῶν ἐξ ἀγνοίας ἀπορίαις συμπαρακτεινόμενος.

Ἄλλὰ τί τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκράδαντον τῆς δυσσεβεί-
 25 ας ἔρεισμα; Πᾶν, φησί, τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τινος, διὰ τινος ἐκπορεύεται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἐστί, κἂν μὴ ρήματι ὁ λέγων ἐπισημαίνηται· τὸ δ' αὖ διὰ τινος, καὶ ἐξ ἐκείνου δι' οὗ ἐστὶ λέγεται διὰ τινος οὐκ ἐτέρου, εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; Σαφὲς οὐκοῦν τὸ περαινόμενον, δι-
 30 διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται.

Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα; Οὐ τὴν 'διὰ' μὲν αὐτοῖς δώσομεν, τὴν δὲ 'ἐκ' ἀπαγορεύσομεν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασιν, ἀγνοοῦντες· ὃ πεπόνθασιν. Τὸ γὰρ διὰ σιόματος, καὶ ἐκ σιόματος

ὅτι μνημονεύει τὸν εἰς τὸ εὐαγγέλιον λόγον τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι τὸ Πνεῦμα δίδεται εἰς τὸν Υἱὸν ὄχι ἐν μέτρῳ. Πράγματι ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσορρήμων, ἐξηγῶν τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ κατὰ τὸν Θεολόγον Ἰωάννην Εὐαγγελίου, λέγει ὅτι «ἐδῶ Πνεῦμα λέγει τὴν ἐνέργειαν· διότι ὅλοι ἡμεῖς ἐλάβομεν ἐν μέτρῳ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος, ἐκεῖνος δὲ ὀλόκληρον· ἐὰν δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἀμέτρητος, πολὺ περισσότερον ἢ οὐσία»¹⁰⁰.

Οὕτω ἡ δύναμις τῶν λεχθέντων παρ' ἡμῶν νικᾷ πάντα, καθιστῶσα ἀφορμὴν εὐπορίας τὰς ἀπὸ σᾶς προβαλλόμενας ἀπορίας καὶ δι' ἑαυτῆς ἀπελέγχουσα ἑτεροκλινεῖς γραμμὰς ὡσάν πληθος στραβῶν γραμμῶν διὰ μιᾶς εὐθείας.

Ἄρκετὰ εἶναι αὐτὰ ὡς πρὸς τὰ γραφικὰ ἐπιχειρήματα.

70. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Λατίνοι δὲν χρησιμοποιοῦν μόνον τὰ βιβλικὰ λόγια ἐναντίον μας, μᾶλλον δὲ ἐναντίον ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ ἰδικὰ τῶν διανοήματα, ὡς ἴδωμεν τὸ φαινόμενον εἰς αὐτούς ἀναμφισβήτητον, μαζὶ μὲ τὸ ὅποιον θὰ καταρρεύσουν καὶ τὰ ἄλλα διαλυόμενα, μᾶλλον δὲ θὰ στερηθοῦν καὶ τὸ ἐκ τῆς διανοίας ὄνομά των, ἀποδεικνυόμενα ἀδιανόητα· διότι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ ἀναπτύξωμεν ἐν πρὸς ἐν. Ἄλλωστε, μολονότι ἡμεῖς δὲν εἶχομεν καμμίαν πρόθεσιν νὰ ἐπιμηκύνωμεν ὑπερμέτρως τὸν λόγον, ὅμως ἐπέεταθη πολὺ, συνεπεκτεινόμενος μὲ τὰς ἐξ ἀγνοίας ἀπορίας των.

Ἄλλὰ ποῖον εἶναι τὸ φαινόμενον εἰς αὐτούς ἀκράδαντον ἔρεισμα τῆς δυσσεβείας; Πᾶν τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τινος, λέγει, ἐκπορεύεται διὰ μέσου τινός, καὶ τοῦτο συμβαίνει δι' ὅλα, ἀκόμη καὶ ἐὰν ὁ ὁμιλῶν δὲν τὸ ἐπισημαίνῃ ρητῶς. Ἐξ ἄλλου τὸ διὰ τινος λέγεται καὶ ἐξ ἐκείνου διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι· διὰ ποίου ἄλλου λοιπὸν γίνεται τὸ Πνεῦμα, εἰμὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ; Εἶναι λοιπὸν σαφές τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τί λοιπὸν θὰ εἴπωμεν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα; Δὲν θὰ τοὺς χαρίσωμεν τὴν ἑαυτῶν καὶ θὰ ἀπαγορεύσωμεν τὴν ἑαυτῶν, πρῶτον τὸ ὅποιον ἔπαθον πολλοί, ἀγνοοῦντες τί ἔπαθον. Διότι

σαφῶς προφέρεται. Καὶ ἰῶ Ἰῶβ «διὰ νεφέλης» γέγραπται
 λαλήσας ὁ Θεὸς καὶ αὐτὸς «ἐκ τοῦ νέφους». Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ
 τῶν κτιστῶν καὶ κατὰ φύσιν ἐκπορευομένων τὸ διὰ τινος οὐ
 συννοήσομεν καὶ μὴ λεγόμενον. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο τοῖς κατὰ
 5 φύσιν τὰ ὑπὲρ φύσιν ὁμοιώσομεν. Ἀπόκριται γὰρ δὴ μοι ὁ
 ἐμβατεύων ἂ μὴ ἐώρακας· οὐχὶ καὶ πᾶς υἱὸς ἕκ τινος γεν-
 νώμενος διὰ τινος γεννᾶται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἔχει, κἂν
 μὴ ρῆματι ὁ λέγων ἐπισημαίνηται; Ἄρ' οὖν διὰ τοῦτο καὶ
 τὴν κάτω καὶ χρονικὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπὲρ φύσιν οὖσαν ἐκ
 10 μόνης παρθένου μητρὸς ἀθειήσομεν γέννησιν καὶ τὴν ἄνω
 ἐκ μόνου παρθένου Πατρὸς προαιώνιον, ζητοῦντες τὸ διὰ
 τίνος τε καὶ ἐκ τίνος κατὰ τὰς ἀπολουμένας σὰς ὑποθήκας
 καὶ τοὺς ἀσυλλογίστους συλλογισμούς; Οὐμενον, ἀλλὰ δι'
 αὐτῆς κατὰ γῆς φανερωθείσης καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 15 ἐκπόρευσιν ἀμέσως οὖσαν ἐκ Πατρὸς ἐπιγνωσόμεθα καὶ τὴν
 σὴν ἀποποιησόμεθα προσθήκην, ὡς τοῖς φυσικῶς διοικουμέ-
 νοις τὰ ὑπερφυῆ συνιάτιουσιν.

71. Καὶ τοῦτο δὲ οὐ συννοεῖς ὁ τῶν ἀνεξερευνητῶν ἐ-
 ξητῶν, διὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἅπαν οὐ διὰ τινος μόνον,
 20 ἀλλὰ καὶ εἰς τι ἀεὶ ἐκπορεύεται; Ἡ τοίνυν δώσεις ἡμῖν εἰς
 τί πρὸ τῶν αἰώνων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, καὶ
 ἀπὸ τῆς μόνης προαιωνίου καὶ σεπιῆς διὰ τοῦτο Τριᾶδος
 τειράδα σεβόμενος ἀποδειχθήσῃ, τὸ ἐξ οὗ, τὸ δι' οὗ, τὸ
 εἰς ὃ καὶ αὐτὸ τὸ ἐκπορευόμενον, ἢ τοῦτο οὐ μὴ διδόντις
 25 οὐδ' ἐκεῖνο δεξόμεθα. Τίς γὰρ ὁ λόγος καθ' ὃν, ἀμφοτέρων
 ἐπομένων ἰῶ ἐκπορευομένῳ πανί, τὸ μὲν προσεῖσθαι, τὸ
 δὲ μὴ;

Καίτοι τὸ μὲν ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον καὶ ἐν ἰῶ Ἰῶβ ἀναπαύεσθαι, καὶ γέγραπται παρὰ τῶν
 30 θεολόγων καὶ πεφανέρωται ἐν Ἰορδάνῃ τοῦ Σωτῆρος βα-
 πτιζομένου καὶ τοῦτ' οὕτως ἔχον ὁμολογοῦμεν, οὐκ ἐκ τῶν

τὸ διὰ στόματος, σαφῶς προφέρεται καὶ ἐκ στόματος. Καὶ πρὸς τὸν Ἰώβ, ὅπως ἔχει γραφῆ, ὁ Θεὸς ἐλάλησε «διὰ νεφέλης», καὶ πάλιν «ἐκ τοῦ νέφους»¹⁷⁰. Ἄλλ' οὔτε εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν κτιστῶν καὶ κατὰ φύσιν ἐκπορευομένων δὲν θὰ συνεννοήσωμεν τὸ διὰ τίνος, ἔστω καὶ ἂν δὲν λέγεται. Ὅμως διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν πρόκειται νὰ ἐξομοιώσωμεν τὰ ὑπὲρ φύσιν μὲ τὰ κατὰ φύσιν. Ἀποκρίσου μου σὺ ὁ ὁποῖος εἰσδύεις εἰς πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν βλέπεις· πᾶς υἱὸς γεννώμενος ἀπὸ τινα μήπως δὲν γεννᾶται διὰ τίνος καὶ οὕτως συμβαίνει δι' ὅλα, ἀκόμη καὶ ἂν ὁ ὁμιλῶν δὲν τὸ ἐπισημαίνῃ ρητῶς; Ἄρα γε λοιπὸν θὰ ἀθετήσωμεν τόσον τὴν ἐπίγειον ἐγχρονον γέννησιν τοῦ μονογενοῦς, τὴν ὑπερφυσικὴν ἐκ τῆς μόνης παρθένου μητρὸς, ὅσον καὶ τὴν ἐπουράνιον προαιώνιον ἐκ τοῦ μόνου παρθένου Πατρὸς, ζητοῦντες τὸ διὰ τίνος καὶ ἐκ τίνος κατὰ τὰς καταστρεπτικὰς διδασκαλίας καὶ τοὺς ἀσυλλογιστοὺς συλλογισμοὺς σου; Ὅχι βεβαίως· ἀλλὰ δι' αὐτῆς, ἀφοῦ ἐφανερώθη ἐπὶ γῆς, θὰ ἐπιγνώσωμεν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀμέσως προερχομένην ἐκ Πατρὸς καὶ θὰ ἀπορρίψωμεν τὴν προσθήκην σου, ὡς συμπαρατάσσουν τὰ ὑπερφυσικά μὲ τὰ φυσικῶς συμβαίοντα.

71. Ἐπειτα δὲ δὲν συνεννοεῖς καὶ τοῦτο, σὺ ὁ ἐξεταστής τῶν ἀνεξερευνητῶν, ὅτι πᾶν τὸ ἐκπορευόμενον δὲν ἐκπορεύεται μόνον διὰ τίνος, ἀλλὰ καὶ πάντοτε πρὸς κάτι; Ἡ λοιπὸν θὰ δώσης εἰς ἡμᾶς εἰς τί ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρὸ τῶν αἰώνων καὶ θὰ ἀποδειχθῆς ὅτι ἀντὶ τῆς μόνης προαιωνίου καὶ σεπτῆς διὰ τοῦτο Τριάδος σέβεσαι Τετράδα, τὸ ἐξ οὔ, τὸ δι' οὔ, τὸ εἰς ὃ καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἐκπορευόμενον, ἢ, ἂν δὲν δώσης εἰς ἡμᾶς τοῦτο, δὲν θὰ δεχθῶμεν οὔτε ἐκεῖνο. Διότι κατὰ ποῖον λόγον, ἀφοῦ ἀμφότερα ἔπονται εἰς πᾶν ἐκπορευόμενον, τὸ μὲν ἔν νὰ δεχῶμεθα, τὸ δὲ ἄλλο ὄχι.

Παρὰ ταῦτα, τὸ μὲν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς καὶ ἀναπαύεται εἰς τὸν Υἱόν, καὶ ἔχει γραφῆ ἀπὸ τοὺς θεολόγους καὶ ἔχει φανερωθῆ εἰς τὸν Ἰορδάνην ὅταν ἐβαπτίζετο ὁ Σωτὴρ, καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι τοῦ-

ὄντων τὰ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα οιοχαζόμενοι, ἀλλ' ἐκ τῶν
 ἀρρήτως τελουμένων τὰ ὑπὲρ ἔννοιαν διδασκόμενοι. Ποῦ
 δὴ σοι τὸ δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐπὶ τῆς τοῦ θείου Πνεύμα-
 τος ὑπάρξεως, εἰ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα πρὸς
 5 τὸν Υἱὸν σαφῶς ἔρχεται καὶ ἐν αὐτῷ ἀναπαύεσθαι θεολο-
 γεῖται; Καθάπερ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς ἐπὶ λέξεώς φησι καὶ
 Γρηγόριος ὁ θεολόγος τοῦτ' αὐτὸ δεικνὺς ταμίαν εἶναι τοῦ
 θείου Πνεύματος ὡς Θεοῦ Υἱὸν καταγγέλλει τὸν Χριστὸν.
 Καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς ἐν Υἱῷ παρὰ Πατρὸς
 10 φυσικῶς ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα συμπεραίνει καὶ παρὰ Πα-
 τρὸς φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διήκειν ἐν Υἱῷ τὸ Πνεῦ-
 μα λέγει, δι' οὗ πάντα χρίων ἀγιάζει ὁ Υἱός. Ἐκ γοῦν τοῦ
 Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ ὑπάρχον φυσικῶς καὶ αἰδίως, ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους, ὅπως καὶ ἡνίκα δέοι, προδίδει καὶ
 15 φανεροῦται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

72. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπιεικέσιον τὸν προκείμενον μει-
 χειρίζων λόγον, μάλιστα διὰ τοὺς μετ' εὐγνωμοσύνης ἐν-
 τυγχάνειν μέλλοντας, καθολικωτέραν ἔκφρασιν ἐν βραχεῖ
 ποιήσομαι τῆς ἀληθείας, ὡς ἐν ἐπιλόγῳ τὸ πᾶν διαλαμβί-
 20 νουσαν. Ὁ δ' ἔχων ὧτα πρὸς διάκρισιν ὀρθοῦ καὶ μὴ τοι-
 οῦτου μείσθω κατὰ τὸ ἐγκωροῦν τὸ τοῦ μυσηρίου βάνος·
 πύλας δ' ἐπίθεσθε τοῖς ἑαυτῶν ὧσιν, ὅσοι μὴ κριτικωτάτην
 κέκτησθε διάνοιαν, εἰ μὴ τοῖς εὖ λέγειν δυναμένοις, μᾶλ-
 λον δὲ παρὰ Θεοῦ δυναμουμένοις, πειθηνίους ἑαυτοὺς παρέ-
 25 χετε, ὡς ἂν μὴ τὸ ὑπὲρ τὴν ὑμετέραν γνῶσιν ἀφροσύνην
 τῶν εὖ εἰδότεων ὀνομάσητε. Τί δέ ἐστιν ὃ λέγω; Καὶ συν-
 τίνατε παρακαλῶ τὸν νοῦν.

73. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρὸ αἰῶνων καὶ ἀπ' αἰῶνας
 καὶ εἰς ἰδιαιτέριον μὲν ἔχει τῆς ἰδιοτρόπου ὑπάρξεως τὸ
 30 ἐκ τοῦ Πατρὸς, τῆς μόνης πηγᾶς θεότητος, ἐκπορεύεσθαι,
 τοιέσθαι ἐκ τῆς ὑπερθέου ἐκείνης οὐσίας καθ' ὑπόστασιν
 μόνην τὴν πατρικὴν, ὑπερθεὸς δὲ καὶ αὐτοουσία καὶ κατ'

171. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 8, 13.

172. Λόγος 31, 25.

173. Θησαυροὶ 34, PG 75, 577 A.

το ἔχει οὕτως, ὄχι στοχαζόμενοι ἐκ τῶν ὄντων τὰ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα, ἀλλὰ διδασκόμενοι ἐκ τῶν ἀρρήτως τελουμένων τὰ ὑπὲρ ἔννοιαν. Ποῦ λοιπὸν ὑπάρχει κατὰ τὴν γνώμην σου τὸ δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θείου Πνεύματος, ἂν ἔρχεται σαφῶς τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἐκπορευόμενον ἐκ Πατρὸς καὶ θεολογῆται ὅτι ἀναπαύεται εἰς αὐτόν; Ὅπως κατὰ λέξιν λέγει ὁ ἱερός Δαμασκηνός¹⁷¹ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος¹⁷², δεικνύων ἀκριβῶς τὸ ἴδιον, διακηρύσσει τὸν Χριστὸν ταμίαν τοῦ θείου Πνεύματος ὡς Υἱὸν Θεοῦ. Καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος εἰς τοὺς Θησαυροὺς συμπεραίνει ὅτι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχει φυσικῶς εἰς τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ λέγει ὅτι διήκει εἰς τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Υἱὸς ἀγιάζει χρίων τὰ πάντα. Ἐπομένως τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὑπάρχων φυσικῶς καὶ αἰδίως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν, προβάλλεται καὶ φανερώνεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους, ὅπως καὶ ὅταν χρειάζεται¹⁷³.

72. Ἄλλ' ὅμως χειριζόμενος μετριώτερον τὸν προκείμενον λόγον, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς μέλλοντας νὰ τὸν ἀναγνώσουν μὲ καλογνωμίαν, θὰ δώσω γενικωτέραν ἐκθεσιν τῆς ἀληθείας ἐν συντομίᾳ, περιλαμβάνουσιν τὰ πάντα ὑπὸ μορφήν ἐπιλόγου. Ὁ δὲ ἔχων ὦτα πρὸς διάκρισιν τοῦ ὀρθοῦ καὶ μὴ ὀρθοῦ ἅς μνηθῆ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ βάθος τοῦ μυστηρίου ὅσοι δὲ δὲν κατέχετε κριτικωτάτην διάνοιαν, ἐπιθέσατε πύλας εἰς τὰ ὦτα σας, ἂν δὲν παρέχετε τοὺς ἑαυτοὺς πειθηνίους εἰς τοὺς δυναμένους ἢ μᾶλλον τοὺς δυναμωμένους ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ λέγουν καλῶς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ὀνομάσετε ἀφροσύνην τῶν εἰδημόνων τὸ εὐρισκόμενον ἐπάνω ἀπὸ τὴν γνῶσιν σας. Τί δὲ εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγω; Ἐντείνετε, παρακαλῶ, τὸν νοῦν.

73. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρὸ αἰῶνων καὶ ἐπὶ αἰῶνας καὶ πέραν ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς ἰδιοτρόπου ὑπάρξεως ἔχει τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, τῆς μόνης πηγαίας θεότητος, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὑπέρθεον ἐκείνην οὐσίαν κατὰ μόνην τὴν πατρικὴν καθ' ὑπόστασιν, καθ' ὅσον εἶναι ὑπέρθεος καὶ αὐτοουσία καὶ δὲν ὑστερεῖ κατὰ τίποτε τοῦ προβαλ-

αὐτὴν τοῦ προσενεγκόντιος καὶ οὐδὲν ἀποδέον, μᾶλλον δὲ
μηδαμῶς διαφέρον ἢ διαιρούμενον, ἕτεροῦπόσιαιον δ' ὁμοῦ
καὶ ἀνθυπόσιαιον. Οὕτω δὲ ὄν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτ' αὐτοῦ
διτοιαταί ποιε, καὶ ἰῶ Υἱῶ οὐχ ἴσιον ἦνται οὐσιωδῶς
5 τε καὶ ἀδιασιῶς, ἀντὶ τὸ ἐπαναπαυόμενον καὶ ἴδιον αὐ-
τοῦ ὑπάρχον καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς διατελοῦν αἰεί· αὐτὸς
γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ Πνεύματος ταμίης. Οὐδὲν οὖν καινόν, εἰ
καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ προἰέναι λέγεται,
καθ' ὑπόστασιν μέντοι τὴν πατρικὴν καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ
10 αὐτοῦ φυσικῶς καὶ δίδοται καὶ πέμπεται καὶ προχεῖται καὶ
προέρχεται, δι' αὐτοῦ διδόμενόν τε καὶ φανερούμενον, εἰ
δὲ θούλει καὶ ἐκπορευόμενον πρὸς οὐς ἄξιον. Καὶ ἐκπό-
ρευοῖν γὰρ εἶπουπερ ἂν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀκροάσῃ, τὴν φα-
νέρωσιν νόει· οὐ γὰρ αἰεὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι παρὰ Θεοῦ ὑ-
15 πάρεξ ἐστὶ σημαντικόν ἀνθυποσιῶτον «οὐκ ἐπ' ἄριτω γάρ»,
φησί, «μόνον ζῆσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ρήματι ἐκ-
πορευομένῳ διὰ σιόμετος Θεοῦ». Ὁρᾷς διὲν τὰ μὲν παρὰ
Θεοῦ ἐκπορευόμενα πολλά, πλήθους γὰρ συνεκτικόν τὸ πᾶν,
τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἓν, ὃ καὶ ἰδιοιτρόπως παρὰ πάντα
20 ἐκπορεύεται παρὰ Θεοῦ; Καὶ πάλιν «ἐθαύμαζον», φησί,
«οἱ ὄχλοι ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις
ἐκ τοῦ σιόμετος αὐτοῦ». Ἄρ' οὖν ἢ τῶν λόγων χάρις ἀνθυ-
πόσιαιος, ὡς περ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκπορευόμενον παρὰ μόνου
τοῦ Πατρὸς; Ἄπαγε· καίτοι ταύτην τὴν χάριν ὁ Κύριος
25 Πνεῦμα προσηγόρευσεν εἰπών, «τὰ ρήματα δ' ἐγὼ λαλῶ,
Πνεῦμά εἰσι καὶ ζωὴ εἰσιν». Ἄλλ' ὁρᾷς ὅπως ἐξ Υἱοῦ ἢ
χάρις καὶ οὐκ αὐτὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ δωρεαὶ τοῦ
ἀγίου Πνεύματος.

74. Εἰ γὰρ ἐκ τῆς τῶν ποιευόντων εἰς Χριστὸν κοιλίας
30 ποταμοὶ ῥέουσι ὕδατος ζωῆς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν («ὄ-
πιων γάρ», φησὶν ὁ Κύριος, «ἐκ τοῦ ὕδατος, οὐ ἐγὼ δώσω
αὐτῷ, γενήσεται πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνι-

174. Ματθ. 4, 4.

175. Λουκᾶ 4, 2.

176. Ἰω. 6, 63.

177. Βλ. Ἰω. 7, 38.

λόντος, μᾶλλον δὲ δὲν διαφέρει καὶ δὲν διαιρεῖται καθόλου, ἂν καὶ εἶναι ἑτεροῦπόστατον καὶ αὐθυπόστατον. Οὕτω δὲ τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς οὔτε ἀπὸ αὐτὸν δίσταται ποτέ καὶ μὲ τὸν Υἱὸν ὄχι ὀλιγώτερον εἶναι ἡνωμένον οὐσιωδῶς καὶ ἀδιαστάτως, ἀναπαυόμενον εἰς αὐτὸν καὶ ἀνήκον εἰς αὐτὸν καὶ εὐρισκόμενον πάντοτε εἰς αὐτὸν φυσικῶς· διότι αὐτὸς εἶναι ὁ ταμίας τοῦ Πνεύματος. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράδοξον, ἂν λέγεται ὅτι προέρχεται καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὴν πατρικὴν ὁμῶς ὑπόστασιν. Καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς δίδεται καὶ στέλλεται καὶ προχέεται καὶ προέρχεται, διδόμενον καὶ φανερούμενον δι' αὐτοῦ, ἐὰν δὲ θέλης καὶ ἐκπορευόμενον πρὸς τοὺς ἀξίους. Ἐὰν δὲ ἀκούσης ποτέ ἐκπόρευσιν εἰς τοιαύτην συνάφειαν, νὰ ἐννοῆς τὴν φανέρωσιν· διότι τὸ ἐκπορευέσθαι παρὰ Θεοῦ δὲν σημαίνει πάντοτε αὐθυπόστατον ὑπαρξιν· διότι λέγει, «δὲν ζῆ μόνον μὲ ἄρτον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ μὲ πάντα λόγον ἐκπορευόμενον διὰ στόματος Θεοῦ»¹⁷⁴. Βλέπεις ὅτι τὰ μὲν ἐκπορευόμενα παρὰ Θεοῦ εἶναι πολλά, διότι ἡ λέξις πᾶν εἶναι περιεκτικὴ πλήθους, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἓν, τὸ ὁποῖον κατὰ ἴδιον τρόπον ὁ ὁποῖος τὸ διακρίνει ἀπὸ ὅλα ἐκπορεύεται παρὰ Θεοῦ; Καὶ πάλιν, λέγει, «ἐθαύμαζον οἱ ἄλλοι μὲ τοὺς λόγους τῆς χάριτος τοὺς ἐκπορευομένους ἀπὸ τὸ στόμα του»¹⁷⁵. Ἄρα γε λοιπὸν ἡ χάρις τῶν λόγων εἶναι αὐθυπόστατος, ὅπως τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκπορευόμενον ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα; Ἄπαγε· καὶ ὁμῶς τὴν χάριν ταύτην ὁ Κύριος ὠνόμασε πνεῦμα λέγων, «τὰ ρήματα τὰ ὁποῖα ἐγὼ λαλῶ, εἶναι πνεῦμα καὶ ζωή»¹⁷⁶. Βλέπεις, πῶς ἡ χάρις εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὄχι μόνον αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ δωρεαὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος;

74. Διότι ἐὰν ἀπὸ τὴν κοιλιαν τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν ρέουν ποταμοὶ ὕδατος ζῶντος¹⁷⁷ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν (διότι ὁ Κύριος λέγει, ὁποῖος πιῆ ἀπὸ τὸ ὕδωρ τὸ ὁποῖον θὰ τοῦ δώσω ἐγώ, θὰ γίνῃ πηγὴ ὕδατος ἀναβλύζον-

ον», ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἐκπορευομένη, κατὰ τὸ «πηγὴ δὲ ἦν ἐκπορευομένη ἐξ Ἑδὲμ») εἰ οὖν ἐκ τῶν ὠμοιωμένων τῷ Υἱῷ ποιηθὲν ἄλλεται, ταῦτόν δ' εἰπεῖν πηγάζεται καὶ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα κατὰ χάριν ἐνυπάρχον αὐτοῖς, πολλῷ μᾶλλον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ κατὰ φύσιν προαιωνίως τε καὶ αἰδίως ἔχοντος ἐαυτῷ ἐναναπαυόμενον αὐτὸ καὶ συνημμένον φυσικῶς.

Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο δογματίζομεν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τῶν ὠμοιωμένων κατὰ χάριν τῷ Υἱῷ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα· ἰδιαιτάτα γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ μόνου τὴν ὑπαρξιν ἔχον τὴν προαιωνίον τε καὶ ἀμοούσιον. Ἔστι γὰρ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ προηγείται τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ εἶναι Πατρὸς τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι· (τὸ γὰρ εἶναι τι προθεωρεῖται τοῦ τίνος εἶναι, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον) καὶ διὰ τοῦτο τοῦ Πατρὸς, διὲ ἐκ Πατρὸς, ὡς καὶ ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνομιανούς φησι κεφαλαίως· «τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα νοῶ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται». Ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ, εἴπου εὐρεθείη καὶ οἷς τοῖς ῥήμασιν, ὡς αὐτῷ φυσικῶς ἐναναπαυόμενον προαιωνίως τε καὶ αἰδίως, ἅτε κατὰ τὴν ἀπόρρητόν τε καὶ ἄχρονον ἐκείνην γέννησιν τέλειον ἐν ἑαυτῷ οὐκ ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τῆς αὐτῆς ὅν αὐτῷ οὐσίας, καθ' ὑπόστασιν μέντοι τὴν πατρικὴν. Οὐκοῦν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ προθεωρεῖται τὸ εἶναι αὐτοῦ Πνεῦμα τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διὲ τοῦ Υἱοῦ. Τοιγαροῦν οὐκ ἔχει παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν.

75. Διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔσθ' διὲ μὲν ὡς δι' αὐτοῦ νοούμενον Πνεῦμα Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς, ἅτε μὴ γεννητὸν ὑπάρχον ἀλλ' ἐκπορευτὸν, καὶ ὡς ἀπορευτὸν ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορευόντος αὐτὸ νοούμενον· ἔστι δὲ καὶ ὡς συμπαραγοιῶν ἀχρότως αὐτῷ κατὰ τοὺς θεο-

178. Ἰω. 4, 14.

179. Βλ. Γεν. 2, 10.

180. Λόγος κατὰ Σοβελλιανῶν 6.

181. Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας 2.

τος εἰς ζωὴν αἰώνιον»¹⁷⁸, δηλαδή ἐκπορευομένη, κατὰ τὸ «ἦτο δὲ πηγὴ ἐκπορευομένη ἀπὸ τὴν Ἑδέμ»¹⁷⁹. ἔάν λοιπὸν ἐκ τῶν ὠμοιωμένων μὲ τὸν Υἱὸν ἀναβλύζει ποταμηδόν, δηλαδή πηγάζεται καὶ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ὑπάρχον μέσα εἰς αὐτοὺς κατὰ χάριν, πολὺ περισσότερον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ κατὰ φύσιν προαιωνίως καὶ αἰδίως ἔχοντος αὐτὸ ἐπαναπαυόμενον εἰς ἑαυτὸν καὶ συνημμένον φυσικῶς.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι λόγος διὰ νὰ δογματίσωμεν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τῶν ὠμοιωμένων μὲ τὸν Υἱὸν κατὰ χάριν· διότι ἐκπορεύεται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἔχον ἐξ αὐτοῦ μόνον τὴν προαιώνιον καὶ ὁμοούσιον ὑπαρξιν. Διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ προηγείται κατὰ διάνοιαν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τοῦ Πατρὸς εἶναι (διότι τὸ εἶναι κάτι προηγείται κατ' ἔνοιαν τοῦ εἶναι τινος, ἂν καὶ ὄχι κατὰ χρόνον). Καὶ διὰ τοῦτο εἶναι τοῦ Πατρὸς διότι εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπως λέγει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰ κεφάλαια Πρὸς Εὐνομιανούς· «τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν Πατέρα ἐννοῶ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς»¹⁸⁰. Ἐάν δὲ εὐρεθῆ πουθενὰ ἔκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὲ ὁποιαδήποτε λόγια, εὐρίσκεται ὡς ἐπαναπαυόμενον φυσικῶς εἰς αὐτὸν προαιωνίως καὶ αἰδίως, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἀπόρρητον καὶ ἀχρονον ἐκείνην γέννησιν ἔλαβεν εἰς ἑαυτὸν τέλειον τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ αὐτόν, κατὰ τὴν πατρικὴν ὁμῶς ὑπόστασιν. Ἐπομένως ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ προηγείται κατ' ἔνοιαν τὸ εἶναι αὐτοῦ Πνεῦμα τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ἂν καὶ ὄχι κατὰ χρόνον· καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διότι εἶναι τοῦ Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο λοιπὸν δὲν ἔχει ἀπὸ αὐτόν τὴν ὑπαρξιν.

75. Διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέγεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐνίστε μὲν ὡς δι' αὐτοῦ νοούμενον Πνεῦμα Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς, καθ' ὅσον δὲν εἶναι γεννητὸν ἀλλ' ἐκπορευτὸν καὶ ὡς ἐκπορευτὸν νοούμενον ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορεύοντος αὐτό. Λέγεται δὲ ἐπίσης ἐνίστε κατὰ τοὺς θεολόγους¹⁸¹, ὡς παρακολουθοῦν αὐτὸν ἀχρόνως καὶ μαζί μὲ αὐτόν καὶ

λόγους και οὖν αὐτῷ και μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχί και ἐξ αὐτοῦ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον, ὡς και αὐτόθεν τοῖς συνειοῖς ἔστι
 καιάδηλον· οὐδεὶς γὰρ τῶν εὐ φρονούντων λόγον ἀκούσας
 προαιωνίως ἐκ Πατρὸς γεννώμενον οὐκ εἰς ἔννοιαν εὐθύς
 5 ἔρχεται τοῦ τῷ λόγῳ συμφυῶς και συνανάρχως συμπαρ-
 μαριοῦντος Πνεύματος, καθ' ἣν ἔννοιαν οὐδ' εἰς 'ἐκ' τὴν
 'διὰ' χρῆ μεταλαμβάνειν· ἔστι δὲ και ὡς δι' Υἱοῦ και ἐξ
 Υἱοῦ τοῖς ἀγίοις χορηγούμενον, οὐ μὴν προαιωνίως ἐκεῖθεν
 πεμπόμενον ἢ διδόμενον ἢ πηγάζον, εἰ δὲ βούλει ἐκπορευό-
 10 μενον, ἀλλ' ἡνίκα ληφθῆναι και φανερωθῆναι εὐδόκησε και
 ὡς εὐδόκησε διδόμενόν τε και φανερούμενον· οὐ γὰρ αὐτὴ
 καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσία και ἢ ἰπόστασις φανεροῦται ποτε τοῦ
 θεοῦ Πνεύματος. Εἰ δὲ Λατῖνοι φασιν ἐντεῦθεν σιοχάζε-
 σθαι τὴν προαιώνιον πρόοδον, ἀκολουθῶς οὐδ' ἐκεῖ κατὰ
 15 τὴν ὑπαρξιν ἔσται. Και τὸ τεκμήριον δ' φασιν αὐτοὶ τοῦτο,
 οὐδὲν αὐτοῖς συμβαλεῖται πρὸς τὴν πρόθεσιν.

76. Ἄλλ' ἐκ μὲν τοῦ Υἱοῦ και διὰ τοῦ Υἱοῦ οὕτω προϊὼν
 θεολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μιᾶς γὰρ και τῆς αὐτῆς οὐσί-
 ας, μία και ἡ αὐτὴ και θέλησις και δόσις και φανέρωσις. Ἐκ
 20 δὲ τῶν υἱοποιήτων τῷ Θεῷ και διδόμενόν ἔστι και ἀλλό-
 μενον και πηγάζον και ἐνεργοῦν και φαινόμενον, ὡς ἐν-
 παρχούσης μὲν αὐτοῖς και ἐνοικούσης τῆς ἐμφύτου χάριτος
 και δυνάμεως τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ χάριν και οὐ
 φνοικῶς και ὑστερον ἐπιδημησάσης, τουτέστι δι' αὐτῶν ἐνερ-
 25 γησάσης, ἀλλ' οὐ προαιωνίως ἐπαναπανομένης.

Ὅρθῶς δοῦν ἡ διαφορὰ, ὡς ἀπειρίας ἐπέκεινα; Λατῖνοι
 δὲ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς λέγον-
 τες γεννηθῆναι τὸν Υἱόν, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς και τοῦ Υἱοῦ
 τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, οὐ σαφῶς περὶ τῶν προαιωνίων
 30 και ὑποστατικῶν φασὶ πρόοδων και αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως
 τοῦ Υἱοῦ τε και τοῦ Πνεύματος; Σαφῶς τοιγαροῦν μιγνύ-
 ονται τὰ ἄμικτα· τοῖς ὑπὲρ χρόνον τὰ ὑπὸ χρόνον, τοῖς ὑπὲρ
 αἰτίαν τὰ δι' αἰτίαν. Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται·
 εἰ δὲ δι' ἡμᾶς, και μετ' ἡμᾶς. Ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς οὐ διὰ

μετ' αὐτοῦ, χωρὶς νὰ προέρχεται καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπως εἶναι καὶ ἀπὸ ἐδῶ ὀλοφάνερον εἰς τοὺς συνετούς· διότι κανεὶς ἀπὸ τοὺς καλογνώμονας, ἀκούσας ὅτι ὁ Λόγος γεννᾶται προαιωνίως ἐκ Πατρὸς, δὲν παραλείπει νὰ ἔλθῃ εὐθύς εἰς ἔννοιαν τοῦ Πνεύματος τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ συμφυῶς καὶ συνανάρχως τὸν Λόγον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔννοιαν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκλάβωμεν τὴν πρόθεσιν 'διὰ' ὡς 'ἐκ'. Λέγεται δὲ τέλος οὕτω καὶ ὡς χορηγούμενον δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ εἰς τοὺς ἀγίους, ὄχι ὁμως πεμπόμενον ἢ διδόμενον ἢ πηγάζον ἀπὸ ἐκεῖ προαιωνίως, ἐὰν δὲ θέλῃς ἐκπορευόμενον, ἀλλ' διδόμενον καὶ φανερούμενον, ὅταν ἠϋδόκησεν νὰ ληφθῇ καὶ νὰ φανερωθῇ καὶ ὅπως ἠϋδόκησεν. Ἐὰν δὲ οἱ Λατίνοι λέγουν ὅτι ἀπὸ ἐδῶ στοχάζονται τὴν προαιώνιον πρόοδον, ἐν συνεχείᾳ δὲν θὰ εἶναι οὔτε ἐκεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξιν. Καὶ τὸ τεκμήριον τοῦτο τὸ ὁποῖον αὐτοὶ λέγουν, δὲν θὰ τοὺς βοηθήσῃ κατὰ τίποτε εἰς τὴν πρόθεσιν των.

76. Ἄλλ' οὕτω θεολογεῖται τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Διότι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας μία καὶ ἡ αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησις καὶ δόσις. Ἐκ δὲ τῶν υἱοθετημένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ δίδεται καὶ ἀναβλύζει καὶ πηγάζει καὶ ἐνεργεῖ καὶ φαίνεται, ὡσάν νὰ ὑπάρχῃ εἰς αὐτοὺς ἡ ἔμφυτος χάρις καὶ δύναμις τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ χάριν καὶ ὄχι κατὰ φύσιν καὶ ἐπιδημήσασα ὑστερον, δηλαδὴ ἐνεργήσασα δι' αὐτῶν ἀλλ' ὄχι ἐπαναπαυμένη προαιωνίως.

Βλέπεις πόση εἶναι ἡ διαφορά, ὡστε νὰ φθάνῃ πέραν τοῦ ἀπείρου; Οἱ δὲ Λατίνοι εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, λέγοντες ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, δὲν ὁμιλοῦν σοφῶς περὶ τῶν προαιωνίων καὶ ὑποστατικῶν προόδων καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος; Σαφῶς λοιπὸν ἀναμιγνύουν τὰ ἄμικτα· μὲ τὰ ὑπὲρ χρόνον τὰ ὑπὸ χρόνον, μὲ τὰ ὑπὲρ αἰτίαν τὰ δι' αἰτίαν. Διότι δι' ἡμᾶς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ στέλλεται· ἐὰν δὲ δι' ἡμᾶς, τότε καὶ μετὰ ὀπὸ ἡμᾶς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμως δὲν στέλλεται διὰ

τι, οὐδὲ πρὸς τι, οὐδὲ μετὰ τι ἄπαγε τῆς βλασφημίας, εἰ μὴ οὐ καὶ τοῦτ' ἀναπλάσεις ὁ πάντολμος, μᾶλλον δὲ ψευδώνυμος θεολόγος, καὶ τὸν λόγον οἶον ἐγγυτέρω τοῦ Πατρὸς τιθεὶς, πορρωτέρω δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

5 Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ θεόσοφοι Πατέρες ἡμῖν μὲν παραδίδόντες τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγησαν γεννηθέντα τὸν Υἱόν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· δηλονότι ἀμέσως ἐκάτερον αὐτῶν καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐξ αὐτῆς δηλαδὴ τῆς πα-
10 ιρικήσ ὑποστάσεως. Εἰ δὲ διὰ τὴν γενομένην ἐπιφοίτησιν ἕτερον ἡμῖν, καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς ἀλλοιοῦσιν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐνιστάμενοι, ἐξ ἀμφοῖν εἰπέ τις αὐτό, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἢ δι' τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπει καὶ τὰ ὁμοιαίουτοις, ἀλλ' ὡς καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ὑπάρχον καὶ ἴδιον αὐτοῦ
15 καὶ κατ' οὐδὲν ἀλλότριον.

77. Πρὸς δὲ τοῦτοις οὐδ' ἄνευ χρονικῆς προσθήκης ἢ αἰτίας εἰρηκέ τις δι' Υἱοῦ ἢ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποσιελλόμενον, προσσημαίνων δὲ ἀεὶ ἐνέργειαν, καθ' ἣν ἐκ' ἡμᾶς ἐλθεῖν πρὸ ἡμῶν τῶν ἀδυνατίων ἦν. Εἰ δ' ἄρα
20 που καὶ μὴ προσημήναντες εἰρήκεσαν, ἀλλ' ὡς πολλάκις τοῦτο πράξαντες. Ἐπειτα οὐδὲ συνίης τοῦτο, ὃ ὑπερλίαν οὐ καὶ καυχώμενος εἰς τὰ ἄμειρα, δι' πολλ' ἄτια τῶν λεγομένων παρὰ τῆς θείης Γραφῆς, τῆς μὲν συνόδου τῶν ρημάτων ἐστὶν ἔν, τῆς δὲ διανοίας καὶ τῷ πράγματι οὐχ ἔν; Ὅ καὶ τοῖς αἰρετι-
25 κοῖς τὴν πλάνην ὡς ἐπίπαν ἀπειργάσατο, μὴ δυναμένοις διακρίνειν τὸ τῆς συνόδου τῶν ρημάτων ἔν, τοῖς δὲ πράγμασι οὐχ ἔν, ὡς καὶ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ συνδοκεῖ;

Σαφὲς γὰρ τοῦτο τοῖς σοφοῖς τὰ θεῖα καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι μεμνημένοις, ὡς διὰν ἐξ ἀμφοτέρων, Πατρὸς
30 καὶ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' αὐτοῦ, εἰ καὶ συνάγεται ρήματι, ἀλλὰ διέστηκε πράγματι. Καὶ πρὸς

κάτι οὔτε πρὸς κάτι οὔτε μετὰ κάτι ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἐκτός ἐὰν δημιουργήσης καὶ τοῦτο σὺ ὁ τολμηρὸς, μᾶλλον δὲ ψευδώνυμος θεολόγος, ὁ ὁποῖος θέτεις τὸν Λόγον κάπως πλησιέστερα τοῦ Πατρὸς, τὸ ὤν ἅγιον Πνεῦμα μακρότερα.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ οἱ θεόσοφοι Πατέρες, παραδώσαντες εἰς ἡμᾶς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ὅπως ἐθεολόγησαν τὸν Υἱὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω ἐθεολόγησαν καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἤτοι ἐκάτερον αὐτῶν ἀμέσως καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐξ αὐτῆς δηλαδὴ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως. Ἐὰν δὲ λόγῳ τῆς μεταγενεστέρως γενομένης εἰς ἡμᾶς ἐπιφοιτήσεως, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἀντίδρασιν πρὸς τοὺς ἀποξενουῦντας τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὸν Υἱὸν, εἶπε κανεῖς αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἢ ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπει καὶ τὰ παρόμοια μὲ αὐτά, τὸ εἶπε μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν Υἱὸν καὶ εἶναι ἰδικόν του καὶ κατὰ τίποτε ξένον.

77. Ἐπὶ πλέον δὲ δὲν εἶπε κανεῖς ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀποστέλλεται δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ χωρὶς χρονικὴν προσθήκην ἢ αἰτίαν, παρὰ μόνον προσεπισημαίνων πάντοτε ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐλθῆ πρὸς ἡμᾶς πρὶν ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐὰν δὲ κάποιος εἶπον καὶ χωρὶς νὰ προσεπισημάνουν, τὸ εἶπον ἀφοῦ ἐπραξαν τοῦτο πολλάκις. Ἐπειτα δὲν κατανοεῖς τοῦτο, ὧ ὑπέροσφε, σὺ ὁ ὁποῖος καυχᾶσαι εἰς τὰ ὑπέρμετρα, ὅτι πολλά ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὴν θείαν Γραφήν, κατὰ μὲν τὴν σύνταξιν τῶν λέξεων εἶναι ἓν, κατὰ δὲ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἓν; Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα κυρίως προεκάλεσεν εἰς τοὺς αἰρετικούς τὴν πλάνην, μὴ δυναμένους νὰ διακρίνουν τὸ εἰς μὲν τὴν σύνταξιν τῶν λέξεων ἓν, εἰς δὲ τὰ πράγματα ὄχι ἓν, ὅπως φρονεῖ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Διότι εἰς τοὺς σοφοὺς κατὰ τὰ θεία καὶ μεμνημένους εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα εἶναι σαφὲς τοῦτο, ὅτι, ὅταν τὸ Πνεῦμα λέγεται ἐξ ἀμφοτέρων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἂν καὶ συνάγεται ἀπὸ τὸν λόγον, ὅμως

μὲν τοὺς ἀλλοτριουῖντας τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ δεόντως ἄν
 σνημμένως οὕτως εἴποιμεν ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκου-
 μοῦντες, οἰκειωθεῖοι δὲ Θεῷ διὰ τοῦ γνῶναι ἴδιον αὐτοῦ
 τὸ Πνεῦμα ἠκριβωμένως ἐκκαλύψομεν ἐκάτερον, ὡς ἐκ Πα-
 5 τρός μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑπαρκτικὴν
 τὸ Πνεῦμα πρόδοτον, τῷ Υἱῷ δὲ αἰωνίως ἐνυπάρχον, ἐξ αὐ-
 τοῦ εἰς τοῦμφανές προῆλθε δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡμᾶς καὶ
 ἐκφαντικὴν καὶ οὐχ ὑπαρκτικὴν προέλευσιν.

78. Ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱός, φησὶν, ἐν τῷ Πνεύματι ἐστι.
 10 Πάνυ γε, διὸ καὶ ἐκφαντικόν ἐστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ
 ἀποσιέλλεται καὶ παρ' αὐτοῦ οὐχ ὡς ἄνθρωπος μόνον, ἀλλὰ
 καὶ ὡς Θεὸς κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ ἐμμορφου-
 ται ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν καὶ ἐνοικεῖ καὶ ὁρᾶται δι'
 αὐτοῦ. Ἐν γὰρ Θησαυροῖς ὁ θεῖος Κύριλλος, «Χριστοῦ»,
 15 φησί, «τὸ Πνεῦμα, τὸ ὡς αὐτὸς ἐν ἡμῖν μορφούμενον»· καὶ
 πάλιν, «Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς τοῦ Θεοῦ λόγου διὰ Πνεύ-
 ματος ἡμῖν ἐνοικιζομένου». Γεννᾶσθαι δὲ οὐ λέγεται, ἐπεὶ
 τὸ γεννώμενον Υἱὸς αἰ τοῦ γεγεννηκότις ἐστί τε καὶ λέ-
 γεται καὶ ὁ γεννῶν αἰ Παιτῆρ· τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἐπὶ
 20 Θεοῦ, καθὰ προέφημεν, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ μόνου τοῦ ἁγίου
 Πνεύματός ἐστιν· ἀλλὰ τὸ μὲν προαιώνιον καὶ ὑπαρκτικὴν
 πρόδοτον δηλοῦν, ἐτερόδοσον οὖσαν τῆς τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ
 Πατρὸς γεννήσεως, μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματός ἐστι· τὸ δ'
 ἐκ τοῦ κρυφίου φανεροῦσθαι καὶ παρορησιάζεσθαι καὶ δημο-
 25 σιεύειν τὴν οἰκείαν δύναμιν διὰ τῶν ἐπιτελουμένων θαυμα-
 σίων οὐ μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' ἐστι καὶ αὐτοῦ·
 «ὁ Θεὸς» γὰρ, φησὶν ὁ προφητικώτατος ἐν βασιλεῦσιν «ἐν
 τῷ ἐκπορεύεσθαι τε ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν
 σε ἐν τῇ ἐρήμῳ γῆ βοείσθη».

30 Καὶ τοῦ Πατρὸς τοίνυν πάλαι ποτὲ φανερομένου καὶ
 διὰ Μωσέως θαυμασιοποιῦντος, ὁ πρῶτος κατὰ τὸν θεολο-
 γικώτατον Γρηγόριον γέγονε σεισμός, μετατιθεμένων τῶν
 Ἑβραίων ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων προσκυνήσεως ἐπὶ τὴν

183. Ἐργ. μν. 569 C.

184. Ψαλμ. 67, 8 ε.

ἀποκρούεται ἀπὸ τὸ πρᾶγμα. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀποξενώνοντας τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὸν Υἱὸν δεόντως θά ἡδυνάμεθα νὰ ἐκφρασθῶμεν οὕτω συνημμένως, διαχειριζόμενοι τοὺς λόγους κατὰ κρίσιν, εἰς τοὺς οἰκειωθέντας δὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς γνώσεως ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἴδιον τοῦ Υἱοῦ θά ἀποκαλύψωμεν μετ' ἀκριβείας ἐκάτερον, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑποτακτικὴν πρόοδον, ὑπάρχον δὲ εἰς τὸν Υἱὸν αἰωνίως προῆλθεν ἔξ αὐτοῦ εἰς τὸ φανερόν δι' ἡμᾶς καὶ μετὰ ἡμᾶς κατὰ προέλευσιν ἀποκαλυπτικὴν καὶ ὄχι ὑπαρκτικὴν.

78. Ἄλλὰ καὶ ὁ Υἱός, λέγει, εἶναι εἰς τὸ Πνεῦμα. Βεβαίως, διὸ καὶ εἶναι ἐμφαντικὰ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀποστέλλεται παρ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεὸς κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ μορφώνεται μέσα εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν καὶ ἐνοικεῖ καὶ ὁράται δι' αὐτοῦ. Διότι εἰς τοὺς θησαυροὺς ὁ θεῖος Κύριλλος λέγει «Χριστοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, καθ' ὅσον ὁ θεῖος Λόγος ἐνοικίζεται εἰς ἡμᾶς διὰ Πνεύματος»¹⁸⁸. Δὲν λέγεται δὲ ὅτι γεννᾶται, ἐπειδὴ τὸ γεννώμενον λέγεται πάντοτε καὶ εἶναι υἱὸς τοῦ γεννήσαντος καὶ ὁ γεννῶν πάντοτε πατήρ, τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως, δὲν εἶναι ἀπλῶς οὔτε μόνον τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἀλλὰ τὸ μὲν δηλωτικὸν προαιωνίου καὶ ὑπαρκτικῆς προόδου, ἑτεροτρόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, εἶναι μόνον τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἡ δὲ ἐκ τοῦ ἀποκρύφου φανέρωσις καὶ παρρησίας καὶ γνωστοποίησις τῆς οἰκείας δυνάμεως διὰ τῶν ἐπιτελουμένων θαυμασίων ἔργων δὲν εἶναι μόνον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτοῦ· διότι, λέγει ὁ προφητικώτατος μεταξὺ τῶν βασιλέων, «Θεέ, κατὰ τὴν ἐκπόρευσίν σου εἰς τὸ μέσον τοῦ λαοῦ σου, κατὰ τὴν διάβασίν σου διὰ μέσου τῆς ἐρήμου, ἡ γῆ ἐσειέσθη»¹⁸⁹.

Καὶ ὅταν λοιπὸν ἐφανερώνετο τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ὁ Πατήρ καὶ ἐθαυματοποιεῖ διὰ τοῦ Μωυσέως, κατὰ τὸν θεολογικώτατον Γρηγόριον ἐγένετο ὁ πρῶτος σεισμός, ὅποτε μετετέθησαν οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰδώλων

ἀμυδρὰν μὲν, ἀληθῆ δὲ θεογνωσίαν. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ δεύτερος γέγονε σεισμός, τῶν μὲν Ἰουδαίων μεταρρυθμιζομένων ἀπὸ τοῦ νόμου πρὸς τὸ εὐαγγέλιον, παντὸς δὲ ἔθνους καλουμένου πρὸς τὴν εὐαγγε-
 5 γελιζομένην κοινωνίαν τῆς θεώσεως. Ἄλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ μόνου διὰ τοῦ σιαυροῦ διαβαίνοντος ἐν τῇ ὡς ἀληθῶς ἐρήμῳ, τῷ θανάτῳ καὶ τῷ ἄδῳ, καὶ φανερουμένου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, διὰ τῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν θεοσημίας καὶ αἰσθητῶς ἢ γῆ ἐσεισθη. Ὁρᾷς ἐπὶ τῆς τοιαύτης
 10 σημασίας τὸ ἐκπορευόμενον οὐ μόνον ὄν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κοινὸν Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος; Ἄλλ' ὑσιεργενῆς καὶ ὑπὸ χρόνον αὐτῆ ἢ ἐκπόρευσις· «ἐν τῷ λαῷ» γάρ φησιν. Εἰ δ' ἐν τῷ λαῷ, καὶ μετὰ τὸν λαόν.

79. Καλῶς ἄρ' ἔφημεν, ὡς τὸ ἐκπορευόμενον ἐπὶ τοῦ
 15 ἁγίου Πνεύματος οὐκ αἶν τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς προαιώνιον ὑπαρξίν δηλοῖ, ἀλλ' ἔστιν διε καὶ τὴν ὑσιερον φανέρωσιν, καθ' ἣν καὶ ὁ Υἱὸς κοινωνήσῃ τῷ Πατρί, δ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος δεικνύσιν σαφῶς λέγων, «Τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξειν φύσεως». Προσιθεις γὰρ τὸ
 20 ἡμῖν, συνίεναι δίδωσι τὸ χρονικὸν τῆς ἀναδόσεως. Καὶ διε ἐνέργεια καὶ δωρεά ἐστὶ τοῦ θείου Πνεύματος τὸ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πηγαζόμενον ἡμῖν, Ἰωήλ προκαταγγέλλων, μᾶλλον δὲ διὰ τούτου ὁ Θεός, οὐκ «ἐκχεῖ τὸ Πνεῦμά μου», φησίν, ἀλλ' «ἐκχεῖ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου». Ὡς
 25 γὰρ καὶ ὁ Χρυσόστομος φησὶ πατήρ, «τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας· οὐ γὰρ ὁ παράκλητος μερίζεται». Ὁ δὲ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος παλλαχού, μᾶλλον δὲ πανταχού, δωρεῖν καλεῖ τὴν ἐκχυθεῖσαν ἡνικαῖντα πρὸς αὐτούς. Καὶ ὁ χρυσοῦς πάλιν θεολόγος· «οὐχ ὁ Θεός», φησίν, «ἀλλ' ἡ χάρις ἐκχεῖται».
 30 80. Οὐκ ἄρα διὰ ταῖτα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δοξάσομεν τὸ Πνεῦμα· ἀτιμάσοιμεν γὰρ ἂν τοῦ-

185. Λόγος 31, 25.

187. Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς, PG 75, 1241 A.

188. Ἰωήλ 3, 1.

189. Ἐρμηνεία εἰς Ψαλμὸν 44, 33. PG 55, 189.

190. Πρὸξ. 2, 38. 8, 20. 10, 45.

191. Περὶ ἁγίου Πνεύματος, PG 52, 626.

πρός τὴν ἀμυδρὰν μὲν, ἀληθινὴν δὲ θεογνωσίαν. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο ὁ δεύτερος σεισμός, ὅποτε οἱ μὲν Ἰουδαῖοι μετερρυθμίζοντο ἀπὸ τὸν νόμον πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, πᾶν δὲ ἔθνος ἐκαλεῖτο πρὸς τὴν εὐαγγελιζομένην κοινωνίαν τῆς θεώσεως. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ὁ Υἱὸς διέβαινε μόνος διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὴν ἀληθινὴν ἔρημον, τὸν θάνατον καὶ τὸν ἄδην, καὶ ἐφανερῶνετο εἰς τὸ μέσον τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, ἡ γῆ ἐσεισθη καὶ αἰσθητῶς διὰ τῆς θεοσημίας ἐκ τῶν οὐρανῶν¹⁸⁶. Βλέπετε ὅτι ἐπὶ τῆς τοιαύτης σημασίας τὸ ἐκπορευόμενον δὲν εἶναι μόνον τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κοινὸν στοιχεῖον τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος: Ἄλλ' αὕτη ἡ ἐκπόρευσις εἶναι ὑστερογενὴς καὶ ὑπὸ χρόνον διότι λέγει «ἐν τῷ λαῷ»¹⁸⁶. Ἐὰν δὲ εἶναι ἐν τῷ λαῷ, εἶναι καὶ μετὰ τὸν λαόν.

79. Ἄρα καλῶς εἶπομεν ὅτι τὸ ἐκπορευόμενον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν δηλώνει πάντοτε τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς προαιώνιον ὑπαρξίν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ τὴν ὑστερον φανέρωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Υἱὸς θὰ κοινωνήσῃ μετὸν Πατέρα, πράγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει σαφῶς καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος λέγων ὅτι «ὁ Υἱὸς ἀναπηγάξει πρὸς ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς φύσεώς του»¹⁸⁷. Διότι προσθέτων τὸ ἴπρὸς ἡμᾶς, ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσωμεν τὸ ἐγχρονον τῆς μεταδόσεως. Καὶ ὁ Ἰωήλ, προκαταγγέλλων ὅτι τὸ πηγαζόμενον ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν εἶναι ἐνέργεια καὶ δωρεὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ διὰ τούτου ὁ Θεός, δὲν λέγει «θὰ ἐκχύσω τὸ Πνεῦμα μου», ἀλλὰ «θὰ ἐκχύσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμά μου»¹⁸⁸. Ὅπως δηλαδὴ λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος πατήρ, «λέγει τὸ μέρος τῆς ἐνεργείας διότι ὁ Παράκλητος δὲν μερίζεται»¹⁸⁹. Ὁ δὲ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων πολλαχοῦ, μᾶλλον δὲ πανταχοῦ, τὴν ἐκχυθείσαν τότε πρὸς αὐτοὺς δύναμιν καλεῖ δωρεάν¹⁹⁰. Καὶ ὁ Χρυσσοῦς πάλιν θεολόγος λέγει: «δὲν ἐκχύνεται ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ χάρις»¹⁹¹.

80. Ἄρα δὲν θὰ δεχθῶμεν διὰ ταῦτα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διότι, ἂν συνε-

ιο μᾶλλον ἢ δοξάζοιμεν, τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι οχοῦσι
 συντάτιοντες αὐτὸ. Τοιγαροῦν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου δοξά-
 ζομεν ἐκπορευόμενον ἰδιοτρόπως καὶ προαιωνίως, ὡς καὶ
 ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ οὕτω δοξάζοντες, συνδοξάζομεν αὐτὸ
 5 καὶ συμπροσκυνοῦμεν ἰψ̄ Υἱῶ καὶ ἰψ̄ Πατρί.

Καὶ τοῦτο δηλοῦντες οἱ θεόσοφοι πατέρες, ἐπὶ τοῦ συμ-
 βόλου τῆς ὀρθοδοξίας τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ
 Πνεῦμα καὶ τὸ συνδοξάζεσθαι ἰψ̄ Πατρί καὶ ἰψ̄ Υἱῶ σνή-
 γαγον εἰς ἓν, σνήμμένως ἐκφωνήσαντες καὶ παραδόντες,
 10 ὡς τῶν μὴ δοξαζόντων ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμε-
 νον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσερ ἀμέλει καὶ τὸν Υἱὸν γεγεν-
 νημένον, οὐδὲ συμπροσκυνεῖν τὸ Πνεῦμα ἐκείνοις δυναμένων,
 ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον.

81. Εἰ γὰρ κοινὸν αἰεὶ αὐτοῖς ὡς ἐξ αὐτῶν ἢ τοῦ Πνεύ-
 15 ματος ἐκπόρευσις, ἐνέργεια δὲ τὸ Πνεῦμα εἶη μόνη καὶ οὐκ
 ἐν ὑποστάσει· μόνον γὰρ ἐνέργεια, ἢ γε αὐτοῖς κοινή. Κοι-
 νὸν μὲν οὐν αἰποῖς ὡς ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐκ αἰεὶ αὐτοῖς κοινὸν
 ὡς ἐξ ἀμφοῖν εἰ καὶ νῦν ἐπ' ἐσχάτου τῶν αἰώνων ἐξ ἀμφοῖν
 ἐκκέχυται, προσθήσω δ' ὅτι καὶ παρ' ἑαυτοῦ καὶ γὰρ αὐτε-
 20 ξουσίως πρὸς ἡμᾶς ἐκχεῖται. Καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν γὰρ εἰρηται
 προφητικῶς εἶπεῖν, «Υἱὸς μου εἰ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννη-
 κά σε». Ἄλλ' ἴσμεν ὑπὸ χρόνον ταύτην ὑπάρχουσαν τὴν γέν-
 νησιν. Τί δέ, οὐκί καὶ τὸ Πνεῦμα ταύτην συνειργάσατο τὴν
 γέννησιν, ᾧ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀνελημμένον τοῦ Υἱοῦ φύραμα
 25 ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ἐχρίσθη καὶ χριστὸν ἐφανερώθη, ὅτι
 καὶ πρὸ τοῦ βαπτίσματος γέγονεν δμῶθεον, ἐπεὶ καὶ τὴν ἀρ-
 χὴν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, «ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας ἐ-
 σαρκάθη τῆς παρθένου», κατὰ τὸ γεγραμμένον;

Ἄρ' οὐν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐρεῖς
 30 γεγεννηθῆναι πρὸ αἰώνων τὸν Υἱὸν διὰ τὴν ὑπὸ χρόνον
 ταύτην γέννησιν; Σύ γε ἴσως ὁ λογικαῖς ἐφόδοις τὴν περὶ

192. Ψαλμ. 2, 7.

193. Σύμβολον Νικαίας · Κωνσταντινουπόλεως.

τάσσομεν αὐτὸ μὲ τοὺς λαβόντας διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, θὰ τὸ ἠτιμάζομεν μᾶλλον παρὰ θὰ τὸ ἐδοξάζομεν. Ἐπομένως δεχόμεθα ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἰδιοτρόπως καὶ προαιωνίως, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ οὕτω φρονοῦντες, συνδοξάζομεν αὐτὸ καὶ συμπροσκυνοῦμεν τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα.

Καὶ δηλώνοντες τοῦτο οἱ θεόσοφοι Πατέρες, συνεδύσαν εἰς τὸ σύμβολον τῆς ὀρθοδοξίας τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν συνδοξασμὸν τοῦ μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, διατυπώσαντες συνημμένως καὶ παραδώσαντες αὐτά, ὥστε οἱ μὴ πιστεύοντες ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καθὼς ἀναμφιβόλως ὅτι ὁ Υἱὸς γεννᾶται, δὲν δύνανται οὔτε νὰ συμπροσκυνοῦν μὲ ἐκεῖνα τὸ Πνεῦμα, θεωρούμενον εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν.

81. Πράγματι ἂν ἦτο πάντα κοινὸν εἰς αὐτὰ ὥστε ἀπὸ αὐτὰ νὰ γίνεται ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος, ἀπλῆ ἐνέργεια θὰ ἦτο τὸ Πνεῦμα καὶ ὄχι εἰς ὑπόστασιν· διότι ὅ,τι εἶναι εἰς αὐτὰ κοινόν, εἶναι μόνον ἐνέργεια. Εἶναι λοιπὸν εἰς αὐτὰ κοινόν ὡς ὁμοούσιον, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντοτε εἰς αὐτὰ κοινόν ὡς προερχόμενον ἐξ ἀμφοτέρων· ἂν καὶ τῶρα εἰς τὸν τελευταῖον τῶν αἰώνων ἔχει ἐκχυθῆ ἐξ ἀμφοτέρων, θὰ προσθέσω δὲ ὅτι καὶ παρ' ἑαυτοῦ· διότι ἐκχέεται αὐτεξουσίως πρὸς ἡμᾶς. Ἔλλωστε καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει λεχθῆ κατὰ προφητικὸν τρόπον, «Υἱὸς μου εἶσαι, ἐγὼ σὲ ἐγέννησα σήμερον»¹⁰⁸. Ἄλλὰ γνωρίζομεν ὅτι ἡ γέννησις αὕτη εἶναι ἐγχρονος. Μήπως δὲ εἰς τὴν γέννησιν ταύτην δὲν συνειργάσθη καὶ τὸ Πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἐχρίσθη κατὰ τὸ βάπτισμα τὸ ἀπὸ ἡμᾶς ἀνειλημμένον φύραμα τοῦ Υἱοῦ καὶ χρισθὲν ἐφανερώθη, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ βαπτίσματος εἶχε γίνει ὁμόθεον τὸ φύραμα, ἐπειδὴ καὶ κατ' ἀρχὴν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου¹⁰⁹, κατὰ τὸ γεγραμμένον:

Ἄρα γε λοιπὸν ἐξ αἰτίας τῆς ἐγχρόνου ταύτης γέννησεως θὰ εἶπης ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος πρὸ αἰώνων; Ἴσως φυσικὰ θὰ τὸ εἰ-

Θεοῦ γνῶσιν ποριζόμενος καὶ ἐκ τῶν ὑστερον ὡς αὐτὸς γῆς
 γεγονότων τὰ προαιωνίως ὄντα σιτοχαζόμενος· ἀλλὰ καὶ
 μάρτυρά γε ἀξιολογώτατον ἡμῖν ἂν ἐπαγάγοις τὸν Υἱὸν
 αὐτὸν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντα, «Κύριος ἀπέστειλέ με καὶ
 5 τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ» καὶ τοῦτο γὰρ σὸν, ταῦτόν εἶσθαι ἀπο-
 σιολῆν τε καὶ τρόπον ὑπάρξεως. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τῷ
 τοῦ μεγάλου προοχρήσῃ καὶ παρεξηγήσῃ Παύλου, καὶ τοῦθ'
 ἐκῶν καὶ ἐθελοκακῶν ἢ ἀγνοῶν καὶ μὴ δημολογῶν. «Ὁ μὲν
 γάρ», φησὶν ἐκεῖνος, «διὰ τοῦ Πνεύματος δίδονται λόγος σο-
 10 φίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως». Ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς ἐνοι-
 κεῖ ταῖς καρδίαις τῶν μὴ ἀδοκίμων, πάντως διὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος, καὶ νοερῶς δρᾶται καὶ ἐμμορφοῦται καὶ ἐμφανίζεται,
 καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Πνεύματος. Οὐκοῦν προσυλλογιζόμενος ἐ-
 ρεῖς, εἰ διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος. Εἰ δ'
 15 ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς σαφῶς ἀπο-
 σιέλλεται καὶ τὸ βάπτισμα δέχεται, καθ' ὃ πᾶς βαπτιζό-
 μενος γεννᾶται ἐκ Πνεύματος, καὶ ταῖς καρδίαις ἐλλάμπει,
 καὶ τοῦτο διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ πολλὰ ἕτερα τῶν παρα-
 πλησίων συνέρας, εἴτα κοινῶς κατὰ τὰς σὰς ἐπισιτήμας
 20 συμπεραίνων, καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεγεννημένον εἶναι τὸν
 Υἱὸν δοξάσεις τε καὶ δείξεις. Ἀλλ' οὐχ ἡμεῖς γε, ὧ σο-
 φώτατε ἐπιχθονίων, οἱ τῆς κατὰ σὲ ταύτης θεολογίας ἄ-
 μοιροι παντάπασιν, ἀλλ' ὀρθῶς ἂν καὶ προσενέγκωμεν καὶ
 διέλωμεν τὴν τῆς πίστεως δημολογίαν, ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου
 25 λέγοντες ἐξ ἀρχῆς ἀμέσως εἶναι τὸν Υἱὸν τε καὶ τὸ Πνεῦμα,
 ἰδιοτρόπως μέντοι ἑκάτερον αὐτῶν.

82. Καὶ δὴ τὸ ἴδιον δηλοῦντες ἑκατέρου τρόπου, τὴν μὲν
 ἐκ Πατρὸς ὑπαρξίν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν προσαγορεύομεν, ἐκ-
 πόρευσιν δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὰ δ' ὑστερον ἐν
 30 χρόνῳ καὶ μετὰ τὴν κτίσιν ἐπὶ ταύτης καὶ ὑπὸ τούτων ὑπηρ-
 γμένα, νοήματα μὲν αἰεὶ διαιροῦμεν τῶν προαιωνίων καὶ
 ἀνάρχων ἐκτάξεων ἐκείνων, ρήματα δ' ἔστιν διε καὶ τοῦτο
 ἀταμιώτατα συνάτιοντες ἢ καὶ σινημμένα παρὰ τινῶν ἀκού-

194. Ἦσ. 48, 16.

195. Α' Κορ. 12, 8.

νης σύ, ὁ ὁποῖος πορίζεσαι τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν μὲ λογικὰς μεθόδους καὶ στοχάζεσαι ἐκ τῶν ὑστέρων ὅπως λέγεις ὁ ἴδιος γεγονότων τὰ προαιωνίως ὄντα· ἀλλὰ θὰ ἠδύνασο νὰ προσαγάγῃς εἰς ἡμᾶς καὶ μάρτυρα ἀξιολογώτατον τὸν ἴδιον τὸν Υἱὸν λέγοντα διὰ τοῦ προφήτου, «ὁ Κύριος μὲ ἀπέστειλε καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ»¹⁹⁴· διότι καὶ τοῦτο ἰδικόν σου εἶναι, τὸ νὰ νομίζῃς ταυτὸν τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸν τρόπον ὑπάρξεως. Πέραν δὲ αὐτοῦ θὰ χρειασθῆς καὶ θὰ παρερμηνεύσῃς ἐπίσης τὸν μέγαν Παῦλον, καὶ μάλιστα ἐθελουσίως καὶ ἐθελοκακῶν ἢ ἀγνοῶν καὶ μὴ ὁμολογῶν. «Εἰς ἄλλον, λέγει ἐκεῖνος, διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, εἰς ἄλλον δὲ λόγος γνώσεως»¹⁹⁵. Ἄλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς ἐνοικεῖ εἰς τὰς καρδίας τῶν δοκίμων, πάντως διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ νοερῶς ὁρᾶται καὶ μορφώνεται καὶ ἐμφανίζεται, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐπομένως κατὰ προσυλλογισμόν θὰ εἴπῃς, ἐὰν εἶναι διὰ τοῦ Πνεύματος, τότε εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος. Ἐὰν δὲ ὁ Υἱὸς σαφῶς ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ δέχεται τὸ βάπτισμα, κατὰ τὸ ὁποῖον πᾶς ὁ βαπτιζόμενος γεννᾶται ἐκ Πνεύματος, καὶ ἐλλάμπει εἰς τὰς καρδίας, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ Πνεύματος, αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια συνδυάσας, ἔπειτα συμπεραίνων κοινῶς κατὰ τὰς ἐπιστήμας σου, θὰ δεχθῆς καὶ θὰ δείξῃς ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει γεννηθῆ καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος. Ὅχι ὁμως βεβαίως ἡμεῖς, ὧ σοφώτατε τῶν ἐπιγείων, οἱ ἐντελῶς ἄμοιροι τῆς ἰδικῆς σου θεολογίας, ἀλλ' ὀρθῶς θὰ προφέρωμεν καὶ θὰ διαιρέσωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, λέγοντες ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀμέσως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, κατ' ἰδιαιτέρον ὁμως τρόπον ἐκάτερον αὐτῶν.

82. Καὶ μάλιστα δηλώνοντες τὴν ἰδιορρυθμίαν ἐκάστου τρόπου, τὴν μὲν ἐκ Πατρὸς ὑπαρξίν τοῦ Υἱοῦ καλοῦμεν γέννησιν, ἐκπόρευσιν δὲ τὴν τοῦ Πνεύματος. Τὰ δὲ ἔπειτα ἐν χρόνῳ καὶ μετὰ τὴν κτίσιν γενόμενα ἐπ' αὐτῆς καὶ ὑπὸ τούτων, κατ' ἐννοιαν μὲν διακρίνομεν πάντοτε ἀπὸ τὰς προαιωνίους καὶ ἀνάρχους ἐκεῖνας ὑπάρξεις, μὲ λόγους δὲ ἐνίστε, καὶ τοῦτο σπανιώτατα, συνάπτοντες ἢ ἀκούοντες

οντες, τὴν ἐν τοῖς νοήμασι διαίρεσιν οὐκ ἀποβάλλομεν. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου λεγόμενον, «ἐγὼ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἤκω», καὶ «ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον». Κάντιαῦθα γὰρ τὸ 'ἐξῆλθον' 5 ἐν ὄν οὐ μιᾶς διακονίας ἐστὶ δηλωτικόν· τὴν τε γὰρ ἐφ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς ἐφ' ἡμῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστολὴν δηλοῖ καὶ τὴν ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως προαιώνιον πρόσοδον.

Τί οὖν, διὰ τὸ τοῦ ρήματος ἐνιαῖον συνάφομεν τὰ πλει- 10 σιον καὶ ὑπὲρ τὸ πλεῖστον διεσιῶτα; Ἡ δὲ τὸ 'ἐξῆλθον' καὶ τὴν ἀποστολὴν δηλοῖ, ἡ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἀποστολὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐγγέρονει καὶ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸ «Κύριος ἀπεσταλκὲς με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ», ἵν' εἶπω πάλιν τὸ πολλάκις εἰρημένον, προελθεῖν δογματίσομεν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ 15 ἐκ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Οἴμενον. Οὐκοῦν οὐδὲ διὰ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποστολὴν ἢ ἐκφρασίαν ἢ πρόσοδον, τὴν ἐκφρατικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον λέγω, καὶ εἰς ἐν τῇ προαιωνίῳ ἐνλίπτε συνάγεται κατὰ τὴν λέξιν, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ 20 δογματίσομεν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέχρις ἂν ἐκ Θεοῦ Θεὸν γινώσκωμεν αὐτὸ τῷ προενεγκόντι Πατρὶ ἐπίσης προαιώνιον.

83. Ἄλλ' ὁ μόνος διανοίγων ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ δι' οὗ ὀφθαλμοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ, εἰ καὶ μὴ ἀπαξασπλῶς τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ 25 τοῖς ἐν ἀληθείᾳ νεζητοῦσιν ἅπασιν, δίδου δι' ἀοράτου θεωρίας ἀνηκούστοις σοῖς ἐν νῷ διδάχμασιν, ἐπιγινώσκειν τὴν ἀλήθειαν. Εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ δι' ἀκοῆς πιστεύσαντας πρὸς τὴν ἐνότητά τῆς οἷς ἐπιγνώσεως διὰ πίστεως ἀνάγαγε, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν βεβαιώσιστους ἀποδείξας ἐν καιρῷ εὐθέτω 30 φανέρωσον σαυτὸν αὐτοῖς, ἵν' εἰδῶμεν τὴν σὴν ἐπ' ἀληθείας δόξαν ἅπαντες καὶ καταπολαύσομεν ἐν πνευματικῇ καὶ ἀπορητῷ θεῷ τῆς τρισηλίου καὶ μοναρχικωτάτης παιδοβότητος, καὶ δοξάζωμεν σε πρὸς δύναμιν ἀδιαλείπτως, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήπτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

196. Ἰω. 8, 42.

197. Ἰω. 16, 28.

198. Ἰω. 48, 18.

νά συνάπτονται ἀπὸ μερικοῦς, δὲν ἀποβάλλομεν τὴν κατὰ τὴν ἔννοιαν διάκρισιν. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ λεγόμενον ἀπὸ τὸν Κύριον, «ἐγὼ ἐξῆλθον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔρχομαι»¹⁹⁶, καὶ «ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἦλθον εἰς τὸν κόσμον»¹⁹⁷. Καὶ ἐδῶ δηλαδὴ τὸ 'ἐξῆλθον', ἂν καὶ εἶναι ἓν, δὲν εἶναι δηλωτικὸν μιᾶς ἐννοίας· διότι δηλώνει τὴν ἐφ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς ἐφ' ἡμῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστολήν καὶ τὴν ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς προαιώνιον πρόοδον.

Λόγῳ τοῦ ἐνιαίου τοῦ ρήματος λοιπὸν θὰ συνάψωμεν τὰ ἀπομακρυσμένα πολὺ καὶ ὑπὲρ τὸ πολὺ; Ἦ διότι τὸ 'ἐξῆλθον' δηλώνει καὶ τὴν ἀποστολήν, ἡ δὲ ἀποστολή τοῦ Υἱοῦ ἐγίνε παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸ «ὁ Κύριος μέ ἀπέστειλε καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ»¹⁹⁸, διὰ νὰ ἐπαναλάβω τὸ πολλάκις λεχθέν, θὰ δογματίσωμεν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ προῆλθεν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος; Καθόλου. Ἐπομένως οὔτε ἐξ αἰτίας τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀποστολῆς, τὴν ἐκφαντικὴν καὶ ἐγχορονον ἐννοῶ, ἔστω καὶ ἂν ἐνίστε συνδυάζεται εἰς ἓν μὲ τὴν προαιώνιον κατὰ τὴν ἔκφρασιν, θὰ δογματίσωμεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν αὐτὸ Θεὸν ἐκ Θεοῦ προαιώνιον ἐξ ἴσου μὲ τὸν προβαλόντα Πατέρα.

83. Ἄλλ' ὁ μόνος διανοίγων ὀφθαλμοὺς τυφλῶν καὶ ὁ μόνος διὰ τοῦ ὁποίου βλέπουν οἱ βλέποντες, δίδε, ἂν ὄχι εἰς ὄλους γενικῶς, τουλάχιστον εἰς ὄλους ὅσοι σὲ ζητοῦν ἐν ἀληθείᾳ, νὰ γνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν δι' ἀοράτου θεωρίας μὲ τὰ ἀνήκουστα νοερά διδάγματα σου. Οὕτω λοιπὸν, ἀφοῦ ἐπίστευσαν δι' ἀκοῆς, ἀναβίβασε αὐτοὺς διὰ πίστεως πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιγνώσεώς σου καί, ἀφοῦ ἀποδείξης αὐτοὺς βεβαιοπίστους δι' ἔργων ἀγαθῶν, φανέρωσε σεαυτὸν εἰς αὐτοὺς εἰς εὐθετον καιρὸν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν ὅλοι τὴν ἀληθινὴν δόξαν σου καὶ ἀπολαύσωμεν μὲ πνευματικὴν καὶ ἀπόρρητον θέαν τὴν τρισήλιον καὶ μοναρχικωτάτην φαιδρότητα καὶ σὲ δοξάζωμεν ἀδιαλείπτως κατὰ δύναμιν, τώρα καὶ πάντοτε καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήκτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αἱ Ἀντεπιγραφαὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐγράφησαν εἰς ἀντίκρουσιν ἀναλόγου ἔργου τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου. Ὁ Βέκκος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀντιδρασάντων εἰς τὴν περὶ ἐνώσεως ἀπόφασιν τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνης τοῦ 1274, διὸ καὶ ἐνεκλείσθη τότε εἰς τὴν φυλακὴν, ὅπου ἠλλαξε γνώμην. Ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ μεταστροφή του ὠφείλετο εἰς τὴν καλυτέραν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος καὶ ἰδίως εἰς τὴν μελέτην ἔργων φιλενωτικῶν θεολόγων, πράγματι δ' ἔκτοτε ἐπέδειξε σταθερότητα εἰς τὰς νέας ἀπόψεις του καί, παρ' ὅσας θλίψεις ὑπέστη βραδύτερον δι' αὐτάς, δὲν τὰς ἀπηνήθη. Τὸ 1275 ὁ φιλενωτικὸς αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ η' ὁ Παλαιολόγος, ἐκθρονίσας τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν Βέκκον ὡς Ἰωάννην ια'. Οὗτος πρὸς ὑποστήριξιν τῶν γνωμῶν του ἐφιλοτέχνησε κατὰ τὰ συνηθιζόμενα τότε συλλογὴν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν κωρίων ἐκ δώδεκα κεφαλαίων, ἐκάστου τῶν ὁποίων προέταξεν ἐπιγραφὴν δεικνύουσαν ὅτι ἡ λατινικὴ ἀποψις περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι σύμφωνος μὲ τὰ ὑπὸ τῶν πατέρων λεγόμενα. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἐξεδόθη τύποις κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κερκυραίου Πέτρου Ἀρκουδίου, βραδύτερον δὲ ὑπὸ ἄλλων¹, ἐνωματωθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἐκδοσιν ἔργων τοῦ Βέκκου, τὴν ὁποίαν ἠτοίμασεν ὁ J. Hergenröther, περιελήφθη εἰς τὴν Πατρολογίαὶν τοῦ Migne².

1. Πέτρου Ἀρκουδίου, *Opuscula aurea theologica*, Ρώμη 1629 καὶ 1670 σ. 4-65. Λέοντος Ἀλλατίου, *Graeca orthodoxa*, Ρώμη 1652 τ. II, σ. 522-641. H. Lämmer, *Scriptorium Graeciae orthodoxae bibliotheca selecta*, Freiburg 1864, τ. I σ. 445-652.

2. Migne, PG 141, 613-674.

Κατὰ τῶν Ἐπιγραφῶν τοῦ Βέκκου συνέταξε τὰς ἰδικὰς του Ἀντεπιγραφάς, ἐρμηνεύων ἐν αὐταῖς τὰ αὐτὰ χωρία, προσάγων δὲ καὶ μερικὰ ἄλλα. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἐκτενέστερον κάπως ἀπὸ τοῦ Βέκκου, κατὰ πολὺ δὲ ἐκτενεστέρα εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἀναίρεσις αὐτοῦ. Διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Βησσαρίωνος τὰ ἔργα ταῦτα ἀπετέλεσαν ἐν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος Πέτρου Ἀρκουδίου³ μετὰ δύο λατινικῶν μεταφράσεων, μιᾶς τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἑτέρας τοῦ Ἀρκουδίου, καὶ ἀνετυπώθη εἰς τὴν Πατρολογίαὶν τοῦ Migne⁴.

Δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις ἐσωτερικῆ περὶ τοῦ χρόνου συντάξεως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἠσχολήθη μὲ αὐτὴν καθ' ὃν χρόνον συνέτασε τοὺς Ἀποδεικτικούς λόγους, μετὰ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διατηρεῖται εἰς τὰ αὐτὰ χειρόγραφα. Ἄλλωστε πολυάριθμα πατερικὰ χωρία ἀπαντοῦν εἰς τὰ δύο ἔργα⁵, ἡ δὲ ἐνδεκάτη ἀντεπιγραφή συμπίπτει σχεδὸν κατὰ λέξιν μὲ παράγραφον τῶν πραγματειῶν⁶. Πάντως ἡ ὀριστικὴ σύνθεσις των ἀνάγεται εἰς χρόνον κάπως μεταγενέστερον, ἴσως τὸ 1355, καθ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ ἤδη τὸν Ἀκίνδυνον εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Βαρλαάμ δυσσεβῆ θέσιν⁷.

Τὸ εὐσύνοπτον τῶν Ἀντεπιγραφῶν καὶ ἡ καθ' ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας διατηρηθεῖσα ἔντονος ἀντί-

3. Βλ. σημ. 1.

4. Migne PG 161, 243-266.

5. Ἀντεπιγραφαί, 2 = Λόγοι ἀποδεικτικοί Α' 25, 28 καὶ 29. Ἀντεπιγρ. 4 = Λόγοι ἀποδεικτικοί Α' 33. Ἀντεπιγρ. 1 = Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 60. Ἀντεπιγρ. 10 = Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 78.

6. Ἀντεπιγρ. 11 = Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 66.

7. Ἀντεπιγρ. 7. Ὁ J. Meyendorff, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959 σ. 344, διερωτᾷται μήπως ἡ πληροφορία τοῦ Φιλοθέου (Ἐγκώμιον, PG 151, 627) περὶ μεταγενεστέρου συντάξεως τῶν Λόγων ἀποδεικτικῶν ἀναφέρεται εἰς τὸς Ἀντεπιγράφος.

θεσις πρὸς τοὺς Λατίνους συνετέλεσαν ὥστε αὐται ν' ἀποβοῦν ἐκ τῶν περισσότερων διαδεδομένων ἔργων τοῦ Παλαμᾶ.

Ὁ Παλαμᾶς δίδει καὶ πάλιν ἐνταῦθα ἰδιαίτεραν προσοχὴν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ θείας φύσεως καὶ ὑποστάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρη θέσιν εἰς τὴν ὄντολογικὴν θεώρησιν τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Βέκκου καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀποφεύγεται οἰαδήποτε σύγχυσις εἰς τὴν τριαδικὴν ὀρολογίαν. Οὕτω, ὅταν λέγεται ὁ Υἱὸς 'πρόσωπον' τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα 'πρόσωπον' τοῦ Υἱοῦ δεκνύεται διάκρισις οὐκ ὑποστατικῶν ἀλλὰ φυσικῶν ἰδιωμάτων⁸. Ὁ Υἱὸς λέγεται ἴδιος τοῦ Πατρὸς ὡς γεννηθεὶς ἐξ αὐτοῦ, ὅπερ σημαίνει ὑποστατικὴν σχέσιν· τὸ Πνεῦμα λέγεται ἴδιον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον ὡς κατὰ φύσιν ὑκειωμένον αὐτῷ, οὐκ ὡς προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ⁹. Δυνατὸν οὕτω νὰ λέγεται ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὡς Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀδιανόητον νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, διότι τότε θὰ ἐταυτίζοντο αἱ ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὅπως ταυτίζονται αἱ οὐσίαι αὐτῶν¹⁰. Τὸ ἐκπορεύειν εἶναι ἴδιον τοῦ Πατρὸς μὴ διαβαῖνον ἐπὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων¹¹.

Εἰς τὴν Τριάδα ὑπάρχει θεβαίως τάξις, ἀλλὰ τάξις εὐσεβῆς, ἐκφράζουσα τὰ ἴδια τῶν προσώπων καὶ οὐκ ὀδηγοῦσα ἀπὸ ἀνώτερα πρὸς ὑποδεέστερα ὄντα, ὡς ἐδέχετο ὁ Εὐνόμιος. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἀνάγκη νὰ τοποθετηθῆ ὁ Υἱὸς ὡς μεσάζων μεταξὺ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, διότι τοῦτο προέρχεται ἀμέσως καὶ οὐκ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς¹². Ἄν τὸ Πνεῦμα δὲν τίθεται ὑπὸ τῶν θεολόγων πάντοτε παραλλήλως πρὸς τὸν Πατέρα, τοῦτο συμβαίνει διὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ καὶ αὐτὸ ὡς γεννηθέν¹³.

8. Ἀντιπιγρ. 3.

9. Ἀντιπιγρ. 10. Μ. Βασιλείου, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 18, PG 32, 152 B.

10. Ἀντιπιγρ. 11.

11. Αὐτόθι 9.

12. Ἀντιπιγρ. 2.

13. Αὐτόθι 4.

Ὁρισμένοι γραφικαὶ ρήσεις, προβαλλόμεναι ὑπὸ τῶν Λατίνων ὡς ἐμφανίζουσαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ Πνεύματος, ἐκφράζουν ἀπλῶς τὴν ὁμοουσιότητα τῶν δύο τούτων προσώπων¹⁴. Ἄλλαι πάλιν ἐκφράσεις τῶν πατέρων ἐρμηνεύονται ὀρθοδόξως διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν θεωρίαν περὶ διττῆς προόδου τοῦ Πνεύματος. Οὕτω αἱ φράσεις 'διὰ τοῦ Υἱοῦ' καὶ 'ἐκ τοῦ Υἱοῦ' σημαίνουν ὁμοβουλίαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν κορηγίαν τοῦ Πνεύματος¹⁵, εἰς τὴν κορηγίαν δὲ ὡσαύτως ἀναφέρονται οἱ ὄροι 'προϊέναι', 'προχειῖσθαι' καὶ ἄλλοι¹⁶, ἐνῶ τὴν ἐκπόρευσιν δηλώνει μόνον ὁ ὄρος 'ἐκ τοῦ Πατρός'.

Τὸ κείμενον ἐκ τοῦ Π. Παπαευαγγέλου, εἰς Π. Χρήστου Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα τ Α', Θεσσαλονίκη 1962.

14. Αὐτόθι 8 καὶ 9.

15. Αὐτόθι 1.

16. Αὐτόθι 6, 7 καὶ 12.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ – ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ

Ἐπιγραφή πρώτη

Χρήσεις γραφικαὶ διάφοροι συλλεγεῖσθαι εἰς ἀπόδειξιν
5 τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μεθ' ἧς ἕ-
τεραι κατασιρωννύονται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα
διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μὲν ἐκ τοῦ Υἱ-
οῦ αἱ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι τοῦτο, εἰς παρὰ-
10 σιασιν τοῦ ἰσοδυνάμου τῆς 'διὰ' καὶ τῆς 'ἐκ', ἀκολουθῶς
παρευθὺς, ἕτεραι γραφικαὶ χρήσεις κατασιρωννύονται, δι'
ῶν τὸ τῶν προθέσεων τούτων ἰσοδύναμον ἀποδείκνυται.

Ἄντεπιγραφή πρώτη

Ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἢ 'ἐκ'
καὶ ἢ 'διὰ', οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστοιῶσι
15 τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρραλλοξίαν,
ἧτις εἶσι κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁμοβουλίαν. Δείκνυται γὰρ
ἐντεῦθεν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ δυνάμεως
καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ δ' ἐνταῦθα καταγράφας τὰ τῶν ἁγίων
20 ρητὰ καὶ οὕτως ἐπιγράφας τὴν διαφορὰν κακῶς καὶ δυσσε-
βῶς τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνῦναι διὰ τοῦ
τῶν τοιούτων προθέσεων ἰσοδυνάμου καὶ διὲ ἐκ τῶν δύο
ὑποστάσεων καὶ παρ' ἑκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν
ἑταρξίαν ἢ μία τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, τοιούτοι
25 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων
ρήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δὲ

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ

Ἐπιγραφή πρώτη

Καταστρώνονται διάφοροι γραφικαὶ μαρτυρίαι, συλλεγεῖσαι πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ὁποίας καταστρώνονται καὶ ἄλλαι εἰς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρός. Καὶ ἐπειδὴ ἄλλαι μὲν ἀποδεικνύουν ὅτι τοῦτο εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλαι δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ, πρὸς παράστασιν τοῦ ἰσοδυνάμου τῆς ἑαυτῆς καὶ τῆς ἑαυτῆς ἐκ καταστρώνονται εὐθύς εἰς τὴν συνέχειαν ἄλλαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται τὸ ἰσοδύναμον τῶν προθέσεων τούτων.

Ἀντεπιγραφή πρώτη

Ὅταν εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἰσοδυναμοῦν μεταξὺ τῶν αἰ προθέσεις ἑκ καὶ διὰ, δὲν παριστάνουν τὴν διαίρεσιν οὔτε τὴν διαφορὰν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν, ἡ ὁποία ὑφίσταται κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁμοβουλίαν. Διότι ἀπὸ ἐδῶ δεικνύεται ὅτι εἶναι μίᾳ καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁ δὲ καταγράψας ἐδῶ τὰ ρητὰ τῶν ἁγίων καὶ οὕτως ἐπιγράψας κακῶς καὶ δυσσεβῶς ἐπιχειρεῖ νὰ δείξῃ διὰ τοῦ ἰσοδυνάμου τῶν τοιούτων προθέσεων τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων καὶ ὅτι ἡ μία τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, δηλαδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ διαφορετικὰ ἀπὸ ἑκατέραν τούτων. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι αἱ μὲν μαρτυρίαι τῶν ἁγίων ἔχουν εὐσεβῶς καὶ καλῶς, ἐκλαμβά-

παρὰ τοῦ συνειληχότιος καὶ καιαγράφαντιος ἐνιαῦθα ταύτις
κακῶς τε καὶ δυσσεβῶς.

“Οἱ δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἡ
ιοιαύτη δείκνυσι ‘διά’, διὰν δηλονότι ἰσοδυναμῆ τῆ ‘ἐκ’, ὁ
8 θεῖος Μάξιμος παρίστησι σαφῶς, περὶ τινῶν εἰπόντων διὰ
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρίνον, «οὐκ αἰτίαν
τὸν Υἱὸν ποιῶντας σαφῶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν, μίαν γὰρ ἴσασι
τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν
κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, ἀλλ’ ἵνα τὸ
10 δι’ αὐτοῦ προῖέναι δηλώσωσι καὶ ταύτη τὸ συναφές τῆς οὐ-
σίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι». Σαφές οὖν ἐντεῦθεν
ὡς ὁ Βέκκος οὐτις δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας ρή-
σεις· οὐ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ὃ ἔστι κατὰ τὴν
φύσιν, ἀλλὰ τὸ διαφέρον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπι-
15 χειρεῖ συνάγειν, οὐδὲ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ πειθόμενος· καὶ
οὐτις γὰρ ἐν ὁμοίᾳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ φησί·
«τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα, οὐτε ἀτελῆ τοῦ
Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὐδέ ἄτινον τοῦ Υἱοῦ
παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος
20 παρίστησιν».

Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦ-
μα προῖέναι κατὰ τὴν χορηγίαν τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ Πατρὸς
καὶ τοῦ Υἱοῦ παρίστησι καλῶς. Εὐδοκία γὰρ τοῦ Πατρὸς
καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν τοῖς ἀξίοις χορηγεῖται
25 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ δὲ λαινόφρονες οὐτιοὶ συνάγοντες
ἐκ παρανοίας διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ
Πνεῦμα ἔχειν εὐδοκίας καὶ θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ
ἀνάγκης, ἀλλ’ οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν τὸ Πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον παριστῶσι δυσσεβῶς. Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δα-
30 μασκηνὸν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσεως, ἀλλ’ οὐχ ἡ θεό-
της, ἀταγε· «οὐ γὰρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας
φύσεως, αὐτὸς κατὰ τὸν αὐτὸν, ἢ προαιώνιος καὶ ἀίδιος
γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις».

1. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 136 B.

2. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 8, PG 32, 105 C.

νονται δὲ ἀπὸ τὸν συλλέξαντα καὶ καταγράψαντα αὐτὰς ἐδῶ κακῶς καὶ δυσσεβῶς.

Ὅτι δὲ ἡ 'διά' δεικνύει καθ' ὅλα τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον, ὅταν δηλαδὴ ἰσοδομῇ μὲ τὴν 'ἐκ', τὸ παριστάνει σαφῶς ὁ θεῖος Μάξιμος, γράφων πρὸς τὸν Μαρίνον δι' ἐκείνους οἱ ὅποιοι εἶπον ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ, «δὲν ἔδειξαν ἑαυτοὺς ὅτι καθιστοῦν τὸν Υἱὸν αἰτίαν, διότι μίαν αἰτίαν γνωρίζουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τὸν Πατέρα, τοῦ πρώτου κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ δευτέρου κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, ἀλλὰ εἶπον τοῦτο, διὰ νὰ δηλώσουν τὴν δι' αὐτοῦ προέλευσιν καὶ μὲ αὐτὸ νὰ παραστήσουν τὸ συγγενές καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας»¹. Εἶναι λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰ σαφές ὅτι αὐτὸς ὁ Βέκκος ἐκλαμβάνει δυσσεβῶς τὰς μαρτυρίας αὐτάς· διότι ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ συναγάγῃ τὸ συγγενές καὶ ἀπαράλλακτον κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων. Καὶ δὲν πείθεται οὔτε εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ὁ ὅποιος εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον Πρὸς Ἀμφιλόχιον λέγει· «τὸ ὅτι δημιουργεῖ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ οὔτε ἀτελῆ καθιστᾷ τὴν δημιουργίαν τοῦ Πατρὸς οὔτε ἄτονον διαδηλώνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ παριστᾷ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος»².

Ἐπομένως ὁ λέγων ὅτι κατὰ τὴν χορηγίαν τὸ Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ παριστάνει καλῶς τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖται εἰς τοὺς ἀξίους μὲ εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ μὲ συνευδοκίαν ἰδικὴν του. Αὐτοὶ δὲ οἱ λατινόφρονες συνάγοντες ἀπὸ παράνοιαν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξιν διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, παριστοῦν αὐτὸ δυσσεβῶς ὡς ἔργον εὐδοκίας καὶ θελήσεως καὶ κτίσμα, ἀλλ' ὄχι ὡς καρπὸν θείας φύσεως. Πράγματι κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν ἔργον θείας θελήσεως εἶναι ἡ κτίσις, ἀλλ' ὄχι ἡ θεότης, ἄπαγε· «διότι, πάλιν κατὰ τὸν αὐτόν, ἡ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις καὶ ἐκπόρευσις δὲν εἶναι τῆς θείας θελήσεως ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως»³.

3. Βλ. τὸ ἴδιον, μὴ ἀνιχνευθὲν χωρὶον εἰς Λόγον Ἀποδεικτικόν Β' 80.

'Επιγραφή δευτέρα

'Επειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσε-
 οἰ, ταῖς δηλούσαις διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ
 Πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις,
 5 αἱ δηλοῦσαι προσεχῶς καὶ ἀμέσως τὸν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς εἶ-
 ναι, εἰς συγκρότησιν τῶν δηλουσῶν χρήσεων διὰ τοῦ Υἱοῦ
 εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ μὴ ἦν τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ,
 διατί μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως ἐρρήθη εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς;

'Αντεπιγραφή δευτέρα

10 Καὶ μὴν ἐρρήθη καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἀμέ-
 σως καὶ ἀνήρηται σου παντάπασιν ἢ τῆς δυσεβείας πρόφα-
 οῖς τε καὶ παράσταισις. Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώ-
 νυμος δεύτερον ἐν τοῖς "Ἐπεσιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι φησὶ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν Υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης, σὺν
 15 πολλοῖς ἑτέροις, πρὸς ἕν πρόσωπον, τὸ παιρικόν, ὡσαύτως
 ἔχειν ἑκάτερόν φησιν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἄλ-
 λὰ ἰαί τὰ τοῦ ἀνθρώπου, φησὶ, πρόσωπα οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐ-
 τοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχὲς ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ
 διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ αἴτια. Ἐπὶ δὲ
 20 τῆς ἁγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἕν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐ-
 τό, τοῦ Πατρὸς, ἐξ οὗπερ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἴτιον μετὰ
 τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα Θεὸν φαμεν τεθαρορησίως».

Τί δὲ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ
 25 Υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν
 τῷ Υἱῷ διήκειν καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τῷ λόγῳ συμ-
 παρομαρτεῖν; Ἐπι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέ-

4. Θεολογικὸ ἐπη 3, Περί ἁγίου Πνεύματος, PG 37, 412 A.

5. Ἐννοεῖ ὅτι διαφορὰ ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξε-
 ως, ἥτοι τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν.

6. Πρὸς Ἕλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, PG 45, 180.

Ἐπιγραφή δευτέρα

Ἐπειδὴ ὑπάρχουν μερικοὶ ἀντιλέγοντες εἰς τὰς γραφικὰς μαρτυρίας, αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι εὐθέως καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὸν Πατέρα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μαρτυριῶν ὑπὲρ τῆς διὰ τοῦ Υἱοῦ προελεύσεως τοῦ Πνεύματος. Διότι ἂν τὸ Πνεῦμα δέν ἦτο διὰ τοῦ Υἱοῦ, διατί δέν ἐλέχθη ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς;

Ἀντεπιγραφή δευτέρα

Καὶ ὁμοίως ἐλέχθη ὅτι καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα εἶναι ἀμέσως ἐκ Πατρὸς καὶ οὕτω ἔχει ἐντελῶς ἀναιρεθῆ ἢ πρόφασις καὶ παράστασις τῆς δυσσεβείας. Διότι ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος λέγει εἰς τὰ Ἔπη ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι δεύτερον ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ ὁ Υἱός. Ὁ δὲ Γρηγόριος Νύσσης μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα λέγει ὅτι ἐκάτερον ἀναφέρεται πρὸς ἓν πρόσωπον, τὸ πατρικόν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλά, λέγει, «καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὰ πρόσωπα δέν ἔχουν εὐθέως τὴν ὑπαρξιν ἀπὸ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὥστε εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα πλήν τῶν αἰτιατῶν καὶ τὰ αἴτια. Δέν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· διότι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ πρόσωπον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον γεννᾶται ὁ Υἱὸς καὶ ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διὸ καὶ ἔχομεν τὸ θάρρος νὰ λέγωμεν ἐγκύρως ἓνα Θεὸν τὸν ἓνα αἴτιον μετὰ τῶν αἰτιατῶν αὐτοῦ»^ο.

Τί ἐννοοῦν δὲ οἱ λέγοντες ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ διαμένει ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ὅτι διήκει ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ὅτι εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ συνακολουθεῖ τὸν Λόγον; Ὅπως ἐπίσης οἱ λέγοντες ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι κοινωνία καὶ ἀγάπη τοῦ

γοντες τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἦτιον ἢ πρὸς ἑαυτό; Τί δὲ ὁ ψάλλων «αἱ χεῖρες σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με»; Ἄρ' οὐχ ἅπαντες οὐ-
 5 τοι ἀμέσως εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα δεικνύουσι ἐκ τοῦ Πατρὸς;

Ἐπιγραφή τρίτη

Καιτσιρώθησαν καὶ αἱ παρῶσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς συγκριθεῖσιν τῆς ἐννοίας τῶν δηλουσῶν χρήσεων, μὴ ἀμέσως ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ
 10 ἀμέσως ἦν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν ἐρρήθη ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦ-
 μα πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ.

15

Ἀντεπιγραφή τρίτη

Ἀνούσταις, ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εὐσεβῶς εἰρημέτρα, πῶς οὐ συνορῆς διὰ τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς Τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφορὰν; Εἰς γὰρ Θεός, μία εἰκὼν, μία θέλησις,
 20 μία ἐνέργεια Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις, διὰ καὶ πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου τούτων λέγηται, φυσικὸν ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὑποσταικόν, καὶ τῆς ἀπαρράλλακτου ὁμοιώσεώς ἐστι δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀπαγε. Σὺ δὲ μὴ στίω πρόσωπον ἕτερον λέ-
 25 γων, ἀλλ' ὑποσταικῶς, οὐκ εἶ' ἔχεις εἶναι μύσους τῆς Τριάδος. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς ἐστίν ὁ Υἱὸς τὸ πρόσωπον, ὡς ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ εἶ' ἐστὶ λοιπὸν ὁ Πα-

Πατρός και τοῦ Υἱοῦ; Πρὸς τοῦτοις δὲ οἱ λέγοντες ὅτι ἕκαστον τῶν προσώπων ἀναφέρεται πρὸς τὸ ἄλλο ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅσον πρὸς ἑαυτό; Τί δὲ ἐννοεῖ ὁ ψαλμωδὸς λέγων, «αἱ χεῖρές σου μὲ ἐκτίσαν καὶ μὲ ἐπλασαν»⁷; Ἄρα γε ἄλλοι αὐτοὶ δὲν δεικνύουν ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρός;

Ἐπιγραφή τρίτη

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἐννοίας τῶν μαρτυριῶν αἱ ὁποῖαι δηλώνουν, ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἀμέσως ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρός. Διότι, ἐὰν τὸ Πνεῦμα ἦτο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρός, δὲν θὰ ἐλέγετο ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρός, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἦτο ἐνέργεια τοῦ Πατρός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς πρόσωπον τοῦ Πατρός, τὸ δὲ Πνεῦμα πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφή τρίτη

Ἄνοητότατε, ὁ ὁποῖος ἐπιγράφεις ἐδῶ δυσσεβῶς τὰ εὐσεβῶς λεχθέντα ὑπὸ τῶν ἁγίων, πῶς δὲν βλέπεις ὅτι τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ δὲν ἔχουν καμμίαν διαφορὰν ἐπὶ τῆς ὑψίστης καὶ προσκυνητῆς Τριάδος; Διότι εἷς Θεὸς ὑπάρχει, μία εἰκὼν, μία θέλησις, μία ἐνέργεια Πατρός, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων λοιπόν, ὅταν λέγεται καὶ πρόσωπον ἄλλο ἄλλου ἀπὸ αὐτά, πρόκειται διὰ φυσικόν, ἀλλ' ὄχι ὑποστατικόν καὶ εἶναι δηλωτικόν τῆς ἀπαραλλάκτου ὁμοιώσεως, ἀλλ' ὄχι τοῦ τρόπου ὑπάρξεως, ἀπαγε. Σὺ δέ, μὴ λέγων ἄλλο πρόσωπον κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν, ἀλλὰ ὑποστατικῶς, δὲν δύνασαι πλέον νὰ εἶσαι μύστης τῆς Τριάδος. Διότι ἐὰν ὁ Υἱὸς εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός, καθ' ὅσον τὸ Πνεῦμα θὰ εἶναι ἐξ αὐτοῦ καὶ

τῆς πρόσωπον ἕτερον παρὰ τὸν Υἱόν, οὐδὲ παρὰ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱός. Ὅρας ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσι εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, παρὰ δὲ τοῦ ἐκλαμβάνονται κακῶς καὶ δυσσεβῶς;

5

Ἐπιγραφή τετάρτη

Ἐπειδὴ τινες μὴ καταδεχόμενοι τὴν ἐν τῇ Τριάδι μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ, προδήλως παρὰ τῶν ἁγίων θεολογουμένην, ἀπαρνοῦνται καὶ τὸ ὅλως λέγειν ὄνομα τάξεως ἐν τῇ Τριάδι, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς δήλωσιν
10 τε καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ συνάπτεσθαι τῷ Πατρὶ καὶ εἰς παράστασιν τοῦ λέγεσθαι ἀριδῆλως τάξιν ἐν τῇ Τριάδι.

Ἀντεπιγραφή τετάρτη

Καταφειδῆ τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Ἴσμεν γὰρ τάξιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν εὐσεβῆ· τὴν δὲ δεικνῦσαν
15 ἰστίον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς δυσσεβῶς ἔχουσαν, ἦν σὺ μετ' Εὐνομίου σιέργεις, σὺ καταδεχόμεθα. Καὶ τῶν γραφικῶν δὲ καταφειδῆ χρήσεων οὐ γὰρ τὸν Υἱόν μόνον, ἀλλ' ἔσθ' ὅτι καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔνωσιν φασιν, ἄλλοιτε δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ
20 Πατρὸς τὸ Πνεῦμα μέσον καὶ κοινὸν ἀδιοῖς· καὶ ἦν ἀριδῆλως φῆς τάξιν, σαφὲς ὡς οὐ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ. Σιέργεται δὲ καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ἔπαρξιν τοῦ Πνεύματος τοῖς τὰ θεῖα συνετοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν, μὴ προσεχῶς τῷ Πατρὶ τῷ
25 Πνεῦμα τὸ ἅγιον τιθεῖσιν, ἵνα μὴ δόξη καὶ τοῦτο γεννητόν. Τὰ τοιαῦτα τοίνυν τοῖς ἁγίοις λέγεται καλῶς, ὁ δὲ συνειλο-

τοῦ Υἱοῦ, δὲν θὰ εἶναι πλέον εἰς τὸ ἐξῆς ὁ Πατήρ ἄλλο πρόσωπον ἀπὸ τὸν Υἱόν, οὔτε ὁ Υἱός ἄλλο ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Βλέπεις ὅτι αἱ μὲν μαρτυρίαι τῶν ἁγίων ἔχουν εὐσεβῶς καὶ καλῶς, ἀπὸ σέ ὁμως ἐκλαμβάνονται κακῶς καὶ δυσσεβῶς;

Ἐπιγραφή τετάρτη

Ἐπειδὴ μερικοί, μὴ παραδεχόμενοι τὴν ἐντὸς τῆς Τριάδος μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ, φανερῶς θεολογουμένην παρὰ τῶν ἁγίων, ἀρνοῦνται καὶ γενικῶς νὰ ἀναφέρουν ὄνομα τάξεως εἰς τὴν Τριάδα, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὅτι τὸ Πνεῦμα συνάπτεται μὲ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ πρὸς παράστασιν τοῦ ὅτι ἀναφέρεται ὀλοφάνερα τάξις εἰς τὴν Τριάδα.

Ἀντεπιγραφή τετάρτη

Ψευδολογεῖς περὶ τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Διότι ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος γνωρίζομεν τάξιν, ἀλλὰ τὴν εὐσεβῆ· τὴν δὲ τάξιν τὴν δεικνύουσαν ἐξ ἀνάγκης τρίτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, τὴν ὁποίαν σὺ στέργεις μετὰ τοῦ Εὐνομίου, ὡς δυσσεβῆ, δὲν παραδεχόμεθα. Ψευδολογεῖς δὲ καὶ κατὰ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν· διότι λέγουν ὄχι μόνον τὸν Υἱόν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ τὸν Πατέρα, ἔνωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἄλλοτε δὲ τὸ Πνεῦμα μέσον καὶ κοινόν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἡ τάξις, ἡ ὁποία ἰσχυρίζεσαι ὅτι λέγεται ὀλοφάνερα, εἶναι σαφές ὅτι δὲν εἶναι περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Γίνεται δὲ δεκτὴ καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοὺς συνετοὺς ὁμως εἰς τὰ θεία ὄχι κατὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν ὅπου θέτουν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὄχι ἀμέσως μετὰ τὸν Πατέρα, διὰ νὰ μὴ φανῆ καὶ αὐτὸ γεννητὸν. Τὰ τοιαῦτα λοιπὸν λέγονται ἀπὸ τοὺς ἁγίους καλῶς, ὁ δὲ

χῶς ταῦτα καὶ προθεῖς ἐνιαῦθα πρὸς τὴν οἰκείαν μεθέλκων
κακοδοξίαν κακῶς καὶ δυσοσεβῶς αὐτοῖς χρῆται.

Ἐπιγραφή πέμπτη

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες μὴ καιαδεχόμενοι ἐκεῖνο τὴν εὐαγ-
8 γελικὴν δύνασθαι ρῆσιν, τὴν ἙΠνεῦμα ἀληθείας' τὸ ἅγιον
λέγουσαν Πνεῦμα, ὅπερ δύναται καὶ ἡ ρῆσις ἢ λέγουσα ἐκ
τοῦ Πατρὸς ἀπὸ ἐκπορεύεσθαι, ἔτι δὲ διενισιόμενοι μηδὲ
εἰς ἰσοδύναμον ἔννοιαν λέγεσθαι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύε-
σθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καιε-
10 σιρῶθησαν αἱ παρούσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς ἀπόδειξιν τοῦ
ἰσοδυνάμου τῶν τοιοῦτων εὐαγγελικῶν χρήσεων.

Ἀντεπιγραφή πέμπτη

Τῆς ἀναισθησίας ἰσοδυναμοῦσι γὰρ αἱ ρῆσεις τῶν ἁγίων
εἰς τὸ δεῖξαι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οἰκειότητα,
15 ταῦτο δ' εἰπεῖν ὁμοουσιότητα τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, διαφέρου-
σι δὲ ὡς μὴ παρ' ἀμφοτέρων, Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ, τὴν ὑ-
παρξιν δεικνῦσαι. Καὶ τοῦτο καιάδηλον ὑπ' αὐτῶν τούτων
τῶν γραφικῶν χρήσεων ἔστι, ὃ δὲ συνειλοχῶς ταύτας οἴ-
τος πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν ρῆσεων τούτων καθάπερ ἐκ-
20 κνώφεται.

Ἐπιγραφή ἕκτη

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τὸ ἑΠρό-
εἰσι' καὶ τὸ ἑΠροχεῖται' καὶ τὸ ἑἐκπορεύεται', ἐξελέγησαν εἰς
ἀναντίρρητον ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου αὐτῶν αἱ προκειμέ-
25 ναι χρήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ μετ' αὐτῶν αἱ ὑποστει-

8. ἰω. 15, 26, 16, 13.

9. ἰω. 15, 26.

συλλέξας καὶ προθέσας αὐτὰ ἐδῶ, τὰ χρησιμοποιοεῖ κακῶς καὶ δυσσεβῶς, ἔλκων αὐτὰ πρὸς τὴν κακοδοξίαν του.

Ἐπιγραφή πέμπτη

Ἐπειδὴ ὑπάρχουν μερικοὶ, οἱ ὁποῖοι δὲν παραδέχονται ὅτι ἡ εὐαγγελικὴ ρῆσις ἡ ὁποία λέγει ἰνεῦμα ἀληθείας^ο τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν σημαίνει τὸ ἴδιον μὲ τὴν ρῆσιν ἡ ὁποία λέγει ὅτι τοῦτο ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα^ο, προσέτι δὲ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν λέγονται μὲ ταυτόσημον ἔννοιαν τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατεστρώθησαν αἱ παροῦσαι γραφικὴ μαρτυρία εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου τῶν τοιούτων εὐαγγελικῶν μαρτυριῶν.

Ἀντεπιγραφή πέμπτη

Ἄποια ἀναισθησία! Διότι αἱ ρήσεις τῶν ἁγίων ἰσοδυναμοῦν εἰς τὸ νὰ δείξουν τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, μὲ ἄλλους λόγους τὴν ὁμοιότητα τοῦ θείου Πνεύματος, διαφέρουν δὲ καθ' ὅσον δὲν δεικνύουν τὴν ὑπαρξιν παρ' ἀμφοτέρων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο εἶναι ὀλοφάνερον ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἰδίας τὰς γραφικὰς μαρτυρίας, ὃ δὲ συλλογεὺς αὐτῶν οὔτος εἶναι ὡσὺν νὰ ἔχη κωφασθῆ ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν ρήσεων τούτων.

Ἐπιγραφή ἕκτη

Ἐπειδὴ ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἰπρόεισι καὶ τὸ ἰπροχέεται καὶ τὸ ἰεκπορεύεται ἔξελέγησαν πρὸς ἀναντίρρητον ἀπόδειξιν τῆς ἰσοδυναμίας αὐτῶν αἱ προκείμενα μαρτυρία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ μετ' αὐτὰς αἱ κάτωθι μαρτυρία τῶν θεολογούντων ὅτι τὸ

γμέναι χρήσεις τῶν θεολογούντων ἐκ Πατρὸς προΐεναι τε καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ προχεῖσθαι τὸ Πνεῦμα.

Ἐπιγραφὴ ἕκτη

Τῆς ἀναισχυντίας· τίς γὰρ οὐκ οἶδεν διὰ τὸ πρόβεισι
 5 λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ ἐκπορεύεται ἢ προχεῖται οὐ-
 δέποιε, καθάπερ καὶ τὸ προχεῖται κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας.
 ἔστι δ' ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως λέγεται; Οἱ δὲ τὰ Λα-
 τίνων φρονοῦντες μηδὲν διαφέρειν ἀλλήλων διατείνονται ταῦ-
 10 τα δυσσεβῶς ὁμοῦ καὶ ἀναιδῶς· αἱ γὰρ συλλεγεῖσθαι τῶν ἁ-
 γίων ἐνιαῦθα ῥήσεις, ἐφ' ὧν ἔσθ' ὅτι ταῦτα συνιρέχουσι,
 δεικνῦσαι τὴν πρὸς ἄλληλα τούτων διαφορὰν, ἀναιροῦσιν οὐ-
 δαμῶς.

Ἐπιγραφὴ ἕβδομη

Ἐπειδὴ τινες ἀκούοντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱ-
 15 οῦ ὑπάρχον καὶ ἀναβλύζον καὶ προΐον, οὐχὶ τὴν φύσιν τοῦ
 Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πηγάζειν καὶ ἀναβλύ-
 ζειν τεραιολογοῦσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα τὸ τοῖς ἁ-
 ξίοις ἐπιγιγνόμενον, διὰ τὸ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοική-
 σιν τῆς πανταχοῦ παρουσίας θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 20 σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα,
 ὡσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένοι τῆς θείας οὐσίας νοῦτο τοῦ Πνεύ-
 ματος, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐξ ὧν
 ἔχει τις διαγινῶναι, ὡς καὶ ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἁξίοις ἐνοί-
 κησις τοῦ παναγίου Πνεύματος σχετικὴ ἐστὶν ἀρρητίως καὶ
 25 ὑπὲρ λόγον, ἀλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τὰ χαρίσματα προχέονται, ὅπου
 ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικήσει, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, τὸ ἐν τῆς Τριάδος καὶ συμπληρωτικόν, ὅπου ἐστὶ
 θεία φύσις καὶ τέλειος Θεός, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός,

Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἐκπέμπεται καὶ προχέεται ἐκ Πατρός.

Ἀντεπιγραφή ἕκτη

Ὅποια ὀναιοσχυντία! Διότι ποῖος δὲν γνωρίζει ὅτι τὸ πρόεισι λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ ἐκπορεύεται καὶ προχέεται ποτέ, καθὼς βέβαια καὶ τὸ προχέεται λέγεται κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας, ἐνίστε δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως; Οἱ δὲ λατινόφρονες διατείνονται δυσσεβῶς καὶ ἀναιδῶς συγχρόνως ὅτι ταῦτα δὲν διαφέρουν καθόλου ἀλλήλων· διότι αἱ συλλεγεῖσαι ἐδῶ μαρτυρίαι τῶν ἁγίων, εἰς ὅσα ταῦτα συμφωνοῦν ἐνίστε, δεικνύουσαι τὴν πρὸς ἀλλήλα διαφορὰν των, δὲν ἀναιροῦν ταύτην καθόλου.

Ἐπιγραφή ἑβδόμη

Ἐπειδὴ μερικοί, ἀκούοντες ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑπάρχει καὶ ἀναβλύζει καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τερατολογοῦν ὅτι δὲν εἶναι ἡ φύσις τοῦ Πνεύματος ἡ ὁποία πηγάζει καὶ ἀναβλύζει ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα τὸ μεταβιβαζόμενον εἰς τοὺς ἀξίους, διὰ τὸν λόγον ὅτι γίνεται εἰς αὐτοὺς συγγενῶς ἢ ἐγγινομένη ἐνοικήσις τῆς πανταχοῦ παρούσης θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκλαμβάνοντες τὸ τοιοῦτον χάρισμα οὕτως, ὡσάν νά ἐνοεῖτο διηρημένον ἀπὸ τὴν θείαν οὐσίαν, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι. Δύναται κανεῖς νά διαγνώσῃ ἀπὸ αὐτάς ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ἐγγινομένη εἰς τοὺς ἀξίους ἐνοικήσις τοῦ παναγίου Πνεύματος εἶναι ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον συγγενής, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὰ χαρίσματα προχέονται ἐκεῖ, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ θά ἐνοικήσῃ συγγενῶς, δηλώνεται αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐν καὶ συμπληρωματικὸν τῆς Τριάδος, τὸ ὁποῖον εἶναι θεία φύσις καὶ τέλειος Θεός, ὅπως ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, ὅταν κανεῖς

δηλοῦται, διὰ τὴν λέξιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προϊὼν καὶ ἀναβλύζον καὶ ὑπάρχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Ἐπιγραφὴ ἑβδόμη

Ὅτι οὐκ οἶδεν ἄλλο λέγει οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται
 5 καὶ ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν συνθεῖς. Οὐδεὶς γὰρ τῶν εὐσε-
 βεῖν ἡρημένων διεσπαρμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως
 τὴν θεῖαν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν· οὐ μὴν δι' ἀχώριστός
 10 εἶναι τῆς θείας φύσεως ἢ θεῖα ἐνέργεια, παρὰ τοῦτο καὶ
 φύσις ἐστὶν ἢ ἐνέργεια ταύτης μηδὲν διαφέρουσα (τοῦτο γὰρ
 τῆς Βαβλαῶν καὶ Ἀκινδύνου δυσσεβείας ἐστίν)· ἢ μὲν γὰρ
 θεῖα ἐνέργεια ἐκ τῆς θείας φύσεώς ἐστι καὶ ἐνθεωρεῖται
 ταύτη κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ καθ' αὐτήν, ἢ δὲ
 θεῖα φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ καὶ καθ' ἑαυτήν ἐστι
 καὶ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγὴ. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα
 15 τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ φησὶν
 οὗτος δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡμῖν ἀντιλέγειν
 οἶται καὶ ἰδαντιὰ ἡμῶν καισακευάζειν, μηδὲν διαφέρειν,
 ὡς εἶπε, νομίζων τὴν φύσιν τῆς ὑποστάσεως, ἢ καὶ διαφο-
 ρὰν ἀφρόνως εἰσάγων φύσεως ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπεὶ
 20 διαφορὰ ἐστὶν ὑποστάσεων.

Ἐπιγραφὴ ὀγδόη

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πα-
 5 τρός καὶ Υἱοῦ συνελέγησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ λύ-
 σεῖς, αἱ δηλοῦσαι εἶναι ἀπὸ ποιότητα τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ
 25 τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, εἶναι δὲ ἐνώδιαν, προῖον καὶ ὁσμὴν τοῦ Πα-
 τρός καὶ τοῦ Υἱοῦ, μεθ' ἧς εἶεραὶ χρήσεις, αἰτινες καὶ τὴν

λέγει ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα προέρχεται καὶ ἀναβλύζει καὶ ὑπάρχει ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφὴ ἑβδόμη

Πράγματι δὲν γνωρίζει ὅσα λέγει οὔτε ποῖα διατείνεται ὁ συνθέσας καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν. Διότι κανεὶς ἀπὸ τοὺς προτιμήσαντας τὴν εὐσέβειαν δὲν νομίζει ὅτι ἡ θεία χάρις καὶ ἐνέργεια εἶναι διεσπασμένη τῆς θείας φύσεως. Ἄλλ' ὅμως ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἀχώριστος τῆς θείας φύσεως, δὲν εἶναι καὶ φύσις ἡ ἐνέργεια μὴ διαφέρουσα αὐτῆς κατὰ τίποτε (κάτι τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν δυσσέβειαν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου)· διότι ἡ μὲν θεία ἐνέργεια εἶναι ἐκ τῆς θείας φύσεως καὶ παρατηρεῖται μέσα εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν, ἡ δὲ θεία φύσις δὲν εἶναι ἐκ τῆς ἐνεργείας, ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν καὶ εἶναι πηγὴ τῶν θείων ἐνεργειῶν. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ· αὐτὸς δὲ λέγων ὅτι τοῦτο εἶναι ἐκ τῆς φύσεως, νομίζει ὅτι ἀντιλέγει εἰς ἡμᾶς καὶ ὅτι κατασκευάζει τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ἡμᾶς, νομίζων, ὅπως φαίνεται, ὅτι δὲν διαφέρει τίποτε ἡ φύσις ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν ἢ καὶ ἀφρόνως εἰσάγων διαφορὰν φύσεως ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπειδὴ πρόκειται περὶ διαφορᾶς ὑποστάσεων.

Ἐπιγραφὴ ὄγδοη

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι τοῦτο εἶναι ποιότης τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, προσέτι δὲ εὐωδίαν, πνοὴν καὶ ὁσμὴν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, μετὰ τὰς ὁποῖας συνάπτονται ἄλλαι μαρτυρίαι, αἱ ὁποῖαι θεολογοῦν καὶ

Πατέρα πηγήν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Υἱὸν πηγήν θεολο-
γοῦσι τοῦ Πνεύματος.

Ἐπιγραφὴ δευτέρα

Αἱ συνειλεγμέναι παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις καὶ διὰ πα-
5 ραδειγμάτων τὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δημοσίον
παριστοιῶσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὸ ἐγχωροῦν οὐ γὰρ
ἔστιν εὐρεῖν ἐπὶ Θεοῦ παράδειγμα πάντη καιάλληλον. Ἐπεὶ
δὲ καὶ ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν
χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγή
10 καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ Πατρός, ἔστι δ' αὐτὸ καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα, ὁ δὲ τὰς ῥήσεις ταύτας προενεγκὼν ἐνιαῦθα τὰς
μὲν παρῆκε τούτων, ταῖς δὲ παραχρῆται καὶ οὕτω δι' αὐ-
τῶν κλέπτειν οἴεται τοὺς ἐπινοήσαντας πρὸς τὴν οἰκεί-
αν κακόνοιαν.

15

Ἐπιγραφὴ τρίτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεο-
λόγησαν πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν
ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱόν, καιεσιρῶθησαν εἰς ἀπό-
δειξιν τοῦ ὑπάρχειν καὶ προῖέναι καὶ πηγάζειν τὸ Πνεῦμα
20 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, κα-
τὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεν-
νᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ οἱ προσδιορισμοὶ τῶν
χρήσεων, εὐδὴλον ὡς Υἱὸς μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔστιν,
Πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναβλύζον οὐσίας καὶ ἐκ
25 τῆς μὴ γεννώσης οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀναβλύζον ἔστιν καὶ προ-
χέμενον.

τὸν Πατέρα πηγὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ Πνεύματος.

Ἀντεπιγραφὴ ὄγδοη

Αἱ συνειλεγμένοι παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι παριστάνουν καὶ διὰ παραδειγμάτων τὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, βεβαίως κατὰ δύναμιν, καθ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρεθῃ ἐπὶ Θεοῦ παράδειγμα καθ' ὅλα κατάλληλον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Πνεῦμα καλεῖται καὶ ὕδωρ ζῶν κατὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐνῶ ὁ παρουσιάσας ἐδῶ τὰς ῥήσεις ταύτας, ἄλλας ἐξ αὐτῶν παρέμερισεν, ἄλλας δὲ παρηρμήνευσε καὶ οὕτω νομίζει ὅτι θὰ δυνηθῇ μὲ αὐτὰς νὰ παρασύρῃ τοὺς ἀναγνώστας πρὸς τὴν κακόνοιάν του.

Ἐπιγραφὴ ἐνάτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, εἰς τὰς ὁποίας οἱ Πατέρες ἐθεολόγησαν ὅτι ὅλα τὰ φυσικὰ ἰδιώματα τοῦ Πατρὸς διαβαίνουν εἰς τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱὸν, κατεστρώθησαν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχει καὶ προέρχεται καὶ πηγάζει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὅπως φυσικὰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Διότι ἐὰν οἱ προσδιορισμοὶ τῶν μαρτυριῶν ἀφαιροῦν μόνον τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν ἀπὸ τὸν Υἱὸν, εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Υἱὸς μὲν δὲν θὰ εἶναι ἀπὸ τὸν Υἱὸν, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν πατρικὴν οὐσίαν ἀναβλύζον Πνεῦμα θὰ ἀναβλύζη καὶ θὰ προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν μὴ γεννῶσαν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ.

'Αντεπιγραφή ενάτη

"Ουτως ἀουλλόγιστον ἢ δυσοέβεια· διαβαίνειν γὰρ ἀκού-
 ων ὁ λατινόφωνων οὐσίας ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδιαι
 φρονικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς παιρικῆς ὑποστάσεως ἐ-
 5 νόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐ τὰ τῆς φύσεως. Οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐ-
 τοῦ σύννοιον, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηται θεολογίαις,
 τοῦ θεοῦ Κυριλλου γράφοντος ἐν Θησαυροῖς «πῶς οὐκ ἔ-
 σται Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιωδῶς τὴν ἰδιότητα
 τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ», τὰ ὑποστατικὰ τοῦ Πατρὸς καὶ
 10 τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται
 καὶ Πατὴρ τῶν φύτων τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον· οὐ
 τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσοσεβέσιον τε καὶ καινότερον; Τὸ αὐτὸ
 δὲ σχεδὸν πελοῖται πάλιν αὐτὸς τε καὶ οἱ καὶ' αὐτὸν φρο-
 νοῦντες καὶ διὰν ἀκούσωσι τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λέ-
 15 γοντος ἐν τῷ ὀρθότῳ τῶν δογματικῶν «πάντα ὅσα ἔχει ὁ
 Πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔστι πληρὴ τῆς ἀγεννησίας» καὶ
 τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ
 Πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας, «πάντα ὅσα τοῦ
 Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πληρὴ τῆς υἰότητος». Πέσης δὲ
 20 ἀνοίας πάλιν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀκούειν καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ
 ὑποστάσεως δοξάζειν, ὥσπερ ἂν εἰ μία ἦν, καθάπερ οὐσία,
 οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ· πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορᾶν
 ὡς, ἐπεὶ Πατὴρ καὶ ἄκ Πατὴρ λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ
 Πατέρες εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντες συναπαγορεύουσι καὶ
 25 τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κοινωνίαν κατὰ τὴν ἐκπορευ-
 τικὴν ἰδιότητα.

'Επιγραφή δεκάτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθε-

10. Θησαυροὶ 34, PG 75, 576.

11. Ἐκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως 1, 8, PG 94, 84.

12. Πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας, PG 36, 252 A.

Ἀντεπιγραφὴ ἐνάτη

Ὅντως ἡ δυσσέβεια εἶναι ἀσυλλόγιστος! Διότι ὁ λατινόφωνος οὗτος, ἀκούων ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ οὐσιώδη ἰδιώματα τοῦ Πατρὸς διαβαίνουν πρὸς τὸν Υἱόν, ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται διὰ τὰ ἰδιώματα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως καὶ ὄχι τὰ τῆς φύσεως. Ἐπομένως κατὰ τὴν σύνεσιν τὴν ὁποίαν κατέχει αὐτὸς εἰς τὰς θεολογίας τῶν θεοφόρων, ὅταν ὁ θεῖος Κύριλλος γράφει εἰς τοὺς Θησαυρούς, «πῶς δὲν θὰ εἶναι θεὸς τὸ Πνεῦμα ἀφοῦ ἔχει οὐσιωδῶς τὴν ιδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ;»¹⁰ τὸ Πνεῦμα θὰ ἔχη τὰ ὑποστατικὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, θὰ εἶναι γέννημα καὶ γεννήτωρ καὶ πατὴρ τῶν φώτων, ἔχον τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν. Τί δυσσεβέστερον καὶ παραδοξότερον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀκουσθῇ ἀπὸ αὐτό; Τὸ ἴδιον δὲ σχεδὸν θὰ πάθῃ πάλιν αὐτὰς καὶ οἱ ἔχοντες τὸ ἴδιον μὲ αὐτὸν φρόνημα καὶ ὅταν ἀκούσουν τὸν μὲν ἱερὸν Δαμασκηνὸν νὰ λέγῃ εἰς τὸ ὄγδον κεφάλαιον τῶν Δογματικῶν «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος πλην τῆς ἀγεννησίας»¹¹ καὶ τὸν ἐπώνυμον τῆς θεολογίας Γρηγόριον νὰ γράφῃ εἰς τὰ Πρὸς τοὺς καταπλεύσαντας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς υἰότητος»¹². Πόσον δὲ ἀνόητον εἶναι τὸ νὰ ἀκούωμεν ἐκ τῆς οὐσίας καὶ νὰ νομίζωμεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ὡσάν νὰ ἦτο μία ὑπόστασις εἰς τὸν Θεόν, ὅπως καὶ οὐσία, προσέτι δὲ καὶ τὸ νὰ μὴ ἀντιλαμβανώμεθα ὅτι, ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα λέγεται Πατὴρ καὶ ἐκ Πατρὸς, οἱ ἐπορρίπτοντες ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Πατὴρ συναπορρίπτουν καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα.

Ἐπιγραφὴ δεκάτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, εἰς τὰς ὁποίας οἱ πα-

λόγησαν ἴδιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐ-
 σίας αὐτοῦ ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ὡς ἴδιον ὄντα τῆς οὐ-
 σίας αὐτοῦ, κατεσιρώθησαν ἐνιαῦθα, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ
 ἐντεῦθεν διαγινώσκειν ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον
 5 τοῦ Υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι
 καὶ αὐτὸ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεται, διὰ τὸ
 τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι αὐτῷ, ὅπερ ἐμφαίνει
 καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος ὁμοουσιότητα. Εἰ
 γὰρ κατ' ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ
 10 δύο τινῶν ὁμοουσίῳ λέγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ
 εἰτέρου τὸ ἕτερον, ἢ τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς
 οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος
 καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς
 τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐρρήθη παρὰ τινος τῶν
 15 ἁγίων οὔτε ρηθῆσεται ποτε παρὰ τοῦ τῶν ὀρθοδοξείν αἰρου-
 μένων. Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης,
 ἀλλ' ἡ συνάπιουσα τὸ ἕτερον τῷ εἰτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ
 αὐτοῦ ὑπάρχον φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς. Καὶ μαρτυρήσει
 τοῦτο ἢ ἐνιαῦθα κατεσιρωμένα τοῦ μεγάλου Βασιλείου χρι-
 20 σις ἢ λέγουσα «μητὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι»,
 προστίθενται δὲ καὶ αἱ δηλοῦσαι χρήσεις διὰ τοῦτο εἶναι
 τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρί, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ
 εἶναι, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὡς καὶ
 τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἔστι τῷ Υἱῷ ὁμοούσιον, διὲ ἐκ τῆς
 25 αὐτοῦ οὐσίας ἐστὶ.

Ἀντεπιγραφὴ δεκάτη

Ἰδιὸν ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθείς,
 ἰσοαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς

13. Ἐπιστολὴ 52, 2.

14. Κατὰ Σαβελλικανῶν. Ἀρείου καὶ Ἀνομοίων, PG 31, 612 C.

τέρες έθεολόγησαν ότι ο Υιός είναι ἴδιος τοῦ Πατρός, ὡς προερχόμενος ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καί ὅτι είναι ἐξ αὐτοῦ, ὡς ὦν ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κατεστρώθησαν ἐδῶ, διὰ νά είναι δυνατόν εἰς τόν βουλόμενον νά διαγινώσκη ἀπό αὐτάς ὅτι καί τὸ Πνεῦμα λέγεται ὅτι είναι ἴδιον τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦτο, διὰ τὸ ὅτι είναι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καί ὅτι πάλιν διὰ τοῦτο λέγεται ὅτι είναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸ ὅτι αὐτό είναι ἴδιον ἀγαθόν τῆς τοιαύτης οὐσίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φανερώνει καί τήν πρὸς τόν Υἱόν ὁμοουσιότητα τοῦ Πνεύματος. Πράγματι, ἐάν τὸ Πνεῦμα ἦτο ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ κατ' ἄλλην ἔννοιαν ὁμοουσιότητος, ὁποῖα είναι ἡ λεγομένη περὶ δύο ὁμοουσιῶν, εἰς τὰ ὁποῖα δέν είναι τὸ ἕτερον διὰ τοῦ ἑτέρου, τότε θά ἦτο καί ὁ Υἱός ἴδιος τοῦ Πνεύματος καί ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος λόγῳ τῆς ἀντιστρόφου ἰσχύος τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὔτε ἐλέχθη ἀπό κάποιον ἐκ τῶν ἀγίων οὔτε θά λεχθῆ ποτε ἀπό ὁποιονδήποτε ἐκ τῶν ἀποφασισμένων νά ὀρθοδοξοῦν. Δέν είναι δέ ἡ τοιαύτη ὁμοουσιότης κυριολεκτικῶς ὁμοουσιότης, ἀλλ' είναι ἐκείνη ἡ ὁποῖα συνάπτει τὸ ἕτερον μὲ τὸ ἕτερον, ὡς ὑπάρχον δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς καί οὐσιωδῶς. Θά ἐπιβεβαιώση δέ τοῦτο ἡ ἐδῶ κατεστρωμένη μαρτυρία τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἡ ὁποῖα λέγει «νά μὴ λέγωνται τὰ ἀδελφὰ ὁμοούσια πρὸς ἀλληλα»¹⁸, προστίθενται δέ καί αἱ μαρτυρίαι αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι διὰ τοῦτο είναι ὁ Υἱός ὁμοούσιος μὲ τόν Πατέρα, διὰ τὸ ὅτι είναι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὡστε νά είναι δυνατόν εἰς τόν βουλόμενον νά διαγινώσκη ἀπό αὐτάς ὅτι καί τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο είναι ὁμοούσιον μὲ τόν Υἱόν, διὰ τὸ ὅτι είναι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

Ἀντεπιγραφὴ δεκάτη

Ἰδιον είναι ὁ Υἱός τοῦ Πατρός, ὡς γεννηθείς ἐξ αὐτοῦ, ὁμοίως καί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκπορευόμενον

ἐκπορευόμενον, καθ' ἃ καὶ ὁ μέγας Βασιλείος ἐν τοῖς Πρὸς
 Ἐὐνομιανούς φησι κεφαλαίσι, γράφων «τὴν πρὸς τὸν Πα-
 τέρα οἰκειότητα τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πα-
 τρὸς ἐκπορεύεται». Λέγεται δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα,
 5 ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς ἐν ὑγρόφω κεφαλαίῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιόν
 φησιν, «ὡς κατὰ τὴν φύσιν ὠκειωμένον αὐτῶ». Ἔστι δὲ τῶν
 ἀδυνατίων τὰ τῆ φύσει ταυτὰ μὴ καὶ ἀλλήλοις οἰκεῖα εἶναι· οὐ
 λέγεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ δόξη Πατὴρ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἅτε τοῦ Υἱοῦ Πατέρα δεκνύντις τὸν οὐ-
 10 περ ἂν λέγοιτο Υἱός. Ὁ δὲ λατινόφωνος οὐτις ἐκ τῶν ὑγιῶς
 ἐνιαυθα κατεστρωμένων ρήσεων οὐδὲν συνάγει ὑγιές. Ἐξε-
 λέγχεται μέντοι καὶ παρ' ἑαυτοῦ λέγων διὰ τὸ ἁμοούσιον ἐκ
 τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα· οὐ γὰρ ἔστι διὰ
 τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· συμβῆσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων
 15 εἶναι ταῦτα, διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπάντων τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον εἶρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ'
 ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς.

Ἐπιγραφὴ ἐνδεκάτη

Ἐπειδὴ ἀκούοντες τινες τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας
 20 τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἄλλο τὸ
 ἐκ τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν ὡς τὸ Υἱὸς ὄνο-
 μα ὑποστατικόν ἐστι καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ
 ὄλον δηλοῖ τὸν Υἱόν, οὐσίαν δηλαδὴ ἐνυπόστατον, εἰς ἔλεγχον
 τῆς ἀδικῶν ἐπινοίας συνέλεγκσαν αἱ παρούσαι γραφικαὶ χρη-
 25 σεις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν γεν-
 νᾶσθαι. Ὁμολογημένου γὰρ μίαν εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς γέν-
 νησιν τοῦ Υἱοῦ, πῶς ἔστι διαφέρειν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τὸ
 ἐκ τῆς ὑποστάσεως, εἰ μὴ τις βλασφημῶν ἐθέλει λέγειν ἄ-
 λην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, ἄλλην δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως Πατρὸς
 30 γέννησιν τοῦ Υἱοῦ; Μεθ' ἃς εἶραι χρήσεις αἱ δηλοῦσαι τε-

ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ὅπως καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει εἰς τὸ κεφάλαια Πρὸς Εὐνομιανούς γραφῶν, «ἐννοῶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα»¹⁶. Εἶναι δὲ ἀδύνατον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι ταυτὰ κατὰ τὴν φύσιν νὰ μὴ εἶναι καὶ οἰκεῖα πρὸς ἄλληλα· δὲν λέγεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ μὴ φανῆ ὅτι εἶναι Πατὴρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καθ' ὅσον ὁ υἱὸς δεικνύει ὅτι εἶναι πατὴρ ἐκεῖνος τοῦ ὁποῖου αὐτὸς θὰ ἐλέγετο υἱός. Αὐτὸς δὲ ὁ λατινόφωνος δὲν συνάγει τίποτε τὸ ὑγιές ἀπὸ τὰς ὑγιῶς κατεστρωμένας ἐδῶ ρήσεις. Ἐλέγχεται ὁμοίως καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἀναφέρων ὅτι τὸ Πνεῦμα λόγῳ τοῦ ὁμοουσίου λέγεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ· διότι δὲν θὰ εἶναι διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Θὰ συμβῆ βέβαια τότε νὰ εἶναι ταῦτα καὶ ἐξ ἀλλήλων, διότι κανεὶς ἀπὸ ὄλους δὲν εἶπε ποτέ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὅτι εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς.

Ἐπιγραφὴ ἐνδεκάτη

Ἐπειδὴ μερικοὶ, ἀκούοντες ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, λέγουν ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσουν ὅτι τὸ ὄνομα Υἱός εἶναι ὑποστατικόν καὶ ὅτι ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ δηλῶνει ὅλον τὸν Υἱόν, δηλαδὴ οὐσίαν ἐνυπόστατον, πρὸς ἔλεγχον τῆς σκέψεως αὐτῶν συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς. Ἀφοῦ πράγματι εἶναι ὡμολογημένον ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι μία, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διαφέρουν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἐκτός ἐὰν θέλη κανεὶς βλασφημῶν νὰ λέγῃ ὅτι ἄλλη μὲν εἶναι ἡ ἐκ τῆς οὐσίας ἄλλη δὲ ἡ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ; Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὰς παρατίθενται ἄλλαι μαρτυρίαι αἱ ὁποῖαι δηλώνουν ὅτι τελεία οὐσία καὶ τέ-

λείαν οὐσίαν καὶ τέλειον Θεὸν λέγεσθαι τὸν Πατέρα καὶ τε-
λείαν οὐσίαν τὸν Υἱὸν καὶ τελείαν οὐσίαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ἐντεπιγραφὴ ἐνδεκάτη

“Οἷαν τι μιᾶς οὐσίας ἢ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐκ τῆς οὐ-
5 σίας ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ὁπωσδήποτε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ
τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει καὶ ἀντιστρόφως· ὁ γὰρ
ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἢ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης
ἔσιν. “Οἷαν δὲ τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ, οὐ μιᾶς δὲ ὑποστάσεως,
ἀλλὰ πλειόνων, τὸ ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν
10 λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεῶν ἐσιν, ἀλλ’ ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν.
Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτω καὶ προσκνητῆ Τριάς ἡμῖν μία φύσις
ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐ πᾶν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑ-
πόστασιν ἔχον ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεῶν ἐσιν, ἀλλ’ ἐκ μιᾶς
τινος αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γὰρ μὴ εἶναι
15 οὐκ εἰσδέχεται. Οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἑτέρας, ἀλλ’ ἐκ μόνης,
εἴπερ ἐκ μιᾶς. Καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος
γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ἐστὶ τοῦ Ἀδάμ, οὐκέτι δὲ ἐκ
τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἀδάμ, διότι μία μὲν οὐσία τῶν ἀνθρώ-
πων νῦν, πολλαὶ δὲ ὑποστάσεις· ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μιᾶς
20 οὔσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῆς οὐ-
σίας τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὐα οὔσα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνου
ἦν. Ἀλλὰ καὶ πρὶν τὸν Κάϊν εἶναι, μιᾶς οὔσης ἀνδρικῆς οὐ-
σίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάϊν ἀν-
δρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ Ἀδάμ· οὐοῖν
25 δὲ ἀνδρῶν ἤδη καθ’ ὑπόστασιν ἰελοῦντων, ὁ τῷ Κάϊν γεννη-
θεὶς υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ’ οὐχὶ
καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ’ ἐκ μόνης τῆς τοῦ Κάϊν.

λειος Θεός λέγεται ὁ Πατήρ καὶ τελεία οὐσία ὁ Υἱός καὶ τελεία οὐσία τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Ἀντεπιγραφὴ ἐνδεκάτη

Ὅταν κάτι εἶναι μιᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἔχον ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης φυσικῶς ὅπωςδήποτε τὴν ὑπαρξιν ἔχει ταύτην καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης καὶ ἀντιστρόφως· καθ' ὅσον ὁ,τι εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐπίσης εἶναι καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης. Ὅταν δὲ κάτι εἶναι μὲν μιᾶς οὐσίας, ὄχι δὲ μιᾶς ὑποστάσεως, ἀλλὰ περισσοτέρων, τὸ ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας προερχόμενον δὲν εἶναι ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ μιᾶς ἐξ αὐτῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ὑψίστη καὶ προσκυνητὴ ἀπὸ ἡμᾶς Τριάς εἶναι μία φύσις εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, πᾶν τὸ ἔχον ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν δὲν εἶναι ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ἐκ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς· διότι δὲν ὑπάρχει περὶπτωσις νὰ μὴ εἶναι ἀπὸ αὐτῆν. Ἐπομένως δὲν εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλην, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτῆν μόνην, ἐὰν εἶναι βέβαια ἀπὸ μίαν. Καὶ τοῦτο εἶναι φανερόν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Πράγματι, ἕκαστος ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι μὲν ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ Ἀδάμ, ὄχι δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἀδάμ, διότι τῶρα μία μὲν εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀνθρώπων, πολλαὶ δὲ ὑποστάσεις· ἀφοῦ δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν μία ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη οὐσία καὶ ὑπόστασις, ἡ τοῦ Ἀδάμ, ἡ Εὐα, οὔσα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, ἦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνου. Ἀλλὰ ἐπίσης πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κάιν, ὅταν ἦτο μία ἀνδρική οὐσία καὶ ὑπόστασις, ὁ Κάιν προῆλθεν ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνδρικήν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, τοῦ Ἀδάμ. Ὅταν δὲ ἤδη ὑπῆρχον δύο ἄνδρες καθ' ὑπόστασιν, ὁ ὑπὸ τοῦ Κάιν γεννηθεὶς Υἱός, ἦτο μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τῆς τῆς Κάιν. Ὁ δὲ

Ὁ δὲ λατινόφωνος οὐσίος διατεινόμενος ἐνταῦθα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἶπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν δείκνυσι φρονῶν ὡσπερ οὐσίαν οὔτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα τελέως ἀθε-
 5 τῶν ὁ ἰάλας, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρ-
 ξιν εἶναι τοῦ θείου Πνεύματος δεικνύς. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ρητῶν, ἃ θεολογοῦσι τελείαν οὐσίαν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τελείαν οὐσίαν τὸν Υἱόν, ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπιγινώσκει τῶν
 10 τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν πειρᾶται πληθυνσμένον ἵνα καὶ διαφορὰν ἐντεῦθεν καὶ αὐτὴν ἀφρόνως.

Ἐπιγραφή δωδεκάτη

Ἐπειδὴ εἰσὶν ἱνες ἀποιολυμῶντες καὶ λέγοντες τὸ ἀνα-
 βλύζειν καὶ προϊέναι καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηγῆναι ἐκ τοῦ
 15 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μὴ δηλοῦν τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποσιάτως ὑπάρχειν αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν πνευματι-
 κῶν χαρισμάτων διανομήν, εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀνοίας ἐξελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἀνα-
 βλύζειν καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηγῆναι τὸν Υἱὸν ἐκ Πατρός·
 20 οὐ γὰρ δὴ τις ἐρεῖ ὡς οὐχ ὁ Υἱὸς εἶσιν ὁ ἀναβλύζων καὶ ἐκλάμπων καὶ πεφηγῶς ἐκ Πατρός οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποσιά-
 τως, ἀλλὰ τὰ χαρίσματα τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφή δωδεκάτη

Τὸ γεννητῶς ἐκ τίνος ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξιν ἔχον ἐξ
 25 αὐτοῦ καὶ προϊέναι λέγεται καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ ἐκλάμπειν,

λατινόφρων οὔτος διατεινόμενος ἐδῶ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ὅσον θεολογεῖται ὅτι εἶναι ἐκ τῆς φύσεως, δεικνύει ὅτι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φρονεῖ μίαν ὑπόστασιν ὅπως καὶ οὐσίαν, ἀθετῶν τελείως ὁ ταλαιπωρος τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα, πέραν τούτου δὲ δεικνύων ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι καὶ ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ρητά, τὰ ὅποια θεολογοῦν ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι τελεία οὐσία καὶ ὁ Υἱὸς τελεία οὐσία, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, δὲν ἀναγνωρίζει τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας τῶν τριῶν, ἀλλὰ ἀποπειρᾶται ἀφρόνως νὰ παρατηρήσῃ εἰς αὐτὴν πολλαπλότητα καὶ ἐκ τούτου διαφορὰν.

Ἐπιγραφὴ δωδεκάτη

Ἐπειδὴ ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὅποιοι τολμοῦν καὶ λέγουν ὅτι τὸ νὰ ἀναβλύζῃ καὶ νὰ προέρχεται καὶ νὰ ἐκλάμπῃ καὶ φανερῶνεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δὲν δηλώνει ὅτι τοῦτο ὑπάρχει οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ διανομὴν τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, πρὸς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀνοησίας ἐξελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι, αἱ ὅποια δηλώνουν ὅτι ὁ Υἱὸς ἀναβλύζει καὶ ἐκλάμπει καὶ φανερῶνεται ἐκ τοῦ Πατρὸς· διότι κανεὶς βεβαίως δὲν θὰ εἶπῃ ὅτι δὲν εἶναι ὁ Υἱὸς ἐκεῖνος ὁ ὅποιος ἀναβλύζει καὶ ἐκλάμπει καὶ φανερῶνεται ἐκ Πατρὸς οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως, ἀλλὰ τὰ χαρίσματα τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφὴ δωδεκάτη

Τὸ ἔχον τὴν ὑπαρξίν γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς ἀπὸ κάποιον λέγεται ἐπίσης ὅτι προέρχεται καὶ ἐκπέμπεται

εἴπερ φῶς ἐστὶ, καὶ ὄσα παραλήσια ἰούτοις. Οὐ μὴ πᾶν τὸ
προῖον ἢ ἐκπεμπόμενον ἢ ἐκλάμπον ἐκ τινος καὶ ἐξ ἐκείνου
γεννητῶς ἢ ἐκπορευτιῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχει καὶ ἐν ἰδίᾳ ὑπο-
σιάσει εἶναι. Οὗτος δέ, ὁ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας συγγραφή-
5 μενος, τόλμαν ἐγκαλεῖ τοῖς εὐσεβῶς καὶ πουνεχῶς φρονούσι,
τολμητίας ὧν αὐτὸς περὶ τὸ δυσσεβεῖν.

καὶ ἐκλάμπει ἐξ αὐτοῦ, ἐὰν εἶναι φῶς, καὶ ὅσα εἶναι πα-
ραπλήσια μὲ αὐτά. Ὅμως δὲν συμβαίνει ὥστε πᾶν τὸ
προερχόμενον ἢ ἐκπεμπόμενον ἢ ἐκλάμπον ἀπὸ κάποιον
νὰ ἔχη τὴν ὑπαρξιν ἐξ ἐκείνου γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς
καὶ νὰ εἶναι εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν. Οὗτος δέ, ὁ συγ-
γράφας τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, κατηγορεῖ διὰ τόλμην
τοὺς εὐσεβῶς καὶ συνετῶς φρονοῦντας, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι
τολμητίας περὶ τὴν δυσσέθειαν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Περιστατικά συγγραφής

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη συνδέεται στενῶς μὲ τοὺς Ἀποδεικτικοὺς Λόγους τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ἐκ Πριλάπου θεολόγος Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, μαθητὴς τοῦ Παλαμᾶ, κοινὸς δὲ φίλος αὐτοῦ καὶ τοῦ Βαρλαάμ, ἦτο ἐκ τῶν παραληπτῶν τῶν ὡς ἄνω πραγματειῶν τοῦ πρώτου, τῆς ὁποίας καὶ ἀνέγνωσεν ἐπιμελῶς. Τὰς ἐκ τῆς μελέτης ἐντυπώσεις του ἐξέθεσεν εἰς ἐπιστολὴν πρὸς αὐτόν, ἐπαινοῦσαν μὲν τὰς πραγματείας, ἐκφράζουσαν δὲ συγκρόνως μὲ λεπτότητα κάποιαν ἐπιφύλαξιν ὡς πρὸς τὴν εἰς τὴν θεολογίαν κρῆσιν τοῦ ὄρου ἄποδεικτικός¹

Ὁ Παλαμᾶς ἄλλοτε ἠμέλει τὴν πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἀλληλογραφίαν του, ἀλλὰ βεβαίως θ' ἀπήντα εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἡ δὲ ἀπάντησις ὑπῆρξε τόσον ἐκτενῆς, ὥστε ἀντὶ ν' ἀπολογηθῆ διὰ τὴν ἀμέλειαν, ἀπολογεῖται τώρα διὰ τὴν μακρηγορίαν. Ὡς αἰτίαν τῆς μακρηγορίας προβάλλει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνεύρεσιν καὶ μελέτην τοῦ Κατὰ Λατίνων βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖον ἀνεζήτη μὲν ἀπὸ μακροῦ, ἀλλὰ τοῦ ἔφερε γνώριμός του μόλις προσφάτως, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ ἀγιορείτης θεολόγος συνεταράχθη καὶ ἀπὸ τὴν μέθοδον καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἤθελε δὲ νὰ συναντήσῃ τὸν Καλαβρὸν διὰ νὰ συζητήσῃ περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' εὕρισκόμενος εἰς τὸ Ὅρος δὲν ἠδύνατο. Διὰ τοῦτο γράφει σχετικῶς πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον, ὁ ὁποῖος, καθὼς ἐγνώριζε, συνανεστρέφετο ἀπὸ ἐτῶν μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ διέμενε πλησίον του². Οὕτω ὁ Ἀκίνδυνος ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ὡς μεσάζων μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων θεολόγων, οὐκὶ μόνον φέρων τούτους εἰς ἐπικοινωνίαν, ἀλλὰ

1. Α' Πρὸς Ἀκίνδυνον 13.

2. Αὐτόθι. 1.

καὶ προσπαθῶν νὰ ἄρῃ τὰς μεταξὺ των θεολογικὰς ἀντιγνωμίας. Τὴν θέσιν ταύτην ἐτήρησε ἐπὶ πολὺν χρόνον, διὸ καὶ δὲν ἦτο ἔκτοτε ἀγαπητὸς εἰς καμμίαν μερίδα. Ἡ μεταγενεστέρα δυσάρεστος ἐξέλιξίς τῶν πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεών του ἀπεικονίζεται εἰς προσθήκην ἀντιγραφέως — ἢ αὐτοῦ τοῦ Παλαμᾶ — εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς παρούσης ἐπιστολῆς: «ἐγράφη δὲ πρὸς Ἀκίνδυνον ἔτι τοῖς εὐσεβέσι καὶ φίλοις ἐναριθμούμενον».

Ἐναντι τοῦ Βαρλαάμ ὁ Παλαμᾶς παρουσιάζεται ἀκόμη ἡπιοσ: «τὸν μὲν οὖν εἰσόμεθα καὶ μεθ' ἡδονῆς δήπου· τί γάρ ποτ' ἂν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν εἶη παρ' ἀνδρὸς ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος;»³. Ἡ ἀντίθεσις των δὲν εἶχεν ἀκόμη λάβει συγκεκριμένην καὶ ὀριστικὴν μορφήν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ἄλλοι φίλοι του ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην τοῦ εἶχον γράψει περὶ τοῦ θέματος τῆς διαφωνίας του περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Βαρλαάμ, αὐτὸς δὲ ἀπήντησεν ὅτι καὶ αἱ ἰδικαὶ του καὶ τοῦ Καλαβροῦ αἱ ἀπόψεις εἶναι «εὐσεβεῖς», δηλαδὴ ὀρθόδοξοι⁴.

Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ τὸ ἐρημητήριον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὴν μονὴν τῆς Λαύρας ὀλίγον μετὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλὰ τὸ ἔτος συντάξεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ μετ' ἀσφαλείας. Ὁ G. Schiro ἔτιποθέτησεν αὐτὴν εἰς τὸ ἔτος 1335⁵, τὴν χρονολογίαν δὲ ταύτην ἐδέχθη κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιστολῆς J. Meyendorff⁶, ὁ ὁποῖος ὁμῶς ἤδη ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ ἔτους 1337⁷. Ἄν οἱ Ἀποδεικτικοὶ Λόγοι ἐγρά-

3. Αὐτόθι 4.

4. Α' πρὸς Βαρλαάμ 24, ὅθεν προέρχεται καὶ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἀπολοσεύσεως ταύτης ἐπιστολῆς.

5. Barlaam Calabro epistole greche, Palermo 1954, σ. 36 ἔξ. Βλ. καὶ R.-J. Loenertz, «Dix-huit lettres de Grégoire Acindyne», *Orientalia Christiana Periodica*, 1957, σ. 119 ἔξ.

6. Εἰσαγωγή εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν, «La première lettre de Palamas à Acindynos», *Θεολογία* 1954, σ. 603.

7. Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959, σ. 68. 344.

φησαν, ὡς ἰσχυρίσθημεν, ἐν ἔτος μετὰ τὰς συζητήσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὸ 1335, ἴσως ἢ ἐπιστολὴ ἐγράφη τὸ θέρος ἢ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1336, καὶ τοῦτο διότι ἢ διὰ τῶν πραγματειῶν ἐκείνων προκληθεῖσα κίνησις καὶ ἀλληλογραφία ὑπῆρξεν ἄμεσος⁸. Ὁ παραλήπτης εὐρίσκετο τότε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς καὶ ὁ Βαρλαάμ.

Περιεχόμενον

Ἐνῷ κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν περὶ ἐκπορεύσεως πραγματειῶν ὁ Παλαμᾶς ἐγνώριζε τὰς ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ μόνον δι' ἐκθέσεως παρὰ τρίτων, ἤδη εἶχεν ἀναγνώσει τὸ Κατὰ Λατίνων βιβλίον τούτου. Πρόκειται περὶ τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ὑπ' αὐτοῦ μὲν τοῦ Βαρλαάμ ἀναφέρεται ὡς 'πραγματεία'⁹ καὶ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν κατὰ τὸ πλεῖστον διατηρεῖται ἐνιαῖον, εἰς δὲ τὴν ἀπαρίθμησιν παρὰ Fabricius - Harles παρουσιάζεται κατατετημημένον εἰς ἕξ αὐτοτελεῖς συγγραφὰς μεταξὺ 23 ἐν συνόλῳ ἀντιλατινικῶν συγγραμμάτων¹⁰.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, ὑποδηλούμενον καὶ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς, ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὰς θέσεις τοῦ Βαρλαάμ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος (2-7) καὶ περὶ θεολογικῶν συλλογισμῶν (8-13), ἐνῷ εἰς τὸν πρόλογον (1) ἐκτίθενται τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὸν ἐπίλογον (14) τὰ περιστατικὰ συγγραφῆς τῶν περὶ ἐκπορεύσεως πραγματειῶν¹¹.

8. Τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Παλαμᾶ μέχρι τοῦ 1341 ἐκτίθενται ἐκτενέστερον ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὰ ἔργα Ἑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχασάντων.

9. Κωδ. Paris. gr. 1278 φ. 89β.

10. Fabricius - Harles XI σ. 462. PG 151, 1250-1252. Εἶναι τὰ φέροντα ἐντοῦθα ἀριθμὸν II, III, IV, V, XVII, XVIII. Ταῦτα παραμένουν ἀνέκδοτα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πλὴν ἐνὸς ἀντιλατινικὰ ἔργα τοῦ Βαρλαάμ.

11. Ἀνάλογον αὐτῆς βλ. ἐν J. Meyendorff, «L'origine de la controverse palamite: La première lettre de Palamas à Akindynos», Θεολογία 1954, σ. 603-613, καὶ «Les débuts de la controverse hésychaste», Byzantion 23 (1953), σ. 107-109. Ἐντοῦθα ἀναλύονται καὶ αἱ ἐπόμεναι 4 ἐπιστολαὶ τοῦ Παλαμᾶ, ὡς καὶ αἱ δύο τοῦ Βαρλαάμ πρὸς αὐτόν (σ. 109-120).

Εἰς τὰς περὶ τοῦ Πνεύματος συζητήσεις ὁ Βαρλαάμ ἠκολούθησε τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ Φωτίου, τὸν ὁποῖον λόγῳ τῆς ἐναντίον του ἀντιδράσεως τῶν μοναχικῶν κύκλων εἶχον παρημελημένον οἱ ἄλλοι θεολόγοι. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔδειξε τὴν προτιμῆσίν του πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν παράταξιν.

Καθορίζει μὲ ἐξαιρετον σαφήνειαν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν· εἶμαι πάντας ἂν ὁμολογήσαι τρία εἶναι, πρὸς δὲ δεῖ σκοπεῖν τὴν τῆς ἐπικειμένης ὑποθέσεως ὁμολογίαν ἢ διαφωνίαν· Ἐν μὲν τὴν τῶν τριῶν προσώπων κατ' οὐσίαν ταυτότητα, δεύτερον δὲ τὴν προσωπικὴν αὐτῶν διαφορὰν καὶ τρίτον τὰ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ περὶ θεολογίας ρητά¹². Μετὰ δὲ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ταυτότητος οὐσίας τῶν τριαδικῶν προσώπων, ὡς πρὸς τὴν ὁποῖαν δὲν διεφώνουν βεβαίως οἱ Λατῖνοι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν, τὴν ὁποῖαν ἠρνοῦντο ἐκεῖνοι, περιορίζοντες ταύτην μόνον εἰς τὴν πρὸς ἀλληλα σχέσιν καὶ μὴ ἐπεκτείνοντες εἰς τὰς ὑποστάσεις¹³. Εἰς τὰς διακρίσεις συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ὑπαρκτικῶς μὲν ὡς ἐκπόρευσις ἀνήκει εἰς τὸν Πατέρα, μεταδοτικῶς δὲ ὡς ἐπιφοίτησις ἢ ἀποστολὴ ἀνήκει συγχρόνως καὶ εἰς τὸν Υἱόν. «Ἡμεῖς τὴν μὲν μεταδοτικὴν πρόδοον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν πρὸς ἡμᾶς, εἴτε ἐπιφοίτησιν εἴτε διανομὴν εἴτε χύσιν εἴτ' ἀποστολὴν εἴτ' ἄλλ' ὅτιοῦν τούτων οἰκειότερον καίροι τις αὐτὴν ὀνομάζων, παρά τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὑπάρχειν ὁμολογοῦμεν· τὴν δὲ ὑπαρκτικὴν πρόδοον, ἢ οὐκ ἔστι πρὸς ἡμᾶς ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς πιστεύομεν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»¹⁴.

Εἰς ταῦτα δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ διαφωνήσῃ οἰσοδῆποτε ὀρθόδοξος θεολόγος, πράγματι δὲ ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Καλαβροῦ ἐπεκυρώθη ὑπὸ συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων αὐτοῦ. Ὁ Νεῖλος Καβάσιλας ἠκολούθησε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του, ὁ δὲ Μάρκος Εὐγενικός ἐπωφελήθη ἀμφο-

12. Κωδ. Paris. gr. 1278 φ. 34.

13. Αὐτόθι φ. 96.

14. Αὐτόθι φ. 83β.

τέρων, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Βησσαρίων· κατὰ τοῦ περὶ διακρίσεως τῶν ὄντων κατὰ Θωμᾶν καὶ τινας τοῦτο μὲν Λατίνων τοῦτο δὲ καὶ Ἑλλήνων ἔστιν ὦν λόγου, πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι πρὸ σοῦ (τοῦ Εὐγενικοῦ) πόλεμον ἤρξαντο, καὶ μάλιστα Βαρλαάμ ὁ Καλαβρὸς καὶ Νεῖλος ὁ Καβάσιλας, ἀφ' ὧν καὶ αὐτὸς εἰληφῶς γράφεις ἃ γράφεις»¹⁵.

Πρέπει λοιπὸν ν' ἀναζητηθῆ τὸ ἐλατήριον, τὸ ὁποῖον ὤθησε τὸν Παλαμᾶν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Καλαβροῦ ἀντίθεσιν, παρ' ὅλον ὅτι οὗτος ὑπεστήριξε τὰς ὀρθοδόξους θέσεις. Τοῦτο δύναται νὰ εὑρεθῆ εἰς τὴν διαφορὰν ἀφειτηρίας. Ὡς θὰ σημειωθῆ κατωτέρω, ὁ Βαρλαάμ ἠρνεῖτο τὴν δυνατότητα ἐκφορᾶς ἀποδεικτικῶν κρίσεων περὶ τῶν θεολογικῶν προβλημάτων, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν ἐναπέθετε μόνον εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς ἀποκαλύψεως. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀφειτηρίας ταύτης δὲν εὑρίσκει τίποτε σταθερὸν εἰς τὰς θεολογικὰς γνώμας, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ὡς ἐκούσας σχετικὸν μόνον κῦρος, καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἔπρεπε καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξεύρη διαλεκτικὸν τρόπον διαλύσεως τῶν ἀντιφάσεων. Οὕτω, ἐπὶ τοῦ παρόντος προβλήματος ἐπικαλούμενος τὸ χωρίον Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»¹⁶, προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ τὰ δύο δόγματα πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν ἔνωσιν Ἐὰν αἱ δύο ἀρχαί, Πατὴρ καὶ Υἱός, δὲν θεωρηθοῦν αὐτοτελεῖς, ἀλλ' ἡ μία ὑπὸ τὴν ἄλλην ἢ ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀποφεύγεται ἡ δυαρχία εἰς τὴν ἐκπόρευσιν»¹⁷. Τὸ χωρίον τοῦτο ἠναγκάσθη ἐκ τῆς προκληθείσης ἀντιδράσεως ν' ἀπορρίψῃ βραδύτερον, συμφώνως πρὸς τὴν τακτικὴν προσαρμογῆς τῶν ἐπιχειρημάτων του κατὰ τὰς ἀνάγκας, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ· «οἱ λόγοι ἀπαξ καὶ δις ὑστερον μεταβέβληνται»¹⁸. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ἀβιγνον διὰ νέας διαπραγματεύσεις τὸ

15. Βησσαρίωνος, Ἀποκρίσεις πρὸς τὰ τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια, PG 161, 193 εἰ.

16. Λόγος 45, 9, PG 36, 633 C.

17. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 2.

18. Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schiro, Barlaam Calabro epistole greche, σ. 266 (ἐπιστ. I, 956), 6Α. καὶ σ. 282 (ἐπιστ. III, 82).

ἀνέλαβεν ἐκ νέου καὶ τὸ ἐκρησιμοποίησεν ὡς σχέδιον ὑποβληθὲν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁹.

Ἀκριβῶς τὴν τάσιν αὐτὴν προτίθεται νὰ καταπολεμήσῃ ὁ Παλαμᾶς γράφων πρὸς Ἀκίνδυνον, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη προσωπικῶς τὸν Βαρλαάμ. Καθ' ὅσον τὸ θέμα συμπίπτει πρὸς τὸ τῶν πραγματειῶν περὶ ἐκπορεύσεως, χρησιμοποιοεῖ ἀπὸ ἐκείνας ὀλόκληρα τεμάχια. Καταφεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσικῶν καὶ ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων. Μία δημιουργικὴ ἀρχὴ ὑπάρχει, ἡ Τριάς ὡς σύνολον· ἐπὶ πλέον ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς θεότητος, «θεογόνος ὢν μονώτατος» κατ' ἐκφρασιν τοῦ Διονυσίου²⁰. Ἄν ἀνακηρύξωμεν καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τῆς θεότητος, οὗτος θ' ἀποτελεῖ ἄλλην ἀρχὴν· καὶ ἐξ ἄλλου διατί νὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν τὸ θεογόνον καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, ὁπότε θὰ ἔχωμεν τρεῖς ἀρχάς²¹; Ο ἰσχυρισμὸς τῶν Λατίνων, ὅτι αἱ δύο ἀρχαὶ συνέρχονται εἰς μίαν, διότι ἡ μία προέρχεται ἐκ τῆς ἄλλης, εἶναι ἀδιανόητος²². Ἡ ἐκπόρευσις ἀπομένει ὡς ἀποκλειστικὴ ἐνέργεια τοῦ Πατρός.

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Παλαμᾶς ἀσχολεῖται μὲ τὰς θεολογικὰς προϋποθέσεις τοῦ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος ἐπρέσβευεν ὅτι μόναι ἔγκυροι εἰς τὴν θεολογίαν ἀρχαὶ εἶναι αἱ ἐνιολαὶ τοῦ Θεοῦ, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τὰς ἠποφάνσεις τῶν Πατέρων· «ἐκάστη τῶν ἀποφάνσεων, ὅσαι ἡμῖν περὶ τῶν θείων ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀπεφάνθησαν, ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα»²³. Πέραν αὐτῶν δὲν ἀνεγνώριζεν ἄλλην ἀρχὴν καὶ ἠρνεῖτο εἰς τὴν λογικὴν λειτουργίαν πᾶσαν ἰκανότητα πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ ἐνέπαιζε τὴν μέθοδον τῶν Σχολαστικῶν, οἱ ὁποῖοι διετύπωνον τὰς θεολογικὰς ἀληθείας, ὡς ἐὰν ἦσαν καταληπταὶ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ βρέφη²⁴. Ἰδιαιτέρως καὶ ἐπιμόνως κατε-

19. Ἐκδοσις ὑπὸ C. Giannelli, «Un progetto di Barlaam Calabro per l'Unione delle Chiese», *Miscellanea G. Mercati* III, Studi e Testi 123, Città del Vaticano, 1946 σ. 193.

20. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 7. PG 3, 645 B.

21. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 3. 5.

22. Αὐτόθι B.

23. Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, *Barlaam Calabro e pistole greche*, σ. 243 (ἐπιστ. I, 355 ἐξ.).

24. Κώδ. Paris. σ. 1278 σ. 848.

φέρετο ἐναντίον τῆς θεολογίας τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐκρησιμοποίησε καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν μιᾶς πραγματείας του, Κατὰ Θωμᾶ²⁵.

Ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας τοῦ Διονυσίου διαμορφωθείσα πεποίθησις τοῦ Βαρλαάμ, περὶ τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς γνώσεως τοῦ Θεοῦ πλὴν τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἄνδρας, ὀδηγεῖ εἰς ἓνα μετριοπαθῆ ἀγνωστικισμόν καὶ ἀναστέλλει πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς περαιτέρω ἀναδίπλωσιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως. Αἱ θεολογικαὶ ἀναζητήσεις κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον δὲν ἐδράζωνται εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας, χωρίζουν τὰς ἐκκλησίας· εἶναι δὲ τῆς διαλεκτικῆς ἔργον ἡ ἐξεύρεσις μέσων πρὸς διάλυσιν τῶν ἀντιθέσεων.

Ὁ Παλαμᾶς κατελήφθη ὑπὸ δέους ἐνώπιον τοῦ ἀγνωστικισμοῦ αὐτοῦ καὶ ἠθέλησεν ἐναντι τῆς ἀρνητικῶν ἔργον ἐπιτελοῦσης διαλεκτικῆς τοῦ Βαρλαάμ νὰ ὑψώσῃ τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον. Ὁ Ἀκίνδυνος, ἐκφράζων ἀντιρρήσεις εἰς τοῦτο, ἠρώτησε τὸν Παλαμᾶν, διατί ἐπέγραψε τὰς ἀντιλατινικὰς πραγματείας του ἄποδεικτικούς λόγους²⁶. Ὁλόκληρον τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, συνοψιζομένην ὡς κάτωθι. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν θεολογίαν τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμόν, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται «περὶ τὸ ἐνδοξον καὶ πιθανὸν καὶ πεφυκὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν, καὶ νῦν μὲν ὄν νῦν δ' οὐκ ὄν, καὶ ποτὲ μὲ ἀληθὲς ποτὲ δὲ μὴ»²⁷. Οὕτω ἔπραττον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ θεολογία κατήντησε πιθανολογία²⁸. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται «περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀεὶ ὄν καὶ ἀεὶ ἀληθὲς ὄν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον»²⁹, εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικὸς, διότι ὑπάρχουν πλευραὶ τοῦ θεολογικοῦ

25. Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 7 κατὰ τὴν ταξινόμησιν Fabricius - Harles.

26. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 13.

27. Ἐνθ' ἀνωτ.

28. Αὐτόθι 9.

29. Αὐτόθι 13.

προβλήματος, αἱ ὁποῖαι ἐπιδέχονται ἀπόδειξιν· «τὰ μὲν ἄρα τοῦ Θεοῦ γινώσκεται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ εἰσὶν ἀπερινόητα πάντα καὶ ἀνεξερευνήτα»³⁰. Ἡ ἀπόδειξις στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰς ἀποκαλυφθείσας 'αὐτοπίστους ἀρχάς', ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς 'κοινὰς ἐννοίας' καὶ τὰ 'ἀξιώματα'³¹. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἦτο σύμφωνος καὶ ὁ Βαρλαάμ, ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ὁμοῦς οὗτος διεφώνει, διότι δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ προχωρήσῃ πέρα τῆς πίστεως.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ ἀπήντησαν μετ' ὀλίγον' καὶ ὁ παραλήπτης καὶ ὁ Βαρλαάμ, τοῦ δὲ πρώτου ἡ ἀπάντησις συνίστατο εἰς ἀπλοῦν γράμμα, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐπεκαλεῖτο τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ φιλίαν τοῦ ἀποστολέως².

Καὶ τοῦ Παλαμᾶ ἡ ἀπάντησις ἐδόθη εἰς ἀπλοῦν γράμμα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν στάσιν τοῦ ἔναντι τοῦ Καλαβροῦ καὶ ἐπιγραφόμενον διὰ τοῦτο «περὶ τῆς τοῦ Βαρλαάμ ἐν τοῖς δόγμασι διαφορᾶς». Ὁ συγγραφεὺς ἀναγγέλλει ὅτι μετὰ τοῦ γράμματος τοῦ ἀποστέλλει τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐπιστολὴν του, τὴν ὁποῖαν καλεῖ 'ἀπολογητικὸν λόγον'³. Πιθανῶς ὑπωπτεῦετο ἤδη ὅτι ὁ κοινὸς φίλος Ἀκινδυνος ἤρχισε νὰ ἐκτιμᾷ μᾶλλον τὰς γνώμας τοῦ Βαρλαάμ, δηλώνει δὲ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην φιλίαν τοποθετεῖ τὴν θείαν⁴. Ἐν συνεχείᾳ συνοψίζει ὅσα γράφει εἰς τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολὴν.

30. Αὐτόθι 8.

31. Αὐτόθι 10.

1. «Εὐθύς», Βαρλαάμ Πρὸς Νεῖλον Τρικλίνιον, Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 269 (ἐπιστ. II, 45).

2. Ἀνέκδοτον, Κωδ. Ambros. gr. 29, φφ. 75β-76β. Ἀνάλυσον βλ. ἐν R. - S. Loenertz, *Orientalia Christiana Periodica* 1957, σ. 119 ἐξ.

3. Β' πρὸς Ἀκινδυνον 1.

4. Αὐτόθι 2.

ἀποτελοῦντα ἀναίρεσιν τῶν ἑλληνικῶν καὶ σατανικῶν ὄγκων⁵. Ἀντιλαμβανόμενος τὴν σκληρότητα τῶν λόγων του δηλώνει ὅτι δὲν θὰ ἀπῆντα οὕτω πρὸς τὸ Βαρλαάμ, ἐὰν ἐκεῖνος περιορίζετο εἰς τὸ νὰ τονίζῃ ὅτι θεωρεῖ ἰσχυρὸν ἐπὶ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ Θεοῦ⁶. ἀλλὰ δυστυχῶς ἐκεῖνος προχωρεῖ εἰς μείωσιν τῆς ἀξίας τῶν Πατέρων καὶ εἰς ἀνάδειξιν τῶν κατὰ Σωκράτην καὶ Πλάτωνα σοφῶν ὡς θεοπτῶν. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνον νὰ παιδεύσῃ τὸν φιλόσοφον, ὥστε νὰ μὴ μεταβάλλεται εἰς ὑπερζηλωτὴν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν καὶ σοφιστῶν⁷.

Καὶ πάλιν, ἐνώπιον τοῦ ὄγκου τῆς σοφίας τοῦ Καλαβροῦ, ἐμφανίζει κάποιαν δειλίαν ὁ Παλαμᾶς, «ὃ μηδὲν εἰδὼς πρὸς τόν... λέγειν ἄκρως εἰδότα». Ἀναγνωρίζει ὅτι τοῦ ἐχρειάζετο περισσότερος χρόνος διὰ νὰ καταβάλλῃ ἐντονωτέραν σκέψιν εἰς τὰ γραφόμενα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀπέμενε εἰς τὴν διάθεσιν του χρόνος ἰκανός, ἀφ' οἷου ἦλθεν εἰς τὸ Ὅρος ὁ κομιστὴς τῶν ἐπιστολῶν θεσσαλὸς Νεῖλος, προφανῶς ὁ Τρικλίνιος, μέχρις οἷου θ' ἀνεχώρει εἰς Θεσσαλονίκην ὁ ἀντικαταστάτης τούτου. Ἐσχεδίασε λοιπὸν ἐκ τῶν ἐχόντων τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐπιστολὴν ἑκάστην ἑλληνικῆς ἐποψίας⁸, ἀλλ' ἴσως ἠδύνατο βραδύτερον νὰ συντάξῃ καὶ ἄλλην πραγματείαν, ἐννοῶν προφανῶς τὴν ἀκολουθήσασαν δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς Βαρλαάμ⁹.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα φανερώνουν ὅτι ἡ Β' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴ ἐγράφη μερικὸς μῆνας μετὰ τὴν πρώτην, ἐνισχυόμενα δὲ ἀπὸ τὴν εἰδησιν ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα ἐκεῖνη ἀπάντησις πρὸς Θεσσαλονικεῖς εἶχε γραφῆ ἐπέρυσι¹⁰, περίπου συγχρόνως μὲ τὴν πρώτην, ἤτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1336, ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησιν ταύτης εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337.

5. Αὐτόθι 7.

6. Αὐτόθι 4. 5.

7. Αὐτόθι 3.

8. Α' πρὸς Βαρλαάμ 24.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

Περιστατικά συγγραφῆς

Ὁ Βαρλαάμ εἰς ἀπάντησιν τῆς πρώτης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον καὶ τῶν ἀντιλατινικῶν πραγματειῶν τοῦ Παλαμᾶ ἔστειλε πρὸς αὐτὸν ἓνα ἐπιστολιμαῖον λόγον καὶ ἓν ἑπιγράμμιον¹, ζητῶν ἀπὸ τὸν Ἀγιορείτην ν' ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον πλέον καὶ οὐκὶ πρὸς τρίτα πρόσωπα οιαδήποτε ἀπάντησις. Ὁ Παλαμᾶς, προτιθέμενος ὁπωσδήποτε ν' ἀπαντήσῃ, εὐρέθη πρὸ διλήμματος, διότι εἰς μὲν τὴν μίαν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὁ ἀποστολεὺς ἀνεγνώριζεν ὅτι ὁ Ἀγιορείτης καλῶς ἀντετάχθη ἑτοῖς μὴ καλῶς δόξασιν², εἰς δὲ τὴν ἄλλην ἔλεγε, ἑκατόστα³. Καὶ δὲν ἐγνώριζε μὲν ποία ἐκ τῶν δύο ἀντεπροσώπευε τὴν γνησίαν γνώμην τούτου, ἀλλ' ὑπέθεσεν ὅτι αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐκτενεστέρα, διὸ καὶ εἰς αὐτὴν ἀπήντησεν⁴.

Δὲν ἐκδηλώνει διάθεσιν πρὸς ρήξιν μὲ τὸν Καλαβρόν, τοῦ ὁποῦ ἀναγνωρίζει τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν πλουσίαν μόρφωσιν. «Ὡ θρέμμα θυμῆρες τῆς ἀνωτάτω περὶ λόγους παιδείας καὶ τῆς φύσει σοφίας δῶρον παρὰ Θεοῦ, δι' αὐτῆς κεχαρισμένον ἡμῖν, ἐπίχαρι καὶ θυμῆρες κρᾶμα ἐπιστήμης καὶ νοῦ, διδακτοῦ καὶ ἀδιδάκτου φωτός⁵». Ἐκφράζει δὲ διακαῆ πόθον νὰ συναντήσῃ καὶ περιπτυχθῆ αὐτόν. «Εἶη, σοφώτατε ἀνδρῶν, οὐκ ὀκνήμασι δ' ἂν εἰπεῖν καὶ φιλοῦντων τε καὶ φιλουμένων ἄριστοι, καὶ ἰδεῖν ἡμᾶς ἀλλήλους καὶ περιχυθῆναι ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων ἀσπασμόν ἡμῖν γενέσθαι τὸν αὐτὸν ἐν ἀγίῳ φιλήματι⁶». Διασκεδάζει ἐπίσης τὴν ἐντύπωσιν τούτου ὅτι τὸν προσέβαλε διὰ τῆς

1. Ἡ ἐκτενής ἐπιστολή ἐξεδόθη ὑπὸ G. Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 229-266 (ἐπιστ. 1).

2. Α' πρὸς Βαρλαάμ 4 ἐξ. Ὁ Βαρλαάμ δικαιολογεῖται ὡς πρὸς τὴν ἀντίφασιν λέγων ὅτι ὡς ἀντικειμενικὸς κριτὴς κατ' ἄλλα ἐπαινεῖ καὶ κατ' ἄλλα ψέγει. G. Schirò, *ἔργ. μν.* σ. 280 (ἐπιστ. III, 34 ἐξ.).

3. Α' πρὸς Βαρλαάμ 1.

4. Αὐτόθι 59.

πρώτης εκείνης πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς, λέγων ὅτι δὲν τὸν ὠνόμασεν ἑτερόδοξον, ἀλλ' ἀπλῶς, ἐνῶ ἐπήνεσε τὰς ἄλλας γνώμας του, κατέκρινε μίαν καὶ μόνην, κακῶς δὲ ἐνόμισεν οὗτος ὅτι ἀπεκάλεσε λῆρον ὀλόκληρον τὴν ἐπιστολὴν του⁵.

Ἀντιθέτως εὐρίσκει ὅτι ὁ Βαρλαάμ εἶναι ὁ χρησιμοποιοῦν πακρὰν γραφίδα, ὁ χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον⁶ καὶ διασύρων τοὺς ἀσκητικούς θεολόγους, μολονότι φρονεῖ ὅτι ἡ διαφωνία των περιορίζεται εἰς τὰς λέξεις μόνον⁷. Γενικῶς εὐρίσκει τὴν ἐπιστολὴν τούτου ἀνοικονόμητον καὶ δεικνύουσαν τὸν φιλόσοφον ὡς παραπαίοντα ἢ τούλάχιστον ματαιολογοῦντα λόγῳ ἀκαίρου πολυρρημοσύνης:

ὡς οὖν ὁ ἀσκόπως ὀδοιπορῶν ματαιοπονήσει,
οὕτως ὁ ἀσκόπως λογογραφῶν ματαιολογήσει⁸.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγγράφη συγχρόνως μὲ τὴν προηγουμένην ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337. Ὁ Βαρλαάμ ἀνταπήντησε μετ' ὀλίγον εἰς ὕψος βιαιότερον⁹.

Περιεχόμενον

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔχει ὁμοίαν κατασκευὴν μὲ τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον· ἐπιγράφεται «περὶ ὧν ἔφη δύο ἀρχῶν ἢ καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας» καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ δύο θέματα (14-21, 22-58), ἰδίως δὲ μὲ τὸ δεύτερον.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐπεξηγῶν τὰς ἀπόψεις του, ἀρνεῖται ὅτι κατηγορήσῃ τοὺς Λατίνους ὡς δεχομένους δύο ἀρχὰς, ἐνῶ διὰ τῶν λόγων του ἀπλῶς ὑπεσήμανεν ὅτι ἀναγκαῖα κατάληξις τῆς διδασκαλίας των εἶναι ἡ παραδοχὴ τῶν δύο ἀρχῶν. Ἐξ ἄλλου ὁμως οἱ Λατῖνοι, ἐνῶ τώρα ὁμιλοῦν πε-

5. Βλ. ἐν Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 266 (ἐπιστ. I, 953).

6. Αὐτόθι, σ. 243 (ἐπιστ. I, 351 ἐξ.).

7. Αὐτόθι, σ. 241 (ἐπιστ. I, 309 ἐξ.).

8. Α' πρὸς Βαρλαάμ 7.

9. Β' πρὸς Παλαμῶν, G. Schirò. ἔργ. μν., σ. 279-314.

ρι μίας ἀρχῆς, ἄλλοτε ἐδέχοντο δύο, καὶ μόνον κατόπιν σκληρᾶς πολεμικῆς ἀνατολικῶν θεολόγων ἠναγκάσθησαν ν' ἀλλάξουν κατεύθυνσιν¹⁰. Δὲν χωρεῖ συμβιβασμὸς μὲ τὰς ἀπόψεις τῶν καὶ ἄκαρποι θ' ἀποβοῦν αἱ προσπάθειαι τοῦ Βαρλαάμ¹¹.

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς καταβάλλει προσπάθειαν συντριβῆς τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τοῦ Βαρλαάμ, εὐρίσκων εἰς αὐτὴν ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις, ὡς καὶ ἀντιθέσεις πρὸς τὰ πατερικὰ κείμενα. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Καλαβρὸν ἀναμφισβήτητος καὶ εὐρίσκει καθολικὴν ἀναγνώρισιν· ἐπομένως μόνον εἰς τὰ αἰσθητά, τὰ ἀναμφισβητήτως γνωριζόμενα, δύναται ν' ἀναφέρεται. Ἀπόλυτοι ἀρχαὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀποδείξεως, διότι εἶναι αὐταπόδεικτοι· ὅ,τι εἶναι τὰ ἀξιώματα διὰ τὸν γεωμέτρην εἶναι αἱ ἀποφάνσεις τῶν ἀγίων ἀνδρῶν εἰς τὰ θεῖα. «Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ἐπιχειρεῖ πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀξίωμα δεικνύναι»¹². Ὁ Παλαμᾶς πρῶτον παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογίαν παραβλέπεται ἡ ὑπὸ τοῦ Πύρρωνος ἄρνησις πάσης ἀξίας εἰς πάντα συλλογισμόν, ἡ ὁποία ἄρνησις αἶρει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς καθολικῆς ἀναγνωρίσεως¹³. Δεῦτερον παρατηρεῖ ὅτι, ἐὰν αἱ ἀποφάνσεις τῶν ἀγίων ἀνδρῶν εἶναι αὐταπόδεικτοι, καθίστανται περιττοὶ καὶ οἱ διαλεκτικοὶ συλλογισμοὶ τοῦ συνομιλητοῦ του¹⁴.

Περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκει ἀντιφατικὴν τὴν θέσιν τοῦ Βαρλαάμ ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ· ἐνῶ ἀνακηρύσσει τὸν Θεὸν ἀκατάληπτον, θεωρεῖ τοὺς σοφοὺς «ὡς τὴν θεῖαν ἀρχὴν κατανενοηκότας», ὡς ἐννοήσαντας τὴν θεῖαν ἀρχὴν, ἡ ὁποία οὔτε ὑπὸ τῶν Χερουβὶμ κατανοεῖται¹⁵.

10. Εἰς τὴν σύνοδον τῆς Λυῶνος τοῦ 1274. Mansi 24, 81 D.

11. Α' πρὸς Βαρλαάμ 16 ἐξ. 19 ἐξ.

12. Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schirò, Barlaam Calabro epistole greche, σ. 243 (ἐπιστ. I, 49 ἐξ.). Πρὸς Ἀριστοτέλους, Μεταφυσικά Β' 2. 996.

13. Α' πρὸς Βαρλαάμ 57.

14. Αὐτόθι 29.

15. Α' πρὸς Βαρλαάμ 30. Βλ. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, ἔργ. μν. σ. 262 (ἐπιστ. I, 829 ἐξ.).

Βεβαίως ὁ Βαρλαάμ, ἀρνούμενος τὴν ἀπόδειξιν καὶ ἀκολουθῶν τὸν Διονύσιον τοῦ ὁποίου ἐρμηνευτῆς ὑπῆρξεν, εἰσάγει τὸ στοιχεῖον τῆς ἐλλάμψεως· «ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θεῶν δεῖν ἄνωθεν παραγενέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμψαν νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θεοῖς συζυγεῖν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς συνεπτυγμένας καὶ ἀπλᾶς καὶ ἀμερεῖς ἐκείνας ἔχειν θεωρίας»¹⁶. Ὁ Παλαμᾶς δὲν θὰ διεφώνει εἰς τοῦτο, ἂν ὁ Καλαβρὸς δὲν ἐπεξέτεινε τὴν ἑλλαμψιν εἰς ὄλους τοὺς σοφοὺς, καὶ εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ ζήσαντας, ἰδίως δὲ τοὺς Ἑλληνας, ἀρνεῖται ὅμως ν' ἀναγνωρίσῃ θεῖαν ἑλλαμψιν εἰς ἀνθρώπους διακρινομένους ἐπὶ τύφῳ καὶ ἀνθρωπαρεσκείᾳ, καὶ ἐπιδιδομένους εἰς ἀθεμιτογαμίαν καὶ παιδερασίαν. Ὅτι τυχὸν ὀρθὸν διετύπωσαν οὗτοι, ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Πατέρων, ἀλλ' αὐτὸ ὑπῆρξε προῖδὸν τῆς νοητικῆς λειτουργίας των, ὅχι φωτισμοῦ, διὰ τὰ λάβη δὲ κῦρος καὶ ἰσχύν, ἐκρειάσθη τὰ ἐναρμονισθῆ εἰς τὴν ἐμμέλειαν τοῦ Πνεύματος· οἱ Πατέρες «κάν τι τῶν θύραθεν οὐκ ἀπηχὲς ἢ καὶ τοῦτ' εἰσποιοῦνται καὶ ἐναρμόζονται τῇ ἐμμελείᾳ τοῦ Πνεύματος»¹⁷. Δὲν ὑπάρχουν λοιπὸν βάσεις διὰ τὰ κληθῶν 'θαυμάσιοι', 'θεόπται', 'πεφωτισμένοι' οἱ ἀρχαῖοι σοφοί¹⁸. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι φανερόν ὅτι ὁ συγγραφεὺς διαβλέπει προσπάθειαν τοῦ Καλαβροῦ πρὸς μείωσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἀρνεῖται οὗτος ἐντόνως εἰς τὴν ἐπομένην ἐπιστολὴν του¹⁹. Δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀξιωθοῦν ἐλλάμψεως ὄλοι οἱ σοφοί, καὶ οἱ ἐκτὸς Χριστοῦ, διότι τὸ δῶρον τοῦτο ἐπιφυλάσσεται εἰς μόνους τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν μόνον εἰς ὄσους ἔχουν 'κεχαριτωμένην ψυχὴν'²⁰, εἰς ὄσους τὸ νοερόν τῆς ψυχῆς ἔχει τελειωθῆ διὰ τοῦ νοεροῦ καὶ ἀληθοῦς φωτός²¹.

16. Α' πρὸς Βαρλαάμ 34. Βλ. Βαρλαάμ. ἐργ. μν., Schirò, ἐργ. μν. σ. 262 (ἐπιστ. I, 835 κ.ε.).

17. Α' πρὸς Βαρλαάμ 31.

18. Αὐτόθι 22.

19. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, Barlaam Calabro epistole greche, σ. 305 (ἐπιστ. III).

20. Α' πρὸς Βαρλαάμ 44.

21. Αὐτόθι 41.

Ἡ θέσις τοῦ Παλαμᾶ ἔναντι τοῦ προβλήματος συνοψίζεται εἰς τὸ κάτωθι χωρίον. «Τὸ γοῦν θεῖον κρεῖττον παντὸς ὑπάρχον νοῦ καὶ λόγου καὶ ὑπὲρ τὴν διαλεκτικὴν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικὴν· ἐπαφὴ γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν οὔτε ἐπιστήμη καὶ ὄλως ὑπὲρ τὴν συλλογιστικὴν πᾶσαν ἔφοδόν ἐστιν. Ἀλλὰ συλλογίζεσθαι περὶ τῶν θείων ἔργων ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν. Πῶς οὖν τούτους τοὺς συλλογισμοὺς προσαγορεύσωμεν; Ὡς οἱ διδάξαντες πάντες, εἴ μὴ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλὰ θειωδῶς τὰ θεῖα μέτιμεν, ἐκ τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως· ἀποδεικτικούς δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται»²². Εἶναι δὲ ἀποδεικτικοὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθολικοῦ κύρους. Ἐπομένως ὅπως ἡμεῖς ὑμνοῦμεν τὸ θεῖον, ἂν καὶ εἶναι τοῦτο ὑπὲρ ὕμνον, οὕτω καὶ τὸ ἀποδεικνύομεν, ἂν καὶ εἶναι ὑπὲρ ἀπόδειξιν»²³.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

Περιστατικά συγγραφῆς

Ὁ Παλαμᾶς εἶχε δηλώσει εἰς τὴν δευτέραν πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολήν, ὅτι δὲν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του ἐπαρκῆ χρόνον δι' ὀλοκληρωτικὴν ἀναίρεσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Βαρλαάμ μὲ τὴν πρὸς τοῦτον ἐπιστολήν καὶ ὅτι ἐσκόπευε νὰ συντάξῃ καὶ ἄλλην πραγματείαν περὶ τοῦ θέματος, τρίτην κατὰ σειρὰν μετὰ τὰς πρώτας ἐπιστολάς πρὸς Ἀκίνδυνον καὶ πρὸς Βαρλαάμ, εὐχόμενος νὰ μὴ χρειασθῇ τετάρτη. Ἀτυχῶς ἐχρειάσθησαν πάμπολλαι.

Ἡ τρίτη αὐτῆ πραγματεία ἐγράφη πράγματι ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν πρώτην, ἴσως κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1337. Ὁ συντάκτης δὲν εἶχεν ἀκόμη γνῶσιν τῆς δευτέρας πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Βαρλαάμ, ἀλλ' ἐγνώριζεν ἤδη τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τούτου κατὰ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου. Διὰ τοῦτο

22. Αὐτόθι 33.

23. Αὐτόθι 58.

1. Β' πρὸς Ἀκίνδυνον 3.

καὶ τὸ ὕφος τῆς δὲν εἶναι τόσον ἥπιον ὅσον τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς.

Τὰ προηγούμενα τρία γραπτὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὄσα ἀκόμη ἐκθέτουν ἐκτενέστατα τὰς γνώμας του, ἔχουν ἐπιστολικὴν μορφήν. Τὸ παρὸν ἀντιθέτως, μὴ περικλεῖον στοιχεῖα προσωπικοῦ διαλόγου μεταξὺ 'ἐγὼ' καὶ 'σύ', δὲν εἶναι ἐπιστολή. Ὅμιλεῖ περὶ τοῦ Βαρλαάμ πάντοτε εἰς τρίτον πρόσωπον καὶ μόνον ρητορικῶς χρησιμοποιεῖ ἐνίοτε τὸ 'σύ'. Ἐγράφη λοιπὸν ὡς πραγματεία καὶ πιθανῶς ἐστάλη εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἀντίγραφα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Περιεχόμενον

Ἐνταῦθα ὁ Παλαμᾶς περιορίζεται εἰς τὸ δεύτερον μόνον τῶν δύο προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἐχώριζον τοὺς δύο ἀντιπάλους, τὸ περὶ διαλεκτικῆς καὶ ἀποδείξεως, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐπιγραφή: «πρὸς τὸν αὐτὸν Βαρλαάμ, γράφοντα ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων, ἔλεγχος ὅτι ἔστιν ἐφ' ὧν καὶ ὅτι κυρίως ἀπόδειξις αὕτη». Ἐθεώρησεν ἐπαρκῆ τὴν προηγουμένην περὶ τοῦ πρώτου προβλήματος καὶ ἔκρινεν ὅτι ὁ Βαρλαάμ δὲν εἶχε πλέον ἀντιρρήσεις ἐπ' αὐτῆς, ἀφοῦ μάλιστα, ὡς ἐβεβαίωσεν αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ, εἶχεν ἀφαιρέσει τὴν φράσιν 'ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ' ἀπὸ τὰς πραγματείας του².

Ὁ Καλαβρὸς θέλων νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς λατινικοὺς ἰσχυρισμοὺς ἀπέρριψε τελείως τὸν ἀποδεικτικὸν συλλογισμόν μὲ κίνδυνον νὰ συμπαρασύρῃ καὶ τὴν πατερικὴν παράδοσιν³. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀντιθέσεως τοῦ Ἀγκυρεῖτου, ὁ ὁποῖος ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπιμένει. Ὁ Βαρλαάμ δηλαδὴ ἠθέλησε ν' ἀνασκευάσῃ διὰ μιᾶς ὡς σοφίσματα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦ ἦτο δὲ εὐκολον ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τῶν δὲν ἦσαν διαλεκτικοί, ἐφ' ὅσον

2. Α' πρὸς Βαρλαάμ 18 καὶ Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schirò, Barlaam Calabro epistole greche, σ. 266 (ἐπιστ. I, 955 ἐξ.).

3. Β' πρὸς Βαρλαάμ 5, 18.

τὸ δεδομένον ἦτο ἐξ ἴσου μὲ τὸ συμπέρασμα ἄγνωστον· πρὸς κατοχύρωσιν ὅμως τοῦ ὅτι οὔτε ἀποδεικτικὴν ἰσχὺν εἶχον, ἀπέρριψεν ὀλοσχερῶς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ ἐπὶ τῶν θείων⁴. Σχετικὴν δὴλωσιν, περιεχομένην εἰς τὰ ἀντιλατινικά ἔργα τοῦ Βαρλαάμ, ἔθεσεν ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς παρούσης πραγματείας· «ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων».

Ἄρχαι τῆς ἀποδείξεως, ἣτις ἔχει ἐφαρμογὴν εἰς μόνα τὰ κατ' αἰσθησιν φαινόμενα, εἶναι αἱ κοιναὶ ἔννοιαι καὶ τὰ ἀξιώματα. Ἄλλ' αἱ κοιναὶ ἔννοιαι καὶ τὰ ἀξιώματα προηγούνται τῶν ὑπὸ ἀπόδειξιν φαινομένων, διὸ καὶ ἔχουν ἀποδεικτικὴν ἰσχύν, μὴ προηγούμενα δὲ προφανῶς τῶν θείων δὲν δύνανται νὰ ἔχουν εἰς αὐτὰ ἐφαρμογὴν⁵. Εἰς κατοχύρωσιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπεκαλεῖτο πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὸν Διονύσιον. Διὰ τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀποδείξεως προξενεῖται κενόν, τὸ ὁποῖον καλύπτεται δι' ἄλλων μέσων ἐπαφῆς μὲ τὸ θεῖον, τῆς ἔποψίας⁶, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήχθησαν οἱ σοφοὶ καὶ οἱ Πατέρες, καὶ τοῦ ἑδιαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ⁷, ὁ ὁποῖος ἀπλῶς ἀποβλέπει εἰς διασάφησιν τῶν ἐκ τῆς ἐποψίας παραστάσεων.

Ὁ Παλαμᾶς διαβλέπει ἀντιφάσεις εἰς τὴν περὶ ἀποδείξεως ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Ἄν ἡ ἀπόδειξις εἶναι ὑπόληψις θεβαία καὶ ἀμετάπειστος, ὡς διετύπωνεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὰ φθαρτὰ ἀντικείμενα, ἢ περὶ τῶν ὁποίων πείρα εἶναι συχνάκις σφαλερά. Τοῦτο ἀνεγνώριζε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, ὁμολογῶν διὰ τῶν φθαρτῶν ἀπόδειξις οὐκ ἔστι⁸, διότι εἰς αὐτὰ ἰσχύει ἡ παρατήρησις. Ἡ ἀπόδειξις λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ μόνον ἐπὶ τῶν αἰδίων καὶ ἀφθάρτων, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἰσχὺν ἀμφισβητοῦν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Βαρλαάμ, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Θεὸς προηγεῖται παντὸς ἀποδεικτικοῦ μέσου. Ἀποκλειομένης δὲ ἀπ' αὐτοῦ τῆς ἀποδείξεως,

4. Αὐτόθι 2.

5. Β' πρὸς Βαρλαάμ 53 εἰ. 58. Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 10.

6. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων 1, 8 (Firmin. Didot. σ. 129).

μένει ὁ διαλεκτικὸς συλλογισμὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς θεωρεῖ ἱκανὸν μόνον νὰ διασκεδάσῃ τὴν συζητητικὴν περιέργειαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμολογεῖ μὲν καὶ ὁ Βαρλαάμ, λησμονεῖ ὅμως εἰς τὴν πρᾶξιν⁷.

Ὡς πρὸς τὴν θεοπτίαν τῶν ἀρχαίων σοφῶν ὁ Παλαμᾶς σημειώνει ἰδίως τὰς μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀντιθέσεις καὶ τονίζει τὴν διάκρισιν μεταξὺ θεοπτίας ὡς πνευματικῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποῖαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχουν οὗτοι, καὶ θεολογίας ὡς διαλεκτικῆς ἐπιστήμης⁸.

Ἐπεὶτα ὁ συγγραφεὺς προβάλλει τὴν ἰδικὴν του ἀπόδειξιν, ἡ ὁποία στηρίζεται πρωτίστως εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὰς κοινὰς ἐννοίας. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐννοίας τοῦ ὄρου 'ἀπόδειξις' ἔφερε τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο θεολόγων. Τὸν ἀποδεικτικὸν δὲ συλλογισμὸν δέχονται ὄχι μόνον οἱ ἄλλοι Πατέρες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος, τὸν ὁποῖον τόσον πολὺ ἐπικαλεῖται ὁ Βαρλαάμ· «διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων παράδοσιν, τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ γνωριμωτέραν· καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν· καὶ συμπλέκεται τῷ ρητῷ τὸ ἀρρητον. Καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδειτὰ τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δρᾶ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις⁹». Βεβαίως καὶ πάλιν θέτει ὄρια ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀποδείξεως.

Ὁ Παλαμᾶς ἀνευρίσκει τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὸ ὅτι οὗτος εἶναι 'ψυχικός', μὴ δεχόμενος τὰ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο ἐκινήθη ἐναντίον τῶν διδασκάλων τοῦ πνευματικοῦ βίου, μάλιστα ἐπληροφορήθη περὶ τῆς φυσικο-ψυχικῆς μεθόδου, μὲ τὴν ὁποῖαν ὠρισμένοι ἀρχάριοι μοναχοὶ ἐπεχείρουν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχὴν των εἰς ἑαυτούς, καὶ μάλιστα τοὺς κατηγορήσῃ διὰ ταύτην εἰς τὴν σύνοδον¹⁰.

7. Β' πρὸς Βαρλαάμ 10 ἐξ.

8. Ἔργ. μν. 52.

9. Διον. Ἀρεοπολίτου (ψευδ.), Ἐπιστολὴ 9, PG 3, 1105 D. Τὸ χωρίον παρηλλαγμένον ἐν Β' πρὸς Βαρλαάμ 20.

10. Β' πρὸς Βαρλαάμ 49 ἐξ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Γ' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Περιστατικά συγγραφής

Καὶ ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ φέρει τὴν μορφήν πραγματεί-
 ας ἀπολογητικῆς καὶ ἀναιρετικῆς, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁποίας
 προσετέθησαν τρεῖς παράγραφοι προσωπικοῦ περιεχομένου.
 Ἐκκριθῶς εἰς τὰς παραγράφους αὐτάς¹ εὐρίσκομεν διήγησιν
 περὶ τῶν περιστατικῶν τῆς συγγραφῆς. Ὅτε ὁ Βαρλαάμ ἀ-
 πεφάνθη ὅτι αἱ θεῖαι ἐνέργειαι εἶναι κτισταί, ὁ Παλαμᾶς,
 καίτοι διαφωνῶν κατ' ἀρχήν, δὲν ἐβιάσθη ν' ἀπαντήσῃ πρὶν
 ἐρευνήσῃ· προεκάλεσε μάλιστα τοῦτον εἰς συζήτησιν, κατὰ
 τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας οὗτος εὐπέπτυξε καὶ οὐδὲ γρύξαι
 ἐτόλμησε, πολλῶν παρόντων». Ἐπειτα ὁ Παλαμᾶς ἠναγκά-
 σθη νὰ μεταβῇ ἐκ Θεσσαλονίκης, ὅπου διέμενεν ἀπὸ τριε-
 τίας, εἰς τὸ Ὅρος πρὸς ὀργάνωσιν γενικωτέρας ἀντιδράσε-
 ως. Συνέταξεν ἐκεῖ τὸν Ἁγιορειτικὸν τόμον καὶ
 ἐφρόντισεν ὥστε νὰ ὑπογραφῇ οὗτος ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντας
 τὴν μοναχικὴν πολιτείαν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Θεσσαλονί-
 κην δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβῇ μετὰ τοῦ Τόμου εἰς τὴν
 πρωτεύουσαν πρὸς καταγγελίαν τῆς τακτικῆς τοῦ Βαρλαάμ·
 ἐλυπεῖτο τὸν ἄνδρα καὶ ἐφοβεῖτο «μὴ καὶ αὐτόχειρ γένηται»,
 διότι ἤκουσε τὸν ἴδιον νὰ λέγῃ, ὅτι πολλάκις τοῦ συνέβη
 νὰ φθάσῃ μέχρι ἑδαρρήξεως ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὸν
 θυμόν. Αἴφνης ὁ Βαρλαάμ, πιθανῶς πληροφορηθεὶς περὶ
 τῶν κινήσεων τῶν Ἁγιορειτῶν, ἐπανεμφανίσθη εἰς τὴν Θεσ-
 σαλονίκην, ὅπου ἐνώπιον τοῦ γενικοῦ ('μεγάλου') διοι-
 κητοῦ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ διασκευάσῃ τὰ κείμενά του, ἀφαι-
 ρῶν πᾶσαν κατηγορίαν κατὰ τῶν μοναχῶν· ἀλλὰ δὲν ἐ-
 τήρησε τὴν ὑπόσχεσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Παλαμᾶς ἐπληροφο-
 ρήθη τὰ τῶν νέων ραδιουργῶν τούτου εἰς τὴν Κωνσταν-
 τινούπολιν, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ μετὰ τοῦ παιδικοῦ
 φίλου αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ γ', παραχειμάζοντος

1. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 18-20.

εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ πατάξῃ καὶ θεραπεύσῃ αὐτόν. Παρακαλεῖ λοιπὸν τὸν εὐρισκόμενον ἐπίσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν Ἀκίνδυνον νὰ τὸν κρατήσῃ ἐκεῖ, διότι ἔχει τὴν γνώμην ὅτι οὗτος, μόλις πληροφορηθῇ τὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ ἀποστολέως, θὰ ἐπικειρήσῃ νὰ φύγῃ, ὡς συνήθιζε νὰ πράττῃ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Τόμου καὶ πρὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341. Ὀλίγον ἐνωρίτερον εἶχε περατώσει τὴν ἀναιροῦσαν τὸ ἔργον Κατὰ Μασσαλιανῶν τοῦ Βαρλαάμ τρίτην τριάδα Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ ἐπιστολὴ ἔχει πολλὴν συγγένειαν².

Περιεχόμενον

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη μᾶς μεταφέρει εἰς ἀτμοσφαῖραν διάφορον τῆς τῶν προηγουμένων, καθ' ὅσον ἡ ἔρις εἶχεν ἐπεκταθῆ πρὸς νέα πεδία, πρὸς τὴν ἡσυχαστικὴν φυσικοψυχικὴν μέθοδον 'θεωρίας'. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀντιπάλων δὲν προσελκύεται ἀπὸ τὴν ἐκπόρευσιν καὶ τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν διάκρισιν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ὁποίας μόλις γίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολήν³, ἐνῶ γίνεται εὐρύτατος λόγος εἰς τὰς τριάδας Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων.

Ὅπως ἄλλοτε ὁ μέγας Βασίλειος εἶχε κατηγορηθῆ ὡς τριθεϊτης, οὕτω τώρα ὁ Παλαμᾶς κατηγορεῖται ὡς διθεϊτης⁴. Ὁ Βαρλαάμ ἔκρινεν ὅτι ἡ ἀναγνώρισις ὡς ἀκτίστων καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας ἐσήμαινε παραδοχὴν δύο θεοτήτων, μιᾶς ὑπερκειμένης καὶ ἄλλης ὑφειμένης, ἐνῶ

2. Τὸ τεμάχιον τῆς Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15 ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων 3, 1, 8-9.

3. Β' πρὸς Βαρλαάμ 34.

4. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

τὸ ἐπιχείρημα ἦτο εὐκόλον ν' ἀντιστραφῆ ἔναντίον του, καθ' ὅσον ἀκριβῶς ἡ παραδοχὴ τῆς θείας ἐνεργείας ὡς κτιστῆς ἐσήμαινεν ὑπαρξιν ὑφειμένης, κτιστῆς θεότητος. Ἡ θεία φύσις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀπερινόητος, ἂν δὲ παραδεχθῶμεν τὸν Θεὸν ἀνενέργητον, ἀποκλείομεν οἶανδήποτε γνῶσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ κάτι χειρότερον· φύσις μὴ ἔχουσα ἐνέργειαν εἶναι μὴ ὄν, ὁ δὲ λέγων τοῦτο περὶ τοῦ Θεοῦ καταντῶ ἄθεος⁵.

Ἀντιθέτως ἡ διάκρισις τοῦ Παλαμᾶ προλαμβάνει τὰς παρεκκλίσεις ταύτας, διευκολύνει μόρφωσιν ἐννοίας περὶ Θεοῦ, καὶ πέρα τούτων δικαιολογεῖ τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεργείας τῆς χάριτος. «Ἄλλο ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἕτερον ἡ οὐσιώδης τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια». Ἄκτιστος εἶναι καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἡ θεία πρόνοια, τὸ θεῖον φῶς, ἡ θεία χάρις, ἀλλὰ δρᾷ εἰς τὸν κόσμον καὶ μεταβάλλει καὶ τὰ κτιστὰ εἰς ἄκτιστα. Οὕτω ὁ Παῦλος, ζῶν κατὰ φύσιν, ἦτο κτιστός, ἀλλ' ἀφ' οἴου ἤρχισε τὴν βίωσιν τῆς ζωῆς κατ' ἐνοίκησιν τοῦ Θεοῦ, ἔγινε διὰ τῆς χάριτος ἄκτιστος⁶.

Ἀπήχησις τῆς ἐπιστολῆς

Ὁ Ἀκίνδυνος ἀπήντησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πληροφορῶν ὅτι ἐνεργεῖ παρὰ τῷ Πατριάρχῃ εὐμενῶς πρὸς τὸν Παλαμᾶν⁷. Καίτοι διεφώνει πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα περὶ συλλογιμῶν, ὡς πρὸς τὸν ἡουχασμὸν κατ' ἀρχὴν ἦτο σύμφωνος. Μάλιστα, διεὶ ὁ Παλαμᾶς ἔφθασεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐφιλοξενήθη παρ' αὐτοῦ, ἐλπίζοντος ὅτι θὰ εὔρη τρόπον συνδιαλλαγῆς τῶν δύο ἀντιπάλων.

Ὅτε ὅμως τὰ μετέπειτα γεγονότα ἐχώρισαν τὸν πα-

5. Ἔργ. μν. 6.

6. Ἔργ. μν. 4, 7.

7. Ἔργ. μν. 3.

8. Ἔργ. μν. 16.

9. Ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος ἐν κώδ. Ambros. 290, φφ. 73β-74. Ἀνάλυσις ὑπὸ R.-J. Loenertz, Dix-huit lettres de Grégoire A-cindyne analysées et datées, Orient. Christ. Per. XXIII, 1957, σ. 122.

ραλήπτην ἀπὸ τὸν ἀποστολέα, ὁ πρῶτος ἔκαμε διάφορον κρῆσιν τῆς ἐπιστολῆς· τὴν διέβαλεν ὡς τὸ βδελυκτότερον κείμενον τοῦ Παλαμᾶ¹⁰ καὶ ἐχρησιμοποίησε κολοβωμένον κωρίον τῆς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς παρεκκλίσεως τούτου. Ὁ Παλαμᾶς δὲν υἰοθέτει τοὺς ὄρους 'ὑπερκειμένη' καὶ 'ὑφειμένη' θεότης, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἀντίπαλός του τοῦ ἀπέδιδε τὴν κρῆσιν αὐτήν, ἐθεώρησε πρέπον νὰ διευκρινήσῃ μέχρι ποίου σημείου ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς ἀνεχθῆ. Κατέφυγε λοιπὸν εἰς κωρίον τοῦ Διονυσίου, ὅπου ἡ θεία χάρις καλεῖται 'θεότης'¹¹ καὶ ἐσημείωσεν· «ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοφόρους θεολόγους, ὡς κάντεῦθεν εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ μάτην νῦν ὁ Βαρλαάμ τὴν διθεΐαν περιαγγέλλει δῆθεν καθ' ἡμῶν»¹². Ὁ Ἀκίνδυνος ἀποκόπων τὸ κωρίον τῆς συνεχείας του, παρέλειψε τὰ μετὰ τὰς λέξεις 'τῆς ὑπερκειμένης', ὥστε ἀντὶ 'οὐσίας τοῦ Θεοῦ' νὰ νοηθῆ 'θεότης', καὶ κατηγόρησε τὸν συγγραφέα ὡς διθεΐτην¹³. Ὁ Παλαμᾶς παρεπονέθη ὅτι πολλὰ κωρία ἔργων του ὑπέστησαν διασκευὴν δι' ἀποκοπῆς καὶ ἀλλοιώσεως¹⁴, πράγματι δὲ ἐκυκλοφόρει καὶ συλλογὴ περιέχουσα τοιαῦτα κωρία μὲ τίτλον «τοῦ διαβοήτου καὶ πολυθέου Παλαμᾶ»¹⁵. Πολλοὶ ἀντίπαλοί της ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ἐν λόγῳ κωρία, ἄλλοι δὲ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς ὤφειλον τὴν πρὸς τὸν ἡσυχαστὴν θεολόγον ἀντίθεσιν των¹⁶.

Τὸ κείμενον

Τὸ κείμενον ἐκ τοῦ Ἰω. Meyendorff, εἰς Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1982.

10. Κωδ. Marc. gr. 155 φ. 19.

11. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 εἰ.

12. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15.

13. Κωδ. Monac. gr. 223 φ. 35.

14. Ἀπολογία 57.

15. Κωδ. Barber gr. 291 φφ. 218-218.

16. Περισσότερα περὶ τούτου βλ. ἐν J. Meyendorff, Une lettre inédite de Grégoire Palamas à Akindynos, Θεολογία, 1953, σ. 564 εἰ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

Α΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΟΤΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΔΥΟ ΛΕΓΟΥΣΙΝ ΑΡΧΑΣ
ΚΑΙ ΟΤΙ ΤΟΥΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΥΣ
ΜΑΛΛΟΝ ΔΕΙ ΚΑΛΕΙΝ ἢ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥΣ

5 1. Σὺ μὲν ἡμᾶς ἴσως χρῆν εἶναι λόγον ἀποδοῦναι δο-
κειῖς, διὸ μὴ συχνότερον ἐπισιέλλομεν ἡμεῖς δὲ καὶ τοῦ διὰ
πλείστου γράφειν ἀπολογῆσασθαι δεῖν οἴδμεθα. Τίς δὲ ἡ
ἀπολογία; Τὸ ἀναγκαῖον, ὅθεν ὡς ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ πο-
ρίσματος οχοίης ἄν, ὡ φιλότης, καὶ τῆς πρώην ἀγραφίας
10 τὸ αἷτιον· καὶ νῦν γὰρ ἄκων ἐπὶ τὸ γράφειν ἤλθον ὑπ' ἀνάγ-
κης ἀπαραιτήτου. Ταῦτ' ἄρα καὶ αὐτὸς τῆς τε μακροηγορίας
καὶ τῆς ἀγροικίας τῶν ρημάτων ἀνάσχου. Τί ποι' οὖν ἐστὶ
τὸ διασάμενον; Ἀκηκόαμεν ἐξενηγέχθαι βιβλίον Κατὰ Λα-
τίνων τῷ καλῷ τὰ τε ἄλλα· καὶ περὶ τοὺς λόγους καὶ τούτων
15 μάλιστα τὸ κορυφαῖον εἶδος Καλαβοῶν Βαρλαάμ καὶ δι' ἐ-
φέσεως ἦν ἡμῖν ἐντυχεῖν τῷ βιβλίῳ. Τῆτιες τοίνυν κατὰ
τὴν ἐόρτιον Πεντηκοστὴν ἤκει τις ἡμῖν τὸ ποδούμενον φέρων.
Ἐδεξάμεθα τοίνυν ἄσμενοι, διήλθομεν τε καὶ ἀπεδεξάμεθα
τὰς ἀντιρρήσεις ἐς τὰ μάλιστα. Πάνυ δὲ ἦν μοι βουλομένῳ
20 προσεντυγχάνειν καὶ τῷ τοῦ Λόγου Πατρὸς τούτου δὲ ἐπὶ
ισοοῦτον ἀπρωκισμένον οὖν σοί, διὰ σοῦ δεῖν ἔργων ἐρέσθαι
τι τῶν ἀναγκαιοτάτων.

2. Ἐγκαλεῖ τοῖς προσδιειλεγμένοις τῶν Λατίνων, διὸ
δύο ἀρχὰς ποιοῦσι τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητος, τὸν Πα-
25 τέρα δηλονότι καὶ τὸν Υἱόν, ἐξ ἀμφοτέρων δογματίζοντες
αὐτό. Οἱ δ' ὁσ' φασιν, ἕως γὰρ Θεὸς καὶ ὡς ἐξ ἐνός ἡ
πρόσδος, κακῶ τὸ κακὸν γ' εἶν ἰώμενοι, μᾶλλον δὲ καὶ χεί-
ρονη, ὡς φανερόν ἐστὶ προῖόντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ με-
ταξὺ λέγων ἐπιφέρει, ἴσως ἦν τις ὑπὲρ ταύτης ἀπολογού-

1. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Βαρλαάμ ἀποτελεῖται ἀπὸ 82 δοκίμια, ὅλα ἀνέκδοτα. Βλ. PG 151, 1250-1252. Ὁ Παλαμὸς ὁμιλεῖ ἐπαινετικῶς διὰ τὸν Βαρλαάμ μὲ τὸν ὁποῖον δὲν εἶχεν ἔλθει ἀκόμη εἰς ρῆξιν.

Α΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΟΤΙ ΟΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΔΕΧΟΝΤΑΙ ΔΥΟ ΑΡΧΑΣ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΤΙ ΤΟΥΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΑΛΩΜΕΝ ΜΑΛΛΟΝ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΥΣ ἢ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥΣ

1. Σὺ μὲν νομίζεις ἴσως ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπολογηθῶμεν, διότι δὲν στέλλομεν συχνότερα γράμματα· ἡμεῖς δὲ νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἀπολογηθῶμεν καὶ διὰ τὸ ὅτι γράφομεν πολὺ. Ποία δὲ εἶναι ἡ ἀπολογία; Ἡ ἀναγκαιότης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ὦ φίλε, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λάβης καὶ τῆς προηγουμένης ἀγραφίας τὸ αἴτιον ὡσάν ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος· καὶ τώρα δὲ ἄκων ἦλθον πρὸς τὴν γραφὴν λόγῳ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἀνέχου καὶ σὺ ὁ ἴδιος τὴν μακρηγορίαν καὶ τὴν ἀγροικίαν τῶν λόγων. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ βιάσαν; Ἠκούσαμεν ὅτι ἐξεδόθη βιβλίον Κατὰ Λατίνων ὑπὸ τοῦ καλοῦ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ περὶ τοὺς λόγους, καὶ μάλιστα περὶ τὸ κορυφαῖον εἶδος τούτων, Καλαβροῦ Βαρλαάμ' καὶ ἐπεθυμοῦμεν νὰ εὐρωμεν τὸ βιβλίον. Ἐφέτος λοιπὸν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἔρχεται εἰς ἡμᾶς κάποιος φέρων τὸ ποθούμενον. Τὸ ἐδέχθημεν λοιπὸν εὐχαριστημένοι, τὸ διεξήλθομεν καὶ ἀπεδέχθημεν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰς ἀντιρρήσεις. Εἶχον δὲ μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ συναντήσω καὶ τὸν πατέρα τοῦ λόγου· ἀφοῦ δὲ οὗτος κατοικεῖ τόσον χρόνον μαζί σου, ἀπεφάσισα νὰ τὸν ἐρωτήσω διὰ σοῦ κάτι ἀπὸ τὰ ἀναγκαιότατα.

2. Κατηγορεῖ τοὺς συνομιλητὰς ἐκ τῶν Λατίνων ὅτι κἀμνον δύο τὰς ἀρχὰς τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος, δηλαδὴ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, δογματίζοντες αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων. Ἐκεῖνοι ὁμῶς λέγουν, ὄχι, διότι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς καὶ ἡ πρόδος εἶναι ὡσάν ἐξ ἑνός', θεραπεύοντες τὸ κακὸν δυστυχῶς μὲ τὸ κακόν, μᾶλλον δὲ μὲ τὸ χειρότερον, ὅπως θὰ φανῆ κατὰ τὴν πρόδον τοῦ λόγου. Αὐτὸς δὲ μὲ τοὺς λόγους του ἐπιφέρει ὅτι, ἴσως θὰ ἠδύνατο κανεῖς,

μενος τῆς δόξης, ιουτέοι τῶν δύο ἀρχὰς δοξαζόντων τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος, εἶποι μηδὲν ἄτιπον εἶναι, εἴ τις δύο
 μὲν ἀρχὰς λέγει, τὸν Πατέρα δηλονότι καὶ τὸν Υἱόν, μὴ
 μέντοιγε ἀντιδιηρημένας μηδὲ ἀντιθέτους ἀλλήλαις, ἀλλὰ ἰὴν
 5 ἑτέραν ὑπὸ τὴν ἑτέραν ἢ ἐκ τῆς ἑτέρας. Προϊὼν δὲ ἐπιβεβαιοῖ
 μηδαμόθεν ἔχειν τὸ ἄτιπον τὴν δόξαν ταύτην, μάρτυρα πα-
 ράγων τὸν ἐν θεολογίᾳ πολὺν Γρηγόριον λέγοντα περὶ τοῦ
 Υἱοῦ· «ὡς ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή». Καὶ αὐτὸς δ' οἴκοθεν ἀπο-
 δεικνύς τὸ τῆς δόξης ταύτης ἀσφαλές, προκατασκευάζει λέ-
 10 γων· «ὡς ζεται γὰρ οὕτω γε τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα». Καὶ
 ἐπ' ἐκεῖνο δὲ τοῦ λόγου γενόμενος, ἐφ' ὃ τῶν παραδεδομέ-
 νων ἡμῖν περὶ Θεοῦ τὰ συντιέοντα ἡ διαλέξει καὶ ἀλέγει,
 προϋποθέμενος ὡς μίαν φύσιν ἀνομολογοῦμεν ἐπὶ τοῦ Θε-
 οῦ, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις, καὶ ὡς ἕτερα τὰ φυσικὰ τῶν ὑ-
 15 ποκειμένων, ἐπιφέρει λέγων καθ' ὑπόθεσιν καὶ τοῦτο ἀνο-
 μολογημένην ὡς οὐ δύο ἀρχαὶ οὕτως ὡς μὴ ἔχειν τὴν ὑ-
 παρξίν τὴν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑτέρας, ὡς ἀσθεὲς ὅν οὕτω δύο
 λέγειν ἀρχὰς ἐπὶ Θεοῦ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς αὐτὸς προστί-
 θηοῖν· «ἴσως οὕτω γε οὐδὲν κωλύει» ὡς φηοῖν ὁ Θεολό-
 20 γος, «ὡς ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», καὶ δείκνυσιν οἴόμενος ἐκ
 τῶν τοιούτων λόγων καὶ δι' ἄλλων μεταξὺ διαλεγόμενος
 μὴ δυοσθεὲς εἶναι λέγειν ἀρχὴν καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος, ὡς καὶ αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς ὄντα, εἰ καὶ ἀρχὴ ἐστὶ.
 Καὶ μὴν οὐδὲ ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ ὁ
 25 Υἱὸς φανερώς ἀρχὴ παρὰ τῆς Γραφῆς καλεῖται, δύο λέ-
 γειν εὐσθεὲς ἀρχὰς· ἀλλ' οὐ ταύτην ἐνταυθοῖ προϋποτίθεται,
 μηδὲν συντελοῦσαν πρὸς τὴν προκειμένην σκέψιν. Καὶ τοῦ-
 το σαφῶς μὲν, ὡς ἐγώ μαι, πάνταυθα δείκνυσι, σαφέστερον
 δὲ ἐν τοῖς μικροῦν ἀνωτέρω γεγραμμένοις, ἐν οἷς οὐκ ἐκ
 30 τῆς ἀρχῆς αὐτὸν μόνον λέγει, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχήν,
 τὴν ἑτέραν ὑπὸ τὴν ἑτέραν λέγων, ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἐπὶ
 τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς· ἢ αὐτὴ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖνη.

2. Ὁμιλία 45, 9.

3. Αὐτὴ εἶναι φράσις τοῦ Βορλασῶμ, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν
 εἰς τὴν διδασκαλίαν.

ἀπολογούμενος ὑπὲρ αὐτῆς τῆς γνώμης, δηλαδή ὑπὲρ τῶν δεχομένων δύο ἀρχὰς τοῦ Πνεύματος, νὰ εἶπῃ ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἄτοπον νὰ λέγῃ κανεὶς δύο ἀρχὰς, δηλαδή τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὄχι ὁμῶς διηρημένας οὔτε ἀντιθέτους ἀλλήλων, ἀλλὰ τὴν μίαν ὑπὸ τὴν ἄλλην ἢ ἐκ τῆς ἄλλης. Προχωρῶν δὲ ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν ἔχει ἀπὸ πουθενὰ κάτι τὸ ἄτοπον, προσάγων μάρτυραν τὸν πολὺν εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγόριον ὁ ὁποῖος λέγει περὶ τοῦ Υἱοῦ, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»⁸. Καὶ αὐτός δέ, ἀποδεικνύων ἐξ ἑαυτοῦ τὸ ὀρθὸν τῆς γνώμης ταύτης, προδιαθέτει λέγων, «διότι οὕτω σώζεται τὸ δόγμα τῆς μοναρχίας»⁹. Καὶ ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον τοῦ λόγου, εἰς τὸ ὁποῖον παραθέτει ἐκ τῶν παραδεδομένων εἰς ἡμᾶς περὶ Θεοῦ τὰ συμβάλλοντα εἰς τὴν διάλεξιν, ἀφοῦ κατέστρωσε πρῶτα ὅτι μίαν φύσιν ὁμολογοῦμεν ἐπὶ Θεοῦ, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις, καὶ ὅτι διάφορα εἶναι τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατικῶν, προσθέτει λέγων κατὰ βεβαιότητα, καὶ μάλιστα ὡμολογημένην, ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο ἀρχαὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ μία δὲν ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῆς ἄλλης, καθ' ὅσον εἶναι ἀσεβές νὰ λέγωμεν οὕτω δύο ἀρχὰς ἐπὶ Θεοῦ. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος πάλιν προσθέτει, «ἴσως οὕτω δὲν ἐμποδίζει τίποτε», ὅπως λέγει ὁ Θεολόγος, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», καὶ δεικνύεται ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους καὶ ἄλλους λόγους τοὺς ὁποῖους ἐκφέρει ὅτι νομίζει ὅτι δὲν εἶναι δυσσεβές νὰ λέγωμεν καὶ τὸν Υἱόν ἀρχὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθ' ὅσον καὶ αὐτός εἶναι ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν εἶναι ἀρχή. Καὶ ὁμῶς οὔτε ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Υἱὸς καλεῖται φανερώς ἀρχὴ παρὰ τῆς Γραφῆς, δὲν εἶναι εὐσεβές νὰ λέγωμεν δύο ἀρχὰς· ἀλλὰ δὲν προβάλλει αὐτὴν ἐδῶ, ἐφ' ὅσον δὲν συντελεῖ κατὰ τίποτε εἰς τὴν προκειμένην σκέψιν. Καὶ τοῦτο σαφῶς μὲν, ὅπως νομίζω ἐγώ, τὰ δεικνύει καὶ ἐδῶ, σαφέστερον δὲ εἰς τὰ ὀλίγον προηγουμένως γραμμένα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν λέγει αὐτὸν μόνον ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν, θέτων τὴν μίαν ὑπὸ τὴν ἄλλην, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν θά ἦτο δυνατόν νὰ συμβαίη ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς· διότι ἐκεῖνη εἶναι ἡ αὐτὴ.

3. Ἄλλως τε, τὸ δημιουργικὸν ταύτης σημαινούσης, οὐ
 δύο μόνον ἂν εἴποι τις, εἰ καὶ μὴ καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλεί-
 ούς· τρισυπόστατος γὰρ αὕτη ἢ ἀρχή· φύσει δὲ οὐσα καὶ
 κοινή ἐστὶ κοινήν δὲ οὐσαν, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ Πνεῦ-
 5 μα ταύτην τὴν ἀρχήν; Καὶ ὁ ἰῶ Ἰῶβ δὲ προσδιαλεγόμενος
 ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης Ἐλιούς, «Πνεῦμα», λέγων,
 «Κυρίου τὸ ποιῆσάν με», οὐ ποιητικὴν ἀρχὴν τὸ Πνεῦμα
 λέγει; Καὶ ὁ θεῖος ὠδικὸς Δαβὶδ, ὠλόγῳ μὲν Κυρίου τοὺς
 οὐρανούς σιερρωθῆναι ψάλλων, «Πνεύμαι δὲ τὰς τῶν
 10 οὐρανῶν δυνάμεις», οὐχ ὥσπερ ἰῶ Υἱῶ, οὕτω καὶ ἰῶ Πνεύ-
 μαι τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν προσμαρτυρεῖ; Εἰ οὖν διὰ τὸ
 γεγράφθαι «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», δύο εἰπεῖν ἀρχὰς οὐδὲν
 κωλύει, καὶ διὰ τὸ γεγράφθαι καὶ τὸ Πνεῦμα ποιητήν, δύο
 ποιητὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει· ἢ διὰ τὸ λόγῳ Θεοῦ καὶ
 15 Πνεύμαι τὴν κτίσιν σιερρωθῆναι», ταῦτόν δ' εἰπεῖν συνί-
 σιασθαι, τρεῖς ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει. Ἄλλ' οὐδαμοῦ
 τῶν θεολόγων εἰπέ τις οὕτε δύο οὕτε τρεῖς· ὥσπερ γὰρ
 Θεὸν ἐκάστην τῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων φα-
 μεν καὶ Θεὸν ἑκατέραν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τρεῖς
 20 ἢ δύο ποιεῖ θεοὺς, οὕτω καὶ ἀρχὴν ἐξ ἀρχῆς φάμεν, ἀλλ'
 οὐ δύο ποιεῖ ἀρχὰς· δευτέραν γὰρ ἀρχὴν οὐδέπω καὶ τήμε-
 ρον ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, ὥσπερ οὐδὲ Θεὸν δεύτε-
 ρον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν Θεὸς καὶ μοναρχία τὸ προσκυνούμενον,
 οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν συνίσταται, καὶ ἔν,
 25 ἐπεὶ μηδὲ κατὰ ταῦτα μεριστόν, ἡμῖν τὸ σεβόμενον καὶ μὴν
 οὐδὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μερίζεται τε καὶ συνάγεται· διαιρεῖται
 μὲν γὰρ ταῖς ὑποστατικαῖς ἰδιότησι, τοῖς δὲ κατὰ τὴν φύ-
 σιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχὰς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει, λοι-
 πὸν αὐταὶ εἰσι καθ' ἃς μερίζεται· ἐνωθῆναι τοίνυν αὐτῆς
 30 καὶ αὐτὰς ἀδύνατον οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία. Ὁ τοίνυν λέ-
 γων δύο ἀρχὰς ἐπὶ Θεοῦ, διὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή
 ἐστίν, εἰ μὲν κατὰ τὸ δημιουργικόν φησι, πρὸς ἰῶ καὶ ἄλ-

4. Ἰῶβ 33, 4.

5. Ψαλμ. 32, 6.

6. Ἡ παράγραφος 3 τῆς παρούσης ἐπιστολῆς ταυτίζεται μὲ τὸ κεφάλαιον 13 τοῦ Ἀποδεικτικοῦ Α'.

3. ἼΑλλωστε, ἀφοῦ αὕτη σημαίνει τὸ δημιουργικόν, θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ εἶπῃ ὄχι μόνον δύο, ἀν καὶ ὄχι καλῶς, ἀλλὰ καὶ περισσοτέρους· διότι ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι τρισυπόστατος· φύσει δὲ ὑπάρχουσα εἶναι καὶ κοινὴ· ἀφοῦ δὲ εἶναι κοινὴ πῶς δὲν θὰ εἶχεν αὕτην τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ Πνεῦμα; Καὶ ὁ συνομιλῶν δὲ μὲ τὸν Ἰωβ ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ Ἐλιοῦς, λέγων «Πνεῦμα κυρίου τὸ ὁποῖον μὲ ἐδημιούργησεν»⁴, δὲν λέγει ποιητικὴν ἀρχὴν τὸ Πνεῦμα; Καὶ ὁ θεῖος ψαλμωδὸς Δαβὶδ ψάλλων «ὅτι μὲ τὸν Λόγον μὲν τοῦ Κυρίου ἐστερεώθησαν οἱ οὐρανοί, μὲ τὸ Πνεῦμα δὲ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν»⁵, δὲν προσμαρτυρεῖ τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν, ὅπως εἰς τὸν Υἱόν, οὕτω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα; Ἐάν λοιπὸν διὰ τὸ ὅτι ἔχει γραφῆ «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», δὲν ἐμποδίζῃ τίποτε νὰ εἰπῶμεν δύο ἀρχάς, καὶ διὰ τὸ ὅτι ἔχει γραφῆ καὶ τὸ Πνεῦμα ποιητής, δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ εἰπῶμεν δύο ποιητάς· ἢ διὰ τὸ ὅτι «μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐστερεώθη ἡ κτίσις», ἤτοι συνεστήθη, τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἰπῶμεν τρεῖς ἀρχάς. Ἄλλὰ κανεῖς θεολόγος πουθενὰ δὲν εἶπεν οὔτε δύο οὔτε τρεῖς· διότι ὅπως λέγομεν Θεὸν ἐκάστην ἐκείνων τῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, καὶ ἐκατέραν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' παρὰ ταῦτα ποτὲ τρεῖς ἢ δύο θεοὺς, οὕτω λέγομεν καὶ ἀρχὴν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ ποτὲ δύο ἀρχάς· διότι δευτέραν ἀρχὴν ποτὲ ἕως σήμερα δὲν ἠκούσαμεν ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς, ὅπως οὔτε δεύτερον Θεόν. Ἄλλὰ εἰς Θεὸς καὶ μοναρχία εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ προσκυνούμενον, μὴ συνερχόμενα ἐκ δύο θεῶν οὔτε ἐκ δύο ἀρχῶν, καὶ ἓν εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ σεβόμενον, ἐπειδὴ δὲν εἶναι μεριστὸν κατ' αὐτά. Καὶ μάλιστα οὔτε κατὰ τὸ αὐτὸ δὲν μερίζεται καὶ συνάγεται· διότι διαιρεῖται μὲν κατὰ τὰς ὑποστατικὰς ιδιότητας, ἐνώνεται δὲ κατὰ τὰς φυσικὰς. Ἐάν λοιπὸν τίποτε δὲν ἐμποδίζῃ νὰ εἰπῶμεν δύο ἀρχάς, τότε αὐταὶ εἶναι αἱ καθ' ὅς μερίζεται· νὰ ἐνωθῆ λοιπὸν πάλιν κατ' αὐτάς εἶναι ἀδύνατον· ὅρα δὲν εἶναι μία αἱ δύο⁶. Ὁ λέγων λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δύο ἀρχάς, διότι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀρχὴ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἐάν μὲν ἰσχυρίζεται τοῦτο κατὰ τὸ δημιουργικόν, πλὴν τοῦ ὅτι καὶ ἄλλως δὲν συμφωνεῖ μὲ

λως μὴ συμβαίνειν τῇ καθ' ἡμᾶς ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ἐκβάλλει τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ταῦτο δὲ
 εἰπεῖν καὶ τῆς θεότητος· τὸ γὰρ μὴ δημιουργικόν, οὐδὲ Θε-
 ός· εἰ δὲ κατὰ τὸ θεογόνον, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ
 5 Υἱοῦ σαφῶς τὸ Πνεῦμα παραδίδωσιν.

4. Οὐ μὴ ἀλλὰ τοῦτο μὲν αὐτὸς ἐν τοῖς Λόγοις εἰρηκώς,
 σιωπῆσαι τελέως οὐ διέγων. Σὺ δὲ ἐρωτήσας μετὰ τῆς
 γιγνομένης ἐπεικειάς τε δοῦν καὶ παρρησίας, μᾶλλον δὲ
 φιλομαθείας, μάθε καὶ δίδαξον ἡμᾶς διὰ γραμμάτων τὴν
 10 τε δόξαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν σκοπὸν τῶν γεγραμμένων οὐ-
 τω. Τὸν μὲν οὖν εἰσόμεθα καὶ μεθ' ἡδονῆς δῆπου· τί γάρ
 ποι' ἂν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρὸς ἀκριβοῦς
 εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντις; Ἴσθι δ' ἀ-
 κριβῶς καὶ ἀμειπάπειστος ἴσθι περὶ τοῦτο, διὸ τοῦτό ἐστι
 15 τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα καὶ ἐν τούτῳ αὐτοῖς σχεδὸν τὸ
 ἰσχυρὸν καὶ πρὸς τοῦτο ἀντιπαρατάττεσθαι δεῖ τὸν ἀντιτε-
 ταγμένον, εἰ μὴ βούλοιο κενοῦν μὲν ἐν τοῖς ἀκαίροις τὴν
 ἰσχύν, ἥτιον δ' ἐν τοῖς καιροῖς εὐρίσκεσθαι. Ὅτιαν γάρ
 μὴ ἐκ τῶν ἡμῖν ἀνωμολογημένων ποιῶνται τοὺς συλλογι-
 20 σμούς, μηδὲ ὡς ἀρχαῖς χρῶνται τοῖς θεοπαραδότοις ρή-
 μασι τε καὶ νοήμασι, μικρὸν ἢ οὐδὲν ἡμᾶς ἀπολογεῖσθαι χρῆ,
 ὡς ἐθελοκακοῦνοι καὶ πρὸς ἔριν, ἀλλ' οὐ πρὸς ἀλήθειαν ποι-
 ουμένοις τὴν διάλεξιν, καὶ μάλιστα διὸ μηδὲν οἱ τοιοῦτοι
 λόγοι ἡμᾶς. Εἰ γὰρ τὸν μουσικὸν ἢ τὸν γεωμέτρην ἢ τοι-
 25 οῦτιον ἐκτίτερον αὐτῶν οὐ προσδιαλεκτικόν ἀγεωμετριῆτι παν-
 τάπασιν ἢ ἀναρμόσιον, μὴ ἐξημμένον δηλαδὴ τῶν τῆς γεω-
 μετρίας ἢ τῆς μουσικῆς ἀρχῶν, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν
 τὴν ζήτησιν ποιῆσθον τοὺς μαθηματικούς ἐκείνους μηδὲ ἀ-
 ποκρίνασθαι, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς οὐκ ἀποκριτέον, οὐδὲ δια-
 30 λεκτικόν τῳ περὶ Θεοῦ ἰδιοιτήτων συλλογιζομένῳ μὴ ἀπὸ τῶν
 θεολογικῶν ἀρχῶν· ἐκ ψευδῶν γὰρ αὐτῷ συντίθεται ὁ λό-

τὴν ἰδικὴν μας ὁμολογίαν, ἐκβάλλει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει καὶ ἐκ τῆς θεότητος· διότι τὸ μὴ δημιουργικὸν δὲν εἶναι κἄν Θεός· ἐὰν δὲ ἰσχυρίζεται τοῦτο κατὰ τὸ θεογόνον, διδάσκει σαφῶς ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

4. Ὅμως, ἂν καὶ ἀνέπτυξα τοῦτο εἰς τοὺς Ἀποδεικτικούς Λόγους, δὲν ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ σιωπήσω τελείως. Σὺ δέ, ἀφοῦ ἐρωτήσης μὲ τὴν ἀπαιτουμένην εὐμένειαν καὶ συγχρόνως παρρησίαν, μᾶλλον δὲ φιλομάθειαν, μάθε καὶ πληροφόρησέ μας μὲ γράμμα περὶ τῆς γνώμης τοῦ ἀνδρός καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν οὕτω γεγραμμένων. Αὐτὸν λοιπὸν τὸν σκοπὸν θὰ γνωρίσωμεν μὲ εὐχαρίστησιν μάλιστα· διότι τί ἄλλα θὰ ἀνεμένομεν ἀπὸ ἄνδρα ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του ἀπὸ πόθον τῆς ἀκριβοῦς εὐσεβείας; Γνώριζε δὲ ἀκριβῶς, καὶ νὰ εἶσαι εἰς τοῦτο ἀμετάπειστος, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ φρόνημα τῶν Λατίνων, τοῦτο εἶναι τὸ ὄχυρόν των καὶ πρὸς αὐτὸ πρέπει νὰ ἀντιπαρατάσσεται ὁ ἀντιτασσόμενος, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ δαπανᾷ εἰς ἄκαιρα τὴν ἰσχύν του, νὰ εὐρίσκειται δὲ ἀδυνατώτερος εἰς τὰ καιρία. Πράγματι, ὅταν δὲν κάμνουν τοὺς συλλογισμοὺς μὲ βάσιν τῶν ὁμολογημένων ἀπὸ ἡμᾶς οὔτε χρησιμοποιοῦν ὡς ἀρχὰς τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ νοήματα, ἡμεῖς χρειάζεται μικρὰν ἀπολογία νὰ δώσωμεν ἢ καμμίαν, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἔρχονται εἰς τὴν συζήτησιν μὲ ἐθελοκακίαν καὶ δι' ἐριδα, ὄχι δὲ διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μάλιστα ὅτι οἱ τοιοῦτοι λόγοι δὲν ἔχουν καμμίαν ἀξίαν δι' ἡμᾶς. Διότι, ἐὰν ὁ μουσικὸς ἢ ὁ γεωμέτρης δὲν πρέπει νὰ συζητῆ κατὰ τὴν εἰδικότητά του μὲ τὸν τελείως ἀγεωμέτρητον ἢ τὸν ἀμουσον, μὴ προσδεδεμένον δηλαδὴ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς μουσικῆς, καὶ ἂν οἱ τελευταῖοι ἐρωτοῦν περὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, οἱ μαθηματικοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀξίζει οὔτε νὰ ἀποκρίνωνται, πολὺ περισσότερον ἡμεῖς δὲν πρέπει νὰ ἀποκρινώμεθα οὔτε νὰ διαλεγώμεθα μὲ τὸν συλλογιζόμενον περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ ἔξω ἀπὸ τὰς θεολογικὰς ἀρχὰς· διότι ὁ λόγος συντίθεται ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ

γος, ἐξ ὧν οὐ πάντως ἀληθὲς συνάγεται, μᾶλλον δὲ οὐδύ-
 λως. Δι' αὐτὸ γὰρ αὐτοῖς καὶ προάγεται τὸ ψεῦδος, ὥστε
 τὸ ἐναντίον τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐαυτῶν φέρειν κεφαλῆς
 ἀνάγκη, ὃ εἶσιν ἡ θλάσσημία. Ὡς οὖν τὴν κατὰ διάθεσιν
 5 ἄγνοιαν νοσοῦντας παραιτεῖσθαι δεῖ. Ἀλλὰ γὰρ ὅπως σα-
 θρὸν λίαν ἐξελέγγεται τὸ δοκοῦν τοῦτο τοῖς λαϊνικῶς φρο-
 νοῦσιν ἰσχυρόν, ἤδη μὲν καὶ ἐν τοῖς πρώην Περὶ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος οὖν αὐτῶ πεποιημένοις ἡμῖν λόγοις πολλαχοῦ καὶ
 διὰ πλείονων ἀπεδείξαμεν καὶ νῦν δὲ οὐκ ὀκνήσομεν διὰ
 10 τοὺς ἐντυγχάνειν μέλλοντας τουτωῖ τῶ γράμματι. Οὐδὲ γὰρ
 ἀνεχόμεθα κακοδόξων ἐπιχείρημα παρ' ἡμῶν ἐγγεγραμμέ-
 τον ἀνεξέλεκτον προκείσθαι τοῖς πολλοῖς, μᾶλλον δὲ ἀνα-
 λαθόντες καὶ ἐτέραν δόντες ἀρχὴν τῶ λόγῳ, τὰ τῆς μονο-
 χικωιότητος ἀρχῆς εἰς δύναμιν διατρανώσομεν καὶ ἐπελεγ-
 15 ξωμεν τοὺς τοῦ ἐνός Πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχάς,
 δι τὲ τοῦτο δογματίζουσι καὶ δι οὐ καλῶς.

5. Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία εἶσιν, ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱ-
 ὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ
 τοῦ μὴ ὄντος προηγημένα λέγωμεν, τὴν τε ἀγαθότητα, δι'
 20 ἦν τὸ εἶναι ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἔ-
 κασιον τοῦ εἶναι καταλλήλως μειοσχῆκασι, καὶ τὴν ἐπι-
 γεγεννημένην ἕτοιρον, δι' ἦν πρὸς τὸ εἶναι τὰ διαπεπιω-
 κότῃ ἐπανῆλθον, διαν ταῦτά τε καὶ περὶ τοιούτων ποιῶμε-
 θα τοὺς λόγους, ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἴτιον καὶ τὸν Υἱὸν
 25 ἐν ἁγίῳ Πνεύματι φάμεν, οὐχ ἐτέραν, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν αὐ-
 τήν, ὡς τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ προ-
 ἄγοντος καὶ ἐπανάγοντος καὶ συνέχοντος καλῶς τὰ πάντα.
 Ὁ δὲ Πατὴρ πρὸς τῶ πηγὴ τῶν πάντων εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ
 ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ πηγὴ καὶ ἀρχὴ εἶσι θεότιτος, θεο-
 30 γόντος ὡς μονώτατος. Καὶ τοῦτ' ἐσμέν εἰδότες κρεῖττον ἢ
 κατὰ ἀπόδειξιν διὰ τῶν θεοπνεύσιων λογίων τρανῶς ἐκ-
 λεγασμένον. Ὅταν οὖν ἀκούσης δι τὸν Υἱὸς «ἢ ἐκ τῆς ἀρ-
 χῆς ἀρχὴ» καὶ «ὁ καλῶν αἰτῶν ἀπὸ γενεῶν ἀρχὴν» καὶ

ψεύδη, ἀπό τὰ ὁποῖα δέν συνάγεται ὁπωσδήποτε ἀληθές, μᾶλλον δέ καθόλου. Διὰ τοῦτο δέ προάγεται ἀπό αὐτοῦς τὰ ψεῦδος, ὥστε ἀναγκαίως ἐναντίον τῆς κεφαλῆς των νά φέρουν τὰ ἀντίθετον τῆς θεολογίας, δηλαδή τήν βλασφημίαν. Πρέπει λοιπόν νά τοὺς ἀποφεύγωμεν ὡς ἀσθενοῦντας ἀπὸ ἄγνοιαν κατὰ διάθεσιν. Ἄλλὰ βεβαίως τὰ πόσον σαθρὸν ἐλέγχεται αὐτὸ τὸ θεωρούμενον ὄχυρὸν ὑπὸ τῶν λατινοφρόνων, ἀπεδείξαμεν ἤδη καὶ εἰς τοὺς προηγουμένως συνταχθέντας λόγους Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μέ τήν βοήθειάν του, πολλαχοῦ καὶ διὰ μακρῶν, καὶ τώρα δέν θά διστόσωμεν νά ἐπαναλάβωμεν χάριν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι πρόκειται νά ἀναγνώσουν τὸ γράμμα τοῦτο. Διότι δέν ἀνεχόμεθα ἐπιχειρήματα κακοδόξων, καταγεγραμμένον ἀπὸ ἡμᾶς νά παραμένῃ ἐνώπιον τῶν πολλῶν ἀνεξέλεγκτον, μᾶλλον δέ συνεχίζοντες τὸν λόγον καὶ δίδοντες ἄλλην ἀρχὴν εἰς αὐτόν, θά δεῖξωμεν κατὰ δύναμιν τὰ τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς καὶ θά ἐλέγξωμεν τοὺς δογματίζοντας δύο ἀρχὰς τοῦ ἑνὸς Πνεύματος, τόσον διότι δογματίζουν τοῦτο ὅσον καὶ διότι τὸ δογματίζουν κακῶς.

5. Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ εἶναι μία, ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὅταν λοιπόν λέγωμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μή ὄντος παραχθέντα, τὴν ἀγαθότητα διὰ τῆς ὁποίας ἔλαβον τὴν ὑπαρξιν, καὶ τὴν ἐγγενῆ χάριν διὰ τῆς ὁποίας μετέσχον καταλλήλως τῆς εὐζωίας καὶ τὴν ἐπιγενομένην ὑστερα χάριν διὰ τῆς ὁποίας τὰ διαπεσόντα ἐπανῆλθον εἰς τὴν εὐζωίαν, ὅταν αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια λέγωμεν, δεχόμεθα ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἴτιον καὶ τὸν Υἱὸν ἐν ἁγίου Πνεύματι, ὄχι διάφορον, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν ἴδιαν, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ὁ Πατήρ προάγει καὶ ἐπαναφέρει καὶ συνέχει καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ Πατήρ, πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι πηγὴ τῶν πάντων διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἶναι καὶ πηγὴ καὶ ἀρχὴ θεότητος, καθ' ὅσον εἶναι μοναδικὸς θεογόνος. Καὶ γνωρίζομεν τοῦτο πολὺ καλύτερα ἀπὸ πᾶσαν ἀπόδειξιν διὰ τῶν θεοπνεύστων λογίων σαφῶς ἐκπεφρασμένον. Ὅταν λοιπόν ἀκούσης ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» καὶ «ὁ καλῶν αὐτόν ἀπὸ γε-

«μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου», τῶν δημιουργημάτων νόει, καθάπερ καὶ Ἰωάννης ἀριδύλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ αὐτοῦ βοᾷ, «ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ», οὐχ ὡς καταρχή, ἄπαγε, Θεὸς γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· κοινωνὸς γάρ ἐστι τῆς ἐξ ἧς ταῦτα παιρικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ τῶν πάντων δεσποτείας αὕτη ἐστὶν ἐπώνυμον. Τοῦ δὲ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης, πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα δοῦλον ἢ κτιστόν; Ἀλλ' ἐπεὶ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ καὶ αὐτοῦ ὁ Υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεότιτος ἀρχή. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότιτος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχή, κοινωνεῖν δὲ καὶ αὐτὴν τῷ Πατρὶ ἀμήχανον, «μόνος» γὰρ τεθεολόγηται «πηγαία θεότης Πατρός», ἐτέρας ἄρα διαφόρου τινὸς θεότιτος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχὴ καὶ διέσπασε τὸ Πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ Πατρὸς θεότιτος· ἢ διὰ δύο διαφοροῦς θεότητος δώσωμεν αὐτῷ τῷ ἐνί, καὶ τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα;

6. Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο καὶ αἱ Λαίλους τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαὶ μία ἐστὶν ἀρχή; Οὐ γὰρ ἀξιόσουσιν ἡμᾶς πιστεῖν δέχεσθαι αὐτῶν τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν, ἄλλην ἀντὶ ἄλλης ποιούμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γὰρ ἐρωτιῶντων πῶς δύο καὶ αὐτοὺς τοῦ ἐνὸς Πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι διωχνούσονται τῶν δύο εἶναι τὴν ἀρχήν. Ἡμεῖς δὲ οὐ περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνὸς, καὶ περὶ αὐτοῦ μᾶλλον πρὸς αὐτοὺς ποιούμεθα τὸν λόγον ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἡ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἐνὸς δύο ἔσονται ἀρχαὶ καὶ πῶς αἱ δύο μία καὶ αὐτοὺς; Φασὶν οὖν «διότι ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας». Τί οὖν Σήθ; Ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς δι-
 25 ἡ Εὔα ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, καὶ οὐ δύο εἶσι αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς ἀρχαί, διὸ ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας; Τί δὲ ἡ Εὔα; Οὐ

7. Ἦσ. 41, 4.

8. Ψαλμ. 110, 3.

9. Ἀποκ. 3, 14.

10. Βλ. Διονυσίου Ἀρεποπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 5.

νεῶν ἀρχὴν»⁷ καὶ ὅτι «μετὰ σοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς δυνάμεώς σου»⁸, νὰ ἐννοῆς τὰ δημιουργήματα, ὅπως καὶ ὁ Ἰωάννης καταφανῶς βοᾷ περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν λέγων, «ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ»⁹, ὄχι ὡς ἑναρξίς, ἀπαγε, ἀλλὰ ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· διότι εἶναι κοινωνὸς τῆς πατρικῆς ἀρχῆς ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται ταῦτα καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη εἶναι ἐπώνυμος τῆς ἐπὶ τῶν πάντων δεσποτείας. Πῶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη κανεὶς τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος μετὰ τὴν ἐννοίαν αὐτῆν, ἐκτὸς ἐὰν ἦτο καὶ τὸ Πνεῦμα δοῦλον ἢ κτιστόν; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεός, ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι κατὰ τοῦτο ἀρχὴ αὐτοῦ, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ἀρχὴ θεότητος. Ἐὰν δὲ ὁ Υἱὸς εἶναι ἀρχὴ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἶναι δὲ ἀμήχανον νὰ κοινωνῇ κατ' αὐτὴν μετὰ τὸν Πατέρα, ἀφοῦ «μόνος ὁ Πατήρ» ἔχει θεολογηθῆ «πηγαία θεότης»¹⁰, ἄρα ὁ Υἱὸς εἶναι ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης διαφόρου θεότητος καὶ διέσπασε τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὴν θεότητα ἢ ὁποία πηγάζει ἐκ τοῦ Πατρὸς· ἢ μήπως θὰ παραχωρήσωμεν εἰς τὸν ἕνα τοῦτον, ἀντὶ τῶν δύο τούτων διαφόρων θεοτήτων, διὰ τῶν τριῶν ὁμολογοῦντες μίαν θεότητα;

6. Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο κατὰ Λατίνους ἀρχαὶ τοῦ ἑνὸς Πνεύματος εἶναι μία ἀρχή; Διότι δὲν θὰ ἀξιώσουν ἡμᾶς νὰ δεχώμεθα μετὰ πίστιν τὰ προβλήματα τούτων, ἀλλὰ ἄς μὴ ἀποκριθοῦν σοφιστικῶς, προβάλλοντες ἄλλην ἀντ' ἄλλης ἀπόκρισιν. Πράγματι, ὅταν ἡμεῖς ἐρωτῶμεν, πῶς εἶναι κατ' αὐτοὺς δύο αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἑνὸς Πνεύματος, ἐκεῖνοι δισχυρίζονται ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν δύο εἶναι μία. Ἡμεῖς δὲ δὲν ἐρωτῶμεν περὶ τῶν δύο προσώπων, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἑνός, καὶ περὶ τούτου μᾶλλον συζητοῦμεν πρὸς αὐτούς· καθ' ὅσον, ὅταν καλῶς τῶν δύο ἡ ἀρχὴ εἶναι μία, πῶς θὰ εἶναι δύο αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἑνός καὶ πῶς κατ' αὐτοὺς αἱ δύο ἀρχαὶ εἶναι μία; Ἰσχυρίζονται λοιπὸν «διότι ἡ μία εἶναι ἐκ τῆς ἄλλης». Τί συνέβη λοιπὸν μετὰ τὸν Σήθ; Ἄρα γε ἐγεννήθη ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Εὐα ἦτο ἐκ τοῦ Ἀδάμ καὶ δὲν εἶναι δύο τοῦ ἑνός τούτου αἱ ἀρχαὶ, ἀφοῦ ἡ μία εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλην; Τί δὲ συνέβη μετὰ τὴν Εὐαν; Δὲν εἶναι

δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς, οὐ καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν
 ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ διά-
 φορον καὶ ἐν διαφόροις ὑποστάσεις διόπερ οὐδὲ μία ἐστὶν
 αἷται αἱ ἀρχαί, καίτοι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας. Εἰ γοῦν
 5 ἐνιαῦθα, οὐ, εἰ καὶ μὴ ἔν, ὅμως ἐστὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν,
 οὐκ ἔνι τοῦ ἐνὸς μίαν εἶναι τὴν ἀρχήν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνω-
 τάτω Τριάδος αἱ δύο τοῦ ἐνὸς ἁγίου Πνεύματος μία εἰσὶν
 ἀρχαί, ἐν ἣ μηδαμῶς ἐστὶ κατὰ τὸ θεογόγον κοινωνία; ἄλλος
 γὰρ τεθεολόγηται «θεότης θεογόνος» ὁ Πατήρ. Πάλιν ἢ
 10 Εὔα, ἐκ μόνου οὔσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἐστὶν ἀρχῆς, ὁ δὲ
 Ἀδάμ ἐκ γῆς ἐστὶν, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἢ Εὔα ἐκ τῆς γῆς
 καὶ τοῦ Ἀδάμ· ὁ γὰρ Ἀδάμ ἄλλος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν
 καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τὸ Πνεῦμα, καὶ
 οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς αὐ-
 15 τῆς, ἀφ' ἧς καὶ ὁ Υἱός, κἀντιεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς
 θεότητος ἀρχαὶ καὶ οὐκ ἔτι ἐστὶ μείζων ὁ Πατήρ τῷ αἰ-
 τίῳ τοῦ Υἱοῦ, ἐπίσης γὰρ καὶ αὐτὸς αἷτιος θεότητος, ἢ ἐκ
 μόνου τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγοντες, μίαν ἐν τῷ Πνεύματι
 ὡς καὶ τῷ Υἱῷ εὐσεβῶς διδόντωσαν ἀρχήν. Μέχρι γὰρ
 20 ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐξ ἀμφοτέρων λέγωιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου
 τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἐστὶ μίαν εἶναι τῆς θεότητος τοῦ ἐνὸς
 Πνεύματος ἀρχήν. Συνάπτων γὰρ τις ἐπὶ τῶν τοιούτων,
 εἰ καὶ μίαν φαίη τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὁμωνύμως, ὥστε' οὐ μία
 εἰ δὲ διαιροῦν κατὰ μίαν δεῦρ' ἰσθμῶν θείας ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς
 25 δὲ ἀνάγκης δύο φανερώς γίνονται ἀρχαί.

7. Ἐμοὶ δ' ἐπεισι θαυμάζειν καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀ-
 νοίας τῶν ἰσθμῶν δύο ταύτας, ὡς φασιν, ἀρχὰς μίαν λεγόν-
 των τε καὶ οἰομένων. Εἰ μὲν γὰρ κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ κατὰ
 τὸ θεογόγον ὁ Υἱός, προβαλλόμενος τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐν αὐ-
 30 τοῖς τὸ θεογόγον καὶ ἢ ἐκ τούτων αὕτη πρόοδος, τῆς φύσε-
 ως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία,

δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς προελθόντων, λόγῳ τοῦ ὅτι καὶ αὐτὴ εἶχε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸν Ἀδάμ; Καὶ ὁμοίως εἰς ἀμφοτέρους ὑπῆρχε γονιμότης, ἀλλὰ καὶ διαφορὰ καὶ εἰς διαφόρους ὑποστάσεις· διὰ τοῦτο αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ δὲν ἦσαν μία μολονότι ἢ μία εἶναι ἐκ τῆς ἄλλης. Ἐάν λοιπὸν ἐδῶ, ἂν καὶ ὄχι ἓν, ὁμοίως ἢ γονιμότης ὑπάρχει εἰς ἀμφοτέρους, δὲν δύναται νὰ εἶναι μία ἢ ἀρχὴ τοῦ ἑνός, πῶς εἰς τὴν περιπτώσιν τῆς ὑψίστης Τριάδος αἱ δύο ἀρχαὶ τοῦ ἑνός ἁγίου Πνεύματος εἶναι μία, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει καμμία κοινωνία κατὰ τὴν θεογόνον ιδιότητα; Διότι μόνος ὁ Πατήρ ἔχει θεολογηθῆ «θεογόνος θεότης». Πάλιν δὲ ἡ Εὐα, προερχομένη ἐκ μόνου τοῦ Ἀδάμ, εἶναι ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, ὁ δὲ Ἀδάμ εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ Εὐα δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν καὶ τὸν Ἀδάμ· διότι μόνον ὁ Ἀδάμ εἶναι ἀπὸ τὴν γῆν. Ἡ λοιπὸν ὡς λέγουσιν καὶ αὐτοὶ τὸ Πνεῦμα μόνον ἀπὸ τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω ὡς λέγουσιν αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, ἀλλ' ὄχι ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται καὶ ὁ Υἱός, ἐξ οὗ πάλιν δύο εἶναι ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαὶ καὶ δὲν εἶναι ἀνώτερος τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ αἴτιον ὁ Πατήρ, ἀφοῦ ἐξ ἴσου καὶ αὐτὸς εἶναι αἴτιος θεότητος, ἢ, λέγοντες αὐτὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, ὡς παραχωροῦν μίαν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, ὅπως καὶ εἰς τὸν Υἱόν. Διότι μέχρις οὗ λέγουσιν ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐξ ἀμφοτέρων, ἀλλ' ὄχι ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι μία ἢ ἀρχὴ τῆς θεότητος τοῦ ἑνός Πνεύματος. Διότι, ὅταν κανεὶς συναρμόζῃ τὰ τοιαῦτα, ἀκόμη καὶ ἂν θὰ ἔλεγε μίαν ἀρχὴν, θὰ τὰ ἔλεγε ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὁμωνυμίας, ὥστε δὲν θὰ ἦτο μία· ἐάν δὲ βλέπῃ τὰς θείας ὑποστάσεις μίαν μίαν διαιρῶν αὐτάς, κατ' ἀνάγκην τῆς μιᾶς αἱ ἀρχαὶ γίνονται φανερώς δύο.

7. Μοῦ ἔρχεται δὲ νὰ θαυμάζω τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀνοησίας ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ὅπως λέγουσιν, τὰς δύο ταύτας ἀρχὰς ὀνομάζουσιν καὶ θεωροῦν μίαν. Διότι, ἐάν μὲν ὁ Υἱός κοινωνῇ μὲ τὸν Πατέρα κατὰ τὸ θεογόνον, προβάλλων τὸ Πνεῦμα, καὶ εἶναι ἓν εἰς αὐτοὺς τὸ θεογόνον καὶ αὐτὴ ἢ πρόσδος ἐκ τούτων, ὅρα τοῦτο εἶναι τῆς φύσεως καὶ δὲν

ἀλλ' ἀπλῶς μία, καὶ ἀποξένωται τῆς θείας φύσεως αὐτὸ
 τὸ Πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὸ θεογόνον κοινωνοῦν. Εἰ
 δὲ μὴ κοινωνεῖ ὁ Υἱὸς κατὰ τοῦτο τῷ Πατρὶ, μηδὲ ἐν αὐ-
 τοῖς τοῦτο τὸ προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ Υἱῷ ἢ πρό-
 5 δος τοῦ Πνεύματος. Διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς
 τοῦ Πνεύματος προόδου· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ διάφορα. Πῶς
 οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί; Καὶ μὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου
 ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνομιανοὺς ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις
 γράφωντος, «πάντα τὰ κοινὰ Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ κοινὰ εἶναι
 10 καὶ τῷ Πνεύματι», εἰ μὲν κοινὸν ἔστι Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ
 τὸ ἐκπορεύειν, κοινὸν ἔσται τοῦτο καὶ τῷ Πνεύματι καὶ
 τριτὸς ἔσται ἡ Τριάς· καὶ τὸ Πνεῦμα γὰρ ἐκπορεύσει Πνεῦ-
 μα ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ κοινὸν ἔστι κατὰ Λατίνους τῷ Πατρὶ
 καὶ τῷ Υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς ἐμμέσως
 15 καὶ αὐτοῦς, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀμέσως ἐκπορεύοντος τὸ Πνεῦμα,
 οὕτω γὰρ καὶ ὑποστατικῶς ἔχει τὸν Υἱὸν τὸ προβλητικόν
 φασιν, οὐκοῦν καὶ αὐτοῦς καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν
 καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικὰ οὐ κοινὰ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ;
 Ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ κίττει τε καὶ ἀγιάζει
 20 καὶ διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δὲ Υἱὸς
 οὐ δι' Υἱοῦ, τοιγαροῦν καὶ αὐτοῦς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ δη-
 μιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ Υἱὸς, ἀμέσως γὰρ καὶ οὐχ ὡς ὁ
 Πατὴρ ἐμμέσως, καὶ οὕτω καὶ αὐτοῦς τὰ φυσικὰ τῶν ὑ-
 ποστατικῶν διενήνοχεν οὐδέεν. Εἰ δ' ἄρα φαῖεν διὰ τοῦ
 25 Πνεύματος τὸν Υἱὸν δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀλλὰ προῖ-
 τον μὲν οὐ σύνηθες τοῖς θεολόγοις διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν
 Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα δημιουργὸν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων,
 ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, ἔπειτα πρὸς τῷ μηδ' οὕτω τὸ ἀνω-
 τέρω δεδειγμένον ἄτοπον αὐτοῦς ἐκφεύγειν, οὐ γὰρ δι' Υἱοῦ
 30 πάλιν ὁ Υἱὸς ἀναφαίνεται δημιουργὸς καθάπερ ὁ Πατὴρ,
 συμβῆρται τοῖτοῖς μὴ κοινὸν εἶναι λέγειν καὶ τῷ Πνεύματι

ὑπάρχουν δύο ἀρχαί, οὔτε αἱ δύο μία ἀλλ' ἴσον μία, καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀποξενωμένον τῆς θείας φύσεως, ἀφοῦ δὲ δὲν κοινωνῆ ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα κατὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶναι ἓν εἰς αὐτοὺς τοῦτο τὸ προβάλλειν, ἢ πρόοδος τοῦ Πνεύματος ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καθ' ὑπόστασιν. Ἔρα αὕτη εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς πρόοδος τοῦ Πνεύματος· διότι τὰ ὑποστατικὰ εἶναι διάφορα. Πῶς λοιπὸν εἶναι μία αἱ διαφορετικαὶ ἀρχαί; Καὶ μάλιστα, ἀφοῦ ὁ μέγας Βασίλειος γράφει εἰς τὰ ἀντιρρητικά Πρὸς Εὐνομιανούς κεφάλαιά του, «ὅλα τὰ κοινὰ εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα»¹¹, ἐὰν μὲν εἶναι κοινὸν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὸ ἐκπορεύειν, κοινὸν θὰ εἶναι τοῦτο καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, ἢ δὲ τριάς θὰ εἶναι τετράς· καθ' ὅσον καὶ τὸ Πνεῦμα θὰ ἐκπορεύσῃ ἄλλο Πνεῦμα. Ἐὰν δὲ κατὰ τοὺς Λατίνους τὸ ἐκπορεύειν δὲν εἶναι κοινὸν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ἀφοῦ κατ' αὐτοὺς ὁ μὲν Πατὴρ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα ἐμμέσως, ὁ δὲ Υἱὸς ἀμέσως, (διότι οὕτω λέγουσιν ὅτι ἔχει καὶ ὑποστατικῶς τὸ προβλητικὸν ὁ Υἱὸς), τότε κατ' αὐτοὺς καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ὅλα τὰ φυσικὰ δὲν εἶναι κοινὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ; Ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ κτίζει καὶ ἀγιάζει, καὶ διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δὲ Υἱὸς ὄχι διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἄρα κατ' αὐτοὺς ὁ Υἱὸς ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὑποστατικῶς, διότι τὸ ἔχει ἀμέσως καὶ ὄχι ἐμμέσως, καὶ οὕτω κατὰ τὴν γνώμην των δὲν διαφέρουν καθόλου τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατικῶν. Ἐὰν ἐπομένως ἔλεγον ὅτι ὁ Υἱὸς δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει διὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ πρῶτον μὲν δὲν εἶναι σύνηθες εἰς τοὺς θεολόγους νὰ λέγουσιν ὅτι ὁ Υἱὸς ἢ ὁ Πατὴρ εἶναι δημιουργὸς τῶν κτισμάτων διὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, ἔπειτα δὲ, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἐκφύγη οὔτε οὕτως τὸ ἀνωτέρω ἀποδεδειγμένον ἄτοπον (διότι ὁ Υἱὸς δὲν ἀναφέρεται ἐπίσης δημιουργὸς δι' Υἱοῦ ὅπως ὁ Πατὴρ), θὰ τοὺς συμβῆ νὰ μὴ λέγουσιν ὅτι εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, καθ' ὅσον τοῦτο δὲν ἐνεργεῖ ταῦτα δι' ἐ-

τι τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι' εἰτέρου, μηδὲ ὡς ὁ Πατὴρ ἢ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Καὶ αὐτοὺς οὖν ὑποστατικῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέσως καθάπερ ὁ Πατὴρ κτίζον τε καὶ
5 ἀγιάζον. Ἐντεῦθεν δὴ πάλιν καὶ αὐτοὺς ταυτιά τε καὶ ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τὰ φρονικά· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἡ φύσις ταῖς ὑποστάσεσι ταυτίον τε καὶ ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σαφῶς τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐκπεπιώκασι καὶ τῆς ἐνόητος τῆς πίστεως καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος
10 οἱ ταῦθ' ὄντιω λέγοντές τε καὶ φρονοῦντες;

8. Ταῦτα μὲν δὴ ταύτη. Συλλογίζεσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἔργω ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν καὶ οὐδὲ τοῖς Λαίνοις γράφαι' ἄν τις τοῦτου χάριν. Μῆτε δ' ἀποδεικτικῶς τούτους συλλογίζεσθαι, καθάπερ φῆς αὐτός, παρὰ τὸ
15 μὴ τοῖς ἀνοπίστοις λόγοις ὡς ἀρχαῖς καὶ ἀξιόμασι χορηγῆσθαι καὶ τοῖς θεοσόφοις καλῶς ἔλεσθαι πατρῶσι, μῆτε διαλεκτικῶς, διὰ τὸ μὴ ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν λημμάτων ποιεῖσθαι τοὺς συλλογισμούς, καὶ πάνυ γ' ἄν φαίην. Μηδευίαν δὲ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀνω-
20 τάτῳ Τριάδι ζητουμένων, ἀλλὰ πάντα τὸν περὶ αὐτῶν συλλογισμὸν διαλεκτικὸν οἶεσθαί τε καὶ καλεῖν, ἀποδεικτικὸν δὲ οὐδέποτε, πολλοῦ δέω τίθεσθαι. Αἶ τε γὰρ ἐπιγραφῆαι τῶν πατρικῶν φωνῶν οὐκ ἐῷσι τοῦτο παραδέξασθαι, κἄν τις φιλονεικότερον ἐνιστῆται καὶ τὴς ἐπιγραφῆς ὡς παρεγ-
25 γραπίους παραγράφῃται, ἡμεῖς καὶ αὐτὰς δεῖξομεν αὐτῶ τοῦτο μαρτυρούσας τὴς φωνῆς, «εἰς Πατῆρ, εἰς Υἱὸς, ἐν Πνεῦμα ἅγιον», ὥστε κατὰ τοσοῦτον τοῦτο ἐκείνοις ἤρωται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα· «καὶ οὐκ ἐντεῦθεν» φησὶ «μόνον ἢ τῆς κοινωνίας ἀπόδειξις» καὶ
30 ποῦ μὲν, μετὰ τὸ συναγαγεῖν, ἀποδέδεικται βούσας, ποῦ δὲ μεταξὺ κείμενον, τὸ ἀποδείκνυμεν, ποῦ δὲ καὶ ἐπαγγελιομέ-

12 Αἱ παράγραφοι 5-7 ἀποδίδουν σχεδὸν αὐτολεξεί τμήμα τοῦ Ἀποδεικτικοῦ Λόγου Α'.

13. Ἐνῶ ἡ Ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Βαρλαάμ.

14. Μ. Βασιλείου, Περὶ ἁγίου Πνεύματος 18.

τέρου οὔτε ὅπως ὁ Πατήρ ἢ καὶ ὁ Υἱός. Κατ' αὐτοὺς λοιπὸν τὸ Πνεῦμα ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὑποστατικῶς, καθ' ὅσον δὲν κτίζει καὶ ἀγιάζει ἐμμέσως, ὅπως ὁ Πατήρ. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν πάλιν κατ' αὐτοὺς τὰ φυσικὰ δεικνύονται τὰ αὐτὰ καὶ ἀδιάφορα ἀπὸ τὰ ὑποστατικά. Ἐάν δὲ συμβαίῃ τοῦτο, καὶ ἡ φύσις εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἀδιάφορον πρὸς τὰς ὑποστάσεις. Ἄρα γε δὲν ἔχουν ἐκπέσει σαφῶς ἀπὸ τὴν ὑψίστην Τριάδα καὶ ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὅσοι λέγουν καὶ φρονοῦν αὐτὰ τὰ πράγματα¹²;

8. Οὕτω λοιπὸν ἔχουν αὐτὰ. Ἀπὸ τοὺς πατέρας δὲ ἐδιδόχθημεν νὰ συλλογιζώμεθα ἐπὶ τοιοῦτων θεμάτων ἐμπράκτως, καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κατηγορήσῃ κανεὶς οὔτε τοὺς Λατίνους δι' αὐτό. Θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω μὲ βεβαιότητα ὅτι οὔτε ἀποδεικτικῶς συλλογίζονται οὔτοι, ὅπως λέγεις ἐσύ¹³, μολονότι δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ αὐτόπιστα λόγια ὡς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ δὲν ἀκολουθοῦν καλῶς τοὺς θεοσόφους πατέρας, οὔτε διαλεκτικῶς, λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν κάμνουν τοὺς συλλογισμοὺς ἐκ τῶν ἰδικῶν μας προϋποθέσεων. Πολὺ ὁμως ἀπέχω ἀπὸ τὸ νὰ ὑποθέτω ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπόδειξις δι' ὅποιονδήποτε ἀπὸ τὰ θεῖα καὶ ἀπὸ τὰ ζητήματα εἰς τὴν ὑψίστην Τριάδα, ἀλλὰ νὰ θεωρῶ καὶ νὰ ὀνομάζω διαλεκτικὸν ὅλον τὸν περὶ αὐτῶν συλλογισμόν, οὐδέποτε δὲ ἀποδεικτικόν. Διότι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν πατερικῶν ρήσεων δὲν ἐπιτρέπουν νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο, καὶ ἂν κανεὶς ἀντισταθῇ ἐριστικώτερα καὶ διαγράψῃ τὰς ἐπιγραφὰς ὡς πλαστὰς, ἡμεῖς θὰ τοῦ δείξωμεν ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ρήσεις μαρτυροῦν τοῦτο. «εἰς Πατήρ, εἰς Υἱός, ἐν ἁγιον Πνεῦμα ὑπάρχει», ὥστε τοῦτο εἶναι ἠνωμένον μὲ ἐκεῖνα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, καθ' ὅσον ἔχει τὴν οἰκειότητα μονὰς πρὸς μονάδα. «Καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι μόνον ἀπὸ ἐδῶ», λέγει¹⁴ καὶ θὰ τοῦ δείξωμεν ὅτι ποῦ μὲν αὐταὶ αἱ ρήσεις φωνάζουν ὅτι ἔχει ἀποδειχθῆ, μετὰ τὴν συλλογὴν, ποῦ δὲ καθυστερεῖ τὸ ἄποδεικνύομεν, ποῦ δὲ καὶ ζητεῖ τὰς ἀποδείξεις, εἶναι ἔτοιμος νὰ τὸ παρά-

ρας ζητεῖς φησὶ τὰς ἀποδείξεις, ἔπιμος παροχεῖν. Καὶ τί
 τὸ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην ἐπαγόμενον; Λόγιόν τι τῶν
 θεοπαράδοτων ἢ καὶ θεοπνεύσιων καὶ πᾶν ὅτι ἂν τούτοις
 ἔποιο καὶ ἐκ τούτων συμπεραίνοιτο. Τί μὲν γὰρ ἔστι Θεός,
 5 οὐδεὶς πώποτε τῶν εὐφρονούντων οὐτ' εἶπεν οὐτ' ἐζήτη-
 σεν, οὐτ' ἐνενόησεν. "Οἱ δὲ ἔστι καὶ ὅτι εἷς ἔστι καὶ ὅτι
 οὐχ ἓν ἔστι καὶ ὅτι τὴν Τριάδα οὐχ ὑπερβέβηκε καὶ πολλ'
 ἕτερα τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων, ἔστι ζητῆσαί τε καὶ
 ἀποδείξαι. Εἰ γὰρ μὴ ταῦτα, οὐδὲ μαθεῖν ὅλως ἔστι το περὶ
 10 Θεοῦ. Εἰ δὲ μαρθάνομεν καὶ ζητοῦμεν καὶ τοῦτο παρὰ τῶν
 εὐεϊδότων καὶ ἐπισταμένων, τὰ μὲν ἄρα τοῦ Θεοῦ γινώ-
 σκεται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ
 εἰσιν ἀπερινόητα πάντη καὶ ἀνεξερεύνητα: τῶπος γεννή-
 σεως, ἐκπορεύσεως, τελείας ἕμα καὶ ἀνεκφοιτήτου προσ-
 15 λέυσεως, ἀδαιρέτου τε ἕμα καὶ τελείας διαιρέσεως, καὶ τ'
 ἄλλ' ὧν διὰ πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Ὡς γὰρ αἰσθη-
 σεις ἐν τοῖς ὑπ' αἰσθησιν λογικῆς οὐ δεῖται δείξεως, οὕτως
 οὐδὲ πίστις ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀποδείξεως. Μικροῦ δ' ἴσον
 καὶ οὐδὲν ἔλατιόν ἐστι κακόν, τὰ τε ὑπὲρ νοῦν οἴεσθαι εἰδέ-
 20 ναι καὶ «τὸ τοῦ Θεοῦ γνωσιόν» μὴ τοιοῦτον ἀποφαίνεσθαι,
 ὡσαύτως καὶ τὸ ζητητὸν ἢ ἀποδεκτόν. Ἔστι γὰρ κοινῶν
 ἐννοιῶν καὶ ἀξιωματίων ἀπορῆσαι οὐκ ὀλίγων, ἃ κρείττω
 ἢ κατὰ ἀπόδειξιν παρεχόμενα τὴν ἐπιστήμην ἀποδεικτικαὶ
 τῶ ἐπισταμένῳ χρῆσασθαι γίνονται ἀρχαί.
 25 9. Πᾶσι γὰρ ἔστιν ἐγνωσμένον τε καὶ ἀνωμολογημένον
 ὅτι ὁ Θεὸς τέλειός ἐστι καὶ οὐκ ἄλογος, ἐξ ὧν εἷς καὶ οὐχ
 ἓν ἀποδείκνυται. Λεγόντων οὖν ἡμῶν ὅτι ὁ Θεὸς τέλειος,
 ὁ τέλειος εἷς, καὶ τ' ἄλλα συνείρειν διανοουμένων συμφῶ-
 30 σιμῶν τούτων ἀποδεικτικῶν προσίσταται λέγων ἐπὶ τῶν
 μοναδικῶν ἀπόδειξιν μὴ εἶναι, παρ' ἡμῶν εὐδὺς ἀκούσεται
 ὡς καθόλου μὲν οὐχ ἔστι· πῶς γὰρ ἐπὶ τῶν μὴ καθόλου;

σχη. Καί τὰ θεοπαράδοτα ἢ καί θεόπνευστα καί πᾶν ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἀκολουθῆ ταῦτα καί νά συμπερασθῆ ἀπό αὐτά. Διότι τί εἶναι ὁ Θεός, κανείς ἀπό τοὺς καλῶς φρονοῦντας δέν εἶπε ποτέ οὔτε ἐζήτησεν οὔτε ἐνόησεν. Ὅτι δέ ὑπάρχει Θεός καί ὅτι εἶναι εἷς καί ὅτι δέν εἶναι ἓν καί ὅτι δέν ὑπερβαίνει τὴν Τριάδα καί πολλά ἄλλα σχετικά μὲ αὐτόν, εἶναι δυνατόν νά τὰ ἐρευνήσωμεν καί ἀποδείξωμεν. Διότι ἂν δέν ἀποδειχθοῦν ταῦτα, δέν εἶναι δυνατόν οὔτε νά μάθωμεν τίποτε περὶ Θεοῦ. Ἐάν δέ μανθάνωμεν καί ζητοῦμεν, καί μάλιστα ἀπό τοὺς καλῶς γνωρίζοντας καί ἐπισταμένους, τότε ἄλλα ἐκ τοῦ Θεοῦ γνωρίζονται, ἄλλα δέ ζητοῦνται, μερικά δέ καί ἀποδεικνύονται, ἄλλα δέ εἶναι ἐντελῶς ἀπερινόητα καί ἀνεξερεύνητα· τρόπος γεννήσεως, ἐκπορεύσεως, τελείας καί συγχρόνως ἀναποκαλύπτου προελεύσεως, ἀδιαιρέτου συγχρόνως καί τελείας διαιρέσεως, καί τὰ ἄλλα τῶν ὁποίων γνῶσιν ἔχομεν διὰ τῆς πίστεως. Ὅπως δηλαδὴ ἡ αἴσθησις δέν χρειάζεται λογικὴν ἀπόδειξιν εἰς ζητήματα ὑποκείμενα εἰς τὴν αἴσθησιν, οὕτω οὔτε ἡ πίστις χρειάζεται ἀπόδειξιν εἰς τὰ θέματα ἐκεῖνα. Μόλις εἶναι ἴσον καί πάντως καθόλου μικρότερον κακὸν τὸ νά νομιζῆ κανείς ὅτι γνωρίζει τὰ ὑπὲρ νοῦν καί νά ἀποφαίνεται ὅτι «τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ»¹⁶ δέν εἶναι τοιοῦτον, ὅπως καί τὸ ζητητὸν καί τὸ ἀποδεικτικόν. Διότι εἶναι δυνατόν νά στερῆται κανείς ὄχι ὀλίγων ἐννοιῶν καί ἀξιωματῶν, τὰ ὁποῖα προσφέροντα τὴν ἐπίγνωσιν ὑπεράνω ἀποδείξεως γίνονται ἀποδεικτικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὸν γνωρίζοντα νά τὰς χρησιμοποιήσῃ.

9. Διότι εἶναι γνωστὸν καί ὡμολογημένον ἀπὸ ὅλους ὅτι ὁ Θεός εἶναι τέλειος καί ὄχι ἄλογος, καθ' ὅσον ἀποδεικνύεται εἷς καί ὄχι ἓν. Ὅταν λοιπὸν ἡμεῖς λέγωμεν ὅτι ὁ Θεός εἶναι τέλειος, ὁ τέλειος εἶναι εἷς, καί ὅταν σκεπτόμεθα νά συνδυάσωμεν κατὰ τὰ ἄλλα συμφώνως μὲ τοὺς πατέρας, πῶς εἶναι εἷς ὁ τέλειος, ἐάν κανείς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀνεπιστήμονας ἀποδεικτικούς ἀντετίθετο λέγων ὅτι δέν ὑπάρχει ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν μοναδικῶν, θά ἀκούσῃ ἀμέσως ἀπὸ ἡμᾶς ὅτι γενικῶς μὲν δέν ὑπάρχει· πῶς ὁμως

Ἄψευδής δὲ οὐδὲν ἦτιον ἀπόδειξις ἐστὶ, καὶ γὰρ ἀναγκαία
καὶ ἐπὶ τῶν μοναδικῶν καὶ ἀνεξαπάτητος μᾶλλον αὕτη ἢ
ἀπόδειξις. Ἐπὶ γὰρ τῶν καθόλου γένοιτ' ἂν μᾶλλον ἢ ἀ-
πάτη, διὰ τῆς φαντασίας θηρωμένης τῆς τοιαύτης ἀποδεί-
5 ξεως, δυσεμβλήτων τε καὶ δυσπεριλήπτων ὄντων πάντων
τῶν ὑποκειμένων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὧν τὸ κοινὸν ἀνώ-
νυμον, τὸν αὐτὸν τρόπον γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις καὶ ἐπὶ τινος
εἴδους τοῦ καθόλου καὶ ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου γε τῶν μερικῶν
ἀποδείξεις γίνονται, καθόλου μὲν οὐ, πῶς γάρ; ἀψευδεῖς
10 δὲ καὶ ἀναγκαῖαι. Ἕλλησι μὲν οὖν πιθανολογία ἢ θεολογία,
διὸ καὶ διαλεκτικὸς ἅπας ὁ δοκῶν αὐτοῖς θεολογικὸς συλλο-
γισμὸς, ἐξ ἐνδόξεων ἐνδοξος, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν πιθανὸς ἐκ
πιθανῶν. Οὐδὲν γὰρ ἴσασι περὶ Θεοῦ βέβαιον οὐδ' ἀσφα-
λές, «ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν». Ἡ-
15 μεῖς δὲ οὐκ ἐξ ἐνδόξεων ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὀρμώμεθα ἀρχῶν,
ἀλλ' ἀμειταπέλοιως περὶ ταύτας ἔχομεν, θεοδιδάκτους οὖ-
σας. Πῶς οὖν οὐκ ἀποδεικτικόν, ἀλλὰ διαλεκτικόν τὸν τοι-
οῦτον συλλογισμὸν ἐροῦμεν; Καὶ μὴν εἴ τις τῶν ἰὴν δια-
λεκτικῆν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγομένοις εἰσαγόντων, δ παρὰ
20 τῶν θεολόγων ρητῶς ἀπηγόρευται πατέρων, εἴ τις τοίνυν καὶ
τούτων τοὺς εὐ ἔχοντας ἀναλύσειε συλλογισμοὺς, ἦκιστ' ἐν τού-
τοις εὐρήσει τὸ καθόλου· τὸ τε γὰρ προκείμενον μοναδικόν
ἐστὶ καὶ πᾶν δ,τι τῶν αὐτῶ προσόντων μόνῳ κυρίως πρόσε-
σιν αὐτῶ. «Οὐδεὶς γὰρ» φηοῖν «ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός»,
25 ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, «ὁ μόνος
ἔχων ἀθανασία», φῶς οἰκῶν ἀπρόβοιτον». Οὐδὲν οὖν τῶν
ἐπομένων ἐπὶ πλεον εἶη ἂν αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν ἕκαστον
μοναδικόν καὶ πᾶν δ,τι ἂν κατηγοροῖτο τούτων οὐ καθόλου.
Πῶς οὖν συλλογίσαιντ' ἂν ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δὲ διὰ
30 τὴν τοῦ προκειμένου ιδιότητα προάγοντες ἐν δλω τοὺς οἰ-

16. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν αἱ δύο αὐταὶ λέξεις σημαίνουν
δ,τι καὶ αἱ ἐπόμεναι δύο: δεκταὶ ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην ὡς πιθανὸς
θάσει δεκτῶν ὡς πιθανῶν.

17. Ρωμ. 1, 21.

18. Μάρκ. 10, 16. Ματθ. 19, 17.

19. Α' Τιμ. 6, 16.

δέν ὑπάρχει εἰς τὰ εἰδικά; Δέν εἶναι δέ ὀλιγώτερον ἀψευδῆς ἀπόδειξις, διότι εἶναι περισσότερον ἀναγκαῖα καί ἐπὶ τῶν μοναδικῶν καί ἀνεξαπάτητος αὐτῆ ἢ ἀπόδειξις. Διότι ἐπὶ μὲν τῶν καθολικῶν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ περισσότερον αὐτῆ ἢ ἀπάτη, ἀφοῦ ἢ τοιαύτη ὀπόδειξις ἐπιδιώκεται διὰ τῆς φαντασίας, καθ' ὅσον ὅλα τὰ ὄντικείμενα εἶναι δυσνόητα καί δυσκατάληπτα. Ἄλλ' ἐπίσης καί ἐπὶ ἐκείνων εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κοινόν στοιχεῖον εἶναι ἀνώνυμον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀπόδειξις καί ἐπὶ κάποιου εἴδους τοῦ καθόλου καί ἐπὶ ἐνός ἐκάστου τῶν μερικῶν ἐφαρμόζονται ἀποδείξεις, καθολικαί βεβαίως ὄχι, διότι πῶς εἶναι δυνατόν, ἀψευδεῖς δέ καί ἀναγκαῖαι. Πράγματι εἰς μὲν τοὺς Ἑλληνας ἡ θεολογία εἶναι πιθανολογία, διότι καὶ ὁλος ὁ δεκτὸς ἀπὸ αὐτοῦ θεολογικὸς συλλογισμὸς εἶναι διαλεκτικὸς, ἐνδοξος ἀπὸ ἐνδόξους¹⁶, μὲ ἄλλους λόγους πιθανὸς ἀπὸ πιθανούς. Διότι τίποτε βέβαιον δέν γνωρίζουν περὶ Θεοῦ οὔτε ἀσφαλές, «ἀλλὰ ἐματαιώθησαν εἰς τοὺς διαλογισμοὺς των»¹⁷. Ἡμεῖς δέ ἐκκινουῦμεν εἰς τὴν θεολογίαν ἀπὸ πιθανολογουμένας ἀρχάς, ἀλλὰ ἐμμένομεν εἰς αὐτάς ἀμεταπείστως, διότι εἶναι θεοδίδακτοι. Πῶς λοιπὸν θὰ εἴπωμεν τὸν τοιοῦτον συλλογισμὸν ὄχι ἀποδεικτικόν, ἀλλὰ διαλεκτικόν; Καί ὁμως, ἐάν κανεῖς ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εἰσάγουν τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διαπραγμάτευσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπαγορεύεται ρητῶς ἀπὸ τοὺς θεολόγους πατέρας, ἐάν λοιπὸν κανεῖς ἀπὸ αὐτοῦ ἀναλύσας τοὺς καλῶς συγκροτημένους συλλογισμοὺς, ἐλάχιστα θὰ εὐρῆ εἰς αὐτοῦ τὸ καθόλου· διότι καί τὸ προκείμενον θέμα εἶναι μοναδικόν καί πᾶν προσὸν αὐτοῦ ὑφίσταται κυριολεκτικῶς μόνον εἰς αὐτόν. Διότι, λέγει «κανεῖς δέν εἶναι ἀγαθός, εἰ μὴ μόνον ὁ Θεός»¹⁸, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καί μόνος δυνάστης, «ὁ μόνος ἔχων ἀθανασία, κατοικῶν φῶς ἀπρόσιτον»¹⁹. Κανέν ἀπὸ τὸ προσόντα του λοιπὸν δέν δύναται νὰ τοῦ εἶναι ἐπὶ πλέον, ὥστε καί αὐτῶν ἕκαστον εἶναι μοναδικόν καί πᾶν ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ εἰς αὐτὰ δέν εἶναι καθόλου. Πῶς λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ συλλογισθοῦν χωρὶς τὸ καθόλου; Ἐάν δέ

κείους δέχονται συλλογισμούς, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὸ μοναδικὸν τοῦ προκειμένου τὴν ἀπόδειξιν προσήσονται δίκαια ποιούσιντες. Ἄν δ' αὖθις λέγη τις ἢ ἀπόδειξις ἐκ τῶν προτέρων, οὐδὲν δὲ πρότερον Θεοῦ, 'οὐ τὰ καὶ αὐτὸν ἐξειλάζομεν, ὡς θέλιότε', ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, 'ἀλλὰ τί τῶν περὶ αὐτόν'. Τὸ γὰρ 'εἰς καὶ ἰδιά' καὶ τὸ 'ἐξ ἐκείνου μόνου', καὶ τὸ 'εἰς ἐκείνον μόνον', οὐ τὴν φύσιν δείκνυσιν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν ἔστι δεικνύμενα. Οὐκ οὐδὲ τι τῶν δι' αὐτὰ προὔπαρχει ἀνάγκη τις τοῦ δεικνυμένου, καθάπερ οὐδ' αὐτὰ προὔπαρχει τὰ περὶ Θεοῦ δεικνύμενα. Κακείνο γάρ, ὅ, τι ποι' ἂν ἦ, περὶ τὴν ἀπερινόητον ἐκείνην θεωρεῖται φύσιν, αἷ τε κοινότητες, αἷ τε ἰδιότητες, ὅλον ἐκπόρευσις ἢ γέννησις, καὶ ταῦτ' οὐ θέσει, ἀλλὰ φύσει, πλοῦτός τε ἢ κίνησις ἢ τελειότης, ὡσπερ καὶ τῶν ἄκρων θεολόγων τίς φησι, «μο-
 15 γάδος μὲν κινήσεως διὰ τὸ πλούσιον, δυνάδος δὲ ὑπερβαθείσης διὰ τὴν ἕλην καὶ τὸ εἶδος, ἐξ ὧν τὰ σώματα, Τριάδος δὲ ὀρισθείσης διὰ τὸ τέλειον». «Οὐκ αἰτιολογία τε τοῦτο ἔστι θεότιμος, ἀλλ' ἀπόδειξις τῆς περὶ αὐτῆς δόξης εἰσοδοῦς».

20 10. Ἐπειτα πῶς τὸ πρότερον, ᾧ οἶστος, ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ζητεῖς; Εἰ μὲν χρόνῳ, λοιπὸν οὐδὲ οὐρανοῦ καὶ τῶν καὶ αὐτὸν σωματίων καὶ θαυμάτων, οὐδὲ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τῶν ἐν αὐταῖς, οὐδ' ἀέρος καὶ τῶν ἀεροπόρων, οὐδ' αἰθέρος καὶ τῶν μειωρῶν περιδέξῃ ἵν' ἀποιε ἀπό-
 25 δεῖξιν. Μετὰ γὰρ ταῦτα πάντα κοινὰ τε ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα καὶ ὄροι, προτάσεις τε καὶ ἀποδείξεις καὶ συλλογισμοί, διαιρέσεις τε καὶ ἀναλύσεις πάσαις διανοίας γὰρ ἔστι ταῦτα τοῦ ὕψιστου κτισθέντος. Εἰ μὲν οὖν οὕτω ζητεῖς τὸ πρότερον, λύσεις ἐκ μέσου τῶν ὄντων τὴν ἐπιστήμην ταύ-
 30 τὴν ποιησάμενος· εἰ δ' ἐτέρως τὸ πρότερον ἐκλήψῃ, οὐκ οἴμαι σε λόγοι κἀν τοῖς περὶ Θεοῦ δεικνυμένοις ἀπορήσειν,

20. Δηλαδή τόσον τὰ κοινὰ εἰς τὰ τριαδικὰ πρόσωπα προσόντα ὅσον καὶ τὰ ἰδιαιτέρα καθ' ὑπόστασιν.

21. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 22, 8.

22. Μαξίμου, Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1036 B.

λόγῳ τῆς ἰδιότητος τοῦ προκειμένου προχωροῦντες δέχωνται ἐν ὄλῳ τοὺς οἰκείους συλλογισμούς, πολὺ περισσότερον θὰ προβάλλουν τὴν ἀπόδειξιν λόγῳ τῆς ἰδιότητος τοῦ προκειμένου, καλῶς πράττοντες. Ἐὰν δὲ πάλιν λέγῃ κανεῖς, ἡ ἀπόδειξις προέρχεται ἐκ τῶν προτέρων, τίποτε δὲ εἶναι πρότερον Θεοῦ, θὰ εἰπωμεν πρὸς αὐτόν, ὧ βέλτιστε, δὲν ἐξετάζομεν τὰ κατ' αὐτόν, ἀλλὰ κάτι ἀπὸ τὰ περί αὐτόν. Διότι τὸ 'εἷς καὶ τρία' καὶ τὸ 'ἐξ ἐκείνου μόνον' καὶ τὸ 'εἷς ἐκείνον μόνον', δὲν δεικνύουν τὴν φύσιν, ἀλλὰ δεικνύονται γύρω ἀπὸ αὐτῆν. Δὲν ὑφίσταται λοιπὸν ἀνάγκη νὰ προῦπαρξῇ κάτι ἀπὸ ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ταῦτα, ὅπως οὔτε αὐτὸ τὰ περί Θεὸν δεκνυόμενα προῦπαρchoύν. Διότι καὶ ἐκεῖνο τὸ κάτι, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν εἶναι, παρατηρεῖται γύρω ἀπὸ τὴν ἀπερινόητον φύσιν, τόσον αἱ κοινότητες ὅσον καὶ αἱ ἰδιότητες⁹⁹, ὅπως ἡ ἐκπόρευσις ἢ ἡ γέννησις, καὶ μάλιστα ὄχι θέσει ἀλλὰ φύσει, ὁ πλοῦτος ἢ ἡ κίνησις ἢ ἡ τελειότης, ὅπως λέγει καὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς κορυφαίους θεολόγους: «ἡ μὲν μονὰς ἐκινήθη διὰ τὸν πλοῦτον, ἡ δὲ δὴ δὲ ὑπερεβάθη διὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ σώματα, ἡ τριάς δὲ ὠρίσθη διὰ τὴν τελειότητα»¹⁰⁰. «Τοῦτο δὲν εἶναι αἰτιολογία θεότητος, ἀλλ' ἀπόδειξις τῆς περί αὐτῆς εὐσεβοῦς γνώμης»¹⁰¹.

10. Ἐπειτα, κύριε, πῶς ζητεῖς τὸ προηγούμενον ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως; Ἐὰν μὲν τὸ ζητῆς χρονικῶς, τότε δὲν θὰ παραδεχθῆς καμμίαν ἀπόδειξιν οὔτε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν εἰς αὐτόν σωμάτων καὶ θαυμάτων, οὔτε τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν εἰς αὐτὰς πραγμάτων, οὔτε τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ἀεροπόρων ζώων. Διότι κοιναὶ ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα καὶ ὄροι, προτάσεις καὶ ἀποδείξεις καὶ συλλογισμοί, διαιρέσεις καὶ ἀναλύσεις, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα· διότι ταῦτα εἶναι προϊόντα τοῦ τελευταίου κτισθέντος, τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν μὲν λοιπὸν οὕτω ζητῆς τὸ πρότερον, θὰ διαλύσῃς τὴν ἐπιστήμην ταύτην καθιστῶν αὐτὴν ἔξω ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα· ἐὰν δὲ ἐκλάβῃς κατ' ἄλλον τρόπον τὸ πρότερον, δὲν νομίζω ὅτι θὰ στερηθῆς λόγου καὶ εἰς τὰ ἀποδεικνυόμενα περί Θεοῦ, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν

ἐκεῖνο προσδιανοούμενον, ὅτι καὶ δι' ὧν εἰσι δεικνύμενα ἐν τοῖς περὶ αὐτῶν εἰσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ αἴτιον πάντως ἐπιπλέον ἢ προεσύτερον οὐ εἰσιν αἴτιον. Ὡστε καὶ ἐξισιάξῃ τοῖς αἰτιατοῖς αὐτὰ τὰ αἴτια, καὶ μὴ προϋφεισηκόσια ἢ, οὐκ
 5 ἐμποδίσει τὴν ἀπόδειξιν. Ἐκ μὲν οὖν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν τε καὶ ἀξιωματίων οὕτως εἰσιν οὐ τῶν θείων ἐν συνίστασθαι τὰς ἀποδείξεις. Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐνός τῆς θεαρχικῆς Τριάδος θεανδρικῶς ἡμῖν ὠμιληκόσιος παραδεδομένα; Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν
 10 αὐτῶ λαλούριων ἡμῖν ἀποκεκαλυμμένα; Ἄρ' οὐχ ὡς αὐτοπίσιους καὶ ἀναποδείξιους δεξόμεθα ἀρχάς, καὶ πᾶν ὅτι ἂν τοῖσις ἔποιιο καὶ ἐκ τοῖσις συμπεραίνοιο οὐκ ἀποδείξεις θείας προσερούμεν;

11. Αὐτίκα Διονυσίου τοῦ μεγαλοφρυσιάτου θεοφάνι-
 15 ρος θεολογοῦντιος δι «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητιος ὁ Πατήρ», καὶ εἰσι «πηγαία θεότητις ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογένου θεότητιος οἶον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶσι», εἴ τις τὸ ὑπερούσιον Πνεῦμα φύσει ἐρεῖ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ὄν ἐκ τοῦ Θεοῦ πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ,
 20 τοῖσις ἐκ τῆς πηγαίας θεότητιος τὸ εἶναι ἔχειν, πηγαία δὲ θεότητις μόνος ὁ Πατήρ, εἰσι συμπεραίνει ὡς ἐκ μόνου τοῦ Πατρός εἰσι τὸ Πνεῦμα, τίς λόγος μὴ οὐκ εὐσεβῶς ἄμα καὶ ἀποδεικτικῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἔχειν οἶεσθαι τοῖσις τὸν συλλογισμὸν; Οὐκ ἀληθεῖς εἰσιν αὐται αἱ προ-
 25 τάσις; Οὐ τὰ ἀντικείμενα αὐταῖς εἰσι ψευδῆ; Οὐκ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσι; Οὐ πρῶται καὶ ἄμεσοι καὶ γνωριμώτεροι; Οὐκ οἰκείαι εἰσι τῶ προκειμένῳ; Οὐ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι τοῦ συμπεράσματος; Οὐκ εἰσι ἀντόπιστον καὶ ἀναπόδεικτον καὶ ἀρχοειδουσιάτην καταλήγουσι ἀρχήν; Τί
 30 δὲ διαν τεκμηριώδεις ἐκ τῶν ὑσιέρων, ἡμῖν δὲ προτιέρων, τοῦ δι ποιώμεθα τὰς ἀποδείξεις; Πῶς ἂν πεισθίημεν τῶ λέγοντι ὡς οὐδὲ οὕτως ἐνι τι τῶν θείων ἀποδείξαι; «Ζεῖ

23. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 5.

24. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 7.

τουτο, ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα διὰ τῶν ὁποίων δεικνύονται εἶναι εἰς τὰ περὶ αὐτόν, ἀλλὰ οὔτε τὸ αἴτιον πάντως εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ πρεσβύτερον ἐκείνου τοῦ ὁποίου αἴτιον εἶναι. Ὡστε καὶ ἂν αὐτὰ τὰ αἴτια εἶναι ἴσα μὲ τὰ αἰτιατὰ καὶ ἂν δὲν προϋφίστανται, τοῦτο δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόδειξιν. Εἶναι λοιπὸν οὕτω δυνατόν ἀπὸ τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ τὰ ἀξιώματα εἰς μερικὰς πλευρὰς τῶν θείων νὰ συσταθῶν αἱ ἀποδείξεις. Τί δὲ σημαίνουν τὰ παραδεδομένα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἕνα τῆς θεαρχικῆς Τριάδος ὁ ὁποῖος συνανέστραφη μὲ ἡμᾶς θεανδρικῶς; Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀποκεκαλυμμένα εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν λαλούντων ἐν αὐτῷ; Ἄρα γε δὲν θὰ δεχθῶμεν ὡς αὐτοπίστους καὶ ἀναποδείκτους ἀρχὰς καὶ πᾶν ὅ,τι θὰ ἠκολούθει ταῦτα καὶ ἐκ τούτων ἀναγκαίως θὰ συνεπεραίνετο ὅτι δὲν θὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν θείας ἀποδείξεις;

11. Πάλιν, ὅταν ὁ μεγαλοφυέστατος θεοφάντωρ Διονύσιος θεολογῇ ὅτι «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίας θεότητος εἶναι ὁ Πατήρ»²² καὶ ὅτι «πηγαία θεότης εἶναι ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ὡσάν ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα τῆς θεογόνου θεότητος»²³, ἐὰν κανεὶς εἴπῃ τὸ ὑπερούσιον Πνεῦμα ὅτι εἶναι φύσει ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ὄν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὅτι πηγάζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ὅτι ἔχει τὸ εἶναι ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος, πηγαία δὲ θεότης εἶναι μόνος ὁ Πατήρ, ἔπειτα συμπεραίνῃ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ποῖος λόγος ὑπάρχει νὰ νομιζώμεν ὅτι ὁ συλλογισμὸς οὗτος δὲν εἶναι εὐσεβὴς καὶ ἀποδεικτικὸς καὶ ἀναμφίλεκτος; Δὲν εἶναι ἀληθεῖς αὐταὶ αἱ προτάσεις; Τὰ ἀντίθετα πρὸς αὐτὰς δὲν εἶναι ψευδῆ; Δὲν εἶναι πάντοτε ἴδιαι; Δὲν εἶναι πρῶται καὶ ἀμεσοὶ καὶ γνωριμώτεραι; Δὲν εἶναι οἰκείαι πρὸς τὸ προκείμενον; Δὲν ἔχουν μέσα των τὴν αἰτίαν τοῦ συμπεράσματος; Δὲν καταλήγουσιν εἰς αὐτόπιστον καὶ ἀναπόδεικτον καὶ ἀρχικωτάτην ἀρχήν; Τί δὲ συμβαίνει ὅταν καθιστῶμεν τὰς ἀποδείξεις τεκμηριώδεις ἐκ τῶν ὑστέρων, δι' ἡμᾶς δὲ ἐκ τῶν προτέρων; Πῶς θὰ ἐπειθόμεθα εἰς τὸν λέγοντα ὅτι οὔτε οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδείξωμεν κάτι ἀπὸ τὰ θεία;

γὰρ» φησὶν «εἶναι ὁμογενῆ καὶ τεκμήρια ὧν ἐστὶ τεκμήρια, Θεῶ δὲ οὐδὲν ὁμογενές». Πῶς οὖν τὸ μὴ σιλλβεῖν τῇ σελήνῃ ἐστὶν ὁμογενές ἢ τὸ σιλλβεῖν ταῖς πλειάσι, δι' ὧν τὴν μὲν ἐγγύτερον ἡμῖν πλανᾶσθαι, τὰς δὲ πορρωτέρω ἐσηρί-
 5 χθαι τεκμαιρόμεθα; Τόπου μὲν γὰρ ταῦτα, αἱ δὲ εἰσὶν οὐ-
 οῖαι· δι' ὧν δ' ἐκεῖνα ταύταις δείκνυται, ταῦτα δ' ἀσθίς
 ἐστὶν ἐνέργεια ἢ πάθος, καὶ οὐ τοῦ ἀσιέρος μᾶλλον ἢ τοῦ
 ἀτενίζοντος. Ἄλλ' οὐδ' ἡ κωνοειδῆς σκιά τῷ φωτίζοντι ὁ-
 μογενές, δι' ἧς μείζον τοῦ φωτιζομένου δείκνυται, οὐδὲ ὁ
 10 φωτισμὸς τῇ σφαίρᾳ ἐστὶν ὁμογενής· εἰ δ' ἕτερον τρόπον
 εἶοιν ὁμογενῆ, διὸ περὶ τὸ αὐτὸ θεωρεῖται τὸ πόρρω καὶ τὸ
 σιλλβεῖν καὶ τὸ μὴ ἐφ' ἑκατέρου καὶ τὰ ἄλλα τούτοις γε
 παραπλησίως, κακεῖ θεωροῖτο ἂν περὶ τὸ αὐτὸ καλῶς τὸ τε
 δεικνύμενον καὶ δι' οὗ ἐκεῖνο δείκνυται.

15 12. Ἰσοσὶν οἱ καθαρευόμενοι τὴν καρδίαν διὰ τεκμηρίου
 τῆς ἐγγιστομένης ἐν ἑαυτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας διὸ ἐστὶ
 Θεὸς καὶ οἶον γῶς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε
 καὶ ἀθλοῦ. Διὸ καὶ χάριν ἰσοσὶν οὐχ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τῷ φω-
 τίζοντι, ὡπερ οὐδὲ τῷ ἀέρι χάρις αἰσθητικῶς πεφωτισμένῳ,
 20 οὐ γὰρ ἡ λαμπρότης ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ φωτίζοντος ἡ-
 λίου, τοῦ δ' ἀέρος μόνον τὸ διαφανές ἐπιχαρὶ, ὡς καὶ τοῖς
 θεοφόροις τὸ διὰ καθαρότητα καρδίας δεικτικὸν τῆς νοε-
 ρᾶς ἐλλάμπεως. Δύνανται καὶ οἱ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας
 ἀναβεθηκότιες ἐκ τῆς περὶ πάντα προσηθείας τὸν κοινὸν
 25 προσηθεῖα σινορᾶν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τὴν αὐτοαγαθύ-
 τητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, ἐκ τῶν σοφισομέ-
 νων τὴν αὐτοσοφίαν καὶ ἀπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα
 ὄντα καὶ ὑπεξηρημένον καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων, τὴν
 πολυώνυμον ἐκείνην καὶ ἀκατοῦμαστον ὑπερούσιον οὐσίαν.
 30 Τί οὖν, οἱ ταῦτα πάντα περὶ ἐν ἐκεῖνο ἀθλίως θεωρεῖται. ὁ.τι

25. Βλ. κείμενον τοῦ Βαρλαάμ εἰς κώδικα Paris. gr. 1278, φ. 78 B.

26. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1, 7.

«Διότι πρέπει», λέγει, «νά είναι ὁμογενῆ καὶ τεκμήρια δι' ἐκεῖνα τῶν ὁποίων εἶναι τεκμήρια, μὲ τὸν Θεὸν δὲ δὲν ὑπάρχει τίποτε ὁμογενές»²⁵. Πῶς λοιπὸν τὸ νά μὴ λάμπη εἶναι ὁμογενές εἰς τὴν σελήνην καὶ τὸ νά λάμπουν εἰς τὰς πλειάδας, διὰ τῶν ὁποίων συμπεραίνομεν ὅτι ἡ μὲν σελήνη περιφέρεται ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς, αἱ δὲ πλειάδες στηρίζονται μακρότερον; Διότι ταῦτα εἶναι γνωρίσματα τόπου, αὐταὶ δὲ εἶναι οὐσίαι· τὰ μέσα δὲ διὰ τῶν ὁποίων δεικνύονται εἰς αὐτὰς ἐκεῖνα εἶναι πάλιν ἐνέργεια καὶ πάθος, καὶ δὲν ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὸν ἀστέρα παρά εἰς τὸν ἀτενίζοντα. Ἄλλ' οὔτε ἡ κωνοειδῆς σκιά εἶναι κάτι ὁμογενές διὰ τῆς ὁποίας δεικνύεται κάτι μεγαλύτερον τοῦ φωτιζομένου, οὔτε ὁ φωτισμὸς εἶναι ὁμαγενῆς μὲ τὴν σφαῖραν. Ἐάν δὲ εἶναι ὁμογενῆ κατ' ἄλλον τρόπον, διότι τὸ μακρὸν καὶ ἡ στιλπνότης καὶ τὰ μὴ ὑπάρχειν εἰς ἑκάτερον καὶ τὸ ἄλλα τὰ παραπλήσια μὲ αὐτά, παρατηροῦνται γύρω ἀπὸ τὸ αὐτό, καὶ ἐκεῖ καλῶς θὸ παρετηρεῖτο γύρω ἀπὸ τὸ αὐτό τόσον τὸ δεικνυόμενον ὅσον καὶ τὸ δι' οὗ δεικνύεται ἐκεῖνο.

12. Γνωρίζουν οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης μέσα των ἱερᾶς φωτοφανείας ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ εἶναι ὡσάν φῶς, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτός νοεροῦ καὶ αὔλου. Διότι καὶ εὐγνωμονοῦν ὄχι τοὺς ἑαυτοὺς των ἀλλὰ τὰν φωτίζοντα, ὅπως οὔτε εἰς τὸν ἀέρα ὁ ὁποῖος φωτίζεται αἰσθητῶς ὀφείλεται χάρις, καθ' ὅσον ἡ λαμπρότης δὲν εἶναι αὐτοῦ ἀλλὰ τοῦ φωτίζοντος ἡλίου, τοῦ δὲ ἀέρος μόνον ἡ διαφάνεια εἶναι χαριτωμένη, ὅπως καὶ εἰς τοὺς θεοφόρους πατέρας τὸ ἀπὸ καθαρότητα καρδίας δεικτικὸν τῆς νοερᾶς ἐλλάμψεως. Δύνανται καὶ οἱ μὴ ἀναβάντες εἰς τοιοῦτον βαθμὸν θεωρίας ἀπὸ τὴν πρόνοιαν διὰ τὰ πάντα νά συνοροῦν τὸν κοινὸν προνοητὴν, ἀπὸ τοὺς ἀγαθοποιουμένους τὴν αὐτοαγαθότητα, ἀπὸ τοὺς ζωοποιουμένους τὴν αὐτοζωὴν, ἀπὸ τοὺς σοφίζομένους τὴν αὐτοσοφίαν καὶ γενικῶς ἀπὸ τὰ πάντα τὸν ὄντα τὰ πάντα καὶ τὸν ὑπερβαίνοντα καὶ ὑπερβάλλοντα πάντα, τὴν πολυώνυμον ἐκείνην καὶ ἀκατονόμαστον ὑπερούσιον οὐσίαν²⁶. Τί λοιπὸν; Ὅλα αὐτὰ

ποιέ ἔσιν ἐκεῖνο; Τί δέ, οὐ διὰ τούτων οἷα τεκμηρίων ἀ-
 ψευδῆς γίνεται ἀπόδειξις δι' ἔστι τις προαγωγὸς καὶ προ-
 μηθεὺς προάναρχος ἀπάντων, παντοδύναμος, παντεπίσκοπος,
 πανάγαθος, παναίτιος, ὑπερφυῆς; Ἐγὼ μὲν οἶμαι καὶ πάνυ
 5 γε οἶομαι καὶ οὐδ' ἂν οἶμαι ἔχειν ἀντειπεῖν. Οὕτω τοίνυν
 καὶ ἡμεῖς ὁμοίως, τεθεολογημένον ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμ-
 βόλου περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τοῦ
 μὲν γεγεννηθῆσαι ἐκ τοῦ Πατρὸς κηρυττομένου, τοῦ δὲ ἐκ-
 πορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀμφοτέροις τὸ ἐκ μόνου τοῦ
 10 Πατρὸς ἐφαρμύζεσθαι συνάγομεν, ἐκ τῶν ὑστερον ὁμοίως
 τεθεολογημένων τὰ προαιωνίως κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρ-
 χοντα δεικνύντες.

13. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τσαῦτα περὶ τούτου σοι γεγρά-
 φαμεν, ἀλλ' οὐ πάνυ διοιοῦμεθα εἶθ' ἀπλῶς δεῖξιν εἴτε ἀπό-
 15 δεῖξιν τοὺς τοιούτους λόγους λέγει τις μόνον σιεργέτω τὴν
 δι' αὐτῶν φωτὸς τρανότερον ἐκφαινομένην ἀλήθειαν· σοῦ
 δ' ἔνεκα συνηγορήσαμεν τῇ ἀποδείξει, ὅλον ἀπολογίαν ὑπὲρ
 ταύτης ποιησάμενοι· τοὺς γὰρ ἐμοὺς Κατὰ Λατίνων διὰ
 γραμμάτων λίαν ἐπαιτοῦντιος λόγους, ὑπειδόμενος τὴν εἰ καὶ
 20 μὴ κατὰ λόγον ὅμως ὑφέρπουσαν μέμψιν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς
 ἂν μὴ πρὸς τὸν ἐπαινέτην ἀναφέροιτο ἀπειριψάμη. "Ἰν' οὖν
 καὶ σὲ κριτὴν ἀξιόχρεων τούτου τοῦ ὀνόματος ποιήσωμαι
 παραθήσεται τὰς διαφορὰς τοῦ τε ἀποδεικτικοῦ καὶ διαλε-
 κτικοῦ συλλογισμοῦ. Σὸν δ' ἔστι σκοπεῖν καὶ ἀδεκάσιως κρι-
 25 νειν τίνι μᾶλλον προσήκουσιν οἱ περὶ θείων δογμάτων συν-
 τιθέμενοι, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἡμῶν αὐτῶν εὐσεβῆ καὶ
 ἀκλιτῇ περὶ Θεοῦ δόξαν ἐκτιθώμεθα. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὸ
 ἀναγκαῖον καὶ ἀεὶ ὄν καὶ ἀληθὲς ὄν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον,
 ὁ δὲ διαλεκτικὸς περὶ τὸ ἐνδοξόν καὶ πιθανόν καὶ πεφυ-
 30 κὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καὶ νῦν μὲν ὄν, νῦν δ' οὐκ ὄν,
 καὶ ποτε μὲν ἀληθές, ποτε δὲ μὴ. Ποῦ ποί' ἄρα τὰ θεῖα

27. Πρόκειται διὰ τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου Παλαμά Ἀποδεικτικὸς περὶ
 ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὅποιον ἐπήνεσεν ὁ Ἀκίνδυνος, ὃν καὶ ὅθεν εὗρισκε
 κατάλληλον τὴν χρῆσιν τοῦ ὀρου «ἀποδεικτικὸς».

δὲν παρατηροῦνται ἀϋλως γύρω ἀπὸ τὸ ἔν ἐκεῖνο, ὅτι δὴ-
ποτε εἶναι ἐκεῖνο; Τί δέ; Διὰ τούτων ὡς τεκμηρίων δὲν
γίνεται ἀψευδῆς ἀπόδειξις ὅτι ὑπάρχει κάποιος προαγω-
γεύς καὶ προνοητῆς προάναρχος ἀπὸ ὅλα, παντοδύναμος,
παντεπίσκοπος, πανάγαθος, παναίτιος, ὑπερφυής; Ἐγὼ βε-
βαίως οὕτω νομίζω καὶ πολὺ μάλιστα καὶ δὲν νομίζω ὅτι
δὲν ἔχω τίποτε νὰ ἀντεῖπω. Οὕτω λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ὁμοίως,
ἀφοῦ εἶναι θεολογημένον ἐπὶ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως
περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ὁ μὲν πρῶτος
κηρύττεται ὅτι ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ δεύτερον
ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, συνόγομεν ὅτι ἐφαρμόζε-
ται εἰς ἀμφότερα τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, δεικνύοντες
ἐκ τῶν ὑστερον ὁμοίως θεολογημένων τὰ προαιωνίως ὑ-
πάρχοντα κατὰ τοῦτο ὁμοίως.

13. Ἄλλ' ὅμως, ἂν καὶ τόσα σοῦ ἔχομεν γράψει περὶ
τούτου, δὲν θὰ διαφωνήσωμεν πολὺ εἴτε ἀπλῶς δεῖξιν εἴτε
ἀπόδειξιν λέγει κανεὶς τοὺς τοιοῦτους λόγους· ἀρκεῖ μό-
νον νὰ δέχεται τὴν φανερουμένην δι' αὐτῶν δυνατωτέραν
ἀπὸ φῶς ἀλήθειαν. Ἐνεκα σοῦ δὲ συνηγορήσαμεν ὑπὲρ
τῆς ἀποδείξεως, ὡσὰν νὰ ἐκάμαμεν ἀπολογίαὶν ὑπὲρ αὐτῆς.
Διότι, ἐνῶ ἐπήνεσες ὑπερβολικῶς δι' ἐπιστολῆς τοὺς λό-
γους μου Κατὰ Λατίνων, ὑποπτειθεὶς ἐγὼ τὴν ἂν καὶ μὴ
σαφῶς ἀλλὰ πάντως ὑφέρπουσαν μέμψιν κατὰ τῆς ἐπιγρα-
φῆς⁷⁷, τὴν ὁποῖαν ἀπέρριψα ὡσὰν νὰ μὴ ἀνεφέρετο πρὸς
τὸν ἐπαινέτην. Διὰ νὰ καταστήσω λοιπὸν καὶ σὲ ἀξιόχρεων
κριτὴν τοῦ ἀνόματος τούτου, θὰ παραθέσω τὰς διαφορὰς
τοῦ ἀποδεικτικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ. Ἰδικόν σου
δὲ καθῆκον εἶναι νὰ σκέπτεσαι καὶ νὰ κρίνης δικαίως εἰς
ποῖον μάλλον ἀνήκουν οἱ στοχαζόμενοι περὶ τῶν θείων
δογμάτων, καὶ μάλιστα ὅταν ἐκθέτωμεν τὴν εὐσεβῆ καὶ
ἀπλανῆ περὶ Θεοῦ γνώμην μας. Ὁ μὲν ἀποδεικτικὸς λοιπὸν
ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀεὶ ὄν καὶ ἀληθές ὄν καὶ
εὐρισκόμενον πάντοτε ὡσαύτως, ὁ δὲ διαλεκτικὸς ἀναφέ-
ρεται εἰς τὸ ἐνδεχόμενον καὶ πιθανόν καὶ ἐκ φύσεως ἔχον
διαφορετικὴν ἐκάστοτε μορφήν καὶ ἄλλοτε μὲν ὑπάρχον
ἄλλοτε δὲ μὴ ὑπάρχον, καὶ κάποτε μὲν ἀληθές κάποτε δὲ

θήσεις; Ἡ σαφὲς καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς; Καὶ ὁ μὲν ἀποδει-
κτικὸς τῆς ἀληθείας φρονίζει καὶ κατ' ἐπισιήμην ἐνεργῶν
οὐκ ἀνάγκην ἔχει λαβεῖν ὁποιοροῦν μόριον τῆς ἀντιφάσε-
ως, ὁ δὲ τοῦ πείσαι μόνον καὶ χρώμενος τῇ διαλέξει ἀορί-
5 στως ἀναγκάζεται λαμβάνειν ἃ συγχωρεῖ αὐτῷ ὁ προσδια-
λεγόμενος, καὶ μὴ τοιαῦτα ἦ. Διὸ ἐκεῖνος μὲν τῆς ἀποδε-
δειγμένης ὑπολήψεως ἀμειταπίσιως ἔχει καὶ ἀμειταθέτως,
ὁ δὲ διαλεκτικὸς εὐπερίτρεπιδος τε καὶ αὐτὸς ἔστιν διε-
κῶν περιτρέπει ἑαυτὸν. Τίτι δώσομεν τὸ εὐσεβές; Ἄρα τῷ
10 ἔδραίῳ, τῷ ἀμειτακινήτῳ, τῷ ἐν μηδενὶ πυρομένῳ κατὰ
τὸν ἀπόστολον, ἢ τῷ καὶ οἰκοθεν αἰεὶ σαλευμένῳ; Καὶ ὁ μὲν
ἐξ ἀληθῶν καὶ οἰκείων αἰεὶ τῷ προκειμένῳ, ὁ δὲ οὐ μόνον
ἐξ ἐνδόξων, ἃ οὐ πάντως ἀληθῆ, ἀλλ' ἔστιν διε καὶ ἐκ παν-
τάπασι ψευδῶν, πάντως δὲ καὶ τῷ προκειμένῳ ἀλλοτριῶν.
15 Τίτι τοῦτων πιστεύσεις δεικνύντι σοι περὶ τῶν θείων;
Ἡ καὶ οὐ μετὰ τοῦ ἐπὶ Κύρου Ζοροβάβελ θαρροῦντως ἄν
ἀπορήναιο κρατεῖν πάντων τὴν ἀλήθειαν; Καὶ ὁ μὲν ἐξ
αἰτίων οὐ μόνον τοῦ συμπεράσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγμα-
τος, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον ἀναγκαῖον αἰεὶ καὶ ἀψευδές.
20 ὁ δὲ διαλεκτικὸς τοῦ πράγματος μὲν οὐδέποτε, τοῦ δὲ συμ-
περάσματος οὐκ αἰεὶ, ἀλλ' ἔστιν διε μὴδ' αὐτοῦ, διὸ καὶ τὸ
συναγόμενον πρὸς δόξαν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἀψευδές.
Τί οὖν ἐπὶ τῶν θείων; Τὴν ἀψευδῆ τοῦ πράγματος εὕρεσιν
ζητοῦμεν, ἢ πρὸς δόξαν διαλέγεσθαι; Εἰ δέ τις φαίη ὡς
25 οὐκ ἔστιν αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ, αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ πάντων αἴτιος,
'περὶ μὲν τῆς θείας φύσεως, ὧ οὐτός, οὐκ ἔστι ζήτησις'
ἀποκρινοίμεθα, 'οὐδ' ἄρα δεῖξις, ἐπεὶ μὴδ' αἴτιον αὐτῆς'.
'Ὅτι δὲ ἔστι μία, μηδεμίαν διαφορὰν κατ' αὐτὴν δῶως ἐπι-

28. Φιλ. 1, 28.

29. Β' Θεσο. 2, 2.

ὄχι. Ποῦ λοιπὸν θὰ τοποθετήσης τὰ θεῖα; Δέν εἶναι σαφές καὶ εἰς τοὺς μὴ σοφοὺς; Καὶ ὁ μὲν ἀποδεικτικὸς φροντίζει διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐνεργῶν κατ' ἐπίγνωσιν δέν ἔχει ἀνάγκην νὰ λάβῃ ὁποιονδήποτε ἐκ τῶν δύο μερῶν τῆς ἀντιθέσεως, ὁ δὲ διαλεκτικὸς φροντίζει μόνον νὰ πείσῃ καὶ χρησιμοποιῶν τὸν διάλογον χωρὶς ὄρια ἀναγκάζεται νὰ λαμβάνῃ ὅσα τοῦ ἐπιτρέπει ὁ συνομιλητῆς, ἀκόμη καὶ ἂν δέν εἶναι πειστικά. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνος μὲν κρατεῖ ἀμεταπειστως καὶ ἀμετατρέπτως τὴν ἀποδεδειγμένην ἔννοιαν, ὁ δὲ διαλεκτικὸς εἶναι εὐπερίτρεπτος καὶ μάλιστα ἐνίστε αὐτὸς περιτρέπει ἑαυτὸν ἐκουσίως. Εἰς ποῖον θὰ δώσωμεν τὴν εὐσέθειαν; Ἄρα γε εἰς τὸν ἐδραῖον, τὸν ἀμετακίνητον, τὸν μὴ φοβούμενον διὰ τίποτε κατὰ τὸν ἀπόστολον²⁹, ἢ εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος καὶ μόνος του σαλεύεται³⁰; Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἀποδεικνύει ἀπὸ ἀληθῆ καὶ πάντοτε οἰκεία εἰς τὸ προκείμενον, ὁ δὲ δεῦτερος ἐκκινεῖ ἀπὸ πιθανολογούμενα, τὰ ὁποῖα δέν εἶναι ὅπωςδήποτε ἀληθινά, ἀλλ' ἐνίστε καὶ ἀπὸ ἐντελῶς ψευδῆ, πάντως δὲ ξένων καὶ πρὸς τὸ προκείμενον. Ποῖον ἀπὸ αὐτοῦς θὰ πιστεύσης ὅταν σοῦ ἀποδεικνύῃ περὶ τῶν θεῶν; Ἡ καὶ σὺ μαζί μὲ τὸν ἐπὶ Κύρου Ζοροβάβελ θὰ ἀποφανθῆς μὲ θάρρος ὅτι κρατεῖς τὴν ἀλήθειαν ὄλων; Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐργάζεται μὲ θάσιν αἴτια ὄχι μόνον τοῦ συμπεράσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγματος, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον εἶναι πάντοτε ἀναγκαῖον καὶ ἀψευδές, ὁ δὲ διαλεκτικὸς μὲ θάσιν αἴτια τοῦ πράγματος μὲν ποτέ, τοῦ δὲ συμπεράσματος ὄχι πάντοτε, ἀλλ' ἐνίστε οὔτε αὐτοῦ, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον εἶναι ἀπλή δόξα, ἀλλ' ὄχι ἐξ ἀνάγκης ἀψευδές. Τί συμβαίνει λοιπὸν ὡς πρὸς τὰ θεῖα; Τὴν ἀληθινὴν εὕρεσιν τοῦ πράγματος ζητοῦμεν ἢ νὰ συζητῶμεν πρὸς ἐπίδειξιν; Ἐάν δὲ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι δέν ὑπάρχει αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος πάντων, θὰ ἀποκριθῶμεν ὅτι, Κύριε ἐσὺ, διὰ μὲν τὴν θεῖαν φύσιν δέν εἶναι δυνατὴ ἡ διερεύνησις, ἀρα οὔτε ἀπόδειξις, ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει οὔτε αἴτιον αὐτῆς. Ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι μία ἡ φύσις, μὴ ἐπιδεχομένη καμ-

δεχομένη, καὶ διὲν διαιρεῖται, καὶ μὴ καθ' ἑαυτήν, διὸ καὶ ἐν τῇ διαιρέσει μένει ἀδιαίρετος, καὶ διὲν καὶ τῷ διαιρειῷ μίαν καὶ ἀδιαίρετον ἔχει τὴν ἀρχήν, διὸ καὶ τούτῳ εἰς Θεός, καὶ διὲν δημιουργός καὶ διὲν προνοητής καὶ διὲν συνοχεύς
5 καὶ ἰ' ἄλλα δύο τούτοις ὅμοια, ἔστιν ὡς θέον εἶναι ζητοῦντας τὰς αἰτίας, αἱ καὶ αὐταὶ τῶν περὶ Θεοῦ ἂν εἶεν, ἐφικέσθαι τῆς εὐρέσεως, οὐν Θεῷ δ' ἐφικομένους, οὐ διαπορητικῶς ἔτι ἔχειν ἦτοι διαλεκτικῶς, ἀλλ' ἀποδεικτικῶς ἐπίσταισθαι καὶ πρὸς ἑτέροισιν τὴν θείαν διὰ λόγου μειοχειτεύειν
10 ἐπιστήμην. Εἰ δὲ μὴ ἐφικόμεθα, τοὺς μὲν τῇ πίστει ἀσθενοῦντας δυνάμει λόγων ἠκιστ' ἔχομεν ἐπιρρωννύειν, αὐτοὶ δὲ διὰ τῆς πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Οὐ γὰρ ἀποδείξεσι τὸ πᾶν πιστεύομεν, οὐδὲ τὸ μυστήριον δεῖν οἴόμεθα τεχνουργεῖσθαι τῆς πίστεως, οὐδ' ἡμεῖς, οὐδ' οἱ πρὸ ἡμῶν
15 διὰ λόγου τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας συνηγορήσαντες, ἀλλὰ καὶ τούτῳ δείκνυμεν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας τὸ ἰσχυρὸν καὶ τοῖς κατὰ τὴν τούτου γωλεύουσιν ἐπανορθώσεως παρέχομεν ἀγορήν καὶ τοῖς ὁρθοιομοῦσι τοῦτον ἀσφαλείας ὑπόθεοιν.

14. Ὁ δὲ διακομίας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκεί-
20 νους, τὰ πάντα καλῶς κληραθὸς καὶ τὴν πολιτείαν εἴτερ τις θεοφιλῆς καὶ ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλῆς Ἰωσήφ, ἐπὶ τὴν ἐπίροδον σπεύδων, αὐτοσχεδίους σχεδὸν ἤρπασε παρ' ἡμῶν, οἶον ἀρειπτόκους παῖδας, μὴ τυχόντας τῆς προσηκούσης φρονίδος. Ἀλλ' ἐπεὶ πρὸς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐ κάλλους
25 ἐπίδειξιν ἐξενηρόχαιται, παρὰ τοῦτ' οἶμαι καὶ παρὰ τῆς σῆς ἀπαιροῦνται σοφίας. Ἐκεῖνό γε μὴν ἐπὶ νῦν σε λαβεῖν, ὡς ἡμεῖς ἐκ πολλοῦ τὴν ἀνωτάτω σοφίαν ποθήσαντες, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτῆς πόθον παρὰ τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐγελευσθέντες, παντοῖον λόγων εἶδους καὶ τῆς κατ'
30 αὐτὰ μελέτης ἀφόμενοι, ταύτην προσανέχομεν διὰ θίου, καὶ

30. Ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος μετέφερεν εἰς τὸν Ἀκίνδυνον τοὺς Ἀποδεικτικούς Λόγους.

μίαν έντελῶς διαφορὰν καθ' ἑαυτήν, καί ὅτι διαιρεῖται, ἂν καί ὄχι καθ' ἑαυτήν, διὸ καί εἰς τήν διαίρεσιν μένει ἀδιαίρετος, καί ὅτι καί εἰς τὸ διαιρετὸν ἔχει μίαν καί ἀδιαίρετον ἀρχήν, διὸ καί εἰς τοῦτο εἶναι Θεός, καί ὅτι εἶναι δημιουργός καί ὅτι εἶναι προνοητής καί ὅτι εἶναι συνοχεύς καί ὅσα ἄλλα εἶναι ὁμοία μὲ αὐτά, καθίσταται δυνατόν, ὅταν ζητοῦμεν τὰς αἰτίας ὅπως χρειάζεται, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι ἐπίσης καί αὐταὶ τῶν περὶ τὸν Θεόν, νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν εὐρεσιν, φθάσαντες δὲ σὺν Θεῷ, νὰ μὴ παραμένωμεν πλέον μὲ ἀπορίας ἤτοι διαλεκτικοί, ἀλλὰ νὰ γνωρίζωμεν ἀποδεικτικῶς καί νὰ μετοχετεύωμεν τὴν θείαν ἐπιστήμην διὰ λόγου πρὸς ἄλλους. Ἐὰν δὲ δέν φθάσωμεν, τοὺς μὲν ἀσθενοῦντας εἰς τὴν πίστιν πολὺ ὀλίγον εἶναι δυνατόν νὰ τοὺς θεραπεύσωμεν μὲ τὴν δύναμιν λόγου, αὐτοὶ δὲ διὰ τῆς πίστεως ἔχομεν ἐμπιστοσύνην. Διότι δέν πιστεύομεν τὸ πᾶν μὲ ἀποδείξεις οὔτε νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ τεχνολογῆται τὸ μυστήριον τῆς πίστεως, οὔτε ἡμεῖς οὔτε οἱ πρὸ ἡμῶν συνηγορήσαντες ὑπὲρ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας καί εἰς τοὺς ἔχοντας κάποιαν χωλότητα ὡς πρὸς αὐτὸν παρέχομεν ἀφορμὴν ἐπανορθώσεως, εἰς δὲ τοὺς ὀρθοτομοῦντας τοῦτον παρέχομεν θεμέλιον ἀσφαλείας.

14. Αὐτὸς δὲ ὁ ὁποῖος μετέφερεν εἰς σᾶς ἐκείνους τοὺς λόγους διὰ τὰ ζητήματα ταῦτα, ὁ καθ' ὅλα καλὸς καί ἀγαθὸς καί κατὰ τὴν διαγωγὴν ὑπὲρ πάντα θεοφιλῆς καί διὰ τοῦτο προσφιλῆς εἰς ἡμᾶς Ἰωσήφ²⁰, σπεύδων νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ, τοὺς ἤρπασε σχεδὸν προχειρογραμμένους ἀπὸ ἡμᾶς, ὡσάν ἄρτιγέννητα παιδιὰ, τὰ ὁποῖα δέν ἔλαβον τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔχουν συνταχθῆ πρὸς ἀπόδειξιν ἀληθείας, ἀλλ' ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν κάλλους, δι' αὐτὸ νομίζω ὅτι ἐπαινοῦνται καί ἀπὸ τὴν σοφίαν σου. Ἐκείνο ὁμως πρέπει νὰ λάβῃς ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡμεῖς ποθήσαντες πρὸ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου τὴν ὑψίστην σοφίαν, μᾶλλον δὲ προσελκυσθέντες ἀπὸ τὴν ὑψίστην φιλανθρωπίαν πρὸς τὸν πόθον τῆς, ἀφήσαντες πᾶν εἶδος λόγων καί τὴν μελέτην των, εἴμεθα ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὴν διὰ βίου, καί ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν

τοῦτ' εἶσιν οἱ συνίσασιν ἡμῖν καὶ συμμαρτυρήσουσι παρ' ἑμῖν
 πολλοί· καὶ σὺ δὲ αὐτὸς οὐκ ἀνεπιγνώμων ὄσα ἔμαυτὸν ἔ-
 χω πείθειν. Παρεῖται δὲ ἡμῖν τ' ἄλλ' ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης,
 ἐπειδήπερ ἐν τῇ πάντων ἀποκίήσει καὶ τῇ πάντων ἐπιλήσει
5 τὰ καὶ ἐκείνην τὴν σοφίαν συνίστασθαι πέφυκεν, ὥσπερ καὶ
 τῇ πάντων ἀγαθούσει ἐν ὑπεροχῇ τινι τὸ θεῖον νοεῖται. Ἄλλ'
 οὐκ ἴσον τούτῳ τῆς σοφίας ἐκείνης τὸ τέλος· ἐντεῦθεν μὲν
 γὰρ τὰ ἀπεμφαινοῦτα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ἐκεῖ δ'
 ἔργῳ τὰς θείας ἐμφάσεις νοεῶς ὁ νοῦς δέχεται, ἔσοπιρον
10 ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ ὦν καὶ ἀεὶ γινόμενος. Καὶ ἡμεῖς
 τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπισιτημῶν ἐπιλελήσμεθα σχεδὸν παν-
 τάπασιν, εἰ καὶ χρείας ἐπειγούσης οὐχ ἰκόντες εἶναι τινα
 τούτων ἀναλαμβάνειν ὡς ἐνὸν πειρώμεθα, διὸ καὶ τὰς ἀτι-
 κίς ἐκείνας χάριτας καὶ τὸ λίαν ἔντεχρον τῆς ἐξαγγελίας
15 ἀπειπάμεθα, τῆς δὲ ἀληθινῆς σοφίας οὐδὲν ἢ μικρὸν κατει-
 λήγαμεν, ἀλλ' οἷον εἰς ὁμίην μύρον τρέχαμεν, αὐτὸ τὸ μύ-
 ρον οὐκ ἐν χερσὶν ἔχοντές πο.

Ὁ δὲ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐν-
 θεῖς καὶ τέλος ἀτέλεστον διὰ τοὺς οἰκτιρομοὺς αὐτοῦ παρῶ-
20 σχοι τῆς μελλούσης ἀμβροσίας ἀρχήν. Τοῦτο καὶ αὐτὸς ἡ-
 μῖν οὐνευξαι καὶ ἡμεῖς ἐπενχόμεθα σου τῇ ἀρετῇ καὶ Θεὸς
 ἄνωθεν ἐπίκουρος καὶ ἐπήκοος εἴη.

τοῦτο μαζί με ἡμᾶς καὶ θὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουν πολλοὶ πλησίον σας· καὶ σὺ δὲ ὁ ἴδιος δὲν ἀγνοεῖς ὅσα ἔχω νὰ πείθω τὸν ἑαυτὸν μου. Ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἐγκατελείφθησαν ἀπὸ ἡμᾶς ἕξ ἀνάγκης, ἐπειδὴ τὰ τῆς σοφίας ἐκείνης ἔχουν τὴν φύσιν νὰ συνίστανται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν πάντων καὶ τὴν λήθην τῶν πάντων, ὅπως καὶ τὸ θεῖον νοεῖται εἰς κάποιαν ὑπεροχὴν κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πάντων. Ἄλλ' ἐκείνης τῆς σοφίας τὸ τέλος δὲν εἶναι ἴσον με τοῦτο· διότι ἐδῶ ὁ νοῦς διανοεῖται τὰ ἀνόμοια πρὸς τὸν Θεόν, ἐκεῖ δὲ ὁ νοῦς δέχεται νοερῶς ἐμπράκτως τὰς θείας ἐμφάσεις, ὅταν εἶναι καὶ πάντοτε γίνεται ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τοῦ Θεοῦ. Ἄν δὲ ἡμεῖς ἔχωμεν σχεδὸν τελείως λησμονήσει τὰς περὶ τοὺς λόγους ἐπιστήμας, μολονότι ὁσάκις παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ ἐπιληφθῶμεν κάποιας ἀπὸ αὐτάς, ὄχι ἐκουσίως, δοκιμάζομεν κατὰ τὸ δυνατόν, διὰ τοῦτο ἀπηρνήθημεν τὰς ἀπτικὰς ἐκείνας χάριτας καὶ τὸ λίαν ἐντεχνον τῆς ἐκφράσεως, ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν δὲ σοφίαν δὲν ἀπεκτήσαμεν τίποτε ἢ κάτι ὀλίγον ἀπεκτήσαμεν, ἀλλὰ τρέχομεν ὡσάν εἰς ὄσμήν μύρου, χωρὶς νὰ ἔχωμεν κάπως εἰς τὰς χεῖρας τὸ ἴδιον τὸ μύρον.

Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἔθεσεν εἰς ἡμᾶς τὸν πόθον τοῦτον ἀπὸ ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, εἶθε κατὰ τοὺς οἰκτιρμούς του νὰ παράσχη καὶ τέλος ἀτελείωτον τὴν ἀρχὴν τῆς μελλούσης ἀμβροσίας. Τοῦτο νὰ εὐχηθῆς καὶ σὺ μαζί με ἡμᾶς καὶ ἡμεῖς ἐπευχόμεθα εἰς τὴν ἀρετὴν σου, καὶ ὁ Θεὸς εἶθε νὰ εἶναι ἀπὸ ἄνω ἐπίκουρος καὶ ἐπήκοος.

Β΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΟΓΜΑΣΙ ΔΙΑΦΟΡΑΣ

1. Ὁ μὲν τῆς ἑαυτοῦ περὶ τὸ καιηγορεῖν ἐτοιμότητος τε
καὶ δεινότητος ἡμᾶς ὑπόθεσιν ἐνοησόμενος, πρὸς ἡμᾶς τοὺς
5 λόγους ἀποινευμένους ἐκπέμψας καὶ γραμμάτιον προσεπι-
σιείλας ταύτην ἐπαγγέλλον δοῦναι οἱ χάριν, εἴ τις ἡμῖν ὑ-
πολέλειπται λόγος, μὴ πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν ἦκειν
παρ' ἡμῶν, δυοῖν ἀνθολκαῖς, τῇ τε τοῦ πράγματος αἰθήσει,
τὴν ἀπολογία ἐφ' ἑαυτὸν ἐπισησάμενος διετέλεσεν. Ἐπεὶ
10 δὲ καὶ τῷ σῶ νῦν πρὸς ἡμᾶς γράμματα τῶν αὐτῶν σχεδὸν
λόγων δεῖ, κάπλι τοσοῦτο τοῦτων ἐρᾶς ὡς καὶ δι' εὐχῆς ἡ-
μῖν τὰς πρὸς τὸ γράφειν ἐπιπέμπειν ἀνάγκας, καὶ ταῦθ' ὅς
γε αὐτὸς ἂν φαίης μὴδ' ἄγαν εὐπροεπεῖς οὖσας, ἐπεὶ τοῖνον
οὖτω καὶ ἄκρας ἐάλως τῇ δυνάμει τοῦ λόγου καὶ σοὶ τὸν
15 αὐτὸν ἀπολογητικὸν ἔπεμψα. Τοῦτον τοῖνον ἐμμελῶς ἀνα-
γνούς, εἶση μὴ τοσοῦτον αὐτοῦ ζητοῦντά με μόνον, ἀλλὰ καὶ
τὸ ὑμέτερον, καὶ μὴδ' ἀμφοτέρων τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ
τῶν θεοφόρων καὶ κοινῶν ἡμῖν πατέρων ἐξεργασμένον. Δί-
ελθε τοῖνον οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὡς ἐναποθεῖο τῷ
20 τῆς ψυχῆς σοὶ ταμεῖω τὰ λυσιτελεῖ δόγματα, καὶ τῶν λόγων
ἀναμνήσθητι τῶν ἐμῶν, οὗς πολλοὺς πολλάκις ἐποίησάμην
πρὸς οὐ συνόντια, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἔξω φιλοσοφίας κενὴν
ἀπάτην ἢ δυνάμειος ἔχεις φυλάττειν· μᾶλλον δὲ καὶ σαυτὸν
νῦν ἀνακαθάραι σπεῦσον, ἰλασητοῖς τε εὐχαῖς καὶ περι-
25 ρανητοῖς ὑγιαίνουσι λόγοις χρησάμενος· ἀνιέρου γὰρ γνώ-
σειος κεκοινωνηκέναι δοκεῖς τῷ μὴ ἀντικεῖσθαι λόγῳ, μὴδὲ

1. Ὁ Βαρλαάμ ἐγράψεν ἄμεσως πρὸς τὸν Παλαμὸν μίαν ἐπιστο-
λὴν διασωθεῖσαν (βλ. G. Schirò, Barlaamo Calabro Epistole Greche,
σσ. 229-278) καὶ ἐν γραμματάκι ἀπολεσθέν. Ὁ Παλαμὸς ἀπήντησε
λόγον πρὸς τὸν ἴδιον ὅσον καὶ πρὸς τὸν Ἀκινδύνον.

2. Καὶ τοῦ Ἀκινδύνου τὸ γράμμα σώζεται, κῶδ. Ambros. Gr. 290,
φφ. 75 B - 76 B.

Β΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΕΙΣ ΤΑ ΔΟΓΜΑΤΑ

1. Αὐτός ὁ ὁποῖος ἐτοποθέτησεν ἡμᾶς στόχον τῆς ἐτοιμότητος καὶ δεινότητος εἰς τὸ νὰ κατηγορῇ, ἔστειλεν ἐπιστολιμαῖον λόγον ἀποτεινόμενον πρὸς ἡμᾶς καὶ μαζί με αὐτὸν ἓν γραμματάκι παραγγέλον νὰ τοῦ δώσω αὐτὴν τὴν χάριν, ἐὰν ὑπολείπεται εἰς ἡμᾶς κανεὶς λόγος νὰ μὴ φθάσῃ ἀπὸ ἡμᾶς εἰς ἄλλον, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον¹. Οὕτω προσεῖλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀπολογίαν μου με δύο ἐλκυστῆρας, τὴν φύσιν τοῦ πράγματος καὶ τὴν αἴτησιν τοῦ γράμματος. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἴδιοι σχεδὸν λόγοι ἀπαιτοῦνται καὶ ἀπὸ τὸ ἰδικὸν σου τώρα γράμμα πρὸς ἡμᾶς², καὶ τόσον πολὺ ἐπιθυμεῖς τούτους ὥστε νὰ μᾶς γνωστοποιῆς καὶ δι' εὐχῆς τὴν ἀνάγκην νὰ γράψω, μολονότι ὅπως θὰ ἔλεγες ὁ ἴδιος δὲν εἶναι πολὺ εὐλογοφανής, ἐπειδὴ λοιπὸν τόσον σφοδρῶς κατελήφθης ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ πόθου, ἔστειλα καὶ εἰς σέ τὸν ἴδιον ἀπολογητικόν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀναγνώσης τοῦτον ἐπιμελῶς, θὰ γνωρίσης ὅτι δὲν ζητῶ μόνον τὸ ἰδικὸν μου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδικὸν σας, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο τὸ ἀμφοτέρων, ἀλλὰ καὶ τὸ κατορθωθὲν ὑπὲρ τῶν θεοφόρων καὶ κοινῶν μας πατέρων. Ἀνάγνωσέ τον λοιπὸν ὄχι μίαν φοράν, ἀλλὰ πολλάκις, ὥστε νὰ καταθέσης εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ψυχῆς σου τὰ ὠφέλιμα δόγματα, καὶ ἐνθυμήσου τοὺς λόγους μας, τοὺς ὁποῖους ἐπανελημμένως ἀπηύθυνα πρὸς σέ εἰς συνομιλίαν, καὶ φυλάσσου ἀπὸ τὴν κενὴν ἀπάτην τῆς ἔξω φιλοσοφίας με δσὴν δύναμιν ἔχεις. Μᾶλλον δὲ σπεῦσε τώρα νὰ ἀνακαθάρης ἑαυτὸν χρησιμοποιῶν ἰλαστηρίους εὐχὰς καὶ ραντιστικούς ὑγιαίνοντας λόγους· διότι φαίνεται ὅτι ἐκοινώνησες ἀνίερον γνῶσιν με τὸ νὰ μὴ ἀντιπαχθῆς με τὸν λόγον καὶ νὰ μὴ δυσαρεστηθῆς κατὰ

γούν ἀπαρέσκεσθαι γνώμη, θαυμάζοντα δὲ φαίνεσθαι τὸν εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειάν τε καὶ χάριν τὴν τοῦ Βελίαρ παραγνωρίσαντα.

2. Καίτοι τὸν ἄνδρα τὴν περὶ λόγους δεινότητα καὶ αὐ-
 5 τὸς τῶν ἀρίστων ἤγημαι καὶ πρὸς καλοκαγαθίαν τρόπων εὖ
 πεφυκέναι πείθομαι καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἔχω μὴ φιλεῖν, οὐ
 μὴν καὶ χαρίζεσθαι τι τῶν δεόντων πόρρω, καὶ ταῦτ' ἐν
 τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δόγμασι καὶ ρήμασι οὐ γὰρ
 πρὸς ἀληθῶς φιλοῦντιος ἢ παρέχειν ἢ τὸν μὴ παρέχοντά τι
 10 τῶν τοιούτων ἄφιλον ἠγεῖσθαι ἀλλὰ πρὸ φίλων θετέον
 τὸν φίλιον, καὶ ταύτην οἶεσθαι φιλίαν μόνην ἢ τῆς αἰτίας
 ἐκείνης ἐξῆται κάκειθέν τε ἀφικνεῖται καὶ δι' ἀλλήλων τῶν
 φιλοῦντων οὐρανομιμήτως περιουσιούσα, κατὰ τὴν τῆς θείας
 μουσικῆς ἀρμονίαν ἐν διπλῇ περιφορᾷ ἀντεπιφερομένης
 15 εὐμενῶς, πρὸς Θεὸν ἐκατέρωθεν ἐπανέρχεται καὶ τηρεῖ τὴν
 ἰεράν ταύτην καὶ οὐρανίαν στροφήν ἀεικίνητον τὴν δὲ ρέ-
 ουσαν ταύτην καὶ τὸ κατώτερον ἀεὶ ζητοῦσαν, (οὕτω γὰρ
 καὶ ρηθεῖται), καὶ διὰ τοῦτο πάντα χαρίζομένην, φιλίας
 ἔκπιωσιν μᾶλλον ἢ φιλίαν ἔμοι καλεῖν ἔπεισι.

20 3. Ταῦτ' ἄρα καὶ μακροῦς νῆν ἀντεπεξάγω λόγους, ὁ
 μῆτ' ἐκμαθῶν, μῆτ' ἀριτίως μαρθάνων καί, τὸ σύμπαν εἰπεῖν,
 ὁ μηδὲν εἰδώς, καὶ τοῦτ' αὐτὸ θίον ἐμανιῶ σχεδὸν θέμενος,
 πρὸς τὸν μεμαθηκότα καὶ μαρθάνοντα καὶ λέγειν ἄκρως εἰ-
 δότια καὶ τοῦτο πεποιημένον ἐμμελὲς θίου μέλημα. Κατέσχον
 25 δ' ὅμως ὡς ἔσχον ἐμανιόν ἴσθι γὰρ με μὴ κατὰ σχολὴν
 ἢ σπουδῆν, ἀλλ' ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀπολογία πεποιημέ-
 ρον καὶ τὰ πλείω τῶν πρὸς ἐμὲ τῷ Βαρλαάμ γραμμάτων
 καὶ λόγων μειζόντων ἀφορμὰς καὶ λαθὰς παρέχοντα καταλε-
 λοιπία, τοῦτο μὲν τῆ τῶν θείων αἰδοῖ, τοῦτο δὲ τῆ τοῦ διώ-
 30 κοιτος ἡμᾶς φειδοῖ· καὶ μὴν ἔστιν ἃ καὶ σκέψεως ἐδεῖτο

3. Τὸν Φίλιον Δία, κατὰ τὴν παροιμίαν, τὸν Θεόν.

4. Ἐννοεῖται ἡ ἀντιφωνία.

5. Ἐννοεῖται ὁ Βαρλαάμ κύριος παραλήπτης τῆς ἐπιστολιμαίας πραγματείας.

τὴν γνώμην, φαίνεσαι δὲ νὰ θαυμάζῃς τὸν κακῶς ἐκλαβόντα τὴν ἐνέργειαν τοῦ Βελίαρ ὡς ἐνέργειαν καὶ χάριν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος.

2. Καὶ ὁμοίως θεωρῶ καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸν ἄνδρα ἐκ τῶν ἀρίστων κατὰ τὴν δεινότητα εἰς τοὺς λόγους καὶ πείθομαι ὅτι ῥέπει ἐκ φύσεως πρὸς καλοκαγαθίαν τρόπων καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ τὸν ἀγαπῶ, ὄχι ὁμοίως καὶ νὰ τοῦ χαρίζωμαι εἰς κάτι ἔξω ἀπὸ τὰ δέοντα, καὶ μάλιστα εἰς τὰ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δόγματα καὶ λόγια. Διότι δὲν ἀρμόζει εἰς ἀληθῶς φιλοῦντα ἢ νὰ παρέχῃ τοιαῦτα ἢ νὰ νομίζῃ ἄφιλον τὸν μὴ παρέχοντα κάτι ἀπὸ αὐτὰ· ἀλλὰ πρέπει πλησίον τοῦ φίλου νὰ τοποθετῇ τὸν Φίλιον³, καὶ ὡς φίλιαν νὰ θεωρῇ μόνον αὐτὴν ἢ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αἰτίαν ἐκείνην καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔρχεται καὶ, περιφερομένη κατὰ μίμησιν τοῦ οὐρανοῦ διὰ μέσου τῶν ἀγαπῶντων, ὡσάν τὴν ἀρμονίαν τῆς θείας μουσικῆς ἢ ὁποῖα φέρεται ὁμοιβαίως κατὰ διττὴν περιφορὰν⁴, ἔρχεται ἐκατέρωθεν πρὸς Θεὸν καὶ τηρεῖ δεκτικὸν τὴν θείαν ταύτην στροφὴν· τὴν δὲ ῥέουσσαν ταύτην καὶ πάντοτε τὸ κατώτερον ζητοῦσαν (οὕτως ἄλλωστε καὶ θὰ καταρρεύσῃ), καὶ διὰ τοῦτο χαριζομένην τὰ πάντα, ἐγὼ προτιμῶ νὰ καλῶ ἐκπτώσιν μᾶλλον παρὰ φίλιαν.

3. Διὰ τοῦτο λοιπὸν τώρα συντάσσω καὶ μακρὰς πραγματείας, ἐγὼ ὁ ὁποῖος οὔτε ἔμαθα οὔτε τώρα μανθάνω καί, ἐν συντομίᾳ, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζω τίποτε, καὶ τοῦτο σχεδὸν ἔθεσα ὡς σκοπὸν τοῦ βίου μου, πρὸς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἔχει μάθει καὶ μανθάνει καὶ γνωρίζει ἄριστα νὰ ὁμιλῇ καὶ τοῦτο ἔχει καταστήσει μεθοδικὸν μέλημα τοῦ βίου⁵. Ἐπίεσα ὁμοίως ἐμαυτὸν μόλις ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν· διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι συνέταξα τὴν ἀπολογίαν ὄχι μὲ ἀνεσιν χρόνου ἢ μελέτην, ἀλλ' ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ὅτι παρέλειψα τὰ περισσότερα σημεῖα τῶν γραμμάτων τοῦ Βαρλαάμ πρὸς ἐμέ, τὰ ὁποῖα παρῆχον ἀφορμὰς καὶ λαβὰς ἐκτενεστέρων πραγματειῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ σέβας πρὸς τὰ θεία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ φειδῶ πρὸς τὸν διώκοντα ἡμῶς· ἄλλωστε μερικά ἐχρειάζοντο ἐντονωτέραν καὶ μα-

συνιονωτέρας τε καὶ μακροτέρας ἢ κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ δια-
κομισθέντος γράμματιος ἄχρι τοῦ καθ' ὃν ἀντιγεγράφαμεν
χρόνον προσδόκιμος γὰρ ἦν εὐθύς μετὰ τὴν ἀφ' ὑμῶν ὡς
ἡμᾶς ἐπάνοδον τοῦ σοφοῦ καὶ χρησιμοτάτου Θεϊαλοῦ Νείλου
5 ὁ τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ διαδεξόμενος καὶ παρ' ἡμῶν πρὸς
ὑμᾶς ἐλευσόμενος· νῦν μὲν οὖν πρὸ σου προθύμως ὃν λόγον
ὁ θραχὺς καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας καὶ τῶν ταύτην σεμνυ-
νότων ἐσχεδίασε χρόνος· τρίτον δ' ἂν ἐπιστείλωμεν, μᾶλλον
δὲ ἀντεπιστείλωμεν, τοιοῦτος ἔσται, ὡς μηκέτι δεῖσθαι τε-
10 τάρτου, ἦν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν πατέρες ἐνδῶσι.

4. Σὺ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμῖν παίδευε μὴ θρασὺ τι καὶ
παράβολον ἄτιεν ἰκτιονία, τὴν συμπεφυκυῖαν τῇ φιλοσοφίᾳ,
καθάπερ τινὰ σκευήν, εἰλάβειαν ἀποδύμενον (αὐτὸς τε γὰρ
ἐνασχημονεῖ καὶ τοῖς τόκοις λυμαίνεται καὶ ἡμᾶς πρὸς τοὺς
15 ἀπὸ γνώμης εἰς ἴσθι τραχυτέρους ἐκδιάζειαι λόγους), διὰ μα-
κροῦ δὲ νῦν ἐπαινήτην τε καὶ ζηλωτὴν ἀναφανέντια πάντων
τῶν πάλαι καθ' Ἑλλήνας σοφῶν καὶ σοφιστῶν, οὐ θαυμα-
σιδὸν εἶναι τι καὶ αὐτὸν καινὸν καὶ κοινὸν συμφέρονμα τῶν
ἐκαιέροις καὶ ἐν ἐκαιέροις διαφόρων ᾧ δὴ κἀκείνων ὑπ'
20 ἀλλήλων ἀναιρεπομένων, αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ τοῦτο πάσχων
ἐξεληλεγμένος ἦτιον ἰσως ἀχθεσθείη ἄν.

5. Εἰ μὲν γὰρ ἐφιέμενός τε καὶ ἀγωνιζόμενος μὴ μέγα
δεῖξαι ὃν ἀμάρισμα τὴν τῆς ἀρχῆς διπλόην, εἰ' οὐκ ἔχων
τῶν κατ' ἐπιθυμίαν ἀπορεῖν, καθ' ἡμῶν ἐγείροι τὸν θυμὸν
25 καὶ τοὺς ὁμογενεῖς ὑποκρινόμενος ἀντιλέγειν τοῖς ἡμειέ-
ροις ἐγχειρολή καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἀπόδειξιν δεινῶς καὶ
διὰ μακρῶν κακίζοι λόγων καὶ ἐαυτὸν ἐξαίροι λίαν, ὡς
—ἐξευρόμενον καὶ ἐξειπόντια τὸ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀ-
πόδειξιν ἐπὶ Θεοῦ, μηδέπω καὶ τήμερον ἐκπεφασμένον, εἰ
30 μέχρι τούτων ἐξέβαινεν αὐτῷ ὁ λόγος, οὐκ ἂν ἤξιώθη παρ'
ἡμῶν ἀταλογίας· νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅτι παθῶν, τοὺς τε θεο-

6. Πρόκειται περὶ τοῦ Νείλου Τρικλίνου.

7. Ἡ ἐπιστολή Α' πρὸς Βαρλαάμ, ἡ ὁποία εἶναι πραγματεία ὄχι
καὶ τόσον θραχεῖα.

κροτέραν σκέψιν ἀπὸ ὅσῃν ἐπέτρεπεν ὁ χρόνος ἀπὸ τὸ διακομισθέν γράμμα μέχρι τοῦ σημείου κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγράψαμεν τὴν ἀπάντησιν. Πράγματι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ σοφοῦ καὶ χρηστοτάτου Θεσσαλοῦ Νείλου^δ ἀπὸ σαῶς πρὸς ἡμᾶς ἀνεμένετο αὐτὸς ὁ ὁποῖος θὰ τὸν διεδέχετο εἰς τὴν ταχυδρομικὴν ὑπηρεσίαν καὶ θὰ ἤρχετο ἀπὸ ἡμᾶς πρὸς σαῶς. Τώρα λοιπὸν ἐνώπιόν σου ἐτέθη προθύμως ἡ βραχεῖα πραγματεία Καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας^ε καὶ τῶν ἐκπονητῶν αὐτῆς τὴν ὁποίαν ἐσχεδίασεν ὁ ὑφιστάμενος χρόνος· ἂν δὲ ἐπιστείλωμεν τρίτην πραγματείαν, μᾶλλον δὲ ἀντεπιστείλωμεν, θὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται τετάρτη, ἂν δεχθοῦν καὶ οἱ ἐδῶ πατέρες.

4. Σὺ δέ, παρακαλῶ, παίδευε τὸν φιλόσοφον νὰ μὴ προκαλέσῃ ὀρμητικῶς τίποτε θρασὺ καὶ ἐπικίνδυνον, ἀποβάλλων τὴν σύμφυτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν εὐλάβειαν, ὡσὰν ἐνδυμασίαν (διότι καὶ αὐτὸς ἀσχημονεῖ καὶ τὰ γεννήματά του ἀτιμάζει καὶ ἡμᾶς, γνῶριζε καλά, παρωθεῖ πρὸς τραχυτέρους καὶ μακρὰν τῆς γνώμης λόγους). Ἄφοῦ δέ, ἀπὸ πολὺν τώρα χρόνον ἀνεφάνη ἐπαινέτης καὶ ζηλωτῆς ὅλων τῶν παλαιῶν σοφῶν καὶ σοφιστῶν τῶν Ἑλλήνων, δὲν εἶναι θαυμαστὸν νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς ἐν παράδοξον καὶ κοινὸν σύμφυρμα τῶν διαφόρων στοιχείων τῶν ἑκατέρων καὶ εἰς ἑκατέρους. Ἀποδεικνυόμενος δὲ ὁ ἴδιος ὑφ' ἑαυτοῦ ὅτι πάσχει τοῦτο, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ ἐκεῖνοι ἀνετρέποντο ὑπ' ἀλλήλων, ἴσως θὰ ἐστενοχωρεῖτο ὀλιγώτερον.

5. Ἐὰν βεβαίως, ἐπιθυμῶν καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ μὴ δείξῃ ὅτι εἶναι μέγα ἀμάρτημα ἡ διπλοῆ τῆς ἀρχῆς εἰς τὴν θεότητα, ἔπειτα, μὴ στερούμενος τῶν ἐπιθυμητῶν, ἐγείρῃ ἐναντίον ἡμῶν τὸν θυμὸν καὶ ἐκπροσωπῶν τοὺς ὁμογενεῖς ἐπιχειρῆ νὰ ἀντιλέγῃ εἰς τοὺς ἰδικούς μας, καὶ κακίζῃ τὴν ἰδικὴν μας μέθοδον ἀποδείξεως δεινῶς καὶ διὰ μακρῶν λόγων καὶ ἐξαίρει ἑαυτὸν μεγάλως, ὡς ἐξευρόντα καὶ ἐκφράσαντα τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ Θεοῦ κατ' Ἀριστοτέλην, οὐδέποτε ἕως σήμερα διατυπωθέν· ἐὰν ὁ λόγος του ἐπρωχῶρῃ ἕως τὸ σημεῖον αὐτό, δὲν θὰ ἡξιῶνετο ἀπολογίας ἀπὸ ἡμᾶς. Τώρα ὁμως δὲν γνωρίζω τί ἐπαθε καὶ διασύρει

- φόρους παιέρας λεληθότως διασύρει καὶ τοὺς κατὰ Σωκράτην τε καὶ Πλάτωνα θεότιας καὶ πεφωτισμένους ἀναγράφει, προϋαλλόμενος καὶ ρητὰ ἅτια τούτων, δι' ὧν οὗτοι τοιοῦτοι μαρτυροῦνται. Τοῦτο τοίνυν πάντων μᾶλλον οὐκ
- 5** ἀφῆκέ με πεδῆσαι τὴν γλῶτταν σιωπῇ καὶ καταπροδοῦναι τοὺς κοινούς προσιάτιας καὶ ἀντιστοικίσασθαι τοὺς ἐκ παλαιοῦ ἐκβεβλημένους ὡς βεβηλωμένους· ἐπεὶ δ' ἐπὴν ἀντιπεῖν ἀνάγκη, προαπολύλασθαι τῶν ἀκολούθων ἦν καὶ τὰ δι' ἀπόδειξιν ἐγκλήματα καὶ πρὸ τούτων δεῖξαι ὡς οὐδὲν
- 10** προσεκρούοαμεν ἰῶ σκοφανικῶς ἐπιθρομένῳ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ νῦν αὐθις ἐν τοῖς ἐκείνου λόγοις ἤκιστα συμβαίνοντα τῇ τῆς εὐσεβείας ἀκριβεῖα πεπαρησιασμένως ἐπελέγξαι· φιλίας γὰρ ἢ δέους ἕνεκα τὰ τοιαῦτα σιωπᾶν οὐκ ἄμεινον.
- 15** **6.** Ἀλλὰ καὶ τὰ Λατίνων ἐν ἰῶ ὑποκρινομένῳ τὰ κείνων ἀνελεῖν τῶν ἀναγκαιοτάτων ὃν εὐφυῶς ἐνήρμουςι τοῖς λόγοις· οὐτιγὰρ καὶ τὰ μὰ πρὸς ἐκείνους πρότερα διαδείκνυται ἀνώτερα τοῦ ἐπηρεάζειν ἐγχειροῦντος· οὐδὲ γὰρ τοὺς Λατίνους αὐτοὺς ἠλίκαμεν τὰ παρ' ἡμῶν οἴσειν σιωπῇ,
- 20** ἀλλὰ προσδόκιμοι μὲν ἡμῖν ἦσαν ἀντιλέγοντες, εὐπερίεργα δ' ὅμως, οὐ καὶ ὁ τούτους ὑποκρινόμενος αὐτὸς ἀριτίως, ἢ δὴ καὶ χάριν ἴσμεν, ἃ δὴ ποι' ἔμελλον ἐκεῖνοι λέξειν, ἀφορμὴν ἐν τούτῳ σχόντες ἀναιρέσαι νῦν. Ὡς μὲν οὖν ἕκαστα ἐξείργασται, ὁ λόγος σε διδάξει.
- 25** **7.** Προκείσθω δὲ μὴ πᾶσιν, εἰ μὴ καὶ τὰ κείνου (καὶ ἐκείνου γὰρ φερόμενος, εἰ καὶ ἀναγκαίως· ἀλλὰ πίστευσον ὡς σὺ μείριως παρὰ τοῦτο μ' ἀνιᾶ), τοῖς φιλοῦσι δ' ὅμως, καὶ μάλιστα ὅσοι κρῖνειν διανοίας ἱκανῶς γε ἔχουσιν, ὡς οὐκ ἂν ὁ λόγος πάντῳ τοι μεμπτέος εἴη, τὰχα δὲ οὐδὲ πρὸς
- 30** ὃν ἔστι κοινὰ γὰρ σχεδὸν ταῦτα τοῖς περὶ λόγους ἄγαν φιλοτιμουμένοις τὰ προσώμματα· δεῖ μέντοι πρὸς ἐπανόρθω-

λανθανόντως τοὺς θεοφόρους Πατέρας καὶ ἀνακηρύσσει θεόπτας καὶ φωτισμένους τοὺς κατὰ Σωκράτην καὶ Πλάτωνα φιλοσοφοῦντας, προβάλλων καὶ μερικά ρητὰ αὐτῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι μαρτυροῦνται τοιοῦτοι. Τοῦτο λοιπὸν περισσότερο ἀπὸ ὅλα δὲν μὲ ἄφησε νὰ δέσω τὴν γλῶσσαν μὲ σιωπῆν καὶ νὰ καταπροδώσω τοὺς κοινούς προστάτας καὶ νὰ εἰσαγάγω μέσα τοὺς ἀπὸ παλαιὰ ἀποδιωχθέντας ὡς βεβήλους. Ἐπειδὴ δὲ ἐπῆλθεν ἀνάγκη νὰ ἀντείπω, ἦτο εὐλογον νὰ προαναιρέσωμεν τὰς δι' ἀπόδειξιν κατηγορίας καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ νὰ δείξωμεν ὅτι εἰς τίποτε δὲν συνεπλάκημεν μὲ τὸν συκοφαντικῶς ἐπιτεθέντα, πρὸς τούτοις δὲ πάλιν νὰ φανερώσωμεν σαφῶς ὅτι τὰ περιεχόμενα εἰς τοὺς λόγους ἐλάχιστα συμφωνοῦν μὲ τὴν ἀκρίβειαν τῆς εὐσεβείας· διότι δὲν εἶναι καλύτερον νὰ ἀποσιωπήσωμεν τὰ τοιαῦτα λόγῳ φιλίας ἢ φόβου.

6. Ἄλλὰ καὶ αἱ ἀπόψεις τῶν Λατίνων, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀναγκαιότατον νὰ ἀναιρεθοῦν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐκπροσωποῦντος αὐτάς, ἐνετάχθησαν καταλλήλως εἰς τοὺς λόγους. Πράγματι οὕτω καὶ τὰ ἰδικά μου προηγούμενα θιβλία πρὸς ἐκείνους⁶ παρουσιάζονται ἀνώτερα τοῦ ἐπιχειροῦντος νὰ τὰ κακοποιήσῃ· διότι δὲν ἠλπίσαμεν ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Λατίνοι θὰ ἔφερον ἐν σιωπῇ τὰ ἀπὸ ἡμᾶς ἀπευθυθέντα κείμενα, ἀλλὰ ἀνεμένομεν ὅτι θὰ ἀντέλεγον μὲν, κατὰ τρόπον εὐκολοαναίρετον δέ, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ ἐκπροσωπῶν τούτους τελευταίως, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ χρεωστῶμεν χάριν, διότι ἐλάβαμεν δι' αὐτοῦ ἀφορμὴν νὰ ἀνατρέψωμεν τώρα, ὅσα ἐπρόκειτο νὰ εἶπουν ἐκεῖνοι εἰς τὸ μέλλον.

7. Νὰ μὴ τεθοῦν δὲ ὑπ' ὄψιν ὅλων, ἐάν δὲν τεθοῦν καὶ τὰ ἰδικά του (διότι κατ' ἐκείνου κατευθύνονται, ἂν καὶ ἀναγκαστικῶς· ἀλλὰ πίστευσε ὅτι παρὰ τοῦτο δὲν μὲ στενοχωρεῖ ὀλίγον τὸ πρᾶγμα), ὅπως ὅποτε ὁμως νὰ τεθοῦν ὑπ' ὄψιν τῶν φίλων, καὶ μάλιστα ὅσων ἔχουν διάνοιαν ἱκανὴν νὰ κρίνῃ, ὅτι ὁ λόγος δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἀξιόμεμπτος, ἴσως δὲ ἐπίσης ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς ἐκεῖνον πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται· διότι αὐτὰ τὰ προσκόμματα εἶναι κοινὰ εἰς τοὺς ἀμιλλωμένους ἐντόνως κατὰ τοὺς λόγους.

οιν αὐεὶ συμβάλλεσθαί τι τοῦς τὴν περὶ αὐτῶν φιλοτιμίαν
 καταλύσαντας. Τοῖς οὖν ταῦτα κρῖνειν ἱκανοῖς πᾶσι πίσιεν-
 σον τὸ σῦγγραμμα· πολυειδοῦς γὰρ πλάνης ἔλεγχός ἐστι σα-
 φῆς καὶ κοινῆ τις εἰ χρῆ λέγειν ἀνακάθαρσις ἢ προφυλακῆ,
 5 τοῖς μὲν ἔτι περὶ λόγους φιλοτιμῶς διατριβουσι τῆς ἐκ λό-
 γων παραλόγου δόξης προσγινομένης τῆ ψυχῆ, τοῖς δὲ πρὸς
 τὴν τοῦ λόγου κρείττω σπουδῆν δι' ἡσυχίας ἀποδυσαμένοις
 προτροπὴ τε καὶ ὀχύρωμα καὶ δεῖγμα τῆς ἀπαιτηλῆς εἰσόδου
 τοῦ πλανᾶν αὐεὶ ἐπιχειροῦντιος. Πρὸς δὲ τοῦτω, καὶ ὄθεν
 10 ἂν ἐγγένοιτο τὸ ἀπλανὲς δι' ὀλίγων διαρκῶς ἐνδείκνυται
 καὶ μικροῦ διὰ βραχέων τοῦς ἑλληνικοῦς καὶ σατανικοῦς
 ὄγκους κατὰσπᾶ, τὴν τε καθ' Ἑλληνας ἀπόδειξιν καὶ τὸ
 κατ' αὐτὴν ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἡχρειωμένον ἐξελέγχει καὶ ἀνα-
 καλύπτει τὸ βαρὺ καὶ βαθὺ σκότιος τῶν νοερῶν κατ' ἐκείνους
 15 φωτισμῶν.

Πρέπει λοιπόν αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἐξηφάνισαν τὴν ἄμιλλαν περὶ αὐτῶν νὰ συμβάλλουν πάντοτε κάτι πρὸς ἐπανόρθωσιν. Εἰς ὄλους λοιπόν ὅσοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ κρίνουν ταῦτα ἐμπιστεύσου τὸ σύγγραμμα· διότι εἶναι σαφῆς ἔλεγχος πολυεῖδοῦς πλάνης καὶ κοινῆ οὕτως εἰπεῖν ἀνακάθαρσις καὶ προφύλαξις, δι' ἐκείνους μὲν οἱ ὁποῖοι διατρίβουν φιλοτιμῶς περὶ λόγους, ἀπὸ τὴν παράλογον δόξαν ἢ ὁποῖα προσγίνεται εἰς τὴν ψυχὴν ἐκ λόγων, δι' ἐκείνους δὲ οἱ ὁποῖοι ἀπεδύθησαν πρὸς τὴν ἀνωτέραν σπουδὴν τοῦ Λόγου δι' ἡσυχίας προτροπὴ καὶ ὀχύρωμα καὶ δείγμα τῆς ἀπατηλῆς εἰσόδου τοῦ ἐπιχειροῦντος πάντοτε νὰ πλανᾷ. Πρὸς τοῦτοις δὲ δεικνύει ἐπαρκῶς δι' ὀλίγων καὶ ἀπὸ ποῦ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ τὸ ἀπλανές, καταρρίπτει βραχέως τὴν ἐλληνικὴν καὶ σατανικὴν ὑπερηφάνειαν, ἐξελέγχει τὴν κατὰ τὴν ἐλληνικὴν μέθοδον ἀπόδειξιν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ἀχρειωμένον ὑπὲρ ἀπόδειξιν καὶ ἀνακαλύπτει τὸ βαρὺ καὶ βαθὺ σκότος τῶν νοερῶν κατ' ἐκείνους φωτισμῶν.

Α΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΠΕΡΙ ΔΥΟ ΑΡΧΩΝ Η ΚΑΘ' ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΟΨΙΑΣ

1. Ὡς θρέμμα τῆς ἀνωτάτω περὶ λόγους παιδείας καὶ
τῆς φύσει σοφίας δῶρον παρὰ Θεοῦ δι' αὐτῆς κεχαρισμένον
5 ἡμῖν, ἐπίχαρι καὶ θυμῆρες κροῦμα ἐπισιτήμης καὶ νοῦ, δι-
δακτιοῦ καὶ ἀδιδάκτου φωτός· σὲ τῶν ἐτεροδόξων ἡμεῖς οὐκ
ἐφθήμεν εἰπόντες, ὡς αὐτὸς λοχυρίζη, καὶ μάρτυς ἡμῖν ὁ
παρ' ὑμῖν ἡμέτερος λόγος, δι' ὃν εἰς ταύτην ἤκειν διατεινῆ
τὴν δόξαν· ἐν αὐτῷ γάρ φαμεν ἐπὶ λέξεως ὡς «ἀπεδεξάμε-
10 θά σου τὰς πρὸς τοὺς κακοδόξους ἐκείνους ἀντιρρήσεις» καὶ
ὡς διὰ τῆς εἰς ἄισπον ἀπαγωγῆς «κακῶ τὸ κακὸν ἰωμένους»
τοὺς Λαίνοὺς ἐδειξας. Τί δ' διὰν αὐδῆς ἐρωτιῶντες προσε-
πάγωμεν διὰ «τὸ ζητούμενον ἀκούσομεν καὶ μεθ' ἡδονῆς θή-
πον, εἰ γὰρ ποί' ἂν ἄλλο προσδοκίμον ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρὸς
15 ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος», οὐ
μετ' ἐγκωμίων ἀναφερομένων εἰς τὴν σὴν εὐσέβειαν ἐδεί-
ξαμεν, μηδ' ἐν ἐλλείπῳ ἀποτροπαιὸν τι περὶ τῆς σῆς ἀνεχό-
μενοι σοφίας; Τὸ δὲ πρὸς τὸν παρὰ τοῦ πενυόμενον παρ'
ἡμῶν γραφόμενον ὡς «μετὰ τῆς γινομένης ἐπεικειας τε
20 καὶ παρορησίας, μᾶλλον δὲ φιλομαθείας ἐρωτήσας, μάθε καὶ
δίδαξον ἡμᾶς», μαθητιῶντιος μᾶλλον ἐπιδείκνυται διάνοιαν
ἢ μεμφομένου. Καίτοιγε ὡς ἐνῆν καταφορικῶς ἐθέλοντί μοι
χρησασθαι τῷ λόγῳ μὴ σμικρὰ τις ἀφορμὴ τὴν σὴν ἀγχί-
ροίαν ἤκιστα διαλέληθεν.

25 2. Ἐν δὲ τοῖς περὶ ἀποδείξεως οὐ τὸ ἐμὸν μόνον, ἀλλὰ
καὶ τὸ σὸν ὑγιῶς ἔχειν ἔδωκα νοεῖν τοῖς προσέχουσι τοῖς
εἰρημένοις τὸν νοῦν, εἰ καὶ αὐτὸς οὐκ οἶδ' ὅπως, καθάπερ

1. Τὰ τέσσαρα ἀνωτέρω χωρία προέρχονται ἀπὸ τὴν Πρὸς Ἀκίν-
δυνον Α' 1. Α' 2. Α' 3. Α' 4.

Α΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΠΕΡΙ ΔΥΟ ΑΡΧΩΝ Η ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΟΨΕΩΣ

1. Ὡς θρέμμα τῆς ὑψηλῆς παιδείας περὶ λόγους καὶ δῶρον τῆς φυσικῆς σοφίας ἀπὸ τὸν Θεόν, χαρισμένον εἰς ἡμᾶς δι' αὐτῆς, χαριτωμένον καὶ ἀξιαγάπητον κρᾶμα ἐπιστήμης καὶ νοῦ, διδακτοῦ καὶ ἀδιδάκτου φωτός· ἡμεῖς δὲν σὲ εἶπομεν πρὸ ὀλίγου ἑτερόδοξον, ὅπως ἰσχυρίζεσαι ἐσὺ, καὶ μάρτυς μας εἶναι ὁ πλησίον σας ἰδικός μας λόγος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον διατείνεσαι ὅτι ἔφθασες εἰς ταύτην τὴν δόξαν. Διότι εἰς αὐτὸν λέγομεν ἐπὶ λέξει ὅτι «ἀπεδέχθημεν τὰς πρὸς τοὺς κακοδόξους ἐκείνους ἀντιρρήσεις» καὶ ὅτι ἔδειξες διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ὅτι οἱ Λατίνοι «μέ κακὸν θεραπεύουν τὸ κακόν». Ὅταν δὲ πάλιν προσθέτωμεν ἐρωτηματικῶς ὅτι «τὸ ζητούμενον θὰ ἀκούσωμεν καὶ μάλιστα μέ κάποιαν ἡδονήν, διότι τί ἄλλο θὰ ἀνεμένομεν ἀπὸ ἀνδρα ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του ἀπὸ πόθον τῆς ἀκριβοῦς εὐσεβείας», δὲν ἐδείξαμεν μέ ἐγκώμια πρὸς τὴν εὐσέβειάν σου ὅτι δὲν ἀνειχόμεθα οὔτε ὡς προσδοκίαν τίποτε ἀποτρόπαιον περὶ τῆς σοφίας σου; Τὸ δὲ γραφόμενον ἀπὸ ἡμᾶς πρὸς τὸν ἐρωτηθησόμενον ἀπὸ σέ, ὅτι «ἀφοῦ ἐρωτήσης μέ τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιείκειαν καὶ παρησίαν, μᾶλλον δὲ φιλομάθειαν, μάθε καὶ δίδαξε ἡμᾶς»¹, μαρτυρεῖ σκέψιν μαθητοῦ μᾶλλον παρὰ κατηγόρου. Καὶ ὅμως δὲν διαφεύγει καθόλου τὴν ἀγχίνισιάν σου ὅτι δὲν ὑπῆρχε μικρὰ ἀφορμὴ διὰ νὰ θέλω νὰ χρησιμοποιήσω ὀρηκτικὴν γλῶσσαν.

2. Εἰς τὰ περὶ ἀποδείξεως δὲ ἔδωσα νὰ ἐννοήσουν εἰς τοὺς προσηλώνοντας τὸν νοῦν εἰς τὰ λεχθέντα, ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἰδική μου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδική σου ἀποψις εἶναι ὀρθή, ἂν καὶ σὺ, δὲν καταλαβαίνω τὴν αἰτίαν, φράσων τὰ ὦτα

κηρῶ τὰ ἴδια φραιζόμενος, ἀνήκοος ταῦτα παραλλάτεις. Ἐ-
γὼ μὲν οὖν οὕτω τὰ πρὸς σέ· σὺ δὲ με τίσι τε καὶ ὄσοις
ἐγκλήμασι περιβαιεῖν ἐποπούδακας οἶσθα, μηδὲ δείξας ὄλιως
οἶόμενος μειοῖως γοῦν ἡμᾶς πρὸς τὰς καθ' ἡμῶν ἐπαγω-
5 γὰς, ἀπαγωγὰς δ' εἰπεῖν οἰκειότερον, ἀπολογήσασθαι δύνα-
σθαι, καὶ πολεμουμένοις ἀνέδην ἤδη, καὶ σὺν ἡμῖν ἐτιέροις
ἡμῶν γε ἔνεκα, μηδ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐπαμύνειν ἔχειν.

3. Ἐγὼ δὲ νικᾶν ἐν τοῖς τοιοῦτοις αἰσχύνομαι καὶ οὐκ
ἂν ἀπελογησάμην, οὐδαμῶς γέ πως καιηγορούμενος, εἰ μὴ
10 τὴν ἐμφαινομένην ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς σου γράμματι μετα-
ποιῆσαι διενουμένην ἀπέχθειαν. Ἄλλὰ γὰρ τί πάθω; Ἄλο-
γον καταλλαγὴν πρὸς οὕτως ἐλλογιμώτατον, οἷος εἰ σὺ, πῶς
ἀνέξομαι, καὶ συνεπηρεαζομένοις μοι τοῖς ὑπὲρ Θεοῦ λογι-
κοῖς τῶν παιτέρων ἀγῶσι πῶς σὺχ ἢ δυνάμεως ἔχοι συλλή-
15 ψομαι, καὶ σέ γε αὐτὸν συγκινδυνεύοντά μοι, πρὸς δὲ ὁ λό-
γος, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖών, πῶς σιωπῇ τὸν φίλον κα-
ταπροήσομαι; Πεπαρορησιασμένος ἔλεγχος εἰρήνης βραβευ-
τήσ. Θέλεις σὺκοῦν σὲ τοῖς σοῖς ἐπισιτήσω γράμμασι κριτήν;
Καὶ τί ποι' ἄρ' ἡδῖον φαίης ἂν δήπου, τὸν ἐξενηνοχότια καὶ
20 τῆς ψήφου καθῆσθαι κύριον;

4. Δύο τοίνυν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ
αὐτὸ διεκομίσθη μοι γράμματα, ἐναντίως ἔχοντα πρὸς ἄλ-
ληλα· τὸ μὲν γὰρ τοῖς μὴ καλῶς ἔχειν δόξασιν ἄριστά γέ
φησιν ἀντιπεισάχθαι με καὶ ὡς ἂν τις ἔχοι κρίνειν ἀνεπι-
25 φθόνως, τὸ δ' ἕτερον τοῖς αὐτοῖς αὐθις κάκιστα· διαβάλλει
γὰρ ἄπαιστος τοὺς πρὸς ἐκεῖνά μοι λόγους. Οὕτως οὖν τῶν
πρὸς ἡμᾶς σου γραμμάτων ἀντικειμένων καὶ δι' ἀλλήλων
ἀναιρουμένων, ὁ ταῦτα συγγεγραφῶς τίνα δόξαν τοῖς ἐν-
τυγχάνουσι τοῦ ἡθους ἐναντιοῦ παράσχοι' ἂν χάριν; Ἄλλὰ
30 τοῦτ' ἐπιτέον μὴ καὶ βλασφημίας γραφὴν αὐθις ἀποφερώμεθα.

5. Τὰ γοῦν ὑπ' ἀλλήλων συντριβέντα τί φῆς, ὡς ἀχρεῖα

2. Τὸ «γραμμάτιον» τοῦ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Β' Ἐπιστολῆς καὶ ἡ μακρὰ ἐπιστολὴ ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ G. Schirò (Barlaam Calabro, Epistole Creche σσ. 229 - 266).

ώσαν μέ κηρόν, τὰ παραλλάσσεις χωρίς νά ἀκούσης. Ἐγὼ λοιπόν οὔτω φέρομαι πρὸς σέ· σύ δέ γνωρίζεις μέ ποίας καί πόσας κατηγορίας ἐφρόντισες νά μέ στολίσης, καί δέν ἔδειξες καθόλου νά σκέπτεσαι ὅτι δυνάμεθα νά ἀπολογηθῶμεν ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐναντίον μας ἐπαγωγὰς ἢ καλύτερον ἀπαγωγὰς, καί, ἐνῶ πολεμοῦμεθα ἤδη ἀνοικτά, καί μαζί μέ ἡμᾶς ἄλλοι ἐξ αἰτίας ἡμῶν, ὅτι δέν δυνάμεθα νά ὑπερασπίσωμεν οὔτε τοὺς ἑαυτοὺς μας.

3. Ἐγὼ δέ ἐντρέπομαι νά νικῶ εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας καί δέν θά ἀπελογούμην, ἀφοῦ δέν εἶμαι καθόλου κατηγορούμενος, ἂν δέν ἐσκεπτόμην νά διαλύσω τὴν ἐμφανιζομένην εἰς τὸ πρὸς ἡμᾶς γράμμα σου ἀπέχθειαν. Ἄλλ' ὅμως τί παθαίνω; Πῶς θά ἀνεχθῶ ἄλογον συμφιλίωσιν μέ ἓνα τόσον ἐλλογιμώτατον, ὅπως σύ, καί, ἀφοῦ συνεπηρεάζονται μαζί μου οἱ λογικοὶ ἀγῶνες τῶν πατέρων ὑπὲρ Θεοῦ πῶς δέν θά συμπαραλάβω μέ ὄσιν δύναμιν ἔχω καί σέ τὸν ἴδιον συγκινδυνεύοντα μέ ἐμέ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται ὁ λόγος, ὅπως θά δείξῃ ὁ λόγος εἰς τὴν συνέχειαν; Πῶς θά ἐγκαταλείψω τὸν φίλον; Ἐλεγχος γενόμενος μέ παρρησίαν εἶναι βραβευτῆς εἰρήνης. Θέλεις λοιπόν νά καταστήσω κριτὴν σέ τὸν ἴδιον εἰς τὰ γράμματά σου; Καί θά ἠδύνασο νά εἴης τί ἡμπορεῖ νά εἶναι πλέον εὐχάριστον ἀπὸ τὸ νά καταστῇ κύριος τῆς ψήφου ὁ προβαλὼν αὐτά;

4. Δύο λοιπόν γράμματα μοῦ διεκομίσθησαν ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόσωπον περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἀντιφατικὰ μεταξύ των· διότι τὸ μὲν ἐν λέγει ὅτι ἄριστα, καί ὅπως θά ἠδύνατο κανεῖς νά κρίνῃ ἀνεπιφθόνως, ἔπραξα ἀντιταχθεῖς, εἰς ὅσα μοῦ ἐφάνησαν ὅτι δέν ἔχουν καλῶς, τὸ δέ ἄλλο πάλιν λέγει διὰ τὰ ἴδια πράγματα κάκιστα. Πράγματι αὐτὸ διαβάλλει ὅλους τοὺς λόγους μου πρὸς ἐκεῖνα. Ἀφοῦ λοιπόν τὰ πρὸς ἡμᾶς γράμματά σου ἀντιτίθενται καί ἀλληλοσφαιροῦνται, αὐτὸς ὁ ὁποῖος τὰ συνέταξε ποῖαν γνώμην διὰ τὸ ἦθος του θά παρείχεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας; Ἄλλ' ὡς ἀφήσωμεν τοῦτο, μήπως ἐκφέρωμεν πάλιν καί κατηγορίαν διὰ βλασφημίαν.

5. Τὰ ὑπ' ἀλλήλων λοιπόν συντριβέντα, τί λέγεις; Θά

οκεύη κεραμεῦντα ρίψομεν ἄμφω; Καὶ πῶς ἂν τοῦτο οὐ
 γ' ἀποφῆναιο περὶ τῶν σῶν διαιτητῆς προκαθήμενος, ἀλλ'
 οὐχὶ διάση τὰς ψήφους θάτερον γοῦν περισώσασθαί σοι τοῖν
 γραμματίων ποδῶν, μᾶλλον δ' ἵνα μὴ τι πάλιν τῶν οὐ καλῶν
 5 σοῦ πέρι φωραθῶμεν εἰπόντιες, οὐ τὸ δίκαιον ἐκκλίνων καὶ
 παραλογιζόμενος, ἀλλ' οὐκ ἴσως λογικὸς ἀειτὸς ὑψηλετῆς τὴν
 διάνοιαν θάτερον περιποιήσῃ τῶν γεννημάτων; Τί γάρ, εἰ
 μὴ καὶ λογικὴ σοι φήγη παρείη, τοῦ περιφρονηθέντος ἐπί-
 κουρος εἰσιμος, οὐδὲ τοῖς ἀειτοῖς τοῦτου μέλει; Ποῖον δ' ἄρα
 10 σοι τῶν γραμμάτων οἰκειώσῃ σαυτῶ; Τὸ γενναῖον δῆπου-
 θεν καὶ μέγα καὶ μάλιστ' ἔχον ἀντιβλέπειν ἡμῖν ὧ τὰ κάκιστι
 οὐνεσι. Τοῦτο δὴ σοι συνεπικρίνειν ἀναγκαιότατον ὡς ἐπεὶ
 τῶ παρερριμμένῳ τῶν ἐναντίων ἀνεπιφθόνως, ὡς ἔφησ,
 κρίνοντι τὰ ἄριστα ἡμῖν μεμαρτύρηται, τὸ συνεσιηκὸς εἶ
 15 σοι τοῦτο πρὸς φθόρον ἅπαν συνειταγμένον εἶσιν.

6. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀντιειταγμένου διεξενυγμένον κατ'
 ἑαυτὸ τοῦτ' ἀδύς τοῦ δικάζοντος δεῖται, μὴ συμβαῖνον ἑαυ-
 τῶ, μηδ' ἀκολούθως ἑαυτῶ προαγόμενον, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸ
 πολλαχοῦ τε καὶ πολυτρόπως καὶ ὑπὲρ τῶν μεγίστων μαχό-
 20 μενον. Ὁ γὰρ ἐν αὐτῶ λέγων «μηδὲν ἂν ἑαυτῶ διαφέρειν
 εἴ τις ἀπεκάλει τοὺς ἐπὶ Λατίνους οἰκείους λόγους ἅπαντας
 λῆρον», πρὸς τὸν μηδὲν μὲν ἕτερον τῶν λαβὴν ἐχόντων προ-
 αγαγεῖν εἰς τοῦμφανὲς ἐθελήσαντα καὶ τ' ἄλλ' ἅπαντα προσε-
 πηνεκότα, πρὸς ἕν δὲ καὶ τοῦτο μορίων σχεδὸν τοῦλάχιστον
 25 οὐκ ἀντιειταγμένον, ἀλλ' ἠπορηκότα καὶ ἠρωτηκότα (τὰς
 γὰρ ἀντιθέσεις ἐτέροις ἀνεθέμεθα προσώποις) πρὸς τὸν οὐν
 οὐτω μεθ' ὁμοῦ τῆς ἐπιεικειᾶς αἰτιῶντα τὴν λύσιν τῆς ἀπο-
 ρίας, μακροὺς καὶ πικροὺς ἀντεπεξήγαγες λόγους, καὶ ταῦθ'
 ὡς αὐτὸς ἀνωμολογηκῶς τυγχάνεις, ἀποξέσας σοι τῶν λό-

3. Φήγη εἶναι θαλάσσιος ἀετός.

4. A. Πρὸς Παλαμῶν, ἐκδ. G. Schirò, Barlaam Calabro Epistole Greche, σ. 266.

τά ρίψωμεν καὶ τὰ δύο ὡς ἄχρηστα κεραμεικὰ σκεύη; Καὶ πῶς θὰ ἀπεφάσιζες τοῦτο ἐσὺ λαμβάνων τὴν θέσιν διαιτητοῦ περὶ τῶν ἰδικῶν σου ἀπόψεων, καὶ δὲν θὰ ἐκβιάσῃς τὴν ψῆφον, ποθῶν νὰ περισώσῃς τουλάχιστον τὰ ἐν ἀπὸ τὰ γράμματα, μᾶλλον δέ, διὰ νὰ μὴ φανῶμεν ὅτι εἶπομεν περὶ σοῦ κάτι μὴ καλόν, μὴ παρακάμπτων τὸ δίκαιον καὶ παραλογιζόμενος, ἀλλὰ ὡς λογικός ὁετός ὑψηπετής κατὰ τὴν διάνοιαν θὰ περισώσῃς τὸ ἐν ἀπὸ τὰ προϊόντα σου; Λοιπόν; Ἐὰν δὲν ἦτο πλησίον σου καὶ κάποια λογικὴ φήνη², ἐτοίμη ἐπίκουρος τοῦ περιφρονηθέντος, οὔτε οἱ ἀετοὶ δὲν θὰ ἐφρόντιζον διὰ τοῦτο; Ποῖον δὲ ἄρα γε ἀπὸ τὰ γράμματα σου θὰ οἰκειωθῆς; Χωρὶς ἀμφιβολίαν τὸ δυνατόν καὶ ἐκτενές καὶ ἀντιμετωπίζον ἡμᾶς ἐντονώτερα, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται τὰ κάκιστα. Εἶναι λοιπόν ἀναγκαιότατον νὰ συναποφασίσῃς τοῦτο ὅτι, ἐπειδὴ μὲ τὸ ἀπορριφθὲν ἀπὸ τὰ δύο ἀντίθετα γράμματα, κρίνων ἀνεπιφθόνως, ὅπως εἶπες, ἐδόθη εἰς ἡμᾶς ἀρίστη μαρτυρία, αὐτὸ τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἀκόμη εἰς τὸ πλευρόν σου εἶναι ὁλόκληρον συντεταγμένον φθονερῶς.

β. Ὅχι δὲ μόνον αὐτὸ ἀλλὰ, καθὼς τοῦτο εἶναι διεζευγμένον ἀπὸ τὸ ἀντιτιθέμενον χρειάζεται πάλιν τὸν δικαστὴν καθ' ἑαυτὸ, διότι δὲν συμφωνεῖ μὲ ἑαυτὸ καὶ δὲν προχωρεῖ μὲ συνέπειαν πρὸς ἑαυτὸ, ἀλλὰ μάχεται πρὸς ἑαυτὸ εἰς πολλὰ σημεία καὶ μὲ πολλοὺς τρόπους καὶ περὶ τῶν σπουδαίων θεμάτων. Διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος λέγει εἰς αὐτὸ τὸ γράμμα «ὅτι ὁποῖος θὰ ἀπεκάλει ὄλους τοὺς ἰδικούς του κατὰ Λατίνων λόγους φλυαρίαν δὲν διαφωνεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸν του»⁴, πρὸς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν ἠθέλησε νὰ προβάλλῃ εἰς τὸ φανερόν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ παρέχοντα ἀφορμὴν καὶ ἐπήνεσεν ὅλα τὰ ἄλλα, μόνον δὲ δι' ἑν, καὶ μάλιστα τὸ ἐλάχιστον τῶν μορίων, ὄχι ἀντετάχθη, ἀλλ' ἀπλῶς ἠπόρησε καὶ ἠρώτησε (διότι τὰς ἀντιθέσεις ἀνεθέσαμεν εἰς ἄλλα πρόσωπα) πρὸς ἐκεῖνον λοιπόν ὁ ὁποῖος μὲ τόσον πολλὴν ἐπιείκειαν ζητεῖ τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας, ἀνταπηύθυνες μακροὺς καὶ πικροὺς λόγους, καὶ μάλιστα ὅπως σὺ ὁ ἴδιος ἔχεις ὁμολογήσει, ἀφοῦ ἀπέξεσες ἀπὸ

γων τὸ παρ' ἡμῖν ἐν ἐκείνοις ἀμφιοθητήσιμον ὡς ἀναμφισθητήτως οὐκ ἀγαθόν.

7. Εἰ γὰρ οὐδέν σοι διαφέρει, ὦ χρησιέ, εἴ τις λῆρον ἀποκαλεῖ σου τοὺς λόγους καὶ πρὸς τὴν παρ' ἀνθρώπων δόξαν δεινῶς οὕτως ἔχεις ἀνεπισιρόφως, τίνος ἐνεκεν, ὡς αὐτὸς φῆς, ἐκβέβληκός σου τῶν λόγων ἐκεῖνο, εἰ μὴ τὴν χεῖρω καὶ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ δόξαν εἴληφας; Τί δ' εἰ καὶ 'σκανδαλόν', καθάπερ αὐτὸς εἶναι φῆς, 'αἴτιον'; Ἄρα τοῦτο μικρόν; Οὐκ ἄρ' ἐκβεβλήσθαι δίκαιον μόνον, ἀλλὰ καὶ
 10 «εἰς κῦμα ριφῆναι πολυφλοίσβοιο θαλάσσης», μᾶλλον δ' ἴν' ὡς «μόλιθδος καιαδύση» μωσαϊκῶς εἰπεῖν «ἐν ὕδατι σοφοδρῶ», εὐμεγέθει λίθῳ προσδεθὲν πρότερον, ἔπειτα δοθῆναι τοῖς κύμασιν. Ἄλλ' ὦ τὴν σοφίαν εἶπερ τις περιτιτὲ σὺ, εἰ τοῦθ' ὀπωροηποιοῦν ἀφήρηκός σου τῶν λόγων ἐκείνων,
 15 τίς σοι χρεῖα τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ ισοαύτης ἔπειτα μακρογορίας, ἀφ' ἧς σοι συμβέβηκεν οὐκ ἔξω μόνον σκοποῦ κατὰ τὴν παροιμίαν τοξεύειν, ἀλλ' ἀσκόπως πανιάπασιν; Ἦρθη γάρ, ὡς τοὺς πολυσιίχους σοι λόγους τελευτῶν ἐξεκάλυψας μετὰ τὰ σκώμματα τῶν σκανδαλιζομένων καὶ τὴν σὴν διαπεπονημένην
 20 σκέψιν, πρὸς δ' τείνουσιν ἐκ τοῦ μέσου πανιάπασιν, ὡς ἀπεριοκέπτως ἄρα πρότερον ἐντεθὲν ὡς οὖν ὁ ἀσκόπως ὀδοιπορῶν μαιταιοπνήσει, οὕτως ὁ ἀσκόπως λογογραφῶν μαιταιολογήσει.

8. Σὺ δ' οὐκ εἰς μάταια, μικρόν γὰρ ἤδη σοι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἰάναντια περιειράπης, σὺ μόνον ἐν τοῖς καθ' ἡμῶν λόγοις, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κρειττόνων διαλεγόμενος· τοῦτο δ' ἔπαυες ἐκ τῆς ἀκαίρου πολυρρημοσύνης· οἶονεὶ γὰρ
 τινι πολυταράχῳ πνεύματι ταύτην σεαυτὸν παραδοῦς καὶ πολυκινήτως ὑπ' αὐτῆς ἐκὼν ἄκων σαλευόμενος, πολλὰ φεῦ
 30 προσκόμματα καὶ συνιρίμματα διακενῆς ἔπαυες. Ἄλλ' ἴνα μὴ καὶ αὐτὸς τοῦτο πάθῃ (πρὸς γὰρ ἕκαστα διαρκῶς ἀποκρινόμενος, οὐκ ἔσθ' ὅπως τὸ πολύρρημον ἐκφύγοιμ' ἄν,

5. Ἰλιὰς Β, 209.

6. Ἐξόδου 15, 10.

τούς λόγους σου τὸ εἰς ἐκείνους ἀμφισβητούμενον ἐκ μέ-
ρους μας ὡς ἀναμφισβητήτως μὴ ἀγαθόν.

7. Ἐάν πράγματι δέν σέ ἐνδιαφέρῃ καθόλου, ἂν ἀπο-
καλῆ κανείς φλυαρίας τούς λόγους σου, καί παρουσιάζῃσαι
τόσον ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἀπὸ τούτων ἀνθρώπους ὑπόληψιν,
διὰ ποῖον λόγον, ὅπως λέγεις ὁ ἴδιος, ἀπεμάκρυνες ἀπὸ
τούτων λόγους σου ἐκεῖνο, ἐάν δέν ἐσχημάτισες καί σὺ τὴν
χειροτέραν περὶ αὐτοῦ γνώμην; Τί δέ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ἂν,
ὅπως λέγεις ὁ ἴδιος ὅτι συμβαίνει, εἶναι καί 'αἴτιον σκαν-
δάλου'; Ἄρά γε τοῦτο εἶναι μικρόν; Δέν εἶναι ἄρα ὀρθόν
μόνον νὰ ἐκβληθῇ, ἀλλὰ καί «νὰ ριφθῇ εἰς πολὺφλοισβον
κῦμα θαλάσσης», μᾶλλον δέ διὰ νὰ «καταδυθῇ ὡς μόλι-
βδος εἰς ἄφθονον ὕδωρ»⁶ κατὰ μωσαϊκὴν ἔκφρασιν, ἀφοῦ
προσδεθῇ προηγουμένως μὲ μέγαν λίθον καί ἔπειτα δοθῇ
εἰς τὰ κύματα. Ἀλλά, ὦ ἐσὺ γεμᾶτε σοφίαν περισσότερον
ἀπὸ πάντα ἄλλον, ἂν ἀφήρεσες τοῦτο ὅπωςδήποτε ἀπὸ ἐ-
κείνους τούς λόγους, τί σοῦ χρειάζεται ἔπειτα ἡ τόση μα-
κρηγορία ὑπὲρ αὐτοῦ, μὲ τὴν ὁποίαν σοῦ συμβαίνει ὄχι
μόνον νὰ τοξεύῃς ἔξω ἀπὸ τὸν στόχον κατὰ τὴν παροιμίαν,
ἀλλ' ἐντελῶς ἀστόχως; Διότι, ὅπως ἐξεσκέπασες εἰς τὸ
τέλος τούς πολυστίχους λόγους σου μετὰ τὰ σκώμματα
τῶν σκανδαλιζομένων καί τὴν καλλιεργημένην σου σκέψιν,
ἀφηρέθη ἐντελῶς ἀπὸ τὸ μέσον, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουν,
ἄρα μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι προηγουμένως ἐτέθη ἀπερισκέπτως.
Ὅπως λοιπὸν ὁ ἀσκόπως ὁδοιπορῶν ματαιοπονεῖ, οὕτω ἡ
ἀσκόπως λογογραφῶν ματαιολογεῖ.

8. Σὺ δέ ὄχι εἰς τὰ μάταια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο
μικρόν δι' ἐσέ, ἀλλὰ καί εἰς τὰ ἀντίθετα παρεξετράπης,
ὄχι μόνον εἰς τούς λόγους ἐναντίον ἡμῶν, ἀλλὰ καί εἰς
τὰς διαλέξεις περὶ ἀνωτέρων θεμάτων. Ἐπαθες δέ τοῦτο
ἀπὸ τὴν ὀκαιρον πολυλογίαν· διότι παραδώσας σεαυτὸν
εἰς αὐτὴν ὡσαν εἰς πολυτάραχον ἀνεμον καί σαλευόμενος
ὑπ' αὐτῆς ἐκῶν ἄκων, φεῦ, ἐπαθες πολλὰ παραπατήματα
καί συντρίμματα ἀσκόπως. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ πάθω καί ἐγὼ
ὁ ἴδιος τοῦτο (διότι ἀπαντῶν διαρκῶς εἰς ἓν ἕκαστον; δέν
εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφύγω τὴν πολυρρημοσύνην, «ἐκ δὲ

«ἐκ δὲ πολυλογίας» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὐκ ἐκφεύξειαι ἀμαρτία) Ἴν' οὖν μὴ τοῦθ' ὄπερ ἐγκαλῶ μᾶλλον αὐτὸς κινδυνεύσω παθεῖν, ταῦτα πάντα ἀφείς, τὰς πεποιημένας σοι καθ' ἡμῶν αἰτίας ἀπολύσομαι μόνον, καὶ τοῦθ' ὡς ἂν οἶός τε ἰδὲ
 5 διὰ βραχέων ποιήσομαι μηκύνειν ἡκιστα ἐθέλων. Ἄλλωσιτε, καὶ τοῦ ποιούντος τὸ σκάνδαλον ἐκ τοῦ μέσου γεγενημένου, περιιτὸν ἂν εἴη περὶ τούτου διαλέγεσθαι πάλιν· εἰ δ' ἄρα τι συμπεσεῖται τοῖς καθ' ἡμῶν εἰρημένοις τῶν μὴ καλῶς, ὡς γε ἡμεῖς ἂν νομίσαιμεν αὐθις, περὶ τῶν θείων ἐκπεφασμένων σοι,
 10 σύγγνωθι σημάται καὶ περὶ τούτου δεῖν οἰηθεῖσιν· ἴσως κάκεῖνα δι' ἡμᾶς τοὺς περὶ τὸ ὕψος σοι τῆς θεηγορίας φθάνειν οὐχ ἱκανοὺς ἀπαλείψεις, ἐπισκευάσας αὐθις καὶ τὸν πρὸς ἡμᾶς σου τουτιονὶ λόγον. Εἰ δὲ μετὰ τὸ ἀπαλείψαι καθ' ἡμῶν μακρὰ γράφεις, χαριῇ τὰ μέγιστα· τοῦτο δ' ἡμεῖς μὲν ὁμῶς
 15 οὐδὲ ἐπιτρέπομεν οὔτε κωλύομεν σὺ δ' ὡς προπαρασκευασθείης μὴ χολᾶν εἰ τί σοι περιτραπεῖη τῶν σῶν, καὶ γὰρ οὖν.

9. Ἄλλὰ τίς ἡ πρώτη καὶ μέση καὶ τελευταία καθ' ἡμῶν σοι λαβή; «Σὺ σαυτὸν» φηοῖν «ἐξαιρείς, ὡς τοῖς ὑπὲρ ἡμῶς ἐντυχῶν». Πόθεν τοῦτ' ἔχεις δεῖξαι; «Παρὰ τῶν σῶν» φηοῖν
 20 «λόγων, ἐξ ὧν ὑπεσημηγάμην εἰληφθαί μοι τὸ προοίμιον ἅπαν». Ἄνάγνωθι τὸ οὖν ἐκ τῶν ἡμετέρων μετελημμένον καὶ ἡμᾶς, ὡς αὐτὸς φῆς, ἐξελέγχον προοίμιον, Ἴν' εἰδῶμεν κἂν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὑπάρχη τις μεγαληγορία, δικαίαν εἶναι τὴν καθ' ἡμῶν σου ταύτην κατηγορίαν ὁμολογήσομεν, εἰ δὲ μή, σὺ σαυτοῦ
 25 καιαψηφιῇ, πολυπλασίῳ περιτρέψας σαυτῷ τὴν νέμεσιν. «Σὺ μὲν τὴν ἀνωτάτω ποθήσας φιλοσοφίαν, μᾶλλον δὲ παρὰ τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐφελκυσθεὶς καὶ λόγων εἶδους παντοίου καὶ τῆς κατ' ἀπὸ μελέτης ἀφύμενος καὶ τοῖς παραδείγμασιν ἤδη ἐντυχῶν, ἐπίσχες». Τὸ γὰρ τοῖς παραδείγμασιν ἤδη

7. Παροιμ. 10, 19.

8. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ παραφρόζοντος τὴν Ἐπιστολὴν πρὸς Ἀκίνδυνον Α' 14 τοῦ Γρηγορίου. Βλ. Ἐπιστολὴ Πρὸς Παλαμὸν Α', G. Schirò, σ. 229.

τῆς πολυλογίας δέν θά ἐκφύγη ἡ ἄμαρτία» κατά τὸ γραμμένον⁷⁾· διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσω λοιπὸν νὰ πάθω μᾶλλον ἐγὼ αὐτὸ διὰ τὸ ὁποῖον κατηγορῶ, ἀφήνων ὅλα αὐτά, θά διαλύσω μόνον τὰς ἐκτοξευθείσας ὑπὸ σοῦ ἐναντίον μας κατηγορίας, καὶ θά πράξω τοῦτο ὅσον τὸ δυνατόν συντόμως, μὴ ἔχων καμμίαν διάθεσιν νὰ μακρύνω τὸν λόγον. Ἄλλωστε, ἀφοῦ αὐτὸ τὸ ὁποῖον προεκάλει τὸ σκάνδαλον ἀφηρέθη ἀπὸ τὸ μέσον, θά ἦτο περιττὸν νὰ διαλεγώμεθα πάλιν περὶ τούτου. Ἐάν δέ κάτι ἀπὸ τὰ μὴ καλῶς, ὅπως θά ἐνομιζομεν ἡμεῖς πάλιν, ἐκφρασθέντα ὑπὸ σοῦ περὶ τῶν θείων καταντήσῃ ἐναντίον μας, συγχώρησέ μας νὰ νομίζωμεν ὅτι πρέπει καὶ περὶ τούτου νὰ ἐπισημάνῃς· ἴσως νὰ ἀπαλείψῃς καὶ ἐκεῖνα πρὸς χάριν ἡμῶν οἱ ὁποῖοι δέν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ σέ φθάσωμεν εἰς τὸ ὕψος τῆς θεηγορίας, τροποποιῶν πάλιν καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς ἡμᾶς πραγματείαν σου. Ἐάν δέ μετὰ τὴν ἀπάλειψιν γράφῃς ἐκτενῶς ἐναντίον μας, θά μὰς εὐχαριστήσῃς πάρα πολὺ· τοῦτο πάντως ἡμεῖς οὔτε ἐπιβάλλομεν οὔτε ἐμποδίζομεν· σὺ δέ εἶθε νὰ προετοιμασθῇς νὰ μὴ ὀργίζεσαι, ἂν κάτι ἀπὸ τὰ ἰδικά σου ἀντιστραφῇ πρὸς σέ, διότι ἰδικόν σου θά εἶναι.

9. Ἄλλὰ ποῖα εἶναι ἡ πρώτη καὶ μέση καὶ τελευταία ἀφορμὴ σου ἐναντίον μας; «Ἐσύ», λέγει, «ἐξυψώνεις ἑαυτὸν, ὡσάν νὰ συνήντησες τὰ ὑπεράνω ἡμῶν». Ἀπὸ ποῦ ἠμπορεῖς νὰ τὸ ἀποδείξῃς; «Ἀπὸ τοὺς λόγους σου», λέγει, «ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὑπεσημείωσα ὅτι ἐλήφθη ὀλόκληρον τὸ προοίμιόν μου». Ἀνάγνωσε τὸ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μου λόγους παραληφθέν καὶ ἡμᾶς, ὅπως ἰσχυρίζεσαι, ἐλέγχον προοίμιον, διὰ νὰ γνωρίσωμεν· καὶ ἂν ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας λόγους ὑπάρχῃ κάποια μεγαληγορία, θά ὁμολογήσωμεν ὅτι εἶναι δικαία αὐτὴ σου ἡ ἐναντίον μας κατηγορία, εἶδεμή, σὺ θά καταδικάσῃς τὸν ἑαυτὸν σου, στρέψας κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ σου ἀφθονωτέραν τὴν νέμεσιν». «Σὺ μὲν, ποθήσας τὴν ἀνωτάτην φιλοσοφίαν, μᾶλλον δέ ἐλκυσθεὶς ἀπὸ τὴν ἀνωτάτην φιλοσοφίαν καὶ ἐγκαταλείψας παντός εἶδους λόγους καὶ τὴν μελέτην αὐτῶν καὶ συναντήσας ἤδη τὰ παραδείγματα, σταμάτησε»⁸⁾. Διότι τὸ ὅτι ἔχω ἤδη συναντήσῃ

ἐπιτυχεῖν οὐχ ἐπιγινώσκω, βέλτιστε, τῶν ἡμετέρων ὑπάρχον· ἐν τούτῳ δέ ἐστι τὰ τῆς καυχήσεως, ἣν διὰ παντὸς ἡμῖν οὐ τοῦ λόγου προσφέρεις· οὐ μόνον δ' ἀπλῶς ἕτερον τοῦτο τῶν λόγων τῶν ἐμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιεικῶς ὑπερεναντιουμένων
 5 ἐκείνους.

10 10. Εἰ γὰρ τοῦτο παράδειγμα ἐνιαῦθα λέγεις, δ μύρον ἡμεῖς ἐκεῖ τροπικώτερον εἶπομεν, ἄκουσον νῦν γοῦν συνειῶς. «Ἡμεῖς τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσαμεθα σχεδὸν παντάπασι, τῆς δὲ ἀληθινῆς σοφίας οὐδὲν ἢ μικρὸν κατειλή-
 10 φαμεν, ἀλλ' οἶον εἰς δομὴν μύρον τρέχομεν, αὐτὸ τὸ μύρον οὐκ ἐν χερσὶν ἔχοιτές πω». Ἄρ' οὐ ταῦτ' ἐπὶ λέξεως ἐκεῖ κεῖται; Σαφῶς οὖν ἡμῶν καταψεύδη τῶν μήλω λεγόντων ἐπιτυχεῖν ὡς ἐπιτυχεῖν γιγόντων. Εἰ δ' ὡς 'ἐποθήσαμεν' εἰποῦσι ταύτην ἐπι-
 15 τριβείς τὴν μέμψιν, ὅμοιόν τι ποιεῖς, ὥσπερ ἂν εἴ τις μέγα φρονεῖν ἐπὶ σοφίᾳ λέγῃ τὸν ἐς διδασκάλου φάμενον φοιτῆσαι καὶ συγχρόνῳ τούτῳ χρόνον παρακαθίσει διδάσκοντι, τῇ δ' οἰκείᾳ δυναθείᾳ μηδὲν σχεῖν παρακατασχεῖν τῶν διδαγμάτων ἐκείνων. Ἄ τοίνυν καθ' ἡμῶν ἐκ τῆς σαυτοῦ προσθήκης συνήγα-
 γες, ταῦτ' ἐφ' ὃ ἀριτίως μεταχωρήσει σοὶ σκοπεῖν ἀφήμι.

20 11. Καὶ τῆς τελευταίας δὲ ἡμῶν οὐκ ἐπαίεις εὐχῆς ὁ πᾶν δ τι τῶν ἀλευκίων ἐθελήσους καθ' ἡμῶν εἶπειν, «ὃ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐνθεις καὶ τέλος διὰ τοὺς οἰκτιροὺς αὐτοῦ παράσχοι»; Τέλος τοίνυν αἰτιῶντες πῶς οὐκ ἀτελεῖς ἑαυτοὺς ὄντας ἴσμεν κατ' ἐκείνο οὐ τὸ τέλος αἰτιῶμεν;
 25 Τοὺς δ' ἀτελεῖς ἡμῶς αὐτοὺς εἶναι λέγοντας πῶς αὐτὸς ὡς ὑπεριτελεῖς εἶναι λέγοντας ὀνειδίξεις; Ἡμεῖς δ', ὡγαθέ, ἰσοποῦτον ἀπέσχομεν τελείους ἑαυτοὺς ἢ νομίσαι ἢ προσειπεῖν

τὰ παραδείγματα, βέλτιστε, δὲν τὸ ἀναγνωρίζω ὡς ἰδικόν μας· εἰς τοῦτο δὲ ἔγκειται ἢ καύχησίς μας, τὴν ὁποίαν ἐσύ μᾶς προφέρεις εἰς ὀλόκληρον τὴν πραγματείαν· τοῦτο δὲ δὲν εἶναι ἀπλῶς διαφορετικόν ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μου λόγους, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς πραγματικὰ ἀντιθέτους εἰς ἐκείνους.

10. Πράγματι, ἂν παράδειγμα ἐδῶ λέγεις τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἐκεῖ εἶπομεν μεταφορικώτερα μύρον, ἄκουσε λοιπὸν τῶρα μὲ σύνεσιν. «Ἡμεῖς ἔχομεν σχεδὸν τελείως λησμονήσει τὰς περὶ τοὺς λόγους ἐπιστήμας, ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν δὲ σοφίαν δὲν ἀπεκτήσαμεν τίποτε ἢ κάτι ὀλίγον ἀπεκτήσαμεν, ἀλλὰ τρέχομεν ὡσάν εἰς ὄσμην μύρου, χωρὶς νὰ ἔχωμεν κάπως εἰς τὰς χεῖρας τὸ ἴδιον τὸ μύρον»⁹. Δὲν εὐρίσκονται αὐτὰ ἐκεῖ κατὰ λέξιν; Σαφῶς λοιπὸν μᾶς συκοφαντεῖς ὅτι εἶπομεν ὅτι τὰ συνητήσαμεν, ἐνῶ εἶπομεν ὅτι δὲν τὰ συνητήσαμεν ἀκόμη. Ἐὰν δὲ μᾶς ἐπιρρίπτῃς αὐτὴν τὴν μομφὴν διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶπομεν ὅτι ἔποθήσαμεν, πράττεις κάτι ὁμοιον μὲ τοῦτο, μὲ τὸ νὰ λέγῃ κανεὶς ὅτι καυχᾶται διὰ σοφίαν αὐτός ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ἐφοίτησεν εἰς διδάσκαλον καὶ τὸν παρηκολούθησε διδάσκοντα πολὺν χρόνον, μὲ τὴν δυσμάθειάν του δὲν κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τίποτε ἀπὸ τὰ διδάγματα ἐκεῖνα. Αὐτὰ λοιπὸν τὰ ὁποῖα συνήγαγες ἐναντίον μας μὲ τὴν προσθήκην σου, ἀφήνω εἰς σέ νὰ σκεφθῆς εἰς ποῖον πρέπει τῶρα νὰ μεταφερθοῦν.

11. Καὶ σύ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησες νὰ εἴπῃς πᾶν ἀπευκτὸν ἐναντίον ἡμῶν, δὲν ἠθέλησες νὰ ἀκούσῃς καὶ τὴν τελευταίαν εὐχὴν μας, «ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἔθεσεν εἰς ἡμᾶς τὸν πόθον τοῦτον ἀπὸ ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, εἶθε κατὰ τοὺς οἰκτιρμούς του νὰ παράσχῃ καὶ τέλος ἀτελεύτητον». Ζητοῦντες λοιπὸν τέλος, πῶς δὲν γνωρίζομεν ὅτι εἴμεθα ἀτελεῖς κατ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, τοῦ ὁποῖου τὸ τέλος ζητοῦμεν; Ἡμᾶς δέ, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζομεν ἑαυτοὺς ἀτελεῖς, πῶς ὀνειδίζεις ἐσύ ὡς ἰσχυριζομένους ὅτι εἴμεθα ὑπερτελεῖς; Ἡμεῖς δέ, ὦ ἀγαθέ, τόσο ἀπεφύγομεν νὰ νομί-

ὡς καὶ τὸ τὴν ἀρχὴν ὅλως προθυμηθῆναι τῆς πρὸς τὸ μυ-
στικὸν διδασκαλεῖον ἄφεσθαι φερσούσης οὐχ ἡμῶν ἀντιῶν φά-
ναι, πρὸς δὲ τὴν ἄνω φιλανθρωπίαν ἅπαν ἀνενεγκεῖν· εἰ δ'
ἐκ τῆς ἄνω φιλανθρωπίας, οὐκ ἔτι ἔργον ἡμέτερον οὐδὲ τοῦτο.

5 12. Τῶν οὖν προθυμηθέντων ἄρξασθαι μόνον καὶ μηδὲ
τὴν ἀρχὴν ταύτην οἰκοθεν οἰομένων, ὡς τὸ τέλειον ἑαυτοῖς
προσημαριυρούντων ἐσπουδασμένως οὕτω καταλογογραφεῖν,
ἀρ' οὐ σκοφανίας περιφανοῦς; Τίς δέ σοι πιστεύσειεν ἔτι
τῆς ἀληθείας φρονιίζειν, περὶ τῶν κρειτόνων καὶ δυσθεω-
10 ρήτων διεξιόντι, καταψευδομένῳ σαφῶς τῶν οὕτω σαφῶς
ἀναγεγραμμένων; Πῶς δ' ἂν καὶ τῆς ἀληθείας ἐφίκοιτο
περὶ τῆς ὄντως ἀληθείας διαλεγόμενος ὁ μὴ τῆς ἀληθείας
πολὺν ποιούμενος λόγον; Ἀλλὰ γὰρ δεκάκις τοῦτ' ἐν ἐνὶ
λόγῳ καθ' ἡμῶν ψευδῶς προβαλόμενος, ἰοσαυτάκις δῆλος
15 ἐγένου τοῖς πᾶσιν ὄθεν λαλεῖς, πρὸς δὲ τὸ ἄληπιον τοῖς ἡ-
μειτέροις λόγοις καινῶ ἰρόπῳ προσημαριτύρησας· εἰ γὰρ εἶ-
χες ἀληθῆ μέμψιν, ἅπαξ εἰς τοὺς καιηγόρους καταστήσας
σαντόν, τίς ἀρὰ σοι χρεία τῆς ψευδοῦς ταύτης ἦν καὶ τῆς
ἀπὸ ταύτης ἐπιθέσεως πρώτης;

20 13. Ὁ δ' μ' ἔπειτα κακίζεις ὡς τῷ τέλει τοῦ παντός
σοι λόγου φανερῶ τυγχάνοντι τὴν ἐναντίαν αὐτὸς δόξαν πε-
ρὶ σοῦ προσημάμην, τοῦτο φανερῶς ὀδικεῖς· εἰ γὰρ τοῦτ'
ἦν, οὐκ ἂν ἠρώτων, οὐκ ἂν ἠπόρουν, ἀλλὰ κατεψηφιζόμεν ὡς
ἐτερόφρονος. Ἀπορεῖν δὲ τότ' ἔπεισι πᾶσιν, διὰν τοῖς φα-
25 νεροῖς καὶ ἀνωμολογημένοις ἢ τι τὸ μὴ συνῆδον· τὸ τοίνυν
ἀπορεῖν δεῖγμα τοῦ μηδὲν σοῦ περὶ φρονεῖν ἐνδέλιν ἀλώ-
μοισιν. Τὸ δὲ «τὴν διέξαν ὑπὸ τὴν ἐπέξαν» σε σαφῶς εἰπεῖν
καὶ «ἢ διπλόη τῆς ἀρχῆς», τοῦτ' ἡμᾶς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ-
κίγκησε πυνθάνεσθαι καὶ διαπορεῖν, τί ποτέ σοι θούλειαι «ἢ

σωμεν ἢ νὰ χαρακτηρίσωμεν ἑαυτοὺς τελείως, ὥστε ἀκόμη καὶ τὸ κατ' ἀρχὴν νὰ προθυμοποιηθῶμεν νὰ λάβωμεν τὴν ὁδὸν ἢ ὁποία φέρει πρὸς τὸ μυστικὸν διδασκαλεῖον δὲν ἀπεδώσαμεν εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' ὀλόκληρον εἰς τὴν ἄνω φιλανθρωπίαν. Ἐὰν δὲ προέρχεται ἐκ τῆς ἄνω φιλανθρωπίας, δὲν εἶναι οὔτε αὐτὸ ἰδικὸν μας ἔργον.

12. Δὲν εἶναι λοιπὸν φανερὰ συκοφαντία τὸ νὰ καταγγέλλῃ κανεὶς τόσον ἐσπευσμένως ὡς ἀποδίδοντας εἰς ἑαυτοὺς τὸ τέλειον ἐκείνους οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ἤρχισαν μόνον καὶ δὲν νομίζουν κἄν ὅτι ἔχουν ἀπὸ ἰδικὴν των ἱκανότητα οὔτε αὐτὴν τὴν ἀρχὴν; Ποῖος δὲ θὰ ἐπίστευεν ἀκόμη ὅτι φροντίζεις διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀσχολούμενος μὲ τὰ ἀνώτερα καὶ δυσθεώρητα, ἀφοῦ ψευδολογεῖς σαφῶς εἰς τόσον σαφῶς καταγεγραμμένα κείμενα; Πῶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, διαλεγόμενος περὶ τῆς ὄντως ἀληθείας, αὐτὸς ὁ ὁποῖος δὲν δίδει σημασίαν εἰς τὴν ἀλήθειαν; Ἄλλὰ βέβαια προβαλὼν ψευδῶς τοῦτο ἐναντίον ἡμῶν δέκα φοράς εἰς ἓνα λόγον, τόσας φοράς ἐφανερῶθῃς εἰς ὄλους ἀπὸ ποῦ ὁμιλεῖς, προσέτι δὲ προσεμαρτύρησες εἰς τοὺς λόγους μας τὸ ἄψογον μὲ παράδοξον τρόπον· διότι, ἐὰν εἶχες ἀληθινὴν μομφήν, ἀφοῦ ἐτοποθέτησες ἑαυτὸν εἰς τοὺς κατηγοροῦς, τί ἐχρειάζετο αὕτη ἡ ψευδὴς μομφὴ καὶ ἡ μὲ ἀφετηρίαν αὐτὴν ἐπίθεσις;

13. Εἰς αὐτὸ δὲ διὰ τὸ ὁποῖον ἔπειτα μὲ κακίζεις, καθῶς φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸν σκοπὸν ὅλης τῆς πραγματείας σου, ὅτι ἐδέχθην τὴν ἀντίθετον διὰ σέ γνώμην, μὲ ἀδικεῖς φανερά. Ἄν βέβαια συνέβαινε τοῦτο, δὲν θὰ ἠρώτων, δὲν θὰ ἠπόρουν, ἀλλὰ θὰ σέ κατεδίκάζον ὡς ἑτερόφρονα. Ὅλοι δὲ ἔρχονται εἰς ἀπορίαν, ὅταν ὑπάρχη κάτι τὸ ὁποῖον δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ φανερά καὶ ὠμολογημένα· τὸ νὰ ἀπορῶ λοιπὸν εἶναι δειγμὰ τοῦ ὅτι δὲν θέλω νὰ φρονῶ περὶ σοῦ τίποτε τὸ φευκτόν. Τὸ ὅτι δὲ εἶπες σαφῶς «ὅτι ἡ μία ἀρχὴ εἶναι ὑπὸ τὴν ἄλλην» καὶ «ἡ διπλὴ τῆς ἀρχῆς», τοῦτο μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἠνάγκασεν ἡμᾶς νὰ ἐρωτῶμεν καὶ νὰ διαπορῶμεν, τί ἐννοεῖ κατὰ τὴν ἀποψίν σου «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», τὴν ὁποῖαν καὶ τώρα ἐδῶ πάλιν

ἐξ ἀρχῆς ἀρχή», ἦν δὴ καὶ νῦν αὐτίς θατέρω θεραπείαν ἐπινοεῖς· τὰ γὰρ ἄλλα παραιρέχων ὑπέσων τὴν ἀρχήν.

14. Ὁ τοίνυν ἐφεξῆς ἄρει τῷ προτεθειμένῳ γέγραφας, διτι «κὰν τὴν ἐτέραν καὶ ἐκ τῆς ἐτέρας καὶ ὑπὸ τὴν ἐτέραν
5 λέγω, ἀλλ' ὡς ἡγούμενος ἕκαστον ἐξ ἧς εἰσιν ὅπως ποτὲ ἀρχῆς, ὑπὸ ταύτην καὶ ἀναφέρεσθαι», εἰ μὲν ἕκαστον ἀπάντων λέγεις τῶν ἀφ' ἧσιν οὖσιν ἀρχῆς, τοῖς πᾶσι συντάττεις τὰ ὑπὲρ ἅπαντα καὶ ἀπὸ τῶν κτιστῶν περὶ τῶν ἀκτίστων ἀξιοῖς ἡμᾶς πείθειν, ὃ πολὺς ῥέων καθ' ἡμῶν ἔμπροσθεν ἀπαγορεύεις παντάπασιν· εἰ δὲ τὸ ἕκαστον τοῦτο πρὸς τὴν ἐξ ἐτέρας ἐτέραν δημιουργικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, πλεῖν ἢ δύο τὰ ἐξ ἐκείνης ἡμῖν σημαίνει· τὸ γὰρ 'ἐκάτερον' ἐπὶ τῶν μὴ ὑπερβαινόντων τὴν δυάδα λεγόμενον ἴσμεν, τριῶν δ' 'ἕκαστον' τοῦλάχιστον λέγομεν. Ἐπάφες δὴ σοὶ καὶ τοῦτω
15 τὴν πολυχεύμονα γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὸ 'ὑπὸ' τὴν ἀρχὴν ἀναφέρεσθαι τὴν τὸ γὰρ 'εἰς' αὐτὴν καὶ 'πρὸς' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἐκατέραν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων ἀναφέρεσθαι καὶ παρελθόμεν καὶ κατέχομεν, τὸ δὲ 'ὑπὸ' τοῦτο τὴν ἀναφορὰν, ἢ' οὔτως εἶπω, καταφορὰν ἀπεργάζεται καὶ τοῦναντίον παρίστωσι τοῦ βουλήματος· οὐδὲ γὰρ τὰς ἐν φιλοσόφοις
20 μοι πάλιν διαιρέσεις προάξεις καὶ τὰ κατ' ἐκείνας λεγόμενα, καίτοι κὰν ταύταις ἔχει τινὰ τοῦτο σημασίαν ὑφέσεως. Ἀλλ' οὐ τοῦτο λέγω μόνον, ἀλλ' διτι μάλισθ' διτι πόρρω ταῦτα τῆς θεσπετοῦς ἐκείνης ἀναφορᾶς τε καὶ προελεύσεως.

25 15. Ἐρεῖς κἀπὶ τούτων ἴσως «εἰς μόνην σοὶ τὴν λέξιν τὸ ἀμαρτημα παρίστασθαι» καὶ παραιτήσεως ἥκιστα δεῖν. Ἀλλὰ τὸ τῆς λέξεως ἡμαρτημένον ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ὧ σοφῶνται ἀνδρῶν, εἰς ἡμαρτημένην ἀπάγει τοὺς ἀκροαμένους διανοίαν ὡς οὐκ ὁ γινὸς καὶ μὴ σαφῶς διδάξας ἐν ἴσῳ καὶ

10. Ἐκδ. G. Schirò, σ. 232.

11. Βλ. ἐκδ. G. Schirò, σ. 232.

ἐπινοεῖς ὡς θεραπείαν εἰς τὸ ἕτερον· διότι τὰ ἄλλα ὑπεσχέ-
θην κατ' ἀρχὴν νὰ παρατρέξω.

14. Ἔγραψες δὲ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ παροτεθὲν προ-
ηγουμένως, ὅτι «καὶ ἂν λέγω τὴν ἑτέραν καὶ ἐκ τῆς ἑτέ-
ρας καὶ ὑπὸ τὴν ἑτέραν, τὸ πράττω διότι φρονῶ ὅτι ἕκα-
στον πρέπει νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν ὁποῖον
προέρχεται»¹⁹. Ἐὰν μὲν ἐννοῆς ἕκαστον ὄλων τῶν πραγμά-
των τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ὁποιανδήποτε ἀρχὴν, συμ-
παρατάσσεις μὲ τὰ πάντα ἐκεῖνο τὰ ὁποῖα εἶναι ὑπὲρ ἅπαν-
τα καὶ ἔχεις τὴν ἀξίωσιν νὰ μᾶς πείσης ἀπὸ τὰ κτιστὰ περὶ
τῶν ἀκτίστων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμιλῶν μὲ πολυρρημοσύ-
νην ἐναντίον μας προηγουμένως ἀπαγορεύεις ἐντελῶς·
ἐὰν δὲ τὸ ἕκαστον τοῦτο ἀναφέρῃς τὴν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑ-
τέρας δημιουργικὴν ἀρχὴν, ἐπισημαίνεις εἰς ἡμᾶς ὅτι τὰ
ἀπὸ ἐκείνην εἶναι περισσότερα ἀπὸ δύο· διότι τὸ «ἐκάτε-
ρον» γνωρίζομεν ὅτι χρησιμοποιεῖται ἐπὶ πραγμάτων τὰ
ὁποῖα δὲν ὑπερβαίνουν τὰ δύο, τὸ δὲ «ἕκαστον» χρησιμο-
ποιοῦμεν ἐπὶ τριῶν τουλάχιστον. Ρίψε λοιπὸν ἐπάνω καὶ
εἰς αὐτὸ τὴν πολύρρυθτον γλῶσσαν σου, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι
ἀναφέρεται κάτι ὑπὸ τὴν ἀρχὴν· διότι τὸ ὅτι ἑῖς αὐτὴν
καὶ ἑπρὸς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἀναφέρεται ἑκατέρα τῶν θεαρ-
χικῶν ὑποστάσεων, τὸ παρελάβομεν καὶ τὸ κατέχομεν, τὸ
ὅτι δὲ ἔχει ὑπὸ τοῦτο τὴν ἀναφορὰν ἀπεργάζεται κατα-
φορὰν, οὕτως εἶπειν, καὶ παριστάνει τὸ ἀντίθετον τοῦ βου-
λήματος. Δὲν θά μοῦ προβάλης βέβαια πάλιν τὰς διαιρέ-
σεις αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ
τὰ λεγόμενα κατ' ἐκείνας, μολονότι τοῦτο καὶ εἰς αὐτὰ ἔχει
κάποιαν ἐνδειξιν ἐλαττώσεως. Δὲν λέγω δὲ μόνον τοῦτο,
ἀλλὰ ὅτι τοῦτα εἶναι πολὺ μακρὰν ἐκείνης τῆς θεοπρεποῦς
ἀναφορᾶς καὶ προελεύσεως.

15. Ἴσως θά εἶπης καὶ ἐπ' αὐτῶν «ὅτι τὸ σφάλμα σου
περιορίζεται εἰς μόνην τὴν λέξιν»²⁰ καὶ δὲν χρειάζεται καμ-
μίαν ἀπολογία. Ἀλλὰ τὸ ἐσφαλμένον τῆς λέξεως εἰς τοι-
αῦτα πράγματα, ὧ σοφώτατε τῶν ἀνδρῶν, ὁδηγεῖ τὴν διά-
νοιαν τῶν ἀκουόντων εἰς ἐσφαλμένην ἐννοιαν· ὅπως λοι-
πὸν ὁ γνωρίζων καὶ μὴ σαφῶς διδάσκων εἶναι τὸ ἴδιον διὰ

- εἰ μὴ ἐνεθυμήθη τοῖς ἀκούουσιν, οὕτως ὁ γνούς ὀρθῶς καὶ
 διημαρτημένως διδάξας ἐν ἴσῳ καὶ εἰ διημαρτημένως ἔ-
 γνωκεν. Εἰ δὲ κἀντιᾶνθά σοι τὸ ἀμάρτημα περὶ τὴν λέξιν
 ἐστίν, ἀλλ' οὐ κἀκεῖ περὶ λέξιν, περὶ δὲ λόγους καὶ λόγους
5 πολλούς, οὗς οὐ καλῶς ποιήσας ἐξελὼν κατέλεξον τοὺς ἀπι-
 ληλειμμένους, καὶ συνήσεις ὀπόσους. Οὐ μὴν ἀλλ' εἶπερ ἄ-
 ρα καὶ εἰς λέξιν σοι περιόσιατο, καθάπερ αὐτὸς φῆς, τὸ ἀ-
 μάρτημα, πόσῃν εἰδέναι σε χάριν ἡμῖν ἔχρῃν, οἱ διὰ τὸ πρὸς
 σὲ σέβας καὶ τὴν γιγνομένην ἡμῖν εὐλάβειαν οὐχὶ σὲ ἀμαρ-
10 τάνειν ἀπεφηνάμεθα, προβαλλόμενοι δὲ ἀπορίαν σὲ διδάσκα-
 λον ἡμῖν αὐτοῖς ἐπειτήσαμεν, τὸ γε εἰς ἡμᾶς ἦκον; Σὺ δ'
 ἀντὶ τοῦ διδάσκειν ἐπεξέροχη καὶ χάριν ὀφείλων τῆς πρὸς
 σὲ εὐλαβείας, ἀναίδειαν καὶ διαβολὴν καὶ λοιδορίαν ἡμῖν
 ἀντιπέδωκας.
- 15** 16. Ἦν δ' ἀπολογίαν προτείνῃ, καίτοι ψυχρὰν ὄσαν
 καὶ τὰ πολλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξεληλεγμένα τῶν
 Λατίνων ὡς ἐξεληλέγχθαι ἀδυνάτως ἔχοντα προβαλλομέ-
 νην, διως δεχόμεθα τὴν γὰρ ἔλλειψιν αὐτῆς τὸ δι' ὃ γέ-
 γονεν ἐκβεβλημένον ἀναπληροῦν διαγέγονεν. Ἄ δὲ καιη-
20 γορεῖς ἡμῶν ὡς τοὺς ὁμογενεῖς σοι διαβαλλόντων ἐπὶ τῶν
 δύο ἀρχῶν, σὴν χάριν καὶ τοῦθ' ἡμῖν γέγονε τὸν ἀγνωμό-
 νως διατιθέντα· τὸ γὰρ ἡμαρτημένον, ἔστω δὲ περὶ τὴν
 λέξιν ὡς αὐτὸς φῆς, θέλων ἐξελέγξαι σαφῶς (σιωπᾶν γὰρ
 οὐκ ἦν, περὶ Θεοῦ γὰρ ἦν) ἵνα μὴ σοι προσάπιηται μέμρις,
25 εἰς ἐκείνους δεῖν ἔγνων περιτρέψαι τοὺς λόγους. Ὅτι γὰρ
 ἐκεῖνοι μὴ δύο ἀρχὰς αὐτόθεν λέγουσιν εἰδέναι με, μαρτυρή-
 σει παρ' ἡμῖν ὧν ὁ πρῶτος πρὸς αὐτοὺς ἡμέτερος λόγος
 ἀπαρτιῶν πρὸς ἐκείνους οὕτως· «Ὑμεῖς δὲ τί φατε οἱ τὰς
 δύο λέγοντες ἐπὶ τῆς θεότιμος ἀρχάς; Τί γὰρ, εἰ μὴ φα-
30 νερωῶς τοῦτο λέγετε, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται»; Λέ-
 γων οὖν ἐκεῖ μὴ φανερωῶς τοῦτο λέγειν αὐτούς, πῶς ἂν τῶν

τούς ἀκούοντας ὡσάν νά μή τό ἔβαλεν εἰς τόν νοῦν, οὕτω καί ὁ ὀρθῶς γνωρίζων καί ἐσφαλμένως διδάσκων εἶναι τό ἴδιον ὡσάν νά ἔμαθεν ἐσφαλμένως. Ἐάν δέ καί ἐδῶ τό σφάλμα σου εἶναι εἰς τήν λέξιν, δέν εἶναι καί ἐκεῖ εἰς τήν λέξιν, ἀλλά εἰς λόγους, καί μάλιστα πολλούς λόγους, τούς ὁποίους καλά θά πράξης νά ξεχωρίσης καί ἔπειτα ταξινομήσῃ τούς ἀπαλειφομένους, ὁπότε θά καταλάβῃς πόσοι εἶναι. Ἀλλά πάντως, καί ἄν ἀκόμη περιωρίζετο εἰς τήν λέξιν τό σφάλμα σου, ὅπως ἰσχυρίζεσαι σὺ, πόσῃ χάριν ἔπρεπε νά χρεωστῆς εἰς ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι διὰ τό σέβας πρὸς σέ καί τήν εὐλάβειάν μας δέν ἀπεφάνθημεν ὅτι ἁμαρτάνεις σὺ, ἀλλά προβάλλοντες ἀπορίαν κατεστήσαμεν σέ τόν ἴδιον διδάσκαλόν μας, ὅσον ἐξηρτᾶτο ἀπὸ ἡμᾶς; Σὺ δέ ἀντὶ νά διδάξης ἐπιτίθεσαι καί, ἐνῶ ὀφείλεις χάριν διὰ τήν πρὸς σέ εὐλάβειαν, ἀνταπέδωσες εἰς ἡμᾶς ἀναίδειαν καί διαβολήν καί λοιδορίαν.

16. Τήν δέ ἀπολογίαν τήν ὁποίαν προτείνεις, ἄν καί εἶναι ψυχρά καί προβάλλει τόν εἰς πολλά μέρη καί ἀπὸ ἡμᾶς τούς ἰδίους ἔλεγχον τῶν Λατίνων ὡς ἀδύνατον, ὁμῶς τήν δεχόμεθα· διότι τήν ἔλλειψίν της ἀναπληρώνει ἐκεῖνο διὰ τό ὅποιον ἐγένεν αὐτή, ἀφοῦ τοῦτο ἔχει ἐκβληθῆ. Ἐκεῖνα δέ διὰ τὰ ὁποῖα κατηγορεῖς ἡμᾶς, ὅτι διαβάλλομεν τούς ὁμογενεῖς σου σχετικῶς μέ τὰς δύο ἀρχάς, καί τοῦτο ἐγένεν ἀπὸ ἡμᾶς πρὸς χάριν σου τοῦ ἀγνωμόνως διατεθέντος· διότι θέλων νά ἐξελέγξω σαφῶς τό ἐσφαλμένον, ἔστω καί σχετικῶς μέ τήν λέξιν ὅπως ἰσχυρίζεσαι σὺ ὁ ἴδιος (διότι δέν ἦτο δυνατόν νά σιωπήσω, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ Θεοῦ), διὰ νά μή σου προσάπτεται μομφή, ἐσκέφθην νά κατευθύνω πρὸς ἐκείνους τὰς πραγματείας. Ὅτι βέβαια ἐκεῖνοι δέν λέγουν δύο ἀρχάς καθ' αὐτό, οἷος τό μαρτυρεῖ ὁ πρῶτος πρὸς αὐτούς ἀπευθυνόμενος λόγος, ἀπαντῶν πρὸς ἐκείνους ὡς ἐξῆς· «Σεῖς δέ, οἱ ὅποιοι δέχεσθε τὰς δύο ἀρχάς ἐπὶ τῆς θεότητος, τί λέγετε; Διότι τί σημασίαν ἔχει, ἐάν δέν λέγετε τοῦτο φανερά, ἀλλὰ συνάγεται τοῦτο ἀπὸ ὅσα ἰσχυρίζεσθε;»¹² Λέγων λοιπὸν ἐκεῖ ὅτι αὐτοὶ δέν ἰσχυρίζονται τοῦτο φανερῶς, πῶς τώρα

ὑπὲρ τούτου πρὸς αὐτοὺς ἐποιοῦμην τὸν λόγον, εἰ μὴ τὸ σὺν βλάβος ὑπολογιζόμενος ὡς ἐνὸν συσκιᾶσαι διενεούμην;

17. Ἄλλα μὲν σὺν οὐδ' ἔξω μοι λόγου παντελῶς οὐτις ὁ λόγος, οὐδὲ διαβολὴ τελεία, ὡς γε ᾠήθης, εἰ καὶ αὐτό-
 5 θεν πρὸς ἐκείνους ἐλέγειο· μὴ γάρ, ὡς ἀπὸ Λατίνων ᾧν, ἀνεπιγνώμονας ἡμᾶς οἴου τῶν ἐκείνοις ἐσφαλμένων ρη-
 μάτων τε καὶ δογματίων· ἀλλ' εἰσὶ μὲν οἱ καὶ νῦν τοῦτο
 λέγουσι σαφῶς αἱ δύο μία, ὅσοι τῶν πρὸς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν
 ἡμετέρων ἀμελέτητοι συγγραμμάτων· πρὸ δὲ χρόνων ἰκανῶν
 10 καὶ τοῖς ἐλλογιμωτάτοις αὐτῶν ἐπεχωρίαζε τοῦτο, καὶ μαρ-
 τυροῦσι τοῦτο τὰ παρ' ἡμῖν ἐκείνων συγγράμματα δευτέραν
 λεγόντων ἀρχὴν τὸν Υἱὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁ τοίνυν
 λέγων τὸν Υἱὸν οὐκ ἀρχὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ δευτέραν, ἃρ'
 οὐ δύο λέγει φανερῶς ἀρχάς; Εἰ δὲ νῦν τοῦτι' ἀφῆκαν, χά-
 15 ρις τοῖς κατασιγάσασιν αὐτοὺς ἀντιρρητικοῖς τῶν ἡμετέρων
 λόγοις, ὥσπερ καὶ τῷ κατ' ἐπωνυμίαν Νικηφόρῳ πρὸς αὐ-
 τοὺς πεφηνότι· μετὰ γὰρ τοὺς ἐκείνου πρὸς αὐτοὺς λόγους,
 οὐκέτι τολμῶσιν οἷς αὐτῶν μέτεσι πως συνέσεως τῆς ἀπω-
 λείας λέγειν ἡμᾶς, ὥσπερ ἡμεῖς ἐκείνους.

20 18. Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν ἐκείνοις συγχωρουμένων δεῖν ἡμᾶς
 πρὸς αὐτοὺς διαλέγεσθαι, σύμφημι καὶ αὐτός· μέχρι δ' ἂν
 μίαν πηγὴν ἀκούω, μίαν ἀρχὴν, μίαν θεογόγον θεότιτα,
 καὶ τοὺς λέγοντας ταῦτα καὶ παρὰ Λατίνοις σεπιούς, ἀπὸ
 τῶν συγκεχωρημένων Λατίνοις πρὸς αὐτοὺς διαλέγομαι
 25 παρ' ἑαυτοῖς γὰρ ἔχουσι καὶ τιμῶσιν ὡς θεηγόρους τοὺς
 ταῦτα λέγοντας περὶ τοῦ τῶν φώτων Πατρὸς. Εἰ δὲ καὶ
 τὸν Υἱὸν θεογόγον ἐφ' ἡμῶν ἐροῦσιν, ἡμεῖς ἐροῦμεν ἐκεί-
 νοις μὴ κατὰ τὰ συγκεχωρημένα σφίλοι προάγειν τὸν λόγον
 ἡμῖν δ' ἀπὸ τούτου κατασκευάζουσιν οὐκ ἔξω τῶν κἀκείνοις
 30 συγκεχωρημένων ὁ λόγος ἔσται. Ἄ δὲ σὺ φῆς, ἐκείνους

13. Προφανῶς ἐννοεῖται Νικηφόρος ὁ Ἡουχαστής, ὁ ὁποῖος πλὴν τῶν Ἡουχαστικῶν του ἔργων ἐγώσῃε καὶ κατὰ Λατίνων (τέλος τοῦ 19 αἰῶνος).

θά ἀπηύθυνον τὸν λόγον πρὸς αὐτοὺς ὑπὲρ τούτου, ἐὰν δὲν ἐσκεπτόμην ὅτι ἠδύνατο νό ἐπισκιάσῃ τὴν βλάβην σου;

17. Ἄλλᾳ βεβαίως δὲν θά ἦτο ἐντελῶς ἐκτὸς λόγου αὐτὸς ὁ λόγος μου, οὔτε τελεία διαβολή, ὅπως ἐνόμισες ἐσύ, ἀκόμη καὶ ἂν ἐλέγετο αὐτούσιος πρὸς ἐκείνους· μὴ νομίζης, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ Λατίνους, ὅτι εἴμεθα ἄδαις τῶν ἐσφαλμένων εἰς αὐτοὺς ρημάτων καὶ δογμάτων· ἀλλὰ ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὅποιοι καὶ τώρα λέγουν σαφῶς ὅτι αἱ δύο ὄρχαι εἶναι μία, ὅσοι δὲν ἔχουν μελετήσῃ τὰ συγγράμματα τὰ ὅποια ἀπηυθύνθησαν πρὸς αὐτοὺς ὀπὸ τοὺς ἰδικούς μας. Πρὶν δὲ ἀπὸ ἀρκετοῦς χρόνους ἐπεχωρίαζε τοῦτο καὶ μεταξὺ τῶν ἐλλογιμωτάτων αὐτῶν, καὶ μαρτυροῦν τοῦτο τὰ εἰς ἡμᾶς εὐρισκόμενα συγγράμματα ἐκείνων, εἰς τὰ ὅποια οὔτοι λέγουν δευτέραν ὄρχήν τοῦ ἀγίου Πνεύματος τὸν Υἱόν. Αὐτὸς λοιπόν, ὁ ὅποιος λέγει τὸν Υἱόν ὄχι ἀπλῶς ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ δευτέραν ὄρχήν, δὲν δέχεται φανερώς δύο ἀρχάς; Ἐὰν δὲ ἄφησαν τώρα αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμόν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τοὺς ὀντιρρητικούς λόγους τῶν ἰδικῶν μας, οἱ ὅποιοι τοὺς κατεσίγασαν, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἐπώνυμον Νικηφόρον ὁ ὅποιος ἔφεξε πρὸς αὐτοὺς¹⁸. Πράγματι μετὰ τοὺς λόγους ἐκείνου πρὸς αὐτοὺς δὲν τολμοῦν πλέον ὅσοι ἔχουν κάποιαν σύνεσιν νὰ μᾶς θεωροῦν τῆς ἀπωλείας, ὅπως ἡμεῖς ἐκείνους.

18. Εἰς τὸ ὅτι δὲ πρέπει ἡμεῖς νὰ συζητοῦμεν με αὐτοὺς με βάσιν τὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ ἐκείνους, συμφωνῶ καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος· ἕως ὅτου ἀκούω νὰ διακηρύσσεται μία πηγὴ, μία ἀρχή, μία θεογόνος θεότης, καὶ οἱ λέγοντες αὐτὰ νὰ θεωροῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς Λατίνους σεβαστοί, συζητῶ με αὐτοὺς με βάσιν τὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ τοὺς Λατίνους· διότι ἔχουν πλησίον των καὶ τιμοῦν ὡς θεηγόρους τοὺς λέγοντας ταῦτα περὶ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων. Ἐὰν δὲ εἴπουν καὶ τὸν Υἱόν θεολόγον πρὸς ἡμᾶς, ἡμεῖς θά εἴπωμεν πρὸς ἐκείνους νὰ μὴ ἀναπτύσσουν τὸν λόγον κατὰ τὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ αὐτοὺς. Ὁ ἰδικός μας δὲ λόγος, με ἐπιχειρηματολογίαν ἀπὸ αὐτό, δὲν θά εἶναι ἔξω τῶν ἀποδεκτῶν καὶ ἀπὸ ἐκείνους. Ὅσα δὲ ἰσχυρίζεσαι σύ, ἐκπροσωπηῶν

ὑποκρινόμενος κάκεινους ὑπὲρ ἡμᾶς δικαιῶσαι φιλονικῶν,
 ὡς ὁ Υἱός, εἰ καὶ πηγὴ, ἀλλ' ἐκ πηγῆς, καὶ ὡς ἦτιον πη-
 γὴ καὶ ὡς πρὸς θάτερον μόνον πηγὴ, ταῦθ' ἡμεῖς οὔτε σοὶ
 οὔτ' ἐκείνοις συγχωρήσομεν ἀκολούθως ἑαυτοῖς οἰομένοις
 β λέγειν, μέχρις ἂν διδασκάλῳ χρωῶνται τῷ εἰπόντι, «μόνη
 πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ»· οὐδὲ γὰρ εἶπε «μό-
 νη πηγὴ οὐκ ἐκ πηγῆς», οὐδὲ «μία μᾶλλον πηγὴ», οὐδὲ «μόνη
 ἀπλῶς πάσης θεότητος πηγὴ». Ὡστε ἐκεῖνοι μὲν τοῖς πρὸς
 ἑαυτῶν συγκεχωρημένοις οὐχ ἔπονται, ἡμεῖς δ' ἀπὸ τῶν
 10 αὐτοῖς συγκεχωρημένων πρὸς αὐτοὺς τοὺς λόγους ποιού-
 μεθα, μὴ συκοφαντικῶς, ὥς γε αὐτὸς οἶει, μηδὲ παρὰ θύρας
 ἀπαντιῶντες αὐτοῖς.

19. Τῷ δ' ἡμῶν παραδείγματι συνεπιλαμβάνη πάντα τὰ
 τῶν πατέρων παραδειγματικῶς εἰρημένα περὶ Θεοῦ· τί γὰρ
 15 πρὸς τὴν ἀνεῖκαστον φύσιν ἐκείνην ἀφωμοιωμένον ἐξευρε-
 θήσεται; Εἰ δ' ἦν καὶ τυχεῖν, οὐδ' οὔτως ἂν ἦν ἐκεῖνο
 παράδειγμα πάντα ἐξιόζον τῷ προκειμένῳ· ἄλλο μὲν οὖν
 εἶσι τὸ παράδειγμα καὶ τὸ δι' δ παράδειγμα γέγονεν, ἀλλ'
 οὐχ δι' ἄλλο, οὐδὲ παράδειγμα, ἀλλ' εἰ μὴ ἄλλο οὐδὲ πα-
 20 ράδειγμα. Σὺ δ' ἀπὸ τῶν ἑτεροτήτων κρίνεις ἡμῖν τὸ πα-
 ράδειγμα καὶ τοὺς Λαίττους αὐθις ὑποκρίνη πρὸς ἀπορίαν,
 ὥς γε αὐτὸς δοκεῖς, τὴν μεγίστην καθισιῶντας ἡμᾶς, ὡς
 ἂν εἰ παρὰ τὴν στροφὴν σοὶ τῆς γλώττης ἦν, κακῶς ἢ μὴ
 κακῶς ἐκείνους θεολογεῖν· ἀλλὰ μὴ οὔτω νόμιζε· πολλοὶ
 25 γὰρ καὶ πρὸ σοῦ καὶ ἐπὶ σοῦ καὶ σοῖ οἰαδήποτε λέγοντις
 κωκοδόξους αὐτοὺς ἀπελέγξουσι.

20. Τί δ' διὰν ἡμεῖς μὲν λέγωμεν ὡς, εἰ καὶ χωρὶς
 ἐκάστη τῶν θεαρχικῶν ὑποτάσεων αἰτία καὶ ἀρχὴ λέγεται
 τῶν ὄντων, ἀλλ' οὐδὲν ἦτιον μία εἶσιν ἢ αἰτία καὶ ἀρχὴ
 30 τῶν ὄντων, οὐ δὲ φῆς ἀληθὲς μὲν εἶναι τοῦτο, τοῖς δὲ Λαί-
 ττοις βοηθεῖν· ἀρ' οὐχὶ τὸ ἀπερίτροπιον τοῖς ἐκείνων δό-

14. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 2, 5.

15. Βαρλαάμ Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Παλαμὸν, G. Schirò, σσ. 238 ε.

16. Αὐτόθι σ. 235.

ἐκείνους καὶ ἐπιδιώκων νὰ δικαιώσης ἐκείνους ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς, ὅτι δηλαδὴ ὁ Υἱός, ἂν καὶ πηγὴ, εἶναι ἀπὸ πηγὴν, καὶ ὅτι εἶναι ὀλιγώτερον πηγὴ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ ἔν μόνον πηγὴ, ἡμεῖς δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν οὔτε εἰς σέ οὔτε εἰς ἐκείνους νὰ νομίζετε ὅτι λέγουν αὐτὰ μὲ συνέπειαν πρὸς τὰς ἀπόψεις των, ἕως ὅτου χρησιμοποιοῦσιν διδάσκαλον τὸν εἰπόντα, «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατὴρ»¹⁴. Πράγματι αὐτός δὲν εἶπε ἴδιον πηγὴ ὄχι ἀπὸ πηγὴν, οὔτε ἴδιον πηγὴν οὔτε ἴδιον γενικῶς πάσης θεότητος πηγὴν. Ὡστε ἐκεῖνοι μὲν δὲν ἀκολουθοῦν τὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἡμεῖς δὲ ἀπευθύνομεν πρὸς αὐτοὺς τοὺς λόγους μὲ βάσιν τὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ αὐτοὺς, ὄχι συκοφαντικῶς, ὅπως θέβαια νομίζεις ἐσύ, οὔτε ἀπαντῶντες αὐτοὺς πλησίον τῶν θυρῶν.

19. Μὲ τὸ ἴδικόν μας δὲ παράδειγμα¹⁵ συνεργοῦν καὶ ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν Πατέρων παραδειγματικῶς λεχθέντα περὶ Θεοῦ· διότι τί θὰ ἐξευρεθῆ ἀφωμοιωμένον πρὸς τὴν ἀνεῖκαστον ἐκείνην φύσιν; Ἐὰν δὲ ἦτο δυνατόν καὶ νὰ εὔρεθῆ, οὔτε οὕτως θὰ ἦτο ἐκεῖνο παράδειγμα ἐξισωμένον καθ' ὅλα μὲ τὸ προκείμενον· ἄλλο πράγματι εἶναι τὸ παράδειγμα καὶ τὸ δι' ὃ ἔγινε παράδειγμα, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἄλλο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι οὔτε παράδειγμα· ἀντιθέτως μάλιστα, ἂν δὲν ἦτο ἄλλο δὲν θὰ ἦτο οὔτε παράδειγμα. Σὺ δὲ κρίνεις τὸ παράδειγμά μας ἀπὸ τὰς διαφορότητας καὶ πάλιν παριστάνεις τοὺς Λατίνους νὰ μᾶς καθιστοῦν εἰς μεγίστην ἀπορίαν, ὅπως νομίζεις ἐσύ, ὡσάν νὰ ἐπρόκειτο ἐκεῖνοι κατὰ τὴν κίνησιν τῆς γλώσσης σου νὰ θεολογοῦν κακῶς ἢ ὄχι κακῶς. Ἀλλὰ γὰρ μὴ νομίζης οὕτως· διότι πολλοὶ καὶ πρὶν ἀπὸ σέ καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ ὅτιδήποτε ἂν λέγης ἐσύ, θὰ τοὺς ἐλέγξουν ὡς κακοδόξους.

20. Ὄταν δὲ ἡμεῖς λέγωμεν ὅτι, ἂν καὶ ἐκάστη τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων λέγεται χωριστὰ αἰτία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων, παρὰ ταῦτα μία εἶναι ἡ αἰτία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων, οὐ δὲ λέγεις ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ ἐνισχύει τοὺς Λατίνους¹⁶, τί συμβαίνει; Δὲν ἐπεβεβαίωσας λανθανόντως τὸ ἀπερίτρεπτον τῶν δογμάτων ἐκείνων; Διότι ἐὰν τὸ

γμασι λαθῶν ἐμαριύρησας; Εἰ γὰρ τὸ ἀληθὲς ἐκείνοις βυη-
 θεῖ, τίς ὁ περιρέψων τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς βοηθουμένους;
 Εἰ μὲν γάρ, δοκεῖ βοηθεῖν, ἔλεγες, εἶχεν ἄν τινα θερα-
 πείαν ὁ λόγος· νῦν δὲ σαφῶς οὕτωσι γράφεις, διτι καὶ ἀλη-
 5 θὲς ἐστὶ καὶ τῷ ἐκείνω δόγματι βοηθεῖ. Τί δ' διτι πάλιν
 ἡμῶν λεγόντων ὡς «τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ
 Πνεύματι προάγοντος τὰ πάντα μία πάντων ἡ ἀρχὴ ἐστίν»,
 αὐτὸς αὐτὸς ἐπιφέρεις ὡς καὶ Λαῖνοι γ' ἄν οὕτω φαῖεν,
 ὡς τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύοντος τὸ Πνεῦμα, μία
 10 λοιπὸν ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῆς θεότητος; Ἄρα τὸ σαθρὸν τῶν
 καὶ ἐκείνους δογμάτων ὅσον κατείληφας; Ἄλλὰ καιάτου
 τὸ φρόνημα καὶ μεταδιδασχθήση τὸ ἀσφαλές, μᾶλλον δὲ καὶ
 οὐ παρὰ σανιοῦ τοῦτι' εἴση καλῶς· ἐπαινω γὰρ τὸν εἰπότια
 τὴν ταπεινώσειν ἀληθείας εἶναι ἐπίγνωσιν.

15 21. Ἄλλὰ πῶς οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὰ πάντα
 λέγοντες γενέσθαι, μίαν διὰ τοῦτο καλῶς δοξάζουσιν ἀρχὴν
 τῶν πάντων, τοῖς δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγουσι
 τὸ Πνεῦμα, μίαν ἀρχὴν ἡκιστὰ συγχωροῦμεν διὰ τοῦτο λέ-
 γειν; Ὅτι ἐκεῖ μὲν ἡ δημιουργικὴ δύναμις κοινή, ἐνιαῦθα
 20 δὲ οὐ κοινὸν τὸ θεογένον. Εἰ δ' οἱ Λαῖνοι καὶ τοῦτι' ἐροῦσι
 τῶν κοινῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος λεγομένων, ἀλλ' ἡ-
 μεῖς ἀπελέγξομεν αὐτούς, τὰς τε θεοπνεύστους προβαλλόμε-
 νοι Γραφὰς καὶ προσέει δύο Πνεύματα δεικνύντες ἐνιεῦθεν
 δοξάζοντας αὐτούς, ἐν ᾧ τε καὶ δ, καὶ τριτάδα ποιούντας
 25 τὴν ἄκτιστον Τριάδα· αἱ μὲν γὰρ προηγμένοι τῶν ὑπο-
 στάσεων ἐκεῖ κτισταί, ἐνιαῦθα δ' ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ καὶ
 τριτάτη ἄκτιστος ὑπόστασις· εἰ δὲ μὴ, κτιστὴ πάλιν ἐστὶ
 ἡ τοῦ Πνεύματος, δ καὶ συγγενέστερον τοῖς τοῦτων λόγοις·
 ἐπὶ γὰρ τὴν κτίσιν ἦλθε διὰ μέσης ὁ Θεὸς θεότιτος, ἀλλ'
 30 οὐκ ἐπὶ τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ φῆς πάντων
 ἀπολώτατον, λίαν ἐκτόπως ἐνόησας· παρηνέχθη δὲ σου ἡ
 σιερρότης τῷ τῆς μοναρχίας ὁμωνύμῳ· τρίτος γὰρ τρίτος
 δημιουργικῆς ἐστὶν ἀρχῆς καὶ τῆς καὶ αὐτὴν μοναρχίας

ἀληθές βοηθῆ ἐκείνους, ποῖος δύναται νὰ διαστρέψῃ τοὺς βοηθουμένους ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς; Ἐὰν πράγματι ἔλεγες, ὅτι φαίνεται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὁ λόγος ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῆ· τῶρα δὲ γράφεις οὕτω σαφῶς, ὅτι καὶ ἀληθές εἶναι καὶ ἐνισχύει τὸ δόγμα ἐκείνων. Ὅταν δὲ πάλιν ἡμεῖς λέγωμεν ὅτι «ἀφοῦ ὁ Πατὴρ παράγει τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, μία εἶναι ἡ ἀρχὴ πάντων»¹⁷, σὺ πάλιν θὰ ἀντεῖπης, ὅπως θὰ ἔλεγον καὶ οἱ Λατίνοι, ὅτι, ἀφοῦ ὁ Πατὴρ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἄρα μία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θεότητος; Κατενόησες πόση εἶναι ἡ σαθρότης τῶν δογμάτων ἐκείνων; Ἀλλὰ καταβίβασε τὴν ὑψηλοφροσύνην σου καὶ θὰ διδαχθῆς τὸ ὀρθόν, μᾶλλον δὲ καὶ μόνος σου θὰ τὸ γνωρίσης καλῶς· πράγματι ἐπαινῶ ἐκείνον ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι ἡ ταπείνωσις εἶναι ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας.

21. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν οἱ μὲν λέγοντες ὅτι τὰ πάντα ἐγέναν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καλῶς, δι' αὐτὸ δέχονται μίαν ἀρχὴν τῶν πάντων, εἰς τοὺς λέγοντας δὲ ὅτι τὸ Πνεῦμα προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲν ἐπιτρέπομεν καθόλου νὰ λέγουν διὰ τοῦτο μίαν ἀρχὴν; Διότι ἐκεῖ μὲν ἡ δημιουργικὴ δύναμις εἶναι κοινὴ, ἐδῶ δὲ τὸ θεογόνον δὲν εἶναι κοινόν. Ἐὰν δὲ οἱ Λατίνοι εἶπουν ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα ἐπὶ τῆς ὑψίστης Τριάδος, ἡμεῖς θὰ τοὺς ἐλέγξωμεν, προβάλλοντες τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς καὶ προσέτι δεικνύοντες μὲ αὐτὰς ὅτι οὗτοι ἀποδέχονται δύο Πνεύματα, τὸ εἰς ὃ καὶ τὸ ὃ, καὶ ὅτι καθιστοῦν τετράδα τὴν ἄκτιστον τριάδα. Διότι ἐκεῖ μὲν αἱ παραχθεῖσαι ὑποστάσεις εἶναι κτισταί, ἐδῶ δὲ κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρξῃ καὶ τετάρτη ἄκτιστος ὑπόστασις· ἄλλως θὰ εἶναι πάλιν κτιστὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ συγγενέστερον πρὸς τοὺς λόγους τούτων· διότι ὁ Θεὸς ἦλθε διὰ μέσης θεότητος ἐπὶ τὴν κτίσιν καὶ ὄχι ἐπὶ τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Τὸ ἀτοπώτατον δὲ ὄλων τὸ ὁποῖον ἰσχυρίζεσαι, ἐνόησες πολὺ παραδόξως· διότι ἡ σταθερότης σου παρεούρθη διὰ τῆς ὁμωνυμίας τῆς μοναρχίας. Πράγματι ἄλλος εἶναι ὁ τρόπος δημιουργικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς μοναρχίας εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλο ὁ τρόπος τῆς ἀρ-

καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ μοναρχίας ἐκείνης ἕτερος, ἢ τῆς θεογονίας ἔστιν ἐπώνυμον, ὅς καὶ σώζεται τῷ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξιν ἔχειν ἐκ Πατρὸς, ὡσπερ ἐκεῖνος τῷ δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δημιουργὸν εἶναι τὸν Πατέρα, ὡς καὶ τῷ θεοσόφῳ Μαξίμῳ καὶ τοῖς ἄλλοις πατράσι συνδοκεῖ, οἷς αὐτὸς σὺν ἡμῖν ἀπηρυθριασμένως ἀντιλέγων ἐγκαλύφθητι καὶ γούν καὶ οὐδὲν αἵετος θατέρῳ τρόπῳ λυμαίνεσθαι πέφυκεν.

22. "Οτι δ' οὐ σὸν ἔστι περὶ Θεοῦ λέγειν ὡς «οἶον φωσ
10 ἔστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ ἀθλου», τοῦτο ἀληθὲς εἶρηκας· ἀκούσεις δὲ πῶς, συνήσεις δὲ πῶς, πιστεύσεις δὲ πῶς, ὅς γε τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς θαυμασίους καὶ θεόπτας καὶ πεφωτισμένους ὀνομάζεις ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς σου λόγῳ καὶ τοὺς αὐτοῖς πιστεύοντας θαυμασιούτους καὶ
15 ζηλωτούτους καὶ αἰδήμονας, διὸ οὐδ' ἔξω, ἀλλὰ παλαιούς σοφούς ἀποκαλεῖς σεμνύνων, τοὺς δ' ἐν ἡμῖν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν θείων ἐντολῶν καὶ τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀκριβοῦς σχολῆς μακαριστιῶς κεκαθαρμένους τὴν καρδίαν διασύρεις, ἐμοὶ καὶ ἔξουσίαν οἰκοῦθεν αὐτούς συντάτιων, οὐπερ ἀκρατιῶς
20 κατηγορεῖς; Καὶ οὐ τοὺς περιόντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρὸς οὐρανὸν ἐκ παλαιοῦ μεταχωρήσαντας καὶ ζῶντας τῷ Θεῷ, οὗς ὁ μέγας ἀγάλλει Διονύσιος, ὡς καὶ τὰς νοερὰς ἐπὶ γῆς εἰς ὄντας ὑπεραναβεβηκῆς ἐνεργείας, μετ' ἐμοῦ σὺ καὶ ἰάτιεις καὶ οκώπτιεις, τοῦ κατὰ σὲ πλημμελοῦς καὶ
25 ἄφρονος καὶ τὸν ἀληθῆ λόγον οὐκ ὀρθοτομοῦντος.

23. «Διδάσκει γὰρ με» φῆς, «ὁ μέγας Διονύσιος περὶ ὑμῶν τῶν θεωρητικῶν τὰ καὶ τὰ». Τίνος κατειρωνεύη, ὦ ἄνθρωπε; Φαίης ἂν ἐμοῦ; Ἄλλ' οὐ περὶ ἐμοῦ Διονυσίῳ τῷ μεγάλῳ λόγος, ἀλλὰ περὶ τῶν καθ' ἑαυτῶν ἀρίστων.
30 Ἄλλως ἰε, εἰ μὲν αὐτὸς ἐμαυτὸν ἐκείνοις συνέτατιον, ἦν ἂν ἰσως εὐπρόσωπος ἢ σαῆψις· νῦν δ' οὐκ ἂν εὐροῖς, οὐδ' ἂν τοῦτο πῶποι' ἀληθῶς δείξαις, οὐδ' ἂν ἰσαρίθμους τοῖς

18. Βαρλαάμ 'Επιστολὴ Α', αὐτόθι σ. 241.

19. Αὐτόθι σσ. 261-262.

20. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 1.

21. Βαρλαάμ, 'Επιστολὴ Α', αὐτόθι σ. 247.

χῆς καὶ μοναρχίας ἐκείνης ἢ ὅποια εἶναι ἐπώνυμος τῆς θεογονίας. Αὐτὸς ὁ τρόπος διατηρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τόσον ὁ Υἱὸς ὅσον καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχουν τὴν ὑπαρξιν ἐκ Πατρὸς, καθὼς ἐκεῖνος ὁ τρόπος διατηρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι δημιουργὸς δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ὅπως φρονοῦν ὁ θεόσοφος Μάξιμος καὶ οἱ ἄλλοι Πατέρες· ἐσὺ δὲ πρέπει νὰ ἐντρέπῃσαι διότι ἀντιλέγεις πρὸς αὐτοὺς αὐθαδῶς. Καὶ βεβαίως κατὰ τίποτε δὲν ἔχει τὴν ιδιότητα ὁ εἰς τρόπον νὰ ἐξαφανίζῃ τὸν ἄλλον.

22. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι ἰδικόν σου νὰ λέγῃς ὅτι «εἶναι ὡσάν φῶς, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ καὶ ἀῦλου», ὀρθῶς τὸ εἶπες¹⁶. Πῶς δὲ θὰ ἀκούσῃς, πῶς θὰ καταλάβῃς, πῶς θὰ πιστεύσῃς, ἀφοῦ τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ὀνομάζεις θαυμασίους καὶ θεόπτας καὶ φωτισμένους εἰς τὸν πρὸς ἡμᾶς λόγον σου καὶ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτοὺς θαυμαστοὺς καὶ ζηλευτοὺς καὶ σεμνοὺς, διὸ δὲν τοὺς ἀποκαλεῖς ἔξω ἀλλὰ παλαιούς σοφοὺς, διὰ νὰ τοὺς ἐξυψώσῃς¹⁷, τοὺς δὲ ἰδικούς μας οἱ ὅποιοι ἔχουν καθαρισθῆ μακαριστῶς εἰς τὴν καρδίαν διὰ τῆς φυλάξεως τῶν θείων ἐντολῶν καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐνασχολήσεως εἰς τὴν ἡσυχίαν διασούρεις, κατατάσσεις αὐτοὺς αὐθαιρέτως μὲ ἐμέ, τὸν ὅποιον κατηγορεῖς χωρὶς ὄρια; Καὶ ὄχι μόνον τοὺς ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπὸ παλαιὰ ἀναχωρήσαντας πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ζῶντας πλησίον τοῦ Θεοῦ, τοὺς ὁποίους μεγαλύνει ὁ μέγας Διονύσιος ὡς ὑπερβάντας καὶ ὅταν ἦσαν ἀκόμη ἐπί γῆς τὰς νοερὰς ἐνεργείας¹⁸, ἐσὺ κατατάσσεις καὶ σκώπτεις μαζί μὲ ἐμέ, ὁ ὅποιος κατὰ σέ εἶμαι πταίστης καὶ ἄφρων καὶ δὲν ὀρθοτομῶ τὸν ἀληθινὸν λόγον.

23. «Διότι», λέγεις, «μὲ διδάσκει ὁ μέγας Διονύσιος περὶ ὑμῶν τῶν θεωρητικῶν τὰ καὶ τὰ»¹⁹. Ποῖον κατειρῶν νεύσῃσαι, ἄνθρωπε; θὰ ἐλεγες ἐμέ; Ὁ μέγας Διονύσιος ὁμῶς δὲν ὀμιλεῖ δι' ἐμέ, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀρίστων καθ' ἑαυτούς. Ἄλλωστε, ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος κατέτασσον τὸν ἑαυτὸν μου μὲ ἐκείνους, θὰ ἦτο ἴσως εὐλογος ἢ σκέψις· τῶρα δὲν δύνασαι νὰ εὐρῃς οὔτε δύνασαι νὰ ἀποδείξῃς ποτὲ τοῦτο,

σίχοις τοῦ πολυσίχου σοι τοῦδε λόγου συγγράφης καθ' ἡ-
 μῶν βίβλους. Τίς οὖν γένοιτ' ἂν εὐπρεπῆς ἀπολογία τῶ
 τοῖς διαβαλλομένοις ἡμῖν τοὺς ἀξιεπαινειωτάτους συνδια-
 βάλλοντι; Τί τοῦτο πέπονθας, ἀδελφέ; Ποῦ κρημνῶν ἐκῶν
 5 ἀφῆκας σαυτὸν; Πῶς δ' ἐκτραχηλισθεῖς καὶ τῶν ἑθίων
 οὐτω κεφαλῶν ἀποσεσαλευμένος δοσον ἤκει πρὸς τοὺς σοὺς
 λόγους, οὐκ αἰσθάνη τῆς περιωδυνίας, οὐδὲ μέγα θρηνεῖς;
 Πῶς δ' ἂν ἄλλως μετεχειρίσω τὸν λόγον, εἰ Διονύσιος ὁ
 μέγας οὐκ ἐξαιρεῖν, ἀλλὰ καθαιρεῖν αὐτοὺς ἐνόμιζεν;
 10 24. «Ἐν δὲ τοῖς περὶ ἀποδείξεως κινδυνεύομεν, ὦ φι-
 λότης, καὶ ἀμφοτέροι ὁρθῶς λέγειν»· οὗτος σὸς ἔστιν ὁ λό-
 γος. Ἀμφοτέρων οὖν ἡμῶν ὁρθῶς λεγόντων κατὰ σέ, κιν-
 δυνεύεις σὺ σαυτὸν αὐθις ἀποφαίνεσθαι λέγειν οὐκ ὁρθῶς·
 ἤνικ' ἂν ἔπειτα τὸν ὁρθὸν τοῦτον λόγον διαβάλλης ἡμῶν,
 15 καὶ ἀπλῶς ὁ τοῖς τυφωνικοῖς ἐκείνοις πνεύμασι ἀναμιξ-
 ραχδαῖος καὶ λαῦρος ὑεῖος ἅπας, δν ἔφθης καθ' ἡμῶν ἀπὸ
 τῆς γλώττης ἀφείς, οὐδὲν ἦτιον δι μὴ καὶ μᾶλλον σέ, τὴν
 πηγὴν τῆς καιαιγίδος, κατέκλυσεν. Ἐμοὶ δὲ (καὶ γὰρ ἦκιστ'
 ἐπὶ νῦν ἔδοξε θέσθαι ἴσιν ἐπόμενος ταῦτα λέγεις, οὗς νῦν
 20 αὐτὸς ἐξέφηνας ὑσιερον), ἐμοὶ ἰοίνυν τοῦ μὴ τὰ σὰ δια-
 λέξεώς τε περὶ καὶ ἀποδείξεως εἰρημένα πρὸς Λατίνους
 κακίζεις, πολλὰ τὰ μαρτύρια κἂν πολλοῖς ἔστιν ἐτέροις ἡμε-
 τέροις συγγράμμασι, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ἀπὸ Θεσσαλονί-
 κης πέρυσι τοῦτ' ἠρωτηκότας αὐτό, πρὸς σὸς ἀντιγράφον-
 25 τες ὁμολογεῖν ἀμφοτέροις ἀπεφηνάμεθα, καὶ δεῖγμα τοῦτ'
 ἔφημεν εἶναι τῆς ὁμολογίας, τὸ προσεῖναι τοῖς παρ' ἀμφο-
 τέρων λόγοις τὸ εὐσεβές, τὸ κυρίως δ' ἢ μὴ κυρίως, εἴπερ
 ἄρ' ἀμφισβητήσιμον, ἔχειν ἀλλὰ σὺ νῦν ἀγωνίαν σὺ τοι ομι-
 κρὰν ἠγωνιομέτος διετέλσας δεῖξαι κατὰ τοῦτο ψευδομέ-
 30 νους ἡμᾶς.

25. Τί ἰοίνυν, ἂν καὶ ἡμεῖς ἕκαστον τῶν διαλεκτικῶν
 σοι τουτωνὶ συλλογισμῶν, σὸς εὐχὴ κάλλιστά τε καὶ ὁρθότα-

οὔτε ἂν συγγράψῃς ἐναντίον μας βιβλία ἰσάριθμα μέ τοὺς στίχους τῆς πολυστίχου σου ταύτης πραγματείας. Ποία λοιπὸν ἀπολογία θὰ ἦτο εὐλογοφανῆς εἰς αὐτὸν ὁ ὁποῖος διαβάλλει τοὺς ἀξιεπαινετωτότους ἄνδρας μαζί μέ ἡμᾶς τοὺς διαβαλλομένους; Τί εἶναι αὐτό τό ὁποῖον ἐπαθες, ἀδελφέ; Εἰς ποῖον κρημνὸν ἄφησες ἑαυτὸν; Πῶς δέ, μεγαληγορῶν καὶ ἀποσπασμένος ἀπὸ τὰς θείας κεφαλᾶς τόσον ὅσον δεικνύουν οἱ λόγοι σου, δέν αισθάνεσαι τὸν βαθύ πόνον οὔτε θρηνεῖς γοερῶς; Πῶς ἄλλως δέ θὰ μετεχειρίζεσο τὸν λόγον, ἐάν ὁ μέγας Διονύσιος ἐνόμιζεν ὅτι δέν τοὺς ἐξαίρει ἀλλὰ τοὺς καθαιρεῖ;

24. «Εἰς δέ τὰ περί ἀποδείξεως κινδυνεύομεν, ὦ φίλε, νὰ λέγωμεν ἀμφότεροι τὰ ὀρθά»· αὐτὸς εἶναι ἰδικὸς σου λόγος²². Ἐφοῦ λοιπὸν ἀμφότεροι λέγομεν ὀρθά κατὰ τὴν ἄποψίν σου, κινδυνεύεις πάλιν σὺ νὰ ἀποφαίνεσαι ὅτι σὺ ὁ ἴδιος δέν λέγεις τὰ ὀρθά. Ὅταν ἔπειτα διαβάλλῃς τὸν ὀρθὸν τοῦτον λόγον ἡμῶν, ἀμέσως ὅλος ὁ ἀνάμικτος μέ τοὺς τυφωνικοὺς ἐκείνους ἀνέμους ραγδαία καὶ λαύρα βροχή, τὴν ὁποίαν μόλις ἄφησες ἀπὸ τὴν γλῶσσαν σου ἐναντίον ἡμῶν, κατακλύζει ὄχι ὀλιγώτερον ἂν ὄχι περισσότερον καὶ σέ, τὴν πηγὴν τῆς καταιγίδος. Ὅτι δέ ἐγὼ (διότι ἐλόχιστα μέ ἐφάνη νὰ σκεφθῶ ποίους ἀκολουθῶν λέγεις ταῦτα, τοὺς ὁποίους τώρα σὺ ὁ ἴδιος ἐφανέρωσες ἔπειτα) ὅτι λοιπὸν ἐγὼ δέν κακίζω τὰ λεχθέντα ὑπὸ σοῦ πρὸς Λατίνους περί διαλέξεως καὶ ἀποδείξεως, ὑπάρχουν πολλὰ μαρτύρια καὶ εὐρίσκονται εἰς πολλὰ ἄλλα ἰδικὰ μας συγγράμματα, καὶ εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας πέρυσι ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Γράφοντες εἰς ἀπάντησιν πρὸς αὐτοὺς ἀπεφάνθημεν ὅτι συμφωνοῦμεν ἀμφότεροι, καὶ τοῦτο εἶπομεν ὅτι εἶναι δεῖγμα τῆς ὁμολογίας, τὸ ὅτι εἰς τοὺς ἀπὸ ἀμφοτέρους διατυπωθέντας λόγους ἐνυπάρχει ἢ εὐσέβεια, τὸ δέ κυρίως ἢ μὴ κυρίως, ἂν συμβαίῃ νὰ ἀμφισβητηῖται, ὅς εἶναι. Ἄλλὰ σὺ τώρα ἐπέδωθης εἰς μέγαν ἀγῶνα, διὰ νὰ δείξῃς ὅτι ἡμεῖς ψευδόμεθα κατὰ τοῦτο.

25. Τί θὰ συμβῇ λοιπὸν, ὅν καὶ ἡμεῖς ἐλέγξαντες ποικιλοτρόπως ἕκαστον τῶν διαλεκτικῶν σου τούτων συλλο-

ια πεποιηθέναι, διακωδωνίσαντες, ἀπηχῆ ἵνα ἡχῆν ἀνα-
 διδόντας δείξωμεν, κακοτεχνίας ἔμπλεως, μᾶλλον δ' ἀντι-
 τέχνης ἦν αὐχεῖς, ἀτεχνίας ἀναπεφηνότιας πλήρεις, καὶ το-
 σοῦτο δέοντις εἶναι διαλεκτικούς, ὡς μηδὲ συλλογισμοὺς
 5 εἶναι, μηδὲ γοῦν σοφιστικούς, μηδὲ σχῆμα ὄλως σώζοντις
 συλλογισμοῦ; Ἄλλὰ γάρ, ἐπεὶ περὶ τῶν θείων σοὶ πεποι-
 ηνται, τῆς πρὸς ταῦτι' ὀφειλομένης εὐλαθείας ἔνεκεν, οὐκ
 ἀναιδῶς καὶ ἀκραιῶς, ὡς αὐτὸς καθ' ἡμῶν πεποίηκας,
 καίτοι πρότερον ἡμῖν τὸ ὀρθὸν προσμαρτυρήσας, ἀλλὰ με-
 10 ἰριώτερον καὶ κοινότερον καὶ ἐπιτομώτερον συνελών καὶ ὑ-
 ποιημών, ὡς οἶόν τε, τῷ περὶ τούτων χρῆσομαι λόγῳ καὶ
 κατὰ τὰς ὑπὸ σοῦ σχεδὸν δεδομένας ἀφορμάς, ὅπως σοὶ λο-
 γίζηται καὶ τούτων τῶν λόγων τὸ αἴτιον.

26. Ὡς ἂν δὲ καὶ πρὸ τῶν λόγων τούτων ταῦτα δοξά-
 15 ζοντις ἡμᾶς εἰδείης, ἐκεῖνο προσθήσω τῶν ἐμῶν, δ καὶ αὐ-
 τὸς οὐκ οἶδ' ὅτι παθῶν ἐπήνεσας, ὧσι' οὐδὲ τοῦτο ἀπλῶς
 ἐμὸν «Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, ὁ μόνος δίκαιος,
 ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ μόνος ἔ-
 χων ἀθανασία, φῶς οὐρανῶν ἀπρόοιον· οὐδὲν οὖν τῶν ἐπο-
 20 μένων τῷ Θεῷ ἐπιπλέον εἶη ἂν αὐτοῦ, καὶ αὐτῶν δ' ἕκα-
 ριον μοναδικόν, καὶ ὅ,τι ἂν κατηγοροῖτο τούτων, οὐ καθό-
 λου». Τὸ γὰρ ὑπερούσιον καὶ ὑπεράγαθον καὶ ὑπέροσφον καὶ
 ὑπέρφωτον τίνας γε ἄλλου ἢ τῆς ὑπερθέου οὐσίας καὶ σο-
 φίας καὶ ἀγαθότητος καὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Πῶς οὖν ἐκ
 25 μοναδικῶν γένοιτ' ἂν συλλογισμός, ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ
 δὲ συλλογισμὸς οὐκ ἂν γένοιτ' διαλεκτικός, ὃ βέλτιστε, πῶς
 ἂν γένοιτο; Σοφιστικὸς δ' ὅμως ἔσται, σχῆμα μόνον ἔχων
 καὶ φαινόμενος, ἀλλ' οὐκ ὢν. Καὶ ἡ διαλεκτικὴ σοὶ τοίνυν,
 ὡς χροῶδης διεκπεφύσηται, καὶ οἱ σοὶ ἅπαντες συλλογι-
 30 σμοί, εἰ ἄρα καὶ μὴ ἀφίενται τοῦ τῶν συλλογισμῶν ὄνθ-

γισμῶν, τοὺς ὁποίους εὐχεσαι νὰ ἔχῃς κάμει κάλλιστα καὶ ὀρθότατα, δείξωμεν ὅτι ἀποδίδουν ἓνα παράφωνον ἤχον, εἶναι γεμᾶτοι κακοτεχνίαν, μᾶλλον δὲ ἀντὶ τέχνης διὰ τὴν ὁποίαν ὑπερηφανεύεσαι ἀναφανοῦν πλήρεις ἀτεχνίας καὶ τόσον ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι διαλεκτικοί, ὥστε νὰ μὴ εἶναι κᾶν συλλογισμοί, οὔτε σοφιστικοὶ ἀκόμη, οὔτε νὰ διατηροῦν καθόλου μορφήν συλλογισμοῦ; Ἄλλὰ βεβαίως, ἐπειδὴ ἔχουν καταστρωθῆ ἀπὸ σέ περί τῶν θείων, ἔξ αιτίας τῆς πρὸς αὐτὰ ὀφειλομένης εὐλαβείας, θὰ ὁμιλήσω περί αὐτῶν ὄχι ἀναιδῶς καὶ ἀχαλινώτως, ὅπως ἔπραξες ἐσὺ ἐναντίον ἡμῶν, μολονότι προηγουμένως μᾶς ἀπέδωσες τὴν ὀρθότητα, ἀλλὰ μετριώτερα καὶ κοινότερα καὶ συντομώτερα, συνοψίζων καὶ περικόπτων κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ κατὰ τὰς δεδομένας ὑπὸ σοῦ ἀφορμᾶς, διὰ νὰ ὑπολογισθῆ ἀπὸ σέ καὶ τούτων τῶν λόγων τὸ αἴτιον.

28. Διὰ νὰ μάθῃς δὲ ὅτι ἡμεῖς καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς λόγους τούτους ἐπιστεῦομεν ταῦτα, θὰ θέσω ἐνώπιόν σου καὶ ἐκεῖνο τὸ ἰδικόν μου, τὸ ὁποῖον καὶ σὺ ἐπήνεσες, δὲν γνωρίζω διὰ ποῖον λόγον, ὥστε οὔτε αὐτὸ νὰ μὴ εἶναι μόνον ἰδικόν μου· «κανεῖς δὲν εἶναι ἀγαθός, εἰμὴ μόνον εἰς, ὁ Θεός, ὁ μόνος δίκαιος, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, κατοικῶν φῶς ἀπρόσιτον. Ἐπομένως τίποτε ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ δὲν ἀνήκει πέραν αὐτοῦ καὶ ἕκαστον αὐτῶν εἶναι μοναδικόν καὶ ὅ,τι ἀπὸ αὐτὰ ἰδιάζει εἰς αὐτόν δὲν εἶναι γενικόν»²⁹. Διότι τὸ ὑπερούσιον καὶ ὑπεράγαθον καὶ ὑπέροχον καὶ ὑπέρφωτον τίνος ἄλλου εἶναι παρὰ τῆς ὑπερθέου οὐσίας καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ τοῦ φωτός ἐκείνου; Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ συλλογισμὸς χωρὶς γενικὸν ἀξίωμα; Ἐὰν δὲ γενικῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ συλλογισμὸς, ὧ βέλτιστε, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ διαλεκτικός; Ὅμως θὰ εἶναι σοφιστικός, σχῆμα μόνον συλλογισμοῦ ἔχων καὶ φαινόμενος ὡς συλλογισμὸς χωρὶς νὰ εἶναι. Καὶ ἡ διαλεκτικὴ σου λοιπὸν ἔχει ἐξανεμισθῆ ὡς χνοῶδης καὶ ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ σου, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐγκαταλείπουν τὸ ὄνομα τῶν συλλογισμῶν, εἶναι σοφιστικοί, χωρὶς

μαίος, σοφιστικοί εἰσιν, οὐκ ὄντες, ἀλλὰ φαινόμενοι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοῦτο, δεδρόσθω δ' ὄμωσ· αἱ δ' ἐκ τῶν ἡμῖν ἐνυπαρχόντων λόγων προσιθέμεναι προτάσεις, μὴ οὔσαι αἴτιοι τοῦ συμπεράσματος, πῶς ἂν εἰεν αἴτιοι τῆς πίστεως αὐτοῦ;

5 Εἰ δὲ συγχωρεῖ, τίς ὁ λόγος καθ' ὃν διαλεκτικὸν μὲν θέλων ὀνομάζειν τὸν αὐτοῦ συλλογισμόν, τὰ τε μὴ καθόλου λαμβάνει ὡς καθόλου καὶ τὰς ἐν ἡμῖν ἐννοίας πίσειν παρέχειν τοῖς λογίοις τίθεται καὶ τὸν συλλογισμόν πίστεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως, αἴτιον ἡγεῖται καὶ ἀπλῶς πάντα συγχωρεῖ

10 τὰ καὶ τῷ λόγῳ τῆς τέχνης μὴ συμβαίνοντα, τοῖς δὲ ἀποδεικτικὸν καλοῦσιν, οὐδὲν οἶεται συγχωρητέον;

27. Ἔτι, ἐπεὶ περ ἐν οἷς δοκεῖς ἡμᾶς ἐλέγχειν, τὸ μοναδικὸν φῆς διτιτὸν καὶ ὁμώνυμον παρ' οὐδὲν ἄλλο ἢ διὰ ἄλλως ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν αἰσθητῶν ἔχει καὶ ἄλλως

15 ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, μάθε ὡς πάντα τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα τοῦτον τὸν τρόπον διτιτὰ καὶ ὁμώνυμα· οὐδὲν γὰρ τῶν ἐπ' αὐτοῦ λεγομένων οἷτως ἔχει ὡς περ ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν, οὐχ ὅπως τῶν αἰσθητῶν ἀλλ' οὐδὲ τῶν νοητῶν, ὥσ' ἐν ἅπασί σου τοῖς συλλογισμοῖς παρὰ τὸ διτιτὸν τοῦτο τοὺς ἀ-

20 κρωμένους ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι σοφιστικοί σοι ἄρ' εἰσὶν ἄπαρτες, ἀλλ' οὐ διαλεκτικοί. Ἔτι, εἰ μοναδικὸν ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ τοιοῦτο μοναδικὸν ὡς μὴ ἐκ πολλῶν ἔν, ἐπὶ δὲ τοῦτου τοῦ ἐνός οὐκ ἔστι τόδε τι εἶναι καὶ ὑποκείμενον, τοῦτων δ' ἄνευ πρότισις οὐκ ἔστι προτάσεως μὴ οὔσης.

25 οὐδὲ συλλογισμὸς ἔσται, μὴ διὰ διαλεκτικός, ἀλλ' οὐδὲ σοφιστικός. Τοὺς σοὺς τοίνυν διαλεκτικούς, οὗς αὐτὸς φῆς, συλλογισμούς, μήτε διαλεκτικούς, μήτε σοφιστικούς ἀναφανεύεις, τί γε ὀνομάσωμεν; Ἀσρήτους, ἢ καὶ ἀδιανοήτους.

28. Ἀτίκα δ' φῆς ἀκριδῆ σοι ἐς τὰ μάλιστα συλλογι-

30 σμόν, «Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μία ἐνέργεια, ὧν μία ἐνέργεια, μία δύναμις, ὧν μία δύναμις, οὐσία καὶ φύσις ἡ αὐτή,

νά είναι αλλά φαινόμενοι ὅτι είναι, μάλλον δὲ οὔτε αὐτό, ἀλλὰ ὡς εἶπωμεν ὅτι είναι· αἱ δὲ προτάσεις αἱ ὁποῖαι προστίθενται ἀπὸ τοὺς ἐνυπάρχοντας εἰς ἡμᾶς λόγους, ἀφοῦ δὲν εἶναι αἰτίαι τοῦ συμπεράσματος, πῶς θὰ ἦσαν αἰτίαι τῆς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ; Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν νά εἶναι οὕτω, διὰ ποῖον λόγον θέλων μὲν νά ὀνομάσῃ διαλεκτικόν τὸν συλλογισμόν αὐτοῦ, τὰ μὴ γενικὰ ἐκλαμβάνει ὡς γενικὰ καὶ τὰς ἐντὸς ἡμῶν ἐννοίας δέχεται ὅτι προσφέρουν πεποίθησιν εἰς τοὺς λογίους καὶ τὸν συλλογισμόν θεωρεῖ αἰτίον τῆς πίστεως ἀλλ' ὄχι τῆς γνώσεως καὶ γενικῶς τοῦ ἐπιτρέπει ὅλα τὰ μὴ συμβαίνοντα οὔτε εἰς τὸν λόγον τῆς τέχνης, εἰς ἐκείνους δὲ οἱ ὁποῖοι τὸν καλοῦν ἀποδεικτικόν δὲν νομίζει ὅτι πρέπει νά τὰ ἐπιτρέψουν;

27. Προσέτι, ἐπειδὴ βέβαια κατὰ τὸν ἐλεγχόν σου πρὸς ἡμᾶς τὸ μοναδικόν λέγεις διττόν καὶ εἰς κανέν ἄλλο ὁμώνυμον ἢ ὅτι ἄλλως συμβαίνει εἰς τὰ αἰσθητὰ πράγματα τοῦ περιβάλλοντός μας καὶ ἄλλως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, μάθε ὅτι ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι διττὰ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ὁμώνυμα. Διότι κανέν ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτὸν δὲν εἶναι ὡς τὰ εἰς ἕκαστον ἀπὸ ἡμᾶς, ὄχι τὰ αἰσθητὰ ἀλλ' οὔτε τὰ νοητὰ, ὥστε εἰς ὅλους τοὺς συλλογισμοὺς ἐπιχειρεῖς νά ἐξαπατήσῃς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ διττοῦ τοὺς ἀκροατάς· διότι ὅλοι οἱ συλλογισμοί σου εἶναι σοφιστικοί ἀλλ' ὄχι διαλεκτικοί. Προσέτι, ἂν ὁ Θεὸς εἶναι κάτι μοναδικόν, καὶ τοιοῦτον μοναδικόν ὥστε νά μὴ εἶναι ἐν ἐκ πολλῶν, ἐπὶ τοῦ ἐνός δὲ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νά εἶναι κάτι καὶ ὑποκείμενον, χωρὶς αὐτὰ δὲ δὲν ὑπάρχει συλλογιστικὴ πρότασις· ὅταν δὲ δὲν ὑπάρχη πρότασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε συλλογισμός, ὄχι μόνον διαλεκτικός, ἀλλ' οὔτε σοφιστικός. Τοὺς ἰδικούς σου λοιπὸν διαλεκτικούς, ὅπως λέγεις, συλλογισμούς, οἱ ὁποῖοι δὲν φαίνονται οὔτε διαλεκτικοί οὔτε συλλογιστικοί, τί θὰ ὀνομάσωμεν; Ἀρρήτους ἢ καὶ ἀδιανοήτους.

28. Εὐθύς δὲ ἀμέσως ἐξετάζομεν αὐτὸν τὸν ὁποῖον ὀνομάζεις καὶ ἐξοχὴν ἀκριβῆ συλλογισμόν, «τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μία εἶναι ἡ ἐνέργεια, αὐτῶν τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια

Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ, οὐσία καὶ φύσις ἡ αὐτή· τοῦ-
 5 τιον δὴ προσβαλλομένοις ἀπόκριναι πυκνανομένοις· ἄλλος μὲν
 γὰρ τις τοῦτιον οὕτως ἐκινθόμενος, οὐκ ἂν εὐθύνοιτο πικρὸν
 ἡμῶν· ὡς δὲ οὐκ, ἀπὸ τῶν σῶν ἐτάσομεν. Ὡς γὰρ, τίνων
 10 λέγεις; Εἰ μὲν γὰρ ἀπάντων, μὴ καὶ λίαν πλημμελές; Τὰ
 γὰρ ὑπεξηρημένα πάσης πληθύνος ταύτη δι' αὐτοῦ συντάττεις
 καὶ ἀπὸ τῶν κλισιῶν περὶ τῆς ἀκρίσιου φύσεως διδάσκεις
 ἀξιοῖς. Ἐπι δὲ καὶ διὰ τοῦ διτιοῦ τῆς ἐνεργείας τρόπου
 σοφιστικῶς ἡμᾶς ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι· καὶ γὰρ οὐδ'
 15 αὐτὸς ἂν φαίης οὕτως εἶναι μίαν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν
 Υἱοῦ τε καὶ Πατρὸς, ὡς ἐμοῦ τε καὶ σοῦ μία ἐστὶν ἐνέργεια
 τε καὶ δύναμις. Εἰ δ' οὐ πάντων, πῶς οὐκ ἀσυλλόγιστος ὁ
 ἀκριβέσιαιος αὐτὸς σου συλλογισμὸς, ἐστειρημένος τοῦ κα-
 θόλου; Πρὸς δὲ τοῦτω καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖται διὰ ταῦτο-
 15 λογίας δυνάμει προαγόμενος.

29. Θέλεις ἐπι διαβασανίσωμεν τὸν διαφερόντως τοῦ-
 τιον ἠκριβωμένον σοι συλλογισμὸν; Ἄλλ' ὀκνῶ εἶ ἴσθι μα-
 κρηγορεῖν πρὸς οὐδὲν κέρδος ἠκιστα ἐθέλων ἄλλ' εἴπερ
 ὁ πρὸς ἀκριβείαν οὐκ ἴσθι λίαν ἐκπεπονημένος σοι συλλογι-
 20 σμὸς, καίτοι πρὸς ὀλίγον δευασανισμένος ἐριστικὸς ἀναπέ-
 φηγε καὶ ἀσυλλόγιστος, τί γ' ἂν ὑποσταίεν οἱ μὴ πρὸς τοῦ-
 τὸ σοι ἀκριβείας ἠκοντες, ἀκριβεῖ βασιάνῳ παραδεδομένοι;
 Σὴν δ' ὅμως χάριν τὸ νῦν ἔχον ἀνεξέταστοι κείσθωσαν. Ὁ-
 ρῆς ὅσα σοι πάλιν ἐγὼ τῷ ἀχαρίστῳ χαρίζομαι; Τὸ δὲ
 25 συμπέρασμα σοι τοῦ παντὸς μᾶλλον ἠκριβωμένου τουτιοῦ
 μικρὸν ἐπι προσδεωρήσωμεν, ἵν' ἐξελέγξω σε κατὰ σὲ καὶ
 εἰς ἔργον ἐκβῆ τὸ σολομώντειον ἔπος· «ὁ δούσων βόθρον
 τῷ πλησίον ἐμπροσθεῖται εἰς αὐτόν». Τί δὴ τὸ ἐκ τοῦ ἀκρι-
 βεσιδίου τῶν συλλογισμῶν ἀκριβέσιαιον συμπέρασμα; «Πα-
 30 τρὸς καὶ Υἱοῦ μία φύσις καὶ οὐσία ἐστὶν· τοῦτω δὲ ταῦτον

είναι μία, μία είναι ή δύναμις, αὐτῶν τῶν ὁποίων ή δύναμις είναι μία, ή οὐσία και φύσις είναι ή αὐτή, ἄρα τοῦ Πατρὸς και τοῦ Υἱοῦ ή οὐσία και φύσις είναι ή αὐτή». Καθὼς λοιπὸν προβάλλομεν τοῦτον διὰ νὰ πληροφορηθῶμεν ἀποκρίσου. "Αν οὕτως ἐξέθεσε τὰ πράγματα ἄλλος δὲν θὰ ἠλέγχετο ἀπὸ ἡμᾶς· ἐπειδὴ δὲ είναι ἰδικόν σου, θὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἀπὸ τὰ ἰδικὰ σου. "Όταν λέγῃς λοιπὸν «ῶν», ποίους ἐννοεῖς; "Αν ἐννοῆς ὅλα, αὐτὸ μήπως είναι πολὺ ἐσφαλμένον; Διότι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐξαιροῦνται πάσης πληθῆος, τὰ συντάττεις μὲ αὐτὸν εἰς αὐτὴν τὴν πληθύν και ἔχεις τὴν ἀξίωσιν νὰ διδάξῃς ἀπὸ τὰ κτιστὰ περὶ τῆς ἀκτίστου φύσεως. Προσέτι δὲ μὲ τὸν διπλὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας ἐπιχειρεῖς νὰ μᾶς ἐξαπατήσῃς διπτῶς. Διότι οὔτε σὺ δὲν θὰ ἠδύνασο νὰ εἶπῃς ὅτι ὑπάρχει μία δύναμις και ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ και τοῦ Πατρὸς οὕτως, ὅπως ὑπάρχει ἐμοῦ και σοῦ μία ἐνέργεια και δύναμις. Ἐὰν δὲ ὄχι ὅλους, πῶς δὲν εἶναι ἀσυλλόγιστος αὐτὸς ὁ ἀκριβέστατος συλλογισμὸς σου, στερημένος τῆς καθολικότητος; Πλὴν τούτου δὲ χρειάζεται και τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον διότι ἀναπτύσσεται δυνάμει ταυτολογίας.

29. Θέλεις νὰ συνεχίσωμεν τὸν ἐλεγχὸν αὐτοῦ τοῦ κατ' ἐξοχὴν διηκριβωμένου συλλογισμοῦ σου; Ἄλλὰ γνώριζε ὅτι διστάζω, διότι δὲν θέλω καθόλου νὰ μακρηγορῶ ἀνωφελῶς. Ἄλλ' ἂν αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς, ὁ μὲ ἀκριβολογίαν ἐκπονηθεῖς ἀπὸ σέ, παρὰ τὴν δι' ὀλίγον θάσανόν του ἀπεδείχθη ἐριστικὸς και ἀσυλλόγιστος, τί θὰ ὑφίσταντο ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτον τῆς ἀκριβείας σου, ἂν παραδοθοῦν εἰς ἀκριβῆ ἐλεγχόν; Πρὸς χάριν σου ὅμως πρὸς τὸ παρὸν ἄς μείνουν ἀνεξέταστοι. Βλέπεις πόσον χαρίζομαι ἐγὼ εἰς σέ τὸν ἀχάριστον; Πάντως ἄς ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγον ἀκόμη τὸ συμπέρασμα τοῦ περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον διηκριβωμένου τούτου συλλογισμοῦ, διὰ νὰ ἐλέγξω σέ κατὰ σέ τὸν ἴδιον και ὁ σολομώντιος λόγος πραγματοποιηθῇ· «ὁ σκάπτων βόθρον διὰ τὸν πλησίον θὰ πέσῃ μέσα εἰς αὐτόν»²⁴. Ποῖον λοιπὸν είναι τὸ ἀκριβέστατον συμπέρασμα τοῦ ἀκριβεστάτου τῶν συλλογισμῶν; «Τοῦ Πατρὸς και τοῦ Υἱοῦ μία φύσις και οὐσία

εἰπεῖν «εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός». Τοῦτο δὲ τίς ἔκ
 οἶδεν, ὡς ἀπόφανοίς ἐσιν ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῖν
 ἀποφανθεῖσα; Καὶ τοίνυν ἄκουσον τῶν σαυτοῦ κατὰ σαυτοῦ
 λόγων· «ὅπερ ἐσὶ τοῖς γεωμέτραις ἀρχὴ καὶ κοινὴ ἔννοια
 5 καὶ ἀξίωμα, τοῦθ' ἡμῖν ὑπάρχει ἐκάστη τῶν ἀποφάνσεων,
 δοῦναι ἡμῖν τῶν θείων ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀπεφάνθησαν
 οὐδεμίαν ἄρα χρῆνὴν ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν». Ἰού, ἰού, καὶ ὁ
 μαθηματικώτατος ὡς ἀμαθής· ὁ γὰρ ταῦτα λέγων σὺ καὶ
 ἡμᾶς ὀνομάζων ἀφ' ὧν ἀριτίως ἀκούεις τὸν Πατέρα μό-
 10 ρον προβολέα Πνεύματος διὰ συλλογισμοῦ δεικνύντας, δι-
 ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός εἰς ἓστι Θεός, ὁ πατὴρ μᾶλλον αὐ-
 τόθεν ἐσὶ πιστὸν καὶ οἱ πατέρες ἀπεφήναντο, διὰ συλλογι-
 σμοῦ δεῖξαι ἐπειράθης καὶ τὸν ἀκριβέστατον ἀπάντων τοῦ-
 τὸν σοὶ φῆς συλλογισμόν, καίτοι σὺδ' ὑπὸ τῶν πατέρων προ-
 15 τῶν ἀπεφάνθη τοῦτο, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς θεαρχι-
 κῆς Τριάδος καὶ Θεοῦ τῶν πατέρων Ἰησοῦ, ὃς φησιν, «ἐ-
 γὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἔσμεν» καὶ «ὃ ἑώρακὼς ἐμέ ἑώρακε
 τὸν Πατέρα» καὶ «εἰ ἐμέ ἐγνώκετε, καὶ τὸν Πατέρα μου
 ἐγνώκετε ἄν» καὶ «ἐγὼ ἓν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐ-
 20 μοί». Εἰ δ' αἱ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις ἀπίστοι, πόσω
 μᾶλλον αἱ τοῦ Κυρίου τῶν πατέρων κατὰ τοσοῦτο τοίνυν,
 μᾶλλον κατὰ τὰς σὰς περὶ τῶν τοιούτων ἀποφάνσεις, καὶ ὁ
 τοῦτο διὰ συλλογισμοῦ πειρώμενος δεικνύειν ἀπαίδευτος, εἰ
 μὴ καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν πλέον.
 25 30. Ἀλλὰ μὴ χαλέπαινε τὰς σαυτοῦ γνωρίζων φωνὰς
 οὐ παρ' ἡμῶν ἀντιπροσαγομένους ἀνταποδιδόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν
 αὐτῶν λόγων ἐκβαινούσας· ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν εἶπον, κατ'
 αὐ-
 τὸς σαυτοῦ γέγραφας, διὰ τοιούτων πειραθεὶς ἀναιρέπειν
 τὰ ἐμά, δι' ὧν οὐδὲν ἄν ἦτιον καὶ τὰ σὰ τίς ἀναιρέψει
 30 πάντα, καὶ σὺ τὰ σὰ μόνον, ἵνα σοὶ καὶ τίνα ψυχαγωγίαν

25. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμὸν, Ἐκδ. G. Schirò, σ. 243.

26. Ἰω. 10, 30.

27. Ἰω. 14, 9.

28. Ἰω. 14, 7.

29. Ἰω. 14, 10-11.

υπάρχει», με άλλους λόγους ότι, «εἷς Θεός εἶναι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός». Τοῦτο δὲ ποῖος δὲν γνωρίζει, ὅτι εἶναι ἀπόφανσις ἐκφερθεῖσα πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων; Ἦκουσε λοιπὸν τοὺς ἐναντίον σου λόγους σου· «αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τοὺς γεωμέτρας ἀρχὴ καὶ κοινὴ ἔννοια καὶ ἀξίωμα, αὐτὸ εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐκόστη τῶν ἀποφάσεων, ὅσαι ἐξηνέχθησαν πρὸς ἡμᾶς περὶ τῶν θείων ὑπὸ τῶν ὁγίων ἀνδρῶν· καμμίαν λοιπὸν ἀπόφανσιν δὲν χρειάζεται νὰ λάβης ἐκ συλλογισμοῦ»²⁵. Ἦ, ἔ, πόσον ἀμαθὴς εἶναι καὶ ὁ μαθηματικώτατος· διότι σύ, ὁ ὁποῖος λέγεις αὐτὰ καὶ ἀποκαλῶν ἡμᾶς οὕτως, ἐπειδὴ ἐδείξαμεν ἀπὸ ὅσα ἤκουσες πρὸ ὀλίγου διὰ συλλογισμοῦ τὸν Πατέρα μόνον προβολέα Πνεύματος, ἀπεπειρόθης νὰ ἀποδείξης διὰ συλλογισμοῦ, ὅτι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός εἶναι εἷς Θεός, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἀξιοπιστότερον παντός ἄλλου καὶ οἱ πατέρες ἀπεφάνθησαν, καὶ τὸν συλλογισμὸν σου τοῦτον θεωρεῖς ἀκριβέστερον ὄλων, ἂν καὶ τοῦτο δὲν διεκηρύχθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν πατέρων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἑνός τῆς θεαρχικῆς Τριόδου καὶ Θεοῦ τῶν πατέρων Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος λέγει, «ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ εἴμεθα ἓν»²⁶ καὶ «αὐτός ὁ ὁποῖος εἶδεν ἐμέ εἶδε τὸν Πατέρα»²⁷ καὶ «ἐὰν εἶχετε γνωρίσει ἐμέ θὰ εἶχετε γνωρίσει τὸν Πατέρα μου»²⁸ καὶ «ἐγὼ εἰς τὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατήρ εἰς ἐμέ»²⁹. Ἐὰν δὲ αἱ ἀποφάνσεις τῶν Πατέρων εἶναι αὐτόπιστοι, πόσον μᾶλλον αἱ τοῦ Κυρίου τῶν πατέρων· κατὰ τοσοῦτον λοιπὸν, μᾶλλον δὲ κατὰ τὰς σὰς περὶ τῶν τοιούτων ἀποφάνσεις, καὶ ὁ ἀποπειρώμενος νὰ ἀποδείξη τοῦτο διὰ συλλογισμοῦ εἶναι ἀπαραδέκτος, ἂν ὄχι καὶ κάτι χειρότερον ἀπὸ τοὺς ἀπαιδεύτους.

30. Ἀλλὰ μὴ δυσφορῆς, καθὼς ἀναγνωρίζεις τὰς φωνάς σου, αἱ ὁποῖαι δὲν σοῦ ἀντιπροσάγονται ἀπὸ ἡμᾶς πρὸς ἀνταπόδοσιν, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σου λόγους. Διότι, ὅπως εἶπα εἰς τὴν ἀρχήν, ἔγραψες ὁ ἴδιος ἐναντίον σου, ἀποπειραθεὶς διὰ τοιούτων ἐπιχειρημάτων νὰ ἀνατρέψης τὰ ἰδικά μου, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο κανεῖς ὄχι ὀλιγώτερον νὰ ἀνατρέψη καὶ τὰ ἰδικά σου ὅλα, καὶ ὄχι μόνον τὰ ἰδικά σου, διὰ νὰ σοῦ προσφέρωμεν καὶ

ἐπινοήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πάντ' ἀπλῶς ἂ ἢν δόξαι τὰ περὶ
 Θεοῦ καὶ τῶν θείων λογικῶς δεικνύμενα, καὶ πάντας τοὺς
 εἰπόντας καὶ τοὺς μέλλοντας ἐρεῖν. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς σχε-
 δὸν παρασκευῆς καὶ οἱ ἔξω κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐχώρησαν,
 5 οὐδαμῆ δ' ὄμως ἴσχυσαν, ἀλλ' «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς δια-
 λογισμοῖς αὐτῶν», θνητούς, ἴν' οὕτως εἴπω, κανόνας τοῖς
 περὶ τοῦ ἀθανάτου λόγοις προσάγοντες, ὧν οὐ τοὺς προσιά-
 τας τῶν κατ' ἐκείνους δογμάτων ὡς «τὴν θείαν ὑπεροχὴν
 κατανενοηκίας» ἄγασαι, τὴν καὶ αὐτοῖς τοῖς διὰ τὸ περιδόν
 10 τῆς νοήσεως πολυοματίοις χερουβὶμ ἀκαιανόητον οὖσαν. Διὰ
 τοῦτο μοι καὶ νῦν ἀντιγράψαι τῶν ἀπαραιτήτων ἐφάνη καὶ
 λνοιτελεσιάτων, ὡς ἂν καὶ οὐ σεαυτοῦ γένοιτο σοφώτερος
 ἐξ ἡμῶν τῶν ἁσώφων ἀφορητὴν λαθῶν, καὶ τὰ σὰ συγκινδυ-
 νεύοντα τοῖς ἐμοῖς, εἶπερ ἄρα δυναίμην, ἐξέλωμαι τοῦ κιν-
 15 δύνου καὶ σὲ πελώω τῆ τῶν πατέρων ἰδιωτεία μᾶλλον ἢ
 Πλάτωνι καὶ τῷ Νικομάχου τὸν νοῦν προσέχειν.

31. Ἐκεῖνοι μετὰ τῆς μωρίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ δι-
 δασκαλείου τῆς θεολογίας ἀσφαλεῖς προσιάται, τοῦ τῆς ἀ-
 ληθοῦς σοφίας Πνεύματος τοῖς πνεύμασι τούτων ἐφιζά-
 20 ροντος καὶ «διδασκίους Θεοῦ» ποιῶντος τοὺς αὐτοῖς φοιτῶν-
 τας, οἳ κἄν τῶν θύραθεν οὐκ ἀπηχῆς ἢ καὶ τοῦτ' εἰλοποιοῦν-
 ται καὶ ἐναρμόζονται τῆ ἐμμελεία τοῦ Πνεύματος. Ὡν εἰ
 θέλεις ἀκοῦσαι τίνα λέγουσιν ἀπόδειξιν θείαν, καὶ οὐχ ἀ-
 πλῶς ἀπόδειξιν ἀλλὰ καὶ συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν, ἀνὰ χει-
 25 ρας λάβε τὴν Δογματικὴν παροπλίαν· ἐκεῖ γὰρ ὄψει ταύτην
 ἐπιγεγραμμένην πολλαχοῦ καὶ τὸν λόγον ὑπαναγνώστους δὲ ἐνέ-
 χει τοῦτ' ἐπιγράμμα συλλογισμὸν εὐρήσεις ἀπανταχοῦ ἐ-
 κεῖ καὶ συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν δι' εἰς ἐστι Θεὸς ἀκούση
 καὶ παύση καταιτιώμενος ἡμᾶς εἰπόντας, εἰ μὴ ἄρα οὐν
 30 αὐτοῖς, καίτοι τὸ «εἰς ἐστι Θεός» παντὸς μᾶλλον θεοπαρά-

30. Ρωμ. 1, 21.

31. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, ἐκδ. G. Schirò, σ. 262.

32. Τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, PG 130.

33. PG 130, 34 C. 41 C. 44.

κάποιαν ανακούφισιν, ἀλλὰ καὶ ὅλα ὅσα θεωροῦνται ὅτι ἀποδεικνύουν τὰ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων λογικῶς καὶ ὅλους ὅσοι εἶπον καὶ πρόκειται νὰ εἶπουν. Μὲ τοιοῦτον σχεδὸν ἐξοπλισμὸν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἰδικῶν μας καὶ οἱ ἔξω φιλόσοφοι, δὲν ἐπέτυχον ὁμῶς πουθενά, ἀλλὰ «ἀπεδείχθησαν μάταιοι εἰς τοὺς διαλογισμοὺς των»³⁰, προσάγοντες οὕτως εἰπεῖν θνητοὺς κανόνες εἰς τοὺς λόγους περὶ τοῦ ἀθανάτου, διὰ τοὺς ὁποίους κανόνες σὺ ἐκτιμᾷς τοὺς ἡγέτας τῶν δογμάτων ἐκείνων ὡς δῆθεν «κατανοήσαντας τὴν θείαν ὑπεροχὴν»³¹, ἡ ὁποία ὑπεροχὴ εἶναι ἀκατανόητος καὶ εἰς τὰ ἀπὸ τὴν περίσσειαν τῆς νοήσεως πολυόμματα Χερουβίμ. Διὰ τοῦτο καὶ τώρα ἐθεώρησα ἀπαραίτητον καὶ ὠφελιμώτατον νὰ σοῦ ἀπαντήσω, ὥστε καὶ σὺ νὰ γίνης σοφώτερος λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἀσόφους, καὶ τὰς ἀπόψεις σου αἱ ὁποῖαι συγκινδυνεύουν μαζί μὲ τὰς ἰδικὰς μου νὰ ἀπομακρύνω ἀπὸ τὸν κίνδυνον, ἂν δυνηθῶ, καὶ σέ νὰ πείσω νὰ δίδης μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὴν ἀμορφωσίαν τῶν πατέρων παρὰ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην.

31. Ἐκεῖνοι εἶναι μαζί μὲ τὴν μωρίαν τοῦ εὐαγγελίου ἀσφαλεῖς προστάται τοῦ διδασκαλείου τῆς θεολογίας, καθ' ὅσον τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθοῦς σοφίας ἐνσταλάζει εἰς τὰ πνεύματα τούτων καὶ καθιστᾷ «μαθητὰς Θεοῦ» τοὺς φοιτῶντας εἰς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἀκόμη καὶ ἂν κάτι τῶν θύραθεν δὲν εἶναι σύμφωνον καὶ τοῦτο υἱοθετοῦν καὶ ἐναρμονίζουσι μὲ τὴν ἐμμέλειαν τοῦ πνεύματος. Ἐὰν θέλῃς νὰ ἀκούσης ποῖαν λέγουν αὐτοὶ θείαν ἀπόδειξιν, καὶ ὄχι ὁπλῶς ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν, λάβε εἰς τὰς χεῖρας σου τὴν Δογματικὴν πανοπλίαν³². Εἰς αὐτὴν πράγματι θὰ εὑρῇς νὰ εὑρίσκεται ἡ ἀπόδειξις ὡς ἐπιγραφή εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ ἀφοῦ φυλλομετρήσης τὸ κεφάλαιον τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν θὰ εὑρῇς παντοῦ ἐκεῖ συλλογισμὸν καὶ θὰ ἀκούσης συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ὅτι εἰς Θεὸς ὑπάρχει³³ καὶ θὰ παύσης νὰ κατηγορῇς ἡμᾶς, εἰμὴ μόνον μαζί μὲ τοὺς πατέρας, μολονότι τὸ «εἰς Θεὸς ὑπάρχει» εἶναι περισσότερον παντός ἄλλου θεοπαρά-

δοιός ἐστιν ἀπόφανοις, «Κύριος γάρ», φησίν, «ὁ Θεός σου, Κύριος εἰς ἐστίν»· εἰ γοῦν βουλομένοις ἦν αὐτοῖς τὰς ἀποφάνοις ἀπλῶς λέγειν ἀποδείξεις, τούτῳ ἂν τὴν ἀπόδειξιν ἐπέγραφοι, οὐ τοῖς ἐξ ὧν αὐτὸ συλλογιστικῶς συνήγαγον.

5 32. Ἐκεῖ τοίνυν μηδὲ γὰρ ἐπιτίθεσθαι σοι προσθυμούμενος, καίτοι πολλαῖς ἀνάγκαις ἐκκαλεσαμένῳ νῦν εἰς τοῦτο πρὸς τὸ παιδαγωγεῖον τῶν πατέρων ἀναβιδάσαι σε διενόηθην· ἐκεῖ τοιγαροῦν εἶση καὶ πῶς καὶ τίνα τὰ περὶ Θεὸν καὶ τίνα τρόπον μὴ πάντα λέγειν θείας οὐσίας διασθήσῃ,
10 ὁ νῦν ἔπαυες, συμβεβηκὸς ἐπὶ Θεοῦ ἐκφεύγειν λέγειν προαιρούμενος καὶ τὴν τῆς ἀποφυγῆς ὁδὸν μὴ ἐπισιᾶμενος· ἐκεῖ καὶ πῶς εὐρήσεις διαφέρουσαν ἐπισιᾶμενης καὶ γνώσῃς πῶς ἕτερον τρόπον ἐκεῖ καὶ γνωσὶδὸν γνώσῃ Θεοῦ ἢ κισι' ἐπὶ πίστεως ἐκλαμβάνομενον, ὡς καὶ Παῦλος ὁ μέ-
15 γας καὶ τοῖς ἐκτὸς πίστεως πεφανερῶσθαι λέγει «τὸ γνωσὶδὸν τοῦ Θεοῦ», ὁ λεγόντων ἡμῶν, οὐ τὸ πιστεύειν λέγειν ὠήθησθαι ἐπίστασθαι. Ταῖς οὖν ἐκεῖ συνειλεγμέναις τῶν πατέρων φωναῖς οὐκ ἀνήσω καὶ φρονῶν καὶ λέγων συνωδᾶ· λέγουσι δ' αὖται λίαν ἐναργῶς ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ὡς
20 ἔφημεν, εἰ μὴ ἄρα μετὰ προσδιορισμοῦ τινος οὐ τὴν ἀπόφανοιν ὡς ἀντίπιστοι ἀπόδειξιν, ἀλλὰ τὸν συλλελογισμένως προαγόμενον λόγον, ὡς ἔχοντός τι τοῦ συλλογισμοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν οἰκειότερον· εἰ γὰρ μὴ τοῦτ' ἦν, καὶ πᾶσαν ἀπόφανοιν ἀπόδειξιν ἂν ἐπέγραφοι ἀμεταπίστως
25 γὰρ καὶ πρὸς αὐτὰς ἔχομεν οἱ τοῖς πατράσιν ἐπόμενοι,

33. Τὸ γοῦν θεῖον, ὃ θαυμάσιον, κρείττον παντὸς ὑπάρχον τοῦ καὶ λόγου, καὶ ὑπὲρ τὴν διαλεκτικὴν ἐστίν, ὑπεροχικῶς γὰρ ἐξήρηται φαντασίας τε καὶ δόξης, καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικὴν· ἐπαφὴ γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὐτε ἐπισιᾶμενη,
30 καὶ ἄλλως ὑπὲρ τὴν συλλογιστικὴν πᾶσαν ἔχουσαν εἶναι· ἀλλὰ συλλογίζεσθαι περὶ τῶν θείων ἔργων ὑπὸ τῶν πατέρων ἐ-

34. Δευτ. 6, 4.

35. Ρωμ. 1, 19.

36. Ἐπιστολὴ Πρὸς Ἀκίνδυνον Α' 8.

37. Εἰς τὴν Δογματικὴν πανοπλίαν.

38. Ἐπιστολὴ Β' 2.

δοτος απόφανσις, διότι λέγει ἡ Γραφή, «Κύριος εἶναι ὁ Θεός σου, εἷς εἶναι ὁ Κύριος»²⁴. Ἐάν λοιπόν οὔτοι ἤθελον νά λέγουν ἀποδείξεις ἀπλῶς τὰς ἀποφάνσεις, εἰς τοῦτο θά ἔθετον ἐπιγραφὴν τὴν ἀπόδειξιν, ὄχι εἰς ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνήγαγον τοῦτο συλλογιστικῶς.

32. Ἐκεῖ λοιπόν, ἐσκέφθην νά σέ ἀναβιβάσω, χωρὶς νά ἔχω διάθεσιν νά ἐπιτεθῶ ἐναντίον σου, ἂν καί μέ πολ-
 λὰς πιέσεις μέ παρεκίνησες τώρα εἰς τοῦτο, πρὸς τὸ διδα-
 σκαλεῖον τῶν πατέρων. Ἐκεῖ λοιπόν θά μάθης καί πῶς
 καί ποῖα εἶναι τὰ περὶ τὸν Θεὸν καί μέ ποῖον τρόπον θά
 ὑποχρεωθῆς νά μὴ λέγῃς τὰ πάντα θείας οὐσίας, πρᾶγμα
 τὸ ὁποῖον ἔπαθες τώρα, προτιμῶν νά ἀποφύγῃς νά δέχε-
 σαι συμβεηκὸς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καί ἀγνοῶν τὴν ὁδὸν τῆς
 ἀποφυγῆς. Ἐκεῖ θά εὕρῃς καί ὅτι ἡ πίστις διαφέρει τῆς ἐπι-
 στήμης καί ἡ γνῶσις τῆς πίστεως κατ' ἄλλον τρόπον· ἐκεῖ
 θά ἀντιληφθῆς ὅτι τὸ γνωριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐλάχιστα ἐκ-
 λαμβάνεται ἐπὶ τῆς πίστεως, καθὼς λέγει καί ὁ μέγας Παῦ-
 λος ὅτι τὸ «γνωριστὸν τοῦ Θεοῦ» ἐφανερῶθη καί εἰς τοὺς
 ἐκτὸς πίστεως²⁵. Ὅταν δὲ ἡμεῖς λέγωμεν τοῦτο²⁶, σὺ ἐνό-
 μισες ὅτι γνωρίζεις ὅτι λέγομεν τὸ πιστεύειν. Δὲν θά στα-
 ματήσω λοιπόν νά φρονῶ καί νά λέγω σύμφωνα μέ τοὺς
 ἐκεῖ συγκεντρωμένους λόγους τῶν πατέρων²⁷. Λέγουν δὲ
 αὐτοὶ πολὺ καθαρὰ εἰς τὰς ἐπιγραφάς, ὅπως εἶπομεν, ἐκτὸς
 τῶν περιπτώσεων εἰς τὰς ὁποῖας χρησιμοποιεῖται προσδιο-
 ρισμὸς, αὐτόπιστον ἀπόδειξιν ὄχι τὴν ἀπόφανσιν, ἀλλὰ τὸν
 συλλογιστικῶς ἀναπτυσσόμενον λόγον, καθ' ὅσον ὁ συλ-
 λογισμὸς ἔχει κάτι οἰκειότερον καί πρὸς τὴν ἀπόδειξιν.
 Ἐάν δὲν συνέβαινε τοῦτο, θά ἐπέγραφον ὡς ἀπόδειξιν καί
 πᾶσαν ἀπόφανσιν· διότι καί ὡς πρὸς αὐτὰς εἶμεθα ἀμετά-
 πειστοὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τοὺς πατέρας.

33. Τὸ θεῖον λοιπόν, ὧ θαυμάσιε, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀνώ-
 τερον παντὸς νοῦ καί λόγου, εἶναι καί ὑπεράνω τῆς διαλε-
 κτικῆς, διότι εἶναι ὑπεροχικῶς ἐξηρμένον φαντασίας καί
 γνώμης καί ὑπεράνω τῆς διαλεκτικῆς· διότι δὲν ὑπάρχει
 ἐπαφή αὐτοῦ οὔτε ἐπιστήμη καί γενικῶς εἶναι ὑπεράνω πά-
 σης συλλογιστικῆς μεθόδου. Ἄλλὰ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδι-

διδάχθημεν. Πῶς οὖν τούτους τοὺς συλλογισμοὺς προσαγο-
 ρεύομεν; Ὡς οἱ διδάξαντες πάντως, εἰ μὴ ἐν πειθοῖς
 ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις· ἀλλὰ θειωδῶς τὰ θεῖα μέτιμεν
 ἐκ τῆς πνευματικότητος τῶν θεολόγων δυνάμεως· ἀποδει-
 5 κτικoὺς δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται.
 Τί τοιγαροῦν ἔκτισον ἐργάζομαι, φίλος, εἰ φίλα τοῖς πα-
 τράσι προαιρούμενος πράττειν τὸν βοηθοῦντα πανταχόθεν
 ὡς ἐνὸν ἐρανίζομαι λόγον, οὐκ ἀγνοῶν ὡς Ἀριστοτέλει καὶ
 τῷ τοῦ Ἀριστοῦτος οὐ συνδοκεῖ, ἀλλὰ προιθεις τὰ τοῖς
 10 πατράσι δόξαντα τῆς ἐκείνων λογολεσχίας καὶ εἰδῶς ὡς
 ἢ ἐν ἐκείνοις γνώσις περὶ τῶν θεῶν οὐκ ἀσφαλῆς, εἰ καὶ
 σοὶ κακῶς εἰδοῖς μὴ τοῦτο συνδοκεῖ, καίτοι μεθ' ἡμῶν
 τειταγμένῳ καὶ τῆς αὐτῆς ἀντεχομένῳ πίστεως;

34. Ἐν γὰρ τοῖς πρὸς ἡμᾶς σου τοιοῖσι λόγοις ταυτιά
 15 σοὶ περὶ αὐτῶν διεξελθεῖν ἐπῆλθε· θαυμάσας γὰρ αὐτοὺς
 ὡς «ἀπαγορεύσαντας τὴν ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θεῶν» καὶ
 ὡς «τὴν θέλαν ὑπεροχὴν κατανενοηκότητος» καὶ ὑπεραναβιδά-
 σας αὐτοὺς «τῆς μεριστικῆς καὶ μεταβατικῆς πάσης ἐπιστήμης
 καὶ παντὸς τοῦ λογιζομένου τῆς ψυχῆς» καὶ τῶν κατ' ἐ-
 20 κείνο συνεσιώτων, ταυτὸν δ' εἰπεῖν παπτοῦ λόγων εἰδούς
 καὶ φιλοσοφίας πάσης, καὶ ὑποῦ που θέμενος αὐτοὺς ἐν τοῖς
 ὑπὲρ πάντα ἀσθησιν καὶ νοῦν καὶ λόγον, ἐφεξῆς συνείρεις
 τοὺς ἐκείνων λόγους ἔχοντας οὕτως· «ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὲρ
 ἡμᾶς θέαν δεῖν ἄνωθεν παραγενέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμψαι
 25 νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θεοῖς συζυγεῖν, καὶ κρεῖττον ἢ κα-
 τὰ ἀπόδειξιν τὰς συνεπιγμένας καὶ ἀπλᾶς καὶ ἀμερεῖς ἐ-
 κείνας ἔχειν θεωρίας»· τοὺς δὲ παρὰ τοιοῦτων ἀκηκοῦσας
 καὶ πιστεύσαντας, ἐπισιτήμονας μὲν οὐκ εἶναι, θαυμαστοὺς
 δὲ καὶ ζηλωτοὺς ὑπάρχειν τῆς τε προαιρέσεως καὶ εὐπει-
 30 θείας καὶ αἰδοῦς τῆς πρὸς τὰ θεῖα καὶ τοὺς θεοὺς ἄν-
 δρας τοῖσι· κατὰ τούτοις τὴν σὴν ἦν περὶ αἰτιῶν ἔχεις

δάχθημεν ἐμπράκτως νὰ συλλογιζώμεθα περὶ τῶν θείων. Πῶς λοιπὸν θὰ ἀποκαλέσωμεν τοὺς τοιοῦτους συλλογισμοὺς; Ὅπως ἂν ὅπως οἱ διδάξαντες, ἐκτὸς ἐὰν χρησιμοποιήσωμεν πιθανοὺς λόγους ἀνθρωπίνης σοφίας· ἀλλὰ ἀναζητοῦμεν τὰ θεία θειωδῶς ἀπὸ τὴν πνευματοκίνητον δύναμιν τῶν θεολόγων· ἀποδεικτικούς δὲ τοὺς ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, ὅπως ἔχει δειχθῆ ἀνωτέρω. Τί λοιπὸν ἀτοπον διαπράττω, φίλε, ἂν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν μου νὰ ἐνεργῶ φιλικῶς πρὸς τοὺς πατέρας³⁴ ἐρανίζομαι τοὺς βοηθητικούς λόγους ἀπὸ παντοῦ κατὰ τὸ δυνατόν, χωρὶς νὰ ὀγνοῶ ὅτι δὲν συμφωνοῦν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ τοποθετῶν τὰς γνώμας τῶν πατέρων πρὶν ἀπὸ τὰς φλυαρίας ἐκείνων καὶ γνωρίζων ὅτι ἢ εἰς ἐκείνους γνῶσις περὶ τῶν θείων δὲν εἶναι ἀλάνθαστος, ἔστω καὶ ἂν δὲν συμφωνῆς μὲ σὺτὸ σὺ, κακῶς γνώριζε καλὸ, μολονότι εἶσαι τοποθετημένος μαζί μας καὶ δέχεσαι τὴν ἰδίαν πίστιν;

34. Εἰς αὐτοὺς τοὺς πρὸς ἡμᾶς λόγους σου ἐσκέφθης νὰ ἐκθέσης περὶ αὐτῶν τὰ ἐξῆς. Ἀφοῦ δηλαδὴ ἐθαύμασες αὐτοὺς τοὺς ἔξω σοφοὺς ὡς «ἀρνηθέντας τὴν ὀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων» καὶ ὡς «κατανοήσαντας τὴν θείαν ὑπεροχὴν» καὶ ὑπερανύψωσες αὐτοὺς «ἀπὸ ὅλην τὴν μεριστὴν καὶ μεταβατικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀπὸ ὅλον τὸ λογιστικὸν τῆς ψυχῆς» καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ, ἦτοι μὲ πᾶν εἶδος λόγου καὶ πᾶσαν φιλοσοφίαν, καὶ ἐτοποθέτησες αὐτοὺς ὑψηλὰ εἰς τὰ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νοῦν καὶ λόγον, εἰς τὴν συνεχεῖαν συναρμολογεῖς τοὺς λόγους ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν οὕτως. «Ἐπὶ δὲ τῶν ὑπεράνω ἡμῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἔλθῃ θέα ἀπὸ ἄνω καὶ νὰ ἀναλάβῃ φῶς νοερόν, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν νὰ συμβαδίζωμεν μὲ τὰ θεία, καὶ νὰ ἐκλαμβάνωμεν ἐκείνας τὰς συνεπτυγμένας καὶ ἀπλᾶς καὶ ἀμερεῖς θεωρίας ὡς ἀνωτέρας ἀπὸ τὴν ἀπόδειξιν». Νὰ φρονῶμεν δὲ ὅτι οἱ ἀκούσαντες ἀπὸ τοιοῦτους ἀνδρας καὶ πιστεύσαντες δὲν εἶναι μὲν ἐπιστήμονες, ἀλλ' εἶναι θαυμαστοὶ καὶ ζηλευτοὶ διὰ τὴν προαίρεσιν καὶ εὐπειθειαν καὶ σεβασμὸν πρὸς τὰ θεία καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς τούτους ἀνδρας. Καὶ εἰς τὸ τέλος διδάσκεις τὴν περὶ αὐτῶν γνώμην

γνώμην ἐκδιδάσκεις λέγων «ὅτι ταῦτα ἀκούσω αὐτῶν λε-
γόντων, οὐ δύναμαι ὑπολαβεῖν μὴ καὶ αὐτοὺς ὑπὸ Θεοῦ
πεφωτισθαι καὶ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς γεγονέναι».

35. Τί τοῦθ' ὃ λέγεις, ὦ ἄνθρωπε; Νοεροῦ καὶ θείου
5 φωτὸς ἐν μειουσίᾳ γεγονόσιν ἐκεῖνοι; Λαμπρότητα Θεοῦ
καὶ εἶδον καὶ ἔπαθον; Ὑπὲρ σοφίαν, ὑπὲρ λόγον, ὑπὲρ
νοῦν ὠμίλησαν Θεῷ; Μᾶλλον δ' ἵνα ἀπὸ τῶν αὐτῶν σοι τὴν
ἀρχὴν ποιήσωμαι τῶν λόγων, καθαιρῶν σὺς αὐτὸς μάτην
ἐξαίρειν ἐπεχείρησας ἢ, ἰὸ γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἐκ τα-
10 λαιοῦ καθηρημένους ὄντας ἐμφανίζων, οὗς ὡς ὑπεξηρημέ-
νους ἐξυμνεῖς οὐκ εἰς καιρὸν αὐτός, οἱ λέγοντες «Θεὸν εἶ-
δέναι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον», ἄρα κατενόησαν
τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχὴν, οἱ μὴδ' οὐδὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερέ-
χει νόησιν λέγουσιν, ὥσπερ καὶ ὃ φασιν ὑπὲρ ἀπόδειξιν, διὰ
15 ἰὸ τῆς φράσεως οὐχ ἱκανὸν φασί, κατὰ δὲ τὴν ἐν ἑαυτοῖς
θέαν ἐπισιτήμονας τῶν θείων ἑαυτούς, ὡς καὶ αὐτὸς ἔφησεν,
λέγουσιν; «Ὡσθ' ἡ λεγομένη παρ' ἡμῶν ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν
θείων ἀσυγκρίτως ὑπερέχει τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐκείνων».

36. Εἰ δ' ἦγον σχολήν, ἔδειξα ἂν σοι καὶ θέας αὐτῶν
20 ἐκείνας, δι' ὧν φασί «ποῖς θεοῖς συζυγεῖν», τῶν ὄντως
θείων ἀποθουκολούσας καὶ τὰς ἀναίτιας αὐτῶν ἐκείναις
ἐποψίας, ἐκβαινούσας μὲν τῶν μέσων τῆς ψυχῆς λόγων καὶ
πασῶν τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων, ἐμπειτούσας δ' οὐ «θυτὸς
αὐτὸν ἄπιστος ὑπεσιδέσθαι, ἀμφικνεφῆς ρυτῶν ἀνόητος»
25 καὶ ἰὸ ἀναλάμπαν νοερὸν ἐκείνοισι φῶς οὐκ εἰς ἀμφιφαῖ
χῶρον ἀνασπῶν αὐτούς, ἀλλ' ὑπὸ ζόφον αἰώνιον καὶ ἀδικάζον
καὶ δέλεαρ καὶ λόχον δεινὸν ἐξευρημένον τῷ τοῦ σκοτίους ἄρ-
χοι, ἰσοοῦτο περιέργως καὶ ἐπίκρουσιν ἐσκευασμένον ὡς
καὶ δι' ἀκοῆς παράγειν ἔχειν τοὺς μὴ πάνυ πρὸς διάκρισιν
30 καλοῦ τε καὶ κακοῦ γυγνυμασμένους ὄντας· διὰ γὰρ μιᾶς

39. Βαρλαάμ, Πρὸς Παλαμῶν Α' 8, ἐκδ. G. Schiro, σ. 262.

40. Τίμαιος 2, 8 C.

41. Συνεσίου, Περὶ ἐνυπνίων, PG 66, 1293 D.

σου λέγων· «ὅταν τοὺς ἀκούσω νὰ λέγουν ταῦτα, δὲν δύναμαι νὰ μὴ ὑποθέσω ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν φωτισθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἔχουν φθάσει ὑπεράνω τῶν πολλῶν»³⁹.

35. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγεις, ὦ ἄνθρωπε; Ἔγιναν ἐκεῖνοι μέτοχοι τοῦ νοεροῦ καὶ θείου φωτός; Εἶδον καὶ ἐδοκίμασαν λαμπρότητα Θεοῦ; Συνανεστράφησαν μετὸν Θεὸν ὑπὲρ σοφίαν, ὑπὲρ λόγον, ὑπὲρ νοῦν; Μᾶλλον δέ, διὰ νὰ ἀρχίσω τοὺς λόγους ἀπὸ τὰ ἴδια μ' ἐσέ, καθαιρῶν ἐκείνους τοὺς ὁποίους ματαίως ἐπεχείρησες σὺ νὰ ἐξάρης ἢ κατ' ἀληθινωτέραν διατύπωσιν ἐμφανίζων ὡς ἀπὰ πολὺν καιρὸν καθηρημένους αὐτούς τοὺς ὁποίους σὺ ἐξυμνεῖς ὡς ὑπερυψωμένους ἀκαίρως, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι «τὸ νὰ γνωρίσῃ κανεὶς τὸν Θεὸν εἶναι δύσκολον, νὰ ἐκφράσῃ δέ εἶναι ἀδύνατον»⁴⁰, ὅρα γε κατενόησαν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ δὲν λέγουν οὔτε κἄν ὅτι ὑπερέχει τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν, ὥστε καὶ ὅ,τι λέγουν ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ λέγουν διὰ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐκφράσεως, κατὰ δὲ τὴν ἐντὸς ἑαυτῶν χαρακτηρίζουν ἑαυτοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων, ὅπως καὶ σὺ ἰσχυρίζεσαι; Ὡστε ἡ λεγομένη ἀπὸ ἡμῶς ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν θείων ὑπερέχει ἀσυγκρίτως τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐκείνων.

36. Ἐὰν δὲ εἶχα εὐκαιρίαν, θὰ σοῦ ἐδείκνυα καὶ ἐκείνας τὰς θεὰς αὐτῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἰσχυρίζονται ὅτι συστοιχοῦν μετὰ τὰ θεῖα, αἱ ὁποῖαι ἀποπλανοῦν ἀπὸ τὰ πραγματικῶς θεῖα καὶ ἀπὸ τὰς ἀνυψωτικὰς ἐκείνας ἐποψίας αὐτῶν, ἐξέρχονται ἀπὸ τοὺς μέσους λόγους τῆς ψυχῆς καὶ ἀπὸ ὅλας τὰς φυσικὰς τελειότητας, ρίπτονται δὲ ἐκεῖ, ὅπου «ὁ βυθὸς εἶναι πάντοτε στρωμένος ἀπίστευτος, ρυπαινόμενος, σκοτεινὸς εἰς ὄλην τὴν ἑκτασιν, ἀκατανόητος»⁴¹, καὶ ὅτι τὸ νοερὸν φῶς τὸ ὁποῖον ἔλαμψεν εἰς ἐκείνους δὲν τοὺς ἀναβιβάζει εἰς ἄπλετον φῶς, ἀλλὰ τοὺς καταδικάζει εἰς αἰώνιον ζόφον, καὶ ὅτι εἶναι δέλεαρ καὶ δεινὴ ἐνέδρα εὐρημένη ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τοῦ σκότους, προητομασμένην κρυφίως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐξαπατᾷ καὶ δι' ἀκοῆς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι πολὺ γυμνασμένοι πρὸς διάκρισιν καλοῦ καὶ κακοῦ. Διότι διὰ

ταύτης ἀμηχάνως κακομηχάνου μηχανῆς τούς τε θεωρούς
 ἐκείνους πάση περιέπειρεν ἀπίτη καὶ τούς ἀκρωμένους
 ἐκείνων ὡς πεφωτισμένων τῶν οἰκείων πολυπλόκων ἀρκύ-
 ων ἐντός πεποίηται καὶ πρὸς τούς ἔπειτ' ἔσομένους φθάνει
 5 τῷ τῆς κακουργίας περιόντι διὰ τῶν ἐκείνων συγγραμμάτων.

37. Εἰ γάρ αὐτός, ἀντόχρημα οὐκ ὢν, ἄγγελον φω-
 τὸς ὑποκρίνεται κατὰ τὸν ἀπόστολον, τί θαυμασιὸν εἰ καὶ
 τούς ἐκείνου κατὰ σοφισμένους τῷ ἐνυποκρίτω φωτὶ καὶ
 σφάοις αὐτοῖς ὄλον εἰσοικίσαντας αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ λα-
 10 λοῦστας τὰς φωνὰς ὑποκρίνεσθαι τῶν διακόνων τοῦ ἀληθι-
 νοῦ φωτός, δηλονότι τῶν ἐν τῷ Θεῷ πεφωτισμένων, ὡς
 ἂν «τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς αὐτῶν» ἐκτελῶσι καὶ αὐτοί, τῷ
 τῶν λόγων εὐπρεπεῖ τούς πολλούς παράγοντες; «Καὶ οἱ
 διάκονοι γὰρ αὐτοῦ», φησὶν, ὑποκρίνονται «ὡς διάκονοι δι-
 15 καισύνης».

38. Πῶς δὲ καὶ «ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω διὰ τῆς σοφίας
 τὸν Θεόν», εἰ θεογνωσίας τὸ ἀκρότατον θεοπία, ταύτη δὲ
 προσέβησαν Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους
 σοφοὶ καὶ οἱ παρὰ τούτων ἀκηκοῖτες καὶ πιστεύσαντες, ἀ-
 20 ξιόγαστοι τῆς προαιρέσεως καὶ αἰδοῦς ἕνεκα τῆς πρὸς
 τὰ θεῖα; Πῶς δὲ καὶ σοφοὶ ὄντες ἐμωράνθησαν, εἴπερ ἐ-
 φωτίσθησαν, καὶ οὐκ αὐτοὶ μὲν ἐμωράνθησαν, τῇ δὲ σοφίᾳ
 τούτων μέισοι συνέσεως; Ἄλλ' «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν
 σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», διὸ καὶ νῦν εἴ τις οὕτω ταύτη
 25 προσέχει τὸν νοῦν ὡς δι' αὐτῆς πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγεῖ-
 σθαι μέλλων, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται, σοφὸς ὢν.

39. Τί δὲ ἡ κενὴ δόξα καὶ ὁ ταύτης οἴαπερ ὑπερευ-
 γμένος ἔφιπλος τῖφος δὲ ἐγκαλοῦσιν οἱ πατέρες ἡμῶν αὐ-
 τοῖς; Ἐνὶ τούς τετυφωμένους εἶναι πεφωτισμένους; Οὐχ
 30 ὁ ἀπόστολος ἰδιαιταῖόν τι κρῖμα τοῦτον τοῦ διαδόλου φη-
 σὶν; Οὐχ «ὁ Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιδόσεται»; Πῶς οὖν

42. Β' Κορ. 11, 14.

43. Ἰω. 8, 41.

44. Β' Κορ. 11, 15.

45. Α' Κορ. 1, 21.

46. Α' Τιμ. 3, 6.

47. Παροιμ. 3, 34.

τῆς κακομηχάνου αὐτῆς μηχανῆς τοὺς θεωροὺς ἐκείνους ἐσοῦβλισεν ἀκαταμαχῆτως εἰς πᾶσαν ἀπάτην καὶ τοὺς ἀκροατὰς ἐκείνων εἰσήγαγε μέσα εἰς τὰ πολύπλοκα θήρατρά του ὡς φωτισμένους καὶ μὲ τὴν περίσσειαν τῆς κακουργίας φθάνει πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνων.

37. Πράγματι, ἂν αὐτὸς ὁ ἀρχων, ἐνῶ εἶναι ὀλοσχερῶς σκότος, ὑποκρίνεται κατὰ τὸν ἀπόστολον ἄγγελον φωτός⁴³, κατὰ τί εἶναι θαυμαστάν, ἂν καὶ οἱ παραπλανηθέντες ἀπὸ τὰ σοφίσματα ἐκείνου καὶ εἰσαγαγόντες ὀλόκληρον αὐτὸν μέσα των καὶ ὁμιλοῦντες δι' αὐτοῦ ὑποκρίνονται τὰς φωνὰς τῶν διακόνων τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, δηλαδὴ τῶν φωτισμένων ἐν Θεῷ, ὡσάν νὰ ἐκτελοῦν καὶ αὐτοὶ «τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς αὐτῶν»⁴⁴, ἐξαπατῶντες τοὺς πολλοὺς μὲ τὴν εὐπρέπειαν τῶν λόγων; Διότι, λέγει, «καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ» ὑποκρίνονται «ὡς διάκονοι δικαιοσύνης»⁴⁵.

38. Πῶς δὲ καὶ «ὁ κόσμος δὲν ἐγνώρισε διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν»⁴⁶, ἂν τό τελειότερον σημεῖον θεογνωσίας εἶναι ἡ θεοπτία, εἰς αὐτὴν δὲ ἐπλησίασαν Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες καὶ οἱ σύγχρονοὶ των σοφοὶ καὶ οἱ ἀπὸ ἐκείνους ἀκούσαντες καὶ πιστεύσαντες, ἀξιοθαύμαστοι ἕνεκα τῆς πρὸς τὰ θεία ἐκτιμήσεως καὶ σεβασμοῦ; Πῶς δέ, ἐνῶ ἦσαν σοφοί, ἐμωράνθησαν, ἐὰν ἐφωτίσθησαν, καὶ αὐτοὶ μὲν ἐμωράνθησαν, εἰς τὴν σοφίαν δὲ τούτων ἐνυπάρχει σύνεσις; Ἄλλὰ «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», διὸ καὶ τώρα, ἂν κανεὶς δίδῃ εἰς αὐτὴν τόσην προσοχήν, ὡσάν νὰ πρόκειται δι' αὐτῆς νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς θεογνωσίαν, πάσχει τὸ ἴδιον, δηλαδὴ μωραίνεται, ἐνῶ εἶναι σοφός.

39. Τί δὲ εἶναι ἡ κενοδοξία καὶ ὁ ὡσάν ζευγμένος εἰς αὐτὴν ἔφιππος τύφος διὰ τὸν ὁποῖον κατηγοροῦν αὐτοὺς οἱ πατέρες ἡμῶν; Εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι φωτισμένοι οἱ τυφωμένοι; Δὲν χαρακτηρίζει ὡς ἰδιαίτερον κρίμα τοῦτον τὸν τύφον ὁ ἀπόστολος⁴⁷; Δὲν «ἀντιτάσσεται εἰς τοὺς ὑπερηφάνους ὁ Κύριος»⁴⁸; Πῶς λοιπὸν φανερῶνεται διὰ

οἷς ἀντιτάσσεται διὰ φωτὸς ἐπιφαίνεται; Πῶς ἡ διδουέ-
νη χάρις τοῖς ταπεινοῖς εἰς τοὺς ὑπεναντίους τοῦτοις εἰσοι-
κισθῆσεται; Καὶ οὐχ οἱ πατέρες μὲν ἡμῶν ἐκείνων τὸν
τῦφον καὶ τὸ κενόδοξον ἴσαοιν, ἀλλήλοις δ' οὐ συμμαρτυ-
5 ροῦοιν ἐκεῖνοι τοῦτο; «Τί τοῦτο Διόγενες; Καταπασιῶ, φη-
οῖν ὁ Διογένης, τὸν τῦφον τοῦ Πλάτωνος. Ἐτέρω τῦφω,
Διόγενες», ὁ Πλάτων ἀντιεγκαλῶν ἀπεφῆναιτο. Εἶδες πῶς
τὸν τῦφον ἀλλήλοις προσεμαριύρησαν; Πλάτωνι δὲ ἄρα καὶ
ισοοῦτο καλὸν ἢ κενοδοξία δοκεῖ, ὥστε καὶ ταύτην αἰτίαν
10 φάναι τῶν ἀρίστων ἔσγων ἡμῖν καὶ συνεπιλαμβάνειν ἡμᾶς
ταύτην ἰ' ἀριστον.

40. Εἶδες μεμωραμένην σοφίαν καὶ οἶρα σκότιος ἢ ψευδὲς
φῶς, ἀντινομοθειοῦσαν τῷ ἀληθινῷ φωτὶ λέγοντι, «μὴ ποι-
εῖτε πρὸς τὸ θεασθεῖναι τοῖς ἀνθρώποις»; Ἄρ' ἔσχον διὰ
15 φωτὸς ἐκεῖνοι «τὸν βλέποντα ἐν τῷ κρυπιῷ» καὶ πρὸς τὴν
δόξαν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ ἰσοοῦτον ἐπιόνηται καὶ πρὸς αὐ-
τὴν αὐτοὶ τε πάντα καὶ λέγειν καὶ πράττειν ἀνέχονται καὶ
τοὺς ἄλλους πείθουσι; Ἄκουσον Παύλου, τοῦ ἀληθινοῦ θεο-
πιου καὶ θεορρήμονος, ἐφ' ὃν ὡς ἀληθῶς θεία «θεὰ παρα-
20 γέγονεν ἕνωθεν», ἧ καὶ «φῶς» ἀληθινὸν «ἐπέλαμψε νοε-
ρόν», ὑπερφυῆς οἶον, ἐν ᾧ καὶ καθάπερ ἐν ἐστίᾳ λίαν ἐπα-
ναπέπαιται, διὸ καὶ «σκεῦος ἐκλογῆς» ἀκούει, δι' οὗ καὶ
τὰ θεῖα κευύηται. Τί φησιν ἐκεῖνος; «Πάντα εἰς δόξαν
Θεοῦ ποιεῖτε». Περὶ δὲ ἐαυτοῦ τί; «Εἰ ἀνθρώποις ἤρε-
25 σκον», Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην». Ἐπιγινώσκεις τῷ καρ-
πῷ τὸ δένδρον; Τὸ τοίνυν ἰδαντία καρποφοροῦν ἄρ' οὐχὶ
καὶ τῆς ἐναντίας οὐζῆς ἐναργῶς ἀναπέφηγε; Τῷ δὲ σκῆ-
τί γε ἄλλο τοῦναντίον ἢ τὸ σκότιος ἐστί, καὶ τὸ φῶς ὑπε-
κρίνηται καὶ τοὺς τῷ ἀληθινῷ φωτὶ μήποτε πελάσαντας
30 διαλέληθεν;

48. Αὐτόθι.

49. Διογένους Λαερτίου. Βίος Διογένους τοῦ Κυνικοῦ 6, 2.

50. Ματθ. 8, 1.

51. Ματθ. 8, 4, 6.

52. Ταῦτα λέγει ὁ Βαρλαάμ διὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους.

53. Πράξ. 9, 15.

54. Α' Κορ. 10, 31.

φωτός εις ὄσους ἀντιτάσσεται; Πῶς δὲ ἡ χάρις, ἡ ὁποία διδεται εις τοὺς ταπεινοὺς⁵⁵, θά εἰσαχθῆ εις τοὺς ἀντιθέτους πρὸς αὐτούς; Καί δὲν γνωρίζουν μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν τὸν τυφὸν ἐκείνων καὶ τὴν κενοδοξίαν, δὲν ἐπιβεβαιοῦν δὲ ἐκείνοι τοῦτο εις ἀλλήλους; «Τί εἶναι αὐτὸ Διόγενες; Καταπατῶ τὸν τυφὸν τοῦ Πλάτωνος, λέγει ὁ Διογένης. Μὲ ἄλλον τυφὸν, Διόγενες», ἀπεφάνθη ὁ Πλάτων ἀνταποδίδων τὴν κατηγορίαν⁵⁶. Εἶδες πῶς ἀπέδωσαν εις ἀλλήλους τὸν τυφὸν; Εἰς τὸν Πλάτωνα δὲ ἄλλωστε τόσο καλὸν πρᾶγμα φαίνεται ἡ κενοδοξία, ὥστε νὰ λέγῃ ὅτι καὶ αὐτὴ μᾶς εἶναι αἰτία τῶν ἀρίστων ἐργῶν, καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν νὰ μᾶς ἐγκαταλείπῃ καὶ τὸ ἄριστον.

40. Εἶδες μωραμένην σοφίαν καὶ ὡσάν σκοτός ἢ ψευδὲς φῶς, νομοθετοῦσαν ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἀληθινὸν φῶς τὸ ὁποῖον λέγει, «μὴ πράττετε διὰ νὰ παρατηρηθῆτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους»⁵⁷; Ἄρα γε ἔλαβον ἐκείνοι διὰ τοῦ φωτός «τὸν βλέποντα εις τὸ κρυπτόν»⁵⁸ καὶ ἔχουν τόσο πολὺ κυριευθῆ ἀπὸ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων, ὥστε δι' αὐτὴν ἀνέχονται νὰ λέγουν καὶ πράττουν τὰ πάντα οἱ ἴδιοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθουν σχετικῶς; Ἄκουσε τὸν Παῦλον, τὸν ἀληθινὸν θεόπτην καὶ θεωρῆμονα, εις τὸν ὁποῖον πραγματικῶς «ἦλθε θεία θεὰ ἀνωθεν», εις τὸν ὁποῖον καὶ ἀληθινὸν «νοερὸν φῶς ἐπέλαμψεν»⁵⁹, ὡσάν ὑπερφυῆς, εις τὸ ὁποῖον ὡσάν εις ἐστίαν ἀνεπαύθη ἀποτελεσματικῶς, διὸ καὶ ὠνομάσθη «σκεῦος ἐκλογῆς»⁶⁰, διὰ τοῦ ὁποῖου καὶ ἐμυήθη τὰ θεία. Τί λέγει ἐκεῖνος; «Τὰ πάντα πράττετε εις δόξαν Θεοῦ»⁶¹. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ τί λέγει; «Ἐάν ἤρεσκα εις ἀνθρώπους δὲν θά ἦμην δούλος τοῦ Χριστοῦ»⁶². Ἀναγνωρίζεις διὰ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον; Τὸ καρποφοροῦν λοιπὸν τὸ ἀντίθετον, ἀρά γε δὲν προῆλθε φανερά καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίθετον ρίζαν; Εἰς τὸ φῶς δὲ τί ἄλλο εἶναι ἀντίθετον ἀπὸ τὸ σκοτός, ἀκόμη καὶ ἂν ὑποκρίνεται τὸ φῶς καὶ ἔξαπατᾷ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπλησίασαν ποτὲ εις τὸ ἀληθινὸν φῶς;

55. Γαλ. 1, 10.

41. Οὐκουν ἀσφαλὲς ὁμιλεῖν περὶ Θεοῦ τοὺς μὴ ὁμιλεῖν
 εἰδότας Θεῶ, καὶ περὶ φωτὸς μὴ προσούλου κρίνειν τοὺς οὐχ
 ὑπὲρ τὸ φῶς εἰδότας τοιῦτὶ τὸ τυγχάνον ὑπ' αἰσθησιν, μηδὲ
 τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς νοερῶ καὶ ἀληθεῖ τετελεσμένους φωτὶ
 5 καὶ «τὴν ἐν Χριστῶ κεκρυμμένην ζωὴν» ὡς ἀληθῶς εὐρο-
 μένους καὶ ἀνασιάντας τὴν πρώτην ἀνάστασιν. Οἱ δὲ ταύτης
 εὐμοιρηκότιες καὶ τὴν καρδίαν οἷα λυδίαν ἔχουσι», ἀπειλι-
 κρινημένην καὶ κρικωκωτάτην οὖσαν, αἷς οὐκ ἂν λήσασι χαλ-
 κὸν διηνηθισμένον ἄνθει περὶακέντι χρυσοῦ προσάγων ὧν
 10 καὶ τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε
 καὶ κακοῦ, καὶ τὴν ἀκοὴν οὐκ ἂν θέλξασι οὐδ' ἂν κλέψασι
 οὐδ' ἂν πείσασι, κἂν πρὸς τὸ λῆαν ἐπαγωγὸν εὐπροεπῶς καὶ
 πιθανῶς εἰς μάλα συμφορῆσης καὶ διασῆς τὰ δυνάματα· καὶ
 γὰρ θειοὶ καὶ διὰ τούτων φωρόσασι τὸ ἀηδὲς καὶ ἀπροεπὲς
 καὶ φευκτὸν τῆς ἐνδομυχούσης ἀπίτης, οἱ καὶ καλῶς ἂν
 γαῖεν τὸ συζυγεῖν ἐνηρηθῆσθαι τοῖς ἐν ἀδελφίᾳ τοὺς δοῶν-
 τας ὑπακρινόμενοις ἐκεῖ· καὶ γὰρ ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν σφε-
 τέραν ἀπίτην παραγιμνώσαντες.

42. Συνδεῖται γὰρ, οὐχ ἐνοῦται τὸ πονηρὸν πνεῦμα
 20 ταῖς κακοδαίμοσιν ἐκείναις ψυχαῖς· διόπερ, ὥσπερ ἔξωθεν
 διὰ τέλους τὸ τῆς πλάνης παρυνφιστάμενον δοῖται φῶς, οὐ
 κατὰ τὴν εἰς ἑαυτὸν συνέλιξίν τε καὶ ἐπιστροφὴν τοῦ νοῦ·
 (χειραγωγεῖ γὰρ αὕτη πρὸς τὸ θεῖον ἀπλανῶς ἀεί), οὐκουν
 κατ' αὐτήν, ἀλλὰ κατὰ τὴν διὰ τῶν λογισμῶν ἥτιοι νοημάτων
 25 διεξοδικὴν ἐνέργειαν τὰ τῆς πλάνης ἐπιγίνεται, διὰν τις
 ἄνευ νοητῆς οἰγῆς ἐφίηται τοῦ τῆς ἐποψίας μυστηρίου. Συμ-
 μίκτους γὰρ τὰς ἐνεργείας ἐχούσης τότε τῆς ψυχῆς, καιρὸν
 ἐν τοῖς μὴ προσεκτικωτάτοις καὶ τῇ ταπεινοφροσύνῃ μὴ κατ-η-
 σμαλιωμένοις ἔχει παρεισδύεσθαι καὶ οὐκ ἀναμίγνυσθαι ταύ-
 30 ταις τὸ τῆς πλάνης πνεῦμα, καὶ τὴν εἴσοδον οὐτιῶ κλέψαν,

56. Κολ. 3, 3.

57. Βλ. Διονυσίου Ἀρσοναγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4, 9.

41. Δέν είναι λοιπόν άκίνδυνον νά όμιλοῦν περι Θεοῦ ἐκεῖνοι οἱ όποιοι δέν γνωρίζουν νά συναναστρέφονται μέ τόν Θεόν καί νά κρίνουν περι φωτός άύλου ἐκεῖνοι οἱ όποιοι δέν ἔχουν γνωρίσει τό ἐπάνω άπό τό φῶς τοῦτο τό αἰσθητόν οὔτε ἔχουν άγιασθῆ κατά τό νοερόν τῆς ψυχῆς μέ τό νοερόν καί άληθινόν φῶς καί εὔρον πράγματι «τήν εἰς τόν Χριστόν κρυμμένην ζωήν»³⁶ καί άνέστησαν εἰς τήν πρώτην άνάστασιν. Ὅσοι δέ ηὔτύχησαν αὐτῆς ἔχουν καί τήν καρδίαν ὡσαν λυδίαν λίθον, γνησιωτάτην καί κριτικωτάτην, τῶν όποίων δέν θά ήδύνασο νά διαφύγῃς τήν προσοχήν ἄν τούς προσαγάγῃς χαλκόν διηνησιμένον μέ λειωμένον ἄνθος χρυσοῦ. Τά αἰσθητήρια αὐτῶν εἶναι γυμνασμένα πρός διάκρισιν καλοῦ καί κακοῦ, καί δέν θά ήδύνασο νά γοητεύσῃς τήν άκοήν οὔτε νά ύποκλέψῃς οὔτε νά πείσῃς, άκόμη καί ἄν συναθροίσῃς καί ταξινομήσῃς κατά τρόπον πολύ ἐπαγωγόν μέ πολλήν εὔπρέπειαν καί πειστικότητα τάς λέξεις. Διότι εἶναι ίκανοί καί δια μέσου τούτων νά ἴδουν τό ἀηδές καί άπρεπές καί φευκτόν τῆς έσωτερικῆς άπάτης, αὐτοί οἱ όποιοι θά ήδύναντο νά εἰπουν ὅτι καλῶς ἐνηρμονίσθη ἐκεῖ ή σύζευξις μέ τούς άομμάτους οἱ όποιοι ύποκρίνονται τούς ὀρῶντας. Διότι χωρίς νά τό αντιληφθοῦν οἱ ἴδιοι ἐφανέρωσαν τήν άπάτην των.

42. Τό πονηρόν πνεῦμα πράγματι συνδέεται, δέν ένώνεται μέ τάς κακοδαίμονας ἐκείνας ψυχάς· δια τοῦτο, ὅπως τό φῶς τῆς πλάνης βλέπεται νά παρυφίσταται άπ' ἔξω μέχρι τέλους, αἱ κινήσεις τῆς πλάνης ἐπέρχονται ὄχι κατά τήν εἰς ἑαυτόν συνέλιξιν τοῦ νοῦ³⁷ (διότι αὐτή χειραγωγεῖ πάντοτε ἄπλανεύτως πρός τό θεῖον)· δέν ἐπέρχονται λοιπόν κατ' αὐτήν, ἀλλά κατά τήν δια τῶν λογισμῶν ἐξωστρεφῆ ἐνέργειαν, ὅταν κανείς ποθῆ τό μυστήριον τῆς ἐποψίας χωρίς νοητήν σιγήν. Ἐπειδή δηλαδή ή ψυχῆ ἔχει τότε συμμίκτους τάς ἐνεργείας, τό πνεῦμα τῆς πλάνης εὔρισκει εὔκαιρίαν νά παρειοδύῃ καί νά συναμιγνύεται μέ αὐτούς εἰς ὄσους δέν εἶναι προσεκτικώτατοι καί ὡχυρωμένοι μέ τήν ταπεινοφροσύνην· καί άφοῦ κλέψῃ οὔτω τήν εἰσοδον, ἄν διαφύγῃ καί μετ' αὐτήν τήν προσο-

ἦν καὶ μετὰ ταύτην λάθῃ, παραμένει τῇ ψυχῇ, ἀγαθὸν ἔ-
 σουν, ἐφ' ὧν ὑποκρινόμενον καὶ δι' αὐτῶν αὐτῇ συνδούμε-
 ρον, ἀλλ' οὐχ ἐνούμενον. Τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ Πνεύματος μό-
 ρου δι' ὄλων τε καὶ πάντων χωρεῖν («πνευματίων ποερῶν κα-
 5 θαρῶν λεπιοιᾶτων»), ὡς Σολομῶνι καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ.

43. Καὶ ἴσασι οἱ μεμνημένοι καὶ λέγουσιν οὐ συζυγίαν
 ὀλίγοις μέρεσι τοῖν ἢ δυνάμεσι τὴν ἀλληλουχίαν παρεχομέ-
 νην, ἀλλ' οἶον ἀνάκρασιν εἶναι πρὸς ψυχὴν τοῦ φωτὸς τῆς
 χάριτος τὴν ἐνοίκησιν, θαυμασιτὴν οἶαν, ἄρρητον σχεδὸν καὶ
 10 ἀνήκουστον. Τίς γὰρ ἂν παρσιῆσαι λόγος πῶς καὶ δια-
 φοιτῆ πρὸς πᾶσαν καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀνεκφοιτήτως μένει καὶ τὸ
 πᾶν περιέχει κἂν τῷ μέρει ἀμερῶς χωρεῖται καὶ μεθεκτὸν
 γίνεται καὶ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ μετέχον συμμιγῆ κοινω-
 νίαν καὶ ἄκρατόν ἐστι καὶ ἀναφῆς καὶ ἐν ἐν θεωρίᾳ Πνευ-
 15 μα μετὰ τῶν διὰ καθαρῶς προσευχῆς ἐντυγχανόντων γίνε-
 ται κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑ-
 πὲρ ἡμῶν εὐχὴν «ὁὸς γὰρ αὐτοῖς» φησὶν «ἵνα καθ' ἅπερ
 ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν
 ὧσιν ἐν ἀληθείᾳ».

20 44. Καὶ τὸ ὑπερβάλλον δὲ μέγεθος τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγά-
 πης τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀνακρίσεως ταύτης ἐναργῆς δι-
 μιλία παρσιᾶται. Τὸ γὰρ ἐν ποιεῖν τὰ πλείω τῆς ἀγάπης τὸ
 ἰδιαίτατον· διαφοροῖς δὲ τοῖς τρόποις συναγωγῆς γίνεται
 τῶν διεσιώτων, ὧν οἱ πλείους δι' ὁμοιότητος δοκοῦσι τὴν
 25 ἐνωσιν ποιεῖσθαι, διὸ καὶ λόγος παλαιὸς ἐστὶν ὁ καθωμι-
 λημένος καὶ διατεθρυλλημένος οὗτος· «ὁμοιότης φιλότης».
 Ἡ δὲ τοῦ γαμηλίου συναλλάγματις ἔχειν τι δοκεῖ τῶν ἄλ-
 λων πλεον, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνο σύμφυτοις οἰδ' ἀνάκρασις ἐστὶν,
 ἀλλ' ὁμιλία τιτὶ καὶ προσκολληθεῖ κατὰ τὴν γραφὴν ἐν τὰ
 30 πλείω γίνεται («καταλείψει» γὰρ φησὶν «ἄνθρωπος τὸν πα-
 τέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικί

58. Σοφ. Σολ. 7, 23.

59. Ἰω. 17, 21.

χήν, παραμένει εἰς τὴν ψυχὴν, ὑποκρινόμενον εἰς μερικὰς περιστάσεις τὸ ἀγαθὸν καὶ συνδεόμενον μὲ αὐτὴν δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ἀλλ' ὄχι ἐνούμενον. Διότι μόνον τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος εἶναι ἰδιότης νὰ χωρῇ διὰ μέσου ὄλων τῶν «νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων πνευμάτων»⁴⁴, ὅπως νομίζει ὁ Σολομῶν καὶ ἡ ἀλήθεια.

43. Καὶ οἱ μνημένοι γνωρίζουν καὶ λέγουν ὅτι ἡ ἐνοίκησις τοῦ φωτός τῆς χάριτος εἰς τὴν ψυχὴν δὲν εἶναι σύζευξις παρέχουσα ἀλληλεπίδρασιν εἰς ὀλίγα μέρη καὶ δυνάμεις, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἀνάκρasis πρὸς τὴν ψυχὴν, θαυμαστῆ, ἄρρητος σχεδὸν καὶ ἀνήκουστος. Διότι ποῖος λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ πῶς συγχρόνως καὶ διασπείρεται εἰς ὀλόκληρον καὶ μένει καθ' ἑαυτὸ ἀνεκφοίτητον, καὶ τὸ πᾶν περιέχει καὶ εἰς τὸ μέρος χωρεῖται ἀμερίστως, καὶ μεθεκτόν γίνεται καὶ καμμίαν συμμιγῆ κοινωνίαν πρὸς τὸ μετέχον δὲν ἔχει, καὶ ἄκρατον καὶ αὐλον εἶναι καὶ ἓν πνεῦμα ἓν θεωρία μὲ τοὺς συναναστρεφόμενους αὐτὸ διὰ καθαρᾶς προσευχῆς γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν προσευχὴν τοῦ κοινοῦ πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς τὸν ἰδικόν του πατέρα· «δῶσε εἰς αὐτούς», λέγει, «ὥστε ὅπως ἐγώ, πάτερ, εἶμαι εἰς σέ καὶ σὺ εἰς ἐμέ, καὶ αὐτὸς νὰ εἶναι εἰς ἡμᾶς ἓν ἀληθινῶς»⁴⁵.

44. Καὶ τὸ ὑπερβολικὸν δὲ μέγεθος τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ παρίσταται ἐναργέστατα διὰ τῆς ἀνακράσεως ταύτης. Διότι τὸ νὰ ἐνοποιῇ τὰ πολλὰ εἶναι τὸ ἰδιαιτέρον γνῶρισμα τῆς ἀγάπης. Γίνεται δὲ αὕτη μὲ διαφόρους τρόπους συναγωγῆς τῶν διεστώτων, τῶν ὁποίων τρόπων οἱ περισσότεροι φαίνεται ὅτι πραγματοποιοῦν τὴν ἐνωσιν δι' ὁμοιότητος, διὸ καὶ ὑπάρχει λόγος παλαιός, διαδεδομένος καὶ διαθρυλλούμενος, οὗτος· «ὁμοιότης εἶναι φιλότης». Ἡ δὲ κοινωνία μὲ τὴν γαμήλιον σύνδεσιν φαίνεται νὰ ἔχη κάτι περισσότερον ἢ τὰ ἄλλα, ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνο δὲν εἶναι σύμφυσις οὔτε ἀνάκρasis, ἀλλὰ τὰ περισσότερα γίνονται ἓν διὰ μιᾶς συναφῆς καὶ προσκολλησεως κατὰ τὴν Γραφὴν· διότι, λέγει, «θὰ ἐγκαταλείψῃ ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ θὰ προσκολληθῇ εἰς τὴν γυναῖκα

αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· καὶ σάρκα μόνην,
 ἀλλ' οὐχὶ καὶ πνεῦμα ἓν. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμέ-
 νους ἔνωσις, ἐνώσεως πάντα τρόπον ὑπερβάλλουσα τῷ παντε-
 λῆς εἶναι, καὶ τοῦ χωροῦντος κρεῖττον ἢ λόγος δι' ὄλων τῶν
 5 καθαρῶν πνευμάτων Πνεύματος, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην
 ὑπερβάλλουσαν καὶ μόνην ὄντως ταύτην ἀγάπην εἶναι παρί-
 σιτοι· μόνη γὰρ ὑπερκοσμίως συμπύσσει καὶ εἰς ἓν ἀραρό-
 τως συνάγει τοὺς ἐρασιὰς. Τίνι δὲ τρόπῳ καὶ πρὸς τὸ
 συνημμένον σῶμα τῆ καθαρᾶ ταύτη καὶ κεχαριωμένη ψυχῇ
 10 ταύτην δι' αὐτῆς διαπορθμεύει τὴν χάριν, νῦν λέγειν οὐ
 καιρός. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα δύναται ἄν ποιε
 δι' ὅλης χωρῆσαι τῆς ψυχῆς οὕτως, ἀλλ' ἐκπεσὸν τῆς ἄνω
 συνοδίας ἀνακιᾶσθαι ταύτην, κακῶς μὲν ἀλλ' ὅμως δι' ἐφέ-
 σεως καιαλλήλου τῆς ἐκπιώσεως, ὡς ἐνὸν αὐτῷ, πειράται
 15 τῆ τῶν ὑπ' αὐτοῦ φενακίζομένων πρὸς αὐτὸ ἀφαισιώσει·
 τὸ δὲ ποθοῖν ἐκτρέψαν τῆς ψυχῆς, εἰέρας μὲν πρὸς ξιερον,
 πρὸς ἓν δ' ὅμως, εἰς ἃ πάντ' ἐκεῖνο παρειράπη, διὰ τούτου
 πρὸς αὐτοὺς εἰσοδὸν τε καὶ ἀνάπανοιν εὐρόμενον τοῖς ὑπ'
 αὐτοῦ παραιτραμμένοις συζυγεῖ, οἴονει ζυγὸν ἓνα τὸν πρὸς
 20 τὸ αὐτὸ φέρομα τέλος πάθον ὑπερχόμενον καὶ ὡς κρατις
 ἔχον αὐτὸ τῆς ἀπωλείας καὶ οὐχ ἐκόντας εἶναι τοὺς ἀθλί-
 οισ ἐοικὼν διε διὰ τῆς συζυγίας ἐπισπώμενον πρὸς ταύτην
 οὕτω τοῦτο συναγελάζεται τε καὶ συνδυάζεται, τοιαύταις
 ἐπαφαῖς, τοιαύταις ἐπιπλοκαῖς ἢ ἐγγὺς αὐτῶν ἐπὶ τοῦ τοι-
 25 οῦτου τοῖνον καιάλληλον τὸ συζυγεῖν.

15. Ἡ δ' ἀληθῆς θεωρία πῶς ἂν εἴη συζυγία; Πῶς δὲ
 καὶ τὸ πῶς τῆς ἐκείνων θεωρίας εἴη ἂν ἀληθῶς συνεπι-
 γυμένον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀμερές, δ τῶν πολλῶν καὶ πονηρῶν
 δοξασμάτων οὕμενον ἀπήλλαξεν αὐτούς, οὐδ' εἰς μονοειδῆ
 30 καὶ ἀληθῆ συνήγαγε γινῶσιν τοὺς ὁρῶντας; Οὐ μὴν ἀλλ'
 ἐπεὶ πολισχιδῆς τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀπὸ τῆς πονηρᾶς ρίζης

αὐτοῦ καὶ θὰ εἶναι οἱ δύο μία σὰρξ^{οο} καὶ μόνον σὰρξ μία, ὄχι δὲ καὶ πνεῦμα ἓν. Ἡ δὲ ἔνωσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀξιωμένους, ὑπερβάλλουσα πάντα τρόπον ἐνώσεως μὲ τὸ νὰ εἶναι τελεία, καθὼς καὶ τοῦ Πνεύματος τὸ ὁποῖον χωρεῖ ὑπὲρ λόγον δι' ὄλων τῶν καθαρῶν πνευμάτων, παριστάνει ὑπερτέραν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ μοναδικὴν πραγματι τὴν ἀγάπην ταύτην· διότι μόνη αὕτη συμπύσσει ὑπερκοσμίως καὶ συνάγει εἰς ἓν ἀδιασπάστως τοὺς ἐραστάς. Τώρα δὲ εἶναι καιρὸς νὰ εἰπωμεν μὲ ποῖον τρόπον διαπορθμεύει ταύτην τὴν χάριν καὶ πρὸς τὸ συνημμένον σῶμα μὲ τὴν καθαρὰν αὐτὴν καὶ χαριτωμένην ψυχὴν δι' αὐτῆς. Ἄλλὰ δὲν θὰ ἠδύνατο ποτέ νὰ προχωρήσῃ οὕτω δι' ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα. Τοῦτο ἀφοῦ ἐξέπεσεν ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν συνοδίαν, ἀποπειρᾶται νὰ τὴν ἀνακτήσῃ, κακῶς μὲν ἀλλ' ὁμως δι' ἐπιθυμίας καταλλήλου πρὸς τὴν ἐκπτώσιν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς αὐτὸ, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως πρὸς αὐτὸ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξαπατωμένων. Ἐκτρέψαν δὲ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τὸν πόθον τῆς ψυχῆς, τῆς μιᾶς πρὸς ἄλλο, πάντως πρὸς ἓν ἀπὸ ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα παρεξετράπη αὐτό, εὔρε δι' αὐτοῦ εἴσοδον καὶ ἀνάπαυσιν εἰς αὐτοὺς καὶ συζυγεῖ μὲ τοὺς παρεκτετραμμένους ὑπ' αὐτοῦ, θωπεῦον ὡς μοναδικὸν ζυγὸν τὸν πρὸς τὸ ἴδιον τέλος φέροντα πόθον καὶ ἔχον τοῦτο ὡς ἐξουσίαν τῆς ἀπωλείας καὶ παρασῦρον τοὺς ἀθλίους πρὸς αὐτὴν διὰ τῆς συζυγίας ἐνίστε χωρὶς νὰ τὸ θέλουν. Οὕτω τοῦτο συναγελάζεται καὶ συνδυάζεται μὲ τοιαύτας ἐπαφάς, μὲ τοιαύτας ἐπιπλοκάς ἢ παρομοίας· ἐπ' αὐτοῦ λοιπὸν εἶναι κατάλληλος ὁρος ἢ συζυγία.

45. Ἡ δὲ ἀληθινὴ θεωρία πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι συζυγία; Πῶς δὲ καὶ τὸ φῶς τῆς θεωρίας ἐκείνων, τῶν ἀρχαίων σοφῶν, θὰ ἠδύνατο πραγματι νὰ εἶναι συνεπτυγμένον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀμερές, τὸ ὁποῖον θεβαίως δὲν τοὺς ἀπήλλαξεν ἀπὸ τὰς πολλὰς πονηρὰς δοξασίας οὔτε συνήγαγε τοὺς ὀρῶντας εἰς μονοειδῆ καὶ ἀληθινήν γνῶσιν; Ἄλλ' ὁμως θεβαίως, ἐπειδὴ εἶναι πολυσχιδὲς τὸ κακὸν καὶ πολύκαρπον τὸ ἀπὸ τὴν πονηρὰν ρίζαν δέν-

δένδρον πολυφορώτατον, ἡμεῖς δ' οὐκ ἔχομεν διορατικῇ δυνάμει τῆς πιότητος διαρκῶς ἐφικέσθαι τῆς ρίζης, φέρ' ἴδωμεν ἀπὸ τῶν καρπῶν ἀθῆς, δηλονότι τῶν ἔργων, τὴν Σωκράτους καὶ Πλάτωνος καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς φωτισμόν.

5 Πόθεν οὖν τοῦτον ἀκριβῶς ἐπιγνώμεν; Ἄρ' ἐκ τῶν νόμων τῆς ἀθεμιτογαμίας ἢ τῶν ἔργων τῆς παιδερασιᾶς ἢ τῶν περὶ θεοῦ καὶ δαίμονας καὶ ἥρωας δογμάτων ἢ τῆς τῶν ψυχῶν ἡμῶν κατακεχυμένης τερατολογίας ἐκείνης, ἢ προχει ταύτας οὐρανόθεν καὶ μειεγχεῖ, πλαζομένας ἐν γῆς ἀπὸ

10 σωμάτων εἰς σώματα μὴ κατὰλληλα πρὶν καταδῦναι ἢ ἀναδῦναι, ὡς ἐκάοιη τούτων ροπῆς ἐδυσιύχησεν ἢ εὐμοίρησεν;

46. Οὐδὲ τὸ συμπαραμαρτοῦν τῷ Σωκράτει δαιμόνιον, ᾧ καὶ διετέλει διὰ βίου πειθόμενος, ὑπέφηνέ σοι τῷ κατ' ἡμᾶς φιλοσόφῳ τίς ἐκείνων ὁ φωτισμός; Οὐδ' ὑπὸ τοῦ

15 φανέντος δρώκοντος, τοῦ πλατωνικοῦ θνήσκοντος Πλωτίνου, συνιδεῖν ἐδυνήθης τίς ἐκείνων ὁ φωτισμός καὶ τί τὸ συνὸν ἐκείνοις δαιμόνιον, ὃ θεῖον ἐκεῖνος καλῶν τὸ ἐν αὐτῷ, καθίπερ αὐτὸς λέγει, θεῖον ἀνάγειν ἔσπευδε πρὸς ἐκεῖνο καὶ διὰ βίου καὶ τελευτιῶν; Ἄλλ' ἄκουσον Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθιοῦ

20 καὶ μαθήσῃ πόθεν ἐκείνοις ὁ φωτισμός· ἐρομένου γὰρ Ἀμελίου τοῦ Πλωτίνου εἰαίρου, ποῦ κεχώρηκεν ἀποβεβιωκότος ἢ τοῦτου ψυχῆ, Ἀπόλλων αὐτὸς «ἄμφ' ἀγανοῖο φίλοιο μελίχρους ὕφηνε φωνάς», καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπιστραμμένος τὴν Πλωτίνου ψυχὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἦσε καὶ ταῦτα· «πολ-

25 λάκι οὐοῖο νόοιο βολὰς λοξοῖσιν ἀταρποῖς ἰεμένας φορέεσθαι ἐρωῆοι σφειτέρηοιν, ὀρθοπόρου ἀνὰ κύκλους, ἄμβροσιον τ' οἶμον ἄειραν ἀθάνατοι θαμινὴν φαέων ἀπιῖνα πορόντες· νῦν

61. Πορφυρίου, Περὶ Πλωτίνου βίου 2, ἐκδ. Bréhier (Budé), Paris 1926, σ. 2.

δρον, ἡμεῖς δὲ δὲν δυνάμεθα διαρκῶς νὰ ἀντιλαμβανώμεθα διὰ διορατικῆς δυνάμεως τὴν εὐφορίαν τῆς ρίζης, ἃς ἴδωμεν πάλιν ἀπὸ τοὺς καρπούς, δηλαδή ἀπὸ τὰ ἔργα, τὸν φωτισμὸν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν συγχρόνων των. Ἐπὶ ποῦ λοιπὸν θὰ ἀναγνωρίσωμεν τοῦτον ἀκριβῶς; Ἐὰν γὰρ ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἀθεμίτου ἐπιγαμίας ἢ τὰ ἔργα τῆς παιδευασίας ἢ ἀπὸ τὰς δοξασίας περὶ θεῶν καὶ δαιμόνων καὶ ἡρώων ἢ ἀπὸ τὴν τερατολογίαν ἐκείνην τὴν ἐρριμένην κατὰ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ἢ ὅποια τὰς ἐκχέει ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰς μεταχέει, περιπλανωμένας εἰς τὴν γῆν ἀπὸ σώματα εἰς σώματα μὴ κατάλληλα, πρὶν καταδυθῶν ἢ ἀναδυθῶν, σύμφωνα μὲ τὴν δυστυχῆ ἢ εὐτυχῆ ροπὴν τὴν ὅποιαν ἐπέτυχεν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν;

46. Οὐτε τὸ παρακολουθοῦν τὸν Σωκράτην δαιμόνιον, εἰς τὸ ὅποιον ἐπέθετο καθ' ὅλον του τὸν βίον, δὲν ὑπέδειξεν εἰς ἐσὲ τὸν σύγχρονόν μας φιλόσοφον ποῖος εἶναι ὁ φωτισμὸς ἐκείνων; Οὐτε ἐκ τοῦ φανέντος δράκοντος, ὅταν ἀπέθνησκεν ὁ πλατωνικὸς Πλωτίνος, δὲν ἠδυνήθης νὰ ἀντιληφθῆς ποῖος εἶναι ὁ φωτισμὸς ἐκείνων καὶ ποῖον τὸ συνυπάρχον μὲ ἐκείνους δαιμόνιον, τὸ ὅποιον ἐκεῖνος ἐκάλει θεῖον καὶ οὕτω, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, ἔσπευδε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸ ἐντὸς ἑαυτοῦ θεῖον πρὸς ἐκεῖνο καὶ κατὰ τὸν βίον καὶ κατὰ τὴν τελευτήν^α; Ἄλλ' ἄκουσε τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Πύθιον καὶ θὰ μάθῃς ἀπὸ ποῦ προέρχεται ὁ πρὸς ἐκείνους φωτισμὸς. Πράγματι, ὅταν ὁ φίλος τοῦ Πλωτίνου Ἀμέλιος ἠρώτησε, ποῦ μετέβη ἡ ψυχὴ τούτου μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλων «ὑφανε γλυκείας φωνᾶς περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου», καὶ στρεφόμενος πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ Πλωτίνου ἔψαλε μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ τὰ ἑξῆς· «πολλάκις συνέβη εἰς τὰς βολὰς τοῦ ὀρθοπόρου νοῦ σου νὰ φέρωνται μὲ τοὺς πόθους των ἐρριμέναι εἰς λοξοὺς ἀτραποὺς κυκλοειδῶς, καὶ οἱ ἀθάνατοι ἀνύψωσαν ἀθάνατον ὁδὸν παρέχοντες πυκνὴν ἄκτινα φωτός· τῶρα δὲ ὅποτε τὸ μὲν σκῆνωμα ἔλυσε, ἐγκατέλειψε δὲ τὸ σῶμα

δ' ὅτι οκῆνος μὲν λύσασ, σῆμα δ' ἔλειψας ψυχῆς δαιμονίης, μεθ' ὁμήγουριν ἔρχεται ἤδη δαιμονίην».

47. Εἶδες πόθεν ἐκείνων τὸ φῶς καὶ τίσι συνιάττει τὰς ἐκείνων ψυχάς; Τί δὲ θαυμασιὸν εἶ παρὰ τῷ τοῦ ψεύδους
 5 πατρὶ τὸ μὲν σκότιος πρὸς ἀπάτην δείκνυται φῶς, μεταβάλλει δ' ἐψευσομένως εἰς ἄλληλα μετὰ τῶν πραγμάτων καὶ τὰ ὀνόματα, τὸ λοξόν τε καὶ τὸ ὀρθόν; Σὺ δ' ὁ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος πεφωτισμένους ἐκείνους ἀνακαλῶν, τάχα καὶ πια-
 10 τῶνεια καὶ σωκράτεια πείσαις ἄγειν ἡμᾶς, ἐπεὶ Πρόκλου τοῦ Λυκείου ταῦτι' ἐπειτεῖως ἄγοντος φῶς ὠράθη ποτὲ τοῖς συμμύσταις τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ περιθέον· ἀλλὰ τοῦτι' ἔδειξεν ἡμῖν τὸ φῶς αὐθις ὄθεν ὁ περὶ τὴν αὐτὴν αὐτοῦ κεφαλὴν φανείς ἔρχων δράκων, ἤδη τελευτῶντος αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς δὲ οὐκ ἀπηξίωσεν ἔτι περιῶν ἐξείπειν ὄθεν τὸ φῶς ἀνέ-
 15 λαμψεν ἐπ' αὐτὸν ἐκεῖνο. Καθαροῖς γὰρ χαλδαϊκοῖς, ὡς αὐτὸς φησι, χρώμενος «ἐκατικοῖς φάσμασι φωτοειδέσιν αὐτοπιουμένοις ὠμίλησε»· «τῆς δὲ Ἐκάτης σκοτεινά» φησὶν ὁ ἀληθῆς θεολόγος «τὰ φάσματα». Ὁρᾶς τρανῶς, ὅπως τὸ φῶς ἐκεῖνο σκότιος ἐστὶν ἀντίχρημα;

20 48. Τοῦτι' ἄρα τοῦ προτέρου σκανδάλου μείζον καὶ ἐναργέστερον. Εἰ γὰρ θεόπιας καὶ θεοδιδάκτους καὶ ὑπὸ Θεοῦ πεφωτισμένους εἶναι Σωκράτους καὶ Πλάτωνος καταδεξαίμεθα, καθάπερ δικαιοῖς αὐτὸς, καὶ τοὺς παρὰ τούτων ἀκηκοῖας τὰς θέλας ἀποφάνσεις καὶ πιστεύσαντας θαυμα-
 25 σιοὺς καὶ ζηλωτοὺς τῆς προαιρέσεως ἕνεκα καὶ πειθοῦς καὶ αἰδοῦς τῆς πρὸς ἐκείνους, ζηλοῦν καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη τούτους καὶ πιστεύειν ἐκείνοις ὡς εἰ μὴ τῶν ἐπιστημόνων, τῶν γούν θαυμασίων καὶ μακαριστῶν γενοίμεθα. Ταῦτι' ἄρα μαριεῖαν μὲν τοῖς ἀρίστοις ἐγκρινοῦμεν τῶν ἐπιτηδευομένων
 30 ἐν ἀνθρώποις, ἀρεστοὶ δ' ἀποφανθῆμεν τῷ μαρτυρικῷ

62. Αὐτόθι σ. 25-26.

63. Ἰω. 8, 14.

64. Μαυρικίου, Βίος Πρόκλου 23, ἐκδ. J. F. Boissonade, Paris 1862, 162-163.

65. Αὐτόθι 16, σ. 160.

66. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 39, 5. PG 36, 340 A.

67. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schirò, σ. 262.

τῆς δαιμονίας ψυχῆς, ἔρχεσαι ἤδη μετὰ τὴν δαιμονίαν ὀμήγυριν»⁶².

47. Εἶδες ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ φῶς ἐκείνων καὶ μὲ ποίους συμπαράτασσει τὰς ψυχὰς ἐκείνων; Τί δὲ θαυμαστόν εἶναι, ἂν πλησίον τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους⁶³ τὸ μὲν σκότος δεικνύεται ὡς φῶς δι' ἀπάτην, ἐναλλάσσονται δὲ μεταξὺ τῶν ψευδῶς καὶ τὰ ὀνόματα μαζί μὲ τὰ πράγματα, τὸ λοξόν καὶ τὸ ὀρθόν; Σὺ δέ, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τὸν Ἄπολλωνα καλεῖς ἐκείνους φωτισμένους, θὰ μᾶς πείσης ὅτι τάχα τελοῦμεν πλατωνικὸς καὶ σωκρατικὰς ἐορτάς, ἐπειδὴ, ὅταν ὁ Πρόκλος τοῦ Λυκείου ἐτέλει ταύτας ἐτησίως, κάποτε ὠράθη ὑπὸ τῶν συμμυστῶν φῶς περιβάλλον τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ⁶⁴. Ἄλλὰ τοῦτο τὸ φῶς ἔδειξε πάλιν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ ποῦ προήρχετο ὁ δράκων ὁ ὁποῖος ἐφάνη νὰ ἔρρη γύρω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν του, ὅταν πλέον ὀπέθνησκεν αὐτός, καὶ αὐτός δὲ δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἐκφέρη ἀπὸ ποῦ ἀνέλαμψεν ἐπ' αὐτὸν τὸ φῶς ἐκεῖνο. Διότι χρησιμοποιοῦν χαλδαϊκοὺς καθαρμούς, ὅπως αὐτός λέγει, «συνανεστράφη μὲ σεληνιακὰ φωτοειδῆ αὐτοφαινόμενα φάσματα»⁶⁵, «τῆς δὲ Ἐκάτης τὰ φάσματα εἶναι σκοτεινά», λέγει ὁ ὀληθινὸς θεολόγος⁶⁶. Βλέπεις καθαρά, πῶς ἐκεῖνο τὸ φῶς εἶναι ἐντελῶς σκότος;

48. ἼΑρα τοῦτο εἶναι μεγαλύτερον καὶ ἐναργέστερον ἀπὸ τὸ προηγούμενον σκάνδαλον. Διότι ἐάν θὰ παρεδεχόμεθα ὅτι οἱ Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες εἶναι θεόπαι καὶ θεοδίδακτοι καὶ φωτισμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως κρίνεις ἐσὺ⁶⁷, καὶ τοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ἀκούσαντας τὰς θείας ἀποφάνσεις καὶ πιστεύσαντας θὰ δεχθῶμεν θαυμαστοὺς καὶ ζηλευτοὺς ἔνεκα τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς ἐκείνους, εἶναι ἀνάγκη νὰ ζηλεύωμεν καὶ ἡμεῖς τούτους καὶ νὰ ἐμπιστευώμεθα εἰς ἐκείνους, ὥστε νὰ γίνωμεν, ἂν μὴ ἐπιστήμονες, τουλάχιστον θαυμαστοὶ καὶ ζηλευτοί. Διὰ τοῦτο λοιπὸν θὰ ἐπιδοκιμάσωμεν τοὺς ὀρίστους τῶν ὀσκούντων μαντεῖαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐδεικνυόμεθα δὲ ὀρεστοί εἰς τὸν μαντικώτα-

Φοίβω, τὴν ἀνάγκησιν τῆς καθ' ἡμᾶς σοφίας καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν πολλῶν ἢ πάντων διαφέρειν ἐκεῖθεν ἀναδεδομένην ἔχοντες θεβαίαν.

49. Καὶ τίς ἂν ἐπ' ἰσχύσαι καταλέξει λόγος τὰ ἄλλα
 5 τῆς ἀπάτης εἶδη καὶ τὸν ὄρμαθὸν τῶν κακοδόξων δογματίων
 καὶ τὸν συρφετὸν τῶν αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν παθημάτων
 καὶ τὰς ἀποματιομένας ἐκ τούτων ἀνιέρους κηλίδας τοῖς
 πεφωτισμένους ἐκείνους ἀξιοῦσι λαλεῖν; Οὐκ ἀκούεις τοῦ
 λέγοντος, «θάλλε μοι Πλάτωνος τὰς ἰδέας», ἀνατιπώσεις
 10 δὴ τινὰς καὶ μελέτιας πρὸ τῶν ἔργων ἐν διανοίᾳ, οὔτε ἄνευ
 πάνθους οἴσας καὶ προπούσας ἀνθρώποις μᾶλλον οἰκοδομοῦσι,
 δεδιόσι τὴν ἐξ ἀπεριοκέπτου τούτοις ἔσθ' ὅτι προσγινομένην
 ἀπαιυχίαν, ἢ τῷ Θεῷ, οἵπερ ἔργον καὶ τὸ ἐννόημα; Εἰ δ'
 ἔργον καὶ τὸ ἐννόημα, καὶ πρὸ τούτου δεήσει παραδειγμάτων
 15 τε καὶ ἀνατιπώσεων ἄλλων, οὐκοῦν καὶ τῶν ἰδεῶν ἔσονται
 ἰδέαι, καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπειρον, εἰ μὴ τι καὶ πλεον ἐκεῖνος
 νέμει ταῖς εἰρημέναις ἰδέαις, καὶ πλεον κακῶς.

50. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν ἐγὼ δ' ἂν σοι προσθεῖην
 εἰπὼν ὡς «θάλλε μὴ τὰς ἰδέας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς θεωρίας
 20 καὶ τὰ ψευδώνυμα τούτου φῶτα, δι' ὧν ἐκεῖνος τοῖς ἀπα-
 τηλοῖς δαίμοσι συνεζύγη καὶ δι' ὧν ἐμνήθη, μὴ διὰ κακοῖς
 ἀλλὰ καὶ ἀγαθοῖς εἶναι δαίμονας, καὶ ψυχὴν αἰθέρος καὶ
 ψυχῶν περιόδους καὶ τοὺς ἐπ' αὐτὰς διὰ τῶν καλῶν σοι-
 μάτων οὐ καλοὺς ἔρωτας'. Τί δ' οἱ πρῶτοι θεοὶ καὶ δεύ-
 25 τεροι καὶ τούτων ἔτι μείους τὴν φύσιν τε καὶ τὴν δύναμιν,
 ὧν οἱ μὲν τὸ κυριὸν τῆς οὐρανίου σφαίρας ἐπιπορεύονται,
 οἱ δ' ὑπὸ τὸ κοῖλον περινοσοῦσιν, οἱ δ' ἔγγειοι καὶ ὑπόγειοι,
 μηκέθ' οὔτοι θνητῶν, ἀλλὰ τεθνηκότων αὐτοκράτορες ὄντες;
 Τριχθὰ γὰρ πάντα δέδασται κατ' αὐτοὺς φάναι, τοὺς καὶ
 30 ποιητὰς καὶ κληροδότας τῶν οἰκείων θεῶν. Τί δ' αἱ πε-

68. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 27, 10, PG 36, 24 B.

69. Τοῦ Πλάτωνος δηλαδὴ.

70. Τίμαιος 34 - 37.

71. Αὐτόθι 43 ac.

72. Αὐτόθι 39 e - 40 e.

τον Φοῖβον, ἔχοντες ἀπὸ ἐκεῖ βεβαίαν τὴν προσφορὰν τῆς ἀναγορεύσεως τῆς ἰδικῆς μας σοφίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ὑπερτερήσεως πολλῶν ἢ ὄλων.

49. Καὶ ποῖος λόγος θὰ κατώρθωνεν ἀκόμη νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ἀπάτης καὶ τὸν ὄρμαθὸν τῶν κακοδόξων δογμάτων καὶ τὸν συρφετὸν τῶν αἰσchrῶν καὶ πονηρῶν παθημάτων καὶ τὰς σπογγιζομένας ἀπὸ αὐτὰ ἀπείρους κηλίδας εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ καλοῦν ἐκείνους φωτισμένους; Δέν ἀκούεις τὸν λέγοντα, «κτύπησέ μου τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος»⁶⁶, κάποιους σχεδιασμοὺς δηλαδὴ καὶ μελέτας εἰς τὴν διάνοιαν πρὸ τῶν ἔργων, αἱ ὁποῖαι δέν εἶναι χωρὶς πάθος καὶ ἀρμόζουν εἰς ἀνθρώπους μᾶλλον οἰκοδομοῦντας, φοβουμένους τὴν λόγῳ ἀπρογραμματίστου προσγινομένην ἐνίστη εἰς αὐτοὺς ἀποτυχίαν, παρά εἰς τὸν Θεόν, τοῦ ὁποῖου ἔργον εἶναι τὸ ἐννόημα; Ἐάν δέ ἔργον εἶναι καὶ τὸ ἐννόημα, καὶ πρὸ τούτου θὰ χρειασθοῦν ἄλλα παραδείγματα καὶ σχέδια, ἐπομένων καὶ τῶν ἰδεῶν θὰ ὑπάρξουν ἰδέαι, καὶ τοῦτο θὰ συμβαίη ἐπ' ἀπειρον, ἐάν δέν ἀπονέμη καὶ τίποτε περισσότερον ἐκεῖνος εἰς τὰς εἰρημένας ἰδέας, καὶ περισσότερον κακῶς.

50. Ἄλλ' ὡς ἀφήσωμεν τοῦτο. Ἐγὼ θὰ σοῦ προσέθετα λέγων, «κτύπησε ὄχι μόνον τὰς ἰδέας, ἀλλὰ καὶ τὰς θεωρίας καὶ τὰ ψευδώνυμα τούτου φῶτα»⁶⁷ διὰ τῶν ὁποίων ἐκεῖνος συνεζεύχθη μὲ τοὺς ἀπατηλοὺς δαίμονας καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐμυήθη, καθ' ὅσον δέν ὑπάρχουν μόνον κακοὶ ἀλλὰ καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες, καὶ τὴν ψυχὴν αἰθέρος⁶⁸ καὶ τὰς περιοδεῖας ψυχῶν καὶ τοὺς ἐπ' αὐτὰς διὰ τῶν καλῶν σωμάτων ὄχι καλοὺς ἔρωτας⁶⁹. Τί δέ εἶναι οἱ πρῶτοι καὶ δεῦτεροι καὶ οἱ μικρότεροι ἀκόμη ἀπὸ αὐτοὺς κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν, τῶν ὁποίων οἱ μὲν πορεύονται εἰς τὸ κυρτὸν μέρος τῆς οὐρανίου σφαίρας, οἱ ἄλλοι περιφέρονται κάτω ἀπὸ τὸ κοῖλον, οἱ δέ ἄλλοι εἶναι ἐπίγειοι καὶ ὑποχθόνιοι, αὐτοκράτορες οὔτοι ὄχι πλέον θνητῶν, ἀλλ' ἀποθανόντων⁷⁰; Διότι ὅλα εἶναι διηρημένα τριμερῶς, διὰ νὰ ἐκφανθῶμεν κατ' αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ ποιηταὶ καὶ

ρίεργοι θυσίαι, ψυχαγωγίαι τε καὶ θεαγωγίαι καὶ θεουργίαι καὶ ὁ τῶν μαινομένων ἔπαινος καὶ, τὸ σῦμπαν εἰπεῖν, ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα πλαιῦς λῆρος καὶ σαφῆς μᾶλλον ἢ μουσικός; Ταῦτ' ἄρα περὶ τῶν διαπεπωκότων ἄνωθεν καὶ τῶν
 5 ἀπὸ τούτων ἐλλαμπομένων, ιουτέσει σκοιζομένων τὸ τῆς ψυχῆς νοερόν, καὶ ἀπὸ τῆς κάτωθεν θέας παραγεγεννημένης, ἢ περὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τῆς ἄνωθεν.

51. Τί δ' ἵνα πάλιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς καὶ φερωνύμου καὶ ἱερᾶς καὶ γνησίας τῆς θεολογίας φωνῆς τὰ ψευδώνυμα
 10 καὶ νόθα φαυλοῦμεν, «ὡς τοίνυν Ἀριστοτέλους ἢ μικρόλογος πρόνοια καὶ οἱ θνητοὶ περὶ ψυχῆς λόγοι καὶ τὰνθρωπικῶν τῶν δογμάτων;». Ἄρα καιανενοσηκόσιος τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀξίαν ἐξευρηκόσιος παντός μᾶλλον τῆς θεῆς φύσει φωνῆς τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο; Ἡ καὶ τοῦτο πλάνη
 15 σαφῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τυγχάνον, καὶ ταύτης ἐσκοιζομένης καὶ ἀντιθέου καὶ θηρωμένης μὲν δόξαν ὡς ἐφικνουμένης, πειρωμένης δὲ διαφυγεῖν τοῦ ψεύδους τὸν ἔλεγχον, ὡς ἀποδείξαι μὴ δυναμένης καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδιδόναι τῆς ὑπερφουῦς καὶ θαυμασιῆς ἐπισιτήμης καὶ τῷ δοκεῖν
 20 ἐξαίρειν καιασπώσης τὸ ἀπερινόητον ἕπος ἐκεῖνο καὶ ἀταπεινώιον; Εἰ δὲ τῷ διδασκάλῳ τοῦθ' ὑποκριναμένῳ μὴ συμβαίνειν τοῦτον τὴν γνώμην δοῖμεν, καίτοι τινὰ ἂν ἔχοι τοῦτ' τὸν λόγον, δεδόθω δ' ὁμοῦς· ἀλλὰ θεῶν πλήθος σαφῶς καὶ αὐτὸς προσεύει καὶ τῷ τῶν θεῶν, ὡς αὐτὸς φησι, πρῶ-
 25 τῷ τῆς κυρείας ἦκισια τὸ πᾶν δίδωσι, καὶ τὰς δυνάμεις ἐπιχειρεῖ καιαλέγειν, αἱ κινουσι τὰ θεῖα δοκοῦντά οἱ σώματα, καὶ τὸ δαιμόνιον φύλον ὑπὲρ ἡμᾶς ἅπαν τίθειαι, καὶ τὸ ὑπέροσμον καὶ θεοσρεπὲς μόνον, τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο, τοῖς τοιούτοις θεοῖς δωρεῖται, καὶ παρὰ τοῦτο ταῦτ'
 30 ὑπὲρ ἡμᾶς λογίζεται.

52. Μέγα μέντι ἂν εἴημεν πεποιηκότιες καὶ τοῖς ἡμετέρας μοίρας ὡς κοινόν τε καὶ χάριεν, εἰ καὶ Ἀριστοτέλην

73. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 27, 10, PG 36, 24C.

74. Ἐδῶ διδασκαλὸς καλεῖται ὁ Πλάτων καὶ μαθητὴς ὁ Ἀριστοτέλης.

κληροδοῦναι τῶν οἰκείων θεῶν. Τί δὲ εἶναι αἱ περιεργοὶ θυσίαι, καὶ ψυχαγωγίαι, θεαγωγίαι καὶ θεουργίαι, ὁ ἔπαινος τῶν μαινομένων καὶ γενικῶς ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐκτενῆς μωρολογία, ἢ ὁποῖα εἶναι καθαρὰ μᾶλλον παρὰ μυστικῆ; Ταῦτα λοιπὸν εἶναι περὶ τῶν πεσόντων ἀπὸ ἄνω καὶ τῶν ἐλλαμπομένων ἀπὸ αὐτοῦς, δηλαδὴ σκοτιζομένων εἰς τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν κάτωθεν θεάν, ὄχι δὲ περὶ τῶν ὑπεράνω ἡμῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄνωθεν θεάν.

51. Διὰ νὰ ἐξευτελίσωμεν δὲ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν καὶ φερωνύμως ἱερὰν καὶ γνησίαν εἰς τὴν θεολογίαν φωνὴν τὰ ψευδώνυμα καὶ νόθα, «Τί εἶναι πάλιν ἢ μικρολόγος τοῦ Ἀριστοτέλους πρόνοια καὶ οἱ θνητοὶ περὶ ψυχῆς λόγοι καὶ τὸ ἀνθρώπινον τῶν δογμάτων;»¹⁸. Ἄρα γε τοῦτο τὸ ὑπεράνω ἀποδείξεως εἶναι γνώρισμα ἀνδρός κατανοήσαντος τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ εὐρόντος τὴν ἀπὸ πᾶν ἄλλο ἀξίαν εἰς τὴν θείαν φύσιν φωνήν; Ἡ καὶ τοῦτο εἶναι σαφῆς πλάνη ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ μάλιστα σκοτισμένης καὶ ἀντιθέου, ἐπιδιωκούσης νὰ ἀποκτήσῃ δόξαν, ἀποπειρωμένης δὲ νὰ διαφύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ ψεύδους, καθ' ὅσον δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους τὴν ὑπερφυᾶ καὶ θαυμαστὴν ἐπιστήμην, καὶ κατασπώσης τὸ ἀπερινόητον καὶ ἀταπεινῶτον ἐκεῖνο ὕψος διὰ τῆς ἀποφάσεως νὰ ἐξάρῃ; Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος δὲν συμφωνεῖ κατὰ τὴν γνώμην μὲ τὸν διδάσκαλον διατυπώσαντα τοῦτο¹⁹, μολονότι τοῦτο εἶναι κάπως εὐλογον, πάντως ὡς γίνῃ δεκτόν· ἀλλὰ εἰς πλῆθος θεῶν πιστεύει καὶ ὁ ἴδιος σαφῶς καί, ὅπως αὐτὸς λέγει, εἰς τὸν πρῶτον τῶν θεῶν δὲν δίδει καθόλου ὄλην τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι κινοῦν τὰ θεωρούμενα ἀπὸ αὐτὸν θεία σώματα, καὶ τοποθετεῖ ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς ὄλον τὸ δαιμόνιον φύλον, καὶ τὸ μόνον ὑπέρσεμνον καὶ θεοπρεπές τοῦτο τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, χαρίζει εἰς τὰ τοιαῦτα θεία, καὶ παρὰ ταῦτα θεωρεῖ αὐτὰ ὅτι εὐρίσκονται ὑπεράνω ἡμῶν.

52. Ὅμως θὰ εἶχομεν πράξει κάτι μέγα καὶ πολὺ κοινὸν εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα μας καὶ χαριτωμέ-

καὶ τὸν τοῦτου διδάσκαλον ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ θεῖον νομί-
 σαιμεν, ὅπερ ἢ καὶ ἀντιοὺς ἐπισιτήμη τε καὶ θεωρία καὶ
 τοῖς δαίμοσιν ἀποδίδωσι· καὶ σὺ γε αὐτὸς οὐκ ἂν ἄλλως
 φαίης, ὡσπερ οὐδ' ἡμεῖς, ἕως ἂν ὑπὸ διδασκάλοις Ἀριστοι-
 5 τέλσοί τε καὶ Πλάτωσι προαιροῦμεθα ζῆν. Ἄλλ' ἢ καθ' ἡ-
 μᾶς ἀπόδειξις καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς διδασκάλων οὐ μόνον
 ἔκπιωτόν τε καὶ ἔσχατον καὶ πονηρὸν τὸ δαιμόνιον ἅπαν
 ἀποδείκνυσι γένος, πονηρὸν μὲν διὰ τὴν ἐκ τάγαθου φυγίην
 καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς συνεργίαν πρὸς ἔλλειψίν τε καὶ ἀπολίθη-
 10 σιν τὴν ἀπ' αὐτοῦ, ἔσχατον δὲ διὰ τὸ πορρωτάτω εἶναι τοῦ
 ἀνωτάτω, ἔκπιωτον δὲ ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς ὄν πρότερον, εἰπ' ἐπὶ
 τοσοῦτο τῆς ἀξίας ταύτης ἀπωσόμενον καὶ οὕτω πρόβουλον
 μᾶλλον γεγονὸς ἡμῶν ὡς ἀνέλπιδα τὴν εἰς ὑπερκόσμιον καὶ
 βλάγγελον ἰάξιν ἐπάνοδον παντάπασιν ἴσχειν, ἣτις ἡμῖν ἐπηγ-
 15 γελμένη καθέστηκεν, οὐ ταῦτα μόνον τοιὶ τὸ γένος δείκνυ-
 σιν ὄν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ποσὶν ἡμῶν ἐγκαλινοῦμενον εἰς τὸ
 κραιπνοῦσθαι παρ' ἡμῶν ἢ δ' ἐπὶ τῶν ἐσχάτων καὶ κραιπ-
 νώτα λογικῶν οὐοιῶν τὴν ἀληθῆ ἠθρομένη δόξαν, καὶ περὶ
 τῶν ἀνωτάτω καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀψευδῆς διδάσκαλος εἶσαι·
 20 τῶν γὰρ ἐναντίων τὴν αὐτὴν ἐπισιτήμην εἶναι, καὶ ἢ αἰ-
 σθητοῖς ἂν διδάξειεν.

53. Εἶδες πόσον ἀπέχει τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐκείνου
 ἢ ἀπόδειξις αὐτῆ; Σχεδὸν ὅσον ψεύδους ἀλήθεια καὶ γνῶ-
 σις ἀγνοίας καὶ τοῦ σκοτίους τὸ φῶς, εἶπερ ψευδοῦς μὲν
 25 καὶ ἀνοήτου καὶ σκοτεινῆς διανοίας ὑπὲρ ἡμᾶς τοὺς δαί-
 μονας λέγειν τε καὶ λογίζεσθαι, γνώσεως δ' ἀληθοῦς καὶ
 πεφωτισμένης εἶδέναι τὴν δεδαμένην ἡμῖν ἀξίαν κραιπνῶν
 ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ
 ἐχθροῦ». Τί δ' ὅταν καὶ πρὸς τὴν ἀσφαλῆ καὶ τραγὴν καὶ
 30 ἀληθῆ δόξαν, τὴν περὶ αὐτῆς τῆς αὐτοαληθείας, ἀναβιδά-
 ζῃ, τοῦ πρώτου καὶ μόνου καὶ ἀπολελυμένου τοῦ παντός καὶ
 ἀπλῶς καὶ ἀπεριορίστως καὶ ἀσυνπερονοίως ὄντος; Τί τοι-

vous, ἐὰν νομίσωμεν τὸ θεῖον ὑπὲρ ἀπόδειξιν συμφώνως μὲ τὸν Ἄριστοτέλην καὶ τὸν διδάσκαλον τούτου, τὸ ὁποῖον ἢ ἐπιστήμη καὶ θεωρία των ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς δαίμονας. Καὶ σὺ ὁ ἴδιος ἄλλωστε δὲν θὰ ἐξεφράζεσο διαφορετικά, ὅπως οὔτε ἡμεῖς, ἐφ' ὅσον θὰ προετιμῶμεν νὰ ζῶμεν μὲ βάσιν τὰς διδασκαλίας τῶν Ἀριστοτελῶν καὶ Πλατῶνων. Ἄλλ' ἢ ἰδική μας καὶ τῶν διδασκάλων μας ἀπόδειξις ὄχι μόνον δεικνύει ἔκπτωτον καὶ ἔσχατον καὶ πονηρὸν ὅλον τὸ δαιμονικὸν γένος, πονηρὸν μὲν διὰ τὴν φυγὴν ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς συνεργίαν του διὰ τὴν στέρησιν καὶ ἀπολίθησιν ἀπὸ αὐτό, ἔσχατον δὲ διὰ τὸ εἶναι μακρότατα ἀπὸ τὸ ἀνώτατον, ἔκπτωτον δὲ διὰ τὸ ὅτι, ἐνῶ πρωτύτερα ἦτο ὑπεράνω ἡμῶν, ἔπειτα ἀπωθήθη τόσον πολὺ ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα καὶ τόσον ὑλικώτερον ἀπὸ ἡμᾶς ἔγινεν, ὥστε νὰ μὴ ἐλπίζη καθόλου τὴν ἐπάνοδον εἰς ὑπερκόσμιον καὶ ἰσαγγελον τάξιν, ἢ ὁποία εἶναι ὑπεσχημένη εἰς ἡμᾶς· δεικνύει λοιπὸν ὅτι τοῦτο τὸ δαιμονικὸν γένος εἶναι ὄχι μόνον αὐτά, ἀλλὰ καὶ κυλίεται ἀνάμεσα εἰς τοὺς πόδας μας διὰ νὰ καταπατῆται ἀπὸ ἡμᾶς· ἢ δὲ ἀπόδειξις, ἢ ὁποία ἐπιδιώκει τὴν ἀληθινὴν δόξαν ἐπὶ τῶν ἐσχάτων καὶ κατωτάτων λογικῶν οὐσιῶν, θὰ εἶναι ἀψευδὴς διδάσκαλος καὶ περὶ τῶν ἀνωτάτων καὶ ὑπεράνω ἡμῶν· διότι ὅτι ἢ ἴδια ἐπιστήμη εἶναι διὰ τὰ ἐναντία, θὰ ἠδύνατο νὰ διδάξῃ καὶ ἢ αἰσθησις.

53. Εἶδες πόσον ἀπέχει αὐτὴ ἢ ἀπόδειξις ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν; Σχεδὸν ὅσον ἀπέχει ἢ ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψεῦδος καὶ ἢ γνῶσις ἀπὸ τὴν ἀγνοίαν καὶ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκότος, ἐὰν εἶναι γνῶρισμα ψευδοῦς καὶ ἀνοήτου καὶ σκοτεινῆς διανοίας τὸ νὰ λέγῃ κανεὶς καὶ νὰ θεωρῇ τοὺς δαίμονας ὑπεράνω ἡμῶν, ἀληθινῆς δὲ καὶ φωτισμένης γνώσεως τὸ νὰ γνωρίζῃ τὴν διδομένην εἰς ἡμᾶς ἐξουσίαν «νὰ πατῶμεν ἐπάνω εἰς ὄφεις καὶ σκορπίους καὶ εἰς ὄλην τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ»¹⁹. Τί δὲ συμβαίνει ὅταν ἢ ἀπόδειξις αὐτὴ ἀναβιβάξῃ πρὸς τὴν βεβαίαν καὶ τρανὴν καὶ ἀληθινὴν δόξαν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἴδιαν τὴν αὐτοαλήθειαν, τὸ πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἀπομακρυσμένον τοῦ παντός ὄντος τὸ ὁποῖον ὑφίσταται ἀπολύτως καὶ ἀπεριορίστως καὶ αὐθυπερουσίως; Τί εἶναι λοιπὸν δι' ἡμᾶς αὐτὴ ἢ ἀπό-

νυν ἢ ἀπόδειξις ἡμῖν αὐτή, διε καὶ τὴν ἀπλανῆ περὶ τούτου
 χαρίζεται δόξαν; Τίς αὐτῆς προτιμῶν ἢ καὶ εἰς ἴσον ταύτη
 τιθεὶς τὸ καὶ Ἀριστοτέλην, ὡς αὐτὸς φῆς, ὑπὲρ ἀπόδει-
 ξιν, οὐ τὸν οὐρανὸν εἰς γῆν κλίνει καὶ τὰ ἅγια συνιάττει
 5 τοῖς ἐναγέοις;

54. Ὑπὲρ ἀπόδειξιν μὲν γὰρ λέγειν σε τὸ θεῖον καὶ
 ἡμεῖς συγχωρήσομεν, οὐχ ἕως μέντοι καὶ Ἀριστοτέλην
 τοῦτο λέγεις, ὡς νῦν τοῦτο φῆς λέγειν χαμερπῆς γὰρ, ὦ
 τάν, ἢ περὶ τῶν θεῶν τοῦ ἀνδρὸς δόξα καὶ ὡς εἰπεῖν ἄ-
 10 δοξος· πῶς γὰρ οὐ, δεῖ ἵνα κατὰ τὸ ἀποστολικὸν εἴπω, γινῶς
 τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασεν ἢ ἐσεβάσθη, ματαιωθεὶς δ'
 ἐν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς, δαίμοσι μὲν ἐπεφήμισε τὸ
 θεῖον, κτίσμασι δ' ἔοιεν οἷς προσεμαρτύρησε τὸ ἀγέννητον,
 ψυχῶν δὲ τῶν ἡμετέρων, τὸ γε εἰς αὐτὸν ἦκον, ἀπεσύλησε
 15 τὸ ἀθάνατον; Ὁ γὰρ θύραθεν νοῦς οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ὁ δὲ
 δυνάμει τούτου χωρὶς καὶ καὶ ἐκείνον αὐθις οὐδέν.

55. Συνῆκας ἢ κακοῦ φέρει φάλογος, τὸ μὴ πάντα
 σοιχεῖν ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπ' αὐ-
 τὰς αὐταῖς χρωμένους ἐξελέγγχειν ἐθέλειν αὐτὸν δὲ ζητεῖν τὴν
 20 ὑπὲρ τοὺς πατέρας εὐσέβειαν; Ἐνιεύθεν γὰρ τοὺς με-
 μαωραμένους σοφοὺς δεῖν οἴεσθαι πεφωτισμένους ἀναγρά-
 φην ἐπήρθης, οἱ καὶ τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν σφῶν αὐτῶν πεποι-
 ηνται νόησιν, χαλεπὸν εἶναι λέγοντες, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατον·
 νοῆσαι Θεόν· ταῦτ' ἐμυήθησαν τὰ ἀπόρητα ὑπὸ τοῦ διὰ
 25 φωτὸς ἐπιφανέντιοις αὐτοῖς. Ἀλλὰ γὰρ ἔλαθον ὑπὸ τοῦ ζή-
 λου καὶ τοῦ λόγου συναρπασθεὶς πρὸς τοὺς καὶ αὐτῶν μα-
 κροὺς λόγους παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀσπίως πρόθεσιν. Ἐπάνειμι
 τοῖσιν, καὶ πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν ἐπ' ἔχων λέγειν καταλεί-
 ψω τὰ πλείω· μικρὰ δὲ προσειπῶν, ἔπειτα τῷ καλῷ τῆς
 30 ἀγάπης προσρήματι τὸν λόγον ἐπισφραγίσομαι (ταύτη γὰρ

76. Ρωμ. 1, 21.

77. Ἀναφορὰ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν ὁποίαν
 ὁ θάνατος εἶναι μόνον ὁ θύραθεν νοῦς ὁ ὁποῖος ἐρχεται καὶ φεύγει
 ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον, ὄχι δὲ ὁ οἰκείος νοῦς ἢ ἡ ψυχὴ.

78. Βλ. ἀνωτέρω 35.

δειξεις, ἀφοῦ χαρίζει τὴν ἀπλανῆ τὴν περὶ τούτου δόξαν; Ποῖος προτιμᾷ αὐτὴν ἢ θέτει εἰς ἴσην μὲ αὐτὴν μοῖραν τὸ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὥστε νὰ μὴ κλίνη τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ συντάσῃ τὰ ἅγια μὲ τὰ ἀνόσια;

54. Πράγματι τὸ νὰ λέγῃς τὸ θεῖον ὑπὲρ ἀπόδειξιν, θὰ σοῦ τὸ ἐπιτρέψωμεν καὶ ἡμεῖς, ὄχι ὁμῶς ἐφ' ὅσον τὸ λέγεις κατ' Ἀριστοτέλην, ὡς ἰσχυρίζεσαι τῶρα ὅτι τὸ λέγεις διότι, ὦ φίλε, ἡ δόξα τοῦ ἀνδρός περὶ τῶν θεῶν εἶναι χαμερπῆς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἄδοξος. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι οὕτως, ἀφοῦ, διὰ νὰ ὁμιλήσω κατὰ τὸ ἀποστολικόν, γνωρίσας τὸν Θεόν, δὲν τὸν ἐδόξασεν ἢ τὸν ἐσεβάσθη ὡς Θεόν, ματαιωθεὶς δὲ εἰς τοὺς διαλογισμοὺς του⁶, ἀνέφερεν εἰς τοὺς δαίμονας τὸ θεῖον, ἀπέδωσε δὲ εἰς μερικὰ κτίσματα τὸ ἀγέννητον, ἐνῶ τὰς ψυχὰς μας, ὅσον ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτόν, ἀπεγύμνωσεν ἀπὸ τὴν ἀθανασίαν; Διότι ὁ θύραθεν νοῦς δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτε μὲ ἡμᾶς· ὁ δὲ ἐν δυνάμει οἰκεῖος νοῦς χωρὶς τοῦτον καὶ κατ' αὐτόν τὸν φιλόσοφον εἶναι πάλιν τίποτε⁷.

55. Ἀντελήφθης, φίλε, εἰς ποῖον κακὸν φέρει τὰ νὰ μὴ ἐναρμονίζῃ κανεὶς ὅλα μὲ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς, ἀλλὰ νὰ θέλῃ νὰ ἐξελέγῃ καὶ τοὺς χρησιμοποιουῦντας αὐτὰς δι' αὐτάς, αὐτὸς δὲ νὰ ζητῇ τὴν ὑπεράνω τῶν πατέρων εὐσέβειαν; Ἀπὸ αὐτὸ δὲ ἐπήρθης νὰ νομίζῃς ὅτι πρέπει νὰ ἀνακηρύξῃς φωτισμένους τοὺς μωραμένους σοφοὺς, οἱ ὅποιοι καὶ τὸν Θεὸν θέτουν ὑπὸ τὴν ἰδικὴν των νόησιν, λέγοντες ὅτι εἶναι δύσκολον ἀλλ' ὄχι ἀδύνατον νὰ νοήσουν τὸν Θεόν⁸· αὐτὰ τὰ ἀπόρρητα ἐμυήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιφανέντος εἰς αὐτοὺς διὰ φωτός. Ἀλλὰ βλέπω ὅτι χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῶ συνηρπάσθην ἀπὸ τὸν ζῆλον καὶ τὸν λόγον πρὸς τοὺς μακροὺς κατ' αὐτῶν λόγους παρὰ τὴν προηγουμένως ἀντίθετον πρόθεσίν μας. Ἐπιστρέφω λοιπὸν καὶ, μολονότι ἔχω ἀκόμη πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν νὰ εἶπω, θὰ παραλείψω τὰ περισσότερα, ἀφοῦ δὲ εἶπω ὀλίγα ἀκόμη, ἔπειτα θὰ ἐπισφραγίσω τὸν λόγον μὲ τὴν προσφώνησιν τῆς ἀγάπης (διότι γνωρίζω ὅτι μὲ αὐτὴν καὶ σὲ

οίδα και οὐ μαιτάμελον ἐσόμενον ἔξω), τοῦ λήγειν ἔτι ἐπὶ
 δυοσήμων ἀφέμενον.

56. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, οὓς ἔξω σαφούς τῆ καθ' ἡμᾶς
 ἑκκλησίᾳ νενομισμένον καλεῖν, ὡς ἔξω δηλαδὴ καθ' ἑσθίας
 5 τῆς ἱερᾶς περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἐκεῖνοι τοίνυν, οὐδ' δι τοῖς
 ἀνθρώποις ἀκατάληπτος ὁ Θεὸς ἐνενόησαν, δυσκαιάληπιον
 εἰπόντες αὐτόν ἡμεῖς δέ, μὴ δι τῷ καθ' ἡμᾶς νῶ, ἀλλὰ
 και αὐτοῖς τοῖς ἀπεξηρημένης πάσης περιπεζίας ὑφέσεως
 και διὰ τὸ ὑπεραναθεθηκὸς τῶν ἐγγιζόντων και λειουο-
 10 γούτων τῆ θεῖα μεγαλειότητι κισμαίων νοῖς, θρόνοις ὀ-
 νομαζομένοις, ἀκατάληπιον ἴσμεν τὸν Θεόν. Οὐ μὴ τῷ πάν-
 των ὑπεξηρηθῆαι τὰ θεῖα και ἀποδείξεως τελέως ὑπεξη-
 ρηθῆαι λέγομεν, μᾶλλον μὲν οὖν λέγομεν μὲν, ἀλλ' οὐ ταύ-
 της ἦν σύ, καιτοι θέλων ἐς τὰ μάλιστα ἀποσεμνύνειν, ὁμως
 15 ἐπὶ ἰσοοῖτο λέγεις ἐνπεριτριπτον ὡς ὑφ' ἐνός και τοῦ τυ-
 χόντος ἀνιλεγομένην ἀνίστασθαι και μηκέτι ἀπόδειξιν εἶναι
 δύνασθαι.

57. Ὁ γὰρ ἀποδεικτικὸς, καθάπερ αὐτὸς φῆς, συλλογι-
 σμὸς ἰσῶσιν ἀπλῶς δοκεῖ εἶναι ἀληθῆς και ἀμφισβήτησις
 20 περὶ αὐτοῦ οὐδεμίᾳ συνίσταται». Και οὐδ' ἐκεῖνο ἐνεθυμῆ-
 θης, ὡς, εἰ μηδὲν ἄλλο, διὰ γούν τὰς πυρωνεῖους ἐποχάς,
 ἀπόδειξις λοιπὸν ἰοιαύτη πανιάπασιν οὐκ ἔσται, και δι' ὧν
 καιαθησάμενος τὴν λογιστικὴν ἁρμονικὴν και ἀσιρῶαν ἐ-
 πιατήμην φέρεις, αἱ γεωμετρικαι ἀνάγκαι δηλαδὴ τῶν ἀ-
 25 ραχνίων νημάτων ἀδρανέστεραι γενήσονται και διαπεσοῦν-
 ται σου λυθεῖσαι τῆς σῆς ἀποδεικτικωτάτης διανοίας· πῶς
 γὰρ ἂν και φύσει γνωρίμους σχολῆς τὰς προτάσεις, ἐπεὶ
 και Σέξιπφ και Πύρωνι και τοῖς και' ἐκείνους οὐκ ἔνι συν-
 δοκεῖν;

30 58. Οὐ ταύτης οὖν ὑπέριερα τὰ θεῖα, (οὐδὲ γὰρ τὴν
 ἡλιον ἐρεῖ τις φανότερον πυγολαμπίδος), ἀλλὰ και τῆς πυ-
 τροπαρσάδοτου, και οὐδὲ τοῦτι' ἀπὸ τῆς ἐκείνων γνώμης,

θά λάβω μετανοημένον), αποφεύγων νὰ τὸν τερματίσω μὲ δυσαρέστους ἐκφράσεις.

56. Ἐκεῖνοι λοιπόν, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Ἐκκλησίας μας καλοῦμεν ἔξω σοφοὺς, ὡς ἔξω εὐρισκομένους τῆς ἱερᾶς γνώσεως περὶ Θεοῦ, δὲν κατενόησαν οὔτε ὅτι εἶναι ἀκατάληπτος εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεός, εἰπόντες αὐτὸν δυσκατάληπτον. Ἡμεῖς δέ, ὄχι μόνον εἰς τὸν ἰδικὸν μας νοῦν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νόας, οἱ ὅποιοι εἶναι ὑπεράνω πάσης προσγείου κατωτερότητος καὶ διὰ τὴν ὑπερβατικότητα τῶν ἐγγιζόντων καὶ λειτουργούντων εἰς τὴν θείαν μεγαλειότητα κτισμάτων ὀνομάζονται θρόνοι, γνωρίζομεν ἀκατάληπτον τὸν Θεόν. Δὲν ἰσχυριζόμεθα ὅμως ὅτι τὰ θεῖα, ἐπειδὴ εἶναι ὑπερεξηρημένα τῶν πάντων, εἶναι καὶ τελείως ἐξηρημένα ἀποδείξεως, μᾶλλον ὅμως λέγομεν μὲν, ἀλλ' ὄχι αὐτῆς τῆς ἀποδείξεως τὴν ὁποῖαν σύ, μολονότι θέλεις νὰ τὴν ἐξυμνήσης, ὅμως τόσον εὐπερίτρεπτον λέγεις, ὥστε, ἂν ἀμφισβητηθῆ ἀπὸ ἓνα τὸν τυχόντα, νὰ ἀναιρῆται καὶ νὰ μὴ δύναται πλέον νὰ εἶναι ἀπόδειξις.

57. Πράγματι ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς, ὅπως ἰσχυρίζεσαι ἐσύ, «φαίνεται εἰς ὅλους γενικῶς ἀληθινὸς καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφισβήτησις περὶ αὐτοῦ»¹⁹. Καὶ δὲν ἐνεθυμήθης οὔτε ἐκεῖνο, ὅτι, ἂν ὄχι διὰ τίποτε ἄλλο, τουλάχιστον ἐξ αἰτίας τῆς πυρωνείου ἐπιφυλάξεως, ἀπόδειξις τοιαύτη δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ καθόλου καὶ μὲ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων φέρεις δεμένην τὴν λογιστικὴν, ἀρμονικὴν καὶ ἀστρονομικὴν ἐπιστήμην, θὰ γίνουιν σαφῶς ἀσθενέστεραι ἀπὸ τὰ νήματα τῆς ἀράχνης αἱ γεωμετρικαὶ ἀνάγκαι καὶ θὰ ἐκπέσουν διαλυθεῖσαι ἀπὸ τὴν ἀποδεικτικωτάτην διάνοιάν σου. Πῶς ἄλλωστε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃς φύσει γνωστὸς τὰς προτάσεις, ὅταν δὲν συμφωνοῦν ὁ Σέξτος καὶ ὁ Πύρων καὶ οἱ ὁμόφρονές των;

58. Δὲν εἶναι λοιπόν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν ὑπέρετρα τὰ θεῖα (ἄλλωστε οὔτε τὸν ἥλιον δὲν θὰ εἶπῃ κανεὶς φωτεινότερον τῆς πυγολαμπίδος), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παραδοθεῖσαν ἀπὸ τοὺς πατέρας, καὶ οὔτε τοῦτο εἶναι μακρὰν

προσάγομεν δ' ὁμως χρείας καλούσης τὴν δυνατὴν, καὶ
 ταύτης ἀρχὴν ἔχοντες τὴν πνευματικόν δύναμιν, καθ'
 ἣν ὑπὲρ νοῦν τοῖς ὑπὲρ νοῦν ὠμιληκότες οἱ θεόσοφοι θεο-
 λόγοι θεοχαρίτως τε ἐδιδάχθησαν καὶ θεομιμήτως ἡμᾶς
 5 ἐδίδαξαν. Ὡς γάρ, εἰ καὶ πάντων ὑπεξήρηται τὰ θεῖα καὶ
 λόγου πάντως παντός, ὕμνου τε καὶ δόξης ἡσινοσοῦν, ἀλλὰ
 καὶ λόγον λαλοῦμεν περὶ Θεοῦ καὶ ὑμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν
 κατὰ τὸ ἐγγωροῦν αὐτὸν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πάθεσι,
 καὶ δόξαν Θεοῦ καλοῦμεν, καὶ ὕμνον Θεοῦ τὴν παρ' ἡμῶν
 10 αὐτῶν δοξολογίαν ἀναφερομένην λέγομεν, οὕτω καὶ συλ-
 λογιζόμεθα καὶ ἀποδείκνυμεν καὶ τὸν ἐπὶ τὰ θεῖα συλλογισμὸν
 ἀπόδειξιν καλοῦμεν, κἂν εἰς ὧτα ἀκουόντων λέγωμεν κἂν
 μὴ, ἐπεὶ μηδὲ πᾶσα διάλεξις καὶ διαλεκτικὴ κακ' τοῦ σε-
 μνοτέρου δεῖν οἴομεθα καλεῖν αὐτόν, οὐ τοὺς οἰκείους λό-
 15 γους, ὡς ἂν τις οἰηθεῖη, σεμνύοντες, ἀλλ' διὰ περὶ Θεοῦ
 σεμνοτέρως προσαγορεύοντες καὶ ταῖς τῶν πατέρων συνφθὰ
 ἡωναῖς καὶ κατ' οὐδὲν ἀπὸ τρόπου τῶν θεοπαροδῶν λογίων.

59. Εἶεν· δεκτικὸν γε μὴν ἀριτίως καταξίωσον ἐπὶ νοῦν λα-
 θεῖν ὡς ἀπὸ τῶν αὐτῶν καὶ κατὰ σὲ διελεξάμην πρὸς σέ,
 20 κἂν τι μὴ λίαν εὐφημον ἀγαπᾶν ὡς σὸν «ἐὸν γάρ» φασὶ
 «κακόν, ἀγαπητόν». Μὴ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἀπεχθῶς οχοίης,
 μηδ' ἀνῆς φιλῶν ἢ πρότερον, καθάπερ δὴ καὶ ἡμεῖς· οὕτω
 γάρ, εἰ καὶ τὰ τῶν λόγων ἡμῖν οὕτω συμβὰν ἀντιτίεσται,
 ἀλλ' ἐν τῷ φιλοῦντι τῆς ψυχῆς ἀδιαλώθητον ἔξομεν τὸ τῆς
 25 εἰρήνης καλόν· εἶη σοφώτατε ἀνδρῶν, οὐκ ἐκνήσοιμι δ'
 ἂν εἰπεῖν καὶ φιλοῦντων τε καὶ φιλουμένων ἀριστε, καὶ ἰ-
 δεῖν ἡμᾶς ἀλλήλους καὶ περιχυθῆναι ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλ-
 λήλων ἀσπασμὸν ἡμῖν γενέσθαι τὸν αὐτὸν ἐν ἀγίῳ φιλήματι.

τῆς γνώμης ἐκείνων· ὅταν ὁμως τὸ καλέσῃ χρεία, προσάγομεν τὴν δυνατὴν ἀπόδειξιν, ἔχοντες ἀρχὴν αὐτῆς τὴν πνευματοκίνητον δύναμιν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ θεόσοφοι θεολόγοι συναναστραφέντες ὑπὲρ νοῦν μὲ τὰ ὑπὲρ νοῦν θεοχαρίστως ἐδιδάχθησαν καὶ θεομιμήτως ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Διότι ὅπως, μολονότι τὰ θεία εἶναι ἐξηρμένα πόντων τῶν ὄντων καὶ ὅπωςδῆποτε παντός λόγου, ὕμνου καὶ δόξης ὁποιασδῆποτε, ἡμεῖς ὁμως καὶ λόγον λαλοῦμεν περὶ Θεοῦ καὶ ὕμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν αὐτὸν κατὰ δύναμιν μὲ ἔργα καὶ λόγους καὶ πάθη, καὶ δόξαν Θεοῦ καλοῦμεν, καὶ ὕμνον Θεοῦ λέγομεν τὴν ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ἀναπεμπομένην δοξολογίαν, οὕτω καὶ συλλογιζόμεθα καὶ ἀποδεικνύομεν καὶ τὸν ἐπὶ τῶν θείων συλλογισμόν καλοῦμεν ἀπόδειξιν, εἴτε εἰς ὧτα ἀκουόντων ὁμιλοῦμεν εἴτε ὄχι, ἐπειδὴ δὲν εἶναι διαλεκτικὴ πᾶσα διόλεξις· καὶ φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ καλῶμεν αὐτὸν ἀπὸ τὸ λαμπρότερον, μὴ μεγαλύνοντες τοὺς οἰκείους λόγους, ὅπως θὰ ἐνόμιζε κανεὶς, ἀλλὰ ὁμιλοῦντες λαμπρότερον περὶ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὰς φωνὰς τῶν Πατέρων καὶ χωρὶς τίποτε τὸ ἀνόξιον τῶν θεοπαραδόντων λογίων.

59. Ἔστω. Ἐκεῖνο ὁμως τελευταῖον καταξίωσε νὰ λάβῃς κατὰ νοῦν, ὅτι ἀπὸ τὰ ἴδια μὲ σὲ καὶ κατὰ σὲ συνδιελέχθην μαζί σου, καὶ ἂν ὑπόρχῃ κάτι μὴ ἐπαινετικόν, νὰ τὸ ἀγαπᾷς ὡς ἰδικόν σου· «διότι, λέγουν, τὸ ἰδικόν σου κακόν εἶναι ἀγαπητόν». Μὴ διατεθῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπεχθῶς καὶ μὴ παύσης νὰ μᾶς ἀγαπᾷς ὅπως προηγουμένως, καθὼς βεβαίως καὶ ἡμεῖς· διότι, ἂν καὶ οἱ λόγοι μας συνέβῃ νὰ ἀντιταχθοῦν οὕτω, ὁμως εἰς τὸ ἀγαπῶν μέρος τῆς ψυχῆς θὰ ἔχωμεν ἀκέραιον τὸ ἀγαθόν τῆς εἰρήνης. Εἶθε, σοφώτατε ἀνδρῶν, δὲν θὰ ἐδίσταζα δὲ νὰ εἶπω καὶ ὄριστε ἀγαπῶντων καὶ ἀγαπωμένων, νὰ ἴδωμεν ἀλλήλους καὶ νὰ ἐναγκαλισθῶμεν ἀλλήλους καὶ νὰ ἀσπασθῶμεν ἀλλήλους κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐν ἀγίῳ φιλήματι.

Β΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΟΤΙ ΕΣΤΙΝ ΕΦ΄ ΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΚΥΡΙΩΣ
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΥΤΗ

1. Τὰ μὲν τῆς δυναρχίας ἐκ μέσου γέγονεν· ἐξεκότη γὰρ
5 τῶν λόγων τοῦ φιλοσόφου καὶ καρπὸν ἤνεγκεν ὁ ἡμέτερος
λόγος τῷ τῆς μοναρχίας εὐσεβεῖ κηρύγματι συνιστάμενος·
τὸ δὲ καὶ Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων οὐκ
ἐθέλει πω γενέσθαι τῷ λόγῳ καιαπειθές. Ὑπόθεσις οὐκοῦν
ἡμῖν αὐθις λόγου τοῖτο γενέσθω καὶ δῶμεν ἀφορμὴν ἐπι-
10 τοῦ φιλοσοφώτερον γενέσθαι τὸν φιλόσοφον. Πρῶτον μὲν
οὖν τοῖτο δεκτικόν ὡς μάτην ἔγκειται τοῖς Πρὸς Λατίνους
αὐτῷ λόγοις ὡς οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων,
καὶ ὁ πᾶς ἀγὼν αὐτῷ πρὸς οὐδὲν ὅλως τείνει τέλος. Ἄν
γὰρ τοῖτο γένηται καιάδηλον, εἰ μηδὲν ἄλλο, διὰ γοῦν τὸ
15 μὴ θέλειν μαιτιολογεῖν ἀφέξειαι τῆς ἐνοσίσεως· ἔσαι δὲ
καιάδηλον εὐθὺς ἂν παρ' ἐκείνου μάθωμεν οὐπερ ἔνεκα
πρὸς τὴν ἀγωνίαν ἀπεδύσατο ταύτην, καὶ ποῦτι' ἀχρεῖον
ὄν φανῆ.

2. Φησὶ τοίνυν αὐτὸς ἐν τῇ προθεωρίᾳ πᾶν τοῖς πρὸς
20 ἡμᾶς λόγοις ὡς, «οὐδεὶς κτ'» εἰπεῖν πρὸς τί μοι τείνουσιν οἱ
περὶ τούτων λόγοι· ἐσκεψάμην πῶς ἂν εἴη ἐνὶ λόγῳ ἀπαπίας
ἀνασκευάσαι καὶ δεῖξαι σοφίσματα τοὺς ὑπὸ Λατίνων γινο-
μένους συλλογισμοὺς. Ἐώρων οὖν δυνατὸν ὄν τούτου τυχεῖν
εἰ τις οἶος τ' εἴη δεῖξαι τούτους μήτε διαλεκτικούς ὄντας
25 μήτε ἀποδεικτικούς· ἀλλὰ τὸ μὲν μὴ εἶναι αὐτοὺς διαλεkti-
κούς προχειρότατον ἦν μοι δεῖξαι, δηλώσαντι μόνον ὡς ἀ-
λαιβάουσι· ἐπίσης ἡμῖν ἀμφοσθητεῖται τῷ συμπεράσματι·
τὸ δὲ μὴ εἶναι ἀποδεικτικούς ἀδύνατον ὅλως ἦν δεῖξαι συγ-

1. Πρόκειται διὰ τὴν Πρὸς Ἀκινδυνον Α' ἡ ὁποία ἀντέκρουε τὴν
διδοσκαλίαν τῆς ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

2. Τοῦ ἀντιλατινικοῦ συγγράμματος τοῦ Βαρλαάμ, Κῶδιξ Paris
gr. 1278, φ. 77.

Β΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΟΤΙ ΕΣΤΙΝ ΕΦ΄ ΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΚΥΡΙΩΣ
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΥΤΗ

1. Τῆς μὲν δυαρχίας τὸ θέμα ἔφυγεν ἀπὸ τὴν μέσσην· διότι ἐξεκόπη ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ φιλοσόφου καὶ ἔφερε καρπὸν ὁ ἰδικὸς μας λόγος συμπαρατασσόμενος μὲ τὸ εὐσεβὲς κήρυγμα τῆς μοναρχίας¹. Τὸ δὲ θέμα περὶ τῆς ὑπὲρ ἀπόδειξιν καταστάσεως τῶν θείων κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην δὲν θέλει κάπως νὰ γίνῃ πειστικὸν μὲ τὸν λόγον. Ἄς γίνῃ λοιπὸν τοῦτο καὶ πάλιν ὑπόθεσις λόγου μας καὶ ἃς δώσωμεν ἀφορμὴν νὰ γίνῃ φιλοσοφώτερος ἑαυτοῦ ὁ φιλόσοφος. Πρῶτον λοιπὸν πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἀκρίτως ἀπαντᾶται εἰς τοὺς λόγους του Πρὸς Λατίνους ὅτι δὲν ὑπάρχει διὰ τίποτε ἀπὸ τὰ θεῖα ἀπόδειξις, καὶ ὅτι ὁλος ὁ ἀγὼν του δὲν κατατείνει πρὸς κανέν τέλος ἐντελῶς. Πράγματι ἂν γίνῃ τοῦτο ὀλοφάνερον, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, τουλάχιστον διὰ τὸ ὅτι δὲν θὰ θέλῃ νὰ ματαιολογῇ θὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀντίρρησιν· θὰ εἶναι δὲ ὀλοφάνερον εὐθύς μόλις μάθωμεν ἀπὸ ἐκείνον διὰ ποῖον λόγον ἀπεδύθη δι' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, καὶ τοῦτο φανῇ ἀνωφελές.

2. Λέγει λοιπὸν αὐτὸς εἰς τὴν προθεωρίαν² καὶ εἰς τοὺς πρὸς ἡμᾶς λόγους ὅτι, «πρέπει λοιπὸν νὰ εἶπω εἰς τί ἀποθλέπουν οἱ περὶ τούτων λόγοι μου· ἐσκέφθην πῶς θὰ ἦτο δυνατόν μὲ ἓνα λόγον νὰ ἀνασκευάσωμεν καὶ δεῖξωμεν ὅτι εἶναι σοφίσματα οἱ ὑπὸ Λατίνων γινόμενοι συλλογισμοί. Ἔβλεπα λοιπὸν ὅτι τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ, ἐὰν ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οὔτοι δὲν εἶναι οὔτε διαλεκτικοὶ οὔτε ἀποδεικτικοί. Ἄλλὰ τὸ νὰ ἀποδείξω ὅτι δὲν εἶναι διαλεκτικοὶ ἦτο εὐκολώτερον, ἀφοῦ δηλώσω ὅτι τὰ δεδομένα ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ ἡμᾶς ἐξ ἴσου μὲ τὸ συμπέρασμα· τὸ νὰ ἀποδείξω δὲ ὅτι δὲν εἶναι ἀποδεικτικοὶ ἦτο

χωρήσαντι δυνατὸν εἶναι ἀποδεικτικῶς ἐπὶ τῶν θείων συλλογίσασθαι». Σκέψαι τί λέγεις, ὦ φιλόσοφε· προχειρότατον ἦν σοι δεῖξαι πάντας τοὺς ὑπὸ Λατίνων ὑπὲρ τοῦ οἰκείου δόγματος συλλογιστικῶς προτεινομένους λόγους τὰς προ-
 5 τώσεις ἔχοντας ἐπίσης ἀμφοισθητούμενας τῷ συμπεράσονται καὶ ἀγωνιᾶς μὴ τοὺς συλλογισμοὺς τοίτους ἀφόμενοι τοῦ διαλεκτικοῦς καλεῖν ἀποδεικτικούς προσαγορεύσωσι καὶ εἰς ἀπορίαν τὴν ἐσχάτην περιστήσωσί σε; Καὶ ἔστι ἀποδεικτικὸν ἢ εἶναι ἢ δοκεῖν συλλογισμὸν τὸν τὰς προτάσεις ἀμφοισθη-
 10 τούμενας ἔχοντα, καὶ ταῦτα ἐπίσης τῷ συμπεράσονται;

3. Τί ποιε τῶν παιδεία λόγων συντεθραμμένων ἢ καὶ τῶν μειρίως ἡμμένων ταύτης ποῦτι' εἶποι; Σοφίσματα γὰρ ἔδειξας, ὡς αὐτὸς ἐκεῖ λέγεις, τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ὄντας ἄπαντας· εἴτα δέδοκας μὴ τοὺς σοφιστικούς ὄντας
 15 ἐξεληλεγμένους ἀποδεικτικούς εἶναι φῶσι; Καὶ ἔστι τὸν σοφιστικὸν ἀποδεικτικὸν ὅλως εἶναι; Ταῦτόν τι πέπονθας, ὦγαθέ, ὥσπερ ἂν τις, ὑπὸ γῆν ἡλίου καὶ σελήνης ὄντων, τὸ τοῦ χρόνου τοῦτο μέρος ἐν θαλασσῇ κίβητι διανύειν ἔλεγε τοὺς ὑπὲρ γῆν, ὡς καὶ τοῦ τῆς σελήνης φωτὸς ἐστειρημέ-
 20 νους, εἰ' ἐδέδεικε μὴ τὸ σταθερὸν εἶναι τοῦτο τῆς ἡμέρας φῶσι καὶ οὕτω ψευδόμενον ἀπελέγξωσιν αὐτόν· συλλογισμὸν γὰρ μὴ διαλεκτικὸν μὲν δεκνόμενον, ὡς τούτου κρείττονα ἔστιν ἀποδεικτικὸν ὑπολαβεῖν, ὡς δὲ χεῖρω τοῦ διαλεκτικοῦ, τῶν ἀδυνάτων οἰηθῆναι ποτέ τινα τοῦτον ἀποδει-
 25 κτικόν, ὥσπερ καὶ ἀέρα πανσελήνου μὲν νεκρὸς φανότερον ἔστιν ὑπολαβεῖν ἡμέραν, σκιωτερότερον δ' οὐκ ἔστι.

4. Τοῦτο τοίνυν πρὸς αὐτοὺς εἰπόντα σε χρὴν ἀπηλλάχθαι πραγμάτων· σὺ δ' ἐκ τῶν οὐχ ἦτιον ἀσαφῶν, μᾶλλον δὲ σαφῶς ψευδῶν, τὰ ψευδῆ συναγαγόντας ἀπελέγξας, εἴτα
 30 φοβηθεῖς μὴ ἐκ ψευδῶν ἀποδεικτικῶς δόξωσι συναγαγεῖν,

έντελῶς ἀδύνατον, ἂν ἐδεχόμεν ὅτι κατ' ἀρχὴν εἶναι δυνατόν νὰ συλλογισθῶμεν ἐπὶ τῶν θείων⁹. Σκέψου, τί λέγεις, ὦ φιλόσοφε· εὐκολώτατον σοῦ ἦτο νό ἀποδείξεως ὅτι ὅλοι οἱ ὑπὸ Λατίνων ὑπὲρ τοῦ οἰκείου δόγματος προτεινόμενοι συλλογιστικοὶ λόγοι ἔχουν τὰς προτάσεις ἐξ ἴσου ἀμφισβητούμενας μὲ τὸ συμπέρασμα, καὶ ἀγωνιᾶς μήπως, παραιτούμενοι νὰ καλοῦν διαλεκτικούς τοὺς συλλογιστικούς τούτους, τοὺς ἀποκαλέσουν ἀποδεικτικούς καὶ σὲ ὀδηγήσουν εἰς τὸ ἔσχατον ἀδιέξοδον; Καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἢ νὰ φαίνεται συλλογισμὸς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει ἀμφισβητούμενας τὰς προτάσεις, καὶ μάλιστα ἐξ ἴσου μὲ τὸ συμπέρασμα;

3. Ποῖος ἀπὸ τοὺς ἀνατραφέντας μαζὶ μὲ τὴν παιδείαν τῶν λόγων ἢ καὶ τῶν μετρίως γευθέντων αὐτῆς θὰ εἶπη ποτέ τοῦτο; Διότι ἔδειξες, ὅπως σὺ ὁ ἴδιος λέγεις ἐκεῖ, ὅτι οἱ συλλογισμοὶ αὐτῶν ὅλοι εἶναι σοφίσματα· παρὰ ταῦτα φοβεῖσαι μήπως εἶπουν ἀποδεικτικούς αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι ἐφανερῶθη ὅτι εἶναι σοφιστικοί; Καὶ εἶναι καθόλου δυνατόν ὁ σοφιστικὸς νὰ εἶναι ἀποδεικτικὸς; Τὸ ἴδιον ἔπαθες, ὦ ἀγαθέ, ὡσάν κανεῖς νὰ ἔλεγεν, ὅταν ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν γῆν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τὴν γῆν εὐρισκόμενοι διανύουν τὸ μέρος τοῦτο εἰς βαθὺ σκότος, ὥστε νὰ στεροῦνται καὶ τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης, ἔπειτα δὲ νὰ ἐφοβεῖτο μήπως εἶπουν ὅτι τοῦτο εἶναι μεσημβρία, καὶ οὕτω τὸν ἀποδείξουν ψευδόμενον. Πράγματι ὅταν εἰς συλλογισμὸς δεικνύεται μὴ διαλεκτικὸς, τὸν ὀνώτερον τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ἐκλάβωμεν ἀποδεικτικόν, τὸν χειρότερον δὲ τούτου εἶναι ἀπὸ τὸ ἀδύνατον νὰ θεωρήσῃ κανεῖς ποτέ ἀποδεικτικόν, ὅπως καὶ τὴν ἀτμοσφαῖραν, ὅταν εἶναι φωτεινότερα ἀπὸ τὴν πανσέληνον νύκτα εἶναι δυνατόν νὰ ἐκλάβῃς ὡς ἡμέραν, σκοτεινότερον ὁμῶς δὲν εἶναι δυνατόν.

4. Τοῦτο λοιπὸν ἔπρεπε νὰ εἶπης πρὸς αὐτοὺς, ὥστε νὰ ἀπαλλαγῇς ἀπὸ ἐνοχλήσεις. Ἐσὺ δὲ ἀπὸ τὰ ὀχι ὀλιγώτερον ἀσαφῆ, μᾶλλον δὲ σαφῶς ψευδῆ, ἀφοῦ ἠλεγξες αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι συνήγαγον τὰ ψευδῆ, ἔπειτα φοβηθεῖς μήπως φανοῦν ὅτι ἀπὸ ψευδῆ συνήγαγον ἀποδεικτικῶς, πε-

εἰς τὸ μηδεμίαν ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων εἶναι λέγειν εἰς ἀνάγκην ἤλθες καὶ ἡμῖν ἀντιλέγειν ἀκρατῶς λέγουσιν ὡς τὰ μὲν τῶν θείων οὕτως εἶσιν ἐμφανῆ κατὰ τὰς τῶν παιτέρων παραδόσεις, ὡς καὶ ἐπαφήν εἶναι τούτων καὶ ἀπόδει-
5 ξιν καὶ ἐπισημῆν, τὰ δέ, μὴ διὰ ὑπὲρ ἐπαφήν καὶ ἀπόδειξιν καὶ ἐπισημῆν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸν νοερῶς ὄρωντα νοῦν καὶ ὑπὲρ τὸν καὶ αὐτὰς τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπεραναβά-
 τα καὶ κατὰ ἀπόπανοιν πάσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως χάριτι ἀρορήτω ὑπερηνωμένον τοῖς ἀπερινοήτοις.

10 5. Συμβαίνει τοίνυν ἐξ ὧν ὁ φιλόσοφος βία μὲν, ὡς αὐτὸς φησὶν, ὑπέστη δ' ὁμοῦ ἀνεπιλήπιους εἶναι τοὺς πρὸς αὐτὸν παρὰ Λατίνων εἰρημένους ἄπαντας οὐλλογισμούς· συναναιροῦνται γὰρ τοίοις καὶ αὐτὸν αἱ παιερικαὶ παραδόσεις. Ἔοικε τοιγαροῦν ἐναντιῷ καταγινώσκειν ὡς μὴ δυ-
15 νηθέντιος ἀπελέγξαι τούτους. Εἰ γὰρ τοῦτο δυναθεῖς ἠπίσταιο, πῶς ἂν ἐφοβήθη μὴ ἀποδεικτικούς τοὺς σοφιστικούς καλέσωιν, εἶπεν ἂν τις τῶν ἀλλοτριῶν ἐγὼ δ' οὐ τοῦτο φαίην ἂν μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἀνιῶμενος διὰ τὸ κάλλος ἀμαυροῦ καὶ λωδᾶται «τῆ δυνάμει τῶν λόγων ἐκείνων, ὡς ἐκποδῶν
20 γένεσι καὶ τοῦτο τὸ σκῶλον τὸν περὶ τοῦτου λόγον ἐποίησάμην. Ὁ δέ, κατὰ τοῦ καθαίροντος ὡς καθαιροῦντος ὀργισθεῖς, προσκόπιων ἐπέδωκεν. Οὐκ οὖν ἐκ τῆς τῶν ἀνιειταγμένων διασθέντα δυνάμεως τοῦτο παθεῖν αὐτὸν οἶμαι, καθ' αὐτὸς τοῦτο λέγει, ἀλλ' ὡς τὰ θεῖα μὴ μεμνημένον
25 ἀκρατῶς καὶ τῷ δοκεῖν ἔχειν ἐθέλειν τὴν περὶ λόγους κατὰ παντὸς προσδεῖσθαι ἀπὸ τοῦ διδασκαλείου τῆς ματαιότητος θεολογοῦντα καὶ τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν τὴν κακοτεχνίαν ἐν τοῖς τοιοῦτοις λόγοις ἐπιδεικνύμενον.

6. Ἐντεῦθεν Ἀριστοτέλην τε καὶ Πλάτωνα, Σωκράτην
30 τε καὶ Πυθαγόραν καὶ ὅσοι καὶ αὐτοὺς διὰ θαύματος ποιεῖται ὡς «τὴν θείαν καταγενοσηκίας ὑπεροχὴν» καὶ προιγαγῶν αὐτοὺς εἰς μέσον διηγουμένους περὶ νοεροῦ φωτὸς

ριῆλθες εἰς ἀνάγκην νὰ λέγῃς ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν θείων καὶ νὰ ἀντιλέγῃς πρὸς ἡμᾶς, λέγοντας ὅτι ἄλλα μὲν ἀπὸ τὰ θεῖα εἶναι τόσον ἐμφανῆ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων, ὥστε καὶ ἐπαφή των νὰ ὑπάρχη καὶ ἀπόδειξις καὶ γνῶσις, ἀλλὰ δὲ εἶναι ὄχι ὁπλῶς ἐπάνω ἀπὸ ἐπαφήν καὶ ἀπόδειξιν καὶ γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νοερῶς βλέποντα νοῦν καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὑπερβάντα καὶ αὐτὰς τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ διὰ καταπαύσεως πάσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως ὑπερηνωμένον κατὰ ἄρρητον χάριν μὲ τὰ ἀκατάληπτα.

5. Συμβαίνει λοιπὸν ἀπὸ ὅσα, μὲ δυσκολίαν μὲν ὅπως δῆποτε ὁμως, ὑπεστήριξεν ὁ φιλόσοφος⁴, ὅτι ὅλοι οἱ πρὸς αὐτὸν λεχθέντες ἀπὸ τοὺς Λατίνους συλλογισμοὶ εἶναι ἀνεπίληπτοι· διότι μὲ αὐτοὺς συναναιροῦνται κατ' αὐτὸν αἱ πατερικαὶ παραδόσεις. Φαίνεται λοιπὸν νὰ κατηγορῆ ἐαυτὸν ὡς μὴ δυνηθέντα νὰ τοὺς ἀπελέγξῃ. Διότι ἐάν ἐγνώριζεν ὅτι ἠδυνήθη, πῶς θὰ ἐφοβεῖτο μὴ τυχὸν καλέσουν ἀποδεικτικούς τοὺς σοφιστικούς, θὰ ἔλεγε κάποιος ἀπὸ τοὺς ξένους· ἐγὼ δὲ δὲν θὰ ἔλεγα τοῦτο, ἀλλὰ μᾶλλον, στενοχωρούμενος διότι τὸ κάλλος ἐξασθενεῖ καὶ καταστρέφεται μὲ τὴν δύναμιν τῶν λόγων ἐκείνων, ἔκαμα τὸν λόγον περὶ τούτου, διὰ νὰ παραμερισθῆ καὶ τοῦτο τὸ πρᾶσκομμα. Ἐκεῖνος δὲ, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ καθαίροντος, ὡς καθαιροῦντος, συνέχισε νὰ προσκόπη. Δὲν νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐπαθε τοῦτο διότι ἐξεβιάσθη ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν ἀντιρρήσεων, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς λέγῃ τοῦτο, ἀλλὰ διότι δὲν εἶναι ἀκριθῶς μνημένος εἰς τὰ θεῖα καὶ διότι λόγῳ τοῦ ὅτι φαίνεται νὰ θέλῃ νὰ ἔχη ἀπέναντι ὅλων τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τοὺς λόγους θεολογεῖ βάσει τῆς διδασκαλίας τῆς ματαιότητος καὶ ἐπιδεικνύει τὴν κακοτεχνίαν τῶν ἀριστοτελικῶν τεχνῶν εἰς τοὺς τοιοῦτους λόγους.

6. Διὰ τοῦτο φέρει τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα, τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ τοὺς ὁμόφρονός των κατὰ τρόπον θαυμαστὸν ὡς «κατανοήσαντας τὴν θεῖαν ὑπεροχὴν» καί, ἀφοῦ τοὺς προσαγάγῃ εἰς τὰ μέσον νὰ διηγηθοῦν περὶ νοεροῦ φωτός καὶ οὐρανίου θέας καὶ ἀπλῶν

καὶ θέας οὐρανίου καὶ θεωριῶν ἀπλῶν καὶ ἀμερῶν, αὐτοὺς
περὶ αὐτῶν ἃ οὐδεὶς ποθ' ἕτερος τῶν ἡμετέρων ἐπιψηφί-
ζεται· «ταῦτα» γάρ, φησὶν, «ἀκούων αὐτῶν λεγόντων, οὐ
δύναμαι μὴ καὶ αὐτοὺς ὑπὸ Θεοῦ πεφωτισθαι λέγειν»· ὧν
5 ἕκαστον ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν μοι προτέρῳ Καθ' ἑλληνικῆς γνε-
ρᾶς ἐποψίας διαρκῶς ἐξελέγκται λόγῳ. Ἐντεῦθεν τοὺς
Λατίνους οὐκ ἄλλως ἐξελέγχει ἢ ἀπὸ τοῦ λέγειν διὸ οἱ
συλλογισμοὶ αὐτῶν οὔτε διαλεκτικοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστο-
τέλους παραδόσεις οὔτε ἀποδεικτικοί, μὴ εἰδώς, ὡς ἔοικεν,
10 διὸ πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι συλλογισμοὶ ἐπὶ τῶν θείων οὔτε
διαλεκτικοὶ εἰσιν οὔτε ἀποδεικτικοί· πῶς γὰρ οἱ γε οὐδὲ
συλλογισμοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστοτέλους παραδόσεις, ὡς
ἐδείξαμεν ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ καὶ νῦν αὖθις, τοῦ λόγου
προϊόντος καὶ τοῦ Θεοῦ διδόντος, δείξομεν;

15 7. Ἐντεῦθεν τοὺς ἡμετέρους κατὰ Λατίνων λόγους
παντὶ τρόπῳ πειρᾶται ἀκυροῦν, ὡς μὴ μόνον δοκοῖη θεο-
λόγος, ἀλλὰ καὶ μόνος ἀριῶς ἐπὶ γῆς. Περὶ μὲν γὰρ
ἀποδείξεως ἴσως ἀφορμῆς ἐλάβειό τινος, περὶ δὲ τῶν ἄλ-
λων ἰς αὐτῷ λόγος τοῖς τῷ εὐσεβεῖ συνηγοροῦσιν ἀντικει-
20 σθαι λόγοις; Ἀκούων γὰρ ὁ σοφὸς οὐτις ἡμῶν λεγόντων,
ὡς οὐ διὰ μέσης θεότητος ἐπὶ θεότητα ἦλθεν ὁ Θεὸς τὴν
φύσει, ἀλλὰ τὴν θέσει τε καὶ χάριτι, καὶ ὡς, εἰ πρὸς τὴν
πρώτην αἰτίαν ὡσπερ τὰ τοῦ μονογενοῦς οὐτω καὶ τὰ τοῦ
Πνεύματος ἀναφέρεται, τοιγαροῦν τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἀ-
25 ναφέρεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ δὲ ἀμέσως ἀναφέρεται
καὶ ἀμέσως ἐκπορεύεται, καὶ ὡς, εἰ γεννᾶται ὁ Υἱὸς ἐκ
μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς
ἐκπορεύεται, καὶ γὰρ ὁμοίως ταῦτ' ἐκ τοῦ Πατρὸς, πλὴν
τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, πρὸς δὲ καὶ τῶν ὑστερον ὁμοίως
30 τειθεολογημένων τὰ προαιωνίως κατὰ τοῦτ' ὁμοίως ὑπάρ-
χοντα δεικνύντων καὶ προσαγόντων τοὺς εἰπόντας διὸ,
«ὡς ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ

5. Αὐτόθι, σ. 252.

9. Ἐπιστολὴ Πρὸς Βαρλαάμ Α'.

καὶ ἀμερίστων θεωριῶν, αὐτὸς ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς πράγματα τὰ ὁποῖα κανεῖς ποτὲ ἀπὸ τοῦς ἰδικούς μας δὲν τοῦς ἀπέδωσε. Διότι, λέγει, «ταῦτα ἀκούων αὐτοὺς νὰ λέγουν, δὲν δύναμαι νὰ μὴ λέγω ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν φωτισθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»³. Ὅλα αὐτὰ καθ' ἕκαστον ἔχουν ἐξελεγχθῆ ἐπιμόνως εἰς τὸν πρὸς αὐτὸν προηγούμενόν μου λόγον Κατὰ ἑλληνικῆς νοερᾶς ἐποψίας⁴. Διὰ τοῦτο δὲν ἐξελέγχει τοῦς Λατίνους κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ μὲ τὸ νὰ λέγῃ ὅτι οἱ συλλογισμοὶ αὐτῶν δὲν εἶναι οὔτε διαλεκτικοὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Ἀριστοτέλους οὔτε ἀποδεικτικοί, μὴ γνωρίζων, ὅπως φαίνεται, ὅτι ὅλοι ἢ οἱ περισσότεροι συλλογισμοὶ ἐπὶ τῶν θείων δὲν εἶναι οὔτε διαλεκτικοὶ οὔτε ἀποδεικτικοί. Πῶς δὲ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι οὔτε κἄν συλλογισμοὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως ἐδείξαμεν εἰς τὸν προηγούμενον λόγον καὶ τώρα πάλιν, καθὼς θὰ προχωρῆ ὁ λόγος καὶ θὰ δίδῃ ὁ Θεός, θὰ δείξωμεν;

7. Διὰ τοῦτο προσπαθεῖ μὲ πάντα τρόπον νὰ ἐκμηδενίσῃ τοῦς ἰδικούς μας Κατὰ Λατίνων λόγους, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται μόνον ὅτι εἶναι θεολόγος, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι μόνος ἐπὶ τῆς γῆς τελευταίως. Διότι περὶ μὲν τῆς ἀποδείξεως ἴσως ἔλαβε κάποιαν ἀφορμὴν, περὶ δὲ τῶν ἄλλων, ποῖος λόγος ὑπάρχει νὰ ἀντίκειται εἰς τοῦς λόγους οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν; Ἀκούων δηλαδὴ ἡμᾶς ὁ σοφὸς οὗτος νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἦλθε διὰ μέσης θεότητος εἰς τὴν θεότητα, κατὰ τὴν φυσικὴν ἀποστολὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θέσει καὶ χάριν, καὶ ὅτι, ἐὰν πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν ἀναφέρωνται ὅπως καὶ τὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ οὕτω καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος, ἐπομένως τὸ Πνεῦμα ἀναφέρεται ἀμέσως πρὸς τὸν Πατέρα, ἐὰν δὲ ἀναφέρεται ἀμέσως, καὶ ἐκπορεύεται ἀμέσως, καὶ ὅτι, ἐὰν ὁ Υἱὸς γεννᾶται ὁπᾶ μόνον τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπᾶ μόνον τὸν Πατέρα, διότι ταῦτα προέρχονται ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς, πλην τοῦ τρόπου ὑπάρξεως ἀκούων ἐπίσης ὅτι δεικνύομεν καὶ ἀπὸ τὰ ὑστερον ὁμοίως θεολογημένα ὅτι τὰ προαιώνια ἔχουν κατὰ τοῦτο ὁμοίως καὶ ὅτι παρουσιάζομεν τοῦς εἰπόντας ὅτι, «ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πα-

Πατρός, πλὴν τοῦ ἰὸν μὲν εἶναι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπο-
 ρευτῶς», καὶ αὐτὸς, «τί μὴ προσαγορεύεται τὸ Πνεῦμα ὧν
 ὁ Υἱός, πλὴν γεννήσεως, καὶ πάντα ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ
 Πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος, καὶ πάντα ὅσα ὁ Υἱός, καὶ
 5 τὸ Πνεῦμα, πλὴν γεννήσεως», καὶ τοῦτο τηρητέον ἐν ἅπασιν
 τοῖς ἐπ' αὐτῶν λεγαμένοις, προσέει, καὶ διὰ τῆς εἰς ἄποστολὴν
 ἀπαγωγῆς ἐξελεγχόντων τοὺς μὴ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς
 ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα δογματίζοντας καὶ δεκνόντων
 ὡς οὐδὲ ὁ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἂν εἴη, εἰ μὴ καὶ τὸ
 10 Πνεῦμα, ταῦθ' ἅπαντα καὶ πλείσθ' ἕτερα τῷ λόγῳ παντὶ
 περιηχούμενα παρ' οὐδὲν ἐκεῖνος θέμενος «τὸ ζητούμενόν»
 φησιν «ἀξιοῖς».

8. Πῶς ἀξιοῦμεν τὸ ζητούμενον διὰ πολλῶν καὶ πολ-
 λούς ἡμῖν δείξαντες συμμαρτυροῦντας διὰ πλὴν τοῦ τρόπου
 15 τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ ἐκπορευσεῶς τε καὶ γεννήσεως, ὡς
 ὁ Υἱός ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πα-
 τρός, καὶ οὕτω σαφὲς καὶ ἀνεξέλεγκτον προθέντες αἴτιον
 τοῦ συμπεράσματος; «Ἄλλ' ἔδει», φησί, «δείξαι διὰ οὐκ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ». Παρήμι τοίνυν δι' ὧν ὁ λόγος τοῦτο προῖών
 20 ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὸ «οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» οὐ ταῦτόν τῳ «ἐκ
 μόνου τοῦ Πατρὸς»; Εἰ γὰρ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα,
 ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ εἰ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὐχὶ
 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἰσοσῦτον ἰσοτρόπως ἔχουσι πρὸς ἄλ-
 ληλα ὡς ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις δι' ὧν συνάγεται μὴ εἶναι
 25 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ τις ἀντὶ τούτου
 τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι συμπέρασμα ἰδεῖται, μηδὲν ἂν
 διαφέρειν. Εἰ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, ὥσπερ οὖν ἔχει,
 τοῦτ' αὐτὸ δδείξαμεν διὰ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, ἐκ μόνου δεδειχότις τοῦτο τοῦ Πατρὸς ἐκπορευό-
 30 μενον εἰ δ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ συννοεῖται εὐθὺς τὸ 'οὐκ ἐξ ἄλλου'
 διὰ τὸ σύννεγγυς, ὡς καὶ αὐτὸς λέγεις, κατὰ τοῦ Πνεύματος

7. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 39, 12.

8. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 41, 9.

τρόος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός, πλήν τοῦ ὅτι αὐτός μὲν γεννητῶς, τοῦτο δὲ ἐκπορευτῶς»⁷, καὶ πάλιν, «διατί νὰ μὴ ἀποδίδωνται εἰς τὸ Πνεῦμα ὅσα εἰς τὸν Υἱόν, πλήν τῆς γεννήσεως· καὶ ὅλα ὅσα εἶναι τοῦ Υἱοῦ, εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος, καὶ ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἔχει καὶ τὸ Πνεῦμα, πλήν τῆς γεννήσεως»⁸ (καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τηρηθῇ εἰς ὅλα τὰ λεγόμενα ἐπ' αὐτῶν), προσέτι δὲ ὅτι ἐξελέγχομεν διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς τοὺς δογματίζοντας ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρός καὶ δεικνύομεν ὅτι οὔτε ὁ Υἱός θὰ ἦτο ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, ἐκτός ἐάν εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα· ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκούομενα εἰς ὅλον τὸν λόγον ἐκεῖνος δὲν ἔλαβε καθόλου ὑπ' ὄψιν καὶ λέγει ὅτι «θεωρεῖς δεδομένον τὸ ζητούμενον».

8. Πῶς λαμβάνομεν ὡς δεδομένον τὸ ζητούμενον, ἀφοῦ ἐδείξαμεν διὰ μακρῶν καὶ παρουσιάσαμεν πολλοὺς συμμαρτυροῦντας μὲ ἡμᾶς, ὅτι πλήν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ ἐκπορεύσεως καὶ γεννήσεως, ὅπως ὁ Υἱός εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ Πατρός, καὶ ἐθέσαμεν τόσον σαφές καὶ βάσιμον αἴτιον ὡς πρότασιν τοῦ συμπεράσματος; «Ἄλλ' ἔπρεπε», λέγει, «νὰ δείξης ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Παραλείπω λοιπὸν ἐκεῖνα διὰ τῶν ὁποίων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀπέδειξε τοῦτο ὁ λόγος· ἀλλὰ τὸ «ὄχι ἐκ τοῦ Υἱοῦ» δὲν εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ «ἐκ μόνου τοῦ Πατρός»; Διότι ἐάν τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἶναι ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, καὶ ἐάν εἶναι ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τόσον ἰσόρροποι εἶναι μεταξύ των αἱ προτάσεις αὐταί, ὥστε ἐάν εἰς ὅλους τοὺς λόγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους συνάγεται ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, θέση κανεῖς ἀντί τούτου τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, δὲν θὰ διαφέρῃ κατὰ τίποτε. Ἐάν λοιπὸν τοῦτο εἶναι οὕτως, ὅπως βεβαίως εἶναι, ἐδείξαμεν ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ ἔχομεν δείξει ὅτι τοῦτο ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρός. Ἐάν δὲ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ συνεννοῆται ἀμέσως τὸ «ὄχι ἀπὸ ἄλλον» λόγῳ τῆς

οὖν ὁμοίως οὐνηροεῖται, καὶ τὸ ζητούμενον ἔχομεν καὶ οὐ ὑπὸ τῶν οἰκείων κἀντιαῦθα ἐξεληλεγμένον λόγων καὶ τοῖς ἡμετέροις ἄκοντα συνηγοροῦντα λόγοις. Εἰ δὲ καὶ αὐτόθεν εὔρηται τὸ δεῖγμα, θαυμάσαι ἔδει τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανὲς καὶ τοῦ συνηγόρου λόγου τὴν δύναμιν.

9. Ὁ δὲ μηδὲν ἔχων ἐγκαλεῖν ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῷ μόνος εἶναι τι δοκεῖν ἀκαίρου φιλοτιμίας τοῖς ἐκ τοῦ διδασκαλείου τῆς μαιαιότητος καὶ καθ' ἡμῶν ὥσπερ κατὰ τῶν ἐτεροδόξων χρῆται· (διασιέλλειν γὰρ τῶν δυσσεβῶν τοὺς εὐσεβεῖς ὁ φθόρος οὐκ εἶωθε), διὸ καὶ τὸ φανερόν τἀληθοῦς συοκιάζειν πειραῖται καὶ λαθεῖν οἶεται, τῆς τέχνης, μᾶλλον δὲ τῆς κακοτεχνίας, τὸ μέλαν περιχεάμενος. Ἐνιεύθεν μὴδ' εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων ἄρι πρῶτος τῶν ἐκ τοῦ πατρὸς αἰῶνος θεολόγων καὶ ἐξεῦρε καὶ ἀπεφήνατο. Διαιτί, ὦ φιλόσοφε; Ἄλλ' εἶπεν ἄν, εἰ παρῆν, ἐπισκώψας ἡμᾶς πρότερον τῆς ἀμαθίας ἔνεκεν, ὥσπερ εἶωθε, μᾶλλον δὲ τῆς δυσμαθείας, ὡς «ἐπεὶ τὸ θεῖον ὑπὲρ ἐπισημήνην τέ ἐστι καὶ τοῦν καὶ δόξαν, αἰσθησίην τε πᾶσαν καὶ διάνοιαν καὶ ἐπαφήν καὶ γινῶσιν, καὶ τοῦτο δεικνὺς ἔναγχος, κατὰ ποταμοὺς τῷ λόγῳ ρέων τοὺς μὴ οὔτω κατέκλυσα φρονοῦντας».

10. Εὔγε· ἀλλ' ἀνάσχον προσερωτώμενος ὑπὸ τῶν δυναμαθῶν ἡμῶν, καὶ τοῦτο γὰρ οὐκ ἀπὸ φιλοσοφίας· «οὐ τοίνυν ἐπισημήνη τέ ἐστι καὶ νόησις καὶ δόξα, φαντασία τε καὶ αἰσθησις, οὔτου ἐστιν εἶναι καὶ ἀπόδειξις»; Πάνυ γε ἄν εἶπεν, ἐπεὶ καὶ τοῦτ' ἔνεστι κἀν τοῖς ἐκείνου λόγοις. Ἐπειδὴ ταῦθ' οὔτω προδιωμολόγηται, ἄκουσον, ὦ φιλόσοφε, τοῦ ὑπεραναικισμένου τῶν σῶν κατεκλυσμένων, Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγω, τοῦ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνοδοῦ, ὃς φησι τὴν αἰησοφίαν ἐξυμνῶν ὡς «ὁ Θεὸς καὶ διὰ γνώσεως γινώ-

ἐγώπητος, ὅπως καὶ σὺ ὁ ἴδιος λέγεις, καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος λοιπὸν συνεννοεῖται ὁμοίως, καὶ ἔχομεν τὸ ζητούμενον καὶ σὲ εὐρίσκομεν ἐξηλεγμένον ἐδῶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σου λόγους καὶ συνηγοροῦντα ἀκουσίως μὲ τοὺς ἰδικούς μας λόγους. Ἐὰν δὲ καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐρεθῆ τὸ δείγμα, ἔπρεπε νὰ θαυμάσωμεν τὸ ἐπιφανές τῆς ἀληθείας καὶ τὴν δύναμιν τοῦ συνηγόρου λόγου.

9. Ἐκεῖνος δὲ μὴ ἔχων νὰ κατηγορήσῃ τίποτε, ἐκ τῆς ἀμέτρου φιλοδοξίας διὰ τὸ ὅτι νομίζει ὅτι μόνος αὐτός εἶναι κάτι, χρησιμοποιεῖ τὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τοῦ συστήματος τῆς ματαιότητος καὶ ἐναντίον ἡμῶν, ὅπως κατὰ τῶν ἑτεροδόξων (διότι ὁ φθόνος δὲν συνηθίζει νὰ κάμῃ διακρίσιν μεταξὺ τῶν δυσσεβῶν καὶ τῶν εὐσεβῶν), διὸ καὶ ἀποπειρᾶται νὰ συσκιᾶσῃ τὴν φανεράν ἀλήθειαν καὶ νομίζει ὅτι διαφεύγει τὴν προσοχὴν περιχυθεὶς τὴν μελανίαν τῆς τέχνης, μᾶλλον δὲ τῆς κακοτεχνίας. Διὰ τοῦτο πρῶτος αὐτὸς τῶρα ἀπὸ τοὺς θεολόγους ὄλων τῶν αἰώνων ἀνεκάλυψε καὶ ἀπεφάνθη ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις διὰ τίποτε ἀπὸ τὰ θεῖα. Διατί, ὦ φιλόσοφε; Ἄλλὰ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ, ἂν παρίστατο, ἀφοῦ, ὅπως συνηθίζει, μᾶς περιπαίξῃ προηγουμένως διὰ τὴν ἀμάθειαν, μᾶλλον δὲ τὴν δυσμάθειαν, ὅτι «ἐπειδὴ τὸ θεῖον εἶναι ὑπεράνω ἐπιστήμης καὶ νοῦ καὶ δοξασίας, αἰσθήσεως πάσης καὶ διανοίας καὶ ἐπαφῆς καὶ γνώσεως, τοῦτο δεικνύων προσφάτως, κατέκλυσσα τοὺς διαφορετικὰ φρονοῦντας ῥέων τὸν λόγον κατὰ ποταμούς».

10. Εὐγε. Ἄλλὰ ἀνέξου νὰ ἐρωτᾶσαι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς δυσμαθεῖς, διότι καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν· «ὅποιον λοιπὸν ὑπόκειται εἰς ἐπιστήμην καὶ νόησιν καὶ δοξασίαν, φαντασίαν καὶ αἴσθησιν, αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ καὶ ἀπόδειξιν»; Βεβαίως, θὰ ἔλεγεν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ἐνυπάρχει εἰς τοὺς λόγους ἐκείνου. Ἄφοῦ ταῦτα ἔχουν προσυμφωνηθῆ οὕτω, ἄκουσε, ὦ φιλόσοφε, τὸν εὐρισκόμενον ὑπεράνω τῶν κατακλυσμῶν σου, ἐννοῶ Διονύσιον τὸν μέγαν, τὸν ὑμνωδὸν τῶν θείων ὀνομάτων, ὁ ὁποῖος ἐξυμνῶν τὴν αὐτοσοφίαν λέγει ὅτι «ὁ Θεὸς καὶ διὰ

σκεται και δι' ἀγνωσίας, και ἔστιν αὐτοῦ και νόησις και λόγος και ἐπισημη και ἐπαφή και αἰσθησις και δόξα και φαντασία και ὄνομα και ἄλλα πάντα). Οὐκοῦν και ἀπόδειξις ἔστιν αὐτοῦ, τοῦτο μὲν και κατὰ τὰ σοὶ προδιωμολογημένα,
 5 ἔχει γὰρ και τὰ τῶν ἀποδεικτιῶν ἅπαντα, τοῦτο δὲ και διὰ τὸν ὑστερον ἐπενηνεγμένον τῷ ἀγίῳ συμπεριληπτικώτατον λόγον· «ἔστι» γὰρ φησι «τοῦ Θεοῦ και ἄλλα πάντα», ἐν δὲ τῶν πάντων και ἡ ἀπόδειξις, ὡσιε και ἀπόδειξις ἔστιν αὐτοῦ.

11. Πρὸς δὲ τούτοις και αἱ ἐναντίαι θέσεις τῶν ὄντων
 10 ἐπὶ Θεοῦ λεγόμεναι ἀλλήλαις οὐκ ἐναντιοῦνται και αἱ ἀφαιρέσεις οὐκ ἀναιρέπουσι τὰς θέσεις· τὰ γὰρ ἀντικείμενα κατὰ μίαν και ἐνικὴν ταυτίτητος αἰτίαν ὅμα προέχει και περιέχει, και κατὰ τοιοῦτον τοιγαροῦν τὸν λόγον, εἰ μὴ ἔστιν ἐπὶ τῶν θεῶν ἀπόδειξις και ἔστιν, ἐπ' οὐδενὸς ἄρ' εἶναι φάναι τῶν
 15 θεῶν ἀπόδειξιν ἢ παντὸς οὐκ ἀληθές, ἀλλ' εἶναι μὲν ἐπιτινω·, οὐκ εἶναι δ' ἐφ' ἐτέρων. Τί γὰρ ἐφεξῆς και ὁ θεωρημῶν οὐτις λέγει προϊών; «Οὔτε νοεῖται τὸ θεῖον, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, και οὐκ ἔστι τι τῶν ὄντων, οὐδὲ ἐν τινι τῶν ὄντων γινώσκεται». Τί οὖν; Κατὰ τὸν αὐτὸν
 20 τρόπον ἔστι τι νόησις αὐτοῦ και «ἄλλα, και οὔτε νοεῖται, οὔτε ἐν τινι τῶν ὄντων γινώσκεται; Πάντως καθ' ἕτερον τοῦτο οὖν ἔστιν, ὃ ἡμεῖς φάμεν, ὅτι τὰ μὲν τῶν θεῶν γνωσιὰ ἔστι και ἀποδεικτιὰ, τὰ δ' ἀγνωσιὰ τι και ἀναπόδεικτα.

12. Σὺ δ' ἠκιστὰ μεμνημένος ταῦθ' ὡς ἔοικεν οὐδενὸς
 25 φῆς εἶναι τῶν θεῶν γνῶσιν οὐδὲ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ πῶσιν μόνην, και οὐδὲ τοῦ μεγάλου Παύλου ἀκούεις, ὃς τοῖς ἀπιστοῖς "Ἕλλησι λέγει «φανερὸν εἶναι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ» και ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἐθεβάσθησαν», οὐδὲ τὴν τοῖς πιστοῖς και ἐργῶ τὴν πῶσιν ἐπι-
 30 δεκνυομένοις ἐγγινομένην ἀληθῆ Θεοῦ θεωρίαν, ἣν ἐν εὐαγ-

10. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 7, 3.

11. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 7, 3.

12. Ρωμ. 1, 19.

13. Ρωμ. 1, 21.

γνώσεως γνωρίζεται καὶ δι' ἀγνοσίας, καὶ ὑπάρχει καὶ νόησις καὶ λόγος καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπαφή καὶ αἰσθησις καὶ δόξα καὶ φαντασία καὶ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὄλα τὰ ἄλλα»¹⁰. Ἐπομένως ὑπάρχει καὶ ἀπόδειξις αὐτοῦ, ἀφ' ἑνός μὲν κατὰ τὰ προωμολογημένα ἀπὸ σέ, διότι ἔχει καὶ ὄλα τὰ ἰδιώματα τῶν ἀποδεικτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ αἰτίας τοῦ τελευταίου προστεθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου συμπεριληπτικωτάτου λόγου· διότι λέγει, «ὑπάρχουν τοῦ Θεοῦ καὶ ὄλα τὰ ἄλλα», ἐν δὲ τῶν ὄλων εἶναι καὶ ἡ ἀπόδειξις, ὥστε καὶ ἀπόδειξις αὐτοῦ ὑπάρχει.

11. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ αἱ ἀντίθετοι θέσεις τῶν ὄντων χρησιμοποιούμεναι εἰς τὸν Θεὸν δὲν ἐναντιώνονται εἰς ἀλλήλας καὶ αἱ ἀφαιρέσεις δὲν ὀνατρέπουν τὰς θέσεις· διότι τὰ ἀντιθετικὰ κατὰ μίαν καὶ ἐνιαίαν αἰτίαν ταυτότητος προέχουν καὶ περιέχουν συγχρόνως, καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν τοποθέτησιν αὐτὴν, ἐάν δὲν ὑπάρχη ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν θείων καὶ συγχρόνως ὑπάρχη, δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει διὰ κανέν ἐκ τῶν θείων ἀπόδειξις ἢ ὅτι ὑπάρχει δι' ὄλα, ἀλλὰ τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι ὑπάρχει διὰ μερικά, δὲν ὑπάρχει δὲ δι' ἄλλα. Διότι τί λέγει εἰς τὴν συνέχειαν ὁ θεορρήμων οὔτος; «Οὔτε νοεῖται τὸ θεῖον οὔτε λέγεται οὔτε ὀνομάζεται, καὶ δὲν εἶναι κάτι ἀπὸ τὰ ὄντα οὔτε γνωρίζεται εἰς κάτι ἀπὸ τὰ ὄντα»¹¹. Τί συμβαίνει λοιπὸν; Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὑπάρχει νόησις αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα, καὶ συγχρόνως οὔτε νοεῖται οὔτε γνωρίζεται εἰς κάτι ἀπὸ τὰ ὄντα; Ὅπως δὲ κατ' ἄλλον. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι ἄλλα μὲν ἀπὸ τὰ θεία εἶναι γνωστὰ καὶ ἀποδεικτά, ἄλλα δὲ ἀγνωστα καὶ δυσἀπόδεικτα.

12. Σὺ δὲ, ἐλάχιστα μνημένος εἰς ταῦτα ὄπως φαίνεται, ἰσχυρίζεσαι ὅτι δὲν ὑπάρχει διὰ κανέν ἐκ τῶν θείων γνῶσις οὔτε ἀπόδειξις, ἀλλὰ μόνον πίστις, καὶ δὲν ἀκούεις οὔτε τὸν μέγαν Παῦλον, ὁ ὁποῖος λέγει εἰς τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας, «ὅτι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι φανερόν»¹² καὶ ὅτι «γνωρίσαντες τὸν Θεόν, δὲν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν ὡς Θεόν»¹³, οὔτε ἐδοκίμασες ἢ ἐπίστευσες τὴν ἀναπτυσσο-

γελίοις μακαρίζει ὁ Κύριος, ἢ πέπονθας ἢ πεπίστευκας, δε
 τῆ πίσει μεγαλαυχῶν, καιτοι τῆς πίσειως οδοσαν ἰέλος ἢ
 βραβεῖον ἢ βραβεῖου ἀραβῶνα διὰ τῆς ἀγάπης ἐνεργού-
 μενον· εἰ γὰρ πίσει ἐπὶ τῶν θείων μόνη, οὐδ' ἡ θεωρία
 5 αὐτῆ ἀληθῆς. Εἰ δ' ἀληθῆς, ὡσπερ οὖν ἐσιν, ἀληθῆς δὲ
 κάκεινο, δι «Θεὸν οὐδεὶς ἰώρακε πώποτε», τοῦτ' ἐσιν ὅ-
 περ ἔφημεν ἡμεῖς, δι τὰ μὲν τῶν θείων θεωρητὰ ἐσι,
 τὰ δ' οὐ.

13. Σὺ δὲ οὐδὲ τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνό ποι' ἀναγνοὺς ἐπέ-
 10 γνωσ, «εἰς Θεός, ὁ ἐπὶ πάντων και διὰ πάντων και ἐν πᾶ-
 σι», τὸ μὲν ἀρι καιταλαμβανόμενος, τὸ δὲ ζητούμενος, ποιὲ δε
 δοσον ἐσι τυχὸν καιταληφθησόμενος· «ἔθειο μὲν γὰρ σκότιος
 ἀποκρυφῆν αὐτοῦ», καθά φησιν ὁ ψαλμωδός, ἀλλὰ και «ἔ-
 φαιαν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῆ οἴκουμένη», και οὐδεὶς ἀνεπι-
 15 γνώμων ἐσι τοῦ Θεοῦ, εἰ και τινες ἐθελοκακοῦντες μὴ εἰ-
 δένας προσποιοῦνται. Και γὰρ «ἡλιός ἐσι δικαιοσύνης» πᾶ-
 σι δαιριλῶς ἐπιλάμπων «πονηροῖς τε και ἀγαθοῖς»· ἀλλ' οἱ
 μὲν διαίροντες τὰ θιέφαρα, τῆς ζωαρχικῆς ἀκίτιος ἐμφο-
 ροῦνται, οἱ δὲ πονηροὶ μύοντες τὰς ὕφεις, μηδ' ἀμωογέπως
 20 εἰδένας προσποιοῦνται και τῆ ἐπὶ πλεῖσιον ἀνομιλησιὰ τοῦ
 φωτὸς εἰς τὴν καιτὰ διάνοιαν πήρωσιν ἀκίπιουσιν, δ καιπὶ
 τῶν σωματικῶν ὕφειων συμβαίνειν πέφικεν. Ἐκεῖνος μὲν-
 τοι τῆ περιουσιὰ τῆς λαμπρότητος οὔτε προσιδεῖν ὄλωσ συγ-
 χωρεῖ τινα, διὸ και ὑπὲρ ἐννοιδᾶν ἐσι, και ταύτη αὐθις τῆ
 25 περιουσιὰ και μέχρι τῶν ἀμυδρῶς δρώντων φθάνει και τοῖς
 ζητοῦσιν ἐπιφαινεται και αὐτοῖς τοῖς τῶν λογικῶν ἐσχάτοις,
 ὡσπερ και ὁ αἰσθητὸς ἡλιος καιπὶ τὰς ἀμβλείας ὕφεις ἐνεο-
 γεῖ, καιτοι διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς λαμπρότητος μηδὲ προσα-
 τερίζειν ὄλωσ συγχωρῶν τὴν αἰσθησιν.

30 14. Και μὴν εἰ μὲν καιταφαιτικῶς μόνον ἦν ἀποδεικνύ-
 ειν, εἶχεν ἄν τινα λόγον ἴσως ἐπ' οὐθενὸς τῶν θείων εἶναι

14. Ματθ. 5, 3.

15. Ἰω. 1, 18.

16. Ἐφ. 4, 6.

17. Ψαλμ. 17, 11, Β' Βασ. 22, 12.

18. Ψαλμ. 18, 98, 4.

19. Μαλαχ. 3, 20.

20. Ματθ. 5, 45.

μένην εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς ἐπιδεικνύοντας μὲ ἔργον τὴν πίστιν ἀληθινὴν θεωρίαν Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν μακαρίζει εἰς τὰ εὐαγγέλια ὁ Κύριος¹⁴, ἐσὺ ὁ ὁποῖος μεγαλαυχεῖς διὰ τὴν πίστιν, ἂν καὶ αὐτὴ ἡ θεωρία τῆς πίστεως εἶναι τέλος ἢ βραβεῖον ἢ ἀρραβῶν βραβεῖου ἐνεργούμενον διὸ τῆς ἀγάπης. Ἐὰν δὲ εἶναι ἀληθινὴ, ὅπως πράγματι εἶναι, εἶναι ἀληθινὸν καὶ ἐκεῖνο, ὅτι «κανεὶς ποτὲ δὲν εἶδε τὸν Θεόν»¹⁵, δηλαδὴ συμβαίνει ὅ,τι εἶπομεν ἡμεῖς, ὅτι μερικὰ μὲν ἀπὸ τὰ θεῖα εἶναι θεωρητά, μερικὰ δὲ ὄχι.

13. Σὺ δὲ δὲν κατενόησες ποτὲ οὔτε ἐκεῖνο τὸ ἀποστολικόν τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσες, «εἰς εἶναι ὁ Θεός, ὁ ἐπάνω ὄλων καὶ δι' ὄλων καὶ εἰς ὅλα», ἐν μέρει μὲν ἤδη καταλαμβανόμενος, ἐν μέρει δὲ ζητούμενος, κάποτε δὲ μέλλων νὰ κατανοηθῇ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον. Διότι «ἔθεσε μὲν τὸ σκότος ὡς τόπον ἀποκρύψεώς του», ὅπως λέγει ὁ ψαλμωδός¹⁷, ἀλλὰ καὶ «ἔλαμψαν εἰς τὴν οἰκουμένην αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ»¹⁸, καὶ κανεὶς δὲν εἶναι ἀδαῆς τοῦ Θεοῦ, μολονότι κάποιοι ἐθελόκακοι προσποιοῦνται ὅτι δὲν τὸν γνωρίζουν. Διότι εἶναι «ἥλιος τῆς δικαιοσύνης»¹⁹ λάμπων πλουσίως εἰς ὅλους «πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς»²⁰ ἀλλὰ οἱ μὲν, ἀνοίγοντες τὰ βλέφαρα, πλημμυρίζονται ἀπὸ τὴν ζωαρχικὴν ἀκτίνα, οἱ δὲ πονηροί, κλείοντες τοὺς ὀφθαλμούς, δὲν προσποιοῦνται κατὰ κανένα τρόπον ὅτι γνωρίζουν καὶ μὲ τὴν πολυχρόνιον ἀκοινωνησίαν πρὸς τὸ φῶς καταντοῦν εἰς τὴν διανοητικὴν τυφλωσιν, πράγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει φυσικῶς καὶ ἐπὶ τῶν σωματικῶν ὤψεων. Ἐκεῖνος ὁμοίως μὲ τὴν περίσσειαν τῆς λαμπρότητος δὲν καταδέχεται οὔτε νὰ κυττάξῃ κάποιον, διὸ καὶ εἶναι ὑπὲρ νόησιν καὶ μὲ τὴν ἰδίαν πάλιν περίσσειαν φθάνει μέχρι τῶν ἀμυδρῶς βλεπόντων καὶ φαίνεται εἰς τοὺς ζητοῦντας καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐσχάτους τῶν λογικῶν, ὅπως καὶ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἐνεργεῖ καὶ εἰς τοὺς ἀμβλύοντας, μολονότι λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς λαμπρότητος δὲν συγχωρεῖ οὔτε νὰ προσατενίσῃ κανεὶς καθόλου τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως.

14. Βεβαίως ἂν μόνον τὸ καταφατικῶς ἀποδεικνύειν ἦτο δυνατόν, ἴσως νὰ εἶχε κάποιαν θέσιν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι

ἀπόδειξιν· ἐπεὶ δὲ καὶ ἀποφαιτικῶς ἀποδεικνύειν ἔστι, τί φῆς;
 Οὐκ ἀποδείξομεν ἰὸν πάντων κτιστην μηδὲν εἶναι τῶν κτι-
 σιῶν; Οὐκ ἀποδείξομεν ἰὸ ἀγαθὸν μηδενὸς αἴτιον κακοῦ;
 Πρὸς δέ, εἰ μὲν μηδὲν ἦν τῶν κτισμάτων ὑπὲρ ἀπόδειξιν,
 5 καλῶς ἂν εἰπὼν πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν, μέγα τι
 φρονεῖς ὡς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους μεγαλύνων τὸν Θεόν· ἐπεὶ
 δὲ πολλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων καὶ ἡμῖν ἐφικτιῶν ὑπὲρ
 ἀπόδειξιν ὄντια φαίνεται, πῶς ἐντιεύθεν ἔκφανοις ἔσται τῆς
 θείας ὑπεροχῆς; Τῆς γὰρ ἀποδείξεως ἴσμεν βεβαιότεραν
 10 φύσει τὴν ἐμπειρίαν οὖσαν, ὥσπερ καὶ αὕτη ὑπὲρ ἀπόδειξιν,
 καίτοι πᾶσα καὶ τέχνη καὶ ἐπιστήμη παρ' αὐτῆς ἔχει τὰς
 ἀρχάς· συνηθροισμένη μὲν ἀπὸ τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ
 πραγμάτων ἢ τέχνη, ἐπιστήμη δὲ παρὰ τῶν ἀεὶ λεγομένων
 ὡσαύτως ἔχειν. Ἐπεὶ τοίνυν ἴσοσῦτα τῶν ὄντων ὑπὲρ ἀπό-
 15 δεῖξιν πῶς ἰὸ ὑπὲρ πᾶν ὄν μεγαλύνειν ὤψθης ὑπὲρ τοὺς
 ἄλλους καὶ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἀποφηνάμενος τοῦτο; Τίς γὰρ
 μεγαλειότης τοῖς ὑπερκοσμίοις ἀγγέλοις ὑπὲρ τοὺς λέοντας
 δεδειχθαι τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἐλέφαντας; Καὶ ἡμεῖς γὰρ
 τὴν φύσιν ὑπὲρ αὐτοῦς οἱ ἐγκόσμοι καὶ ἴσοσῦτον ἀποδέον-
 20 τες τῶν ἀγγέλων ἐκείνων· οὕτω τοίνυν οὐδὲ μεγαλειότητα
 ἂν τις δεῖξαι Θεοῦ ἰῶ δεῖξαι τοῦτον ὑπὲρ ἀπόδειξιν.

15. Νῶ γὰρ ἄληπιον ἰὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ τὰ νῶ ληπιά·
 πολλὰ δὲ τῶν ὄντων καὶ νῶ ληπιῶν ἔστιν ὑπὲρ ἀπόδειξιν,
 ὥσπερ ἰὸ θεῖον καὶ τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐδ' οὐ φῆς, ὑπερβάλ-
 25 ῖαι ἀπαρασλήτοις καὶ ἀξυμβλήτοις ὑπεροχαῖς, καὶ ὁ μεγαλύν-
 ρειν ἄγαν οἰόμενος ἰῶ ὑπὲρ τὴν ἀριστοιτελικὴν ἀπόδειξιν
 τὰ θεῖα λέγειν ἔλαθεν ἑαυτὸν πρὸς τὰναντία χωρῶν. Διόπερ
 ἡμεῖς διὰ τῆς τῶν παιτέρων ποδηγίας ἀπόδειξιν τοῦ ὑπὲρ
 ἀπόδειξιν εὐρόμενοι τοῦτου κρείττονα, ταύτην τε μὴ πάνθ'
 30 ἀπλῶς, ἀλλ' ἔστιν ἃ τῶν θεῶν θηρώμενοι καὶ ὑπὲρ ταύτην

δέν ὑπάρχει διὰ κανέν ἐκ τῶν θείων ἀπόδειξις· ἀφοῦ ὁμως εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδεικνύωμεν καὶ ὀποφατικῶς, τί λέγεις; Δέν θὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ κτίστης τῶν πάντων δέν εἶναι τίποτε ἀπό τὰ κτιστά; Δέν θὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὸ ἀγαθόν δέν εἶναι αἴτιον κανενός κακοῦ; Ἐπί πλέον δέ, ἐάν τίποτε ἀπό τὰ κτίσματα δέν ἦτο ὑπὲρ ἀπόδειξιν, λέγων ὅτι ὅλα τὰ θεία εἶναι ὑπὲρ ἀπόδειξιν, μεγαλοφρονεῖς ὅτι μεγαλύνεις τὸν Θεόν ὑπεράνω τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δέ πολλά ἀπό τὰ ἐπί τῆς γῆς ὑπάρχοντα καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφικτὰ φαίνεται νὰ εἶναι ὑπὲρ ὀπόδειξιν, πῶς ἀπό αὐτὸ θὰ φανερωθῇ ἡ θεία ὑπεροχῇ; Διότι γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι φύσει βεβαιότερα τῆς ἀποδείξεως, ὥστε καὶ αὕτη νὰ εἶναι ὑπεράνω ἀποδείξεως, μολονότι πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἀπό αὐτὴν ἔχει τὰς ἀρχάς· ἡ μὲν τέχνη συναθροισμένη ἀπό τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγματα, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀπό τὰ λεγόμενα ὅτι ἔχουν πάντοτε ὡσαύτως. Ἀφοῦ λοιπὸν τῶσα ἀπό τὰ ὄντα εἶναι ὑπὲρ ἀπόδειξιν, πῶς ἐνόμισες ὅτι μεγαλύνεις τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄν ὑπεράνω τῶν ἄλλων διακηρύσσων τοῦτο ὑπεράνω ἀποδείξεως; Πράγματι ποία μεγαλειότης τῶν ὑπερκοσμίων ἀγγέλων ἔχει δειχθῆ ὑπεράνω τῶν λεόντων καὶ τῶν ἐλεφάντων κατὰ τὴν φύσιν; Διότι καὶ ἡμεῖς οἱ ἐγκόσμιοι εἴμεθα κατὰ τὴν φύσιν ὑπὲρ αὐτούς, μολονότι ὑστεροῦμεν τόσον πολὺ τῶν ἀγγέλων ἐκείνων· οὕτω λοιπὸν δέν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δείξῃ κανεὶς τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ ἂν ἐδείκνυεν ὅτι οὗτος εἶναι ὑπεράνω ἀποδείξεως.

15. Πράγματι τὸ θεῖον εἶναι ἀκατάληπτον διὰ τοῦ νοῦ καὶ ὑπὲρ τὰ καταληπτά διὰ τοῦ νοῦ. Πολλά δέ ἀπό τὰ ὄντα, καὶ τὰ καταληπτά διὰ τοῦ νοῦ, εἶναι ὑπεράνω ἀποδείξεων, ὥστε τὸ θεῖον ὑπερβάλλει καὶ τὰ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, τὸ ὁποῖον ἰσχυρίζεσαι σὺ, μὲ ὑπεροχὴν ἀπαραβλήτον καὶ ἀσύγκριτον, καὶ ὁ νομίζων ὅτι μὲ τὸ νὰ λέγῃ ὅτι τὰ θεία εἶναι ὑπὲρ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀπόδειξιν μεγαλύνει ὑπερβολικῶς, καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀντίθετα. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς, εὐρόντες διὰ τῆς καθοδηγήσεως τῶν πατέρων ἀνωτέραν ἀπόδειξιν τοῦ ὑπὲρ ὀπόδειξιν τούτου καὶ μὲ αὐτὴν κυνηγοῦντες ὄχι ὅλα γενικῶς, ἀλλὰ μερι-

τᾶλλα δοξάζοντες, πολλαπλασίως τοῦ καὶ Ἀριστοτέλην ὑπὸ τῆς σῆς σοφίας λεγομένου ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ θεῖον ὑπεριθέαμεν. Ὅρᾳς δοῶ τῶν σῶν θεοπρεπέστερα τὰ ἡμέτερα;

16. Τί δ' ἢ σὴ διαλεκτικὴ ἦν μόνην ἐπιβάλλειν οἷε
 5 τοῖς θείοις; Οὐ τὴν ἐν συλλογισμοῖς μείζω πρόβασιν ἀεὶ καθόλου ἔχει; Ἡ δὲ τῶν καθόλου γνώσις οὐ δι' αἰσθημάτων ἡμῶν ἐγγίνεται; Πῶς οὖν ἐπὶ τῶν ὑπὲρ αἰσθησίων εἶη ἂν διαλεκτικὸς συλλογισμὸς; Εἰ δέ τις ἐνδόξη δι' ἐπαφῶν νοητῶν συνάγεσθαι τὴν γνώσιν, ἀλλὰ τὰ θεῖα καὶ ὑπὲρ νοῦν
 10 ἔστι· πῶς οὖν τῶν ὑπὲρ νοῦν εἶη ἂν διαλεκτικὸς συλλογισμὸς; «Ἀλλὰ τῷ διαλεκτικῷ», φησί, «συλλογισμῷ ἀδιορίστως πάντα ὑπόκειται, περὶ πάντα καταγινομένου»· τοῦτό ἐστι δι' ὃ διαλεκτικοὺς ἡμᾶς ἀντὶ πειστικῶν κατασιῆσαι ἀξιοῖ, καίτοι τοῦ τῆς ἀποδείξεως ὀνόματος φυγὰς διὰ τοῦτ' ἀδύνατος
 15 γεγωνώς. Ἀλλὰ ποῖα πάντα, ὧ βέλυσαι; Τὰ ὄντα πάντως πάντα· τὸ δ' ὑπὲρ τὸ ὄν πῶς ἂν ἔχοι ὑποκείμενον; Πρὸς μὲν γὰρ πάσας τὰς μεθόδους ὁδὸν ἔχειν τοῦτόν φησιν Ἀριστοτέλης· μέθοδος δὲ τῶν ἀκαταλήπτων πῶς, εἴπερ ἡ μέθοδος σύστημα ἐκ καταλήψεων; Οὐ τὸ ὑποκείμενον δὲ μόνον
 20 ἀόριστον ἔχει, ἀλλὰ καὶ τὸ ζητούμενον ἐφ' ἐκάστου προβλήματος καὶ αὐτὰς γε τὰς προτάσεις ἢ γε κυρίως, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, διαλεκτικὴ, ὃ δὲ ἀληθῆς θεολόγος, ὠρισμένα ἅπαντα σχεδόν, τὸ μὲν ζητούμενον ἀεὶ καὶ ἅπαν, προτάσεων δὲ τὰς πλείους, εἰ μὴ πάσας, ἀμφοτέρωθεν δὲ ἐκ τῶν θεοπνεύ-
 25 στων ἢ καὶ θεοπαράδοτων, ὑπὲρ ὧν καὶ ἐνίσταται, δι' ἃ καὶ τὴν οὐκείαν ὑπόληψιν θεσπιοτάτην ἔχει καὶ ἀμειψισίαν.

17. Ἔτι, εἰ διὰ μὲν τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ καὶ τὴν τῶν θεῶν γνώσιν θηρώμεθα, διὰ δὲ τοῦ ἀποδεικτικοῦ
 30 μόνην, ὡς οὐ λέγεις, τὴν τοῦ κόσμου, κρείττων ἂν εἶη ὁ δια-

21. Βλ. Βαρλαάμ, Πρὸς Παλαμὸν Α', ἐκδ. G. Schirò, σ. 249.

22. Αὐτόθι, σ. 255.

καὶ ἀπὸ τὰ θεῖα, καὶ θεωροῦντες τὰ ἄλλα ὑπεράνω αὐτῆς, τοποθετοῦμεν τὸ θεῖον κατὰ πολὺ ὑπεράνω τοῦ λεγομένου ὑπὸ τῆς σοφίας σου ὑπὲρ ἀπόδειξιν κατὰ Ἀριστοτέλην. Βλέπεις πόσον θεοπρεπέστερα ἀπὸ τὰ ἰδικά σου εἶναι τὰ ἰδικά μας;

16. Ποῖα δὲ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ σου τὴν ὁποίαν νομίζεις ὅτι ἐπιβάλλεις μόνην εἰς τὰ θεῖα; Δέν ἔχει πάντοτε καθολικὴν τὴν εἰς τοὺς συλλογισμοὺς μείζονα πρότασιν; Ἡ δὲ γνῶσις τῶν καθόλου δέν γίνεται μέσα μας δι' αἰσθημάτων; Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη διαλεκτικὸς συλλογισμὸς ἐπὶ τῶν ὑπεράνω αἰσθήσεων; Ἐὰν δὲ παραδεχθῆ κανεὶς ὅτι ἡ γνῶσις συνάγεται διὰ νοητῶν ἐπαφῶν, ἀλλὰ τὰ θεῖα εἶναι καὶ ὑπεράνω τοῦ νοῦ· πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη διαλεκτικὸς συλλογισμὸς τῶν ὑπεράνω τοῦ νοῦ; «Ἀλλὰ, λέγει, ὅλα ὑπόκεινται ἀπροσδιόριστως εἰς τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμὸν, καταγινόμενον μὲ τὰ πάντα»²¹. Δι' αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νὰ μᾶς καταστήσῃ ἀντὶ πιστῶν διαλεκτικούς, μολονότι δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐγίνε φουγάς τοῦ ὀνόματος τῆς ἀποδείξεως. Ἀλλὰ ποῖα πάντα, ὧ θαυμάσιε; Ὅπως οἰοῦνται πάντα τὰ ὄντα. Τὸ δὲ ὑπὲρ τὸ ὄν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ὑποκείμενον; Τὸ ὅτι οὗτος ἔχει δίοδον πρὸς ὅλας τὰς μεθόδους, τὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· μέθοδος δὲ τῶν ἀκαταλήπτων πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη, ἐὰν ἡ μέθοδος εἶναι σύστημα ἀπὸ καταλύσεις; Δέν ἔχει δὲ μόνον τὸ ὑποκείμενον ἀόριστον, ἀλλὰ καὶ τὸ ζητούμενον εἰς ἕκαστον πρόβλημα καὶ αὐτὸς τὰς προτάσεις ἢ κυρίως διαλεκτικὴ, ὅπως θὰ ἔλεγες ἐσὺ, μέθοδος, ὁ δὲ ἀληθινὸς θεολόγος ὅπως οἰοῦνται σχεδὸν ὅλα, τὸ μὲν ζητούμενον πάντοτε καὶ ὀλόκληρον, τῶν προτάσεων δὲ τὰς περισσοτέρας, ἂν ὄχι ὅλας, ἀμφότερα δὲ ἀπὸ τὰ θεόπνευστα ἢ καὶ θεοπαράδοτα, ὑπὲρ τῶν ὁποίων καὶ ἀγωνίζεται, διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει βεβαιωτάτην καὶ ἀμετάπειστον τὴν ἰδικὴν του γνώμην.

17. Προσέτι, ἐὰν διὰ μὲν τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ ἀποκτῶμεν τὴν γνῶσιν τῶν θεῶν, διὰ δὲ τοῦ ἀποδεικτικοῦ μόνην τὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, ὅπως λέγεις ἐσὺ²², θὰ ἦτο

λεκτικὸς τοῦ ἀποδεικτικοῦ· τοῦτο δ' ὁ σὸς Ἀριστοτέλης οὐκ
 ἂν ποιε συγχωρήσειεν οὗ γὰρ τὸ ὑποκείμενον κρεῖττον καὶ
 αὐτὸ κρεῖτερον· εἰ δὲ καὶ προσθήκη τούτ' ἔχει, καὶ ταῦθ'
 οὕτω μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα, καὶ ἡ προσθήκη τῆς βελτιώ-
 5 σεως ὅσον. Καὶ μὲν δὴ περὶ τίνα καταγίνεται ἡ διαλεκτικὴ
 καὶ τίνα ἂ ζητεῖ; Οὐχ ὡς ἐν κεφαλαίῳ τέταρα τὰ πάντα,
 γένος, ὅρον, εἶδος καὶ τὸ συμβεβηκός; Τὸ μὲν οὖν συμβε-
 βηκός οὐδ' αὐτὸς ἐπὶ τῶν θείων δέχη· ὅρος δὲ πῶς ἂν εἴη,
 οὗ μηδὲ τὸ τί ἔστι ζητεῖται; Τοῦ δ' ἀνειδέου εἶδος τί; Γέ-
 10 ρος δὲ ποῖον οὗ μὴ εἶδος, καὶ μάλισθ' ὅτι ὄντως ὢν καὶ
 μόνος οὐδεμιᾶς οὐσιώδους διαφορᾶς δεῖται πρὸς τὸ εἶναι;
 Τῆς γὰρ πληθύος διαστολῆς δεομένων ταῦθ' ἅπαντ' ἔστιν,
 ἀλλ' ὡς οὐδὲν τοῦτω· ὑπάρχον δείξει τὸ θεῖον· ἀλλ' οὐχ
 ὡς ὑπὲρ ὄν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν· τῆς γὰρ τειρα-
 15 κτύος ταύτης ὑπεραῖρον οὐτ' οἶδεν οὕτε παραδίδωσιν· εἰ δ'
 ὅλως συγχωρήσει τις, τῇ ἀποδείξει τοῦτο δώσει, δι' αὐτῆς
 γὰρ λέγεται μόνης ὑπόληψις ἀμετάπειστος ἐγγίνεσθαι, ἦν
 ἡμεῖς ἔχομεν ἐπὶ τῶν θείων.

18. Ἄλλ' «ἠνάγκασμαί» φησι «τοις ἀντιλογικωτάτοις Λα-
 20 τίνοις ἀντιλέγων». "Οτι μὲν οὖν οὐδεμία τις ἐπὴν ἀνάγκη,
 παντάπασι δὲ μάτην τὸ «μηδαμῶς ἐπ' οὐθενὸς τῶν θείων»
 εἶναι δύνασθαι ἀπόδειξιν» ἐκεῖ κεῖται, πρότερον ἐδείξαμεν·
 εἰ δ' ἄρα καὶ ἀνάγκη τις ἐπὴν, οἰωπᾶν μᾶλλον ἔδει καὶ ζη-
 τεῖν· καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐν ἡμῖν ἰδιωτῶν, εἰ καὶ μὴ τὴν γνῶ-
 25 σιν, ἀλλὰ μὴ κακοῖς ἀπερισκέπτως ἰσθῆναι τὰ κακά, καὶ κινεῖν
 μὲν ἀπὸ τοῦ καμπύλου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κεκλισμένον αὐθις ἄγειν,
 καὶ διορθοῦν τοῖς ἐνδιαστροφείοις τὰ ἐνδιαστροφεα, νῦν μὲν
 δύο λέγοντα ἀρχάς, νῦν δὲ τὴν ἐπὶ Θεοῦ ἐνδεχομένην ἀναι-
 ρουῖντα γνῶσιν, νῦν δέ, ἀλλὰ μηδὲν γε περαιτέρω. Σὺ δὲ
 30 τῶν δύο τοῦτων θάτερον μὲν ἐκκόψας σου τῶν λόγων, μετὰ

άνώτερος ὁ διαλεκτικός τοῦ ἀποδεικτικοῦ. Τοῦτο δὲ δὲν θά συνεχώρει ποτέ ὁ Ἄριστοτέλης σου· διότι ὅπου τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἀνώτερον, καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀνώτερον· ἐάν δὲ τοῦτο ἔχη καὶ προσθήκην, καὶ μάλιστα τόσον μεγάλην καὶ ὑπερβολικὴν, καὶ ἡ προσθήκη τῆς βελτιώσεως εἶναι ἀνάλογος. Πράγματι δὲ μὲ ποῖα ἀσχολεῖται ἡ διαλεκτική καὶ ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ζητεῖ; Γενικῶς τὰ πάντα δὲν εἶναι τέσσαρα, γένος, ὄρος, εἶδος καὶ συμβεβηκός; Τὸ μὲν συμβεβηκός λοιπὸν δὲν δέχεσαι οὔτε σὺ ὁ ἴδιος εἰς τὰ θεῖα· ὄρος δὲ πῶς θά ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη, ὅπου δὲν ζητεῖται οὔτε τὸ τί εἶναι; Τοῦ ἀνειδέου δὲ τὸ εἶδος τί εἶναι; Ποῖον δὲ γένος εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξη εἰς αὐτὸν ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει εἶδος, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον, ὑπάρχων πραγματικῶς καὶ μόνος, δὲν χρειάζεται καμμίαν οὐσιώδη διαφορὰν διὰ τὴν ὑπαρξίν του; Διότι ὅλα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὴν πληθύν, τῆς ὁποίας τὰ μέρη χρειάζονται διαστολήν, τὸ θεῖον ὁμως θά δείξη ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ αὐτὰ· ὄχι δὲ διότι εἶναι ὑπέρ, ἀλλὰ διότι δὲν εἶναι πουθενὰ καθόλου ὄν· διότι δὲν γνωρίζει οὔτε παραδίδει κάτι ἀνώτερον τῆς τετρακτύος ταύτης· ἐάν δὲ ἐπιτρέψη κανεὶς τοῦτο κατ' ἀρχήν, θά τὸ προσφέρῃ διὰ τῆς ἀποδείξεως, διότι μόνον δι' αὐτῆς λέγεται ὅτι γεννᾶται ἡ ἀμετάπειστος ὑπόληψις, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἡμεῖς ἐπὶ τῶν θεῶν.

18. Ἄλλὰ, λέγει, «ἔχω ἀναγκασθῆ νὰ εἶπω αὐτὰ ἀντιλέγων πρὸς ἀντιλογικωτάτους Λατίνους»²⁸. Ὅτι λοιπὸν δὲν ὑπῆρχε καμμία ἀνάγκη, ἐντελῶς δὲ ματαίως εὐρίσκεται ἐκεῖ τὸ «καθόλου εἰς κανέν ἀπὸ τὰ θεῖα δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἀπόδειξις», τὸ ἐδείξαμεν προηγουμένως. Ἐάν δὲ ὑπῆρχε καὶ κάποια ἀνάγκη, θά ἔπρεπε μᾶλλον νὰ σιωπῆς καὶ νὰ ζητῆς ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς μεταξύ μας εὐρισκομένους ἀμαθεῖς, ἂν ὄχι τὴν γνῶσιν, τουλάχιστον τὸ νὰ μὴ θεραπεύωμεν τὸ κακὸ ἀπερισκέπτως μὲ κακὰ, καὶ νὰ ἐκκινῆς ἀπὸ τὴν καμπύλην, νὰ φθάνης δὲ πάλιν εἰς τὸ κεκλασμένον, καὶ νὰ διορθώνης τὰ ἐνδιάστροφα μὲ τὰ ἐνδιάστροφα, τὴν μίαν φοράν λέγων δύο ὀρχάς, τὴν ἄλλην ἀναιρῶν τὴν ἐπὶ Θεοῦ δυνατὴν γνῶσιν, τὴν δὲ ἄλλην, ἀλλὰ ὡς

- τὰ παρ' ἄλλων σκώμματα καὶ τὴν οἴην διαπεπονημένην σκέ-
ψιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, οὐδ' οὕτως παραιτῆ· μαχόμενος δ'
ἔπερ ἀμφοτέρων ἐν ὑποκρίσει τῶν ἑτεροφρόνων, χωρεῖς
κατὰ τῶν δημοφρόνων καὶ τὰς παιρικός φωνὰς παρ' ἡμῶν
5 προειρημένας, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀναιρεῖν ἐπιχειρεῖς καὶ πολ-
λοῖς ἂν δοίης δεδιέναι μὴ καὶ τὰ πρὸς Λατίνους ὑποκρινό-
μενος ἡμᾶς προεινείης. Ἄλλ' ἀναλαβόντες σαφέστερον προ-
εκθώμεθα, τί λεγόντων ἡμῶν τὸν φιλόσοφον πράως ἐνεγ-
κεῖν τῶν ἀπεικότων ἦν.
- 10 19. Τῶν θείων τὰ μὲν γινώσκεται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι
δ' ἂ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ εἰσιν ἀνεξερεύνητα πάντη
καὶ ἀνεξιχνίασια, μηδαμῶς ἐμφαινόμενου τινὸς ἴχνους τῶν
ἐπὶ τὸ κρύφιον ἐκεῖνο διαβεβηκότων. Ταῦτα θαρέως ἤνεγ-
κεν ὁ φιλόσοφος, καὶ συναγαγὼν ἑαυτὸν ὡς οἶδόν τε καθ' ἡ-
15 μῶν χρῆται τῇ δυνάμει τῶν λόγων, οὐδὲν γνωστὸν οὐδὲ
ἀποδεικτόν τῶν θείων ἀποφαινόμενος· ἀλλ' ὡς μὲν καὶ τοῖς
παιρᾶσι συνδοκεῖ τὰ παρ' ἡμῶν εἰρημένα καὶ τὰ προειρημέ-
να ἱκανὰ δηλῶσαι, τὸ δὲ καὶ τῶν ἐκείνων θεολογιῶν ἔστιν
ὡς ἐπίγραμμα φέρειν τὴν ἀπόδειξιν, τοῦτι' οὐκ οἶμαί τινα
20 τῶν ταύτης σιτηρότων ἀγνοεῖν, ὡθ' ὁ λέγων μὴ εἶναι ἀπό-
δειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων τοῖς παιρᾶσι μᾶλλον ἢ ἡμῖν
ἀπιλέγειν ἐγχειρεῖν. Μεταξὺ γὰρ τὸ τῆς ἀποδείξεως τοῦτο
κείμενον εἶναι δηλοῦν ἕτερον δεῖξιν· ἐπιγεγραμμένον δὲ πῶς
ἂν εἴη, εἰ μὴ κυρίως ἀπόδειξις εἴη τὸ ὑπογεγραμμένον;
- 25 20. Εἰ δὲ καὶ τὴν τελείαν καὶ θεβαίαν δεῖξιν ἀπόδειξις
δηλοῖ, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἀληθείας εὗρεσις τελεωτέρα, καθά-
περ ἐπὶ τῶν δικαστηρίων ἢ ἀπόφασις, τί τελεωτέρον καὶ
θεβαιότερον τῶν παιρικῶν ἀποδείξεων ἡμῖν, ὥστε τοῦθ'
ἡμῖν κυρίως ἀπόδειξις, διὸ καὶ ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος φερόνυμος
30 Ἰερόθεος ὑπὲρ τοῖς πολλοῖς μαρτυρεῖται τῶν ἱερῶν διδα-

24. Αὐτόθι σ. 266. Ὁ Βαρλαάμ εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰς πραγμα-
τείας κατὰ Λατίνων τὸ ἐπιχείρημα «τῶν δύο ἀρχῶν» κατόπιν τῆς πο-
λεμικῆς τοῦ Παλαμά.

25. Αὐτόθι σ. 230.

26. Βλ. Α' Πρὸς Βαρλαάμ 31.

μή προχωρήσωμεν παραπέρα. Σὺ δέ, ἐνῶ ἀφήρεσες ἀπὸ τοὺς λόγους τὸ ἐν ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα ἐπιχειρήματα, μετὰ τοὺς περιπαιγμούς ἀπὸ ἄλλους καὶ τὴν ἐπίμοχθον σκέψιν σου, ὅπως λέγεις ἐσὺ ὁ ἴδιος²⁴, πάλιν δέν παραιτεῖσαι· μαχόμενος δέ ὑπὲρ ἀμφοτέρων ὑποκρινόμενος τοὺς ἑτερόφρονας, ἐπιτίθεσαι κατὰ τῶν ὁμοφρόνων καὶ ἐπιχειρεῖς νὰ ἀναιρέσης τὰς ἀπὸ ἡμᾶς προτεινομένας πατερικὰς φωνὰς, δέν γνωρίζω κατὰ ποῖον τρόπον, καὶ εἰς πολλοὺς δίδεις τὸ δικαίωμα νὰ φοβοῦνται μήπως προτείνεις καὶ τὰ πρὸς Λατίνους ὑποκρινόμενος ἡμᾶς. Ἄλλὰ συνεχίζοντες τὴν διαπραγματεύειν, ἃς ἐκθέσωμεν πρῶτον τί εἶπομεν ἡμεῖς, ὥστε ἦτο ἀπὸ τὰ ἀνάρμοστα νὰ τὸ ὑπομείνη ὁ φιλόσοφος.

19. Ἀπὸ τὰ θεῖα ἄλλα μὲν γνωρίζονται, ἄλλα δέ ζητοῦνται, μερικὰ δέ καὶ ἀποδεικνύονται, ἄλλα δέ εἶναι ἐντελῶς ἀνεξερεύνητα καὶ ἀνεξιχνίαστα, χωρὶς νὰ φαίνεται κανέν ἴχνος τῶν διαβάντων πρὸς τὸ ἀπόκρυφον ἐκεῖνο μέρος. Αὐτὰ βαρέως ἔφερεν ὁ φιλόσοφος καὶ συγκεντρώσας ἑαυτὸν κατὰ τὸ δυνατόν χρησιμοποιεῖ ἐναντίον ἡμῶν τὴν δύναμιν τῶν λόγων, ἀποφαινόμενος ὅτι δέν ὑπάρχει κανέν γνωστὸν οὔτε ἀποδεικτικὸν ἀπὸ τὰ θεῖα²⁵. Ἄλλὰ ὅτι τὰ λεγόμενα ἀπὸ ἡμᾶς συμφωνοῦν μὲ τοὺς πατέρας εἶναι ἄρκετὰ νὰ τὸ δείξουν καὶ τὰ προλεχθέντα, τὸ ὅτι δέ μερικὰ ἀπὸ τὰς θεολογικὰς πραγματείας ἐκείνων φέρουν ὡς ἐπιγραφὴν τὴν ἀπόδειξιν, τοῦτο δέν νομίζω ὅτι ἀγνοεῖ κανεὶς ἀπὸ τοὺς δεχομένους ταύτας²⁶, ὥστε ὁ λέγων ὅτι δέν ὑπάρχει ἀπόδειξις διὰ κανέν ἀπὸ τὰ θεῖα, τολμᾷ νὰ ἀντιλέγη μᾶλλον πρὸς τοὺς πατέρας παρά πρὸς ἡμᾶς. Πράγματι τὸ τῆς ἀποδείξεως τοῦτο, ὅταν εὐρίσκεται μέσα εἰς τὸ κείμενον, εἶναι δυνατόν νὰ δηλώνη ἄλλην δεῖξιν, ὅταν ὁμως εἶναι ὡς ἐπιγραφὴ, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν, ἐάν κυρίως ἀπόδειξις δέν ἦτο τὸ ὑπογεγραμμένον:

20. Ἐάν δέ ἡ ἀπόδειξις δηλώνη καὶ τὴν τελείαν καὶ βεβαίαν δεῖξιν, μετὰ τὴν ὁποῖαν δέν ὑπάρχει τελειότερα σῦρσις ἀληθείας, ὅπως εἰς τὰ δικαστήρια ἢ ἀπόφασις, τί θὰ ἦτο δι' ἡμᾶς τελειότερον καὶ βεβαιότερον ἀπὸ τὰς πατερικὰς ἀποδείξεις, ὥστε τοῦτο νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς κυρίως

σφάλων οὐ καθαρότητι νοῦ μόνον καὶ ταῖς ἄλλαις ἱερολο-
 γλαῖς, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἀποδείξεων ἀκριθείᾳ» καὶ αὐτὸς δὲ
 ὁ τὰ τοιαῦτα τοῦτω μαρτυρῶν καὶ τὸ συνεπιγυμένον καὶ ὑ-
 ψηλὸν τῆς ἐκείνου θεολογίας ὑψηλῶς ἀναπιύξας διτιτὴν σα-
 5 φῶς εἶναι διδάσκει τὴν θεολογίαν· «τὴν μὲν μουσικὴν, τε-
 λεστικὴν, ἀπόρρητον, ἄρρητον, ἢ δρᾶ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ
 ταῖς ἀδιδάκτοις μουσιαγωγλαῖς, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ φιλόσο-
 φον καὶ ἀποδεικτικὴν, ἢ πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγο-
 μένων τὴν ἀλήθειαν». Πῶς οὖν οὐ διαλεκτικὴν ταύτην, ἀλλ'
 10 ἀποδεικτικὴν ὠνόμασεν, ὃ φιλόσοφε, καίτοι μὴ πρὸς τοὺς
 ἱσιτοὺς ἀπλῶς οἶσαν, οὐδὲ γὰρ πειθοῦς οἶοι δέονται;

21. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ μὴ σαφῶς οὔτω παρ' αὐτῶν
 ἐγγεγραμμένον τε καὶ ἐπιγεγραμμένον ἦν, τὰ γοῦν τῆς ἀν-
 τιρρήσεως καὶ οὔτω πρὸς ἐκείνους ἀναφέρεται σαφῶς. Ὡς
 15 γὰρ εἰ τις τῷ ταῦτόν καὶ ἕτερον καὶ μέγα καὶ μικρὸν εἰπόν-
 τι τὸν Θεὸν κατὰ τῶν παραπλησίων εὐσεβῶν ἐκ τῶν ἐναν-
 τίων συντιθέντι τὰς θεωνυμίας ἀπιλέγειν ἐγχειροῖη, λέγων
 «ὁ ἐν πᾶσι πάντα διὰ τὴν σωτηρίαν ἐκάστου γινόμενος, καὶ
 τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐπισιρέφουσι πολυτρόπως τε καὶ καταλλή-
 20 λως ἐπιδοῦς ἑαυτὸν καὶ πολυειδῶς ἐν χερσὶ τῶν προ-
 φητῶν ὁμοιούμενος, πῶς ὁ αὐτὸς ἂν εἴη, καὶ ἀδύς ὁ ἀπῆ-
 λικος, ὁ ἐν πᾶσι χωρῶν, ὁ παντὸς ἐκθεσθηκῶς ὄγκου πῶς
 μέγας;» ὡσπερ οὖν ὁ ταῦτα λέγων οὐχ ἀπλῶς ἐρίζει πρὸς
 τὸν ταῦτόν ἢ μέγαν τὸν Θεὸν εἰπόντα ἀλλὰ τὴν ἱερὰν ἀνί-
 25 σθησι Γραφὴν αὐτὴν κατ' ἑαυτῆς (καὶ τὸ ἕτερον γὰρ ἐπὶ
 Θεοῦ καὶ τὸ μικρὸν παρ' αὐτῆς λεγόμενον πάλιν τὸν αὐτὸν
 ἀναιρησῆσθαι τρόπον τὸ γὰρ πάντα ὑπερβάλλον καὶ πόν-
 των ὑπερσπεινόμενον καὶ πάντα περιέχον πῶς μικρόν;) οὔτω
 καὶ ὁ ἀντιπαιτόμενος τῷ λέγοντι ὡς τὰ μὲν τῶν θείων
 30 ἀποδεικτικά ἐστι, τὰ δ' οὐ, καὶ λέγων ὡς οὐδὲν ἀποδεικτὸν

27. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων, PG 3, 684 B.

28. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 9, PG 3, 1105 CD.

29. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 9, 1. PG 3, 909, A ε.

ἀπόδειξις; Διό και ὁ ἱερός και θεῖος φερώνυμος Ἱερόθεος μαρτυρεῖται ὑπεράνω τῶν πολλῶν ἀπό τοὺς ἱεροὺς διδασκάλους ὄχι «μόνον διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ νοῦ και τῶν ἄλλων ἱερολογιῶν, ἀλλὰ και διὰ τῆς ἀκριβείας τῶν ἀποδείξεων»²⁷. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπιβεβαιώνει τὰ τοιαῦτα και ἀνέπτυξε τὸ συνεπτυγμένον και ὑψηλὸν τῆς θεολογίας τούτου ὑψηλῶς διδάσκει σαφῶς ὅτι ἡ θεολογία εἶναι διττὴ· «ἢ μὲν μία μυστικὴ, τελεστικὴ, ἀπόρρητος, ἄρρητος, ἢ ἁποία δρᾷ και ἐγκαθιδρύει εἰς τὸν Θεὸν μὲ τὰς ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, ἢ δὲ ἄλλη φανερά και φιλοσοφικὴ και ἀποδεικτικὴ, ἢ ὁποία πείθει και χρειάζεται τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων»²⁸. Πῶς λοιπὸν δὲν τὴν ὠνόμασε διαλεκτικὴν ἀλλὰ ἀποδεικτικὴν, ὡ φιλόσοφε, μολονότι δὲν ἀπευθύνεται ἀπλῶς πρὸς τοὺς πιστοὺς, ἀφοῦ αὐτοὶ δὲν χρειάζονται οὔτε πειθῶ;

21. Ἄλλ' ὅμως, ἀκόμη και ἂν δὲν ἦτο ἡ ἀπόδειξις ἀπὸ τοὺς πατέρας τόσο σαφῶς ἐγγεγραμμένη και ἐπιγεγραμμένη, και πάλιν ἡ ἀντίρρησις πρὸς ἐκείνους ἀναφέρεται σαφῶς. Πράγματι ὅπως, ἐὰν κανεῖς νὰ ἀντικρούση τὸν εἰπόντα τὸν Θεὸν ταυτὸν και ἄλλο, μέγα και μικρόν²⁹, και ἐπὶ τῶν παρομοίων εὐσεβῶν θεμάτων συνθέτοντα τὰς θεωρίας ἀπὸ τὰ ἀντίθετα, λέγων «αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐγένεν εἰς πάντα τὰ πάντα διὰ τὴν σωτηρίαν ἐκάστου, ὁ ὁποῖος προσέφερεν ἑαυτὸν πολυτρόπως και καταλλήλως εἰς τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας και ὁ ὁποῖος εἰς τὰς χεῖρας τῶν προφητῶν παρουσιάζεται πολυειδῶς, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὁ αὐτός, και πάλιν ὁ ἀνευ ἡλικίας, ὁ χωρῶν διὰ πάντων, ὁ ὑπερβαίνων πάντα ὄγκον, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι μέγας»; ὅπως λοιπὸν ὁ λέγων αὐτὸ δὲν ἐρίζει ἀπλῶς πρὸς τὸν εἰπόντα τὸν Θεὸν ταυτὸν ἢ μέγαν, ἀλλὰ σηκώνει τὴν Γραφὴν τὴν ἰδίαν κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ της (διότι και τὸ ἄλλο ἐπὶ Θεοῦ και τὸ μικρόν λεγόμενον ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἀνατραπῆ πάλιν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐφ' ὅσον τὸ ὑπερβάλλον τὰ πάντα και ἐκτεινόμενον ὑπεράνω πάντων και περιέχον πάντα πῶς θὰ εἶναι μικρόν;.)· οὕτω και ὁ ἀντιτασσόμενος εἰς τὸν λέγοντα ὅτι ἄλλα μὲν ἀπὸ τὰ θεῖα εἶναι ἀποδεικτά, ἄλλα δὲ ὄχι, κοὶ ἰσχυριζόμενος ὅτι κανέν ἀπὸ τὰ

τῶν θείων, ἐπαφή γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπισημήμη, ἢ
 θεία Γραφή καθ' ἐαυτῆς χρῆται, τὰ ἐν αὐτῇ καὶ ἀλλήλων
 ἐκπεπολεμημένα δι' ἀλλήλων δείξας· εἰ γὰρ δι οὐκ ἔστιν
 ἐπαφή Θεοῦ καὶ ἐπισημήμη, οὐδὲ ἀπόδειξις, καὶ δι ἔστι
 5 ταῦτα, καὶ ἀπόδειξις ἔσται.

22. Τί δὴ τὸ ἐκ τούτων συναγόμενον καὶ τὸ ἄμαχόν
 τε καὶ ἀμόλογον ἢ Γραφή προσμαρτυροῦν; "Οὐ καὶ ἔστι
 καὶ οὐκ ἔστι, καθ' ἕτερον ἕτερον τρόπον τοῦτο δὲ ἔστιν ὃ
 ἡμεῖς εἰρήκαμεν, δι τὰ μὲν τῶν θείων γινώσκονται τε καὶ
 10 ἀποδείκνυται, τὰ δ' ἀπερινήτῃ ἔστι καὶ ἀνεξιχνίασια· πλημ-
 μελὲς ἄρα τὸ λέγειν ὡς οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς
 τῶν θείων· ἔστι γὰρ ἐφ' ὧν, καὶ ἔστιν ὡς. Ὡς γὰρ ἢ
 ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ὑπὲρ φύσιν τὴν ἔστι καὶ κατὰ
 φύσιν, καὶ λεγαμένη ἄροητος μένει καὶ νοουμένη ἄγνω-
 15 σιος, ἐπεὶ τὰ μὲν ὑπὲρ φύσιν, ὡς ἢ τῆς παρθένου κύησις,
 τὰ δὲ κατὰ φύσιν, ὡς ὃ τῆς νηδύος ὄγκος μετὰ σύλληψιν,
 οὕτω καὶ τὸ θεῖον ἀποδεικνύον τὴν ἔστι καὶ οὐκ ἀποδεικνύον
 ἀμερλίσιως μέντοι μεριζόμενον ἢ διαφορῶ τῶν τρόπων, ἐπεὶ
 «καὶ διὰ γνώσεως γινώσκονται καὶ δι' ἀγνωσίας»· δι μὲν
 20 γὰρ ἔστι καὶ δι ἔστι καὶ γινώσκονται καὶ ἀποδείκνυται,
 τί δὲ ἔστι καὶ τί γε ἔστι ἀπερινήτῃ ἔστι παντάπασιν.

23. Ἄλλ' ὃ φιλόσοφος ἀκούων Διονυσίου τοῦ μεγάλου
 λέγοντος ὡς «ἢ θεότης καὶ μονὰς καὶ Τριάς ἑνωμένη
 οὐκ ἔστι οὐδὲ μονὰς οὐδὲ τριάς ὑπὸ τινος τῶν ὄντων διε-
 25 γνωσμένη» οὕτω πως ὡς ἔοικεν ἐνόησεν ὡς ὑπ' οὐδενὸς
 δι ἔστι μονὰς ἐγνώθη· ὃ δὲ μέγας ἐκεῖνος οὐ τοῦτο φησιν,
 ἀλλ' δι μὲν ἔστι μονὰς γινώσκονται τε καὶ ὑμνεῖται, ἀλλ' οὐ
 τῶν συνεγνωσμένων ἐν τοῖς οὐσιν ἐναριθμῶν μονάδων, αἶ
 γε οὐδὲ μονάδες ἂν κυρίως εἶεν, εἰ γε ἢ μονὰς οὐκ ἀριθμὸς,
 30 ὥσπερ διὰ τοῦτο ἐκεῖνο μᾶλλον ἔγνωσται μονὰς καὶ μόνον,

30. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 7, 3.

31. Αὐτόθι 13, 3.

θεία δὲν εἶναι ἀποδεικτόν, διότι δὲν ὑπάρχει ἐπαφή αὐτοῦ οὔτε ἐπιστήμη, χρησιμοποιεῖ τὴν θείαν Γραφὴν κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ της, δεικνύων ὅτι τὰ περιεχόμενά της ἐγείρονται δι' ἀλλήλων εἰς πόλεμον κατ' ἀλλήλων· διότι, ἐάν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπαφή Θεοῦ καὶ ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀπόδειξις, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὑπάρχουν ταῦτα, ὑπάρχει καὶ ἀπόδειξις.

22. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ συναγόμενον ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἐπιβεβαιῶνον εἰς τὴν Γραφὴν τὸ ἀναμφισβήτητον καὶ σύμφωνον; Ὅτι καὶ εἶναι καὶ δὲν εἶναι, ἕκαστον κατὰ διάφορον τρόπον· τοῦτο δὲ εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἔχομεν εἶπει, ὅτι ἄλλα μὲν ἀπὸ τὰ θεία γνωρίζονται καὶ ἀποδεικνύονται, τὰ δὲ ἀπερινόητα εἶναι καὶ ἀνεξιχνίαστα· ὅρα εἶναι ἐσφαλμένον τὸ νὰ λέγη κανεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις διὰ κανέν ἀπὸ τὰ θεία· διότι ὑπάρχει διὰ μερικὰ καὶ ὑπάρχει κάπως. Ὅπως δηλαδὴ ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου εἶναι ὑπὲρ φύσιν καὶ κατὰ φύσιν καί, ὅταν διακηρύσσεται μένει ἄρρητος καὶ ὅταν νοῆται μένει ἄγνωστος, καθ' ὅσον ἄλλα μὲν εἶναι ὑπὲρ φύσιν, ὅπως ἡ κύησις τῆς παρθένου, ἄλλα δὲ κατὰ φύσιν, ὅπως ὁ ὄγκος τῆς κοιλίας μετὰ τὴν σύλληψιν, οὕτω καὶ τὸ θεῖον εἶναι καὶ ἀποδεικτόν καὶ μὴ ἀποδεικτόν, ἀμερίστως ὁμως μεριζόμενον λόγῳ τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων, ἐπειδὴ «καὶ διὰ γνώσεως γνωρίζεται καὶ δι' ἀγνωσίας»²⁰. Πράγματι ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἓν, καὶ γνωρίζεται καὶ ἀπαδεικνύεται, τί δὲ εἶναι καὶ ποῖον ἓν, εἶναι ἐντελῶς ἀκατάληπτον.

23. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος, ἀκούων τὸν μέγαν Διονύσιον νὰ λέγη ὅτι «ἡ θεότης ὑμνουμένη ὡς μονὰς καὶ τριάς δὲν εἶναι οὔτε μονὰς οὔτε τριάς ἐγνωσμένη ἀπὸ κάποιον τῶν ὄντων»²¹, ἐνόησεν ὡς φαίνεται τοῦτο, ὅτι δὲν ἐγνώσθη ἀπὸ κανένα ὅτι ὑπάρχει μονός· ὁ μέγας δὲ ἐκεῖνος δὲν λέγει τοῦτο, ἀλλ' ὅτι μὲν ὑπάρχει μονὰς γνωρίζεται καὶ ὑμνεῖται, δὲν εἶναι ὁμως ἀπὸ τὰς γνωστὰς μεταξὺ τῶν ὄντων ἐναριθμούς μονάδας, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι κἄν κυριολεκτικῶς μονάδες, ἐάν ἢ μονὰς δὲν εἶναι ἀριθμός, ὥστε διὰ τοῦτο ἐκεῖνο μᾶλλον μόνον γνωρίζεται μονὰς, ὅτι δὲν

ὅ,τι μὴ δι' ἀριθμοῦν τε καὶ ἐν ἀριθμοῖς γνωρίζεται ἢ γὰρ κυρίως οὐκ ἀριθμὸς· μονὰς οὖν ἢ θεότις, ἀλλ' οὐ τῶν ἐν τοῖς οὗτοι διεγνωσμένη, καθάπερ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος εἰπὼν «τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν ἄληπιόν τε καὶ ἀπερίληπτον»
 5 εὐθύς ἐπάγει, τῆς τοῦ ρητοῦ διανοίας ἐξηγητὸς γινόμενος· «λέγω δὲ οὐχ ὅτι ἐστίν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν». Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος ἄληπιον ἐπίσης καὶ ἀναπόδεικτον τίθειαι καὶ τὸ τί ἐστὶ καὶ τὸ ὅτι ἐστὶ, καὶ ἡ σεμνὴ πρόφασις αὐτῷ τὸ δι' ἰαποδείξεως δεικνύειν ὅτι πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν.
 10 Ἐγὼ δὲ μικρὸν τι περὶ τούτου πρὸς αὐτὸν εἰπὼν ἐπὶ τὰ προτεθειμένα μειοῶ τὸν λόγον.

24. Οὐ σὺ γε αὐτὸς εἰ ὁ λέγων ἐπ' οὐδενὸς εἶναι τῶν θεῶν ἀπόδειξιν; Εἰ τοίνυν ἀποδέδεικται σοὶ τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐ θεῖον· εἰ δὲ πρόπον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ πρόσημα,
 15 μα, ἀπόδειξιν οὐκ ἐπιδέξαι' ἂν· σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἄλλοιτε ἄλλα λέγεις καὶ ἰσχυρὰ πρὸς ἄλληλα, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀποδεδειγμένου θεοῦ, ὡς αὐτὸς ἔλεγες, ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ ὀπρὶν τῆς ἐγγινομένης ἀπὸ τῶν κτισμάτων ἐπὶ τὸν δημιουργὸν ἀνόδου μέμνησαι. Τίς γάρ, οὐδὲ ὅπο
 20 τῶν δημιουργημάτων ἐστὶ ἀπόδειξις ὅτι ἐστὶ δημιουργός; Οὐδὲ γνωστὰ εἶσι τινα τῶν ἀοράτων ἀπὸ τῶν ὄρατων; Οὐδὲ τὸν θεῖον Παῦλον δέξῃ μαρτυροῦντα ὅτι «τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται», ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἐπαφήν καὶ γνῶσιν πάντι' ἐρεῖς
 25 τὰ θεῖα;

25. «Ναί» φησὶν, «ἀλλ' ἐμοὶ περὶ ὧν ἐκάστοιτε συντίθεμεν συλλογισμῶν κατὰ τὸν ἔξω λόγον ὁ λόγος· τὰ τοιαῦτα δ' ἐκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται». Τί οὖν, ἄπερ ἐκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται, ταῦτι' οὐχὶ καὶ προσφέρειν
 30 ἔχει διὰ γλώττης ἢ χειρὸς διὰ τοῦ ἔξω λόγου ποιούμενος τὴν ὁμίλιαν ἢ συγγράμματα συντάττων, ὡς περὶ κατὰ τῶν ἀμέσων καὶ καθόλου γίνεται προτάσεων; Τούτων γάρ ἢ γνῶ-

32. Ὁμιλία 28, 5, PG 36, 32 B.

33. Βαρλαάμ, Πρὸς Παλαμὸν Α', ἐκδ. G. Schiro, σ. 241.

34. Ρωμ. 1, 20.

35. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 241 ε.

γνωρίζεται δι' ἀριθμοῦ καὶ μεταξὺ ἀριθμῶν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ δὲν εἶναι κυριολεκτικῶς ἀριθμός· μονὰς λοιπὸν εἶναι ἡ θεότης, ἀλλ' ὄχι ἀναγνωρισμένη ἀπὸ τὰ μεταξὺ τῶν ὄντων, ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ἀφοῦ λέγει «τὴν ἀσύλληπτον καὶ ἀπερινόητον φύσιν τοῦ Θεοῦ», προσθέτει ἀμέσως γινόμενος ἐρμηνευτὴς τοῦ νοήματος τοῦ ρητοῦ, «λέγω δὲ ὄχι ὅτι ὑπάρχει, ἀλλὰ ποία εἶναι»²⁵. Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος θεωρεῖ ἀσύλληπτον καὶ ἀναπόδεικτον ἐπίσης καὶ τὸ τί εἶναι καὶ τὸ ὅτι εἶναι, καὶ ἡ λαμπρὰ πρόφασίς του εἶναι ὅτι δι' ἀποδείξεως δεικνύει ὅτι ὅλα τὰ θεῖα εἶναι ὑπὲρ ἀπόδειξιν. Ἐγὼ δέ, ἀφοῦ εἶπω πρὸς αὐτὸν ὀλίγα περὶ τούτου, θὰ μεταφέρω τὸν λόγον εἰς τὸ προκείμενον.

24. Δὲν εἶναι σὺ ὁ ὁποῖος λέγεις ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις διὰ κανέν ἀπὸ τὰ θεῖα; Ἐάν λοιπὸν ἔχη ἀποδειχθῆ ἀπὸ σέ τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, τοῦτο δὲν εἶναι θεῖον· ἐάν δὲ ἡ προσηγορία ταιριάζῃ εἰς τὸν Θεόν, δὲν θὰ ἀπεδέχετο ἀπόδειξιν. Ἐσὺ ὁμως, δὲν γνωρίζω πῶς, ἐκάστοτε λέγεις ἄλλα καὶ τὰ ἀντίθετα πρὸς ἄλληλα, ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἀποδεδειγμένου θείου, ὅπως λέγεις σὺ ὁ ἴδιος, ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ ὅποτεδῆποτε ἐνθυμείσαι τὴν πραγματοποιουμένην ἀπὸ τὰ κτίσματα πρὸς τὸν δημιουργὸν ἄνοδον²⁶. Πράγματι τί; δὲν θὰ ὑπάρχη οὔτε ἀπὸ τὰ δημιουργήματα ἀπόδειξις ὅτι ὑπάρχει δημιουργός; Οὔτε μερικὰ τῶν ἀοράτων εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ ὀρώμενα; Οὔτε θὰ δεχθῆς τὸν θεῖον Παῦλον μαρτυροῦντα ὅτι «τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορῶνται νοούμενα διὰ τῶν ποιημάτων ἀπὸ τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου»²⁷, ἀλλὰ θὰ ἰσχυρισθῆς ὅτι ὅλα τὰ θεῖα εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἐπαφήν καὶ γνῶσιν;

25. «Ναί», λέγει, «ἀλλὰ ἐγὼ περὶ τῶν συλλογισμῶν τοὺς ὁποῖους ἐκάστοτε συνθέτομεν ὁμιλῶ κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν λόγον· τὰ τοιαῦτα δὲ ἕκαστος διανοεῖται μέσα του»²⁸. Τί λοιπὸν; αὐτὰ τὰ ὁποῖα σκέπτεται ἕκαστος μέσα του, αὐτὰ δὲν δύναται νὰ προφέρῃ καὶ διὰ γλώσσης ἢ τῆς χειρός, ὁμιλῶν διὰ τοῦ ἐκφωνητικοῦ λόγου ἢ συντάσων συγγράμματα, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰς ἀμέσους καὶ καθολικὰς προτάσεις; Διότι αὐτῶν ἡ γνῶσις, συναγομένη διανοητικῶς

οις δι' ἐπαγωγῆς διανοητικῶς ἐπισυναγομένη ἡ ψυχῆ πέ-
 φουκεν ἐγγίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἔξω λόγον φέρεται
 δι' ἐπαγωγῆς γνωριζομένη πάλιν. Σὺ δ' ὁμοίως καὶ τοῦτ'
 ἂν ἡμῖν ἐκλήθῃαι, ὁ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν, διὰ ἂν ἐθέλοις
 5 λέγων, καὶ μάρτυρα ἡμῖν σοὶ παρέξεις θαυμασιὸν λέγοντα·
 «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον». Ἄλλ'
 εἰ τοῦθ' οὔτω σοὶ δοκεῖ, τί γε ἐκεῖνο ὅπερ οὐκ οἶδ' ἢ τοι
 περὶ σοῦ ἢ κατὰ σοῦ προσημαζόμενος πρὸς τοὺς Λα-
 τίνους γράφεις, διὰ «πλείω λέγεις ἢ νοεῖς»; Ἐγὼ δὲ οὐ
 10 μόνον διὰ ἔστι δημιουργὸς κατανοῶ ἐκ τῶν δημιουργημά-
 των, ἀλλὰ καὶ διὰ εἰς ἐσοὶ καὶ νοῶ καὶ ἀποδείκνυμι πάντα
 γὰρ ὁρῶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς βουλήσεως καὶ σοφίας καὶ
 δυνάμεως δέμμενα γενέσθαι ἐκ μὴ ὄντων· μία δὲ βούλη-
 οῖς ἄμα καὶ σοφία καὶ δύναμις μιᾶς φύσεώς ἐστιν· εἰς ἄρα
 15 ἡ γύσει ὁ δημιουργὸς Θεὸς ἡμῶν.

26. Πάλιν ἀνάλαβέ σου τὰ ἀμνηστήρια, προσβαλοῦ τοὺς
 Ἀριστοτέλους τοῦ σοῦ κανόνας, ἐρώτα τὰς πύσεις τὰς ἀμ-
 φικρήμους, μικρὸν δ' ὁμοίως μείνον καὶ ταῦτά σοι προθή-
 σουμεν εἰς ἐξέτασιν. Νῦν δ' ἴδωμεν διὰ τίτων κατασκευάζει
 20 μηδαμῶς εὐλογον εἶναι τὸν Θεὸν ἕνα λέγεσθαι. «Κατὰ
 μειοχήν» φησὶν «οὐκ ἔστι, καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστι, καὶ αἰ-
 τίαν οὐκ ἔστιν ἔν» καὶ οὐδένα ἄρα τρόπον ἔστιν ὁ Θεὸς
 ἕν». Τὴν μὲν οὖν μειοχὴν καὶ ὑπαρξιν παρεῖναι μοι δοκῶ·
 τὸ μὲν γὰρ οὐδεὶς ἠγνόησεν διὰ μὴ κατὰ μειοχὴν ἔστι τι
 25 Θεῶ, τὸ δὲ οὐδεὶς ἐζήτησε τί ἔστι καθ' ὑπαρξιν Θεός.
 Καὶ αἰτίαν δὲ πῶς οὐκ εὐλογον ἕνα τὸν Θεὸν λέγεσθαι οὐκ
 ἔχω συριδεῖν, οὐ μόνον ὅπως οὐκ εὐλογον, ἀλλ' οὐδ' ὅπως
 ἐτόλμησεν εἰπεῖν, σαφῶς τοῦτο τῶν ἀγίων διαγορευόντων.
 Ἄλλ' εἰ καὶ αἰτίαν τὸν Θεὸν ἕνα οὐκ εὐλογον εἰπεῖν, οὐδὲ
 30 τοῦ ἐνός αἰτιος εἶναι, καὶ γὰρ ὧν ἐστιν αἰτιος, ἀπὸ τούτων
 ἔχει τὰς προσηγορίας· εἰ δὲ τοῦ ἐνός οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς
 αἰτιος, οὐδενὸς τῶν ὄντων ἐστὶν αἰτιος· ἰψὸν γὰρ εἶναι τὸ

36. Πλάτωνος, Τιμαίος 28 C. Βλ. καὶ Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμι-
 λια 28, 4.

37. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 259.

δι' ἐπαγωγῆς, συνηθίζει νὰ γεννᾶται εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἔξω λόγον φέρεται γνωριζομένη πάλιν δι' ἐπαγωγῆς. Ἐσὺ ὁμως, ὁ ὁποῖος λέγεις ἐλευθέρως ὅ,τι θέλεις, θὰ ἠδύνασο νὰ μᾶς δείξης καὶ τοῦτο, καὶ θὰ προσαγάγης εἰς ἡμᾶς μάρτυρα θαυμαστὸν εἰς σέ, λέγοντα· «τὸν Θεὸν νὰ κατανοήσης μὲν εἶναι δύσκολον, νὰ ἐκφράσης δὲ ἀδύνατον»²⁶. Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο σοῦ φαίνεται οὕτω, τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γράφεις εἰς τὸ προοίμιον κατὰ τῶν Λατίνων, ἢ περὶ σεαυτοῦ ἢ κατὰ σεαυτοῦ, δὲν γνωρίζω, ὅτι «περισσότερα λέγεις παρὰ ἐννοεῖς»; Ἐγὼ δὲ κατανοῶ ἀπὸ τὰ δημιουργήματα, ὅχι μόνον ὅτι ὑπάρχει δημιουργός, ἀλλὰ καὶ ἐννοῶ καὶ ἀποδεικνύω ὅτι εἶναι εἰς· διότι βλέπω ὅτι ὅλα ἐγιναν ἐκ μὴ ὄντων ἀπαιτοῦντα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν βούλησιν καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν· μία δὲ βούλησις συγχρόνως καὶ σοφία καὶ δύναμις εἶναι μιᾶς φύσεως· ἄρα εἰς εἶναι κατὰ τὴν φύσιν ὁ δημιουργὸς Θεὸς ἡμῶν.

26. Πάλιν ἀνάλαβε τὰ ἀμυντικὰ σου ὅπλα, πρόβαλε τοὺς κανόνας τοῦ Ἀριστοτέλους σου, ἐρώτα τὰς ἐπικινδύνους ἐρωτήσεις σου, περίμενε ὁμως ὀλίγον καὶ θὰ σοῦ προβάλωμεν ταῦτα πρὸς ἐξέτασιν. Τώρα δὲ ὡς ἴδωμεν μὲ ποῖον τρόπον κατασκευάζει ὅτι δὲν εἶναι καθόλου εὐλογον νὰ λέγεται εἰς ὁ Θεός. Λέγει «κατὰ μετοχὴν δὲν εἶναι, κατὰ ὑπαρξιν δὲν εἶναι, κατ' αἰτίαν δὲν εἶναι ἔν' κατὰ κανένα λοιπὸν τρόπον δὲν εἶναι ἔν ὁ Θεός»²⁷. Τὴν μὲν μετοχὴν καὶ ὑπαρξιν μου φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ παραλείψω· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν κανεὶς δὲν ἠγνόησεν ὅτι εἰς τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει τίποτε κατὰ μετοχὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ κανεὶς δὲν ἐζήτησε τί εἶναι κατὰ τὴν ὑπαρξιν ὁ Θεός. Κατ' αἰτίαν δὲ πῶς δὲν εἶναι εὐλογον νὰ λέγεται εἰς ὁ Θεός, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, ὅχι μόνον πῶς δὲν εἶναι εὐλογον, ἀλλ' οὔτε πῶς ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ, ἐνῶ σαφῶς τὸ ὀρίζουν οἱ ἅγιοι. Ἄλλ' ἐὰν δὲν εἶναι εὐλογον νὰ εἴπωμεν τὸν Θεὸν ἔν κατ' αἰτίαν, οὔτε αἴτιος τοῦ ἑνὸς θὰ εἶναι, καθ' ὅσον ἔχει τὰς προσηγορίας ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων αἴτιος εἶναι· ἐὰν δὲ δὲν εἶναι αἴτιος τοῦ ἑνὸς ὁ Θεός, δὲν εἶναι αἴτιος κανενός ἀπὸ τὰ ὄντα· διότι μὲ τὸ νὰ ὑπάρχη τὸ ἔν, ὑπάρ-

ἐν, πάντα ἐοῖσι τὰ ὄντα, καὶ τῶν ὄντων ἕκαστον ἐν ἐστὶν ἢ γένει ἢ εἴδει ἢ ἀριθμῷ, καὶ οὐδ' ἂν πολλὰ ἕκαστον αὐθις τούτων εἴη τῆ καὶ' αὐτὰ διαφορᾶ, εἰ μὴ τὸ ἐν εἴη· τὸ γὰρ ἐν ἐστὶ στοιχειωτικὸν καὶ συνεκτικὸν καὶ οὐσιαστικὸν ἀ-
 5 πάντων. "Ὡσθ' ὁ τοῦ ἐνὸς μὴ ὦν αἴτιος οὐδενός ἐστιν αἴτιος.

27. «'Ἄλλ' εἰ ὡς αἴτιός» φησι «τοῦ ἐνὸς ἐν ἐστὶν ὁ Θεός, οὐ μᾶλλον ἐν ἢ πολλὰ, καὶ γὰρ καὶ τῶν πολλῶν αἴτιος». Παρήμι τούτων λέγειν ὡς τοῖς μὲν πολλοῖς οὐ συναίρειται τὸ ἐν, τῷ δὲ ἐνὶ τὰ πολλὰ, καὶ ὡς ὁ Θεός ἐν τῷ
 10 ἐνὶ μένων καὶ τὰ πολλὰ προάγει, καὶ οὐ προάγει μόνον, ἀλλὰ καὶ γινώσκει, τοῦ ἐνιαίου μὴ πληθυννομένου τὰς ἐν τοῖς πλήθεσι διαφορὰς· ἀλλ' εἰ μὴ μᾶλλον ὁ Θεός ἐν ἢ πολλὰ, διατί εἰς μὲν Θεός λέγομεν, πολλοὶ δὲ οὐ λέγομεν; Διατί δὲ πολυώνυμον αὐτὸν καλοῦμεν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὄνομασι
 15 συνδαιρούμεν; «'Ἄλλ' οὐκ εἰπὼν» φησιν «οὐ μᾶλλον ἐν ἢ πολλὰ, ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν». Εἰ οὖν ἔστιν, οὐχ ἐν δὲ ἐστὶ, πολλὰ ἂν εἴη.

28. «Πῶς οὖν», φησί, «Διονύσιος ὁ μέγας περὶ τοῦ Θεοῦ φησιν ὡς οὕτε ἐν ἐστὶν»; 'Ἄλλ' οὐκ ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἐ-
 20 νός, ὃ βέλτιοις· παράγγελμα γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ μὴ οἶεσθαι τὰς ἀποφάσεις ἀντικειμένας εἶναι ταῖς καταφάσεσιν ἐπὶ Θεοῦ. Σὺ δ' ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἐνὸς προφέρεις τὸ οὐχ ἐν, τὴν ἀσυνεκτικὴν ἐκείνην αἰτίαν προσειπείς ὡς εἰ καὶ' αἰτίαν ἐστὶν ἐν, καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔσται ἐν, ὥστε φησὶν «οὐ
 25 μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν». Τί δὴ σοι βούλεται τὸ καθ' ὑπαρξιν τοῦτο, ὃ διαλεκτικῶς οὐ καὶ ἀφικνίε; Εἰ μὲν γὰρ τὸ ἀπλῶς εἶναι, πῶς τὸ καὶ' αἰτίαν ἐν οὐκ ἔσται αὐθις οὐδαμῶς ἐν; Ἀδιῶ γὰρ τῷ εἶναι ὁ Θεός ἐν ὑπὲρ τὸ ἐν τοῖς οὖσιν ἐν καὶ τοῦ ἐν τοῖς οὖσιν ἐνός αἴτιος καθίσταται, ἀκλίτως ἢ' οὕτως
 30 εἶπω ἐαυτὸν ἐπιδιδούς καὶ τῆς οἰκείας ἐνόητος ἀγαθότητι μεταδιδούς καὶ ἀμεθέτως μετεχόμενος. Εἰ δὲ τὸ καθ' ὑπαρξιν τοῦτο σοι βούλεται διὸ οὐκ ἔστιν οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ

38. Βαρλαάμ, αὐτόθι, σ. 258-260.

39. Πράγματι οὕτω λέγει ὁ Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 259.

40. Περὶ θείων ὀνομάτων 13, 3.

41. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 5.

χουν ὅλα τὰ ὄντα, καὶ ἕκαστον τῶν ὄντων εἶναι ἓν ἢ κατὰ γένος ἢ κατὰ εἶδος ἢ κατ' ἀριθμόν, καὶ δέν θά ἦτο δυνατόν ἕκαστον ἀπὸ αὐτὰ νὰ εἶναι πολλά εἰς τὴν κατ' αὐτὰ διαφορὰν, ἐάν δέν ὑπῆρχε τὸ ἓν· διότι τὸ ἓν εἶναι στοιχειωτικόν καὶ συνεκτικόν καὶ συστατικόν ὄλων. Ὡστε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δέν εἶναι αἴτιος τοῦ ἑνός δέν εἶναι αἴτιος κανενός.

27. «Ἄλλα, λέγει, ἐάν ὁ Θεός ὡς αἴτιος τοῦ ἑνός εἶναι ἓν, δέν θά εἶναι μᾶλλον ἓν παρά πολλά, ἀφοῦ καὶ τῶν πολλῶν εἶναι αἴτιος»²⁸. Παραλείπω λοιπὸν νὰ εἶπω ὅτι μὲ τὰ πολλά δέν συναναιρεῖται τὸ ἓν, μὲ τὸ ἓν δὲ συναναιροῦνται τὰ πολλά, καὶ ὅτι ὁ Θεός μένων εἰς τὸ ἓν προάγει καὶ τὰ πολλά, καὶ ὄχι μόνον προάγει, ἀλλὰ καὶ γνωρίζει, καθ' ὅσον τὸ ἐνιαῖον δέν πληθύνεται κατὰ τὰς διαφορὰς εἰς τὰ πλήθη· ἀλλὰ ἐάν ὁ Θεός δέν εἶναι μᾶλλον ἓν παρά πολλά, τότε διατί λέγομεν ὅτι ὁ Θεός εἶναι εἷς, δέν λέγομεν δὲ ὅτι εἶναι πολλοί; Διατί δὲ τὸν καλοῦμεν πολυώνυμον, ἀλλὰ δέν τὸν συνδιαίροῦμεν μὲ τὰ ὀνόματα; «Ἄλλα δέν εἶπα», λέγει, «ὄχι μᾶλλον ἓν παρά πολλά, ἀλλὰ ὄχι μᾶλλον ἓν παρά μὴ ἓν»²⁹. Ἐάν λοιπὸν ὑπάρχη δέν εἶναι δὲ ἓν, τότε εἶναι πολλά.

28. «Πῶς λοιπὸν», λέγει, «ὁ μέγας Διονύσιος λέγει περὶ τοῦ Θεοῦ ὅτι δέν εἶναι οὔτε ἓν»³⁰; Ἄλλ' αὐτὸ δέν τὸ λέγει διὰ ν' ἀναίρεση τὸ ἓν, ὧ βέλτιστε. Διότι παραγγελία αὐτοῦ εἶναι νὰ μὴ νομίζουσι ὅτι αἱ ἀποφάσεις ἀντίκεινται εἰς τὰς καταφάσεις ἐπὶ Θεοῦ³¹. Ἐσύ δὲ προφέρεις τὸ μὴ ἓν πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ ἑνός, προσθέτων τὴν ἀφάνταστον ἐκείνην αἰτίαν ὅτι ἐάν κατ' αἰτίαν εἶναι ἓν, κατὰ ὑπαρξιν δὲ θά εἶναι ἓν, ὥστε λέγει «ὄχι μᾶλλον ἓν ἢ μὴ ἓν». Τί λοιπὸν θέλει νὰ εἶπῃ αὐτὸ σου τὸ καθ' ὑπαρξιν, ὧ διαλεκτικὲ ἐσύ καὶ ἀκατανίκητε; Ἐάν σημαίνῃ τὸ ἀπλῶς εἶναι, πῶς τὸ κατ' αἰτίαν ἓν δέν θά εἶναι πάλιν καθόλου ἓν; Διότι ὁ Θεός ἀκριβῶς μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸ μεταξὺ τῶν ὄντων καθίσταται αἴτιος καὶ τοῦ ἑνός τῶν ὄντων ἑνός, προσφέρων οὕτως εἰπεῖν ἑαυτὸν χωρὶς νὰ κλίνῃ, μεταδίδων ἐκ τῆς ἀγαθότητός του καὶ μετεχόμενος ἀμεθέκτως. Ἐάν δὲ αὐτὸ τὸ καθ' ὑπαρξιν σημαίνῃ κατὰ σὲ ὅτι δέν

Ἐν καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εὐλογον ἕνα λέγειν τὸν Θεόν, οὐδ' ὁ ἥλιος λοιπὸν εἰς ἔστιν, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ τὸ ἐν οὐσία· εἰ δὲ κατὰ μειοχὴν τοῦ αὐτοενοῦς εἰς ἔστιν ὁ ἥλιος, οὐ μᾶλλον εἰς ἢ οὐχ εἰς, ἐπεὶ καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστιν εἰς.

- 5 29. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ἐπὶ πάντων ὄσα τοῦ ἐνὸς μετέχει, καὶ μάλα γε εἰκότως. Εἰ γὰρ τὸ αὐτοῦ οὐ μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν κατὰ τὴν σὴν σοφίαν, πολλῶ μᾶλλον ὄσα τῶ μετέχειν τούτου ἐν ἔστιν· οὐκ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς δὲ μόνον, ἀλλὰ κατὰ τῶν δύο ἢ τριῶν καὶ παντὸς ἀριθμητοῦ· τοῦ γὰρ ποσοῦ
- 10 μηδέποτε οὐσίας ὄντος, τὰ δύο οὐ μᾶλλον δύο ἢ μὴ δύο· καὶ γὰρ εἰ κατ' ἀριθμὸν δύο, ἀλλὰ καθ' ὑπαρξιν οὐ δύο πάντως. Ὡστε οὐ τὸν Θεὸν οὐχ ἐν ἀπέδειξεν ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ τὸ ἐν οὐκ ὄν, εἶπερ οὐ μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν, καὶ ἀπλῶς πάντα ἀριθμὸν ἀνεῖλε. Τοῦτο δὲ ἔστιν, ἵνα κατὰ
- 15 τὴν αὐτοῦ φῶμεν ἐπισιτήμην, παραλογισμὸς, ὃ παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἀγνοίαν, ᾧ καὶ θεολογῶν ὁ γεννάδας χρῆται, δι' οὗ καὶ σοφισάμενος, πάντα ἀριθμὸν ἀνεῖλεν (οὐ γὰρ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐν τε καὶ οὐχ ἐν), ραδίως δ' ἂν οὕτω τις καὶ ἕκαστον τῶν ὄντων μὴ μᾶλλον ὄν ἢ μὴ ὄν ἐλέγξειεν.
- 20 30. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τῶν ἄλλων πάντων κατεπεύσοιτο, εἰς γὰρ ἐπιλάμπει ἥλιος ἡμᾶς, πλείους δὲ φωσιῆρες, πλείοισι δὲ ὀσιέρες, ἀλλ' ἐκείνου γε ἕνεκα οὐκ ἔψευσται· εἰς γὰρ ὢν, οὐχ εἰς ἔστι ταῖς διαλέξεσιν, ἀλλ' ἄλλος καὶ ἐναντίος ἐκείνῳ. Ὁ γὰρ ἐνιαῦθα μὴ καθ' ὑπαρξιν ἐν εἶναι
- 25 τὸν Θεὸν λοχυρίζαμενος, ἀκούσατε τί λέγει ἀνωτέρω· «ἂ ἔστι ταῖς ἄλλαις οὐδαίαις τὰ καθ' αὐτὸ αὐταῖς λεγόμενα, ταῦτα καὶ τῶ Θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν λεγόμενα ὑπάρχει· οὐ γὰρ ἐκδέχεται εἶναι τε καὶ μὴ· εἰ τις οὖν ἔροισέ σε», φησί, «ταῦτα δὲ φῆς περὶ Θεὸν εἶναι ἀνυπόστατά ἐστιν ἢ μετέχει
- 30 τινὸς ὑπάρξεως; καὶ εἰ τοῦτο, οὐδαίαι εἰσὶν ἢ συμβεβη-

είναι τὸ ἓν οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι εὐλόγον νὰ λέγῃς ἓνα τὸν Θεόν, οὔτε ὁ ἥλιος ὁμοίως εἶναι εἷς, ἐπειδὴ δὲν εἶναι τὸ ἓν οὐσία του· ἐάν δὲ ὁ ἥλιος εἶναι εἷς κατὰ μετοχὴν τοῦ αὐτοενός, δὲν εἶναι μᾶλλον εἷς παρά μὴ εἷς, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἷς καθ' ὕπαρξιν.

29. Τὸ ἴδιον δὲ ἰσχύει καὶ δι' ὅλα ὅσα μετέχουν τοῦ ἐνός, καὶ πολὺ εὐλόγως. Πράγματι, ἐάν τὸ αὐτοέν δὲν εἶναι μᾶλλον ἓν παρά ὄχι ἓν κατὰ τὴν σοφίαν σου, πολὺ περισσότερον ὅσα εἶναι ἓν διὰ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ· ἰσχύει δὲ ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἐνός, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἢ τριῶν καὶ παντός ἀριθμητοῦ· διότι, ἐφ' ὅσον τὸ ποσὸν δὲν εἶναι οὐσία, τὰ δύο δὲν εἶναι μᾶλλον δύο παρά μὴ δύο· πράγματι, ἐάν κατ' ἀριθμὸν εἶναι δύο, καθ' ὕπαρξιν πάντως δὲν εἶναι δύο. Ὡστε ὁ φιλόσοφος δὲν ἀπέδειξε τὸν Θεόν μὴ ἓν, ἀλλὰ τὸ ἓν μὴ ὄν, ἐάν βέβαια δὲν εἶναι μᾶλλον ἓν ἢ μὴ ἓν, καὶ ἀφήρεσε γενικῶς πάντα ἀριθμὸν. Τοῦτο δέ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν κατὰ τὴν ἐπιστημοσύνην αὐτοῦ, εἶναι ὁ παραλογισμὸς κατ' ἄγνοιαν τοῦ ἐλέγχου, τὸν ὁποῖον ὁ γενναῖος χρησιμοποιεῖ καὶ ὅταν θεολογῇ, καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνήρεσε σοφιστικῶς πάντα ἀριθμὸν (διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρχουν ἓν καὶ μὴ ἓν), εὐκόλως δὲ οὕτω θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἕκαστον τῶν ἄντων μὴ μᾶλλον ὄν παρά μὴ ὄν.

30. Ἄλλ' ὁμοίως καὶ ἂν εἷς ὅλα τὰ ἄλλα ἐψευσθῶσιν, διότι εἷς ἥλιος λάμπει ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς, περισσότεροι δὲ φωστῆρες, πλείστα δὲ ἄστρα, ἀλλὰ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ δὲν ἐψεύσθῃ καθ' ὅσον, ἐνῶ εἶναι εἷς, εἷς τὰς διαλέξεις δὲν εἶναι εἷς, ἀλλ' ἄλλος καὶ ἀντίθετος πρὸς ἑαυτόν. Διότι ὁ ἐδῶ ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Θεός δὲν εἶναι καθ' ὕπαρξιν ἓν, ἀκούσατε τί λέγει ἀγωτέρω «ὅσα εἶναι εἷς τὰς ἄλλας οὐσίας τὰ καθ' αὐτὸ λεγόμενα εἷς αὐτά, αὐτὰ εἶναι καὶ εἷς τὸν Θεόν τὰ περὶ αὐτόν λεγόμενα· διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι· ἐάν λοιπὸν σὲ ἠρώτα κανεὶς», λέγει, «αὐτὰ τὰ ὅποια χαρακτηρίζεις περὶ Θεόν εἶναι ἀνυπόστατα ἢ μετέχουν κάποιας ὑπάρξεως; καὶ ἂν συμβαίη τὸ δεύτερον, εἶναι οὐσίαι ἢ συμ-

κότια; πῶς ἐκφρεύξῃ τὸ καὶ μὴ οὐσίαν θείαν ἀποδεικτὴν λέγειν»;

31. Τί οὖν ἔστιν ὃ φησιν; Ἐπειδὴ πᾶν ἡ οὐσία ἢ συμβεβηκός, τὰ δὲ περὶ Θεὸν συμβεβηκότια οὐκ εἰσιν, οὐσίαι
 5 ἄρα τοῦ Θεοῦ εἰσιν· εἰ οὖν τούτων τί τις φαίη γινώσκειν, καὶ τὴν οὐσίαν ἄρα λέγει τοῦ Θεοῦ γνωστὴν εἶναι καὶ ἀποδεικτὴν. (1) γοῦν μηδὲν εἶναι λέγων τὸν Θεὸν καθ' ὑπαρξιν, πάντα νῦν αὐθις λέγει τοῦτον εἶναι καθ' ὑπαρξιν τῷ
 10 συμπεριωλήπτικῷ τῆς διαιρέσεως ἀναγκαίως πρὸς τοῦτο συνωθῶν ἡμᾶς ὡς γ' οἴεται. Ἐνῆν μὲν οὖν δεῖξαι ὡς οὐδὲ τὰ ὄντα πάντα τῇ διαιρέσει ταύτῃ συμπερικλείεται· εἰ δὲ καὶ συμπεριβάλλεται, οὐδ' οὐτως ἀνάγκη τὸ ὑπὲρ τὸ ὄν συμπεριελῆφθαι τῇ τῶν ὄντων διαιρέσει· ὑποσιάτης γὰρ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον τούτων ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ
 15 τούτων συνέστηκεν αὐτός, οὐδέ τι συντελοῦσι τὰ περὶ Θεὸν εἰς τὸ εἶναι τὸ Θεόν, οὐδὲ γνωσιή ἔστιν αὐτοῦ ἢ φύσις, ἵνα καὶ διαφορὰν οὐσιώδη σχολῆ, καθὰ καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει. Κυρίως γὰρ ὄν καὶ προὸν καὶ μόνος ὄν καὶ ἀπλῶς καὶ ἐνιαίως ὄν, διαφορᾶς οὐδεμιᾶς δεῖται εἰς τὸ
 20 εἶναι· τοῖς γὰρ μετ' ἐκείνον πολλοῖς οὐοὶ δεῖ διαστολῆς· οὐκ οὐσίαι Θεοῦ τὰ περὶ τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτός ἔστιν οὐσία τῶν περὶ αὐτόν.

32. Ἡ μὲν ἔστιν αὐτός οὐσία, ἄρρητος τε καὶ ἀπερινόητος, ἡ δὲ ἔστιν οὐσία τῶν ὄντων, καὶ ζωὴ τῶν ζώντων
 25 καὶ σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εἶναι μετεχόντων ὄντιότης, ἵν' οὐτως εἴπω, καὶ δύνამις καλλοποιός, καὶ νοεῖται καὶ λέγεται καὶ ἀποδείκνυται, εἰ καὶ μὴ ἐφ' ὅσον ἔστιν. Εἰ δὲ καὶ ὑπάρξείως
 30 σια:α, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός, ἀλλ' ὡς ἐνεργεῖται οὐοὶ τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ τὰ τῶν ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα τις εἴποι, καὶ τούτων οὐσίαι μὲν εἰσιν ἄ, θεῖαι δ' οὐμενονν. Οὐ μὴν,

42. Βορλασάμ, αὐτόθι σ. 255 ε.

43. Περί θείων ὀνομάτων 1, 7.

44. Ἐπιστολή 225, 3.

βεβηκότα; Πῶς θὰ ἐκφύγῃς τὸ νὰ εἴπῃς ὅτι δὲν εἶναι ἀποδεικτὴ θεία οὐσία»⁴³;

31. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγει; Ἐπειδὴ πᾶν πρᾶγμα εἶναι ἢ οὐσία ἢ συμβεβηκός, τὸ δὲ περὶ τὸν Θεὸν δὲν εἶναι συμβεβηκότα, ἄρα εἶναι οὐσίαι· ἐὰν λοιπὸν λέγῃ κανεὶς ὅτι γινώσκει κάτι ἀπὸ αὐτάς, ὄρα λέγει ὅτι καὶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀποδεικτὴ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι καθ' ὑπαρξιν τίποτε, λέγει τώρα πάλιν ὅτι οὗτος εἶναι καθ' ὑπαρξιν, συνωθῶν ἡμᾶς, ὅπως τουλάχιστον νομίζει, ἀναγκαίως διὰ τοῦ συμπεριληπτικοῦ τῆς διαιρέσεως. Θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ δείξωμεν ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν διαίρεσιν δὲν συμπερικλείονται ὅλα τὰ ὄντα· ἐὰν δὲ καὶ συμπεριλαμβάνωνται, πάλιν δὲν εἶναι ἀνάγκη τὸ ὑπὲρ τὸ ὄν νὰ ἔχη συμπεριληφθῆ εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν ὄντων. Διότι κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον ὁ Θεὸς εἶναι ὑποστάτης τούτων⁴⁴, ἀλλὰ δὲν συγκρατεῖται αὐτὸς ὑπὸ τούτων, οὔτε συντελοῦν κατὰ τίποτε τὰ περὶ τὸν Θεὸν εἰς τὸ νὰ ὑπάρχῃ ὁ Θεὸς οὔτε εἶναι γνωστὴ ἡ φύσις αὐτοῦ, ὥστε καὶ νὰ λάβῃ οὐσιώδη διαφοροποίησιν, ὅπως λέγει ὁ μέγας Βασιλείος⁴⁵. Πράγματι, ἀφοῦ εἶναι κυριαρχικῶς καὶ προϋπάρχει καὶ μόνος ὑπάρχει καὶ ἐνιαίως ὑπάρχει, δὲν χρειάζεται καμμίαν διαφοροποίησιν διὰ τὴν ὑπάρχῃ· διάκρισιν χρειάζονται τὰ μετ' ἐκείνον, ἐπειδὴ εἶναι πολλὰ· δὲν εἶναι λοιπὸν οὐσία Θεοῦ τὰ περὶ τὸν Θεὸν, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι οὐσία τῶν περὶ αὐτόν.

32. Καθ' ὅσον μὲν εἶναι αὐτὸς οὐσία, εἶναι ἄρρητος καὶ ἀπερινόητος, καθ' ὅσον δὲ εἶναι οὐσία τῶν ὄντων, νοεῖται καὶ λέγεται καὶ ἀποδεικνύεται ζωὴ τῶν ζώντων καὶ σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ὄντοτης γενικῶς ὄλων τῶν μετεχόντων τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἔν εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, καὶ δύναμις καλλοποιός, ὄν καὶ ὄχι εἰς ὅσην ἔκτασιν εἶναι. Ἐὰν δὲ τὰ περὶ Θεὸν μετέχουν καὶ κάποιος ὑπάρξεως, μετέχουν ὄχι ὡς οὐσίαι οὔτε ὡς ἀνυπόστατα, ὅπως ἀξιῶνεις ἐσὺ, ἀλλὰ ὡς ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ· ἐὰν δὲ τὰς ἐνεργείας χαρακτηρίσῃ κανεὶς ὡς ἀποτελέσματα, καὶ ἀπὸ αὐτὰ μερικὰ μὲν εἶναι οὐσίαι, ὄχι ὁμῶς θέβαια θεία. Ἄλλ' ὁμῶς, διὰ τὴν ἀφήσω

ἀλλ' ἵνα τὸ πλῆθος ἀφῶ τῶν παρ' αὐτοῦ θείων οὐσιῶν
 λεγομένων, ὡς μὴ καὶ αὐτὸς πλήθει περιπέσω λόγων, εἰ
 τὰ περὶ Θεὸν λεγόμενα τοῦ Θεοῦ ἐσιν οὐσαί, περὶ Θεὸν
 δὲ λέγεται καὶ τὰ κτίσματα, ὡς πολλαχοῦ τῆς ἱερᾶς εὐροι
 5 τις ἂν Γραφῆς, κτιστὴ ἔσται κατ' αὐτὸν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

33. Καὶ μὴν τὸ σοφὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ
 ζωὴ καὶ ὅσα σχεδὸν λέγεται περὶ αὐτὸν δι' ὀνομάτων προα-
 γόμενα, πῶς ἂν οὐσία εἴη, τῶν ὀνομάτων, εἴ τις ἐξειάσειε,
 μηδ' ἐφ' ἡμῶν οὐσιῶν ἀλλ' ἐνεργειῶν δηλωτικῶν γε ὄντων;
 10 Πῶς ἂν οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὰ ὀνόματα οὐσίαν φαίη τις, ὅπου
 γε οὐδ' ἂν λόγος εὐρεθῆι σημαντικὸς τῆς ὑπερουσιότητος
 ἐκείνης; Ὅσοι γὰρ τῆς ὄντως ἀληθείας εἰσὶν ἐρασταὶ οὐ
 θεμιτὸν οἴονται ὑμνεῖν τὴν ὑπερουσιότητα τὴν θεαρχικὴν
 οὔτε ὡς λόγον ἢ δύναμιν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ ἀγαθότητα,
 15 ἀλλ' ὡς παντὸς ὀνοματὸς τε καὶ πράγματος ὑπεροχικῶς
 ἀφειμένην ἀλλ' ἐπειδήπερ αὐτὴ πάντων ἐστὶν αἰτία, ἐκ πάν-
 των τῶν αἰτιατῶν αὐτὴν ὑμνητέον, ἐπεὶ καὶ περὶ αὐτὴν
 πάντα καὶ αὐτῆς ἐνεκεν, ὡς Διονυσίῳ τε τῷ μεγάλῳ καὶ
 τῇ ἀιηθείᾳ δοκεῖ καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ αἰῶνος ὑμολόγοις αὐτῆς.
 20 Ἐπεὶ τοίνυν περὶ αὐτὴν πάντα τὴν θεαρχικὴν ὑπερουσιότητα,
 τὰ δὲ περὶ αὐτὴν οὐσαὶ θεῖαι κατὰ σέ, πάντα ἄρα θεῖαι
 οὐσαὶ κατὰ σέ εἰσιν.

34. Ἔτι, ἐπεὶ μὴ μόνον αἱ θέσεις, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρέ-
 σεις τῶν περὶ Θεὸν εἰσιν, ἔσονται καὶ αὐταὶ θεῖαι οὐσαὶ
 25 κατὰ σέ, καίτοι μὴ πεφυκυῖαι δηλοῦν ὅ ἐσιν, ἀλλ' ὅ μὴ ἐ-
 σιν. Ἀλλ' εἰ μὴ αὐταὶ, καίτοι μᾶλλον τῶν περὶ Θεὸν
 θέσεων ἀρμύτιονσαι Θεῷ, πῶς ἄρ' αἱ θέσεις εἶεν ἂν οὐ-
 σαὶ θεῖαι; Πῶς δὲ καὶ ἃ ταῖς ἄλλαις οὐσαῖς τὰ καθ' αὐ-
 τό, ταῦτα Θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν ἐσιν; «Ἐπεὶ» φησὶ «μὴ ἔ-
 30 σιν εἶναι τε καὶ μὴ». Τίς ἢ νέα αὐτὴ καὶ παράδοξος θεο-
 γωσία; Τὸ γὰρ καθ' αὐτό τιτι ὑπάρχον οὐκ ἔστι κατ' αὐ-

45. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1, 5.

46. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 255.

τὸ πλῆθος τῶν λεγομένων ἀπὸ αὐτὸν θείων οὐσιῶν, ὥστε νὰ μὴ περιπέσω καὶ ἐγὼ εἰς πλῆθος λόγων, ἐὰν τὰ λεγόμενα περὶ Θεὸν εἶναι οὐσαὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ Θεὸν δὲ λέγονται καὶ τὰ κτίσματα, ὅπως δύναται νὰ εὕρη κανεῖς εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι κατ' αὐτὸν κτιστή.

33. Καὶ θεβαίως τὸ σοφῶς καὶ ἀγαθόν, τὸ φῶς καὶ ἡ ζωῆ, καὶ ὅσα ἄλλα σχεδὸν λέγονται περὶ αὐτὸν παρουσιαζόμενα δι' ὀνομάτων, πῶς θὰ ἦσαν οὐσία, ἀφοῦ, ἂν ἐξετάσῃ κανεῖς, θὰ ἴδῃ ὅτι τὰ ὀνόματα οὔτε εἰς τὴν ἰδικὴν μας περίπτωσιν δὲν δηλώνουν οὐσίας ἀλλ' ἐνεργείας; Πῶς λοιπὸν ἐπὶ Θεοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τὰ ὀνόματα οὐσίαν, ὅπου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ οὔτε λόγος σημαντικὸς τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης; Διότι ὅσοι εἶναι ἐρασταὶ τῆς ὄντως θείας ἀληθείας δὲν θεωροῦν θεμιτὸν τὴν θεαρχικὴν ὑπερουσιότητα οὔτε ὡς λόγον ἢ δύναμιν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ ἀγαθότητα, ἀλλὰ ὡς ὑπεροχικῶς ἀπηλλαγμένην παντὸς ὀνόματος καὶ πράγματος· ἀλλὰ, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι αἰτία πάντων, πρέπει νὰ ὑμνῆται ἀπὸ ὅλα τὰ αἰτιατά, καθ' ὅσον ὅλα εἶναι περὶ αὐτὴν καὶ ἐνεκεν αὐτῆς, ὅπως φρονοῦν ὁ μέγας Διονύσιος⁴⁴ καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ὅλοι οἱ ἀπ' αἰῶνος ὑμνολόγοι αὐτῆς. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅλα εἶναι περὶ αὐτὴν τὴν θεαρχικὴν ὑπερουσιότητα, τὰ δὲ γύρω ἀπὸ αὐτὴν κατὰ σέ εἶναι θεῖαι οὐσαὶ, ἄρα ὅλα εἶναι θεῖαι οὐσία κατὰ σέ.

34. Προσέτι, ἐπειδὴ ὄχι μόνον αἱ θέσεις, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀφαιρέσεις ἀνήκουν εἰς τὰ περὶ τὸν Θεόν, θὰ εἶναι καὶ αὐταὶ θεῖαι οὐσαὶ κατὰ σέ, μολονότι δὲν δηλώνουν ἐκ φύσεως τί εἶναι, ἀλλὰ τί δὲν εἶναι. Ἄλλ' ἂν δὲν εἶναι αὗται, μολονότι ἀρμόζουν περισσότερον εἰς τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰς περὶ τὸν Θεὸν θέσεις, τότε πῶς θὰ ἠδύναντο αἱ θέσεις νὰ εἶναι θεῖαι οὐσαὶ; Πῶς δὲ καὶ ὅσα εἰς τὰς ἄλλας οὐσίας εἶναι τὰ καθ' αὐτό, αὐτὰ εἰς τὸν Θεὸν εἶναι τὰ περὶ αὐτόν; «Ἐπειδὴ», λέγει, «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι»⁴⁵. Ποία εἶναι αὕτη ἡ νέα καὶ παράδοξος θεογνωσία; Διότι τὸ καθ' αὐτό ὑπάρχον εἰς κάτι δὲν εἶναι κατὰ κανένα

δένα τρόπον μὴ εἶναι τοῦτο ἐκεῖνο. Οἷον τί λέγω; Καθ' αὐτὸ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ εἶναι λογικόν· οὐκ ἔνι γούν τὸν ἄνθρωπον μὴ εἶναι λογικόν. Τῶν δὲ περὶ Θεὸν λεγομένων, ζωὴ τε καὶ οὐσία καὶ δύνამεις, ἀλλὰ καὶ πάντων
 5 τοῦτων ὑπερεξηρημένος ὑπάρχει ὁ Θεὸς καθ' ὑπεροχὴν μὴ εἶναι ταῦτα λέγεται, καὶ τοῦ εἶναι ταῦτα τὸ μὴ εἶναι θεοπροπέσιον τε καὶ ἀληθέσιον· οὐκ ἔστι τῷ Θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν ἢ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὰ καθ' αὐτό. Οὐ μόνον δὲ τὰ ἀνιφαντικῶς ἀνικείμενα λέγεται ἅμα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ
 10 ἀλλὰ καὶ ἐναντία· «φῶς γὰρ ὡς ἑμάτιον» λέγεται περιβεβλησθαι καὶ «φῶς οἰκεῖν ἀπρόοιον», ἀλλὰ καὶ «ἔθειο σκότιος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ» καὶ «γνώφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ»· ταῖς δὲ ἄλλαις οὐσίαις οὐκ ἔνι καθ' αὐτὸ τὰ ἐναντία εἶναι τῶν ἀδυνατίων ἄρ' εἶναι τῷ Θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν ἢ τὰ καθ'
 15 αὐτὸ τοῖς ἄλλοις.

35. Ἐπι τῶν περὶ τὸν Θεὸν τὰ μὲν μᾶλλον λέγεται, τὰ δ' ἥτιον, καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων, μᾶλλον γὰρ ζωὴ ἢ αἶσα, καὶ ἐπὶ τῶν ἀφαιρέσεων, εἰ καὶ ἀντιστραμμένως, μᾶλλον γὰρ οὐκ αἶσα ἢ οὐχὶ ζωὴ καὶ αἱ ἀφαιρέσεις δὲ πάσαι τῶν
 20 θέσεων πασῶν μᾶλλον προσήκουσι Θεῷ. Τῶν δὲ καθ' αὐτὸ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις οὐδὲν μᾶλλον καὶ ἥτιον πρόσεστιν αὐταῖς, οὐδὲ γὰρ μᾶλλον ὁ ἄνθρωπος ζῶον ἢ λογικόν· ἐπεὶ γὰρ οὐδ' οὐσία μᾶλλον οὐσίας οὐδ' οὐσιῶδες ἕτερον εἶτερον μᾶλλον. Καὶ μὲν δὴ τριπλαχῶς τοῦ καθ' αὐτὸ λεγομένου,
 25 καὶ εὐδένα τρόπον τὰ περὶ Θεὸν ἄν εἴη καθ' αὐτό· οὐτε γὰρ δι' αὐτὸ τὸ θεῖον, καὶ γὰρ ἀναίτιον, οὐτε ἐν τῷ λόγῳ ταῦτα τῷ τί ἐστι Θεὸς δεκνύντι, καὶ γὰρ οὐδ' ἐφεῖται ζητεῖν ἄλλως τί ἐστι Θεός, ἀλλ' οὐδὲ τὸ θεῖον ἐν τῷ λόγῳ ἄν αὐτῶν ληθθεῖη, καὶ γὰρ ὑπὲρ ἔννοιαν τὸ θεῖον. Αὐθι-

47. Ψαλμ. 103, 2.

48. Α' τιμ. 6, 16.

49. Ψαλμ. 17, 11' 9.

τρόπον δυνατόν νά μή εἶναι τοῦτο. Τί ἐννοῶ παραδείγματος χάριν; Καθ' αὐτό ὑπάρχει εἰς τόν ἄνθρωπον τό νά εἶναι λογικός· δέν εἶναι λοιπόν δυνατόν νά μή εἶναι λογικός ὁ ἄνθρωπος. Τῶν δέ λεγομένων περί Θεόν, ζωῆ καί οὐσία καί δύναμις ἀλλά καί ὄλων τῶν παρομοίων ὁ Θεός εἶναι ὑπερεξηρμένος, καί ταῦτα λέγονται ὅτι δέν εἶναι καθ' ὑπεροχήν, καί τό νά μή εἶναι ταῦτα εἶναι θεοπρεπέστερον καί ἀληθέστερον ἀπό τό εἶναι· δέν εἶναι λοιπόν εἰς τόν Θεόν τά περί αὐτόν ὅσα εἰς τὰς ἄλλας οὐσίας εἶναι τά καθ' αὐτό. Ἐπί τοῦ Θεοῦ δέ δέν λέγονται μόνον τά ἀντιφατικῶς ἀντικείμενα μαζί, ἀλλά καί τά ἀντίθετα· διότι λέγεται ὅτι εἶναι περιβεβλημένος «φῶς ὡς ἰμάτιον»⁴⁷ καί ὅτι «κατοικεῖ φῶς ἀπρόσιτον»⁴⁸, ἀλλά καί «κατέστησε τό σκότος τόπον ἀποκρύψεώς του» καί «γνόφος κάτω ἀπό τοῦς πόδας του»⁴⁹. Εἰς τὰς ἄλλας δέ οὐσίας δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι καθ' αὐτό τά ἐναντία· ἄρα εἶναι ἀδύνατον νά εἶναι εἰς τόν Θεόν τά περί αὐτόν ὅσα εἶναι τά καθ' αὐτό εἰς τὰ ἄλλα.

35. Προσέτι ἀπό τά περί τόν Θεόν ἄλλα μὲν λέγονται περισσότερον, ἄλλα δέ ὀλιγώτερον, τόσον ἐπί τῶν θέσεων, διότι περισσότερον εἶναι ἡ ζωῆ παρά ἡ αὔρα, καί ἐπί τῶν ἀφαιρέσεων, ἄν καί ἀντιστρόφως, διότι περισσότερον εἶναι μή αὔρα παρά μή ζωῆ· καί αἱ ἀφαιρέσεις δέ ὄλαι ἀρμόζουν εἰς τόν Θεόν περισσότερον ἀπό ὄλας τὰς θέσεις. Ἀπό τά καθ' αὐτό δέ εἰς τὰς ἄλλας οὐσίας τίποτε δέν ὑφίσταται εἰς αὐτάς περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, διότι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι περισσότερον ζῶν ἢ λογικόν, καθ' ὅσον οὔτε οὐσία εἶναι περισσότερον οὐσία, οὔτε ἐν οὐσιῶδες περισσότερον ἀπό ἄλλο. Πάντως ὁμοῦ, ἀφοῦ τό καθ' αὐτό λέγεται τετραπλοῦν, κατὰ κανένα τρόπον δέν εἶναι δυνατόν τά περί Θεόν νά εἶναι καθ' αὐτό· διότι οὔτε δι' αὐτά εἶναι τό θεῖον, ἀφοῦ εἶναι ἀναίτιον, οὔτε ταῦτα εἶναι εἰς τόν λόγον ὁ ὁποῖος δεικνύει τί εἶναι Θεός, ἀφοῦ δέν ἐπιτρέπεται κἄν νά ζητῶμεν τί εἶναι Θεός, ἀλλ' οὔτε τό θεῖον θά ἦτο δυνατόν νά καταληφθῇ μέ τόν λόγον αὐτῶν, ἀφοῦ τό θεῖον εἶναι ὑπέρ ἐννοιαν. Αὐθυπόστατα δέ πῶς

πόσιαια δὲ πῶς ἂν εἶη, μέχρις ἂν καθ' ὑποκειμένου πως
 λέγοιτο καὶ τὸ εἶναι περὶ τι μὴ ἀποβάλλοι; Διατί δὲ καὶ
 μὴ καθ' αὐτὸ αὐτὰ φαμεν Θεῶ ἄλλὰ περὶ Θεόν; Ἐπεὶ δὲ
 καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος οὐκ ἐκ τῶν κατ'
 5 αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν φησι γινώσκειν τὸν Θε-
 ὸν ἡμᾶς, συμβήσεται κατὰ τὸν τοῦ φιλοσόφου λόγον οὕτω
 γινώσκειν ἡμᾶς τὸν Θεόν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας οὐσίας γινώ-
 σκομεν ἐκ γὰρ τῶν καθ' αὐτὸ αἰτιαῖς ὑπαρχόντων γινώ-
 σσκομεν αὐτάς, ταῦτα δὲ Θεῶ τὰ περὶ αὐτόν ἐστι λεγόμε-
 10 να ἐξ ὧν αὐτόν γινώσκομεν.

36. Ἔτι, εἰ ὁ Θεὸς γινώσκει ἑαυτὸν ἢ ἐστι, τὰ δὲ περὶ
 Θεὸν αὐτῷ ἐστὶν ἅ ταις ἄλλαις οὐσίαις τὸ καθ' αὐτό. ἡ-
 μεῖς δ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν γινώσκομεν αὐτόν ἢ ἐστι, καὶ
 ἡμεῖς αὐτόν γινώσκομεν, ὡς αὐτὸς γινώσκει ἑαυτόν· οὕτως
 15 ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ ὑπερανιδρουμένου τοῦ παντός καὶ ἀλή-
 πιου καὶ ἀφθέγκτου τῆς θεαρχικῆς ὑπερουσιότητος εἰς ἡ-
 φρασίαν ἡμᾶς περικλείσσει φιλονεικῶν, ἔλαθεν ἑαυτὸν ταῖς
 κάτω ταύτην οὐσίαις συνιεταχώς.

37. Καιρὸς δ' ἂν εἶη καὶ τοὺς ἀποδεικτιοὺς αὐτῷ κα-
 20 νόνας, αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοαπόδειξιν,
 ἣν ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους σοφίας κατὰ τῶν ἡμετέρων λόγων
 προεχειρίσαστο παραγαγεῖν εἰς μέσον καὶ διασκέψασθαι· τά-
 χα γὰρ ἂν καὶ αὐτὴ τῶν τερεινωμάτων φανεῖη, δὲ τὰς πλα-
 τωνικὰς ἰδέας ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸς τὰ ἐκείνου παιδεύμα-
 25 τα ἐπισκώπτων ὠνόμασεν. Εἰ δὲ πῶν ἐν ταύτῃ τι χρήσιμον
 ἡμῖν, θαυμασιὸν οὐδέν· καὶ παρὰ τῶν ὄψεων γὰρ ἐστὶ τι
 χρησιδὸν γήρυμακον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συ-
 κνευσαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων
 δηγμάτων. Πρὸς μὲν οὖν Πλάτωνα καὶ τὴν κατ' ἐκείνον
 30 ἀπόδειξιν Ἀριστοτέλης ἡμῖν ἀρκέσει· καὶ γὰρ φησιν· εἰ τὸ
 καθόλου πρὸ τῶν πολλῶν, ὡς ὁ Πλάτων ἔλεγεν, ἀπόδειξις

θά ἦσαν, ἐφ' ὅσον ἀποδίδονται κατὰ κάποιον τρόπον εἰς ἓν ὑποκείμενον καὶ δὲν ὀποβάλλουν τὸ νὰ εἶναι γύρω ὀπὸ κάτι; Διατί δὲ καὶ δὲν λέγομεν αὐτὰ καθ' αὐτὸ εἰς τὸν Θεὸν ὀλλά τὰ λέγομεν περὶ τὸν Θεὸν; Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας λέγει ὀτι γνωρίζομεν τὸν Θεὸν ὀχι ὀπὸ τὰ κατ' αὐτόν, ὀλλά ἐκ τῶν περὶ αὐτόν⁸⁶, θὰ συμβῆ κατὰ τὴν λογικὴν τοῦ φιλοσόφου νὰ γνωρίζομεν τὸν Θεὸν οὔτως, ὀπως γνωρίζομεν καὶ τὰς ὀλλας οὔσιας· διότι τὸς γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ καθ' αὐτὸ ὑπάρχοντα εἰς αὐτάς, αὐτὰ δὲ τὰ περὶ αὐτόν λεγόμενα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἐκεἶνα διὰ τῶν ὀποίων τὸν γνωρίζομεν.

36. Προσέτι, ἐὸν ὁ Θεὸς γνωρίζη ἑαυτόν πῶς εἶναι, τὰ δὲ περὶ τὸν Θεὸν εἶναι εἰς αὐτόν ὀ,τι εἰς τὰς ὀλλας οὔσιας τὸ καθ' αὐτὸ, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν αὐτόν ἐκ τῶν περὶ αὐτόν πῶς εἶναι, καὶ ἡμεῖς τὸν γνωρίζομεν ὀπως αὐτὸς γνωρίζει ἑαυτόν. Οὔτως ὁ φιλόσοφος, ὀγωνιζόμενος νὰ μᾶς περικλείση εἰς ἀφασίαν ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ ἔναντι πάντων καὶ ἀκαταλήπτου καὶ ἀρρήτου τῆς θεαρχικῆς ὑπερουσιότητος, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῆ τὴν συνέταξε μὲ τὰς κάτω οὔσιας.

37. Θὰ ἦτο καιρὸς πλέον νὰ φέρωμεν εἰς τὸ μέσον καὶ ἐξετάσωμεν ἐπίσης καὶ τοὺς ἀποδεικτικούς του κανόνας, τὴν ἰδίαν τὴν ὀπόδειξιν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοαπόδειξιν, τὴν ὀποἴαν συνέθεσεν ὀπὸ τὴν σοφίαν τοῦ Ἄριστοτέλους κατὰ τῶν λόγων μᾶς· ἴσως θὰ φανῆ καὶ αὐτὴ ὀσάν τὰ τερεττίσματα, ὀπως ὀνόμασεν ὁ ἴδιος ὁ Ἄριστοτέλης τὰς πλατωνικὸς ἰδέας περιπαίζων τὸ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος. Ἐὸν δὲ εἶναι κάτι χρήσιμον δι' ἡμᾶς ὀπὸ τὰ εἰς αὐτὴν εὔρισκόμενα, δὲν εἶναι καθόλου ὀξιοθαύμαστον· διότι καὶ ὀπὸ τοὺς ὀφεις ὑπὸρχει δι' ἡμᾶς κάποιον ὀφέλιμον φάρμακον, ὀλλ' ἀφοῦ φονεύσωμεν καὶ διασπάσωμεν καὶ συσκευάσωμεν καὶ χρησιμοποιήσωμεν τὸ πρᾶγμα μὲ λογικὴν κατὰ τῶν δηγμάτων ἐκείνων. Πρὸς τὸν Πλάτωνα λοιπόν καὶ τὴν ὀπόδειξιν του θὰ ὀρκέση εἰς ἡμᾶς ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ ὀποἴος λέγει· ἄν τὸ καθόλου εἶναι πρὸ τῶν πολλῶν, ὀπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων, τότε ἀπόδειξις δὲν

λοιπὸν οὐκ ἔσται, οὐδὲ γὰρ δυνατὸν κατηγορεῖσθαι τῶν πολλῶν τὸ ἐνιαίως ἰφροσιῶς καὶ ταῦτα πρὸ τῶν ἄλλων πάντων, κατηγορουμένου δὲ χωρὶς ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν ἀλλ' οὐδὲ μέσος ἔσται ὄρος, ὑποκείσεται γὰρ τῷ πρὸ τῶν
 5 ἄλλων, ἀλλὰ τοῦτ' ἀδύνατον, μέσου δὲ χωρὶς ἀπόδειξις οὐκ ἔσται.

38. Πλάτωνα μὲν οὖν ἀντιστήσωμεν τὰ κείνου παιδεύματα, ἐκουσίως ἀντιπαισθένον, τῷ δ' Ἀριστοτέλει τὰ οἰκεία, τὸν φιλόσοφον δηλαδὴ τοῦτον, εἰ καὶ μὴ ἐκόνητα εἶναι.
 10 Πρῶτον δ' ἴδωμεν πῶς αὐτὸς τοὺς ἡμῶν περὶ τῶν θείων λόγους μηδαμῶς εἶναι ἀπόδειξιν ἀποδεικνύειν οἴεται, καὶ πρῶτον τὸ πρῶτον, ὡς τῶν ἄλλων κρείτιστον καὶ οἶον ἀνυπόστατον τε καὶ ἄμαχον προβεβλημένον ἀνέστην καὶ τῇ σφοδρᾷ φορᾷ καθάπερ ροίζον ἔχον ὑπηχοῦντα τὴν λοιδορίαν.
 15 «ὅπερ τοῖς γεωμέτραις ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα, τοῦθ' ἡμῖν» φησὶν «αἱ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις· οὐδεμίαν ἄρα χρὴ ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν», ὡς περ οὐδ' οἱ γεωμέτραι τὰς τῆς οἰκείας ἔξεως ἀρχάς· «ὁ δὲ τοῦτο ποιῶν ἀμαθὴς καὶ ἀπαίδευτος». Ἐῦγε, ὁ πεπαιδευμένος οὐ καὶ αὐτὸς ἐξυβρίζων τῇ περιουσίᾳ τῆς παιδείας. Ἄλλ' ἐπειδήπερ ὡς γεωμετρικὰς ἀρχάς καὶ κατὰ σὲ τὰς τῶν πατέρων ἀποφάνσεις ἔχομεν, τὸ ἐκ τούτων συναγόμενον ἀπόδειξις ἔστιν ἡμῖν,
 20 ὡς περ καὶ τὸ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν τοῖς γεωμέτραις.

39. Ποῦ δὴ ἐκεῖνο ὡς ἐπὶ τῶν θείων ἀπόδειξιν οὐκ
 25 ἐπιλέγειν οἰδαμῶς ὑπὲρ οὗ σοι πᾶς ὁ λόγος; Ἄλλ' ὁ μὴ ἐκ τούτων τῶν ἀρχῶν συλλογισμὸς γινόμενος οὐ θεολογικός, ὡς περ οὐδὲ γεωμετρικός ὁ μὴ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν. Οὐκοῦν θεολογικός συλλογισμὸς διαλεκτικός οὐδέποτε, ὡς περ οὐδὲ γεωμετρικός· ὁρᾷς πῶς ἔλαθες συνηγορῶν ἡμῖν; Τῆς
 30 γὰρ σῆς προθέσεως ἅπαν τὸνναντίον ἐξ αὐτῶν τῶν οὖν ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης τῆς προθέσεως ἐκβαῖνον ἀποδέδεικται

51. Βλ. Μεταφυσικὰ 999α.

52. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 243. Ἄρα κατὰ Βαρλαάμ ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀληθὴς καὶ ἀπαίδευτος.

θά ὑπάρχη, διότι δέν εἶναι δυνατόν νά κατηγορηται εἰς τά πολλά τὸ ἐνιαίως ὑφιστάμενον, καί μάλιστα πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, χωρίς κατηγορούμενον δέ ἀπόδειξις δέν ὑπάρχει· ἀλλὰ οὔτε μέσος ὅρος θά ὑπάρχη, διότι θά ὑπόκειται εἰς τὸ πρὸ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, χωρίς μέσον ὅρον δέ ἀπόδειξις δέν θά ὑπάρξη⁸¹.

38. Εἰς τὸν Πλάτωνα λοιπὸν θά ἀντιτάξωμεν τὸν μαθητὴν του, ἐκουσίως ἀντιτασσόμενον, εἰς τὸν Ἀριστοτέλην δέ τὸν ἰδικόν του, δηλαδή τὸν φιλόσοφον τοῦτον, τὸν Βαρλαάμ, ἃν καί δέν τὸ θέλει ὁ ἴδιος. Πρῶτον λοιπὸν θά ἴδωμεν πῶς αὐτὸς νομίζει ὅτι ἀποδεικνύει ὅτι οἱ περὶ τῶν θείων λόγοι ἡμῶν δέν ἀποτελοῦν καθόλου ἀπόδειξιν· καί πρῶτον τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα, ὡς ἀνώτερον ἀπὸ τὰ ἄλλα καί ὡς προβαλλόμενον ἀφθόνως μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι ἀκαταγώνιστον καί ἀκαταμάχητον καί μὲ τὴν ἰσχυρὰν φορὰν ἔχον ἓν εἶδος ὀρμῆς ἢ ὁποῖα ὑπηχεῖ τὴν λοιδορίαν· «ὅ,τι εἶναι εἰς τοὺς γεωμέτρας ἢ ἀρχὴ καί τὸ ἀξίωμα, τοῦτο», λέγει, «εἶναι εἰς ἡμᾶς αἱ ἀποφάνσεις τῶν πατέρων· ἄρα δέν πρέπει νά λαμβάνωμεν καμμίαν ἀπόφανσιν ἐκ συλλογισμοῦ», ὅπως οὔτε οἱ γεωμέτραι δέν λαμβάνουν ἐκ συλλογισμοῦ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης των· «ὁποῖος δέ πράττει τοῦτο, εἶναι ἀμαθὴς καί ἀπαιδευτος»⁸². Εὐγε εἰς σέ τὸν πεπαιδευμένον, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐξυβρίζεις μὲ τὴν ἀφθονίαν τῆς παιδείας. Ἀλλὰ ἐπειδὴ καί κατὰ σέ ἔχομεν ὡς γεωμετρικὰς ἀρχὰς τὰς ἀποφάνσεις τῶν πατέρων τὸ συναγόμενον ἀπὸ αὐτὰς εἶναι δι' ἡμᾶς ἀπόδειξις, καθὼς καί τὸ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν διὰ τοὺς γεωμέτρας.

39. Ποῦ λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνο, ὅτι ἐπὶ τῶν θείων δέν εἶναι δυνατόν νά λέγη κανεὶς καθόλου ἀπόδειξιν; Ἄλλ' ὁ μὴ γινόμενος ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀρχὰς συλλογισμὸς δέν εἶναι θεολογικός, ὅπως δέν εἶναι γεωμετρικός ὁ γινόμενος ἀπὸ γεωμετρικὰς ἀρχὰς. Ἐπομένως ποτέ θεολογικός συλλογισμὸς δέν εἶναι διαλεκτικός, ὅπως οὔτε γεωμετρικός. Βλέπεις, πῶς χωρίς νά τὸ ὀντιληφθῆς ἔγινες συνήγορός μας; Πράγματι ἀπὸ τοὺς λόγους σου ὑπὲρ τῆς προθέσεώς σου ἔχει ἀποδειχθῆ νά ἐξάγεται πᾶν τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν

λόγων οὕτω πᾶν τὸ μὴ τῆ ἀληθείᾳ συμβαῖνον καὶ ἑαυτῷ ἀνακόλουθον. Ἀλλὰ γεωμετρικὰς μὲν ἀρχὰς δεῖξομεν ἐξ οὐ γεωμετρικῶν ἀρχῶν, τὰς δὲ θεολογικὰς ἐξ οὐ θεολογικῶν, οὐ; Καὶ γὰρ τούτων ἐκτὸς οὐδὲν ἀξιόπιστον περὶ
 5 Θεοῦ τῷ πληρώματι τῆς ἐκκλησίας κρίνεται, καὶ εἰσέρχεσθαι δεῖ πρὸς ταύτην διὰ τῆς αὐτῆς, τοιούτοις τῆς Γραφῆς· ἐκ τῶν ὁμοίων ἄρα καὶ αὐτὰς δεῖξομεν πιστὰς, καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀντιλέγουσιν αἰρετικοῖς εἰκότως, διὸ ὁ μὲν περὶ γεωμετρικῶν ἀρχῶν ζητῶν τοῖς γεωμέτραις ἀπιστεῖ,
 10 οἱ δὲ περὶ θεολογικῶν, καὶ μάλιστα πρὸς οὗς ἡμῖν ὁ λόγος, πιστεύειν μὲν φασὶ τοῖς μεμαρτυρημένοις θεολόγοις, ἀμφιγνοοῦσι δὲ τινα τῶν παρ' ἐκείνων εἰρημένων ἂν οὐκ ἀπὸ τῶν φανερῶς αὐτοῖς ἐκπεφασμένων καὶ τοιούτοις συνωμολογημένων ἀκολουθῶν τὸ ζητούμενον συναγάγωμεν, ἐλύ-
 15 σαμεν τὴν ἀμφισβήτησιν καὶ διὰ τοῦτο θεολογικῶς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς θεολογίας δεῖκνυται, εἰ μὴ ἄρα πρὸς Ἕλληνας ἡμῖν ὁ λόγος εἴη.

40. Κατὰ τούτων δὲ ἐπ' ὀλίγον τὰ εἰκότια καταλλήλως αὐτοῖς προχειρισάμενοι, τὰς τῶν θαυμάτων ἔπειτα προδεί-
 20 ξομεν ἀνάγκας, ἀφ' ὧν δεῖ, τι ἂν συμπερανθῆι θεολογικῶς εἶσαι ἀποδεδειγμένον. Ἄ δὲ σὺ περὶ τῶν θείων διατελεῖς συλλογιστικῶς δεκνύων, εἰ μὲν ἐκ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν, ἀπόδειξις ἄρα τὸ δειχθέν, ἐκ γὰρ ἀποδεικτικῶν καὶ κατὰ οὐκ ἀδέδεικται ἀρχῶν, εἰ δὲ μὴ ἐκ τῶν τοῖς πατράσιν εἰρημέ-
 25 των, οὐδαμῶθεν ἔξει τὸ πιστόν. Ὡσοῦτ' οὐχ ὅπως οὐκ ἀποδεικτικῶς δεκνύεις, ἀλλ' οὐδὲ διαλεκτικῶς σοφιστικῶς οὐκ εἶπερ συλλογιστικῶς· οὕτω καὶ αὐτὸς σαυτοῦ ἡγωνισμένος ἔχεις.

41. Ἄ δὲ τὸν νειῦθεν αὐχεῖς σαυτὸν ἐξαίρων ταῖς με-
 30 γαληγορίαις ὡς τὸ ἐν λόγοις κράτος ἔχοντα, παρῆναι μοι δοκῶ. Καὶ γὰρ ὡσαυτὸ ἀνωτέρω τὰ ναντία τῆς οἰκείας προ-

πρόθεσιν αὐτήν. Οὕτω πᾶν μὴ συμφωνοῦν μετὴν ἀλήθειαν εἶναι καὶ πρὸς ἑαυτὸ ἀνακόλουθον. Ἄλλὰ τὰς μὲν γεωμετρικὰς ἀρχὰς θὰ δείξωμεν προερχομένας ἀπὸ μὴ γεωμετρικὰς ἀρχὰς, τὰς δὲ θεολογικὰς δὲν θὰ τὰς δείξωμεν ἀπὸ μὴ θεολογικὰς; Διότι ἔξω ἀπὸ αὐτὰς δὲν κρίνεται τίποτε ἀξιόπιστον περὶ Θεοῦ ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς αὐτήν πρέπει νὰ εἰσερχώμεθα διὰ τῆς αὐλῆς, δηλαδὴ τῆς Γραφῆς. Ἄρα θὰ δείξωμεν καὶ αὐτὰς τὰς ἀρχὰς ἀξιόπιστους ἀπὸ τὰ ὅμοια καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀντιλέγοντας αἰρετικούς, εὐλόγως, καθ' ὅσον ὁ μὲν ἐρευνῶν περὶ γεωμετρικῶν ἀρχῶν ἀπιστεῖ εἰς τοὺς γεωμέτρας, οἱ δὲ ἐρευνῶντες περὶ θεολογικῶν, καὶ μάλιστα αὐτοὶ μετὸς τοὺς ὁποίους συζητοῦμεν ἡμεῖς, λέγουν μὲν ὅτι πιστεύουν εἰς τοὺς παραδεδεγμένους θεολόγους, ἀμφισβητοῦν δὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ λεχθέντα παρ' ἐκείνων. Ἄν λοιπὸν ἀπὸ τὰ φανερώως διατυπωθέντα ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὰ σύμφωνα μετὰ αὐτὰ συναγάγωμεν τὸ ζητούμενον κατὰ συνέπειαν, ἐλύσαμεν τὴν ἀμφισβήτησιν καὶ διὸ τοῦτο καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς θεολογίας δεικνύονται θεολογικῶς, ἐὰν βεβαίως δὲν συζητοῦμεν πρὸς Ἕλληνας.

40. Ἐπ' αὐτῶν δὲ, ἀφοῦ δι' ὀλίγον ἀπευθύνωμεν πρὸς αὐτοὺς καταλλήλως τὰ ἀρμόζοντα, ἔπειτα θὰ παραστήσωμεν τὰς ἀνάγκας τῶν θαυμάτων, ἀπὸ τὸ ὅποια ὁ,τι συμπέρασμα ἐξαχθῆ θεολογικῶς θὰ εἶναι ἀποδεδειγμένον. Ὅσα βεβαίως αὐνηθίζεις νὰ δεικνύης συλλογιστικῶς περὶ τῶν θείων, ἐὰν μὲν εἶναι ἐκ τῶν θεολογικῶν ὀρχῶν, τότε τὸ δειχθέν εἶναι ἀπόδειξις, διότι καὶ κατὰ σέ ἔχει δειχθῆ ἀπὸ ἀποδεικτικὰς ἀρχὰς, ἐὰν δὲ δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τῶν πατέρων δὲν θὰ εἶναι κατὰ κανένα τρόπον ἀξιόπιστον. Ὡστε δὲν εἶναι μόνον ὅτι δὲν δεικνύεις ἀποδεικτικῶς, ἀλλὰ οὔτε διαλεκτικῶς δεικνύεις λοιπὸν σοφιστικῶς, ἂν ἐπιχειρηματολογῆς συλλογιστικῶς οὕτως ἔχεις ἀγωνισθῆ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ σου σὺ ὁ ἴδιος.

41. Ὅσα δὲ φρονήματα συνάγεις ἀπὸ ἐδῶ μετὰ καύχησιν, ἐξαίρων τὸν ἑαυτὸν σου μετὰ τὰς μεγαληγορίας ὡς ἔχοντα τὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν παιδείαν, νομίζω ὅτι πρέπει

θέσεως ἑλαττες παθῶν, οὕτω δὴ κἀνιαῦθα ἀποδεικτικώτα-
 τον ἅμα καὶ θεολογικώτατον θέλων δεῖξαι σεαυτὸν, τῶν
 περὶ τὰ τοιαῦτ' ἀμυήτων εἰς ἐφάνης· τὴν τε γὰρ ἀντιστρο-
 φήν, ἣν ἐξ ἀνάγκης αἱ πλείους προτάσεις ἔχουσι τῶν θεο-
 5 λογικῶν συλλογισμῶν, ἔστιν ὧν ἐξισαζόντων ὄρων διὰ τὸ
 μοναδικώτατον τοῦ προκειμένου, καὶ αὐτὸς τῶν ἐν ταῖς ἀ-
 ποδείξουσιν αἰτίων ὄσα ἅμα, εἰ καὶ τρόπον ἕτερον, ἀγνοῶν
 παντάπασιν ἐδείχθη, καὶ διὰ τὰ ἐλάττω τῶν αἰτημάτων
 οὐκ ἐλάττω, διὰ μὴ καὶ θυνάμει ἢ ἐλάττω, καὶ διὰ οὐχ
 10 ἀπλῶς ἢ ἐξ ἐλατιόνων αἰτημάτων ἀπόδειξις φέρεται τὸ
 κρεῖττον, ἀλλὰ βελτίων αὐτῆς ἢ ἐκ πλείονων, διὰ γνωρι-
 μωτέρας ἔχη τὰς προτάσεις. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ὄσα μετα-
 ξὺ τοῦτων ἐν οὐ παικτοῖς παίζεις κατὰ σεαυτοῦ παρήσω·
 κλέψειεν γὰρ ἂν οὐδεμίαν, ὡς οἶμαι, ἀκοήν, κἂν κλέψωσιν,
 15 οὐδεὶς μοι λόγος.

42. Δι' ὅδε τί δόξεταις ἂν λέγειν; «Διὰ μέσου δείκνυ-
 οιν ὁ ἀποδεικτικός, καὶ τοῦτου αἰτίου πλημμελὲς δὲ λίαν
 αἴτιον εἶναι οἶσθαί τι, δι' ὃ τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πα-
 τρός· πῶς οὖν οὐ τὸ φύσει ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς αἴτιον ἂν
 20 θεῆς»; Οὗτος μὲν οὖν ὁ λόγος οὐ τὴν ἀπόδειξιν μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς, ὦ φιλόσοφε, καὶ πάντας ἀπλῶς τοὺς
 τε ὄντας τοὺς τε ἔσομένους περὶ Θεοῦ συλλογισμοὺς ἀσυλ-
 λογιστοὺς δείκνυσι καὶ πλημμελεῖς· χωρὶς γὰρ μέσου, καὶ
 τοῦτου τοῦ συμπεράσματος αἰτίου, συλλογισμὸς οὐκ ἔστιν ἀ-
 25 σφαλής· ἂν δὲ τὸ μέσον φερανύμως ἔχη μέσον, κατὰ οὐ
 λίαν ἔσται περὶ τὸ θεῖον πλημμελής.

43. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν. Ἐρωτῶ δέ σε τὸν μόνον
 ἀσφαλῆ θεορρήμονα· ἐκ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς («τὰ γὰρ πάντα»
 φηοῖν «ἐκ τοῦ Θεοῦ»), ἐκ Θεοῦ καὶ ὁ μονογενής· υἱὸς Θεοῦ
 30 καὶ ἡμεῖς («εἶπα γάρ» φηοῖν «θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου
 πάντες») Υἱὸς Θεοῦ καὶ ὁ μονογενής· ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐκ

53. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 242.

54. Α' Κορ. 8, 6.

55. Ψαλμ. 81, 6.

νά παραλείψω. Πράγματι ὅπως χωρὶς νά τὸ ἀντιληφθῆς ἀνωτέρω ἔπαθες τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὴν πρόθεσίν σου, οὕτω λοιπὸν καὶ ἐδῶ θέλων νά δείξης σεαυτὸν ἀποδεικτικώτατον καὶ συγχρόνως θεολογικώτατον, ἐφάνης εἰς ἀπὸ τοὺς ἀμυήτους περὶ τὰ τοιαῦτα: Διότι ἐδείχθης νά ἀγνοῆς τελείως τόσον τὴν ἀντιστροφὴν τὴν ὁποῖαν ἔχουν κατ' ἀνάγκην αἱ περισσότεραι προτάσεις τῶν θεολογικῶν συλλογισμῶν, καθ' ὅσον μερικοὶ ὄροι ἐξισώνονται λόγῳ τῆς μοναδικότητος τοῦ προκειμένου, ὅσον καὶ ὅσα ἀπὸ τὰ αἴτια εἰς τὰς ἀποδείξεις εἶναι ὁμοῦ, ἂν καὶ κατὰ διάφορον τρόπον· νά ἀγνοῆς ἐπίσης ὅτι τὰ ὀλιγώτερα αἰτήματα δὲν εἶναι μικρότερα, ὅταν δὲν εἶναι καὶ δυνάμει μικρότερα, καὶ ὅτι ὄχι ἀπλῶς ἢ ἀπὸ ὀλιγώτερα αἰτήματα ἀπόδειξις ἔχει τὴν ἀνωτερότητα, ἀλλὰ καλυτέρα αὐτῆς εἶναι ἢ ἀπὸ περισσότερα, ὅταν ἔχη γνωστοτέρας τὰς προτάσεις. Αὐτὰ λοιπὸν καὶ ὅσα μαζὶ μὲ αὐτὰ παίζεις ἐν οὐ παικτοῖς ἐναντίον σεαυτοῦ θά παραλείψω· διότι, νομίζω, δὲν θά ἠδύναντο νά κλέψουν καμμίαν ἀκοήν, καὶ ἂν κλέψουν, δὲν μὲ ἐνδιαφέρει καθόλου.

42. Διὰ τὸ παρακάτω τί φαίνεται νά λέγῃς; «ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ἀποδεικνύει διὰ μέσου ὄρου, καὶ αὐτοῦ μάλιστα ὡς αἰτίου· εἶναι δὲ πολὺ ἐσφαλμένον νά νομίζῃς ὅτι ὑπάρχει αἴτιον, διὰ τὸ ὁποῖον τὸ Πνεῦμα προέρχεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· πῶς λοιπὸν θά ἔθετες ὡς αἴτιον ἐσὺ τὸ ὅτι εἶναι φύσει ἐξ αὐτοῦ»⁴³; Αὐτὸς λοιπὸν ὁ λόγος δεικνύει ὄχι μόνον τὴν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδικούς σου, καὶ γενικῶς ὅλους τοὺς ὑπάρχοντας καὶ μέλλοντας νά ὑπάρξουν συλλογισμοὺς ἀσυλλογίστους καὶ πλημμελεῖς· διότι χωρὶς μέσον ὄρον, καὶ μάλιστα ὡς αἰτίου τοῦ συμπεράσματος, δὲν ὑπάρχει ὀρθὸς συλλογισμὸς· ἂν δὲ τὸ μέσον φερωνύμως ἔχει μέσον, κατὰ σέ θά εἶναι πολὺ ἐσφαλμένος διὰ τὸ θεῖον.

43. Ἄλλὰ ὡς ἀφήσωμεν τοῦτο. Ἐρωτῶ δὲ σέ τὸν μόνον ἀσφαλῆ θεωρημόνα· ἐκ Θεοῦ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς (διότι λέγει «τά πάντα εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ»⁴⁴), ἐκ Θεοῦ εἶναι καὶ ὁ Μονογενῆς· υἱὸς Θεοῦ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς (διότι λέγει, «εἶπα ὅτι εἴσθε ὅλοι θεοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ Ὑψίστου»⁴⁵), υἱὸς Θεοῦ εἶναι καὶ

Θεοῦ τε καὶ υἱοὶ Θεοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· ἐν
 γὰρ τοῖς τρισὶ τούτοις ὁ ἕψιστος ἡμῖν ἐγνώσθη· καὶ τοίνυν
 ἐκ τούτων μὲν ἡμεῖς, ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· ἔστι
 δὴ τι αἴτιον δι' ὃ ἡμεῖς μὲν ἐκ τῆς τριουποσιάτου θεότητος,
 5 ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς; Εἰ μὲν οὐκ ἔστι, καὶ ἡ-
 μεῖς λοιπὸν ἀκαιτίως ἐκ Θεοῦ, εἰ δὲ δι' αἰτίαν, τὴν ἀγα-
 θότητα τὴν θεῖαν δι' ἣν ἡ κτίσις καὶ ἡ ἐν τοῖς κτίσμασι
 χάρις· ταῦτα δὲ κοινὰ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· τὸ
 τε γὰρ εἶναι καὶ τὸ εἶναι πᾶσιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ
 10 ἐν ἀγίῳ Πνεύματι· εἰ τοίνυν χάριτι Θεοῦ ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θε-
 οῦ, τὸ μὴ κατὰ χάριν, ὃν δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς ἄλλως γε
 ἢ φύσει; Τὸ δὲ φύσει τοῦτο οὐδὲν ἕτερόν τι δείκνυοι ἢ
 τὸν Πατέρα μόνον αἴτιον τῶν ἀχρόνων ἐξ αὐτοῦ προβαλλο-
 μένων· πῶς οὖν τοῦτο λέγειν πλημμελές; Ἄλλ' εἰ καὶ τὸ
 15 φύσει τοῦτο αἰτιὸν τις εἴποι, οὐδὲ τοῦτο πλημμελές· τῷ τε
 γὰρ Πατρὶ συναπιόμενον, ἐκεῖνον αὐτὸν δείκνυοι τὸ αἴτιον,
 τῷ τε Υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, ταῦτ' αὐτὰ αἰτιατά· οἷον
 'διατὶ ὁ Πατήρ, Πατήρ κυρίως τοῦ Υἱοῦ; διότι φύσει ἔστι
 Πατήρ ἐκείνου'. Ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ὁμοίως.
 20 44. Ἐπειτα οὐδ' ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὁ τῆς
 οἰκειότητος ἐπιτεῦθεν δεκνόμενός ἐστιν. Οὐκ οὐκ πλημμελές
 ἐνιαυθ' αἴτιον «τὸ τὴν οἰκειότητα δηλοῦν» εἰπεῖν, «τοῦ τρό-
 που τῆς ὑπάρξεως ἀρρήτου φυλαισμένου», καθάπερ καὶ ὁ
 μέγας Βασίλειος πρὸς Σεραπίωνα τὸν θεῖον γράφει, διεν-
 25 κρινῶν αὐτῷ πῶς ἐκ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 οὖτω τοῖς ἐν Πνεύματι λαλοῦσι περὶ Πνεύματος ἀκριδῶς
 ἀμολογεῖ τὰ ἡμέτερα. Ταύτη μὲν οὖν ταῦτ' ἐχέτω.

45. Περὶ δὲ ἀφῆς καὶ ἐπισιτήμης, ὅπως ἐπὶ τῶν θεῶν
 γίνεται, εἰρήκαμεν ἀρχόμενοι· τοῦ δὲ μεγάλου Διονυσίου
 30 καταφεύδεται σαφῶς λέγων αὐτὸν λέγειν «μηδὲ τῆ σιῶ

56. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 18, 46. Ἐκ παραδρομῆς ὁ Παλαμὸς ση-
 μεῖνε· ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Σεραπίωνα, ἐνῶ ἀπευ-
 θύνεται πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον. Πρὸς τὸν Σεραπίωνα ἀπευθύνονται οἱ
 Περὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστολαὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου.

ὁ Μονογενής· ἀλλὰ ἡμεῖς μὲν εἶμεθα ἐκ Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· διὸ εἰς ἡμᾶς ὁ Ὑψιστος ἐγνώσθη κατὰ τὰ τρία αὐτά. Ἐπομένως ἡμεῖς μὲν εἶμεθα ἐκ τούτων, ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρός· ὑπάρχει λοιπὸν αἴτιον διὰ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς μὲν εἶμεθα ἐκ τῆς τριουποστάτου θεότητος, ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρός; Ἐὰν μὲν δὲν ὑπάρχη, καὶ ἡμεῖς τότε εἶμεθα ἀναίτιως ἐκ Θεοῦ, ἐὰν δὲ ὑπάρχη τότε αἰτία εἶναι ἢ θεία ἀγαθότης ἐκ τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ ἢ κτίσις καὶ ἢ εἰς τὰ κτίσματα χάρις· αὐτὰ δὲ εἶναι κοινὰ Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· διότι εἰς ὅλους καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι προέρχεται ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι· ἐὰν λοιπὸν ἡμεῖς εἶμεθα διὰ χάριτος Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ κατὰ χάριν γινόμενον, ὑπάρχον δὲ ἐκ Θεοῦ, πῶς ἄλλως ὑφίσταται παρά κατὰ φύσιν; Τοῦτο δὲ τὸ κατὰ φύσιν δὲν δεικνύει τίποτε ἄλλο παρά τὸν Πατέρα μόνον αἴτιον τῶν ἀχρόνως ἔξ αὐτοῦ προβαλλομένων· πῶς λοιπὸν τὸ νὰ λέγωμεν τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον; Ἄλλ' ἂν θὰ ἔλεγε κανεὶς αἴτιον καὶ τὸ κατὰ φύσιν τοῦτο, οὔτε τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἐσφαλμένον, διότι, ὅταν συνάπτεται εἰς τὸν Πατέρα, δεικνύει αἴτιον αὐτὸν ἀκριβῶς, ὅταν δὲ συνάπτεται εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, αὐτὰ τὰ ἴδια εἶναι αἰτιατά. Οὕτω, ἵδιαι ὁ Πατήρ, εἶναι πατήρ κυρίως τοῦ Υἱοῦ; διότι εἶναι κατὰ φύσιν πατήρ ἐκείνου. Ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ὁμοίως.

44. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν δεικνύεται ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὁ τῆς οἰκειότητος. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἐσφαλμένον νὰ εἰπωμεν ἐδῶ αἴτιον «τὸ δηλοῦν τὴν οἰκειότητα, μὲ διαφύλαξιν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρρήτου», ὅπως γράφει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος πρὸς τὸν θεῖον Σεραπίωνα, διευκρινίζων εἰς αὐτὸν πῶς ἐκ Θεοῦ λέγεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα⁸⁸. Οὕτω αἱ ἀπόψεις μας συμφωνοῦν ἀπολύτως με τοὺς ὁμιλοῦντας ἐν πνεύματι περὶ τοῦ Πνεύματος. Οὕτω λοιπὸν δε εἶναι ταῦτα.

45. Περὶ ἀφῆς δὲ καὶ ἐπιστημοσύνης, πῶς ἐφαρμόζονται εἰς τὰ θεία, τὸ εἶπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν. Ψευδῶς δὲ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μεγάλου Διονυσίου, λέγων σαφῶς ὅτι αὐτὸς ἰσχυ-

ιῆς τοῦ Θεοῦ οκιάς ἐντυχεῖν) τοὺς θεόπιας τῶν παιέρων,
 τοῖσις τε κάκεινω οἰά τις ψευδομάρις ἀναιδῶς ἐπανι-
 σιάμενος καὶ δι' ἐκείνων πολεμῶν ἡμῖν, μᾶλλον δ' ἴν' ἀ-
 ληθέστερον εἴπω, σὺν ἐκείνοις· αὐτὸς γὰρ ὁ μέγας Διονύ-
 5 οιος καὶ τὸ πῦρ καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν
 ἐμφανεῖς τύπους ἔχειν λέγει ιῆς θεαρχικῆς ιδιότητος, καὶ
 ὁ μὲν μέζων τῶν μεγάλων τοῦτων Παῦλος «τὰ ἀόρατά»
 φησι «τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοού-
 μενα καθαροῦται, ἢ τε ἀίθριος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης».
 10 Εἰ δὲ μὴ χαρκαῖηρά τινα ταῦθ' ἐκεῖθεν ἴσχει, πῶς ἂν ὀρῶ-
 το τοῖς ποιήμασιν ἐκεῖνα; Καὶ ἀτιὰ μὲν σὺν τὰ τῶν κτι-
 σμάτων ἀψυχα ἐμφανεῖς τύπους ἔχει τοῦ Θεοῦ· τῶν δ' ἐν
 αὐτοῖς λογικὴν ψυχὴν νοερὰν ἐχόντων οἱ τοὺς ὁμοφυεῖς
 πάντας ιῆ θεωρία ὑπερακοντίσαντες οὐδὲ 'σκιὰν σκιάς' ἔ-
 15 χουσι Θεοῦ;

46. Καὶ ὁ μὲν νόμος σκιὰν εἶχε τῶν μελλόντων ἀγι-
 θῶν, οἷτε δ' ἡ χάρις ἐπέφανε καὶ ἡ ἀλήθεια ἦλθε, τῶν εὐ-
 δακιμησάντων καὶ αὐτὴν ἡ θεοπία οὐδὲ σκιά σκιάς ἐστι;
 Καὶ ὁ μὲν ἀπόστολος κοινῇ πᾶσιν «ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετέ»
 20 φησιν «διὸ Χριστὸς οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ τι ἄρα ἀδόκιμοί
 ἐστε;», σὺ δὲ φῆς ὡς οἱ ιῆ θεωρία ὑπεραναβεβηκότες οὐδὲ
 σκιᾶ σκιάς ἐντυχάνουσι; Καὶ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
 κράζει ἐν ταῖς καρδίαις τῶν διὰ καθαρότητα ἡξιωμένων
 «ἀδδᾶ ὁ Πατήρ», σὺ δὲ ταύτην τὴν «ἐπίγνωσιν» καὶ τὴν
 25 ἐνόησιν καὶ τὴν οικείωσιν οὐδὲ γούν σκιὰν σκιάς εἶναι
 δίδως; Καὶ ὁ μὲν Κύριος μακαρίζει τοὺς καθαρούς ιῆ καρ-
 διά ὡς τὸν Θεὸν ὁψομένους· πότε; οἷτε καὶ ἡ κάθαρις.
 Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ φησιν διὸ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐ-
 μαυτόν», καὶ αὐτὸς «ὁ ἀγαπῶν με τὰς ἐπιτολάς μου πληρώσει,
 30 καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ

57. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 247.

58. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 15, 2· 9.

59. Ρωμ. 1, 20.

60. Β' Κορ. 13, 5.

61. Γαλ. 4, 6.

62. Βλ. Ἐφεσ. 1, 17· 4, 13.

ρίζεται ότι οί θεόπται πατέρες «δέν συνήντησαν οὔτε τήν σκιάν τῆς σκιᾶς τοῦ Θεοῦ»⁶³, ἐπαναστατῶν ἀναιδῶς κατ' αὐτῶν καί κατ' ἐκείνου ὡς ψευδομάρτυρος καί δι' ἐκείνων πολεμῶν ἐναντίον ἡμῶν, μᾶλλον δέ, διά νά ἐκφρασθῶ ἀληθέστερον, μαζί μέ ἐκείνους· διότι ὁ ἴδιος ὁ μέγας Διονῦσιος λέγει ὅτι καί τό πῦρ καί ὁ ἀήρ καί τό ὕδωρ καί ἡ γῆ παρουσιάζουν ἐμφανεῖς τύπους τῆς θεαρχικῆς ἰδιότητος⁶⁴, καί ὁ μέν μεγαλύτερος ἀπό αὐτούς Παῦλος λέγει ὅτι «τά ἀόρατα τοῦ Θεοῦ νοούμενα καθορῶνται ἀπό κτίσεως κόσμου διά τῶν ποιημάτων, ἡ αἰδῖος δύναμις καί θειότης αὐτοῦ»⁶⁵. Ἐάν δέ ταῦτα δέν κρατοῦν ἀπό ἐκεῖ κάποιον χαρακτῆρα, πῶς θά ἐβλέποντο ἐκεῖνα διά τῶν ποιημάτων; Καί αὐτά μέν τά ἄψυχα τῶν κτισμάτων ἔχουν ἐμφανεῖς τύπους τοῦ Θεοῦ· ἀπό τοῦς ἔξ αὐτῶν δέ ἔχοντας λογικήν νοερὰν ψυχὴν οἱ ὑπερακοντίσαντες ὄλους τοῦς ὁμοφυεῖς κατὰ τήν θεωρίαν δέν θά ἔχουν ὄυτε σκιάν σκιᾶς τοῦ Θεοῦ;

46. Καί ὁ μέν νόμος εἶχε σκιάν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ὅταν δέ ἐφανερώθη ἡ χάρις καί ἦλθεν ἡ ἀλήθεια, ἡ θεοπτία τῶν εὐδοκιμησάντων ἐν αὐτῇ δέν εἶναι οὔτε σκιᾶς σκιά; Καί ὁ μέν ἀπόστολος λέγει κοινῶς εἰς ὄλους, «ἡ δέν ἀναγνωρίζετε ὅτι ὁ Χριστός κατοικεῖ εἰς σᾶς, ἐάν δέν εἰσθε καθόλου ἀδόκιμοι;»⁶⁶, σὺ δέ ἰσχυρίζεσαι ὅτι οἱ ὑπεραναθάντες κατὰ τήν θεωρίαν δέν συναντοῦν οὔτε σκιάν σκιᾶς; Καί τό μέν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κράζει εἰς τὰς καρδίας τῶν διά καθαρότητος ἡξιωμένων, «ἀββᾶ ὁ πατήρ»⁶⁷, σὺ δέ αὐτήν τήν ἐπίγνωσιν⁶⁸ καί τήν ἐνοίκησιν καί τήν οἰκείωσιν δέν δέχεσαι ὅτι εἶναι οὔτε κᾶν σκιά σκιᾶς; Καί ὁ μέν Κύριος μακαρίζει τοῦς καθαρούς κατὰ τήν καρδίαν διότι θά ἴδουν τόν Θεόν⁶⁹· πότε; ὅταν θά πραγματοποιηθῇ καί ἡ κάθαρσις. Καί ὁ ἴδιος λέγει περὶ ἑαυτοῦ ὅτι «ἐγὼ θά φανερώσω εἰς αὐτόν τόν ἑαυτόν μου»⁷⁰, καί ἐπίσης «ὁ ἀγαπῶν ἐμέ θά ἐκτελέσῃ τὰς ἐντολάς μου καί ἐγὼ καί ὁ Πατήρ θά ἔλθωμεν καί θά κατασκευάσωμεν κατοικίαν εἰς αὐ-

63. Ματθ. 5, 8.

64. Ἰω. 14, 21.

ποιήσομεν». Τοιαῦτα μὲν οὖν καὶ τοσαῦτα καὶ πλείω τούτων ἢ τῶν λογίων φησὶν ἀλήθεια, οὐ δ' οὐδὲ σκιὰν σκιᾶς ἔχειν οἶει τοὺς καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας ὑπερανθεβηκότας καὶ ταῖς παμφαῖσιν ἐνωθέντας ἀκίῃσι, καίτοι τὸ μὴ σκιὰν σκιᾶς
 5 ἔχον τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ θεῖον εἶναι δύναται; Πῶς οὖν οὐ τοιοῦτοι οἱ γε θεοειδεῖς καὶ μὴ γνόπτες μόνον, ἀλλὰ καὶ παθόντες τὰ θεῖα;

47. Καὶ τί λέγω ὡς οὐδὲ θεῖον τὸ μηδὲ σκιὰν σκιᾶς ἔχον τοῦ Θεοῦ; Καὶ γὰρ οὐδ' ἐν τοῖς οὖσιν ὅλως εἶναι
 10 δυνατὸν· ἔστι γὰρ ὃν οὐδὲν δ' τῆς τοῦ καλοῦ παντάπῃ μειουσίας δοιέρηται· τὸ δὲ μηδὲ σκιὰν σκιᾶς ἔχον, πῶς οὐκ ἂν ἰ' ἀγαθοῦ παντάπῃς ἐστερημένον εἶη; Τί οὖν; Ὁ μὲν καὶ τῆς χειρὸς ἐφιέμενος ζωῆς, ἐμπαθοῦς τε ὁρμῆς, ἀπερισκέπτου τε καὶ προσύλου προσπαθείας ἀνάπλεως, καί'
 15 αὐτὸν ἰὸν ὑπὸ τῆς σῆς φιλοσοφίας συκοφαντούμενον, μειέχει ἰ' ἀγαθοῦ καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα, οἱ δὲ τῆς ἀρίστης πολιτείας μὴ μόνον ἐπιθυμήσαντες, ἀλλὰ καὶ εὐμοιρήσαντες καὶ πρὸς τὴν ἀπαθῆ θεωρίαν ἀναδραμόντες διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ὀλικῆς ἀνατάσεως, οὐδὲ σκιὰν σκιᾶς ἔ-
 20 χουσι τοῦ ἀγαθοῦ;

48. Καὶ πᾶς μὲν ἄνθρωπος καὶ εἰκόνα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἴσως καὶ ὁμοίωσιν οἱ δὲ τῷ προσανέχειν διὰ βίου τῷ Θεῷ τῇ ἀθλίῃ καὶ ἀπεμικρινημένῃ καὶ ἀδιαλείπτῃ προσευχῇ καὶ διὰ τῆς ἀνεπισιρόφου πρὸς Θεὸν ἀνανεύσεως πρὸς ἀγγελι-
 25 κὴν ἤδη μετασυσσασθέντες ἀξίαν οὐδὲ σκιὰν σκιᾶς ἔχουσι Θεοῦ; Καλῶς ἄρα διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννης ἀπεκάλυψεν ἡμῖν διὰ τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαθῶν· μὴ διὰ γὰρ οὐ γνῶναι δύναται, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχει οὗς, οὐδ' εἶναι ὅλως οὐ-
 30 ταί τι, τὴν ὄντως ὄσαν θεωρίαν ἀδλεψίαν λογιζόμενός, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἰσθησὶν καὶ γνῶσιν, οἷόν τινα γνόπον ἱερὸν, ἀλλ' ὡς μηδαμῇ ὄσαν μηδαμῶς.

65. Ἰω. 14, 23.

66. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 247.

67. Ἀποκ. 2, 17.

τόν»⁶⁶. Τοιαῦτα λοιπόν καί τοσαῦτα καί περισσότερα ὀπό αὐτά λέγει ἡ ἀλήθεια τῶν ἱερῶν λογίων, σὺ δὲ νομίζεις ὅτι δέν ἔχουν οὔτε σκιάν σκιᾶς οἱ ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ὑπερέβησαν καί τὰς νοεράς ἐνεργείας καί ἠνώθησαν μέ τὰς παμφαεῖς ἀκτῖνας⁶⁷, μολονότι τὰ μὴ ἔχον σκιάν σκιᾶς τοῦ Θεοῦ δέν δύναται οὔτε θεῖον νά εἶναι; Πῶς λοιπόν δέν εἶναι τοιοῦτοι οἱ θεοσεβεῖς καί οἱ ὄχι ἀπλῶς γνωρίσαντες, ἀλλά καί γευθέντες τὰ θεῖα;

47. Καί τί λέγω ὅτι δέν εἶναι οὔτε θεῖον τό μὴ ἔχον οὔτε σκιάν σκιᾶς τοῦ Θεοῦ; Πράγματι δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι οὔτε κᾶν μεταξὺ τῶν ὄντων· διότι δέν εἶναι ὄν ὀτιδήποτε στερεῖται ἐντελῶς τῆς μετουσίας τοῦ καλοῦ· τό δέ μὴ ἔχον οὔτε σκιάν σκιᾶς, πῶς θά ἔστερεῖτο ἐντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ; Τί λοιπόν; Ὁ μὲν ποθῶν καί τήν χειροτέραν ζωὴν καί γεμᾶτος ἐμπαθῆ ὄρμην καί ἀπερίσκεπτον καί ὑλιστικήν προσπάθειαν, σύμφωνα μέ τόν συκοφαντούμενον ἀπό τήν φιλοσοφίαν σου, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἀμυδρόν ἀντήχημα, ἐκεῖνοι δέ οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἐπεθύμησαν τήν ἀρίστην πολιτείαν, ἀλλά καί τήν ἐπέτυχαν καί ἀνέβησαν πρὸς τήν ἀπαθῆ θεωρίαν διά τῆς πρὸς τό ὄντως ἀγαθόν καθολικῆς ἀνατάσεως, δέν ἔχουν οὔτε σκιάν σκιᾶς τοῦ ἀγαθοῦ;

48. Καί πᾶς μὲν ἄνθρωπος εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἴσως δέ καί ὀμοίωσιν· οἱ δέ μετατεθέντες ἤδη εἰς τό ἀγγελικόν ἀξίωμα διά τῆς ἰσοβίου ἐμμονῆς εἰς τόν Θεόν μέ τήν ἀύλον καί καθαρὰν καί ἀδιάλειπτον προσευχήν καί διά τῆς ἀνεπιστρέπτου ἀνανεύσεως πρὸς τόν Θεόν δέν ἔχουν οὔτε σκιάν σκιᾶς Θεοῦ; Ἐρα καλῶς ὁ Ἰωάννης ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς διά τῆς Ἀποκαλύψεως ὅτι «τά εἰς τήν λευκήν ψῆφον δέν δύναται νά γνωρίση κανεῖς, παρά μόνον ὁ λαβῶν»⁶⁸· ὄχι δέ ἀπλῶς δέν δύναται νά γνωρίση, ἀλλά, ἐάν δέν ἔχη πιστόν οὔς, δέν νομίζει οὔτε κᾶν ὅτι εἶναι κάτι, θεωρῶν ἀβλεψίαν τήν πράγματι ὑπάρχουσαν θεωρίαν, ὄχι ὡς ὑπέρ αἰσθησῖν καί γνῶσῖν ὡσάν κάποιον ἱερὸν γνόφον, ἀλλ' ὡς μὴ ὑπάρχουσαν καθόλου πουθενά.

49. Ταῦτα ἄρα καὶ ὁ φιλόσοφος, ψυχικὸς ἄντικρυς ὢν καὶ μὴ δεχόμενος τὰ τοῦ Πνεύματος, τοὺς τε δι' αἰῶνος θεόπιας ἀναπεφηνόιας οὐδὲ οικίαν γοῦν οικίας ἰδεῖν ἀπεφηναιτο Θεοῦ, καὶ τῶν περιόντων ἔσθιν ὢν μαθητῆς γενόμενος, διὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως καὶ τῆς ἀποδοδοκιμασμένης σοφίας ὡς μὴ γνώσης τὸν Θεὸν ἐπειστέτευσε τοῖς διδασκάλοις. Ἐπεὶ γὰρ πρὸς αὐτὸν ἔλεγον ἐκεῖνοι κατὰ πατροπαράδοτον ὑφήγησιν τοῖς ἀρχομένοις τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν, ἅτε δυοχερῶς ἀπαλλαιτούμενον τῶν ἔξω, μηχαναῖς τισιν ἐπισιτέφειν διάζεσθαι τῶν εἰθιασμένων εἶναι καὶ οὕτω πρὸς ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον, αὐτὸς διὰ τοῦτο κατὰ τῶν διδασκόντων ἐχώρησεν. Ἀλλὰ τί λέγω τοὺς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον σιτέφειν; Καὶ τῶν τελεωτέρων γὰρ εἰσιν οἱ τοῦτω χρησόμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχήν, εὐήσοον τὸ θεῖον ἔσχον. Καὶ αὐτὸς ὁ τὴν θεοπίαν τελεώτατος Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυσιτῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν ἀνχμόν.

50. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τῷ γεννάδα τοῦτω τὸν τοῦ Κάιν ἱρόμον ἱφισιασμένῳ κατὰ νοῦν, τὴν τε ἀναπνοὴν μικρὸν ἐπέχειν συνεβούλευον οἱ καθ' ἡμᾶς, ὡς καὶ τὴν διάνοιαν πρὸς βραχὺ γοῦν συνεπισχοίη, τὸν τε ὀφθαλμὸν μὴ ὧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ' ὅλον ἐρείσασθαι τινι τῷ οικείῳ σιτήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ τοῦτον προσερείδειν καὶ τὴν δι' ὕψους ἔξω χρομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἰσω πέμπειν αὐθις διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος (ὡς γὰρ τῶν μεγάλων περὶ ταῦτά τίς φησὶ «τοῖς ἔξω σχήμασιν εἰσὼθεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράδοσιν»). ἐπεὶ ταῦτ' ἐκεῖνοι τοῦτω ὑπετίθεντο, μετὰ βραχὺ λίαν ἀφηνιάσας, οὐ μέχρι τοῦ λειποταξίου ἔσθη, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος, ὀμφαλοφύχους ὀρη-

68. Α' Κορ. 2, 14.

69. Ὁ Βαρλοάμ εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ μερικοὺς ἡουχαστὰς τῆς Θεσσαλονίκης.

70. Γ' Βασίλ. 18, 42-45.

49. Αὐτὰ ἄρα καὶ ὁ φιλόσοφος, μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐντελῶς ψυχικὸς καὶ νὰ μὴ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος⁶⁶, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπεφάνθη ὅτι οἱ ἀναδειχθέντες δι' αἰῶνος θεόπται δὲν εἶδον ἔστω οὔτε σκιάν σκιᾶς Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ γινόμενος μαθητῆς μερικῶν ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς θεόπτας, ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν διδασκάλων διὰ τῆς ψευδονύμου γνώσεως καὶ τῆς ἀποδοκιμασμένης ὡς μὴ γνωρισάσης τὸν Θεόν⁶⁷. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐκεῖνοι τοῦ ἔλεγαν ὅτι κατὰ πατροπαράδοτον διδασκαλίαν οἱ ἀρχάριοι συνηθίζουν νὰ βιάζον τὸν νοῦν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτὸν μὲ μηχανάς, καθ' ὅσον μὲ δυσκολίαν ἀπαλλάσσεται τῶν ἀπὸ ἔξω, καὶ οὕτω νὰ βλέπουν πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἐξωτερικά, αὐτὸς ἐκινήθη διὰ τοῦτο κατὰ τῶν διδασκάλων. Ἄλλὰ τί λέγω οἱ προσφάτως ἀποδυθέντες εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νὰ στρέφονται πρὸς ἑαυτοὺς κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν ἄνθρωπον; Ὑπάρχουν μερικοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς τελειοτάτους οἱ ὅποιοι, χρησιμοποίησαντες τὸ σχῆμα τοῦτο κατὰ τὴν προσευχήν, εὖρον εὐήκοον τὸ Θεῖον. Καὶ αὐτὸς ὁ τελειότατος κατὰ τὴν θεοπτίαν Ἡλίας, στηρίξας τὴν κεφαλὴν εἰς τὰ γόνατα καὶ οὕτω συναγωγῶν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἐπιμελέστερον, ἔλυσε τὴν πολυετῆ ἐκείνην Ξηρασίαν⁶⁸.

50. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν γενναῖον τοῦτον, ὑφιστάμενον εἰς τὴν σκέψιν τὸν τρόπον τοῦ Κάιν, συνεβούλευαν οἱ ἰδικοὶ μας νὰ κρατῆ ὀλίγον τὴν ἀναπνοήν, ὥστε καὶ τὴν διάνοιαν νὰ συγκρατήσῃ διὰ βραχὺν χρόνον, καὶ νὰ μὴ περιφέρῃ τὸν ὀφθαλμὸν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ ὡσάν εἰς στήριγμα νὰ τὸν προσηλῶνῃ εἰς τὸ στήθος του ἢ τὸν ὀμφαλὸν καὶ τὴν χεομένην ἔξω διὰ τοῦ βλέμματος δύναμιν τοῦ νοῦ νὰ στέλλῃ πάλιν μέσα εἰς τὴν καρδίαν διὰ τοῦ τοιούτου οχήματος τοῦ σώματος, διότι, ὅπως λέγει κάποιος ἀπὸ τοὺς μεγάλους εἰς τὰ θέματα αὐτὰ, «ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνηθίζει νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὰ ἔξω σχήματα μετὰ τὴν παράβασιν»⁶⁹. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκεῖνοι τοῦ ὑπέβαλαν ταῦτα, αὐτὸς ἀφηνιάσας ἔπειτα ὀπὸ ὀλίγον, δὲν ἐσταμάτησεν εἰς τὴν λιπτασίαν, ἀλλὰ καὶ κατέστη πικρὸς κατήγορος αὐτῶν πρὸς τὴν

μάζων αὐτοῦς. Τάχα καὶ ἰὸν εἰπόντια πρὸς Θεὸν «ἡ κοι-
 λία μου ἠχήσει ὡς κινάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος
 χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνιασ» καὶ ἰὸν εἰπόντια ὡς «ὁ νόμος τοῦ
 Θεοῦ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου» 'κοιλιούχους' ἄν οὔτιος
 5 ἢ 'κοιλιονόμους' προσαγορεύσειε καὶ ἰὸν γράφοντια «μνήμη
 Θεοῦ κοιληθήτω ἡ πνοῇ σου» παραπλησίαν ἐπιθείη τὴν
 ἐπωνυμίαν καὶ διαβαλεῖ πάντας τοὺς διὰ σωματικῶν συμ-
 βόλων τὰ νοερά καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ καὶ τυποῦντας
 καὶ ὀνομάζοντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἄλλ' ἐκείνους μὲν πα-
 10 ρὰ τοῦτο βλάπτει γε οὐδέν, αὐτὸς δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παρα-
 πτασιμάτων ἔξω μενεῖ καὶ οὐδὲ καὶ πρὸς τὰς οικίας ἀτε-
 νίζειν ἔξει τῆς ἀληθείας.

51. Καὶ οὐ δυσχερανεῖς πάντως ταῦτα παρ' ἡμῶν ἀ-
 κούων ἐγγυτέρω γάρ σε Θεοῦ ποιούμεν ἢ σὺ τοὺς ἠνωμέ-
 15 ρους Θεῶν τῶν γὰρ οικῶν ἡμεῖς σε ἐκβάλλομεν, σὺ δ' ἐ-
 κείνους καὶ τῆς οικίας τῶν οικῶν. «Ἄλλὰ νῦν», φησί, «ἐν
 ἐσπίρω βλέπομεν» ὁ μέγας Παῦλος φησί. Τί οὖν τὸ ἔσο-
 πιρον; Οὐδὲ οικίαν οικίας ἔχει τὴν ἐμφαινομένην, κἂν ἦτιον
 διεϊδὸς καὶ λεῖον ἦ; Καὶ πῶς ἂν δεικνύοι ἢ καὶ πῶς ἂν
 20 ἔσοπιρον εἶη καὶ πῶς βλέπομεν ἐν αὐτῷ ἢ μηδὲ γοῦν
 οικίαν οικίας ἔχοντι; Ὅταν δὲ καὶ αὐτὸς τις ἐαυτὸν ἔσοπιρον
 ἀκραιφνὲς κατασκευάσῃ Θεοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ τυχόν ἴλεω
 τοῦτον ἐν ἐαυτῷ ἔχη καὶ τοῦτω νοερώς ἐντυγχάνη, φῶς
 ἰπὲρ φῶς ὑπερφυῶς ἐν φωτὶ θεώμενος, ἰὸν ὁρῶντια μηδυ-
 25 μῶς ὁρίζον ὀφθαλμόν, πῶς κἂν οὐδὲ οικίαν ἔχοι τῆς τοῦ
 Θεοῦ οικίας; Ὅταν δὲ καὶ νοῦς ἦ τὸ ἔσοπιρον, καὶ νοῦς
 κεκαθαυμένος καὶ ἀκημίδωτος, φύσις ἄυλος, φῶς συγγενές,
 εἰ χρὴ λέγειν, ἰῶ ἀνωτάτω καὶ πρώτῳ φωτὶ, πῶς ὑπ' αὐ-
 τοῦ τοῦ πρώτου καταλαμπόμενος φωτὸς οὐκ αὐτὸ φαίνοι;
 30 ἂν κατὰ μέθεξιν ὃ τὸ ἀρχέτυπον καὶ αἰτίαν ἐστί; Πῶς δ'

71. Μακαρίου, Ὁμιλία 16. PG 34, 617. Ἰωάννου, Κλίμαξ 28. PG 86, 1133 B.

72. Ἦσ. 16, 11.

73. Ψαλμ. 39, 8.

74. Ἰωάννου, Κλίμαξ 27. PG 68, 1112 C.

75. Βλ. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων.

76. Α' Κορ. 13, 12.

σύνοδον, ὀνομάζων αὐτοὺς ὄμφαλοψύχους. Προφανῶς καὶ τὸν εἰπόντα πρὸς τὸν Θεόν «ἡ κοιλία μου θὰ ἠχήσῃ ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡς χάλκινον τεῦχος τὸ ὁποῖον κατεσκεύασες ἐσὺ»⁷³ καὶ τὸν εἰπόντα ὅτι «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰς τὸ μέσον τῆς κοιλίας μου»⁷⁴ θὰ ὠνόμαζεν οὗτος ἰκοιλιόψυχους καὶ ἰκοιλιονόμους καὶ εἰς τὸν γράφοντα «ἡ μνήμη τοῦ Θεοῦ ἄς κολληθῇ εἰς τὴν πνοὴν σου»⁷⁵ θὰ ἐπέθετε παρομοίαν ἐπωνυμίαν καὶ θὰ διαβάλλῃ ὅλους τοὺς προτυπῶνοντας καὶ ὀνομάζοντας καὶ ἀνιχνεύοντας τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ διὰ σωματικῶν συμβόλων. Ἄλλ' ἐκείνους μὲν δὲν θὰ βλάβῃ κατὰ τίποτε μὲ αὐτὰ, αὐτὸς δὲ καὶ ἀπὸ τὰ ἱερὰ παραπετάσματα θὰ μείνῃ ἔξω καὶ οὔτε πρὸς τὰς σκιάς τῆς ἀληθείας θὰ δύναται νὰ ἀτενίζῃ⁷⁶.

51. Πάντως δὲν πρέπει νὰ στενοχωρηθῆς μὲ τὸ νὰ ἀκούῃς ἀπὸ ἡμᾶς ταῦτα διότι σὲ φέρομεν πλησιέστερα εἰς τὸν Θεόν ἀπὸ ὅσον ἐσὺ τοὺς ἠνωμένους μὲ τὸν Θεόν διότι ἡμεῖς σὲ ἐκβάλλομεν ἀπὸ τὰς σκιάς, ἐσὺ δὲ ἐκβάλλεις ἐκείνους ἀπὸ τὰς σκιάς τῶν σκιῶν. «Ἄλλὰ τώρα», λέγει, ὁ μέγας Παῦλος βεβαιώνει ὅτι «βλέπομεν εἰς κάτοπτρον»⁷⁷. Τί συμβαίνει λοιπὸν μὲ τὸ κάτοπτρον; Δὲν ἔχει οὔτε σκιάν σκιάς, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι ὀλιγώτερον διειδές καὶ λείον; Καὶ πῶς θὰ ἐδείκνυε κάτι καὶ πῶς θὰ ἦτο κάτοπτρον, καὶ πῶς βλέπομεν κάτι εἰς αὐτό, ἂν δὲν ἔχη οὔτε σκιάν σκιάς; Ὅταν δὲ κάποιος κατασκευάσῃ ἑαυτὸν ἀκραιφνὲς κάτοπτρον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιτυχῶν τὸν Θεόν ἔχη τοῦτον μέσα του ἰλεω καὶ συναντᾷ τοῦτον νοερῶς, βλέπων ὑπερφυῶς φῶς ὑπὲρ φῶς εἰς τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον δὲν περιορίζει καθόλου τὸν βλέποντα ὀφθαλμόν, πῶς δὲν θὰ ἔχη οὕτω κἂν σκιάν τῆς σκιάς τοῦ Θεοῦ; Ὅταν δὲ τὸ κάτοπτρον εἶναι καὶ νοῦς, νοῦς μάλιστα καθαρμένος καὶ ἀχαλίνωτος, φύσις ἄυλος, φῶς συγγενές, ἐὰν χρειάζεται νὰ λεχθῇ, μὲ τὸ ἀνώτατον καὶ πρῶτον φῶς, πῶς οὗτος, καταλαμπόμενος ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῶτον φῶς, δὲν θὰ ἐφαίνετο κατὰ μέθεξιν ὅ,τι τὸ ἀρχέτυπον εἶναι κατ' αἰτίαν; Πῶς δὲ

οὐκ ἂν δι' ἑαυτοῦ φαίνοι τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκείνου τὴν
 ὠραιότητα, καθὰ καὶ ὁ προφήτης λέγει δι' «ἢ λαμπρότης
 τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»; Πῶς δὲ τοιοῦτος ὢν τε καὶ
 φαινόμενος, εὐωδία Χριστοῦ, τῶν ἀρειῶν αὐτοῦ ἄγγελος,
 5 οὐδὲ σκιὰν σκιᾶς σχοιῆ τοῦ Θεοῦ; Πόθεν εἰς τούτους τοὺς
 ὄντως ἀφωτιστοὺς καὶ πολυσκίους λόγους ἐλήλυθας, ὦ φι-
 λόσοφε; Τῶν γὰρ σκιῶν τούτων πόρρω τὰ Διονυσίου τοῦ
 μεγάλου συγγράμματα· τοσοῦτο δὲ αὐτὸς μέγα τι χρῆμα
 δείκνυσιν οἰόμενος τὴν τῶν θεοφόρων ἀληθῆ καὶ μυστικὴν
 10 ἐποψίαν, ὡς καὶ τῆς κατὰ νοῦν αὐτῶν θεωρητικῆς ἀποπλη-
 ρώσεως ἀπεκονίσματα λέγειν τὰς τῶν ἱερῶν Γραφῶν διε-
 ξοδικὰς μαθητείας. Πόθεν οὖν τοῦτο προσπειῶς φαντασθεῖς
 ἐξεῖπεν, ἐροῦμεν ἡμεῖς.

52. "Ἐτερός τις τῶν ἀληθινῶν θεολόγων, τοὺς θρασεῖς
 15 θεολόγους ἐπιστοιμίζων, σκιὰν μὲν λέγει τὴν ἐμφαινομένην
 τῷ κόσμῳ τοῦ Θεοῦ γινῶσιν, καὶ τὴν σκιὰν ἔχειν ταύτης
 τῆς σκιᾶς τοὺς ἐν τοῖς ὀρωμένοις φιλοσοφοῦντας τῷ μηδὲ
 τῆς κίσεως τὴν ἀκριβῆ κατὰληψιν ἔχειν. Οὗτος δὲ ὁ μὴ
 πνευματικὸς καὶ τοὺς πνευματικοὺς ἀνακρίνων, μὴ εἰδὼς
 20 δι' διαφέρει θεοπία θεολογίας, καὶ τῆς ἀπὸ ὀρωμένων ἐς
 τὰ μάλισια, μετήνεγκεν ἀπ' ἐκείνης ἐπὶ ταύτην τῆς σκιᾶς
 τὴν διπλόην, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτην τοῖς τῶν ἀοράτων θεω-
 ροῖς συγχωρεῖ· τούτους δὲ διὰ τούτων ἀγεράσιους δείξας
 τῶν λόγων, τοὺς ἔξω σοφοὺς «οὐκ ἔχει» φησὶν, «ὅπως μὴ
 25 θαυμασίους ἠγήσεται, γενναίως», ὡς αὐτὸς περὶ αὐτῶν λέ-
 γει, «τὴν θέλειν κατανενοητότητας ὑπεροχὴν καὶ δεῖν ἰσχυρι-
 ζομένους ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θέαν ἀνωθεν παραγενέσθαι
 καὶ ὡς ἀναλάμψαι πορδόν, δι' οὗ ἐστὶ τοῖς θεοῖς συζυ-
 γεῖν καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς ἀπλᾶς ἔχειν θεω-
 30 ρίας. Ταῦτα δὲ ἀκούων λεγόντων, μὴ δύνασθαι φησι «μὴ
 καὶ αὐτοὺς ὑπὸ Θεοῦ πεφωτισθαι λέγειν». Τίνα τὸν φωτι-
 σμόν; Ὅν πάντως ὑφηγοῦνται. Τοῦτο τοίνυν ἀντικρὺς φη-

77. Ψαλμ. 89, 17.

78. Β' Κορ. 2, 15.

79. Μακαρίου, Ὁμιλία 34, 1, PG 34, 744 C.

80. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 261 ε.

δέν θά ἐξέλαμπε δι' ἑαυτοῦ τήν ὠραιότητα τοῦ κρυφίου ἐκείνου κάλλους, καθῶς καί ὁ προφήτης λέγει, ὅτι «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»¹⁷; Πῶς δέ, ἀφοῦ τοιοῦτος εἶναι καί φαίνεται, εὐωδία Χριστοῦ¹⁸, ἄγγελος τῶν ἀρετῶν του, δέν θά εἶχεν οὔτε σκιάν σκιάς τοῦ Θεοῦ; Ἄπό ποῦ ἦλθες εἰς αὐτούς τοὺς πράγματι ἀφωτίστους καί πολυσκίους λόγους, ὦ φιλόσοφε; Διότι ἀπό αὐτὰς τὰς σκιάς εἶναι μακράν τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Διονυσίου· τόσον δέ σπουδαῖον πρᾶγμα θεωρεῖ αὐτός τήν ἀληθινὴν καί μυστικὴν ἐποψίαν τῶν θεοφόρων, ὥστε τὰς διεξοδικὰς διδασκαλίας τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἐχαρακτήρισεν ἀπεικονίσματα τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ὁλοκληρώσεώς των. Ἄπό ποῦ λοιπὸν ἐφαντάσθη τοῦτο καί τό ἐξέφρασε προπετῶς, θά τό εἴπωμεν ἡμεῖς.

52. Κάποιος ἄλλος ἀπό τοὺς ἀληθινούς θεολόγους, ἀποστομῶνων τοὺς θρασεῖς θεολόγους, λέγει σκιάν τὴν φανερούμενην εἰς τὸν κόσμον γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καί προσθέτει ὅτι τὴν σκιάν αὐτῆς τῆς σκιάς ἔχουν οἱ φιλοσοφοῦντες εἰς τὰ ὀρώμενα ἀντικείμενα, ἀφοῦ δέν ἔχουν οὔτε τῆς κτίσεως τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν¹⁹. Αὐτός δέ ὁ μὴ πνευματικὸς καί ἀνακρίνων τοὺς πνευματικούς, μὴ γνωρίζων ὅτι διαφέρει ἡ θεοπτία τῆς θεολογίας, καί μάλιστα τῆς προερχομένης ἀπὸ τὰ ὀρώμενα κτίσματα, μετέφερε τὴν διπλὴν τῆς σκιάς ἀπὸ ἐκείνην εἰς αὐτὴν ἐδῶ, μᾶλλον δέ, οὔτε αὐτὴν δέν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς θεωροὺς τῶν ἀοράτων· ἀφοῦ δέ διὰ τούτων ἔδειξεν ἀβραβεύτους τούτους τοὺς λόγους, λέγει ὅτι «δέν δύναται νὰ μὴ θεωρήσῃ θαυμασίους τοὺς ἐξω σοφούς, διότι», ὅπως λέγει αὐτός περὶ αὐτῶν, «κατενόησαν λαμπρῶς τὴν θείαν ὑπερβατικότητα καί ἰσχυρίζονται ὅτι πρέπει εἰς τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς νὰ ἔλθῃ ἀπὸ ἄνω θεὰ καί νὰ λάμψῃ φῶς νοερόν, διὰ τοῦ ὁποῖου εἶναι δυνατόν νὰ συστοιχῆσουν μὲ τὰ θεῖα καί νὰ ἔχουν κατὰ ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἀπόδειξιν τρόπον τὰς βεβαίας θεωρίας. Ἀκούων δέ νὰ λέγουν ταῦτα ἰσχυρίζεται ὅτι δέν δύναται νὰ λέγῃ ὅτι δέν ἔχουν φωτισθῆ καί αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»²⁰. Μὲ ποῖον φωτισμόν; Πάντως μὲ αὐτὸν τὸν ὁποῖον διδάσκουν. Τοῦτο

οιν, ὡς οὐ δύναται μὴ θεοσεβεῖς τε καὶ θεόπιας διαφέρου-
 τας τῶν ἄλλων ἡγεῖσθαι καὶ προσαγορεύειν. Ἄλλ' ὡς μὲν
 τὸ ὑπ' ἐκείνων φῶς λεγόμενον θαυτὸν καὶ δεινὸν σκότιος ἐστί,
 καὶ ἡ ἄνωθεν θεὰ κάτωθεν καὶ δαιμόνιος τρανώς ἐν τῷ
 5 προτέρῳ πρὸς αὐτὸν ἀσπδέδεικται λόγῳ, καὶ τὴν προσευχὴν
 ἦν διδάσαι τῷ Θεῷ καὶ ταύτην εἰς μέσον παραγαγόντες ἤ-
 θεον γνώμην ἀπεδείξαμεν οὖσαν οὐ χειρόν δ' ἴσως κἀν-
 ταῦθα φάσαι βραχὺ τι περὶ αὐτῆς τοῖς προτέροις ἐκείνοις
 σύμφωνον καὶ ὁμόλογον.

10 53. Ὁ μὲν οὖν Δαυὶδ εἶπεν διτι «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν
 καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν». ἐγὼ δ' ἂν φαίην
 προσθεῖς ὡς συναπόλοιπο τοῖς θεοῖς τούτοις ὑπεροχὴ Θεοῦ,
 ἢ μὴδὲ τῆς ἀνειδέου καὶ ἐκείνους ὕλης προτέρα μὴδ' ἐκ
 μὴ ὄντων προαγαγοῦσα τὰ ὄντα μὴδὲ τῶν ἐν ἡμῖν ὁπωσδι-
 15 ποιοῦν φαινομένων ἀσυγκρίτως ὑπερανέχουσα μὴδὲ τῆδε καὶ
 καθ' ἡμᾶς πρόνοιαν ποιουμένη. Ταῦτα γὰρ τὰ δόγματα Σω-
 κράτους καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, οὗς οὐτις δ μα-
 θητῆς ἐκείνων ὡς τὴν θείαν ὑπεροχὴν κατανενοηκότας ἐ-
 θαύμασεν. Ὁ δὲ Πυθαγόρας ἐν τοῖς ἀχρηστοῖς πλέον ἢ
 20 χρυσοῖς ἔπειο τοιοῦτό φησιν εἶναι διηνεκῶς τὸ θεῖον, οἷος
 γένοιτ' ἂν ποι' ἄνθρωπος οχολάσας· οὐτις κατενόησε τὴν
 ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴν εἰ καὶ τὴν ὑπεροχὴν κατανενοι-
 κότιες ἦσαν, οὐδ' οὕτως ἂν ἦσαν πεφρατισμένοι καὶ γὰρ
 οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν δι' ὡς Θεὸν κατενόησαν, εἴ γε
 25 καὶ κατενόησαν καὶ οἱ δαίμονες γὰρ Θεὸν ὑψίστου ἴσασι τὸν
 Χριστόν, ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ Πύθωνος ἔλεγε περὶ Σίλα
 καὶ Παύλου, «οἱ τοὶ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν»,
 ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο πεφρατισμένους ὑπὸ Θεοῦ ἐροῦμεν τοὺς
 δαίμονας, καίτοι τοῦ ὑψίστου ὑψηλότερον οὐδὲν οὐδ' ἴσον.
 30 54. Τοῦ δὲ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὅπερ Ἑλλήνων οἱ σοφοὶ
 καὶ ὁ τούτοις ἐπόμενος οὐτις οἴονται τι μέγα, τὰ τε φύσει

81. Α' πρὸς Βαρλαάμ.

82. Ψαλμ. 95, 5.

83. Ρωμ. 1, 21.

84. Πράξ. 16, 17. Βλ. Μάρκ. 5, 7. Λουκᾶ 8, 28.

λοιπὸν λέγει εὐθέως, ὅτι δὲν δύναται νὰ μὴ θεωρῇ καὶ ὀνομάζῃ τούτους θεοσεβεῖς καὶ θεόπτας, διαφορετικούς ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ, ὅπως τὸ ἀπὸ ἐκείνους λεγόμενον φῶς εἶναι βαθὺ καὶ φοβερόν σκοτός, καὶ ἡ ἀπὸ ἄνω θεὰ ἀπεδείχθη εἰς τὸν προηγούμενον λόγον⁵¹ φανερά κατωτική καὶ δαιμονιακή, οὕτω καὶ τὴν ὑπερβατικότητα τὴν ὁποῖαν δίδουν εἰς τὸν Θεὸν ἐφέραμεν εἰς τὸ μέσον καὶ τὴν ἀπεδείξαμεν ἄθεον γνώμην. Δὲν εἶναι δὲ κακὸν νὰ εἰπωμεν καὶ ἐδῶ περὶ αὐτῆς ὀλίγα, σύμφωνα καὶ ὁμόλογα μὲ τὰ προηγούμενα ἐκεῖνα.

53. Ὁ μὲν Δαβὶδ λοιπὸν εἶπεν ὅτι «οἱ θεοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν κατεσκεύασαν τὴν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν εἴθε νὰ ἀπολεσθοῦν»⁵². ἐγὼ δὲ θὰ ἔλεγα προσθέτων, εἴθε νὰ συναπολεσθῇ μὲ τοὺς θεοὺς τούτους ἡ ὑπερβατικότης Θεοῦ, ἡ ὁποία οὔτε προηγείται τῆς ἀνειδέου κατ' ἐκείνους ὕλης οὔτε παρήγαγεν ἐκ μὴ ὄντων τὰ ὄντα οὔτε ὑπερέχει ἀσυγκρίτως τῶν μεταξὺ μας ὅπως ὅποτε φαινομένων πραγμάτων οὔτε προνοεῖ τῶν ἐδῶ καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς. Πράγματι αὐτὰ εἶναι τὰ δόγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος, τοὺς ἀποίους αὐτὸς ὁ μαθητὴς ἐκείνων ἐθαύμασεν ὡς κατανοήσαντας τὴν θεῖαν ὑπερβατικότητα. Ὁ δὲ Πυθαγόρας εἰς τὰ ἀχρηστα πλέον καὶ ὄχι χρυσᾶ ἔπη λέγει ὅτι τὸ θεῖον εἶναι διαρκῶς τοιοῦτον, ὅπως θὰ ἐγένετο ποτὲ ἄνθρωπος ἀπρακτος· οὕτω κατενόησε τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅμως ἀκόμη καὶ ἂν εἶχαν κατανοήσει τὴν ὑπερβατικότητα, πάλιν δὲν θὰ ἦσαν φωτισμένοι· διότι δὲν ἐδόξασαν ὡς Θεὸν αὐτὸν τὸν ὁποῖον κατενόησαν ὡς θεόν⁵³, ἐὰν φυσικὰ τὸν κατενόησαν. Πράγματι καὶ οἱ δαίμονες γνωρίζουν τὸν Χριστὸν ὡς ὑψίστον Θεόν, ὅπως τὸ Πνεῦμα τοῦ Πύθωνος ἔλεγε περὶ τοῦ Σίλα καὶ τοῦ Παύλου⁵⁴, «οὗτοι εἶναι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου», ἀλλὰ δὲν θὰ εἰπωμεν διὰ τοῦτο φωτισμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοὺς δαίμονας, μαλονότι τίποτε δὲν εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ὑψίστου οὔτε ἴσον.

54. Τοῦ δὲ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, τὸ ὁποῖον οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτὸς ὁ ἀκολουθῶν τούτους νομίζουν ὡς

νοητὰ πάντα καὶ τῶν μὴ φύσει νοητῶν, ὑφ' ἡμῶν δὲ καὶ
 τῆς ἡμετέρας διανοίας γενομένων, ὑπερανέχει πολλά, καθά-
 περ καὶ πρότερον ἐδείξαμεν εἰ δὲ καὶ ἡ καὶ' ἐκείνους
 ἀπόδειξις τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων ἐξελεγχθεῖη, καὶ
 5 τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο τὴν κωνῆν πάντως " Ἄθου περι-
 βαλόμενον οἰχῆσεται. Τί οὖν τὸ τέλος τῆς ἀποδείξεως; Ἡ
 τῆς ἀληθείας εὐρεσις. Τί τὸ μέσον; Τὸ αἴτιον δ' οὕτως ἔ-
 χει καὶ οὐκ ἄλλως. Τίς ἡ ἀρχή; Κοινὰ ἔννοια καὶ ἀξιώ-
 ματα τὰ φύσει γνώριμα καὶ πᾶσιν ἀνωμολογημένα.

10 55. Ἀρξώμεθα δὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Οὐδὲν εὐρίσκειται
 πᾶσιν συναμολογημένον τε καὶ ἀνωμολογημένον εἰσὶ δ'
 ἐφεστικοὶ τινες οἱ καὶ κοιτῆ πᾶσιν ἀντιλέγουσι. Καὶ μὴν
 ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γίνεσθαι τι κοινῆ πᾶσιν ἔννοια τῷ
 Ἀριστοτέλει δέδοται καὶ τὸ ὑλικὸν αἴτιον ἀεὶ τοῦ εἰδικοῦ
 15 προεῖναι καὶ πλείστ' ἕτερα ἰοιαῦτα τοῦτον ἔχοντα ἰὸν τρό-
 πον ἀλλ' ἡμῖν οὐ συνδοκεῖ πᾶν δὲ ἰουναντίον περὶ αὐτῶν
 δοξάζομεν σοφοὶ τε καὶ ἰδιῶται, γεγενῆσθαι μὲν γὰρ ἐκ
 μὴ ὄντων ἅπανθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, προὔποιστῆναι δὲ τὸ φῶς
 ἀοιτέρων, εἶδος ὄν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν τὰ μὴ πᾶσι συναμολο-
 20 γούμενα μηδὲ φύσει γνώριμα, πᾶσι δὲ συναμολογούμενον
 οὐδὲν, κατὰ οὐ τὸ καὶ ἐκείνους οὐδὲν τῆ φύσει γνώριμον
 τῶν δὲ φύσει γνωρίμων ὑμᾶς ἐπιλεπόντων συνεπιλείψει
 πάντως καὶ ἡ ἀπόδειξις· πᾶσαν γὰρ ἀποδεικτικὴν ἀρχὴν
 καὶ πρότασιν φύσει γνώριμον εἶναι δεῖν καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς
 25 πρὸς ἡμᾶς σου γράμμασι διαγορεύεις.

56. Ἔτι, τὸ ἀναγκαῖον δεῖ ἔχειν τὰς προτάσεις, ἐπεὶ
 καὶ ἡ κυρίως ἀπόδειξις καὶ' Ἀριστοτέλην ἐπὶ τῶν ἀνυγ-
 καίων τε καὶ διδίων, τουτέστι τῶν ἀεὶ ὄντων, δ' δὴ καὶ
 τῶν ἀεὶ ὄντων λαμβάνουσι τὰς ἀποδείξεις· ἰοιαῦτα γὰρ
 30 τὰ ὄντως ἀναγκαῖα· τὸ δ' ἀεὶ ὄν ἀναρχόν ἐστι καὶ ἀτελεύ-

85. Βλ. Ὀμήρου Ἰλιάς Ε 845.

86. Γεν. 1, 1' 4' 14.

87. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 246.

88. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων 1, 6' 8.

κάτι σπουδαῖον, ὑπέρκεινται τόσον τὰ φύσει νοητὰ ὅλα ὅσον καὶ πολλὰ ἐκ τῶν μὴ φύσει νοητῶν, γενομένων δὲ ἀπὸ ἡμᾶς καὶ τὴν διάνοιάν μας, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐδειξαμεν. Ἐὰν δὲ καὶ ἡ κατ' ἐκείνους τοὺς φιλοσόφους ἀπόδειξις φανῇ ὅτι εἶναι ἀπὸ τὰ πουθενὰ καθόλου ὄντα, πάντως καὶ τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο ἐνδεδυμένον μὲ τὸ κυνόδερμα τοῦ Ἰσσοῦ θὰ ἐξαφανισθῇ. Ποῖον λοιπὸν εἶναι τὸ τέλος τῆς ἀποδείξεως; Ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας. Ποῖον τὸ μέσον; Τὸ αἴτιον τὸ ὁποῖον εἶναι οὕτως καὶ ὄχι ἄλλως. Ποία ἡ ἀρχή; Κοιναὶ ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα φύσει γνωστὰ καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτά.

55. Ἄς ἐκκινήσωμεν λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Τίποτε δὲν εὐρίσκεται συνωμολογημένον καὶ ἀνωμολογημένον ἀπὸ ὅλους· ὑπάρχουν δὲ μερικοὶ σκεπτικοί, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται γενικῶς ὅλα. Καὶ βεβαίως ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους ἔννοια ὅτι δὲν γίνεται κάτι ἀπὸ τὸ μηδὲν κατὰ κανένα τρόπον, ὅτι τὸ ὑλικὸν αἴτιον προϋπάρχει πάντοτε τοῦ εἰδικοῦ καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν συμφωνοῦμεν· φρονοῦμεν μάλιστα σοφοὶ καὶ ἀγράμματοι περὶ αὐτῶν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, διότι ἔχουν τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ μὴ ὄντων, προκατεσκευάσθη δὲ αὐτῶν τὰ φῶς τῶν ἀστέρων⁵⁵, ὡς εἶδος αὐτῶν. Ἐὰν λοιπὸν τὰ μὴ συνομολογούμενα ἀπὸ ὅλους δὲν εἶναι οὔτε φύσει γνωστὰ, εἰς ὅλους δὲ δὲν εἶναι τίποτε συνομολογούμενον, κατὰ τὴν γνώμην σου καὶ ἐκείνων τίποτε δὲν εἶναι κατὰ φύσιν γνωστόν· ἀφοῦ δὲ ἐλλείπουν ἀπὸ σᾶς τὰ φύσει γνωστὰ, ἀπωσθήποτε θὰ ἐλλείψῃ μαζὶ καὶ ἡ ἀπόδειξις· διότι καὶ σύ ὁ ἴδιος εἰς τὰ γράμματά σου πρὸς ἡμᾶς διακηρύσσεις ὅτι πᾶσα ἀποδεικτικὴ ἀρχὴ καὶ πρότασις πρέπει νὰ εἶναι φύσει γνώριμος⁵⁶.

56. Προσέτι, αἱ προτάσεις πρέπει νὰ ἔχουν τὸ ἀναγκαστικόν, ἐπειδὴ ἡ κυρίως ἀπόδειξις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐφαρμόζεται εἰς τὰ ἀναγκαῖα καὶ αἰδία, δηλαδὴ εἰς τὰ πάντοτε ὄντα, εἰς αὐτὰ τὰ ὁποῖα λαμβάνουν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν πάντοτε ὄντων⁵⁷· τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ ὄντως ἀναγκαῖα· τὸ δὲ αἰεὶ ὄν εἶναι ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον·

ιητον δ̄ γὰρ ἦν ἴοιτε οὐκ ἦν καὶ ἔσαι διε οὐκ ἔσαι, πῶς
 ἀεὶ ὄν; πῶς δ' ἀναγκαῖον εἶναι; Τοιοῦτον δὲ τῶν ὄντων
 καὶ κτιστῶν οὐδέν. Οὐδὲ ἀπόδειξις ἄρ' ἐπ' οὐδενός ἐστιν,
 ἐπεὶ καὶ Ἀριστοτέλης ἐπὶ λέξεώς φησι, «τῶν φθαρτῶν
 5 ἀπόδειξις οὐκ ἔστι», καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποδείξεως
 δεῖ εἶναι ἄφθαρτον καὶ αἰδῖον.

57. Ἔτι, ἐπεὶ τῆς ἀμέσου καὶ πρώτης προτάσεως οὐ-
 δὲν ἀρχοειδέτερον, πόθεν αὐτῆς ἔχει τὴν ἐπισημὴν δ̄ ἀπο-
 δεικτικὸς; Οὐκ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας; παντὶ που δῆλον. Ἄλλ'
 10 ἢ πείρα σφαλερά. Εἰ τοίνυν κρείττων ἀποδείξεως ἐπισημὴ,
 καὶ γὰρ ἢ τῶν ἀρχῶν κρείττων, σφαλερὰ δ' αὕτη, πῶς ἢ
 ἀπόδειξις οὐ σφαλερά; Μᾶλλον δὲ πῶς ἀπόδειξις ἦν ὑμεῖς
 ἀπόδειξιν φατε; Εἰ γὰρ ἢ καὶ Ἀριστοτέλην ἀπόδειξις
 ὑπόληψις θεβαία, ταύτης δὲ τυχεῖν ἀμήχανον, ἢ καὶ Ἀ-
 15 ριστοτέλην ἄρ' ἀπόδειξις οὐκ ἐν τοῖς οὐοῖν.

58. Ἔτι, τὰ καθόλου, ἃ εἰσὶν ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως,
 δι' ἐπαγωγῆς ἔχουσι τὴν πίστιν· ἐπαγωγή δὲ ἐστὶν ἐν τῷ
 πάντα τὰ μερικὰ ἐπαγαγεῖν καὶ μηδὲν ἀφείναι· τὰ δὲ με-
 ρικὰ ἀδιεξήγητα· τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐπαγωγὴν γενέσθαι καὶ
 20 τὰ καθόλου ἄρα ἄπιστα καὶ ἀνεπίσητα καὶ διτι γε καθόλου.
 Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐπιστάμεθα αὐτὰ κρείττον ἢ κατὰ ἀπό-
 δειξιν, ἀλλ' οὐδὲ δόξαν θεβαίαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν ἐκ δὲ
 τῶν τοιούτων ἀρχῶν πῶς ἔν γενοιο ἀπόδειξις, ἥτις ἐστὶν
 ὑπόληψις ἀμετάπειστος;

25 59. Φέρε δὴ προδῶμέν τινα τῶν τοῖς φιλοσόφοις οὕτω
 πως συναγομένων καὶ ἀποδεικνυμένων. Ὁ ἥλιος ἀεικίνη-
 τος, ἢ γὰρ κίνησι τῶν οὐρανίων σωμάτων κίνησις συνεχῆς
 καὶ ἀδιάκοπος. Ὁ ἥλιος ὑπὸ τῆς οὐρανόθεν περιφορᾶς ἀπ'
 ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς ἀεὶ φέρεται, καὶ γὰρ ταύτη συμπερι-
 30 φέρεται. Ὁ ἥλιος ἐν τῷ ὑπὲρ ἡμᾶς ἡμισφαιρίῳ φερόμενος

διότι αὐτό τὸ ὁποῖον ἦτο καιρὸς ὅτε δὲν ὑπῆρχε καὶ θὰ ὑπάρξῃ καιρὸς ὅτε δὲν θὰ εἶναι, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀεὶ ὄν; πῶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖον; Κανέν ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ κτιστὰ δὲν εἶναι τοιοῦτον. Ἔρα δὲν ὑπάρχει ὁπόδειξις διὰ κανέν, ἐπειδὴ καὶ ὁ Ἄριστοτέλης λέγει κατὰ λέξιν, «τῶν φθαρτῶν ἀπόδειξις δὲν ὑπάρχει», καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποδείξεως πρέπει νὰ εἶναι ἄφθαρτον καὶ αἰδῖον».

57. Προσέτι, ἐπειδὴ τίποτε δὲν εἶναι ἀρχοειδέστερον ἀπὸ τὴν ἄμεσον καὶ πρῶτην πρότασιν, ἀπὸ ποῦ ἔχει τὴν γνῶσιν τῆς ὁποδεικτικὸς συλλογισμὸς; Ὁχι ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν; Εἶναι φανερόν εἰς τὸν καθένα. Ἄλλὰ ἡ πείρα εἶναι σφαλερά. Ἐάν λοιπὸν ἡ γνῶσις εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἀποδείξεως, καθ' ὅσον ἡ γνῶσις τῶν ἀρχῶν εἶναι ἀνωτέρα, αὕτη δὲ εἶναι φανερά, πῶς ἡ ἀπόδειξις δὲν εἶναι σφαλερά; Μᾶλλον δὲ πῶς εἶναι ἀπόδειξις αὕτη τὴν ὁποῖαν λέγετε σεις ἀπόδειξιν; Ἐάν δηλαδὴ ἡ κατὰ τὸν Ἄριστοτέλην ἀπόδειξις εἶναι βεβαία γνώμη, νὰ ἀποκτήσωμεν δὲ αὕτην εἶναι ἀδύνατον, ἄρα ἡ κατὰ Ἄριστοτέλην ἀπόδειξις δὲν εἶναι εἰς τὰ ὄντα.

58. Προσέτι, τὰ καθόλου, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως, ἔχουν τὴν πιστότητα διὰ τῆς ἐπαγωγῆς· ἐγκτεται δὲ ἡ ἐπαγωγή εἰς τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὰ ἄνω ὄλων τῶν μερικῶν χωρὶς ἐξαίρεσιν, τὰ δὲ μερικὰ εἶναι ἀνεξηγήητα· ἄρα εἶναι ἀπὸ τὰ ἀδύνατα νὰ γίνῃ ἐπαγωγή, ἄρα καὶ τὰ καθόλου εἶναι ἀπίστευτα καὶ ἀγνώριστα, διότι εἶναι καθόλου. Καὶ ὄχι μόνον δὲν γνωρίζομεν αὐτὰ ἀνώτερον παρὰ κατὰ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ οὔτε γνώμην βεβαίαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν· ἀπὸ τὰς τοιαύτας δὲ ἀρχὰς πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ ἀπόδειξις, ἡ ὁποῖα εἶναι γνώμη ἀμετάβλητος;

59. Ἄς προβάλωμεν λοιπὸν μερικὰ ἀπὸ τὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συναγόμενα καὶ ἀποδεικνυόμενα. Ὁ ἥλιος εἶναι ἀεικίνητος, διότι ἡ κυκλικὴ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Ὁ ἥλιος φέρεται ὑπὸ τῆς οὐρανίου περιφορᾶς πάντοτε ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, διότι συμπεριφέρεται μὲ αὐτήν. Ὁ ἥλιος φερόμε-

αἰθρίας οὖσης, εἰ ἑλλειπῆς τὸν κύκλον φαίνοιτο, τὸ τῆς
 οσελήνης ὑποτρέχον ἔχει σῶμα κατὰ κάθειον οὖσης· καὶ
 γὰρ ὑπ' ἄλλου σῶματος αἰθρίας οὖσης οὐδέ ποτε διατειχί-
 ζεται. Ταῦτα καὶ περὶ οσελήνης μικρὸν ὑπαλλάξαντες ἐροῦ-
 5 οιν. "Ἄλλὰ πόθεν τοῦτο τὸ ἀεὶ ἐπίλοιπασθε καὶ τὸ καθόλου;"
 Πρὸς αὐτοὺς ἡμεῖς ἐροῦμεν. "Ἐξ ἐπαγωγῆς" φησὶν ἡ γνῶ-
 σις αὐτῆ ταῖς ψυχαῖς ἐντεθησαυρισμένη, τῶν ἀποδείξεων
 γίνεται ἀρχή. "Πῶς ἐξ ἐπαγωγῆς, σαφέσιμον εἶπέ". "Ἐλ-
 δὸν" φησὶ τὴν τοῦ ἡλίου ἐκλείψιν ἐν συνόδῳ γενομένην καὶ
 10 τὴν μετ' ἐκείνην καὶ μάλα ἄλλην καὶ ἄλλην, καὶ διὰ τῆς
 ἐν ἡμοῖς δυνάμεως, ἣτις ἀεὶ πέφυκε τὰ ὅμοια ἐπιουνάπειν,
 τὴν καθόλου γνῶσιν ἔλαβον· πάλιν ἐκ τῆς ὁσημέραι συνε-
 χοῦς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως, ἐκ πολλῶν τῶν αἰσθημάτων·
 τὸ καθόλου μοι συνήκται'.

15 60. Τί οὖν, ὦ φιλόσοφε; καὶ τῶν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι
 σε ἡμερῶν καὶ περιόδων καὶ ἐκλείψεων γεγεννημένων ἡθοῦ
 καὶ τῶν μετὰ σὲ γενησομένων ἀπασῶν; Πάντως οὐ· πλείους
 δὲ τίνες, ὧν ἡθοῦ ἢ ὧν οὐπω; Πάντως οὐδ' ἀριθμῶ περι-
 λαβεῖν ἔστι τὸ πλεονάζον τῆς ἀναισθησίας. Πῶς οὖν ἐπι-
 20 συνῆψας τὸ καθόλου ἐξ ἐπαγωγῆς, μὴ πάντα συμπεριλαδῶν
 τὰ μερικά; Λόγος γὰρ οὗτος ὑμέτερος καὶ ἀληθῆς ὡς, εἰ
 μέλλει τις τὴν δι' ἐπαγωγῆς γνῶσιν ἀκριβοῦς λαβεῖν, πάντων
 ἐπαφῆν οχεῖν τῶν μερικῶν ἀνάγκη τῷ ἐν ἡμῖν πρὸς ἑκκι-
 σιον κατὰ ἀλλήλῳ κριτηρίῳ, καὶ τῶν μὲν ἀκουσίων ἀκοῦσαι
 25 ἑκασίον, τὰ δὲ ὄρατὰ ἰδεῖν. Σὺ δὲ τὰς πλείους μὴ ἐωρα-
 κῶς ἡμέρας καὶ περιόδους καὶ ἐκλείψεις, περὶ πασῶν ἀ-
 ποφατιζόμενος, οἶει κρείττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν ἐπίλοιπασθαι
 καί, διὰ τῆς ἐπισιτήμης ταύτης ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν ἐρχόμε-
 νος, ὑπόληψιν ἀληθῆ τε καὶ βεβαίαν ἔχειν τὴν ἴαν οδοῦν
 30 ψευδοῦ καὶ σφαλερᾶν;

61. Διεκρίθη μὲν γὰρ ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἡ συνεχῆς
 ἡλίου κίνησις, ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου δὲ εἰς ἰουδαίαν ἐχώρησε

νος εἰς τὸ ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς ἡμισφαίριον εἰς καιρὸν αἰθρίας, ἐάν φαίνεται μὲ ἐλλίπῃ κύκλον, ἔχει ὑπηρερχόμενον τὸ σῶμα τῆς σελήνης κατὰ κάθετον φοράν· διότι εἰς περιπτώσιν αἰθρίας δὲν ἀποκρύπτεται ποτέ ἀπὸ ἄλλο σῶμα. Αὐτὰ θὰ εἴπουν καὶ περὶ τῆς σελήνης μὲ μικρὰν παραλλαγὴν. "Ἄλλὰ ἀπὸ ποῦ γνωρίζετε τοῦτο τὸ πάντοτε καὶ τὸ καθόλου;" Θὰ εἴπωμεν πρὸς αὐτοὺς ἡμεῖς. "Ἀπὸ ἐπαγωγῆν" λέγει 'θησαυρισμένη εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῆ ἢ γνῶσις, γίνεται ἀρχὴ τῶν ἀποδείξεων'. 'Πῶς ἀπὸ ἐπαγωγῆν, εἰπέ σαφέστερον'. 'Εἶδα', λέγει, 'τὴν ἐκλείψιν τοῦ ἡλίου γενομένην ἀπὸ συζυγίαν καὶ τὴν ἔπειτα ἀπὸ ἐκείνην καὶ ἐπανεπιλημμένως ἄλλην καὶ ἄλλην, καὶ διὰ τῆς δυνάμεως ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς ἐμέ, ἢ ὁποῖα ἔχει τὴν φύσιν νὰ συνδυάζῃ τὰ ὁμοία, ἔλαβα τὴν καθόλου γνῶσιν' πάλιν ἀπὸ τὴν καθημερινὴν συνεχῆ κίνησιν τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ πολλὰς ἐντυπώσεις συνήχθη ὑπ' ἐμοῦ τὸ καθόλου'.

60. Τί λοιπόν, ὦ φιλόσοφε; ἡσθάνθης καὶ τὰς πρὶν γεννηθῆς ἡμέρας καὶ περιόδους καὶ ἐκλείψεις καὶ αὐτὰς αἱ ὁποῖαι θὰ ἔλθουν μετὰ σέ; Ὅπωςδήποτε ὄχι περισσότεραι δὲ ποῖαι εἶναι, αὐταὶ τὰς ὁποῖας ἡσθάνθης ἢ αὐταὶ τὰς ὁποῖας δὲν ἡσθάνθης ἀκόμη; Πάντως δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε εἰς ἀριθμὸν νὰ περιλάβωμεν τὸ πλεόνασμα τῆς ἀναισθησίας. Πῶς λοιπόν συνήγαγες τὸ καθόλου δι' ἐπαγωγῆς, ἀφοῦ δὲν συμπεριέλαβες ὅλα τὰ μερικά; Διότι εἶναι ἰδικός σου ἀληθῆς λόγος οὗτος, ὅτι, ἐάν πρόκειται νὰ λάβῃ κανεὶς τὴν ἀκριβῆ δι' ἐπαγωγῆς γνῶσιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσῃ ἐπαφῆν μὲ τὰ μερικά διὰ τοῦ ἐντὸς ἡμῶν καταλλήλου δι' ἕκαστον κριτηρίου, καὶ τὰ μὲν ἀκουστὰ νὰ ἀκούσῃ, τὰ δὲ ὄρατὰ νὰ ἴδῃ. Σὺ δέ, χωρὶς νὰ ἔχῃς ἴδει τὰς περισσότερας ἡμέρας καὶ περιόδους καὶ ἐκλείψεις, ἀποφαινόμενος δι' ὅλας, νομίζεις ὅτι γνωρίζεις καλύτερα παρὰ κατὰ ἀπόδειξιν καί, ἐρχόμενος διὰ τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ὅτι ἔχεις ἀληθῆ καὶ θεβαίαν αὐτὴν ἢ ὁποῖα εἶναι πολὺ ψευδῆς καὶ σφαλερὰ;

61. Διεκόπη πράγματι ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἢ συνεχῆς κινήσις τοῦ ἡλίου⁹⁹, ἐπὶ τοῦ Ἐζεκιίου δὲ ἐστράφη πρὸς τὰ

καὶ τὴν ἐντεθῆσαυρισμένην τοῦ καθόλου γνῶσιν ἐξεφόρησέ σου τῆς ψυχῆς. Τὸ δὲ τὴν Αἴγυπτον κολάσαν σκότιος τί, καὶ ταῦτα πολυήμερον; Ἄρ' ἔστι τρεῖς ἐφεξῆς ἡμέρας συνελθεῖν ἡλίῳ τὴν σελήνην; Ἡ δ' ἐπὶ τοῦ σωτηρίου πά-
 5 θους τοῦ Κυρίου ἔκλειψις γεγενημένη, οὐ τεσσαρεσκαίδεκα-
 ταιᾶς οὔσης τῆς σελήνης γέγονεν, ἥνικα τῷ ἡλίῳ τὴν σε-
 λήνην κατὰ κάθειον εἶναι τῶν πάντη ἀδυνατίων ἦν; Ἰνα
 δέ σοι καὶ περὶ μελλόντων εἴπωμεν, πῶς πεσοῦνται τὰ ἄ-
 σιρα τοῦ οὐρανοῦ, εἰ ἀδιάσκοπος ἢ κύκλω κίνησις; Πῶς
 10 ὁ οὐρανὸς ὡς βίβλος εἰλιθῆσεται; Πῶς εἰς αἷμα τοῦ ἡλίου
 μταισιτρεφομένου ἢ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς; Εἶδες
 ἔκλειψιν σελήνης ἄνευ διαφράξεως τῆς γῆς;

62. Εἰ γοῦν ἐπισυνηγμένον μὲν τὸ καθόλου ἀπὸ τῶν
 περὶ γένεσιν ἀρχὴ τέχνης γίνεται, τῶν δ' ἀεὶ ὡσαύτως ἐ-
 15 χόντων ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως καὶ ἐπισιτήμη ἀποδεικτικὴ
 ἐκ ταύτης, ἀεὶ δ' ὡσαύτως ἔχον τῶν ὄντων οὐδέν, οὐ γὰρ
 ἀδιάσκοπον, καὶ ἡ ἀρχὴ ἄρα τῆς ἀποδείξεως οὐκ ἔστι τῆς
 ἀρχῆς δὲ μὴ οὔσης καὶ τὸ τέλος οἴχεται. Τῆς οὖν ἀριστιο-
 τελικῆς ἀποδείξεως μὴ ὄν φανείσης, πῶς ὑπὲρ αὐτὴν λέ-
 20 γοιτες τὸ θεῖον σμυνοῦμεν; Ἄλλ' Ἀριστοτέλης οὐ πιστεύει
 τοῖς περὶ τῶν οὐρανίων γεγραμμένοις, γεγενημένοις τε καὶ
 μέλλουσι; Ἄλλὰ οὐ πιστεύειν φησὶ πῶς δ' ὁμοῦ κα-
 κείνος τίνα ἂν παράσχοι, ἐφ' ὧν γεγενημένων οὐπω ἦν
 γεγενημένος; Ἡμεῖς οὖν τοῖς ἑωρακόσι πιστεύοντες τὰ
 25 ἐκείνου καταργοῦμεν. Τίνα δὲ τὴν ἀλήθειαν Ἀριστοτέλης
 δι' ὄργανου τῆς ἀποδείξεως ἐξεῦρε καὶ πῶς τοῦ μέσου
 καὶ αἰτίου καταπυγχάνει, τοιέσιν οὐδαμῶς, ἐνῆν μὲν εἰ-
 πεῖν, παρεῖναι δέ μοι εἴν δοκῶ. Τοῦ δὲ φιλοσόφου βοη-
 θεῖν ἐπιχειρήσαντος τῷ διδασκάλῳ καὶ ταῦτα προσερούμεν
 30 ἔν δὲ προσειπόντες ἐπὶ πολλὰ τὸν λόγον ὠρμημένον σιήσομεν.

ὀπίσω⁹¹ καὶ ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ψυχὴν σου τὴν θησαυρισμένην γνῶσιν τοῦ καθόλου. Τὸ δὲ σκότος τὸ ὁποῖον ἐτιμώρησε τὴν Αἴγυπτον τὸ ἔκαμε, καὶ μάλιστα πολυήμερον; Ἄρα γε εἶναι δυνατόν νὰ συνδυασθῇ ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας ἡ σελήνη μὲ τὸν ἥλιον; Ἡ δὲ ἐκλειψις, ἡ ὁποία ἐγένεεν ἐπὶ τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ Κυρίου, δὲν ἐγένεεν ἐνῶ ἡ σελήνη ἦτο δεκατεσσάρων ἡμερῶν, ὅταν ἦτο ἀδύνατον νὰ εἶναι ἡ σελήνη κατὰ κάθετον φορὰν πρὸς τὸν ἥλιον; Διὰ νὰ σοῦ εἴπωμεν δὲ καὶ περὶ τῶν μελλόντων, πῶς θὰ πέσουν τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, ἐὰν ἡ κυκλικὴ κίνησις εἶναι ἀδιάκοπος; Πῶς ὁ οὐρανὸς θὰ περιτυλιχθῇ ὡς κύλινδρος θιβλίου; Πῶς, ὅταν ὁ ἥλιος μεταστραφῇ εἰς αἷμα, ἡ σελήνη δὲν θὰ δίδῃ τὸ φῶς της; Εἶδες ἐκλειψιν σελήνης χωρὶς διάφραξιν τῆς γῆς;

62. Ἐπομένως, ἐὰν τὸ καθόλου συναγόμενον ἀπὸ τὰ κτιστά, γίνεται ἀρχὴ τέχνης, ἀπὸ δὲ τὰ εὕρισκόμενα αἰεὶ ὡσαύτως, γίνεται ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως καὶ ἐκ ταύτης ἐπιστήμη ἀποδεικτικὴ, αἰεὶ δὲ ὡσαύτως εὕρισκόμενον δὲν εἶναι κανὲν ἀπὸ τὰ ὄντα, διότι δὲν εἶναι τίποτε ἀδιάκοπον, ἄρα καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως δὲν ὑφίσταται ἄφοῦ δὲ δὲν ὑπάρχει ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐξαφανίζεται. Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ ἀριστοτελικὴ ἀπόδειξις ἐφάνη μὴ ὄν, πῶς λέγοντες ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν τὸ θεῖον θὰ σεμνυνθῶμεν; Ἄλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν πιστεύει εἰς τὰ περὶ τῶν οὐρανίων γεγραμμένα, γενόμενα καὶ μέλλοντα νὰ γίνουσι; Ἄλλὰ σὺ ἰσχυρίζεσαι ὅτι πιστεύεις. Ποίαν πιστότητα ὁμως θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο κατ' αὐτὰ ἀκόμη γεννημένος; Ἡμεῖς λοιπὸν πιστεύοντες εἰς τοὺς ἰδόντας καταργοῦμεν τὰ μειονεκτήματα ἐκείνου. Ποία δὲ πραγματικῶς ἐξεῦρεν ὁ Ἀριστοτέλης μὲ ὄργανον τὴν ἀπόδειξιν, καὶ πῶς ἐπιτυχάνει τὸ μέσον καὶ αἴτιον, δηλαδὴ καθόλου, εἶναι μὲν δυνατόν νὰ εἴπω, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ παραλείψω τώρα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ φιλόσοφος ἐπεχείρησε νὰ βοηθήσῃ τὸν διδάσκαλον, θὰ προσθέσωμεν καὶ ταῦτα ἄφοῦ προσθέσωμεν δὲ ἐν θὰ τερματίσωμεν τὸν λόγον ὁ ὁποῖος ἐπεξετάθη πολὺ.

63. «Ἡ ἀπόδειξις», φησὶν, «οὐκ ἀντιλέγεται, καὶ τὸ ἀντιλεγόμενον ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν». Ἐπεὶ τοίνυν ἀντιλέγουσι τοῖς ἡμετέροις οἱ κακόδοξοι, τῶν ἀδυνάτων ἀπόδειξιν εἶναι τὰ ἡμέτερα. Τί οὖν; οὐ μὲν ἄλογον παλαίει πᾶς λόγος»,
 5 δηλαδή καὶ ἀντιπαλαίεται, λόγος δὲ ἢ ἀπόδειξις; Σὺ τοίνυν τὴν σὴν ἦν φῆς ἀπόδειξιν ἢ ἀλογίαν εἶναι δέξαι ἢ λόγον καὶ μὴ ἀπόδειξιν· καὶ γὰρ πᾶς λόγος ἀντιλέγεται. Τὸ μὴ ὄν οὐκοῦν τοῖς οὐοὶ μὴ παράβαλλε, τῆ κατ' ἡμᾶς ἐπὶ τῶν θεῶν ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας λογίων ἀποδείξει τὴν καὶ Ἀ-
 10 ριστοιέλην ἀπόδειξιν καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτήν.

92. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 245.

93. Παροιμία συχνάκις χρησιμοποιουμένη ὑπὸ τοῦ Παλαμά.

63. «Ἡ ἀπόδειξις», λέγει, «δέν ἀντιλέγεται, καί τὸ ἀντιλεγόμενον δέν εἶναι ἀπόδειξις»⁹³. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ κακῶδοξοι ἀντιλέγουν εἰς τὰ ἴδικά μας, εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ εἶναι ἀπόδειξις τὰ ἴδικά μας. Τί λοιπὸν; δέν «παλαίει μὲ λόγον πᾶς λόγος», δηλαδή καὶ ἀντιπαλαίεται⁹⁴, λόγος δέ εἶναι ἢ ἀπόδειξις; Σὺ λοιπὸν δέξου ὅτι αὐτὴ τὴν ὁποῖαν λέγεις ἀπόδειξιν ἢ ἀλογία εἶναι ἢ λόγος καὶ ὄχι ἀπόδειξις· διότι πᾶς λόγος ἀντιλέγεται. Ἐπομένως μὴ παραβάλης τὸ μὴ ὄν μὲ τὰ ὄντα, δηλαδή τὴν κατὰ Ἀριστοτέλην ἀπόδειξιν καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτὴν μὲ τὴν ἰδικὴν μας ἐπὶ τῶν θείων ἐκ τῶν λογίων τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν.

Γ' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

1. Τὸ διδεις ἡμᾶς τὸν κακόφρονα Βαριλάμ λέγειν οὐνομὸς εἰσιν ἀπόδειξις τῆς ἡμῶν εὐσεβείας καὶ τῆς ἐκείνου κακοδοξίας, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τριθέτης
8 ἤκουσε παρὰ τῶν βλασημούντων εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄρ' οὐν οὐ μέγα τοῦτο δεῖγμα τῆς ἀσφαλοῦς τοῦ μεγάλου θεολογίας δι' ἡμᾶς ταῖς ὑποστάσεσιν ἔλεγε τὸν ἕνα Θεόν; Τί δ' ἂν εἶη μείζον τῆς κακοδοξίας τεκμηρίον τῶν διὰ τοῦτο ἐκείνων τριθέτην λεγόντων; Ἐπὶ δὲ
10 τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον Γρηγόριον οἱ τῆς Ἀπολιναρίου συμμορίας καὶ λίθους ἔβαλον καὶ πρὸς τὸ δικαστήριον εἴλκον διθέτην ἀποκαλοῦντες αὐτόν, ὡς τέλειον καὶ ἄμφω φρονοῦντα τὸν θεάνθρωπον λόγον. Μαξίμου δὲ τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὴν γλῶσσαν οἱ κατὰ
15 Σέργιον καὶ Πύρρον ἀφειδῶς ἀπέτεμον, διθέτας ἔγκλημα τοῦτω καὶ πολυθέτας προσάπιοντες ὡς διτιὰς ἐπὶ Χριστοῦ κηρύττοντι θελήσεις καὶ ἐνεργείας, κτιστὰς δηλαδὴ καὶ ἀκίτους, καιαλλήλως ταῖς φύσεσιν, ἀκίτου καὶ αὐτὸν οὐσης οὐ τῆς θείας φύσεως φυσικῶν ἐνεργειῶν, αἱ φύσεις
20 οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ κινήσεις θεοπραπεῖς, ὡς πολλαχοῦ τῶν λόγων αὐτοῦ παρίηται. Τοῦτό ἐστι κατ' ὅσον καὶ ἡμεῖς διαβαλλόμεθα νῦν.

2. Ἄλλ', ὅπερ ἔφη, μέγα μὲν τὸ κατηγορημα τοῦτο γνώρισμα τῆς ἀσφαλοῦς τῶν ἀγίων θεολογίας, οὐδὲν δ' ἤτι-
25 ον τῆς κακοδοξίας ἐναργῆς παράδοξαις τῶν διὰ ταῦτα

1. Βασιλείου, Πρὸς τοὺς συκοφαντοῦντας, PG 31, 1488 - 1496.

2. Πράξεις Μαξίμου, PG 90, 172.

Γ' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

1. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ κακόφρων Βαρλαάμ μᾶς λέγει διθείτας εἶναι βραχυλόγος ἀπόδειξις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν καὶ τῆς κακοδοξίας ἐκείνου, ἐπειδὴ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἤκουσε τὴν κατηγορίαν τοῦ τριθείτου ἀπὸ τούτων βλασφημοῦντας εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα¹. Ἄρα λοιπὸν δὲν εἶναι τοῦτο μέγα δείγμα τῆς ὀρθῆς θεολογίας τοῦ μεγάλου, ὅτι τὸν ἕνα Θεὸν ἔλεγε τρία κατὰ τὰς ὑποστάσεις; Τί δὲ θὰ ἦτο μεγαλύτερον ἀπὸ αὐτὸ τεκμήριον τῆς κακοδοξίας αὐτῶν οἱ ὁποῖοι λέγουν διὰ τοῦτο τριθείτην ἐκείνον; Ἐναντίον δὲ τοῦ ἐπωνύμου τῆς θεολογίας Γρηγορίου ἔρριψαν καὶ λίθους οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν συμμορίαν τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ τὸν ἔσυραν εἰς τὸ δικαστήριον ἀποκαλοῦντες αὐτὸν διθείτην διότι ἐφρόνει ὅτι ὁ θεᾶνθρωπος Λόγος εἶναι τέλειος κατ' ἀμφοτέρα, τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον. Τοῦ δὲ Μαξίμου, τοῦ σοφοῦ εἰς τὰ θεῖα, ἀπέκοψαν ἀλύπητα καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὴν γλῶσσαν οἱ περὶ τὸν Σέργιον καὶ Πύρρον², προσάποντες εἰς αὐτὸν ἐγκλημα διθείας καὶ πολυθείας διότι ἐκήρυττε διπλὴν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, κτιστὴν δηλαδὴ καὶ ἄκτιστον, ἀναλόγως πρὸς τὰς φύσεις, καθ' ὅσον κατ' αὐτὸν δὲν ἦτο μόνον ἡ θεῖα φύσις ἄκτιστος, ἀλλὰ καὶ ἡ θεῖα θέλησις καὶ ὅλαι αἱ φυσικαὶ ἐνέργειαι τῆς θείας φύσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι φύσεις, ἀλλὰ κινήσεις θεοπρεπεῖς, ὅπως εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν λόγων παριστάνει ὁ ἴδιος. Τοῦτο εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον διαβαλλόμεθα τώρα καὶ ἡμεῖς.

2. Ἄλλὰ, ὅπως εἶπα, τὸ κατηγορήμα τοῦτο εἶναι μέγα γνῶρισμα τῆς ἀσφαλοῦς θεολογίας τῶν ἁγίων, ὅχι δὲ ὀλιγώτερον ἐναργῆς παράστασις τῆς κακοδοξίας τῶν λεγόν-

ἐκείνους πολυθέους λεγόντων. Οὕτω τοίνυν καὶ πρὸς τοὺς ἀρίως καταιεμύνας ἀθέσμως εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὴν μίαν θεότητα καὶ τὴν μὲν θείαν μόνην οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι λέγοντας θεότητα καὶ πᾶν ἄκτιστον τῆς θείας οὐσίας παν-
 5 τάπασι ἀδιάφορον, κτιστὴν δὲ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἢ ταύτης ὁπωσδήποτε διενήνοχεν, ἄκτιστον ἡμῶν καὶ κατ' αὐτὰς εἰρηκότων καὶ πολλὰ ταῖς ἐνεργείαις ὡς παντοδύναμον τὸν ἕνα κατ' οὐσίαν Θεόν ('πληθύνεσθαι' γὰρ ὁ Θεὸς λέγεται κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τῷ καθ' ἕκαστον
 10 εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδους πολλαπλασιαζόμενος καὶ κατ' οὐσίαν μὲν ἄγνωστον παντάπασι, κατ' ἐκείνας δὲ γνωστόν, αἷ εἰσιν ἢ ἀγαθότης, ἢ σοφία, ἢ δύνამις, ἢ θειότης ἢτοι μεγαλειότης καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ λέξε-
 15 ὡς φησι πατήρ). οὕτω τοίνυν ταῦτα πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἡμῶν λεγόντων, ὁ διθεῖται κατηγορῶν δηλὸς ἐστὶν αὐτὸς οὐ τὸν πάντων ποιητὴν προσκυνῶν, ἀλλὰ Θεόν τινα ἀνεργητον. Οὐ γὰρ εἶ δύναται ἄν αὐτὸν εἰπεῖν δημιουργὸν ἢ θεουργὸν ἢ ὄλως ἐνεργόν, σαφῶς ἀποφηναμένου τοῦ σεπτιοῦ
 20 Μαξίμου ὡς οὐκ ἐστὶν ἐνεργεῖν χωρὶς ἐνεργείας καταλήλου δήπουθεν, ὥσπερ οὐδὲ ὑπάρχειν χωρὶς ὑπάρξεως. Ἄλλ' οὐδὲ ἄκτιστον ἐρεῖ τοῖτον ὅν φησιν ὁ Βαρολαᾶμ Θεόν ἐκ γὰρ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας, κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν θεολόγον, ἢ ἄκτιστος φύσις χαρακτηρίζεται τὸ δὲ χαρακτηρί-
 25 ζον τοῦ χαρακτηριζομένου διενήνοχεν.

3. Εἰ τοίνυν μὴ ἔχει διαφέρουσαν ἑαυτῆς ἢ θεία φύσις ἐνέργειαν, ἄκτιστον καὶ ταύτην οὐσαν καὶ γνωστὴν ἡμῖν ἐκ τῶν ἐνεργημάτων, ἐκείνη πάσης καταλήψεως ὑπερανδρομένη, πῶς εἴσεται τις τῶν ἀπάντων ὡς ἐστὶ τις φύ-
 30 σις ἄκτιστος, ἀπερινόητος οὐσα καθ' ἑαυτήν, ἐκ δὲ τῶν περὶ αὐτὴν γνωσσομένη, ὧν ἐστὶ κατὰ μέγαν Ἀθανάσιον καὶ ἡ ταύτης δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια; Τί δ' ὁμοῦ ταῦτα

3. Ὁμιλία 74 εἰς Ἰωάννην 1.

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Νικάνδρον, PG 91, 98 B.

5. Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 340 D.

6. Τὸ χωρίον τοῦτο δὲν περιέχεται εἰς γνωστὸν ἔργον τοῦ Μ. Ἀ.

των ἐκείνους διὰ ταῦτα πολυθέους. Οὕτω λοιπὸν ἡμεῖς πρὸς τοὺς προσφάτως διασπάσαντας ἀθέσμως εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὴν μίαν θεότητα καὶ πᾶν ἄκτιστον θεωροῦντας ἐντελῶς ἀδιάφορον τῆς θείας οὐσίας, κτιστὴν δὲ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ἢ ὁποῖα διαφέρει ὁπωσδήποτε ταύτης, εἶπομεν ἄκτιστον καὶ κατ' αὐτὰς τὸν ἓνα κατ' οὐσίαν Θεὸν καὶ πολλὰ εἰς τὰς ἐνεργείας ὡς παντοδύναμον. Διότι ὁ Θεὸς κατὰ τὸν θείον Μάξιμον λέγεται ὅτι πλυθύνεται, πολλαπλασιαζόμενος διὰ τοῦ καθ' ἕκαστον βουλήματος εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων κατὰ προνοητικὰς προόδους καὶ κατ' οὐσίαν μὲν εἶναι ἄγνωστος ἐντελῶς, κατ' ἐκείνας δὲ γνωστός, δηλαδὴ τὴν ἀγαθότητα, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν, τὴν θεότητα ἢ μεγαλειότητα καὶ ἐν συντομίᾳ ὅλα τὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ὅπως λέγει κατὰ λέξιν ὁ Χρυσόστομος πατὴρ³. Οὕτω λοιπὸν, ὅταν ἡμεῖς λέγωμεν πρὸς τοὺς τοιοῦτους ταῦτα, εἶναι φανερόν ὅτι αὐτὸς ὁ κατηγορῶν διὰ διθείαν δὲν προσκυνεῖ τὸν πάντων ποιητὴν, ἀλλὰ κάποιον Θεὸν ἀνενέργητον· διότι δὲν θὰ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ λέγῃ αὐτὸν δημιουργὸν ἢ θεουργὸν ἢ γενικῶς ἐνεργόν, ἀφοῦ ὁ σεπτὸς Μάξιμος σαφῶς ἀπεφάνθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνεργῇ χωρὶς ὁπωσδήποτε κατάλληλον ἐνέργειαν, ὅπως οὔτε νὰ ὑπάρχῃ χωρὶς ὑπαρξίν⁴. Ἄλλ' οὔτε ἄκτιστον θὰ εἶπῃ τοῦτον τὸν ὁποῖον ὁ Βαρλαάμ καλεῖ Θεόν· διότι, κατὰ τὸν ἴδιον πάλιν θεολόγον⁵, ἢ ἄκτιστος φύσις χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν· τὸ δὲ χαρακτηρίζον διαφέρει ἀπὸ τὸ χαρακτηριζόμενον.

3. Ἐάν λοιπὸν συμβῆ νὰ μὴ ἔχῃ ἡ θεία φύσις ἐνέργειαν διάφορον ἑαυτῆς, ἄκτιστον καὶ αὐτὴν καὶ γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὰ ἐνεργήματα, ἐκείνη δὲ εἶναι ἐγκατεστημένη ὑπεράνω πάσης καταλήψεως, πῶς θὰ μάθῃ κανεὶς ποτὲ ὅτι ὑπάρχει κάποια ἄκτιστος φύσις, οὔσα καθ' ἑαυτὴν ἀκατάληπτος, γνωριζομένη δὲ ἀπὸ τὰ περὶ αὐτὴν, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον εἶναι καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια ταύτης⁶; Διατί ὁμως μακρηγορῶ λέγων

θανασίου, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς ἀνθολογίαν γνωμῶν (Paris, Gr. 970, φ. 310).

μηκύνω λέγων, και ταῦτα τῶν ἀγίων διδασκόντων ἐπὶ λέξε-
 ως δι φύσις Θεοῦ και ἐνέργεια οὐ ταῦτόν; Τῆς μὲν γὰρ
 φύσεώς ἐστι τὸ γεννᾶν, τῆς δὲ ἐνεργείας τὸ ποιεῖν και
 ἄλλο ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ και ἕτερον ἢ οὐσιώδης τοῦ Θεοῦ
 5 ἐνέργεια· και ἄλλο μὲν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἕτερον δὲ τῶν
 περὶ αὐτὴν ὀνομάτων ἢ σημασία. Τί τοίνυν ταῦτα μηκύνω
 λέγων; Ὁ γὰρ Βαρλαάμ, δι' ὧν φησιν, ἀνύπαρκτον ἡμῖν
 εἰσάγει θεόν. Τὸ γὰρ μηδεμίαν ἔχον δύναμιν ἢ ἐνέργει-
 αν φυσικὴν οὔτε ἔστιν οὔτε τί ἔστιν οὔτε ἔστι παντελῶς
 10 αὐτοῦ θεοῖς οὐδὲ ἀφαιρέσις κατὰ τοὺς θεολόγους.

4. Εἶπεν οὖν ὁ ἄφρων οὗτος τῆς ἡμῶν εὐσεβείας κατή-
 γορος δι οὐκ ἔστι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, εἰ και τοῖς χεῖλεσιν
 εἶναι δῆθεν θεὸν ἰσχυρίζεται. «Ἄλλ' ἔχει», φησὶν, «ἐνεργ-
 είας ὁ Θεός, κτιστὰς δὲ πᾶσα γὰρ ἐνέργεια Θεοῦ χωρὶς
 15 τῆς τὰ πάντα ἐνεργούσης οὐσίας κτιστῆ, και ἐν ἀναρχῶν
 και ἀτελεύτητον ἢ θεὰ φύσις, και αὕτη ἔστι τὸ μόνον ἄ-
 κτιστον φῶς και ἡ ἀκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ». Τῆς δυσσε-
 βείας, οὐκιστότερον δ' εἰπεῖν τῆς ἀθείας και τελεωπάτης
 ἀσεβείας. Ἡ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς και οὐσιώδεις ἐνεργ-
 20 είας ὁ Θεός, και ἀθεός ἔστιν ὁ τοῦτο λέγων (τοῦτο γὰρ
 πάλιν ἀντικρὺς φησιν δι οὐκ ἔστι Θεός· οἱ γὰρ ἅγιοι φα-
 νερώς λέγουσιν δι φυσικῆς και οὐσιώδους ἐνεργείας μὴ
 οὔσης οὔτε Θεός ἔστι οὔτε ἄνθρωπος ὁ ἐν δυοῖ ταῖς τοι-
 αῖταις ἐνεργείαις και δυοῖ ταῖς φύσεσι προσκυνούμενος
 25 Χριστός) ἢ, εἶπερ εἶσιν ἐνέργειαι Θεοῦ φυσικαὶ και οὐ-
 σιώδεις, κτισταὶ δὲ εἰσιν αὐται, κτιστῆ ἔστι και ἡ ταύτας
 ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ· ἥς γὰρ οὐσίας τε και φύσεως αἱ
 φυσικαὶ και οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, ἀκτιστος αὕτη
 οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ και ἡ θεὰ πρόνοια και ἡ θεατικὴ δύναμις
 30 και ἡ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης, ἢ και κατὰ τὸ Θαδῶριον ἐπι-
 φανεῖσα Μωσεῖ και Ἡλιοῦ και τοῖς συναναβᾶσιν ἐπὶ τὸ
 ὄρος τῷ Χριστῷ, τὴν οὐκείαν ἐκφαίνοντι θεόδητα και βασι-
 λείαν, και αὐται τοίνυν κτισματὰ εἰσιν, εἶπερ ἡ φύσις μόνη

7. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θεσαυροὶ 18, PG 75, 312.

8. Ψαλμ. 13, 1.

ταῦτα, καὶ μάλιστα ἐνῶ οἱ ἅγιοι διδάσκουν ἐπὶ λέξει ὅτι φύσις Θεοῦ καὶ ἐνέργεια δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; Διότι τῆς μὲν φύσεως ιδιότης εἶναι τὸ γεννᾶν, τῆς δὲ ἐνεργείας τὸ ποιεῖν· καὶ ἄλλο εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλο ἡ οὐσιώδης ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ· καὶ ἄλλο ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἄλλο ἡ σημασία τῶν περὶ αὐτὴν ὀνομάτων. Διατί λοιπὸν μακρηγορῶ λέγων ταῦτα; Διότι ὁ Βαρλαάμ μὲ τοὺς λόγους του εἰσάγει εἰς ἡμᾶς ἀνύπαρκτον Θεόν, ἐφ' ὅσον τὸ μὴ ἔχον καμμίαν δύναμιν ἢ ἐνέργειαν φυσικὴν οὔτε ὑπάρχει οὔτε εἶναι κάτι οὔτε ὑφίσταται γενικῶς θεότης ἢ ἀφαίρεσις αὐτοῦ κατὰ τοὺς θεολόγους.

4. Εἶπε λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἄφρων κατήγορος τῆς εὐσεβείας ἡμῶν εἰς τὴν καρδίαν του ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός⁹, ἂν καὶ μὲ τὰ χεῖλη του ἰσχυρίζεται δῆθεν ὅτι ὑπάρχει Θεός. «Ἄλλά», λέγει, «ἔχει ὁ Θεός ἐνεργείας, κτιστὰς ὁμοῦ καθ' ὅσον πᾶσα ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ χωριστὴ ἀπὸ τὴν ἐνεργοῦσαν τὰ πάντα οὐσίαν εἶναι κτιστὴ, καὶ ἐν ἀναρχὸν καὶ ἀτελεῦτητον ὑπάρχει, ἡ θεία φύσις, καὶ αὐτὴ εἶναι τὸ μόνον ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ». Ὅποια δυσσέβεια, ἢ καλύτερα ὅποια ἀθεΐα καὶ ἀπόλυτος ἀσέβεια! Διότι ἢ δὲν ἔχει ὁ Θεός φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας, καὶ ὁ λέγων τοῦτο εἶναι ἄθεος (τοῦτο δὲ πάλιν σημαίνει καθαρῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἐφ' ὅσον οἱ ἅγιοι λέγουν φανερὰ ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπάρχη φυσικὴ καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια, δὲν θὰ εἶναι οὔτε Θεός οὔτε ἄνθρωπος ὁ Χριστός ὁ προσκυνούμενος εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἐνεργείας καὶ εἰς τὰς δύο φύσεις), ἢ, ἐὰν ὑπάρχουν ἐνεργεῖαι Θεοῦ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, εἶναι δὲ αὐταὶ κτισταί, κτιστὴ θὰ εἶναι καὶ ἡ ἔχουσα αὐτὰς οὐσία τοῦ Θεοῦ. Πράγματι ἡ οὐσία καὶ φύσις, τῆς ὁποίας αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνεργεῖαι εἶναι κτισταί, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄκτιστος. Ἄλλὰ καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπιφανείσα ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους εἰς τὸν Μωϋσῆν καὶ Ἡλίαν καὶ εἰς τοὺς συναναβάντας ἐπάνω εἰς τὸ ὄρος μὲ τὸν Χριστόν, καθὼς οὗτος ἐφάνέρωσε τὴν θεότητα καὶ βασιλείαν του, καὶ αὐταὶ λοιπὸν εἶναι κτίσματα, ἐὰν μόνη

ἀναρχός ἐστι καὶ ἀτελεύτητος καὶ αὕτη μόνη ἐστὶ τὸ ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω μία ἄκτιστος θεότης ὡς μόνης ἀκτίστου τῆς θείας οὐσίας ὑπαρχούσης.

5 Ἡ τε γὰρ πρόνοια σχέσις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ τῆς παρ' αὐτοῦ προμηθείας ἀπολαύοντα καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις πρὸς τὰ δρώμενα καὶ ἡ λαμπρότης πρὸς τὰ θείως λαμπρυνόμενα· ἡ δὲ θεία φύσις σχέσις οὐκ ἐστὶ, πάντη πάντων ἀπολειψυμένη τε καὶ ὑπερανιδρυμένη. Καὶ τῆς μὲν
 10 θεατικῆς ἐνεργείας τὸ δημιουργεῖν οὐκ ἐστὶν ἐθεῶπιο γὰρ τὰ πάντα ὁ Θεὸς καὶ πρὸ γενέσεως, οὐκ ἐδημιούργει δὲ αὐτὰ καὶ πρὸ γενέσεως. Μὴ οὖσα τοιγαροῦν ἡ πάντα ἐνεργοῦσα φύσις αὕτη, κτιστὴ ἐστὶ καὶ κἀντιῦθεν κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἡ θεατικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος. Ἡ δὲ θεία πρό-
 15 νοια μετέχεται παρὰ τῶν ἐπιτυγχανόντων ταύτης· «πάντα γάρ», φησί, «τὰ θνητὰ μετέχει προνοίας, παρὰ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης»· καὶ οὐσίαν δὲ ὁ Θεὸς ἀμέθεκτός ἐστι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον καθ' ἣν μόνην ἄκτιστός ἐστι κατὰ τὸν Βαρλαάμ. Οὐκοῦν καὶ αὐτὸν κἀντιῦθεν καὶ ἡ θεία
 20 πρόνοια κτιστὴ. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης καὶ μετέχεται καὶ μερίζεται· «ἀμυδρὰν» γάρ, φησὶν, «αὐγὴν παρεγύμνωσεν ὁ Κύριος ἐπ' ὄρους» οἱ τε μύσται ταύτην εἶδον οὐχ ὀλόκληρον «ἵνα μὴ σὺν τῇ ὀράσει καὶ τὸ ζῆν ἀπολέσωσιν». Τὸ δὲ μερίζεσθαι τῆς ἐνεργείας ἀλλ' οὐ τῆς οὐσίας ὁ Χρυσόστομος ἀποφαίνεται πατήρ. Ἀλλὰ καὶ ἡ λαμπρότης τοῦ
 25 Θεοῦ ἡμῶν ἐστὶ ἐφ' ἡμᾶς», φησὶν ὁ ψαλμωδὸς προφήτης· καὶ «εἰς τοῦτό με φέρει τὸ μέτριον ἐνιαῦθα φέγγος, λαμπρότητα Θεοῦ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος· καὶ ὁ ἀπασιράπιων τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀδιάδοχον φῶς, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας ἄλλους

9. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 33. PG 3, 733 B.

10. Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων, PG 4, 221 C.

11. Ἀπόστιχον ἑσπερινοῦ 7 Αὐγούστου (δοξαστικόν).

12. Στιχηρὸν τῆς λιτῆς τοῦ ἑσπερινοῦ 6 Αὐγούστου.

13. Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην, PG 59, 91-92.

ἡ φύσις εἶναι ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος καὶ αὐτὴ μόνη εἶναι τὸ ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω μία εἶναι ἄκτιστος θεότης, καθ' ὅσον μόνη ἡ θεία οὐσία εἶναι ἄκτιστος.

5. Πράγματι καὶ ἡ πρόνοια εἶναι σχέσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἀπολαύουν τῆς ἀπὸ αὐτὸν προμηθείας καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις σχέσις πρὸς τὰ βλεπόμενα καὶ ἡ λαμπρότης σχέσις πρὸς τὰ θείως λαμπρινόμενα· ἡ δὲ θεία φύσις δὲν εἶναι σχέσις, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐντελῶς ἀπομακρυσμένη ἀπὸ ὅλα καὶ ὑπερβατικὴ. Καὶ τῆς μὲν θεατικῆς ἐνεργείας δὲν εἶναι ἰδιότης τὸ δημιουργεῖν, διότι ὁ Θεὸς ἐβλεπε τὰ πάντα καὶ πρὸ τῆς γενέσεως, δὲν τὰ ἐδημιούργει δὲ πρὸ τῆς γενέσεως. Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ θεατικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι ἡ θεία φύσις, κτιστὴ θὰ εἶναι διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἡ θεατικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος. Ἡ δὲ θεία πρόνοια μετέχεται ἀπὸ τοὺς ἐπιτυχῶντας ταύτην· διότι, λέγει, «ὅλα τὰ ὄντα μετέχουν τῆς προνοίας, ἡ ὁποῖα ἐκβλύζεται ἀπὸ τὴν παναίτιον θεότητα»⁹. Κατ' οὐσίαν δὲ εἶναι ἀμέθεκτος ὁ Θεὸς κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον¹⁰, κατὰ τὴν ὁποῖαν μόνον εἶναι ἄκτιστος συμφώνως μὲ τὸν Βαρλαάμ. Ἐπομένως κατ' αὐτὸν διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεία πρόνοια θὰ εἶναι κτιστὴ. Ἡ δὲ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ καὶ μετέχεται καὶ μερίζεται· διότι, λέγει, «ὁ Κύριος ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀπεκάλυψεν ἀμυδρὰν αὐγὴν»¹¹, οἱ δὲ μύσται δὲν εἶδαν αὐτὴν ὀλόκληρον «διὰ νὰ μὴ χάσουν καὶ τὴν ζωὴν των μαζί μὲ τὴν δρασιν»¹². Ὅτι δὲ ὁ μερισμὸς ἀνήκει εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν οὐσίαν, ἀποφαίνεται ὁ Χρυσόστομος πατήρ¹³. Ἀλλὰ καὶ «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἄς εἶναι ἐπάνω μας», λέγει ὁ ψαλμωδὸς προφήτης¹⁴ καὶ «εἰς τοῦτο μὲ φέρει τὸ μέτριον ἐδῶ φέγγος, νὰ ἴδω καὶ νὰ δοκιμάσω τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ», λέγει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος¹⁵ καὶ ὁ ἀστράπτων τὸ ἀληθινὸν καὶ αἰώνιον φῶς, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καθιστᾷ θεοὺς τοὺς μετέχον-

14. Ψαλμ. 89, 17.

15. Λόγος 38, 11, PG 38, 324 A.

ἡλίους ἀπεργάζεται θείους· ἀλάμπουσι γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος». Ἡ δὲ θεία φύσις ὑπὲρ πᾶσαν μέθεξιν ἐστίν, ἦν μόνην ἄκτιστον φῶς ὁ Βαβλαᾶμ ἀπεφήνατο. Καὶ αὐτὸν οὖν κτιστὸν ἐστὶ καὶ τὸ θειότατον φῶς, ἐπεὶ καὶ ὀνομάζεται ἅ
 5 πως τοῦτο· ἡ δὲ θεία φύσις παντάπασιν ἀνώνυμος ἐστὶν ὡς ὑπερώνυμος.

6. Ταῦτα καὶ τὰ ἰοιαῦτα λεγόντων ἡμῶν πρὸς τὰ τοῦ Βαβλαᾶμ δυσσεβῆ συγγράμματά τε καὶ κηρύγματα, δέον ἐν-
 τεῦθεν ἐκείνους ἰαληθῆς καταμαθόντια τὴν δυσσεβῆ γνώμην
 10 ἀποθέσθαι. Μεθ' ἰλαρότητος γὰρ πόσης, ἂν εἴπῃς! Καὶ πρὸ τῶν ἐλέγχων πολὺν ὑπεμείναμεν εὖ ἴσθι χρόνον, τοῦτον ἐνάγοιτες πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Ὁ δὲ μηδὲ τοῖς ἐλέγχοις εἶξας, καθάπερ οὐδὲ πρότερον τοῖς προτρεπτικοῖς καὶ πα-
 ρακλητικοῖς τῶν λόγων, ἔτι μᾶλλον, ὡς ᾤειο, κτιστὸν ἀπο-
 15 φαίνων τὸ θειότατον φῶς καὶ πᾶσαν θείαν δύναμιν καὶ ἐνέρ-
 γειαν, ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν προτεινομένων ὑπὲρ τούτων πατερικῶν ρημάτων συνήγαγε καὶ συνέθηκε καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἱερῶν πατέρων, τὴν ἀπερχομένην καὶ ὑφειμένην θεότητα», καὶ ταύτην περιαγγέλλων, ἅμα τε
 20 τοὺς ἀνεξειάσιως ἀκούοντας ἡμῶν ἐπεγείρει καὶ τὸ δῆθεν ἄτακτον φεύγοντας πείθει κτιστὸν λέγειν ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ πᾶσαν δύναμιν Θεοῦ καὶ ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας ὀπωσθή-
 ποτε διαφέρουσαν, ἵνα μὴ ἡ ἰοιαύτη διδεται καὶ αὐτοὶ περι-
 πέσωσιν. «Εἰ γὰρ καὶ τὸ φῶς», φησὶν, «ἄκτιστον, τὸ αἰτια-
 25 τὸν καὶ μεθεκτὸν καὶ ὄρατὸν ἐπ' ὄρους γεγονός, ὀπωσθήποτε θεότης προσαγορευόμενον, καὶ ἡ ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ μέθεξιν, ὄρασιν τε καὶ κατάληψιν, ἐπανυμίαν τε καὶ ἔκφρα-
 σιν φύσις τοῦ Θεοῦ, πῶς μία ἐστὶ, ἀλλ' οὐχὶ δύο ἄκτιστοι θεότητες, ὑπερχομένη καὶ ὑφειμένη»; Μὴ συνορῶν ὁ ἰάλας
 30 ὡς εἶπερ εἶη τὸ θεῖον φῶς κλίμα καὶ πᾶσα θεία ἐνέρ-
 γεια ἢ τῆς θείας διενήνοχεν οὐσίας, καθά φησιν αὐτός, οὕτω μᾶλλον ἀδύνατον μίαν εἶναι θεότητα. Οὐδεμία γὰρ

16. Μαθ. 13, 43.

17. Ἐλεγχοὶ ἐδῶ λέγονται τὰ συγγράμματα Ἐπὲρ τῶν Ἱερῶν ἠουχαζόντων, προτρεπτικοὶ δὲ καὶ παρακλητικοὶ λόγοι αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς Βαβλαᾶμ.

18. Βαβλαᾶμ. Κατὰ Μασσαλιανῶν.

τας αὐτοῦ ἄλλους ἡλίους· «διότι οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς ὁ ἥλιος»¹⁶. Ἡ δὲ θεία φύσις, τὴν ὁποῖαν ὁ Βαρλαάμ ἀπεφάνθη μοναδικὴν ἄκτιστον, εἶναι ὑπεράνω πάσης μεθέξεως. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν κτιστὸν εἶναι καὶ τὸ θειότατον φῶς, ἀφοῦ καὶ ὀνομάζεται κάπως τοῦτο· ἡ δὲ θεία φύσις εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν ἀνώνυμος ὡς ὑπερώνυμος.

6. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡμεῖς λέγομεν αὐτὰ καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς τὰ δυσσεβῆ συγγράμματα καὶ κηρύγματα τοῦ Βαρλαάμ, πρέπει οὗτος εἰς τὸ ἐξῆς μανθάνων τὴν ἀλήθειαν νὰ ἀποβάλη τὴν δυσσεβῆ γνώμην. Μὲ πόσῃν χαρὰν, θὰ εἴπῃς! Γνωρίζεις καλῶς ὅτι καὶ πρὸ τῆς συντάξεως τῶν Ἐλέγχων ὑπεμείναμεν πολὺν χρόνον, διὰ νὰ τὸν ὀδηγήσωμεν εἰς τὴν εὐσέβειαν. Αὐτὸς δὲ μὴ ὑποχωρῶν οὔτε εἰς τοὺς Ἐλέγχους, ὅπως οὔτε εἰς τοὺς προτρεπτικούς καὶ παρακλητικούς λόγους προηγουμένως¹⁷, ἀποφαινόμενος ἐντονώτερον, ὡς ἐνόμιζε, κτιστὸν τὸ θειότατον φῶς καὶ πᾶσαν θείαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, συνέλεξε καὶ συνέθεσεν ἀπὸ τὰ παρ' ἡμῶν προτεινόμενα πατερικὰ ὑπὲρ τούτων λόγια ἐναντίον ἡμῶν, μᾶλλον δὲ ἐναντίον τῶν ἰδίων τῶν ἱερῶν πατέρων, τὴν «ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην θεότητα» καὶ διακηρύσσειν ταύτην παντοῦ, ἐξεγείρει ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀκούουν τοὺς λόγους μας ἀνεξετάστως καὶ τοὺς πείθει, ἀποφεύγοντες τὸ δῆθεν ἄτοπον, νὰ λέγουν κτιστὸν ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ πᾶσαν δύναμιν Θεοῦ καὶ ἐνέργειαν διαφέρουσαν ὅπωςδῆποτε τῆς θείας οὐσίας, διὰ νὰ μὴ περιπέσουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τοιαύτην διθειάν. «Διότι», λέγει, «ἐὰν καὶ τὸ φῶς εἶναι ἄκτιστον, τὸ αἰτιατὸν καὶ μεθεκτὸν καὶ γενόμενον ὀρατὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, προσαγορεύεται ὀπωςδῆποτε θεότης, καὶ ἐπίσης ἡ ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ μέθεξιν, ὄρασιν καὶ κατάληψιν, ἐπωνυμίαν καὶ ἐκφανσιν, φύσις τοῦ Θεοῦ, πῶς θὰ εἶναι μία, ἀλλ' ὄχι δύο ἄκτιστοι θεότητες, ὑπερκειμένη καὶ ὑφειμένη»¹⁸; Μὴ ἀντιλαμβανόμενος ὁ ταλαίπωρος ὅτι, ἂν τὸ θεῖον φῶς καὶ πᾶσα θεία ἐνέργεια διαφέρουσα τῆς θείας οὐσίας εἶναι κτίσμα, καθὼς λέγει αὐτός, τότε εἶναι μᾶλλον ἀδύνατον νὰ εἶναι μία θεότης. Διότι καμμία ἄκτιστος θεότης δὲν θὰ ὑπάρχη, ἀ-

ἔσται ἄκτιστος θεότης· κτιστὴ γάρ ἐστι καὶ ἡ φύσις ἧς ἡ ἐνέργεια κτιστὴ.

7. Ἄλλ' οὐδὲ δυνατὸν συνελθεῖν εἰς μίαν θεότητα τὸ ἄκτιστον καὶ τὰ κτιστά. Ἐξ ὧν οὖν αὐτός φησι, δύο τοῦ
 5 Θεοῦ κυρίως γίνονται θεότητες, ἡ μὲν ὑπερκειμένη κατὰ πάντα τρόπον καὶ ἀεί, ὡς ἄκτιστος ὑπάρχουσα θεότης, ἡ δὲ ὑφειμένη καὶ διηρημένη κατὰ πάντα τρόπον καὶ ἀεί ὡς κτιστὴ ὑπάρχουσα θεότης. Ἐν ἀκτίστῳ δὲ οὐσίᾳ καὶ φυσικῇ δυνάμει καὶ θελήσει καὶ λαμπρότητι καὶ ἐνεργείᾳ μία
 10 ἐστὶ θεότης, αὐτόθεν τῶν φυσικῶν πρὸς τὴν κατάλληλον φύσιν τὴν ἀδιάσπαστον ἔνωσιν ἐχόντων καὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον ἐν ὄντων καὶ ἴσων καὶ ἀπλοῦν. Τὸ γὰρ μὴ φυσικὴν ἔχον δύνάμει καὶ ἐνεργείαν οὐχ ἀπλοῦν ἐστίν, ἀλλὰ μὴ ὄν καὶ τὸ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, μεθυστὸν τε καὶ ἀμέθε-
 15 κτον, χαρακτηρίζον τε καὶ χαρακτηριζόμενον καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπερκείμενον καὶ ὑποβεβηκός, οὐδὲν ἐμποδίζει πρὸς τὸ εἶναι καὶ ἀπλοῦν τὸν Θεόν, μίαν ἔχοντα καὶ ἴσην καὶ ἀπλῆν θεότητα.

8. Καὶ ὁ Πατὴρ γὰρ τοῦ Υἱοῦ μείζων τῷ αἰτίῳ καὶ
 20 διὰ τὸ τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπινον, καὶ κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον τὸ Πνεῦμα τῆ πάξει καὶ πῶ καὶ αὐτὴν ἀξιάματι τὸν Υἱὸν ὑποβέβηκεν, ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον, φύσει δὲ οὐ δεύτερόν ἐστιν, ὡς ὁ Εὐνόμιος πρῶτος ἐλήρησεν, ἀλλ' ἴσον ὥσπερ γὰρ ὁ Υἱὸς Κύριος, οὕτω
 25 καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριον, ἀλλὰ ταῦτα εἰς Θεὸς ἐν μιᾷ θεότητι ἀπλῆ καὶ ἴση. Οὐδ' ἐπὶ τῆς οὐσίας τοίνυν καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως καὶ τῶν τοιούτων, ἀκτίστων ἀσπασῶν οὐσιῶν, τὸ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπερέχον πρὸς τὸ μίαν εἶναι προσοίεται θεότητα.
 30 Ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἡ μία θεότης τῶν τριῶν προσκνητιῶν προσώπων, ἢ οὐσία, ἢ θέλησις, ἢ δύναμις, ἢ ἐνέργεια καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐχ ὡς ἐν ὄντων καὶ παντάπασιν ἀδιάφορα πρὸς ἀλλήλα καὶ οὐσία μόνον πάντα (τοῦτο γὰρ πῆς τοῦ Βασιλαίου

φοῦ κτιστή εἶναι καὶ ἡ φύσις ἐκείνη τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια εἶναι κτιστή.

7. Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ συνδυασθοῦν εἰς μίαν θεότητα τὸ ἄκτιστον καὶ τὰ κτιστά. Ἄπο ὅσα λοιπὸν λέγει αὐτός, γίνονται δύο κυρίως θεότητες τοῦ Θεοῦ, ἡ μὲν μία ὑπερκειμένη κατὰ πάντα τρόπον καὶ πάντοτε ὡς ἄκτιστος θεότης, ἡ δὲ ἄλλη ὑφειμένη καὶ διηρημένη κατὰ πάντα τρόπον καὶ πάντοτε ὡς κτιστή θεότης. Εἰς ἄκτιστον ὁμῶς οὐσίαν καὶ φυσικὴν δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ λαμπρότητα καὶ ἐνέργειαν μία θεότης ὑπάρχει, ἀπὸ ὅπου τὰ φυσικά προσόντα ἔχουν τὴν ἀδιάσπαστον ἔνωσησιν πρὸς τὴν κατάλληλον φύσιν καὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον εἶναι ἓν καὶ ἴσον καὶ ἀπλοῦν. Πράγματι τὸ μὴ ἔχον φυσικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν δὲν εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ μὴ ὄν' καὶ κατὰ τὰ αἴτιον καὶ αἰτιατόν, μεθεκτόν καὶ ἀμέθεκτον, χαρακτηρίζον καὶ χαρακτηριζόμενον, καὶ κατὰ τὸ ὑπερκείμενον καὶ ὑποκείμενον τὰ τοιαῦτα, δὲν ἐμποδίζουν κατὰ τίποτε εἰς τὸ νὰ εἶναι εἰς καὶ ἀπλοῦς ὁ Θεός, ἔχων μίαν καὶ ἴσην καὶ ἀπλὴν θεότητα.

8. Διότι καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι ἀνώτερος τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ διὰ τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Υἱοῦ, κατὰ δὲ τὴν μέγαν Βασιλείον καὶ τὴν θεῖον Κύριλλον τὸ Πνεῦμα εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα κατ' αὐτὴν εἶναι κατώτερον τοῦ Υἱοῦ, ὡς χορηγούμενον δι' αὐτοῦ, φύσει δὲ δὲν εἶναι δεύτερον, ὅπως ἐφλυάρησε πρῶτος ὁ Εὐνόμιος, ἀλλ' ἴσον' διότι, ὅπως ὁ Υἱὸς εἶναι κύριος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι κύριον, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι εἰς Θεός εἰς μίαν θεότητα ἀπλὴν καὶ ἴσην. Ἐπομένως τὸ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὰ αἴτιον ὑπερέχον ἐπὶ τῆς οὐσίας, τῆς δυνάμεως, τῆς ἐνεργείας, τῆς θελήσεως καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὁποία ὅλα εἶναι ἄκτιστα, δὲν προσκρούει εἰς τὴν μίαν θεότητα. Διότι ταῦτα εἶναι ἢ μία θεότης τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων, ἢ οὐσία, ἢ θέλησις, ἢ δύναμις, ἢ ἐνέργεια καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅχι καθ' ὅσον εἶναι ἓν καὶ ἐντελῶς ἀδιάφορα πρὸς ἀλλήλα καὶ οὐσία μόνον ὅλα (διότι τοῦτο εἶναι δοξασία τῆς παραφροσύνης τοῦ

ἔσσι παραφροσύνης), ἀλλ' ὡς ἐνιαίως ἀπαρράλλακιως ἐν Παιρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενα.

9. Διὸ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος τὰ περὶ τὴν οὐσίαν πάντα συλλαβὼν καὶ ἀπαριθμησάμενος «οὐχ ἕκαστον τούτων», φησὶν, «οὐσία λέγεται, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ἧ καὶ ἄνδροισμα καὶ πλήρωμα λέγεται θεότιτος κατὰ τὴν Γραφήν, καθ' ἕκαστην τῶν ἁγίων ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα». Ταῦτά ἐσιν ἡ παρὰ τῶν εὐσεβῶν προσθευομένη μία καὶ ἀπλῆ καὶ μόνη ἄκτιστος θεότης. Ὁ δὲ λέγων μόνην ἄκτιστον θεότητα τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀκρωτηριάζει τὴν θεότητα, μᾶλλον δ' ὡς προσαποδέδεικται καὶ ἀναιρεῖ τελέως. Ὁ δὲ ἀδιάφορα παντάπασι διατελεῖν οὐσίαν καὶ δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν ἄκτιστον λοχυριζόμενος τοῦ ἀκρωτηριάζοντος καὶ ἀναιροῦντος διενήνοχεν οὐδὲν διὰ τῆς ἀσεβοῦς συναλοιοφῆς αὐτὸ τοῦτι' ἀπεργαζόμενος· εἰς ἄλληλα γὰρ μειαχωροῦντα δι' ἀλλήλων πάντα τὰ τοιαῦτα χωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ἄν. Ὁ δὲ τὴν οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι μόνην διαβεβαιούμενος, τὴν δὲ ταύτης οὐσίῳ διενηνοχυῖαν δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν κτιστήν, εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοιομεῖ τὴν μίαν θεότητα, διχοιομούμενος αὐτὸς καὶ ἀποιεμνόμενος τῆς θείας χάριτος καὶ τελέως ἀπορηγνύμενος τῶν εὐσεβῶν, Ἀρείου καὶ Εὐνομίου καὶ Μακεδονίου μηδὲν ἴμιον, διὰ μὴ καὶ μᾶλλον. Δεῖ τοιγαροῦν τοῖς ὀρθοιομεῖν αἰρουμένοις τὸν λόγον τῆς ἀληθείας μετὰ συνέσεως καὶ τὴν ὑπεροχὴν σιέργειν τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὰς θείας ἐνεργείας, ὡς ἐντεῦθεν δεκνυμένης τῆς πρὸς ἄλληλα διαφορᾶς, καὶ τὸ ἄκτιστον τῶν θείων ἐνεργειῶν, εἰ καὶ τῆς οὐσίας διενηνόχασιν, ὡς ἐντεῦθεν δεκνυμένου τοῦ ἐνιαίου τῆς θεότητος· ἐκτὸς γὰρ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ἄκτιστον οὐδέν.

10. Δεῖ δὲ προδεῖναι νῦν ἐκ πολλῶν ὀλίγας τῶν ἁγίων φωνάς, παρ' ὧν ἡ τῆς ἀκτιστοῦ οὐσίας πρὸς τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν ὑπεροχὴ λίαν εὐσεβῶς διαδείκνυται, καὶ μάλιστα τῶν τοῦ μεγάλου Διονυσίου, παρ' οὗ σχεδὸν πρώτου καὶ

19. Ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιον γνωμῶν (Paris Gr. 970).

Βαρλαάμ), ἀλλὰ καθὼς θεωροῦνται ἐνιαίως καὶ ἄπαραλλάκτως εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

9. Διὸ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος συλλαβὼν ὅλα τὰ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ ἀριθμήσας λέγει, «δὲν λέγεται ἕκαστον αὐτῶν οὐσία, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν, τὰ ὅποια λέγονται καὶ ἄθροισμα καὶ πλήρωμα θεότητος κατὰ τὴν Γραφήν, θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα ἐξ ἴσου εἰς ἐκάστην τῶν ἁγίων ὑποστάσεων»¹⁹. Αὐτὰ εἶναι ἢ παρὰ τῶν εὐσεβῶν πρεσβευμένη μία καὶ ἀπλῆ καὶ μόνη ἄκτιστος θεότης. Ὁ δὲ λέγων μόνην ἄκτιστον θεότητα τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀκρωτηριάζει τὴν θεότητα, μᾶλλον δέ, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ προηγουμένως, καὶ τὴν ἀναιρεῖ τελείως. Ὁ δὲ ἰσχυριζόμενος ὅτι ἢ ἄκτιστος οὐσία καὶ δύναμις καὶ θέλησις καὶ ἐνέργεια εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορα δὲν διαφέρει κατὰ τίποτε ἀπὸ τὸν ἀκρωτηριάζοντα καὶ ἀναιροῦντα, ἀπεργαζόμενος τὸ ἴδιον αὐτὸ πρᾶγμα διὰ τῆς ἀσεβοῦς συγχωνεύσεως· διότι ὅλα τὰ τοιαῦτα μεταποιούμενα εἰς ἀλλήλα προχωροῦν δι' ἀλλήλων πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ὁ δὲ ὀποδεχόμενος ὅτι μόνη ἄκτιστος εἶναι ἢ οὐσία, ἢ δὲ οὕτω διαφέρουσα ταύτης δύναμις καὶ θέλησις καὶ ἐνέργεια εἶναι κτιστή, διχοτομεῖ τὴν μίαν θεότητα εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα, διχοτομούμενος αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ ἀποκοπτόμενος ἀπὸ τὴν θείαν χάριν καὶ τελείως ἀποσπώμενος ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς, ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν Ἄρειον καὶ Εὐνόμιον καὶ Μακεδόنيον, ἀν' ὅχι καὶ περισσότερον. Ἐπομένως οἱ προτιμήσαντες νὰ ὀρθοτομοῦν τὸν λόγον τῆς ὀληθείας μὲ συνέοιν πρέπει νὰ δέχωνται ἀφ' ἐνός μὲν τὴν ὑπεροχὴν τῆς θείας οὐσίας ἐναντι τῶν θείων ἐνεργειῶν, καθ' ὅσον ἀπὸ αὐτὴν δεικνύεται ἢ διαφορά πρὸς ἀλλήλα, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ ἄκτιστον τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἔστω καὶ ἂν διαφέρουν, καθ' ὅσον ἀπὸ αὐτὸ δεικνύεται τὸ ἐνιαίον τῆς θεότητος· διότι ἐκτός τοῦ ἐνός Θεοῦ τίποτε δὲν ὑπάρχει ἄκτιστον.

10. Πρέπει δὲ τώρα νὰ προβάλωμεν ἄλιγα ἐκ πολλῶν ρητὰ τῶν ὀγίων, ἀπὸ τὰ ὅποια καταδεικνύεται πολὺ εὐσεβῶς ἢ ὑπεροχὴ τῆς ἄκτίστου οὐσίας ἐναντι τῆς ἄκτίστου ἐνεργείας, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου,

αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας ἡ ἐκκλησία μεμύηται. Τὴν δὴ τοῦ ὄντως ὄντος ἐκφανιστικὴν οὐσιωνυμίαν ἐξυμνεῖν ὁ μέγας ἐπιβαλλόμενος, «ιοσοῦτος», φησὶν, «ἀπομνήσωμεν δι τῷ λόγῳ σκοπὸς οὗ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἢ ὑπερούσιος ἐκ-
 5 φαίνειν (ἄρρητον γὰρ τοῦτο καὶ ἄγνωστον ἔστι καὶ παντελῶς ἀνέκφαντον καὶ αὐτὴν ὑπεραῖρον τὴν ἔνωσιν), ἀλλὰ τὴν οὐσιοποιὸν εἰς τὰ ὄντα πάντα τῆς θεαρχικῆς οὐσιαρχίας πρόδοον ὑμνήσοι». Ἡ μὲν οὖν ἔνωσις, ἥς μετὰ θαύματος ἐμνήσθη νῦν ὁ θεοφάντωρ, θέωσις ἔστι καθ' ἣν, ὡς αὐ-
 10 τὸς φησὶν ἀρχόμενος τῆς Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων πραγματείας, «τοῖς ἀφθέκτοις καὶ ἀγνώστοις ἀφθέγκτως καὶ ἀγνώστως συναπιόμεθα κατὰ τὴν κρείττονα τῆς καθ' ἡμᾶς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας ἔνωσιν». Περὶ ταύτης τοίνυν δήλον ἔσται προϊόντιος τοῦ λόγου. Ἐνιαῦθα δὲ κατὰδηλον ὡς
 15 οὐ μόνον ἢ μετὰ τῶν ἄλλων πάντων καὶ τῆς οὐσιοποιουῦ πρόδοου ὑπερέχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπερεχομένη πρόδοος αὕτη τοῦ Θεοῦ, οὐσιοποιὸς οὐσα, ἀκτιστός ἐστι· τὸ γὰρ ποιητικὸν τε καὶ δημιουργικὸν καὶ ταῦτα πάντων ἀπαξαπλῶς τῶν ὄντων, πῶς ἂν εἴη δεδημιουργημένον καὶ πεποιη-
 20 μένον καὶ τῶν ὄντως ὄντων ἕν;

11. Μοι' ὀλίγα δὲ πάλιν ὁ αὐτός φησιν, «οὐκ ἐκφράσαι τὴν αὐτοῦπερούσιον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοῦπερουσίου θεότητος ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, τὴν ὑπὲρ πάσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα καὶ οὐσίαν καὶ σο-
 25 φίαν καὶ ζωὴν ἐν ἀποκρύφοις, ὡς τὰ λόγια φησὶν, ὑπεριδρυμένην, ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν»· εἰς ταύτην δὲ τὴν πρόνοιαν κάκιστα θεοπροπεσιάτους ὕμνους ἀναιδέθην. Ἐν δὲ τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ καὶ θεότητα ταύτην ὀνομάζει γράφων «θεότητά φαμεν ἀρχικῶς μὲν
 30 καὶ θεϊκῶς καὶ αἰκισιῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν μεθεπὼς δὲ τὴν ἐκδιδόμενην ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὴν δύναμιν, τὴν αὐτοθέωσιν, ἥς τὰ μετέχοντα ἐνθεά ἐστί τε καὶ λέγεται».

20. Περὶ θείων ὀνομάτων 5, 1, PG 3, 816 B.

21. Αὐτόθι 1, 1, PG 585 B - 588 A.

22. Αὐτόθι 5, 1, PG 3, 816 C.

ἀπὸ τῶν ἀποῖον πρῶτον σχεδὸν ἐμυήθη ἡ Ἐκκλησία τὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας. Ἐπιθυμῶν λοιπὸν ὁ μέγας αὐτὸς νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀποκαλυπτικὴν οὐσιωνυμίαν, λέγει, «τόσον ὥς ὑπομνήσωμεν, ὅτι σκοπὸς τοῦ λόγου δὲν εἶναι νὰ ἐκφαίνῃ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν κατὰ τί εἶναι ὑπερούσιος (διότι τοῦτο εἶναι ἄρρητον καὶ ἄγνωστον καὶ ἐντελῶς ἀνέκφαντον καὶ ὑπερβαῖνον τὴν ἰδίαν τὴν ἔνωσιν), ἀλλὰ νὰ ὑμνήσῃ τὴν οὐσιοποιὸν πρόδοον τῆς θεαρχικῆς οὐσιαρχίας εἰς ὅλα τὰ ὄντα»²⁰. Ἡ μὲν ἔνωσις λοιπὸν τὴν ὁποῖαν μὲ θαυμασμὸν ἐμνημόνευσε τῶρα ὁ θεοφάντωρ, εἶναι ἡ θέωσις κατὰ τὴν ὁποῖαν, ὅπως λέγει αὐτὸς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματείας Περὶ θείων ὀνομάτων, «συναπτόμεθα μὲ τὰ ἄφθεγκτα καὶ ἄγνωστα ἀφθέγκτως καὶ ἀγνώστως κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἔνωσιν τῆς ἰδικῆς μας οὐσίας καὶ ἐνεργείας»²¹. Περὶ αὐτῆς λοιπὸν θὰ γίνῃ ἀποσαφήνισις καθὼς προχωρεῖ ὁ λόγος. Ἐδῶ δὲ εἶναι ὀλοφάνερον ὅτι ὄχι μόνον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπερέχουσα μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ τῆς οὐσιοποιουῦ πρόδου, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπερεχομένη αὐτῇ πρόδος τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ εἶναι οὐσιοποιός, εἶναι ἄκτιστος· διότι τὸ ποιητικὸν καὶ δημιουργικὸν, καὶ μάλιστα ὄλων γενικῶς τῶν ὄντων, πῶς θὰ ἦτο δημιούργημα καὶ ποίημα καὶ ἐν τῶν κτιστῶν ὄντων;

11. Μετ' ὀλίγα δὲ πάλιν λέγει ὁ ἴδιος, «ὁ λόγος δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἐκφράσῃ τὴν αὐτοῦπερούσιον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοῦπερουσίου θεότητος, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα καὶ οὐσίαν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν, ὑπερκειμένην εἰς ἀποκρύφους χώρους, ὅπως λέγουσιν τὰ λόγια, ἀλλὰ τὴν φανερωμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν»²². εἰς αὐτὴν δὲ τὴν πρόνοιαν ἀφιερώνει καὶ ἐδῶ θεοπρεπεστάτους ὕμνους. Εἰς τὸ ἐνδέκατον δὲ κεφάλαιον ὀνομάζει ταύτην καὶ θεότητα γράφων· «θεότητα λέγομεν ὑπὸ ἄποψιν ἀρχικὴν καὶ θεϊκὴν καὶ αἰτιατὴν τὴν μίαν ὑπερᾶρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὄλων· ὑπὸ ἄποψιν δὲ μεθέξεως τὴν ἐκβαλλομένην ἀπὸ τὸν ἀμέθεκτον Θεὸν προνοητικὴν δύναμιν, τὴν αὐτοθέωσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν τὰ

Ἄρ' οὖν ἡ ἀνέκφρασιος καὶ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ,
 ἢ καὶ τὸ ἀφρασιον καὶ ἀμέθεκτον καὶ ἀνέκφρατον καὶ ἀναί-
 τιον ὑπερέχουσα ταύτης τῆς προνοίας, μόνη ἄκτιστός ἐστιν;
 Ἡ καὶ ἡ ὑπερεχομένη παρὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης ὡς αι-
 5 τίας πρόνοια, θεότις καὶ αὕτη ὀνομαζομένη ὡς οὐκ ἐκτὸς
 οὐσα τοῦ πληρώματος τῆς μιᾶς θεότιτος, ἄκτιστός ἐστιν;
 Τῶν ἀριθλοσιάτων δι καὶ αὕτη ἄκτιστός ἐστιν· ἔνθεα γὰρ
 ποιεῖ τὰ δεκτικὰ θεώσεως, ὡς αὕτη μὴ ἐκτὸς οὐσα τοῦ
 ἐνὸς Θεοῦ, καὶ τῷ μετέχειν αὐτὰ ταύτης ἔνθεα τελεῖται,
 10 ὡς μὴ μειοχῆ ταύτης ἐχούσης τὸ τελεῖν θείας, ἐπεὶ καὶ αὐ-
 τοθέωσίς ἐστιν.

12. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ κεφαλαίῳ, «θεότις ἐ-
 σὶν» εἰπὼν «ἢ πάντα θεωμένη πρόνοια» καὶ ταύτην κἀνταῦθα
 θείως ἐξυμνήσας, εἰλά φησιν «ἐκ τῆς ὑπερεχούσης καὶ ὑ-
 15 περκειμένης καὶ ἀπλουσιότης ἀγιότητος καὶ κυριότητος καὶ
 βασιλείας καὶ θεότιτος εἶναι πᾶσαν ἀγαθὴν πρόνοιαν, θεω-
 ρὸν καὶ συνοχικὴν τῶν προνοουμένων, ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς
 ἐπιδιδούσαν πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεσιραμμένων». Ἡ τοίνυν
 ἐκ τῆς ὑπερκειμένης καὶ ὑπερεχούσης καὶ ἀπλουσιότης ἀ-
 20 γιότητος καὶ κυριότητος καὶ βασιλείας καὶ θεότιτος (δηλαδὴ
 τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνη γὰρ ἀπλουσιότης τὴν ἐστίν, ὡς
 πανιάπασιν ἀμέριστος, καὶ διὰ τὸ καθ' ἑαυτὴν ὑπερώνυμος
 εἶναι καὶ ἀνώνυμος μεθ' ὑπεροχῆς ἐκ πασῶν καλεῖται τῶν
 οἰκείων ἐνεργειῶν), ἢ γοῦν ἐξ ἐκείνης ἀγαθὴ πρόνοια καὶ
 25 θεότις ὀνομαζομένη ὡς πάντων ἔφορος καὶ πάντων θεω-
 ρός, τί ἄλλο ἢ τοῦ Θεοῦ ἐνέργειά ἐστιν, ἀλλ' οὐκ οὐσία, τῷ
 ἐξ ἐκείνης εἶναι τῆς οὐσίας ἐκείνης διαφέρουσα καὶ ὑπερε-
 χομένη παρ' ἐκείνης ὡς αἰτίας οὐσης καὶ ὑπερώνυμου; Πῶς
 οὖν οὐκ ἄκτιστος ἢ ἐξ ἐκείνης αὕτη πρόνοια, θεωρὸς οὐσα
 30 καὶ συνοχικὴ τῶν προνοουμένων, καὶ ταῦτα ἑαυτὴν ἀγαθο-
 πρεπῶς ἐπιδιδούσα πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεσιραμμένων;

23. Αὐτόθι 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.

24. Αὐτόθι 12, 3, PG 3, 972 A.

μετέχοντα είναι και λέγονται ένθεα»²³. Ἐὰρ γε λοιπὸν ἡ ἀνέκφραστος καὶ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπερέχουσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρόνοιαν κατὰ τὸ ἄφραστον καὶ ἀμέθεκτον καὶ ἀνέκφαντον καὶ ἀναίτιον, εἶναι μόνη ἄκτιστος; Ἡ καὶ ἡ ὑπερεχομένη ἀπὸ τὴν οὐσίαν ἐκείνην ὡς αἰτίαν πρόνοια, ὀνομαζομένη καὶ αὐτὴ θεότης, ὡς μὴ εὕρισκομένη καὶ αὐτὴ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος τῆς μιᾶς θεότητος, εἶναι ἄκτιστος; Εἶναι ὀλοφάνερον ὅτι καὶ αὐτὴ εἶναι ἄκτιστος· διότι καθιστᾶ ένθεα τὰ δεκτικὰ θεώσεως, καθ' ὅσον αὕτη δέν εἶναι ἐκτὸς τοῦ ἐνός Θεοῦ, καὶ ταῦτα μὲ τὴν μετοχὴν εἰς αὐτὴν καθίστανται ένθεα, καθ' ὅσον αὕτη δέν ἔχει ἐκ μετοχῆς τὸ νὰ τελῆ θεῖα, ἐπειδὴ εἶναι αὐτοθέωσις.

12. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸ δωδέκατον κεφάλαιον, ἀφοῦ εἶπε, «θεότης εἶναι ἡ πρόνοια ἡ ὁποία θεᾶται τὰ πάντα», καὶ ἀφοῦ ἐξύμνησε ταύτην καὶ ἐδῶ θεῖως, ἔπειτα λέγει «ὅτι ἀπὸ τὴν ὑπερέχουσαν καὶ ὑπερκειμένην ἀπλουστάτην ἀγιότητα καὶ κυριότητα καὶ βασιλείαν καὶ θεότητα προέρχεται πᾶσα ἀγαθὴ πρόνοια, θεωρὸς καὶ συνοχικὴ τῶν προνοουμένων, προσφέρουσαν ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπιστρεψάντων»²⁴. Ἡ ἀγαθὴ πρόνοια, ἡ ἀπὸ τὴν ὑπερκειμένην λοιπὸν καὶ ὑπερέχουσαν καὶ ἀπλουστάτην ἀγιότητα καὶ κυριότητα καὶ βασιλείαν καὶ θεότητα (δηλαδὴ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἐκείνη εἶναι ἡ ἀπλουστάτη, ὡς ἐντελῶς ἀμέριστος, καὶ λόγῳ τοῦ ὅτι καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὑπερώνυμος καὶ ἀνώνυμος καθ' ὑπεροχὴν ὀνομάζεται ἀπὸ ὅλας τὰς ἐνεργείας τῆς), ἡ ἀπὸ ἐκείνην λοιπὸν ἀγαθὴ πρόνοια καὶ θεότης ὀνομαζομένη ὡς ἔφορος τῶν πάντων καὶ θεωρὸς τῶν πάντων, τί ἄλλο εἶναι παρὰ ἐνέργεια Θεοῦ, ἀλλ' ὄχι οὐσία, καθ' ὅσον μὲ τὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐκείνην διαφέρει τῆς οὐσίας ἐκείνης καὶ ὑπερβάλλεται ἀπὸ ἐκείνην ὡς αἰτίαν καὶ ὑπερώνυμον; Πῶς λοιπὸν δέν εἶναι ἄκτιστος αὕτη ἡ ἐξ ἐκείνης πρόνοια, ἀφοῦ εἶναι θεωρὸς καὶ συνοχικὴ τῶν προνοουμένων, καὶ μάλιστα προσφέρουσα ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπιστρεψάντων;

13. Ἀλλὰ γὰρ δείξας καὶ μεθεκτιήν ταυτοῦ δ' εἰπεῖν με-
 τοχήν, οὖσαν ταύτην, ὡς καὶ αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων
 ὀνομάζει ταύτην («ἐαυτήν») γὰρ φησιν «ἀγαθοπροεπῶς ἐπι-
 5 διδοῦσαν), ἐφεξῆς εὐθύς ἐπήγαγεν· «ἐπεὶ δὲ ὑπερπλήρης
 ἔστιν ὁ πάντων αἴτιος, κατὰ μίαν τῶν πάντων ὑπερέχουσαν
 ὑπερβολὴν ἅγιος ἁγίων ὑμνεῖται, κατὰ ὑπερβλύζουσαν αἰ-
 10 τίαν καὶ ἐξηρημένην ὑπεροχήν, ὡς ἂν τις φαίη, καθ' ὅσον
 ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἅγια ἢ κύρια ἢ θεῖα ἢ
 βασιλικά, καὶ αὖ τῶν μειτεχόντων αἰ ἀνιομειοχαί, κατὰ το-
 15 σοῦτον ὑπερίδρυνται πάντων καὶ τῶν μειτεχόντων καὶ τῶν
 μειοχῶν ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος», καὶ οὕτως δηλονότι. Ἐρ-
 οῦν αἱ ὑπερεχόμεναι ἀνιομειοχαὶ αὗται παρὰ τοῦ ἀμεθέκτου
 αἰτίου, ὧν ἔστι καὶ πᾶσα ἀγαθὴ πρόνοια ὡς συνεκτικὴ καὶ
 θεωρὸς οὖσα τῶν προνοουμένων καὶ ἐκθεωτικὴ τῶν πρὸς
 15 αὐτὴν ἐπεστραμμένων, θεότης ὀνομαζομένη, κτισματιὰ ἔστι,
 διότι ὑπερέχονται παρὰ τοῦ ἀμεθέκτου αἰτίου ὡς αἰτίου, καθά-
 περ ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ οὐρανόφρων οὐτός, οὗ τῶν μειτεχόντων
 μόνων εἰπών, δηλονότι τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν τεθεωμένων,
 20 ὑπερίδρυσθαι τὸν ἀμέθεκτον αἴτιον, ἀλλὰ καὶ τῶν μειοχῶν,
 τουτέστι καὶ αὐτῆς τῆς ἐκθεωτικῆς προνοίας καὶ τῶν παρα-
 πλησίων, κατὰ ὑπερβλύζουσαν αἰτίαν καὶ ἐξηρημένην ὑπερο-
 χήν; Καὶ πῶς ἔσται κτιστὰ τὰ μὴ μειοχῆ ἰὸ εἶναι ἔχοντα
 καὶ τῶν μειτεχόντων πάντων ὑπερέχοντα;

14. Ὅτι δὲ οὐδεμία τῶν ἀκτιστων καὶ θείων ἐνεργειῶν
 25 τούτων οὕτως ἔστιν, ὁ αὐτὸς θεοφάντωρ ἐν τῷ πρὸς τούτου
 κεφαλαίῳ φανερώς ὑπέδειξεν εἰπών· «ὅτι οὕτως τινὰ θεί-
 αν ἢ ἀγγελικὴν εἶναι φαμεν τὸ ἀνινοεῖναι, ἀλλ' ἀνινοεῖναι
 καὶ ἀνιοζῶν καὶ ἀνιοθεόγητά φαμεν καὶ αὐτὰς τὰς τοῦ Θεοῦ
 δυνάμεις, τὴν ἀνιοσίαν, ἀνιοζώωσιν, ἀνιοθέωσιν». Τὴν γε
 30 μὴν ἐξηρημένην ταύτην καὶ ὑπερβάλλουσαν καὶ οὕτως τοῦ Θε-
 οῦ ὑπεροχήν καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἀκτιστους ἐνεργείας, ὁ τὰ
 πάντα πολὺς καὶ ὑψηλὸς Διονύσιος καὶ μηδὲν ἡτιον ἠκριβωμέ-
 νος ἢ πολὺς τὰ θεῖα, διὰ πάσης ὑμνεῖ τῆς Περι τῶν θείων ὁ-

25. Αὐτόθι 12, 4, PG 3, 972 A.

29. Αὐτόθι 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.

13. Ἄλλὰ βεβαίως, ἀφοῦ ἔδειξεν ὅτι αὕτη εἶναι καὶ μεθεκτὴ, ἤτοι μετοχὴ, ὅπως τὴν ὀνομάζει καὶ ὁ ἴδιος εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν πραγματειῶν του (διότι λέγει «προσφέρουσιν ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς»), εἰς τὴν συνέχειαν προσέθεσεν ἀμέσως· «ἐπειδὴ δὲ ὁ αἴτιος πάντων εἶναι ὑπερπλήρης, κατὰ μίαν ὑπερέχουσιν ὄλων ὑπερβολὴν ὑμνεῖται ὡς ἅγιος ἀγίων, κατὰ ὑπερβλύζουσιν αἰτίαν καὶ ὑπερβατικὴν ὑπεροχὴν, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅσον τὰ ὄντα ἅγια ἢ κύρια ἢ θεῖα ἢ βασιλικά ὑπερέχουν τῶν οὐκ ὄντων, καὶ ἐπίσης αἱ αὐτομετοχαὶ τῶν μετεχόντων, ὅσον εἶναι ὑπερβατικὸς ὄλων, καὶ τῶν μετεχόντων καὶ τῶν μετοχῶν, ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος»²², δηλαδὴ κατ' οὐσίαν. Ἄρα γε λοιπὸν αὐταὶ αἱ ὑπερεχόμεναι αὐτομετοχαὶ ἀπὸ τοῦ ἀμέθεκτον αἴτιον, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκει καὶ πᾶσα ἀγαθὴ πρόνοια ὡς συνεκτικὴ καὶ θεωρὸς τῶν προνοουμένων καὶ ἐκθεωτικὴ τῶν πρὸς αὐτὴν ἐπιστρεψάντων, ὀνομαζομένη θεότης, εἶναι κτίσματα, διότι ὑπερέχονται ἀπὸ τοῦ ἀμέθεκτον αἴτιον ὡς αἴτιον, ὅπως μᾶς ἐδίδαξεν οὗτος ὁ οὐρανόφρων, ἀφοῦ εἶπεν ὅτι τὸ ἀμέθεκτον αἴτιον εἶναι ὑπερβατικόν, ὄχι μόνον τῶν μετεχόντων, δηλαδὴ καὶ τῶν ἄλλων καὶ τῶν θεωμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν μετοχῶν, δηλαδὴ καὶ αὐτῆς τῆς ἐκθεωτικῆς προνοίας τῶν παρομοίων, κατὰ ὑπερβλύζουσιν αἰτίαν καὶ ὑπερβατικὴν ὑπεροχὴν; Καὶ πῶς θὰ εἶναι κτιστά τὰ μὴ ἔχοντα τὴν ὑπαρξιν διὰ μετοχῆς καὶ ὑπερέχοντα ὄλων τῶν μετεχόντων;

14. Ὅτι δὲ καμμία ἀπὸ τὰς ἀκτίστους καὶ θείας αὐτὰς ἐνεργείας εἶναι οὐσία, ὑπέδειξεν ὁ ἴδιος θεοφάντωρ εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον φανερώς εἰπὼν· «δὲν λέγομεν ὅτι τὸ αὐτοεἶναι εἶναι οὐσία θεῖα ἢ ἀγγελικὴ, ἀλλὰ αὐτοεἶναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα, καὶ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, τὴν αὐτοουσίωσιν, αὐτοζώωσιν, αὐτοθέωσιν»²³. Αὐτὴν τὴν ὑπερβατικὴν καὶ ὑπερβάλλουσιν κατ' οὐσίαν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ ἐναντι τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἃ εἰς ὅλα μέγας καὶ ὑψηλὸς Διονύσιος καὶ ὄχι ὀλιγώτερον ἀκριβοῦς γνώστης ἀπὸ ὅσον μέγας εἰς τὰ θεῖα, ὑμνεῖ εἰς ὄλην τὴν πραγματείαν Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων, καθιστῶν καὶ αὐ-

νομάτων πραγματείας, πρὸς τῆ κατὰ τὰς θείας ἐνεργείας διακρίσει τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτ' αὐτὸ τῶν λόγων ὑπόθεσιν ποιούμενος. Ἀλλὰ καὶ τῷ θεραπευτῇ Γαίῳ γράφων, ἐρωτήσαντι πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ
5 καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, «εἰ θεόμητ' αὖ φησιν «καὶ ἀγαθότητα νοήσας αὐτὸ τὸ χρῆμα τοῦ ἀγαθοποιοῦ καὶ θεοποιοῦ δώρου τῆς οὐτιω λεγομένης θεότητος, ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα». Κὰν τῷ περὶ θείας εἰρήνης κεφαλαίῳ τελευτῶν πάντας τοὺς θείους
10 ἡμῶν ἱεροδιδασκάλους τοῦτ' αὐτὸ προάγει φάσκοντας.

15. Ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεσοφούς θεολόγους, ὡς κἀνιαῦθ' εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Καὶ μάτην νῦν ὁ Βαρλαάμ τὴν διδεταιν περιαγγέλλει δῆθεν κατ'
15 ἡμῶν εἰς γὰρ διαβολὴν τῶν ἀλήπτων θεολόγων δῆλός ἐστι τοῦτο διαδόχον ποιούμενος, κτιστὸν αὐτὸς εἶναι διατεινόμενος τὸ θεῖον τοῦτο δῶρον καὶ οὐτιω μίαν ἄκτιστον θεότητα, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Κατασκευῶν τολύνην ἐντιεῦθεν τὸν Θεὸν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα, εἶτα τοῖς εὐσεβῶς καὶ κατ' ἐνέργειαν
20 ἄκτιστον αὐτὸν φρονοῦσι λειδορεῖται. Τὸ γὰρ τοῦ Θεοῦ θεοποιὸν δῶρον ἐνέργεια αὐτοῦ ἐστὶν, ἣν θεότητα καὶ ὁ μέγας Διονύσιος καὶ οἱ ἄλλοι πάντες θεολόγοι πολλαχοῦ φασί, τῆς θείας ἐνεργείας μᾶλλον ἢ τῆς θείας οὐσίας εἶναι τοῦνομα τῆς θεότητος ἰσχυριζόμενοι· καὶ τὰς ἐνεργείας γὰρ τοῦ
25 Πνεύματος πνεύματα φίλον τῷ Ἰσοαίῳ καλεῖν κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὡς οὖν ὁ προφήτης τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἐπὶ πνεύματα καλέσας τῷ ἐνιαίῳ τοῦ Πνεύματος οὐκ ἐλυμήναι, οὐτιω καὶ τῆ τῆς θεότητος ἐπωνυμία, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται, καὶ ἡ πρόνοια καλεῖται παρὰ
30 τῶν ἁγίων, ἐνέργεια οὐσα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ἡ θέωσις, καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς θεότητος οὐκ ἀναιρεῖται. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ δυνά-

27. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 - 1069 A.

28. Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

29. Ἰσο. 11, 2. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 41, 3, PG 36, 431 C.

τὸ τοῦτο ὑπόθεσιν τοῦ λόγου πλὴν τῆς διακρίσεως τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰς θείας ἐνεργείας. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὸν θεραπευτὴν Γάϊον γράφων, ὅταν αὐτὸς ἠρώτησε πῶς ὁ ἐπέκεινα πάντων εἶναι καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, λέγει, «ἐάν ἐννοήσης τὸ πρᾶγμα αὐτὸ τοῦ ἀγαθοποιοῦ καὶ θεοποιοῦ δώρου τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὡς θεότητα καὶ ἀγαθότητα, καθ' ὅσον ὁ ὑπεράρχιος πάσης ἀρχῆς εἶναι ἐπέκεινα θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας»⁷⁷. Καὶ εἰς τὸ περὶ θείας εἰρήνης κεφάλαιον, καθὼς τελειώνει, προβάλλει ἄλους τοὺς θείους ἡμῶν ἱεροδιδασκάλους νὰ λέγουν ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα⁷⁸.

15. ἼΑρα ὑπάρχει θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὅπως εἶπε καὶ ἐδῶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις, ὑπάρχουσα δῶρον τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Καὶ ματαίως τῶρα ὁ Βαρλαάμ διαδίδει παντοῦ εἰς βάρος μας ὅτι ἀσπαζόμεθα δῆθεν τὴν διθείαν, ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι καθιστᾷ τοῦτο διαβόητον ἐναντίον τῶν ἀνεπιλήπτων θεολόγων, διατεινόμενος αὐτὸς ὅτι τοῦτο τὸ θεῖον δῶρον εἶναι κτιστὸν καὶ ὅτι οὕτω μία μόνον εἶναι ἄκτιστος θεότης, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Διασπάσας λοιπὸν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν Θεὸν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα, ἔπεπα περιπαίζει τοὺς εὐσεβῶς δεχομένους αὐτὸν ἄκτιστον καὶ κατ' ἐνέργειαν. Διότι τὸ θεοποιὸν δῶρον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνέργεια αὐτοῦ, τὴν ὁποῖαν εἰς πολλὰ σημεῖα ὀνομάζουν θεότητα καὶ ὁ μέγας Διονύσιος καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι θεολόγοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ ὄνομα θεότης ἀρμόζει περισσότερον εἰς τὴν θείαν ἐνέργειαν παρὰ εἰς τὴν θείαν οὐσίαν· διότι καὶ ὁ Ἡσαίας προτιμᾷ νὰ καλῆ πνεύματα τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον⁷⁹. Ὅπως λοιπὸν ὁ προφήτης μὲ τὸ νὰ καλέσῃ ἑπτὰ πνεύματα τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος δὲν ἐθίξε τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος, οὕτω, ὅπως ἀπεδείχθη ἀνωτέρω, καὶ ἡ πρόνοια καλεῖται μὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς θεότητος ἀπὸ τοὺς ἁγίους, ἐνῶ εἶναι ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ἡ θέωσις, καὶ ἡ ἐνότης τῆς θεότητος δὲν ἀναιρεῖται. Αἱ δὲ δυνάμεις καὶ αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ

μεις και αι ἐνέργειαι, ὡς και τοῦτι' ἀνωτέρω δέδεικται, ἄκτιστοι εἰσι τοιγαροῦν ἢ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ οὐ θεότης καλεῖται μόνον, ἀλλὰ και ἄκτιστός ἐστι καιὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους. Εἰ γὰρ και σχέσιν αὐτὴν προϊῶν ὁ μέγας προσηγόρευσεν, ἀλλὰ σχέσιν Θεοῦ πρὸς τοὺς τεθεωμένους· τοιαύτη γὰρ και ἡ θεία πρόνοια και ἡ θεατικὴ δύναμις ἐστι. Μίμημα δὲ ταύτην προσειπὼν, τὸ ἀμίμητον προσέθηκε και ἀρχὴν εἶναι τῶν θεουμένων ταύτην ἔφη και θεαρχίαν και ἀγαθαρχίαν, ὁ ἐστι μόνου τοῦ Θεοῦ, και θεοποιὸν αὐτὴν προσείρηκεν, ἀλλ' οὐ θεοπεποιημένην, ἵνα δείξῃ ἄκτιστον διατελοῦσαν.

16. "Ὅτι δὲ ἡ θεοποιὸς χάρις, αὐτὴ ἡ θέωσις, ἄκτιστός ἐστι, και ὁ θεῖος παρηγοῖα Μάξιμος ἀπαγγελεῖ γράφων «ιοῦτό ἐστι τὸ τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλιον πρεσβεία Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους δι' Υἱοῦ σαρκωθέντος και μισθὸν δωρουμένου τοῖς αὐτῷ πειδομένοις τὴν ἀγέννητον θέωσιν». Και πάλιν, «ἡ θεία χάρις μένει κἀν τῇ μεθέξει τῶν ἀπαλαυόντων αὐτῆς ἀκαιάληπιος, δι καιὰ φύσιν ὡς ἀγέννητος ἔχει τὴν ἀπειρίαν». Και πάλιν, «πιάσχαμεν ὡς ὑπὲρ φύσιν οὔσαν καιὰ χάριν, ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν». Και πάλιν, «μόνης τῆς θείας χάριτος ἴδιον τοῦτο πέφυκεν εἶναι τὸ ἀναλόγως τοῖς οὔσι χαρίζεσθαι θέωσιν, λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ και τῶν οἰκείων ὄρων αὐτὴν ὑπεράνω καιὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης». Διὸ και ὁ μέγας φησὶ Βασιλείος· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεὸς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξέχεεν, οὐκ ἐκτισσεν, ἐχαρίσατο, οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησε». Τί οὖν ἐξέχεε και ἐχαρίσατο και ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Ἄρα τὴν οὐσίαν ἢ τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος; Τὴν θεοποιὸν πάντως χάριν, καθάπερ και ὁ χρυσοδοκίμος θεολόγος Ἰωάννης φησὶν δι «οὐχ ὁ Θεός,

30. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1069 A.

31. Πρὸς Θαλάσσιον, PG 90, 937 A.

32. Αὐτόθι, PG 90, 844 D - 845 A.

33. Αὐτόθι, PG 90, 324 A.

34. Αὐτόθι, PG 90, 321 A.

35. Κατὰ Εὐνομίου 5, PG 29, 772 D.

αὐτὸ ἀπεδείχθη ἀνωτέρω, εἶναι ἄκτιστοι· ἐπομένως ἡ θεοποιός χάρις τοῦ Θεοῦ δὲν καλεῖται μόνον θεότης, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἄκτιστος κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους. Διότι, ἀκόμη καὶ ἂν ὁ μέγας εἰς τὴν συνέχειαν τὴν προσηγόρευσε σχέσιν²⁸, ἀλλὰ σχέδιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς θεωμένους· διὰ τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις. Καλέσας δὲ αὐτὴν ἐπιπροσθέτως μίμημα, προσέθεσε τὸ ἀμίμητον καὶ εἶπεν ὅτι αὕτη εἶναι ἀρχὴ τῶν θεουμένων καὶ θεαρχία καὶ ἀγαθαρχία, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνήκει μόνον εἰς τὸν Θεόν, καὶ τὴν προσωνόμασε θεοποιόν, ἀλλ' ὄχι θεοποιημένην, διὰ νὰ δείξη ὅτι εἶναι ἄκτιστος.

16. Ὅτι δὲ ἡ θεοποιός χάρις, ἡ ἴδια ἡ θέωσις, εἶναι ἄκτιστος, θὰ τὰ ἐξαγγείλῃ καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος σαφῶς γράφων· «τοῦτο εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ· πρεσβεία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους δι' Υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ χαρίζοντος ὡς μισθὸν εἰς τοὺς πειθομένους εἰς αὐτὸν τὴν ἀγέννητον θέωσιν»²⁹. Καὶ πάλιν, «ἡ θεία χάρις μένει ἀκατάληπτος καὶ κατὰ τὴν μέθεξιν ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἀπολαύουν αὐτῆς, διότι ὡς ἀγέννητος ἔχει κατὰ φύσιν τὴν ἀπειρίαν»³⁰. Καὶ πάλιν, «δοκιμάζομεν τὴν θέωσιν κατὰ χάριν, ὡς εὐρισκομένην ὑπὲρ φύσιν, ἀλλὰ δὲν τὴν πράττομεν»³¹. Καὶ πάλιν, «ἐκ φύσεως εἶναι μόνον τῆς θείας χάριτος ἰδιότης τοῦτο, τὸ νὰ χαρίζῃ εἰς τὰ ὄντα τὴν θέωσιν κατ' ἀναλογίαν, λαμπρύνουσα τὴν φύσιν μὲ τὸ ὑπὲρ φύσιν φῶς καὶ ἀναθιβάζουσα αὐτὴν ὑπεράνω τῶν οἰκείων ὄρων κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης»³². Διὰ τοῦτο λέγει ὁ μέγας Βασίλειος· «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐπάνω εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς πλουσίως διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξέχεε δὲν ἐκτίσεν, ἐχάρισε δὲν ἐδημιούργησεν, ἔδωκε δὲν κατεσκεύασεν»³³. Τί λοιπὸν ἐξέχεε καὶ ἐχάρισε καὶ ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Ἄρα γε τὴν οὐσίαν ἢ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Τὴν θεοποιόν χάριν πάντως, ὅπως λέγει ὁ Χρυσόστομος θεολόγος Ἰωάννης, ὅτι «δὲν ἐκχέεται ὁ Θεός, ἀλλ'

ἀλλ' ἡ χάρις ἐκχεῖται»· διὰ ταύτης γὰρ καὶ ἡ τοῦ Πνεύ-
 ματος φύσις ἄκτιστος οὐσα καὶ γνωρίζεται καὶ δείκνυται,
 μηδεμίαν ἔκφανσιν ἔχουσα καθ' ἑαυτήν. Σαφῶς οὖν ἄκρι-
 στος ἡ χάρις αὕτη, καὶ ἰσοοῦτο σαφῶς, ὡς καὶ τὸ ταύτης
 5 ἀποτέλεσμα, τῶν κεχαριτωμένων θείως καὶ τεθεωμένων ἔ-
 καστον, φημί ἀναρχον, ἀίδιον, ἀτελεύτητον, ταῦτο δ' εἰπεῖν
 ἄκτιστον καλεῖσθαι καὶ αὐτήν. Κατὰ γὰρ τὸν θεῖον πάλιν
 Μάξιμον «ὁ τοῦ ἀεὶ εὖ εἶναι λόγος κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις
 παραγίνεται τὸν Θεὸν ἐπιφερόμενος τὸν πάσης ἀρχῆς καὶ
 10 τέλους κατὰ φύσιν ἀνώτερον, ποιῶντα τοὺς ἀρχὴν ἔχοντας
 κατὰ φύσιν καὶ τέλος ἀνάρχους κατὰ χάριν καὶ ἀτελευτή-
 τους», ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Παῦλος, τὴν χρονικὴν μηκέτι ζῶν
 ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν τοῦ ἐνοικῆσαντος λόγου θείαν καὶ ἀίδιον»,
 ἀναρχος γέγονε καὶ ἀτελεύτητος χάριτι, καὶ Μελχισεδὲκ
 15 «οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν, οὔτε ζωῆς τέλος ἔσχεν», οὐδὲ διὰ τὴν
 φύσιν τὴν κτιστὴν, δι' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ
 διὰ τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον καὶ ἀεὶ οὐσαν ὑπὲρ
 πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ ἀεὶ ὄντος Θεοῦ. Κτιστὸς οὖν
 ἦν ὁ Παῦλος μόνον μέχρις ἂν ἔζη τὴν προστάγματι Θεοῦ
 20 ἐξ οὐκ ὄντων γεγονυῖαν ζωὴν διὲ δὲ μὴ ταύτην ἔζη, ἀλλὰ
 τὴν ἐνοικῆσει τοῦ Θεοῦ προσγενομένην, ἄκτιστος γέγονε τῇ
 χάριτι, καθὰ καὶ ὁ Μελχισεδὲκ καὶ πᾶς ὁ ζῶντα καὶ ἐνεργ-
 οῦντα μόνον τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐν ἑαυτῷ κησόμενος.

17. Ταῦτα ἄρα καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος διὲ «τὸ
 25 κινήθην ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν ἀίδιον ζῶον ἅγιον
 ἐγένετο· ἔσχε δὲ ἀξίαν ἀνδραπος, Πνεύματος εἰσοκμισθέν-
 τος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρό-
 τερον γῆ καὶ σποδός». Καὶ πάλιν, «διὰ πνεύματος ἁγίου κοι-
 νωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς
 30 χρηματίζεσθαι, δόξης αἰδίου μετέχειν». Ὁ δὲ Νύσσης θεῖος
 Γρηγόριος «ἐκβαίνει» φησὶ «τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ ἀνδραπος

36. Πρὸς Τίτον ὁμιλία 6, 5, PG 62, 696.

37. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 C.

38. Αὐτόθι, PG 91, 1144 BC.

39. Γεν. 14, 18. Ἐβρ. 7, 3. Μαξίμου, αὐτόθι.

40. Κατὰ Εὐνομίου 5, PG 29, 769 B.

41. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 15, PG 32, 132 B.

ή χάρις»²⁶. Διότι δι' αὐτῆς γνωρίζεται καὶ δεικνύεται ἡ φύσις τοῦ Πνεύματος ὅτι εἶναι ἄκτιστος, μὴ ἔχουσα καθ' ἑαυτὴν καμμίαν ἐκδήλωσιν. Σαφῶς λοιπὸν ἡ χάρις αὕτη εἶναι ἄκτιστος, καὶ τόσον σαφῶς, ὥστε καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της, δηλαδὴ ἕκαστον τῶν θείως κεχαριτωμένων καὶ θεωμένων, λέγω ἄναρχον, αἰδίων, ἀτελεύτητον, καλεῖται κατ' αὐτὴν ἄκτιστον. Διότι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον «ὁ Λόγος τοῦ πάντοτε εὖ εἶναι φθάνει κατὰ χάριν εἰς τοὺς ἀξίους φέρων μαζὶ τὸν Θεόν, τὸν κατὰ φύσιν ἀνώτερον πάσης ἀρχῆς καὶ τέλους, τὸν καθιστῶντα τοὺς ἔχοντας ἀρχὴν καὶ τέλος κατὰ φύσιν ἀνάρχους κατὰ χάριν καὶ ἀτελευτήτους»²⁷. Οὕτω καὶ ὁ μέγας Παῦλος, μὴ ζῶν πλέον τὴν ἐγχρονὸν ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν θείαν καὶ αἰδίων τοῦ ἐνοικήσαντος Λόγου»²⁸, ἐγίνε κατὰ χάριν ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, καὶ ὁ Μελχισεδέκ «δὲν εἶχεν οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν οὔτε τέλος»²⁹, ὄχι ἐξ αἰτίας τῆς κτιστῆς φύσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἤρχισε καὶ ἐτελείωσε τὴν ὑπαρξίν του, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῆς θείας καὶ ἀκτίστου χάριτος, ἡ ὁποία εἶναι διαπαντός ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ πάντοτε ὑπάρχοντος Θεοῦ. Κτιστός λοιπὸν ἦτο ὁ Παῦλος μόνον μέχρις οὗτου ἐζη τὴν κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ γενομένην ἐξ οὐκ ὄντων ζωὴν· ὅταν δὲ δὲν ἐζη αὐτὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπιγενομένην διὰ τῆς ἐνοικήσεως τοῦ Θεοῦ, ἐγίνεν ἄκτιστος κατὰ τὴν χάριν, καθὼς ὁ Μελχισεδέκ καὶ πᾶς ὅστις ἀπέκτησε μέσα του ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα μόνον τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ.

17. Αὐτὰ λοιπὸν λέγει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, ὅτι «τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κινηθὲν μὲ αἰδίων κινήσιν ζῶν ἐγίνεν ἅγιον· ἔλαβε δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εἰσοικίσθη εἰς αὐτὸν τὸ Πνεῦμα, ἀξίωμα προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ἐνῶ προηγουμένως ἦτο γῆ καὶ στάκτη»³⁰. Καὶ πάλιν λέγει ὅτι «γίνεται κοινωνός τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου, καθίσταται τέκνον φωτός, μετέχει τῆς αἰδίου δόξης»³¹. Ὁ δὲ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης λέγει «ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν φύσιν του γινόμενος ἀθά-

ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος καὶ ἐξ ἐφη-
 μέρου ἀίδιος καὶ τὸ ὅλον Θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος· ὁ
 γὰρ Θεοῦ Υἱὸς γενέσθαι καταξιωθείς ἔξει πάντως ἐν ἐ-
 αυτῷ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀξίωμα. Τοιοῦτοι μὲν οὖν οἱ θεοειδεῖς
 5 πάντες κατὰ τὴν χάριν ὡπερ καὶ θεοί. Αὐτὴ δ' ἡ χάρις
 ἄκτιστος οὐ κατὰ χάριν (ἔσται γὰρ χάρις χάριτος καὶ ταύ-
 τῃς πάλιν ἄλλη καὶ τοῦτ' ἐπ' ἄπειρον οὐ οἴησεται προβαῖνον·
 ἄκτιστος οὖν ὡς ἀληθῶς ἡ χάρις. Τὸν γὰρ κενόφρονα λη-
 ρεῖν ἔαν, μίμησιν φυσικὴν εἶναι λέγοντα τὴν χάριν ταύτην,
 10 ἐπεὶ πολλαὶ τε καὶ δειναὶ καὶ ἀπὸ τούτου τίκτονται αἰρέσεις
 καὶ κατὰ τὸν θεῖον πάλιν Μάξιμον «θεώσεως οὐδὲν γενητὸν
 κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιητικόν, καὶ τῆς κατὰ φύσιν δυνάμειος
 οὐδαμῶς ἡ θέωσις ὑπάρχει κατόρθωμα». Σὺ δὲ φύλαιτέ
 μοι τὴν καλὴν ταύτην τῶν πατέρων παρακασισθήκην διὰ ἃ-
 15 κτιστος ἡ θεία χάρις ὡς φύσεως ἐνεργεῖα Θεοῦ καὶ κατὰ
 τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ «ὡς δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ». Μόνον δὲ
 ἄκτιστον εἰπὼν τις τὸν Θεόν, καὶ τὰς αὐτοῦ φυσικὰς ἐνε-
 γείας συμπεριείληφεν ἀπάσας. Τί οὖν εἰ δεῖ ζητεῖν καὶ
 διαιρεῖν;
 20 18. Ἄλλ' ὁ κενόφρων οὐδὲν, τὰ βασθεῖα τοῦ Σατανᾶ με-
 μυημένος καὶ κισιὰς δυσσεβῶς δοξάζων τὰς θείας ἐνε-
 γείας, μίαν ἄκτιστον δολίως κηρύττει θεότιχα μόνην, τὴν
 θείαν φύσιν, ὡς εὐπαράδεκτος εἶη τοῖς μὴ καλῶς εἰδύοι
 τὰς γραφὰς κισιὰς ἀποφαινόμενος τὰς θείας ἐνεργείας,
 25 μάλιστα δὲ τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ παναγίου Πνεύματος κα-
 κῶς διαιρῶν τῆς ὑπερουσίου φύσεως ἐκείνης. Μὴ ἀγνοή-
 σαντες οὖν ἡμεῖς τὴν τοιαύτην πανουργίαν ἤμισα συνεθέμε-
 θα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένοις, μᾶλλον δὲ οὐδὲ φάναι τι
 πρὸ τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης ἠξιώσαμεν προὐκαλεσάμεθα δὲ
 30 ἀπ' οὐδὲν εἰς λόγους, ἵνα φανερὰ γένηται ἡ εὐσεβῆς διάνοια.
 Ὁ δὲ ὑπέπιηξε καὶ οὐδὲ γρύξαι, πίστευσον, ἐτόλμησε, πολ-
 λῶν παρόντων. Εἰ δὲ νῦν πονηρὰ διὰ τοῦτο κηρύττει καὶ

42. Λόγος 7 εἰς Μακαρισμοὺς, PG 44, 1280 C.

43. Πρὸς Θαλάσσιον 22, PG 90, 321 A.

44. Ἰσαὰκ Σύρου, Ἔργα, Νικ. Θεοτόκη, Λειψία 1770, σ. 415. Σπετστέρη, Ἀθήναι 1895, σ. 281.

νατος ἐκ θνητοῦ καὶ ἄφθαρτος ἐκ φθαρτοῦ καὶ αἰδῖος ἐκ προσκαίρου, καὶ τελικῶς Θεὸς ἐξ ἀνθρώπου· διότι ὁ καταξιωθεὶς νὰ γίνῃ υἱὸς Θεοῦ πάντως θὰ ἔχη μέσα του τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατρὸς»⁴². Τοιοῦτοι λοιπὸν εἶναι ὅλοι οἱ θεοειδεῖς κατὰ τὴν χάριν, ὡσάν θεοί. Αὐτὴ δὲ ἡ χάρις δέν εἶναι ἄκτιστος κατὰ χάριν (διότι θὰ ὑπάρχη χάρις χάριτος καὶ αὐτῆς πάλιν ἄλλη καὶ τοῦτο δέν θὰ σταθῇ προχωρῶν ἐπ' ἄπειρον)· ἄκτιστος λοιπὸν πραγματικῶς εἶναι ἡ χάρις. Πρέπει πράγματι νὰ ἀφήσωμεν τὸν κενόφρονα νὰ φλυαρῇ, λέγων ὅτι ἡ χάρις αὐτὴ εἶναι φυσικὴ μίμησις, ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ δειναὶ αἰρέσεις γεννῶνται καὶ ἀπὸ αὐτό, κατὰ τὴν θεῖον δὲ Μάξιμον «κανέν γενητὸν δέν εἶναι φύσει ποιητικὸν θεώσεως καὶ κατὰ κανένα τρόπον ἢ θέωσις δέν εἶναι κατόρθωμα τῆς κατὰ φύσιν δυνάμεως»⁴³. Σὺ πάντως φύλαττέ μου αὐτὴν τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῶν πατέρων, ὅτι ἡ θεία χάρις εἶναι ἄκτιστος ὡς κατὰ φύσιν ἐνεργεῖα τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ «ὡς δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ»⁴⁴. Ἐὰν δὲ εἶπῃ κανεὶς ἄκτιστον μόνον τὸν Θεόν, ἔχει συμπεριλάβει καὶ ὅλας τὰς φυσικὰς ἐνεργείας του. Τί χρειάζεται λοιπὸν περαιτέρω νὰ ζητοῦμεν καὶ νὰ διαιρῶμεν;

18. Ἄλλ' ὁ κενόφρων οὗτος, μνημένος εἰς τὰ μυστικά τοῦ Σατανᾶ καὶ θεωρῶν δυσσεβῶς κτιστὰς τὰς θείας ἐνεργείας, κηρύσσει δολίως μίαν μόνον ἄκτιστον θεότητα, τὴν θεῖαν φύσιν, ὥστε νὰ γίνῃ πειστικὸς ἀπὸ τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὰς Γραφάς, ὅταν ἀποφαίνεται τὰς θείας ἐνεργείας κτιστὰς, μάλιστα δὲ ὅταν διαιρῇ κακῶς τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀπὸ τὴν ὑπερούσιον ἐκείνην φύσιν. Ἀντιληφθέντες λοιπὸν ἡμεῖς τὴν τοιαύτην πανουργίαν, δέν συνεφωνήσαμεν καθόλου μὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενα, μᾶλλον δὲ οὔτε κἂν νὰ εἶπωμεν κάτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ διερεύνησιν δέν ἐκρίναμεν πρέπον· ἀντιθέτως δὲ τὸν προεκαλέσαμεν εἰς συζήτησιν, διὰ νὰ φανερωθῇ ἡ εὐσεβὴς ἀποψις. Ἐκεῖνος δὲ ἐμούδιασε καί, πίστευσε, δέν ἐτόλμησεν οὔτε νὰ γρύξῃ ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν προσώπων. Ἐὰν δὲ τῶρα κηρύσῃ ἐναντίον μας

ἡμῶν αὐτίσσε, χαρᾶς ἡμῖν πρόξενος γίνεται καὶ μισθοῦ πολλοῦ ποῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διὸ καὶ τῷ ἐπαγγελιαμένῳ ταῦτα λέγομεν 'Κύριε, μὴ σιήσης αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν ταύτην', εἰ καὶ διὰ τοὺς βλαπτομένους ὀδυνώμεθα. Ταῦθ' οὕτως ἔχειν
5 σχεδὸν πάντες οἱ ἐνιαῦθα συμμαρτυροῦσι.

19. Μετὰ μέντοι τὴν πρὸς τὸ ἅγιον ὄρος ἡμῶν ἀποδημίαν ἐν ᾧ καὶ Τόμον ἐν ἐπιὰ κεφαλαίοις πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ὁρθοδόξων γεγραμμένα πεποιήκαμεν ὑπογεγραμμένον παρὰ τε τοῦ ὀσιωτάτου πρώτου καὶ τῶν ἡγου-
10 μένων καὶ τῶν λογάδων γερόντων καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἐπισκόπου Ἰερικοῦ, συμφωνούντων πάντων ἡμῖν καὶ ἀποφηναιμένων μὴ παραδέξασθαι εἰς κοινωνίαν τὸν μὴ συμφωνοῦντα, ὅστις ἂν ἦ, μετὰ τοῦτο τοίνυν, ἐνῆν ἡμῖν εὐθὺ τῆς Κωνσταντίνου χωρεῖν ἀλλὰ πρόωπον μὲν ἐπὶ νοῦν ἐβαλόμην
15 ὡς ὁ τῶν πατέρων Θεὸς ἐγερεῖ κάκει τὸς ὑπὲρ αὐτῶν λαλήσοντας, ἔπειτα καὶ τοῦτ' ἔλεγον ἐπ' ἐμαυτοῦ 'δῶμεν ἐκείνῳ τῷ ταλαπῶρῳ ταῖς γοῦν κεναῖς ἐλπίσιν ἀναπνεῦσαι μικρόν, μὴ καὶ αὐτόχειρ γένηται'. Καὶ γὰρ λέγοντις ἤκουσα παρόντις ἐνιαυθοῖ διὰ σίματος, ὡς πολλάκις ἐκιν-
20 δύνευσεν διαρραγῆναι τῆ ἀμηχανία δήπου καὶ τῷ θυμῷ. Ἠρίκα καὶ πρὸς αὐτόν, αὐτὸν ἐλεήσας, εἶπον μηδὲν ἕτερον εἶναι τὸ διαζόμενον ἡμᾶς σφοδρῶς ἀντιλέγειν ἢ διαιρετικούς λέγει τοὺς μοναχοὺς, κἂν τοῦτο μὲν ἀφῆ καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συγγράμματα, φῆ δὲ μὴ πληροφορεῖσθαι πρὸς τὰ
25 ἐκείνων, σιήσεται τὰ τοῖς ἀντιλογίας αὐτοῦ γὰρ βραχὺς ἡμῖν ὁ λόγος. Τοῦτο μὲν ἐγὼ πρὸς αὐτὸν εἶπον. Ὁ δ' ἐπήνεσε καὶ ἰπέσχειο πράξειν. Ἐπὶ δὲ τοῦ μεγάλου διοικητοῦ, συνόντιος ἐπίτηδες ἡμῖν, καὶ διετείναιο μεταποιῆσαι μὲν τὰ κατὰ τῶν μοναχῶν συγγράμματα, πρώτῳ δὲ πάντων ἐν σχεδίσι
30 ὑποδεικνύειν ἐμοὶ τὰ μετασκευασμένα, κἂν ἔτι μοι δοκῶσι δεῖσθαι τινος μεταποιήσεως, ὥστε μηδένα πλήττειν, πείθε-

πονηρὰ ἀπὸ αὐτοῦ, μᾶς γίνεται πρόξενος χαρᾶς καὶ πολ-
λοῦ μισθοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν πα-
ραγγείλαντα λέγομεν ταῦτα, Ἰκρίε, μὴ τοῦ ὑπολογίσης
τὴν ἁμαρτίαν ταύτην, μολονότι πονοῦμεν διὰ τοὺς βλαπτο-
μένους. Ὅτι αὐτὰ οὕτως ἔχουν δύνανται νὰ ἐπιβεβαιώ-
σουν σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐδῶ.

19. Μετὰ ὁμοῦ τὴν ἀποδημίαν ἡμῶν εἰς τὸ Ἅγιον Ὁ-
ρος, ὅπου συνετάξαμεν καὶ Τόμον⁴ εἰς ἑπτὰ κεφάλαια
πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ γραφέντα ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων,
ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν ὀσιώτατον πρῶτον, τοὺς ἡγου-
μένους, τοὺς διακεκριμένους γέροντας καὶ τὸν ἱερώτατον
μητροπολίτην Ἰερισσοῦ, συμφωνήσαντας ὅπως αὐτοὺς μὲ
ἡμᾶς καὶ ἀποφανθέντας νὰ μὴ παραδέχωνται εἰς κοινωνίαν
τὸν μὴ συμφωνοῦντα, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι· μετὰ
τοῦτο λοιπὸν, ἦτο δυνατόν νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως εἰς τὴν
Κωνσταντινούπολιν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐσκέφθη ὅτι ὁ Θε-
ὸς τῶν Πατέρων θὰ ἐγείρη καὶ ἐκεῖ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θὰ
ὀμιλήσουν ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπειτα δὲ ἔλεγον καὶ τοῦτο μέσα
μου· ὅς ἐπιτρέψωμεν εἰς ἐκεῖνον τὸν ταλαίπωρον νὰ ἀνα-
πνεύσῃ ὀλίγον μὲ τὰς κενὰς ἐλπίδας, μὴ τυχὸν γίνῃ καὶ
αὐτόχειρ. Διότι τὸν ἤκουσα ἐγὼ ἐδῶ παρόντα νὰ λέγῃ μὲ
τὸ στόμα του ὅτι πολλὰκις ἐκινδύνευσε νὰ διαρραγῇ
ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὸν θυμόν. Τότε ἀπὸ οἴκτον πρὸς
αὐτόν, τοῦ εἶπα ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο νὰ μᾶς θιάζῃ
νὰ ἀντιδικῶμεν σφοδρῶς πλὴν τοῦ ὅτι λέγει αἰρετικούς
τοὺς μοναχοὺς, καὶ ἂν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐγκαταλείψῃ τοῦτο
καὶ τὰ πρὸς τοῦτο συγγράμματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσχυρισθῇ
ὅτι δὲν εἶναι καλῶς πληροφορημένος εἰς τὰς μεθόδους
αὐτῶν, θὰ σταματήσῃ ἢ ἀντιλογίᾳ. Τοῦτο εἶπα ἐγὼ πρὸς
αὐτόν. Αὐτὸς δὲ μὲ ἐπήνεσε καὶ ὑπεσχέθη νὰ πράξῃ οὕ-
τως. Ἐνώπιον δὲ τοῦ μεγάλου διοικητοῦ, παρευρισκομένου
ἐπίτηδες μὲ ἡμᾶς, ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τροποποιήσῃ τὰ κατὰ
τῶν μοναχῶν συγγράμματα, πρῶτον δὲ ἀπὸ ἄλλους θὰ ὑπο-
δεικνύῃ εἰς ἐμέ εἰς σχέδια τὰ τροποποιημένα, καὶ ἂν μοῦ
φανῇ ὅτι χρειάζονται περαιτέρω τροποποίησιν, ὥστε νὰ μὴ
θίγουν κανένα, θὰ πεισθῇ καὶ θὰ τὰ τροποποιήσῃ (δὲν εἶχε

σθαι καὶ μεταπλάττειν. (Οὕτω γὰρ ἴσπε φανερός ἦν καὶ
καὶ ἐμοῦ μεμηνώς), ἀλλ' ὑπέσθη μὲν ταῦτα, γέγραφε δὲ οἷα
βλέπεις· ἐξ ἐκείνου γὰρ ὄλος ἰδίως ἐρρῦη καὶ ἐμοῦ· ταῦτα
δὲ καὶ ἡμεῖς παρ' ἡμῖν αὐτοῖς ἔχομέν τε καὶ ἀνειτάζομεν,
8 καθάπερ ἀλλοφύλων τέκνα ζωγράφσαντες. Ἐπιλείπει δὲ με
ὁ χρόνος τὰ μεταξὺ διηγούμενον, καὶ ὅπως τὰς ἐμὰς δια-
δράναι χεῖρας οὐκ ἴσχυσεν. Ἐργῶ τοίνυν ἀναπέφηνε νῦν
ὡς ἐκεῖνος ποιήσει μέγα ἔλεος μετ' αὐτοῦ, ὅς σφοδροτέρῳ
χρησόμενος ἀντιθέσει τὰ πονηρὰ ταυτὶ συγγράμματα δι-
10 σπάσει τελῶς· οὐ γὰρ ἠρημήσει νυπιθόμενος ὑπ' ἐκείνων
καὶ προσδοκῶν τινὰς διαθήσειν κακῶς.

20. Κάτεχέ μοι τοίνυν αὐτοῦ τὴν πονηρὰν δέλτιον καὶ
τὸν ταύτης παιτέρα· πρὸς γὰρ φυγὴν χωρήσει πνιθόμενος
ἤξοντα· ἤξω δ' ἦν ἐθέλη Θεὸς μετὰ τοῦ κραίστου καὶ ἀ-
15 γίου ἡμῶν αὐτοκράτορος ὡς ἂν παιάξωμεν τὸν ἄνδρα τοῖς
λόγοις καὶ ἰασώμεθα. Παντὸς μέντοι μᾶλλον ἔπεισέ μοι θαυ-
μάζειν ἀγρίως πῶς ἐξηπάτησεν ὑμᾶς· ὡς καινοῦ τινος νῦν
γραφένιος ἢ λεχθένιος αὐτὸς ἐπιλαβόμενος τὸ τῆς διθέτας
ἐγκλημα συνεσιήσαιο· τοῦτο γὰρ αὐτὸ ἐστίν, εἰ ἴσθι, ὅπερ
20 δὲ ἀρχῆς καὶ πρὶν ἐντυχεῖν ἡμῖν καὶ μέχρι τέλους λέγει ὅς,
«ἐπειδὴ τίνα τῶν νῦν ἢ τῶν πρόποτε ἐν φωτὶ φατε Θεὸν
ἰδεῖν, ἐστὶ δὲ ὁ Θεὸς ἀόρατος, δύο ἄρα θεοὶ καὶ θεόμητες,
ὄρατος καὶ ἀόρατος, ὑφειμένος καὶ ὑπερκείμενος». Τότε
δ' οἴεται καλῶς ἡμᾶς ἐρεῖν ἠγνέ· ἂν φαῖμεν τὸ περιαισιρά-
25 ψαν ἐν Θαβῶρ τοὺς ἀποστόλους φῶς καὶ τὴν τοιαύτην ἑλ-
λαμψιν καὶ χάριν ἢ κτιστὸν φάσμα δι' ἀέρος ὁράμενον ἢ
πλάσμα φαντασιωδῶς πλατιόμενον, νοήματός τε χεῖρον καὶ
ἀλυσιτελὲς πάντη λογικῇ ψυχῇ, ὡς φαντασία προσῆκον
ἢ αἰσθήσει, σύμβολόν τε, οὐχ οἷον ἂν τις εἴποι καὶ τι τῶν
30 ὑφεισηκῶτων ἢ τῶν περὶ τι θεωρουμένων, ἀλλ' ἐστὶ μὲν

φανερωθῆ ἀκόμη τότε νὰ ἔχη μανίαν καὶ κατ' ἐμοῦ), ἀλλ' ὑπεσχέθη μὲν ταῦτα, ἔγραψε δὲ αὐτὰ τὰ ὁποῖα βλέπεις· διότι ὀπὸ ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐπέπεσεν ὀλόκληρος ἐναντίον μου· αὐτὰ δὲ ἔχομεν καὶ ἡμεῖς δίπλα μας καὶ ἐξετάζομεν, ὡσάν νὰ συνελάβαμεν τέκνα ὀλλοφύλων. Δέν θὰ μοῦ ἀρκέση δὲ ὁ χρόνος νὰ διηγηθῶ τὰ εἰς τὸ μεταξὺ συμβάντα καὶ πῶς δέν κατώρθωσε νὰ ἐκφύγη ἀπὸ τὰς χειρᾶς μου. Ἐμπράκτως λοιπὸν ἐδείχθη τῶρα ὅτι περισσότερο θὰ τὰν ἐλεήση ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μὲ τὴν χρῆσιν σφοδροτέρας ἀντιθέσεως θὰ διασπάση τελείως τὰ πονηρὰ αὐτὰ συγγράμματα· διότι δέν θὰ ἡρεμήσῃ, ἂν ἀπλῶς νυσοῦμενος ἀπὰ ἐκείνους καὶ ἀναμένων νὰ διαθέσῃ μερικοὺς κακῶς.

20. Κράτησέ μου λοιπὸν, παρακαλῶ, τὸ πονηρὸν βιβλίον καὶ τὸν πατέρα του· διότι θὰ κινηθῆ πρὸς φυγὴν, ὅταν πληροφορηθῆ ὅτι ἔρχομαι· θὰ ἔλθω δέ, ἐάν θέλῃ ὁ Θεός, μαζί μὲ τὸν κράτιστον καὶ ἅγιον αὐτοκράτορα ἡμῶν, διὰ νὰ πατάξωμεν τὸν ἄνδρα καὶ τὸν θεραπεύσωμεν μὲ τοὺς λόγους. Ὅμως μοῦ ἔρχεται νὰ θαυμάζω περισσότερο ἀπὸ πᾶν ἄλλο, πῶς σᾶς ἐξηπάτησεν· ἐπιληφθεὶς ὁ ἄνθρωπος αὐτός ὡσάν κάποιου νέου πράγματος γραφέντος ἢ λεχθέντος, συνέθεσε τὸ περὶ διθείας ἐγκλημα. Γνώριζε καλά ὁμως ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιον μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει ἀπὰ τὴν ἀρχήν, πρὶν μᾶς συναντήσῃ, καὶ μέχρι τέλους, ὅτι «ἐπειδὴ λέγετε ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς σημερινούς ἢ ἀπὰ τοὺς παλαιότερους εἶδε τὸν Θεόν, εἶναι δὲ ὁ Θεός ἀόρατος, ἄρα ὑπάρχουν δύο θεοὶ καὶ θεότητες, ὁρατός καὶ ἀόρατος, ὑφειμένος καὶ ὑπερκείμενος». Νομίζει δὲ ὅτι τότε θὰ ὀμιλήσωμεν καλῶς, ὅταν εἰπῶμεν ὅτι τὸ φῶς τὸ ὁποῖον περιέστραψεν εἰς τὸ θαβῶρ τοὺς ὀποστόλους καὶ ἡ τοιαύτη ἔλλαμψις καὶ χάρις εἶναι ἢ κτιστὸν φάσμα βλεπόμενον διὰ τοῦ ἀέρος, ἢ πλάσμα πλασσόμενον φαντασιωδῶς, χειρότερον ἀπὸ πᾶν νόημα καὶ τελείως ἀνωφελές εἰς λογικὴν ψυχὴν, ὡς προσῆκον εἰς φαντασίαν παρὰ εἰς αἴσθησιν, σύμβολον δέ, ὄχι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ εἰπῇ κανεὶς ὡς ὑφιστάμενα ἢ ὡς ὑπάρχοντα εἰς κάτι ὑφιστάμε-

διε φαίνεσθαι δοκοῦν, ὃν δὲ οὐδέποτε, ὡς ἀνύπαρκτον τελέως.

21. Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐδιδάχθημεν. Τοῦτο δὲ φαμεν, ὡς, εἴ τις ἐν τοῖς ἡμειτέροις γράμμασιν ἡμᾶς καινοιομοῦντις δείξει καὶ παρὰ τὰ τοῖς παιράσιν εἰρημένα τε καὶ ἐγνωσμένα
 5 γράφοντίας τι ἢ φρονοῦντις, τοῦτον ἡμεῖς ὡς διορθωτὴν ἡμῶν ἀκουσίως σφαλλομένων ἀποδεξόμεθα καὶ εἴξομεν αὐτῷ πῶς ἂν εἴποις ᾄμενοι, συμφωνοῦντες δὲ τοῖς ἁγίοις, εἴ τις ἐθέλει κακῶς τι λέγειν ἢ κακῶς διατιθέναι, καὶ τοῦτ' οἴσομεν προθύμως ἵνα καὶ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἐν Θεῷ εὐπαθειας τοῖς ἁγί-
 10 οῖς κοινωνήσωμεν. Ἀνεῖναι δὲ πρὸς τὸν κατήγορον αὐτῶν ἀντιλέγοντες οὐκ ἀνεξόμεθα. Πρὸς τοὺς ἁγίους γὰρ ἴσθι καὶ τὴν πάλεμον ἐνεγηγερόμενον καὶ τὴν ὕβριν τῆς διθείας ἀναφερομένην· καὶ γὰρ ἐκ τῶν παρ' αὐτῶν εἰρημένων ταύτην ἐκβαίνειν ὁ κενόφρων οἴεται· λανθάνειν δὲ τοὺς ἀκούοντίας βου-
 15 λόμενος, ποτὲ μὲν ἀνωνύμως, ποτὲ δ' ἡμῶν ἕνα, ποτὲ δὲ τινα τῶν πάλαι ποτὲ αἰρεικῶν ἐκείνων προφασίζεται. Μηδεὶς τοί-
 νυν ὑποδειλιάσας ἑαυτὸν ἐκτὸς ποιεῖτω τοῦ δοκοῦντος ἐγκλήματος· αὐτός τε γὰρ ζημιωθήσεται τῆς συμφωνίας ἐκείνης καὶ τοῦ θείου χοροῦ τῶν ἁγίων περιγράφας ἑαυτὸν, καὶ ζη-
 20 μιῶσει τὸν ἀφρόνως διασπᾶν προσηρημένον τὸν χορὸν ἐκείνον καὶ τὴν θαυμασιτὴν συμφωνίαν ἀμαυροῦν, θάρσος ἐμποιήσας οὐ μικρὸν αὐτῷ.

νον, ἀλλὰ ἐνίοτε παρουσιαζόμενον ὡσάν νά φαίνεται, ἀλλὰ μὴ ὑπάρχον ποτέ, ὡς τελείως ἀνύπαρκτον.

21. Ἡμεῖς δὲ δὲν ἐδιδάχθημεν οὕτω. Λέγομεν δὲ τοῦτο, ὅτι, ἐάν κανεῖς δείξῃ ὅτι μὲ τὰ συγγράμματά μας καινοτομοῦμεν καὶ ὅτι γράφομεν ἢ φρονοῦμεν κάτι ἀντίθετον ἀπὸ τὰ λεχθέντα καὶ παραδεδεγμένα ἀπὸ τοὺς πατέρας, τοῦτον θὰ δεχθῶμεν ἡμεῖς εἰς διορθωτὴν ἡμῶν διὰ τὰ ἀκούσια σφάλματά μας καὶ θὰ ὑποκύψωμεν εἰς αὐτὸν μέδσην εὐχαρίστησιν δύνασαι νὰ φαντασθῆς· συμφωνοῦντες δὲ μὲ τοὺς ἁγίους, ἐάν κανεῖς θέλῃ νὰ μᾶς κακολογήσῃ ἢ νὰ μᾶς κακομεταχειρισθῇ, προθύμως θὰ ὑποφέρωμεν καὶ τοῦτο, διὰ νὰ συμμερισθῶμεν μὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν ἐν Θεῷ εὐεργεσίαν. Δὲν θὰ παύσωμεν δὲ ἐθελουσίως νὰ ἀντιλέγωμεν πρὸς τὸν κατήγορον αὐτῶν. Διότι γινώριζε ὅτι πρὸς τοὺς ἁγίους ἔχει ἐγερθῆ ὁ πόλεμος καὶ ἀναφέρεται ἡ ὕβρις τῆς διθείας, καθ' ὅσον ὁ κενόφρων οὗτος νομίζει ὅτι ἀπὸ αὐτῶν τοὺς λόγους ἐξάγεται ἡ διθεῖα· θέλων δὲ νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀκουόντων προβάλλει ὡς πρόφασιν ἄλλοτε μὲν πρόσωπα ἀνωγύμως, ἄλλοτε δὲ ἓνα ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοτε δὲ κάποιον ἀπὸ ἐκείνους τοὺς παλαιούς αἰρετικούς. Κανεῖς λοιπὸν ὅς μὴ ἐξαγάγῃ λόγῳ δειλίας ἐαυτὸν ἀπὸ τὴν πλαστὴν κατηγορίαν· διότι καὶ αὐτός θὰ ζημιωθῇ μὲ τὸ νὰ ἐξαιρέσῃ ἐαυτὸν ἀπὸ ἐκείνην τὴν συμφωνίαν καὶ τὸν χορὸν τῶν ἁγίων καὶ τὸν ἀφρόνως προκρίναντα νὰ διασπόσῃ τὸν χορὸν ἐκεῖνον καὶ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν θαυμαστὴν συμφωνίαν θὰ ζημιώσῃ, προξενῶν εἰς αὐτὸν ὄχι μικρὸν θάρρος.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

1. Εύρετήριον χωρίων τῆς Γραφῆς

Γένεσις			Ψαλμοί		
1	1	578	2	7	332
	4	578	8	16	562
	14	578	13	1	592. 594
2	7	196	17	9	554
	10	322		11	528. 554
	24	496	18	4	528
14	18	612		96	528
24	2	144	32	6	100. 112. 116.
					278. 402
Ἑξοδος				15	120
			39	8	572
3	14	50	44	3	272
15	10	450	67	8έ.	130. 328
			71	7έ.	188
Δευτερονόμιον				17	188
			89	17	574. 594
6	4	482	95	5	578
32	39	120	103	2	554
			109	3	104
Ἰησοῦς Ναυῆ			110	3	408
			118	13	194
10	12-13	582		73	350
			144	13	190
Βασιλειῶν Γ'					
18	42-45	570			
Βασιλειῶν Δ'					
			33	4	100. 402
			38	1	316
20	11	584	40	8	318

Οἱ ἀριθμοὶ διὰ μὲν τὰ χωρία τῆς Γραφῆς παραπέμπουν κατὰ σειράν εἰς τὸ κεφάλαιον, τὸν στίχον καὶ τὴν σελίδα, διὰ δὲ τὰ ὀνόματα καὶ πράγματα τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ κειμένου εἰς τὴν σελίδα καὶ ὅπου τὸ ὄνομα ἀπαντᾷται περισσοῦτον τῆς μιᾶς φορᾶς καὶ εἰς τὸν στίχον μὲ τὴν ἐνδειξὴν δίπλα ἔ.

Παροιμιαί Σολομώντος			Δανιήλ		
3	34	488. 490	2	44	190
8	25	188			
10	19	452			
Σοφία Σολομώντος					
7	23	494	4	4	320
			5	8	566
				45	528
			6	1	490
				4	490
				6	490
3	1	202. 272. 330	10	27	178
Σοφία Σειράχ			13	43	596
1	4	188	16	16	114
23	20	188	19	5	496
				17	418
3	1	202. 272. 330			
Ίωνθς					
1	1	196	2	27ε.	228
			8	11	92
			10	7	496
				18	418
Μαλαχίας					
3	20	526			
Ήσαίας					
2	1	196	1	70	196
11	2	612		72	196
16	11	572	2	52	188
41	4	104. 408	3	2	194
48	13	230		32	188
	16	222. 334. 336	4	2	320
			6	12	188
			10	19	506
			12	3	178
Ίερεμίας					
2	13	304			
26	9	184			
Βαροϋχ					
3	36	166	1	1	188
	36	166		14	92. 118. 234
				16	272
				18	526

	32		132
	33		132
3	14		188
	16		234
	34	272.	272. 300
4	14	30.	322
5	19		188
	30		188
6	38		188
	46		02
	63	194.	320
7	37	302.	320
	39		188
8	14		500
	41	152.	488
	42	92.	336
10	30	188.	478
13	14		210
14	9		478
	10	188.	212
	10 - 11		478
	16ε.		206
	21		566
	23		568
	26	76. 208.	210
	28	78.	188
15	26	74. 76. 136.	
		208. 210. 264.	
		270. 302. 354.	
		356	
16	7		208
	8		212
	13	212. 306.	354
	14		212
	15		212
	28		336
17	21		494
18	37		76
19	28		168
	30		168
20	22	67. 192.	200
	23		192

Πράξεις

1	4		206
	5	206. 208.	302
2	33		302
	38		330
4	27		200
6	20		330
9	15		490
10	38		200
	45		330
17	27		82

Ρωμαίους

1	19	418. 482.	526
	20	542.	566
	21	418. 480. 508.	
		526. 576.	
3	19	72.	206
4	14		164

A' Κορινθίους

1	21		488
2	10		202
	11		238
	12		94
	14		570
	16	94. 96.	200
6	17	96.	200
8	6	86.	562
10	31		490
12	4 - 6	202.	334
13	12		572
15	25		188
	28		188
	45		198

B' Κορινθίους

1	22		274
2	15		574

6	16ε.	204
11	14	488
	15	488
13	5	56

Γαλάτας

1	8	250
	10	490
4	6	67. 236

Ἐφεσίους

1	17	586
4	6	528
	13	566

Φιλιππησίους

1	28	428
2	10	190

Κολοσσαείς

3	3	491
---	---	-----

Β' Θεσσαλονικείς

2	2	428
---	---	-----

Τιμόθεον Α'

3	6	488
	16	164
6	16	418. 554

Τίτον

2	11	164
---	----	-----

Ἐβραίους

1	9	200
5	8	188
	9	188
7	3	612
12	1	164

Ἰακώβου

1	17	120. 202. 286
4	16.	184

Ἰωάννου Α'

2	27	78. 202
3	24	202
4	13	202

2. Εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

Α

Ἄβελος 260.

ἀβελτία 568.

ἀγαθάρχια 606, 610.

ἀγαθότης 136, 196, 198, 406,

472, 546, 552, 564, 590,

602, 22ε.

ἀγάπη 204, 342, 494, 508, 528.

ἀγγελος 196, 202, 488, 590, 612.

ἀγεννησία 96, 170, 254, 256,

258, 6ε, 29, 262, 4ε, 362.

ἀγιασμός 204.

ἀγιότης (50)604.

ἀγνοία 118, 506, 548.

ἀγνωσία (48) 540.

- άγροικία 398.
 Ἄδὰμ 104, 106, 2έ, 288, 28έ,
 308, 368, 17έ, 408, 410,
 2έ.
 άδης 330, 578.
 άδικία 68.
 άθανασία 418, 472.
 Ἄθανάσιος ὁ μέγας 86, 96, 120,
 154, 224, 232, 254, 274,
 312, 590, 600.
 Ἄθανάσιος Κυζίκου (39).
 άθειά 592.
 Ἄθως (58).
 Αίγυπτος 156, 362, 584.
 αιδώς 488, 500.
 αίμα 584.
 αίρεσις 514.
 αίρετικός -οι 326, 560, 620.
 αίσθησις 568.
 αίτια 464, 544, 562, 572, 578.
 Ἄλεξάνδρεια (65), 300.
 Ἄλέξιος Ἄπόκαυκος 21, 22, 28.
 άλήθεια 47, 52, 68, 70, 72, 29έ,
 74, 2ε, 76, 82, 84, 90, 94,
 96, 98, 116, 122, 142, 166,
 182, 186, 192, 206, 10έ, 208,
 212, 7έ, 214, 268, 288,
 300, 314, 318, 336, 404, 426,
 428, έέ, 430, 456, 466,
 536, 538, 552, 580, 566,
 578, 586, 588, 600.
 άμάθεια 524.
 άμάρτημα 194, 202, 458, 460.
 άμαρτία 120, 200, 212, 300,
 452, 616.
 άμβροσία 432.
 Ἄμελία 498.
 άμηχανία 616.
 Ἄμφιλόχιος 242, 294, 346, 366
 άναισθησία 354, 582.
 Ἄννα Παλαιολογίνα 18, 21, 22,
 23, 25, 29, 32, 38, 40.
- άναγέννησις 118.
 άναίδεια 460.
 άνακαίνισις 51, 200.
 άνάληψις 208, 216, 218.
 άνάστασις 54, 492, 568.
 Ἄνδριανούπολις 25.
 Ἄνδρόνικος ὁ Γ' 19, 21, 25,
 44, 57.
 άνοια 106, 150, 194, 362, 370,
 310.
 Ἄνσελμος Καντεβουρίας 57.
 άντίθεος 154.
 άντιλογία 616.
 άντίρρησις 538.
 άντίφασις 428.
 άντίχριστος 154.
 άξία 568.
 άπάθεια 54.
 άπαραλλαξία 294, 344.
 άπάτη 68, 280, 316, 434, 492,
 502.
 άπειρία 324, 610.
 άπέχθεια 446.
 άποκάλυψις 76, 104, 146, 292,
 408, 568.
 Ἄπολινάριος 68, 194.
 άπολογία 434, 438, 460.
 άπολύτρωσις 52, 204.
 άπόνοια 150.
 Ἄπόλλων 498, 500.
 άπορία 314, 448.
 άπόστολος, -οι 75, 80, 86, 94,
 98, 116, 128, 134, 182,
 178, 180, 184, 198, 202,
 204, 220, 224, 238, 240, 268,
 300, 330, 332, 488, 566,
 612, 618.
 άποτυχία 502.
 άπώλεια 462, 496.
 Ἄρειανός, -οι 224.
 Ἄρειος 88, 600.
 άρετή 188, 202, 432, 572.
 Ἄριστοτέλης 438, 484, 504, 508.

508, 3ε, 514, 518, 520, 6ε,
532, 534, 544, 556, 21ε,
558, 578, 580, 4ε, 584,
20ε.

Ἄριστων 484.

ἁρμονία 436.

Ἄρσένιος Στουδίτης 38.

ἀρχέτυπον 572.

ἀρχή 398, 400, 402, 408, 410,
416, 464.

ἀσέβεια 78, 152, 186, 222, 246,
296, 592.

ἀσφάλεια 204.

Αύγουστίνος Ἰππῶνος 57.

αὔτεξούσιος 154.

αὔτεξουσιότης 266.

αὔτοαγαθότης 424.

αὔτοαλήθεια 74, 506.

αὔτοβουλία 266.

αὔτοζωή 424, 606.

αὔτοζώωσις 606.

αὔτοθεότης 606.

αὔτοθέωσις 602, 604, 606.

αὔτοσοφία 424, 524.

ἄφεις 300.

ἄφθαραία 52.

ἄφροσύνη 186.

Β

Βαδυλῶν 164.

βάπτισμα 52, 304, 332, 25ε,
334.

Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός 17, 18,
19, 20, 25, 28, 31, 34, 35,
36, 37, 40, 42, 46, 48, 57,
58, 63, 358, 398, 436,
586, 590, 592, 594, 13ε,
596, 2ε, 498, 608.

βασιλεία 186, 190, 592, 604,
16ε.

Βασιλείος ὁ Μέγας 38, 94, 108,
114, 122, 128, 140, 146 3ε,

150, 176, 202, 204, 240, 242,
244, 268, 270, 294, 308,
322, 346, 364, 366, 412,
550, 564, 588, 610, 612.

Βησσαρίων 39.

βλασφημία 116, 196, 210, 244,
326, 406, 446.

Βογόμελοι 37.

βοήθημα 184.

Βόρις Bobrinsky 87.

Βόσπορος 24.

Βούλγαροι 21.

βουλή 204.

βούλησις 544.

Βυζάντιον 20, 25, 57.

Γ

Γάιος 608.

γένεσις 584, 594.

γέννημα 122, 276, 290, 362.

γέννησις 84, 98, 112, 122, 128,
170, 222, 226, 230, 236, 258,
260, 264, 290, 292, 296,
316, 322, 332, 334, 346, 9ε,
466, 416, 420, 522, 3ε,
530.

γνόφος 49, 76, 554, 588.

γνώσις 49, 72, 202, 204, 252,
316, 334, 482, 506, 510,
524, 19ε, 526, 532, 6ε,
534, 540, 542, 24ε, 568,
570, 574, 582, 584.

Γραφή 130, 144, 150, 156, 158,
176, 190, 208, 304, 400, 466,
506, 538, 540, 2ε, 552.

Γραφή θεία 142, 156, 320.

Γρηγόριος Ἀκίνδυνος 20, 24,
25, 27, 35, 36, 38, 39, 40,
41, 42, 59, 60, 358.

Γρηγόριος θαυματουργός 290.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος 58, 59,
61, 66, 98, 100, 112, 120, 122,

126, 134, 144, 146, 148,
150, 156, 162, 172, 222,
228, 230, 234, 254, 286,
290, 292, 318, 326, 328,
348, 362, 400, 542, 556,
688, 594, 608.

Γρηγόριος Κύπριος 66.

Γρηγόριος Νύσσης 66, 90, 106,
112, 114, 128, 134, 152,
158, 170, 274, 275, 280,
282, 286, 290, 292, 348,
612.

Γρηγόριος Παλαμᾶς 17, 18, 19,
20, 23, 24, 25, 26, 27, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
40, 42, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 53, 58,
80, 61, 62, 63, 64, 67.

Δ

Δαβίδ 100, 112, 116, 130, 278,
18ε, 280, 576.

Δαβίδ ὁ Δισύπατος 43, 402.

δαίμων, -ες 498, 502, 506, 3ε,
506, 576.

δαιμόνιον, -α 296, 24ε, 496,
498, 504, 506.

Δαλματοὶ 30.

Δαμασκός 116, 126, 244.

Δαμιανός φιλόσοφος 39.

Δανιήλ Αἴνου 39.

Δημήτριος ὄγιος 32.

Δημήτριος Κυδώνης 23.

δημιουργία 270, 14ε, 294, 346,
408.

διαβολή 460, 462, 608.

διάβολος 488.

διαίρεσις 294.

διακονία 336.

διαφορά 294, 11ε, 356, 358.

Διδυμότειχον 22.

διθρία 41, 42, 590, 618, 620.

δικαιοσύνη 100, 212, 220, 488,
528.

Διογένης 490.

Διονύσιος Ἀρσ επαγίτης 40, 49,
96, 108, 118, 134, 138,
306, 312, 422, 468, 22ε,
470, 524, 540, 550, 552,
564, 566, ὕψ, 600, 606,
608.

Διονύσιος μοναχός 39.

δόγμα 78, 82, 282, 400, 426,
462, 466, 498, 502.

δόξα 68, 76, 118, 234, 258,
338, 400, 426, 488, 504,
506, 18ε, 508, 512, 6ε, 524,
18ε, 526, 592, 594, 610,
614.

δοξολογία 512.

δουλειά 152.

δυσαρχία 514.

δύναμις 72, 128, 132, 134, 270,
302, 314, 324, 344, 402,
404, 406, 408, 434, 466,
474, 476, 544, 552, 554,
662, 566, 590, 592, 594,
596, 15ε, 598, 10ε, 602,
606, 614.

δυσσέβεια 82, 116, 192, 224,
246, 314, 348, 356, 362,
592.

δυσσέβημα 64.

δυσμάθεια 524.

δωρεά 232, 234, 8ε, 272, 9ε,
320, 330.

δῶρημα 202, 226, 234.

Δωρόθεος Βλατῆς 18, 25, 32.

Ε

ἐγκλημα 440, 618.

Ἐδέμ 322.

εἶδωλον 328.

εἰδωλολατρεία 130.

εικῶν 196, 198, 350, 588.
 εἰρήνη 27, 44, 84, 204, 260,
 448, 512, 608.
 Εἰρήνη Χοῦμναινα 23, 24, 42.
 ἐκκλησία 88, 60, 150, 186, 602.
 Ἑκάτη 500.
 ἐκλειψις 582, 584, 5ε.
 ἐκπόρευμα 192.
 ἐκπόρευσις 34, 35, 60, 83, 84,
 65, 66, 98, 10ε, 124, 128,
 180, 132, 184, 150, 176,
 206, 212, 222, 224, 228,
 228, 280, 284, 286, 262,
 292, 26ε, 296, 300, 300,
 380, 382, 384, 346, 456,
 416, 420, 522.
 ἐκχυσίς 35, 66, 202.
 ἐλεγχος 442.
 Ἑλλην, - ες 260, 418, 442, 528,
 560, 576.
 ἐλπίς 180, 444, 616.
 ἐμπειρία 580.
 ἐμφύσημα 192, 8ε, 196, 14ε,
 196, 200, 3ε, 202, 204,
 206, 208, 15ε, 210, 216,
 218, 220, 228.
 ἐνανθρώπησις 51, 132, 540.
 ἐνέργεια 20, 24, 26, 36, 37, 41,
 42, 46, 50, 53, 67, 64, 96,
 126, 134, 192, 17ε, 194,
 18ε, 200, 204, 10ε, 206,
 218, 220, 284, 238, 28ε,
 240, 4ε, 266, 174, 294,
 14ε, 304, 812, 314, 326,
 330, 332, 344, 348, 350,
 12ε, 360, 424, 436, 468,
 472, 474, 550, 552, 588,
 590, 5ε, 592, 2ε, 594, 10ε,
 596, 598, 2ε, 602, 604,
 606, 608, 1ε, 610, 614.
 ἐνέργημα 204, 218, 344, 346,
 590.
 ἐντολή 566.

ἔνωσις 34, 40, 84, 126, 6ε,
 174, 284, 294, 12ε, 344,
 352, 496, 598, 602, 6ε.
 Ἐνώχ 308.
 ἐξουσία 192, 202, 204, 266, 4ε,
 544.
 ἐπαγωγή 544, 580, 582, 6ε.
 ἐπαινος 504.
 ἐπίγνωσις 272, 336, 466, 566.
 ἐπιείκεια 404, 448.
 ἐπίνοια 254.
 ἐπιώνοια 254.
 ἐπίσκοπος 616.
 ἐπιστήμη 540, 560.
 ἐπιφοίτησις 326.
 ἔρευνα 814.
 ἔρις 404.
 Ἑρμείας 300, 306.
 Εὔα 52, 74, 104, 106, 2ε, 288,
 29ε., 290, 308, 368, 408, 410,
 10ε.
 Εὐαγγέλιον 78, 164, 242, 266,
 314, 330, 480, 610.
 Εὐαγγελιστής 80, 162.
 Εὐδοκία 346.
 εὐδοκία 132, 224, 226, 2ε., 266,
 264.
 Εὐθύμιος Ζυγαθηνός 62.
 εὐλάβεια 438, 460.
 εὐλογία 23, 820.
 Εὐνομιανός - οἱ 94, 108, 322,
 366, 412.
 Εὐνόμιος 38, 66, 68, 114, 146,
 4ε., 155, 156, 176, 1ε.,
 276, 286, 352, 600.
 εὐπορία 314.
 εὐσέβεια 68, 70, 80, 82, 84,
 112, 124, 146, 182, 184,
 186, 202, 204, 214, 246,
 252, 254, 292, 404, 440,
 444, 508, 588, 592, 596.
 εὐχαριστία 156, 156.
 εὐχή 454, 494.

εύωδια 574.

Z

Ζαχαρίας 194, 196.

Ζηλωτός - οί, 23, 26.

Ζημία 196.

Ζόφος 198.

Ζωή 86, 194, 196, 220, 232,
252, 304, 16έ., 306, 420,
26έ., 492, 550, 552, 554,
4έ., 68. 602, 22έ., 512.

H

ήδονή 404, 444.

ήθος 446.

Ήλιος 53, 570, 592.

Ήσας 196, 608.

ήσυχία 442.

Θ

θάνατος 164, 330.

θάρος 620.

θαῦμα 420, 518, 560, 602.

θεαγωγία 504.

θεάνθρωπος 80.

θεατική δύναμις 608, 610.

θειότης 566, 590.

θέλημα 84, 188, 294, 346.

θέλησις 224, 12έ., 226, 266,
294, 296, 3έ., 324, 344,
346, 350, 588, 598, 0έ.

θεογνωσία 76, 114, 164, 242,
260, 278, 330, 488, 552.

θεογασία 118, 140, 468.

θεογόνος 404, 406, 410, 412,
462, 466.

Θεόδωρος Στουδίτης 44.

Θεόδωρος φιλόσοφος 44.

θεολογία 74, 126, 7έ., 138, 156,
166, 190, 222, 230, 232,

234, 252, 264, 266, 19έ.,
290, 292, 294, 334, 400,
406, 480, 504, 538, 560,
574, 588, 602.

θεοπιστία 49, 570.

θεοπτία 266, 574.

θεοσέβεια 188.

θεοσεβής 576.

θεοσημία 330.

θεουργία 504, 590.

θεοσοφία 74.

Θεός 68, 70, 74, 78, 11έ., 82,
86, 88, 90, 92, 98, 2έ.,
100, 13έ., 102, 1έ., 104,
4έ., 110, 114, 116, 120,
126, 128, 34, 4έ., 144, 6έ.,
148, 28έ., 150, 4έ., 152,
16έ., 156, 158, 25έ., 160,
14έ., 162, 164, 168, 178,
180, 180, 184, 186, 188,
12έ., 198, 198, 202, 204,
8έ., 212, 214, 4έ., 218,
220, 12έ., 224, 226, 228,
4έ., 230, 134, 236, 13έ.,
242, 246, 248, 11έ., 252,
254, 258, 7έ., 264, 266,
1έ., 268, 6έ., 270, 8έ.,
274, 278, 8έ., 280, 10έ.,
290, 296, 298, 29έ., 300,
12έ., 306, 312, 316, 318,
8έ., 320, 14έ., 324, 326,
330, 2έ., 334, 336, 2έ.,
348, 350, 356, 362, 8έ.,
368, 370, 400, 402, 6έ.,
406, 408, 4έ., 416, 418,
4έ., 420, 13έ., 424, 426,
428, 430, 3έ., 432, 436,
436, 438, 444, 446, 468,
472, 474, 478, 1έ., 480,
2έ., 482, 1έ., 488, 492,
496, 504, 508, 11έ., 510,
5έ., 512, 7έ., 520, 4έ.,

524, 526, 7ε., 528, 530,
 6ε., 538, 6ε., 540, 542,
 4ε., 544, 546, 7ε., 548,
 2ε., 550, 4ε., 552, 3ε., 554,
 3ε., 560, 562, 28ε., 564,
 1ε., 566, 1ε., 568, 5ε.,
 570, 4ε., 572, 1ε., 574, 3ε.
 576, 12ε., 578, 588, 590,
 8ε., 592, 2ε., 594, 598,
 8ε., 602, 606, 608, 612
 614, 2ε., 616, 618, 620.
 θεότης 72, 74, 4ε., 78, 13ε., 98,
 17ε., 98, 102, 104, 106,
 112, 114, 118, 130, 136,
 138, 140, 144, 148, 152,
 17ε., 154, 160, 7ε., 162,
 164, 170, 178, 186, 192,
 196, 218, 19ε., 220, 222,
 234, 244, 246, 256, 7ε.,
 258, 260, 262, 7ε., 264,
 278, 280, 9ε., 290, 296,
 298, 312, 318, 346, 356,
 404, 406, 408, 10ε., 410,
 9ε., 420, 422, 460, 462,
 464, 6ε., 520, 540, 542,
 546, 590, 592, 594, 596,
 19ε., 598, 1ε., 600, 604,
 606, 608, 610, 614, 618.
 θεότιμος 41.
 θεοτόκος 53.
 Θεοφάνης 41.
 Θεός Λόγος 94, 96, 15ε., 100,
 158.
 Θεσσαλονίκη 18, 21, 23, 26,
 27, 29, 32, 36, 38, 42,
 43, 59, 62, 470.
 θέωσις 53, 54, 74, 602, 604,
 608, 610, 16ε., 614.
 θυμός 616.
 θυσία 504.
 Θωμάς Ἀκινάτος 57.

I

Ἰάκωβος Ἀδελφόθεος 120.
 Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας 37, 38.
 Ἰγνάτιος Καλόθετος 24.
 ἰδίωμα, τα 50.
 Ἰέραξ 20.
 ἱεραρχία 312.
 Ἰερισσός 816.
 Ἰερόθεος 536.
 ἱερολογία 538.
 Ἰεροσόλυμα 25, 208.
 Ἰησοῦς 92, 478.
 Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ 582.
 Ἰησοῦς Χριστός 82, 610.
 Ἰλαρότης 596.
 Ἰορδάνης 318.
 Ἰουδαίος, -οι 92, 152, 260,
 304, 330.
 Ἰουστίνος 94.
 Ἰσιδωρος 18, 26, 28, 41.
 Ἰταλία 20.
 Ἰταλός, -οί 194.
 Ἰωάννης Βαπτιστής 53, 132,
 196, 272, 302.
 Ἰωάννης Βέκκος 135, 58, 62,
 346.
 Ἰωάννης Γαβρᾶς 38.
 Ἰωάννης Δαμασκηνός 61, 62,
 88, 98, 112, 116, 128,
 134, 200, 242, 246, 252,
 254, 258, 262, 105, 312,
 318, 346, 362.
 Ἰωάννης Εὐαγγελιστής 48, 61,
 92, 104, 144, 202, 290,
 300, 314, 408, 568.
 Ἰωάννης Καλέκας 20, 211, 22,
 23, 24, 25, 27, 37, 38, 39,
 40).
 Ἰωάννης Κατακουζηνός 18, 19,
 22, 23, 24, 26, 27, 17,
 29, 30, 31.

Ἰωάν. Ε΄ Παλαιολόγος 21, 22,
23, 25, 26, 29, 31, 42.
Ἰωάννης Φιλόσοφος 44.
Ἰωάννης Χρυσόστομος 176, 192,
228, 270, 272, 304, 15έ.,
308, 314, 330, 590, 594,
610.
Ἰώβ 100, 316, 402.
Ἰωήλ 202, 330.
Ἰωνᾶς 196, 1έ.
Ἰωσήφ Καλόθετος 59, 62, 430.

Κ

καινοτομία 230, 282.
κακία 198.
κακοβουλία 190.
κακοδοξία 70, 190, 226, 280,
354, 588.
κακόν 398, 444, 492, 496.
κακόνοια 154, 310, 360.
κακοτεχνία 524.
κακουργία 488.
Καλλιπολις 29.
Κάλλιστος (πατριάρχης) 28, 29,
31, 32, 33.
καλοκαγαθία 184, 436.
κάλλος 574.
Καππαδόκης 47.
καρδία 72, 2336, 274, 328, 334,
424, 468, 492, 566, 23έ.,
592.
Καστοριά 32.
καταδίκη 186.
κατακλισμός 82.
κατηγόρημα 588.
κατηγορία 452.
καύχησις 180, 454.
κενοδοξία 490.
κήρυγμα 186, 220.
κοιλιονόμος, -οι 572.
κοιλίψυχος, -οι 572.
κοινωνία 106, 110, 118, 124,

140, 268, 270, 348, 362,
410, 414, 9έ., 616.
κρίσις 186.
κτίσμα 150, 596.
κίνησις 540.
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 41, 42,
52, 61, 65, 116, 134, 136,
158, 220, 240, 274, 298,
300, 304, 306, 310, 312,
318, 328, 330, 354, 360,
362.
Κύριος 82, 100, 114, 132, 136,
180, 10έ., 192, 196, 200,
204, 2έ., 208, 214, 216,
220, 228, 230, 234, 264,
8έ., 268, 298, 302, 320,
24έ., 334, 336, 402, 7έ.,
480, 482, 488, 540, 566,
584, 594, 616.
κυριότης 604.
Κῦρος 428.
Κωνσταντίνος ἱερομόναχος 43,
618.
Κωνσταντινούπολις 18, 26, 29,
30, 32, 34, 36, 38, 44,
57, 59, 63.

Λ

Λάζαρος 25.
λαμπρότης 424, 486, 528, 592,
594, 7έ., 598.
Λάμψακος 29.
Λατίννος, -οι 34, 58, 60, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 70,
104, 108, 142, 150, 154,
158, 160, 162, 166, 170,
172, 178, 180, 182, 184,
190, 196, 202, 222, 224,
12έ., 226, 10έ., 240, 10έ.,
246, 252, 262, 264, 266,
26, 284, 286, 294, 10έ.,
310, 314, 324, 356, 398,

404, 408, 412, 414, 428,
440, 444, 448, 460, 462,
464ε., 468, 470, 514, 11ε.,
516, 518., 520, 534, 536,
544.

Λαύρα (μόνη) 32, 58.

Λεόντιος τοῦ Βυζαντίου 50.

Λήμνος 27.

Λόγος 114, 118, 128, 194, 196,
208, 216, 232, 29ε., 234,
9ε., 270, 16ε., 274, 280,
292, 300, 302, 336.

λοιδορία 558.

Λουκᾶς 194, 242.

λόχος 486.

Λυών 58.

M

Μακάριος 40.

Μακεδονία 28, 312.

Μακεδόνιος, -οι 68, 600.

μακροθυμία 204.

μανία 154.

μαντεία 500.

Μόξιμος 220, 346, 468, 594,
6122, 614.

Μαρία 332.

Μαρίνος 346.

Μάρκος Βλατῆς 18, 32.

μάρτυς 184.

Μασσαλιανός, -οί 17, 37.

ματαιότης 818, 524.

Ματθαῖος (Μητροπολίτης Ἐφέ-
σου) 28.

μεγαληγορία 452, 560.

μεγαλειότης 86, 510, 530, 580.

μέθεξις 41, 81, 537, 572, 596,
610.

μέμψις 258, 426, 454, 456, 480.

μεσιτεία 282, 286, 11ε., 352.

μεταμόρφωσις 43, 50.

μετάνοια 44.

μεταποίησις 616.

μετουσία 568.

Μικρασία 29, 30, 43.

μισθός 610, 614.

μοναρχία 100, 102, 164, 178,
400, 402, 468, 468, 514.

μονᾶς 540, 542.

μοναχός 616.

Μονεμβασία 21.

Μονὴ Βλατέων ἢ Βλατάδων 32.

μονογενῆς 70, 82, 98, 118, 120,
144, 150, 152, 234, 276,
278, 286, 288, 36, 520,
562.

μυσταγωγία 538.

μυστήριον 74, 186, 218, 232,
318, 430, 492.

μωρία 480.

Μωϋσῆς 196, 592.

N

Νίκαια 29, 63.

Νικηφόρος Γρηγορᾶς 22, 23, 17,
30, 31, 38, 43.

Νικόλαος Καβάσιλας 22, 23.

Νικόλαος μοναχός 44.

νόμος 330.

Ξ

Ξένη όσία 44.

O

οίκειότης 322, 354.

οίκειώσις 566.

οίκονομία 52, 158, 218, 272,
298, 438.

όμοβουλία 266, 264, 344, 346.

όμόθεος 154.

όμοιότης 494.

ὁμοίωσις 196, 198, 270, 350.
 ὁμολογία 76, 126, 164, 180,
 182, 216, 326, 334, 352,
 404.
 ὁμοτιμία 78, 154.
 ὁμότιμος, -ον 264.
 ὁμοούσιος 226, 238, 260, 264,
 298, 304, 308, 310, 11έ.,
 322, 332, 3360, 364, 366.
 ὁμοουσιότης 154, 266, 310, 3έ.,
 354, 364.
 ὁμοφροσύνη 82.
 ὀρθοδοξία 29, 33, 44, 332.
 ὀρμή 568.
 Ὅρος Ἁγίων 18, 23, 26, 29,
 39, 42.
 Ὅρχάν 30.
 οὐσία 20, 24, 28, 36, 40, 41,
 42, 50, 53, 67, 88, 90,
 92, 136, 170, 240, 242,
 272, 5έ., 284, 300, 302,
 304, 7έ., 308, 310, 314,
 318, 322, 324, 336, 346,
 356, 362, 364, 366, 368,
 1έ., 424, 474, 546, 548,
 2έ., 550, 1έ., 552, 554,
 4έ., 556, 7έ., 590, 592,
 4έ., 594, 596, 22έ., 698,
 600, 602, 604, 606, 5έ.

Π

πάθημα 164, 502, 512.
 πάθος 424, 684.
 παιδεραστία 498.
 παιδεία 558.
 παλιγγενεσία 52.
 πανουργία 614.
 παράδοσις 35.
 παράκλητος 206, 208, 264, 266,
 268, 274, 302, 330.
 παραλογισμός 548.
 παρρησία 76, 164, 166, 444,

610.
 παρθενία 120.
 παρθενομήτωρ 84.
 παρθένος 316, 332, 540.
 Πατήρ 72, 10έ., 74, 76, 5έ.,
 78, 6έ., 82, 28έ., 84, 3έ.,
 86, 11έ., 88, 90, 7έ., 92,
 93 4 έ., 96, 17έ., 98, 7έ.,
 102 15έ., 106 12έ., 108,
 2έ., 110, 6έ., 112, 2έ., 114,
 2έ., 116, 118, 2έ., 120,
 6έ., 122, 1έ., 124, 3έ., 126,
 3έ., 128, 3έ., 130, 11έ.,
 132, 6έ., 134, 3έ., 136,
 4έ., 138, 18έ., 140, 3έ.,
 142, 5έ., 144, 2έ., 148,
 2έ., 152, 2έ., 154, 156,
 3έ., 158, 13έ., 160, 20έ.,
 162, 4έ., 164, 2έ., 168,
 13έ., 170, 1έ., 172, 11έ.,
 174, 16έ., 176, 9έ., 178,
 1έ., 180, 17έ., 186, 188,
 5έ., 190, 200, 202, 4έ.,
 204, 13έ., 206, 4έ., 208,
 4έ., 210, 5έ., 212, 9έ.,
 214, 2έ., 216, 218, 2έ.,
 220, 2έ., 222, 2έ., 224,
 4έ., 226, 3έ., 226, 16έ.,
 230, 4έ., 232, 234, 15έ.,
 236, 1έ., 244, 5έ., 248,
 1έ., 254, 19έ., 256, 5έ.,
 258, 2έ., 260, 3έ., 262,
 3έ., 264, 12έ., 266, 268,
 2έ., 270, 3έ., 272, 4έ.,
 276, 3έ., 276, 3έ., 280,
 2έ., 282, 5έ., 284, 5έ.,
 288, 3έ., 290, 1έ., 292,
 3έ., 294, 1έ., 296, 7έ.,
 298, 3έ., 300, 4έ., 302,
 3έ., 304, 2έ., 306, 5έ.,
 310, 1έ., 312, 5έ., 314,
 316, 11έ., 318, 3έ., 320,
 3έ., 322, 6έ., 324, 2έ.

326, 3έ., 328, 330, 11έ.,
 332, 2έ., 334, 336, 344,
 346, 6έ., 348, 4έ., 350, 1έ.,
 352, 354, 8έ., 356, 1έ.,
 360, 1έ., 362, 3έ., 364, 1έ.
 366, 2έ., 368, 370, 4έ.,
 396, 20έ., 406, 406, 12έ.,
 410, 414, 2έ., 422, 16έ.,
 426, 464, 466, 6έ., 474,
 478, 1έ., 494, 520, 25έ.,
 522, 4έ., 564, 1έ., 566,
 24έ., 598, 600, 614.

Πατριαρχεῖον 34.

πατροπασχιτισμός 65.

πατρότης 3360.

Παῦλος 61, 94, 156, 202, 334,
 482, 490, 526, 542, 566,
 572, 576, 612.

Παῦλος Ἀσάνης 38, 44.

Παῦλος πάπας 59.

πειθῶ 500, 536.

πεῖρα 580.

πενία 260.

Πεντηκοστή 398.

περιωδυνία 470.

Πετράρχης 20.

Πέτρος Ἀθωνίτης 44, 302.

πηγή 29.

πιθανολογία 418.

πίστις 35, 37, 49, 76, 78, 25έ.,
 60, 84, 10έ., 86, 4έ., 104,
 110, 164, 166, 170, 204,
 216, 266, 324, 326, 334,
 336, 414, 416, 426, 430,
 474, 482, 484, 526, 528,
 560, 584.

πλάνη 260, 326, 442, 504.

Πλάτων 440, 480, 486, 490,
 498, 500, 502, 516, 556,
 29έ., 558, 576.

Πνεῦμα 72, 74, 18έ., 76, 80,
 84, 66, 88, 20έ., 90, 2έ.,
 92, 94, 8έ., 96, 1έ., 96,

100, 11έ., 104, 8έ., 106,
 17έ., 108, 2έ., 110, 4έ.,
 112, 13έ., 114, 1έ., 118,
 2έ., 120, 6έ., 122, 3έ.,
 124, 5έ., 126, 3έ., 126,
 2έ., 130, 10έ., 132, 3έ.,
 134, 7έ., 136, 4έ., 140,
 9έ., 142, 1έ., 144, 1έ.,
 150, 8έ., 152, 1έ., 156, 1έ.,
 156, 6έ., 160, 20έ., 162,
 3έ., 164, 5έ., 166, 1έ.,
 168, 170, 1έ., 172, 174,
 1έ., 176, έ., 176, 7έ., 166,
 190, 17έ., 192, 24έ., 194,
 198, 3έ., 200, 1έ., 202,
 204, 206, 210, 212, 214,
 4έ., 216, 8έ., 220, 3έ.,
 222, 14έ., 224, 4έ., 226,
 5έ., 230, 2έ., 234, 2έ.,
 2336, 12έ., 236, 2έ., 242,
 244, 4έ., 246, 9έ., 246,
 5έ., 252, 254, 11έ., 256,
 1έ., 260, 262, 6έ., 264,
 3έ., 266, 13έ., 268, 2έ.,
 270, 1έ., 272, 3έ., 274,
 1έ., 276, 3έ., 276, 3έ.,
 280, 7έ., 282, 5έ., 266,
 290, 10έ., 292, 3έ., 294,
 2έ., 296, 7έ., 296, 9έ.,
 300, 2έ., 302, 2έ., 304,
 1έ., 306, 4έ., 308, 15έ.,
 310, 1έ., 312, 4έ., 314,
 3έ., 320, 322, 4έ., 324,
 6έ., 326, 7έ., 328, 1έ.,
 332, 1έ., 334, 5έ., 336,
 12έ., 344, 346, 6έ., 348,
 3έ., 350, 5έ., 352, 1έ.,
 354, 5έ., 356, 2έ., 380,
 362, 6έ., 364, 4έ., 366,
 3έ., 370, 2έ., 402, 404,
 406, 408, 410, 13έ., 4112,
 2έ., 414, 422, 17έ., 436,
 466, 9έ., 466, 3έ., 476,

480, 494, 3έ. 496, 520,
24έ., 522, 2έ., 564, 1έ.,
566, 570, 576, 594, 598,
608, 25έ., 612, 614.

Πνεῦμα ἅγιον 70, 72, 74, 80,
84, 3έ., 86, 88, 90, 6έ.,
92, 94, 98, 20έ., 102,
13έ., 104, 106, 110, 7έ.,
112, 6έ., 114, 116, 118,
0έ., 120, 11έ., 122, 2έ.,
124, 128, 16έ., 132, 134,
2έ., 136, 140, 142, 7έ.,
144, 16έ., 146, 2έ., 148,
12έ., 150, 1έ. 154, 156,
7έ., 158, 160, 168, 174,
10έ., 176, 178, 186, 2έ.,
190, 192, 5έ., 194, 2έ.,
200, 6έ., 202, 5έ., 204,
206, 2έ., 210, 1έ., 214,
216, 218, 220, 222, 230,
234, 8έ., 236, 5έ., 238,
240, 6έ., 242, 7έ., 248,
9έ., 254, 256, 2έ., 258,
3έ., 264, 268, 276, 9έ.,
278, 5έ., 280, 6έ., 284,
7έ., 286, 290, 22έ., 292, 7έ.,
294, 15έ., 296, 98, 302,
304, 10έ., 306, 11έ., 308,
310, 15έ., 316, 14έ., 318,
320, 19έ., 322, 13έ., 324,
326, 328, 330, 3έ., 332,
334, 336, 34, 5έ., 346,
348, 14έ., 350, 1έ., 352,
354, 356, 14έ., 358, 1έ.,
360, 8έ., 364, 368, 400,
1έ., 404, 406, 408, 410,
414, 9έ., 422, 426, 462,
466, 468, 522, 564, 10έ.,
688, 600, 610, 612.

Πνεῦμα θεῖον 266, 270., 282,
318, 2έ., 324, 326, 330,
354, 370.

πόθος 404, 432, 444, 454, 496.

πολυθεία 116, 160.

πονηρία 68.

προαγωγός 426.

προαίρεσις 254, 484, 488, 500.

Πρόκλος 500.

προμήθεια 594, 5έ.

πρόνοια 312, 20έ., 504, 576,

592, 594, 602, 26έ., 604,

3έ., 606, 13έ., 608, 610.

πρόοδος 324, 328, 336, 590,

602.

προσευχή 44, 188, 494, 568,

576.

προσκύνησις 328.

προσπάθεια 568.

πρόσωπον 66, 104, 116, 140,

144, 156, 160, 164, 174,

274, 16έ., 278, 280, 282,

284, 348, 15έ., 350, 2έ., 408,

498.

προφήτης, -αι 80, 116, 180, 206,

218, 260, 304, 334, 538,

574, 594, 608, 612.

Πυθαγόρας 518, 576.

Πύθων 576.

Πύρων 510.

Ρ

Ριχάρδος επίσκοπος Βοσπόρου 57

Ρώμη 65, 80.

Ρώμη παλαιά 168.

Σ

Σάββατον 226, 228.

σάρξ 130, 192, 196, 16έ., 198,

4έ., 202, 272,

Σατανός 74, 614.

σαφήνεια 288.

σελήνη 582, 584, 4έ.

Σέξτος 510.

Σέρβος 23, 26, 44.

Σήθ 104, 408.
 σιωπή 446.
 σκάνδαλον 452.
 σκῆψις 468.
 σκότος 486, 488, 490, 500,
 506, 528, 554, 576, 584.
 σκοτία 76, 13ε.
 Σόιμος 220.
 Σολομών 494.
 σοφία 76, 188, 202, 204, 220,
 298, 334, 430, 432, 5ε,
 444, 450, 454, 472, 480,
 482, 486, 488, 490, 502,
 532, 544, 12ε, 550, 556,
 570, 502, 23ε.
 Σοφία Ἁγία 33, 24, 27, 32.
 σταυρός 68.
 Στέφανος Δουσαν 26, 29, 30.
 ουγκατάβασις 132.
 σύγχυσις 136, 180.
 ουκοφαντία 456.
 σύλληψις 540.
 συλλογισμός 558, 562.
 σύμβολον 84, 84.
 συμμορία 588.
 συμφύια 154.
 συνάφεια 198.
 συνεδρίασις 28.
 σύνεσις 204, 312, 382, 461,
 600.
 Συργιάννης 21.
 Σωκράτης 440, 488, 498, 500,
 518, 576.
 Σωσθέτιον 24.
 Σωτήρ 196, 206, 208, 220, 298,
 304, 316.
 σωτηρία 45, 52, 236, 538.

Τ

ταπεινωσις 466.
 ταπεινότης 186.
 ταπεινοφροσύνη 492.

τελειότης 420.
 τελείωσις 45, 54.
 Τένεδος 29.
 τιμή 158.
 Τοῦρκος, -οι 29, 30, 43.
 τριάς 82, 88, 90, 106, 108,
 110, 112, 116, 118, 144,
 146, 154, 29ε, 178, 204,
 206, 216, 244, 294, 298,
 306, 308, 316, 344, 350,
 18ε, 352, 356, 368, 410,
 412, 416, 420, 422, 466,
 478, 540.
 Τριάς ἁγία 278, 348, 358.
 Τριβαλλός 30.
 τῦφος 184, 488, 490.

Υ

ὕβρις 620.
 υιοθεσία 120.
 Υἱός 70, 16ε, 72, 9ε, 74, 76, 6ε,
 80, 84, 86, 88 16ε, 90, 1ε,
 92, 19ε, 94, 4ε, 96, 1ε,
 98, 2ε, 100, 5ε, 102, 15ε,
 104, 8ε, 106, 20ε, 108,
 2ε, 110, 4ε, 112, 2ε, 114,
 2ε, 118, 6ε, 120, 2ε, 122,
 1ε, 124 3ε, 126, 3ε, 128, 2ε
 130, 10ε, 132, 6ε, 134, 3ε,
 138, 10ε, 140, 3ε, 142,
 2ε, 144 2ε, 148, 2ε, 150,
 12ε, 152, 2ε, 154, 2ε, 158,
 1ε, 158, 6ε, 160, 162, 4ε,
 164, 1ε, 168, 170, 4ε, 172,
 11ε, 174, 1ε, 176, 4ε, 178,
 5ε, 180, 18ε, 186, 2ε, 188,
 6ε, 192, 6ε, 196, 200, 24ε,
 202, 3ε, 204, 206, 210, 18ε,
 212, 12ε, 214, 3ε, 216, 218,
 2ε, 220, 2ε, 222, 14ε, 224,
 1ε, 266, 4ε, 228, 2ε, 230,
 4ε, 232, 16ε, 234, 1ε, 236.

1έ, 238, 5έ, 240, 10έ,
 242, 4έ, 244, 4έ, 246, 11έ,
 248, 7έ, 252, 6έ, 254, 16έ,
 256, 36, 258, 2έ, 260, 20έ,
 262, 3έ, 264, 28έ, 266, 3έ,
 268, 1έ, 270, 6έ, 274, 15έ,
 276, 2έ, 278, 3έ, 280, 3έ,
 280, 3έ, 282, 4έ, 284, 4έ,
 288, 3έ, 290, 1έ, 292, 3έ,
 294, 1έ, 296, 8έ, 298, 3έ,
 300, 1έ, 302, 304, 1έ,
 306, 4έ, 308, 15έ, 310,
 1έ, 312, 2έ, 314, 3έ, 316,
 2έ, 318, 320, 322, 3έ, 326,
 7έ, 328, 1έ, 332, 8ο' 334,
 3έ, 336, 344, 5έ, 346, 6έ,
 348, έ, 350, 1έ, 352, 1έ,
 354, 356, 5έ, 358, 2έ,
 360, 1έ, 362, 3έ, 364, 1έ,
 366, 4έ, 388, 370, 2έ, 398,
 400, 3έ, 402, 10έ, 406, 17έ,
 408, 410, 16έ, 412, 3έ,
 414, 2έ, 426, 462, 464, 466,
 6έ, 468, 2έ, 474, 478, 1έ,
 520, 522, 2έ, 562, 564,
 1έ, 588, 598, 20έ, 600,
 610, 614.

Υἱός μονογενής 116, 7έ.

Υἱός τοῦ Θεοῦ 82.

υἰότης 156, 262.

ὕμνοι 512.

ὕπαρξις 544, 21έ, 546, 24έ,
 548, 4έ, 550, 7έ, 564,
 20έ, 590.

ὕπόληψις 580.

ὕπόστασις 42, 50, 64, 67, 70,
 84, 88, 90, 96, 100, 106,
 108, 110, 112, 114, 116,
 122, 128, 136, 140, 148,
 152, 154, 156, 158, 160,
 164, 170, 172, 174, 176,
 186, 192, 194, 200, 204,
 218, 220, 230, 234, 240,

8έ, 144, 248, 268, 21έ,
 270, 9έ, 272, 274, 276, 278,
 19έ, 280, 286, 292, 294,
 16έ, 298, 3έ, 302, 7έ, 306,
 26, 308, 312, 318, 320,
 324, 326, 332, 336, 344, 21έ,
 346, 358, 362, 4έ, 366,
 368, 4έ, 370, 2έ, 272, 400,
 402, 410, 412, 414, 458,
 464, 466, 600.

Φ

φαιδρότης 336.

Φακρασῆς Γ. 43.

φαντασία 194, 418, 482, 524,
 526, 618.

φάσμα 618.

φθόνος 448, 524.

φθορά 530.

φιλανθρωπία 74, 132, 2έ, 152,
 226, 17έ, 430, 432, 452,
 454, 456, 3έ.

φιλία 440.

Φιλόθεος Κόκκινος 30, 31, 32,
 33, 39, 60.

φιλομάθεια 404, 444. . .

φιλοσοφία 434, 452, 484, 522,
 568.

φιλοτιμία 442, 524.

Φοῖβος 502. .

Φραγγίσκος, ἐπίσκοπος Χερσῶ-
 νος, 57.

φρόνημα 98, 404, 466.

Φύσις 108, 110, 146, 156, 158,
 160, 164, 172, 178, 218,
 226, 242, 248, 20έ, 266,
 280, 296, 304, 4έ, 308, 310,
 14έ, 312, 12έ, 316, 322,
 344, 346, 356, 358, 6έ, 362,
 368, 370, 400, 402, 410,
 412, 414, 420, 428, 464,
 504, 520, 530, 540, 542.

544, 14έ, 550, 564, 588,
590, 592, 2έ, 594, 596,
2έ, 598, 1έ, 610, 612, 7έ,
614, 12έ.

φῶς 136, 140, 160, 162, 178,
180, 198, 202, 212, 214,
232, 234, 260, 268, 288,
362, 372, 418, 422, 424,
426, 444, 462, 468, 472,
484, 486, 488, 490, 492,
494, 496, 500, 3έ, 506,
518, 552, 572, 23έ, 574,
576, 594, 2έ, 596, 2έ, 612,
616.

Φῶτιος 61, 82.

φωτισμός 496, 574.

φτωχυσία 74.

X

χαρά 204, 614.

χάρις 38, 42, 52, 98, 16έ, 102,
130, 132, 164, 170, 200,
216, 238, 252, 272, 302,
304, 312, 320, 21έ, 322, 4έ,
324, 330, 358, 360, 406,
424, 436, 490, 494, 496,
520, 564, 568, 800, 610,
17έ, 612, 2έ, 614, 5έ, 816.

χάρις θεοποιός 808, 810, 614.

χάρισμα 202, 204, 5έ, 216, 220,
2έ, 228, 356, 370.

Χιόνες 30.

χορηγία 294.

Χοῦμοι 23.

χρηστότης 72, 204.

χριστιανισμός 30.

χριστιανός, -οί 166.

Χριστός 68, 78, 82, 84, 94, 96,
2έ, 130, 134, 7έ, 158, 164,
170, 182, 10έ, 192, 196,
198, 200, 238, 240, 2έ,
242, 254, 2έ, 266, 270,
26έ, 272, 274, 304, 314,
320, 328, 334, 490, 492,
566, 574, 576, 588, 592,
612.

Ψ

Ψευδοδιόνυσος 61, 66.

ψεῦδος 406, 500, 504, 506.

ψευδοδοξία 152, 184.

ψυχαγωγία 478, 504.

ψυχή 164, 196, 22έ, 198, 4έ,
200, 218, 442, 492, 20έ,
494, 498, 500, 10έ, 502,
504, 6έ, 508, 544, 566,
582, 584, 618.

Ω

ώραιότης 574.